

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XXI No. II

2022

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

Assistant Editors

Res. Assist. İmren YILDIZ
Lecturer Nesibe TAŞKIN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Assoc. Prof. Dr. Atınc OLCAY
Assoc. Prof. Dr. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Assoc. Prof. Dr. Tayfun ERCAN
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali GÖNGEN
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Dr. Mustafa DOĞANOĞLU
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 21, Issue 2, April 2022

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XXI Issue II, 2022

Reviewers List

Abdurrahman UZUNASLAN
Ahmet Gökhan BİÇER
Ajda BAŞTAN
Alper Veli ÇAM
Aslı YAPAR GÖNENÇ
Aytül BİŞGİN
Bayram DEDE
Bayram DOĞAN
Berna BALCI İZGİ
Burak Samih GÜLBOY
Büşra TOSUNOĞLU
Caner ÇALIŞKAN
Çağdaş SÜMER
Derya GÖÇER
Ece SAATÇIOĞLU
Eda DİNERİ
Emrah İsmail ÇEVİK
Emre Esat TOPALOĞLU
Eray GEMİCİ
Erdem Selman DEVELİ
Esen KARA
Fatih ARSLAN
Ferat KAYA
Gıyasettin AYTAŞ
Hakan AKKÖZ
Hakan ARIDEMİR
Hakkı Mümin AY
Hanifi Murat MUTLU
Hayri ABAR
Hikmet GÖKMEN
Işıl BAYAR BRAVO
İbrahim ARSLAN
İbrahim İlhan
İsmail TUNA

Jale SAĞLAR
Kemal Gürkan KÜÇÜKERGİN
Levent YIKICI
Mehmet AYTEKİN
Mehmet BOZASLAN
Mehmet Onur HASDEDEOĞLU
Melik ERTUĞRUL
Mesut YÜCEBAŞ
Murat Cem DEMİR
Murat TEKBAŞ
Mustafa ÇELİK
Mustafa METE
Nazan AVCIOĞLU KALEBEK
Neriman HOCAOĞLU BAHADIR
Nevzat ARTUÇ
Nezir AKYEŞİLMEN
Nil ÇOKLUK
Ömer Faik ANLI
Ömer Faruk RENÇBER
Ömer ÖĞÜNÇ
Özgür BALKILIÇ
Pelın DOĞAN
Poyraz GÜRSON
Recep ŞEHİTOĞLU
Rüstem YANAR
Saniye Çiğdem KOÇAK
Serdar ODACI
Serkan ETİ
Süleyman Emre ZORLU
Şahin NAS
Şemsettin ÇİĞDEM
Şenay GÜNGÖR
Şerif Onur BAHÇECİK
Yıldıray KESGİN

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XXI Issue II
2022

CONTENT

ECONOMICS

- Panel Veri ve Makine Öğrenmesi Yöntemiyle Gelir Dağılımı ve İnsani Gelişmişlik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Analiz** 564-582
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Erdemalp ÖZDEN & Ömer Faruk GÜLTEKİN & Turgut BAYRAMOĞLU
- Türki Cumhuriyetlerde Küreselleşmenin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Rolü** 583-598
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Orhan CENGİZ & Müge MANGA
- The Causal Relationship Between Tax Revenues and Economic Growth in OECD Countries** 599-610
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Suna KORKMAZ & Musa BAYIR & Hüseyin GÜVENOĞLU
- Türkiye’de İklim Değişikliği ile Şeker Pancarı Üretimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Zamanla Değişen Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi** 611-628
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Cuma DEMİRTAŞ & Munise ILIKKAN ÖZGÜR
- Türkiye Ekonomisinin Küresel Değer Zincirlerindeki Performansında Devlet Politikalarının Ve Kurumların Etkisi** 629-644
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet Fazıl ÖZKUL
- Türk Hanehalkı Tasarruf Davranışlarının Sentetik Panel Veri İle Tahmin Edilmesi** 645-674
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Merve GÜNGÖR PARLAKYİĞİT & Ömer ÖZÇİÇEK

PHILOSOPHY

- Sosyal Bilimler Mantığı Üzerine: Anlamın Neliği ve Anlamanın Niteliği** 675-700
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatih İBİŞ

LAW

- Türk ve Kuzey Kıbrıs Hukukunda Covid Önlemleri Kapsamında Uygulanan İdari Para Cezalarının Hukuka Uygunluğu Sorunu** 701-713
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Alara TANSUĞ & Muhammed ERDAL

COMMUNICATION

- Dijital Dünyanın Soylulaştırılması Üzerine Metaforik Bir İnceleme** 714-727
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gülsün BOZKURT

ENGLISH LITERATURE

- A Foucauldian and Feminist Reading of The Tenant of Wildfell Hall** 728-738
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ecevit BEKLER
- The Study of Pantomime as an Example of 'Decolonizing Fiction'** 739-750
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sevcan IŞIK

BUSINESS & FINANCE

- Manuel Sipariş Toplama Operasyonlarında Hata Tespit Uygulaması: Ağirlik Kontrol Noktası** 751-767
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Abdullah Oktay DÜNDAR & Alper Mustafa ÖLGER
- Ticari Serbestleşme ve Finansal Gelişmişlik Yoksulluğu Azaltıyor mu? Yeni Sanayileşen Ülkelerden Kanıtlar** 768-783
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hüseyin ÇELİK

- Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Bağlamında Havayolu Sektörüne Yönelik Etkin Yatırım Stratejilerinin Belirlenmesi** 784-793
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Filiz MIZRAK & Serhat YÜKSEL & Gökhan SİLAHTAROĞLU & Hasan DİNÇER
- Muhasebe Meslek Mensuplarının Teknoloji Kullanma Düzeylerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma** 794-812
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet ÖS & Cuma ERCAN
- Does Life-Cycle Stage Affect Companies' Revenue Predictability? Evidence from Borsa Istanbul** 813-823
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gökberk CAN & Samet GÜNAY
- Türkiye'de Gösterge Borsa Endeksi'nin (Bist 100) Makroekonomik Büyümeye Etkisi: Midas Analizi** 824-839
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Filiz KAZAZ & Erhan DEMİRELİ

ART

- Ayakkabı Tasarımında Bir İran Halı Hikâyesi** 840-854
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Serap ÇAŞKURLU & Sıamak EGHARLOO & Betül KIR

POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Covid 19'la Mücadele Sürecinde Ulus Devletleri Başarılı Kılacak Temel Faktörler Üzerine Bir Değerlendirme** 855-867
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Akif ÇARKÇI
- Neoliberalism and Dilemmas of Trade Unions in Turkey, 1980-2010** 868-880
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Deniz DİNÇ
- Değişen Uluslararası Güvenlik Bağlamında Uzay Güvenliği ve Uzayda Silahsızlanma Çabaları** 881-896
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Arda ERCAN & Serap GÜRSEL
- Türkiye-AB İlişkilerinde Bir İmkan Olarak Gümrük Birliği ve Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon** 897-921
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Önder Aytaç AFŞAR

Revolution and War: International Entanglements in the Ottoman Transition 922-940
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Derya GÖÇER

SOCIOLOGY

“Ötekiyle” İlişkide Gerçekliğin Bükümü: Gaziantep’te Yerlilerle Suriyeli Göçmenler Arasındaki İlişkilerin Yansımaları Üzerine 941-962
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Muhsin SOYUDOĞAN

HISTORY

4 Ağustos 1920 Tarihinde İngiltere Lordlar Kamarası’nda Sevr Antlaşması Hakkında Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme 963-976
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Çağdaş YÜKSEL

1921 Yılı TBMM Zabıt Ceridelerinde Sovyet Rusya ile İlgili Görüşler 977-998
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gül ÇAKIR

Türkiye’den Beaux – Arts’da Eğitim Gören Yedi Mimar ve Belli Başlı Eserlerinin İncelenmesi 999-1042
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ

Religion and the Cold War Politics: The Election of Athenagoras as Patriarch 1043-1055
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Uğur SERÇE

TOURISM

Tarihi Alanların Filmler Aracılığıyla Sunumu: Sinemasal Bir Kent Ait Ben Haddou Örneği 1056-1077
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Senem TEZCAN & Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK

Repercussions of Social Credit System as an ICT-Based Management System on Tourism System 1078-1099
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Y. Kemal ÖZEKİCİ

TURKISH LITERATURE

- Nezih Cansel'in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme** 1100-1112
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Can ŞEN
- Beş Eksenli Kişilik Analizi Modeline Göre Roman Kişilerinin Analizi** 1113-1142
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ercan YÜCEL

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Panel Veri ve Makine Öğrenmesi Yöntemiyle Gelir Dağılımı ve İnsani Gelişmişlik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Analiz

An Analysis on the Relationship Between Income Distribution and Human Development With Panel Data and Machine Learning

Erdemalp ÖZDEN^a Ömer Faruk GÜLTEKİN^b Turgut BAYRAMOĞLU^{c*}

^a Arş. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bayburt / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-5019-1675

^b Dr. Öğr. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Bayburt / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4832-4683

^c Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bayburt / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0778-0516

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Şubat 2021

Kabul tarihi: 11 Şubat 2022

Anahtar Kelimeler:

Gelir dağılımı,

İGE,

MİST,

Panel veri,

Makine öğrenmesi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, MİST ülkelerinde insani gelişme, şehirleşme ve kadın istihdam oranı gibi sosyoekonomik göstergelerin gelir dağılımı üzerindeki etkisini hem ekonometrik hem de makine öğrenmesi yöntemleriyle incelemek ve bu değişkenlerin gelir dağılımı kestirimindeki performanslarını ortaya koymaktır. Ekonomi yazınında büyüme ile ilgili çokça çalışma olmasına rağmen gelir dağılımı olması gerektiği kadar yer bulamamıştır. Bu boşluğu doldurmak için olsa gerek son zamanlarda büyüme ile gelir dağılımı arasındaki çalışmaların yoğunluğu artmıştır. Bu amaçla MİST ülkelerinin 1990-2019 yılı Gini katsayıları, İGE, şehirleşme ve kadınların iş gücüne katılımı verilerine ulaşılarak, panel veri yöntemi ve makine öğrenmesi yöntemlerinden biri olan Destek Vektör Regresyonu yöntemi aracılığı ile iki ayrı analiz yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda tesadüfi etkiler modelindeki tüm belirleyicilerin gelir adaletsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Modelde İGE ve kentleşme %5 düzeyinde anlamlıyken kadınların iş gücüne katılımı ise %0,1 oranında anlamlı çıkmıştır. Tüm açıklayıcı değişkenlerin işaretleri negatifdir ve dolayısıyla gelir adaletsizliğini azaltıcı yönde etkilerinin olduğu söylenebilir. Kısaca çalışmanın sonucunda MİST ülkelerinin 1990 yılından bu tarafa İGE, şehirleşme ve kadınların işgücüne katılım değerleri iyileştikçe Gini katsayıları iyileşmiş, yani bir başka ifadeyle bu ülkelerin gelir dağılımı daha adil olmuştur. Bu çalışmada literatürde tespit edilen çalışmalardan farklı olarak Destek Vektör Regresyonu modeli de kullanılmış ve özellikle gelir adaletsizliğinin tahmini için daha uygun bir model ürettiği gözlemlenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 20, 2021

Accepted February 11, 2022

Keywords:

Income distribution,

HDI,

MİST,

Panel analysis,

Machine learning

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effects of socioeconomic indicators such as human development, urbanization and female employment rate on income distribution in MIST countries, with both econometric and machine learning methods, and to predict the performance of these variables in income distribution estimation.. Although there are many studies on growth in the economics literature, the income distribution has not found the place it should be. To fill this void, the intensity of studies between growth and income distribution has increased recently. For this purpose, we employed two separate analyzes using the panel data method and the Support Vector Regression method, which is one of the machine learning methods, by reaching the Gini coefficients, HDI, urbanization, and female labor force participation data of the MIST countries for the years 1990-2019. As a result, all determinants in the random-effects model have a statistically significant effect on income inequality. In the model, while HDI and urbanization are significant at 5%, female labor force participation is significant at 0.1%. Signs of all explanatory variables are negative, and therefore they have a decreasing effect on income inequality. As HDI, urbanization, and female labor force participation values of MIST countries have improved since 1990, the Gini coefficients have improved. In other words, the income distribution of these countries has become fairer. Unlike other studies in the literature, the Support Vector Regression model was used in this study, and SVR produced a more suitable model for predicting income inequality.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: tbayramoglu@bayburt.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Development is one of the main goals that national economies want to achieve. It makes sense if all the activities carried out in the economic sense ultimately contribute to the welfare level of the countries. On the other hand, the growth performances of countries do not guarantee a fair distribution of income in any case. In addition, efforts must be made to make the income distribution fairer every day. Naturally, unless the growth of the economy ensures fairer income distribution, more work will be needed.

In addition to growth, another problem is that the income distribution is not fair enough. The reasons for income inequality can be different; The quality and level of education, optimum distribution of production factors, legal infrastructure problems, changes in the country's economy, development of financial markets, tax rates and market distorting political interventions are the leading ones. Based on this, it can be expected that improvement of the mentioned factors will make a positive contribution to the justice of income distribution.

MIST countries were created in 2011 by Goldman Sachs economist Jim O'Neill to describe emerging markets. These countries are Mexico, Indonesia, South Korea and Turkey. In defining these countries, it was emphasized with various reports that these countries could be the emerging markets of the future. The factors that make these countries stand out are the advantages they have, their development potential, their being a G20 country, their proximity to the largest economies such as the USA and China, their activities in the financial markets, their high openness to the outside, their young population, their consumption structure changing day by day, growth and relative macroeconomic stability, the existence of an ever-growing middle class, and their positive influence in the business environment.

This study has been carried out using socioeconomically important indicators such as human development, urbanization and increase in female employment by taking the sample mass of MIST countries, whether the income distribution has improved over time. To investigate this relationship, both econometric methods and machine learning methods were used and the capacity of these models to predict the change in income inequality in the future was compared.

Although there are many studies on growth in the economics literature, the income distribution has not found the place it should be. To fill this void, the intensity of studies between growth and income distribution has increased recently. Since the Human Development Index (HDI), urbanization, and the increase in female employment are socioeconomically important in understanding income distribution and income inequality, these indicators are added to the model. In the investigation of this relationship, mostly the econometric analysis method has been employed so far. In this study also machine learning methods have also been used as an alternative analysis to grasp this relationship. Therefore, this study examines the socioeconomic indicators such as human development, urbanization, and female employment rate in MIST countries on income distribution with both econometric and machine learning methods.

Firstly, a review was made that examines the indicators used in the study and the relationships between these indicators. Then, both econometrics and machine learning studies, which have recently started to take place in the economics literature, are reviewed. For this purpose, income distribution, HDI, urbanization, women's participation in working life were evaluated separately, mostly on recent studies.

The HDI has an essential role in the sustainable economic development process. Theoretically, an increase in the HDI is expected to improve income inequality in developing countries. In this context, Hicks (1997), Alkira and Foster (2010), Martinez (2011), Thiel (2016), Ishan et al. (2018) Kanbir (2020) concluded in their studies that there is a negative relationship between human development index and income distribution.

Another research variable for the study is the relationship between income inequality and urbanization rate. In the literature, it cannot be said that the rate of urbanization always positively affects income justice. According to some studies, there is a positive relationship between urbanization rate and income injustice, while in others, there is a negative relationship between urbanization rate and income inequality.

Women's employment draws attention as a significant social problem, especially for developing countries. Although the participation of women in the workforce plays a crucial role in the economic development process, studies generally focused on the barriers to women's employment and microeconomic problems.

Economic indicators have been researched and analyzed by econometric analysis methods. With the development and widespread use of machine learning methods, examining economic determinants has started to gain a different dimension. In the literature that machine learning analyzes are employed on economic variables in some studies recently.

The study aims to examine the effects of socioeconomic variables on the income inequality of countries and estimate income inequality through these variables. For this purpose, both econometric analyzes and SVR, one of the machine learning methods, were used in the study to reveal the relationship between variables. To compare these two models, the data were divided into 80% training set and 20% test set, and the performance of the models was measured by comparing the results.

As a result of the analysis, all determinants in the random-effects model had a statistically significant effect on income inequality, the HDI and urbanization were significant at 5%, and the female labor force was significant at 0.1%. The signs of all explanatory variables are negative, and therefore they have a decreasing effect on income inequality. Also, the machine learning method showed a better performance in determining the relationship between the variables used in the study and income inequality.

Giriş

Bir ekonomide gerçekleştirilmek istenen en temel amaçlardan biri kalkınmadır. İktisadi anlamda yapılan bütün faaliyetler nihayetinde ülkelerin refah seviyesine katkı yapıyorsa bir anlam ifade etmektedir. Diğer yandan ülkelerin büyüme performansları her halükarda gelirin adil dağıtılmasını garanti etmemekte, gelir dağılımının her geçen gün daha adil olması için ayrıca çaba gösterilmesi gerekmektedir. Üretilen hasılanın nüfusun katmanları tarafından göreceli olarak paylaşılması demek olan gelir dağılımının adil olması, başta liberal sistem olmak üzere farklı iktisadi sistemlerde de tam olarak sağlanamamış ve sürekli bir sorun alanı olarak kalmıştır. Ekonomik amaç olan büyüme, ülkelerin kalkınma literatürü için her zaman sorgulanan bir unsur olmuş, büyüyen ülkelerin kalkınma göstergelerinin de iyileşmesi önemli görülmüştür. Yani büyüyen bir ülkenin sağlık, eğitim ve çevre göstergelerinin de iyileşmesi beklenmektedir. Ancak, ortodoks iktisat yazınında bu konulara hep ikinci derecede önem verilmiş, gelir dağılımı konusu dikkate alınmamıştır. Ekonominin büyümesi doğal olarak gelir dağılımının daha adil olmasını sağlamadıkça bu konudaki çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Üstelik gelir dağılımı adaletsizleştikçe ülkelerin zamanla büyüme performanslarının da düştüğü gözlemlenmektedir. 2019 yılı Aralık ayında başlayan ve halen bütün yakıcılığı ile devam eden Covid-19 salgını ise dünyada hem büyüme değerlerini çok hızlı aşağıya çekmiş hem de zaten bozuk olan gelir dağılımını iyice kötüleştirmiştir. Yani dünyada zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum gittikçe derinleşmektedir.

Bilindiği gibi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki öncü çalışmalar Kuznets'e aittir. Kuznets (1955) yaptığı çalışmada, ekonomik gelişmişlik düşükken gelir dağılımının nispeten adil olduğunu, gelir arttıkça gelir adaletsizliklerinin de arttığını ve kalkınmanın nihayetinde ise yine gelir dağılımında iyileşmelerin yaşandığını ifade etmiştir. Buna, literatürde oluşan eğrinin şeklinden dolayı Kuznets Ters U eğrisi denmektedir. Ekonomik büyümenin gelir dağılımını önce bozacağı sonra ise düzeltereği tezi iktisatçılar arasında epeyce ses getirmiş ve tartışılmıştır (Öztürk ve Oktar, 2017, s. 103). Bu tezin evrensel olmadığı, nispeten Batı Avrupa için geçerli olduğu dile getirilmiş, gelir dağılımının Güney Asya, Güney Amerika ve İskandinav ülkeleri için zamanla farklı şekillerde gerçekleştiği söylenmiştir.

Gelir dağılımı eşitsizliğinin sebepleri farklı olabilmektedir. Eğitimin kalitesi ve düzeyi, üretim faktörlerinin optimum dağılımı, hukuki alt yapı sorunları, ülke ekonomisindeki değişiklikler, finansal piyasaların gelişmişliği, vergi oranları ve piyasa bozucu politik müdahaleler bunların başında gelmektedir (Kuştepelı ve Halaç, 2004, s. 145; Ayyıldız, 2017, s. 139; Akça ve Ela, 2012, s.245). Bahsi geçen faktörlerin iyileştirilmesinin gelir dağılımı adaletine pozitif katkı yapacağı beklenebilir.

Gelir dağılımını ölçen en yaygın araçlardan birisi olan Gini katsayısı, 0 ile 1 arasında değerlen alan, 1'e yaklaştıkça daha adaletsiz, 0'a yaklaştıkça da daha adil olunan ve bir ülkedeki hasılanın dağılımının ne kadar eşit olduğunu anlamamıza yarayan bir katsayıdır. Kısaca Gini katsayılarından sıfır değeri, toplumun bütün bireylerinin eşit gelire ulaştığını, bir ise gelirin bir kişide toplandığı göstermektedir. Gini katsayısı, Lorenz eğrisinde yer alan üstteki alanın alttaki alana bölünmesi ile bulunmaktadır. Modelimizin bağımsız değişkenlerinden birisi olan İnsani Gelişmiş Endeksi, sağlık, gelir ve eğitimin ağırlıklı ortalamasından hesaplandığı için kapsayıcılığın dolaylı olarak ülkeler için iyi bir gösterge olarak kabul edilmektedir.

MIST ülkeleri, 2011 yılında Goldman Sachs ekonomisti Jim O'Neill tarafından yükselen piyasaları tanımlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu ülkeler Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye'dir. Yayınlanan çeşitli raporlarla bu ülkelerin geleceğin yükselen piyasaları olabileceği vurgulanmıştır. Bu ülkelerin öne çıkmasını sağlayan etkenler, sahip oldukları avantajlar, gelişim potansiyeline sahip olmaları, G20 ülkesi olmaları, ABD ve Çin gibi en büyük

ekonomilere yakınlıkları, finansal piyasalardaki aktiviteleri, dışa açıklıklarının yüksek olması, genç nüfusa sahip olmaları, tüketim yapılarının günden güne değişmesi, sürekli büyüme ve göreceli makro ekonomik istikrarları, sürekli büyüyen bir orta sınıfın var olması ve iş çevrelerinde pozitif etkiye sahip olmaları sayılabilir (Çelebi vd., 2019).

Tablo 1: MIST Ülkelerinin Zamanla Değişen Gini Katsayıları ve İnsani Gelişmişlik Endeksi Verileri

Yıllar	Meksika		Endonezya		Güney Kore		Türkiye	
	Gini Katsayısı	İnsani Gelişmişlik Endeksi	Gini Katsayısı	İnsani Gelişmişlik Endeksi	Gini Katsayısı	İnsani Gelişmişlik Endeksi	Gini Katsayısı	İnsani Gelişmişlik Endeksi
1990	0,453	0,656	0,484	0,523	0,388	0,732	0,479	0,583
2000	0,472	0,708	0,479	0,603	0,392	0,823	0,504	0,660
2010	0,480	0,748	0,506	0,665	0,389	0,889	0,472	0,739
2011	0,485	0,755	0,460	0,673	0,392	0,895	0,466	0,753
2012	0,479	0,759	0,480	0,681	0,390	0,898	0,457	0,765
2013	0,478	0,756	0,488	0,687	0,370	0,901	0,451	0,785
2014	0,487	0,761	0,487	0,690	0,350	0,904	0,448	0,796
2015	0,475	0,766	0,486	0,695	0,360	0,907	0,447	0,801
2016	0,463	0,768	0,557	0,703	0,350	0,910	0,432	0,808
2017	0,459	0,771	0,549	0,707	0,350	0,912	0,426	0,814
2018	0,454	0,776	0,545	0,712	0,355	0,914	0,432	0,817
2019	0,453	0,779	0,544	0,718	0,357	0,916	0,433	0,820

Kaynak: World Bank, UNDP, Texas Üniversitesi

Tablo 1’de MIST ülkelerinin zamanla değişen Gini katsayıları ve İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE) verileri verilmiştir. Buna göre Meksika’nın 1990’lı yıllarda 0,453 olan Gini katsayısı 2014’e kadar artmakta yani gelir dağılımı iyice bozulmakta daha sonra ise göreceli olarak bir iyileşme olmakta, 2019 yılına gelindiğinde ise 1990’lı yıllar seviyesi olan 0,453’e düşmektedir. Meksika’da aynı dönem için İGE verilerine bakıldığında ise sürekli bir artış yani iyileşme olduğu anlaşılmaktadır. Endonezya’nın Gini katsayılarına ve İGE verilerine bakıldığında ise 1990’da 0,484 olan Gini katsayısı sürekli yükselerek 2019 yılında 0,544’e yükselmiştir. Yani gelir dağılımı Endonezya’da zamanla daha da bozulmuştur. Aynı dönem için İGE bakıldığında ise sürekli bir iyileşme olmuş ve 2019 yılında 0,718 gibi bir rakama ulaşmıştır. Güney Kore’nin 1990’da Gini katsayısı 0,388 iken 2019 yılında 0,357 değerine ulaşmış ve gelir dağılımı iyileşmiştir. Güney Kore’nin aynı dönem için İGE bakıldığında ise 1990’da 0,732 olan İGE 2019 yılında 0,916 değerine ulaşmıştır. Yani İGE iyileşirken gelir dağılımı da daha adil olmuştur. Benzer bir şekilde Türkiye’ye bakıldığında ise 1990 yılında Gini katsayısı 0,479 iken 2019 yılında 0,433 olarak gerçekleşmiş ve gelir dağılımında zamanla iyileşme yaşanmıştır. Türkiye’nin İGE bakıldığında ise 1990’da 0,583 değerinden 2019 yılında 0,820’e yükselmiştir. Yani Türkiye için İGE yükselirken gelir dağılımı da iyileşmiştir.

Ülkeler için önemli olan büyümenin kalkınma göstergelerini de iyileştirmesi beklenmektedir. Bir ülkenin kalkınmışlığının iyi bir göstergesi olarak kabul edilen İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE)’nin zamanla iyileşmesi o ülkenin ne kadar geliştiğini gösterirken, gelir dağılımını da zamanla iyileştirmesi beklenmektedir. Küreselleşmenin hızlanarak arttığı günümüzde ekonomik büyümenin gelir dağılımını iyileştirmedeği yapılan bazı çalışmalarla ortaya konulmuştur (Yapraklı ve Bayramoğlu, 2016; Baş, 2009, s. 49).

Literatür Araştırması

Bu çalışmada, gelir dağılımının zamanla iyileşip iyileşmediği, örneklem külesi MIST ülkeleri alınarak, insani gelişme, şehirleşme ve kadın istihdamı artışı gibi sosyoekonomik açıdan önem taşıyan göstergeler kullanılarak yapılmıştır. Bu ilişkinin araştırılması için hem ekonometrik yöntemlerden hem de makine öğrenmesi yöntemlerinden yararlanılmış ve bu

modellerin gelir adaletsizliğinin gelecek dönemlerdeki değişimini tahmin edebilme kapasiteleri karşılaştırılmıştır.

Literatür araştırması yapılırken öncelikle çalışmada kullanılan göstergeler ve bu göstergelerin aralarındaki ilişkileri inceleyen bir tarama yapılmış, daha sonra ekonomi literatüründe kendine son dönemde yer bulmaya başlayan hem ekonometri hem de makine öğrenmesi çalışmalarına değinilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde sosyal yapıların farklı ilişki boyutlarına sahip olması özellikle eğitim, sağlık ve gelir adaletsizliği gibi sosyoekonomik göstergeler üzerinden değerlendirilebilir. Bu noktada insani gelişmişlik endeksinin göstermiş olduğu gelişme, toplumlar açısından ilerleme sürecine işaret etse de, gelir adaletsizliğinin gelişmekte olan toplumlarda devam eden kötü performansı toplumların sosyoekonomik olarak önemli sorunlarının devam ettiğini gözler önüne sermektedir. Literatürde yer alan çalışmalar sorunlara farklı noktalardan yaklaşmakla beraber birçok noktada genel iddianın aksine sonuçlar bulabilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada kullanılan değişkenlerin gelir dağılımıyla olan ilişkileri özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirilecektir.

Temel olarak insani gelişmişlikle gelir adaletsizliği arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çalışmalar literatür araştırmasının önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınma sürecinde gelişmekte olan ülkelerin eğitim, sağlık ve gelir bileşenlerini bir arada ifade eden İnsani Gelişmişlik Endeksi, sürdürülebilir ekonomik kalkınma süreci için önemli bir role sahiptir. Bu doğrultuda daha iyi eğitim seviyesi, daha iyi sağlık olanakları ve daha yüksek bir gelir düzeyi daha bilinçli bir toplum ve iyi bir beşeri sermaye olanağını göstermektedir. Teorik olarak insani gelişmişlik endeksinde meydana gelebilecek bir artışın gelişmekte olan ülkelerde gelir adaletsizliğini iyileştirmesi beklenmektedir. Önceki çalışmalarda insani gelişim endeksinde gelir adaletsizliğinin de dahil edilmesiyle birlikte yeni bir insani gelişim endeksi oluşturulmuştur. Konuyla ilgili ilk çalışmalar arasında Hicks'in (1997) "Eşitsizlikle Düzeltilmiş İnsani Gelişim Endeksi" çalışması yer almaktadır. Çalışma 20 farklı gelişmekte olan ülkenin yıllık gelir, eğitime katılım ve yaşam süresi kazanımındaki eşitsizlikleri ölçen Gini katsayılarını oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili yapılmış bir diğer araştırma Alkire ve Foster'a (2010) aittir. Çalışmada insani gelişmişlik endeksi, gelir adaletsizliği değişkenleri modele dahil edilerek yeniden hesaplanmıştır. Martinez (2011) insani gelişmişlik endeksi ve gelir adaletsizliğiyle ilişkilendirerek yeni bir endeks oluşturmuştur. Türkçe literatür açısından ise Kanbir (2020) ülkeler adına daha gerçekçi bir sıralama yapmak için insani gelişmişlik endeksi ile Gini katsayısının birleşiminden yeni bir hesaplama yapmıştır. Çalışma sonuçlarına göre yapılan revizyon neticesinde 2017 için ülkelerin sıralamaları büyük oranda değişiklik göstermektedir. İnsani gelişim endeksi ve gelir adaletsizliği arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalar arasında ise Alvan (2007) 90 ülke için yaptığı çalışmada gelir adaletsizliğiyle insani gelişim endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmış, elde ettiği bulgulara göre gelir adaletsizliği ile insani gelişmişlik endeksi arasında negatif bir ilişki bulunduğunu iddia etmiştir. Mikk (2008) yapmış olduğu araştırmayla dikkat çekmektedir. Baltık ülkeleri için yapılmış araştırmada gelir adaletsizliğini sembolize eden Gini katsayısı ile insani gelişmişlik endeksi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yazarın elde ettiği sonuçlara göre insani gelişmişlik endeksi ile Gini katsayısı arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Daha yüksek bir insani gelişmişlik seviyesi Baltık ülkeleri açısından gelirin daha adil dağıtılacağına işaret etmektedir. Thiel (2016) 117 ülkede 1970-2010 dönemi için yapmış olduğu araştırmada insani gelişim endeksi ve gelir dağılımı arasında negatif bir ilişki bulunduğunu iddia etmiştir. Çalışmanın dikkat çekici yönü ise yazarın gelir dağılımının insani gelişim endeksi üzerindeki etkisini araştırmasıdır. Ishan vd. (2018) 78 ülke için yapmış

oldukları araştırmada insani gelişmişlik endeksi ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre gelir adaleti ile insani gelişmişlik endeksi arasında negatif bir ilişki bulunduğunu, bu ilişkinin gelişmekte olan ülkelere kıyasla gelişmiş ülkelerde daha güçlü olduğunu iddia etmişlerdir. Bu durumun nedeni ise küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkelerde yeterince gerçekleşmemesidir.

Bu çalışmada kullanılan diğer bir araştırma unsuru, gelir adaletsizliği ve şehirleşme oranı arasındaki ilişkidir. Şehirleşme oranı ile gelir adaletsizliği ilişkisi, ekonomik gelişme ekseninde değerlendirildiğinde üretim süreci ve işbölümü şehirleşmeyle birlikte artış göstermiştir. Toplumsal yaşamın getirdiği karşılıklı saygı anlayışının artış göstermesi, bireylerin gelişimine de katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda hem eğitim hem de gelir açısından şehirleşmenin bireylerin kişisel refahına önemli katkılar yaptığı söylenebilir. Ancak, literatürde yer alan çalışmalara göre şehirleşme oranının gelir adaletini her zaman pozitif etkilediği söylenemez. Bazı çalışmalara göre şehirleşme oranı ve gelir adaletsizliği arasında pozitif bir ilişki bulunurken bazı çalışmalara göre şehirleşme oranı ile gelir adaletsizliği arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Şehirleşme oranı ve gelir adaletsizliği ilişkisine dair dikkat çeken önemli bir nokta da konuyla ilgili araştırmaların 1990'ların ikinci yarısından itibaren değer kazanmış olmasıdır. Bu noktada dikkat çekecek önemli bir çalışma Kanbur ve Zhang (1999)'ın Çin için yapmış oldukları araştırmadır. Kanbur ve Zhang (1999) Çin'de kırsal-kentsel, kıyı-iç bölgelerindeki şehirleşmeyle eşitsizlikleri araştırmıştır. Kanbur ve Zhang'a göre kır-kent eşitsizliklerinin daha büyük boyutlarda olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda şehirleşmenin gelir eşitsizliğini azaltıcı yönde etki yaptığını yönelik yorum yapılabilir. Glaeser vd. (2009) eşitsizlik ve şehirleşme üzerine daha kapsamlı bir araştırma yapmışlardır. Şehirleşmeyle birlikte, şehirlerde üretilen gelir ve nüfus gibi ekonomik ve demografik unsurların artışıyla eşitsizliklerin azalacağını iddia etmişlerdir. Buradan çıkarılacak sonuç, şehirleşme oranının artışıyla birlikte genel olarak eşitsizliklerin azalacağı yönündedir.

Baum-Snow ve Pavan (2013), ABD'de 1979-2007 dönemi için şehir büyüklüğü ile gelir eşitsizliği ilişkisini araştırmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre şehir büyüklüğü ile ücret eşitsizlikleri arasında pozitif bir ilişki vardır. Özellikle beceri yönündeki farklılıkların, büyük şehirlerde ücret eşitsizliğini daha fazla artırdığını iddia etmişlerdir. Çalışmada eğitimle gelişen beşeri sermaye faktörünün özellikle büyük şehirlerde gelir oluşturma ve üretim açısından önemine vurgu yapılmıştır. Kanbur ve Zhuang (2013) Asya ülkelerinde kentleşme ve gelir eşitsizliği üzerine yapmış oldukları araştırmada şehirleşmenin gelir eşitsizliği üzerine pozitif bir etkide bulunduğunu, ancak bu etkinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini iddia etmişlerdir. Kentleşme, Filipinler'de ulusal düzeydeki eşitsizlik artışına yaklaşık % 300, Endonezya'da % 50'den fazla, Hindistan'da ise % 15'ten daha az katkıda bulunmakla birlikte Çin'de tersi süreç işlemiş, kentleşme gelir adaletsizliğini azaltıcı bir etkide bulunmuştur. Chen vd. (2016), Çin'de 1978-2014 dönemi için şehirleşmenin gelir adaletsizliğine doğrudan etkisini Gini katsayısı verilerini kullanarak araştırmışlar, elde ettikleri bulgulara göre Çin'de reform sonrası dönem için şehirleşme artışının gelir adaletini olumlu yönde etkilediğini öne sürmüşlerdir. Daha açık bir ifadeyle Çin'de özellikle reform döneminden itibaren şehirleşme oranıyla Gini katsayısı arasında negatif bir ilişkinin bulunduğu iddia edilmiştir. Liddle (2017), 2013 yılı için 133 ülkede kentleşmenin gelir adaletsizliği ve yoksulluğa olan etkilerini araştırmış, şehirleşme oranındaki aşırı artışın eşitsizlik üzerine pozitif bir etkiye sahip olduğunu iddia etmiştir. Sulemana vd. (2019), Sahra-altı Afrika'da gelir eşitsizliği ve şehirleşme arasındaki ilişkiyi 1996-2016 dönemi için araştırmışlar ve şehirleşme oranının gelir eşitsizliğini artırıcı yönde etki ettiğini iddia etmişlerdir. Konuyla ilgili dikkat çeken önemli bir araştırma da Ekeocha (2020), tarafından yapılmıştır. Ekeocha Afrika ülkeleri için Çevresel Kuznets Eğrisi'nin geçerliliğini çevresel bozulma, ekonomik gelişme, kentleşme ve gelir adaletsizliği yönünden incelemiştir.

Ekeocha'ya göre Afrika ülkeleri için ekonomik gelişme ve çevresel bozulma arasında "N" şeklinde bir ilişki geçerliken, aynı yönde ilişki kentleşme ve gelir adaletsizliği için de geçerlidir. Bu doğrultuda yapılacak önemli değerlendirmelerden biri Afrika'da ekonomik gelişmeye bağlı olarak gerçekleşen kentleşme, belirli bir eşik değerden sonra gelir adaletsizliğini olumsuz etkilemektedir. Kentleşmenin nüfusa bağlı olarak aşırı artış göstermesinin, toplumsal kesimler açısından farklılık artışına yol açabileceği iddia edilmiştir. Bu konuda yapılan literatür araştırmaları da günümüze yaklaştıkça benzer bir görünümün ortaya çıktığını bizlere göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer değişkeni kadınların işgücüne katılımıdır. Kadın istihdamı özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir toplumsal sorun olarak dikkat çekmektedir. Ekonomik gelişme sürecinde kadının işgücüne katılımı çok önemli bir rol oynamakla birlikte genellikle yapılan çalışmalar kadın istihdamına yönelik engelleri ve mikro iktisadi problemleri araştırma noktasında odaklanmıştır. Bu konuda ilk dikkat çeken nokta eğitimidir. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde eğitim düzeyi düşük olan kadınların istihdam edilme zorlukları ve sosyal sorunlar gibi önemli etmenler kadın istihdamını olumsuz etkilemektedir. Son zamanlarda, kadın istihdamına yönelik makro çalışmalarda artış dikkat çekmektedir. Dünya Bankası (2012) "Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma Raporu" ile ekonomik kalkınma sürecinde kadın istihdamının ve cinsiyet eşitliğinin önemine vurgu yapmış, kadınların sahip olacağı ekonomik fırsatların gelecek nesilleri de olumlu yönde etkileyeceğini ifade ederek, kadınların ekonomik hayat içerisinde yer almasının beşeri sermaye gelişimi açısından da önem taşıdığını iddia etmiştir. Bu konuda dikkat çeken önemli bir çalışma yine Dünya Bankası (2013) tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışma ile kadın istihdamının artması ve erkeklere yakın bir seviyede gerçekleşmesi durumunda gayrisafi yurtiçi hasıla Mısır'da yüzde 34, Birleşik Arap Emirlikleri'nde yüzde 12, Güney Afrika'da yüzde 10 ve Japonya'da yüzde 9 artış göstereceği tespit edilmiştir. Belke ve Bolat (2016), gelişmiş ve gelişmekte olan 148 ülkede, 1991-2014 dönemi için kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma ilişkisini araştırmışlardır. Araştırmada, Boserup (1970) ve Goldin (1995) tarafından ekonomik kalkınma ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki uzun vadeli ilişki için geliştirilen U-şekli hipotezi test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre U-şekli hipotezinin metodolojiden bağımsız olarak gelişmekte olan ülkeler için geçerli olduğu iddia edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Eren (2019) 1991-2017 dönemi için MENA ülkelerinde kadın istihdamıyla ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi araştırmış, sanayi ve hizmet sektöründeki kadın istihdamından kalkınmaya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmiştir. Bu doğrultuda MENA ülkelerinin, sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların kalkınma sürecindeki rolleri önem arz etmektedir. Çalışmalarda ve raporlarda yer alan bulgular neticesinde kadın istihdamının ekonomik gelişme açısından önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir.

Ekonomik belirleyiciler ve aralarındaki ilişkilerin incelenmesi genellikle istatistiki ve ekonometrik analizler yöntemleriyle araştırılmış ve yapılagelmiştir. Makine öğrenmesi yöntemlerinin gelişmesi ve yaygın bir şekilde kullanılmasıyla ekonomik belirleyicilerin incelenmesi farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Çalışmalar incelendiğinde, ekonomik belirleyicileri zaman serisi olarak ele alan ve tahmin eden yöntemlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Hill vd. (1996), ekonomik rekabet verilerini değerlendirmiş ve sinir ağları ile geleneksel yöntemler arasında karşılaştırma yapmışlardır. Swanson ve White (1995), dokuz farklı makro ekonomik veri seti karşılaştırmasını ABD için gerçekleştirmişlerdir. Alon vd. (2001), perakende satış verileri üzerinde Box – Jenkins ARIMA ve çok değişkenli regresyon gibi diğer geleneksel yöntemlere karşı makine öğrenmesi ile analizler yapmışlardır. Ahmed N., vd. (2010), yaptıkları çalışmada çok katmanlı algılayıcı, Bayes sinir ağları, radyal temel işlevleri, genelleştirilmiş gerileme regresyon sinir ağları, K-en yakın komşu regresyonu, Destek

Vektör Regresyonu (SVR) ve Gauss süreç regresyonu gibi makine öğrenmesi yöntemleriyle zaman serisi tahminleri yaparak bunları ayrıntılı olarak karşılaştırmıştır. Sonuçta en iyi iki yöntemin çok katmanlı algılayıcı ve Gauss süreci regresyonu olduğunu ortaya koymuşlardır. Güleriyüz ve Özden (2020) çalışmalarında güncel makine öğrenmesi yöntemlerini kullanarak ham petrol fiyatlarını tahmin etmişlerdir.

Gelir adaletsizliği üzerine yapılan çalışmaların ise diğer ekonomik değişkenler üzerine yapılanlara oranla daha sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Kibriya vd (2019), Hindistan üzerine kentsel-kırsal sektörler ile gelir eşitsizliği arasındaki bağlantıları incelemişlerdir. Tüm bu çalışmalardan karışık sonuçlar çıksa da çoğunlukla makine öğrenmesi tekniklerinin klasik ekonometrik tekniklere oranla daha iyi performans verdikleri görülmektedir.

Hem zaman hem birim boyutunun birlikte ele alınarak analiz yapılmasını sağlayan panel veriler üzerine makine öğrenmesi ile yapılan çalışmaların da sınırlı olduğu görülmektedir. Erdogan vd. (2019) Türkiye'deki iflas verilerini kullanarak hem panel hem de Destek Vektör Makineleri (SVM) ile analizlerini yapmışlardır. Makine öğrenme yöntemlerinden bir diğeri olan Gaussian Proses Regresyonu (GPR) modelini Karch vd. (2020) çalışmalarında panel analizi yöntemiyle birleştirerek parametrik olmayan yeni bir yöntem sunmuşlardır. Athey vd. (2019) çalışmalarında ise kolektif öğrenmesi (ensemble) yöntemiyle panel data modeli ile nedensellik etkilerini analiz etmişlerdir.

Metodoloji

Çalışmanın amacı, sosyoekonomik değişkenlerin ülkelerin gelir adaletsizliği üzerindeki etkisini incelemek ve bu değişkenler vasıtasıyla gelir adaletsizliğinin tahminini yapabilmektir. Bu amaçla, çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için hem ekonometrik analizler yapılmış hem de makine öğrenmesi yöntemlerinden biri olan SVR kullanılmıştır. Bu iki modelin karşılaştırılması için veriler %80 eğitim seti ve %20 test seti olarak ayrılmış ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak modellerin performansları ölçülmüştür.

Veri Seti

Bu çalışmada, 1990-2019 dönemini kapsayan MIST ülkelerine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Tablo 2'de çalışmada yer alan açıklayıcı değişkenler ve bu değişkenlerin elde edildiği kaynaklar yer almaktadır.

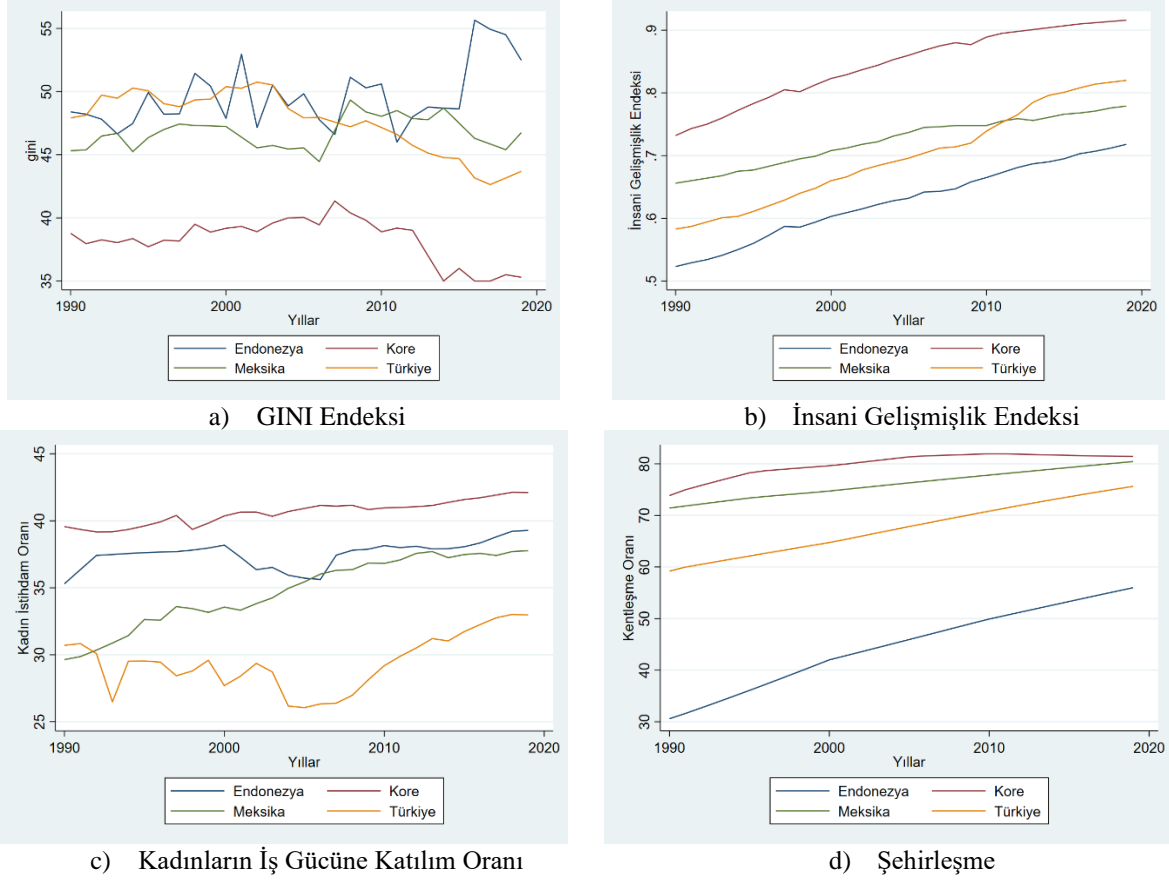
Tablo 2: Açıklayıcı Değişkenler ve Kaynakları

Değişkenler	Gösterim	Hesaplama	Kaynak
GINI Endeksi	GINI	Yıllık oran	PovcalNet
İnsani Gelişmişlik Endeksi	HDI	Yıllık oran	UNDP
İş gücüne Katılım Oranı, Kadın	WLABOR	Toplam istihdam içindeki %	ILO
Şehirleşme Oranı	URBAN	Yıllık oran	Dünya Bankası

Bağımlı değişken olan GINI endeksi (GINI) gelir adaletsizliğinin eşit bir dağılıma göre ne kadar saptığını ölçmek için Dünya Bankası içerisinde yer alan PovcalNet aracılığıyla yıllık olarak hesaplanmaktadır. Bağımsız değişkenlerden HDI, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yıllık olarak hazırlanan uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgili olma ve ortalama yaşam kalitesine sahip olmayı içine alan boyutları birleştiren bir ölçü vermektedir. Bu değişken içerisinde bir yandan beşerî sermayenin yaşam beklentisini ve aldığı eğitimin süresini kapsarken diğer yandan kişi başı gayri safi milli geliri de hesaplamasına katarak ülkelerin insani kalkınmışlığı için anlamlı bir gösterge olmaktadır. Kadınların iş gücüne katılım oranı, Uluslararası İşçi Örgütü (ILO) tarafından yıllık olarak toplanan oransal veriyi

göstermektedir. Son olarak, şehirleşme oranı ülkeler tarafından tanımlandığı şekliyle kentsel alanlarda yaşayan toplam nüfusun yüzdesini göstermektedir ve dünya bankası tarafından yıllık olarak hazırlanan verilerden elde edilmiştir.

Şekil 1: Değişkenlerin Grafikleri, 1990 - 2019

Veri seti eğitim ve değerlendirme setlerine bölünmüştür. Eğitim veri seti, ilgili parametreleri tahmin etmek için kullanılırken, değerlendirme veri seti ise modellerin tahmin performansını değerlendirmek için kullanılmaktadır. Çalışmada verilerin %80'i eğitim verisi olarak (1990 yılından 2013 yılına), % 20'si test verisi olarak (2014'den 2019'a) kullanılmıştır.

Tablo 3: Değişkenlerin Betimleyici İstatistikleri

	Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
Tüm Veriler	GINI	120	0,456	0,048	0,350	0,557
	HDI	120	0,723	0,099	0,523	0,916
	WLABOR	120	0,356	0,045	0,261	0,421
	URBAN	120	0,671	0,146	0,306	0,819
Eğitim Verileri	GINI	96	0,458	0,043	0,370	0,530
	HDI	96	0,705	0,095	0,523	0,901
	WLABOR	96	0,351	0,046	0,261	0,412
	URBAN	96	0,657	0,151	0,306	0,819
Değerlendirme Verileri	GINI	24	0,446	0,066	0,350	0,557
	HDI	24	0,799	0,077	0,690	0,916
	WLABOR	24	0,376	0,035	0,310	0,421

	URBAN	24	0,725	0,111	0,526	0,817
--	-------	----	-------	-------	-------	-------

Ekonometrik Model

Değişkenler arasındaki ilişkileri hem birim hem de zaman boyutları ile ele alıp incelemek için panel verilerinin kullanımı ekonometrik araştırmalarda geniş bir uygulamaya sahiptir (Kennedy, 2008, s. 281). Panel veri olarak oluşturulmuş modellerin analizlerinde hangi modelin kullanılacağı verilerin birim (ülkeler) ve zaman boyutuna göre değişiklik göstermektedir.

Çalışmada eğitim seti olarak kullanılan verilerin birim boyutu (N) 4, zaman boyutu (T), 24 olduğu için Sohag vd. (2018) yaptıkları çalışmada oluşturdukları panel veri modelleme çerçevesine göre havuzlanmış, sabit etikler ve tesadüfi etkiler modellerinin tahmini yapılmıştır. Çalışmada kullanılan model aşağıdaki şekildedir:

$$GINI_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 HDI_{it} + \beta_3 WLABOR_{it} + \beta_4 URBAN_{it} + \mu_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklem 1’de μ_{it} birim farklılıklarını ve zamana göre birimler arasındaki farklılıkları gösterirken, ε_{it} ise artıkları göstermektedir.

Panel Analizi

Çalışmada ilk aşamada uygun yöntemin belirlenmesi için yatay kesit bağımlılığına ve bunu müteakip uygun birim kök testi belirlendikten sonra serilerin durağanlığı araştırılmıştır. Panel veri modelini tahmin etmeden önce bir bağımlılığın olup olmadığını anlamak hem modelin hem de değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. Model için bakılan yatay kesit bağımlılığı için kullanılan testler sırasıyla Breusch-Pagan (1980), Pesaran (2008) LM-Ayarlanmış ve Pesaran (2001) CD testleridir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Test	Test İstatistiği	p değeri
Breusch-Pagan LM	5,46	0,4863
Pesaran LM-Ayarlanmış	-0,859	0,3904
Pesaran CD	0,657	0,5112

Yatay kesit bağımlılığı testlerinde temel hipotez hata terimleri arasında ilişki yoktur şeklinde kurulmuştur ve Tablo 4’te görüldüğü üzere H_0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla birimler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur.

Sonraki aşamada her bir değişken için yatay kesit bağımlılığı testlerine bakılmıştır. Bunlar sırasıyla Breusch-Pagan (1980), Pesaran (2004) LM-Ayarlanmış, Sapma düzeltmeli ayarlanmış LM ve Pesaran (2001) CD testleridir. Yatay kesit bağımlılığı test edilirken, panel verinin birim boyunun zaman boyutundan büyük olması ve yine panel verinin homojen veya heterojen olmasına göre yapılan yatay kesit testleri farklılık göstermektedir. Panel verinin birim boyunun zaman boyutundan büyük olduğu durumda Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığı testleri; zaman boyutu birim boyutundan büyük olduğunda ise Breusch ve Pagan (1980), Lagrange Çarpanı (LM) testi uygulanabilirken, her iki boyutun da büyük olduğu durumlarda Pesaran (2004) CD testi uygulanabilmektedir. Sapma düzeltmeli ayarlanmış LM ise Baltagi, Feng ve Kao (2012) tarafından Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008)’nin heterojen panellerde uygulanabilen yatay kesit testine karşılık olarak homojen panel veriler için de kullanılan bir alternatif yatay kesit testidir.

Tablo 5: Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Test	Breusch-Pagan LM		Pesaran LM - Ayarlanmış		Sapma Düzeltmeli Ayarlanmış LM		Pesaran CD	
	Test istatistiği	P değeri	Test istatistiği	P değeri	Test istatistiği	P değeri	Test istatistiği	P değeri
GINI	7.09	0.31	0.31	0.75	0.23	0.82	0.12	0.91
HDI	10.69	0.10	1.35	0.18	1.28	0.20	1.59	0.11
WLABOR	4.80	0.57	-0.35	0.73	-0.42	0.68	-1.23	0.22
URBAN	3.10	0.80	-0.84	0.40	-0.91	0.36	-0.32	0.75

Tablo 5'deki sonuçlara göre H_0 yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi reddedilmemektedir. Dolayısıyla yapılan tüm testlerde değişkenler için yatay kesit bağımlılığı olmadığı görülmektedir. Birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı durumlarda kullanılması uygun olan ve panel verilerde durağanlığı ölçen Levin, Lin ve Chu (2002) ve Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testleri yapılmıştır. Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde analizdeki değişkenlerde birim kök sorunuyla karşılaşılmamaktadır. Dolayısıyla seriler düzeyde durağandır.

Tablo 6: Panel Birim Kök Test Sonuçları

	LLC Sabitli ve Trendli		IPS Sabitli ve Trendli	
	t istatistiği	p değeri	z istatistiği	p değeri
GINI	-1,01	0,0505*	-1,7389	0,041
HDI	-2,3851	0,0085	-1,8165	0,031
WLABOR	-1,807	0,0354	-1,8119	0,035
URBAN	-1,9179	0,0276	-3,1804	0,0007

* %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Panel veri modelinin sabit ekiler veya tesadüfi etkiler yöntemlerinden hangisinin analiz etmek için daha uygun sonuçlar vereceği tespit edilmiştir. Sabit ve tesadüfi etkiler modellerinin arasındaki temel farklardan bir tanesi birim ve zaman etkilerinin bağımsız değişkenlerle korelasyon durumudur. Eğer korelasyon var ise sabit ekiler modeli, yok ise tesadüfi etkiler modeli, regresyonun tahmini için daha etkindir. Bu modellerden hangisinin daha etkin olduğunu test etmek için Hausmann (1978) tarafından geliştirilmiş Hausmann testi uygulanmıştır (Hausmann, 1978).

Tablo 7: Hausman Testi

Chi2(1)	3,67
Prob > chi2	0,0553

Yapılan test sonucunda “parametreler arasındaki fark sistematik değildir” olarak kurulan H_0 hipotezi reddedilemediğinden tesadüfi etkiler tahmincisinin tutarlı olduğu sonucu çıkmaktadır.

Panel veri modellerinde hata teriminin hem birim (ülkeler) içerisinde hem de birimlere göre eşit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. Bunun sınanması için eğitim veri seti üzerine White testi yapılmıştır.

Tablo 8: Değişen Varyansın White Testi ile Sınaması

Kaynak	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	p
Değişen Varyans	41,70	9	0,0000
Skewness	7,26	3	0,0640
Kurtosis	0,00	1	0,9575
Toplam	48,96	13	0,0000

Tablo 8’ye göre, sabit varyansı ifade eden temel hipotez 9 serbestlik dereceli chi2 test istatistiğine göre p değeri 0,05’ten küçük olduğu için temel hipotez reddedilir ve modelde değişen varyans vardır sonucu çıkarılır. White testi sonucun, panel veri modellerinde birim boyutunun varlığı nedeniyle bu doğrultuda çıkması beklenmektedir.

Bir başka temel varsayım olan hata teriminin otokorelasyon sorununun olup olmadığını test etmek için Wooldridge testi yapılmıştır.

Tablo 9: Otokorelasyonun Wooldridge Testi ile Sınaması

F(1, 3)	0,131
Prob > F	0,7413

Otokorelasyonun olup olmadığını test edilmesi için Wooldridge (2002) önerdiği “birinci mertebeden otokorelasyon yoktur” şeklindeki hipotez reddedilememiştir, dolayısıyla otokorelasyon olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı sorunu (multicollineraty) diğer bir test edilmesi gereken temel varsayımdır. Bu sorun değişkenler arasında yüksek korelasyon olduğunda ortaya çıkmakta ve bu da güvenilir olmayan ve istikrarsız regresyon katsayısı tahminlerine yol açmaktadır. Bu sorunu incelemek için en yaygın kullanılan yöntemlerden birisi varyans enflasyon faktörüdür (VIF).

Tablo 10. Çoklu Doğrusal Bağlantı Sorunu Sınaması

Değişkenler	VIF	1/VIF
HDI	7,64	0,13094
URBAN	6,16	0,16245
WLABOR	2,16	0,46324
Ort.VIF	5,02	

Tablo 10’da görüleceği üzere modele ait ortalama VIF değeri 5,02 çıkmıştır. Bazı çalışmalarda 5 ve üzeri değerlerin sorun yaratabileceği işaret edilmiştir (Menard, 1995; O’Brien, 2007). Genel görüş olarak ise VIF değerinin 10 ve üzeri çıkması çoklu bağlantı sorunu olduğunu göstermektedir (Mason vd., 1989, Marquardt, 1970, Kennedy, 1992).

Çalışmadaki model için tesadüfi etkiler modeli aşağıdaki şekilde gösterilir.

$$\text{GINI}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{HDI}_{it} + \beta_3 \text{URBAN}_{it} + \beta_4 \text{WLABOR}_{it} + w_{it} \quad (2)$$

Denklem 2’de, $w_{it} = \mu_i + \varepsilon_{it}$ temsil etmektedir. Burada $\varepsilon_i \sim IID(0, \sigma_\varepsilon^2)$ ve $\mu_{it} \sim IID(0, \sigma_\varepsilon^2)$.

Tablo 11. Panel Regresyon Modelleri

	Sabit Etkiler	Tesadüfi Etkiler
HDI	-0,110 (-1,50)	-0,120* (-1,98)
WLABOR	0,233* (2,33)	-0,418*** (-5,37)
URBAN	0,0941 (1,12)	-0,102* (-2,55)
Sabit	0,392*** (10,80)	0,756*** (34,72)
Gözlem	96	96
Prob F	0,120	0,000
R-sq	0,7242	0,9343

Not: t istatistiği parantez içinde gösterilmektedir, Anlamlılık düzeyi;

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Yapılan analiz sonunda tesadüfi etkiler modelindeki tüm belirleyicilerin gelir adaletsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir, Modelde HDI ve URBAN %5 düzeyinde anlamlıyken WLABOR ise %0,1 oranında anlamlıdır, Tüm açıklayıcı değişkenlerin işaretleri negatiftir ve dolayısıyla analize konu olan değişkenlerin gelir adaletsizliğini azaltıcı yönde etkilerinin olduğu söylenebilir.

Makine Öğrenmesi Modeli

Ekonometrik analizler her ne kadar değişkenler arasındaki ilişkileri açıklama yönünden güçlü bir analiz yöntemi sağlasa da analizlerin sağlıklı şekilde yapılabilmesi açısından birçok temel varsayımın (değişen varyans, otokorelasyon, birimler arası korelasyon vb.) sağlanması gerekmektedir. Bu varsayımların sağlanmadığı durumlarda analizler için farklı yöntemlere başvurulabilmekte fakat bu da analizlerin güvenilirliğinin azalmasına sebebiyet verebilmektedir.

Makine öğrenmesi ise verilerin geçmiş gözlemlerinden belirli kalıpların (pattern) öğrenilmesini sağlayan yöntemlerin bir bütünüdür. Makine Öğrenmesi yöntemlerinden biri olan SVR özellikle regresyon problemlerini çözmek için kullanılan doğrusal olmayan bir modeldir. Vapnik (1995) tarafından geliştirilmiş bu model gerçek girdiler kullanılarak hedef çıktılar tahmininde kullanılmaktadır. SVR modeli aşağıdaki şekilde gösterilir (Cristianini ve Shawe-Taylor, 2000; Bishop, 2006):

$$f(x) = (z \cdot \phi(x)) + b \quad (3)$$

Bu denklemde z ağırlık vektörünü, b sapma değerini ve $\phi(x)$ ise kernel fonksiyonunu göstermektedir. SVR duyarsızlık kaybı fonksiyonu (insensitivity loss function) olarak Denklem 3’de görülmektedir.

$$L_\varepsilon(f(x)-y) = \begin{cases} 0, & \text{eğer } |f(x)-y| < \varepsilon \\ |f(x)-y| - \varepsilon, & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (4)$$

Bu denklemde ε duyarsızlık için bölgeyi temsil etmektedir. SVR yönteminde oluşan kayıp yalnızca tahmin edilen değer bant aralığının dışına çıkarsa hesaba katılmaktadır. Dolayısıyla SVR modeli ikinci dereceden programlama problemini en aza indirmek için yapılandırılabilir (Basak vd., 2007).

$$\begin{aligned} \min \quad & \frac{1}{2} z^T z + C \sum_i (\xi_i + \xi_i^*), \\ \text{kısıtlar} \quad & y_i - z^T x_i - b \leq \varepsilon + \xi_i \\ & z^T x_i + b - y_i \leq \varepsilon + \xi_i^*, \\ & \xi_i, \xi_i^* \geq 0 \end{aligned} \quad (5)$$

Burada $i = 1, 2, \dots, n$ 'e kadar eğitim verilerini gösterirken $(\xi_i + \xi_i^*)$ kurulan modelin ampirik riskini göstermektedir. $\frac{1}{2} z^T z$ aşırı öğrenmeyi önleyen yapı riskidir ve C ise düzenleme (regularization) parametresidir. Uygun bir düzenleme parametresi seçildikten sonra uygun bant aralığıyla (ε) ve kernel fonksiyonuyla (K), her parametrenin optimumları Lagrange fonksiyonu ile çözülebilir. Yaygın olarak kullanılan kernel fonksiyonları doğrusal, polinom, radyal temel işlevi ve sigmoid olarak gösterilebilir (Xin vd., 2012).

Bu çalışmada değişkenlerin tahminine uyduğundan dolayı RBF kernel fonksiyonu kullanılmıştır (Wu ve Chen, 2010). Ayrıca RBF kernel fonksiyonu diğerleriyle kıyaslandığında elimizdeki veri seti için daha efektif ve modelin daha hızlı eğitilmesine olanak sağlamaktadır (Xin vd., 2012).

RBF kernel fonksiyonu Denklem 6'da gösterilmektedir.

$$K(x_i, x_j) = e^{-\gamma \|x_i - x_j\|^2} \quad (6)$$

SVR Analizi

Makine öğrenmesi algoritmaları ekonometrik modellerde olduğu gibi temel varsayımlarla alakalı testlere gereklilik duymamaktadır. SVR analizi yapılırken çalışmada kullanılan veri seti de göz önünde tutulmuştur. Makine öğrenmesi modelleri genellikle büyük veri setleriyle çalışmaya ihtiyaç duyarken SVR ise daha küçük boyutlu veri setleriyle çalışılmasında uygundur (Menon, 2009). SVR'nin yüksek regresyon doğruluğuna erişebilmesi için, eğitim setinin analizi için veri kümesinin boyutu önem arz etmektedir. Bu doğrultuda SVR analizi yapılırken Tablo 12'deki parametreler sınanarak en uygun olanı seçilmiştir.

Tablo 12: SVR Parametreleri

Parametreler	Seviye (RBF-Gaussian)
Kernel fonksiyon Gamma Katsayısı (γ)	0, 0,1, 0,2 ... 5,0
Kernel Ölçeği	2,2
Düzenleme Parametresi (C)	1, 10, 100

Modellerin Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi

Bu çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemlerden tesadüfi etkiler panel analizi ile makine öğrenmesi yöntemlerinden hangisinin daha iyi sonuç vereceğini değerlendirmek için iki model için de üç farklı kantitatif hata ölçümü yapılmıştır. Bunlar sırasıyla Kök Ortalama Kare Hata (RMSE), Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) ve Ortalama Mutlak Hata (MAE) dir. Bu hata ölçümleri için formüller sırasıyla aşağıda verilmektedir.

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n e_t^2} \quad (7)$$

$$MAPE = 100 \times \frac{\sum_{t=1}^n \frac{|OP_i^{\text{gözlem}} - OP_i^{\text{kestirim}}|}{OP_i^{\text{kestirim}}}}{n} \quad (8)$$

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |OP_i^{\text{gözlem}} - OP_i^{\text{kestirim}}| \quad (9)$$

Denklemlerde $OP_i^{\text{gözlem}}$, i yılındaki gözlem değerini gösterirken, OP_i^{kestirim} ise i yılındaki tahmin değerini göstermektedir. Bu doğrultuda RMSE, MAPE ve MAE değerleri hesaplanarak modellerin karşılaştırılması yapılmıştır. Karşılaştırma sonuçları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 13: Modellerin Performanslarının Karşılaştırılması

		Panel	SVR
Eğitim Seti	RMSE	0,021	0,012
	MAPE	3,989	2,279
	MAE	0,018	0,009
Test Seti	RMSE	0,022	0,018
	MAPE	9,280	6,880
	MAE	0,040	0,030

Performans kriterleri açısından değerlerin düşük olması o modelin tahmin yapılırken daha uyumlu olduğunu göstermektedir. Tablo 13’da eğitim seti için panel analizinin RMSE değeri 0,021 iken SVR için bu değer 0,012 çıkmıştır. Benzer şekilde MAPE ve MAE’ye bakıldığında da daha düşük değerlerle karşılaşılmaktadır. Test seti, bazı performans ölçütlerini kullanarak modelin performansını değerlendirmek için kullanılan bir dizi gözlemdir. Eğitim setinden hiçbir gözlemin test setine dahil edilmemesi önemlidir.

Test seti ise değişkenlerin arasındaki ilişkiyi analiz ederek eğitilmiş modellerin gelecekte ne ölçüde doğru sonuç verebileceğinin performansını görmek açısından değerlidir. Tablo 13’da test setinin performans kriterlerine bakıldığında da tüm değerlemelere göre gelir adaletsizliğinin tahmini için SVR modeli daha yüksek doğrulukta uyum sağladığı görülmektedir. Özetle, çalışmada SVR modelinin geleneksel olarak kullanılan panel veri regresyonundan daha uygun bir model ürettiği gösterilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

İktisat yazını zaman içerisinde büyüme konusuna yeterince eğilirken büyüme ve gelir dağılımı ilişkisi ise yeterince çalışılmamış bir konu olarak kalmıştır. Bu noksanlıktan olsa gerek son zamanlarda bu konuda yapılan çalışmaların sayısında artış gözlemlenmektedir. Üstelik COVID-19 gibi tarihte pek görülmemeyen bir salgının yaşanıyor olması ekonomik anlayışı temelden sarsma kudretine ulaşmış, bugüne kadar uygulanan ekonomik anlayış sorgulanır olmuştur. Pandeminin getirdikleri ekonomik hayata bakışı ve öncelikli konuların sıralamasını değiştirmiştir. Bununla beraber ülke düzeyinde hasılasını sürekli artıran ve bunu daha adil bir şekilde paylaşan ülkelerin zor zamanlarda daha dirayetli oldukları gözlemlenmektedir. Kısaca bir ülkenin ekonomik başarısı, ülkenin elde ettikleri hasıla artışı ile beraber bu hasılanın ülke vatandaşlarına ne kadar adil paylaştırıldığı ile çok yakından ilintilidir.

Bu çalışma ülkelerin büyüme performanslarının aynı zamanda ve otomatik olarak kalkınma göstergelerine daha özeldir ise gelir dağılımına yansımadağı gözlemlenenden yola çıkılarak yapılmıştır. Çalışmanın yapıldığı MIST ülkeleri (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye), kalkınma ve gelir dağılımı ilişkisinin anlaşılması açısından önemli ülkelerdir. Bu ülkelerin ortak özellikleri konunun anlaşılması açısından önemlidir. Yapılan çalışmada, 1990-2019 dönemini kapsayan adı geçen ülkelere ait yıllık veriler kullanılmıştır. Bu ülkelerden

Meksika'nın Gini katsayısı ile İGE arasındaki ilişkinin diğerlerinden farklı gerçekleştiği istisna tutulursa bütün ülkelerde İGE ile Gini katsayıları arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir.

Çalışmanın literatür kısmında gelir dağılımı ile İGE, şehirleşme, kadınların çalışma hayatına katılması çalışmaları ayrı ayrı değerlendirilmiş ve daha ziyade son zamanlarda yapılan çalışmalara ağırlık verilmiştir. Literatür araştırması yapılırken çalışmada kullanılan göstergeler ve bu göstergelerin aralarındaki ilişkileri inceleyen bir tarama çalışması yapılmış, daha sonra ekonomi literatüründe kendine son dönemde yer bulmaya başlayan hem ekonometri hem de makine öğrenmesi çalışmalarına değinilmiştir.

Gelir adaletsizliğinin anlaşılmasında şehirleşme ve kadın istihdamının artışının sosyoekonomik açıdan önemli olduğundan bu göstergeler modele İGE yanında ilave edilmiştir. Bu ilişkinin araştırılmasında şimdiye kadar daha çok ekonometrik analiz yöntemine başvurulmuş olup bu çalışmada ilave olarak makine öğrenmesi yöntemlerinden de yararlanılmıştır. Makine öğrenmesi yöntemi ile var olan verilerden yararlanarak gelir adaletsizliğinin gelecek dönemlerdeki değişimini tahmin edebilme kapasiteleri karşılaştırılmıştır. Yapılan çalışma ile makine öğrenmesi yöntemlerinden biri olan SVR kullanılmıştır. Makine öğrenmesi kısaca verilerin geçmiş gözlemlerinden belirli kalıpları öğrenmesini sağlayan yöntemlerin bir bütünü olarak tanımlanabilir. Panel veri ve SVR karşılaştırılması için veriler % 80 eğitim seti ve % 20 test seti olarak ayrılmış ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak modellerin performansı ölçülmüştür.

Yapılan analizlerim sonucunda, tesadüfi etkiler modelindeki tüm belirleyicilerin gelir adaletsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu, modelde İGE ve kentleşmenin %5 düzeyinde anlamlı, kadın işgücünün ise %0,1 oranında anlamlı olduğu görülmüştür. Tüm açıklayıcı değişkenlerin işaretleri negatiftir ve dolayısıyla gelir adaletsizliğini azaltıcı yönde etkilerinin olduğu söylenebilir. Çalışmada kullanılan değişkenler ile gelir adaletsizliğinin tahmininde ise makine öğrenmesi yöntemi daha iyi bir performans göstermiştir.

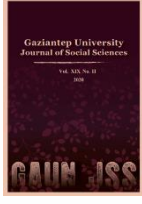
Kaynakça

- Ahmed, N. K., Atiya, A., El Gayar, N. & El-Shishiny, H. (2010). An Empirical Comparison of Machine Learning Models for Time Series Forecasting, *Econometric Reviews*, 29 (5-6), 594-621. DOI: 10.1080/07474938.2010.481556.
- Akça, H. ve Ela, M. (2012). Eğitim ve gelir dağılımı ilişkisi: Türkiye değerlendirmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 241-260.
- Alkire, S. ve Foster, J. (2010). "Designing the Inequality-Adjusted Human Development Index", Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI) Working Paper No. 37, United Nations Development Programme Human Development Report Office Background Paper No. 2010/2.
- Alon, I., Qi, M., ve Sadowski, R. J. (2001). Forecasting aggregate retail sales: a comparison of artificial neural networks and traditional methods, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 8, 147-156.
- Alvan, A. (2007). Forging a link between human development and income inequality: cross-country evidence, *Review of Social, Economic & Business Studies*, 7(8), 31-43.
- Athey, S., Bayati, M., Imbens, G. ve Qu, Z. (2019). Ensemble methods for causal effects in panel data settings, *AEA Papers and Proceedings*, 109, 65-70.
- Ayyıldız, F.V. (2017). Gelir adaletsizliğinin sebeplerinin araştırılması: ampirik analiz, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt 34, Sayı 34, 131-141.
- Basak, D., Pal, S., ve Patranabis, D. (2007). Support Vector Regression.
- Baş, K. (2009), Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, 2009, s.49-70.
- Baum-Snow, N ve Pavan, R. (2013). Inequality and city size, *The Review of Economics and Statistics*, 95(5), 1535-1548.
- Belke, M. ve Bolat, S. (2016). The panel data analysis of female labor participation and economic development relationship in developed and developing countries, *Economic Research Guardian*, Weissberg Publishing, 6(2), 67-73.
- Bishop, C.M. (2006). Pattern Recognition and Machine Learning. UK: Springer
- Breusch, T., ve Pagan, A. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. doi:10.2307/2297111
- Chen, G., Glasmeier, A., Zhang M. ve Shao, Yang (2016). Urbanization and income inequality in post-reform China: a causal analysis based on time series data, *PLoS ONE*, 11(7), 1-16.
- Cristianini, N., ve Shawe-Taylor, J. (2000). An Introduction to Support Vector Machines and Other Kernel-based Learning Methods. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511801389
- Çelebi Boz, F., Bayramoğlu, T. ve Gültekin, Ö, F. (2019). BRICS ve MIST ülkelerinde Ar-Ge harcamaları ile yüksek teknolojili ürün ihracatı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1111-1124.
- Ekeocha, D. O. (2020). Urbanization, inequality, economic development and ecological footprint: searching for turning points and regional homogeneity in Africa, *Journal of Cleaner Production*, In Press, Corrected Proof, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125244>.
- Erdoğan, B. E., Özögür-Akyüz, S. ve Karadayı-Ataş, P. (2019). A novel approach for panel data: An ensemble of weighted functional margin SVM models, *Information Sciences*, <https://doi.org/10.1016/j.ins.2019.02.045>.
- Eren, M. V. (2019). MENA ülkelerinde sektörel kadın istihdamı ve kalkınma arasındaki ilişkinin ampirik analizi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17, 106-127.
- Glaeser E., Resseger M. ve Kristina, T. (2009). Inequality in Cities, *Journal of Regional Science*, 49(4), 617-646.
- Güleryüz, D. ve Özden, E. (2020). The prediction of brent crude oil trend using LSTM and Facebook prophet, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 20, 1-9.
- Hausman, J. (1978). Specification tests in econometrics, *Econometrica*, 46(6), 1251-71.
- Hicks, D. (1997). The inequality-adjusted human development index a constructive proposal, *World Development*, 25(8), 1283-1298.
- Hill, T., O'Connor, M. ve Remus, W. (1996). Neural network models for time series forecasts, *Management Science*, 42, 1082-1092.
- Im, K., Pesaran, M. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels, *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Ishan, P., Vivek, S. ve Jay, P. (2018). *Estimation of the effect of income inequality on human development: a cross sectional study*, Undergraduate Research Paper, Georgia Institute of Technology.
- Kanbir, Ö. (2020). Ekonomik gelişmenin ölçümüne bir katkı: gelir dağılımı adaletine göre düzeltilmiş insani gelişme endeksi, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 11, 1-20.
- Kanbur R., Zhang, X. (1999). Which regional inequality? the evolution of rural-urban and inland-coastal inequality in China from 1983 to 1995", *Journal of Comparative Economics*, 27(4), 686-701.
- Kanbur, R. ve Zhuang, J. (2013). Urbanization and inequality in Asia", *Asian Development*

- Review*, 30(1), 131-147.
- Karch, J. D., Brandmaier, A. M. and Voelkle, M. C. (2020). Gaussian process panel modeling—machine learning inspired analysis of longitudinal panel data, *Frontiers in Psychology*, Volume 11, Article 351, doi: 10.3389/fpsyg.2020.00351
- Kennedy, P. (1992). *A Guide to Econometrics*, Oxford: Blackwell.
- Kennedy, P. (2008). *A Guide to Econometrics*, 6th ed. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Kuştepel, Y. ve Halaç, U. (2004). Türkiye’de genel gelir dağılımının analizi ve iyileştirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:6, Sayı:4, 143-160.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality, *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Levin, A. Lin, C. ve Chu, C. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties, *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Liddle, B. (2017). Urbanization and inequality/poverty, *Urban Science*, 1(4): 35.
- Marquardt, D. W. (1970). Generalized inverses, ridge regression, biased linear estimation, and nonlinear estimation, *Technometrics*, 12, 591–256.
- Martinez, R. (2011). Inequality and the new human development index, *Applied Economics Letters*, 19(6), 1-3.
- Mason, R. L., Gunst, R. F. & Hess, J. L. (1989). *Statistical design and analysis of experiments: applications to engineering and science*, New York: Wiley
- Menard, S. (1995). *Applied logistic regression analysis: sage university series on quantitative applications in the social sciences*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Menon, A. (2009). *Large-Scale Support Vector Machines: Algorithms and Theory*.
- Mikk, J. (2008). The role of income inequality in human development, *Social Research*, 4(14), 78-83.
- O’Brien, R. M. (2007). A Caution Regarding Rules of Thumb for Variance Inflation Factors, *Qual Quant*, 41, 673–690. <https://doi.org/10.1007/s11135-006-9018-6>
- Öztürk, E. ve Oktar, S. (2017). Kalkınma Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye Örneği, *Akademik Hassasiyetler*, 103.
- Pesaran, M., Shin, Y., ve Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. Retrieved July 15, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/2678547>
- Pesaran, M. ve Yamagata, T., (2008), Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics*, 142, 1, 50-93.
- Shahriar K., David, B. ve Edwin, P. (2019). Linkages between poverty and income inequality of urban–rural sector: a time series analysis of India’s urban-based aspirations from 1951 to 1994, *Applied Economics Letters*, 26(6), 446-453.
- Sohag, K., Umar, B. ve Alam, M. (2018). Stata command for time series analysis.
- Sulemana, I., Amponsah, E. N., Codjoe, E. ve Andoh, J. A. N. (2019). Urbanization and income inequality in Sub-Saharan Africa, *Sustainable Cities and Society*, 48, 101544.
- Swanson, N. R. ve White, H. (1995). A model-selection approach to assessing the information in the term structure using linear models and artificial neural networks, *Journal of Business and Economic Statistics*, 13, 265–275.
- Thiel, F. (2016). *The effect of inequality on (human) development—insights from a panel analysis of the human development index*, Master Thesis, Universitat de Barcelona.
- Vapnik, V. (1995). *The nature of statistical learning theory*, Springer.
- WDR (2013). *Jobs*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11843> Erişim Tarihi: 23.01.2021.
- Wooldridge, J. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

-
- World Bank. (2012). *Country gender assessment for Lao PDR: reducing vulnerability and increasing opportunity*, Washington, DC: World Bank and Asian Development Bank.
- Wu, J. and Chen, E. (2010). *A novel hybrid particle swarm optimization for feature selection and kernel optimization in support vector regression*, Proceedings of the International Conference on Computational Intelligence and Security, (CIS '10), pp. 189–194.
- Xin, H., X. Gu, H. Wu, Y. Hu, and Z. Yang, (2012). “Application of genetic algorithm-support vector regression (GA-SVR) for quantitative analysis of herbal medicines,” *Journal of Chemometrics*, vol. 26, no. 7, pp. 353–360.
- Yapraklı, S. ve Bayramoğlu, T. (2016). *Küreselleşme: Ekonomik ve Sosyal Eğilimler, Küreselleşme, Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk*, Savaş Yayınları, Editörler: Turgut Bayramoğlu ve Enes Emre Başar.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türki Cumhuriyetlerde Küreselleşmenin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Rolü

The Role of Globalization on Health Expenditures in Turkic Republics

Orhan CENGİZ^{a*} Müge MANGA^b

^a Öğr. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi Pozantı MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Adana / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1883-4754

^b Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, Erzincan / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2675-2182

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Haziran 2021

Kabul tarihi: 4 Kasım 2021

Anahtar Kelimeler:

Küreselleşme,
Sağlık,
Sağlık Harcamaları,
Entegrasyon,
Panel ARDL

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 1, 2021

Accepted November 4, 2021

Keywords:

Globalization,
Health,
Health Expenditures,
Integration,
Panel ARDL

ÖZ

Son kırk yıldır dünyaya egemen olan küreselleşmenin devletin ekonomik rolleri üzerinde yarattığı etkiler dikkate alındığında bu alanda çok farklı fikir akımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle refah devleti anlayışına neoliberal modeller eleştirel yaklaşırken, diğer uçtaki görüşler küreselleşmeyle birlikte bireylerin maruz kaldığı dışsal risklerin artması nedeniyle devletin sosyal refah harcamalarının da artacağını öngörmektedir. Bu doğrultuda sosyal refah devletinin küreselleşme ile ilişkilendirildiği tematik alanlardan birisi sağlık harcamaları olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin birbiriyle entegrasyon sürecindeki artıştan sağlık harcamalarının nasıl etkilendiği konusu ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada, 2000-2016 dönemi verileri kullanılarak Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan Türki Cumhuriyetlerde ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Panel ARDL yöntemiyle yapılan analiz sonucunda, ekonomik ve sosyal küreselleşmenin sağlık harcamalarını artırdığı, politik küreselleşmenin ise azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

When considered the impacts of globalization that have dominated the world on state's economic roles for the last forty decades, very different streams of thought have developed on this subject. Notably, while neoliberal models have a critical approach to the welfare state, the other extreme views foresee that the state's social welfare expenditures will increase due to the rise in the external risks for individuals within globalization. Thus, health spending becomes one of the thematic fields where the social welfare state is associated with globalization. Therefore, the question becomes more of an issue of how health spending is affected by increasing the integration process of countries. From this viewpoint in this study, the impact of economic, social, and political globalization on health expenditure is examined in Turkic Republics that compose Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan by using data over the period 2000-2016. As a result of the analysis using the panel ARDL method, it was found that economic and social globalization increases health expenditures while political globalization decreases.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ocengiz@cu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Today, the level of integration of countries with each other has reached serious levels. The deepening of this integration realized in the context of globalization. Globalization, which is handled in an extensive scope, is associated not only in economic terms but also with almost many categories, especially in political, cultural, and technological fields. In terms of economy, barriers to the free movement of trade, capital, and labor have been gradually removed from the 1970s in line with neoliberal approaches. With the global integration, it is predicted that countries will evolve into a more competitive structure, ensure efficiency in resource allocation, specialize in production, and benefit from globalization opportunities.

In the last forty years, besides the advantages of globalization, the instabilities and crises that it caused have been substantial level. In addition, globalization affects other fields through direct and indirect channels. Health becomes one of the crucial issue in this framework. Public health is faced with severe consequences for many reasons, such as economic activities and mobilization of individuals. While these results may be positive in some places, they cause negativity in some cases. Especially in the capitalist system, the destruction of economic activities on nature, environment, and labor standards becomes the most critical factor that threatens health. Woodward et al. (2001) emphasize the three direct and two indirect impacts of globalization on the health system. Direct impacts arise by creating various risks through the health system, health policies, infectious diseases, and the tobacco market. Indirect impacts emerge when free trade and capital flows affect health expenditures and input costs and the nutrition and living conditions of the population. On the other hand, globalization's leading to technological advances, increasing global interest in health, providing access to healthier foods with liberalization are remarkable developments that positively affect health.

At the end of 2019, the impact of globalization on health came to light again with the Covid-19 crisis, which spread from China to the world and became a global pandemic. The economic, political, commercial, and global interdependence of countries increases the risks and their effects. At this point, health expenditures gain particular importance. Therefore, an organic link is formed between globalization and health expenditures. The nexus between globalization and health expenditures becomes more prominent in developing countries because the competition caused by globalization forces these countries to liberalize their economy. Thus, health expenditures are used more to reduce the adverse impacts of increasing risks and external shocks in health.

Based on the perspective mentioned above, the impact of globalization on health expenditures has been discussed for the Turkic Republics consisting of Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan. The impact of globalization has been analyzed by considering its different dimensions. In other words, the impacts of economic, social, and political globalization on health expenditures have been examined separately. Health expenditures per capita constant 2010 US\$ are used as the dependent variable. Economic globalization, political globalization, social globalization, GDP per capita constant 2010 US\$, public expenditures, and age dependency ratio (old) are included in the model as explanatory variables. Using the data set for the period 2000-2016 in empirical analysis, the Panel ARDL (Autoregressive Distributed Lag) method developed by Pesaran et al. (1999) is used. The first stage of the empirical analysis tested whether there is a cross-sectional dependency between the series. LM, LM adj, and LM CD tests applied for cross-section dependency show no cross-sectional dependence between countries. Also, Swamy homogeneity test findings reveal that countries have their specific dynamics. In the stationarity stage, IPS (Im, Pesaran, and Shin) and Fisher ADF tests, which are the first generation unit root tests, are used because of the nonexistence of cross-section dependency and the heterogeneous structure of the series. The Hausman test is used to determine which of the Panel ARDL method estimators can also be used when the series are stationary at different levels. According to Hausman test results, it is found that the PMG estimator is consistent.

The empirical findings of the analysis show that in the long run economic and social globalization positively affects health expenditures, whereas political globalization affects negatively. Considering the impacts of other variables, while the impact of economic growth and public expenditures on health expenditures is positive, the impact of the age dependency ratio (old) is negative. In addition, in the model, the error correction term is found negative and statistically significant. This situation shows that the error correction mechanism is efficient for the model; in other words, any shock that may occur in the system will disappear in the next period.

Giriş

Küreselleşme süreci ile birlikte devletin ekonomideki rolüne ilişkin oldukça geniş kapsamlı görüşler ortaya atılmıştır. Küresel ekonomik yapı içerisinde devletin rolüne ilişkin tutum ve beklentiler ekonomik, sosyal ve politik entegrasyon süreci ve bireylerin talepleriyle şekillenmektedir. Devletin kamu harcamaları üzerindeki tutumunu değiştiren alanlardan birisini sağlık harcamaları oluşturmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 2019 yılında yayımlanan rapora göre küresel sağlık harcamalarının %60'ı kamu tarafından gerçekleştirilmektedir. Küresel sağlık harcamaları 2000-2017 dönemi arası reel olarak %3,9 artış gösterirken, aynı dönemde kamu sağlık harcamaları ortalama %4,3 büyümüştür. Söz konusu dönemde küresel sağlık harcamalarındaki artış, gelir gruplarına göre incelendiğinde ise en yüksek artış %7,8 ile düşük gelir grubunda gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, küresel sağlık harcamalarının orta gelir grubunda ortalama %6, yüksek gelir grubunda ise %3,5 düzeylerinde büyüme trendini yakaladığı görülmektedir. Her ne kadar düşük ve orta gelirli ülkelerde sağlık harcamaları artış gösterse de küresel sağlık harcamaları içerisindeki en yüksek pay %81 ile yüksek gelir grubuna aittir. Daha dikkat çekici olan durum sağlık harcamalarındaki eşitsizlikte ortaya çıkmaktadır. 2017'de düşük gelirli ülkelerde 41\$ seviyesinde olan kişi başı sağlık harcaması, gelişmiş ülkelerdeki kişi başı 2.937\$ ile karşılaştırıldığında, her iki ülke grubu arasında çok yüksek bir farkın olduğu açıkça görülmektedir (WHO, 2019, s. 5-6).

Küresel ekonomik entegrasyonun artan hızıyla birlikte, ticaret ve yabancı varlık mülkiyetinden elde edilen dünya gelirinin büyük ölçüde arttığı görülmektedir. Bunun yanında yer değiştirme kapsamında gerçekleşen uluslararası seyahat, benzeri görülmemiş seviyelere ulaşırken; bilgiyi elde etme maliyetinin düşmesi, küresel ölçüde iletişimi çok daha kolay hâle getirmiştir. Bu entegrasyon düzeyi; bir bütün olarak dünya ölçeğinde önemli ekonomik faydalar yaratmakla birlikte, aynı zamanda farklı kaygılara da yol açmıştır. Bu kaygıların başında şüphesiz ki sağlık unsuru gelmektedir (Dollar, 2001, s. 827). Ülkelerin ve bireylerin birbirlerine olan bağımlılıklarının artması ile karakterize edilen küreselleşme; kültürün, teknolojinin ve yönetişimin entegrasyonunu içermektedir. Fakat bugüne kadar egemen olan neoliberal model altında küreselleşmenin getirdiği fırsatlar asimetrik bir yapı sunmaktadır. Küresel ekonomideki değişikliklere bağlı olarak son çeyrek yüzyıllık dönemde piyasa serbestisi, küreselleşme süreciyle birlikte sağlık alanında gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında ciddi bir eşitsizlik yaratmıştır (Chapman, 2009, s. 97). Uzun bir dönüşüm ve değişim süreciyle beraber neoliberal ekonomik ve siyasal düzenle eşanlı yürüyen küresel kapitalizmin sağlık alanında getirdiği avantaj ve dezavantajların önemi günümüzde giderek önemli hâle gelmektedir.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini doğrudan ölçen çalışmaların çok sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Küreselleşmenin alt bileşenlerinin sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin ayrı ayrı, Türkiye Cumhuriyetleri özelinde incelenmesi bu çalışmaya özgünlük kazandırmaktadır. Böylelikle gerek ulusal gerekse de uluslararası literatürdeki boşluğun doldurulması beklenmektedir. Bu amaçla Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı kapsayan Türkiye Cumhuriyetlerinde 2000-2016 dönemine ait verilerle ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin sağlık harcamaları üzerindeki rolü analiz edilmiştir. Çalışmada sırasıyla şu kronoloji izlenmiştir: İlk olarak küreselleşmenin sağlık üzerindeki etkisini açıklayan yaklaşımlar ortaya konulmakta, ikinci bölümde ampirik literatürdeki çalışmalara yer verilmektedir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veriler, model ve yöntem açıklanmakta, dördüncü bölümde elde edilen ampirik bulgular sunulmaktadır. Son bölümde ise elde edilen sonuçlardan hareketle politika önerileri tartışılmaktadır.

Küreselleşme-Sağlık Harcamaları İlişkisi: Teorik Çerçeve

Küreselleşmenin sosyal refah harcamaları kapsamında meydana getirdiği etkilerin incelenmesi Cameron (1978), Katzenstein (1985), Quinn (1997), Rodrik (1996) ve Swank (2002) öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu yaklaşımlar arasında en çok öne çıkan görüş ise Rodrik (1996)'e aittir. Rodrik (1996)'e göre ülkeler dışa açıldıkça bireylerin dışsal şoklara maruz kalma riski artmaktadır. Dolayısıyla dışa açıklıkla birlikte ortaya çıkan risklerin azaltılması amacıyla devletin bireyleri korumaya yönelik sosyal harcamaları da artış göstermektedir (Rodrik, 1996, s. 26).

Küreselleşmenin sağlık üzerindeki etkileri ise coğrafi konum, cinsiyet, yaş, etnik köken, eğitim düzeyi ve sosyoekonomik durum gibi faktörlere göre olumlu ve/veya olumsuz yönde gerçekleşebilmektedir. Diğer ifadeyle küreselleşmenin sağlık üzerindeki etkisini iyi veya kötü olarak tanımlamak bu iki unsur arasındaki ilişkiyi basitleştirmeye yol açabilmektedir. Örneğin, küreselleşmeyle birlikte ülkeler ve bireyler arasında artan mobilite, küresel çapta göçün artması anlamına gelmektedir. Yüksek gelirli ülkelerde, küreselleşme ve sağlık ilişkisine yönelik tartışmalar, düşük ve orta gelirli ülkelere kaynaklandığı ileri sürülen salgın hastalıkların yayılmasına odaklanma eğilimindedir. Fakat bunun yanında yüksek gelirli ülkelerin tütün ve fast food gibi sağlığı tehdit eden ürünleri dünyanın diğer bölgelerine ihraç ederek yarattıkları riskler gözden kaçırılmaktadır (Lee, 2004, s. 157).

Diğer taraftan küreselleşme ile birlikte yüksek gelirli ülkeler, yoksul ülkelerdeki sağlık profesyonellerinin kendilerine yönelik göçü nedeniyle çeşitli faydalar sağlamalarına rağmen; HIV/AIDS, tüberküloz, veba ve ciddi akut solunum sendromu (SARS) gibi hastalıkların son zamanlarda göç ve diğer yollarla bulaşma riskiyle de karşılaşmaktadırlar. Bu durum sağlık harcamaları açısından çok fazla mali yük getirmektedir. Dolayısıyla bireylerin hareketliliği, gelişmiş ülkelerin en çok çektiği husus haline gelmektedir. Böylelikle bireylerin ve diğer unsurların hareketliliği, her ülke için avantajları ve dezavantajları içinde barındıran oldukça karmaşık bir model yaratmaktadır (Lee, 2004, s. 156).

Ekonomik küreselleşme, mal ve hizmetlerin küresel hareketliliğini artırarak ülkeler için sağlık alanında kullanabilecekleri kaynakları artırmaktadır. Ancak, ekonomik küreselleşmenin getirdiği üretim ve mübadele süreci, işgücü piyasası değişiklikleriyle birlikte iş güvensizliği, sağlık riski ve çevresel bozulma gibi olumsuzlukları da yol açmaktadır. Buna ek olarak, küresel üretimin artan enerji ihtiyacı ve ulaşımda kullanılan fosil yakıtlar, iklim değişikliğine neden olan emisyon salınımının kaynağı haline gelmektedir (Labonte vd., 2011, s. 265). Woodward vd. (2001), küreselleşmeden sağlığa doğru üçü doğrudan ve ikisi dolaylı olmak üzere beş anahtar bağlantıya dikkat çekmektedir. Doğrudan etkiler sağlık sistemleri ve sağlık politikaları üzerindeki etkilerle birlikte bulaşıcı hastalıklar ve tütün ürünlerinin pazarlanması gibi belirli tehlikelere maruz kalmayı içerirken, dolaylı etkiler ulusal ekonomiler yoluyla sağlık sektörü ve nüfus üzerinde faaliyet gösteren etkileri öne çıkarmaktadır (Woodward vd., 2001, s. 877-879; Kaur ve Sinha, 2011, s. 37).

Woodward vd. (2001, s. 877-878)'ye göre küreselleşmenin faydalarının coğrafi olarak genişletilmesi küresel entegrasyon sürecinin; ekonomik fırsatların maksimize, ekonomik risklerin ve sosyal maliyetlerin ise minimize edilecek şekilde yönetilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomik alanda elde edilen kazanımların sağlığın iyileştirilmesine yönelik alanlara aktarılması açısından avantajlar sunmaktadır. Ayrıca, küreselleşme süreci üretilen kaynakların gelişmekte olan ülkeler için daha elverişli hâle gelmesi; sağlık sisteminin iyileştirilmesi, eğitim, su ve çevre gibi sağlığı yakından ilgilendiren bileşenleri güçlendirmeye teşvik etmektedir. Bunlara ek olarak küreselleşme, beslenme ve sağlık güvenliği ağlarını güçlendirerek ekonomik daralmanın kamu harcamalarının azaltılması yoluyla yoksulların

gelirleri üzerindeki olumsuz etkileri sınırlamakta ve bu kesime yönelik yardımların artırılması için alternatifler sunmaktadır.

Tablo 1: Küreselleşmenin Sağlık Üzerinde Yarattığı Etkiler

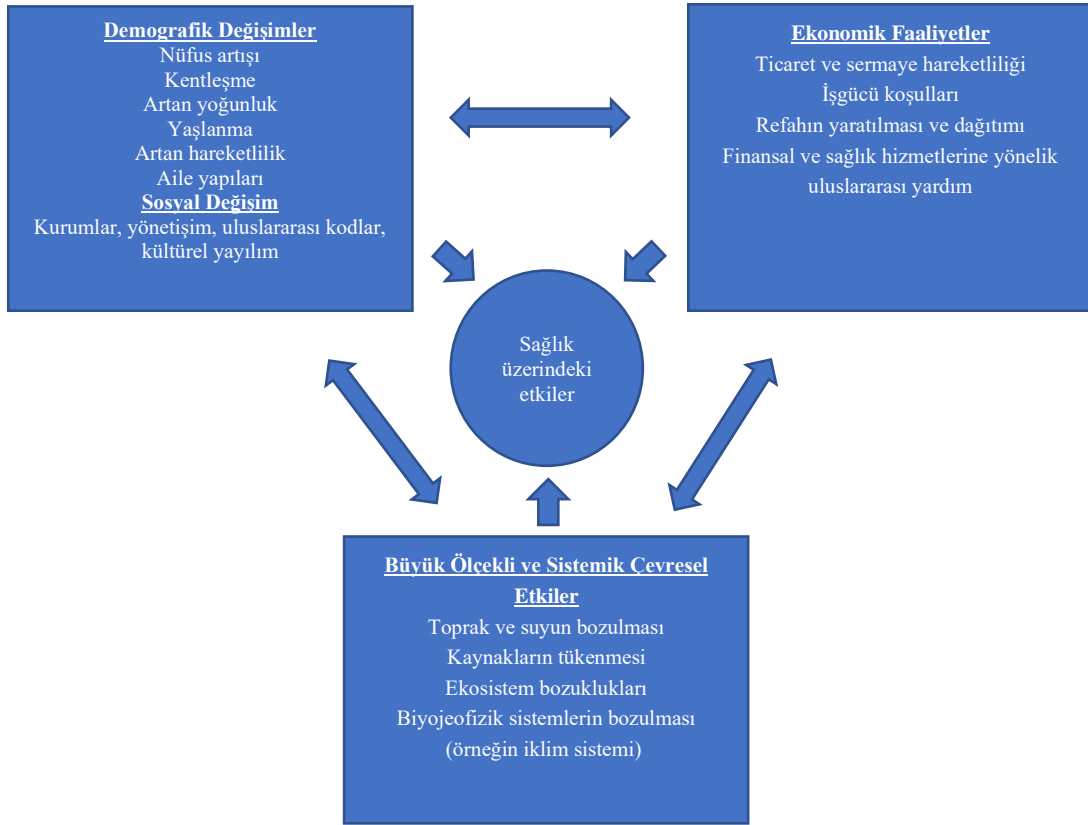
Olumlu Etkiler	Olumsuz Etkiler
<ul style="list-style-type: none"> Bilgi ve teknolojilerin yayılması, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi Bilgi ve teknolojilerin yayılmasıyla, gıda ve suya erişilebilirliğin iyileşmesi Ekonomik kalkınma nedeniyle sağlık hizmetlerinde veya besin güvenliğinde iyileşmeler DSÖ'nün Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi ve Küresel Salgın Uyarısı ve Müdahale Ağı gibi küresel yönetim çabalarının artması Serbest ticaret nedeniyle uygun fiyatlarla daha fazla gıdaya erişim imkânlarının artması 	<ul style="list-style-type: none"> Malların ve insanların artan hareketliliği nedeniyle bulaşıcı hastalıkların yayılmasının artması Kültürel küreselleşme, küresel ticaret ve pazarlama gibi nedenlerle sağlıksız yaşam biçimlerinin yayılması Sağlık sektöründe yaşanan beyin göçü Küresel çevre değişimine bağlı olarak artan sağlık riskleri Yapısal Uyum Programları (SAP) nedeniyle kamu harcamalarında azalma Küresel piyasalardaki asimetri nedeniyle gıda kaynaklarına erişimde yaşanan adaletsizlikler

Kaynak: Martens vd., 2010: 3'ten yararlanarak oluşturulmuştur.

Küreselleşmenin sağlık üzerinde yarattığı etkilerin boyutuna yönelik fikir birliğinin olduğunu söylemek oldukça güçtür. Tablo 1'de özetlenen hususlar dikkate alındığında, ekonomik küreselleşme başta olmak üzere sosyal ve politik alanda yaşanan bağımlılık gıda, çevre, enerji konularında kamusal harcamaların payını etkileyecek sonuçlara yol açmaktadır. Akademik literatürde devam eden tartışmalar her iki yöne doğru evrilebilmektedir. Küreselleşme ve sağlık arasındaki çoklu bağlantıyı ortaya koyan ampirik kanıtların yetersizliği bu alandaki kapsamlı yaklaşımları sınırlamaktadır (Martens vd., 2010, s. 2).

Küreselleşmenin yol açtığı ucuz iletişim sistemleri, şirketlere dünyanın farklı yerlerinden gelen ürünleri kullanarak ucuz işgücü piyasalarında birçok gıda ürününü üretme imkânı vermekte ve bunların dünya çapında taşınmasına izin vermektedir. Ancak toplu üretim, işleme prosedürleri, çevresel faktörler ve zayıf regülasyon dünya çapında gıda kaynaklı enfeksiyonlara neden olabilmektedir (Saker vd., 2007, s. 21). Bu olumsuz etkileri yanında haberleşme ve medya teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler ülkelere önemli faydalar da sağlamaktadır. Bunlardan ilki, artan iletişim ve haberleşme kanallarıyla birlikte ülkeler birbirlerinden hızlı haber almakta ve hastalıklara karşı gerek ulusal gerekse de uluslararası seviyede tepki vermede hızlı organize olma avantajı elde etmektedirler. İkinci olarak, küreselleşmeyle birlikte kullanılan internet, tıp eğitimine ve yaşam boyu öğrenmeye erişim sağlamanın en önemli yolu olmaktadır. Üçüncüsü, tıbbi teknolojilerle birlikte iletişimdeki ilerlemeler, yoksul ve uzak yerlere acil durum, klinik tavsiye ve özel müzakerelerin sağlanması gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır. Son olarak coğrafi bilgi sistemlerinin kapsamının ve kullanılabilirliğinin artması, bulaşıcı hastalık vakaları hakkındaki bilgileri inceleme ve kontrol etme araçları sunmaktadır (Saker vd., 2007, s. 31-32).

McMichael (2013) ise küreselleşmenin sağlık üzerindeki etkileşim kanallarını, demografik değişim, ekonomik faaliyet (ekonomik küreselleşme) ve çevre etkisinden hareketle açıklamaktadır.

Şekil 1: Küreselleşmeyle İlgili Değişimlerin Sağlık Üzerindeki Etkisi

Kaynak: McMichael, 2013, s. 1336.

Küreselleşmenin yarattığı değişikliklerin sosyal, ekonomik ve çevre alanında yarattığı etkilerin bireylerin sağlığı üzerindeki etkileşim mekanizmaları Şekil 1’de gösterilmektedir. Bu mekanizmalarda nüfus artışı ve küresel emisyon seviyesinin artması yanında iklim değişikliği, göz önüne alınması gereken en önemli unsurlardır. Bölgesel açıdan aşırı nüfus baskısının negatif geri besleme döngüsü (toprağın, suyun ve ekolojik dengenin değişmesi), küresel açıdan yoksulluğu ve diğer dezavantajları da artırmaktadır (McMichael, 2013, s. 1336).

Bilgi akışının artması, uluslararası koordine edilmiş aşı programlarında ve bulaşıcı hastalıklara müdahale sistemlerindeki ilerlemeler gibi olumlu etkilerinin yanında, artan gıda fiyatları ve bazı bulaşıcı hastalıkların genişleyen ölçeği gibi faktörler, küreselleşmenin sağlık alanında istenilen hedeflere ulaşılmasını engellemektedir. Küreselleşmenin çevre üzerindeki tahribatı sonucunda oluşan iklim değişikliği ve sera gazı emisyonundaki artış, küresel dünyanın sağlığını tehdit etmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde grip gibi bulaşıcı virüslerin artması, mevcut deniz ürünlerinin yapısının bozulması, temiz su erişilebilirliğinin zorlaşması, küresel gıda üretiminde tarım arazilerinin bozulması, su kıtlığı ve düşük gelirli kesimin temel gıdalara yönelik taleplerinin azalan verim nedeniyle baskılanması, bireylerin sağlığının ciddi biçimde bozulmasına yol açmaktadır (McMichael, 2013, s. 1337).

Ampirik Literatür

İlgili literatür incelendiğinde küreselleşmenin sağlık üzerindeki etkisinin genellikle beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranları gibi göstergelerle ölçüldüğü görülmektedir. Yapılan ampirik çalışmalarda farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmaların bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Rudra ve Haggard (2005) çalışmasında, 1972-1997 periyoduna ait verileri kullanarak

57 gelişmekte olan ülkede küreselleşmenin eğitim, sağlık ve sosyal refah harcamaları üzerindeki etkisi politik rejimler özelinde incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik küreselleşme demokratik rejimlerde sosyal refah harcamaları üzerinde anlamlı etkiye sahipken, eğitim ve sağlık harcamaları üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Otoriter rejimlerde, küreselleşme daha düşük sağlık harcamaları ile ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte sağlık harcamalarının etkinliğini ölçmek için modele dâhil edilen bebek ölüm oranları, demokratik rejimlerde ekonomik küreselleşmeyle birlikte düşmektedir. Bu durum küreselleşme sonucu elde edilen kaynakların etkili kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, bulguların işaret ettiği diğer husus, katı otoriter rejimlerde sosyal harcamaların küreselleşmenin yarattığı baskılara demokratik veya ara rejimlerden daha duyarlı olmasıdır.

Tsai (2007)'nin 1980-2000 periyoduna ait verilerle 112 ülkede ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin beşeri kalkınma üzerindeki etkisini ele aldığı çalışmanın bulguları, genel küreselleşme endeksinin, beşeri kalkınma endeksi üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Alt bileşenlere bakıldığında, politik küreselleşmenin beşeri kalkınmayı olumlu etkilediğini; fakat ekonomik ve sosyal küreselleşmenin ise olumlu etkiler yaratmadığını göstermektedir. Bu çalışmaya göre küreselleşme, gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere kıyasla beşeri kalkınma üzerinde daha fazla etkiye sahiptir.

Martens vd. (2010), 117 ülke için Maastricht Küreselleşme İndeksini (MGI) kullanarak yaptıkları çalışmada küreselleşmenin bebek ölüm oranı, beş-yaş altı ölüm oranı ve yetişkin ölüm oranı üzerinde negatif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Özellikle teknolojik ve sosyo-kültürel küreselleşme ile toplum sağlığı arasında güçlü pozitif bir ilişkinin varlığı söz konusudur.

Noy (2011)'un 1980-2000 dönemi verileriyle Latin Amerika ve Karayip ile OECD ülkelerinde sosyal, refah, sosyal güvenlik ve kamusal sağlık harcamalarını küreselleşme göstergelerini de dikkate alarak karşılaştırdığı çalışmasının bulgularına göre işsizlik, her iki bölgede (Latin Amerika & Karayip, OECD) de daha yüksek sosyal refah ve sosyal güvenlik harcamalarına neden olurken, yaşlı nüfusun geniş kesimi Latin Amerika'da daha yüksek harcamalara yol açmaktadır. Ticari açıklıkla ölçülen küreselleşme, OECD ülkelerinde daha düşük harcamalara neden olurken, Latin Amerika ve Karayipler'de uluslararası finans kurumlarının varlığı sağlık ve sosyal harcamalarını, refah ve sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması ve sağlık harcamalarının artırılması yönünde güçlü bir şekilde biçimlendirmektedir.

Tausch (2015), 99 ülke için küreselleşmenin kamu sağlığı üzerindeki etkisini ölçtüğü çalışmada şu sonuçlara ulaşmıştır: KOF küreselleşme endeksinin bileşenlerinden olan sermaye girişleri, kamu sağlığını olumsuz etkilemektedir. Eşitsizliğin modele dâhil edilerek kamu sağlığı üzerindeki etkisi incelendiğinde küreselleşmenin eşitsizliğin artmasına, eşitsizliğin de kamu sağlığının kötüleşmesine neden olduğu görülmektedir. Bu ülke gruplarından sadece 19'unda küreselleşmenin sağlığı olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Noy ve McManus (2015) çalışmasında, 1995-2009 dönemine ait kişi başı toplam sağlık harcaması, GSYİH içerisinde sağlık harcamalarının payı, toplam sağlık harcamaları içerisinde kamu sağlık harcamalarının payı ve toplam kamu harcamaları içerisinde sağlık harcamalarının payı olmak üzere sağlık harcamalarına ait dört farklı gösterge kullanarak Latin Amerika ve Karayip için modernizasyon ve küreselleşme teorilerini karşılaştırmıştır. Elde edilen sonuçlar, modernizasyon teorisinin öngördüğü gibi genel sağlık harcamalarında yakınsamaya işaret ederken, küreselleşmenin neoliberal teorideki sağlık harcamalarında azalışa yol açacağı öngörülen *dibe çeken rekabet* yaklaşımının tersine sağlık harcamalarının artışı teşvik ettiğini göstermektedir.

Alam vd. (2016), Pakistan için 1972-2013 dönemine ait verilerle ticari açıklığın ve doğrudan yabancı sermaye yatırımının (DYY), beklenen yaşam süresiyle ifade edilen nüfusun sağlığı üzerindeki rolünü araştırmışlardır. Elde edilen ampirik kanıtlar, değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığına işaret etmektedir. Diğer ifadeyle, ticari açıklık ve DYY uzun vadede beklenen yaşam süresini pozitif etkilemektedir. Kısa vadede ise ticari açıklık ve DYY'den beklenen yaşam süresine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Golkhandan ve Rostami (2016), 1979-2011 dönemine ait verilerle İran için yaptıkları çalışmada ekonomik ve sosyal küreselleşmenin hem kısa hem de uzun vadede sağlık üzerindeki etkisinin pozitif, politik küreselleşmenin ise negatif olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bu bulgular arasında ekonomik küreselleşme, küreselleşmenin diğer unsurlarına kıyasla daha fazla dikkate değer sonuçlar sunmaktadır.

Eminer (2017), küreselleşmenin farklı gelir grupları için 1995-2014 döneminde sağlık harcamalarını nasıl etkilediğini incelediği çalışmanın sonuçlarına göre, söz konusu periyotta dünya sağlık harcamaları dünya genelinde %16,5 artış göstermiştir. Daha dikkat çekici olan küreselleşme ile birlikte en çok artış, %32,6 ile yüksek gelir grubunda yaşanmıştır. Sağlık harcamalarının değişimi diğer gelir gruplarında; alt orta gelir %25, düşük gelir %26,7, orta gelir %18,4 ve üst orta gelir %19,2 şeklinde gerçekleşmiştir.

Jawadi vd. (2018), 12 MENA ülkesi için 1970-2015 dönemine ilişkin verilerle ticari açıklığın sağlık sonuçlarını nasıl etkilediğini araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ticari açıklık, bu ülkelerde bebek ölüm oranlarını azaltarak beklenen yaşam süresini uzatmaktadır. Yani ekonomik küreselleşme, sağlık üzerinde pozitif etkiler doğurmaktadır. İkinci olarak, yolsuzluğun kontrol edilmesi ve gelişmiş ülkelerle ticaretin gelişmesi, sağlık sektörünü olumlu etkileyen teknoloji ve bilginin yayılmasına da neden olmaktadır.

Pedram ve Mehrjou (2019) çalışmasında, 105 gelişmekte olan ülkede 2000-2015 yılları arası verilerle küreselleşmenin ve kamusal sağlık harcamalarının, beklenen yaşam süresi üzerinde pozitif yönde etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

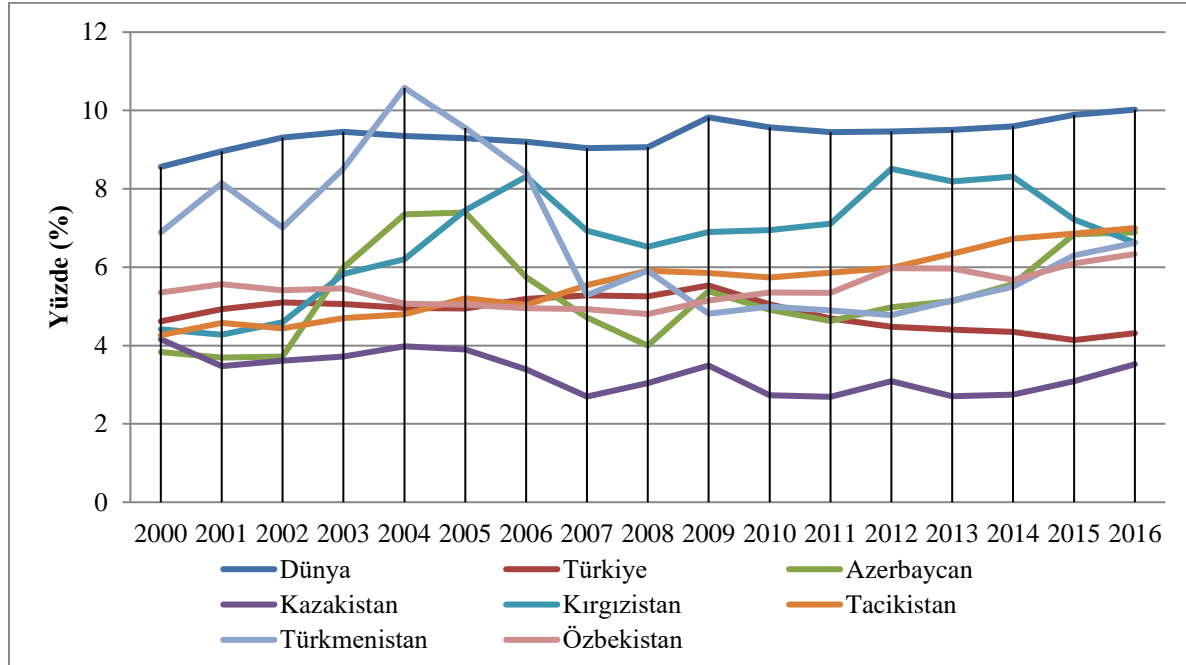
Farooq vd. (2019) çalışmasında, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)'na üye olan 47 ülkede 1991-2017 dönemi için panel GMM yöntemiyle ticari açıklığın ve kamu harcamalarının beklenen yaşam süresi üzerindeki etkisini test etmiştir. Bulgulara göre ticari açıklık, kamusal sağlık, eğitim harcamaları ve ekonomik büyümenin, bütün panel grubu ve bu gruptaki yüksek gelirli ülkelerde beklenen yaşam süresini pozitif, bebek ölüm oranını ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Forster vd. (2020), daha farklı bir perspektiften yola çıkarak ekonominin liberalleştirilmesine dayanan yapısal uyum programlarının sağlıkta eşitliğe yol açıp açmadığını araştırmıştır. IMF tarafından yapısal uyum programlarının dayatıldığı gelişmekte olan 137 ülkede 1980-2014 dönemi verileriyle yapılan ampirik analizin sonuçlarına göre yapısal uyum programları, sağlık sistemine erişimi azaltmakta ve bebek ölüm oranlarını artırmaktadır.

Benzer çizgide Cervantes vd. (2020), küreselleşmenin ve kamu sektörünün sağlık, sosyal hizmetler ve çevreye yönelik yaptığı harcamaların yaşam beklentisi üzerindeki etkisini Avrupa ülkeleri için 1995-2017 dönemi çerçevesinde incelemiştir. Ulaşılan sonuçlar, küreselleşmenin yaşam beklentisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını buna karşılık, sosyal koruma ve çevreye yönelik kamusal harcamaların pozitif etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir.

Veri, Model ve Yöntem

Bu çalışmada, 2000-2016 yılları için seçilmiş Türki Cumhuriyetlerde (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ekonomik, politik ve sosyal küreselleşme ile sağlık harcamaları arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Sağlık harcamalarının dünya ortalaması ve seçilmiş ülkelerdeki genel seyri Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Türki Cumhuriyetlerde Sağlık Harcamalarının GSYİH İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: World Development Indicator, 2020.

Şekil 2 incelendiğinde, söz konusu periyotta sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payının dünya ortalamasının yaklaşık olarak %8-10 arasında değiştiği görülmektedir. Analize dâhil olan ülkelerdeki paylar, genel itibarıyla birbirine yakın olmakla birlikte dünya ortalamasına en yakın harcama Kırgızistan’da gerçekleşmiştir. Diğer ifadeyle, bu ülke grubu arasında sağlık harcamalarının GSYİH’ye oranında en yüksek payı Kırgızistan’a aittir. En düşük harcama payı ise Kazakistan’da söz konusudur.

Ampirik analiz amacıyla oluşturulan model aşağıdaki gibidir:

$$(HE_{it}) = f(ECOglob_{it}, POLglob_{it}, SOCglob_{it}, GDP_{it}, GOV_{it}, AGEDEP_{it})$$

Kurulan modelin logaritmik formu ise aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$\ln HE_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln ECOglob_{it} + \beta_2 \ln POLglob_{it} + \beta_3 \ln SOCglob_{it} + \beta_4 \ln GDP_{it} + \beta_5 \ln GOV_{it} + \beta_6 \ln AGEDEP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde yer alan değişkenlerden $\ln HE$, kişi başı sağlık harcamasını (2010 yılı sabit \$ fiyatı cinsinden); $\ln ECOglob$, ekonomik küreselleşmeyi; $\ln POLglob$, politik küreselleşmeyi; $\ln SOCglob$, sosyal küreselleşmeyi; $\ln GDP$ 2010 yılı sabit \$ fiyatı cinsinden kişi başı GSYİH’yi; $\ln GOV$, kamu harcamalarını (\$) ve $\ln AGEDEP$, işgücüne bağımlı yaşlı nüfus oranını ifade etmektedir. Küreselleşme, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme verileri The Global Economy veri tabanından, işgücüne bağımlı yaşlı nüfus oranı verileri ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Sağlık ve kamu harcamaları reel hâle getirilerek modele dâhil edilmiştir.

Ampirik analizin ilk aşamasında, modeldeki seriler için tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir. Sonraki aşamada seçilen yatay kesitler arasında bağımlılığın olup olmadığının

tespit edilmesi amacıyla yatay kesit bağımlılığı testinin uygulamasına yer verilmektedir. Bu test sonucunda elde edilen bulgular uygulanacak birim kök ve katsayısı tahmincisinin seçiminde oldukça önemlidir. Yatay kesit bağımlılığı testi olarak, kurulan modelin $T > N$ koşulu sağlaması dolayısıyla Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange Çarpmanı (LM) testi kullanılmıştır. LM testi temel hipotez;

$$LM = N \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{i-1} r_{ij}^2 \quad (2)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. LM test istatistiğinde temel hipotez, $H_0: \theta = 0$, modelde yer alan ülkeler arasında bağımlılığın olmadığını,

$H_1: \theta \neq 0$ şeklindeki alternatif hipotez ise ülkeler arasında bağımlılığın olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca belirlenen kesitlerin kendilerine özgü dinamiklere sahip olup olmadığını gösteren eğim homojenitesinin test edilmesi amacıyla Swamy (1970) testinden faydalanılmıştır. Bu test için, kesitler arasında homojen bir ilişki olduğunu gösteren hipotez;

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_N = \beta \text{ şeklinde kurulmaktadır (Swamy, 1970, s. 320).}$$

Analizin sonraki aşamasında değişkenler için birim kök testi sınavında, panel grubunu oluşturan yatay kesitler arasında bağımlılığın olmaması ve birimlerin heterojen olduğu varsayımı altında kullanılabilen birinci nesil ikinci grup birim kök testlerinden Im, Pesaran ve Shin (2003) tarafından geliştirilen IPS (Im, Pesaran, Shin) birim kök testi kullanılmıştır. IPS testi, dinamik heterojen seriler için kullanılan bireysel birim kök testlerinin ortalaması alınarak hesaplanan bir testtir. Bu testin hipotezleri;

$H_0: \beta_i = 0$ ve $H_1: \beta_i < 0$ ($i=1,2,3,\dots,N_1$) $\beta_i = 0$ ($i=N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$) şeklinde oluşturulmaktadır (Im vd., 2003).

Ayrıca IPS testinin bulgularını desteklemesi bakımından benzer varsayımlar altında aynı hipotez ile test edilen Fisher ADF birim kök testi de kullanılmıştır. Fisher uzantılı testler, Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) tarafından ortaya atılmakla birlikte Fisher Tipi testler genel olarak;

$$P = -2 \sum_{i=1}^N \ln \rho_i \quad (3)$$

şeklinde ifade edilecek olursa, ρ , olasılık değerleri her bir i kesitin panel birim kök değerini, -2 ise X^2 dağılımında serbestlik derecesini göstermektedir ($T_i \rightarrow \infty$) (Baltagi, 2005, s. 244).

Kurulan modelde yer alan serilerin farklı düzeyde durağanlık göstermesi dolayısıyla eşbütünleşme testi yapılmamıştır. Ayrıca çalışmanın devamında farklı düzeyde durağanlık gösteren, diğer bir ifadeyle $I(0)$ ve $I(1)$ olan değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkisinin tespiti amacıyla Pesaran vd. (1999) tarafından geliştirilen Panel ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yöntemi kullanılmıştır. Panel ARDL yöntemi, PMG ve MG olmak üzere iki farklı tahminciye sahip olan bir yöntemdir. Bu tahmincilerden hangisinin kullanılacağına homojenlik ve heterojenlik varsayımına bağlı olarak Hausman testi sonuçlarına göre karar verilmektedir. (1) nolu model Panel ARDL formatında aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln HE_{it} = & \alpha_i + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{ij} \Delta \ln HE_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{l-1} \gamma_{ij} \Delta \ln ECOglob_{i,t-j} + \\ & \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij} \Delta \ln POLglob + \sum_{j=0}^{k-1} \phi_{ij} \Delta \ln SOCglob_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{m-1} \theta_{ij} \Delta \ln GDP_{i,t-j} + \\ & \sum_{j=1}^{n-1} \vartheta_{ij} \Delta \ln GOV_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{v-1} \mu_{ij} \Delta \ln AGEDEP_{i,t-j} + \theta_1 \ln HE_{i,t-1} + \theta_2 \ln ECOglob_{i,t-1} + \\ & \theta_3 \ln POLglob_{i,t-1} + \theta_4 \ln SOCglob_{i,t-1} + \theta_5 \ln GDP_{i,t-1} + \theta_6 \ln GOV_{i,t-1} + \\ & \theta_7 \ln AGEDEP_{i,t-1} + \varepsilon_{1,it} \end{aligned} \quad (4)$$

Panel ARDL modelinin hata düzeltme formu ise;

$$\Delta \ln HE_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^p \beta_{i,j} \Delta \ln HE_{i,t-j} + \sum_{k=0}^l \gamma_{i,j} \Delta \ln ECOglob_{i,t-j} + \sum_{k=0}^q \delta_{i,j} \Delta \ln POLglob_{i,t-j} + \sum_{k=0}^k \phi_{i,j} \Delta \ln SOCGlob_{i,t-j} + \sum_{k=0}^m \theta_{i,j} \Delta \ln GDP_{i,t-j} + \sum_{k=0}^n \vartheta_{i,j} \Delta \ln GOV_{i,t-j} + \sum_{k=0}^v \mu_{i,j} \Delta \ln AGEDEP_{i,t-j} + \sigma_{ij} ECM_{t-i} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

şeklinde gösterilmektedir. Panel ARDL modellerinin hata düzeltme denkleminde farklarının üzerine konan parametreler kısa dönemli ilişkiyi, ECM_{t-i} katsayısı ise hata düzeltme modelinin katsayısını temsil etmektedir. σ_{ij} parametresi, modelde oluşan bir şok sonrasında değişkenlerin dengeye ne kadar yakınsadığını göstermektedir. Bu katsayısının istatistiki olarak anlamlı ve negatif işaretli olması beklenmektedir.

Bulgular

Yapılan analizin ilk aşamasında kurulan modelde yer alan değişkenler için Tablo 2’de tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	LnHE	LnECOGlob	LnPOLglob	LnSOCglob	LnGDP	LnGOV	LnAGEDEP
Ortalama	2.028	1.721	1.729	1.684	3.419	0.503	2.082
Medyan	2.059	1.719	1.718	1.672	3.397	0.356	2.073
Maksimum	2.756	1.849	1.967	1.835	4.148	2.127	2.491
Minimum	0.775	1.560	1.480	1.498	2.618	-1.154	1.570
St. Sapma	0.504	0.057	0.126	0.090	0.461	0.784	0.237
Çarpıklık	-0.405	-0.240	0.323	-0.159	-0.017	0.403	-0.163
Basıklık	2.177	2.595	2.388	2.016	1.495	2.529	2.008
J.B	6.608	1.957	3.935	5.303	11.23	4.319	5.402
Olasılık	0.036	0.375	0.139	0.070	0.003	0.115	0.067
Gözlem Sayısı	119	119	119	119	119	119	119

Elde edilen tanımlayıcı istatistiklere göre, modelde yer alan bağımlı değişken 2000-2016 yılları arasında seçilmiş ülkelerde ortalama 2.028, maksimum 2.756 ve minimum 0.775 değerini almıştır. Ekonomik küreselleşmeyi gösteren LnECOGlob ise 1.849-1.560 arasında değer alırken; politik küreselleşmeyi gösteren LnPOLglob, 1.967-1.480 ve sosyal küreselleşmeyi gösteren LnSCOGlob ise 1.835-1.498 değerleri arasında değişmektedir.

Çarpıklık değerlerine göre LnPOLglob ve LnGOV pozitif, diğer değişkenler ise negatif değer almıştır. Basıklık istatistiği tüm değişkenlerde pozitiftir. Serilerin normal dağılıma sahip olduğunu gösteren J.B istatistiğinin “serilerin normal dağılıma sahip olduğu” şeklindeki temel hipotezi LnECOGlob, LnPOLglob ve LnGOV değişkenlerinde kabul edilirken, diğer seriler için reddedilmektedir. Tanımlayıcı istatistikleri verilen serileri oluşturan yatay kesitler arasında bağımlılığın olup olmadığının test edilmesi amacıyla uygulanan Breusch ve Pagan (1980) testi bulguları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları

	Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	
	İstatistik	Olasılık
LM	25.16	0.2403
LM adj*	-0.526	0.5983
LM CD*	0.315	0.7523

Elde edilen bulgular, seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı yönündeki temel hipotezin kabul edildiğini; diğer bir ifadeyle, seçilmiş ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı sonucuna ulaşıldığını ifade etmektedir. Ülkelerin ekonomik, sosyal vb.

alanlarda kendilerine özgü dinamiklere sahip olup olmadığını gösteren Swamy testi bulguları ise Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Swamy Homojenlik Testi Bulguları

	LnHE	LnECOglob	LnPOLglob	LnSOCglob	LnGDP	LnGOV	LnAGEDEP	Model
Test	256.6	361.46	36.356	271.03	2623.44	778.15	779.74	1463.78
İstatistiği								
Olasılık Değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Elde edilen bulgular, ülkelerin kendilerine özgü dinamiklere diğer bir ifadeyle, heterojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Belirlenen serilerde yatay kesit bağımlılığının olmaması bununla birlikte serilerin heterojen bir yapıya sahip olması uygulanması gereken birim kök testinin seçiminde belirleyici olmuştur. Elde edilen bulgular, birinci nesil birim kök testlerinden ikinci grupta yer alan testlerinden faydalanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede uygulanan IPS birim kök testi bulguları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: IPS Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	Düzye		I. Fark		Sonuç
	Model	İstatistik	Model	İstatistik	
LnHE	Sabitli	-2.605**	Sabitli	-0.586	I(0)
	Sabitli+Trendli	3.465	Sabitli+Trendli	-3.096**	
LnECOglob	Sabitli	0.360	Sabitli	-2.455**	I(1)
	Sabitli+Trendli	-0.370	Sabitli+Trendli	-0.452	
LnPOLglob	Sabitli	-1.182	Sabitli	-2.483***	I(1)
	Sabitli+Trendli	1.462	Sabitli+Trendli	-1.993**	
LnSOCglob	Sabitli	0.161	Sabitli	-2.115**	I(1)
	Sabitli+Trendli	2.560	Sabitli+Trendli	-1.462**	
LnGDP	Sabitli	0.428	Sabitli	-2.238**	I(1)
	Sabitli+Trendli	-1.195	Sabitli+Trendli	-1.068	
LnGOV	Sabitli	-1.503**	Sabitli	-1.148	I(0)
	Sabitli+Trendli	3.136	Sabitli+Trendli	-2.253**	
LnAGEDEP	Sabitli	-7.717***	Sabitli	-0.047	I(0)
	Sabitli+Trendli	-1.283*	Sabitli+Trendli	3.859	

Not: **, *** sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre LnHE ve LnGOV değişkenleri sabitli modelde, LnAGEDEP ise sabitli ve sabitli+trendli modelde düzeyde durağanlık göstermektedir. Bu serilerin I(0) olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlerden LnECOglob ve LnGDP değişkenleri sabitli modelde, LnSOCglob ve LnPOLglob ise sabitli ve sabitli+trendli modelde fark düzeyinde durağandır. Dolayısıyla bu serilerin I(1) olduğu görülmektedir. Elde edilen IPS birim kök testi sonuçlarının desteklenmesi için kullanılan Fisher ADF birim kök testi bulguları ise Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Fisher ADF Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	Düzye			I. Fark			Sonuç
	Model	Metot	İstatistik	Model	Metot	İstatistik	
LnHE	Sabitli	(a)	30.210***	Sabitli	(a)	17.073	I(0)
		(b)	-2.609***		(b)	-0.450	
LnECOglob	Sabitli+Trendli	(a)	5.546	Sabitli+Trendli	(a)	34.739***	I(1)
		(b)	3.697		(b)	-3.207***	
	Sabitli	(a)	11.282	Sabitli	(a)	29.303***	
		(b)	0.395		(b)	-2.574***	
Sabitli+Trendli	(a)	15.733	Sabitli+Trendli	(a)	17.158		
	(b)	-0.321		(b)	-0.624		

LnPOLglob	Sabitli	(a)	24.431*	Sabitli	(a)	28.465**	I(0)
		(b)	-1.151		(b)	-2.662**	
	Sabitli+Trendli	(a)	5.612	Sabitli+Trendli	(a)	24.580**	
		(b)	1.552		(b)	-2.368*	
LnSOCglob	Sabitli	(a)	12.208	Sabitli	(a)	24.692**	I(1)
		(b)	0.194		(b)	-2.381***	
	Sabitli+Trendli	(a)	5.286	Sabitli+Trendli	(a)	20.675	
		(b)	2.781		(b)	-1.822**	
LnGDP	Sabitli	(a)	11.113	Sabitli	(a)	26.816**	I(0)
		(b)	0.463		(b)	-2.373***	
	Sabitli+Trendli	(a)	22.084**	Sabitli+Trendli	(a)	19.007	
		(b)	-1.273		(b)	-1.268	
LnGOV	Sabitli	(a)	23.534**	Sabitli	(a)	20.467	I(0)
		(b)	-1.440***		(b)	-1.259	
	Sabitli+Trendli	(a)	5.030	Sabitli+Trendli	(a)	23.394**	
		(b)	3.362		(b)	-2.374**	
LnAGEDEP	Sabitli	(a)	89.838***	Sabitli	(a)	11.240	I(0)
		(b)	-5.067***		(b)	-0.065	
	Sabitli+Trendli	(a)	28.564**	Sabitli+Trendli	(a)	-2.803	
		(b)	-1.331*		(b)	4.172	

Not: **,*** sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Tabloda yer alan (a) ADF-Fisher Chi-square, (b) ADF-Choi Z-stat modelini metodunu göstermektedir.

Fisher ADF birim kök testi bulgularına göre LnHE, LnPOLglob, LnGDP, LnGOV ve LnAGEDEP değişkenleri düzeyde durağanlık göstermekle birlikte, I(0) olma özelliği taşımaktadır. LnECOglob ve LnSOCglob değişkenleri ise birinci farkında durağanlık I(1) göstermektedir. Serilerin farklı düzeyde durağan olması durumunda kullanılabilme avantajı sağlayan Panel ARDL testi tahmincilerinden hangisinin kullanılması gerektiğini belirleyen Hausman testi bulguları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Hausman Testi Bulguları

Tahminci	Chi ²	Olasılık
MG, PMG	4.42	0.6198

Ho: Katsayılar arasında homojen bir fark yoktur.

Elde edilen Hausman testi bulguları, olasılık değerlerinin %0.05’ten büyük olması Panel ARDL/PMG tahmincisinin etkin olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Panel ARDL/PMG Testi Bulguları

Bağımlı Değişken: (HE)	Uzun Dönem		Kısa Dönem	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
LnECOglob	1.030	0.000	0.160	0.663
LnPOLglob	-1.279	0.000	1.339	0.336
LnSOCglob	1.501	0.000	0.806	0.445
LnGDP	0.411	0.008	0.987	0.367
LnGOV	0.712	0.000	0.374	0.228
LnAGEDEP	-0.445	0.000	0.758	0.414
Model: ARDL (2,1,1,1,1,11)			Sabit:	-0.692***
ECM _{t-1} : -0.664**				

Not: **,*** sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde ekonomik küreselleşme, sosyal küreselleşme, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları sağlık harcamalarını pozitif etkilerken; işgücüne bağımlı yaşlı nüfus oranı ve politik küreselleşme negatif etkilemektedir. Ayrıca hata düzeltme katsayısının ise negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması, kurulan model için hata düzeltme mekanizmasının etkili olduğunu, sistemde oluşabilecek olan herhangi bir şok karşısında hata düzeltme mekanizmasının işleyebileceğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Son kırk yıldır küresel ekonomi önemli derecede birbirine entegre olmuş durumdadır. Toplumsal hayatın her alanına sirayet eden küreselleşme, refah alanında birçok fırsat sunsa da birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü liderliğinde gelişmekte olan ülkelerde liberalleşme politikalarının uygulanması gerektiğine yönelik öneriler, bu ülkelerde yaşanan krizler ve darboğazlar neticesinde yoğun eleştirilere uğramıştır. Bu eleştirilerin yaygınlık kazandığı alanlardan birisi, ülkelerin dışsal risklere maruz kalmaları neticesinde sağlık alanında oluşan sorunlardır.

İlgili literatür incelendiğinde öne çıkan yaklaşımların, ağırlıklı olarak yaşam beklentisi ve bebek ölüm oranları gibi beşeri kalkınmanın önemli unsurları ile küreselleşme arasındaki ilişkiye odaklandığı görülmektedir. Oysaki küreselleşme ile sağlık harcamaları mekanizması, göz ardı edilmemesi gereken bir ilişkiyi temsil etmektedir. Bu çalışmada, 2000-2016 dönemi verileri kullanılarak panel ARDL yöntemiyle Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan Türki Cumhuriyetlerde küreselleşmenin alt bileşenleri olan ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre ekonomik ve sosyal küreselleşme bu ülkelerde sağlık harcamalarını artırırken, politik küreselleşme azaltmaktadır. Modelde kullanılan diğer değişkenlere bakıldığında kamu harcamaları ve ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını artırdığı, işgücüne bağımlı nüfusun ise beklenilenin tersine azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar seçilen ülkeler için iktisat politikası açısından önemli projeksiyon sunmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ticaretin, ekonomik faaliyetlerin ve bireylerin kolaylıkla yer değiştirmelerinin mümkün olması önemli avantajlar sunsa da aynı zamanda ciddi riskler de oluşturmaktadır. Bunun en canlı örneğini içinde bulunduğumuz dönemde küresel bir sorun haline gelen yeni tip Koronavirüs (Covid-19) salgınında görmekteyiz. Belirli bir bölgede başlayarak kolaylıkla yer değiştirmenin yol açtığı fırsatlar bir anda krize dönüşmüş ve ülkelerin geleceğe dönük, ekonomiden siyasete ve daha birçok alandaki politikasını biçimlendirmeye başlamıştır. Bu süreçte sağlık sisteminin yapısının güçlülüğünün önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Dünyanın en güçlü ekonomilerine sahip ülkelerin liberal küreselleşme ideolojisini sağlık sistemlerine de entegre etmeleri, görüldüğü gibi krizi daha derinleştirmiş ve sağlık harcamalarına yönelik önlemler paketi birer birer devreye sokulmuştur.

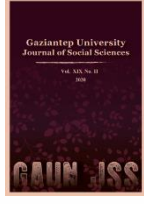
Liberal küreselleşmenin yol açtığı bunalım gelişmiş ülkeler nezdinde yeni bir reformun habercisidir. Oluşan bu küresel olaylar çerçevesinde Türki Cumhuriyetler gibi gelişmekte olan ülkelerde de göz ardı edilmemesi gereken hususlar söz konusudur. Bu ülkelerdeki ekonomik yapı dikkate alındığında, uluslararası piyasalara açılmanın getirdiği avantajların, karşılaşılabilecek riskleri bertaraf edebilecek politikalarla titizlikle desteklenmesi gerekmektedir. Ekonomilerin genel yapısının belirli ürünlere bağımlı olması, küresel rekabet karşısında istenilen hedeflere ulaşmayı engellemekte, bireylerin sağlık taleplerinin artmasıyla kamu sektörü üzerindeki yük artmaktadır. Ülkelerin faktör yoğunlukları özelinde hamleler yaparak dışa bağımlılığın azaltılmasını ve eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanında beşeri kalkınmayı sağlamaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Alam, M. S., Raza, S. A., Shahbaz, M. ve Abbas, Q. (2016). Accounting for contribution of trade openness and foreign direct investment in life expectancy: The long-run and short-run analysis in Pakistan. *Soc Indic Res*, 129, 1155-1170.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. Third Edition. Chichester: John Wiley & Sons.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

-
- Cameron, D. R. (1978). The expansion of the public economy: a comparative analysis. *The American Political Science Review*, 72(4), 1243-1261.
- Cervantes, P. A. M., López, N. R. ve Rambaud, S. C. (2020). The relative importance of globalization and public expenditure on life expectancy in Europe: An approach based on MARS methodology. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(8614), 1-20.
- Chapman, A. R. (2009). Globalization, human rights, and the social determinants of health. *Bioethics*, 23(2), 97-111.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Dollar, D. (2001). Is globalization good for your health?. *Bulletin of The World Health Organization*, 79, 827-833.
- Eminer, F. (2017). The impact of globalization on public and private health spending. *3rd SCF International Conference on Economic and Social Impacts of Globalization*, Antalya 5th-7th October 2017, Bildiriler Kitabı, 42-48.
- Farooq, F., Yusop, Z. ve Chaudhry, I. S. (2019). How do trade openness and public expenditures affect health status in OIC member countries? An empirical analysis. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 13(4), 1041-1056.
- Forster, T., Kentikelenis, A. E., Stubbs, T. H. ve King, L. P. (2020). Globalization and health equity: The impact of structural adjustment programs on developing countries. *Social Science & Medicine* 267(112496), 1-9.
- Golkhandan, A. ve Rostami, M. (2016). Globalization; the opportunity or threat to health? (case study of Iran). *Seasonal Health Management*, 1, 81-95.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Jawadi, F., Gouddi, S. E., Ftiti, Z. ve Kacem, A. (2018). Assessing the effect of trade openness on health in the MENA region: A panel data analysis. *Open Econ Rev*, 29, 469-479.
- Katzenstein, P. J. (1985). *Small states in world markets: Industrial policy in Europe*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Kaur, R. ve Sinha, A. K. (2011). Globalization and health: A case study of Punjab. *Journal of Studies and Research in Human Geography*, 5(1), 35-42.
- Labonte, R., Mohindra, K. ve Schrecker, T. (2011). The growing impact of globalization for health and public health practice. *Annu. Rev. Public Health*, 32, 263-283.
- Lee, K. (2004). Globalisation: What is it and how does it affect health?. *Medical Journal of Australia*, 156-158.
- Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652.
- Martens, P., Akin, S. M., Maud, H. ve Mohsin, R. (2010). Is globalization healthy: A statistical indicator analysis of the impacts of globalization on health. *Globalization and Health*, 6(16), 1-14.
- McMichael, A. J. (2013). Globalization, climate change, and human health. *The New England Journal of Medicine*, 368, 1335-1343.
- Noy, S. ve McManus, P. A. (2015). Modernization, globalization, trends, and convergence in health expenditure in Latin America and the Caribbean. *Sociology of Development*, 1(2), 321-346.
- Noy, S. (2011). New contexts, different patterns? A comparative analysis of social spending and government health expenditure in Latin America and the OECD. *International Journal of Comparative Sociology*, 52(3), 215-244.
- Pedram, M. ve Mehrjou, B. (2019). The impact of globalization and government expenditure
-

- on health: Selected study from developing countries. *Journal of Economic and Social Research*, 18(Special Issue 5), 776-782.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Quinn, D. (1997). The correlates of change in international financial regulation. *American Political Science Review*, 91(3), 531-551.
- Rodrik, D. (1996). Why do more open economies have bigger governments?. *NBER Working Paper Series, Working Paper 5537*, 1-27.
- Rudra, N. ve Haggard, S. (2005). Globalization, democracy, and effective welfare spending in the developing world. *Comparative Political Studies*, 38(9), 1015-1049.
- Saker, L., Lee, K. ve Cannito, B. (2007). Infectious disease in the age of globalization. In Ichiro Kawachi and Sarah Wamala (Eds.): *Globalization and Health*, 19-38. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Swank, D. (2002). *Global capital, political institutions and policy change in developed welfare states*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tausch, A. (2015). Is globalization really good for public health?. *The International Journal of Health Planning and Management*, 31, 511-536.
- The Global Economy (2020). *Indicators*. Erişim Tarihi: 10.03.2020, <https://www.theglobaleconomy.com/download-data.php>.
- Tsai, M. C. (2007). Does globalization affect human well-being?. *Social Indicators Research*, 81, 103-126.
- WHO (2019). World Health Organization Report. *Global Spending on Health: A World in Transition*.
- Woodward, D., Drager, N., Beaglehole, R. ve Lipson, D.(2001). Globalization and health: A framework for analysis and action. *Bulletin of the World Health Organization*, 79, 875-881.
- World Bank (2020). *World Development Indicator*. Erişim Tarihi: 20.03.2020, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Causal Relationship Between Tax Revenues and Economic Growth in OECD Countries

OECD Ülkelerinde Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi

Suna KORKMAZ^a Musa BAYIR^b Hüseyin GÜVENOĞLU^{c*}

^a Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Bandırma-Balıkesir / TURKEY
ORCID: 0000-0001-6221-2322

^b Assoc. Prof. Dr. Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Bandırma-Balıkesir / TURKEY
ORCID: 0000-0002-6877-4032

^c Asst. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Bandırma-Balıkesir / TURKEY
ORCID: 0000-0002-5220-3657

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Ağustos 2021

Kabul tarihi: 12 Şubat 2022

Anahtar Kelimeler:

Vergi geliri,

Ekonomik büyüme,

Panel nedensellik testi

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 13, 2021

Accepted February 12, 2022

Keywords:

Tax revenue,

Economic growth,

Panel causality test

ÖZ

Hükümetler ulaşmak istedikleri ekonomik amaçlara ulaşmak için çeşitli politikalar uygulayabilmektedir. En sıklıkla başvurdukları politikalar arasında para ve maliye politikaları yer almaktadır. Maliye politikaları arasında vergiler önemli bir politika aracı olarak yer almaktadır. Toplanan vergilerden elde edilen vergi gelirleri kamu tarafından yapılan harcamaların finansmanında kullanılmasının yanında ekonomik hedeflere ulaşmada da kullanılan maliye politikası aracı olarak önem taşımaktadır. Politika yapıcıların ekonomik büyüme hedefine ulaşmak için uyguladığı maliye politikası araçlarından biri de vergi gelirleridir. Vergi gelirlerinde meydana gelen değişimler çeşitli kanallar üzerinden doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir. Çalışmada, rassal olarak seçilen 9 OECD ülkesinde (Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Polonya, İspanya, Türkiye ve Birleşik Krallık) 2010-2019 dönemine ait yıllık verilerle, vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında ilişki olup olmadığı panel nedensellik testi ile araştırılmıştır. Panel nedensellik testi sonucunda vergi gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Governments can implement various policies to achieve the economic goals they want to achieve. Among the policies they most often apply to are monetary and fiscal policies. Among fiscal policies, taxes are an important policy tool. Tax revenues are one of the fiscal policy tools that policymakers apply to achieve the goal of economic growth. Changes in tax revenues can directly or indirectly affect economic growth through various channels. In this study, randomly selected in 9 OECD countries (France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Poland, Spain, Turkey and United Kingdom) with annual data from the period 2010-2019, were investigated to find the relationship between tax revenues and economic growth using panel causality test. As a result of the panel causality test, it was determined that there is a unidirectional causality relationship from tax revenues to economic growth.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

Introduction

The main objectives of economic policies include various economic elements such as economic growth, price stability, full employment, balance of payments, budget balance, and fairness in income distribution. An important part of the economic policies used to achieve these goals is fiscal policy. In fact, the adoption of fiscal policy as a means of intervention in the economy is based on the World Economic Depression of 1929. Until this period, the economic literature took shape in accordance with the views of the Classics. However, the inability of classical economic views to produce a solution in the face of economic and social negatives experienced in the Economic Crisis of 1929 led to the popularization of Keynesian economic views. One of the differences between Classics and Keynesians is the principle of whether the state should interfere in the economy. While the Classics do not accept any external intervention in the economy, Keynesians argue that the achievement of full employment level in the economy will occur when the state intervenes in the economy and takes an active role in the economy. Accordingly, Keynesians claimed that the exit from the Economic Crisis of 1929 was possible with an increase in aggregate demand. For this, they stressed that fiscal policy is needed and mandatory.

Fiscal policy instruments used by the public authority as an economic policy instrument are basically expressed in the form of public expenditures, taxes and public borrowing (El-Khouri, 2002, p. 201; Tanzi 2006, p. 2; Ocran, 2011, p. 2; Ebimobowei, 2010, p. 39). Governments are trying to achieve their goals by implementing a fiscal policy that widens or narrows, taking into account economic and financial conditions.

Economic activities of the public sector, more specifically decisions about public expenditures and public revenues, have a very strong effect on the behavior of economic units. For this reason, public spending and tax and borrowing policies, which are the source of funding for these expenditures, are very important (Abata et al., 2012, p. 76). It is known that one of the most important financial instruments used in achieving the set goals of fiscal policy is taxes. Because taxes have the largest share among public revenues (Juhandi et al., 2019, p. 21). Another financial tool among public revenues is public borrowing, which is not much preferred by politicians. The reason for this is that borrowing has an increasing effect on borrowing costs and, accordingly, can lead to the exclusion of private investment in the economy. Thus, increases in public borrowing levels can have a negative impact on economic growth (Gale and Samwick, 2014, p. 11).

Economic growth has a very important place among the goals of fiscal policy. Because ensuring economic growth both increases the level of production in the economy and therefore the level of income created, and has a positive effect on other important indicators in the economy. For this reason, the relationship between taxes, which occupy an important place among the instruments of fiscal policy, and economic growth, which is among the main goals of fiscal policy, has been a very interesting topic in the economic literature. When the economic literature is examined, it is seen that the relationship between tax policy and economic growth is evaluated more within the framework of the Neoclassical growth model and the internal growth model.

In the Neoclassical growth model developed by Solow (1956), it was suggested that countries would reach a stable equilibrium level in the long term. In addition, factors that have long-term effects on the level of output measured by gross domestic product (GDP) are marked as population growth and technological developments.

Accordingly, the change in physical and human capital inputs and their efficiency have an impact on economic growth in the long term. In this context, the fiscal policy implemented by the public sector and therefore the tax policies of the public do not have any effect on economic growth in the long term. However, applied tax policies can have an impact on economic growth in the short term by revealing various changes in labor, investments and savings. Yet this effect is temporary. In the Neoclassical growth model developed by Solow (1956), tax policies are not expected to have any long-term impact on economic growth (Solow, 1956).

In internal growth models, emphasis is placed on the importance of the state's place and share in the economic system. In these models, economic growth is affected by internal (endogenous) factors such as fiscal policies applied instead of external factors, rational decisions of economic units, human capital accumulation. At this point, the role of the state and its share in the system are important for economic growth. The model states that the state can use various fiscal instruments, such as spending and tax policies, to be able to influence economic growth. Countries can mobilize the dynamics that will trigger economic growth by increasing government spending or lowering tax rates. Economic developments in which fiscal policy will support economic growth can be evaluated under various headings. Accordingly, these policies can produce some results that will increase economic growth, such as encouraging R&D spending and technology transfer, providing qualified services in education and health, and protecting property rights. In addition, changes in public spending or tax rates allow economic units to review their decisions such as consumption, savings and investment. These above mentioned changes can directly or indirectly affect economic growth through various channels. In internal growth models, it is argued that the stable growth rate over a long period is determined by the accumulation of reproducible capital. For this reason, public expenditures and tax policies that will be implemented play a role in determining the course of economic growth by affecting the accumulation of physical and human capital in the long term (Romer, 1986-1990; Lucas, 1988; Barro, 1996).

Financial instruments such as public expenditures and tax policies used within the framework of fiscal policy in internal growth models can positively or negatively affect economic growth in line with the effects they will have on physical and human capital inputs. At this point, the tax policies applied are classified as disruptive taxes and non-disruptive taxes according to their impact on economic growth (Benos, 2009, pp. 2-3). Disruptive taxes cover direct taxes levied on income and wealth. Such taxes can negatively affect economic growth by reducing the desire of economic units to invest in physical and human capital. Non-disruptive taxes include taxes levied on expenses, which are, in other words, indirect taxes. These taxes, on the other hand, can have a positive impact on economic growth, since it is assumed that they will not have an impact on the decisions that economic units will make on investment (Chugunov and Pasichnyi, 2018, p. 55).

Literature Review

The relationship between taxes and economic growth, which is one of the instruments of fiscal policy, is one of the subjects that has an important part in the economic literature. The fact that the tax systems, economic structures and cyclical situations of countries differ has led to different tax policies in the economies. It is believed that this causes the relationship between tax policies and economic growth to differ between countries. Studies examining the relationship between tax policy and economic growth are included in this section.

Padovano and Galli (2001) examined the relationship between tax rates and economic growth in 23 OECD countries through annual data for the period 1951-1990 using the panel

---

---

data analysis method. As a result of the analysis, they found that the increase in high marginal tax rates negatively affected economic growth over the long term. Lee and Gordon (2005) investigated the relationship between corporate tax and economic growth in a total of 70 underdeveloped, developing and developed countries using annual data from the period 1970-1997. In a study using horizontal cross-section and panel data analysis methods, they found that a 10% reduction in the corporate tax rate would increase the annual growth rate by 1% to 2%. Anastassiou and Dritsaki (2005), analyzed the relationship between tax revenues and economic growth in Greece with annual data for the period 1965-2002 using the error correction model and the Granger causality test methods. As a result of the analysis, they found that there is a unidirectional causality relationship between both tax revenues and the marginal direct tax rate towards economic growth. They also found a bidirectional causal relationship between the marginal direct tax rate and tax revenues. Koch et al. (2005) investigated the relationship between tax structure and economic growth in South Africa through annual data for the period 1960-2002 using the data envelopment analysis method. As a result of the analysis, they found that the reduction of the tax burden has a significant impact on economic growth, and that a decrease in indirect tax rates would also have a positive impact on economic growth. Romero-Ávila and Strauch (2008) examined the relationship between public finance and economic growth in 15 EU member states using annual data for the period 1960-2001 with the panel data analysis method. As a result of the analysis, they proved that direct taxation policy negatively affects economic growth. They also found that direct taxation affects private capital accumulation and has an effect on growth in the medium term. Benos (2009) conducted a panel data analysis with 14 EU member states using annual data for the period 1990-2006, which found that direct taxes suppress economic growth. Padda and Akram (2009) investigated the effects of tax policies on economic growth in Pakistan, India and Sri Lanka with annual data for the period 1973-2008. As a result of a study using regression and VAR analysis methods, they reached the conclusion that an increase in tax rates negatively affects economic growth. Stoilova and Patonov (2012) examined the impact of taxation on economic growth in 27 EU member states using annual data for the period 1995-2010 using the panel data analysis method. As a result of the analysis, they found that direct taxes have a significant and strong impact on economic growth. Veronika and Lenka (2012) investigated the impact of corporate tax on economic growth in 27 EU member states using the panel data analysis method based on annual data for the period 1998-2010. The results of the analysis showed that the increase in corporate tax in 15 EU member states had a negative impact on their economic growth. Szarowska (2013) investigated the impact of taxation on economic growth in 24 EU member states using the panel regression and Granger causality test method based on annual data for the period 1995-2010. As a result of the analysis, she found that consumption taxes have a positive effect on economic growth while labor taxes have a negative effect. She also found that there is a two-way causal relationship between economic growth and consumption and capital tax rates, and a unidirectional causality relationship between economic growth and labor tax rates. On the other hand, she observed that there is a two-way causal relationship between the change in consumer tax rates and economic growth, and a unidirectional causality relationship between economic growth and both the rate of change in labor tax rates and the change in capital tax rates. Yi and Suyono (2014) analyzed the relationship between tax revenues and economic growth for China's Hebei province with annual data for the period 1978-2011 using the polynomial delay model. As a result of the analysis, they found that tax cuts had a positive effect on economic growth. They also found that the negative impact of the increase in tax revenues on economic growth was delayed in appearing. Petru-Ovidiu (2015) investigated the relationship between tax revenues and economic growth for 6 Eastern European countries using annual data for the period 1995-2012 with the panel data analysis method. As a result of the analysis, he proved

---

that direct taxes have a negative impact on economic growth, while indirect taxes have a positive impact on economic growth. Atems (2015) examined the relationship between tax revenues and economic growth in 48 states of the United States using the dynamic spatial panel model, based on annual data for the period 1965-2005. As a result of the analysis, he found that a 1% increase in taxes led to a 0.37% decrease in GDP in the short term and 0.33% in the long term. Ahmad vd. (2018) analyzed the relationship between indirect taxes and economic growth in Pakistan with annual data for the period 1974-2010 using the ARDL model. As a result of the analysis, they found the effect of indirect taxes on economic growth to be negative and statistically significant over the long term. Tanchev (2016) investigated the effect of flat-rate income tax and progressive income tax on economic growth in Bulgaria using quarterly data for the period 2004:Q1-2012:Q4 using the OLS method. As a result of the analysis, he found that there is an inverse relationship between proportional taxation and economic growth, and a directly-related relationship between increased proportional taxation and economic growth. Stoilova (2017), as a result of a panel data analysis for 28 EU member states with annual data for the period 1996-2013, found that selected consumption taxes, personal income taxes and property taxes are the ones that most spark economic growth. McNabb (2018) investigated the relationship between tax revenues and economic growth in 100 countries using data from the period 1980-2012 using the panel data analysis method. Empirical findings have shown that increases in income tax rates have a negative impact on economic growth over the long term, while reductions in commercial tax rates have not always had a positive impact on economic growth. Andračić et al. (2018) investigated the impact of taxes on economic growth in 35 OECD countries with annual data for the period 1996-2016 using the panel fixed effects model. As a result of the analysis, they found that a 1% increase in tax revenues increased economic growth by 0.29%. They also observed that a 1% increase in property tax increased economic growth by 0.21%, while a 1% increase in taxes on goods and services decreased economic growth by 0.60%. Owino (2019) examined the relationship between customs duties and excise duties and economic growth in Kenya using data from the period 1973-2010 using the methods of cointegration and error correction model. The analysis showed that a 1% increase in customs duties increased economic growth by 0.12% and a 1% increase in excise taxes increased economic growth by 0.37%. Korkmaz et al. (2019) as a result of their ARDL analysis using quarter data for the period 2006Q1-2018Q3, found that indirect taxes had a positive effect on economic growth and direct taxes had a negative effect on economic growth. Stoilova and Patonov (2020), as a result of their regression analysis for Bulgaria with annual data for the period 1995-2018, found that income from value added tax positively affects economic growth, and that reductions in corporate tax rates improve economic performance. They have also proven that personal income tax has a negative impact on economic growth. Hakim (2020) examined the impact of both direct and indirect taxes on economic growth and total tax revenue in 51 countries using annual data for the period 1992-2016 using the dynamic panel generalized moments method. As a result of the analysis, he proved that direct taxes have a negative and significant effect on economic growth, while indirect taxes have a positive but insignificant effect. On the other hand, the effect of direct taxes on total tax income was found to be more important and positive compared to indirect taxes.

Data Set and Methodology

In this study, annual data of 9 selected OECD countries (France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Poland, Spain, Turkey, United Kingdom) from the period 2010-2019 was examined using panel causality analysis to find whether there is a relationship between tax revenues and economic growth. Since the relationship between tax revenues and economic growth has been investigated, and here tax revenues derived from both indirect and direct taxes

---

are taken as tax revenues, all 9 of these selected countries were selected because their tax structures are close to each other. Tax income in this study consists of income collected from taxes on income and profit, social security contributions, taxes on goods and services, payroll taxes, taxes on property ownership and transfer, and other taxes. Tax revenue collected as a percentage of GDP indicates the share of a country's production collected by the government through taxes. It is considered a measure of the degree to which government controls the resources of the economy. For this reason, in our study, tax revenue was taken as the measurement of a percentage of GDP. Tax revenue (TR) data is taken from the OECD's electronic data distribution system. Economic growth is taken as an annual percentage. Economic growth (GDP) data is taken from the World Bank's electronic data distribution system.

Panel Unit Root Tests

Performing a unit root test in time series studies is becoming widespread among researchers and it becomes important for the series to be stationary in order to make the results significant in the econometric analysis. In the literature, various panel unit root tests were developed mainly by Levin et al. (2002), Quah (1994), Maddala and Wu (1999), Choi (2001), Kao (1999), Hadri (1999), Breitung (2000) and Harris and Sollis (2003) and so on (Baltagi and Kao, 2000).

Apart from that, Bhargava, Franzini and Narendranathan (1982), Boumahdi and Thomas (1991), Breitung and Meyer (1994) proposed a new test in the Fixed Effective Dynamic Model. They intended Durbin Watson (DW) statistics as a new modified form of test statistics based on fixed effect residues and differentiated Ordinary Least Squared (OLS) residues. In micro panels, they suggested their own DW statistics as N approaches infinity. In addition to this, Quah (1994) suggested a unit root test in the panel data model where the N/T ratio is constant, N and T values approach to infinity and have no constant effects.

Levin et al. (2002) have developed this model to allow fixed effects, individual determining trends, and heterogeneous serial correlated errors. Levin et al. (2002) admit that the values of N and T approach to infinity. However, as the N/T ratio approaches to zero, T approaches to infinity at a higher rate than N (Maddala and Wu, 1999, p. 633). Im et al. (2003) determined that T value approaches to infinity while N value tends to infinity. When the N/T ratio is equal to k , under the assumption of a finite and non-negative k constant, the T and N values approach to infinity as a result of the cross convergence.

In this study, stationarity of the variables is determined by running Levin et al., Im, Pesaran and Shin (IPS), Augmented Dickey Fuller (ADF), and Phillips-Perron (PP) stationarity tests. From these tests, which are among the first generation stationarity tests, it is seen that GDP and TR series have only a constant and no trend as a result of all the tests. According to the results of the unit root test, while TR data is stationary at the 5% significance level to LLC and PP-Fisher Chi-square test, it is not stationary according to IPS and ADF-Fisher Chi-square test. On the other hand, the GDP data is stationary at the 5% significance level at LLC, IPS, ADF-Fisher Chi-square, while it is not stationary according to PP-Fisher Chi-square test. Since the series must be stationary in all test results, the series have become stationary at their first difference at the 5% significance level. These results are given in Table 1.

Table 1: Panel Unit Root Tests

Variables	Method	I(0) (constant)		I(1) (constant)	
		Statistic	Prob*	Statistic	Prob*
TR	Levin, Lin and Chu t*	-2.816	0.002*	-6.011	0.000*
	Im, Pesaran and Shin W-stat	0.433	0.667	-2.497	0.006*
	ADF-Fisher Chi-square	19.876	0.339	37.983	0.003*
	PP-Fisher Chi-square	32.308	0.020*	39.028	0.002*
GDP	Levin, Lin and Chu t*	-5.462	0.000*	-13.514	0.000*
	Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.936	0.026*	-6.165	0.000*
	ADF-Fisher Chi-square	31.828	0.023*	73.684	0.000*
	PP-Fisher Chi-square	18.125	0.447	63.924	0.000*

*Im, Pesaran and Shin; ADF-Fisher and PP-Fisher- Null Hypothesis: Unit root (Individual unit root process), Levin, Lin & Chu Test- Null Hypothesis: Unit root (Common unit root process). Automatic lag length selection based on Modified Schwarz Criteria and Bartlett Kernel.

Panel Cointegration Tests

The panel cointegration test is then conducted to test the existence of a long-term relationship between the examined variables. One of the most frequently used tests in the literature is the Pedroni cointegration test. This test allows for heterogeneity in the cointegration vector, as well as different cointegrated vectors between sections under the alternative hypothesis. Pedroni cointegration is based on the Engle-Granger method. Its most general form is as follows (Pedroni, 2004: 599):

$$y_{i,t} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} X_{1i,t} + \beta_{2i} X_{2i,t} + \dots + \beta_{Mi} X_{Mi,t} + e_{i,t} \tag{1}$$

$t=1, \dots, T$; $i=1, \dots, N$; $m=1, 2, \dots, M$

for a time series panel of observables y_{it} and X_{it} for members $i=1, \dots, N$, where $t=1, \dots, T$ indicates the total number of observations during the time period and $m=1, 2, \dots, M$ indicates the number of variables in the regression. The parameters α_i and δ_i allow for the possibility of member specific fixed effects and deterministic trends, respectively. The existence of a cointegration relationship between the variables is tested through the stationarity of the error terms above. For the non-parametric statistics estimate (Pedroni, 1999: 659):

$$e_{i,t} = \gamma_i e_{i,t-1} + u_{i,t} \tag{2}$$

For the non-parametric statistics estimate (Pedroni, 1999: 662):

$$e_{i,t} = \gamma_i e_{i,t-1} + \sum_{k=1}^K \gamma_{i,k} \Delta e_{i,t-k} + u_{i,t} \tag{3}$$

The H_0 hypothesis indicates no cointegration for all units, and the H_1 hypothesis indicates cointegration for all units. The alternative hypothesis does not assume a common first order autoregressive coefficient for all units and its test statistics have a normal distribution.

$$\frac{X_{N,T} - \mu\sqrt{N}}{\sqrt{v}} \Rightarrow N(0,1) \tag{4}$$

$X_{N,T}$, T is the form of the test statistic. The μ and v values correspond to the mean and variance of the test, respectively (Pedroni, 1999: 665). The Pedroni cointegration test results indicating a long-term relationship between the variables are shown in Table 2.

Table 2: Pedroni Cointegration Tests

(Within-Dimension)				
	Statistic	Prob.	Weighted Statistic	Prob.
Panel v-Statistic	-0.449	0.673	-0.538	0.704
Panel rho-Statistic	-1.853	0.032	-1.623	0.052
Panel PP-Statistic	-6.902	0.000	-5.542	0.000
Panel ADF-Statistic	-4.162	0.000	-4.871	0.000

Alternative hypothesis: individual AR coeffs. (Between-Dimension)		
	Statistic	Prob.
Group rho-Statistic	0.106	0.542
Group PP-Statistic	-5.486	0.000
Group ADF-Statistic	-4.523	0.000
H ₀ = No cointegration		
H ₁ = Cointegration		

In this study, the Pedroni Cointegration test is employed to determine whether the economic growth and tax revenue variables move together in the long-term, and Pedroni Cointegration test investigates the long term relationship between economic growth and tax revenue. The probability values in Table 2 for, panel PP, panel ADF, group PP and group ADF are significance at the 5% level, confirming the long term relationship between the variables GDP and TR.

Granger Causality Test

Panel causality test is based on the Granger (1969) method. Dumitrescu and Hurlin (2012) provide an extension designed to detect causality in panel data. The underlying regression are:

$$\begin{aligned} \Delta GDP_{1t} &= \alpha_{11} + \sum_{l=1}^{P_1} \beta_{11l} \Delta GDP_{1t-l} + \sum_{l=1}^{P_1} \delta_{11l} \Delta TR_{1t-l} + \varepsilon_{11t} \\ \Delta GDP_{Nt} &= \alpha_{1N} + \sum_{l=1}^{P_1} \beta_{1Nl} \Delta GDP_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{P_1} \delta_{1Nl} \Delta TR_{Nt-l} + \varepsilon_{1Nt} \end{aligned} \quad (5)$$

$$\begin{aligned} \Delta TR_{1t} &= \alpha_{21} + \sum_{l=1}^{P_2} \beta_{21l} \Delta TR_{1t-l} + \sum_{l=1}^{P_2} \delta_{21l} \Delta GDP_{1t-l} + \varepsilon_{21t} \\ \Delta TR_{Nt} &= \alpha_{2N} + \sum_{l=1}^{P_2} \beta_{2Nl} \Delta TR_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{P_2} \delta_{2Nl} \Delta GDP_{Nt-l} + \varepsilon_{2Nt} \end{aligned} \quad (6)$$

In the equations above, N refers to the number of countries in the panel ($i = 1, 2, 3, \dots, N$), t time period ($t = 1, 2, 3, \dots, T$) and “l” lag length. The error terms ε_{1Nt} , ε_{2Nt} , ε_{3Nt} are assumed to be white noise (they have zero mean and constant variance).

Granger causality test results according to 3 lags are given in Table 3.

Table 3: Granger Causality Test

Null hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob
ΔTR does not Granger cause ΔGDP	54	7.019	0.000*
ΔGDP does not Granger cause ΔTR		2.193	0.101

As it can be seen in Table 3, the empty hypothesis stating that tax revenues are not the cause of economic growth has been rejected according to the significance level of 5%. The alternative hypothesis that tax revenues are the cause of economic growth has been adopted according to the significance level of 5%. The null hypothesis, which states that economic growth is not the cause of tax revenue, has been accepted according to the significance level of 5%. According to the causality result in Table 3, a unidirectional causality relationship was found from tax revenues to economic growth.

Conclusion

Taxes, on the one hand, are an important financial tool that provides financing for public spending, and on the other hand, plays a key role in the process of achieving economic and social goals. Public authorities can use taxes as a policy tool to achieve the goals they have set within the framework of fiscal policy, such as ensuring high employment levels, economic growth and development, balance of payments, fairness in the distribution of income and wealth, elimination of regional imbalances and implementation of regulations on environmental factors. In the Euro Debt Crisis of 2009 and its aftermath, many countries in the European

Economy faced economic instability. At that point, overcoming instability has become a very important goal. Within that period, various economic policies were applied in order to reverse the current price instabilities and to ensure the recovery of the economy. Accordingly, it can be said that fiscal policies also have an important place. In this process, especially in many European countries that have problems with the sustainability of public debt, the success of fiscal policy in achieving economic goals has become a very interesting topic. In this study, it was examined whether income from taxes, one of the instruments of fiscal policy, affects economic growth.

Among the 9 OECD randomly selected countries, there are France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Poland, Spain, Turkey and the United Kingdom. The analyses were carried out with annual data for the period 2010-2019 and using the panel causality test method. As a result of the Granger causality test analysis, it was found that there is a unidirectional causality relationship from tax revenues to economic growth. As a result of the cointegration test conducted in this study, a long term relationship was found between tax revenues and economic growth. Empirical results show that economic growth was supported by tax revenues in the countries concerned for the analysis period. In other words, tax revenues affect economic growth. In addition, according to the obtained results, it is possible to say that tax revenues are an important dynamic in the process of economic growth for these countries. These findings also support the theories put forward by the internal growth model, which states that taxes are effective on economic growth. Based on these results, it is necessary to achieve economic and social goals, create an optimal tax component to increase the economic and social well-being of society, ensure stability in tax revenues, increase efficiency in tax collection, and use income from taxes in effective and efficient areas at the stage of economic growth.

References

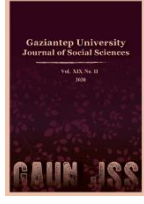
- Abata, M. A., Kehinde, J. S. & Bolarinwa, S. A. (2012). Fiscal/monetary policy and economic growth in Nigeria: A theoretical exploration. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 1(5), pp. 75-88.
- Ahmad, S., Sial, M. H. & Ahmad, N. (2018). Indirect taxes and economic growth: An empirical analysis of Pakistan. *Pakistan Journal of Applied Economics*, 28(1), pp. 65-81.
- Anastassiou, T. & Dritsaki, C. (2005). Tax revenues and economic growth: An empirical investigation for Greece using causality analysis. *Journal of Social Sciences*, 1(2), pp. 99-104. <https://doi.org/10.3844/jssp.2005.99.104>
- Andrašić, J., Kalaš, B., Mirović, V., Milenković, N. & Pjanić, M. (2018). Econometric modelling of tax impact on economic growth: Panel evidence from OECD countries. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 52(4), pp. 211-226. <https://doi.org/10.24818/18423264/52.4.18.14>
- Atems, B. (2015). Another look at tax policy and state economic growth: The long-run and short-run of it. *Economics Letters*, 127(C), pp. 64-67. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2014.12.035>
- Baltagi, B. H. & Kao, C. (2000). Nonstationary panels, cointegration in panels and dynamic panels: A survey. *Center for Policy Research Working Papers*, No. 16. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1808022>
- Barro, R. J. (1996). Institutions and growth, an introductory essay. *Journal of Economic Growth*, 1(2), pp. 145-148.
- Benos, N. (2009). Fiscal policy and economic growth: Empirical evidence from EU countries. *MPRA Paper*, No. 19174.
- Bhargava, A., Franzini, L. & Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and fixed effects model. *The Review of Economic Studies*, 49(4), pp. 533-549.

- <https://doi.org/10.2307/2297285>
- Boumahdi, R. & Thomas, A. (1991). Testing for unit roots using panel data: Application to the French stock market efficiency. *Economic Letters*, 37(1), pp. 77-79. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(91\)90246-H](https://doi.org/10.1016/0165-1765(91)90246-H)
- Breitung, J. & Meyer, W. (1994). Testing for unit roots in panel data: Are wages on different bargaining levels cointegrated. *Applied Economics*, 26(4), pp. 353-361. <https://doi.org/10.1080/00036849400000081>
- Breitung, J. (2000). The local power of some unit root tests for panel data. *Advances in Econometrics*, 15, pp. 161-177. [http://dx.doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15006-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15006-6)
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), pp. 249-272. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(00\)00048-6](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(00)00048-6)
- Chugunov, I. Y. & Pasichnyi, M. D. (2018). Fiscal policy for economic development. *Scientific Bulletin of Polissia*, 1(13), pp. 54-61. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-1-1\(13\)-54-61](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-54-61)
- Dumitrescu, E. I. and Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), pp. 1450-1460
- Ebimobowei, A. (2010). The relationship between fiscal policy and economic growth in Nigeria (1991-2005). *International Journal of Economic Development Research and Investment*, 1(2), pp. 37-47.
- El-Khoury, S. (2002). Fiscal policy and macroeconomic management. Wong, C-H., Khan, M. S. & Nsouli, S. M. (eds). *Macroeconomic management: Programs and policy*. Washington: International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781589060944.071>
- Gale, W. G. & Samwick, A. (2014). Effects of income tax changes on economic growth. *Economic Studies at Brookings*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2494468>
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), pp. 424-438
- Hadri, K. (1999). Testing the null hypothesis of stationary against the alternative of a unit root in panel data with serially correlated errors. *Working Papers*, No. 5.
- Hakim, T. A. (2020). Direct versus indirect taxes: Impact on economic growth and total tax revenue. *International Journal of Financial Research*, 11(2), pp. 146-153. <https://doi.org/10.5430/ijfr.v11n2p146>
- Harris, R. & Sollis, R. (2003). *Applied time series modelling and forecasting*. West Sussex: John Wiley.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), pp. 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Juhandi, N., Fahlevi, M. & Setiadi, S. (2019). Tax policy and fiscal consolidation on corporate income tax. *Journal of Research in Business, Management and Accounting*, 1(1), pp. 21-33.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90(1), pp. 1-44. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00023-2](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2)
- Koch, S. F., Schoeman, N. J. & Van Tonder, J. J. (2005). Economic growth and the structure of taxes in South Africa: 1960-2002. *South African Journal of Economics*, 73(2), pp. 190-210. <https://doi.org/10.1111/j.1813-6982.2005.00013.x>
- Korkmaz, S., Yilgor, M. & Aksoy, F. (2019). The impact of direct and indirect taxes on the growth of the Turkish economy. *Public Sector Economics*, 43(3), pp. 311-323. <https://doi.org/10.3326/pse.43.3.5>
- Lee, Y. & Gordon, R. H. (2005). Tax structure and economic growth. *Journal of Public*
-

- Economics*, 89(5-6), pp. 1027-1043. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2004.07.002>
- Levin, A., Lin, C. F. & Chu, C. S. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), pp. 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), pp. 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Maddala, G. S. & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), pp. 631-652. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1631>
- McNabb, K. (2018). Tax structures and economic growth: New evidence from the government revenue dataset. *Journal of International Development*, 30, pp. 173-205. <https://doi.org/10.1002/jid.3345>
- Ocran, M. K. (2011). Fiscal policy and economic growth in South Africa. *Journal of Economic Studies*, 38(5), pp. 604-618. <https://doi.org/10.1108/01443581111161841>
- Owino, O. B. (2019). The effect of custom and excise duties on economic growth in Kenya. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 9(1), pp. 530-546. <http://dx.doi.org/10.29322/IJSRP.9.01.2019.p8564>
- Padda, I. U. H. & Akram, N. (2009). The impact of tax policies on economic growth: Evidence from South-Asian economies. *The Pakistan Development Review*, 48(4), pp. 961-971. <https://doi.org/10.30541/v48i4Ipp.961-971>
- Padovano, F. & Galli, E. (2001). Tax rates and economic growth in the OECD countries (1950-1990). *Economic Inquiry*, 39(1), pp. 44-57. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.2001.tb00049.x>
- Pedroni P (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 61: pp. 653-670
- Pedroni P (2004). Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. *Econometric Theory*, 20: pp. 597-625
- Petru-Ovidiu, M. (2015). Tax composition and economic growth, a panel-model approach for Eastern Europe. *Annals-Economy Series, Constantin Brancusi University of Targu Jiu*, 2(1), pp. 89-101.
- Quah, D. (1994). Exploiting cross section variation for unit root inference in dynamic data. *Economics Letters*, 44(1-2), pp. 9-19. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(93\)00302-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(93)00302-5)
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), pp. 1002-1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), pp. 71-102.
- Romero-Ávila, D. & Strauch, R. (2008). Public finances and long-term growth in Europe: Evidence from a panel data analysis. *European Journal of Political Economy*, 24(1), pp. 172-191. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2007.06.008>
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), pp. 65-94. <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Stoilova, D. & Patonov, N. (2012). An empirical evidence for the impact of taxation on economy growth in the European Union. *Tourism and Management Studies International Conference Algarve*, 3, pp. 1031-1039.
- Stoilova, D. (2017). Tax structure and economic growth: Evidence from the European Union. *Contaduría y Administración*, 62(3), pp. 1041-1057. <https://doi.org/10.1016/j.cya.2017.04.006>
- Stoilova, D. & Patonov, N. (2020). Fiscal policy and growth in a small emerging economy: The

-
- case of Bulgaria. *Society and Economy*, 42(4), pp. 386-402. <https://doi.org/10.1556/204.2020.00015>
- Szarowska, I. (2013). Effects of taxation by economic functions on economic growth in the European Union. *MPRA Paper*, No. 59781.
- Tanchev, S. (2016). The role of the proportional income tax on economic growth of Bulgaria. *Economic Studies journal*, 25(4), pp. 66-77.
- Tanzi, V. (2006). Fiscal policy: When theory collides with reality. *CEPS Working Document*, No. 246.
- Veronika, B. & Lenka, J. (2012). Taxation of corporations and their impact on economic growth: The case of EU countries. *Journal of Competitiveness*, 4(4), pp. 96-108. <https://doi.org/10.7441/joc.2012.04.07>
- Yi, F. & Suyono, E. (2014). The relationship between tax revenue and economic growth of hebei province based on the tax multiplier effect. *Global Economy and Finance Journal*, 7(2), pp. 1-18. <https://doi.org/10.21102/GEFJ.2014.09.72.01>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de İklim Değişikliği ile Şeker Pancarı Üretimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Zamanla Değişen Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

Examining The Relationship Between Climate Change And Sugar Beet Production in Turkey: A Time-Varying Symmetrical And Asymmetrical Causality Analysis

Munise ILIKKAN ÖZGÜR^{a*} Cuma DEMİRTAŞ^b

^a Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Aksaray / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8711-3264

^b Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Aksaray / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1475-5530

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Eylül 2021

Kabul tarihi: 26 Kasım 2021

Anahtar Kelimeler:

İklim değişikliği,

Şeker pancarı,

Zamanla değişen simetrik ve asimetrik nedensellik

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 14, 2021

Accepted November 26, 2021

Keywords:

Climate change,

Sugar beet,

Time-varying symmetrical and asymmetrical causality

ÖZ

Bu çalışmada iklim değişikliği (sıcaklık ve yağış değişimleri) ile şeker pancarı üretimi arasındaki nedensellik ilişkisi Türkiye örneğinde 1961-2016 dönemleri için araştırılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığını test etmek amacıyla eşbütünleşme analizi yapılmış ve Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Değişkenler arasında nedenselliğin alt dönemler itibarıyla incelenmesi amacıyla Hacker ve Hatemi-J (2006) dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen simetrik nedensellik testi yapılmıştır. Buna ilave olarak, iklim değişikliğine bağlı ortaya çıkan olumlu ve olumsuz gelişmelerin şeker pancarı üretimi üzerine yaratmış olduğu negatif ve pozitif şokların ortaya konulabilmesi amacıyla Hatemi-J (2012) dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Bu uzun dönemli ilişkiye bağlı olarak yapılan Granger nedensellik analizine göre iklim değişikliğinden şeker pancarı üretimine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Fakat ilişki alt dönemler itibarıyla incelendiğinde iklim değişikliğinden şeker pancarı üretimine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu ve bu ilişkinin sıcaklık ve yağış değişkenlerine göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Buna göre sıcaklık değişimlerinin hem negatif hem de pozitif, yağış değişimlerinin ise sadece pozitif etkisi söz konusudur.

ABSTRACT

In this study, the causality relationship between climate change (temperature and rain changes) and sugar beet production was investigated in Turkey for the period 1961-2016. In order to test whether there is a long-term relationship between the variables, cointegration analysis was performed and we examined the causality relationship between the variables with Granger causality analysis. A time-varying symmetric causality test developed based on Hacker and Hatemi-J (2006) was conducted in order to examine causality among variables in sub-periods. In addition, the time-varying asymmetric causality test developed based on Hatemi-J (2012) was used in order to reveal the negative and positive shocks on sugar beet production caused by the positive and negative developments because of climate change. The findings showed that, there is a long-term relationship between variables and according to the Granger causality analysis conducted based on this long-term relationship, a causality relationship from climate change to sugar beet production could not be found. However, when the relationship is examined in terms of sub-periods, it is that there is a causality relationship between climate change to sugar beet production and this relationship differs according to temperature and rain variables. Accordingly, temperature changes have both negative and positive effects, and rain changes have positive effect.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mozgur@aksaray.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The global climate has changed rapidly, especially since the 1900s, and has become one of the most important threats to the world. In recent years; the increase in climatic events such as extreme temperatures, droughts, floods, tropical cyclones and changes in rain intensities is one of the clearest indicators of changing climatic conditions (Pipitpukdee et al., 2020: 1-2). According to the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2014), the concentration of gases in the atmosphere has reached its highest level in the last 800,000 years. If no measures are taken, it is predicted that the global average temperature will increase by 5 °C in 2100.

The emergence of the effects of climate change in the form of temperature increase and rain decrease will cause significant losses in the yield of basic products. One of these basic products is sugar beet. With the development of the sugar production industry, sugar beet production has spread to all continents (Kuśmierk-Tomaszewska et al., 2019: 1). However, nowadays, it is seen that sugar beet is mostly grown in Europe, North America, Middle East, Turkey, Kazakhstan, India, Chile, China and other countries (Subić and Kovačević, 2018 : 28).

Turkey, with an annual sugar beet production of 2.7 million tons; It is fifth in the world and fourth in Europe (Ilikkan Özgür, et al., 2021:225). Therefore, it is very important to predict global and regional changes in climate, mitigate their possible future effects and adapt to them. Therefore, the issue of climate change has become an increasing research topic among scientists (Bozoglu et al., 2019: 97-99). In Turkey, which is an important sugar beet producer, the possible effects of climate change on agriculture have been the subject of research, especially since the 2000s. However, research shows that the earth is warming as the atmospheric concentration of greenhouse gases such as CO₂ increases and there has been an increasing trend in global surface temperature anomalies since the 1880s. The average temperature has increased by 0.4-0.8°C since the 1860s. It is also estimated that the average temperature will increase by 1.4 to 5.8°C in the future.

It is seen that there is a parallel trend in temperature anomaly in Turkey as in the world. Although the upward trend in global temperature started in the 1980s, this trend started in Turkey in the 1990s. Despite this delay, the temperature increase in Turkey was greater than the global temperature increase in the same period. In addition, the annual average temperatures estimated for the 2010-2039, 2040-2069 and 2070-2099 periods show that the temperature will gradually increase throughout Turkey (IPCC, 2007). Therefore, forecasts clearly show that global warming will increase in the future and Turkey will be one of the most affected countries (Bozoglu et al., 2019: 97-99). Thus, Turkey is among the countries in the risk group in terms of the potential effects of global warming. It is expected that the effects that will occur in Turkey due to global warming will be in different forms and in different dimensions. The climate changes that will occur due to this will cause changes in agricultural activities and in various areas such as the natural habitats of animals and plants (Bayraç and Doğan, 2016: 33). Therefore, it is important to investigate whether temperature and rain changes have an effect in the context of climate change.

When the studies on Turkey are examined, no study has been found that deals with the effect of climate change on sugar beet production. In this context, the present study deals with the effect of climate change (temperature and rain changes) on sugar beet production in Turkey. The study is important both in terms of examining the effect of climate change on sugar beet and the method used.

A four-stage process was followed in order to examine the dynamic relationships between climate change and sugar beet production. In the first stage, cointegration analysis was performed to test whether there is a long-term relationship between the variables. In the second stage, the causality relationship between the variables was examined with Granger causality analysis. In the third stage, a time-varying symmetric causality test developed based on Hacker and Hatemi-J (2006) was conducted to examine the causality among the variables in terms of sub-periods. In the last stage, time-varying asymmetric causality test developed based on Hatemi-J (2012) was conducted in order to reveal the negative and positive shocks on sugar beet production caused by the positive and negative developments due to climate change.

The findings showed that there is a long-term relationship between the variables. In addition, according to the Granger causality analysis based on this long-term relationship, it was concluded that there is no causality relationship from climate change to sugar beet production. However, when the relationship was examined in terms of sub-periods, it was seen that there was a causal relationship from climate change to sugar beet production and this relationship differed according to temperature and rain variables. According to the time-varying symmetric analysis; Rainfall changes in Turkey have no effect on sugar beet production in recent years, but temperature changes have been found to have an effect. In other words; It can be said that rain changes before 1986 and temperature changes after 1996 have an effect.

According to the time-varying asymmetric analysis; Although the negative and positive effects of temperature changes on sugar beet production vary according to periods, the positive effect is more dominant in recent periods. The effect of rain changes on sugar beet production differs. To put it more clearly, rain changes do not have a negative effect on sugar beet production, but have a positive effect. Therefore, the increase in rain in Turkey, which has less rain due to its geographical location, affects production positively. According to this; temperature changes have both negative and positive effects, and rain changes have only positive effects.

Giriş

Küresel iklim özellikle 1900'n itibaren hızla değişerek dünya için en önemli tehditlerden biri haline gelmiştir. Özellikle son yıllarda, aşırı sıcaklıklar, kuraklıklar, seller, tropikal siklonlar ve yağış yoğunluklarının değişmesi gibi iklim olaylarının artması iklim koşullarının değiştiğinin en net göstergelerindendir (Pipitpukdee vd., 2020: 1-2). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'ne (IPCC) (2014) göre, atmosferdeki gazların konsantrasyonu son 800.000 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Herhangi bir önlem alınmadığı takdirde 2100 yılında küresel ortalama sıcaklığın 5 ° C artacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla iklimdeki küresel ve bölgesel değişiklikleri tahmin etmek, gelecekteki olası etkilerini hafifletmek ve bunlara uyum sağlamak önem taşımaktadır. Bu nedenle, iklim değişikliği konusu bilim adamları arasında giderek artan bir araştırma konusu haline gelmiştir (Bozoglu vd., 2019: 97-99).

Küresel atmosferin yapısında meydana gelen ve karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde doğal iklim değişkenliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı insan faaliyetleri sonucu iklimde yaşanan değişiklikler şeklinde tanımlanan (Bozoglu vd., 2019) iklim değişikliği küresel olarak sektörleri etkilemektedir. Bu etki olumlu ve olumsuz olabilmektedir. Olumsuz etki çoğunlukla tarım, enerji ve turizm sektörleri üzerinedir (Subić ve Kovačević, 2018: 28). Bu sektörler içinde tarım, iklim değişikliği nedeniyle en savunmasız sektördür (Pipitpukdee vd., 2020: 1-2; De Medeiros Silva vd., 2019:195-196). Çünkü iklim değişikliğine bağlı olarak son yıllarda daha sık görülen aşırı hava olayları ve sıcaklık değişiklikleri, tarımın geleceğini giderek daha fazla tehdit etmektedir (Bozoglu vd., 2019: 97-99). Değişken hava koşulları ve aşırı hava olayları, buna bağlı olarak hasare ve hastalıklar, tarımsal üretim üzerinde ciddi baskılar yaratabilmektedir. Ayrıca bilim insanları, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri arasında, şiddetli rüzgarların yoğunluğundaki ve sıklığındaki artışın da altını çizmektedir. Bu da toprakta rüzgar erozyonuna, bitki koruma ürünlerinin kullanımıyla ilgili bazı zorluklara neden olmaktadır. Ürün yetiştirme mevsiminin süresindeki değişiklik de ayrıca ciddi bir sorun haline gelmektedir (Skrypyk vd., 2021: 275-276). Bu olumsuzlukların yanı sıra, iklim değişikliğinin, risklerin zamanında yönetilmesi koşuluyla, bitkinin ömrünün uzaması ve yetiştirilen ürünlerde çeşitliliğin artması gibi fırsatlar da yaratacağı tahmin edilmektedir (Sorvali vd., 2021: 2).

Önemli tarımsal ürünlerden biri olan şeker pancarı da bu iklim değişikliğine bağlı ortaya çıkan olumlu ve olumsuz unsurlardan etkilenmektedir (Kremer vd., 2017: 1). Örneğin şeker pancarı, tohumun çimlenme sürecinde 7-15 ° C aralığında sıcaklığa ihtiyaç duymaktadır (en yüksek hava ve toprak sıcaklığı 15-25 ° C arasında, en düşük hava sıcaklığı ise 3-5 ° C aralığındadır). Şeker pancarı bitkisinin büyümesi, gelişimi ve kökte şeker birikimi için ideal sıcaklık; gece 20 ° C civarında, gündüz ise 25 ° C civarındadır. 30 ° C'nin üzerindeki sıcaklıklar şeker konsantrasyonunu büyük ölçüde düşürmektedir. Ayrıca vejetasyon dönemi boyunca, mahsul 550-750 mm suya ihtiyaç duymakta, en yoğun su kullanımı ise nihai büyüme aşamasında gerçekleşmektedir (Subić ve Kovačević, 2018: 29). Dolayısıyla iklim değişikliğine bağlı artan aşırı sıcaklıklar şeker pancarı yetiştiriciliğine elverişli yıllarda dahi su doygunluk açığına ve buharlaşma sürecinin yüksek olmasıyla yaz aylarında su kıtlığına neden olmaktadır. Oluşan su kıtlığından dolayı verim düşmektedir. Dahası, tahmin edilen iklim değişikliğinin (gelecekte ısınma, değişen yağış modelleri ve bazı aşırı olayların daha sık görülmesi gibi) bu olumsuz etkiyi daha da güçlendirmesi muhtemeldir (Kuśmierk-Tomaszewska vd., 2019: 1-3). Bu olumsuz etkilerine karşın iklim değişikliğinin bazı bölgelerde (Kuzey Fransa, Belçika ve Batı / Orta Polonya gibi Kuzey Avrupa bölgelerinde) verim artışı getirmesi beklenmektedir (Jones vd., 2003). Bu bağlamda olumsuz iklim değişikliklerine uyum sağlama amacıyla araştırmaların yapılması, gelecekte yüksek verimli, sürdürülebilir şeker pancarı yetiştiriciliğini sağlamak için çok önemlidir (Kremer vd., 2017: 1). Bu nedenle ürün verimini artırmak için iklimsel faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir.

Uygun hava ve iklim koşullarının etkili bir şekilde kullanılması ve zararlı koşulların üstesinden gelmek için önlemlerin alınması, modern tarımın ana hedeflerinden biridir. Örneğin, günümüzde çalışmalar şeker pancarı üretimi ile ilgili tarımsal iklim koşullarındaki değişiklikleri (hava ve toprak sıcaklığı rejimleri, yağış miktarı ve türü, büyüme süresi, toprak verimliliğindeki değişiklikler, karbondioksit dahil atmosferdeki içerik gibi) öngörmeye yöneliktir. Bu faktörlerin belirlenmesi ve bunların mahsul verimi dinamikleri üzerindeki etkileri, son zamanlarda yapılan birçok çalışmanın konusudur (Lebedeva vd., 2020: 1-2). Bu nedenle, hem istatistiksel modelleme tekniklerini uygulayan ampirik iklim ekonomisi literatürü hem de Global Gridded Crop Models (GGCMs) kullanan tarımsal ekosistem süreç simülasyon literatürü, meteorolojik ve diğer iklim değişkenlerinin verim üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda çalışmalar; hem istatistiksel (Sonkar vd. (2020), Mistry vd. (2017), Wing vd. (2015), Lobell ve Field (2007)) hem de biyofiziksel süreç tabanlı (Elliott vd. (2015), Rosenzweig vd. (2014)) modelleri kullanarak mahsul verimi üzerindeki iklim etkilerini araştırmışlardır.

Şeker üretim endüstrisinin gelişmesiyle şeker pancarı üretimi tüm kıtalara yayılmıştır (Kuśmierk-Tomaszewska vd., 2019: 1). Ancak günümüzde şeker pancarı en çok; Avrupa, Kuzey Amerika, Orta Doğu, Türkiye, Kazakistan, Hindistan, Şili, Çin ve diğer ülkelerde yetiştirilmektedir (Subić ve Kovačević, 2018: 28). Türkiye yıllık 2,7 milyon ton şeker pancarı üretimiyle; dünyada beşinci sırada, Avrupa'da ise dördüncü sırada yer almaktadır (Ilkkan Özgür, vd., 2021:225). Türkiye'de iklim değişikliğinin tarıma olası etkileri özellikle 2000'li yıllardan itibaren araştırma konusu olmuştur. Örneğin, Türkeş (2006) Türkiye için küresel iklim değişikliği anlaşmasını değerlendirmiştir. Kanber vd. (2008), iklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkilerini araştırmış ve yağışların önemli ölçüde azalacağını tahmin etmiştir. Kar miktarı ve erime zamanlarının değişmesiyle, Türkiye'de bazı mahsullerin (buğday) ekim zamanları ve ekim alanlarının değişeceğini ileri sürmüştür. Kanat ve Keskin (2018), iklim değişikliği ile ilgili literatürü değerlendirmiştir. Türkiye'de iklim değişikliğinin etkilerini inceleyen bazı ampirik çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan, Dellal vd. (2011), öngörülen iklim değişikliğinin Türkiye için buğday, arpa, mısır, ayçiçeği ve pamuk üzerindeki verim etkilerini değerlendirmiştir. Bayrac ve Doğan (2016), iklim değişikliğinin Türk tarım sektörü üzerindeki etkilerini incelemişler ve iklim değişikliğinin tarım sektörünü olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Akyüz ve Atis (2017), Türkiye'de iklim değişikliği ve tarım arasındaki etkileşimi araştırmışlardır.

Son dönemde yapılan araştırmalar, CO₂ gibi sera gazlarının atmosferik yoğunluğu arttıkça dünyanın ısındığını ve küresel yüzey sıcaklığının 1880'li yıllardan beri yükselen bir eğilim içinde olduğunu göstermektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sıcaklık anomalisinde paralel bir eğilim söz konusu olmakla birlikte küresel sıcaklık eğilimindeki artışın 1980'li yıllardan itibaren, Türkiye'de ise 1990'lı yıllardan itibaren olduğu görülmüştür. Bu gecikmeye rağmen, Türkiye'deki sıcaklık artışı aynı dönemdeki küresel sıcaklık artışından daha yüksek olmuştur. Dellal vd. (2016) çalışmasında vurgulandığı üzere, Türkiye'de 1971-2000 dönemine göre yağışların azalmasıyla birlikte ortalama sıcaklığın 2020'de 1.7 °C, 2050'de 2.9 °C ve 2080'de 5.1 °C artacağı tahmin edilmektedir. Böylelikle sıcaklık artışı ve yağış düşüşü, temel ürünlerin veriminde önemli kayıplara neden olacaktır. Bu temel ürünlerden biri olan şeker pancarının veriminde sıcaklık ve yağış değişimlerinin etkisinin olup olmadığının araştırılması önem arz etmektedir. Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde iklim değişikliğinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisini ele alan bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu bağlamda mevcut çalışma Türkiye'de iklim değişikliğinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisini ele almaktadır. Çalışma, hem iklim değişikliğinin şeker pancarı üzerine etkisini incelenmesi hem de kullanılan yöntem bakımından önem taşımaktadır.

İklim değişikliği ve şeker pancarı üretimi arasındaki dinamik ilişkileri incelemek amacıyla dört aşamalı bir süreç izlenmiştir. Birinci aşamada, değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığını test etmek amacıyla eşbütünleşme analizi yapılmakta, ikinci aşamada Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Üçüncü aşamada değişkenler arasında nedenselliğin alt dönemler itibariyle incelenmesi amacıyla, Hacker ve Hatemi-J (2006) dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen simetrik nedensellik testi yapılmakta ve son aşamada ise iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan olumlu ve olumsuz gelişmelerin şeker pancarı üretimi üzerine yaratmış olduğu negatif ve pozitif şokların ortaya konulabilmesi için Hatemi-J (2012) dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen asimetrik nedensellik testi yapılmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde çalışma konusu ile ilgili yerli ve yabancı literatüre yer verilmektedir. Üçüncü bölümde; veri seti ile yöntem, son bölümde ise çalışmanın bulguları ile sonuç kısmı yer almaktadır.

Literatür araştırması

Araştırmalar, CO₂ gibi sera gazlarının atmosferik konsantrasyonu arttıkça dünyanın ısındığını ve küresel yüzey sıcaklığı anomalliklerinde 1880'li yıllardan beri yükselen bir eğilim olduğunu göstermektedir. Ortalama sıcaklık 1860'li yıllardan itibaren 0.4-0.8 °C artmış olup, gelecekte ise 1.4 ila 5.8 °C artacağı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde Türkiye'de de sıcaklık anomalisinde paralel bir eğilim bulunmaktadır. Küresel sıcaklıktaki artış eğilimi Dünyada 1980'li yıllardan itibaren başlamasına rağmen, bu eğilim Türkiye'de 1990'li yıllardan itibaren başlamıştır. Bu gecikmeye karşın, Türkiye'deki sıcaklık artışı aynı dönemdeki küresel sıcaklık artışından daha fazla olmuştur. Ayrıca 1961-1990 dönemi ortalamasına göre Türkiye'de 2010-2039, 2040-2069 ve 2070-2099 dönemleri için tahmin edilen yıllık ortalama sıcaklıkların giderek artacağını göstermektedir. Bu yüzyılın sonunda, düşük CO₂ emisyon senaryosunda sıcaklığın 1.8 °C, yüksek emisyon senaryosunda 4 °C artırması ve buna bağlı olarak deniz seviyesini sırasıyla 26 cm ve 59 cm yükseltmesi beklenmektedir (IPCC, 2007). Yapılan tahminler küresel ısınmanın gelecekte daha da artacağını ve Türkiye'nin en çok etkilenen ülkelerden biri olacağını açıkça göstermektedir (Bozoglu vd., 2019: 97-99). Dolayısıyla Türkiye küresel ısınmanın potansiyel etkileri açısından, risk grubu ülkeler arasında bulunmaktadır. Küresel ısınmaya bağlı olarak Türkiye'de ortaya çıkacak etkilerin, farklı biçimde ve değişik boyutlarda olması beklenmektedir. Buna bağlı olarak oluşacak iklim değişiklikleri tarımsal faaliyetlerde, hayvan ve bitkilerin doğal yaşam alanları gibi çeşitli alanlarda değişikliklere neden olacaktır (Bayraç ve Doğan, 2016: 33). Bu yüzden iklim değişikliğinin etkileri üzerine çalışmalar hem yabancı literatürde hem de yerli literatürde giderek artmaktadır. Tablo 1'de yabancı literatürde iklim değişikliğinin tarım üzerinde özellikle de şeker pancarı ve kamışı üzerine etkisini inceleyen çalışmalar; Tablo 2'de ise yerli literatürde yapılan çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 1: Yabancı Literatür

Yazar	Yöntem	Değişkenler	Tarih/ülke	Bulgular
Jones vd., (2003)	General Circulation ve Barn simülasyon modeli	Şeker pancarı, sıcaklık, potansiyel buharlaşma ve yağıştaki değişiklikler	2021-2050/Batı Avrupa	İklim değişikliğinin Kuzey Fransa, Belçika ve Batı / Orta Polonya gibi Kuzey Avrupa'da yaklaşık 1 t/ha şeker artışı getirmesi beklenmektedir.
Deressa vd., (2005)	Panel veri analizi	Şeker kamışı miktarı, Sıcaklık ve yağış miktarı	1977-1998 /Güney Afrika (11 il)	Sıcaklık şeker kamışı üretimini yazın pozitif, kışın ise negatif etkilemektedir.
Subić, vd., (2018)	Tahmin senaryoları	Hasat edilen alan, kök verimi, toplam kök	2008-2017/Sırbistan	Şeker pancarı üretiminde son on yılda kuraklıktan kaynaklanan

		üretimi, ortalama verim doğal kayıp, fiyat kaybın toplam değeri		kümülatif kayıplar 44 ila 134 milyon EURO aralığındadır.
De Medeiros Silva vd., (2019)	Panel veri analiz	Şeker kamışı üretimi, Yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık ortalama yağış	1990-2015/ Brezilya (Paráiba eyaleti)	Yağış, şeker kamışı üretimini pozitif, sıcaklık ise negatif yönde etkilemektedir.
Salim vd., (2020)	Panel ARDL	Toplam faktör verimliliği, yıllık yağış ve sıcaklık miktarı	1948–2008/ Bangladeş (17 bölge)	İklim değişkenlerinin (yani yağış ve sıcaklık değişimleri) etkileri uzun vadede negatiftir.
Linnenluecke, vd., (2020)	Genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM)	Şeker kamışı, günlük maksimum sıcaklık, günlük minimum sıcaklık, karbondioksit (CO ₂) emisyonu	1964-2012/ Avustralya'nın başlıca bölgeleri	CO ₂ emisyonundaki artışların şeker kamışı üzerine etkisi; 1995 yılından önce olumlu, 1995 yılından sonra ise olumsuzdur.
Pipitpukdee vd., (2020)	Mekânsal regresyon analizi	Şeker kamışı verimi, ekim alanı, ortalama sıcaklık, maksimum sıcaklık, toplam yağış, 24 saatte maksimum yağış miktarı	1989-2016/Tayland	İklim değişkenleri şeker kamışının verimini ve hasat alanını belirlemektedir.
Waldhoff vd., (2020)	Entegre Değerlendirme modelleri	Ortalama yağış, sıcaklık.	1961-2016/58-136 ülke	Tüm bölgeler, mahsule bağlı olarak verimde hem olumlu hem de olumsuz değişiklikler göstermektedir.
Lebedeva vd., (2020)	Korelasyon analizi	Şeker pancarı, sıcaklık, yağış.	1954- 2018/ Belgrad Bölgesi	Şeker pancarı verimi % 15 seviyesinde iklime bağlıdır.
Skrypnyk vd., (2021)	Panel veri analizi	Ekim alanları, verim eğilimleri, ekim alanındaki zamansal ve mekansal genişleme,	2000-2018/ Ukrayna	İklim değişikliğinin mahsul verimi ve ekim alanlarının bölgenin kuzey yönünde genişlemesi üzerine etkileri vardır.

Yabancı literatür ile ilgili on çalışma incelenmiştir. Çalışmalarda iklim değişikliğinin şeker pancarı, şeker kamışı ve tarımsal ürünler üzerine etkisini inceleyen araştırmalar ele alınmıştır. Bunlardan beşi ekonometrik teknikleri; beşi ise biyofiziksel süreç tabanlı modelleri kullanmışlardır. Şeker pancarını inceleyen çalışmalarda; (Lebedeva vd. (2020)) korelasyon analizini, (Subić, vd., (2018)) tahmin senaryolarını ve (Jones vd., (2003)) ise GCM ile Barn simülasyon modeli tekniklerini kullanmışlardır. Şeker kamışını inceleyen çalışmalardan ikisi statik panel veri analizi ((Deressa vd. (2005), De Medeiros Silva vd. (2019)), biri dinamik panel veri analizi (Linnenluecke, vd. (2020)) ve biri ise mekansal panel veri analizi (Pipitpukdee vd. (2020)) tekniklerini kullanmıştır. Tarımsal ürünleri inceleyen çalışmalarda (Salim vd. (2020), Skrypnyk vd. (2021)) panel veri analizini, (Waldhoff vd. (2020)) ise entegre değerlendirme modellerini kullanmışlardır.

Çalışmalarda elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; iklim değişikliği için kullanılan değişkenlerin tarımsal ürünler ile şeker pancarı ve kamışı üzerine etkisi farklılık arz etmektedir. Olumlu etki olduğunu ifade eden çalışmalar (Jones vd. (2003), Skrypnyk vd. (2021)), olumsuz etki olduğunu ifade eden çalışmalar (Subić, vd. (2018), Salim vd. (2020)), hem olumlu hem de olumsuz etki olduğunu ifade eden çalışmalar (Deressa vd. (2005), De Medeiros Silva vd. (2019), Linnenluecke, vd. (2020), Waldhoff vd. (2020)) şeklindedir. Türkiye ile ilgili çalışmalar ise Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Yerli Literatür

Yazar	Yöntem	Değişkenler	Tarih/ülke	Bulgular
Başoğlu ve Telatar, (2011)	Regresyon analizi	Tarımsal GSYH, Sıcaklık ve yağış miktarı	1973-2011/ Türkiye	Tarımsal GSYH'yı; yağış miktarındaki değişimler pozitif, sıcaklıktaki değişimler ise negatif yönde etkilemektedir.
Bayraç ve Doğan, (2016)	ARDL	Tarımsal GSYH, tarım verimi, Karbondioksit (CO ₂) emisyonu, sıcaklık ve yağış miktarı	1980-2013/ Türkiye	Tarımsal GSYH'yı; tarım verimi ve yağış miktarında görülen değişiklikler pozitif, CO ₂ emisyonu ve sıcaklık değişimleri negatif etkilemektedir.
Kilicarslan ve Dumrul, (2017)	ARDL	Tarımsal katma değer, yıllık ortalama sıcaklık ve yağış	1961-2013/ Türkiye	Tarımsal GSYH'yı; yağışlardaki artış olumlu, sıcaklıktaki artış ise olumsuz etkilemektedir.
Hayaloğlu, (2018)	Panel veri analiz	Reel GSYH, Tarımsal katma değer, CO ₂ emisyonu	1990-2016/ 10 ülke	İklim değişikliği, tarımsal katma değeri olumsuz yönde etkilemektedir.
Bozoglu, vd., (2019)	Teorik	Yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık ortalama yağış	1900-2099 /Türkiye	İklim değişikliği, mahsul veriminde önemli kayıplara neden olacaktır.
Pakdemirli, (2020)	VAR ve ARDL	Tarımsal katma değer, CO ₂ emisyonu	1961-2018/ Türkiye	CO ₂ emisyonu tarımsal katma değer üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.
Aziz ve Yucel, (2021)	Durağan ve durağan olmayan frekans yaklaşımı	Günlük yağışların yıllık maksimumları Kış, ilkbahar, yaz ve sonbahar aylarında günlük maksimum yağış miktarı	1971-2015/ Türkiye	30 yıllık geri dönüş seviyesi için yıllık durağan olmama etkileri; Akdeniz (%35), Ege (% 30), Marmara (%25), Karadeniz (%20) iken, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ise karışık türdedir. Ayrıca, durağan olmamanın büyüklüğü ve etki türü mevsimler arasında önemli farklılıklar göstermiştir.

Yerli literatür ile ilgili yedi çalışma incelenmiştir. Çalışmalardan biri dışında (Bozoğlu, vd., 2019) diğer çalışmalar ekonometrik teknikleri kullanmışlardır. Ekonometrik tekniklerden; (Hayaloğlu, 2018) panel veri analizini, Aziz ve Yucel, (2021) durağan ve durağan olmayan frekans yaklaşımını, (Başoğlu ve Telatar (2011), Bayraç ve Doğan (2016), Kilicarslan ve Dumrul (2017), Pakdemirli (2020)) zaman serisi analiz tekniklerini kullanmışlardır. Çalışmalarda Türkiye'de iklim değişikliğinin tarımsal katma değer üzerine etkileri incelenmiş olup. üretilen şeker pancarı üzerine etkisini inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmalarda elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; iklim değişikliği için kullanılan değişkenlerin tarımsal katma değer üzerine etkisinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Ayrıca iklim değişikliği için kullanılan yağış değişimlerinin tarımsal katma değer üzerine olumlu, sıcaklık ve CO₂ emisyonlarının ise olumsuz etkileri bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye ile ilgili yapılan araştırmalarda iklim değişikliğinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmaması mevcut incelememizi değerli kılmaktadır. Ayrıca araştırmamızın ilgili literatürde yer alan çalışmalardan farkı kullanılan yöntemdir. Kullanılan yöntemlerden zamanla değişen simetrik ve asimetric nedensellik analizi, ilgili analiz dönemini alt dönemlere ayırarak nedensellik analizi yaparken; geleneksel nedensellik analizleri ise analiz dönemini bir bütün olarak incelemektedir. Bu bakımdan zamanla değişen analiz tekniklerinin iklim değişikliğinin zamanla değişen doğasını yakalaması açısından daha uygun bir analiz tekniği olduğu düşünülmektedir. Böylece zamanla değişen simetrik ve asimetric nedensellik analizi sayesinde hangi alt dönemlerde iklim değişikliğinin

şeker pancarı üretimi üzerine etkisi olduğu ve bu etkinin hangi dönemlerde olumlu ve olumsuz şok yarattığını saptama imkanı elde edilmektedir.

Veri ve Yöntem

Bu çalışmada Türkiye’de şeker pancarı üretimi ile iklim değişikliği arasında nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. İklim değişikliği; milimetre cinsinden toplam yıllık yağış miktarı ve santigrat derece cinsinden sıcaklıkla ölçülmektedir. İklim değişikliği için ortalama yağış ve ortalama sıcaklık veri seti kullanılmıştır. Ortalama yağış ve ortalama sıcaklığa ait verilerin (Salim vd., 2020) çalışması dikkate alınarak 30 yıllık hareketli ortalaması alınmıştır. Sıcaklık ve yağış verileri 1901 yılından itibaren mevcut olduğu için hareketli ortalama alınırken herhangi bir veri kaybı söz konusu değildir. Analiz; 1961-2016 yıllarını kapsamakta ve kullanılan verilere ilişkin bilgiler Tablo 3’de, açıklayıcı istatistikler ise Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 3: Verilerin Açıklaması

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
lnüretim	Üretilen şeker pancarı miktarı	FAO 2020
lnyağış	Ortalama yağış miktarı	World Bank 2020
lnsıcaklık	Ortalama sıcaklık	World Bank 2020

Tablo 4: Açıklayıcı İstatistikler

	Üretim	Sıcaklık	Yağış	Gözlem sayısı
Mean	11405095	11.16905	47.07763	56
Med.	12518825	11.15332	47.05114	56
Max.	22282539	11.54256	48.4872	56
Min.	2730932	10.96825	46.0414	56
S. D.	5101185	0.121365	0.536127	56
Skew.	-0.142195	1.232209	0.304116	56
Kurt.	1.980329	4.65481	2.78281	56
J-B.	2.614749	20.56075	0.973274	56
Prob.	0.270529	0.000034	0.61469	56
Sum	6.39E+08	625.4666	2636.347	56

Ampirik Bulgular

Zaman serisi analizlerinde seriler arasındaki ilişki analiz edilirken serilerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Çünkü birim köke sahip serilerle analiz yapılırsa sahte regresyon sorunu ile karşılaşmaktadır. Bu durumda elde edilen tahminler sapmalıdır. Bundan dolayı değişkenlerin durağanlıklarının incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada ekonometrik analizlerde yaygın olarak tercih edilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) (ADF) ile Philips ve Peron (1988) (PP) testleri uygulanmıştır. Bu testlere ilişkin bulgular Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: Birim kök sonuçları

Değiş.		ADF		PP						
		Düzye		Farkı		Düzye		Farkı		Sonuç
		Test ist.	Prob	Test ist.	Prob	Test ist.	Prob	Test ist.	Prob	
Sabitli	lnüretim	-2.021	0.277	-8.614	0.000	-2.128	0.234	-10.463	0.000	
	lnyağış	-1.569	0.491	-5.976	0.000	-1.768	0.391	-5.976	0.000	I (1)
	lnsıcak	1.333	0.998	-6.418	0.000	1.118	0.997	-6.477	0.000	I (1)
	lnüretim	-3.134	0.108	-7.195	0.000	-3.016	0.137	-15.675	0.000	I (1)
	lnyağış	-2.153	0.504	-5.922	0.000	-2.614	0.275	-5.922	0.000	I (1)

Sabit ve trendli	Insicak	0.621	0.999	-6.884	0.000	0.621	0.999	-6.877	0.000	I(1)
-------------------------	----------------	-------	-------	--------	-------	-------	-------	--------	-------	------

Tablo 5’te sunulan ADF ve PP testi bulgularına göre; hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde bütün değişkenlerin birim köke sahip olduğu, yani durağan olmadığı görülmektedir. Değişkenlerin durağanlık düzeyi I(1)’dir. Bu durumda, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı incelenmelidir. Eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesinde Johansen ve Juselis (1990)’ın geliştirdiği eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Eşbütünleşme ilişkisi, Vektör Otoregresif Modeli (VAR) yaklaşımı çerçevesinde test edilerek, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olması durumunda, bu uzun dönemli ilişkinin sayısı belirlenebilmektedir. Eşbütünleşme testinin ilk aşamasında VAR modelinin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Buna ilişkin sonuçlar Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Uygun gecikme uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	432.2641	NA	9.81e-12	-16.83389	-16.72025	-16.79046
1	583.6669	279.0562	3.69e-14	-22.41831	-21.96376*	-22.24461*
2	587.6963	6.952740	4.50e-14	-22.22339	-21.42793	-21.91942
3	593.1637	8.790628	5.22e-14	-22.08485	-20.94848	-21.65061
4	612.0825	28.19279*	3.61e-14	-22.47382	-20.99655	-21.90931
5	623.7596	16.02731	3.35e-14*	-22.57881*	-20.76062	-21.88402

Tablo 6’da bilgi kriterleri tarafından belirlenmiş uygun gecikme uzunlukları verilmektedir. SC ve HQ’ya göre uygun gecikme uzunluğu 1. gecikmedir. Ayrıca VAR(1) modeli, VAR modeline ilişkin varsayımları da (normallik, değişen varyans ve otokorelasyon koşullarını) sağlamaktadır. VAR(1) modeli dikkate alınarak Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmış, bu teste ilişkin sonuçlara Tablo 7’de yer verilmiştir. Johansen eşbütünleşme testinde iki farklı istatistik (iz ve maksimum öz değer) hesaplanmaktadır. Bu istatistiklere göre değişkenler arasında anlamlı bir uzun dönem ilişkisi söz konusudur.

Tablo 7: Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İz İstatistiği Test Sonuçları					
H ₀	H ₁	Özdeğerler	İz istatistiği	%5 Kritik değer	Prob.
r=0	r>1	0.420166	35.65372	29.79707	0.0094
r≤1	r>2	0.108843	6.223036	15.49471	0.6692
Maksimum Özdeğer İstatistiği Test Sonuçları					
H ₀	H ₁	Özdeğerler	Maksimum öz değeri istatistiği	%5 Kritik değer	Prob.
r=0	r=1	0.420166	29.43068	21.13162	0.0027
r≤1	r=2	0.108843	6.222689	14.26460	0.5848

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu için nedensellik analizi Vektör Hata Düzeltme Modeline (VECM) göre yapılmalıdır. Buna ilişkin nedensellik testi sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: VECM Dayalı Granger Nedensellik

Bağımlı değişken: D(ln üretim)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(lnyağış) D(ln üretim)’in Granger nedeni değildir	0.421328	1	0.5163

D(İnsıcaklık) D(ln üretim)'in Granger nedeni değildir

0.124498

1

0.7242

VECM'e dayalı Granger nedensellik analizine göre iklim değişikliğini temsil eden sıcaklık ve yağış değişkenlerinden şeker pancarı üretimine doğru nedensellik ilişkisi yoktur. VECM'e dayalı Granger nedensellik analizi bir bütün olarak inceleme dönemini analiz etmektedir. Fakat Balcılar vd., (2010) ile Yılcı ve Bozoklu (2014)'nin ifade ettikleri gibi değişkenler arasında alt dönemlerde nedensellik ilişkileri zamanla değişebilmektedir. Dolayısıyla yazarlar zamana göre değişen analiz yöntemlerinin önemini vurgulamışlardır.

Zamanla Değişen Nedensellik Testi

Geleneksel VAR modeli temelinde yapılan Granger nedensellik analizi, test edilen değişkenlerin bütünleşik veya eşbütünleşik olması durumunda standart olmayan asimptotik özelliklere sahip olabilmektedir. Bu sorunun giderilmesinde Toda ve Yamamoto (1995) ile Dolado ve Lütkepohl (1996), değişkenlerin I(1) durumları içinde standart asimptotik dağılımı garanti eden bir çözüm önermiştir. Mevcut çalışmada kullanılan zamanla değişen nedensellik testi ise Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine dayalı olarak Hacker ve Hatemi- J (2006) tarafından geliştirilen bootstrap nedensellik testine dayanmaktadır. Bootstrap Granger nedenselliği test edebilmek için iki değişkenli temel VAR (p) modeli aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Balcılar vd., 2010: 1399-1400; Sekmen ve Topuz, 2020: 976-977):

$$y_t = \mu_0 + \mu_1 y_{t-1} + \dots + \mu_p y_{t-p} + \varepsilon_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

Modelde; y_t, μ_0 n boyutlu vektörler iken, $\mathbf{u}_p$ ise p. gecikme için elde edilen parametrelerin n x n matrisi olarak ifade edilmektedir. $\varepsilon_t = (\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t})$ ise kovaryans matrisi $\sum$ ile sıfır ortalamadan bağımsız beyaz gürültü süreci tanımlamaktadır. Burada p gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmektedir.

Toda ve Yamamoto (1995) bütünleşik seriler arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmek amacıyla genişletilmiş VAR (p+d) modelini geliştirmektedir:

$$y_t = \hat{\mu}_0 + \hat{\mu}_1 y_{t-1} + \dots + \hat{\mu}_p y_{t-p} + \hat{\mu}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (2)$$

Modelde; p, optimal gecikme uzunluğunu temsil ederken, d ise maksimum bütünleşme derecesini temsil etmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda tahmin edilen VAR(p+d) modeli aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir:

$$Y = \hat{D}Z + \hat{\delta} \quad (3)$$

Özet olarak, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından seriler arasında Granger nedenselliği test etmek için modifiye edilmiş Wald testi (MWALD) aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$MWALD = (C\hat{\beta})' \left[C \left((ZZ')^{-1} \Theta S_U \right) C' \right]^{-1} (C\hat{\beta}) \quad (4)$$

Denklemden, Θ kronecker çarpanı ve $C, (1+n(p+d)) \times 1$ matrisidir. $S_U = \hat{\delta}' \hat{\delta}_U / T$ olarak $\beta = vec(\mu_0, \mu_1, \dots, \mu_p, 0_{n \times nd})$ ve $\hat{\beta} = vec(\hat{D})$ ile ifade edilmektedir. Hacker ve Hatemi- J (2006), χ^2 dağılımına sahip olan MWALD testinin bootstrap tekniği kullanılarak yapılması durumunda bazı problemleri (sonlu örnekleme doğru boyutunun sağlanmaması durumunda ortaya çıkan yanıltıcı sonuçlar gibi) ortadan kaldırdığını ileri sürmüştür. Böylelikle daha güvenilir kritik değerler elde edilerek tahmindeki sapmalar azaltılabilmektedir.

Zamanla değişen nedensellik yönteminin temeli, Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen yöntemle dayanmaktadır. Ancak Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testinde örneklemin tamamı dikkate alınırken, zamanla değişen nedensellik testinde ise örneklemin alt dönemleri dikkate alınmaktadır. Bu alt dönemler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$t = \tau - l + 1, \tau - l, \dots, \tau, \tau = l, l + 1, \dots, T \quad (5)$$

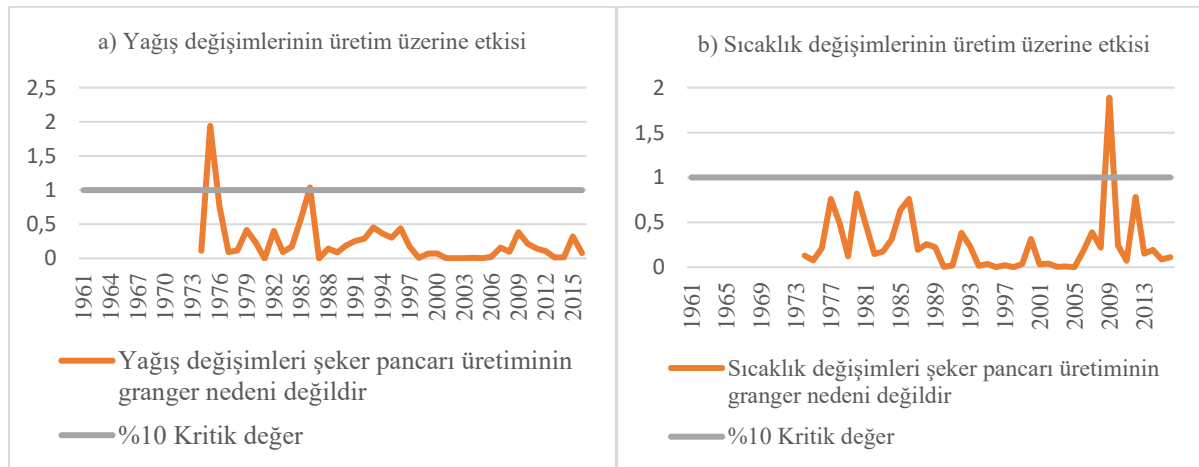
Denklemden l : yuvarlanan pencere büyüklüğünü ifade etmektedir. Böylelikle zamanla değişen nedensellik testinde her bir alt döneme nedensellik testi uygulanmaktadır. Bu yöntemde önemli unsur, Brooks ve Hinich'in (1998) belirttiği gibi alt dönemin uzunluğunu (pencere sayısını) belirlemektir. Bu doğrultuda Caspi (2017) çalışması dikkate alınarak pencere sayısı belirlenmektedir. Çalışmanın pencere sayısı $T(0.01 + 1.8/\sqrt{T})$ formülü kullanılarak 14 olarak belirlenmiştir. Daha sonra yöntemin uygulanması için şu aşamalar takip edilmiştir: Birinci aşamada, ilk gözlemden 14. gözleme kadar olan aralık için Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testi uygulanmaktadır. Her yeni aşamada ilk gözlem atılmakta ve son gözleme bir yeni gözlem eklenerek bu işlem devam ettirilmektedir. Her gözlem aralığı için elde edilen Wald istatistik değerlerin anlamlılığını sınamak için test istatistiği bootstrap¹ kritik değeri ile normalleştirilmektedir. Dolayısıyla, her bir alt dönem için elde edilen test istatistiği, bu alt dönemi kapsayan gözlem aralığında elde edilen %10 bootstrap kritik değeri ile normalleştirilir. Her bir alt dönem için periyodik test istatistik değeri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\text{Dönemsel test istatistik değeri} = \frac{\text{Herhangi bir alt periyot için hesaplanan MWALD istatistikleri}}{\text{Herhangi bir alt dönem için \% 10 bootstrap kritik değerleri}} \quad (6)$$

Elde edilen Wald test istatistikleri grafiğe dökülerek yorumlanmaktadır. Bu grafikte bu test istatistik değerlerinin "1" den büyük olduğu dönemler için bir nedensellik ilişkisi bulunur (Erdoğan, Gedikli ve Kırca, 2019; Yılancı ve Bozoklu, 2014).

Ampirik Bulgular: Zamanla Değişen Simetrik Nedensellik Testi

Kullanmış olduğumuz yöntem iklim değişikliğine bağlı olarak zaman içerisinde değişen yağmur ve sıcaklık değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisini ölçmektedir. Elde edilen bulgular Grafik a ve b'de gösterilmektedir. Grafik a'da yağış değişimlerinin Grafik b'de ise sıcaklık değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisi yer almaktadır.

¹ Bootstrap yöntemi bu çalışma için 10000 olarak belirlenmiştir.

Türkiye’de iklim değişikliğine bağlı olarak yağış değişimlerinin şeker pancarı üzerine nedensellik etkisi (1962-1975; 1973-1986) tarihleri arasında; sıcaklık değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisi ise (1996-2009) tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Türkiye’de son dönemlerde yağmur değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisi görülmezken; sıcaklık değişimlerinin etkisi görülmektedir. Bir başka ifadeyle; 1986 yılından önce yağış değişimlerinin, 1996 yılından sonra ise sıcaklık değişimlerinin etkisi vardır.

Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Testi

Geleneksel nedensellik testleri (Granger, 1969; Sims, 1972; Toda ve Yamamoto, 1995; Hacker ve Hatemi, 2006) pozitif ve negatif şokların etkisini aynı kabul etmektedir. Fakat yaşanan yapısal değişikliklerin (iklim değişikliği gibi), etkileri farklılık arz edebilmektedir. Bu durumda söz konusu testlerden elde edilen sonuçlar yanıltıcı olabilmektedir. Pozitif ve negatif şoklar arasındaki ilişkinin, değişkenler arasındaki ilişkide farklı olabileceği ilk kez Granger ve Yoon (2002) tarafından öne sürülmüştür. Granger ve Yoon (2002) veriyi birikimli pozitif ve negatif parçalarına ayırıştırarak uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Hatemi-J (2012) ise Granger ve Yoon (2002) yaklaşımını nedensellik analizi için geliştirmiştir.

Hatemi- J (2012: 449), y_{1t} ve y_{2t} gibi aralarında nedensellik ilişkisi araştırılan ve bütünleşik olan iki seriyi aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{l=1}^t \varepsilon_{1l} \quad (1)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{l=1}^t \varepsilon_{2l} \quad (2)$$

Değişkenlerin tanımında yer alan $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ başlangıç değerlerini, ε_{1l} ve ε_{2l} ise mevcut şokların toplamını göstermektedir. Söz konusu şoklar aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$\varepsilon_{1l}^- = \min(\varepsilon_{1l}, 0), \quad \varepsilon_{1l}^+ = \max(\varepsilon_{1l}, 0) \\ \varepsilon_{2l}^- = \min(\varepsilon_{2l}, 0), \quad \varepsilon_{2l}^+ = \max(\varepsilon_{2l}, 0) \quad (3)$$

$\varepsilon_{1l} = \varepsilon_{1l}^+ + \varepsilon_{1l}^-$ ve $\varepsilon_{2l} = \varepsilon_{2l}^+ + \varepsilon_{2l}^-$ şeklinde gösterilebilir. Buradan y_{1t} ve y_{2t} değişkenleri yeniden tanımlanırsa;

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{l=1}^t \varepsilon_{1l}^+ + \sum_{l=1}^t \varepsilon_{1l}^- \\ y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{l=1}^t \varepsilon_{2l}^+ + \sum_{l=1}^t \varepsilon_{2l}^- \quad (4)$$

Değişkenlerde var olan pozitif ve negatif şoklar birikimli formda denklem (5)’deki gibi yazılabilir.

$$y_{1t}^+ = \sum_{l=1}^t \varepsilon_{1l}^+, \quad y_{1t}^- = \sum_{l=1}^t \varepsilon_{1l}^-, \quad y_{2t}^+ = \sum_{l=1}^t \varepsilon_{2l}^+, \quad y_{2t}^- = \sum_{l=1}^t \varepsilon_{2l}^-, \quad (5)$$

y_{1t}^+ birinci değişkene ait pozitif şokları, y_{1t}^- birinci değişkene ait negatif şokları, y_{2t}^+ ikinci değişkene ait pozitif şokları ve son olarak y_{2t}^- ikinci değişkene ait negatif şokları ifade etmektedir.

Mevcut çalışmada Hatemi-J (2012)’nin asimetrik nedensellik testine dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen formu kullanılmıştır. Bu test için alt örnek boyutu simetrik analizde olduğu gibi 14’tür. Daha sonraki işlemler simetrik analizde olduğu gibi tekrarlanmaktadır.

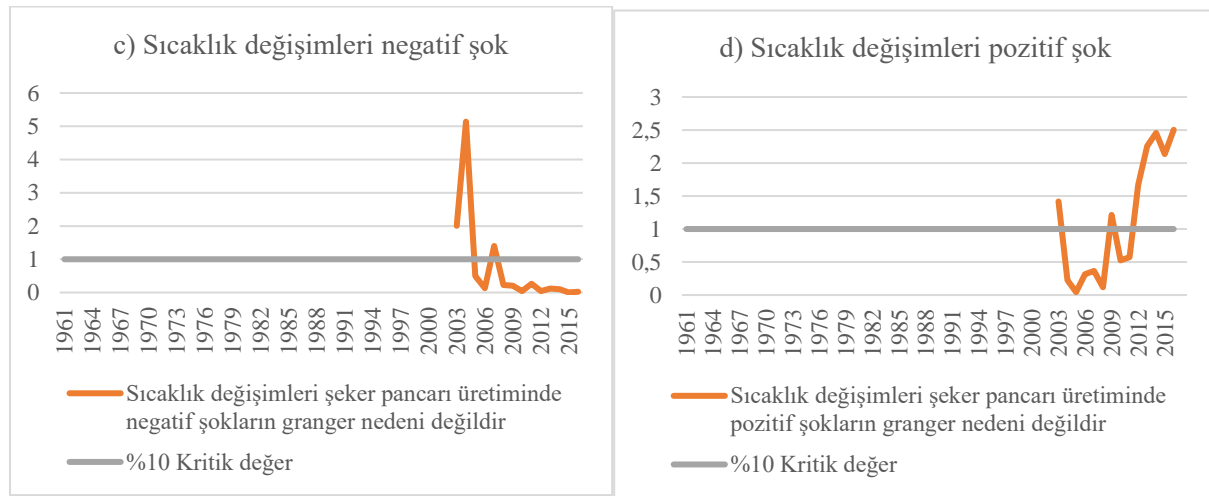
Ayrıca bu çalışmada, uygun gecikme uzunluğuna Hatemi-J (2003)'nin bilgi kriterine göre karar verilmiş ve belirlenmiş olan VAR modele 1 gecikme eklenmiştir.

Ampirik Bulgular: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Testi

Zamanla değişen asimetrik nedensellik testi iklim değişikliğine bağlı olarak zaman içerisinde değişen olumlu ve olumsuz yağış ve sıcaklık değişimleri karşısında şeker pancarı üretiminde yaşanan gelişmeleri pozitif (şeker pancarı artışı) ve negatif (şeker pancarı azalış) şok olarak saptama imkânı vermektedir.

Şeker Pancarı Sıcaklık değişimi negatif ve pozitif şoklar

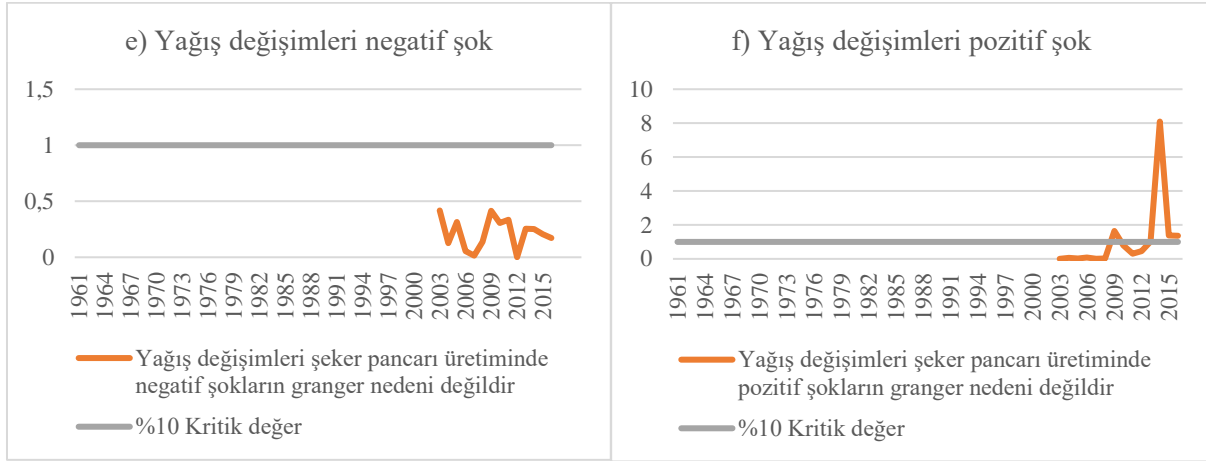
Türkiye’de iklim değişikliğine bağlı olarak sıcaklık değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine asimetrik nedensellik etkisinin incelenmesi sonucunda sıcaklık değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine negatif ve pozitif etkisinin olduğu görülmüştür. Bu etkiler Grafik c’de ve d’de gösterilmektedir.

Grafik c’de negatif şoklar Grafik d’de ise pozitif şoklar yer almaktadır. Buna göre; (1990-2004; 1994-2007) tarihleri arasında sıcaklık değişimlerinin şeker pancarı üretimini negatif yönde etkilediği; (1990-2003; 1996-2009; 1999-2016) tarihleri arasında ise pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Sıcaklık değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine negatif ve pozitif etkisi dönemler itibariyle değişmekle birlikte, son dönemlerde pozitif yöndeki etkinin daha baskın olduğu görülmektedir.

Şeker pancarı yağmur değişimi negatif ve pozitif şoklar

Şeker pancarının gelişimi sürecinde sıcaklık değişimlerine bağlı olarak ortaya çıkan olumlu ve olumsuz gelişmeler olabileceği gibi yağış değişimlerine bağlı olarak da bu gelişmeler olabilmektedir. Bu bakımdan Türkiye’de iklim değişikliğine bağlı olarak yağış değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine asimetrik nedensellik etkisi incelenmiştir. Söz konusu etkiler Grafik e’de ve f’de gösterilmektedir.

Grafik e’de negatif yöndeki etkiler, f’de ise pozitif yöndeki etkiler yer almaktadır. Türkiye’de yağış değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine negatif yönde bir etkisi bulunmazken, (1996-2009; 2000-2014; 2003-2016) tarihleri arasında pozitif yönde bir etkisinin bulunduğu görülmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda, Türkiye’de yağış değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine negatif etki yaratmaması sulama sistemlerindeki gelişmelerle açıklanabilir. Buna karşın Türkiye’de son dönemlerde yaşanan yağış değişimlerinin şeker pancarı üretimini pozitif yönde etkilediği; dolayısıyla coğrafi konum itibariyle daha az yağış alan Türkiye’de, yağış miktarında yaşanan artışların üretimi pozitif yönde etkilediği aşikardır.

Tartışma

Türkiye ile ilgili araştırmalarda iklim değişikliğinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. İlgili literatürde yer alan çalışmalar; ((Bozoğlu, vd. (2019), Hayaloğlu (2018), Aziz ve Yucel (2021), Başoğlu ve Telatar (2011), Bayraç ve Doğan (2016), Kilicarslan ve Dumrul (2017), Pakdemirli (2020)) iklim değişikliğinin tarım sektörüne özellikle de tarımsal katma değer üzerine etkisini incelemişlerdir. Mevcut çalışmanın ilgili literatürde yer alan çalışmalardan farkı ise hem iklim değişikliğinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisini incelemesi hem de kullanılan yöntem açısındandır. Kullanılan yöntemlerden zamanla değişen simetrik ve asimetrik nedensellik analizi; ilgili analiz dönemini alt dönemlere ayırarak nedensellik analizi yapmaktadır. Bu bakımdan zamanla değişen analiz teknikleri iklim değişikliğinin zamanla değişen doğasını yakalaması açısından daha uygun bir tekniktir. Bu teknikler sayesinde hangi alt dönemlerde iklim değişikliğinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisi olduğu ve bu etkinin hangi dönemlerde olumlu ve olumsuz şok yarattığını saptama imkanı elde edilmiştir.

Sonuç

Araştırmalar, dünyanın giderek ısındığını ve küresel yüzey sıcaklığının 1880’li yıllardan beri yükselen bir eğilim içinde olduğunu göstermektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sıcaklığın özellikle de 1990’lı yıllardan sonra arttığı ve bu sıcaklık artışının aynı dönemdeki küresel sıcaklık artışından daha fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmalarda Türkiye’de 1971-2000 dönemine göre yağışların azalmasıyla ortalama sıcaklığın 2050 yılında 2.9° C ve 2080 yılında 5.1 °C artacağı tahmin edilmiştir. Böylelikle sıcaklık artışı ve yağış düşüşü, temel ürünlerin veriminde önemli kayıplara neden olacaktır. Bu çalışmada temel ürünlerden biri olan şeker pancarının veriminde sıcaklık ve yağış değişimlerinin etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Söz konusu ilişkiye bağlı olarak yapılan Granger nedensellik analizinde iklim değişikliğinden

şeker pancarı üretimine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı tespit edilmiştir. Fakat ilişki alt dönemler itibariyle incelendiğinde iklim değişikliğinden şeker pancarı üretimine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu ve bu ilişkinin sıcaklık ile yağış değişkenlerine göre farklılık arz ettiği görülmüştür. Zamanla değişen simetrik analize göre, Türkiye’de son dönemlerde yağış değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisi görülmezken; sıcaklık değişimlerinin etkisi görülmektedir. Bir başka ifadeyle; 1986 yılından önce yağış değişimlerinin, 1996 yılı sonrasında ise sıcaklık değişimlerinin etkisi vardır.

Zamanla değişen asimetrik analize göre; sıcaklık değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine negatif ve pozitif etkisi dönemler itibariyle değişmekle birlikte, son dönemlerde pozitif yönde etkinin daha baskın olduğu görülmüştür. Yağış değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine etkisi farklılık arz etmektedir. Yağış değişimlerinin şeker pancarı üretimi üzerine negatif yönde etkisi yokken, pozitif yönde etkisi söz konusudur. Dolayısıyla coğrafi konum itibariyle daha az yağışa sahip Türkiye’de yağış miktarında yaşanan artışlar üretimi pozitif yönde etkilemektedir. Buna göre; sıcaklık değişimlerinin hem negatif hem de pozitif, yağış değişimlerinin ise sadece pozitif yönde bir etkisi söz konusudur.

Kaynakça

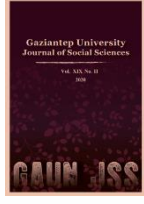
- Akyuz Y. & Atış E. (2016). Investigation of The Two Aspects of Interaction between Climate Change and Agriculture in Turkey. *2nd Workshop on Interaction between Climate Change and Agriculture*, 8-9 November, Sanliurfa, Turkey.
- Aziz, R. & Yucel, I. (2021). Assessing Nonstationarity Impacts For Historical And Projected Extreme Precipitation in Turkey. *Theoretical and Applied Climatology*, 143 (3–4), 1213–1226. <https://doi.org/10.1007/s00704-020-03503-x>.
- Balcılar, M., Ozdemir, Z. A. & Arslanturk, Y. (2010). Economic Growth And Energy Consumption Causal Nexus Viewed Through A Bootstrap Rolling Window. *Energy Economics*, 32(6), 1398–1410. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.05.015>.
- Başoğlu, A. & Telatar, O. M. (2011). İklim Değişikliğinin Etkileri: Tarım Sektörü Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 7-25.
- Bayrac H. N. & Dogan, E. (2016). Türkiye’ de İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerine Etkileri. *J. Eskisehir Osmangazi University IIBF*, (11), 23-48.
- Brooks, C., & Hinich, M. (1998). Episodic Nonstationarity In Exchange Rates. *Appl. Econ. Lett.*, 5 (11), 719–722.
- Bozoglu, M., Başer, U., Eroglu, N. A., & Topuz, B. K. (2019). Impacts of Climate Change on Turkish Agriculture. *Journal of International Environmental Application and Science*, 14 (3), 97–103.
- Caspi, I. (2017). Rtaadf: Testing For Bubbles With Eviews. *Journal of Statistical Software*, 81 (1), 1-16.
- Dellal, I., McCarl, B. A. & Butt, T. (2011). The Economic Assessment Of Climate Change On Turkish Agriculture. *J. Environ. Protec. & Ecol.*, (12), 376-385.
- Dellal, I. The Impacts Of Climate Change On The Agriculture. *International Agricultural Insurance Symposium*, http://iais.tarsim.gov.tr/sempozyum/subpage?_Accessed on 04.02.2019.
- De Medeiros Silva, W. K., De Freitas, G. P., Coelho Junior, L. M., De Almeida Pinto, P. A. L., & Abrahão, R. (2019). Effects Of Climate Change On Sugarcane Production In The State Of Paraíba (Brazil): A Panel Data Approach (1990–2015). *Climatic Change*, 154 (1–2), 195–209. <https://doi.org/10.1007/s10584-019-02424-7>.

- Deressa, T., Hassan, R. & Poonyth, D. (2005). Measuring The Impact Of Climate Change On South African Agriculture: The Case Of Sugarcane Growing Regions. *Agrekon*, 44 (4), 524–542. <https://doi.org/10.1080/03031853.2005.9523726>.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49 (4), 1057- 1072.
- Dolado, J. & Lütkepohl, H. (1996). Making Wald Tests Work For Cointegrated VAR Systems. *Econometric Theory*, 15 (4), 369-386.
- Elliott, J., Müller, C., Deryng, D., Chryssanthacopoulos, J., Boote, K. J., Büchner, M., Foster, I., Glotter, M., Heinke, J., Iizumi, T., Izaurralde, R. C., Mueller, N. D., Ray, D. K., Rosenzweig, C., Ruane, A. C. & Sheffield, J. (2015). The Global Gridded Crop Model Intercomparison: Data And Modeling Protocols For Phase 1 (v1.0). *Geoscientific Model Development*, 8 (2), 261–277. <https://doi.org/10.5194/gmd-8-261-2015>.
- Erdoğan, S., Gedikli, A. & Kırca, M. (2019). A Note On Time-Varying Causality Between Natural Gas Consumption And Economic Growth In Turkey. *Resources Policy*, 64, 1-7.
- FAO (2009). Global Agriculture Towards 2050. How to Feed the World 2050 High Level Expert Forum, 12-13 October, Rome. http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/Issues_papers/HLEF2050_Global_Agriculture.pdf Accessed on 04.02.2019.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models And Crossspectral Methods. *Econometrica* , 37 (3), 424–438.
- Granger, C. & Yoon, G. (2002). *Hidden Cointegration*. Department of Economics Working Paper University of California, No:2002-02.
- Hacker, R. & Hatemi-J, A. (2006). Tests For Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic And Bootstrap Distributions: Theory And Application. *Appl. Econ.*, 38 (13), 1489–1500.
- Hatemi-J, A. (2003). A New Method To Choose Optimal Lag Order In Stable And Unstable VAR Models. *Applied Economics Letters*, 10 (3), 135-137.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests With An Application. *Empirical Economics*, 43 (1), 447-456.
- Hayaloğlu, P. (2018). İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *GUEJISS, Gümüşhane University Electronic Journal of The Institute of Social Sciences*, 9 (25), 51-62.
- Ilıkkın Özgür, M., Soyu, E., Bağcı, H., Demirtaş, C. (2021). Türkşeker Firmalarında Critic ve Eatwios Yöntemiyle Verimlilik Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11 (1), 224-244, DOI: 10.30783/nevsosbilen.877622.
- IPCC (2007). Intergovernmental Panel on Climate Change, Data Distribution Centre, *Intergovernmental Panel on Climate Change*. <http://ipcc-ddc.cru.uea.ac.uk/> Accessed on 04.02.2019.
- IPCC (2014). Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. *IPCC, Geneva, Switzerland*, 151 pp.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, (52), 169–210.
- Jones, P. D., Lister, D. H., Jaggard, K. W. & Pidgeon, J. D. (2003). Future Climate Impact On The Productivity Of Sugar Beet (Beta Vulgaris L.) In Europe. *Climatic Change*, 58 (1–2), 93–108. <https://doi.org/10.1023/A:1023420102432>
- Kanat, Z. & Keskin, A. (2018). Studies On Climate Change In The World And Current Situation In Turkey. *Ataturk Univ. J. of the Agricultural Faculty*, 49 (1): 67-78.

- Kanber, R., Kapur, B., Unlu, M., Tekin, S. & Koc, L. D. (2008). İklim Değişiminin Tarımsal Üretim Sistemleri Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesine Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: ICCAP Projesi. *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi*, 83-94. P. http://www.imo.org.tr/r/esimler/ekutu_phane/pdf/10917.pdf Accessed on 15.02.2019.
- Kilicarslan, Z. & Dumrul, Y. (2017). Economic Impacts of Climate Change on Agriculture: Empirical Evidence From The ARDL Approach for Turkey. *Pressacademia*, 6 (4), 336–347. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2017.766>
- Kremer, P., Fuchs, H.-J. & Lang, C. (2017). Sugar Beet Growth In A Changing Climate: Past, Present And Future Trends In Southwest Germany. *Geophysical Research Abstracts*, 19 (August), 2017–7197.
- Kuśmierk-Tomaszewska, R., Źarski, J. & Dudek, S. (2019). Assessment of Irrigation Needs in Sugar Beet (*Beta vulgaris* L.) in Temperate Climate of Kujawsko-Pomorskie Region (Poland). *Agronomy*, 9 (12). <https://doi.org/10.3390/agronomy9120814>.
- Lebedeva, M. G., Lupo, A. R., Solovyov, A. B., Chendev, Y. G. & Rankoth, L. M. (2020). Sugar Beet Harvests Under Modern Climatic Conditions In The Belgorod Region (Southwest Russia). *Climate*, 8 (3). <https://doi.org/10.3390/cli8030046>.
- Linnenluecke, M. K., Zhou, C., Smith, T., Thompson, N. & Nucifora, N. (2020). The Impact of Climate Change on The Australian Sugarcane Industry. *Journal of Cleaner Production*, (246), 118974. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118974>.
- Lobell, D. B. & Field, C. B. (2007). Global Scale Climate-Crop Yield Relationships And The Impacts Of Recent Warming. *Environmental Research Letters*, 2 (1). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/2/1/014002>.
- Mistry, M. N., Sue Wing, I. & De Cian, E. (2017). Simulated vs. Empirical Weather Responsiveness of Crop Yields: US Evidence And Implications For The Agricultural Impacts of Climate Change. *Environmental Research Letters*, 12 (7). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/aa788c>.
- Pakdemirli, B. (2020). CO2 Emisyon Değerlerinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Derim*, 0–2. <https://doi.org/10.16882/derim.2020.700482>.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root In Time Series Regression. *Biometrika*, 75 (2), 335-346.
- Pipitpukdee, S., Attavanich, W. & Bejranonda, S. (2020). Climate Change Impacts On Sugarcane Production In Thailand. *Atmosphere*, 11 (4), 1–15. <https://doi.org/10.3390/ATMOS11040408>.
- Rosenzweig, C., Elliott, J., Deryng, D., Ruane, A. C., Müller, C., Arneth, A., Boote, K. J., Folberth, C., Glotter, M., Khabarov, N., Neumann, K., Piontek, F., Pugh, T. A. M., Schmid, E., Stehfest, E., Yang, H. & Jones, J. W. (2014). Assessing Agricultural Risks Of Climate Change In The 21st Century In A Global Gridded Crop Model Intercomparison. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 111 (9), 3268–3273. <https://doi.org/10.1073/pnas.1222463110>.
- Salim, R., Hassan, K. & Rahman, S. (2020). Impact of R&D Expenditures, Rainfall And Temperature Variations In Agricultural Productivity: Empirical Evidence From Bangladesh. *Applied Economics*, 52 (27), 2977–2990. <https://doi.org/10.1080/00036846.2019.1697422>.
- Sims, C. (1972). Money, Income, And Causality. *American Economic Review*, 62(4), 540-552.
- Skrypnik, A., Zhemoyda, O., Klymenko, N., Galaieva, L. & Koval, T. (2021). Econometric Analysis of the Impact of Climate Change on the Sustainability of Agricultural Production in Ukraine. *Journal of Ecological Engineering*, 22 (3), 275–288. <https://doi.org/10.12911/22998993/132945>.

-
- Sonkar, G., Singh, N., Mall, R. K., Singh, K. K. & Gupta, A. (2020). Simulating the Impacts of Climate Change on Sugarcane in Diverse Agro-climatic Zones of Northern India Using CANEGRO-Sugarcane Model. *Sugar Tech*, 22 (3), 460–472. <https://doi.org/10.1007/s12355-019-00787-w>.
- Sorvali, J., Kaseva, J. & Peltonen-Sainio, P. (2021). Farmer Views On Climate Change—A Longitudinal Study Of Threats, Opportunities And Action. *Climatic Change*, 164 (3–4), 1–19. <https://doi.org/10.1007/s10584-021-03020-4>.
- Subić, Jonel, Kovačević, V. M. J. (2018). Sugar Beet Production in Serbia: Estimation of Damages Caused By Climate Factor. *International Conference on Competitiveness of Agro-Food and Environmental Economy Proceedings*, 7 (Iii), 27–34.
- Toda, H. & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference In Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes. *J. Econom.*, 66 (1), 225–250.
- Topuz, S. G. & Sekmen, T. (2020). Türkiye de Kredi Büyümesinin Belirleyicilerinin Zamanla Değişen Nedensellik Testiyle Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 11 (4), 969–988. <https://doi.org/10.20409/berj.2020.293>.
- Turkes, M. (2006). The Future Of Global Climate And Kyoto Protocol. *Geopolitics* 29, 99-107.
- Waldhoff, S. T., Wing, I. S., Edmonds, J., Leng, G., & Zhang, X. (2020). Future Climate Impacts On Global Agricultural Yields Over The 21st Century. *Environmental Research Letters*, 15(11). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/abadcb>.
- Wing, I. S., Monier, E., Stern, A. & Mundra, A. (2015). US Major Crops' Uncertain Climate Change Risks And Greenhouse Gas Mitigation Benefits. *Environmental Research Letters*, 10 (11). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/10/11/115002>.
- Yılancı, V. & Bozoklu, Ş. (2014). Price And Trade Volume Relationship In Turkish Capital Market: Time-Varying Asymmetric Causality Analysis. *Ege Akademik Bakis (Ege Acad.Rev.)*, 14 (2), 211–220.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Ekonomisinin Küresel Değer Zincirlerindeki Performansında Devlet Politikalarının ve Kurumların Etkisi

The Effects of State Policy And Institutions in Performance of Turkish Economy' in Global Value Chains

Mehmet Fazıl ÖZKUL^{a*}

^aDr., Araştırmacı, Rekabet Kurumu, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7113-3343

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Ekim 2021

Kabul tarihi: 24 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Değer zinciri,
Beşeri sermaye,
İnovasyon,
Katma değer,
Verimlilik

ARTICLE INFO

Article History:

Received October 4, 2021

Accepted March 24, 2022

Keywords:

Value chain,
Human capital,
Innovation,
Value added,
Productivity

ÖZ

Türkiye'nin 1980'lerin başında neo liberal politikaları benimsemesiyle Türk firmaları, küresel değer zincirleriyle çoğu rakibinden önce bütünleşmeye başlamışlardır. Ancak küresel değer zincirlerinde yükselme ve küresel markalar yaratma konusundaki firma içi ve firma dışı sorunlardan dolayı katma değer ve verimlilik açılarından rakiplerinin gerisinde kalmışlardır. Öyle ki Türkiye, toplam işgücü içinde düşük nitelikli çalışanların yüksek payı, değer zincirlerinde düşük teknoloji ve katma değerli alanlarında uzmanlaşma ile küresel marka yaratma performansı açılarından OECD ülkeleri ve benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkeler içinde son sıralarda yer almaktadır. Düşük katma değerli ürünlerde uzmanlaşmanın neden olduğu dış ticaret açığı, Türkiye'de cari açığın, dolayısıyla da enflasyon, düşük milli gelir, işsizlik gibi çeşitli makroekonomik sorunların kronikleşmesine yol açmaktadır. Çalışmada, devlet ve kurumların izledikleri politikaların bu tablonun ortaya çıkmasındaki rolü, benzer ülkeler ile karşılaştırmalı olarak analiz edilip yapılması gerekenler tartışılmaktadır. Çalışmanın materyalini Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (YASED) ve çeşitli uluslararası kurumlardan alınan veriler oluşturmaktadır. Makalede söz konusu kurumların verilerinden yararlanılarak yapılan analizde, devlet ve kurum politikaları ile ilişkili, inavasyon kapasitesi, AR-GE teşvikleri, regülasyonlar, eğitim sisteminin kalitesi, yolsuzluk, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve lojistik hizmet kalitesi alanlarındaki yetersizliklerin, girişimciliği, yurt içi yatırımları, ülkeye gelen yeşil alan doğrudan yatırımları, dolayısıyla da yüksek katma değerli ürünler üretimini olumsuz olarak etkilediği ortaya konmaktadır.

ABSTRACT

Thanks to Turkey adopted neo-liberal policies in the early 1980s, her firms have begun to integrate with the global value chain before most competitors. However, they lagged behind many competitors in terms of added value and efficiency, as they could not rise in global value chains and create global brands. So much so that Turkey is located in the last rows of the OECD countries in terms of the high share of low-qualified employees in the total workforce, specialization in low-technology and value-added fields in value chains, and global brand creation performance. The foreign trade deficit caused by the specialization in low value-added products leads to the current account deficit in Turkey, and thus a variety of chronic macroeconomic problems such as inflation, unemployment, low national income. In the study the impact of the policies followed by governments and institutions on the emergence of this picture, and what needs to be done is discussed in comparison with similar countries. The material of the study consists of the data obtained from the General Directorate of Foreign Capital (YASED) and supranational institutions. In the analysis made using the data of the aforementioned institutions in the article, it is showed that the insufficiencies in the areas of the quality of the education system, corruption, regulatory quality, rule of law, democracy and logistic service capacity related to state and institutional policies negatively affect the production of high value-added products in Turkey.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mozkul@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Although the neo-liberal policies that started to spread on a global scale after the second half of the 1970s increased the frequency of economic crises, they also create important opportunities for developing countries for their development. As a matter of fact, the change in outsourcing of products and services from abroad with neo-liberal policies and the transformation of global product networks into innovation networks as a result of technological developments offer important opportunities to developing countries to strengthen their technological and organizational structures. Developing their institutional infrastructures, making deep-rooted investments in innovation, R&D, human capital and law, and gradually transitioning to neo-liberal policies, developing countries take advantage of these opportunities and enter a rapid convergence process with developed countries while other developing countries mainly continue to specialize in low and medium value-added products. South Korea, Taiwan, Hong Kong, Singapore and China are the most important countries that turn neo-liberal policies into an advantage and stand out with their economic success. Many companies of these countries such as Huawei, Samsung, Acer, Hyundai, LG have managed to transform from subcontractors to global technology actors in a short period of time. Companies in Turkey, which cannot make a breakthrough in these areas, like their competitors in East Asia, switch to high value-added products similar to companies as Latin America and have problems in creating global brands. The foreign trade deficit caused by specialization in low value-added products causes the current account deficit and thus various macroeconomic problems such as inflation, low national income and unemployment to become chronic in Turkey. In academic studies, Turkey's low performance in global value chains has been revealed in various ways; however, the questions why it cannot produce high value-added products and why its companies cannot become brands by rising in global value chains have not been raised. This article deals with these questions from the perspective of institutions and government policies and tries to reveal that the production of value-added products depends not only on economic but also on political-social conditions. In the study, firstly, the current situation of Turkey in global value chains is analyzed after the mentioned academic studies are included. After the analysis, based on academic studies examining the role of state policies and institutional factors in the performance of national economies in global value chains, Turkey's state and corporate policies are examined under three headings and compared with other developing countries. These topics consist of innovation and R&D policies, foreign direct investment policies and logistics infrastructure policies. The material of the study consists of data received from the General Directorate of Foreign Capital (YASED) and supranational institutions such as the World Bank, World Economic Forum, OECD, IMF. Turkey's geographical location, young population potential, the long value chains of the sectors that have a heavy weight in the economy, and the advanced transportation-communication infrastructure offer important advantages for companies to rise in global value chains and produce value-added products. However, problems in the areas of innovation capacity, R&D incentives, regulations, quality of education system, government effectiveness, corruption, political stability, regulatory quality, rule of law, democracy, competitiveness, multiple transportation, efficiency of customs clearance processes and logistics service quality related to government and corporate policies negatively affect entrepreneurship, domestic investments, green field direct investments coming to the country, and therefore the production of high value-added products. As a matter of fact, the statistics in the article reveal that Turkey lags behind a significant part of its regional and global competitors in the fields of institutional infrastructure, incentive policies, stability, and the direction and effectiveness of the state. Because the positive trend that started to be seen in these areas since the beginning of the 2000s turned negative after 2010 the production and export of technology-intensive products have been affected negatively. It also causes Turkey to be negatively differentiated from many of its competitors. The statistics in the study also reveal that an important reason why Turkey cannot produce high value-added products is that the government and its institutions do not/cannot give the importance they attach to quantity to quality. Policies such as increasing the share of R&D in GDP and the amount of incentives, extending the education period and establishing universities in each province are not turning into output in the areas of international patents, qualified personnel and number of entrepreneurs This is a topic that should be specifically explored in future studies.

Giriş

Günümüzde teknolojidaki gelişmeler ve ekonomik bütünleşme hareketlerinin yaygınlaşması ile artan rekabet ve verimliliği artırma çabaları, bir yandan firma yapılarını değiştirerek yatay bütünleşmeyi; diğer yandan ülkelerin ticaret yapılarını değiştirerek dikey uzmanlaşmayı ön plana çıkarmaktadır. Ülkeler, dikey uzmanlaşmayla artık imalat, servis, tarım gibi geleneksel alanlarda uzmanlaşmak yerine küresel değer zincirlerine tedarik ya da montaj gibi düşük halkalarından giren firmalarının tasarım, AR-GE gibi yüksek katma değer getiren alanlara yönelip uzmanlaşmasına odaklanarak yurtiçinde yaratılan katma değeri arttırmaya çalışmaktadırlar. Yeni üretim modelinin büyümesi, sanayide tedarikçi ağlarının yeniden yapılanmasını da gündeme getirmiş, yatay bütünleşme ile gittikçe daha fazla üretim, marka sahibi firmalara çalışan taşeronlar tarafından yapılmaya başlanmıştır(Özkul,2011:18). Küreselleşmenin getirdiği imkânlardan faydalanan özellikle Doğu Asya ülkeleri gelişmiş ülkelerle hızlı bir yakınsama süreci içine girmişlerdir(Özkul,2017:72). Türk firmaları, değer zincirleriyle pek çok rakibinden önce bütünleşmeye başlamalarına ve bu konuda artan çabalarına rağmen elde edilen katma değer ile verimlilik açılarından rakiplerinin gerisinde kalmışlardır.

Türkiye'nin küresel değer zincirlerinden (KDZ) elde edilen katma değer sıralamasında rakiplerinin gerisinde kalması, çeşitli çalışmalarda farklı şekillerde ifade edilmiştir. Konuyla ilgili ilk akademik çalışma, Taymaz, Voyvada ve Koç, (2011) tarafından hazırlanan "Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye'nin Konumu" adlı çalışmadır. Çalışmada, Türkiye için önemli beş sektörde (otomotiv, tekstil/ hazır giyim, televizyon, gıda ve makina) küresel üretim zincirlerinin dönüşümü ve Türkiye'nin konumu kapsamlı olarak incelenmiştir. Eserde, Türkiye ihracatının hızlı bir şekilde arttığı ancak uluslararası ekonomi içerisinde uzmanlaştığı ürünlerin genel olarak büyüme hızları ve nispi fiyatları düşük ürünler olduğu ortaya konmuştur. Gündoğdu ve Saraçoğlu (2016), girdi çıktı tablolarından yararlanarak 1995-2011 yılları arasında Türkiye'nin küresel değer zincirleriyle ileri ve geri bağlantılı bütünleşmesini analiz etmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında, 2000'den sonra orta yoğun ve yüksek teknolojili sektörlerde Türkiye'nin dikey uzmanlaşmadaki payının diğer sektörlerden daha hızlı arttığını sonucuna ulaşmışlardır. Lupi (2015) çalışmasında, Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki performansını tarihsel perspektif içinde el alıp, dış ticaret ve üretim yapısının önündeki yapısal engelleri incelemiştir. Lupi, Türkiye'nin sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerle odaklanarak KOBİ'lerin AR-GE kapasitesini ve beşeri sermaye yapısını geliştirmeye yönelik somut eylemleri hayata geçirmeyi ve bunlara yönelik kümelenme faaliyetlerini desteklemeyi hedeflemesi gerektiğini belirtmektedir. OECD(2013,2017)ve Dünya Bankası(2017) yayınlarında, Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki performansını genel ve/veya sektörel olarak değerlendirilip, imalat ve hizmet sektörlerindeki nihai ürünlerin büyük bir bölümünde yabancı katkısının düşük olduğu; nihai ürünlerin küçük bir bölümünü oluşturan orta-yüksek teknoloji ürünlerde ise yüksek olduğu ortaya konmuştur.

OECD ve Dünya Bankası'nın yayınları ile yukarıdaki akademik çalışmalarda, Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki düşük performansı çeşitli şekillerde ortaya konmuş; ancak neden yüksek katma değerli ürünler üretmediği ve firmalarının küresel değer zincirlerinde yükselerek markalaşmadığı soruları ortaya konmamıştır. Bu makale, bu soruları kurumlar ve devlet politikaları perspektifinden ele alıp katma değerli ürünler üretiminin sadece ekonomik değil siyasi- sosyal koşullara da bağlı olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Girişten sonraki bölümde, küresel değer zincirlerinde firmaların performansı ve bununla bağlantılı olarak gelişmekte olan ülkelerin yakınsama sürecine girmesinde belirleyici faktörleri analiz eden çalışmalara yer verilecektir. Üçüncü bölümde Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki konumu ortaya konacaktır. Dördüncü bölümde, çeşitli kurumların istatistiklerinden yararlanarak Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki göreceli düşük performansında kurumlarımızın ve

devlet politikalarının rolü diğer benzer ülkelerle karşılaştırmalı olarak analiz edildikten sonra son bölümde de genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Literatürde Küresel Değer Zincirlerinde Performansın Belirleyicileri

Küresel değer zincirlerinin altındaki ürün ağlarının genişlemesiyle OBM'ler¹ giderek daha fazla üretimi taşeron firmalara yaptırmaktadırlar. Bugün sözleşmeli üretici olarak da ifade edilen taşeronlar, geleneksel taşeronlardan farklı olarak, parça satın alma, lojistik, dağıtım, bakım hizmetleri gibi imalatla ilgili her şeyi yapabilirlerken; faaliyetleri basit toplu montajdan kompleks üretim, mühendislik ve tasarıma doğru kaymaktadır. İmalat sektöründe bu gelişmeler yaşanırken hizmet sektöründeki firmalar da yurtdışından temin ettikleri faaliyetlerini arama merkezleri, yazılım gibi rutin hizmetlerin ötesinde, yeni ürün ve süreçlerin yaratılmasını kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Yüksek teknoloji firmaları, coğrafi olarak yayılmış yenilik kümelerini, küresel ürün, mühendislik, araştırma ve geliştirme ağlarına dönüştürmektedirler. Küresel değer zincirlerinin bu imkânlarını değerlendiren firmalar, değer zincirlerinde yükselme ve kendi değer zincirlerini kurma; gelişmekte olan ülkeler de gelişmiş ülkelerle yakınsama sürecine girme şansı elde etmektedirler (Özkul, 2011, s.15).

Baldwin ve Lopez - Gonzalez'e (2013) göre KDZ'ler, gelişmiş ekonomilerde daha rekabetçi fiyatlı girdilere, daha yüksek çeşitliliğe ve ölçek ekonomilerine erişim sağlarken; gelişmekte olan ekonomiler için sanayileşmenin hızlı bir yolu olarak görülmektedir. Cattaneo, Gereffi, Staritz (2010), KDZ'lerin yarattığı ticaret, yatırım ve bilgi akışı ortamının, hızlı öğrenme, inovasyon ve endüstriyel yükseltme için altyapı oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. Montalbano ve diğerleri (2018), KDZ'lerde uluslararası faaliyetlere katılım ile firma performansı arasındaki pozitif ilişkiyi istatistiksel olarak ifade etmişlerdir.

Dünya Bankası (2017) çalışması, KDZ ile ilgili karmaşık sınır ötesi üretim paylaşımı faaliyetlerinin, 1995–2008 döneminde küresel GSYİH'nın büyümesini sağlayan en önemli güç olduğunu göstermektedir. Kummritz'in (2016) yaptığı çalışma KDZ katılımındaki artışın yerel katma değeri arttırdığını ancak etkinin yalnızca orta ve yüksek gelirli ülkeler için önemli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, gerekli kurumsal ve politik çerçeve oluşturulduğunda KDZ'lere katılım, yatırımın çekilmesine katkıda bulunmaktadır (OECD, WTO, UNCTAD, 2013). Criscuolo ve Timmis (2017), KDZ'lere katılımın, uzmanlaşma, ithal girdilere erişim, bilgi yayılımı ve rekabet yoluyla verimlilik artışını teşvik ettiğini belirtmektedir. Hizmet piyasalarının serbestleştirilmesi, özellikle de yeni yabancı hizmet sağlayıcılarının piyasaya girişi, zincirin alt halkalarındaki imalat firmalarında önemli verimlilik kazanımlarına yol açmaktadır (Arnold ve diğerleri, 2016).

Kaplinsky-Moris (2001) ve Schimtz (2004)'e göre, firmaları uluslararası piyasalarla bütünleştiren küresel değer zincirleri, teknolojiye ulaşmayı kolaylaştırmanın yanı sıra, yenilikleri de teşvik ederek, gelişmekte olan ülke firmalarının değer zincirlerinde yükselerek OEM (Original equipment manufacturing) hatta OBM (Original brandname manufacturing) aşamalarına çıkmalarını sağlamaktadır. 1980'den sonra yeni sanayileşmiş ülke firmalarının kendi değer zincirlerini kurup markalaşmaları bu yapı sayesinde gerçekleşmiştir. Ancak firmaların, teknolojik alt yapılarını geliştirip değer zincirlerinde yükselmeleri zincirde koordinasyonu sağlayan lider firmaya ve bu firmaların teknolojiden yararlanma kapasitelerine bağlıdır. Kurumların kalitesini, altyapı olanaklarını ve birim işçilik maliyetlerini KDZ katılımının ve katma değerli üretimin en

¹OBM(Original Brand Manufacturing), küresel değer zincirlerinde firmaların kendi markaları altında değer/yenilik zincirlerini kurarak en üst halkaya çıkmalarını ifade etmektedir.

önemli belirleyicileri olarak ifade eden IMF'nin (2019) çalışması, 180 ekonomi için KDZ'lere katılımı ülke, sektörel ve ikili düzeylerde ele almıştır. Çalışmaya göre KDZ katılımından elde edilen kazançlar otomatik değildir. Büyük ölçüde heterojenlik vardır. Katma değer büyük bir kısmını elde eden üst-orta ve yüksek gelirli ülkeler katılımdan yararlanırlarken KDZ'lerin diğer ülkelere katkısı sınırlıdır. Tayvan'daki bilgisayar sektöründe yaşanan istikrarlı fonksiyonel yükseliş öncesi, firmaların teknolojik donanımlarının önemine dikkat çeken Kishimoto (2004), teknoloji ve tasarım kapasitenin bu firmaların yükselişlerinde nasıl etkili olduğunu göstermiştir. Gereffi (1999), Doğu Asya ülkelerinin büyük limanlara yakın oluşturdukları serbest bölgelerdeki montaja dayalı sanayilerin, organizasyonel kapasiteleri, beşeri sermayeleri ile burada faaliyet gösteren firmaların gelişimini incelemiştir. Değer zincirlerinde en alt halkalardan en üst halka olan OEM aşamasına yükselen bu ülkelerde faaliyet gösteren birçok firma, çeşitli organizasyonel süreçlerden geçtikten sonra yabancı alıcıların her türlü taleplerini karşılayacak kapasiteye ulaşmıştır. Değer zincirlerinde komple ürün üretebilir aşamasına gelen Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Hong Kong firmaları, edindikleri deneyim ve Çin, Hindistan gibi ülkelerin dışa açılıp daha düşük fiyatla üretim yapmalarıyla, kendi markaları ile üretim yapmaya (OBM) ve değer zincirlerini oluşturmaya başlamışlardır. Nitekim Güney Kore, Hyundai, LG, Samsung, Goldstar; Tayvan Acer gibi dünya çapında kendi markalarını yaratmışlardır (Gereffi, 1999, s. 56). İstikrarlı ve yönlendirici devlet politikaları ile yakın zamanda kalkınmış ülkeler sınıfına yükselen diğer bir ülke de Singapur'dur. İngiltere'nin ülkeden çekilmesi ile büyük bir finansman sıkıntısına giren Singapur, sermaye ve teknoloji açığını doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karşılama yoluna gitmiştir. Hükümet, önceden belirlediği yüksek teknoloji sektörlerinde yabancı firmaları çekmek için söz konusu sektörlerde özel teşvikler getirip; adalet ve eğitim sistemini yeni baştan ele almış rüşvet ve kayıt dışılığa çok ağır cezai müeyyideler getirmiştir (Özkul, 2017: 5). 1970'lerin başlarında alınan bu kararların günümüze kadar taviz verilmeden uygulanmasıyla, bir yandan yabancı sermayenin ekonomideki ağırlığı artarken diğer yandan yabancı firmaların getirdiği teknoloji ve know how, ülkede yerli firmaların rekabet güçleri ile kapasitelerini yükseltmiştir.

Bu ülkelerin arkasından Çin, liberal politikaları benimseyip yabancı doğrudan sermayenin teşviki kapsamında vergi, eğitim, teşvik ve hukuk alanında reformlar yaparak ve AR-GE yatırımlarını çarpıcı biçimde arttırarak, firmalarının küresel değer zincirleriyle entegre olmasını sağlamıştır. Yabancı yatırımcıların düşük üretim ve yatırım maliyetleri için tercih ettikleri Çin'de yerli firmalar zamanla teknolojiyi kopyalayıp öğrenmeye ve daha katma değerli ürünler üretmeye başlamışlardır. Firmalarının teknolojik kapasitelerinin artmasında, Çin hükümetinin Tayvan gibi gelişmiş ülkelerinki kadar sofistike teknolojileri olmayan ülkelerin firmalarına cazip koşullar sunmasının da önemli rolü olmuştur (Özkul, 2018, s. 41).

Yöntem

Çalışmada ilk olarak Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki mevcut durumu analiz edilmektedir. Analizden sonra, ülke ekonomilerinin küresel değer zincirlerindeki performansında devlet politikaları ve kurumsal faktörlerin rolünü irdeleyen akademik çalışmalardan yola çıkarak, Türkiye devlet ve kurum politikaları üç başlık altında incelenip, diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırılmaktadır. Söz konusu başlıklar, inovasyon ve AR-GE politikaları, doğrudan yabancı sermaye politikaları ile lojistik alt yapı politikalarından oluşmaktadır.

Çalışmanın materyalini Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (YASED) ve uluslararası kurumlardan alınan veriler oluşturmaktadır. Bu kapsamda temel istatistiki göstergelerin elde edilmesi için OECD, Dünya Bankası, Dünya Ekonomik Formu, Uluslararası Para Fonu, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü verilerinden yararlanılmıştır.

Küresel Değer Zincirlerinde Türkiye'nin Konumu

Ülkelerin küresel ekonomiye entegrasyonu günümüzde küresel değer zincirlerine katılımlarıyla ilişkilendirilmektedir. Firmaların dışa açıklığının yanı sıra KDZ'ye katılımını ölçen gösterge, ülke ihracatının yüzde kaçının küresel değer zincirlerinin içinde gerçekleştiğini göstermektedir (Kowalski vd., 2015, s. 4). Söz konusu gösterge, ileri yönlü ve geri yönlü bağlantılardan oluşmaktadır. Geri yönlü bağlantı, ülkenin ihracatında, yabancı girdilerin katkısını; ileri yönlü bağlantı, diğer ülkelerin ihracatlarında belli bir ülkede yaratılan girdilerin katkısını ölçmektedir. KDZ'ne katılım göstergesinin büyüklüğü, ülkelerin, iç pazarların genişliği ve ihracatlarındaki ithal girdi payları ile bölgesel entegrasyonla ilişkilidir. ABD, Çin, Hindistan, Brezilya gibi ülkeler, büyük iç pazarlara sahip olduklarından Lüksemburg, Çek Cumhuriyeti, Singapur gibi küçük ülkelere nazaran dış pazarlara daha az açılma ihtiyacı duymaktadırlar. İkincisi de ihracattaki ithal girdinin payıdır. Geniş yurtiçi tedarik zincirlerine sahip ülkelerin ihracatlarında ithal girdi payı düşük olmaktadır. Nitekim Japonya ve ABD'nin değer zincirlerine düşük katılımlarının önemli bir nedeni ihracatlarında yabancı girdilerin düşük payıdır. Son olarak Doğu Asya'daki gibi bölgesel ürün ağlarının gelişmişliği de dış ticaretteki ara mallarının payını dolayısıyla değer zincirleriyle entegrasyonu arttırmaktadır (Özkul, 2017, s. 75).

Türkiye geri ve ileri bağlantı endekslerinden oluşan KDZ'ye toplam katılım gösterge değeri ile OECD'de son sıralarda yer almaktadır. İlk sıralarda yer alan ülkelerin küçük ülkeler olduğundan bu değer büyük olduğundan ziyade içeriği önem taşımaktadır. Türkiye'nin ihracatında yabancı ara malların katkısını gösteren geriye doğru bağlantı etkisi diğer ülkelerin ihracatlarında Türk ara mallarının kullanımını gösteren ileriye doğru bağlantı etkisinden daha fazladır. Türkiye'nin geri bağlantı etkisinin yüksek olması, ihracatta ithalat bağımlılığını gösterirken ileri bağlantı etkisinin düşük olmasının sebepleri, Türkiye'nin kısıtlı doğal kaynaklara sahip olması, sınırlı teknolojik donanımı ve yüksek üretim maliyetlerinden kaynaklanmaktadır. İlk kez OECD uzmanları De Becker ve Miroudot (2012) tarafından Türkiye'nin geriye doğru bağlantı etkisi %22 ileriye doğru bağlantı % 16 olarak etkisi hesaplandıktan sonra OECD (2018), Dünya Bankası (2020a) ve Yanlıkaya vd. (2020) tarafından yapılan çalışmalarda, kimyasallar, makine, makine parçaları temel metaller, tekstil ve ulaşım ekipmanları sektörlerinde geriye doğru bağlantı etkisinin daha da büyüdüğü ortaya konulmuştur. Bu tablo, Türkiye'nin en büyük ihracat yaptığı sektörler olan otomotiv ve tekstildeki ithalat bağımlılığını da ifade etmektedir. Yanlıkaya vd. (2020)'deki makalesinde, söz konusu sektörlerdeki geri bağlantı oranlarındaki artışa rağmen değer zincirlerinin uzunluklarında önemli bir artış olmadığını da göstermişlerdir. Ürünlerin değer zincirlerinin uzunluklarının yani üretim aşaması sayının sabit kalıp katma değerli ithalat hacminin artması, ürünlerin teknolojilerinde önemli bir artış olmadığını anlamına gelmektedir.

Diğer yandan Türkiye'nin ileri bağlantı etkisini gösteren katılım endeksi, geri bağlantı endeksinin tersine hizmet sektörünün altında yer alan toptan/perakende, ulaşım ve telekomünikasyon sektörlerinde yüksek; imalat sanayinde ise düşüktür. Bununla birlikte son yıllarda Türkiye'nin imalat sanayinde ileri bağlantı endeksindeki artış dikkat çekmektedir (World Bank 2020a). İleri bağlantı endeksindeki artışın nedenlerini ihraç edilen ürünlerin nihai tüketicilere uzaklıklarına dayanarak analiz eden Yanlıkaya vd. (2020), artış gerçekleşen sektörlerdeki ürünlerin yurt dışında ara mal olarak değil, daha çok nihai mal olarak kullanıldığını ortaya koymuşlardır.

Türkiye'nin Küresel Değer Zincirlerinde Elde Ettiği Katma Değer

Ekonomik bütünleşme için araç olan KDZ'lerden yararlanmanın göstergesi ülke içinde yaratılan katma değerdir. Tüm mal ve hizmetleri bir arada ele alındığında Türkiye'de nihai ürünlerdeki yabancı katkısı sanılanın aksine düşüktür. Türkiye'de iç piyasada nihai ürün olarak satılan mallara bakıldığında, imalat sanayi ve hizmet sektörü ürünlerinin ortalama %83'ü yurtiçi

katkılı, %17'si ise yurtdışı katkıdır. İmalat sanayiinde katkı oranı ortalama %77 iken hizmet sektöründeki ortalama katkı oranı %92'dir (OECD 2018:2). Kısacası imalat ve hizmet sektörlerinde birbirinden farklı iki tablo söz konusudur. İkinci olarak imalat sanayiinde yurtiçi katkısının çok olduğu sektörler, düşük ve orta teknoloji yoğun ürünleri içeren katma değeri düşük olan sektörlerdir. Katma değeri yüksek olan sektörlerde ise yurtiçi katkısı oldukça sınırlıdır. Nitekim yurtdışı katkısı, elektrik, elektronik gibi katma değeri yüksek sanayi ürünlerinde fazladır. İmalat sanayi ürünleri içinde yabancı katkısının en az olduğu sektör gıda ürünleridir. Bunu tekstil-giyecek ve ile ağaç işleri ve kâğıt sektörleri takip etmektedir. Hizmet sektöründe yurtiçi katkısının en fazla olduğu alt sektörler, toptan-perakende, ulaşım, telekomünikasyon, finans-sigortadır (World Bank 2019, OECD 2018).

Ülkelerin değer zincirlerinde elde ettikleri katma değeri belirleyen diğer bir faktör de firmalarının konumlarıyla ilgilidir. Değer zincirlerinde yaratılan katma değer içinde en büyük payı, kendi markaları altında değer zincirlerini oluşturmayı başaran firmalar (OBM) alırken bu firmaları, nihai/komple ürün üretebilir aşamaya gelen (OEM) firmalar takip etmektedir (Özkul, 2011 s.4). Firmalar, değer zincirleri içinde yükselerek elde ettikleri katma değeri arttırabilmektedirler. Zincirde marka sahibi firmanın emek yoğun üretime dayalı montaj gibi faaliyetleri dışardan tedarik edebileceği çok sayıda firma olduğundan söz konusu tedarikçi firmanın elde edeceği katma değer de düşük olmaktadır. Zincirin üst halklarına çıktıkça, rakip firmaların sayısının azalması yaratılan katma değeri de arttırmaktadır. Türk firmalarının büyük bir bölümü, düşük ve orta teknoloji yoğun ürünlerin standart emek yoğun kısımlarında uzmanlaşmışlardır. Türkiye ile aynı kategoride yani rakip olan ülkeler, Avrupa'da Macaristan, Slovakya, Slovenya; Asya'da Çin, Kamboçya, Tayland ve Vietnam'dır (World Bank 2019).

Küresel Değer Zincirlerinde Performansı Belirleyen Faktörler

İnovasyon ve Ar-Ge Politikaları

İmalat ve hizmet değer zincirlerinin emek yoğun alt halkalarındaki rekabette, esnek ücret koşulları belirleyici iken; katma değeri yüksek halkalara çıktıkça inovasyon kapasitesinin önemi artmaktadır. Firmaların değer zincirlerinde yükselip daha fazla katma değer elde etmesi, ister süreç ister ürün isterse de fonksiyonel yenilik şeklinde gerçekleşsin, yükselmelerin arkasındaki temel belirleyici faktör inovasyondur (Humprey, J. Shmitz H. 2000, s. 18). Inovasyon, yeni fikirler geliştirip bu fikirleri piyasanın talepleri doğrultusunda katma değeri yüksek ürün ve hizmetlere dönüştürmede en önemli araçtır. Ülkelerin inovasyon performanslarının analiz edildiği en kapsamlı değerlendirme, her yıl düzenli olarak Dünya Fikri Haklar Teşkilatı (WIPO), Cornell Üniversitesi ve The Business School for the World tarafından "Küresel İnovasyon Endeksi (KİE)" başlığında yapılmaktadır. KİE, sırasıyla beş ve iki sütundan oluşan inovasyon girdi endeksi ve çıktı endeksi olmak üzere iki alt endekste puanların basit bir ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Küresel inovasyon endeksi, ekonomileri, inovasyon kapasitelerine ve performanslarına göre sıralayıp, ülkelerin inovasyonla ilgili zayıf ve güçlü yönlerini göstermektedir. Alt endeksler ile birlikte değerlendirildiğinde, ülkelerin inovasyon girdilerine yaptıkları yatırımları çıktıya dönüştürmedeki başarıları da ortaya çıkmaktadır (Cornell University, INSEAD ve WIPO,2021).

İlk kez 2007'de yayımlanan KEİ endeksinde Türkiye 2021 yılında 129 ülke içinde 41. sırada yer almaktadır. 2020 yılına göre endekste 10 sıra yükselse de Türkiye, sayısal yani niceliksel olarak gösterdiği gelişmeyi niteliksel olarak gösterememektedir. Ayrıca Türkiye listede Rusya ve Romanya dışında bölgesel ve küresel rakiplerinin gerisinde yer almaktadır. Nitekim listede Singapur 8, Güney Kore 5, Hong Kong 14, Çin 12, Çek Cumhuriyeti 24, Macaristan 34, Slovakya 37, Polonya 40 ve Rusya 45 ve Romanya 48. sıradadırlar. Tablo 1'deki KİE girdi alt endeksine baktığımızda Türkiye'nin inovasyonla ilgili en sorunlu olduğu başlığın kurumlar

olduğu göze çarpmaktadır. Kurumların içeriğine bakıldığında Türkiye, düzenleyici kalite, hukuk kalitesi ve işten çıkarılmaları kapsayan düzenleyici alanda 109; iş kurma ve iflas çözüme kolaylığını kapsayan iş ortamında 91; politik ve operasyon el istikrar ile hükümetin etkinliğini içeren siyasi ortamda 75. sırada yer almaktadır.

Tablo 1: Küresel İnovasyon Girdi Alt Endeksi

Ülkeler	Kurumlar	Beşeri Sermaye ve Araştırma	Altyapı	Piyasa Gelişmişliği
Türkiye	93	26*	48	49
Çin	62	31	36	19
Çek Cum.	32	33	21	47
Hong K.	5	23	11	1
Kore	29	1	14	11
Macaristan	43	36	34	89
Slovakya	41	62	33	82
Polonya	39	35	42	69
Romanya	53	76	37	83
Rusya	71	30	60	55
Singapur	1	8	13	4

Kaynak: Cornell University, INSEAD and WIPO (2021). The Global Innovation Index 2021

*Türkiye'nin bir önceki yıl 73. olduğu bu başlıkta 26. sırada yer almasının en önemli nedeni, eğitim harcamalarının GSYİH içinde payı gibi listede arka sıralarda yer aldığı bazı alt başlıklarda verilerinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin endeksteki konumuyla ilgili ilginç bir noktada da Tablo 2'de görüldüğü gibi girdi performansındaki gelişmenin çıktı performansına yansıtılamamasıdır. İnovasyona ayrılan kaynak ile yatırımlar artarken söz konusu kaynak ve yatırımlar etkin ve verimli şekilde inovasyona dönüştürülememektedir. Türkiye'nin yaratıcı çıktı alanında öne çıktığı başlıklardan sırasıyla patent, patent işbirliği antlaşmaları ve faydalı modellerin GSYİH'ya oranlarının yüksek olmasına da temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Ülkemizde alınan patentlerin ve gerçekleştirilen patent işbirliği anlaşmalarının önemli bir kısmı beyaz eşya sektöründe gerçekleşmektedir. Olgunlaşmış ürün aşamasındaki ürünlerden oluşan beyaz eşya sektöründeki yenilikler, klasik AR-GE faaliyetleri yerine çoğunlukla mühendislik faaliyetleri sonunda gerçekleştiğinden yüksek katma değer yaratmamaktadır (Özkul, 2011, s. 135). Diğer yandan ülkemizde ulusal patent başvurusu sayısındaki artışa rağmen 2017 yılında küresel patent başvuru sayısı sadece 243 olarak gerçekleşmiştir. 2017'de Huawei firması tek başına 4024 küresel patent başvurusu yaparken Çin'in toplam başvuru sayısı 48.200'ye ulaşmıştır (WIPO, 2017).

Tablo:2 Küresel İnovasyon Çıktı Alt Endeks

Ülkeler	Ticari Gelişmişlik	Bilgi ve Teknoloji	Yaratıcı Çıktılar
Türkiye	46	50	35
Çin	15	7	12
Çek Cum.	25	16	21
Hong Kong	24	54	1
Kore	7	11	14
Macaristan	33	22	46
Slovakya	46	30	39
Polonya	38	36	47
Romanya	53	28	67
Rusya	42	50	60
Singapur	6	14	18

Kaynak: Cornell University, INSEAD and WIPO (2021). The Global Innovation Index 2021

Firmaların yenilik performanslarını belirleyen dış faktörlerden birisi de AR-GE politikalarıdır. Hükümetin verdiği teşviklerle Türkiye’de AR-GE harcamalarının GSYİH’daki payı, 2002’den bu yana hızla artarak %0,2’den %1’in üstüne çıkmıştır. Ancak bu oran, gelişmiş ülkeler ortalaması %2’nin ve ülkemizle Türkiye ile benzer gelişmişlik seviyesindeki ülkeler ortalaması %1,5’in altındadır. Türkiye’de de diğer ülkelerdeki gibi hükümetin işletmelere ve girişimcilere AR-GE desteği, artan bir şekilde vergi teşviki ile olmaktadır. 2006-2013 yılları arasında, yıllık ortalama %25 artan vergi teşviki desteğinin AR-GE desteği içindeki payı %47,4’e çıkmıştır. Bu oran OECD ortalaması olan %50’ye oldukça yakındır (Ziemann ve Guérard, 2016, s. 25). Diğer teşvikler ise proje bazlı ve hibe şeklinde verilmektedir.

Türkiye’de proje bazlı TUBİTAK; KOSGEB, Kalkınma Ajansları, Ticaret Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı gibi kamu kuruluşları aracılığıyla verilen AR-GE desteklerine aktarılan kaynaklardaki artışa rağmen proje seçimi, uygulaması ve denetimi konularında standartların oluşturulamaması önemli miktarda kaynağın israfına yol açmaktadır. Nitekim kamunun özel sektör AR-GE harcamalarına desteği açısından 33 OECD ülkesi içinde 14. sırada yer alan Türkiye, özel sektörün AR_GE harcamalarının GSMH’ya oranı bakımından 26. sırada yer almaktadır. Bu istatistikler, AR-GE sorunun kaynak miktarıyla birlikte verimlilikle de ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Akçiyit (2020), yaptığı çalışmada, AR_GE’ye ayrılan kamu kaynaklarının verimsiz kullanılmasının nedenlerini, kısıtlı beşeri sermaye, firmaların ölçek sorunu ile yanlış regülasyon politikaları olarak sıralamaktadır.

AR_GE yatırımlarını verimli kullanan ve teknolojik yatırımlarla öne çıkan ülkelere baktığımızda Türkiye’den farklı olarak doktoralı ve çeşitli alanlarda uzmanlaşmış geniş iş gücü havuzlarıyla öne çıktıklarını görmekteyiz. Bu ülkelerde AE-GE desteklerinin bir kısmı firmaların personelinin eğitimi için ayrılmaktadır. Beşeri sermayeyle ilgili bir diğer sorun da nitelik sorunudur. 2006 yılından sonra çok sayıda üniversitenin açılmasıyla mühendis ve araştırmacı sayısındaki artış, akademik çalışma, patent sayısı ve disiplinler arası çalışmalara yansımamaktadır. İkinci olarak Türkiye’nin küresel anlamda büyük ölçekli firmalarının sayısının çok az olması ile firmalarının büyümemesi de geri dönüşü uzun ve yüksek maliyetli AR-GE yatırımlarını olumsuz etkilemektedir. Ortalama çalışan sayısı 5,1 olan Türkiye’de 1000 işçiye düşen araştırmacı sayısı gelişmiş ülke ortalamaların dörtte biri kadardır. Türkiye’de firma ölçekleriyle ilgili ilginç bir konu da 50’den biraz az sayıda çalışan firma sayısının oldukça fazla olmasıdır. Başka bir ifadeyle söz konusu ölçekteki firmaların önemli bir kısmının regülasyonlara takılmamak için daha fazla büyümek istememeleridir (Akçiyit 2020). Aynı şehirde 50’den fazla çalışanı olan firmalara, personel sayısının %3’ü oranında özürü personel, işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı çalıştırma yükümlülüğü getirilmesi firmaların büyüme güdülerini negatif olarak etkilemektedir. Bu yükümlülükten kurtulmak için firmaların farklı şehirlere yayılmaları da verimliliği düşürmektedir.

Doğrudan Yabancı Sermaye Politikaları

Doğal kaynakları yetersiz olan Türkiye’de devlet, yatırımları finanse edecek tasarruf ya da döviz arttırıcı politikalar geliştirmekte yetersiz kaldığı için firmalar ucuz finansman kaynaklarına ulaşmakta büyük sıkıntı yaşamaktadırlar. Döviz ihtiyacını istikrarlı bir şekilde karşılanmasının en iyi yollarından biri doğrudan yabancı sermayedir. Doğrudan yabancı sermaye ilk bölümde de belirtildiği gibi ülkenin teknolojik kapasitesinin ve verimlilik düzeyinin arttırılması için de çok önemli bir araçtır. Ancak ülkeye yapılan yatırımın miktarından çok içeriği önemlidir. Birleşme-devralma, inşaat, gayrimenkul gibi alanlarda yapılan yatırımlar yerine imalat sanayinde ya da AR-GE ile ilgili hizmet sektöründe yapılan yeşil alan doğrudan yatırımları teknolojik kapasiteyi yükseltmektedir. Türkiye’nin toplam küresel yabancı sermaye içindeki %1

olan payı, uzun yıllardır fazla değişmemesine rağmen yatırımların içeriğinde çarpıcı değişiklikler gözlenmektedir. Tablo 3’de ifade edildiği gibi 2013-2020 yılları arası, Türkiye’ye gelen doğrudan yatırımlar içinde sanayi yatırımlarının payı sürekli azalan bir trend izleyerek yaklaşık % 75 gerilemiştir. Gayrimenkul yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı ise %22’den %44’e çıkmıştır. Hizmetler sektörünün alt başlıklarına bakıldığında, doğrudan yatırımların büyük bir kısmının, toptan- perakende, finans- sigortacılık, ulaştırma- depolama ve konaklama-gıda içecek aktiviteleri başlıklarından oluştuğunu görülmektedir (YASED, 2020). Küresel yenilik zincirlerinin yarattığı imkânlardan yararlanıp AR-GE yatırımlarını çekemeyen Türkiye’ye gelen sınırlı miktardaki doğrudan yabancı sermayenin tamamına yakını teknoloji, istihdam ve üretim seviyesini arttırmayan kahverengi alan doğrudan yatırımlarından ve birleşme devralmalardan oluşmaktadır.

Tablo 3: Uluslararası Doğrudan Yatırımların Sektörel Dağılımı

\$ milyon	2013	2016	2017	2018	2019	2020
Tarım	47	38	29	44	N.A.	N.A.
Sanayi	5.390	3.067	2.022	2.865	2.195	1.273
Hizmetler	5.086	4.420	5.350	3.625	3.399	4.376
Gayrimenkul	3.049	3.890	4.463	5.915	4.979	4.403
Toplam	13.572	11.415	11.864	12.449	10.573	10.052

Kaynak: YASED (2021). Uluslararası Doğrudan Yatırımları 2020 Yılı Sonu Değerlendirme Raporu.

Çok avantajlı bir coğrafi konumda olmasına, geniş iç pazarın nispeten siyasi istikrarı yakalamasına ve yabancılara cazip teşvikler sunmasına rağmen Türkiye, neden hem miktar hem de kalite olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttıramamaktadır? Uluslarüstü kurumların konuyla ilgili yaptıkları spesifik çalışmalar, bu soruyu önemli oranda cevaplarken sorunun sadece ekonomik değil sosyal siyasi boyutları olduğunu da ortaya koymaktadır. İlk olarak UNCTAD’ın potansiyel doğrudan yatırım yapılabilir ülkeler sıralamasında Türkiye 80. sırada yer almaktadır (Chartsbin, 2015). Aynı listede Türkiye’nin bölgesel rakiplerinden Çek Cumhuriyeti 32, Polonya 41 ve Macaristan 46. sıradadır. Rapora göre geniş ve tüketimi seven iç pazar, Türkiye’ye doğrudan yatırımları teşvik eden en önemli unsur iken; adalet sisteminde yaşanan problemler, yüksek işçi ücretleri, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, vergi ve teşvik politikaları ile güvenlik, doğrudan yatırımların artmasını engelleyen temel faktörlerdir.

Firmaların yatırım kararlarını etkileyen diğer bir istatistik de Dünya Bankası yönetim göstergeleridir². 214 ülkeyi kapsayan yönetim göstergeleri, hükümetin etkinliği, yolsuzlukla mücadele, siyasi istikrar şiddetsizlik, ifade özgürlüğü- hesap verilebilirlik, düzenleyici kalite ve hukukun üstünlüğü başlıklarını kapsamaktadır. Türkiye’nin yönetim göstergeleri başlığı altındaki tüm istatistikleri, 2000 yılından sonra pozitif bir seyir izlemesine rağmen söz konusu seyir, 2010 yılından sonra negatife dönmüştür. 2019 yılı itibarı ile hükümetin etkiğinde 100, yolsuzlukla mücadelede 121, siyasi istikrar – şiddetsizlik 192, ifade özgürlüğü-hesap verebilirlik 164, düzenleyici kalite 100 ve hukukun üstünlüğünde 124. sırada yer alan Türkiye bu istatistiklerle OECD ülkeleri içinde son sırada yer almaktadır(<https://info.worldbank.org/governance/wgi/>).

² Dünya Bankasının göstergeleri, kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri, hanehalkı, firma araştırmaları ve ticari bilgi sağlayıcılar da olmak üzere toplam 35 farklı kaynaktan üretilen 340 değişkenden oluşmaktadır.

Tablo 4: Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri

Yıllar	Hükümetin Etkinliği	Yolsuzlukla Mücadele	Siyasi İstikrar Şiddetsizlik	İfade Özgürlüğü Hesap Verilebilirlik	Düzenleyici Kalite	Hukukun Üstünlüğü
1996	112	118	194	123	105	120
2000	103	116	176	131	88	109
2005	94	99	157	107	90	92
2010	80	89	174	117	89	90
2013	78	85	190	127	76	94
2014	72	104	189	139	76	95
2015	85	103	195	142	84	102
2016	99	109	204	153	86	117
2017	98	111	199	158	95	118
2018	102	124	192	163	99	125
2019	100	121	192	164	100	124

Kaynak: World Bank (2020 b). Governance indicators 2019

Uluslararası doğrudan yatırım kararlarını etkileyen diğer uluslararası kurumların yayımladığı endekslerde Türkiye'nin sıralamalarındaki yeri Tablo 5'de gösterilmektedir. Türkiye, iş yapma kolaylığı endeksi dışında tüm endekslerde, Polonya, Macaristan, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Rusya, Romanya gibi bölgesel rakiplerinin gerisinde yer almaktadır. Rekabetçilik ve adalet endekslerindeki performansı hem bölgesel hem de küresel tüm rakiplerinden daha düşüktür. Demokrasi endeksinde sadece Çin ve Rusya'dan; yolsuzluk endeksinde ise sadece Rusya'dan daha iyi bir konumda bulunmaktadır.

Tablo 5: Uluslararası Doğrudan Yatırımları Etkileyen Diğer Endekslerde Türkiye'nin Performansı

Endeksler	2010	2014	2017	2018	2019
İş Yapma Kol.	60	51	60	43	33
Rekabetçilik	61	45	43	61	61
Yolsuzluk	61	53	81	78	91
Demokrasi	88	98	100	100	110
Adalet	-	72	101	109	110

Kaynak: <https://www.doingbusiness.org/>, <https://www.weforum.org/report>, <https://www.transparency.org/>, <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>, <https://worldjusticeproject.org/our-work>

Doğrudan yatırım kararlarını etkileyen 2010'dan sonra negatif bir seyir izleyen Tablo 4 ve 5'deki istatistikler, Türkiye'ye gelen yeşil alan doğrudan yatırım büyüklükleriyle paralellik göstermektedir.

Lojistik Altyapı Politikaları

Günümüzde büyüyen küresel değer zincirlerinin bir sonucu olarak lojistik faaliyetlerinin çok geniş bir alana yayılması, farklı coğrafi bölgelerdeki küçük firmaları dahi ihracat-ithalat yapar hale getirmiştir. Dış ticarete konu olan bir malın bir ülkedeki çıkış noktasından başka bir ülkedeki teslim noktasına kadar geçen süreci ifade eden uluslararası lojistikteki oluşan masraflar ve yaşanan zaman kayıpları firmanın değerini ve rekabet gücünü etkilemektedir. Lojistiğin etkin bir

biçimde yönetilmesi ile firmada maliyet düşürücü, üretim, kalite ve müşteri memnuniyetini artırıcı, dolayısıyla da pazar payını büyütücü ve rekabet gücünü yükseltici etkiler ortaya çıkmaktadır. Küresel değer zincirlerinde elde ettikleri katma değerle öne çıkan ülkelerde kamu, özel sektör ve lojistik hizmet sağlayıcıları, etkin bir işbirliğine giderek lojistik altyapılarını firmalara avantaj sağlayacak şekilde geliştirmişlerdir.

Türkiye'ye gelecek olursak küresel değer zincirlerinde Türkiye'nin en önemli avantajlarından birisi ticaretinin yarısına yakınına yakınına gerçekleştirdiği Avrupa pazarlarına kolay erişim ve alternatif ulaşım imkânlarına sahip olmasıdır. Ancak uzak pazarlar için benzer durum sözkonusu değildir. Türkiye, lojistik maliyetler ve hizmetler konusunda yakın komşuları olan Bulgaristan, Yunanistan ve rakipleri Romanya, Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti ile kıyaslandığında sahip olduğu avantajlı konumu hızla kaybetmektedir. Nitekim 2012'ye kadar lojistik performans indeksinde (LPI) Türkiye'nin gerisinde olan bu ülkeler Türkiye'yi geçerek ciddi bir rekabet avantajı elde etmişlerdir. LPI, Dünya Bankası tarafından ülkelerin lojistik performanslarını ölçmek için geliştirilen endekstir. Ölçüm, 160 ülkede bulunan 6.000'den fazla sektör çalışan ve yöneticilerine kategorize edilmiş bir dizi sorunun sorulması ve verilen cevapların puanlarına göre sıralanmasıyla yapılmaktadır. LPI performans anketi, aşağıdaki altı alanda elde edilen sonuçların ağırlıklı ortalamalarının alınmasıyla hesaplanmaktadır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi, 2017, s. 15):

- Gümrüklerin ve gümrükleme sürecinin etkinliği (gümrükler),
- Ticaret ve taşımacılık ile ilgili altyapı kalitesi (altyapı),
- Rekabetçi sevkiyat fiyatlarının ayarlanabilmesi kolaylığı (sevkiyatların ayarlanması kolaylığı)
- Lojistik hizmetlerin yeterliliği ve kalitesi - taşıma operatörleri, gümrük müşavirleri (Lojistik hizmetlerinin yeterliliği ve kalitesi),
- Sevkiyatların izleme ve takip edilebilirliği (izleme ve takip edebilirlik),
- Sevkiyatların planlanan ya da beklenen teslimat süresi içinde alıcıya ulaşma sıklığı (zamanlama)

Türkiye LPI endeksinde, 166 ülke içinde 2012 yılında 3,51 endeks puanı 27. sırada iken 2014 yılında 3,52 endeks puanı ile 30.; 2016 yılında 3,42 endeks puanı ile 34.; 2018 yılında ise 3,15 puan ile 47. sırada yer almıştır. LPI endekslerine bakıldığında, küresel değer zincirlerinde rekabet gücü yüksek Almanya, İsviçre, ABD, Japonya gibi ülkelerin lojistik puanları düşük gelirli ülkelere göre ortalama %53, alt orta gelirli ülkelere göre %42 ve üst orta gelirli ülkelere göre %30 daha fazladır (LPI, 2018). Kıyaslama yapıldığında maliyet, verimlik, hız ve uzman personel konularındaki performanslarıyla avantaj yaratan söz konusu ülkelerin lojistik maliyetleri yaklaşık olarak Türkiye'nin yarısı kadardır.

Tablo 6: Lojistik Performans Endeksi Alt Bileşenlerinde Türkiye'nin Performansı

	2012	2014	2016	2018
Gümrükleme İşl.	32	34	36	58
Altyapı	25	27	31	33
Uluslararası Taş.	30	48	35	53
Lojistik Hiz. Kal.	26	22	35	51
Takip Edilebilirlik	29	19	43	42
Zamanında Teslim	27	41	40	44

Kaynak: World Bank (2018). Logistics Performance Rankings 2018

Lojistik Performans Endeksindeki alt başlıklara bakıldığında altı bileşende de 2012-2018 yılları arasında Türkiye'nin rekabet gücü azalmıştır Tablo 6'da ifade edildiği gibi söz konusu yıllar arasında Türkiye, gümrükleme işlemlerinde 32'den 58. sıraya; altyapıda 25'den 33. sıraya; uluslararası taşımacılıkta 30'dan 53. sıraya; lojistik hizmet kalitesinde 26'dan 51. sıraya; takip edilebilirlikte 29'dan 42. sıraya; zamanında teslimde 27'den 44. sıraya gerilemiştir.

Gümrük Birliği Anlaşması sonrası AB'ye üyelik çalışmaları kapsamında Ticaret Bakanlığı'nın düzenlemeleri lojistik altyapıyı güçlendirirse de aşağıdaki eksiklikler, küresel değer zincirlerinin bir parçası olan lojistik alanında Türkiye'nin rekabet gücünü olumsuz olarak etkilemektedir (TÜSİAD, 2012), (Erkan, 2014):

- Uluslararası taşımacılıkta belge teminindeki zorluklar,
- Depolama ve yurtiçi taşıma bedelleri gibi doğrudan masraflar,
- Uluslararası ticari faaliyetlerin %50'sinden fazlasının gerçekleştirildiği denizcilikte liman hizmetlerindeki gecikmeler,
- Gümrükleme işlemlerinde bürokratik işlemlerin neden olduğu zaman kayıpları ve masraflar,
- Kayıt dışılığın haksız rekabete yol açması,
- Çoklu taşımacılıkta yaşanan sıkıntılar,
- Demiryolu ağlarının yetersizliği ve modernizasyon ihtiyacı,
- Nitelikli uzman personel eksikliği,

Sonuç

Neo liberal politikaların küresel ölçekte yaygınlaşmış, yurt dışından ürün-hizmet temin içeriğinin (outsourcing) değişmesi ve teknolojik gelişmeler sonucu küresel ürün ağlarının yenilik ağlarına dönüşmesi, gelişmekte olan ülkelere teknolojik ve organizasyonel yapılarının güçlendirmeleri için önemli fırsatlar sunmaktadır. Kurumsal altyapılarını geliştirip, inovasyon, AR-GE, beşeri sermaye, hukuk, alanlarında radikal yatırımlar yapan ve neo liberal politikalara kademeli olarak geçiş yapan ülkeler, bu fırsatlardan yararlanıp gelişmiş ülkelerle hızlı bir yakınsama sürecine girerken; süreçten yararlanamayan diğer gelişmekte olan ülkeler ağırlıklı olarak düşük katma değerli ürünlerde uzmanlaşmaya devam etmektedirler. Doğu Asya'daki rakipleri gibi söz konusu alanlarda atılım yapamayan Türkiye'deki firmalar, Latin Amerika'daki firmalara benzer şekilde yüksek katma değerli ürünlere geçiş yapmakta ve küresel markalar yaratma konusunda sorun yaşamaktadırlar. Düşük katma değerli ürünlerde uzmanlaşmanın neden olduğu dış ticaret açığı, Türkiye'de cari açığın, dolayısıyla da enflasyon, düşük milli gelir, işsizlik gibi çeşitli makroekonomik sorunların kronikleşmesine neden olmaktadır. Türkiye'de birçok ekonomik sorunun temel nedenlerinden birinin teknoloji yoğun- katma değerli ürünler üretememek ve küresel markalar yaratamamak olduğu belirtilse de bu ürünleri neden Türkiye'nin daha fazla üretemediği ya da neden firmalarının markalaşmadığı soruları yeterince tartışılmamaktadır. Makalede, küresel değer zincirlerindeki Türkiye'nin performansı, benzer ülkelerle karşılaştırmalı olarak ortaya konduktan sonra bu sorulara literatürdeki çalışmalar- başta Schintz (2004), Kaplinsky-Moris (2001), IMF'nin (2019) ve Gereffi (1999) olmak üzere- dikkate alınarak devlet ve kurumların politikaları açısından yanıt bulunmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin coğrafi konumu, genç nüfus potansiyeli, ekonomisinde ağırlığı fazla olan sektörlerin değer zincirlerinin uzun olması ve gelişmiş ulaşım-iletişim altyapısı, firmalarının küresel değer zincirlerinde yükselerek katma değerli ürünler üretmesi için önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak devlet ve kurum politikaları ile ilişkili, inovasyon kapasitesi, AR-GE

teşvikleri, regülasyonlar, eğitim sisteminin kalitesi, hükümetin etkinliği, yolsuzluk, siyasi istikrar, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve lojistik hizmet kalitesi başlıklarındaki sorunlar, girişimciliği, yurtiçi yatırımları, ülkeye gelen yeşil alan doğrudan yatırımlarını, dolayısıyla da yüksek katma değerli ürünler üretimini olumsuz olarak etkilemektedir. Nitekim III. Bölümdeki istatistikler, Türkiye'nin kurumsal altyapı, istikrar, devletin yönlendiriciliği ve etkinliği ile sosyal alanlarında bölgesel ve küresel rakiplerinin önemli bir kısmının gerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu alanlarda 2000'li yılların başından itibaren görülmeye başlanan olumlu seyrin 2010 yılından sonra negatife dönmesi, teknoloji yoğun ürünler üretimi ve ihracatına da olumsuz olarak yansırken Türkiye'nin birçok rakibinden negatif olarak ayrışmasına neden olmaktadır. Çalışmada OECD, Dünya Bankası ve WIPO'dan alınan veriler, Türkiye'nin yüksek katma değerli ürünler üretememesin önemli bir nedenin de devlet ve kurumlarının niceliğe verdikleri önemi niteliğe verememelerinden/verememelerinden kaynaklandığını da ortaya koymaktadır. GSYİH'da AR-GE'ye ayrılan payın ve teşvik miktarlarının artırılması, eğitim süresinin uzatılması ve her ile üniversite kurulması gibi politikalar, uluslararası patent sayısı, nitelikli personel ve girişimci sayısı alanlarında çıktıya dönüşmemektir. Bu, gelecek çalışmalarda özellikle araştırılması gereken bir konudur.

Çözüm için devlet ile kurumların, tüm paydaşlarla yakın işbirliği içinde kısa, orta ve uzun vadeli politikalar tasarlayarak nicelikten çok niteliğe önem vererek ve tasarladıkları politikaları istikrarlı bir şekilde uygulayarak söz konusu alanlardaki eksiklikleri gidermeleri gerekmektedir.

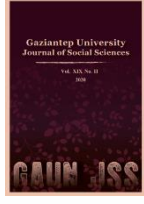
Kaynakça

- Akçiyit, U. (2020). *Türkiye'de inovasyon rekabet formu*. Erişim tarihi:16.02.2021, <https://ref.sabanciuniv.edu/tr/content/rekabet-forumu-webinar-serisi.->
- Anna, I., Faezeh, R. and Borislava, M. (2019). Global value chains: what are the benefits and why do countries participate? *IMF Working Paper. WP/19/18*, USA.
- Arnold, J.M., Javorcikm, B.S. and Mattoo, A. (2011). Does services liberalization benefit manufacturing firms? Evidence from the Czech Republic. *Journal of International Economics*, 85(1), 136–146.
- Baldwin, R., and Javier L. G. (2013). Supply-chain trade: A portrait of global patterns and several testable hypotheses, *National Bureau of Economic Research Working Paper No. W 18957*. USA.
- Chartsbin (2015). *Country rankings by inward FDI potential index*. Erişim tarihi:16.03.2021, <http://chartsbin.com/view/2266>.
- Chikashi, K. (2004). Clustering and upgrading in global value chains: The Taiwanese personal computer industry. In H. Schmitz (Ed), *local enterprises in the global economy (91-106. ss.)*. UK: Edward Elgar Publishing.
- Cattaneo, O., Gereffi, G. and Staritz, C. (2010). *Global value chains in a Postcrisis World: A development perspective*. Washington: World Bank.
- Cornell University, INSEAD and WIPO (2021). *The Global Innovation Index 2021: Tracking innovation through the COVID-19 crisis*. Geneva: WIPO.
- Criscuolo, C. and Timmis, J. (2017). The relationship between global value chains and productivity. *International Productivity Monitor*, 32, 61-83.
- De Backer, K., Miroudot, S. (2012). *Mapping global value chains*. Paris:OECD Yayınları.
- Erkan, B. (2014). Türkiye'de lojistik sektörü ve rekabet gücü, *ASSAM*, 1 (1), 44-65.
- Economist (2019). *Democracy index*. Erişim Tarihi:20.03.2021, <https://www.eiu.com/topic/democracy>.
- Gereffi, G. (1999). International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain. *Journal of International Economics*, 48(1), 37-70.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2017). *Lojistik performans endeksi 2016*. *Gümrük ve Ticaret*

- Bakanlığı Yayınları No: 895.* Ankara.
- Gündoğdu, C., Saraçoğlu, D.C. (2016). Participation of Turkey in global value chains: An analysis based on world input output database, *ERC Working Papers in Economics No:16/10*. Ankara.
- Humprey, J., Shimitz, H. (2000). Governance and upgrading: Linking industrial cluster and global value chain research, *IDS Working Paper. No:120*. USA.
- Kaplinsky, R. and Morris, M. (2001). *A handbook for value chain research*. UK: University of Sussex.
- Kowalski, P., Gonzalez, J. P., Ragoussis, A. and Ugarte, C. (2015), Participation of developing countries in global value chains: implications for trade and trade-related policies. *OECD Trade Policy Papers. No. 179*. Paris.
- Kummritz, V. (2016). Do global value chains cause industrial development? Centre for trade and economics integration. *CTEI Working Papers No:01-2016*. Genova.
- Luppi, C. (2015). *How global value chains can reshape Turkey's Economy*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Libera Università Internazionale Degli Studi Sociali, İtaly.
- Montalbano, P., Nenci, S. and Pietrobelli, C. (2018). Opening and linking up: firms GVC's and productivity in Latin America. *Small Business Economics, 50(4)*, 917–935.
- OECD, WTO, UNCTAD (2013). *Implications of global value chains for trade, investment, development and Jobs*. Erişim tarihi:12.01.2021, <http://www.oecd.org/trade/>.
- OECD (2013). *Global value chains: Turkey*. Erişim tarihi:10.03.2021, <http://www.oecd.org/sti/ind/>.
- OECD (2017). *OECD skills outlook 2017: Skills and global value chains*. Erişim tarihi:10.01.2021,<http://dx.doi.org/10.1787/9789264273351-en>.
- OECD (2018). *Trade in Value Added: Turkey*. Erişim tarihi:10.06.2021, <https://www.oecd.org/industry/ind/TIVA-2018-Turkey.pdf>.
- Özkul, M. Fazıl (2011). *Dünya ekonomisinde değişen dengeler ve yükselen ekonomilerin artan önemi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkul, M. (2011), Türkiye Ekonomisinde beyaz eşya sektörünün önemi. *Ekonomik Yaklaşım, 22(78)*, 119-136.
- Özkul, M.F. (2017). The role of production networks in the development of China and other developing East Asian Countries. *Ekonomik Yaklaşım, 28 (105)*, 63-93.
- Özkul M.F. (2018). II. Dünya Savaşından günümüze Tayvan Ekonomisi. İçinde A. M. Dündar (Ed.), *Türkiye'de Tayvan Çalışmaları I* 33-45. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Schimitz, H. (2004). *Local enterprises in the global economy: issues of governance and upgrading*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Taymaz, E., Voyvada, E. ve Koç, K. (2011). Uluslararası üretim zincirlerinde dönüşüm ve Türkiye'nin konumu. *TUSİAD No:T/2011,12;522*. İstanbul.
- TUSİAD (2012). Türkiye'de lojistik dış ticaret süreçleri: Maliyet ve rekabet unsurları TUSİAD Yayınları No:2012-03/526. İstanbul.
- WIPO (2017). *World intellectual property indicators 2017*. Erişim tarihi: 09.01.2021, <http://www.wipo.int/portal/en/index.html>.
- World Bank (2020). *The worldwide governance indicators*. Erişim tarihi: 07.01.2021, <http://info.worldbank.org/governance/>.
- World Bank (2017). *Global value chain development report: measuring and analyzing the impact of GVSs on economic development*. Washington DC: World Bank.
- World Bank (2018). *Logistics performance rankings*. Erişim tarihi: 03.01.2021, <https://lpi.worldbank.org, 2018>.
- World Bank (2019). *Global value chain development 2019*. Erişim tarihi: 05.07.2021,

-
- <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2019>.
- World Bank (2020). *Doing business 2020*. Erişim tarihi: 03.04.2021, <https://www.doingbusiness.org/>.
- World Bank (2020 a). *Global value chain development 2020*. Erişim tarihi: 05.07.2021, <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020>.
- World Bank (2020 b). *Governance indicators 2019*. Erişim tarihi: 05.04.2021, <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>.
- World Economic Forum (2019). *Global competitiveness index. 2019*. Erişim tarihi: 06.04.2021, <https://www.doingbusiness.org/>.
- World Justice Project (2020). *World justice index 2019*. Erişim tarihi: 05.04.2021, <https://worldjusticeproject.org/>.
- World Transparency Organization (2020). *Corruption perceptions index 2019*. Erişim tarihi: 07.04.2021, <https://www.transparency.org>.
- Yanıkaya, H., Altun, A , Tat P. (2020). The impacts of openness and global value chains on the performance of Turkish sectors *ERF Working Paper. No:1447*.
- YASED (2021). Uluslararası doğrudan yatırımlar 2020 yıl sonu değerlendirme raporu, İstanbul: YASED.
- Ziemann, V. and Guérard, B. (2016). Reaping the benefits of global value chains in Turkey, *OECD. Economics Department Working Papers No. 1366*. OECD Publishing, Paris.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Hanehalkı Tasarruf Davranışlarının Sentetik Panel Veri ile Tahmin Edilmesi¹

Estimating The Saving Behaviours of Turkish Households With Synthetic Panel Data

Merve GÜNGÖR PARLAKYİĞİT^{a*} Ömer ÖZÇİÇEK^b

^a Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Finans, Bankacılık Sigortacılık Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6546-3415

^b Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5617-2360

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Ekim 2021

Kabul tarihi: 8 Aralık 2021

Anahtar Kelimeler:

Sentetik panel veri,

Kohort teknikleri,

Yaşam döngüsü hipotezi,

İhtiyati tasarruf hipotezi

ARTICLE INFO

Article History:

Received October 7, 2021

Accepted December 08, 2021

Keywords:

Synthetic panel data,

Cohort techniques,

Life-cycle hypothesis,

Precautionary saving hypothesis

ÖZ

Bu çalışmada 2002-2013 dönemi TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması (HBA) mikro verileri kullanılarak Türk hanehalkının tüketim ve tasarruf davranış modeli analiz edilmiştir. Bu çalışmanın amacı Türk hanehalkının gelir dinamiğini, tüketim ve tasarruf davranışlarını anlamaya katkıda bulunmak ve Türkiye ekonomisinde Yaşam Döngüsü Hipotezi ve İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin geçerliliğini sınamaktır. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak Deaton (1985) u takiben sentetik panel veri/kohort teknikleri kullanılmış ve ayrıca tüketim için iki aşamalı Sistem-GMM tekniği ile log doğrusallaştırılmış *Euler* denklemi tahmin edilmiştir. Elde edilen tüm ampirik bulgular tüketimin gelire aşırı duyarlı olduğunu gösterirken, bu durum Türkiye için Yaşam Döngüsü Hipotezi'nin geçerliliğine yönelik bir kanıt elde edilemediğini göstermektedir. Son olarak Türkiye için log doğrusallaştırılmış *Euler* denklemi ile İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin geçerliliği test edildiğinde, sonuçlar (gelecek dönem işgücü belirsizliği gibi) belirsizlik oluştuğunda hanehalkının yaşam boyu tüketimlerini sabit tutmak için cari tüketimlerini erteleceklerini ve tasarruf düzeylerini arttıracaklarını göstermektedir. Bu nedenle ampirik analiz sonuçları 2002- 2013 dönemi TÜİK HBA verileri dikkate alındığında Türkiye için İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin geçerliliğini destekler niteliktedir.

ABSTRACT

In this paper, we analyze the saving and consumption behavior model of Turkish households, using the TURKSTAT Household Budget Survey microdata between 2002 and 2013. The aim of this study is to contribute to the understanding of household income dynamics, consumption and saving behaviours in Turkish households and to investigate the validity of the Life Cycle Hypothesis and Precautionary Saving Hypothesis in the Turkish economy. In this study, cohort techniques are used as the econometric methods following Deaton (1985) and log linearized *Euler* equations are estimated by two-step system-GMM techniques as well. According to all estimation results, the predictions of the Life-Cycle Hypothesis do not hold for Turkey due to the excess sensitivity of consumption to income. Finally, when we tested the validity of the Precautionary Saving Hypothesis by estimating log linearized *Euler* equations for Turkey, the results show that households will postpone their current consumption and increase their saving level in order to keep their lifetime consumption constant when future (labour income) uncertainty occurs. Therefore the empirical analysis results support the validity of the Precautionary Saving Hypothesis for Turkey, using the TURKSTAT Household Budget Surveys data for the period 2002-2013.

¹ Bu çalışma yazar Merve Güngör Parlakyiğit'in (2020) "Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Belirleyicileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

Ayrıca yazar Merve Güngör Parlakyiğit tarafından Türkiye Ekonomi Kurumu, Uluslararası Ekonomi Konferansı'nda (UEK-TEK 2016 BODRUM, 20-22 EKİM 2016) "Türkiye'de Hanehalkı Tasarruf Davranışının Yaş ve Eğitim Düzeyi ile İlişkisi" başlığı ile tezin alt konusu bildiri olarak sunulmuştur.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: gungormerve2013@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Investments are crucial for economic growth and are financed only by increasing savings. In the absence of an efficient financial system, household savings are considered to have more influence on social welfare rather than corporate savings. As a key component of private savings, household savings provide financial support to households with its microeconomic dimension while they also contribute to economic growth by encouraging the production of capital goods with its macroeconomic dimension. Therefore, household savings have an important role in estimating future economic growth. Household savings are calculated by subtracting the household consumption expenditures from the household disposable income. Accordingly, in theory, the determinants of savings closely correlate with the determinants of consumption. So, in order to comprehend the household saving behaviors, it is required to know the consumption theories and their improvements. This study aims to evaluate the saving and consumption habits of Turkish households. Modigliani and Brumberg's (1954) Life-Cycle Hypothesis and Friedman's (1957) Permanent Income Hypothesis are the starting points of evaluating consumption and saving behaviors in modern microeconomics literature. Both theories basically emphasize that individuals aim at keeping constant the marginal utility of consumption by spreading their consumption among periods. Additionally, Hall's (1978) Life Cycle/Permanent Income Hypothesis makes a contribution to the theory within the scope of rational expectations. Hall's paper (1978) is the first study that implements the CEQ utility function on the Euler equation. In this regard, the certainty equivalent preferences utility function "CEQ" is widely used, in which the current consumption decision is equated to the consumption in the future period. The CEQ model's additional restrictive assumptions are the interperiod additive separable for the utility function and the absence of liquidity constraints. An alternative hypothesis is Deaton's (1991) Precautionary Saving Hypothesis. In the Precautionary Saving Hypothesis, consumption and saving decisions are determined under risk and uncertainty. When the individuals are prudent and avoid risk, there will be a significant negative impact on current consumption. So, uncertainty will cause additional savings named "precautionary". The accumulated savings, on the other hand, will be used to buffer the consumption level against the contingencies (uncertainties). While the future consumption is evaluated as if it is known in advance and the marginal utility of consumption is linear in the CEQ model, the marginal utility of consumption is convex in the Constant Relative Risk Aversion (CRRA) model considering the uncertainty. There is no clear consensus among empirical studies examining the above-mentioned hypotheses. In this study, it is aimed to test the validity of the hypotheses which are mentioned as modern consumption theories for Turkey using the data set of TURKSTAT Household Budget Surveys between 2002 and 2013. First of all, synthetic panel data cohort techniques were employed as the econometric methods following Deaton (1985). Synthetic panel data analyses are based on graphs and comments for them. While performing these analyzes, households were divided into cohorts according to their age ranges. According to the cohort estimation results, income age profiles and consumption age profiles exhibit hump shapes, but this shape is not as apparent as that of developed countries because of the Turkish household structure. The preferring of young and old individuals to live with their parents in the same house prevent a significant decrease in income and consumption at the two ends of the life cycle. As a result, using the cohort techniques, the estimations of the Life-Cycle Hypothesis are not valid for Turkey due to the excess sensitivity of consumption to income. In addition following the paper of Deaton (1997); cohort effect, age effect, and year effect were evaluated separately for income, consumption, and savings variables in the relevant period. While a strong and negative cohort effect stands out for median income and median consumption, a positive cohort effect is remarkable in median saving and median saving rate. A negative cohort effect implies that younger cohorts have more income and consumption than older cohorts, while a positive cohort effect indicates that younger cohorts have lower savings and savings rates than older cohorts. When evaluated in terms of age effect, there is a positive age effect for median income and median consumption, and a negative age effect for median savings and median savings rate. The fact that the age effect is positive indicates that income and consumption values are lower at early ages compared to older ages. Where the age effect is negative, younger households tend to save more than older households. Finally, we tested the validity of the modern consumption theories based on microeconomics by using the two-stage system-GMM in favor of the log linearized *Euler* equations for Turkey, employing the TURKSTAT Household Budget Surveys data for the period 2002-2013. The first result showed that consumption is sensitive to lagged changes in household disposable income and therefore the Life Cycle Hypothesis is not valid for Turkey. When we tested the Precautionary Saving Hypothesis, in order to take account of the uncertainty factor, a distinction was made between regular and non-regular working the head of household, as an alternative. The obtained two-stage system-GMM results support that the Turkish households behave in accordance with the Precautionary Saving Model.

Giriş

Klasik görüşte sermaye birikiminin kaynağı olması açısından tasarrufa önem verilirken, Neoklasik ve Keynesyen modellerde tasarrufun yatırımlar üzerinden ekonomik büyümeye katkı sağlamasına vurgu yapılmaktadır. Bu anlamda ekonomik büyüme ve sermaye birikimi için gereken yatırımların, ancak tasarrufların artırılmasıyla karşılanacağı yönünde ortak bir görüş söz konusudur. İç tasarruflar ve dış tasarruflar bir ülkenin yatırımlarını finanse etmektedir. Vergilerin artırılması ve iç borçlanma ile iç tasarrufları artırmak için bir alternatifken, etkin işleyen bir finansal sistem iç tasarruflara daha istikrarlı bir kaynak sunacaktır. Dış tasarruflar ise doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve dış borçlanmayı kapsamaktadır. Dış tasarruflarla finanse edilen yatırımlar hem cari açık riskini oluşturacak, hem de ülkeyi ekonomik ve siyasal dış şoklara açık hale getirecektir. Bu nedenle öncelik istikrarlı yatırımlar sağlamak adına iç tasarrufların teşvik edilmesidir. Türkiye gibi finansal piyasaların yeterince işlerlik kazanmadığı toplumlarda kurumsal tasarruflardan çok, hanehalkı tasarrufları ön plandadır ve bu anlamda ekonomik büyümenin en önemli itici güçlerinden biridir. Bu çalışmada Türk hanehalkı tüketim ve tasarruf davranışları 2002-2013 dönemi TÜİK HBA veri seti ile oluşturulan sentetik panel verileri yardımıyla incelenmekte ve mikroekonomi literatürüne katkı sağlamak hedeflenmektedir. Tüketim için *Euler* denklemlerinin Sentetik Panel Veri/Kohort Analizi ve İki Aşamalı Sistem GMM ile incelenmesi neticesinde elde edilen sonuçlardan ilki tüketimin beklenen gelire aşırı duyarlılık göstermesidir. Bu anlamda Yaşam Döngüsü Hipotezi (YDH) ve Yaşam Döngüsü Sürekli Gelir Hipotezi (YDSGH) Türk hanehalkı tasarruf davranışlarını açıklamada yetersiz kalmıştır. Ampirik bulgulardan bir diğeri ise İhtiyati Tasarruf Hipotezi (Tampon Stok Tasarruf Modeli) için *Euler* denkleminin tahmini neticesinde Türk hanehalkının İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin önermesine uygun şekilde tasarruf davranışı sergilediği yönündedir.

Çalışmanın bundan sonraki gelişimi ise şu şekildedir: Birinci bölümde modern tüketim teorileri açıklanmakta, ikinci bölümde konuyla ilgili ampirik literatüre yer verilmekte, üçüncü bölümde materyal ve yöntem yer almakta, dördüncü kısım bulgulardan oluşmakta ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanmaktadır.

Modern Tüketim Teorileri

F. Modigliani ve R. Brumberg (1954) “Yaşam Döngüsü Hipotezi-YDH” ve M. Friedman (1957) “Sürekli Gelir Hipotezi-SGH” ile modern tüketim teorilerinin başladığı kabul edilir. Her iki hipotezin temel varsayımı, mükemmel sermaye piyasası işlerliği ve mükemmel kesinlik iken; bireyler ikinci dereceden fayda fonksiyonuna sahiptir. İkinci dereceden fayda, marjinal faydanın iç bükey özelliğini kaybedip doğrusal olmasına yol açar ve marjinal faydanın beklenen değerinin, beklenen değer marjinal faydasına denk olduğunu gösterir. İlgili modellerde bireylerin amacı zaman içerisinde tüketimlerinin marjinal faydasını eşitlemeye yönelmeleri, yani tüketim düzleştirmesidir. Bu nedenle tüketim, gelecek dönem tüketimin cari tüketime eşit olduğu bir koşullu beklenen değer “martingale” dir (Deaton, 1992a, s. 26). YDH’de ve SGH’de cari tüketim kararının gelecek dönem tüketime denkleştirildiği kesinlik eşdeğeri tercihler fayda fonksiyonu “Certainty Equivalent-CEQ” yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu özellik beklenen tüketimin kesin olarak biliniyor gibi gözüktüğünü tanımlayan kesinlik eşdeğerliğini ifade etmekte ve tüketimin marjinal faydasının doğrusal olmasıyla ilişkilendirilmektedir. CEQ modeline göre tüketimin ömür boyu beklenen şekli, beklenen gelir şeklinden bağımsızdır (Browning ve Lusardi, 1996, s. 1799-1801).

Neoklasik kuramın bir önermesi niteliğinde olan Hall’ın (1978) “Yaşam Döngüsü Sürekli Gelir Hipotezi-YDSGH”nde; SGH’ ne rasyonel beklentiler dahil edilir. Hall (1978);

CEQ fayda fonksiyonunu *Euler* denklemine uygulayan ilk çalışmadır. Hall (1978) ın tüketim için elde ettiği *Euler* denklemi ise şu şekildedir (Hall, 1978, s. 972-974):

$$\mathbf{u}'(\mathbf{c}_t) = (1 + \delta)^{-1} \mathbf{E}_t[(1 + r)\mathbf{u}'(\mathbf{c}_{t+1})] \quad t=1,2,3,\dots,T. \quad (1)$$

Denklem 1’de $u(.)$ bir dönemlik içbükey (ikinci dereceden) fayda fonksiyonu, c : tüketim, δ : subjektif iskonto oranı, r : (her dönem için sabit) reel faiz oranı, E_t : t döneminde mevcut bilgiye dayalı beklenti operatörüdür. $\delta = r$ varsayımı ile denklem (1) yeniden düzenlenirse:

$$\mathbf{E}_t \mathbf{u}'(\mathbf{c}_{t+1}) = \mathbf{u}'(\mathbf{c}_t) \quad (2)$$

Marjinal fayda artık bir koşullu beklenen değer “martingale” olacağı için; gelecek dönemin marjinal faydası, bu dönemin marjinal faydasına eşit olacaktır. Bu durumda:

$$\mathbf{E}_t(\mathbf{c}_{t+1}) = (\mathbf{c}_t) \quad (3)$$

Denklem (3) e göre cari tüketim, gelecek dönem tüketimin en iyi tahmin edicisidir ve YDH ve SGH aksine geçmiş dönem bilgilerin ve gelirin beklenen değerinin tüketimi açıklayıcı gücü yoktur. Bu bilgiler ışığında, zaman içerisinde tüketimde meydana gelen değişimler öngörülemez nitelikteyse, tüketimin marjinal faydası doğrusal iken tüketimin olasılıklı özellikleri “rassal yürüyüş” izlemektedir (Hall, 1978, s. 971-972, Hall ve Mishkin, 1982, s. 466). Denklem (3) ü, denklem (4) gibi yazmak ta mümkündür:

$$\mathbf{c}_{t+1} = \mathbf{c}_t + \boldsymbol{\epsilon}_{t+1} \quad (4)$$

$\boldsymbol{\epsilon}_{t+1}$: Tüketicinin karşılaştığı belirsizlik kaynağıyla ilgili tüm yeni bilgilerin tüketime etkisidir. Modelde sürpriz bir politika uygulanmadığı sürece rasyonel beklentilere sahip olan ajanlar ortalama olarak sürekli gelirlerini doğru tahmin edecek, tüketim ve tasarruf düzeylerinde değişim meydana gelmeyecektir. Sürpriz (öngörülemeyen) bir politika uygulanması ise sürekli gelir tahminlerinde sapmaya yol açacak, tüketim ve tasarruf rassal bir biçimde değişecek, önceden tahmin edilemeyecektir (Hall, 1978, s. 976). Bu nedenle bu modelde sadece beklenmedik politika değişiklikleri tüketimi ve dolayısıyla tasarrufu etkilemektedir.

Ampirik literatürde tüketim için yaygın olarak kullanılan *Euler* denklemi (Attanasio, 1994, s. 18, Attanasio ve Weber, 2010, s. 1132):

$$\Delta \log(\mathbf{c}_{t+1}) = \text{constant} + \boldsymbol{\theta}' \mathbf{z}_{t+1} + \boldsymbol{\sigma} \log(1 + r_{t+1}) + \boldsymbol{\epsilon}_{t+1} \quad (5)$$

Denklem (5) izoelastik tercihlerle dönemlerarası toplamsal ayrılabilir bir optimizasyon probleminden log doğrusallaştırılarak birinci sıra koşulundan türetilir. Burada c : hanehalkı tüketimi, z : tüketimin marjinal faydasını yansıtan hanehalkı reisinin yaşı, hanehalkı büyüklüğü, eğitim düzeyi, çocuk sahipliği, kentte ve kırsalda yaşayan hanehalkının payı, kadınların işgücüne katılımı ve sosyal güvenlik kurumuna kayıt olmak gibi kukla değişkenleri içeren demografik faktörleri ve işgücü arzı değişkenleri, $\boldsymbol{\sigma}$: dönemlerarası ikame esnekliği, r : reel faiz oranı, $\boldsymbol{\epsilon}$: bireyler arasında ilişkilendirilen beklentisel hataları içeren hata terimidir.

Flavin (1981), Hall’ın (1978) modeline benzeyen otoregresif yapıya sahip bir model ile; mikro veriler kullanarak, geliri beklenen ve beklenmeyen bileşimlerine ayırmış, “ $\log(y_t)$ ” tüketimdeki değişimin beklenen veya gecikmeli gelir artışına duyarlılık katsayısını denklem (5) e dahil etmiştir. Fayda fonksiyonunda tüketim ve boş zaman ayrılabilir kısıtı altında (Flavin, 1981, s. 1006-1007; Attanasio ve Weber, 1995, s. 1138; Attanasio ve Weber, 2010, s. 1132):

$$\Delta \log(\mathbf{c}_{t+1}) = \text{constant} + \boldsymbol{\theta}' \Delta \mathbf{z}_{t+1} + \boldsymbol{\sigma} \log(1 + r_{t+1}) + \gamma \Delta \log(y_t) + \boldsymbol{\epsilon}_{t+1} \quad (6)$$

$\Delta \log(y_t)$: Gecikmeli gelirdeki beklenen değişim veya gecikme gelir düzeyini ifade etmekte ve genellikle toplam hanehalkı harcanabilir geliri veya işgücü geliri olarak ölçülmektedir.

Aşırı duyarlılık parametresi olan $\gamma=0$ iken tüketimdeki değişim, beklenen veya gecikmeli gelirdeki değişikliğe duyarsızdır. Dolayısıyla iç bükey fayda fonksiyonuna sahip olan tüketicilerin beklenen gelir dalgalanmalarını düzeltirmelerinden dolayı bu iki değişken arasında ilişki yoktur. Bu hipotezin kabul edilmesi YDSGH lehine bulgudur. Aşırı duyarlılık parametresi için alternatif hipotez $\gamma \neq 0$ ise katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, bir diğer ifadeyle beklenen gelir değişikliklerinin tüketimdeki değişimleri öngördüğünü göstermektedir. Bu bulgu; YDSGH'nin reddi anlamına gelirken, Flavin'in (1981) aşırı duyarlılık testini haklı çıkarmaktadır.

Mükemmel öngörüü vurgulayan CEQ modelini içeren YDH, SGH ve YDSGH belirsizlik durumunu açıklayamamalarından ötürü eleştirilmektedir. Belirsizlikle karşılaşıldığında, dönemlerarası ikame ve riskten kaçınma güdüsü varsayımları ile esnek dönemlerarası tercihler; kesinlik eşdeğeri "CEQ" fayda fonksiyonunun geçerliliğini yitirmesine yol açmıştır. CEQ fayda fonksiyonunda gelecek dönem tüketim önceden kesin olarak biliniyor gibi değerlendirilirken, belirsizlik dikkate alındığında bu model geçersiz kalacaktır.

Belirsizlik ve risk faktörünü dikkate alan çalışmalara Leland (1968), Sandmo (1970) ve Zeldes (1989) öncülük etmiştir. Leland'ın *Euler* denkleminde uyarladığı tüketim denkleminde fayda fonksiyonunun üçüncü dereceden türevinin pozitif olması ($u'''(.) > 0$); marjinal faydanın dış bükey oluşunu belirsizlikle ilişkilendirdiği ihtiyati tasarruf güdüsünün varlığını göstermektedir (Leland, 1968, s. 465-466). Bu sonuç gelecek dönem gelir belirsizliğindeki artışın içinde bulunan dönemdeki tasarrufları artırdığını ispat etmektedir. Sandmo (1970), ücretli çalışanlar ve serbest meslek çalışanları için işgücü belirsizliğini dikkate aldığı çalışmasında her iki meslek grubu için tasarruf tutumlarının birbirinden farklı olduğu sonucu ile karşılaşmıştır (Sandmo, 1970, s. 355-358). Zeldes (1989), likidite kısıtı üzerinden İhtiyati Tasarruf Modeli'ni açıklamış ve SGH ile karşılaştırmıştır. Riskten kaçınan ajanlar krediye ulaşım imkanının kısıtlılığı nedeniyle beklenmedik ihtiyaçlar karşısında ihtiyat güdüsü ile tasarruf yapabileceği gibi konut, araba vb. gibi dayanıklı tüketim malı almayı da tercih edebilir. Dolayısıyla ihtiyatlı bireyler geçici gelire aşırı duyarlılık gösterip cari dönem tasarruflarını artırırken, likidite kısıtı olmasa bile SGH'nden daha fazla tüketim artışı bekleyebilirler (Zeldes, 1989, s. 295-296). Kimball (1990) ise çalışmasında riskten kaçınmayı; fayda fonksiyonunun iç bükey olmasıyla, riske tepki olarak ihtiyatlılığı ise; marjinal fayda fonksiyonunun dış bükey olması ile ilişkilendirmiştir (Kimball, 1990, s. 53-54). Bu durumda riskten kaçınma, fayda fonksiyonunun ikinci dereceden türeviyle $u''(.) < 0$ ve ihtiyatlılık ise üçüncü dereceden türeviyle $u'''(.) > 0$ ilgilidir. Deaton (1991, 1992a, 1992b, 1997), Carroll vd. (1992) ile Carroll (1994, 1996, 2001), Carroll ve Kimball (1996, 2001) çalışmalarında likidite kısıtı ve ihtiyati güdüler üzerinden "İhtiyati Tasarruf Hipotezi/Tampon Stok Tasarruf Modeli" ni geliştirmişlerdir. Likidite kısıtı geçerliyken tüketicilerin; gelir belirsizliği, işgücü geliri belirsizliği, sağlık belirsizliği, yaşam süresi belirsizliği gibi gelecek dönemdeki beklenmedik gelişmelere karşı tedbir olarak tampon oluşturacak bir servet hedefleyeceklerini ve bu hedefe ulaşmak için ihtiyati servet biriktireceklerini öne sürmüşlerdir. Bu nedenle modellerinde tüketiciler tasarrufları; gelir dalgalanmalarını tamponlamak için kullanırlar. Hedeflenen bir servet (sürekli gelir) düzeyinin olduğu varsayımı altında gerçekleşen servet düzeyi; optimal değer altında kaldığında tüketiciler ihtiyatlı davranıp tasarruflarını artırmaya çabalarken, servet optimal değer üzerine ulaştığında tüketiciler bu kez sabırsız davranıp tüketimlerini artırmayı tercih edeceklerdir (Deaton, 1991, s. 1222-1223; Carroll vd., 1992, s. 61-62). Bu şekilde bireyler aslında daha önce biriktirdikleri birikimlerini kullanarak, mevcut (cari) gelir gerçekleştirmelerinin

oynaklığına kıyasla tüketimlerinin oynaklığını kontrol edebilmektedir. Aynı zamanda İhtiyati Tasarruf/ Tampon Stok Tasarruf Modeli; Flavin'in (1981) önermesini destekleyecek şekilde tüketimdeki değişimin öngörülebilir gelir artışı ile ilişkili olduğuna da açıklama getirmektedir. Carroll ve Summers (1991), Deaton (1991), Carroll vd. (1992), Carroll (1994, 2001) ve Gourinchas ve Parker (1999) da özellikle tüketim ve gelir artışı arasındaki yakın doğrusal ilişkiye açıklama getirmeleri bakımından modele katkı sağlamışlar; tüketicilerin ihtiyatlı olduğu ve borçlanmak için isteksiz davrandığı Tampon Stok Modeli ile tüketimin gelire olan duyarlılığını ilişkilendirmişlerdir. Tüketim özellikle geçici gelir şoklarına bire bir tepki vermez çünkü gelir böyle şoklara karşı tampon olarak kullanılır.

Belirsizlik kısıtını dikkate alan bu çalışmaların ortak noktası; CEQ modelinin geçersiz kaldığı durumda fayda fonksiyonunun genellikle Sabit Göreli Riskten Kaçınma "Constant Relative Risk Aversion-CRRA" içerdiğini ve tüketimin marjinal faydasının artık doğrusal değil de, dışbükey $u''(.) > 0$ olarak değerlendirildiğini öne sürmeleridir. Bu tür bir fayda fonksiyonu standart toplamsal model olarak türetilir ve belirsizlik faktörünü dikkate alan çalışmalarda standart dinamik optimizasyon çerçevesinde yaygınlıkla kullanılmaktadır. Karşılaştırma yapmak gerekirse CEQ fonksiyonunda belirsizlik faydayı değiştirmeyecek, marjinal fayda dönemler arasında sabit kalacaktır. Belirsizlik faktörünün dikkate alındığı ihtiyati tasarruf durumunda ise zamana ayrılabilir ihtiyati fayda fonksiyonundan ve izoelastik tercihlerden ötürü marjinal fayda artık doğrusal değil de, dışbükey $u''(.) > 0$ olur ve artan risk marjinal faydayı artırırken; (işgücü geliri) belirsizliğinden ötürü tüm gelir düzeylerinde CEQ modelinden daha az tüketimde bulunulur. Başka bir ifade ile ihtiyati tasarrufun varlığı; bireyin gelecekte yapacağı tüketimden elde edeceği marjinal faydayı; cari dönemde tüketimden elde edeceği marjinal faydadan büyük kılacağı için ajanlar cari tüketimlerini azaltırlar.

İhtiyati Tasarruf Hipotezi'ni (Tampon Stok Tasarruf Modeli'ni) test eden ampirik çalışmalarda yaygınlıkla CRRA türü fayda fonksiyonu kullanılır. Eşit esnek tercihler altında tahmin edilen log doğrusallaştırılmış *Euler* denklemi (Carroll vd.1992, s. 106; Carroll, 1996, s. 10):

$$\Delta \log c_{t+1} \approx \rho^{-1}(r - \delta) + 0.5\rho E_t \text{var}_t(\Delta \log c_{t+1}) + \varepsilon_{t+1} \quad (7)$$

Denklem (7) de c_{t+1} : bir sonraki dönem tüketim, ($\rho > 0$): göreli riskten kaçınma katsayısı, r : reel faiz oranı, δ : iskonto oranıdır. Denklemdeki $E_t \text{var}_t(\Delta \log c_{t+1})$: tüketim artışının beklenen varyansını gösterirken, varyans (risk) terimi ihtiyati tasarruf güdüsünü göstermektedir. Gelecek dönem tüketimin varyansında artış olduğunda (belirsizlikte artış); gelecek için ajanların bugün daha fazla tasarruf etmesi beklenmektedir, çünkü belirsizlikteki artış gelecekteki tüketimin değerini yükseltecektir (Carroll vd. 1992, s. 76).

Ampirik Literatür

Türkiye için hanehalkı tasarruf ve tüketim alışkanlıklarını inceleyen mikroekonomik çalışmalarda ulaşabildiğimiz kadarıyla yaygın olarak TÜİK HBA verileri kullanılmaktadır. İstisna olarak Ceritoğlu (2013) Tüketici Eğilim Anketini, Yılmaz (2010) ise 2008 Tüketici Finans Anketini kullanmıştır.

Türkiye için yapılan çalışmalardan Beyaz Sipahi (2021), 2018 yılı için GMM uyguladığı çalışmada kişi başına düşen gelir, kadın çalışan, konut sahipliği, bağımlılık oranı ve yaş faktörünün hanehalkı tasarruflarını pozitif etkilediği, ikinci konut ve otomobil sahipliğinin ise hanehalkı tasarruflarını negatif etkilediği sonucuyla karşılaşmıştır. Öksüz Narinç ve Küçükönder (2020), 2017 yılı için ardışık logit modelini kullandığı çalışmada konut ve otomobil sahipliğinin, yaş değişkeninin tasarrufları artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Kızılgöl ve İpek (2019), 2002-2016 dönemi veri seti ile probit uygulayarak konut ve otomobil sahipliği,

hane büyüklüğü, yaş, eğitim, meslek durumu ve kadın çalışanların hanehalkı tasarruflarını etkileyen önemli değişkenler olduğunu ifade etmişlerdir. Pektaş ve Erdem (2017), 2003-2013 dönemi veri seti için iki aşamalı en küçük kareler metodu uygulamış ve hanehalkı tasarruflarını etkileyen en önemli faktörün gelir olduğu bulgusuyla karşılaşmış, ayrıca aynı gelir düzeyinde işsiz olan hanelerin daha fazla ihtiyati tasarruf eğiliminde olduğunu gözlemlemişlerdir. İpek ve Sekmen (2016), 2003-2012 dönemi için havuzlanmış en küçük kareler metodunu uyguladığı çalışmada eğitimin hanehalkı tasarruflarının en önemli belirleyicisi olduğu ve yaş, cinsiyet gibi ilave demografik faktörlerin hanehalkı tasarrufunu açıklamada önemli etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Şengür ve Taban (2016a), çoklu doğrusal regresyon modellerini 2002-2013 veri seti için uygulamış ve hanehalkının ücret, prim, faiz ve kira geliri gibi farklı gelir çeşitlerinin hanehalkı tasarruflarını önemli ölçüde etkilediği, gelir gruplarına göre tasarruf oranlarının da değiştiği bulgularıyla karşılaşmıştır. Şengür ve Taban (2016b) yine aynı dönem için bu kez lojistik regresyon modellerini kullanarak konut mülkiyeti, aylık gelir ve eğitim düzeyinin tasarrufları pozitif etkilediği; kırsal yaşam, otomobil sahipliği ve geçici istihdam faktörlerinin ise hanehalkı tasarruflarını negatif yönde etkilediğini ifade etmiştir. Aktaş vd. (2012) iki aşamalı ve havuzlanmış en küçük kareler yöntemleri ile 2003-2008 dönemi için tahminde bulunmuş, Türkiye’de ihtiyati tasarrufların geçerliliğine ilişkin güçlü kanıtlar elde etmiştir. Çolak ve Öztürkler (2012), 2010 yılı için en küçük kareler ve dilim regresyon metodu uyguladığı çalışmada yüksek gelir gruplarının, özellikle de kırsalda yaşayan hanelerin daha fazla tasarrufta buldukları sonucuna ulaşmışlardır. Rijckeghem (2010), 2004-2008 dönemi için araç değişken tahmincisi, iki aşamalı ve havuzlanmış en küçük kareler metodu ile İhtiyati Tasarruf Hipotezi’nin geçerliliği yönünde kanıtlar sunmuştur. Yılmaz (2010), 2008 yılı için probit ve tobit uygulamış; hanehalkı gelirinin, eğitimin, yaşın ve düzenli geliri olan meslek gruplarının tasarruflara pozitif katkısı olacağı sonucuna ulaşmıştır. Rijckeghem ve Üçer (2009), 2004-2005 dönemi veri seti ile probit ve araç değişken tahmincisi kullanarak gelir, faiz oranı ve belirsizlik faktörünün tasarruflara pozitif katkı sağladığı bulgusu elde etmişlerdir. Yükseler ve Türkan (2008), 2002-2006 veri setini yatay kesit analizi ile ele almış ve hanehalkı tasarruflarının gelir diliminin yükselmesiyle artacağı kanaatine varmışlardır. Bozkuş ve Üçdoğruk (2007) ise 2003 yılı veri setini çok terimli logit metodu ile ele almış, sonuçta yaş ve gelir düzeyinin hanehalkı tasarruf eğilimlerini önemli ölçüde etkilediği bulgusuyla karşılaşmıştır.

Literatürde Türk hanehalkı tasarrufları ile ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmı Ceritoğlu’ nun sentetik panel veri analizinden yararlandığı çalışmalarından oluşmaktadır. Ceritoğlu (2020), 2003-2018 dönemi için kohort geliri ve kohort tüketimi arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Ceritoğlu’nun 2003-2014 dönemi veri setini kullanarak ele aldığı çalışmalarından Ceritoğlu (2017a); kohort tüketim artışının kohort gelir artışı ile ilişkili olduğunu, yaşlı kohortların ve kentsel alanda yaşayan hanelerin ise işgücü belirsizliğine daha duyarlı olduğunu ifade etmiştir. Ceritoğlu (2017b), yaşam döngüsü tasarruflarının Türkiye için geçerli olduğu yönünde kanıtlar elde etmiştir. Ceritoğlu (2017c) ise ev sahibi olanlar ve kiracılar için konut fiyatları değişiminin kohort tüketime etkilerini incelemiş ve bu etkinin konut sahiplerinde daha güçlü olduğu bulgusu ile karşılaşmıştır. Ceritoğlu (2013), 2004-2012 dönemi çeyreklik veri setinden istifade ettiği çalışmada tüketim artışı ile beklenen gelir değişimi arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Ceritoğlu (2011), 2003-2009 dönemi için Türkiye’de İhtiyati Tasarruf Hipotezi’nin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yine Ceritoğlu (2009); 1994, 2002-2004 dönemi verilerini ele alarak İhtiyati Tasarruf Hipotezi’nin geçerliliği yönünde kanıtlar elde etmiştir.

Türk hanehalkı tasarruf ve tüketim alışkanlıkları ile ilgili çalışmaları ile dikkat çeken çalışmalardan bir kısmı da Cilasun ve Kırdar’a aittir. Cilasun (2009), sentetik panel veri

tekniklerini kullanarak 2002-2006 dönemi için elde ettiği bulgulara göre Türkiye’de hanehalkı tasarruf davranışlarının YDH ve İhtiyati Tasarruf Hipotezi ile uyuşmadığını ifade etmiştir. Cilasun ve Kırdar (2009), yatay kesit analizi ile 2002-2006 dönemi veri seti için Türkiye’de hanehalkı tasarruflarını açıklamada YDH’nin yetersiz olduğu sonucuyla karşılaşmışlardır. Cilasun ve Kırdar (2012) ise; sentetik panel veri analizi ile 2003 yılı veri setini dikkate aldığı çalışmada eğitime göre gelir profillerinin yaşam döngüsü boyunca yatay seyrettiği bulgularıyla karşılaşmıştır.

Türkiye dışında yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında Yao vd. (2011), 2007 yılı ABD ve 2008 yılı Çin verileri ile lojistik regresyon metodunu kullanarak tasarruf alışkanlıklarını karşılaştırmıştır. Çalışmalarında bulgular Çin hanehalkının Amerikan hanehalkından daha güçlü tasarruf güdüsüne sahip olduğunu ve bu farklılığın ihtiyat güdüsünden, eğitim güdüsünden ve emeklilik güdüsünden kaynaklandığını göstermektedir. Chamon ve Prasad (2010), 1989-2006 dönemi için sentetik panel veri tekniklerini kullandığı çalışmada, Çin’de YDH’nin geçerliliğine yakın bulgulara ulaşmışlardır. Browning ve Ejrnaes (2009), 1968-1999 dönemi için sentetik panel veri tekniklerini kullanmış ve bulgularında İngiltere’de tüketim yaşamın başlangıcında hızla artarken, yaşam döngüsünün sonlarında tekrar düşmüştür. Bu durum demografik faktörler, likidite kısıtı, ihtiyat güdüsü, tüketim ve işgücünün ayrılmazlığı ile açıklanmıştır. Bernheim vd. (2001), 1978-1990 dönemi için panel veri analizi uyguladığı çalışmalarında ABD’de İhtiyati Tasarruf Hipotezi’nin geçerliliği yönünde sonuçlar elde etmişlerdir. Blundell vd. (1994), 1970-1986 dönemi için sentetik panel veri analizi uyguladığı çalışmada İngiltere için demografik değişkenler ve işgücü piyasası değişkenlerini dikkate aldığı durumda gelirdeki beklenen değişikliklere tüketimin aşırı duyarlı olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Hall ve Mishkin (1982), 1969-1975 dönemi için ABD’de maksimum olabilirlik metodunu kullanarak değerlendirme yapmış; elde ettiği bulgular tüketimin yaklaşık yüzde sekseninin gelirdeki değişikliklere duyarlı olduğunu göstermiştir.

Hanehalkı tüketim ve tasarruf alışkanlıklarını sentetik panel veri teknikleri kullanarak inceleyen çalışmalardan önemli bir kısmı da Attanasio’ya aittir. Attanasio ve Weber (2010), 1978-2007 dönemi için İngiltere’de tüketimin gelirdeki öngörülebilir değişikliklere oldukça duyarlı olduğunu ve YDSGH’nin geçerli olmadığını tespit etmiştir. Attanasio ve Szekely (2000), çalışmalarında Meksika için 1984, 1989, 1992, 1994, 1996 yılları; Peru için 1985, 1991, 1994, 1997 yılları; Tayland için 1975, 1981, 1986, 1988, 1990, 1992, 1994, 1996 yılları; Tayvan için 1976- 1996 dönemi veri setini kullanmışlardır. Sonuçlar Doğu Asya’daki genç nesilin, Latin Amerika’dakilere kıyasla daha fazla tasarrufta bulunduğunu, toplam hanehalkı tasarruf değerinin daha fazla olduğunu ve daha güçlü bir kohort etkisi olduğunu göstermiştir. Attanasio ve Szekly (1998), 1984-1996 dönemini dikkate aldığı çalışmada Meksika’da hanehalkı tasarrufunun eğitim ile yüksek derecede korelasyonlu olduğu; ayrıca yüksek eğitilmiş kesimin, düşük eğitilmiş kesimin tasarruf-yaş profilinden daha fazla YDH ile uyumlu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Attanasio ve Weber (1995), 1980-1990 dönemi için ABD’de hem gelirin hem de tüketimin kambur şekilli olduğu, ancak tüketimin gelire göre daha az değişken olduğu sonucuyla karşılaşmıştır. Attanasio’nun (1993), 1980-1990 döneminde ABD için elde ettiği tasarruf-yaş profili 60’lı yaşlarda zirve yaparak kambur şekil almıştır. Attanasio ve Browning’in (1993) çalışmada 1970-1986 dönemi için İngiltere’de gelir ve tüketim kambur eğim alırken, YDH’nin İngiltere için geçerli olmadığı sonucunu gözlemlemişlerdir. Ayrıca modellerine demografik değişkenler eklendiği takdirde tüketimin işgücü gelirine aşırı duyarlılığı kaybolmuştur.

Sentetik panel veri analizi yardımıyla hanehalkı tasarruf davranışlarını değerlendiren çalışmalardan önemli bir kısmı da Deaton ve Paxson’ a aittir. Deaton ve Paxson (2000a), 1976-1995 dönemi için Tayvan’da yaş tasarruf profilini kambur şekilli bulmuştur. Deaton ve Paxson

(2000b), Tayvan için 1976-1995; Tayland için 1976, 1981, 1986, 1988, 1990, 1992 yıllarını dikkate almış ve sonuçlar iki ülke için de YDH' nin desteklendiğini göstermiştir. Deaton ve Paxson (1998a), 1983-1994 dönemi için ABD'de yaş arttıkça emeklilik yaşına kadar gelirin ve sağlık koşullarının yükselmekte, daha sonra düzleşmekte olduğu bulgularına ulaşmıştır. Deaton ve Paxson (1998b), yine aynı dönem için ABD'de sağlık statüsünü kohort, yaş ve cinsiyet bakımından gelire pozitif ilişkili bulmuştur. Deaton ve Paxson (1998c); 1984, 1987, 1990, 1993 yılları için ABD, İngiltere, Tayland, Tayvan, Endonezya, Meksika ve Pakistan'ı incelemiştir. Sonuçlar tasarruf oranı yüksekken yaşam boyu kaynakların genç nesile doğru yeniden dağıldığını ve hanehalkı tasarruflarının da bu şekilde yeniden paylaşıldığını göstermiştir. Deaton (1997), Tayvan'da 1976-1990 dönemini dikkate aldığı çalışmasında genç kohortların yaşlılardan hem daha iyi kazanca sahip olduğu, hem de daha hızlı bir kazanç artışıyla karşılaştığı bulgusuna ulaşmışlardır. Deaton ve Paxson (1994a), ABD için 1980-1990, İngiltere için 1969-1990, Tayvan için 1976-1990 dönemini incelemiştir. Sonuçta kohort içi tüketim ve gelir eşitsizliği her üç ülkede de yaşla beraber artmıştır. Deaton ve Paxson (1994b) ise 1976-1990 dönemini dikkate aldığı çalışmasında Tayvan'da tüketimin gelire benzer şekilde değiştiğini, aynı zamanda Tayvan'da yaşanan yüksek tasarruf oranlarının önemli bir kısmının genç ve bilinçli hanehalkından kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Deaton (1992b), 1985-1987 dönemi için Afrika Fildişi Sahili'ndeki hanehalkı tasarruf davranışlarını incelemiştir. Sonuçlar hanehalkı tasarruf davranışının SGH ile tamamen tutarlı olmadığını, hanehalkının tüketimini düzeltmek isterken gelecek işgücü geliri belirsizliği ve eksik sermaye piyasası düzenlemeleriyle karşılaştığını göstermektedir. Paxson (1995), ABD için 1980-1992, İngiltere için 1970-1992, Tayvan için 1976-1978, Tayland için 1976, 1981, 1986, 1988 ve 1992 yıllarını kapsayan çalışmasında bulgular tasarruf ve büyüme ilişkisinin YDH ile açıklanamayacağını, gelir ve tüketimin beraber hareket ettiğini doğrulamaktadır. Yaş-tüketim profiline bakıldığında ise; tüketim ileri yaşlarda İngiltere' de azalırken, ABD ve Tayland' da nispeten düzdür, Tayvan' da ise yaşla beraber artmaktadır. Paxson (1992); 1975, 1976, 1981, 1986 yılları için Tayland'da hanehalkı tasarruf davranışlarını incelemiştir. Sonuç olarak beklenen gelir değişiklikleri ve hanehalkı tasarrufu arasında güçlü ve pozitif bir ilişki vardır.

Carroll ise literatürde İhtiyati Tasarruf Hipotezi' ni test ettiği çalışmalarla dikkat çekmektedir. Carroll vd.'nin (2003); 1983, 1989, 1992 yılı verileri ile araç değişken tahmincisi ve logit kullandığı çalışmasında sonuçlar ABD' de işsizlik riskinin artması; görece düşük sürekli geliri olan hanehalkı tasarruflarını artırmazken, ılımlı bir düzeyde geliri olan hanehalkı için ihtiyati tasarruf etkisine yol açtığını göstermiştir. Carroll ve Samwick (1997), 1981-1987 dönemi için sentetik panel veri analizinden yararlanmışlar, sonuç olarak ABD'de çalışma çağının çoğunda ihtiyati tasarrufla uyumlu hareket edildiğini gözlemlemişlerdir. Carroll (1996); 1963, 1983 ve 1989 yılları için doğrusal regresyon modeli uyguladığı çalışmasında ABD'de YDSGH'nin geçerli olmadığı ve İhtiyati Tasarruf Modeli'nin geçerli olduğu yönünde kanıtlar sunmuştur. Carroll vd. (1992), 1968-1985 döneminde hareketli ortalama-MA(1) modeli kullandığı çalışmasında ABD'de yüksek derecede gelir belirsizliği ile karşılaşmış, ayrıca 1960-1985 dönemi çeşitli OECD ülkeleri için test edilmiş ancak sonuçlar İhtiyati Tasarruf Modeli'nin katı bir yorumlamasına uymamıştır. Carroll ve Summers (1991), 1960-1985 döneminde 15 OECD ülkesi için sentetik panel veri analizi yardımıyla hanehalkı tasarruf davranışlarını incelemiştir. Sonuçlar bazı ülkelerde geniş aile şeklinde yaşam nedeniyle tüketim sonuçlarının çarpık olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan gelir artışı ve tüketim artışı arasında yüksek bir korelasyon gözlemlenmiştir.

YDH ve İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin geçerliliğini soruşturan çalışmalardan bir kısmı da Jappelli'ye aittir. Jappelli vd.'nin (2007), 2002 ve 2004 yılı için panel sabit etki modeline dayanarak ele aldığı çalışmasında sonuçlar İtalya'da İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin geçerliliğini

desteklememektedir. Jappelli vd. (2006), 1993-1995 dönemi için probit uyguladığı çalışmalarında İtalya’da sağlık kalitesinin düşük olduğu bölgelerde daha fazla sağlık harcaması dağılımı ve daha çok ihtiyati tasarruf eğilimi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Jappelli ve Modigliani (2005), 1989-2000 dönemi için sentetik panel veri analizinden istifade ettiği çalışmasında İtalya’da tasarruf ve servetin yaşam döngüsü profilinin YDH’ne benzer şekilde kambur eğimli olduğu bulgusuyla karşılaşmışlardır. Jappelli (1999), 1984-1993 dönemi için sentetik panel veri analizinden yararlandığı çalışmasında kohort etkisi bakımından YDH’nin geçerliliğine yönelik sonuçlar elde etmesine rağmen, toplamda İtalya’da YDH’nden daha farklı bulgulara ulaşmıştır. Jappelli ve Modigliani (1998), 1984-1995 dönemi için sentetik panel veri tekniğinden istifade ettiği çalışmasında İtalya’da gelir yaş profilinin kambur şekilli olduğunu, tüketimin yaşam boyunca nispeten düz olduğunu, hem toplam tasarrufun hem de toplam servetin kambur şekilli eğilim sergilediğini göstermiştir.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada analiz için TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) 2002-2013 dönemi veri seti kullanılmıştır. Uç değerlerden doğan sapmayı engellemek amacıyla yıllık gelir düzeyi 100 TL’ den düşük olarak beyan edilen hanehalkı verileri analize dahil edilmemiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler olan *Gelir*: hanehalkı kullanılabilir gelirini, *Tüketim*: hanehalkı tüketimini, *Tasarruf*: yıllık hanehalkı gelirinden yıllık hanehalkı tüketiminin çıkarılması sonucu ulaşılan hanehalkı tasarruf verilerini, *Tasarruf oranı*: hanehalkı tasarrufunun hanehalkı kullanılabilir gelirine oranını ifade etmektedir. *Reel faiz oranı*: TCMB’nin veri dağıtım sisteminden elde edilen banka kredi faiz oranından enflasyon oranı çıkarılarak oluşturulmuştur. *Yaş*: hanehalkı reisinin yaşını temsil etmekte, *Hanehalkı büyüklüğü*: hanede yaşayan kişi sayısını ifade etmektedir. YDH ve YDSGH testi için hanehalkının demografik özellikleri ile ilgili oluşturulan kukla değişkenler ise şunlardır: *Eğitim*: Hanehalkı reisi lise+üniversite+lisansüstü mezunu ise:1, diğer eğitim mezunları:0; *Çocuk Sahipliği*: Hanehalkında en az bir çocuk varsa:1, hiç çocuk yoksa:0; *Kent/Kır*: Hanehalkı kensel yerleşimde ise:1, kırsal yerleşimde ise:0; *Çalışan Kadın*: Hanede en az bir çalışan kadın varsa:1, hanede çalışan kadın yoksa:0. İhtiyati Tasarruf Hipotezi’ni test etmek için ise belirsizlik ölçütü olarak kullanılan kukla değişken *İstihdam şekli*: Hanehalkında en az bir fert sürekli bir işte çalışıyorsa:1, hanehalkında sürekli işte çalışan fert yoksa:0 değerini almıştır. Reel faiz oranı haricinde tüm değişkenler 2002-2013 TÜİK HBA veri setinden elde edilen verilerle hesaplanmıştır. Tüm analizlerde reel değerler kullanılmış ve düzeltme için TÜİK veritabanından elde edilen 1998=100 bazlı gayrisafi yurtiçi hasıla deflatöründen istifade edilmiştir.

Çalışmada sentetik panel veri analizinden yararlanabilmek için hanehalkı reisinin doğum yılı aralıklarına göre kohortlar oluşturulmuş ve yaşam döngüsünü dikkate almak kaydıyla 25-70 yaş aralığı analize dahil edilmiştir. Yaşam döngüsü çerçevesinde bu çalışmada oluşturulan kohortlar ise şu şekildedir: 2002’ de 25, 2003’ te 26, 2004’ te 27,... ,2013’te 36 yaşında olanlar en genç (1.) kohortu, 2002’ de 26, 2003’ te 27, 2004’ te 28... 2013’ te 37 yaşında olanlar (2.) kohortu,... ve 2002’de 59, 2003’ te 60...2013’ te 70 yaşında olan hanehalkı reisleri (35.) en yaşlı kohortu kapsamaktadır. Tüm kohortlar tüm dönemlerde gözlemlenmiştir. 2002-2013 döneminde her yıl için oluşturulan 25-70 yaş arası olan bu gruplar toplamda 35 kohort, 12 yıl için 420 kohort-yıl hücrelerini içermektedir. Gözlemler grupların ortalama değerini temsil etmekte ve böylece pseudo panel verileri oluşturulmaktadır.

Sentetik Panel Veri/Kohort Analizi

Mikroekonomik verilerde anket sorularına ölüm, göç, anketörü evde bulamama vb. gerekçelerle ardışık zaman dilimlerinde aynı kişilerden yanıt alınamama kısıtı vardır. TÜİK

HBA tekrarlı yatay kesit araştırmalarında da aynı durum söz konusudur. Rassal örnekleme oluşturulan bu tür tekrarlı yatay kesit verilerini analiz etmede Deaton (1985); sabit etki modelini tahmin etmek için kohort tekniğinin kullanımını önermiştir. Bu yöntemde bireysel gözlemler yerine özellikle doğum yılı, eğitim gibi zamanla değişmeyen ortak özelliklere sahip olan bireylerin gruplandırılması sonucu elde edilen verilerin ortalamaları baz alınarak sentetik panel verileri oluşturulmakta ve ekonomik ilişkiler tahmin edilmektedir.

Deaton'ı (1985) ve Browning vd.'ni (1985) takiben her dönemde aynı sayıda bireyi içeren nüfusun kohort sayısı sabit iken, kohortlar içerisinde tüm bireyler " a_c " benzer sabit etkiye sahip ise:

$$\bar{y}_{ct} = \bar{a}_{ct} + \bar{x}'_{ct}\beta + \bar{u}_{ct} \quad c=1,2,\dots,C \quad t=1,2,\dots,T \quad i=1,2,\dots,N \quad (8)$$

Denklem (8) de $\bar{y}_{ct}$ bağımlı değişkeni ve $\bar{x}'_{ct}$, açıklayıcı değişkeni: t zamanında kohort c 'deki gözlemlenen bütün y'_{it} ve x'_{it} 'nin ortalamalarıdır. Aynı şey diğer tüm değişkenler için de geçerlidir. Elde edilen veri seti, t zaman periyodunda c kohortları üzerinde tekrarlı gözlemler ile bir pseudo paneldir (Hsiao, 2003, s. 283-284). β :ilgilenilen parametre vektörü, a_c : kohort sabit etkisidir ve c kohortuna ait bütün üyelerde mevcuttur. Denklem (8) deki kohort ortalamaları, her kohort için içinde bulundurduğu örneklem sayısına bölünerek elde edilir. Kukla değişkenler ise ilgili kohort/yıl hücresi içerisindeki payı alınarak hesaplanır. Bu çalışmada da Deaton (1985,1997) u takiben log ortalama (medyan) değerler kullanılmıştır. Euler denklemlerinin tahmininde sentetik panel veri setinin tercih edilmesi, bireylerin ortalama değerlerinin kullanılmasından dolayı birime özgü hata terimi elimine edilmektedir. Böylece hata teriminin beklenen değeri sifıra eğilimlidir. Aynı zamanda Deaton (1985, 1997); Euler denklemi kullanılarak analiz edilen YDH testinde sapmaya yol açan verilerde ortalamanın logaritmasının alınmasının yerine, toplamsal verilerde olduğu gibi logaritmanın ortalamasını almayı önermektedir. Diğer taraftan veri setinde uç gözlemlerin "outliers" olması nedeniyle ortalama yerine medyan değerler kullanılabilir (Deaton, 1985, s. 113; Deaton, 1997, s. 121). Bu çalışmada da analizlerde Deaton'ı (1985) takiben medyan değerler kullanılmıştır.

Kohort analizi temel olarak üç ayrı bileşen içeren ayrışma temelli bir regresyon analizidir. Bu bileşenler kohort, yaş ve yıl etkileridir. Kohort etkisi; benzer yaş ve ekonomik şartlar altında, daha önce doğmuş olanların, daha geç doğanlara göre maruz kaldığı koşullardır (Jappelli, 1999, s. 57). Yaş etkisi; içinde bulunulan yıl ne olursa olsun, doğum yılları arasındaki farklılıklardan kaynaklanan farklı tecrübeleri ve yaşam süreçlerindeki farklı davranışları ifade eder (Deaton ve Paxson, 1994a, s. 452). Yıl etkisi (makroekonomik etki) ise; tüm kohortları aynı dönemde ve aynı tutumla etkileyen, yaş farklılığından bağımsız olan; piyasa durgunluğu veya hareketliliği, ekonomik kriz ortamı vb. gibi ekonomik döngünün yol açtığı işsizlik vb. gibi ekonomik seyri ifade etmektedir (Deaton ve Paxson, 1994b, s. 344).

Panel verilerde yaş, yıl ve kohortun (doğum yılı) etkilerini ayrı ayrı tanımlamanın mümkün olmadığı bilinmektedir. Deaton ve Paxson'u (1994a) takiben belirli kısıtlar altında ortalama tüketim harcaması yalnızca yaşa ve yalnızca kohorta bağlı olan iki bileşime ayrıştırılmıştır. Zaman etkisini ayrıştırmak için modele yıl kuklası eklenir ve doğrusal bir model için denklem şu şekilde tahmin edilir (Deaton, 1997, s. 124; Cilasun, 2009, s. 49):

$$y = \beta + A\alpha + Tt + Kc + u \quad (9)$$

Denklem (9)'da A yaş kuklası matrisi, T yıl kuklası matrisi, K kohort kuklası matrisi, β , a , t , c tahmin edilen parametreler, u : gözlemlenemeyen ölçüm hatasıdır. Ancak bu üç matris " A , T ve K " arasında ek bir doğrusal ilişki vardır. Kohortun zamanının ve doğum yılının bilinmesi, yaşının hesaplanmasına yardımcı olur. Doğrusal bir modelde ise bu etki ayrıştırılmaz. Bu yüzden tam çoklu bağlantı "perfect collinearity" problemi ortaya çıkar

(Rijckeghem, 2010, s. 65). Bu problemi aşmak için Deaton ve Paxson'un (1994a) önermesi ile yıl kukla değişkenine ortalamasının sıfır olması ve trende ortogonal olması kısıtı getirilmiştir (Deaton ve Paxson, 1994a, s. 348).

YDH ve YDSGH'nin tahmini için kullanılacak olan *Euler* denklemi, denklem (6) ya göre kohort ortalamaları alınarak sentetik panel veri analizi için yeniden düzenlenebilir:

$$\Delta \log(c_{c,t+1}) = \text{constant} + \theta' \Delta z_{c,t+1} + \sigma \log(1 + r_{c,t+1}) + \gamma \Delta \log(y_{c,t}) + \epsilon_{c,t+1} \quad (10)$$

Denklem (10)a göre γ parametresinin sıfırdan farklı sonuç vermesi gelirdeki beklenen değişikliklerin tüketimdeki değişimleri öngördüğünü; dolayısıyla YDH'nin ve YDSGH'nin reddedileceğini gösterirken, Flavin'in (1981) aşırı duyarlılık testini haklı çıkarmaktadır.

İhtiyati Tasarruf Hipotezi için tahmin edilecek olan *Euler* denklemi ise, denklem (7) ye göre kohort ortalamaları alınarak sentetik panel veri analizi için yeniden düzenlenebilir:

$$\Delta \log(c_{c,t+1}) \approx \rho^{-1}(r - \delta) + 0.5 \rho E_{c,t} \text{var}_{c,t}(\Delta \log c_{c,t+1}) + \epsilon_{c,t+1} \quad (11)$$

Bu çalışmada denklem (11) deki varyans/risk terimi için belirsizlik ölçütü olarak hanehalkı istihdam edilme şekli kuklası kullanılmıştır. İhtiyati Tasarruf Hipotezi'ne göre sürekli bir işte çalışan hanehalkının gelecek gelir beklentilerine karşı, geçici işte çalışan hanehalklarına göre kendilerini daha az korumaları ve daha çok tüketimde bulunmaları, daha az tasarruf etmeleri beklenmektedir. Bu nedenle elde edilecek istihdam şekli katsayısının işaretinin denklem (11) için pozitif olması beklenmektedir.

İki Aşamalı Sistem GMM

Denklem (10) ve denklem (11) de *log* doğrusallaştırılmış *Euler* denklemlerine $\Delta \log(y)$ parametresinin dahil edilmesi neticesinde bağımlı değişken olan tüketim artışı; gelir artışı ve diğer demografik/iş gücü arzı değişkenlerinin hata terimi ile ilişkili olmalarına, kısaca içsellik problemine yol açacaktır. Bilindiği gibi gelir tüketimi belirlerken, tüketim de geliri belirlemektedir. Bahsedilen içsellik problemini çözmek adına, ayrıca otokorelasyon ve değişen varyans problemlerini de dikkate alan Hansen (1982) tarafından ortaya atılan bir dinamik panel tahmin yöntemi olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu'nu kullanmak bir alternatiftir.

Özellikle değişkenlerin hücre büyüklüğü küçükken düzey değerlerinde kohortların ortalama hücre büyüklüğünün alınmasının ölçüm hatasına yol açmasından dolayı, birinci farkta bir $MA(1)$ yapısına dönüşür. $MA(1)$ kalıntılarının varlığı ise bir dönem gecikmeli araçları geçersiz yapar (Attanasio ve Browning, 1993, s. 13; Attanasio ve Weber, 1995, s. 1134; Attanasio vd., 1995, s. 8). Dolayısıyla bu çalışmada tutarlı tahminçiler elde etmek için kullanılan değişkenler iki dönem gecikmelidir.

Zaman boyutunun yatay kesite göre küçük kaldığı veri setlerinde (bu çalışmada $T:12$ ve $N:35$, $N > T$) fark alınarak gözlem sayısını azaltmak yerine, olası gelecek değerlerin ortalaması alınarak veri kaybı minimize edilmektedir. Ayrıca birimler arası korelasyon olmaması varsayımı altında değişen varyans ve otokorelasyon problemi varken; İki Aşamalı Sistem GMM, İki Aşamalı GMM'den tahmin için daha uygundur (Baltagi, 2008, s. 155-158, 160-162). Bu nedenle bu çalışmada da diğer GMM tahmin edicileri ile kıyaslandığında daha iyi bir tahmin edici olduğu ifade edilen İki Aşamalı Sistem GMM yaklaşımı kullanılmıştır.

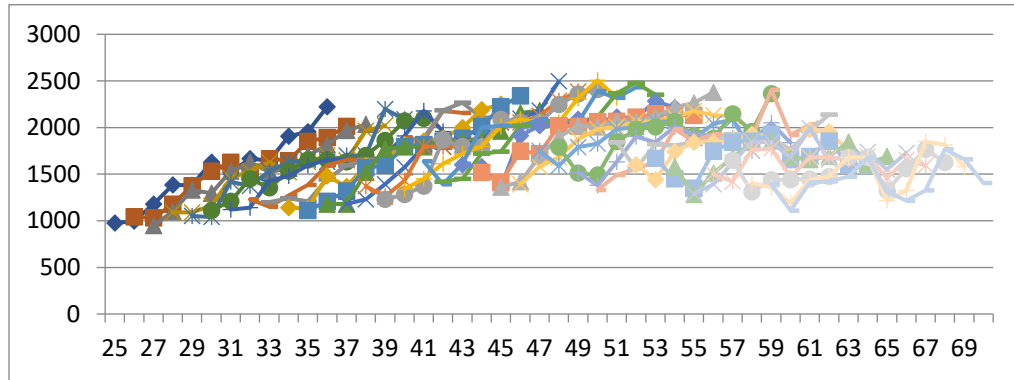
GMM yöntemlerinde gerçekleştirilen tahminler araç değişkenler yardımıyla sınındığı için bu değişkenlerin asıl değişkenleri tam olarak yansıtması beklenmektedir. Bu yüzden birinci fark denklemindeki hata terimlerinin ikinci ya da daha yüksek dereceden otokorelasyona sahip olmaması gerekmektedir. Sargan (1958) ve Hansen (1982) testleri bir GMM modelde aşırı belirlenme kısıtının geçerliliğini sınamaktadır. Eğer model doğru belirlendiyse katsayı tahmin

edilirken, modelin yanlış belirlenmesi otokorelasyonun olduğunu dolayısıyla araç değişkenlerin dışsal olmadığını ve hatta hata terimi ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Arellano, 2003, s. 199-200). Modelin otokorelasyon ve değişen varyans yönünden şüpheli olması ve araç değişken sayısının sınırlı olması sebebiyle, Hansen J testi, Sargan testine göre modeller için daha uygun gözükmektedir.

Ayrıca GMM koşulları altında gerçekleştirilen dinamik panel veri tahmin modeli sonuçlarının Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen 1. ve 2. sıra otokorelasyon testleri ile de sınanması gerekmektedir. Elde edilecek sonuçlara göre, 2. sıra otokorelasyonun istatistiksel olarak önemsiz olması beklenmektedir (Arellano, 2003, s. 121).

Bulgular

Kohort Analizi Bulguları

Şekil 1: Hanehalkı reisinin yaşına karşı medyan kohort geliri, (1998=100 reel fiyatlarla, TL)

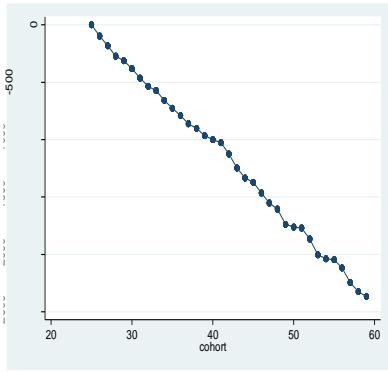
Şekil 1'de yatay ekseninde hanehalkı reisinin yaşına karşı dikey ekseninde hanehalkı medyan kohort geliri (TL) yer almaktadır. Oluşturulan sentetik panel verisiyle grafikleştirilen hanehalkı harcanabilir gelir profili kambur şekil izlemektedir, medyan gelir yaklaşık 48 yaşına kadar artmakta, 48-52 yaş arası nispeten düzleşmekte ve daha sonra yavaşça azalmakta, 60 yaşından sonra ise nispi olarak tekrar düzleşmektedir. Türkiye için benzer bulgulara Ceritoğlu (2017a, 2020), Rijckeghem (2010), Cilasun (2009) da ulaşmıştır. Ancak oluşan kambur şekil birçok gelişmiş ülkede olduğu kadar belirgin değildir. “Bknz. Attanasio ve Browning (1993), Attanasio (1994), Blundell vd. (1994), Jappelli ve Modigliani (1998, 2005), Attanasio ve Weber (2010)”.

Cilasun'un (2009) ve Güngör Parlakyiğit'in (2020) çalışmalarında Türk hanehalkının aile oluşumu ile ilgili oluşturduğu kohort grafikleri, Türkiye' de geniş aile şeklinde yaşama alışkanlığına dikkat çekmektedir. Özellikle en genç veya en yaşlı kohortların aynı hanede birleşmesi hanedeki tüm gelirin de birleşmesine ve yaşam döngüsünün iki ucunda gelirin olduğundan daha şişkin gözükmesine yol açabilir. Bu şekilde yaşanan hanehalkı birleşmeleri, yaşam döngüsünün iki ucunda gelirdeki düşüşü kısıtlayıp, daha az belirgin bir kambur şeklin ortaya çıkmasına ve gelir profilinin kısmen düzleşmesine neden olabilir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde rastlanıldığı gibi (Türkiye'de de 20'li yaşlardan sonra işgücü geliri elde etmeye başladıktan sonra bile) bireylerin bir kısmı evliliğe kadar, bir kısmı da evlilik sonrası da dahil olmak üzere ebeveynleriyle beraber yaşamaktadır. Ayrıca Türkiye'de yüksek eğitime katılımın yıllar itibarıyla artmasıyla evlilik yaşının gecikmesi de hanehalkı büyüklüğü ile ilgili dikkate alınmalı ve gelir profilini etkileyeceği unutulmamalıdır (Cilasun, 2009, s. 172; Cilasun ve Kırdar, 2009, s. 15; Güngör Parlakyiğit, 2020, s. 164-167).

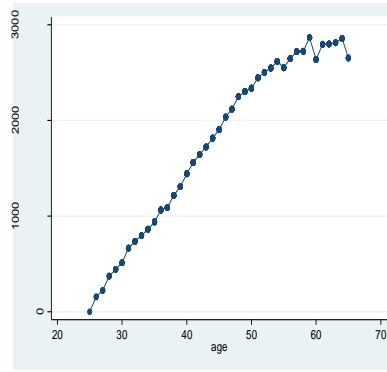
Türkiye' de 2008 yılına kadar prim ödemelerine göre emekli olunduğu için, emeklilik yaşı diğer birçok ülkeden farklı olarak 65 yaştan erken (kohort aralıkları dikkate alındığında

45-54 veya 55-64 yaş aralığında) gerçekleşmiştir. Bu durumda diğer ülkelere kıyasla birçok Türk hanehalkı reisi nispeten erken yaşlarda emekli olabilmiş ve emeklilik geliri elde etmeye başlamıştır. Sağlık sektöründe gerçekleştirilen iyileştirme reformları ile beraber ortalama yaşam süresinin de artması neticesinde 2008 yılında emeklilik için 60 yaş kısıtı getirilerek yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Düşük gelirli hanehalkı ise eğitim düzeyi yetersizliğinden ve kayıt dışı sektörde çalışıp emeklilik güvencesine sahip olamamasından dolayı genellikle 65 ve üzeri yaş grubunda hala çalışmaya devam etmektedir. Türkiye’ de emeklilik döneminden sonra bile hanehalkı reisinin çalışmaya devam etmesi gerçeği yaşam döngüsünün sonlarına doğru gelirdeki azalmayı engellemiş olabilir.

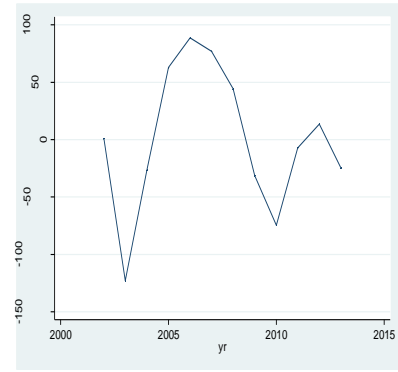
Şekil 1’deki yaş, kohort ve yıl etkisini ayrıştırmak için Deaton ve Paxson’u (1994a) takiben kohort, yaş ve yıl kukla değişkenine ortalamasının sıfır olması ve zaman trendine ortogonal olması kısıtı getirilmiş ve denklem (9) tahmin edilmiştir.

Şekil 2: Medyan Gelirde Kohort Etkisi

Şekil 3: Medyan Gelirde Yaş Etkisi

Şekil 4: Medyan Gelirde Yıl Etkisi

Şekil 2’de yatay eksen 2002 yılı için hanehalkı reisinin kohort yaşını göstermekte, dikey eksen kohort katsayısı yer almakta ve yaş aralığı 25-70 yaş arası sınırlandırılmaktadır. Şekil 2’de (aynı zamanda Şekil 6, 11 ve 14’te) yatay eksen bulgularının 59 yaşına kadar yer alma nedeni, en yaşlı kohortun 2002 yılında 59 yaşında olmasından kaynaklanmaktadır (2013 yılında 70 yaşında olan en yaşlı kohort). Bulgular kohort etkisinin yaşla beraber azaldığını, daha genç olan kohortların yaşam boyu gelir profilinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Jappelli (1999), bu değişimi nesile özgü verimlilik artışı ile açıklamıştır. Ayrıca nesiller arası miras bırakma bu durumu açıklayan başka bir faktördür. Şekil 2’de gözlemlenen medyan gelirde azalan kohort etkisi, Deaton ve Paxson’un (2000a) ve Paxson’ un (1995) Tayvan için yaptığı çalışmayla ve Deaton’un (1997) Tayvan ve Çin için, Cilasun’un (2009) Türkiye için yaptığı analizle uyumludur.

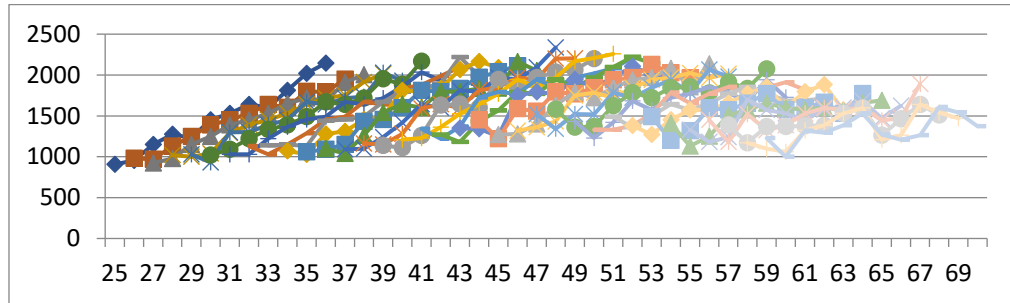
Şekil 3’te tahmin edilen yaş etkisi; dikey eksen yaş etkisi katsayısı, yatay eksen hanehalkının yaşına karşı gösterilmektedir. Şekilde gelir yaşla beraber dışbükey bir fonksiyon şeklinde artmakta; 60 yaşından sonra bile çok az yükselmeye devam etmektedir. Hatta en yaşlı kohortlarda bile yaşla beraber gelir artma eğilimindedir. Grafikte analiz edilen gelir türü toplam hanehalkı harcanabilir gelirdir. Eğer işgücü geliri verileri kullanılsaydı, yaş etkisinin ileri yaşlarda (emeklilik döneminden itibaren) azalması beklenebilirdi. Ancak emeklilik geliri ve transfer geliri gibi yaşlılık döneminde elde edilen ilave gelirlerin toplam harcanabilir gelire eklenmesi, bunun yanında konut ve diğer gayrimenkul fiyatlarındaki yükselişin servet etkilerini artırmasından dolayı; toplam gelirdeki azalışlar telafi edilmekte ve hatta ileri yaşlarda yaş etkisi azalarak da olsa artmaya devam etmektedir. Bu sonuçlar Paxson’un (1995), Deaton’un (1997),

Deaton ve Paxson'un (2000a) Tayvan için, Cilasun'un (2009) Türkiye için elde ettiği bulgulara benzemektedir.

Şekil 4'te dikey ekseninde yıl kuklası katsayısı, yatay ekseninde ise 2002-2013 dönemi yıllar yer almaktadır. Bu etkinin tutumu katsayılar göz önüne alındığında kohort ve yaş etkisinden daha düşüktür. Ayrıca Şekil 4'e göre ekonomide 2002'den 2003 yılına trende göre daha az büyüme; 2003'ten 2006'ya kadar trende göre daha fazla büyüme gerçekleşmiştir. 2002'den 2003 yılına gerçekleşen düşüşlerin; 2000 ve 2001 yılı ekonomik krizlerinin gecikmeli etkisiyle yaşanan negatif şoktan kaynaklandığı düşünülmektedir. 2006 yılından sonraki süreçte yıllar itibariyle 2010'a kadar trende göre daha az büyüme gerçekleşmiş ve 2010 yılında oldukça düşük değer almıştır. Bu dönemde yaşanan 2008 krizinin gecikmeli etkisi yine bu süreci desteklemiş olabilir. 2010'dan 2011'e ve 2011'den 2012' ye trende göre daha fazla büyüme, 2012'den 2013'e ise tekrar trende göre daha az büyüme gerçekleşmiştir.

SGH'ne göre eğitim önemli bir sürekli gelir göstergesidir. Güngör Parlakyiğit (2020), çalışmasında TÜİK 2002-2013 dönemi HBA verileri doğrultusunda okuryazar olmayan hanehalkı reisinin payını ortalama %10, ilköğretim mezunu olanların payını %51, ortaokul ve lise mezunu payını %28, üniversite ve lisansüstü mezunu payını ise %11 olarak bulmuştur. Üniversite mezunu hanehalklarının payının belirgin şekilde düşük kalması durumu, eğitim süreçleri devam ederken (25-30 yaş civarlarında) daha az evlilik yapmalarından ve bu nedenle gençlerin hanehalkı reisi gözlemine dahil edilememesinden kaynaklanabilir. Ayrıca hanehalkı reisleri arasında okuryazar olmayanların payının genç kohortlarda daha düşükken, yaşlı kohortlara doğru gittikçe arttığını, ortaokul/ lise ve dengi mezunu olma paylarının ise genç kohortlarda daha yüksekken, yaşlı kohortlara gittikçe azaldığını gözlemlemiştir. Bu durumun Türkiye' de yeni nesillerin eğitim olanaklarına daha rahat ulaşması ve izlenen zorunlu eğitim politikalarının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Eğitim paylarının dikkate alındığı gözlemlerden yola çıkarak; daha genç kohortların daha eğitilmiş olması gerçeğinin gelir, tüketim ve tasarruf analizinde pozitif kohort etkisine yol açacağı düşünülmektedir. Bunun yanında eğitim düzeylerine göre incelediği kohort analizi ile hanehalkı reisleri okuryazar olmayan, ilköğretim mezunu, ortaokul/lise mezunu ve lisans ve lisansüstü mezunu olan dört grubun hepsinde de gelir profilinin kambur eğimli olduğu bulgusuyla karşılaşmıştır. Lisans ve lisansüstü eğitim grubunda kambur şeklin eğiminin nispeten azalmasını ise bu grubun daha düzenli gelir kaynağına sahip olmasına bağlamıştır. Eğitim düzeyinin artışıyla özellikle lisans ve lisansüstü mezunu hanehalkı reisinin medyan gelirinde ciddi bir artış olduğu sonucuna ulaşmıştır (Güngör Parlakyiğit, 2020, s. 163-164, 167-170, 174-176).

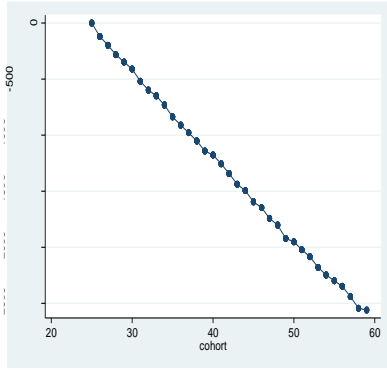

Şekil 5: Hanehalkı Reisinin Yaşına Karşı Medyan Kohort Tüketimi, (1998=100 reel fiyatlarla, TL)

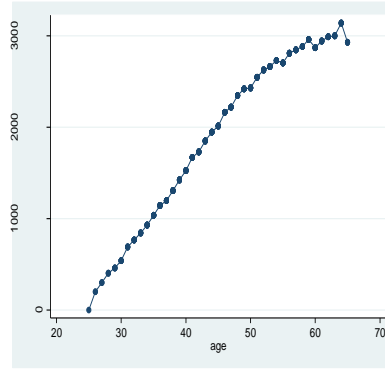
Şekil 5'te sentetik panel veri teknikleri kullanılarak medyan hanehalkı toplam tüketim harcamaları reel fiyatlarla, TL cinsinden incelenmiştir. Yatay ekseninde hanehalkı reisinin yaşına karşı dikey ekseninde kohortların toplam hanehalkı medyan tüketim değerleri yer almaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda tüketim profili de, gelir profiline benzer bir eğilim

sergilemekte ve kambur şeklini almaktadır. Ancak tüketim profilinin eğilimi, gelir profilindeki kadar belirgin değildir. Medyan tüketim ortalama 50 yaş civarına kadar artmakta ve daha sonra tekrar yavaşça azalmaktadır. Bu dönemde işgücü gelirini emeklilik geliri ile ikame edebilmek isteyen hanehalkı servet biriktirerek tüketim düzeyini korumaya çalışacaktır. Bulgular Carroll ve Summers'ın (1991), Attanasio ve Browning'in (1993), Blundell vd.'nin (1994), Deaton ve Paxson'un (1994a, 1994b) ve Attanasio ve Weber'in (1995,2010) sonuçlarına benzer iken, YDH'de ve YDSGH'de geçerli olan tüketim düzleştirilmesinin Türk hanehalkı verileri için geçerli olmadığını göstermektedir. Medyan gelir ve medyan tüketim için elde edilen kohort analizi grafiklerinden yola çıkılarak ikisi arasında yüksek bir korelasyon olduğu düşünülmekte YDH ve YDSGH'nin aksine, Flavin'in (1981) aşırı duyarlılık hipotezini destekleyen bulgulara yakın bir sonuç elde edilmektedir. Benzer sonuçlara Türkiye için Ceritoğlu (2013, 2017a, 2020), Cilasun (2009), Cilasun ve Kırdar (2009) da ulaşmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerden farklı olarak Türk hanehalkının geniş aile şeklinde yaşama alışkanlığı; gelirden olduğu gibi en genç ve en yaşlı kohortlarda tüketimdeki düşüşü kısıtlamış olabilir.

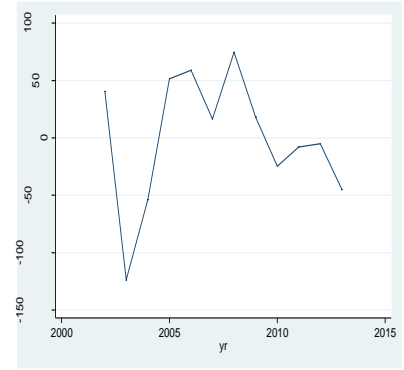
Şekil 6, 7, 8'de Deaton' u (1997) takiben denklem (9) a göre; kohortlara göre medyan tüketim grafiğinden çıkarılan yaş, kohort ve yıl etkisi elde edilmiştir.

Şekil 6: Medyan Tüketimde Kohort Etkisi

Şekil 7: Medyan Tüketimde Yaş Etkisi

Şekil 8: Medyan Tüketimde Yıl Etkisi

Şekil 6'da tüketimdeki kohort etkisi; yatay eksen 2002 yılındaki hanehalkı reisinin kohort yaşı, dikey eksen hanehalkı medyan tüketiminin kohort katsayısı ile gösterilmektedir. Kohort etkisi yaşla beraber azalmaktadır, yani yaş arttıkça kohort etkisi azalmaktadır. Bu durum daha genç olan kohortların daha fazla yaşam boyu reel tüketime sahip olduğunu gösterir. Medyan gelir sonuçlarına benzer bir eğimle karşılaşılmaması tüketimin gelire aşırı duyarlı olmasının bir sonucu olarak, yaşlı kohortlara göre genç kohortların daha fazla yaşam boyu servete sahip olması gibi tüketimlerinin de aynı şekilde daha yüksek olmasıyla sonuçlanmıştır. Sonuçlar Deaton ve Paxson'un (1994b), Paxson'un (1995) ve Deaton ve Paxson'un (2000b) Tayvan için elde ettiği bulgulara ve Cilasun'un (2009) Türkiye için elde ettiği bulgulara benzemektedir.

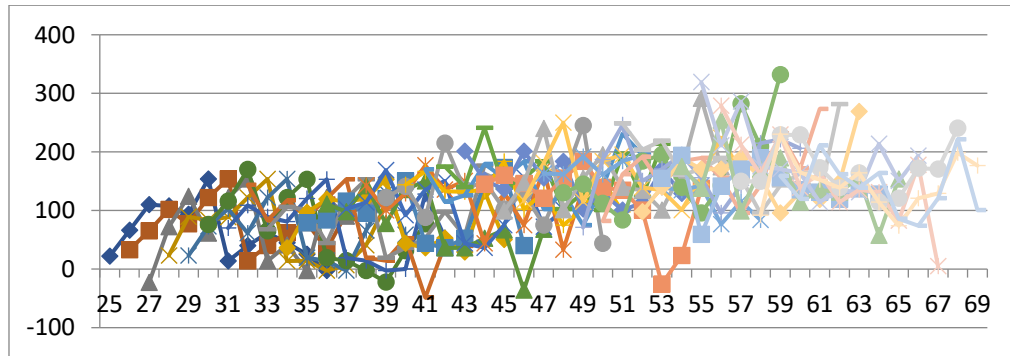
Şekil 7'de yatay eksen hanehalkı reisinin yaşını, dikey eksen yaş kuklası katsayılarını içerirken yaş etkisi gösterilmektedir. Sonuçlar 25 yaşından itibaren tüketimin yaşla beraber hızlı bir ivmeyle artarken, ortalama 45 yaş civarında daha yavaş bir ivmeyle artmaya devam ettiğini, sadece 65 ve üzeri yaşa doğru çok az azaldığını göstermektedir. Yaşlı kohortlara gidildikçe tüketimdeki artış hızı daha düşüktür ve bu şekli içbükeyleştirmiştir. Türkiye için bu çalışmada ilgilenilen dönemde seyreden yüksek reel faiz oranı faktörü, hanehalkının tüketimini genç yaşlardan daha ileri yaşlara ertelemelerine yol açmış olabilir. 65 yaşa doğru ise yaşlı hanehalkının dayanıklı mal tüketiminin azalmasının tüketimdeki düşüşe katkısı olabileceği

düşünülmektedir. Benzer yaş profili Deaton ve Paxson'un (1994a, 2000a) ve Paxson'un (1995) Tayvan için, Cilasun'un (2009) Türkiye için elde ettiği bulgularda da gözlemlenmiştir. Ancak Deaton ve Paxson'un (1994a) İngiltere için, Paxson'un (1995) ABD için elde ettiği gibi gelişmiş ülke analizlerinde bu şeklin kambur olduğu gözlemlenmektedir.

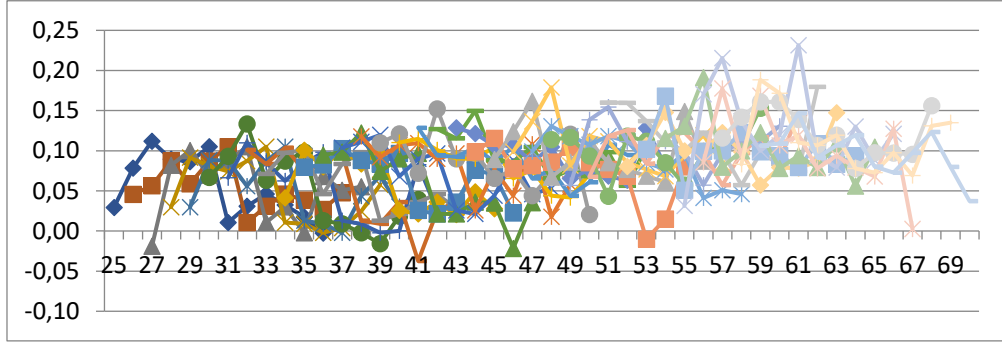
Şekil 8'de dikey eksenle regresyondan elde edilen yıl kuklası katsayısı, yatay eksenle ise 2002-2013 dönemi arası yıllar yer almaktadır. Medyan gelirdede olduğu gibi, medyan tüketimde de yıl etkisi katsayısı yaş ve kohort etkisine göre düşüktür. 2002 yılından 2003 yılına trende göre bir azalış, 2003 yılından 2004 yılına trende göre hızlı bir artış, 2004 yılından 2005 yılına bir artış, 2005'ten 2006'ya nispeten daha az bir artış, 2006'dan 2007'ye trende göre azalış, 2007'den 2008'e tekrar bir artış, 2008'den 2010 yılına kadar hızlı bir düşüş, 2010'dan 2012'ye çok yavaş bir artış, 2012'den 2013 yılına ise tekrar düşüş gözlemlenmiştir. Yıl etkisi özellikle 2003 sonrası hızlı bir artış göstermiş ancak 2008 krizinin etkisiyle kriz sonrasında düşüş trendine girmiştir. 2000'li yılların ortalarından itibaren 2008 krizine kadar olan dönemde takip edilen tüketim özendirici politikaların etkili olduğu düşünülmektedir. 2010 sonrasında ise yavaş bir artış olmakla beraber 2012'den 2013'e tekrar düşüş eğilimine girmiştir. Gelir ve tüketim arasında yakın bir ilişki olmasından dolayı aslında gelirdeki yıl etkisi ve tüketimdeki yıl etkisi de benzerdir. 2002'den sonra düşmeye başlayan reel faiz oranlarının neticesinde tüketim harcamaları bir dönem gecikmeli olarak 2003 yılından 2006 yılına kadar artmıştır. 2008 yılından 2010 yılına 2008 krizinin etkisiyle tüketimin trende göre azaldığı ve 2010'dan sonra ise kriz döneminde ertelenen tüketim harcamalarının gerçekleştirilmesi ile 2012 yılına kadar bir miktar artışa yol açtığı düşünülmektedir.

Güngör Parlakyiğit (2020), TÜİK 2002-2013 dönemi HBA verileri ile medyan tüketim değerlerini eğitim gruplarına göre sınıflandırmıştır. Her eğitim düzeyinde gelire benzer bir şekilde tüketim için de kambur eğimli bir bulguyla karşılaşmıştır. Ayrıca eğitim düzeyindeki artışla beraber oluşan kamburun eğiminin azaldığı, daha eğitilmiş hanehalkının tüketimini daha çok düzleştirme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda artan eğitim düzeyinin, hanehalkının ortalama tüketim düzeyini de artırdığını gözlemiştir (Güngör Parlakyiğit, 2020, s. 180-182).

Modigliani ve Brumberg'in (1954) YDH'ne göre tasarrufun temel nedeni, düzensiz gelir profili ile karşılaşıldığında tüketim düzleştirmesini sağlamaktır. Bu dinamik süreçte toplam tasarruftaki değişimleri takip edebilmek adına tasarruf yaş profili ve zaman içerisindeki değişimi de takip edilmelidir. Yaş kohortlarına göre oluşturulan tasarruf ve tasarruf oranı değerleri ayrı olarak grafikleştirilmekle beraber; sonuçlar eğimsel olarak birbirine benzediği için beraber yorumlanacaktır. Şekil 9'da Türk hanehalkının tasarruf profili, Şekil 10'da ise tasarruf oranı profili sentetik panel veri teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

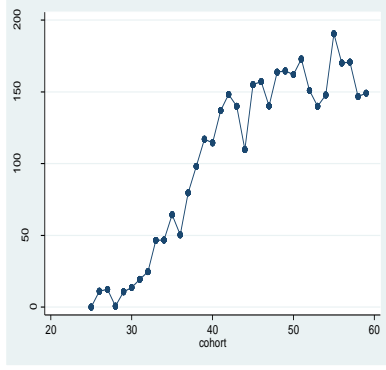
Şekil 9: Hanehalkı Reisinin Yaşına Karşı Medyan Kohort Tasarrufu, (1998=100 reel fiyatlarla, TL)

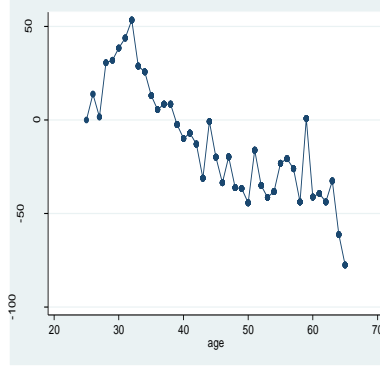
Şekil 10: Hanehalkı Reisinin Yaşına Karşı Medyan Kohort Tasarruf Oranı,%

Şekil 9’da tasarruf yaşam döngüsünün başlarından itibaren artmaktayken, 50’ li yaşların ortasından 60 yaşına kadar ilgili kohortlar en yüksek değerlerine ulaşmakta ve daha sonra yavaşça azalan ama nispeten düze yakın bir profil sergilemektedir. YDH’ne göre emeklilik döneminde negatif tasarrufa sahip olunması beklenirken, tasarruf yaş profilinin pozitif değerler aldığı gözlemlenmiştir. Şekil 10’da medyan tasarruf oranı profilinin hafifçe artma eğiliminde olması, yaşam döngüsü profili ile tutarsızdır. Çünkü teoriye göre tasarruf oranının emeklilikle beraber azalması beklenmektedir. Hemen hemen tüm genç kohortlarda ve tüm yaşlı kohortlarda tasarruf düzeyinin pozitif değer alması YDH ile tutarsızdır. Literatür genç hanehalkının pozitif tasarrufta bulunmasını likidite kısıtı ve ihtiyat güdüsü ile açıklarken, yaşlı hanehalkının pozitif tasarrufunu sağlık riski, yaşam boyu belirsizlik ve miras güdüsüyle açıklamaktadır. 40’lı yaşlara kadar olan tasarruf oranının nispi düşüklüğü, bu dönemde özellikle çocukların eğitim masraflarının artmasından kaynaklanabilir. Ayrıca özellikle yaşlı kohortların tasarruf yaş profili artan bir trend gösterir. Bunun en önemli nedeni ise Türkiye’de geniş aile yapısının yaygın olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Emeklilik yaşında 2008 yılı öncesine kadar 65 yaş kısıtının olmaması nedeniyle daha yaşlı kohortların daha erken emekli olabileceği ve emeklilikten sonra çalışmaya devam eden bir kesimin olduğu da dikkate alınmalıdır.

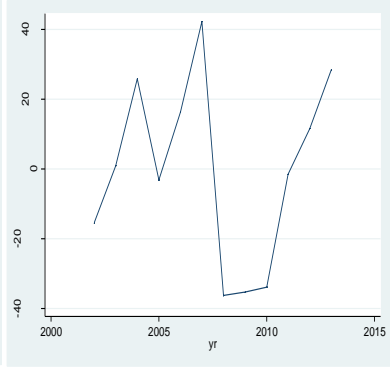
Şekil 11, 12 ve 13’te denklem (9) a göre sırasıyla yaş, kohort ve yıl etkisine göre ayrıştırılan tasarruf profili, Şekil 14 15 ve 16’ da ise tasarruf oranı profili gözlemlenmektedir. Tasarruf ve tasarruf oranında katsayılar farklı olmakla beraber; grafiklerin eğimleri benzediği için beraber değerlendirilecektir.

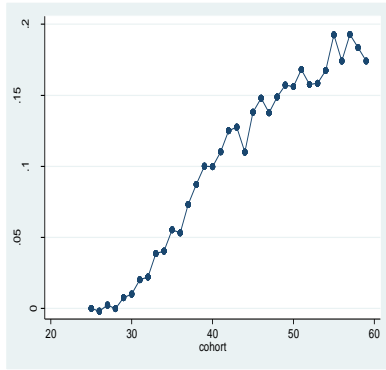
Şekil 11: Medyan Tasarrufla Kohort Etkisi

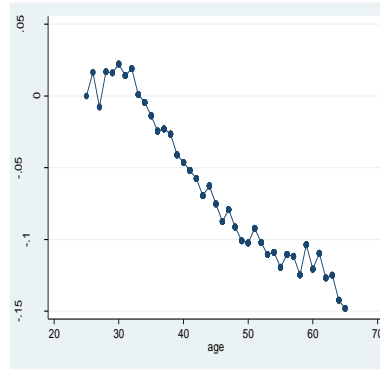
Şekil 12: Medyan Tasarrufla Yaş Etkisi

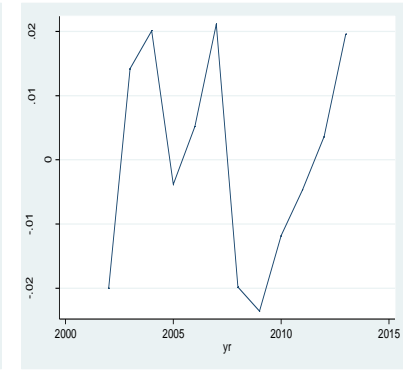
Şekil 13: Medyan Tasarrufla Yıl Etkisi

Şekil 14: Medyan Tasarruf Oranında Kohort Etkisi

Şekil 15: Medyan Tasarruf Oranında Yaş Etkisi

Şekil 16: Medyan Tasarruf Oranında Yıl Etkisi

Şekil 11’de ve Şekil 14’te tasarruf ve tasarruf oranı için güçlü ve pozitif bir kohort etkisi göze çarpmaktadır. Başka bir ifade ile genç kohortlardan yaşlı kohortlara doğru gittikçe medyan tasarrufla ve medyan tasarruf oranında kohort etkisi yükselmektedir. Bu gelişmeler genç kohortların özellikle genç yaşlarında Şekil 2’de ve Şekil 6’da gözlemlendiği gibi gelir ve tüketimlerinin daha fazla gerçekleşmesine neden olurken, Şekil 11’deki ve Şekil 14’teki gibi daha yaşlı kohortlara göre daha az tasarruf yapmalarına yol açmış olabilir. Yaşlı kohortların çalışma çağlarındayken ekonomik istikrarın daha az sağlandığı bir ekonomik ortamda daha fazla bulunmalarından; ekonomik ve siyasi kriz ortamıyla daha fazla yüzleşmelerinden dolayı, iyileşen ekonomik koşullara ve tüketim özendirici politikalara genç kohortlara göre daha yavaş adapte olması beklenmektedir. Bu nedenle daha genç olan kohortların daha az, daha yaşlı olan kohortların ise nispeten daha fazla yaşam boyu tasarrufa ve tasarruf oranına sahiptir. Ayrıca Türkiye’de hanehalkının yaşam döngüsü servetindeki en önemli kaynaklarından birisi de konut sahipliğidir. Özellikle 2005 yılı sonrası genişleyen kredi hacmiyle beraber konut kredilerinin daha makul hale gelmesiyle, genç kohortlar konut ödemelerinden kaynaklanan dayanıklı tüketim malı harcamasında bulunmayı tercih etmiş olabilirler. Dayanıklı tüketim malı harcamalarının tasarrufa dahil edilmemesi nedeniyle genç kohortlarda yaşlı kohortlara nispeten tasarruf düzeyinin daha düşük kalabileceği de düşünülmektedir. Diğer taraftan gelir ve tüketim etkisine kıyasla tasarrufla kohort etkisi daha dalgalı bir seyir izlemektedir. Chamon ve Prasad’ın (2010) Çin için, Deaton ve Paxson’un (2000b) ABD ve Endonezya için elde ettiği bulgularda 40-60 yaş aralığında artmak üzere benzer şekilde ileri yaş kohortlarında tasarruf düzeyi

yükselmektedir. Deaton ve Paxson'un (2000a) Tayvan için, Deaton ve Paxson'un (2000b) Endonezya ve ABD için, Paxson'un (1995) ABD için elde ettiği bulgular da tasarruf oranı etkileri ile benzeşmektedir. Ancak Attanasio ve Szekely'in (1998) Meksika için, Attanasio ve Szekely'in (2000) Meksika, Tayland, Peru ve Tayvan için ve Cilasun'un (2009) Türkiye için elde ettiği tasarruf ve tasarruf oranı için kohort etkisi bulgularından farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Şekil 12'de yatay eksende hanehalkı reisinin yaşına karşı, dikey eksende denklem (9) dan elde edilen medyan tasarrufun yaş katsayısı, Şekil 15'te ise medyan tasarruf oranı katsayısı yer almaktadır. Bulgular gelir ve tüketime kıyasla tasarrufun daha dalgalı bir eğilim izlediğini göstermekte, ayrıca tasarruf ve tasarruf oranı profilinin yaşam döngüsünün ilk zamanlarından sonlarına doğru azaldığını göstermektedir. Şekil 3 ve Şekil 7' deki medyan gelir ve medyan tüketimin yaş etkilerine bakıldığında yaşla beraber artmasına karşılık, Şekil 12. medyan tasarruf ve Şekil 15. medyan tasarruf oranı bulgularında yaşla beraber etkinin azaldığı gözlemlenmiştir. Başka bir ifade ile daha ileri yaşlarda; daha genç olanlara göre daha az tasarruf edilmesi bulgusuyla karşılaşılmıştır. Bilindiği gibi literatür genç yaşlarda daha yüksek tasarruf tercihlerini likidite kısıtı ve ihtiyat güdüsü ile ilişkilendirmektedir. İleri yaşlarda ise geniş aile şeklinde yaşamının etkisiyle genç ve yaşlı bağımlılık oranının artması, özel sağlık harcamalarının yüksek olması gibi nedenler bu kesimin tasarruflarının düşük kalmasına ilave bir etken olarak düşünülebilir. Ayrıca Güngör Parlakyiğit'in (2020) 2002-2013 dönemi TÜİK HBA verileri ile hesaplamaları doğrultusunda, 2002 yılında 65 ve üzeri yaşında olan hanehalkının konut mülkiyetine sahip olma oranı yaklaşık %91 iken, 2013 yılı itibariyle yaklaşık %85'tir. Dolayısıyla yaşlı hanehalkının büyük bir kesimi oturduğu konutun sahibidir ve artan konut fiyatları yaşlı hanehalkının daha fazla yaşam boyu servete sahip olmasına yol açmaktadır. Pozitif servet etkisi ise yaşlıların medyan tasarrufunu azaltıcı bir faktördür. Yine aynı dönem veri seti için Güngör Parlakyiğit (2020); 65 ve üzeri yaş grubunda konut sahibi olanların tasarruf oranını 2002 yılında %10'dan, 2013 yılında %2'ye düştüğü bulgusuna ulaşmış ve bu sonuç pozitif servet etkisinin tasarruflara olumsuz etkisini desteklemektedir. Sonuç olarak yaşlı aile reisine sahip hanelerde konut sahipliği oranının da yüksek olması, bu hanelerin tasarruflarını artırması için ilave bir gerekçe duymadıkları şeklinde yorumlanabilir. Sonuçlardaki azalan trend Paxson'un (1995) ABD için, Deaton ve Paxson'un (2000a, 2000b) Tayland, Endonezya ve ABD için elde ettiği bulgulara benzemektedir. Ancak Türkiye için Cilasun'dan (2009) farklı bulgulara ulaşılmıştır.

Şekil 13'te ve Şekil 16'da yatay eksende 2002-2013 dönemi arası yıllar yer alırken, dikey eksende sırasıyla tasarruf ve tasarruf oranı için denklem (9) dan elde edilen yıl katsayısı yer almakta ve yıl etkisi gösterilmektedir. Tasarruf ve tasarruf oranında yıl etkisi 2002'den 2004' e trende göre artarken, Türkiye' de yaşanan 2000 ve 2001 krizleri sonrası, izlenen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve uygulanan makro ihtiyati politikalar neticesinde ilgili dönemde tasarruf oranlarında bir miktar iyileşme gözükmektedir. 2004- 2005 döneminde trende göre azalan etki ise, ilgili dönemde izlenen düşük reel faiz oranı politikasının hanehalkının tüketimlerini artırıp, tasarruflarını azaltmasına yol açmış olabilir. Özellikle tüketici kredi kullanımının artması ve kredi kartı kullanımının yaygınlaşması bu süreci desteklemiştir. Hanehalkı tasarrufu katsayıları 2005'ten 2007' ye, hanehalkı tasarruf oranı katsayıları ise 2006'dan 2008'e tekrar yükselmiş; bu süreci 2007'den 2008'e hanehalkı tasarrufu katsayılarının ve 2006'dan 2008' e kadar hanehalkı tasarruf oranı katsayılarının tekrar düşüşü takip etmiştir. Hanehalkı tasarrufu katsayıları 2007'den itibaren azalırken, 2008-2010 yılları arasında düşük tasarruf seyri devam etmiştir. Hanehalkı tasarruf oranında yıl etkisi ise 2008 yılından 2009 yılına kadar trende göre hızlı bir azalma eğilimine girmiştir. 2008 küresel krizini takiben reel gelir düşüşünü reel tüketimdeki azalma takip etmiş ve medyan tasarruf ve tasarruf oranı değerlerinde gerçekleşen trende göre keskin düşüş bu süreci desteklemiştir. Literatürdeki

resesyon sonrası dönemlerde yüksek tasarruf oranı beklentisiyle tutarlı olarak hanehalkı tasarrufu 2010-2013 dönemi arası, hanehalkı tasarruf oranı ise 2009-2013 dönemi arasında tekrar artış eğilimine girmiştir. 2010 yılından itibaren alınan makro ihtiyati tedbirler ile tüketici kredilerine getirilen kısıtlamanın ise, hanehalkı tasarruflarına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Güngör Parlakyiğit (2020), çalışmasında eğitim gruplarına göre kohort grafikleri ile medyan tasarruf (oranı) değerlerini incelemiş, eğitim düzeyi arttıkça medyan tasarruf (oranı) değerlerinin arttığı sonucuyla karşılaşmıştır. Gelir ve tüketim değerlerine benzer şekilde tasarruf (oranı) verileri de üniversite mezunları için diğer eğitim gruplarına nazaran düze yakın bir eğilim izlemiştir. Eğitim gruplarına göre medyan tasarruf oranı değerlerine bakıldığında; eğitim düzeyi arttıkça tasarruf oranının da arttığı, lisans ve lisansüstü mezunu olan hanehalkının gelirinden en fazla tasarrufa pay ayıran kesim olduğu, gelir ve tüketimde olduğu gibi lisans ve lisansüstü mezunlarının tasarruf (oranı) profilinin daha fazla olduğu bulgularıyla karşılaşmıştır. Bu nedenle sürekli gelirin önemli bir göstergesi olan eğitim derecesinin tasarruf oranını yükselttiği, daha eğitilmiş olan kesimin hem daha fazla tasarruf ettiği, hem de ortalama olarak harcanabilir gelirlerinin daha fazla kısmını tasarrufa ayırdıklarını söylemek mümkündür (Güngör Parlakyiğit, 2020, s. 180-182).

İki Aşamalı Sistem GMM Bulguları

Yaşam Döngüsü Hipotezi ve Yaşam Döngüsü Sürekli Gelir Hipotezi'nin sınanması için denklem (10), İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin sınanması için denklem (11) sentetik panel veri seti kullanılarak, İki Aşamalı Sistem GMM yardımıyla *STATA 12* yazılım programı ile tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 1 ve Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 1: Doğum yılı kohortlarına göre tüketim için *Euler* denkleminin İki Aşamalı Sistem GMM tahmini

Değişkenler	Model 1 Katsayı [standart hata] (prob)	Model 2 Katsayı [standart hata] (prob)
<i>Sabit</i>	-0.021 [0.050] (0.671)	-0.613** [0.285] (0.031)
<i>Δlny</i>	0.350* [0.205] (0.088)	0.748** [0.334] (0.025)
<i>ΔHanehalkı Büyüklüğü</i>		0.179* [0.077] (0.070)
<i>ΔEğitim</i>		-0.311* [0.172] (0.070)
<i>Wald chi2</i>	254.48 (0.000)	31.78 (0.000)
<i>Sargan chi2</i>	456.82 (0.000)	148.53 (0.000)
<i>Hansen</i>	34.76 (1.000)	28.70 (1.000)
<i>Hansen dif</i>	34.61	31.55

	(0.869)	(0.293)
AR(1)	-2.31 (0.021)	-2.16 (0.031)
AR(2)	1.52 (0.129)	1.41 (0.159)

Tablo: 1’de denklem (10) İki aşamalı Sistem GMM yardımıyla iki farklı model için test edilmiştir. Gözlem sayısı 385’tir. Köşeli parantez içi değerler dirençli (robust) standart hatayı, parantez içi değerler prob.(olasılık) değerlerini göstermektedir.*** %1 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini, * ise %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Çalışmada $\ln$ logaritmayı, y hanehalkı kullanılabilir gelirini göstermektedir. Kullanılan araç değişkenler; gelir artışının iki gecikmeli değeri, tüketim artışının iki gecikmeli değeri, hanehalkı büyüklüğünün iki gecikmeli değeri, eğitime katılımında değişimdir. Reel faiz oranı, yaş, kentsel yaşam, çocuk sahipliği ve çalışan kadın değişkenlerinin tüketim üzerine etkisi istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için tabloya dahil edilmemiştir.

Model 1’ de gelir hassasiyet katsayısı değeri 0.35’dir. Gelir artışı katsayısının anlamlı olması Türkiye’de YDH’nin ve YDSGH’ nin geçerliliğini desteklememektedir. Başka bir ifade ile Türkiye’ de YDH önermesinin aksine tüketim beklenen gelire aşırı duyarlıdır. Model 2’ de, Model 1’ e ek olarak demografik değişkenler dikkate alınmıştır. Demografik faktörlerin tahminde dikkate alınması sonucunda aşırı hassasiyet katsayısı istatistiksel olarak yine anlamlı olmakla beraber katsayının değeri 0.75’e yükselmiştir. Dolayısıyla demografik değişkenlerin modele eklenmesi bu katsayının değerini oldukça yükseltmiştir. İkinci model için bulgular yine Türkiye’de YDH ve YDSGH’ nin geçerliliğini katı şekilde desteklememektedir. Model 2’de hanehalkı büyüklüğü katsayısı tüketimi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Bu nedenle hanehalkı büyüklüğünün artması tüketimi artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Lise ve üniversite mezunu olmak ise diğer eğitim gruplarına kıyasla tüketimi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilemektedir. Her iki model için Wald test istatistiği ilgili modellerin bir bütün olarak anlamlı olduğunu gösterirken, Sargan test istatistiği boş hipotezin reddedilemediğini, aşırı belirleme kısıtının iki modelde de geçerli olduğunu göstermektedir. Hansen test istatistiği sonuçları da Sargan test istatistiğine benzer sonuçlar vermektedir. Bu nedenle her iki modelde de Hansen aşırı belirleme testi bulguları kullanılan araç değişkenlerin model için uygun olduğunu göstermektedir. Hansen dışlama testi sonucu ise iki modelde de dışsal değişkenlerde sorun olmadığını göstermektedir. Bu durumda modellerdeki araç değişkenler grup olarak dışsal değişkenlerdir ve araç değişken olmaya uygun yapıdadır. Arellano Bond test istatistiği sonuçları ise $AR(1)$ de H_0 reddedilirken bu bulgu hata terimleri arasında otokorelasyon olduğunu göstermektedir. $AR(2)$ sonucuna göre ise boş hipotez kabul edilmiş ve bu durumda hata terimleri seri olarak ilişkisiz bulunmuştur. Bu sonuçlara göre her iki modeldeki araç değişkenler grup olarak dışsal değişkenlerdir ve araç değişken olmaya uygun yapıdadır.

Çalışmada YDH testi için kullanılan iki model için de aşırı hassasiyet katsayısının anlamlı olması, Türkiye’de yüksek gelir belirsizliği ile karşılaşılması nedeniyle ihtiyati tasarruf güdüsünün geçerli olabileceğini veya sermaye piyasası koşullarının yetersiz olduğunu gösterebilir. Başka bir neden olarak likidite kısıtı faktörü hanehalkının gelirinin tümünü tüketmesine yol açmakta ve gelir ile tüketim arasındaki korelasyonu güçlendirebilmektedir.

YDH’nde aşırı hassasiyet katsayısını inceleyen bazı çalışmalardan Flavin (1981) ABD için gelir hassasiyet katsayısını 0.36, Hall ve Mishkin (1982) ABD için 0.20, Zeldes (1989) ABD için 0.07, Carroll ve Summers (1991) ABD için 0.60, Attanasio ve Browning (1993) İngiltere için 0.40, Blundell vd. (1994) İngiltere için 0.32, Lusardi (1998) ABD için 0.37,

Chamon ve Prasad (2010) Çin için -0.04 bulurken, işgücü arzı ve demografik değişkenlerin modele dahil edilmesi bu katsayıların değerini düşürmüştür. Attanasio ve Weber (1995, 2010) ABD için bu katsayıyı sırasıyla 0.25 ve 0.18 bulurken; işgücü arzı ve demografi değişkenlerinin modele dahil edilmesi sentetik panel veri kullanan bu çalışmaların sonuçlarını anlamsızlaştırmıştır. Diğer taraftan Deaton ve Paxson (1994b) Tayvan için, Jappelli ve Pistaferri (2000) İtalya için aşırı duyarlılık katsayısını anlamsız bulmuştur. Türkiye için yapılan çalışmalardan olan Ceritoğlu (2020) çalışmasında aşırı hassasiyet katsayısını yaşlı kohortlar için 1.02; orta yaş kohortlar için 0.80 ve genç kohortlar için 0.59 bulurken, Ceritoğlu (2017a) 0.60, Ceritoğlu (2017c) 0.50, Cilasun (2009) ise 0.78 hesaplamış, demografik değişkenler ve işgücü arzı değişkeninin modele dahil edilmesi bu katsayının değerini 0.71'e düşürmüştür. Bu çalışmaların bulguları arasındaki farklılığın olası nedeni, ayrıca Türkiye'de aşırı duyarlılık katsayısının diğer çalışmalara kıyasla daha yüksek katsayı ile anlamlı olması ve YDH'nin geçerli olmamasının temel gerekçesi olarak yüksek gelir belirsizliğinin yol açtığı ihtiyat güdüsü ve eksik sermaye piyasasının oluşumundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin geçerliliği sınanacaktır.

Tablo 2: Doğum yılı kohortlarına göre İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin İki Aşamalı Sistem GMM tahmini

Değişkenler	Model 3 Katsayı [standart hata] (prob)
Sabit	-0.175** [0.055] (0.001)
Δistihdamsekli	0.307*** [0.121] (0.011)
Δlny	0.244* [0.141] (0.082)
Wald chi2	80.17 (0.000)
Sargan chi2	195.59 (0.000)
Hansen	34.54 (0.997)
Hansen dif	34.64 (0.343)
AR(1)	-2.49 (0.013)
AR(2)	1.32 (0.187)

Tablo: 2'de denklem (11) den elde edilen model; İki aşamalı Sistem GMM yardımıyla test edilmiştir. Gözlem sayısı 385'tir. Köşeli parantez içi değerler dirençli (robust) standart hatayı, parantez içi değerler olasılık (prob.) değerlerini göstermektedir.*** %1 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini, * ise %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Çalışmada

$\ln$ logaritmayı, y hanehalkı kullanılabilir geliri, istihdamsekli: en az bir hanehalkının düzenli bir işte çalışıyorsa 1 değerini aldığı belirsizlik ölçütü kukla değişkenidir. Modelde İhtiyati Tasarruf Modeli'nin geçerliliği sınanırken, demografik değişkenlerin ve işgücü arzı değişkeninin sonuçları anlamsız olduğu için araç değişken olarak modele dahil edilmemiştir. Kullanılan araç değişkenler istihdam şeklinin iki gecikmeli değeri, gelir artışının iki gecikmeli değeri, tüketim artışının iki gecikmeli değeridir.

İhtiyati Tasarruf Modeli'nin geçerliliğini sınamak için belirsizlik faktörünü modele dahil etmek adına sürekli bir işte istihdam edilenlerin 1 değerini aldığı, geçici bir işte veya sözleşmeli olarak istihdam edilenlerin ise 0 değerini aldığı istihdam şekli kukla değişkeni *Euler* denklemine eklenmiş ve denklem (11) tahmin edilmiştir. Model 3'te sürekli bir işte istihdam edilenler ile ilgili belirsizlik katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve aynı zamanda katsayının işareti İhtiyati Tasarruf Modeli'nin önermesine uygun şekilde pozitifdir. Belirsizlik ölçütü olan katsayının anlamlı olması fayda fonksiyonu göstergesinin bir sabit görel riskten kaçınma fonksiyonunu "CRRA" içerdiğini göstermektedir. Başka bir ifade ile katsayının anlamlı olması işgücü piyasası göstergesi olan belirsizlik ölçütünün ilgili kohorttaki hanehalkı tüketim davranışını etkilediğini göstermekte ve veri kohort için sürekli işte çalışanların, ilgili kohortun bir dönem sonraki tüketimini artırdığı anlamına gelmektedir. Model 3'te aşırı hassasiyet katsayısı ise 0.24'tür, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu katsayının anlamlı olması Flavin'in (1981) aşırı hassasiyet hipotezine katkı sağlarken, YDH'nin ve YDSGH'nin Türkiye için geçerli olmadığını destekleyen yönde bir bulgudur. Wald test istatistiği modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu gösterirken, Sargan test istatistiği boş hipotezin reddedilemediğini, aşırı belirleme kısıtının geçerli olduğunu göstermektedir. Hansen test istatistiği sonuçları da Sargan test istatistiğine benzer sonuçlar vermektedir. Bu nedenle ilgili modelde Hansen aşırı belirlenme test sonucu da kullanılan araç değişkenlerin uygun olduğunu göstermektedir. Hansen dışlama testi sonucuna göre modelde dışsal değişkenlerde sorun yoktur. Bu durumda modeldeki araç değişkenler grup olarak dışsal değişkenlerdir ve araç değişken olmaya uygun yapıdadır. Arellano Bond test istatistiği sonuçları ise $AR(2)$ sonucuna göre boş hipotez kabul edilmiş ve bu durumda hata terimleri seri olarak ilişkisiz bulunmuştur.

Dolayısıyla Model 3'ten elde edilen çıkarımlar Türkiye'de İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin desteklediği yönündedir. Hanehalkı verileri ile yapılan çalışmalardan olan Şengür ve Taban (2016a), Ceritoğlu (2009, 2011, 2013), Aktaş vd. (2012), Rijckeghem (2010), bu hipotezin Türkiye'de geçerli olduğu bulgusuna ulaşırken, Cilasun (2009) Türkiye için çalışmasında İhtiyati Tasarruf Hipotezi'ni geçersiz bulmuştur. Ayrıca Carroll vd. (1992, 2003), Dynan (1993), Carroll (1994, 1996), Carroll ve Samwick (1997), Lusardi (1998) ABD için, Chamon ve Prasad (2010) Çin için yaptıkları çalışmalarda, Banks vd. (2001) ise İngiltere için yine İhtiyati Tasarruf Hipotezi'ni destekleyen bulgulara ulaşmışlardır.

Sonuç

Bu çalışmada modern tüketim teorileri olarak adlandırılan Yaşam Döngüsü Hipotezi, Yaşam Döngüsü Sürekli Gelir Hipotezi ve İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin geçerliliği 2002-2013 dönemi TÜİK HBA verileri yardımıyla Türkiye için sınanmış ve Türkiye'nin hanehalkı gelir, tüketim ve tasarruf dinamikleri incelenerek mikroekonomi literatürüne katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Mikroekonomik veri setinin başlıca avantajı bireysel özellikleri dikkate alan incelemeler yapılmasına müsaade etmesidir. Bu çalışmada bireysel tercihleri dikkate almak adına Deaton'u (1985) takiben hanelerin doğum yıllarına göre gruplandırıldığı Sentetik Panel Veri/ Kohort Tekniği kullanılmıştır. 2002-2013 dönemi için elde edilen kohort analizi ile ilgili ilk bulgular; Türkiye'de tüketimin gelire aşırı duyarlı olduğu, yaşa göre medyan gelir ve medyan tüketim grafiklerinin eğimlerinin kambur olduğu ve Türkiye için YDH ve YDSGH ile ilgili kanıt bulunamadığı yönündedir. Medyan tasarruf ise yaşam döngüsünün başlarından

itibaren artmaktayken, 50' li yaşların ortasında en yüksek değerlerine ulaşmakta ve daha sonra nispeten düze yakın bir profil sergilemektedir. YDH'nde emeklilerin ve işsizlerin negatif tasarrufa sahip olması gerekirken, tasarruf yaş profilinin burada pozitif değerler aldığı gözlemlenmiştir. Bu anlamda tasarruf yaş profili bulguları YDH'ni desteklememektedir. Literatür genç hanehalkının pozitif tasarrufta bulunmasını likidite kısıtı ve ihtiyat güdüsü ile açıklarken, yaşlı hanehalkının pozitif tasarrufunu sağlık riski, yaşam boyu belirsizlik ve miras güdüsüyle açıklamaktadır. Ayrıca Türkiye'de geniş aile şeklinde yaşamak hanehalkının gelir dinamiklerini, tüketim ve tasarruf davranışlarını algılamada çok önemlidir. Hanehalkı birleşmeleri hanedeki gelirlerin, tüketimin ve hatta tasarruf alışkanlıklarının da birleşmesine neden olarak yaşa karşı elde edilen grafiklerin eğimlerini gelişmiş ülkelerin analizlerine göre farklılaştırmaktadır.

Deaton'u (1997) takiben kohort etkilerine bakıldığında hemen hemen tüm kohortlar için yaşlı kohortların gelir profili, genç kohortların gelir profilinin altında yer almaktadır. Başka bir ifade ile daha genç olan kohortların yaşam boyu gelir profilleri yaşlı kohortların yaşam boyu gelir profillerinin üzerinde yer almaktadır. Nesile özgü verimlilik artışı, miras bırakma güdüsü gibi faktörler bu süreci açıklamaya yardımcı olmaktadır. Yaş etkilerine bakıldığında, gelir yaşla beraber dışbükey bir fonksiyon şeklinde artmakta; hatta 60 yaşından sonra bile az da olsa yükselmeye devam etmektedir. İleri yaşlarda emeklilik güvencelerinin nispi olarak yetersiz kalması, sağlık ve ölüm riski ile daha fazla yüzleşmeleri gibi nedenlerle emeklilik gelirin ek olarak ilave işgücü geliri kazanmaları, miras bırakma güdüsü gibi nedenlerle gayrimenkul ve faiz geliri vb. edinimleri servet etkisi ile genç kohortlara nazaran daha fazla gelir elde etmelerine yol açmış olabilir. Ayrıca Türkiye'de 2008 yılına kadar prim ödemelerine göre emekli olduğu için, diğer ülkelerden farklı olarak daha erken yaşta itibaren emeklilik geliri elde edilmeye başlanmış ve bu sonuç yaşlı kohortların gelirlerini nispi olarak artırmıştır. Yıl etkilerine bakıldığında 2001-2002 krizi ve 2008 krizi sonrası kırılmalar dikkat çekmekle beraber, bulgular Türkiye'de 2002-2013 yıllarında yaşanan büyüme rakamlarıyla tutarlıdır.

Deaton'u (1997) takiben medyan tüketimde kohort etkisi bulguları; daha genç olan hanehalkının daha fazla yaşam boyu reel tüketime sahip olduğunu göstermektedir. Tüketimin gelire aşırı duyarlı olması sonucunu takiben, yaşlı kohortlara göre genç kohortların daha fazla yaşam boyu servete sahip olması gibi tüketimlerinin de aynı şekilde daha yüksek olduğu dikkate alınmalıdır. Tüketimde yaş etkilerine bakıldığında Türkiye' de özellikle 2002-2009 yılı itibariyle çift hanelerde seyreden yüksek reel faiz oranı faktörü, hanehalkının genç yaşlarda daha fazla tasarruf etmelerine, tüketimlerini ise ilerleyen yaşlara ertelemelerine yol açmış olabilir. İleri yaşlarda ise yaşlı hanehalkının özellikle dayanıklı mal harcamalarının azalması tüketimlerinin bir miktar düşmesine yol açmış olabilir. Medyan tüketimde yıl etkilerine bakıldığında özellikle 2003-2008 dönemine kadar kırılmalara rağmen trende göre hızlı bir artış gerçekleştiği, bu artışın 2002 yılı itibariyle izlenen düşük faiz politikasından kaynaklandığı düşünülmektedir. 2008 sonrası azalan trend ise 2008 küresel krizinin etkisiyle gerçekleşmiştir. 2010 yılı sonrasında kriz sonrası ertelenen tüketim harcamalarının artışıyla yavaş bir toparlanma olmakla beraber 2012'den 2013' e trende göre tekrar düşüş eğilimine girilmiştir.

Deaton'u (1997) takiben medyan tasarruf ve medyan tasarruf oranının kohort etkilerine bakıldığında kohort etkisi zaman içerisinde yaşla beraber artmaktadır. Bu durum; daha genç olan kohortun daha az yaşam boyu reel tasarrufa ve tasarruf oranına sahip olduğunu gösterir. Bilindiği gibi Türkiye'de çalışan genç kohortlar iyileşen ekonomik koşullar ile tüketimi özendirici politikalar nedeniyle yaşlı kohortlara nispeten daha az tasarruf alışkanlığına sahiptir. Türkiye' de hanehalkının yaşam döngüsü servetindeki en önemli kaynaklarından birisi de konut sahipliğidir. Ayrıca özellikle 2005 yılı sonrası genişleyen kredi hacmi neticesinde konut kredilerinin daha makul hale gelmesiyle; genç kohortlar özellikle konut ödemelerinden

kaynaklanan dayanıklı tüketim mali harcamasında bulunmuş olabilir. Dayanıklı tüketim mali harcamalarının tasarrufa dahil edilmemesi nedeniyle genç kohortlarda yaşlı kohortlara nispeten medyan tasarruf düzeyi daha düşük kalmış olabilir. Son olarak sosyal güvenlik imkanlarının artması, ekonomik güven ortamının geçmişe kıyasla iyileşmesi de yine genç neslin tasarruf alışkanlığının düşük kalmasına yol açtığı düşünülmektedir. Medyan tasarrufta ve tasarruf oranında yaş etkisine bakıldığında sonuçlar gelir ve tüketime kıyasla tasarrufun daha dalgalı bir eğilim izlediğini gösterirken, tasarruf değeri yaşla beraber azalmaktadır. Genç yaşta yüksek tasarrufların daha çok ihtiyat güdüsünden kaynaklandığı düşünülmektedir. İleri yaşlarda ise özel sağlık harcamalarının yüksek olması, tasarruflarının düşük kalmasına bir etken olarak düşünülebilir. Ayrıca daha yaşlı hanehalkının büyük bir kısmının oturduğu konutun sahibi olması, onlarda pozitif bir servet etkisi yaratır ve bu da tasarruflarını gençlere nazaran düşürebilir. Medyan tasarrufta yıl etkisine bakıldığında tasarruf 2002'den 2003'e ve 2003'ten 2004'e trende göre artarken, 2004'ten 2005'e trende göre azalmıştır. 2005 yılında hanehalkının hızlı tüketim artışı, tasarruflarının düşmesine yol açmıştır. Özellikle tüketici kredi kullanımının artması ve kredi kartı kullanımının yaygınlaşması bu süreci desteklemiştir. Özellikle 2008 krizi döneminde tasarrufun trende göre azalan etkisi net bir şekilde gözlemlenmiş ve tasarrufun keskin şekilde azalmasına yol açmıştır.

YDH, YDSGH ve İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin geçerliliği ayrıca log doğrusallaştırılmış *Euler* denkleminde dayanarak İki Aşamalı Sistem GMM yardımıyla sınanmıştır. *Euler* denkleminde belirsizlik ölçütü değişkeni olarak düzenli bir işte çalışan ve çalışmayan hanehalkı ferdi kuklası eklenmiş ve katsayı istatistiksel olarak anlamlı ve İhtiyati Tasarruf Hipotezi'nin önermesine uygun şekilde pozitif bulunmuştur. Kullanılan üç modelde de aşırı duyarlılık parametresinin istatistiksel olarak anlamlı ve sıfırdan farklı çıkması tüketimin gelire aşırı duyarlı olduğunu, Türkiye'de YDH'nin ve YDSGH'nin geçerli olmadığını gösteren bir bulgu iken, İhtiyati Tasarruf Hipotezi için oluşturulan modelde belirsizlik katsayısının (sürekli bir işe sahip olmama) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif çıkması Türkiye'de hanehalkının İhtiyati Tasarruf Modeli'ne uygun şekilde davrandığını destekler niteliktedir.

Kaynakça

- Aktaş, A., Güner, D., Gürsel, S. ve Uysal, G. (2012). Structural determinants of household savings in Turkey: 2003-2008. *Bahçeşehir University Center for Economic and Social Research BETAM Working Paper Series, 007*, 1-51.
- Arellano, M. (2003). *Panel data econometrics*. Oxford. University Press.(20.07.2017). https://books.google.com.tr/books?id=LoDnCwAAQBAJ&dq=Hsiao,+2003,+Analysis+of+Panel+Data,+2nd+edition,+Cambridge+University+Press,+Ch.+6.2,+6.7+and+6.8&lr=&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- Attanasio, O.P. (1993). A cohort analysis of saving behavior by U.S. households. *NBER Working Papers, 4454*, 1-31.
- Attanasio, O.P. (1994). The intertemporal allocation of consumption: theory and evidence. *NBER Working Papers, 4811*, 1-34.
- Attanasio, O.P., Banks, J., Meghir, C. ve Weber, G. (1995). Humps and bumps in lifetime consumption. *NBER Working Papers, 5350*, 1-25.
- Attanasio, O.P. ve Browning, M. (1993). Consumption over the life cycle and over the business cycle. *NBER Working Papers, 4453*, 1-25.
- Attanasio, O.P. ve Szekely, M. (1998). Household savings and income distribution in Mexico. *Inter-American Development Bank Working Paper, 390*, 1-55.
- Attanasio, O.P. ve Szekely, M. (2000). Household saving in developing countries inequality, demographics and all that: How different are Latin America and South East Asia? *Inter-American Development Bank Working Paper, 427*, 1-61.

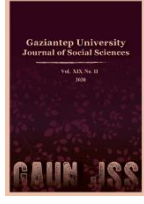
- Attanasio, O.P. ve Weber, G. (1995). Is consumption growth consistent with intertemporal optimization? evidence from the consumer expenditure survey. *Journal of Political Economy*, 103(6), 1121-1157. DOI: <http://dx.doi.org/10.1086/601443>
- Attanasio, O.P. ve Weber, G. (2010). Consumption and saving: models of intertemporal allocation and their implications for public policy. *Journal of Economic Literature*, 48, 693-751. DOI: 10.1257/jel.48.3.693
- Baltagi, B.H. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley&Sons Ltd. United Kingdom. pp.147-179.
- Banks, J., Blundell, R. ve Brugiavini, A. (2001). Risk pooling, precautionary saving and consumption growth. *The Review of Economic Studies*, 68(4), 757-779. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-937X.00189>
- Bernheim, B.D., Skinner, J. ve Weinberg, S. (2001). What accounts for the variation in retirement wealth among U.S. households? *The American Economic Review*, 91(4), 832-857. DOI: 10.1257/aer.91.4.832
- Beyaz Sipahi, B. (2021). Hanehalkı tasarruf oranının ekonomik ve demografik belirleyicileri: GMM yaklaşımı. *Journal of Yasar University*, 16(61), 248-263. DOI: <https://doi.org/10.19168/jyasar.809671>
- Blundell, R., Browning, M. ve Meghir, C. (1994). Consumer demand and the life cycle allocation of household expenditure. *Review of Economic Studies*, 61(1), 57-80. DOI:10.2307/2297877
- Bozkuş, S. ve Üçdoğruk, Ş. (2007). Hanehalkı tasarruf tercihleri: Türkiye örneği. 8. *Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, 24-25 Mayıs, Malatya, Türkiye.
- Browning, M., Deaton, A ve Irish, M. (1985). A profitable approach to labor supply and commodity demand over the life-cycle. *Econometrica*, 53(3), 503-544.
- Browning, M. ve Lusardi, A. (1996). Household saving: micro theories and micro facts. *Journal of Economic Literature*, 34(4), 1797-1855.
- Browning, M. ve Ejrnaes, M. (2009). Consumption and children. *The Review of Economics and Statistics*, 91(1), 93-111. DOI: <https://doi.org/10.1162/rest.91.1.93>
- Carroll, C.D. (1994). How does future income affect current consumption? *The Quarterly Journal of Economics*, 109(1), 111-147. DOI: <https://doi.org/10.2307/2118430>
- Carroll, C.D. (1996). Buffer stock theory of saving and the Life Cycle/ Permanent Income Hypothesis. *NBER Working Paper*, 5788, 1-49.
- Carroll, C. D. (2001). A theory of the consumption function, with and without liquidity constraints. *The Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 23-45. DOI: 10.1257/jep.15.3.23
- Carroll, C.D., Dynan, K.E. ve Krane, S.D. (2003). Unemployment risk and precautionary wealth: evidence from households balance sheets. *The Review of Economics and Statistics*, 85(3), 586-604.
- Carroll, C.D., Hall, R.E. ve Zeldes, S.P. (1992). The buffer-stock theory of saving: some macroeconomic evidence. *Brookings Papers on Economic Activity*, 23(2), 61-156.
- Carroll, C.D. ve Kimball, M.S. (1996). On the concavity of the consumption function. *Econometrica*, 64(4), 981-992.
- Carroll, C.D ve Kimball, M.S. (2001). Liquidity constraints and precautionary saving. *NBER Working Papers*, 8496, 1-40.
- Carroll, C.D. ve Samwick, A.A. (1997). The nature of precautionary wealth. *Journal of Monetary Economics*, 40(1), 41-71. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(97\)00036-6](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(97)00036-6)

- Carroll, C.D. ve Summers, L.H. (1991). Consumption growth parallels income growth: some new evidence. B.D. Bernheim ve J. B Shoven. (Ed.). *National Saving and Economic Performance*. University of Chicago Press, pp. 305-348.
- Ceritoğlu, E. (2009). *The empirical importance of precautionary saving in Turkey*. Ph.D. Thesis, University of Nottingham, England. pp.1-260.
- Ceritoğlu, E. (2011). The Impact of labour income risk on household saving decisions in Turkey. *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper*, 11(09), 1-21.
- Ceritoğlu, E. (2013). Household expectations and household consumption expenditures: the case of Turkey. *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper*, 13(10), 1-20.
- Ceritoğlu, E. (2017a). Self-insurance and consumption risk-sharing between birth-year cohorts in Turkey. *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper*, 17(01), 1-30.
- Ceritoğlu, E. (2017b). Disentangling age and cohorts effects on home-ownership and housing wealth in Turkey. *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper*, 17(06), 1-28.
- Ceritoğlu, E. (2017c). The effect of house price changes on cohort consumption in Turkey. *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper*, 17(10), 1-28.
- Ceritoğlu, E. (2020). Do household consumption and saving preferences vary between birth-year cohorts in Turkey? *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper*, 20(15), 1-30.
- Chamon, M.D. ve Prasad, E.S. (2010). Why are saving rates of urban households in China rising? *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2(1), 93-130. DOI: 10.1257/mac.2.1.93
- Cilasun, S.M. (2009). *Income, consumption and saving behavior of Turkish households*. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. ss.1-205.
- Cilasun, S.M. ve Kırdar, M.G. (2009). Türkiye’de hanehalklarının gelir, tüketim ve tasarruf davranışlarının yatay kesitlerle bir analizi. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 24(280), 9-46. DOI: 10.3848/iif.2009.280.2791
- Cilasun, S.M. ve Kırdar, M.G. (2012). Household structure, and household income and its components over the life-cycle in Turkey. *Turkish Economic Association Discussion Paper*, 63, 1-35. DOI: <http://hdl.handle.net/10419/81620>
- Çolak, Ö.F. ve Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun belirleyicileri: küresel tasarruf eğiliminde değişim ve Türkiye’de hanehalkı tasarruf eğiliminin analizi. *Bankacılar Dergisi*, 82, 3-44.
- Deaton, A. (1985). Panel data from time series of cross-sections. *Journal of Econometrics*, 30(1-2), 109-126. DOI: [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(85\)90134-4](https://doi.org/10.1016/0304-4076(85)90134-4)
- Deaton, A. (1991). Saving and liquidity constraints. *Econometrica*, (59)5: 1221-1248. DOI: 10.3386/w3196
- Deaton, A. (1992a). *Understanding consumption*. Clarendon, Oxford University Press, New York, first published. pp.1-214.
- Deaton, A. (1992b). Saving and income smoothing in Cote d'Ivoire. *Journal of African Economies*, 1(1), 24-26. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jae.a036737>
- Deaton, A. (1997). *The Analysis of household surveys, A microeconomic approach to development policy*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London, pp.1-474.
- Deaton, A. ve Paxson, C. (1994a). Intertemporal Choice and Inequality. *The Journal of Political Economy*, 102(3), 437-467.
- Deaton, A. ve Paxson, C. (1994b). *Saving, growth, and aging in Taiwan*. Studies in the Economics of Aging. Wise, D.A. (Ed.). University of Chicago Press, Chicago, pp. 331-362.

- Deaton, A. ve Paxson, C. (2000a). Growth, demographic structure, and national saving in Taiwan. *Population and Development Review*, 26, 141-173.
- Deaton, A. ve Paxson, C. (2000b). Growth and saving among individuals and households. *The Review of Economics and Statistics*, 82(2), 212-225.
- Deaton, A. ve Paxson, C. (1998a). Aging and inequality in income and health. *The American Economic Review*, 88(2), 248-253.
- Deaton, A. ve Paxson, C. (1998b). Health, income, and inequality over the life cycle. *Frontiers in the Economics of Aging*. Wise, D.A. (Ed.). University of Chicago Press, Chicago, pp. 431-462.
- Deaton, A. ve Paxson, C. (1998c). Saving and growth: another look at the cohort evidence. *Research Program in Development Studies Princeton University*, 225, 1-32.
- Dynan, K.E. (1993). How prudent are consumers? *Journal of Political Economy*, 101(6), 1104-1113. DOI: <http://dx.doi.org/10.1086/261916>
- Flavin, M.A. (1981). The adjustment of consumption to changing expectations about future income. *The Journal of Political Economy*, 89(5), 974-1009. DOI: <http://dx.doi.org/10.1086/261016>
- Friedman, M. (1957). *A theory of the consumption function*. Front Matter. Princeton University Press, New York, pp:1-240.
- Gourinchas, P.O. ve Parker, J.A. (1999). Consumption over the life cycle. *NBER Working Paper Series*, 7271, 1-47.
- Güngör Parlakyiğit, M. (2020). *Hanehalkı tasarruf eğiliminin belirleyicileri: Türkiye üzerine bir uygulama*. Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, ss.1-236.
- Hall, R.E. (1978). Stochastic implications of the life cycle-permanent income hypothesis: theory and evidence. *Journal of Political Economy*, 86(6), 971-987.
- Hall, R.E. ve Mishkin, F.S. (1982). The sensitivity of consumption to transitory income: estimates from panel data on households. *Econometrica*, 50(2), 461-481.
- Hansen, L.P. (1982). Large sample properties of generalized method of moments estimators. *Econometrica*, 50(4), 1029-1054.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data*. Cambridge University Press, New York, pp:283-585.
- İpek, E. ve Sekmen, Ö. (2016). Household savings in Turkey: evidence from microdata. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 02(04), 102-108.
- Jappelli, T. (1999). The age-wealth profile and the life-cycle hypothesis: a cohort analysis with a time series of cross-sections of Italian households. *Review of Income and Wealth*, 45(1), 57-75. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.1999.tb00312.x>
- Jappelli, T. ve Modigliani, F. (1998). The age-saving profile and the life-cycle hypothesis. *CSEF Working Paper*, 9, 1-26.
- Jappelli, T. ve Modigliani, F. (2005). *The age-saving profile and the life-cycle hypothesis*. *The Collected Papers of Franco Modigliani* Franco, F. (Ed.). Volume 6. Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, pp.141-172.
- Jappelli, T., Padula, M. ve Pistaferri, L. (2007). A direct test of the buffer-stock model of saving. *CSEF Working Paper*, 29, 1-35.
- Jappelli, T. ve Pistaferri, L. (2000). The consumption response to income changes. *CSEF Working Paper*, 237:1-52. DOI:0.1146/annurev.economics.050708.142933
- Jappelli, T., Pistaferri, L. ve Weber, G. (2006). Health care quality, economic inequality, and precautionary saving. *Health Economics*, 16(4): 327-346. DOI:10.1002/hec.1172
- Kızılgöl, Ö.A. ve İpek, E. (2019). Türkiye’de hanehalkı tasarruf davranışının analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 34(3):331-344.

- Kimball, M. (1990). Precautionary saving in the small in the large. *Econometrica*, 58(1):53-73. DOI:<https://doi.org/10.2307/2938334>
- Leland, H. E. (1968). Saving and uncertainty: the precautionary demand for saving. *The Quarterly Journal of Economics*, 82(3): 465-473. DOI:10.2307/1879518
- Lusardi, A. (1998). On the importance of the precautionary saving motive. *American Economic Review*, 88(2):449-453.
- Modigliani, F. ve Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross- section data. K. K. Kurihara (Ed). *Post-Keynesian Economics*. Rutgers University Press, New Brunswick, pp.338-436.
- Öksüz Narinç, N. ve Küçükönder, H. (2020). Hanehalkı tasarruf tercihlerinin ardışık logit modellerle belirlenmesi: Türkiye örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2):1554-1572. DOI: 10.20491/isarder.2020.929
- Paxson, C. (1992). Using weather variability to estimate the response of savings to transitory income in Thailand. *The American Economic Review*, 82(1), 15-33.
- Paxson, C. (1995). Saving and growth: evidence from micro data. *NBER Working Paper*, 5301, 1-31.
- Pektaş Erdem, B. (2017). *Türkiye’de hanehalkı tasarruflarını etkileyen faktörler*. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi. Yayın No: 2973, ss. 1-224.
- Rijckeghem, C.V. (2010). Determinants of private saving in Turkey: an update. *Bogazici University Working Paper*, 04, 1-97.
- Rijckeghem C.V. ve Üçer M. (2009). The evolution and the determinants of the Turkish private saving rate: what lessons for policy? *Koç Üniversitesi-TÜSİAD Economic Research Forum Çalışma Tebliği*, 09(01), 1-94.
- Sandmo, A. (1970). The effect of uncertainty on saving decisions. *Review of Economic Studies*, 37(3), 353-360. DOI: <https://doi.org/10.2307/2296725>
- Sargan, J.D. (1958). The estimation of economic relationships using instrumental variables. *Econometrica*, 26(3), 393-415. DOI: <https://doi.org/10.2307/1907619>
- Şengür, M. ve Taban, S. (2016a). Gelir dağılımı-tasarruf ilişkisi: Türkiye’de hanehalkı gelir türünün tasarruflar üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 49-72.
- Şengür, M. ve Taban, S. (2016b). Türkiye’de hanehalkı tasarruflarının gelir dışındaki belirleyicileri. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 29-53. DOI: <https://doi.org/10.17541/oeybd.84848>
- TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. (15.06.2017). <http://evds.tcmb.gov.tr/>
- Türkiye İstatistik Kurumu, Hanehalkı Bütçe Anketi 2002-2013.
- Yao, R., Wang, F., Weagley, R.O. ve Liao, L. (2011). household saving motives: comparing American and Chinese consumers. *Family & Consumer Sciences Research Journal*, 40(1), 28–44. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1552-3934.2011.02086.x>
- Yılmaz, T. (2010). The profile and determinants of household savings. *Report for the World Bank*, 1-53.
- Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2008). Türkiye’de hanehalkı: işgücü, gelir, harcama ve yoksulluk açısından analizi. *TÜSİAD Economic Research*, 03(455), 1-155.
- Zeldes, S. P. (1989). Optimal consumption with stochastic income: deviations from certainty equivalence. *The Quarterly Journal of Economics*, 104(2), 275-298. DOI: <https://doi.org/10.2307/2937848>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Bilimler Mantığı Üzerine: Anlamın Neliği ve Anlamanın Niteliği¹

On The Logic of Social Sciences: The Nature of Meaning and The Qualification of Understanding

Fatih İBİŞ^{a*}

^a Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri-Kelam Anabilim Dalı, Denizli / TÜRKİYE
ORCID: 0000 0003 4269 3012

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ocak 2022
Kabul tarihi: 22 Nisan 2022

Anahtar Kelimeler:

Anlamak,
Anlam,
Dil,
Metin,
Kavramak

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 19, 2022
Accepted April 22, 2022

Keywords:

Understanding,
Meaning,
Language,
Text,
Comprehending

ÖZ

Bir şeyi anlamadan önce sorulması gereken ilk sorulardan biri “Anlam nedir?” sorusudur ve buna bağlı olarak sorulması gereken ikinci soru da “Anlamak nedir?” olmalıdır. Anlamanın niteliğini önceleyen ve belirleyen husus anlamın neliğidir. Anlamın ne olduğu ve ne şekilde ortaya çıktığı tespit edilmeden anlama edimini yorumlamak pek mümkün görünmüyor. Anlamı anlamlı kılan evvela anlamayı gerçekleştiren öznenin aktif bilinç durumudur. Öznenin bilinci anlam faaliyetinde belli aşamalardan geçerek anlama ulaşır. Bu noktada bilincin yöneldiği ilgiler, bilinci yönlendiren etkiler ve etkilenimler, aynı çerçevede bilincin şeylere yüklediği önem ve değer kategorileri, şeylerden güdümlendiği amaçlar doğrudan anlamın oluşumunda belirleyici rol üstlenirler. Bunun yanında bir de dilin doğası, bir gösterge sistemi olarak işleyişi ve hermenötik alanın da anlamın belirleyici âmilleri olarak öne çıkan konuların başında gelir. Sonuçta bunlar bizi öznenin anlama faaliyetinde tekrar aktif hale gelip gelmemesine göre kavranan ve kavranmayan anlam şeklinde bir ayırma iletir. Dolayısıyla anlamın neliği öznenin anlama faaliyetindeki bilgi ve bilinç durumuna göre şekillenen bir sürecin sonunda kendini açığa vurmaktadır.

ABSTRACT

One of the first questions to ask before understanding something is “What is the meaning?” and the second question to be asked accordingly is “What is understanding?” should be. What precedes and determines the quality of understanding is what the meaning is. It does not seem possible to interpret the act of understanding without determining what the meaning is and how it emerges. What makes the meaning meaningful is the active state of consciousness of the subject who realizes the understanding. The consciousness of the subject reaches meaning by passing through certain stages in the activity of meaning. At this point, the interests towards which the consciousness is directed, the effects and influences that direct the consciousness, the importance and value categories that the consciousness attributes to things, the purposes that it directs from the things directly play a decisive role in the formation of meaning. In addition to this, the nature of language, its functioning as a sign system (Semiotics) and Hermeneutics are among the issues that stand out as the determining factors of meaning. Ultimately, these lead us to a distinction between the comprehended and the uncomprehended meaning, depending on whether the subject is reactivated in the activity of understanding. Therefore, the nature of meaning reveals itself at the end of a process that is shaped according to the subject's knowledge and consciousness in the activity of understanding.

¹ Bu makale 2012 yılında tamamladığım “Özne-Metin İlişkinin Metodik ve Teolojik Boyutu” (Sosyal Bilimler Enstitüsü-Ankara) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The accuracy of the meaning, the authenticity of the understanding can become meaningful, first of all, with the existence of an authentic thought about the nature of these two concepts. The inner world of man is a world woven with meaning. This indicates a consciousness that accompanies human actions and that this consciousness acts in line with a specific purpose. Objects and facts do not have meaning in themselves. Outwardly meaningfulness is actually an attribution made by humans, an activity of attribution. In other words, the phenomenon we call meaning is the result of human effort to make sense of it. People generally adopt to see things as 'something in themselves' rather than 'something in themselves'. For example, tree, table, word, sentence, falling, getting up, walking, stopping, running, in short, life as a whole, and many things about life have a meaning attributed by humans. Man's existence is essentially surrounded and determined by the web of meanings he possesses.

When it comes to meaning, two acts of human come to the fore: to understand and to make sense of. When texts and speeches come to the fore, comprehension activity usually comes to the fore, while it is seen that comprehension activity comes to the fore in non-textual areas such as objects, events and facts. As for which is more effective, it can be said that the activity of making sense loses priority and superiority to understanding, considering that the world that people make sense of is active while understanding a text and speech. The outside world is essentially an isolated world devoid of meaning, and people make this meaningless world a meaningful world in their own way with the role of meaning. What makes the meaning meaningful is the active state of consciousness of the subject who realizes the understanding.

There are effective tools that play a role in understanding and determine meaning. Language comes first as a means of communication, as well as an indicator tool. Understanding the nature of language is extremely important in understanding the essence of meaning. Because of this importance, language has become the subject of a special discipline called philology. Within philology, special fields such as syntax, etymology, semantics and semiotics, which examine language in certain aspects, have been formed. On the other hand, language has been the subject of hermeneutics in terms of interpretation, which looks at understanding the meaning, as well as being a subject of understanding due to its self-directed nature. Parallel to this, because of its undeniable role in determining the meaning, the field of denotation of language is a subject that is discussed in detail both in logic, rhetoric and *usûl-i fiqh*. All of these are areas that reveal the meaning of meaning to us and that must be given the right before we can understand an expression. Otherwise, the lack that will arise will make the understanding and meaning incomplete.

In addition to the epistemological references to the text, which should be taken into account in the quality of the meaning, we see that the consciousness of the subject is effective. If the subject has not grasped what is known, but has only kept it in his memory as memorized information, the knowledge of an uncomprehended meaning will emerge, which is a sign that understanding has not been fully realized. Comprehension can only become competent in a mental process accompanied by comprehension. At this stage, while every comprehension activity is understanding, we cannot say that every understanding is comprehension. Because it is seen that sometimes incomplete, sometimes inaccurate, sometimes inappropriate and sometimes wrong meanings emerge from the comprehension activity, it is possible to define comprehension as an advanced comprehension activity that removes these defects.

From this point of view, it is possible to say that the meaning takes place on two planes depending on the comprehension: 1. Meaning before comprehension 2. Meaning after comprehension. It is the immediate and direct comprehension of the first meaning of the word or sentence that is intended to be understood at the pre-comprehension level. At the post-comprehension level, meaning is the conceptual abstraction of the content of the meaning obtained before the comprehension and obtaining a higher meaning. For example, the first meaning that comes to mind when people are mentioned is people who are found in the outside world with their members. We usually meet our daily life needs in this way. When the second level is passed, the first way of understanding is no longer sufficient. Here, by asking questions, we try to identify the differences that distinguish human beings from other living things and try to get down to their nature, and we try to understand human beings in their abstract and universal form isolated from their individuals. At this stage, the word human turns into the concept of human and appears as a '*animal-ı nâtik*' in isolation from its members in the outside world. The word of the thing at the first level; At the second level, the concept that constitutes the nature of the thing comes to the fore. In order to better understand these two different levels of meaning, we would like to touch on the theoretical dimension of knowing in the context of envision-certification.

Giriş

İnsanın iç dünyası anlamla örülü bir dünyadır. Bu durum insan eylemlerine eşlik eden bir bilincin varlığına ve bu bilincin belirli bir amaç doğrultusunda hareket ettiğine işaret eder. Nesnel ve olgular bizâtihi anlam taşımazlar. Dışa dönük anlamlılık durumu insan tarafından yapılan bir anlam yükleme faaliyetidir ve anlam bu faaliyetin sonucunda ortaya çıkar. Eş deyişle anlam dediğimiz olgu insanın anlamlandırma çabasının sonucudur. İnsan şeyleri genellikle ‘kendinde bir şey olarak’ değil, ‘kendince bir şey olarak’ görmeyi benimser. Örneğin ağacın, masanın, sözcüğün, cümlelerin, düşmenin, kalkmanın, yürümenin, durmanın, koşmanın kısaca bütüncül olarak yaşamın, yaşama dair pek çok şeyin temelinde insan tarafından yüklenen bir anlam vardır. İnsanın varlığı esas itibariyle sahip olduğu anlamlar ağı tarafından çevrelenir ve belirlenir.

Sosyal bilimler alanı, esas itibariyle kendisine doğrudan insanı, insan edimleri alanını konu edindiği için diğer bilimlerden oldukça farklı bir tabiata ve karaktere sahiptir. İnsan faktörünün yoğun etkisi, belirlenimi ve dahi belirsizliği itibariyle sosyal bilimler ne deneyi, deneyimi ve gözlemi yöntem olarak belirleyen fen bilimlerine ve doğa bilimlerine ne de aynı izlekte insan bedeni gibi somut birimlerden hareketle bilim yapan sağlık ve spor bilimlerine benzemektedir. Mezkur bilimlerde geçerli olan, doğru kabul edilen kesinlik değeri ve nesnellik kriterleri sosyal bilimler söz konusu olduğunda görecelikle malül hale gelirler. Bu açıdan sosyal bilim çalışmaları için ölçüt alınabilecek anlama ve açıklama modeli diğer bilimlerin anlama ve açıklama modelleri kadar kesin, açık ve genel geçer değildir. Sosyal bilimlerde çalışmanın öncelikli koşulu evvela faaliyet yürütülen alanın doğasını kavramayı, bu alandaki verilerin hangi matrislerle belirlendiğini öğrenmeyi, diğer alanlardan onu ayıran temel hususların farkında olmayı gerektirir. Bu çalışma sosyal bilimlerin omurga kavramlarından biri olan anlama kavramının neliğine ve niteliğine yönelik nesnel ve öznel temel belirleyici etmenleri tespit edip serimleyerek sosyal bilimlerin işleyiş mantığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda anlam ve anlamakla doğrudan ilişkili “semiyotik, semantik ve hermenötik” gibi alanlar öncelikle insanın iç dünyasını çevreleyen ve belirleyen anlamın ve bu dolayımında sosyal bilim alanında faaliyet yürüten insanın döngüsel bir diyalektik içinde sürece etki eden nesnel ve öznel bağlamlarını dikkate alarak anlamın ve anlamamanın doğası çözümlenmeye çalışılacaktır.

Anlamanın Nesnel ve Kuramsal Temeli

Dil ve Anlam

Anlamın nesnel boyutunu ilgilendiren ve belirleyen unsurların en başında dil faktörünün öne çıktığını görüyoruz. Anlamın üretilmesinde öncelik dile ve dile ilişkin enstrümanlara aittir. Bu bağlamda ilk araç dil ve dile bağlı olarak da sözcüklerdir. Sözcük, kavrama ve nesneye bakan yönleri itibariyle iki yönlü bir tabiata sahiptir. Sözcükler kendilerinin ötesinde bir şeye işaret etmekte ve bu referans özelliğiyle anlam kazanmaktadırlar. Sözcüklerin anlamları algılanabilir değil, anlaşılabilir karaktere sahiptir. Anlam sözcüğü bilinç sahibi bireyde veya bireyler arası kurulan ilişkide gerçekleşmesi itibariyle aynı anda varolan tek ve çift boyutlu bir nitelik taşır. Anlamlar iletim amacı güdümediği takdirde, tek boyutlu kalarak insanda bulunan zihinsel formları ifade ederler. Bu nokta dilin temelini oluşturması yanında dilin oluşumunu belirleyen süreci de hazırlar. Dil esas itibariyle düşünce olarak zihinde oluşan ‘içe-vurum’un (im-pression) söz olarak ‘dışa-vurum’undan (ex-pression) ibarettir. Zihin, içinde oluşan formlar dışa vurulmak istendiğinde sözcüklere ihtiyaç duyar. Çünkü “sözcükler manaların kalıpları” (Cürcânî, 1988, s. 52) olmaları hasebiyle aktarım sürecinde önemli bir işlev üstlenirler. Dil ve yazı aracılığıyla tezahür, tecessüm eden manalar, ruh-beden ikilisinde bedenün üstlendiği fonksiyona benzer bir işlevle manaların taşıyıcı araçları olan sözlerle bedenlenirler. Bu bağlamda sözcükler aslında nesnelere değil, zihindeki kavramların göstergeleridir. Seyyid Şerif Cürcânî bu itibarla

sözcüklerle kastedilen “mânâ” (medlûl-konuşanın zihnindeki içerik) ile sözcüklerden anlaşılan “anlam”ı (mefhûm-dinleyenin zihnindeki içerik) özenle birbirinden ayırır: “Mânâlar (meânî) lafızların hizasına konulan zihnî sûretlerdir. Bu zihnî sûret lafızla kastedilen amaç bakımından akılda hâsıl olan sûret ise mânâ, lafızdan akılda hâsıl olan sûret ise mefhum (anlam) olarak isimlendirilir (Cürçânî, 1985, s. 230, 231).” İngilizcede de örneğin “meaning” (mana, kasıt) ile “understanding” (anlamak, fehm) kelimeleri arasında böyle bir nüanstı bahsedilebilir (bk. Ed. Hoad, 2003, s. 514.).

Sözcüğün anlamla ilişkisi, anlamı oluşturması değil, anlama delalet etmesi yönüyledir. Anlamı olmayan şey söz değil sadece sestir, fonetikten ibarettir; sesle söze dönüşmeyen anlam da dışı vurmadığı takdirde sadece zihinsel bir formdur. Anlam tekil zihnin anlaması bakımından tek yönlü iken anlatan ve anlayan arasındaki iletişimin sonucunda ortaya çıkması bakımından da çift yönlü bir doğaya sahiptir. Dil aracılığıyla, sözcükler yardımıyla aktarılmaya başlanan anlam artık interaktif bir kimlik kazanmış olur. Anlam bu aşamadan sonra dilsel yeterlilik gücünü aktif olarak paylaşan iki kişi yani konuşan (yazar) ve dinleyenin (okur) ortak ürünüdür. Konuşan ve dinleyen zihinlerindeki ortak ilkelere ve paylaşılan dilin gramerinde bulunan ilkelere göre anlamı birlikte üretirler. Bu çift yönlü olma hali, anlatan tarafından bakıldığında, anlatma yöntemiyle ortaya çıkan ‘anlatılan bir anlam’ olurken, anlayan muhatap açısından anlama yöntemiyle ‘anlaşılan bir anlam’a dönüşmektedir (Cündioğlu, 2005, s. 20, 21).

Anlam bu durumda bir yönüyle anlatanın zihnindeki içeriğe göndermede bulunurken diğer yönüyle anlayanın zihninde meydana gelen içeriğe göndermede bulunur. Anlama faaliyeti bu süreçte anlatanda devre dışı kalırken aktif konumdaki dinleyiciye özgü hale gelir. Esas itibarıyla anlamak denilen zihinsel edim mütekellimden daha çok muhatabın merkezinde olduğu zihinsel sürecin adıdır. Anlatandaki anlam göz önünde bulundurulduğunda anlam, karşıdakine iletilmesi gereken maksat ve muradı ifade etmektedir. Bu açıdan mana ile anlamı birbirinden ayıran Cürçânî mana’yı doğrudan “bir şeyle kastedilen şey” (Cürçânî, 1985, s. 236; bk. Tehânevî, 1996, 2/1600) şeklinde tanımlar. Yani daha net ifadesiyle mana anlam demek değil, “maksat/amaç” demektir. Bu maksat iletişim halinde bulunan en az iki kişiden birinin diğerine aktarım yoluyla doğal olarak sözü duyan ve dinleyen açısından anlama faaliyetinin başlangıç ve sonunu teşkil eder. Anlama denilen işlem bundan sonraki aşamada sözün muhatabı olan kişinin zihnindeki durumu bildirmekte ve bu fiilin öznesi olarak muhatabı incelemektedir.

Anlatan konumunda bulunan kişi, zihnindeki anlamın göstergesi olarak sözcükleri ne kadar doğru ve yerinde kullanırsa karşısındaki muhatabın zihninde oluşacak anlamın da o kadar açık ve net olmasını sağlayacaktır. İfadelerde oluşabilecek her türlü dilsel karışıklık, kapalılık beraberinde doğal olarak anlama sürecindeki etkinliğiyle öznedeki anlam karışıklığına sebebiyet verecektir. Buna sebebiyet verilmesi halinde ortaya iki tür anlamın çıkması kaçınılmaz olacaktır: ‘doğru anlam’ ve ‘yanlış anlam’. Şayet muhatabın zihninde, konuşanın zihnindeki anlam tam olarak hâsıl olmuş ve iki anlam arasında tam bir mutâbakat oluşmuşsa doğru anlamdan aksi takdirde yanlış anlamdan söz edilecektir.

Doğru ve yanlış anlamın koşulları ve keyfiyeti bir yana burada anlamanın özünde bulunan zihinsel aktivasyon durumu ile sözcükler arasındaki ilişkinin sıradışı olma gerekliliği hatırdan çıkarılmamalıdır. Anlama doğası itibarıyla zihinsel alışkanlıkların dışında bir kavrama halinin ifadesidir. Bu kavrama hali dışı vurulurken gündelik hayatın sıradanlaştırdığı, alışlagelen tarzda konuşma biçimi yeterli gelmez; o şey hakkında klişelerin, hazır kalıpların, sloganların ötesinde net bir resme ve tasavvura sahip biçimde sözcükleri kullanmak, cümleleri kurmak gerekir. Şayet dış dünya bizim için kendisine verilen önem ve değerle anlamlı bir dış dünya ise o dünyanın zihne ve dolayısıyla sözcüklere yansıma biçimi de aynı önem ve değeri yansıtmalıdır.

Bir Gösterge Olarak Anlam

Anlam nedir sorusuna verilebilecek en kestirme cevap şu olabilir: Anlam “delalet”tir. Anlamak dolayısıyla bu delaleti anlamak demektir. Delalet Türkçe karşılığı itibariyle gösterge anlamına gelmektedir ki anlam dizgesi bir gösterge dizgesini, anlama faaliyeti bu gösterge dizgesinin çözümlenmesini ifade etmektedir.

Dinî tedris geleneği içinde mantık ilmine girmeden işlenen *delalet* ve ilk bölümü oluşturan *tasavvurât* kısmı, belagat ilminin alt dallarından biri olan *beyan* ilmi ve usûl-i fıkıh disiplininin *delalet* bahisleri lafızları, dolayısıyla anlamı konu edinmeleri, delalet meselesini öne çıkarmaları bakımından önemli bölümlerdir. Delalet mantık, belagat ve usûl disiplinleri arasında ortak bir terimdir. Bu terim ilk defa mantık ilmiyle öne çıkmaya başlamıştır. Mantıkla birlikte diğer ilmî disiplinler de delalet konusunu metodik bağlamda ele almışlardır. Klasik mantık kitaplarında mantık ilminin ilk bölümü olan tasavvurât (kavramlar) konusuna geçmeden önce mantıkçılar tarafından kavramlara ön hazırlık olması bakımından öncelikle delalet konusu işlenir. Modern dönemdeki karşılığı gösterge bilime (ilmu'd-delâlet) denk düşen delalet ilmine göre delalet “bir şeyin bilinmesi durumunda diğer bir şeyin bilinmesinin gerekliliği”ni ifade eder. Başka şeyin bilinmesini sağlayan unsura ‘dâl’, dâl ile bilinen şeye ‘medlûl’ adı verilirken, bu iki şey arasında meydana gelen ilişkiye de ‘delalet’ adı verilir. Sözelimi ‘Zeyd’ lafzı dâl’dir ve dâl olarak bu isim sahibine göndermede bulunur. İsmi sahibi şahıs bu bağlamda medlûl olmaktadır. Mantıkta delalet temel olarak “sözlü (lafziyye) delalet” ve “sözsüz (gayr-i lafziyye) delalet” olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların da her biri kendi içinde üç bölüme ayrılır:

1. *Sözlü Vaz’î Delalet*: Vaz’ bir lafzın belli bir mananın, anlamın karşısına konulmasını ifade eder. Bu minvalde sözlü vaz’î delalet, delaletin hem söz hem de vaz’ yoluyla gerçekleştiğini anlatır. Manaya olan delalet hem söz hem de vaz’ yoluyla ortaya çıktığı için bu türden delalet vaz’î delalet olarak isimlendirilir. Sözcüklerin delaleti daima bu türden delalet kapsamına girmektedir. Örneğin ‘insan’ sözcüğü ‘düşünen canlı’ya delalet eder; çünkü insan sözcüğünü vaz’ edenler bu anlamı insan kelimesine tahsis etmişlerdir. Mantıkçıları ilgilendiren asıl delalet konusu da budur.

2. *Sözlü Aklî Delalet*: Mânâya olan delalet hem söz hem de akıl vasıtasıyla olursa bu tür delaletlere sözlü aklî delalet denir. Mesela duvarın arkasından gelen ‘deyz’ sesi ne vaz’ ne de tabiatın gereği olan bir sestir. Deyz ünlemesi herhangi bir manaya has kılınmamış bir sestir ibarettir ancak duvarın arkasında birinin bulunduğunu anlatması bakımından anlam taşımaktadır.

3. *Sözlü Tabîî Delalet*: Mânâya delaleti hem söz hem de tabiat aracılığıyla gerçekleşen delalettir. Hastanın hastalık tabiatı gereği, doğal olarak çıkardığı ‘âh âh’ lafızları, sahibinde bulunan bir ağrı ve sızıyı bildirmesi bakımından sözlü tabîî delalettir.

İçinde herhangi bir sözcük olmaksızın bir manaya delalet eden ‘sözsüz delalet’ aynı şekilde vaz’î, aklî ve tabîî olmak üzere üç kısma ayrılır:

1. *Sözsüz Vaz’î Delalet*: Herhangi bir söz olmaksızın bir şeyin vaz’ yoluyla manaya olan delalet etmesidir. Trafik işaretlerinin belli kurallara delalet etmesi gibi.

2. *Sözsüz Aklî Delalet*: Sözlü bir ifade olmaksızın bir şeyin akıl aracılığıyla bir manaya delalet etmesidir. Eserin müessire delaleti gibi.

3. *Sözsüz Tabîî Delalet*: Sözcük olmaksızın herhangi bir şeyin tabiatı gereği bir manaya olan delaletidir. Maşukunu gören aşığın tabîî olarak yüzünün kızarması gibi (Ebherî, 2007, 4, 5).

Mantık ilminin asıl konusu sözlü delaletin (delalet-i lafziyye) vaz’î (delalet-i lafziyye vaz’iyye) kısmına giren kavramlardır. Lafzın vaz’ına konu olan bu delalet şekli içerdiği ve işaret ettiği mana açısından kendi içinde üç bölüm halinde değerlendirilir:

1. İnsan denildiğinde bununla insanın hem düşünen hem canlı olması kastedilip anlaşılırsa, insan kavramı bu iki temel özelliğiyle vaz' olduğu mânânın tamamını ifade etmiş olur ki buna *delalet-i mutâbikiyye* denir.

2. İnsan kavramı ya düşünmesi ya da canlı olması yönlerinden sadece bir yönü kastedilerek, vaz' olduğu mananın bir kısmı için kullanılırsa buna *delalet-i tazammuniyye* denir.

3. Bazen insan kavramı vaz' olduğu mânânın tamamı ya da parçası için kullanılmayıp sadece insana mahsus gereklerden birini ifade etmek için kullanılır ki bu durumda ortaya çıkan delaletle de *delalet-i iltizâmiyye* adı verilir (Ebherî, 2007, s. 5, 6; Mağnîsî, 2007, s. 23, 24). İnsanın kâtip, yazar olarak tarif edilmesi buna örnek teşkil eder. Zira düşünen ve canlı olan biri, bu özellikleriyle aynı zamanda yazmaya da istidat sahibi olmakta ve yazma özelliği diğer zâtî özelliklerin gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Mantıkçılar sözlü vaz'î delaleti gösterenin (dâl) gösterilenle (medlûl) ilişkisinin durumuna göre farklı isimlerle anmışlardır. Lafzın gerçek delaleti, lafzın konulduğu mânâyâ bağlı olarak tespit edilmektedir.

Usûlcüler ise özellikle hüküm istinbâtında kullanılması açısından hayati önem taşıyan lafız-mana arasındaki delalet ilişkisini mantıkçılardan daha farklı ve daha geniş bir şekilde ele almışlardır:

1. Lafzın *konusan-dinleyen* açısından delaleti:

1. 1. Hakikî Delalet: Mütakellimin dile getirdiği, lafzın zahirinden anlaşılmanaya olan delalet.

1. 2. İzafî Delalet: Dinleyenin söylenen sözden anladığı manayı içeren delalet.

2. Lafzın *kullanım* açısından delaleti: (Lafzın kullanım delaleti aynı zamanda belagatın üç alt dalından birini teşkil eden beyan ilminin temel konusudur. Antakî, beyan ilmi hakkında kaleme aldığı *Metnü'l-'alâka* isimli risalesinin hemen başında beyan ilminin konusunu da özetleyen şöyle bir giriş yapar: “Bil ki, muradı eda etmenin yolları üçtür: Hakikat, Mecaz ve Kinaye.”)

2. 1. Hakikat 2. 2. Mecaz 2. 3. Kinaye

3. Lafzın *kapsadığı fertler* açısından delaleti:

3. 1. Âmm

3. 2. Hâs (Mutlak-Mukayyed, Emir-Nehiy)

3. 3. Müşterek

3. 4. Müevvel

4. Lafzın *açıklık-kapalılık* açısından delaleti:

4. 1. Açıklık bakımından lafızlar: Zahir, Nass, Müfesser ve Muhkem.

4. 2. Kapalılık bakımından lafızlar: Hafî, Mücmel, Müşkil ve Müteşâbih.

5. Lafzın *delalet keyfiyeti* açısından delaleti:

5.1. Nass yoluyla delalet

5. 2. İşaret yoluyla delalet

5. 3. Delalet yoluyla delalet

5. 4. İktiza yoluyla delalet (Özdemir, 2006, s. 30, 31)

Usûl-i fıkhıta ayrıca önceki sayılanlardan farklı olarak delalet konusunu *mantûk-mefhûm* açısından ele alan şöyle bir taksim şekli de bulunmaktadır:

1. Mantûkun delaleti

1. 1. Mübeyyen (zâhir, nass, müfesser, muhkem)

1. 2. Mücmel (hafî, müşkil, müteşâbih)

2. Mefhûmun delaleti

2. 1. İktizânın delaleti

2. 2. İşâretin delaleti

2. 3. Tenbih ve îmânın delaleti

2. 4. Fehva'l-hitâb (mefhûmu'l-muvâfakat)

2. 5. Delilü'l-hitâb (mefhûmu'l-muhâlefet) (bk. İltaş, 2006, s. V, VI)

Mantık ve usûl-i fıkhıta oluşan delalet şekilleri, özü itibariyle sözdeki anlamın doğru tespit edilip doğru bir şekilde anlaşılması için geliştirilen, birbirlerini tamamlayan anlama yöntemleridir. Delalet ilişkileri bilinmeden asıl ve temel olan anlamın tayin edilmesi mümkün değildir. Delalet ilmi bu bakımdan lafızdaki anlamın doğru tespit edilme yöntemi olarak değerlendirilebilir. Lafızların anlam delaleti sadece İslâmî disiplinler değil, aynı zamanda Batı düşünce sistemi içinde de özellikle yirminci yüzyıl dil çalışmalarında genişçe yer bulmuştur. Modern dönemde Batı'da ortaya çıkan yapısalcılık akımının şekillendirdiği, yirminci yüzyıl dilbilim çalışmalarında çokça etkisi hissedilen göstergebilimle İslâm düşüncesindeki delalet teorisi arasında dikkat çekici benzerlikler görülmektedir. Son dönemde dil ve anlam üzerine yapılan çalışmalarda dilin bir gösterge olarak incelenmesi, dilbilimin yapısal özelliklerinin sorgulanması, Batı'da göstergebilim olarak isimlendirilen yeni bir alanın doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Gösterge sistemini anlamak öncelikle yapısalcı yaklaşımın anlaşılmasına bağlıdır. Adından da anlaşılacağı üzere *yapısalcılık* yapının malzemeleriyle ilgilenmek yerine her şeyden önce bizzat yapıya yönelmeyi içeren bir kuramı ifade eder. Yapısalcılık yüzeyde görünen fenomenlerin altında saklı, örtük bir sistem ve yapının olduğunu varsayarak yola çıkar. Sistemdeki birimler tek başlarına bir anlam ifade etmezler; onlara anlam kazandıran şey, bir sistemin, yapının parçası olmaları ve diğer birimlerle olan bağlarıdır. Sistem merkezli bu yaklaşım dilbilimi etkilemiş ve yirminci yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure (1857-1913) ile "yapısal dilbilim" ortaya çıkmıştır. O zamana dek dil, zaman içerisinde bir dilin geçirdiği değişiklikleri, evreleri inceliyor ve bir takım dil olgularının bütünü oluşturuyordu. Dilin zaman içinde geçirdiği bu değişim ve dönüşümün incelenmesi *artzamanlı (artsüremlî-diachronic) yaklaşım* olarak isimlendiriliyordu. Daha ziyade semantik merkezli olan bu dil anlayışı Saussure'a kadar devam etmiş ve anlama faaliyetinde etkin olmuştu.

Saussure ilk defa dilin semantik yönünden ziyade kendi iç dinamiklerinden yola çıkarak dilin özsel linguistik tarafına dikkat çekti. Saussure dili, belli bir zaman noktasını eksen olarak *eşzamanlı (eşsüremlî-synchronic)*, bağımsız bir sistem olarak incelemeyi önerdi (Saussure, 2001, s. 151). Zira yazılı metinler, özel bir kültürün linguistik sistemi içinde ait oldukları semiyotik ve semantik sistemi tesis ederler. Mesela XVI. yüzyıl Türkçesi ile XX. yüzyıl Türkçesini aralarındaki tarihsel mesafeyi atlayarak ayrı ayrı incelemek eşzamanlı bir yaklaşımı örneklemektedir. Ancak bu iki zaman noktası arasındaki aralığı da hesaba katarak Türk dilinin gelişimini, geçirdiği evreleri incelersek bu da dilin artzamanlı bir yaklaşımla ele alınması anlamına gelir. Burada önemli olan misyon artzamanlı yaklaşımla bir metinde geçen sözcüğün

sadece o güne kadar taşıdığı anlamlarını bilmek değil, eşzamanlı yaklaşımla sözcüğün metnin yazıldığı ilgili zaman diliminde hangi anlamı taşıdığını tespit etmektir. Zira bir dönem sonra sözcük metnin ait olduğu dilimde sahip olduğu anlamdan uzaklaşarak onu vücuda getiren dönemdeki anlamıyla alakasız, önceki dönemdeki otantik anlamından çok farklı anlamlara bürünmüş olabilir. Bu bağlamda Saussure dilin, kendi içinde, kendi kendine yeten bağımsız bir sistem olduğunu, dil çalışmalarında artzamanlı yaklaşımın zorunlu olmadığını ifade eder. Satranç oyununu bilmek demek, satranç oyununu doğrudan ilgilendirmeyen ve etkilemeyen, satrancın tarihsel evrimini, gelişimini bilmeye bağlı değildir. Oyun kendi içinde bir sisteme sahiptir; dolayısıyla bu sistemi anlamak için oyunu oluşturan öğeleri oyundan bağımsız olarak tek tek tanımaya gereksinim duyulmaz; önemli olan öğelerin sistem içindeki işlevleri ve aralarındaki interaktif diyalektiktir (Moran, 2010, s. 186, 187).

Satrancın İran'dan Avrupa'ya geçmiş olması veya oyun içinde kullanılan tahta taşların yerine fildişi taşlar kullanılması hâricî olgulardır ve bu tür değişiklikler oyunun dış dizgesiyle ilgili olup iç dizgesine her hangi bir etkide bulunmazlar. Ancak taşların sayısını çoğaltmak, azaltmak veya oyundaki taşların pozisyonlarında, hareket düzeninde değişiklik yapmak bir iç olgudur ve oyunun iç dizgesine doğrudan müdahaledir. Saussure satranç temsiliyle dil için de iç ve dış olguların birbirinden ayırt edilerek tespit edilmesi, dilin dış değil iç dizge merkez alınarak incelenmesini önermektedir (Saussure, 2001, s. 53, 54). Buna bağlı olarak Saussure dili bir ırmağa benzetir. Dil ırmağı kesintiye uğramaksızın akmaya devam eder. Bu ırmak bazen ağır bazen hızlı biçimde akabilir. Sonuçta ırmağın akması birincil niteliğini, akışın hızı ise onun ikincil niteliğini teşkil eder (Saussure, 2001, s. 201).

Türkçe, İngilizce, Fransızca dediğimizde aslında bunlardan anlaşılması gereken şey dilin bir sistemin adı olduğudur. Dilin somut kullanımı *söz* ile gerçekleşir. O halde somut ve bireysel olan sözün arkasında, onu belirleyen soyut ve toplumsal bir sistem, yapısalcılığa atıfla içinde yer edindiği ve anlam kazandığı bir yapının olduğu inkâr edilemez (Saussure, 2001, s. 43).

Saussure dil teorisinde *dil (langue)* ve *söz (parole)* arasında yaptığı ayırmadan hareketle sözün epistemolojik açıdan zayıf olduğunu ifade etmektedir. Sözün epistemolojisini güçlendirmek için sistematik bir temel bulunmalıdır. Saussure'e göre sistemler yaşar, olaylar ölür; olayların varlıklarını devam ettirebilmeleri bir sistem içinde yeniden hayat bulmalarıyla mümkündür. Buna bağlı olarak söylemin semantik ilk hamlesi, olayların geçici karakterini giderecek bir dil sistemi içinde varolmalarını gerektirmektedir. Bu açıdan dil sözün kaybolmasını önleyen en önemli epistemolojik temeldir (Ricoeur, 2007, s. 13). Toparlayacak olursak söylemin epistemolojik güvencesi dil dışı ve dil içi olmak üzere iki koldan beslenir. Dil dışı olguyu semantik oluştururken, dil içi sistemi semiyotik belirlemektedir. Saussure'e göre dil kendi içine refere ettiği semiyotik alandan destek alarak sistematik bütünlüğünü korur.

Saussure geliştirdiği gösterge sistemiyle, dilin kendi içerisinde taşıdığı sistemi daha belirgin hale getirmeye çalışır. Sözcükler birer göstergedirler ve her göstergenin iki yönü vardır: gösteren ve gösterilen. Sözcükleri anlamlı kılan hususiyet gösteren olmaları değil gösterilen olmalarıdır. Mesela ağaç dediğimizde ağzımızdan çıkan ses gösteren olurken, bu kelimenin işaret ettiği ağaç kavramı gösterilen olmaktadır (Saussure, 2001, s. 107). Gösterenden gösterilene veya gösterilenden gösterene gitme işlemi "anlamlama" olarak isimlendirilir.

Gösterge (Sözcük) = Gösteren (Ses) + Gösterilen (Kavram)

"Gösterge, bir gösterenin (işitim imgesi) bir gösterilenle birleşmesinden (kavram) doğan bütün" olarak tanımlanmaktadır (Benveniste, 1994, s. 74). Saussure bir göstergenin duyusal, işitsel fonetik veya akustik yönü ile o göstergenin zihinsel semantik veya semiyotik yönünü birbirinden ayırır. O, ilk yönü "signifier-gösteren", ikinci yönü "signified-gösterilen" olarak isimlendirir. Ancak burada Saussure'ün gösterenin karşısına koyduğu şeyi karıştırmamak gerekir.

Saussure gösterenin karşına nesneyi değil kavramı koymaktadır, dolayısıyla kelime bir nesneyi değil bir kavramı göstermektedir (Benveniste, 1994, s. 75).

Saussure'e göre gösteren ile gösterilen arasındaki bağı nedensiz olduğu kabul edilir. Zira ağacı göstermek için niçin a, ğ, a, ç seslerinden oluşan kombinasyonun seçilmiş olduğunu ispatlayacak genel geçer hiçbir neden yoktur. Buradaki nedensizlik gösterenin gösterilen açısından gerçeklik düzleminde hiçbir doğal ilişki içinde olmadığıdır (Saussure, 2001, s. 110, 111). Örneğin ağaç kavramının a+ğ+a+ç ses dizilimiyle zorunlu hiçbir iç bağıntısı yoktur. Aynı kavramı başka ses dizilişleri de aynı oranda gösterme şansına sahiptir. Bu da Saussure açısından göstereni gösterilenle birleştiren bağı nedensiz olduğunu, dil göstergesi ile zihin göstergesi arasındaki bağı evrensel bir nedeninin olmadığını ortaya koyar (Benveniste, 1994, 74). Başka dillerde örneğin ağaç kavramı Arapça'da şecer, İngilizce'de tree gibi farklı sözcüklerle ifade edilir. Sistemin kendi içindeki bağıntıları dış gerçeklikten bağımsızdır. Ağaç bir isim olup bununla ağacın dıştaki kökü, gövdesi, yaprakları olan bir türe tahsisıyla ilgili evrensel, genel-geçer herhangi bir neden gösterilemez. Taş sözcüğündeki ses öbeğine sert cisim anlamını kazandıran baş, kaş gibi diğer göstergelerle olan ayrılığıdır. Sözcükler arasındaki ses başkalığı göstergelerin karışmasını engellediğine göre bir bakıma anlamı üreten dilin kendisi olmaktadır. Bu yüzden eşzamanlı incelendiği takdirde dil, gerçeklikten bağımsız kapalı göstergeler sistemidir. Buna bağlı olarak sözcükler dil göstergeleri olup dış gerçeklikten bağımsız, kendi iç kurallarına göre işleyen bir sistemin öğeleridir (Moran, 2010, s. 188).

Medrese ilimlerinde bu mesele vaz' ilminin konuları arasında işlenmektedir. Vaz olgusu zihni varlık kategorisinde değerlendirilen kavramlar ile lisani varlık kategorisinde görülen sözcükler arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Aradaki ilişkide ilk vaz edicinin, sözcükleri manaların karşısına koyma işleminin ne şekilde olduğu tartışılmış ve muhtemel birkaç görüş ortaya atılmıştır. Dilcilerin bir kısmı gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntıyı gökten gelen ilahi bir vaz' olarak tevkifi görürken, bir başka kesim bunun insana verilen beyan gücüyle ve ilahi isimlerin talimiyle alakalı Allah'ın bahşettiği beşeri vaz' yeteneği olduğunu ve insanların arasında uyuşma (ıstılahi) bağı olarak geliştiğini söylemektedir. Bir başka gruba göre de tamamen tabii veya keyfi bir seçim olduğu düşünülmüştür. Bunların dışında bu meseleyi tartışmanın faydasız, en doğru yolun fikir beyan etmemek olduğunu söyleyen tevakkufi yaklaşıma sahip azınlık bir grup daha bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Özdemir, 2006, s. 37).

Gösterge, gösteren ve gösterilen için kullanılan müşterek bir kavramdır. Gösteren gösterge sözcük olurken gösterilen gösterge kavram (daha geniş düzlemde anlam) olmaktadır. Şu var ki, bizler gösterenle gösterileni anlamaya ve kavramaya çalışırız. Fakat sonuçta elde edilen anlamsal gösterge son ve tek gösterge olmayacaktır. Söz bir gösterge, anlam bir gösterge olduğu sürece anlam arayışı ve yeni anlamların ortaya çıkışı da zaman içinde devam edecektir. Anlam, söylemlerimizin söylediklerine yöneldiği kadar, söylemlerimizin söylemediklerine de yönelir. Anlama edimi her ne kadar zorunlu olarak sözcüklerden başlasa da anlam alanı salt sözcüklere veya söyleyenlerin öznel ve tarihsel motivasyonlarına indirgenemez. Anlam söylenen kadar aynı zamanda söylenmeyen de çağrısıdır. Söylenmeyene erişimi tek bir yöntemle bağlama olanağı yoktur; çünkü söylenmeyen her zaman söyleneni aşar. Bu nedenle anlama yönteminden daha çok anlama olayının varlığına, kendisine odaklanmak gerekir. Söylenmeyen her daim bize anlayışımızın zamansallığı ve sınırlılığını hatırlatır (Tatar, 2004, s. 46, 47).

Yorum ve Anlam: Hermenötik'te Anlama Kuramları

Hermenötik, metin ve yorum gibi insan varlığının iki temel açılımını *anlama* kavramı ekseninde doğrudan tartışma ve inceleme konusu yapan bir disiplindir (Tatar, 2004, s. 7). İlginçtir ki bu fiilin Almanca ve İngilizce karşılıklarında hermenötik'in anlam ve yorum birlikteliğini anlatan şu ayrıntı göze çarpar: Almandada *hermeneuein* kelimesi *verstehen* (anlamak) ile

karşılarken İngilizcede *interpret* (yorumlamak) fiiliyle ifade edilmektedir. Almancada hermenötik faaliyet anlam merkezli, İngilizcede yorum merkezli bir karakterle öne çıkmaktadır. Sistemli bir yöntem olarak hermenötiğin tarihi, hermenötik teriminin tarihiyle eşzamanlı değildir. Hermenötik kelimesinin türediği köken ile ilgili temelde iki görüş bulunmaktadır. Bu kelime ilk söyleme göre ‘ifade etmek, izah etmek, tercüme etmek ve yorumlamak’ anlamlarının tümünü içinde barındıran Grekçe *hermeneuein* kelimesinin bir türevi olarak görülürken (Taşdelen, 2008, s. 20), ikincisinde mitolojik bir karakter olan Hermes’e dayandırılmaktadır. Efsaneye göre Hermes tanrıların ve özellikle de Zeus’un ulaklığını yapmaktadır. Hermes, Zeus’tan aldığı mesajları ölümlülere iletme görevini üstlenmiştir. Yalnız bu mesajın iletilmesinde şöyle bir sorunla karşı karşıya kalınır: Ölümsüz olduğuna inanılan tanrıların mesajını ilk çıktığı haliyle insanlara taşımak onların anlama kapasitelerinin üstündedir. Bu yüzden mesajın ölümlü olan insanların anlayabileceği bir forma sokularak iletilmesi gerekmektedir. İşte Hermes olduğu gibi değil de muhatapların anlayabileceği bir form içinde aldığı mesajı insanlara aktarır. Bir anlamda Hermes tanrısal alanla beşeri alan arasında bir köprü vazifesi görür (Jeanrond, 2007, s. 25). Bu işlem esnasında Hermes mesajı birebir aktaramayacağı için onu ölümlülerin diline çevirir, bu dille açıklar, yorumlar ve böylece mesajın muhatap kitle tarafından rahatça anlaşılabilir hale gelmesini sağlar.

Hermes bunları bir ‘hermeneuein’ etkinliği olarak icra eder. Dolayısıyla burada hermenötik sözcüğünün dayandığı etimolojik temeli içeren bir anlam yatar. Yani Hermes iletim öncesinde mesajı anlamış olmalıdır; aksi takdirde onu doğru çevirmesi ve aktarması mümkün olmaz. Bunun yanında aktarma sürecinde Hermes işe kendi yorumlarını da kattığı düşünüldüğü için hermenötiğin karışan bu yorumlar nedeniyle de türemiş olabileceği öne sürülür. Hermes’in hermenötik faaliyetinde iç içe geçen anlama ve yorumlamanın birlikteliğinden ötürü olsa gerek bu kavram Türkçeye aktarılırken kimileri tarafından *anlam-bilim* kimileri tarafından *yorum-bilim* olarak tercüme edilir. Kavram daha sonra XVII. yüzyılda Kitab-ı Mukaddes metinlerindeki Tanrı mesajının örtüsünün kaldırılmasını ve yetkin bir kutsal kitap yorumunun yapılmasını amaçlayan teolojik yorumsama disiplini tanımlamak için kullanılır. Bu bağlamda hermenötiği ilk kez epistemolojik değerlendirmelere bir ölçüt olarak yöntemsel tartışma konusu yapan ilk kişinin Schleiermacher olduğu kabul edilmektedir (Göka- vd., 1999, s. 29).

Filoloji, hukuk ve felsefe alanlarında kaydedilen gelişmeler hermenötiğin tarihsel gelişimine katkıda bulunmuştur. Metinlerin ve metin türlerinin sınırlı hacmi hermenötiği ‘evrensel hermenötik’ten (yorum tarzlarından-universal hermeneutics) ayırt etmek için sınırlı yorum tarzlarını içeren ‘alansal hermenötik’ (regional hermeneutics) adı verilen müstakil bir alanı doğurmuştur (Tatar, 2004, s. 16). Hermenötik tarihsel süreçte anlamaya yöneldiği nesnelere karakterine, disiplinlerle kurduğu ilişkiye göre farklı kısımlara ayrılmıştır. Teolojik hermenötik kutsal metinlerdeki anlama yönelirken filolojik hermenötik yazarın metne yüklediği anlama odaklanır. Hukuksal hermenötik tekil olayların yasalarda yansıyan şekliyle oluşan anlamı üzerinde dururken felsefi hermenötik yaşam dünyası ve bu dünyada ortaya çıkan anlam üzerine yoğunlaşır (Taşdelen, 2008, s. 192). Anlam bağlamında hermenötiğin bizi burada asıl ilgilendiren kısmı XVIII. yüzyılda başlayarak sonrasında kazandığı disiplinler formudur. Bu tarihsel dilimde bir metnin doğru anlamının neliği ve nasıllığı sorunsalı öne çıkar. Bir metindeki anlam yazar tarafından mı, metinde yazarın kullandığı kavramlar yoluyla mı, yoksa okur aracılığıyla, okurun anlamlama yetisiyle yüklenen anlamlar yoluyla mı belirlenir? Hermenötik faaliyet esas itibarıyla bu ve benzeri soruları buldukları bağlam özelinde ele alıp geniş bir şekilde tartışma konusu yaparak anlamının önünü açmayı amaçlamaktadır.

Schleiermacher: Gramatik ve Psikolojik Anlama

Schleiermacher (1768-1834) çağdaş hermenötiğin kurucusu olarak kabul edilir. Kendisiyle oluşan anlama ve yorumlama kuramı “*genel hermenötik*” olarak isimlendirilir.

Schleiermacher'ın dönemine kadar hermenötik teoloji, filoloji ve hukuk gibi alanlarda anlama ve yorumlama aracı olarak varlığını sürdürmekteydi. Ancak geçmiş dönemlerde, anlama edimi kendiliğinden ortaya çıkan normal bir süreç olarak görüldüğünden, hermenötik faaliyet yalnız metnin ve konuşmanın kapalılık arz ettiği durumlarda gereksinim duyulan bir aygıt işlevi görmektedir. Kendinden önce anlamamanın sıradan ve olağan bir durum olarak görülmesine karşın hermenötik gelenek içinde ilk defa Schleiermacher'le birlikte anlama faaliyeti normal bir durum olmanın ötesinde bir sorun olarak ele alınmaya başlandı. Schleiermacher anlamayı değil anlamama halini kendiliğinden gerçekleşen olağan bir durum olarak değerlendirmekle "anlamamak" kavramını hermenötik faaliyetin merkezine yerleştirmiş oldu (Schleiermacher, 1998, s. 228).

Kendinden önceki süreçte hermenötik anlamada değil sadece anlamama gerçekleştiğinde başvuru bir yöntemdi. Schleiermacher bunun doğru olmadığını hermenötik anlama halinde bile uygulanması gereken bir yöntem olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle hermenötik Schleiermacher'de sadece kapalı noktalarda değil açık gibi görülen durumlarda bile kendisine sürekli gereksinim duyulan *anlama sanatı ve bilimi* olarak yeniden tanımlandı. Kendi özel vurgusuyla hermenötik onun dünyasında *yanlış anlamadan sakınma sanatı* olarak yer edinmişti (Tatar, 2004, s. 38).

Schleiermacher anlamamanın kolayca ve kendiliğinden ortaya çıkan bir durum olmadığını belirtir: "*Kapsamlı bir araştırma sürecinin dışında oluşan gerçek bir anlama yoktur.*" (Schleiermacher, 1998, s. 231) Dolayısıyla anlamamanın geniş ve yoğun bir araştırma, inceleme sürecini gerekli kıldığını ifade etmektedir. Kapsamlı araştırmanın içeriğini metni de kuşatan daha büyük metnin okunması yani yazarın tüm eserleri, yaşam öyküsü, içinde yaşadığı çağın sosyal, kültürel, bilimsel, ekonomik, dini vd. koşullarının öğrenilmesi teşkil eder. Bütün bu birikimin elde edilmesi sonrasında felsefi açıdan hermenötik özel bir görevi üstlenerek anlamayı en üst seviyede ihraz eden bir vaatte bulunur. Hermenötik vaat ettiği hedef "*bir metni kendi yazarı kadar hatta ondan daha iyi anlama garantisi*"dir (Schleiermacher, 1998, s. 228).

Dikkat edilmelidir ki Schleiermacher iki ayrı anlama türünden değil tek bir anlamamanın birbirini tamamlayan iki farklı boyutundan söz etmektedir. Ona göre anlama tektir ve yaptığı ayırım bu tekil anlamamanın iki ayrı yüzüdür. Schleiermacher'ın iki boyutlu anlam teorisinin birincisi nicel anlama olarak da isimlendirilen "*gramatik anlama*" olup anlamamanın dile taalluk eden boyutudur. Gramatik anlama genelde gramerle ilgili olan, kelimelerin yapısı, dilbilgisi kuralları, retorik ve fonetik unsurlar, edebi sanatlar vb. dille ilgili temaları barındıran alandır. İkinci anlama boyutu ise "*psikolojik anlama*" olup nitel ya da teknik anlama olarak da adlandırılan anlama boyutudur (Schleiermacher, 1998, s. 229, 230). Söz konusu anlama boyutları aynı zamanda yorum tarzı olarak da uygulanarak iki yorum şekline de dönüşmektedir. Bir ifadenin genel boyutu olan dil ile ilişkisi açısından yorumlanmasına gramatik, özel boyutu olan yazarın kişisel ve zihinsel durumuyla ilgisi açısından yorumlanmasına psikolojik veya teknik yorum adı verilir. Dil esas itibarıyla insanın içinde oluşan bir takım duygu ve düşüncelerin tecessümünden, ete kemiğe bürünmesinden ibaret bir olgudur. Söz ve yazı olup dışsallaşan şey düşünme faaliyeti sonucunda oluşan düşüncelerin ifadesidir. Dolayısıyla her ifadede ifade eden kişinin psikolojik durumu, ruh hali ve kişisel niyeti saklıdır. Psikolojik anlama öznenin metni ortaya çıkardığında içinde bulunduğu durumu anlamaktan geçer. Zira yazar yazdığı metnin ve konuşmacı da yaptığı konuşmanın anlamını etkileyen ve belirleyen öncelikli bağlamlar olarak bu noktada öne çıkarlar (Schleiermacher, 1998, s. 231).

Anlama kategorilerini bir başka açıdan Schleiermacher iki zamansal dilimden yola çıkarak açıklamaya çalışır. Anlama faaliyetinde iki moment/an vardır: *gramatik an* ve *psikolojik an*. Birincisi dilsel ifadenin yani metnin anlaşıldığı an, diğeri ifade sahibinin yani öznenin içinde bulunduğu durumun anlaşıldığı andır. Anlama bu iki anın başka bir an içinde birleşmesiyle ortaya

çıkan durumun adıdır (Schleiermacher, 1998, s. 9). Bu anlardan ilki olan gramatik anlamada metin ön plana çıkarak öznenin geri planda kalması söz konusu iken ikincisini teşkil eden psikolojik anlamada öznenin öncelik kazandığı görülür. Schleiermacher anlamının gerçek zemini olarak ifadeyi değil daha çok ifade eden özneyi merkezileştirmektedir. Gramatik anlama dilbilgisini öne çıkarmakla bir yönüyle mekanik ve matematiksel bir işleme benzer; çünkü dil olmaksızın anlama ve anlaşma gerçekleşemez: “*Dil, nesneye ilişkin anlama ve anlaşmanın iki şahıs arasında gerçekleştiği ara zemindir.*” (Jeanrond, 2007, s. 114) Psikolojik anlama ise insan bilgisini öne çıkararak hermenötiğin ilerleyen evrelerinde başat kavramlar arasına giren “*yazarın niyeti*” olgusunu barındıran yazara ilişkin tarihsel ve düşünsel boyutu ihtiva eder. Anlama sürecinde bir yandan yorumun teknik-psikolojik yönüyle öznel boyutuna dikkat çeken Schleiermacher diğer yandan metnin linguistik açıdan gramatik-nesnel boyutuna işaret etmeyi de ihmal etmez (Jeanrond, 2007, s. 87).

Schleiermacher’ın ortaya koyduğu bu anlama modeli anlamının gerçekleşmesini mümkün kılan en önemli bağın dil ve düşünce arasındaki kopmaz ve zorunlu bağ olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Schleiermacher “*Kendi başına anlaşılabilir hiçbir ifade yoktur*” derken gramatik ve psikolojik anlama süreçlerinin ayrılmaz bütünlüğünü savunmaktadır. Bu anlama türleri ayrı ayrı anlama biçimleri değil, yetkin bir anlama için gerekli olan iki ayrı ögenin oluşturduğu bir bütündür. Bunlardan biri eksik olduğunda anlam da eksik ve kusurlu olacaktır (Schleiermacher, 1998, s. 229). Tam anlama yalnızca bütüncül bir yaklaşımla gerçekleşebilir, bütünlük fikrinin kaybedilmesi durumunda bütüncül bir anlamadan söz edilemez. Ayrıca konuyu tamamlayıcı bir husus olarak Schleiermacher’de anlamının bir ‘yeniden üretim’ konusu olduğunu ve aynı zamanda anlamının başkasını anlamak anlamına geldiğini hatırlatalım. Başkasını anlamak kendimizi de anlayarak başkasında oluşmuş duygu ve düşünceleri insanın kendisinde yeniden üretmesidir (Schleiermacher, 1998, s. 135). Anlama süreci bu yönüyle empatik ve bütüncül bir yaklaşım içinde gerçekleşebilir.

Schleiermacher’ın anlama teorisinde yer eden önemli kavramlardan bir diğeri “*anlamının döngüselligi*” olarak karşılanan “*hermenötik daire, hermenötik döngü*” (*hermeneutic circle*) ifadesidir. Hermenötik döngü kuramına göre parça ancak bütünle, bütün de ancak parçalarıyla anlaşılabilir (Jeanrond, 2007, s. 90). Anlamada parça-bütün ilişkisi şeklinde değerlendirilen bu yaklaşıma göre anlama kendi içinde adım adım gelişen, basamak basamak birbirini takip eden gelgitlerle yaşanan döngüsel bir süreçtir. Bir önceki öge bir sonraki ögenin anlaşılmasına katkıda bulunurken bir sonraki anlama bir önceki anlamının içinde gerçekleşir. Bu da bize bir sonraki ögeye ancak bir öncekinin yardımıyla ulaşılabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda gramatik anlamayla başlayan anlama süreci psikolojik anlamaya zemin hazırlar. Psikolojik anlama yenilenerek gramatik anlamının daha ileri bir düzeyde ortaya çıkmasına vesile olur (Schleiermacher, 1998, s. 232). Bütünle parça arasında dairesel bir ilişki bulunmaktadır. Bütünün anlamı parçalar yardımıyla ortaya çıkarken parçalar da bütünle asıl anlamına kavuşur. Dolayısıyla anlamak için bütün parçaya, parça da bütüne muhtaçtır. Böylece parça ve bütün diyalektik bir döngüsellik içinde anlamın oluşumuna zemin hazırlarlar. Sözcüğü anlamadan cümleyi, cümleyi anlamadan paragrafı anlamak nasıl mümkün değilse, parçadan bütüne giden süreçten sonra aynı mesafeyi yeniden kat ederek bütünden parçaya şeklinde paragraftan cümleye, cümleden de sözcüğe dönerek döngüyü tamamlamak gerekmektedir.

Dilthey: Açıklamaya Karşı Anlama

Hermenötiği tin bilimlerinin yöntemi kılmayı amaçlamakla Dilthey (1833-1911) çağdaş hermenötikte diğer hermenötik kuramcılarından ayrılır. Bu yönüyle öncülüğünü yaptığı anlama ve yorumlama faaliyeti “*yöntembilimsel hermenötik*” olarak adlandırılır (Taşdelen, 2008, s. 107). İngiliz filozof Bacon’ın bilginin güç olduğu, gücün ise doğaya egemen olmaktan geçtiği tezine dayalı yeniçağ bilim anlayışının ve bu doğrultuda oluşan doğa-bilimsel metodun XIX. yüzyılda

pozitif disiplinlerin asli karakteri olarak yaygınlaşması, insani-tarihsel bilimlerin de bu şekilde ele alınıp alınmayacağı konusunda metodik bir sorunsalın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Dilthey için aynı zamanda o döneme kadar oluşan bilimsel metodun meşruiyet tartışmasını da beraberinde getirmiştir. “*Bilmek egemen olmaktır*” sözüyle Bacon aydınlanmayı hazırlayan temel sloganlardan birini üretmiştir. Bu sözle temeli atılan bilimsel metod takip eden süreçte sadece epistemolojik alanda sınırlı kalmayarak ontolojik alana da sıçradı ve bilgiye egemen olma duygusu, doğaya egemen olma güdüsünü doğurdu. Peki bu iki egemenlik güdüsüyle şekillenen modern bilimlerin ve bu bilimlere temel teşkil eden metodun bilimsel anlamda geçerli ve yegane ölçüt olması bağlamında insani bilimler için de böyle bir metoddan söz edilebilir miydi? Dilthey’in hermenötik denemesi böyle bir ihtimalin mümkün olamayacağı temeli üzerine kurulmuştu. Tin (beşer) bilimlerinde farklı bir yöntemin takip edilmesi gerektiğini düşünen Dilthey’e göre insanın dünyası ve bu dünyaya ait olgular doğa bilimsel metotla anlaşılamazdı. Dilthey çalışmalarında baştan sona hep bu egemen doğa-bilimsel yöneme karşı olmuş, insan bilimlerinde bu yöntemin kullanılmayacağı dolayısıyla alternatif hermenötik bir yöneme ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştı.

Dilthey’in yaptığı doğal (tabiî) ve tinsel (beşerî) alan ayrımı, yöntemsel olarak ayrılması gereken iki ayrı olgu dünyasının varlığına işaret eder. Doğal alan bizden bağımsız işleyen yapısıyla kendimizi içinde bulduğumuz alandır. Örneğin dünyanın neresinde olursak olalım yerçekimi kanununa bağlı oluşumuzu gösteren doğal varlık alanı, varlığımıza bağlı olmayan tabiî alandır. Doğal dünyada determinizm gibi sebep-sonuç ilişkilerinin temel belirleyici rolünden söz etmek mümkündür. Beşerî alana gelince doğal alanda olduğu gibi bu alanın birliğinden, sosyal ya da bireysel değişmez yasalarından bahsetmek neredeyse imkânsızdır. İnsan eylemleri amaçlılık, niyetlilik, öznellik, özgürlük gibi değişken niteliklerle bezenmiş bir sistem içinde ortaya çıkar. İnsan dünyasındaki olgular tümel ve nesnel değil tikel ve öznel karakterli doğaya sahiptir. Dilthey’in şu sözleri modern epistemolojinin güdülediği hedeflerle beşerî bilimlerin örtüşemeyeceğini çok net şekilde ortaya koymaktadır: “*Tarih ve toplum bilimlerinin konusu olan tinsel dünya, her şeyden önce, üzerinde hâkimiyet kurmak istediğimiz bir gerçeklik değil, tam tersine kavramayı dilediğimiz bir gerçekliktir.*” (Dilthey, 1999, s. 26)

Dilthey anlama kuramını tam olarak böyle bir zeminden hareketle temellendirmeye çalışır. İnsan doğayı anlamaz sadece açıklar, onun tabiatı anladığını söylemesi mecazî bir ifade değeri taşır (Dilthey, 1996, s. 235). Öyle ki beşerî düzlem tabiî düzlemden farklılık gösterir. Anlama esasında sadece beşerle çevrelenen daireye ilişkindir. Beşerî bilimler beşerî hayatı ve ifadenin karmaşık şekillerini *anlamayı* amaçlarken doğa bilimleri, doğal fenomeni *açıklamayı* amaçlar. İnsanın dünyası anlamla çevrelenen bir dünyadır. Nesne insanla iletişime geçtiği anda anlam kazanmaya başlar. Mermere işlenen desenler, kâğıt parçasına yazılan yazılar, ezgiye dönüşen seslerde beliren tarihsel, sosyal ve bireysel öğeler bütünüyle insanın müdahalesiyle oluşturulan insana özgü anlam alanlarıdır. Dolayısıyla bütün bunlar açıklama yönelimli bakış açısıyla değil anlayıcı bir perspektiften hareketle çözümlenebilir. Dilthey doğa-bilimsel yöntem ışığında beşerî bilimlere “açıklayıcı psikoloji”yi öneren J. S. Mill’e karşı çıkar ve alternatif metod olarak buna karşı “anlayıcı psikoloji”yi teklif eder. Dilthey birbiriyle örtüşmeyen değişik iki bilme tarzından ve buna bağlı olarak iki farklı epistemolojiden söz eder. Bunlardan ilki doğa bilimlerinin epistemolojisini teşkil eden, doğal fenomenlerin nedensel düzenini sağlayan yasaları açıklamaya çalışan açıklayıcı psikolojidir. Diğer bilme tarzı ise tin bilimlerinin bilme tarzı olarak kabul edilebilecek, dünya görüşümüzü oluşturan değerleri ve anlamları, dünya içerisindeki varlığımızı, içinde var olduğumuz tinsel yaşam alanını serimlemeye çalışan anlayıcı psikolojidir (Göka-vd., 1999, s. 34).

Anlayıcı psikolojinin temel dört kavramı vardır: a. İlgi b. Sempatı (sevgi) c. Empati d. Sezgi. Bu içsel donanımların sınırları aynı zamanda anlamının sınırlarını da belirler. Bizler ilgi

duymadığımız konuları anlamaya çabalamayız (ilgi). Sevmediğimiz, sevgi uyandırmayan konu ve kişilere karşı anlama kapılarımız kapalıdır (sempati). Kendisini kendimizde hissedemediğimiz, kendimizi içine koyamadığımız mevzular da anlama alanımızın dışında kalır (empati) (Taşdelen, 2008, s. 125).

Dilthey bir başka açıdan anlamayı “*elemanter anlama*” ve “*yüksek anlama*” şeklinde taksim eder. Bu ayrım anlamının yalınlığı ve karışıklığı bağlamında ortaya çıkan bir ayrımdır. Elemanter anlama düşük düzeyde gerçekleşen basit, sıradan anlamayı ifade ederken yüksek anlama genellikle felsefi, bilimsel ve sanatsal nitelik taşıyan konularda belli mantıksal süreç ve fikri temrinlerden sonra gerçekleşen anlamadır (Bollnow, 1995, s. 85-93).

Anlamayı tin bilimlerinin yöntemi olarak temellendirmeye çalışan Dilthey anlamının güçlüklerine de değinir. Bu güçlüklerin başında anlamının nesnellığı ve evrenselliği sorunu gelmektedir. Anlamının genel geçer karaktere sahip olduğunu düşünen Dilthey bunu iki ilkeye dayandırır: “*genel insan doğası*” ve “*sabitleşen yaşam ifadeleri*”. Bütün insanlar aynı doğayı paylaşır. Buna bağlı olarak biz genel insan doğasından yola çıkarak başka kültürleri rahatlıkla anlayabileceğimiz gibi onların da bizi anlayacaklarından kuşku duymadan kendimizi onlara anlatabiliriz. Dolayısıyla yazar ve metnin tekilliği anlama sürecinde bu bağlamda bizi sınırlandıran bir faktör olarak görülmemelidir (Dilthey, 1999, s. 105).

Doğa bilimlerinde görülen yenilenebilirlik durumu empirik tekrarlanma imkânının tinsel alan için de düşünülüp düşünülemediği sorusu Dilthey’in anlama kuramında “sabitleşen yaşam ifadeleri” ilkesinde kendisine yer bulur. Doğal alanda meydana gelen yinelemelerin tinsel alanda yansımaları metinlerdir; bu metinler sabit yaşam ifadesi olarak yenilenebilir, tekrar müracaat edilebilir kaynaklardır. Metinlere tekrar tekrar başvurulabilir olması anlamının ve yorumlamanın denetlenebilirlik imkânını sağlar. Bu nedenle yazılı metin formuna dönüşmek suretiyle her ifade insanî olguların tekil tabiatıyla bir daha kendilerine asla dönemeyeceğimiz ihtimalini ortadan kaldırarak öznel görünen niteliğini nesnel ve bilimsel bir karaktere büründürür (Dilthey, 1999, s. 88). İnsanların ve insan topluluklarının aralarında kurduğu ortak anlama etkinlikleri genel insan doğası ve sabit yaşam formları şeklinde anlamının doğal unsurlarına dönüşür ve anlamının evrensel ve nesnel boyutlarını teşkil ederler.

Heidegger: Varoluşsal Anlama

Martin Heidegger (1889-1976) yapıtlarında ortaya koyduğu varlık ve varoluş felsefesiyle yirminci yüzyılın en önemli filozofudur. Heidegger büyük oranda felsefesini esin kaynağı, aynı zamanda başyapıtı *Varlık ve Zaman*’ı kendisine ithaf ettiği hocası Edmund Husserl’in fenomenolojik yönteminden hareketle geliştirmiş ve sonrasında ortaya koyduğu ontolojisiyle kendine özgü düşüncelerini sistemleştirmiştir. Heidegger kuşkusuz bir filozoftur ve kimilerine göre her şeyden önce o bir varlık ve varoluş filozofudur. Heidegger’e göre felsefe tarihinde antik çağdan beri varlık sorusu ciddiye alınmamış ve onca metafizik birikime ve çabaya rağmen *Varlık*’ın mahiyeti, varolmanın, olmanın hakikati unutulmuş, unutmanın da ötesinde unutturulmuştur (Heidegger, 1995, s. 43). İnsanlığı yaklaşık iki bin yıl etkisi altına alan Aristotelesçi ontoloji geleneği hep *varolan*’ı (das seiende/beings/things) görmüş ama ‘var-olan’daki ‘olan’ı, olmak’ı (being) hayati önemine rağmen görmemiş, görememiştir. Halbuki Heidegger’e göre ontolojinin asıl konusu ve meselesi var-olan değil, var-olandaki önemsiz addedilen ‘olmak’ (das sein) gerçeği olmalıydı (Izutsu, 1995, s. 51).

Varlığı görmemeleri ve ihmalleri nedeniyle Heidegger, Sokrates sonrası antik Yunan’ı ve modern Kartezyen felsefeyi kıyasıya eleştirmiştir. Heidegger’e göre varlık meselesi felsefenin esaslı sorunlarından biri olarak yeniden düşünülmeli ve metafizikçilerin varlığı maruz bıraktıkları durağanlıktan, donukluktan onu kurtarıp varoluşun salınımında felsefe tasavvuru köktenci bir şekilde yeniden sorgulanmalıdır.

Heidegger 1927’de, 38 yaşındayken yayımladığı başyapıtı *Varlık ve Zaman* (*Sein und Zeit*) adlı eserinin merkezine oturan kavram “*dasein*”dır ve karşılığı tam tamına “*orada varlık*”tır (Jeanrond, 2007, s. 106). Bu kavramla Heidegger varlığa ve mekâna, bununla birlikte kavramın yanı başına yerleştirdiği zaman kavramıyla varlığın nüfuz alanına gönderme yaparak bir anlamda felsefi kaygısının temelinde zaman ve mekân içinde yüzleşilmesi gereken bir varlık ve varoluş sorunsalı yerleştirir. Öyle ki zaman dikkate alınmaksızın Varlık da varoluş da anlaşılabilir. Dasein zaman içinde varolmakla ontolojik bir imkânı imler (Heidegger, 1995, s. 41).

Heidegger hermenötiği taşıdığı varlık vurgusu nedeniyle *varoluşçu hermenötik* olarak adlandırılır. Hermenötik bu anlamda epistemolojik değil ontolojik karakterlidir. Heidegger varolanları ayrıştırmada iki soru kipine yer verir: ‘kim’ ve ‘ne’. ‘Kim’ sorusu sürekli surette bir varoluş, ‘ne’ sorusu nesne olarak el altında-varlık karşılığında kullanılır (Heidegger, 1995, s. 71). Bu anlamda varoluş içinde yol alan ve özünü de ancak kendi varoluşunda tamamlayabilen yegane varlık türü insandır.

Heidegger geliştirdiği ontolojik kuramda Varlığı, varolanı, varoluşu, dünya içinde-Varlık, el altında-varlık, orada-Varlık, birlikte-Varlık, içinde-Varlık olmak üzere “vardır” ifadesiyle yüklenen pek çok şeyi Dasein’in varlık durumuna göre ele alır ve kendince bir bağlam içinde okumaya çalışır (Heidegger, 1995, s. 80). Burada amaç bir yönüyle tarihsel süreçte özne-nesne arasında oluşan mesafeyi olabildiğince en aza indirme, bu ikisi arasında oluşan aralığı kapatma çabasıdır. Heidegger’e göre hocası Husserl fenomenolojisinde somutun felsefesini yapmak adına aşırı soyutluğa yönelmiş ve Kartezyen düşüncedeki özne-nesne arasında görülen ontolojik çatışmadan kendisini yine de kurtaramamıştır. Varoluşuyla insanî öznenin dış dünyadan ayrı durduğunu ancak varlığıyla dış dünya ile aynı kategori içinde yer aldığı ileri süren Heidegger, Dasein analiziyle yaşamın her karesine yaydığı varlıksal bakışla bütün varlığı bir ve bütün görebilme aradaki uçurumun mevhum olduğunu göstermeye çalışır (Göka-vd., 1999, s. 41).

Burada belki Husserl’in somutun felsefesi adına yaptığı aşırı soyutluğa değinmek, Heidegger’in özne-nesne ayrışmasında neden fenomenolojik değil de ontolojik bir yaklaşımı benimsediği hakkında bize fikir verecektir. Husserl fenomenolojiyi şeylerin kendisine gitmek olarak özetlemektedir. Husserl şeylerin kendilerine yönelmeyi fenomenoloji için esas kabul eder. Ancak bu yöneliş ilk bakışta duyuşsal algıyı çağırıyor görünse de aslında bununla şeylerin bilinçteki arı karşılıkları kastedilir. Bu nedenle kendisini gerçek ardılı olarak gördüğü Kant’ın birikiminden istifade ederek Husserl şeylerin doğa bilimlerine konu olan duyuşlarla algılanan yanları dışında, öz bilimlerine konu olan bilinçle kavranabilen özsel yanları olduğunu düşünerek şeyleri iki farklı yönden değerlendirmektedir. Her doğal olgunun sürekli bir öze birlikte var olduğuna inanan Husserl ‘bütün doğa bilimleri, öz bilimlerinin üzerine bina edilmiştir; çünkü hepsi de öz bilimleri olan mantığı ve matematiği kullanır’ diyerek bu birliktelikteki öze dikkat çeker. Bu özler zaman ve mekândan bağımsız, rastlantısallıktan uzak mutlak halleriyle fenomenolojik yöntem zemin hazırlayarak nesnel gerçekliğe ulaşabilme olanağı yaratmaktadır. Özü yakalayabilmek için duyuşsal yaşantıların paranteze alınması ve şeylerin salt bilinçteki karşılıklarına gidilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda şeylerin dil boyutu da paranteze alınmalıdır. Husserl için anlamla mukayese edildiğinde dilin önceliğinin bir önemi yoktur. Çünkü anlam dilden önce vardır; bu bağlamda dil insanın önceden aşkın egosunda sahip olduğu anlamları isimlendirmesine yarayan tâli bir araçtır. Şeylerin özleri bilinçte mutlak olarak bulunduğundan ego, aşkın niteliğe sahiptir ve egonun bu aşkın niteliği özne-nesne ayrımını, doğa-tin arasındaki karşıtlığı giderecek bir olanak sunmaktadır (Göka-vd., 1999, s. 40-45). Dolayısıyla Husserl için şeylerin gerçekliğindeki yegane başvuru adresi insan bilincidir.

Husserl’in özne-nesne arasındaki mesafeyi özne lehine sonuçlandırması Heidegger için mesafenin kapanması yerine açılması anlamına geldiği için arzu edilmeyen bir sonuçtur. Ona göre mesafeyi kapatmanın tek yolu varoluşsal bir temellendirmeyle mümkün olabilir. Bunun

gerçekleştirilmesi de epistemolojik ve fenomenolojik düzlemde değil, ontik ve ontolojik boyutlarıyla varlığın bir bütün olarak kavranmasıyla mümkün olabilir. Bu yönüyle Heidegger'e göre anlama bir bilgi değil bir varlık biçimidir. Bu Dasein'in özünü oluşturan kaygıdır, anksiyete halidir (Heidegger, 1995, s. 157). Belki bunun ardında dünyada varolmaklık yatmaktadır. Anlama Dasein'in temel varoluşsal yapısına yönelerek, Dasein'in açıklığını vurgulamaktır. Dasein analiz, özünde hermenötik bir etkinliktir ve esas olarak insanın yeryüzündeki varoluş biçimini anlamaya yönelir. 'Varolabilme potansiyeli'yle insan, Dasein'in yeni olanaklarını anlayıp gerçekleştirerek her an varolan ve daima 'kendisinden ileriye doğru atılan' bir varlık olduğunu keşfeder. Sadece kendisine özgü kılınan bu 'varolma vergisi'yle insan kozmosta tek kılınmış ve 'varolabilme' şansına sahip ikinci bir varlık türü bu anlamda kendisine ortak edilmemiştir.

Anlamak başlangıçta kendilikte saklı olan varoluşsal potansiyelin keşfedilmesini ve bu varoluşun gerçekleşeceği zeminin tanınmasını ifade eder. Varlık bu keşifle varoluşa doğru adım atarak taşıdığı varlık potansiyelini etkin hale getirir. Kişinin beninden doğan anlama gerçek ve otantik (sahih) anlamadır (Heidegger, 1995, s. 187). Burada ayrıca 'anlama' (*verstehen*) fiilinin Almanca'da hem 'bir şeyin ne anlama geldiğini anlamak' hem de 'bir şeyi yapabilecek yetkinlikte olmak' şeklindeki teorik ve pratik iki yönlü etimolojik içeriği de korunmuş olur. Heidegger varlığın potansiyel halden aktif hale geçişini savunmakla klasik yorumsama geleneği içinde diğer yorumsamacılardan farklılık gösterir. Heidegger'e göre kişinin kendi beninden doğan anlama otantik, sahipsiz anlamadır. Anlama her durumda dünya içinde-Varlık olarak Dasein'in tam ifşası ile ilgili bir durumdur. Bunu yöntem şeklinde epistemolojik düzeyde meşrulaştırmak için Dilthey'in yaptığı gibi tinsel varoluşu doğanın varoluşundan, açıklamayı anlamadan ayırmaya gerek yoktur. Dasein'in varoluş biçimi olarak anlama, daha en başından beri vardır ve doğa bilimlerindeki bilgi türünü bu bağlamda anlamının bir alt-türü olarak değerlendirmek yeterlidir (Chesick, 1986, 83-95).

Anlama Dasein'in bu dünyada kendini anlayarak, kendi bilgisine ulaşarak sahipsiz bir varoluş biçimiyle var olmasını içermektedir. Dünya içinde-varolanlar, varlıklarını dünya içinde-Varlık olarak tezahür eden Dasein ile birlikte keşfettiklerinde onların bir anlam (sinn) sahibi oldukları söylenebilir (Heidegger, 1995, s. 92; 193). Dasein hermenötüğü bu anlamın anlaşılmasına yönelerek bilme öncelikli değil var olma öncelikli bir çözümlerdir. Aslında burada anlayan da anlaşılana da hep Dasein ve Dasein'in varolanlara taalluk eden yönüdür. Heidegger "Varlık nedir, Varlığın anlamı nedir?" sorusunun aslında cevapsız bir soru olduğunun farkındadır ve kendisi de buna bir cevap verdiğini iddia etmemektedir; fakat ortaya koyduğu teoriyle amaçladığı şey sadece Varlığın anlamına giden patikayı ayırık otlarından temizlemektedir. Bu temizleme işlemi özne-nesne arasında tarihsel süreçte oluşan tamamıyla birbirinden kopuk görülen ayrışmayı her ikisinin de sahip olduğu aynı varlık özünden hareketle giderme çabasıdır. Bir diğer ifadeyle Heidegger varolanın Varlık'ın kaçınılmaz varlığıyla yüzleşmesini sağlayarak varoluşa giden yolu açmaya çalışmaktadır.

Gadamer: Ufukların Kaynaşması Olarak Anlama

Heidegger'in doktora öğrencisi olma ayrıcalığına erişen ve hermenötüğün derinleştiren felsefi yaklaşımıyla öne çıkan filozoflardan biri de bir asrı deviren uzun yaşamıyla Gadamer'dir (1900-2002). Gadamer felsefi yönelimine ve hermenötik kuramına ayrıntılı olarak 1960'da yayımladığı *Hakikat ve Yöntem (Truth and Method)* adlı çalışmada yer verir. *Hakikat ve Yöntem* başlığı ilk bakışta hakikat ve yöntem arasında bir birlikteliği çağırıyor görünse de aslında eserde söylenmek istenen 've' değil 'veya'dır, yani *Hakikat veya Yöntem*'dir (Jeanrond, 2007, s. 117). Gadamer, hakikatle yöntemin birbirlerine koşut değil aksine birbirlerine karşıt iki kavram olduğu kanaatindedir. Alman düşünür anlama konusunda zorunlu gibi algılanan yöntem dayatmasından son derece rahatsızdır (Jeanrond, 2007, s. 36). Hermenötüğün öncelikli konusu ona göre yöntemden ziyade bilgi ve hakikatle kurduğu ilişkidir.

Bilimsel yöntemle hakikate ulaşamayacağına inanan Gadamer her fırsatta metodoloji ile ilgilenmediğini, böyle bir arayış içine girmediğini ve insanî bilimlerde böyle bir şeye gereksinim duymadığını hatırlatır. Bu doğrultuda Dilthey'in hermenötik metodolojiye dönüştürme gayretini de yersiz bir çaba olarak değerlendirir: “*Hermenötik bir insanî bilimler metodolojisi değildir.*” (Gadamer, 1981, s. XIII) Gadamer Dilthey'in tin bilimleri için hermenötik nesnel yöntem kılma girişimine karşı olduğunu açıkça ifade eder. Zira metodoloji tabiatı itibarıyla özne-nesne ayırımına dayalı bir sistemdir. Dolayısıyla böyle bir sistemi kabul etmeye mesafe koymayı kabul etmek demektir. Halbuki hermenötik söz konusu olduğunda araya mesafe koymayı değil, aradaki mesafeleri kaldırıp anlama yaklaşımını, Dilthey'in vurguladığı şekliyle ilgi, sevgi gibi tutumlarla hatta önyargılarla, peşin hükümlerle sürece ortak olmayı öngörür. Bu yaklaşımıyla Gadamer sanki bilim muhalifi bir görüntü veriyor gibiyse de aslında amacı bir bilim eleştirisi yaparak metodolojiye aksi yönden dolaylı katkı da bulunmak ve bilimlerin, bilimsel yöntemin modern bilinç üzerindeki yoğun baskısını kırmaya çalışmaktır (Bubner, 1993, s. 58).

Gadamer ilk olarak anlam ile anlamaman arasındaki farka dikkat çekerek anlamın anlamadan önce geldiğini ifade eder. İnsan anladığında veya anladığını söylediğinde, yöneldiği nesnede bir anlamın olduğunu varsayar. Anlamın kendisine ilişkin ortaya çıkardığı şey anlamın kendisidir. Bu anlamın ortaya çıkması anlama nesnesinin tarihsel, toplumsal ve ahlâkî yanlarıyla insanî alana aidiyeti ile olanaklıdır. Anlamolu olgu insanla ortaya çıkan olguyu, anlamlı dünya da insanî-tarihsel dünyayı ifade eder. Bunun yanı sıra anlaşılabilir anlam kendisini sözle ifşa ettiğinde dil anlaşılabilir bir varlık olma hüviyeti kazanır. Tüm anlamların dayandığı istinat noktası olarak dil bu yönüyle anlamın içinde bulunduğu merkezî noktayı teşkil eder. Buradan hareketle Gadamer hermenötik “*insanî olan dünyanın dille meydana getirdiği anlamın anlaşılması*” şeklinde tanımlar (Gadamer, 1977, s. 31).

Gadamer'in anlama ve yorumlama faaliyetini iki temel kavram etrafında örgülemeye çalıştığı göze çarpar. Bunlardan ilki “önyargı” (*prejudgement*), diğeri ise “ufukların kaynaşması” (*fusion of horizons*) kavramsallaştırmalarıdır. Çağdaş hermenötik Gadamer'in getirdiği bu açılımla sonraki süreçte Derrida ve Ricouer gibi düşünürlerle farklı bir yöne evrilecektir. Öncelikle önyargıların anlamadaki rolüne işaret eden Gadamer sonrasında dikkatleri ufukların kaynaşmasıyla oluşan varoluş biçimine çeker.

Gadamer'e göre anlama anlayanın anlama nesnesi karşısındaki pozisyonuna ve misyonuna bağlı olarak gerçekleşmekte ve bunlara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Örneğin metnin karşısında yer alan bireyin metin karşısında aldığı pozisyon ve kendisine biçtiği misyona bağlı olarak anlamamanın da anlamın da keyfiyeti doğal olarak değişecektir. Eğer metin karşısında özne edilgin ise önünde bulduğu şeyi yalnızca verili bir takım bilgi öbeği olarak algılayacak ve bu aşamada doğru anlama gerçekleşmeyecektir. Bu noktada birey aktif okuma ve anlama tarzına başvurmakla metni anlamaya çalışmalıdır. Okuyucu yalnızca metni okuyan ve onda mevcut verili anlamı algılayan bir alımlayıcı değil, aynı zamanda sürece bütün zihinsel ve tarihsel birikimini ortak kılarak metindeki anlamın oluşumuna katkıda bulunan bir özne olmalıdır. Sahici bir hermenötik tutumla oluşan bilinç ‘*objektivist bir yansızlık*’la veya ‘*kendisini ayraçlar içine almak*’la bu kazanımı elde edemez. Yapılması gereken ‘*önyargı*’larımızla metne yeniden yönelebilmek cesaretini göstermektir (Gadamer, 1990, 102). Son tahlilde “*bütün anlamalar kaçınılmaz biçimde önyargı içermektedir.*” (Gadamer, 1981, s. 239) Bu yaklaşım biçimi Gadamer'in hermenötik gelenekte özgünlüğünü sağlayan, önyargı temelinde oluşturduğu öz-anlama modelinin esasını teşkil eder.

Gadamer *Hakikat ve Yöntem*'de ilginç biçimde önyargı olmaksızın anlamamanın tam olarak gerçekleşmeyeceğini öne sürer. Onun zaviyesinden ‘ön-yargılama’ bir yönüyle ‘ön-anlama’dır. Metni anlama süreci okurun ön-yargısı yani ön-anlaması (Jeanrond, 2007, s. 113) ve metnin manasına katılımdaki ilgisi ile tamamlanır. Gadamer en ağır eleştirilerini bu ilgiyi kesen

aydınlanma filozoflarının önyargı karşıtı tutumlarına yöneltilir: “*Aydınlanmanın bir önyargısı vardır ki esası şudur: Aydınlanmanın temel önyargısı önyargının kendisine karşı bir önyargıdır.*” (Gadamer, 1981, s. 239) XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hakikatin, bilimsel pozitivist yöneme havale edilmesi Gadamer’e göre eleştiriyi hak eden bir tutumdur (Vattimo, 1993, s. 179). Aydınlanma felsefesine göre önyargı hakikatin, evrensel, genel-geçer, nesnel bilginin önündeki en tehlikeli ve büyük engeldir. Hâlbuki onlar bu tavırlarıyla Gadamer’e göre önyargıların dünyamızı anlamadaki olumlu, daha da önemlisi kurucu etkilerini görmezden gelmişlerdir.

Gadamer’e göre önyargı varolmanın kurucu ilkesidir. O kadar ki yargılarımız bile önyargılarımız kadar varoluşumuzda belirleyici değildir. Bizler çoğu zaman önyargılarla dolu bir bilinç haliyle insanlara ve olgulara yaklaşır ve ona göre yaşamımıza şekil veririz. Bir metni okurken veya başkalarının görüşlerini dinlerken okunanı ve söyleneni anlamaya çalışmak daha en başından onları kendi görüş sistemimize göre yerleştirdiğimiz, sahip olduğumuz beklentilerin bir kısmını feda ettiğimiz anlamına gelir. Önyargıların hakikati kaçınılmaz olarak tahrif ettikleri gerekçesiyle reddedilmeleri gerekmez. Önyargılar dünya ile kurduğumuz farklı bir ilişki türüdür. Önyargılar kendileriyle kimi zaman bazı şeyleri tecrübe ettiğimiz, kimi zaman karşılaştığımız şeylerin bize bir şey söylediklerini hissettiğimiz yaşamsal araçlardır. Önyargılara yaşamı olumsuzlayan engeller olarak bakılmamalı, tersine kendileriyle yeni şeylerin kapılarının açılacağı anahtarlar gözüyle bakılmalıdır (Gadamer, 1977, s. 9). Önyargılar ön-anlamı ve öz-anlamı belirleyen kurucu ilkelerdir; yaşam ve anlam onlarla yeni bir biçim kazanır (Gadamer, 1990, s. 81).

Gadamer’e göre önünde sonunda “*bütünü anlamaların kaçınılmaz bir şekilde önyargı içerdiği ve önyargıya çıktığı*” gerçeği inkâr edilemez. Önyargı aracılığıyla kişi ile metin arasında diyalojik bir süreç başlar ve metinle özne arasında otantik ve aktif ilişki kurma olanağı doğar. Bunun da tek koşulu yinelenmek gerekirse önyargılarımızın tam bilincinde olmak ve varsa onlardaki aşırılıkları törpülemektir. Törpülemek bir diğer anlamda onları meşrulaştırmak demektir. Şöyle ki önyargıları meşrulaştırmak hermenötik anlamda bunların kökenlerini ve yeterliliklerini sorgulamak demektir (Göka-vd., 1999, s. 53). Önemli olan tabii ki mutlak anlamda önyargı sahibi olmak, önyargılarla hareket etmek değil, meşru ve meşru olmayan, körü körüne sahip olunan önyargılarla, yardımcı ve aydınlatıcı önyargılar arasında yapılan özenli bir ayırmadan sonra yaklaşım biçimini düzenlemektir.

Hakikat ve Yöntem’de Gadamer’in anlamada öne çıkardığı konulardan bir diğeri ünlü “*ufukların kaynaşması*” fikridir. Gadamer’in anlama teorisini şekillendiren bu söylemin şekillenmesinde Heidegger’in varoluşsal anlama kuramının hissedilir derecede etkisi göze çarpar. Gadamer açıkça Dilthey’in hermenötik anlayışını reddetmekte ve usûl olarak daha çok Heidegger’in Dasein’in varoluşsal yorumlama metodunu takip etmektedir (Jeanrond, 2007, s. 115).

Gadamer için varoluş geçmişte veya gelecekte bir durum değil, şu anda olup bitmekte olan, yaşanmakta olan bir haldir. Şu var ki varoluş geçmiş ve gelecek arasında konumlanmıştır. Geçmiş insan bağlamında ‘şimdi’nin *tarihsel ve geleneksel boyutu*’nu temsil ederken, gelecek ‘şimdi’nin *tasarı ve proje* halindeki yansımasıdır. İnsan kendisini içinde bulduğu şimdi ile tarihsel, toplumsal, geleneksel bir bağlamın ufuk düzleminde yer alırken, tasarı, plan ve projeleriyle de geleceğe dönük başka bir ufuk düzleminde yer alır. Anlamanın tam olarak amacı da işte bu iki ufuk çizgisini birleştirmektir. Metnin yani yazarın ufku ile okurun ufkundan oluşan bu iki ufuk düzlemi bir araya geldiğinde Gadamer’in ufukların kaynaşması olarak isimlendirdiği şey ortaya çıkar (Jeanrond, 2007, s. 113): “Tarihsel ufuklardan izole edilmiş hiçbir şimdi/yaşanan zaman ufku yoktur. Anlama daha çok var olmayı kendileri sayesinde tasarladığımız bu ufukların sürekli kaynaşmasıdır. Bu kaynaşma süreci bir gelenek içinde sürekli devam eder. Çünkü eski ve yeni burada, biri diğerinden açıkça ayrılmaksızın yaşamın değerine ilişkin bir şey

oluşturmak için sürekli bir araya gelir.” (Gadamer, 1986, s. 73)

Gadamer’e göre anlama bir diyalog olması itibariyle tek başına gerçekleştirilen bir hâdise değildir. Olaylara ve metinlere tarihten izole edilmiş zaman-dışı bir noktadan bakmak imkan dışıdır. Gelenek adı verilen birikimle diyalog kurulduğu, anlama pratiği gerçekleştirildiği sürece hermenötikten söz edilebilir. Bu nedenle Gadamer nesnelciliği (objektivizm) bir kuruntudan ibaret görür. Pratikten kopuk bir anlama düşünülemez. Bizler daima bir anlama süreci içerisinde yaşamaktayız ve anlama bu yaşam geleneğiyle yani geçmiş ile şimdinin sürekli kaynaşması neticesinde oluşan özneliliğin yansımasıdır. Öznelikten uzak olduğu sanılan nesnel bilgi Gadamer’e göre oyun ve oyuncu arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Bir oyun esnasında oyun ve oyuncu iç içe geçer. Oyuncu oyunu belirlerken oyun da oyuncuyu etkilemekte ve belirlemektedir. Oyuncuya oyunu oynayan salt bir oyuncu gözüyle bakılamaz; aynı anda oyun da oyuncu üzerinde oyun oynayan bir oyuncudur. Dolayısıyla anlama sürecinde parça-bütün arasında döngüsel bir ilişki vardır. Bütün, parçalarda gizli olduğu gibi parçalar da bütünde gizlenir ve biz bunları başlangıçta ayrı telakki etsek de sonda birbiriyle eklentili kılmak zorundayızdır (Gadamer, 1981, s. 258). Bu nedenle anlama asla mevcut nesne ile olup biten bir hâdise değil, bunun yanında onun etki tarihi olan ufuklara katılmakla doğan öznel ilişkinin bir sonucudur. Bir metin ancak ortak bir dil, tarih ve kültür zemininden hareketle anlaşılabilir. Anlayan kişi kendini metne teslim ettiği ve metnin temsil ettiği geleneğe girdiği ölçüde anlamada başarılı olabilir. Şimdi ve burada varolan birey her şeyi kendi ufukundan seyrederek anlayacak ve yorumlayacaktır. Gadamer hermenötiği ne salt teorik bir yorum kuramı ne de salt pratik bir süreçtir; o anlamın ortaya çıkmasını engelleyen mesafenin, ufuklar arasındaki mesafenin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir modelledir.

Ricoeur: Uzlaşım Anlama

Paul Ricoeur (1913-2005) varoluşçuluk ile yapısalcılık, fenomenoloji ile hümaniter disiplinler, hermenötik ile eleştirel teoriler bir bakıma Kıta Avrupası düşünce geleneği ile Anglo-Sakson düşünce geleneği arasında köprü kuran iyi bir arabulucu olarak kabul edilir. Onun bu arabuluculuğunu aynı şekilde benimsediği anlama metodunda da gözlemlemek mümkündür. Farklı hermenötik kuramlar arasındaki uzlaşımçı tavrıyla dikkat çeken Ricoeur beşerî bilimler için temel yöntem olarak anlama, bunun yanı sıra tabiat bilimleri için de açıklama modelini teklif eden Dilthey’in yöntem-bilimsel hermenötiği yanında Gadamer’in yöntem karşıtı ontolojik hermenötiğini de tek başına anlama ediminin gerçekleşmesi için yeterli bulmaz. Bunların yerine hem anlamının hem de açıklamanın her yorum ediminde zorunlu adımlar olduğunu, diyalektik olarak birbirleriyle ilişkili olmaları gerektiğini vurgular. Açıklama bir anlamın başka birine aktarılırken muhatabın anlamı daha rahat anlayabilmesi için yapılır. Açıklanan kişi bu işlemi kendi dışındaki üçüncü bir şahıs için tekrarlayabilir. Dolayısıyla anlama ve açıklama iç içe geçen, birbirini tamamlayan, aralarında yakınlık bulunan iki benzer etkinliktir. Aralarındaki fark anlama faaliyeti zihinselliğiyle öne çıkarken açıklama faaliyeti anlaşılabilir anlamların daha açık seçik hale gelmesi için yapılan dilsel serimlemedir (Ricoeur, 2007, s. 94).

Ricoeur’e göre anlama ve açıklama arasında görülen karşıtlık sadece epistemolojik değil aynı zamanda ontolojiktir. Bu karşıtlık ‘iki gerçeklik alanı’ nı yani ‘doğa ile zihni’ karşı karşıya getirmektedir (Ricoeur, 2007, s. 96). Peki bir metnin açıklanması ile anlaşılması arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak soracak olursak anlama nedir ve nasıl oluşmaktadır? Bu konuda Ricoeur metnin anlam ve referansından yola çıkarak şunları söyler: “Bir metnin manası onun arkasında değil, fakat önündedir. O, gizlenen bir şey değil, fakat ifşa edilen bir şeydir. Fakat anlaşılması gereken, söylemin başlangıçtaki durumu değil, metnin zahirinde olmayan referansı sayesinde, mümkün bir dünyaya doğru işaret eden şeydir. Anlama, yazarın ve onun durumunu anlamaktan daha az şeye sahiptir. O, metnin referansı sayesinde açılan dünya-önerilerini kavramaya çalışır. Bir metni anlamak, manadan referansa doğru onun hareketlerini takip

etmektedir: Onun söylediği şeyden hakkında konuştuğu şeye. Bu süreçte, yapısal bir tahlille oynanan aracılık rolü, hem nesnel yaklaşımın haklılaştırmasını hem de metne yönelik öznel yaklaşımın düzeltilmesini sağlayacaktır.” (Jeanrond, 2007, s. 123)

Ricouer “*Bir metni anlamak, manadan referansa doğru onun hareketlerini takip etmektir: Onun söylediği şeyden hakkında konuştuğu şeye.*” derken metnin anlamı ile onun referansı arasında fark gözetmektedir. Mana da referans da metnin içindedir ve bunlar ancak metinden hareketle anlaşılabilir; burada yazarın niyetine yönelmek hermenötik değil psikolojik bir davranıştır. Ricouer’ün bu yaklaşımında diğer hermenötik yorumcularında görülen özne eğiliminin tersine metne doğru ağan bir eğilim gözlemlenmektedir. Anlam kavramı Ricoeur’e göre olay ve olgu arasındaki diyalektiğe bağlı olarak iki tür yorumla sonuçlanır. Bunlar yazarın demek istediği, kastettiği anlam ile bizzat cümlenin söylediği, içerdiği anlamdır. Ricouer bunları *ifade edenin anlamı (utterer’s meaning)* ile *ifadenin anlamı (utterance meaning)* şeklinde ayrımlar (Ricoeur, 2007, s. 17). Örneğin bu bağlamda Schleiermacher metnin arkasındaki zihni, yazarın niyetini anlamayı öncelerken Ricouer her zaman yeni iletişimsel bağlamlarda bizzat metnin anlam ve referansını anlamayı önceler. Anlam yazarın psikolojik durumuyla alakalı niyet merkezli bir yaklaşımla keşfedilecek bir durum değildir. Anlam doğrudan metnin içerdiği niyetin doğasından kotarılabilir (Ricoeur, 2007, s. 99). Metnin niyetini anlamak için dilsel çözümlenmelere başvurulmalıdır. Dilsel çözümlenme metindeki sembolik birimlerin eksiksiz kataloğunu çıkarmak demektir. Sonraki görev bu sembolik formlarla bağlantılı mecaz (metaphor), kinaye (allegory) ve teşbih (simile) gibi semantik yapıların hakikatte nelere tekabül ettiğini belirleyecek ölçütleri sıralamaktır. Anlamak özü itibarıyla bu sembollerden çıkarılan çoğul anlamların içinden saklı olan maksut gizli anlamı bulup ortaya çıkarmaktır.

Anlamanın Öznel Temeli: Anlamlandırma ve Kavrama Düzeyi

Etki, İlgi ve Sevgi

Dilthey’in anlayıcı psikoloji kuramında anlamak için kişideki “ilgi, sempati/sevgi ve empati/duygudaşlık” duygularının harekete geçmesi son derece önemlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde anlama ve anlamlandırma dediğimiz edimler evvela insanın ‘ilgi’ sine matuf belirlenimler olarak kendilerini gösterir. Benim için anlamlı gelen şeyler aynı zamanda benim ilgili olduğum da şeylerdir. Genellikle ilgimi çekmeyen şeyler benim için herhangi bir anlam da ifade etmezler. İnsan ilgilenmediği bir şeyi anlama gereği ve gereksinimi duymadığı gibi anlamlandırma gereği ve gereksinimi de hissetmez. İlgi arttıkça bir sonraki aşamada ilgi sevgiye evrilecektir ki insanın ilgi konuları artık sevgi konuları haline gelecektir ve insan ancak sevdiği takdirde anlamı yakalayacaktır.

İnsana anlamlı gelen şeyler genelde onun ilgilendiği ve sevdiği şeylerdir. Bunlar çoğu zaman onu ‘dolaylı’ olarak ilgilendiren şeyler değil, ‘doğrudan’ ilgilendiren şeylerdir ki bu noktada belirleyici âminin çoğu zaman etki olduğu gözlemlenmektedir. Anlamı belirleyen bir unsur olarak ‘etki’ye bakıldığında bir şeyi bende yarattığı etkiden dolayı anlamlı görmemle bende etki yaratmasa dahi anlamlı görmem birbirinden farklı durumlardır. Etki bir şeyi anlamlı kılarken diğer yandan onun ilgili şeyi değerli kıldığını da bu noktada unutmamak gerekir. Değer vermek de sonuçta anlam vermek gibi bazı olgular hakkında gerçekleşen bir yargılama biçimidir. Bazı durumlarda bizlerde oluşan hoşnutluk ve hoşnutsuzluk, haz ve elem duyguları söz konusu durumların anlamlı hale gelmesine yol açar. Güller benim için anlamlı ve değerliyse bu bazen kokuları hoşuma gittiği için bazen de bana hatırlattığı iyi anılardan dolayı olabilir. Yüksek sesli müziği gürültüsünden ötürü sevmem tersinden bir anlam durumunu, yani benim için negatif bir anlamı ifade eder. Etki kategorisi benim bilfiil içinde bulunduğum, benimle doğrudan ilgili, ilişkili olan boyuttur. Şu var ki insanın sahip olduğu mutlak değer kategorisi tecrübeye dayalı öznel etki kategorisini aşan bir boyuttur; burada olayın, olgunun doğrudan benimle ilgisi yoktur

ancak benim değer katmanlarım içinde yeri olduğundan bana anlamlı gelebilir. Örneğin Çin’de meydana gelen açlık, kıtlık felaketi normal şartlar altında etki kuralına göre beni ilgilendirmezken ben insanların aç kalması, zor yaşam koşulları altında hayatlarını devam ettirmesi bağlamında insani hassasiyet ve değer yargısı taşıyan biriysem mutlak değer kategorisi devreye girerek bu olayı benim için sadece Çin’de değil, dünyanın neresinde olursa olsun anlamlı hale getirir.

Önem ve Değer

Anlama, anlam verme, anlamlandırma faaliyeti aslında insan açısından bir ‘önem’ verme ve ‘değer’ verme faaliyetidir. Verdiği önem ve değerle insan doğayı ve yaşamı anlamlı bir yapıya dönüştürür. Zira bir şeye önem atfetmek, değer yüklemek, o şeyi salt görmenin ötesine taşıyarak o şeyi artık bir şey olarak görmeyi ifade eder. Wittgenstein bunu “görmek” (seeing) ile “olarak görmek” (*seeing-as*) şeklinde iki farklı görme deneyimi olarak kategorilendirir. Örneğin tahtada çizilmiş bir küpe bakıp küp şekli görenle o küpü şekil değil de bir kutu olarak görenin tecrübeleri aynı değildir. Şu var ki bazen insan şeyi görebilir, ancak her zaman bir şey olarak göremeyebilir. Bir şey olarak görememenin adı Wittgenstein’da “yön-körlüğü” (aspect-blindness) olarak adlandırılır. Yönler değiştikçe (change of aspects) buna göre anlam da yorum da değişecektir (Wittgenstein, 2005, s. 213, 222, 233). İnsanın anlam arayışını yön-körlüğünden kurtulma çabası olarak yorumlamak mümkündür. Dolayısıyla dünya ve dünyadakiler bizâtihi anlam taşımazlar. Anlam insanın yorum çabasıyla dünyaya verdiği önem, yüklediği değerdir.

Anlamın belirleyicilerinden biri olarak önem ve değer kapsama alanı oldukça geniştir. İnsan sadece bir şeyi anlamaya çalışmaz, anlamlandırmaya da çalışır. Anlamlandırma faaliyeti bu noktada önem ve değer verme faaliyetine evrilir. Örneğin anlam daha ziyade sözcüklerde, cümlelerde, yazılı veya sözlü metinlerde cârî iken bunun dışında duran nesnelere, olaylar ve olgular söz konusu olduğunda anlamdan daha çok önemin, değerini öne geçtiğini görüyoruz. Bir cümle bir olayı resmeder ve bu durumda anlam bir resme dönüşür ve dil içi bir olguyu teşkil eder. Bunun yanı sıra bir de dil dışı olgularda görülen anlam vardır ki esasında biz burada anlama paralel bir önem ve değerden söz etmiş oluruz (Soykan, 2006, s. 34). Böylelikle yaşamın anlamı, yaşamı önemli kılan, yaşanmaya değer kılan bir şeye dönüşürken, insanın anlamı da insanı insan kılan önem ve değere dönüşür. Bu sayede insan eşyaya ve hadiselerle anlam yükleyerek, hem alışkanlıkların monotonlaştırdığı yaşamını hem de insanlığın özündeki düşünce yetisini kullanmakla kendisini anlamlandırmış olur.

Amaç

Anlamın belirleyici unsurlarından bir diğeri güdümlenen ‘amaç’tır. Aristoteles’in *Metafizik*’te yaptığı neden (illet) taksonomisinde bulunan amaçsallık (illet-i gâî) şeylerin varlığını önceleyen en önemli nedendir. Aristoteles’e göre şeyi ortaya çıkaran dört illet, dört neden bulunur. Bunlar “maddî (özdeksel), sûrî (formel), fâil (yapıcı) ve gâî (teleolojik/ereksel) neden”lerdir (Aristoteles, 1996, s. 86-89). Aristoteles’e göre “bir şeyi bilmek” demek, “bu nedenlerin tamamını bilmek” demektir. Nedenlerin bilgisine sahip olanlar Stagiralı’ya göre nedenleri bilmeyenlerden daima üstündürlü (Aristoteles, 1996, s. 78, 79). Söz konusu nedenler arasında gâî neden fiillerin çıkışına zemin hazırlayan, onların meydana gelmesinde asıl neden olması bakımından diğerlerinden daha önemli ve öncelikli bir konumdadır. Bu bağlamda amaç kategorisi etik veya estetik değer taşıyan veya taşımamasın, bizim için en değerli anlam kategorisidir. Yüksek bir dağa tırmanmak isteyen bir kimse için tırmanmanın bir anlamı varken bir başkası için bu eylem son derece anlamsız gelebilir. Fakat bize iyi ve hoş geliyor diye tırmanmayı etik ve estetik açıdan değerli bir etkinlik olarak nitelendirmek gerekmez. Zira kendimize bir hedef tayin etmiş olmak değer terimleriyle kolaylıkla ifade edilemeyebilir. Diğer yandan söz konusu amaca ileten her türlü araç bu süreçte anlam kazanır. Dağcılık malzemelerinin sergilendiği vitrinler bu doğrultuda zihni tırmanma amacına odaklananlar için anlamlıyken odaklanmayanlar,

İlgilenmeyenler için anlamsız göstergeler olabilir. Bunların dışında anlam ve değer konusu olarak ortak inançlar, kuramsal çerçeveler, kurumsal aidiyetler gibi daha özel ve zihinsel kategorilerle amacı, dolayısıyla anlamı belirleyen listeyi genişletmek mümkündür.

“Fiziksel âlem vardır ve bilinebilir; insan âlemi ise anlamlıdır ve anlaşılabilir (Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, s. 166).” Rickman’ın bu sözü bilgi ile anlam arasında bir sınır çiziyor. Bu söz aynı zamanda gâî nedenle diğer nedenler arasındaki farka da gönderme yapıyor olabilir. Aristoteles’in sıraladığı nedenler bağlamında sözü bilimler ekseninde şöyle değerlendirebiliriz. Fizik, kimya, biyoloji gibi tabii bilimler nasıl sorusuyla, şeyin maddî nedeniyle ilgili boyutlarını açıklamaya çalışırken psikoloji, sosyoloji, tarih gibi insan bilimleri niçin sorusunu sorarak bir şeyin gâî illetiyle alakalı olguları anlamaya, kavramaya çalışır. Cisimlerin niçin çekim yasına uygun olarak düştüklerini sormak anlamsız bir soru iken insanların niçin intihar ettiklerini, niçin çocuk sahibi olduklarını, niçin kumarda para harcadıklarını sormak niçin sorusuna uygun düşen anlamlı sorulardır (Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, s. 165). Bilmek ve anlamak istediğimiz metinler olduğunda anlamak için metne bu türden sorular sormak ve yanıtlarının peşine düşmek gerekir (Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, s. 135). Bir metinde asıl odaklanılması gereken nokta da son tahlilde metinle amaçlananın ne olduğunu sormak ve buna bir yanıt bulmaktan geçer (Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, s. 136).

Gâî nedene odaklanmanın gerekliliğinden hareketle metnin veya sözün amacını ifade eden niçin sorusunun dışında kalan, maddî ve sûrî unsurlarına karşılık gelen ne ve nasıl sorularının anlamsız olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Belli oranlarda bu sorular da anlamı belirleyen ve doğru anlamın önünü açan araçlardır. Gâî nedenle ön plana çıkan öznel boyutla, diğer nedenlerle öne çıkan nesnel boyutu birbirinden ayırmak, anlamı tek bir boyuta indirgemek demektir ki sonuçta bu bütüncül değil eksik bir anlamın ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Anlam, içerdiği tüm boyutlarla ne tek bir özneye aittir (öznel), çünkü özneler-arası bir nitelik taşır; ne de insandan bağımsız, somut olarak belirlenebilir (nesnel) bir niteliktir. Nesnel ve öznel yargıların temelinde anlam birlikteliği rol oynamalıdır. Bu birliktelik anlama faaliyeti olmaksızın anlamın ortaya çıkmaması ve anlaşılmaması demek olup anlamın öznel ve nesnel boyutunu beraber değerlendirme zorunluluğunu getirir.

Kavranmamış Anlamdan Kavranan Anlama

Anlamak kaplamı itibariyle kavramaktan daha geniştir. Her kavrama edimi aynı zamanda bir anlama iken her anlama edimi kavramayı içermez.

Anlama edimi bir ifadenin kendisine, zihinsel içeriğine, özüne, mahiyetine yöneldiğinde kavrama sürecine geçildiği söylenebilir. Burada zihinsel içerikten kastın konuyu psikolojik boyuta indirgemek olmadığı bilinmelidir. Anlamanın zihinsel içerikli olması beşeri bilimlerin temelini psikolojik boyutlu olduğunu veyahut ilgili bireylerin zihinsel faaliyetleri üzerinde durmanın zorunluluğunu gerektirmemektedir. İfadelerin bireye taalluk eden zihinsel tarafına başvurmaksızın kavranması, zihinsel içeriği psikolojik yola başvurmadan ortaya koyabileceğimizi göstermektedir. İngiliz anayasası kendi içinde somutlaşan fikir, değer ve amaçlar açısından tek tek bireylerin psikolojisine başvurmadan anlaşılabilir. Bir anayasanın bağlı olduğu ulusun yaşamı olarak varoluşsal bağlamını bilmenin metafizik değil epistemolojik bir değer taşıdığı açıktır (Rickman, 2000, s. 122).

Bir ifadenin varlığına bağlı anlam ortaya çıktığında anlamak bu ifadenin anlaşılmasına evrilir. Anlamanın en alt düzeyi sözcükleri yani ‘ibare’nin ne dediğini anlama düzeyidir. Literal anlama olarak da isimlendirilebilecek bu aşamadan sonra bir üst düzeyde anlama süreci başlamakta, niyet, duygu ve düşünce gibi ‘ifade’yi, ibarenin ifade ettiğini, ibarenin içeriğini veya ibareyle ne denilmek istendiğini kavramaya dönük aşamalar devreye girmektedir. İbarenin ne dediğini anlamakla ne demek istediğini anlamak arasındaki fark bir iletişim durumunda başarısız

kalındığı zaman daha net ortaya çıkar. Örneğin şu ibareyi ele alalım: ‘Ben onun mektubundaki her sözcüğü anlıyorum, fakat hala onun neyi sorun yaptığını anlamıyorum.’ Burada ibareyi anlama ile ibarenin işaret ettiği ifadeyi anlama arasında bir sorun olduğu açıktır. ‘Arkadaşımın mektubunu anlıyorum ve aynı zamanda onun ne düşündüğünü ve hissettiğini de anlıyorum’ cümlesi ise hem ibarenin hem de ifadenin anlaşıldığını göstermekle anlamanın iki yönlü doğasını açığa vurmaktadır. Dolayısıyla asıl anlam, ifadenin içeriği anlaşılmadan yani kavranmadan ortaya çıkmış sayılmaz (Rickman, 2000, s. 49, 50).

Buradan hareketle kavramaya bağlı olarak anlamın temelde iki düzlemde gerçekleştiğini söylemek mümkündür: 1. Kavrama öncesi anlam 2. Kavrama sonrası anlam. Kavrama öncesi düzlemde anlam anlaşılması istenen kelimenin, cümlenin ilk akla gelen anlamının bir anda ve doğrudan idrak edilmesidir. Kavrama sonrası düzeyde anlam, kavrama öncesi elde edilen anlamın muhtevasının kavramsal yolla soyutlanarak daha üst bir anlamın elde edilmesidir. Örneğin insan denildiğinde akla ilk gelen anlam dış dünyada fertleriyle bulunan insandır. Bizler genellikle gündelik yaşamsal gereksinimlerimizi bu yolla karşılarız. İkinci düzeye geçildiğinde artık ilk anlama şekli yetersiz kalır. Burada sorular sorarak insanı diğer canlılardan ayıran farkları tespit edip onun mahiyetine inmeye çalışırız ve fertlerinden tecrit edilmiş soyut ve tümel biçimiyle insanı anlamaya çalışırız. İnsan kelimesi bu aşamada insan kavramına dönüşerek, dış dünyadaki fertlerinden tecritle ‘hayvan-ı nâtik’ olarak karşımıza çıkar. İlk düzeyde şeyin kelimesi; ikinci düzeyde şeyin mahiyetini teşkil eden kavramı öne çıkarmaktadır. Bu iki farklı anlam düzeyinin daha iyi anlaşılabilmesi için tasavvur-tasdik bağlamında bilmenin teorik boyutuna değinmek istiyoruz.

İnsanın bir şeyin ismini söylemesi veya bir şeye isim vermesi o şeyi gerçekten bildiğini veya o şeyi açıklayabileceğini gösterir mi? “Birine satrançtaki şahı gösterip ‘Bu şahır’ dediğimizde, bu taşın kullanımını açıklamış olmayız (Wittgenstein, 2007, s. 35).” Açıklamak şeyin ismini değil, işlevini bilmekten ve daha ileri düzeyde mahiyetini bilmekten geçer. Doğal olarak bir şeyi kavranmaksızın açıklamak mümkün değildir. Konuyu şu şekilde daha açık hale getirmeye çalışalım. Klasik mantık temel olarak iki kısımdan oluşur: *tasavvurât* (kavram mantığı) ve *tasdikât* (önerme mantığı). Tasavvurâtın mebdâii cins, tür, fasl, hâssa, araz-ı âmm olmak üzere beş tümel, makâsıdı ise tanım ve betim olmak üzere iki bölümden meydana gelir. Tasdikâtın mebdâii ise önermeler, makâsıdı kıyastır. Mantıkta tasavvur bahsinin tasdike öncelenmesinden anlaşılıyor ki bir şey hakkında tasavvur sahibi olmadan o şey hakkında tasdik oluşturulamaz, oluşturulsa da sağlıklı olmaz. Bu hususu mantıkçıların yaptığı lafzî ve hakikî tarif ayrımıyla daha açık hale getirebiliriz.

Klasik mantıkta tarif ikiye ayrılır: *adsal (lafzî) tarif* ve *gerçek (hakikî) tarif*. Gerçek tarif ‘İnsan düşünen canlıdır’ ifadesi gibi tarif edilen şeyin, efrâdını câmi, ağyârını mâni bir şekilde, ittîrad ve in’ikas ile vazedildiği mânânın tamamını içeren tanım şeklindedir. Adsal tanım ise “Gazanfer eseddir” şeklinde bir lafzî sadece eşanlamlısı ile anlatılmaktadır. Adsal tarifler hakikatte bir tanım olarak kabul görmezler (Ebherî, 2007, s. 27). Çünkü bir tanım, bir türün tüm fertlerini içine aldığı gibi alakalı olmayan tüm fertleri de dışta bırakmalıdır. Adsal tanım türün mahiyetini ortaya koymadığı için gerçek bir tanım olarak değerlendirilmez. Dolayısıyla bir şeyin önce mahiyet olarak kavranması gerekir ki sonra tanımlanabilsin, açıklanabilsin. Aksi halde anlama ve açıklama olarak ortaya konulan şeyler kelimededen, lafızdan öteye geçmeyen nominal, literal kısır döngüler haline gelir.

Anlamak ile kavramak arasında görülen ilişkiyi tanım üzerinden değerlendirdiğimizde, nasıl ki tanım bir şeyin özünü, mahiyetini yansıttığında gerçek tanım oluyorsa anlama da bize ifadenin işaret ettiği özü ve mahiyeti aktardığı takdirde gerçek bir anlama edimine dönüşmektedir. Bu da ‘kavranmamış anlam’ ve ‘kavranan anlam’ şeklinde iki farklı anlama biçimini ortaya çıkarmaktadır. Kavranmamış anlam adsal tarifte olduğu gibi lafızların lingüistik anlamları

ışığında oluşan yüzeysel anlamdır. Kavranan anlam ise gerçek tanımda olduğu gibi lafzın hakiki ve kavramsal boyutlarıyla ortaya çıkan anlamdır.

Anlamayı kavrama eksenli açıkladıktan sonra bir de anlamı genel hatlarıyla şu şekilde kategorize edebiliriz: 1. Kelimenin lügavî anlamı 2. Kelimenin mecâzî anlamı.

Lügavî anlam kelimenin göstergesel olgu çerçevesinde sahip olduğu birincil ve asıl anlamdır. Ağaç, masa, kalem, gelmek, gitmek, okumak, yazmak gibi kelimeler lügat açısından ilk anda hangi anlamı içeriyor ve çağrıştırıyorsa bu anlam lügavî anlamı teşkil eder. Mecazî anlam ise kelimenin linguistik anlamı dışında, farklı anlam yüklemesi yapılarak kelimenin sonradan kazandığı ikincil, yan anlamlardır. Bu açıdan kelimeler her zaman ilk anlamdan sonra mecâzî anlam kazanma imkanına sahiptirler.

Meseleyi kelime-cümle diyalektiği üzerinden ele aldığımızda karşımıza farklı bir tablo çıkar. Her ne kadar cümle kelimelerden oluşuyorsa da anlama noktasında kelime ile eşdeğer kıstaslarla değerlendirilemez. Cümle kendine has bir düzeyde anlaşılabilir farklı bir anlam kategorisine sahiptir. Kelime söz konusu olduğunda onun müstakil anlamını biraz zor da olsa bir şekilde tespit ve tayin etmeye güç yetirebiliriz. Ancak cümle söz konusu olduğunda anlamı tespit ve tayin etmek kelimeye oranla daha zordur. Zira cümlenin anlamı bir bütün olarak onu oluşturan sözcüklerin anlamından başkadır. Yine cümle cümleyi kuran bilinçle de doğrudan alakalı bir dizgedir. Sözcük genellikle kendi başına sadece gösterdiği somut ve nesnel anlam alanına işaret ederken cümle yanı başında bir düşüncüyü de barındırır (Benveniste, 1994, s. 205).

Bu noktada cümleyi de kelimeye benzer biçimde iki kısımda değerlendirmek mümkündür: 1. Cümlenin linguistik/gramatik anlamı 2. Cümlenin metaforik anlamı. Cümlenin linguistik/gramatik anlamı kelimelerin ilk ve asıl anlamlarıyla ortaya çıkan dil eksenli bir anlamdır. Metafizik/metaforik anlam ise kelimeleri ilk ve asıl anlamlarının konuşlandığı bağlamlardan çıkararak farklı bağlamlara yerleştirmek suretiyle başka anlamların elde edilmesiyle oluşan dilin sınırlarını aşan düzlemdir. Cümlenin anlamı konusunda yaşanan sorunlar daha çok ikinci kısımın alakalı durumlardan kaynaklanmaktadır. Bazen bir cümlede her bir kelimeye ya da bir kaçına farklı metaforik anlam yüklemesi yapılarak cümlenin linguistik göstergelerinden tamamen yalıtılması söz konusu olmakta ve bu da cümlede hangi anlamın kastedildiğini tespit etmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Cümleyi sözcükte olduğu gibi göstergebilimsel olgu olarak görmek, elementer seviyede işe yarasa da cümlenin göstergesini ve göndergesini tayin için yeterli olmamaktadır (Benveniste, 1994, s. 204).

Sonuç

Anlam söz konusu olduğunda insanın iki edimi öne çıkar: anlamak ve anlamlandırmak. Metinler, konuşmalar gündeme geldiğinde genellikle anlama faaliyeti öne çıkarken nesne, olay, olgu gibi metin dışı alanlarda daha ziyade anlamlandırma faaliyetinin öne çıktığı görülür. Hangisinin daha etkin olduğuna gelince bir metni ve konuşmayı anlarken insanın anlamlandığı dünyanın etkin olduğu düşünüldüğünde anlamlandırma faaliyetinin anlamaya öncelik kesbettiği söylenebilir. Dış dünya esas itibarıyla anlamdan yoksun, izole bir dünyadır ve insan kendince bu anlamsız dünyayı anlamlandırma rolüyle anlamlı bir dünya haline getirir.

Anlamada rol oynayan, anlamı belirleyen etkin araçlar bulunmaktadır. Bunların başında bir iletişim aracı, aynı zamanda bir gösterge aracı olarak dil gelmektedir. Dilin doğasını anlamak anlamın özünü kavrama noktasında son derece önemlidir. Bu önemi nedeniyledir ki dil filoloji adıyla özel bir disiplinin konusu haline gelmiştir. Filoloji içinde de sentaks, etimoloji, semantik, semiyotik gibi dili belli yönleriyle inceleyen özel alanlar teşekkül etmiştir. Diğer yandan dil kendine dönük doğası itibarıyla anlama konu olduğu gibi anlamın anlaşılmasına bakan yorum yönüyle hermenötüğün de konusu olmuştur. Buna paralel olarak anlamı belirlemede inkâr

edilemez rolü nedeniyle dilin delalet alanı hem hermenötikte hem mantıkta hem belagatta hem de usûl-i fıkıhta ayrıntılı şekilde üzerinde durulan bir konudur. Tüm bunlar anlamın neliğini bize açan, bir ifadeyi anlamadan önce hakkı verilmesi gereken alanlardır. Aksi takdirde ortaya çıkacak olan eksiklik anlamayı ve anlamı malûl hale getirecektir.

Anlamın neliğinde dikkate alınması gereken metne dair epistemolojik referanslar yanında ayrıca öznenin bilinç durumunun etkin olduğunu görüyoruz. Şayet özne bilinenleri kavramamış, sadece ezber bilgiler olarak belleğinde tutmuşsa ortaya kavranmamış bir anlamın bilgisi çıkacaktır ki bu anlamın tam olarak gerçekleşmediğinin işaretidir. Anlama ancak kavramanın eşlik ettiği bir zihinsel süreçte yetkinleşebilir. Bu aşamada her kavrama faaliyeti anlama iken her anlamın kavrama olduğunu söyleyemeyiz. Zira anlama faaliyetinden bazen eksik, bazen isabetsiz, bazen yersiz, bazen yanlış anlamların da çıktığı vâkî olduğundan kavramayı bu kusurları izâle eden ileri anlama faaliyeti olarak tanımlamak mümkündür.

Kaynakça

- Antakî, Mahmud. (Ty.). *Metnü'l-alâka*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Benveniste, Emile. (1994). *Genel dilbilim sorunları*. (E. Öztokat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bollnow, Otto Friedrich. 1995. "İfade ve Anlama". *Hermeneutik Üzerine Yazılar*. (Doğan Özlem, Der.). Ankara: Ark Yayınları.
- Bor, İbrahim. (2006). *İlahi kelâmın imkân ve tabiatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Bubner, Rudiger. 1993. *Modern Alman felsefesi*. (Aziz Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Chessick, Richard D. 1986. "Heidegger for psychotherapist". *American Journal of Psychotherapy*, Jan. V.40 (1).
- Cüendioğlu, Dücan. (2005). *Kur'an'ı anlamının anlamı*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Cürcânî, Abdulkâhir. (1988). *Delâilü'l-i'câz*. Beyrut.
- Cürcânî, Es-Seyyid eş-Şerif. (1985). *Kitabü't-ta'rifât*. Beyrut.
- De Saussure, Ferdinand. (2001). *Genel dilbilim dersleri*. (Berke Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Dilthey, Wilhelm. 1999. *Hermeneutik ve tin bilimleri*. (Doğan Özlem, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Dilthey, Wilhelm. 1996. *Hermeneutics and the study of history*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ebherî, Esîrüddîn. (2007). *İsagoci tercümesi*. (T. Alp, Çev.). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Eco, Umberto. (2008). *Yorum ve aşırı yorum*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Erdem, Mehmet-Tahsin Deliçay. (2002). Mantık, belagat ve usûl-i fıkıh ilimleri arasında ortak bir kavram olarak delalet. *Marife Dergisi*, 2, 171-180.
- Gadamer, Hans-Georg. 1981. *Truth and method*. (William Gelen-Doepel, Trans.). London: Great Britain for Sheed and Ward. Ltd..
- Gadamer, Hans-Georg. 1977. *Philosophical hermeneutics*. (David E. Linge, Ed.), Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Gadamer, Hans-Georg. 1990. *Tarih bilinci sorunu*. (Taha Parla, Çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Gadamer, Hans-Georg. 1986. "The Historicity of understanding". *Hermeneutic reader*. (Kurt Muller, Ed.). Oxford-Basil: Blackwell Publishing.
- Göka, Erol; Topçuoğlu, Abdullah; Aktay, Yasin. (1999). *Önce söz vardı*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Heidegger, Martin. 1995. *Being and time*. (J. Macquarrie-E. Robinson, Trans.). Oxford-Cambridge: Blackwell Publishing.
- Izutsu, Toshihiko. 1995. *İslâm'da Varlık Düşüncesi*. (İbrahim Kalın, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- İltaş, Davut. (2006). *Fıkıh usûlünde mütekellimin yönteminin delalet anlayışı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kayseri.
- Jeanrond, Werner G. (2007). *Teolojik hermenötik*. (E. Kuşçu, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Magnisî, Mahmud Hasan. (2007). *Muğni't-tullâb-Şerhu metni İsâgûcî*. (Mahmut Ramazan el-Bûtî, Thk.) Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Moran, Berna. (2010). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hoad, T. F. (2003). *Oxford English Etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Özdemir, İbrahim. (2006). *İslâm düşüncesinde dil ve varlık-Vaz' ilminin temel meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Rickman, H. P. (2000). *Anlama ve insan bilimleri*. (M. Dağ, Çev.). Samsun: Etüt Yayınları.
- Ricoeur, Paul. (2007). *Yorum teorisi-Söylem ve artı anlam*. (G. Y. Demir, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Schleiermacher, Freidrich. 1998. *Hermeneutics and criticism and other writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soykan, Ömer Naci. (2006). *Felsefe ve dil-Wittgenstein üstüne bir araştırma*. İstanbul: MVT Yayıncılık.
- Taşdelen, Vefa. (2008). *Hermeneutiğin evrimi*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Tatar, Burhanettin. (2004). *Hermenötik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tehânevî. (1996). *Mevsûatu keşşâfi istulâhâti'l-fünûn ve'l 'ulûm*. Beyrut.
- Vattimo, Gianni. 1993. *The end of modernity: nihilism and hermeneutics in postmodern culture*. (Jon R. Snyder, Trans.). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Wittgenstein, Ludwig. (2005). *Felsefî Soruşturmalar*. (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk ve Kuzey Kıbrıs Hukukunda Covid Önlemleri Kapsamında Uygulanan İdari Para Cezalarının Hukuka Uygunluğu Sorunu

The Problem of Legality of Administrative Fines Implemented Within the Scope of Covid Measures in Turkish and Northern Cyprus Law

Alara TANSUĞ^{a*} Muhammed ERDAL^b

^a Arş. Gör., YDÜ, Hukuk, Lefkoşa / KKTC
ORCID: 0000-0002-8032-6830

^b Yrd. Doç. Dr., YDÜ, Hukuk, Lefkoşa / KKTC
ORCID: 0000-0001-9643-6949

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Aralık 2021

Kabul tarihi: 20 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Pandemi,

Temel haklar,

Temel hakların sınırlandırılması

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 9, 2021

Accepted March 20, 2022

Keywords:

Pandemic,

Fundamental rights,

Limitation of fundamental rights

ÖZ

Mart 2020 tarihinde küresel salgın olarak ilan edilen Covid-19 (Corona Virus Disease-2019)/, küresel anlamda bir çok insanın hayatının sona ermesine ve hemen hemen bütün bireylerin ekonomik sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur. Küresel salgının önlenmesi amacıyla girişilen mücadele aynı zamanda temel hakların sınırlandırılması sorununu da beraberinde getirmiştir. Anayasa ve uluslararası sözleşmelerde koruma alanı bulan temel hak ve özgürlüklerin haklı sebeplerle sınırlandırılması bazı durumlarda kaçınılmaz olsa da olağan dönemlerde ancak anayasada belirtilen usullerle ve ancak anayasada belirtilen sebeplere dayanarak kanunla; olağanüstü dönemlerde ise uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla yine pozitif düzenlemelerin gerektirdiği ölçüde kısıtlanabilmektedir. Kamusal makamlar olan küresel salgınla mücadele kapsamında “üstün yarar” kavramından hareketle olağanüstü hal ilan edilmiş olmamasına rağmen çeşitli temel hak ve özgürlüğü sınırlandırılma yoluna gitmektedir. Bu çerçevede çalışmamızda temel hak ve özgürlüklerin hukuka uygun bir şekilde sınırlandırılması yöntemlerine değinilerek, günümüzde uygulanan kısıtlamaların hukuka uygunluğu tartışılacaktır.

ABSTRACT

Covid-19 (Corona Virus Disease-2019)/Coronavirus, which was declared as a global epidemic in March 2020, caused many people to end their lives in the global sense and almost all individuals struggle with economic problems, while it brought along the problem of limitation of fundamental rights. Although it is inevitable in some cases to limit the fundamental rights and freedoms that are protected in the Constitution and international conventions, in ordinary times, only by law based on the reasons specified in the Constitution; In extraordinary times, obligations arising from international law can be restricted to the extent required by the situation, provided that they are not violated. Today, in order to reduce the impact of the global epidemic, more than one fundamental right and freedom has been restricted without declaring a state of emergency, based on the concept of superior benefit. In this context, in our study, the methods of restricting fundamental rights and freedoms in accordance with the law will be discussed, and the legality of the method of introducing restrictions applied today will be discussed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: alara.tansug@neu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Declared as a global epidemic in March 2020, Covid-19 (Corona Virus Disease-2019) has caused many people's lives to end globally and almost all individuals to experience economic problems. The struggle to prevent the said global epidemic has also brought with it the problem of limitation of fundamental rights. Thus, individuals have been faced with both economic problems and, perhaps due to their age, freedom restrictions that most of them have not encountered before. In some cases, the necessity of limiting the rights in order to ensure the social order may be as essential as the recognition of those rights. As a matter of fact, thinking that rights cannot be limited is not a rational approach in the contemporary social order. Although it is inevitable in some cases to restrict the fundamental rights and freedoms that are protected in the constitution and international conventions for justified reasons, in ordinary periods only by the procedures specified in the constitution and only by law based on the reasons stated in the constitution; In extraordinary times, obligations arising from international law can be restricted to the extent required by positive regulations, provided that they are not violated. Despite the fact that a state of emergency has not been declared, based on the concept of "outstanding benefit", public authorities try to limit various fundamental rights and freedoms within the scope of the fight against the global epidemic. Although this limitation was made on the grounds of combating the epidemic, the illegality of the method brings up the illegality of the sanctions to be applied to those who do not comply with the measures. For this reason, it is the highest value that should not be discussed that the restrictions must be in accordance with the law, even if the restricted rights and freedoms are due to necessity. In this context, in our study, the concept of fundamental rights was mentioned, the methods of limitation were examined, and the illegalities in the methods of limitation of fundamental rights during the global epidemic were discussed. Since these violations are not limited to the methods of limiting fundamental rights and freedoms, the legality of the administrative sanctions imposed as a result of this has been discussed comparatively in terms of Turkey and Northern Cyprus. As a result, it has been observed that Turkey does not manage the epidemic conditions well and therefore causes violations of rights. Since a general reason for restriction was not regulated in the restriction of fundamental rights and freedoms, the legalization of the restriction could only be achieved by the declaration of a state of emergency. However, the situation differs in terms of Northern Cyprus law. Fundamental rights and freedoms may be restricted by law, based on one of the general reasons for restriction in Article 11 of the TRNC Constitution. The legal basis of the limited fundamental rights and freedoms in the TRNC within the scope of the fight against the epidemic is Chapter 156 Curfew Law.

Giriş

Herkes, doğuştan kazanılan vazgeçilemez, devredilemez birtakım temel haklara sahiptir. Bahse konu haklar ulusal düzeyde Anayasa; uluslararası alanda ise sözleşmeler çerçevesinde koruma altına alınmıştır. Ne var ki içinde bulunduğumuz olağanüstü günlerde, kişilerin Anayasa'dan ve uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan söz konusu temel haklarına, bazı sınırlamalar getirilmektedir. Bu sınırlamalar her ne kadar bazı temel hakları kısıtlıyor olsa da, esasında amaç kişilerin diğer haklarını sağlayabilmektir. Örneğin sokağa çıkma yasağı bir taraftan seyahat özgürlüğüne ilişkin bir temel hakkı kısıtlarken diğer taraftan yaşama hakkını korumayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda önlemin temel kurgusu, önce yaşamak; sonra insanca yaşamak özdeyişini çağrıştırır görünmektedir.

Temel hakların kısıtlanması pahasına salgının başlangıcında alınan ilk önlemlere ilaveten sonradan alınan pek çok ek önlem, insanların ölümle karşı karşıya gelmelerinin ve sürekli virüs tehdidiyle karşı karşıya kalmalarının önüne geçilmesine olanak sağlayamamıştır.

Çalışmamız kapsamında, kişilere tanınan temel hakların özünden hareketle, günümüzdeki mevcut duruma göre Türk Hukuku ve kısaca Kuzey Kıbrıs Hukuku çerçevesinde değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Nihayet, yapılacak değerlendirme ile kişilerin sahip olduğu temel haklar kavramından hareketle, bu hakların sınırlandırılması, sınırlandırmanın hangi yöntemin izlenmesi halinde hukuka uygun olacağı ve sınırlandırmalara uyulmaması halinde öngörülen yaptırımlar irdelenmeye çalışılacaktır.

Temel Haklar Kavramı ve Temel Hakların Sınırlandırılması

Genel olarak

Temel haklar, özgürlükler olarak anılan kavramlardır. Bu haklar, hukuk alanında, "hürriyet", "hak", "insan hakları", "kamu hürriyetleri", "kişi hakları", "vatandaş hakları", "anayasal haklar" ve "temel haklar" gibi değişik kavramlarla ifade edilmektedir (Gözler, 2016, s. 400).

Temel hak ve özgürlükler ulusal hukukta, Anayasa ile, yasama, yürütme, yargı organları ve idare makamlarıyla birlikte diğer kurum, kuruluş ve kişileri bağlayıcı etkiye sahip birer norm olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda Anayasa kurallarının, devletin temel organlarının kuruluşunu, işleyiş düzenini ve kişilerin devlete karşı ileri sürebilecekleri hak ve özgürlükleri düzenlediğini söylemek mümkündür (Gözler, 2014, s. 232). Buna göre; "*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir*" (Anayasa m. 12). Anayasa'da somutlaşan bu haklardan bazıları, yaşam hakkı, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, özel yaşama ilişkin haklar, düşünce ve din özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, mülkiyet hakkı, çalışma hakkı, konut hakkı, sendika özgürlüğü, grev hakkı ve eğitim hakkı olarak sıralanabilir (Anayasa m. 17 vd.).

Uluslararası alanda ise temel haklar, insan hakları olarak anılmaktadır. İnsan hakları, bireylere salt insan olmaları sebebi ile özgülenmiş haklar olup, bireylerin onurunu ve haysiyetini korumayı, kişilerin maddi ve manevi gelişimini sağlamayı amaçlamaktadır (Tezcan, Erdem, Sancakdar, Önok, 2016, s. 28). Öğreti ve uygulamada insan haklarının geniş bir kapsamı olduğu kabul edilmekte ve kural olarak devlet organlarına karşı korunması esasına dayandırılmaktadır. Buna göre insan hakları, ırk, dil, cinsiyet gibi herhangi bir ayırım gözetmeksizin bireye özgülenmiş, ilgilinin sırf insan olması neticesinde kazanılmış, vazgeçilemez ve devredilemez haklar olarak nitelendirilmektedir. Bahse konu haklar, insanları, eşit ilgi ve saygıya layık, eşit ve özerk kişiler olarak gören ve insan doğasıyla ilgili ahlaki görüşe dayanan haklardır (Öztürk vd., 2018, s. 83-84). İnsan haklarına ilişkin Türkiye'nin de taraf

olduğu sözleşmelerden biri, önceleri İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) olarak anılan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'dir.

Uluslararası kapsamda temel hakların korunmasını amaçlayan söz konusu sözleşme, gerek Türk gerek KKTC Anayasası ile paralel düzenlemeler içermektedir. Burada, insanın kişiliği, haysiyeti ve değeri esas alınarak hak ve özgürlükler uluslararası anlamda tanınmaktadır (Kaboğlu, 2015, s. 235).

İnsan hakları terimi, bütün insanlığın salt insan oluşundan dolayı insanlık onurunun gereği olarak sahip oldukları tüm hakları içerir. Ne var ki bu terim gerçekleştirilmiş bir durumdan çok, bir ideali, varılmak istenen amacı niteler. Bu bağlamda insan haklarına dayalı devlet insanı temel değerler olarak kabul eden ve kendi varoluş nedenini insan haklarının korunması amacına dayandıran devlettir (Sağlam, 2013, s. 273-274).

Ne var ki temel haklar/insan hakları, her ne kadar özgürlük anlayışından ileri gelse ve nihayetinde özgürlüğe amade bir kurgu içerse de, bu onun sınırsız, ölçsüz, dilediğince kullanılabilir bir olanak olarak algılanması sonucunu doğuramaz; aksine onun herkes tarafından kullanılabilmesi için belirli sınırlamalara tabi tutulmasını zorunlu kılar. Nihayetinde devletin asli görevlerinden biri kamu düzeninin bozulmasını önlemeye yönelik tedbirler almaktır (Doğan, 2020, s. 129).

Anayasal Çerçeve Temel Hakların Sınırlandırılması Usulü

Herkesin dokunulamaz temel haklara sahip olması, hiçbir hak ve özgürlüğün sınırsız olduğu anlamını taşımaz. Bu sebeple, toplumsal yaşamda, bahse konu haklara bazı hallerde birtakım sınırlamalar getirilmesi kaçınılmazdır. Nitekim sınırsız özgürlük anlayışı toplumsal yaşamda veya devlet hayatı içerisinde yer almaz. Devletin ve toplumun var olabilmesi ve sürekliliğinin sağlanması için özgürlüklerin kısıtlanması bazı hallerde zorunludur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki demokratik ve çağdaş toplumlarda bu kısıtlama sınırsız ve keyfi olmamalı, temel haklar tamamen ortadan kaldırılmamalıdır. Kısacası, nasıl özgürlük doğası gereği belirli düzeyde kısıtlamayı zorunlu olarak içeriyorsa; kısıtlamalar da özgürlük için belirli kısıtlamaları zorunlu olarak içermektedir. Bu bağlamda özgürlüklere getirilen kısıtlamaları da daha sert bir biçimde kısıtlayan sınırlar olduğunu söylemek mümkündür (Gözler, 2016, s. 419). Dolayısıyla temel hakların sınırlandırılması bağlamında kısıtlamanın istisna, özgürlüğün ise asıl olduğunu belirtmek gerekir.

Temel hakların sınırlandırılmasının mümkün olduğu ve sınırsız hakların kaosa yol açacağı bir gerçektir; ancak temel hakların sınırlandırılması için, normal şartlarda koruma mekanizması öngören Anayasa ve sözleşmeler, istisnai zamanlar için sınırlama sebepleri ve birtakım sınırlama şartlarını da içermektedir.

Temel hakların kısıtlanmasına yönelik Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın, teknik olarak kendi içinde iki farklı Anayasa barındırdığını söylemek mümkündür. Bu farklılık olağan döneme ilişkin düzenlemeler ve olağanüstü döneme ilişkin düzenlemeler temel ayrımında ortaya çıkmaktadır. Zira, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, olağan dönemde 13. madde kapsamında temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırabileceğini öngörürken, 15. madde, olağanüstü dönemde temel hak ve özgürlüklerin kullanımının durdurulmasını düzenlemektedir. Anayasa'nın ilgili maddelerine bakacak olursak;

Madde 13; *“Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz”*.

Madde 15; “Savaş, seferberlik (...)10 veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

Olağan döneme ilişkin 13. madde hakkın varlığını ortadan kaldırmayan; ancak kullanımını yine kendi içinde belirtilen yöntem, şart ve sınırlamalarla sınırlandırabilme şartını içeren bir düzenlemedir. Olağanüstü döneme ilişkin düzenleme içeren 15. maddede yer alan kısıtlama ise temel hak ve özgürlüklerin kullanım alanlarının tamamen veya kısmen fakat geçici bir süre için sona erdirilmesini mündemiçtir. Burada önemli olan nokta durdurulma kavramının içerisinde hakkın askıya alınması olgusunun da bulunmasıdır (Değirmenci, 2020, s. 55). Anayasa kapsamında yer alan bu düzenlemeler bize, temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanabileceği ve kullanımının durdurulabileceği halleri gösterir. Bahse konu ikili ayrımın farklılarına aşağıda değinilecektir.

Olağan dönemde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması

Temel hakların sınırlandırabileceği hallerden ilki olan olağan dönem sınırlamaları, yukarıda da değinildiği şekilde Anayasa'nın 13. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin 13. maddede, hakların, ancak somut bir hakka ilişkin Anayasa'da belirtilen sebeplere bağlı olarak ve kanunla sınırlandırabileceğini ifade etmektedir. İlgili maddede geçen “*belirtilen sebeplere*” bağlı olarak örneğin; Özel hayatın gizliliği (m.20), konut dokunulmazlığı (m.21), haberleşme hürriyeti ve haberleşmenin gizliliği (m.22), dernek kurma hürriyeti (m.33), toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı (m.34), sendika kurma hakkı (m.52), “*milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak sınırlandırılabilir*”. Özetle, yukarıda bahsi geçen bir temel hak, Anayasa'da öngörülmeleyen bir nedene bağlı olarak sınırlandırılmaz (Gözler, 2017, s. 124).

Sınırlama meşru bir amaca ulaşma gayesiyle, yukarıda belirtilen sebeplere bağlı olmak şartıyla ve ancak ölçülülük ilkesine riayet etmek kaydıyla elverişli, gerekli ve orantılı olması halinde hukuka aykırı olmayacaktır. Buna göre; temel hakların sınırlandırılmasında başvuru olan araç ile sınırlama suretiyle ulaşılması hedeflenen amaç arasında makul bir orantı olmalıdır. Araç ile amaç arasındaki bağ aslında temelde bir tartıma dayanmaktadır. Kamusal yarar adına bireye getirilen kısıtlama pratik uyumunun nihai sonucu olup makul bir dengenin kurulması esasına dayanmaktadır (Metin, 2017, s. 14).

Olağanüstü dönemde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması

Temel hakların sınırlandırabileceği hallerden ikincisi ise olağanüstü dönem sınırlamalarıdır. Anayasa'nın 15. maddesi ile olağan döneme kıyasla daha aşırı ölçüde sınırlandırmalara ve hatta temel hakların sınırlandırılmasına ek olarak, söz konusu hakların kullanımının askıya alınması sonucunu yaratmaktadır (Gözler, 2016, s. 419).

Savaş, seferberlik, ayaklanma, deprem, salgın hastalıklar gibi olağanüstü hallerde, olağan döneme nazaran, önemli bazı değerlere daha fazla müdahale edilmektedir. Dolayısıyla söz konusu müdahalenin keyfi değil de daha üstün bazı değerleri korumak için yapılması gerekmektedir. Buna göre; temel hakların kullanımının durdurulabilmesi için, savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerden birinin varlığı yeterli olacaktır. Olağan dönemdeki sınırlama şartlarının aksine, olağanüstü dönemde milletler arası yükümlülükler dışında sınırlamanın kanunla getirilmesi veya Anayasa'da belirtilen sebeplere dayanılması zorunluluğu gibi bir şart öngörülmemiştir.

Değnilmesi gereken bir diğler nokta olağan veya olağanüstü hallerde, bazı “çekirdek” haklara dokunulamayacağıdır. Anayasa’nın 15/2. maddesinde; “*Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler (...) dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.*” şeklinde belirlenen yaşam hakkına, kişilerin, din, vicdan ve düşüncelerini açıklamaya zorlanamamasına, suç ve cezaların geriye yürümemesine ve suçluluğu mahkemece saptanıncaya kadar kimsenin suçlu sayılmayacağı ilkesine aykırı düzenlemeler öngörülemez.

Günümüzde gerek Türkiye’de gerek KKTC’deki uygulamalara bakıldığında, kişilerin yaşam haklarını korumak amacı ile sokağa çıkma özgürlüklerine müdahale edilmesi üstün değer olarak görülebilir. Yine itfaiye erlerinin bir evin camını kırmak suretiyle yangına müdahale etme çabası ilk etapta mülkiyet hakkına müdahale gibi görünse de, müdahale edilmemesi halinde evin tamamının yanma ihtimali karşısında, daha üstün bir değer korunduğu söylenebilir (Gözler, 2016, s. 419).

Açıktır ki ilgili madde, olağanüstü zamanlarda, ölçülülük ilkesine uygun olmak şartıyla, temel özgürlüklere, Anayasa’da yer alan güvencelerin aksine, müdahale edilmesini meşru kılmaktadır. Olağanüstü halin varlığı neticesinde, yalnızca kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamayacak; kişiler din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacaklar; suç ve cezalar geçmişe yürütülemeyecek ve suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamayacaktır. Buna karşın, sokağa çıkma yasağı, çalışma yasağı, işyerlerini açma yasağı, maske takma zorunluluğu, camilerin ibadete kapatılması gibi akla gelebilecek tedbirler, gerekli olduğu ölçüde alınabilecektir (Gözler, 2020, s. 419).

Küresel Salgın Döneminde Temel Hakların Sınırlandırılması ve Sınırlandırmanın Hukuka Uygunluğu Sorunu

Genel olarak

İlk etapta Çin Halk Cumhuriyeti’nde Aralık 2019 yılında ortaya çıkan ve Mart 2020’de küresel salgın ilan edilmesine, birçok insanın hayatının sona ermesine ve hemen hemen çoğu bireyin ekonomik zorluklarla karşılaşmasına neden olan Covid-19 (Corona Virus Disease-2019), temel hakların sınırlandırılması sorununu da beraberinde getirmiştir. Dönem dönem salgın durumuna göre tedbirlerin artırılması veya azaltılması ya da normalleşmeye yönelik adımların atılması söz konusu olmuştur. Ne var ki dünya çapında çoğu insan, hayatlarını idame ettirebilmek için kalabalık iş yerlerinde gitme ve benzeri sebeplerle ortak yaşam alanlarına çıkmak zorunda kalmış ve virüsle temas etme olasılıklarına maruz kalmaya devam etmişlerdir (Şimşek, 2021, s. 249).

Günümüzde, tüm dünyanın en güncel sorunlarından birisi haline gelen küresel salgın sebebiyle kamu otoriteleri, “üstün yarar” kavramından hareketle, birden fazla temel hakkın sınırlandırılması yoluna gitmiştir. Söz konusu salgının getirisi güncel sorunlar ile birlikte salgının temel hak ve özgürlükler üzerindeki etkisi, kısıtlamaların orantılı-etkili olup olmadığı ve öngörülen kısıtlamaların getirilmesinde takip edilen usul de tartışmalara sebep olmuştur (Polat Akgün, 2021). Sokağa çıkma yasağı kapsamında yapılan müdahaleler sonucunda, sınırlanan bu hakların en belirginleri, kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı (Anayasa, m.19) ve seyahat özgürlüğü (Anayasa m.23) hakkıdır. Bunun yanında maske takma zorunluluğu getirilmesi ile kişi dokunulmazlığı hakkına (Anayasa m.17) müdahale de söz konusudur. Geriye kalan tüm haklar da bu hakların türevi niteliğinde olarak kısıtlamaya konu olmaktadır. Ne var ki tüm dünyayı etkisi altına almış bulunan salgın koşullarında, tüm türev haklardan önce

ilkın gözetilmesi gereken yarar şüphesiz kişilerin yaşam hakkıdır. Nitekim yaşamı son bulan kimsenin diğır haklara sahip olduğu söylenemeyecektir (Doğın, Yırtıcı, 2020, s.242).

2019'dan beri, toplumlar nezdinde adeta savaş verilen virüs karşısında temel haklara yönelik öngörülen sınırlamalar, hukuki anlamda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Pek tabi sınırlamalar mevcutken, işi gereği sınırlamalardan muaf olanlar, hastaneye gidebilmek için evinden ayrılanlar ve benzer sebeplerle zaruret halinde sokağa çıkması gereken kişiler olmuştur. Bunun yanında hastalığın seyri konusunda bilinçsiz tutum sergileyen veya virüsün varlığını reddeden, umursamayan, keyfe keder yasakları delip, içinde bulunulan küresel salgın koşullarında, sınırlama şartlarına uymayan kişiler de olmuştur.

Covid ile mücadele kapsamında getirilen kısıtlamalar hukuksal alanda temel haklara ilişkin çeşitli müdahaleleri içermektedir. Çalışmamızın daha önceki kısımlarında da ifade ettiğimiz üzere müdahaleye konu haklar kişilerin hiçbir durumda sınırlandırılması mümkün olmayan haklar değildir. Aksine Anayasa bu haklara hangi şartlar altında ne şekilde sınırlamalar getirilebileceğini düzenlemektedir. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında günümüzde getirilen sınırlamaların hukuki dayanağı, hukuka uygunluğu ve sınırlamalara uymayanlara yönelik yaptırımların hukuki niteliği tartışılmaya çalışılacaktır.

Temel Hakların Sınırlandırılmasının Hukuka Uygunluğu

Koronavirüsün, Türkiye'de gözlenmesinin ardından yürütme organı tarafından alel acele bir dizi tedbirler alınmıştır. Salgının yarattığı etki sağlık sisteminde çeşitli sorunlara neden olduğu gibi, salgınla mücadele kapsamında alınan tedbirler hukuki boyutta da bir dizi tartışmayı beraberinde getirmiştir. Nitekim kamusal makamlar durumun gerektirdiği yasal düzenlemelerden kaçınarak halihazırdaki mevzuat çerçevesinde salgınla mücadele yöntemini tercih etmiş; örneğın salgınla mücadele için anayasada öngörülen bir yol olmasına rağmen olağanüstü hal ilan edilmemiştir. Bu durum hukuk yazınında hayli tartışmalara konu olmuştur.

Kişi hürriyeti ve güvenliği hakkını düzenleyen Anayasanın 19. maddesinde, ilgili hakka ilişkin sayılan tahdidi sınırlama sebepleri arasında -diğır temel haklarda olduğu şekilde- kamu düzeni, genel sağlık ve genel ahlakın korunması sebeplerinden biri bulunmadığından getirilen sınırlamaların yasal olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla olağan dönemde kişi hürriyeti ve güvenliği ilkesi genel sağlık sebebi ile sınırlandırılmayacaktır. Salgın döneminde en fazla müdahale edilen temel haklardan biri olan kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının içinde bulunduğumuz dönemde sınırlanması, ancak olağanüstü hal ilan edilmesi ile meşruiyet kazanacaktır.

Anayasa m. 119¹, cumhurbaşkanına, olağanüstü hallerde olağanüstü hal ilan etme yetkisi tanımaktadır. İlgili madde incelendiğinde salgın hastalık sebebi ile olağanüstü hal ilan

¹ “Cumhurbaşkanı; savaş, savaş gerektirecek bir durumun baş göstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir. Olağanüstü hal ilanı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplanmaya çağırılır; Meclis gerekli gördüğü takdirde olağanüstü halin süresini kısaltabilir, uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir. Cumhurbaşkanının talebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi her defasında dört ayı geçmemek üzere süreyi uzatabilir. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz.

Olağanüstü hallerde vatandaşlar için getirilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile 15 inci maddedeki ilkeler

edilmesi ve olağanüstü hal ilanına sebep olan hususa ilişkin de olağanüstü hal cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılabileceği sabittir. Böyle bir durumda, Anayasa'nın 15. maddesine göre öngörülecek tüm önlemler meşru sayılacak ve hukuki tartışmaya mahal olmayacaktır. Aynı konuda Gözler (2020) şu tespitlerde bulunmaktadır;

“Cumhurbaşkanı, olağanüstü hâl ilân ettikten sonra, çıkaracağı Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle salgın hastalıkla mücadele amacıyla temel hak ve hürriyetleri sınırlandıran tedbirleri öngörebilirdi. Bu tedbirler kanunla öngörülmemiş olmalarına rağmen ve keza Anayasanın kişi hürriyeti, seyahat hürriyeti, mülkiyet hakkı, sözleşme hürriyeti gibi çeşitli hak ve hürriyetleri düzenleyen maddelerine aykırı olmalarına rağmen hukuka uygun olurlardı; çünkü bu tedbirlerin hukuka uygunluğunun tek bir ölçüsü vardır; o da Anayasamızın 15'inci maddesidir.”

Bütün bu açıklamalar ışığında halihazırda uygulanan bütün kısıtlamalar belirli bir kanun referans gösterilerek yapılsa dahi Anayasada belirtilen prosedüre aykırı bir yöntemle, yani olağanüstü hal ilan edilmeden uygulama bulduğu için hukuka aykırılık teşkil etmektedir. Çalışma kapsamında dile getirdiğimiz bütün haklar kendi içinde değerlendirildiğinde görülecektir ki her hak adeta diğer bir hakkın türevi konumundadır. Bu açıdan bakıldığında bir temel hakkın ihlali aynı zamanda diğer haklar açısından domino etkisi yaratmaktadır. Somutlaştırmak gerekirse, sokağa çıkma yasağı; seyahat özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, çalışma özgürlüğü gibi hakların ihlalini doğurmaktadır. Nitekim özgürlüğünden yoksun olan bir kişi, seyahat edemeyecek, dini vecibeleri yerine getirmek için ibadethaneye gidemeyecek aynı zamanda iş yerini açamamak veya işe gidememek dolayısıyla çalışma hakkından da mahrum olacaktır. Esasen herkes, devletin müdahalesi olmaksızın, özgürce, bir yerden bir yere kişisel gelişim amaçlı, yerleşmek amaçlı, ziyaret veya gezinti amaçlı gitmek ve giderken de dilediği vasıtayı kullanabilmek bakımından yerleşme ve seyahat hürriyeti ekseninde özgürdür (Abalı, 2020, s.91).

Salgın sebebi ile getirilen sokağa çıkma yasağı ve maske takma zorunluluğuna ilişkin önlemler, geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bahse konu önlemlerin, Anayasa'nın 119. maddesi kapsamında “tehlikeli salgın hastalık” koşullarının varlığı sebebi ile olağanüstü hal ilan edilmeyip, olağan zaman kavramı çerçevesinde hareket edilmeye çalışıldığından dolayı yönden kanunilik ilkesine aykırılık teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Öztürk, 2021, s. 6).

Küresel Salgın Döneminde Kabahatler Kanunu Çerçevesinde Uygulanan İdari Yaptırımlar ve Yaptırımların Hukuka Uygunluğu

İdari yaptırım kavramı

İnsanlar doğası gereği toplumsal olarak yaşamaya ve toplumsal yaşamının getirisi olarak da birbirleriyle ilişki içinde olmaya mahkumdurlar. Toplum olarak yaşamını idame ettirmeye çalışan insanlar, ilişkilerini düzenleyebilmek, barış ve huzur içinde yaşayabilmek için birtakım kurallara ihtiyaç duyar. Sosyal düzen kuralları olarak addedebileceğimiz bu kurallara

---

doğrultusunda temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlanacağı veya geçici olarak durdurulacağı, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği kanunla düzenlenir.

Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, 104'üncü maddenin onyedinci fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur.

Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır. Aksi halde olağanüstü hallerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi kendiliğinden yürürlükten kalkar.”

---

aykırılık beraberinde yaptırımı getirir. Dolayısıyla, kurallarıyla belirlenen sınırları ihlal eden davranışlar, bir tepki niteliğinde cezalandırmaya tabi tutulmaktadır (Bilge, 2010, s. 3). İşte bu şekilde, toplumda düzen ve güvenin sağlanabilmesi için kurallara riayet edilmesi gerekliliği, hukuk kurallarının oluşmasına ve söz konusu kurallara aykırılığın da karşımıza yaptırım kavramını çıkaracağına işaret eder (Erdoğan, 2012, s.244).

Yaptırım kavramını somutlaştırabilmek bakımından, çalışmamız konusu kapsamında Kabahatler Kanunu'na değinmek gerekecektir. Bu bağlamda, ilgili kanunun, kabahatlere ilişkin genel kuralları, fiiller karşılığında öngörülen idari yaptırımların türlerini, sonuçlarını ve buna ilişkin karar alma süreçleri ile bunlara karşı kanun yollarını düzenlediği görülmektedir (Kula, 2019, s. 47).

İdari yaptırımların, işlenmiş olan bir fiili cezalandırmayı değil, caydırıcılığı ön planda tuttuğu söylenebilir. Nitekim hukuka aykırı fiil, cezai boyutta değil, daha hafif olduğundan, bunların karşılığında uygulanacak yaptırım türleri nitelik olarak değişkenlik göstermektedir (Erdoğan, 2012, s. 266).

Kabahatler Kanunu'nun Üçüncü Bölümünde idari yaptırımlar düzenlenmiştir. Buna göre madde 16 ve devamında yaptırım türlerine ve açıklamalara yer verilmiştir. İdari para cezalarını derleyen madde 17'de: *“(1) İdarî para cezası, maktu veya nispi olabilir. (2) İdarî para cezası, kanunda alt ve üst sınırı gösterilmek suretiyle de belirlenebilir. Bu durumda, idarî para cezasının miktarı belirlenirken işlenen kabahatin haksızlık içeriği ile failin kusuru ve ekonomik durumu birlikte göz önünde bulundurulur.”* denilmektedir. Yaptırımların düzenlendiği söz konusu bölümde, kabahatler karşılığında uygulanacak idarî yaptırımlar, idarî para cezası ve idarî tedbirler olarak ayrılmıştır. İdarî tedbirler, mülkiyetin kamuya geçirilmesi ve ilgili kanunlarda belirtilen diğer tedbirler olarak belirlenmiştir (Yurtcan, 2016, s. 106).

Türk Hukukunda Kabahatler Kanunu yürürlüğe girmeden önce idari yaptırım öngören kanunların bir hayli fazla olduğu ve bu bağlamda uyulması gereken temel ilkelerin tespiti ve daha da önemlisi yaptırımların uygulaması açısından da bir hayli karmaşanın yaşandığını söylemek mümkündür. Bu meyanda yaptırım uygulamaya yetkili merciler, yaptırım uygulanırken izlenmesi gereken usul, itiraz mercileri ya da yargısal denetim yolları farklı farklı kanunlarda düzenlenmiş olması sebebiyle bir hayli karmaşık görünüm arz ediyordu. Bu durum da hukuk birliği ve hakların korunması açısından sakıncalar doğurmaktaydı. Buradan hareketle, Kabahatler Kanunu'nun en azından genel hükümler çerçevesinde bu karmaşaya açıklık getirdiği söylenebilir (Çağlayan, s. 148.)

Karşılaştırmalı hukuka baktığımızda farklı ülkelerde de çeşitli zamanlarda kabahatlerin Türk hukukunda olduğu gibi suçlar kategorisinden ayrıldığını görmekteyiz. Örneğin Alman uygulamasına baktığımızda Alman hukukçuların daha 18. Yüzyılın ikinci yarısında kabahatleri birer suç fiili olmaktan çıkarma eğiliminde olduklarını ve bu yönde hukuku biçimlendirdikleri görülmektedir. (İçel, 1984, s. 117). İdari ihlaller karşılığında idari yaptırım uygulanması gerektiğinin, dolayısıyla kabahatleri ceza kanunundan ayırıştırarak, suç olmaktan çıkarma yöneliminin gerekçeleri arasında iş yükü fazla olan mahkemelere daha fazla iş yüklememek, kabahat niteliğinde fiil işleyen kişilerle ağır nitelikte suç işleyen kişilerin aynı yargılama usulüne tabi tutulmasının önlemek ve idari ihlal niteliğinde kabahat işleyen kişinin sanık kürsüsüne çıkarılarak lekelenmemesi başlıca etkenler olarak sayılmaktadır (Gişi, 2017, s. 132.)

Günümüzde salgın dolayısıyla temel haklara getirilen sınırlamalar dahilinde, sınırlamalara aykırı hareket eden kişilere idari para cezası yaptırımı öngörülmektedir. Bu bağlamda temel haklara getirilen sınırlamaların hukuki dayanaktan yoksun olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, ihlal ve yaptırımın hukukiliğinden önce, asıl ihlal koşullarını

belirleyen hukuk kuralının hukuka uygun olup olmadığının tespiti ayrıca bir önemi ihtiva etmektedir.

Sınırlamalara Aykırı Davranışlara Uygulanan İdari Yaptırımların Hukuki Dayanağı ve Hukuka Uygunluğu

Kabahatlerin suç kapsamından çıkarılması ve dolayısıyla ceza kanununun kapsamı dışına çıkarılması bu tür davranışların tamamen meşru davranışlar olduğu gerekçesine değil, nitelik olarak sonucu bakımından ceza yaptırımını gerektirmeyen ancak yine de kamu düzeni, kamu sağlığı, kamu esenliği bakımından kabul edilebilir olmayan davranışlar olduğu tespitine dayanmaktadır. Bu bağlamda cezai yaptırıma tabi davranışlara nazaran daha hafif ihlali içeren ve buna paralel bir biçimde öngörülen yaptırımını gerektiren davranışlar idari yaptırımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Koronavirüs salgınıyla mücadele kapsamında alınan önlemlere riayet etmeyenler için öngörülen idari yaptırımların dayanağı, 5442 sayılı İl idaresi Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunudur.

Koronavirüs önlemleri çerçevesinde sokağa çıkma yasağının yasal dayanağı olarak İl İdaresi Kanunu'nun 11/C maddesi² ile 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 27.³ ve 72.⁴ maddeleri gösterilmektedir. Ayrıca getirilen sınırlamaları ihlal edenlere yönelik uygulanan yaptırımlar, bahse konu kanunlarla gerekçelendirilmektedir. Yürütme organının önlemlerin dayanağı olarak ibraz edilen İl İdaresi Kanunu'nun ilgili maddesi irdelendiğinde, bu hükmün mevcut koşullar altında sokağa çıkma yasağı getirilmesini öngören bir düzenleme olmadığı göze çarpmaktadır. Temel hakların sınırlandırılması esasını içeren hallerde, dar yorumlama yapılması, özgürlüğün esas olması ilkesinin bir yansımasıdır. Söz konusu madde de “*kamu*

² “İl sınırları içinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufa müteallik emniyetin, kamu esenliğinin sağlanması ve önleyici kolluk yetkisi valinin ödev ve görevlerindedir. (Ek cümle: 25/7/2018-7145/1 md.) Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır. (Ek paragraf: 25/7/2018-7145/1 md.) Vali, kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğratabilecek şekilde bozulduğu ya da bozulacağına ilişkin ciddi belirtilerin bulunduğu hâllerde on beş günü geçmemek üzere ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için sınırlayabilir; belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir ve ruhsatlı da olsa her çeşit silah ve merminin taşınması ve naklini yasaklayabilir. Bu fıkra kapsamında alınan ve ilan olunan karar ve tedbirlere uymayanlar hakkında 66 ncı madde hükmü uygulanır”

³ “Umumi hıfzıssıhha meclisleri mahallin sıhhi ahvalini daima nazarı dikkat önünde bulundurarak şehir ve kasaba ve köyler sıhhi vaziyetinin islahına ve mevcut mahzurlarınizalesine yarayan tedbirleri alırlar. Sari ve salgın hastalıklar hakkında istihbaratı tanzim, sari ve içtimai hastalıklardan korunmak çareleri ve sıhhi hayatın faydeleri hakkında halkı tenvir ve bir sari hastalık zuhurunda hastalığın izalesi için alınan tedbirlerin ifasına muavenet eylerler.”

⁴ “57 nci maddede zikredilen hastalıklardan biri zuhur ettiği veya zuhurundan şüphelenildiği takdirde aşağıda gösterilen tedbirler tatbik olunur:

1 - Hasta olanların veya hasta olduğundan şüphe edilenlerin ve hastalığı neşrü tamim eylediği tetkikatı fenniye ile tebeyyün edenlerin fennen icap eden müddet zarfında ve sıhhat memurlarınca hanelerinde veya sıhhi ve fenni şartları haiz mahallerde tecrit ve müşahede altına vaz'ı.

2 - Hastalara veya hastalığa maruz bulunanlara serum veya aşı tatbiki.

3 - Eşhas, eşya, elbise, çamaşır ve binaların ve fennen intana maruz olduğu tebeyyün eden sair bilcümle mevaddın fenni tathiri.

4 - Hastalık neşreden haşarat ve hayvanatın itlafi.

5 - Memleket dahilinde seyahat eden eşhasın icap eden mahallerde muayenesi ve eşyalarının tathiri.

6 - Hastalığın sirayet ve intişarına sebebiyet veren gıda maddelerinin sarf ve istihlakinin men'i.

7 - Dahilinde sari ve salgın hastalıklardan biri zuhur eden umumi mahallerin tehlike zail oluncaya kadar set ve tahliyesi.”

esenliğinin sağlanması”nın “*valinin ödev ve görevleri*” arasında olması ve “*bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır*” denmesi, valinin sokağa çıkma yasağı koyabileceği veya kişilerin temel hak ve hürriyetlerini sınırlandıran tedbirleri alabileceği anlamına gelmez (Gözler, 2020). Salgın şartlarında alınacak tedbirler temel haklara sınırlama getirdiği için burada yer almayan tedbirlerin düzenleyici işleme düzenlenmesi de söz konusu değildir (Akbulut, 2021, s. 46).

Bunun yanında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun hükümleri de günümüz koşullarını karşılayacak yeterlilikte değildir. 1930’lu yılların şartlarına göre hazırlanan ve yürürlüğe giren bu kanunun günümüz koşullarının ihtiyaçlarına çare olmak bir yana, yasanın tabiri caizse “*restore veyahutta modifiye*” edilmesiyle dahi mevcut zamana uyum sağlama ihtimali rasyonellikten uzak bir düşünce olacaktır. Her ne kadar 27. madde tecrit uygulanmasına cevaz verse de maddeye göre bu tedbir, herkese değil, ancak “*hasta olanların veya hasta olduğundan şüphelenenler ve hastalığı neşri tamim eylediği tetkikatı fenniye ile tebeyyün edenler*”e ilişkin olarak uygulanabilir. Bu maddeye dayanarak 18 yaşından küçük veya 65 yaşından büyük olan kişilerin sokağa çıkmalarının yasaklanması mümkün olmamak gerektir.

Sokağa çıkma yasağının hukuki dayanağı olarak gösterilen bir diğer hüküm olan m.72 kapsamında Kanun’un 57. maddesinde belirtilen hastalıkların ortaya çıkması veya ortaya çıkmasından şüphelenilmesi durumunda öngörülebilecek önlemler düzenlenmektedir. Pek tabii kanunun yürürlüğe giriş tarihi göz önüne alındığında korona virüs salgınının 57. madde kapsamında değerlendirilmesi beklenemez. Her ne kadar kanunun 64. maddesinde, 57. maddedeki salgın hastalıklar dışında herhangi bir salgın hastalığın ortaya çıkması durumunda da, o hastalığa karşı bu Kanun’da sayılan tedbirlerin Sağlık Bakanlığı tarafından alınabileceği ifade edilse de 72. maddede sayılan tedbirler arasında sokağa çıkma yasağı tedbiri yer olmadığını belirtmek gerekir. Madde 72/1’de hasta olan veya hasta olduğundan şüphelenilen kişilerin belli bir süre ile sınırlı olmak üzere ikametgâhlarında veya sıhhi ve fenni şartları haiz mahallerde tecridi düzenlenmektedir. Ne var ki tecrit ile sokağa çıkma tedbirleri farklı tedbirlerdir (Kasapoğlu Turhan, 2020, s. 557).

Yukarıda bahsi geçen açıklamalar ışığında, salgınla mücadele çerçevesinde alınan önlemler hali hazırda temel haklara müdahale içerip, hukuka aykırı olduğundan, önlemlere uymayanlara yönelik alınan idari yaptırım kararlarının hukuka uygun olduğundan söz edilemez (Gözler, 2020).

Kuzey Kıbrıs Hukukunda Yasal Durum

Genel olarak

KKTC Anayasası’nda TC Anayasası’ndan farklı olarak Anayasa sistematüğinde düzenlenen temel hak ve özgürlükler için genel bir sınırlama hükmü mevcuttur. KKTC Anayasa’sının 11. maddesi şu şekilde bir düzenleme öngörmektedir; “*Temel hak ve özgürlükler, özüne dokunmadan, kamu yararı, kamu düzeni, genel ahlak, sosyal adalet, ulusal güvenlik, genel sağlık ve kişilerin can ve mal güvenliğini sağlamak gibi nedenlerle ancak yasalarla kısıtlanabilir.*” Buna göre Anayasa kapsamında koruma alanı bulan temel hak ve özgürlükler genel sebeplerden herhangi birine dayanılarak, kanun ile sınırlandırılabilir (Sağlam, 2016, s. 106). Görüldüğü üzere KKTC hukuk düzeninde, temel hakların sınırlandırılmasına ilişkin olağan ve olağanüstü dönem ayırımına gidilmemiştir.

Bu bağlamda, içinde bulunduğumuz pandemi döneminde kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının sınırlandırılması meşrudur. Şöyle ki, hali hazırda alınan bütün önlemler ve dolayısıyla temel haklara getirilen kısıtlamalar, Fasil 156 Sokağa Çıkma Yasağı Yasası’na dayanmaktadır. İlgili yasada: “*Bakanlar Kurulu, kamu güvenliği ve kamu düzeninin idamesi için emretmeyi*

uygun görmesi halinde, herhangi bir zaman bir Emirname ile hiçbir kişinin, Emirnamede belirlenecek bir kişinin vereceği yazılı bir iznin verdiği yetki olmadan Emirnamede belirlenecek alan içinde ve saatler arasında sokağa çıkmamasını emredebilir.” denilmesi suretiyle kamu güvenliği ve kamu düzeninin devamı için kişilerin özgürlüğünden yoksun bırakılmasının yasal zemini oluşturulmuştur.

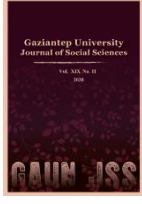
Sonuç

Gelişen, gelişmeye devam eden ve uygarlaşan toplumlarda git gide yer edinen temel haklara/insan haklarına saygı özellikle günümüz koşullarında bazı üstün değerlerin korunabilmesi açısından sekteye uğrayabilmektedir. Her ne kadar zaruret halinde sınırlanan hak ve özgürlükler olsa da, sınırlamaların hukuka uygun olması gerekliliği tartışılmaması gereken en üst değerdir. Buradan hareketle Türkiye'nin salgın koşullarını iyi yönetemediği ve hak ihlallerine sebep olduğu gözlenmektedir. Halbuki olağanüstü hal ilan edilmesi ile temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması meşru bir zemine oturtulup, hukuka uygunluk sağlanabilir.

Kaynakça

- Abalı, A., (2020). “Seyahat özgürlüğünün genel sağlık nedeniyle sınırlandırılmasının anayasaya uygunluğu açısından değerlendirilmesi”, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, Sayı:1. 78-100.
- Akbulut, B. (2021). “Kabahatler hukukunda kanunilik ilkesi ve covid-19 nedeniyle alınan tedbirlere aykırılık”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 9 (1), 1-57. Erişim Tarihi: 11.11.2021.
<https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/1BDF50F7539247FBB4B64DC3A1EF9C39>
- Bilge, N. (2010). Hukuk başlangıcı (hukukun temel kavram ve kurumları), 28. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çağlayan, R. “Kabahatler kanunu ve uygulaması”, Perşembe Konferansları, 147-152. Erişim Tarihi: 11.11.2021. <https://docplayer.biz.tr/21008682-Kabahatler-kanunu-ve-uygulamasi.html>.
- Değirmenci, M. (2020). “Türkiye’de temel hak ve hürriyetlerin durdurulmasının anayasal çerçevesi”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10. Erişim Tarihi: 13.11.2021.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etusbed/issue/54037/676573>.
- Doğan, B., (2020). “Sivil itaatsizlik ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı ilişkisi”, *AkdHFD*. Sayı:1. Cilt: 10. s. 113-145.
- Doğan, B., Yırtıcı M.M. (2020). Covid-19 pandemisi nedeniyle temel hak ve hürriyetlerin 1593 sayılı umumi hıfzıssıhha kanunu ve 5442 sayılı il idaresi kanunu çerçevesinde sınırlandırılmasının hukuka uygunluğu”, 1 Mayıs Uluslararası Kongresi (Online) Çalışma Hayatında Yeni Zihniyet İhtiyacı ve Pratik Uygulama Zemini Olarak Kamu Görevlileri Sendikacılığı Kongresi Bildiriler Kitabı II. Cilt, Ankara: EPA-MAT.
- Erdinç, B. (2012). “İdari yaptırımların kavramsal çerçevesi ve cezai yaptırımlarla karşılaştırılması.”, *Ankara Barosu Dergisi*. 239-276. Erişim Tarihi: 13.11.2021.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/abd/issue/33799/374294>.
- Gişi, S. (2017). “Kabahatleri suç olmaktan çıkarma eğilimi ve kabahatler kanunu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 129-152. Erişim Tarihi: 12.11.2021.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/307980>.
- Gözler, K. (2016). Anayasa hukukun genel esasları, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2014). Hukukun temel kavramları, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2017). Türk anayasa hukuku dersleri, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

- Gözler, K. (2020) “Korona virüs salgınıyla mücadele için alınan tedbirler hukuka uygun mu? (2)” (Yayın Tarihi: 6 Temmuz 2020), Erişim Tarihi: 15.11.2021. <https://www.anayasa.gen.tr/korona.htm>.
- İçel, K. (1984). “İdari ceza hukuku ve kabahatleri suç olmaktan çıkarma eğilimi”, *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Fakülteler Matbaası, C: 50, S: 1-4. Erişim Tarihi: 15.11.2021. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuhfm/issue/9074/113178>.
- Metin, Y. (2017). “Temel hakların sınırlandırılması ve ölçülülük: Ölçülülük ilkesi evrensel bir anayasal ilke midir?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol 7, No I, Erişim Tarihi: 10.12.2021 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/388309>.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2015). Anayasa hukuku dersleri (genel esaslar), İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kasapoğlu Turhan, M. (2020). “Covid-19 pandemisinde ilan edilen sokağa çıkma yasaklarının idare hukuku yönüyle değerlendirilmesi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi – İnÜHFD*, 11(2): 550-566. Erişim Tarihi: 16.11.2021 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1209887>.
- Kula, A. (2019). “Kabahatler kanununun genel hükümleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (140), 43-70. Erişim Tarihi: 15.11.2021. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi140/6/>.
- Sağlam, F. (2013). Anayasa hukuku ders notları, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları.
- Sağlam, F. (2016). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti anayasa hukuku dersleri, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, E. (2021). “COVID-19 döneminde kamu sağlığının korunması için alınan tedbirlerin yaşam hakkı ve eşitsizlikler üzerindeki etkileri”, *Ankara Barosu Dergisi*, (2), 240-268. Erişim Tarihi: 13.11.2021. <https://dergipark.org.tr/en/pub/abd/issue/64405/978865>.
- Tezcan, D., Erdem, M.R., Sancakdar, O., Önok, R. M., (2016). İnsan hakları el kitabı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, B., Tezcan, D., Erdem, M. R., Sırma Gezer, Ö., Saygılar Kırıt, Y. F., Alan Akcan, E., Özaydın, Ö., Erden Tütncü, E., Altınok Villemin, D., Tok, M. C., (2018). Nazari ve uygulamalı ceza muhakemesi hukuku, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, K. B., (2021) “Olağan Dönemlerin Olağandışı Koşullarında Hukukun Silikleşmesi-Kanuni İdare İlkesi Bağlamında Bir Değerlendirme”, Kamu Hukukçuları Platformu 2021, Bildiri Metni, Erişim Tarihi: 01.12.2021. https://www.kamuhukukculari.org/?sayfa=toplantı_bildiriler&id=13&no=2.
- Polat Akgün, D. (2021). “Hukukun Araçsallaştırılmasının Güncel Bir Örneği: Covid-19 Pandemisi Çerçevesinde Alınan Önlemler ve Siyasal Sistemlerde Yaşanan Otoriterleşmeye Etkisi”, Kamu Hukukçuları Platformu 2021, Bildiri Metni, Erişim Tarihi: 02.12.2021 https://www.kamuhukukculari.org/?sayfa=toplantı_bildiriler&id=13&no=2.
- Yurtcan, E. (2016). Yargıtay kararları ışığında kabahatler kanunu ve yorumu, 2. Baskı, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Dijital Dünyanın Soylulaştırılması Üzerine Metaforik Bir İnceleme

A Metaphorical Review on Gentrification of The Digital World

Gülsün BOZKURT^{a*}

^aDr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9558-7577

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Aralık 2021
Kabul tarihi: 13 Nisan 2022

Anahtar Kelimeler:

Dijitalleşme,
Ağ toplumu,
Dijital topluluklarda soylulaştırma,
İnternetin soylulaştırılması

ÖZ

Teknolojinin günümüzde ulaştığı nokta ve internetin yayılma hızı gündelik birçok pratiği ağlar üzerinden dönüştürüp işlevsel hale getirmiştir. Sanalda oluşan yeni topluluklar da her gün yeni bireylerle etki alanlarını genişletmektedir. Fiziki yaşamdaki demokrasi kültürünün ayrılmaz parçası olan katılımcılık unsuru sanal dünyada da önem kazanmış ve bireylerin sosyal ağlarla bütünleşmesi yoluyla adeta yeni bir dijital seçkinler sınıfı doğmuştur. Farklı demografik gruplardan gelen bireylerin yarattığı sanal katılımcılık, internetin kullanımına atfedilen anlamı ve bu teknolojinin kullanıma yöntemini de dönüştürmeye başlamıştır. Genelde fiziki topluluklar için kullanılan “soylulaştırma” kavramı en temel anlamda belli bir yerdeki koşulların iyileştirilme çabası olarak yorumlanabilir. Dijital topluluklar belli açılardan giderek fiziki topluluklara benzer bir görünüm kazanmaktadır. Farklı kültürlerden bireylerin bir araya gelmesiyle sanal evrende oluşan söz konusu bu soylulaştırma dijital tarafta da giderek elitist bir yaklaşımı yansıtmaya başlamıştır. Bu doğrultuda çalışmada mevcut kuramsal bilgilerin analizinden yola çıkılarak iki toplum yapısı arasındaki benzerlikler tartışıldıktan sonra dijital toplum yapılarının geleceğine ilişkin birtakım varsayımlar ileri sürülmektedir. Dijital toplulukların belirli algoritmalar üzerinden inşa edilmesi dijitalde de bireyin hak ve özgürlükleri noktasında bazı temel problemlerin oluşmasına neden olmaktadır. Giderek artan dijital tekelleşme, eşitsizlik, gözetim, mahremiyet ve okuryazarlık sorunlarıyla birlikte sürekli dijital bir kültürün dayatılması en başta ileri sürülen bireyin dijital toplumda daha özgür olduğu düşüncesini sorunlu kılmaktadır. Metaforik bir yöntemle bakıldığında soylulaştırma kavramının sanal topluluklar üzerinde de etkili olabileceğini söylemek mümkündür. Bu çalışma, fiziki topluluklar üzerinden üretilmiş ve anlam kazanmış bir kavramın sanal topluluklar üzerinde de etkili olabileceği görüşünden hareketle dijital dünyada soylulaştırma kavramının izdüşümlerini sorgulamayı amaçlamaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 4, 2021
Accepted April 13, 2022

Keywords:

Digitalization,
Network society,
Gentrification in virtual communities,
Gentrification of internet

ABSTRACT

The point that technology has reached recently and the widening speed of the internet has made and transformed many daily practices functional via networks. Virtually created communities are increasing their influence every day by adding new members. Participation, which is indispensable for democratic cultures in the real world, has become critical in the virtual world and almost created a new “digital elite class”. Virtual participation which is created by various demographical people had begun to transform both the meaning and the methodology of internet technology. The concept of “gentrification”, which is generally used for real communities, can be interpreted with the most basic sense as an effort to improve the conditions in a certain place. Day by day, digital communities are becoming similar to real communities. The pattern of “gentrification” that is created by the culturally different people who are gathered in the virtual world, has become to reflect an elitist approach on the digital side as well. It can be interpreted metaphorically that the concept of gentrification can be effective in virtual communities as well. With the knowledge of the idea that a concept that is created and became meaningful from the real communities in the World can also be effective in the digital communities in the virtual world. This study aims to question and trace the concept of “gentrification” in digital world.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: glsnbozkurt@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Gentrification; generally, is something about physical conditions. Reorganizing the circumstances and the places according to the economical, social, and cultural changes. In this way, habits and adopted behaviors start to change and transform. Internet usage, which has become wider and quicker with the help of the improved infrastructure works, in fact, points out the process of evolution of the internet. By this course, day by day more people have started to use the internet and all kind of life practices has been experienced in the digital World. The growth of internet applications creates digital societies and digital cultures where more and more people are gathered. Internet and many essential adopted principle of the internet have started to change with each new participant that affects the digital culture. The electronic cultural era has started with the help of informational experience which is done quickly thanks to networks. That interactive and dynamic period created the concept of “Hypermedia”. Whether they are willing to or not, all people began to see themselves as a part of the digital society which is evolved with the dynamic network environment and the raising digital culture perception. The new type of queries became necessary for both systematical and existential ways to respond to the new approach to the circumstances, period, culture, and identification. The point that technology has reached and the raising network society has speeded up the transformation of socio-economical structure and at the same time has put the surveillance concept to the central position. Individuals in network society had been surrounded continuously, all behaviors and thoughts had been started to be recorded by all aspects. In some respects, it can be interpreted that, when all the things are traceable and recordable during the stage of digitalization of the individuals, digital free societies can be inspected repeatedly and officially in a paradoxical way.

With the development of internet technologies, the Digital World has become a field that creates its market in the industrial World. New applications and societies started to exist every day in the digital world where there is specialization from content production to the development of end-user consumption practices. The quickly improved economical side of this World, which is thought to be big enough to fit everyone in, showed to needful of improvement of the internet World in some aspects.

The study is guided by the new type of queries that can be resulted from the digital societies, which become larger and larger day by day thanks to the wider use of the internet, and the structure and freedom of the digital societies. There is not only one single perspective that we can reach to understand the methods to make the internet experience good for everyone with the developing virtual societies. The technological improvements and the contribution of the internet to human life make the negative side of the internet insignificant. In this study, to be able to discuss the negativities that are not considered and may not be understood at first glance, the attention was drawn to the network society-related problems which are originally occurred to improved the physical conditions of the societies. It is aimed that, to link physical society structure and the network society “gentrification” term is taken as a reference. It is believed that the reason for the improvement in both societies may not focus only on one target, instead can have multiple reasons. In this study, the idea of gentrification of the internet, its purposes, and its results of it is discussed by using conceptual analyses and metaphorical methods.

Technological improvements and the widening of the internet helps network society to grow. Day by day more people participate in digital societies and eventually change the digital culture. The growth of the societies, which are shaped by the people that are gathered via networks, by the new participants each day may result in changes in the behavior of small society in line with the mainstream and other words it results in gentrification.

Digital gentrification term, which can be understood metaphorically, explains realities in many fields with the help of the combination of technology and the internet. A kind of monopoly concept which can be seen in traditional media exists in the internet field as well. Nowadays, beyond the used platforms, internet infrastructure is also increasingly gentrified. To have an opposing view to the gentrification efforts, first of all, awareness of correct use of the internet is necessary at all levels and for all kinds of users. It is not easy to find a solution to fight against gentrification. To passivate Facebook or the mainstream internet, everyone needs to set their algorithm instead of one single destructive way. It is needed to find a way to diversify the contents, which is conveyed by the social platforms, according to our perception & expectation and leave the passive behaviors. On the other hand, some urgent actions such as effective legislation against large technologies, having more knowledge on the policy of web platforms, widening the digital media literacy, have to be taken.

Giriş

Teknolojinin hızlı gelişmesi, internetin yaygınlaşması ve tek tek bireylerin dijital deneyimlemesi pek çok şeyi dönüştürmektedir. Bugün yaşam, nesnelere, ilişkiler, kültür ve hatta sosyalite kavramının kendisi bile hızla dijitalleşmektedir. Tüm dünyanın etkilendiği bu dijital süreçler mevcut sosyal yaşam deneyimini tümüyle kapsayan bir kavramdır. Yalnızca teknolojik bir fenomen olmanın ötesinde dijitalleşme doğrudan toplumla ve toplumun pratikleriyle bağlantılıdır. Bireylerin sanal ağ ve platformlar aracılığıyla sürdürdüğü iletişim ve bu iletişimin çeşitliliği her geçen gün artarak devam etmektedir. Ağlar üzerinden iletişim kurulması yani; yaşamın ağlar üzerinden akmaya başlaması dijitalleşen toplum olgusunu doğurmaktadır. İnternet aracılığıyla birbirine bağlanan sanal toplulukların da kendi dinamikleri mevcuttur. Bugün ideolojiden kamusal söyleme, eşitsizlikten gözetime kadar fiziki topluluklar bağlamında ele alınan birçok kavram sanal topluluklar üzerinden de tartışılabilmektedir. Artık mesele yalnızca nesnelere dijitalleşmesi değil, bizzat bireyin ve toplumun dijitalleşmesidir.

Soylulaştırma; geleneksel anlamda fiziksel koşullarla ilişkili bir kavramdır. Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler doğrultusunda mekânın ve çevrenin yeniden düzenlenmesidir. Bu yeniden düzenleme ile benimsenmiş ve alışılmış olan değişmeye ve dönüşmeye başlar. İyileştirilen altyapı çalışmalarıyla daha hızlı ve yaygın hale gelen internet kullanımı adeta internet evrimi denilen bir süreci işaret etmektedir. Bu süreçle birlikte giderek daha fazla insan internet kullanmaya ve her türden yaşam pratiği dijitalde deneyimlenmeye başlamıştır. Günden güne büyümeye devam eden internet ve uygulamaları da her geçen gün daha fazla insanın bir araya geldiği dijital topluluklar ve dijital bir kültür oluşturmaktadır. Dijital kültürü etkileyen her yeni katılımcı küçük gruplarla birlikte internet ve internete ilişkin benimsenen birçok temel ilke de değişmeye başlamıştır.

İnternet teknolojilerinin gelişmesiyle dijital dünya endüstriyel anlamda da kendi pazarını yaratan bir alan haline almıştır. İçerik üretiminden tüketim pratiklerinin geliştirilmesine yönelik pek çok alanda uzmanlaşmanın olduğu dijital dünyada her gün yeni bir uygulama, yeni ortamlar ve yeni topluluklar var olmaya başlamıştır. Temelde yapısı gereği herkesi içine sığdıracakmış gibi duran bu dünyanın aynı zamanda büyük bir hızla gelişen ekonomik yönü, internet düzleminin de belli alanlarda iyileştirilmesi gerekliliğini zorunlu hale getirmiştir.

İlk incelemelerde internet insana birçok alanda geniş olanaklar sağlayan bir hizmet olarak var olmuştur. Uzakları yakın etmesi, görünmeyen temsil, örgütlenme ve dayanışmaya yönelik sağladığı geniş imkânlar interneti herkes için önemli hale getirirken internete erişim, internetten yayılan enformasyonun güvenilirliği, internet üzerinden uygulanan sürekli denetim ve çeşitli uygulamalar aracılığıyla yok sayılan kişilik hakları gibi konular internete karşı olumsuz bir yargı geliştirilmesine de neden olmaktadır. İnternete ilişkin hem yapısı hem de uygulamalarıyla ilişkili her an daha yeni ve güncelin ortaya çıkması hem internetin hem de sanal toplulukların belli yönleriyle iyileştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu çalışma ağ toplumu gerçekliğinde var olan yapısal sorunlara dikkat çekerek bireylerin dijitalde toplumsallaşmasında kendi algoritmalarını geliştirebilmesinin ne denli önemli olduğuna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Fiziki topluluklar üzerinden anlam kazanan “soylulaştırma” kavramının analizi üzerinden yola çıkarak sanal topluluklarda da bu türden değişimlerin yaşanıp yaşanmayacağı üzerine düşünmenin hedeflendiği bu çalışmadaki açılımlar henüz alanda konuya dair geniş ve kapsamlı araştırmalar yapılmadığı için yalnızca bir varsayım olarak değerlendirilebilir. Fakat dijitalleşmenin günümüzde kazandığı ivme ve her geçen gün büyüyen dijital toplum yapısındaki mevcut soru ve sorunlar da yok sayılmaz. Doğrudan internete erişilebilirlikle ilişkili olan dijitalleşebilme pratikleri başlangıçta bile bir eşitsizliğin işareti olarak yorumlanabilir. Küresel anlamda hala dünya nüfusunun neredeyse yarısından fazlasının internetle bir temasının olmadığı

düşünüldüğünde dijitalleşmeyle kazanılan hak ve özgürlüklerin yalnızca internete ulaşabilenleri kapsadığını söylemek yanlış olmaz. Ayrıca dijitalleşmeyle gelen özgürlük ve katılımcı kültür olanakları bireyi düşünmek yerine hızla katılmak eylemine sürüklemektedir. Anlamadan, sorgulamadan bir an önce eyleme geçme pratikleriyle donatılmış dijital ağ ve platformlar aracılığıyla birey temel hak ve özgürlükleri noktasında esasında hiç olmadığı kadar savunmasız ve sürekli bir gözetime maruz kalmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, dijitalde soylulaştırma düşüncesi üzerine doğrudan bir kanıt oluşturma iddiası taşımamasına rağmen giderek büyüyen sanal topluluklara ve bu toplulukların değişen yapısına ilişkin anlama, açıklama, sorgulama ve düşündürme gayesi gütmektedir. Sanal topluluklarda soylulaştırma düşüncesinin mümkün olup olmayacağını sanal toplulukların bundan sonraki evrimi ve bu topluluklara katılan her bireyin dijital pratiklerindeki farkındalığı belirleyecektir.

“Soylulaştırma” Kavramının Dijital Toplumlarla İlişkilendirilmesi

Kavram ilk kez 1964 yılında sosyolog Ruth Glass tarafından yayımlanan “London: Aspect of Change” (Schlee, 2019, ss: 97-106) isimli kitapta önceden işçi sınıfından insanların oturduğu bir mahalledeki evlerin üst ve orta sınıf tarafından satın alındıktan sonra yeniden yapılanmasıyla değişen toplumsal ve sosyal durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Sanayi Devriminden sonra kentleşme olgusunun bir parçası olarak gelişen göç olayları sonucunda işçi sınıfından insanlar şehir merkezlerine yerleşirken üst ve orta sınıf daha çok şehrin dışında konumlanmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle kent merkezlerinin yeniden yaşamsal açıdan cazibe merkezi haline gelmeye başlaması üst sınıftan insanların kent merkezlerinde yaşama isteğine ve bir anlamda işçi sınıfının yaşam alanlarını da ihlal etmelerine zemin hazırlamıştır (McCarthy, 2018, s. 211). İşçi sınıfından insanların oturduğu mütevazı yapıların hızla pahalı ve lüks konutlara dönüştürülmesi sürecinde kentin çehresi de bu yaşama alanlarıyla uyumlu olacak biçimde yeniden düzenlenmeye başlamıştır. Yani; soylulaştırmayla beraber yalnızca fiziksel değil aynı zamanda görece kültürel açıdan da bir iyileştirme amaçlanmaktadır.

Türkçede “soylulaştırma” biçiminde kullanılan kavramın İngilizce karşılığı “gentrification”dır. Toprak sahibi soyluları tanımlayan “gentry” kelimesinden türetilen kavram Türkçede orta veya aydın sınıfına karşılık gelmektedir (Uğur ve Aliagaoglu, 2013, s. 60). Kavramın birbirinden farklı tanımlamaları olmakla birlikte hepsinin özünde eskinin görece daha iyi olanla yer değiştirmesi anlamı mevcuttur. Soylulaştırma gerekçesi olarak başlangıçta hep iyi amaçlar öne sürülmesi soylulaştırmanın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaz. Soylulaştırma başka bir anlamıyla da bir tür yerinden etmedir. Gönüllü veya gönülsüz bir şekilde insanların yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalması trajik sonuçlar doğurabilmektedir (Özden, 2001, s. 256). Soylulaştırma çalışmalarıyla ıslah edilmesi amaçlanan şeyler çoğu zaman fiziksel koşullardan daha fazlasına denk gelmektedir. Kültürel yapı üzerinde de etkisi olan soylulaştırma girişimlerinde belli bir grubun yaşam pratikleri ya silikleştirilmekte ya da tümden yok sayılabilmektedir. Soylulaştırma tek ve pürüzsüz bir anlama sahip değildir. Kavramın kullanımının hem olumlu hem de olumsuz yanları mevcuttur. Soylulaştırma genellikle içinde rekabet veya ortak çıkarların söz konusu olduğu iç içe geçmiş bir süreçtir. Bir tarafta ekonomik açıdan yeni fırsatlar sunulması diğer tarafta ise toplulukların kültürel kodlarının hiçe sayılması söz konusu olabilir. İki yüzü olan soylulaştırma girişiminde genellikle yerinden edilenler yani esas sakinler duruma olumsuz bakarken değişime neden olanlar olumlu bakmaktadırlar. Fiziki soylulaştırmayı iyi bir şey olarak gören insanların gerekçeleri çoğunlukla yeni işler ve gelişme fırsatlarıdır. Fakat buralardan elde edilecek fırsatlar eşit dağıtılmadığı için yine kaynağı ve serveti olan insanlar fayda sağlayabilmektedir. Soylulaştırma bölgesinin dışında kalan fiziki çevre ve sosyal alanlar düşünüldüğünde soylulaştırma bir anlamda toplumda hedeflenen sosyal eşitlik ilkesini de zedelemektedir.

Kavram her ne kadar kentsel düzenleme üzerinden yürütülen çalışmalar doğrultusunda

anlamlar kazanmışsa da son zamanlarda sosyal bilimlerde de kullanılmaya başlamıştır. Yeni iletişim teknolojileriyle gelişen ve her geçen gün büyüyen sanal topluluklar da bu alanlardan birini oluşturmaktadır. Dijital dünyada soylulaştırmaya en genel anlamda iki farklı açıdan yaklaşmak mümkündür. Birincisinde bu soylulaştırma doğrudan internet altyapısı ve internet hizmetlerine erişime gönderme yaparken arka planda kimlerin internete ve internetle uyumlu teknolojiye sahip olabileceği ayrımını da içermektedir. İkinci yaklaşım bireylerin sözde özgür iradelerine dayandırılan sanal toplum pratiklerini içermektedir. Her gün yeni bir insanın eklendiği bu sanal toplum yapısında önceliği siyasi elitlerin ideolojileri ve teknolojiye hükmeden büyük şirketlerin çıkarları oluşturmaktadır. Oysa Foucault (2017, s. 134) diğerlerinin tutumlarında özgür olabildiğini iktidar ilişkileri sisteminin dışında kalınabilmesine bağlar. Dijital toplum yapısında da başkalarının tutumlarını belirleyebilecek bir iktidar ilişkiler sistemi mevcut olduğu için sanaldaki özgürlük iddiası da sorunludur. Soylulaştırma gerekçelerinden biri topluluğa katılan her dijital öznenin önceden belirlenen kurullarla uyumlu davranabilmesini sağlayabilmektir. Bu nedenle dijital özgürlük beklentisi, genelde benzer düşünceler etrafında şekillenerek çoğu zaman yalnızca dijital bir var oluşu kanıtlama uysallığına dönüşmektedir.

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle yaşanan enformasyon devrimiyle birlikte insanlar zamansal ve uzamsal olarak yeni kimlikler, aidiyet duyguları ve pratikler geliştirmeye başlamıştır. Castells'in "Ağ Toplumu" kavramsallaştırmasıyla ifade ettiği bu toplumsal dönüşümde zaman ve mekân kavramı klasik sınırlandırmaların dışındadır (Castells, 2005, s. 3).

90'lı yıllardan itibaren farklı boyutlarıyla dünyayı etkileyen küreselleşme olgusu dijitalleşme ve iletişim teknolojilerinin gelişmesinden ayrı değerlendirilebilecek bir süreç değildir. Esasında ilk toplumsal ilişkilerin gelişmesiyle oluşan ağ olgusu küreselleşme ve dijitalleşmenin etkisiyle bambaşka boyutlara ulaşmıştır. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle her toplumun farklı vasıtalarla ama bir şekilde bağlantılı hale gelmesi söz konusu olmuştur. McLuhan'ın "Küresel Köy" tasviri (McLuhan, 1964, s.11) tam olarak bu bağlantılı olma durumunun somutlaştırılmasıdır. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle de bu bağlantılı olma halinin enformasyon tarafı daha da güçlenmiştir. Herkesin her şeyden haberdar olduğu ve tüm olayların diğerini etkilediği bu bağlantılı olma durumunda her şey iç içe geçmiştir.

Ağ toplumu kavramı yeni iletişim uzamları dışında yeni bir tür topluluğun da ifadesidir. Bugün dijital teknolojiler aracılığıyla eski, yeni arkadaşlar ve yabancılarla yeniden yapılanan sosyal ortam ağ bağlantılı bir topluluğun oluşmasını da sağlamıştır (Ito, 2008, s. 2). Tekniğin sunduğu imkânlarla özgürleşme düşüncesinin geliştiği bu toplum yapısında yeni sosyal organizasyon çeşitleri de gelişmiştir. Dijital kültürle entegre olan gündelik yaşam pratiklerinin uygulanmaya başlaması "ağ toplumu" olgusunu güçlendirmiştir. Hızla gelişen bu toplum yapısında tüm süreçlerin birbirine bağlı bir düğümler dizisiyle işlevsellik kazanması hem "küresel köy" metaforuna hem de özgürleşme ve demokrasi (Barbier ve Lavenir, 2001, s. 14) anlayışının gelişmesi sürecine katkı sunmuştur.

Ağlar sayesinde hızla gerçekleşen enformasyon deneyimiyle elektronik bir kültür çağı başlamıştır. İnsanlığın yeni medya çağına giden bu serüveninde yazı, söz ve işitselle bağlantılı başka başka formlar da devreye girmeye başlamıştır. İnteraktif ve sürekli akışkan bir formu olan bu süreç "Hipermedya" olgusunu doğurmuştur. Yaşamın giderek ağlar üzerinden akmaya başlamasıyla gelişen dijital topluluk ve yükselen dijital kültür algısında herkes kendini gönüllü veya gönülsüz bir biçimde bu topluluğun bir parçası olarak görmeye başlamıştır. Yükselen ağ toplumuyla birlikte zaman, mekân, kültür ve kimliğe dair yeni yaklaşımların gelişmesi hem sistem hem de varoluşsal açıdan yeni tür sorgulamaları da gerekli kılmıştır.

Kimliğin inşasında en önemli basamaklardan biri olan kültür kavramının enformasyon

çağıyla birlikte dijital ortamlarda oluşturulması esasında hem her toplumun hem de her bireyin biricikliği ilkesini zedeleyebilmektedir. Çünkü ağ toplumunun kültüründe tek tek bireysel özellikler dijital kimliğe dönüşme sürecinde önce farklılıklarını yitirmekte, bireyselliğin tek tipleşmesi belirginleşmektedir. Sonrasında küreselleşmeye karşı gelişen kültürel tekillik ve bireyin kendi biricikliğini ifade etme arzusu güçlü kimlik ifadelerinin oluşmasına neden olsa da toplu anlamların silikleştiği bu düzlemde öznenin kimliği sistem tarafından belirlenmektedir (Laclau, 2000, s. 11). Bu doğrultuda Castells'in, Ağ toplumunda kimliğin genel yapısına ilişkin söylediği sözler dikkat çekmektedir:

Toplumsal olaylar ya iç dünyalarına kapanarak ya da sadece bir anlığına medya sembolünün etrafında parlayıvermesiyle parçalı hale gelme, yerelleşme, tek bir meseleye odaklanma, gelip geçici olma eğilimi içindeler. Bu denli kontrolsüz, kafa karıştırıcı bir değişim dünyasında, insanlar, asli, yani dini, etnik, ülkesel, ulusal kimlikleri etrafında yeniden gruplanmaya meyilli. Servet, güç, imge akışının küresel olduğu bir dünyada, kolektif ya da bireysel, atfedilmiş ya da inşa edilmiş bir kimlik arayışı, toplumsal anlamın temel kaynağı haline geliyor. Bu süreçte, kimlikler daha özgül, paylaşılması güç hale gelirken toplumsal parçalanmada yayılıyor (Castells, 2005, s.3).

Castells'in görüşleri geleceğe de ışık tutmuş ve gelişim süreci sonunda ulaşılan yeni medya çağında, dijitalleşme olgusu kendine has yeni sanal toplulukları meydana getirmiş ve nihayetinde literatüre yeni isimlendirmeler girmiştir. Yeni medya düzeninde gelişen internet teknolojisi ile artan enformasyon trafiği, bu yoğun bilgi akışıyla baş etmeyi bilen ve çoğunlukla çevrim içi dünyaya aitlenen dijital bir nesli de tartışmaya açmıştır. Yeni medyaya ve göstergelerine hakim olan bu yeni dijital jenerasyon, kuramcılar ve araştırmacılar tarafından farklı isimlerle anılmaktadır. Pedró (2006) için bu kuşak "yeni bin yılın öğrencileri" olurken, Oblinger ve Oblinger (2005) için "internet nesli", Monereo (2004) bakış açısıyla "teknolojik yerli" ve Prensky'nin (2001) düşüncesiyle "dijital yerli" olmuştur. Prensky'nin (2001) giderek popülerleşen tanımlaması bu alandaki çerçeveselendirme çalışmalarının sıklıkla odak noktasında durmaktadır. "Dijital göçmen" kavramı da yine Prensky (2001) tarafından dile getirilmiş olup bugün pek çok alan çalışmasına kaynak oluşturmaktadır. Bu iki dikkat çekici betimleme üzerine inşa edilen başka görüşler de vardır. Söz konusu dijital ayırımın ve sınıflamanın tespiti doğrultusunda referans olabilecek önemli isimler arasında yer alan Gibson, Koontz ve Van Den Hende (2008), dijital yerli jenerasyonunun ortaya çıkışını 1987 tarihine dayandırmaktadır. Palfrey ve Gasser (2008) ise dijital göçmenleri yetişkinler ve yaşlılardan oluşan bir grup olarak betimlemektedir. Buna göre yetişkin bireyler dijital göçmenler, yaşlı bireyler ise dijital göçebelerdir. Yani bir anlamda fiziki toplumlarda iyileştirme gerekçelerinden biri olan yerinden edilmenin türlü gerekçe ve uygulamalarla dijital versiyonlarının da olabileceğini söyleyebiliriz. Yani sanal toplulukları bir arada tutan ilk ilkeler farklı gruplardan katılımcılarla tümünden veya kısmen dönüşebilirler.

Dijital yerlilerin karakteristik özelliklerine bakmak gerekirse öncelikle bilişim teknolojileri yoluyla yeni yetenekler kazanabildikleri görülmektedir. Bennett, Maton ve Kervin (2008) tam da bu sebeple dijital yerlilerin önceki nesillerden daha farklı öğrenme ve araştırma eğilimlerine sahip olduğunu savunmaktadır. Yeni gelişmeleri takip eden, teknolojinin gereksinimlerine ve yeni araçlarına kolaylıkla uyumlanabilen, hata yapmaktan ve risk almaktan endişe duymayan dijital yerliler bu gibi özellikleriyle dijital göçmenlerden ve dijital göçebelerden ayrılmaktadır. Dijital yerliler genel manada teknolojik enstrümanları daha korkusuz biçimde kullanmaktadır (Rikhye, Cook, ve Berge, 2009).

Teknolojinin ulaştığı boyut ve yükselen ağ toplumu günümüzde yerini dijital eşitsizlik ve sürekli bir gözetime bırakmıştır. Bugün dünya çapında her geçen gün artan dijital bir nüfus söz konusudur. Statista'da Johnson (Ocak, 2022) tarafından yayınlanan dünya çapında internet kullanımı istatistikleri, bağlantılı olma durumunu farklı açılardan ortaya koymaktadır. Birçok istatistiğin yer aldığı bu araştırmada internet ve dijitalleşme pratiklerinin ülkelerin sosyo-

ekonomik durumlarıyla bağlantılı olduğunu okumak mümkündür. Bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimde farklı sosyo-ekonomik düzeyde bulunan ülkeler, toplumlar ve bireyler arasında yaşanan bu eşitsizlik durumu dijital uçurum kavramıyla ifade edilmektedir. Başlangıçta bilgi ve iletişim teknolojilerine ulaşabilmede bireyler arasındaki eşitsizliği vurgulayan dijital uçurum kavramı yeni teknoloji ortamında firmalar ve ülkeleri de kapsamaktadır. Her geçen gün büyüyen bu eşitsizlik yalnızca bilgiye ulaşma ve sosyal yaşam kolaylığıyla ilişkili değil, aynı zamanda doğrudan politik yaşama katılabilmeye de ilişkilidir (Norris, 2001, s. 1). Çünkü Lovink'in ifadesiyle (2016, s. 31) bugünün politik örgütlenme sorunları, yapısı gereği teknolojidir.

Mevcut eşitsizlikleri derinleştirebilme gücü dijital uçurumu diğer eşitsizliklerden farklı kılmaktadır. Bu eşitsizlikle ekonomik güce sahip olan ülke veya bireylerle olmayanlar arasında her açıdan büyük farklar oluşmaktadır. Bu fark, bilgi yoksulluğu adında yeni bir yoksulluk türünü ortaya çıkarmaktadır. Bir tarafta düşük maliyetlerle yüksek bilgi ve teknolojiye erişebilenler diğer tarafta düşük hız ve yüksek maliyetlerle bilgiye ulaşmada belirsizlik yaşayanlar mevcuttur. Bu uçurum sosyo-ekonomik durumuna göre bilgi ve iletişim teknolojilerine erişemeyen kitleyi bir anlamda dışarda bırakmaktadır. Ayrıca bu evrim, sosyo-ekonomik yapının dönüşmesini hızlandırırken gözetim olgusunu da dijitalleşme merkezli bir konuma taşımıştır. Dijital topluluklar içindeki birey her yönden sürekli bir çemberle kuşatılmış, sürdürülen tüm eylemler kayıt altına alınmaya başlamıştır. Bireysel kimliklerin dijital özneye dönüşmesi sürecinde her şeyin izleniliyor olabilmesi dijital özgür toplumun paradoksal bir biçimde sürekli ve resmi bir biçimde denetlenebilmesi anlamına da gelmektedir.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmada, internetin yaygınlaşmasıyla her geçen gün büyüyen dijital topluluklar ve bu toplulukların yapısı ve özgürlükleri bağlamında ortaya çıkabilecek yeni türden sorular ve sorunlar üzerinden hareket edilmektedir. Gelişen sanal topluluklarla birlikte internet deneyimini herkes için daha iyi hale getirme yöntemleri her zaman tek bir açılıma sahip değildir. Teknolojik gelişmeler ve internetin insanın hayatına kattığı değer, çoğu zaman internetin olumsuz özelliklerini silikleştirmektedir. Üzerinde durulmayan belki de ilk bakışta fark edilmeyen olumsuzlukları tartışabilmek adına normalde toplumların fiziki koşullarını iyileştirmek için kullanılan bir kavram üzerinden yola çıkarak her geçen gün büyüyen ağ toplumu çerçevesindeki sorunlara dikkat çekilmek istenmektedir. Bu amaçla özellikle kentsel dönüşüm literatüründe kullanılan "soylulaştırma" kavramı referans alınarak somut toplum yapılarıyla ağ toplulukları arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Her iki toplum yapısında da iyileştirme gerekçelerinin her zaman tamamen tek bir amaca odaklanmadığı, bu iyileştirmelerin birden çok gerekçesi olabileceği düşünülmektedir. Çalışmada sosyal bilimler literatüründe farklı bir alanda kullanılan bir kavramdan yola çıkarak kavramsal ve kuramsal analiz yöntemiyle metaforik bir anlatı tarzında interneti soylulaştırma düşüncesi, amaçları ve sonuçları tartışılmıştır. Çalışmanın temel dayanağını konuyla ilişkili ilk düşünceleri geliştiren İletişim profesörü Jessa Lingel'in The Gentrification of the Internet Kitabı'nda "Dijital özgürlüğümüzü nasıl iyileştirebiliriz?" sorusuna aradığı cevaplar oluşturmaktadır. Şüphesiz öne sürülen argümanların desteklenmesi alanda yapılacak farklı araştırmaları gerektirmektedir. Fakat dijital toplulukların yapısı üzerine sürekli benzer çalışmaların yapıldığı sosyal bilimler havuzunda başka düşüncelere yönelimi mümkün kılan ilk varsayımsal adımlar da düşünceleri geliştirme ve doğru araştırmaya zemin oluşturmada değerlidir. Bu nedenle fiziki toplumlarda üzerinde çok fazla durulan bireyin özgürlüğü meselesinin dijitalde sorgulanması dijital toplum yapılanmalarının başka ilkesel sorunlarını da tartışmayı gerektirmektedir. Dijitalin avantajlarıyla silikleşen dijital tekelleşme, eşitsizlik, gözetim, bölünme gibi pek çok kavram özgürleşme kılıfının ardında halen daha küresel düzlemde çözümlenmeyi beklemektedir. Fiziki toplumlarda yoksul olanın aynı zamanda yoksun da olduğu pek çok şey sanal toplumlarda da kendini farklı açılardan göstermektedir. Bir anlamda doğrudan

ekonomik durumla ilişkili olan internete erişim ve internet pratikleri günümüz koşullarında bireyler arasında büyük uçurumlar oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan zayıf durumda olan fiziki topluluklar üzerinde uygulanan bir tür iyileştirme pratiğinin asıl amaçları vurgulanarak somutlaştırılmaya çalışılan bu durum, sanal topluluklarla ilişkilendirilerek özellikle bireyin dijitalde daha özgür olduğu düşüncesinin kusurlu yanları tartışılmak istenmiştir.

Çalışmada kullanılan kavram analizi; bir kavram üzerinden yola çıkarak herhangi bir konuda bireylerin düşünmesini sağlayan bir yöntemdir. İlk düşünürlerin en doğru bilgiye ulaşmak için bir kavram üzerinden yürümleri tesadüfi bir seçim değildir. Çünkü düşünceler kavramlarla gelişir. İlk felsefeden bu yana bir düşünce geleneğinin ortaya çıkması ve yerleşmesi arke'ye cevap arayan düşünürlerin seçtikleri bir kavram üzerinden ilerlemeleriyle gerçekleşmiştir. Varlığa, oluşa ve dönüşüme dair tüm bilgi, kavramlar çerçevesinden yorumlanabilmektedir. Bir anlamda düşünmeye aracı olan kavramlar bireye daha iyi anlama, açıklama, tartışma ve yorumlama seçeneği sunmaktadır. Kavramın oluşturulması ve kullanılmasına yönelik belirlediği stratejiyle bir yazın ortaya koyan siyaset bilimci Giovanni Sartori, kavramın sosyal bilimlerde merkeze yerleşmesine öncülük etmiştir. Farklı düşünürlerin eleştirileriyle zenginleştirdiği “Sartori geleneği” (Sartori, 1975, s. 1033) olarak adlandırılan bu yazın, kavramların ve kuramların nasıl geliştiği ve geliştirilmelerinin neden önemli olduğunu belli başlı sorularla açık etmeye çalışmaktadır. Sosyal bilimlerde kavramlar olmadan öznenin olgularla ilişkisi ve olgulara dair geliştirdiği bilgiler eksik kalmaktadır. Yani; özne ile olgular ve düşünceler arasında doğru bağ kurmanın aracı olan kavramlar sosyal bilimlerin vazgeçilmez yöntemsel dayanaklarıdır. Ayrıca veriler ne kadar doğru olursa olsun yöntem bilinci gereği öncelik düşünme üzerine düşünebilmektir.

Goertz, bir olgu hakkında en temele inebilmeyi mümkün kılan kavramları “ontoloji” olarak ifade etmektedir (Goertz, 2006, s. 5). Bir kavramı açıklama çabası tanımlama çabasından çok daha derin anlamlara gönderme yapmaktadır. Kavramlar üzerinden yürütülen düşünme; ayırma, birleştirme, benzetme ve sınıflandırma gibi farklı akıl yürütme süreçlerini kapsamaktadır. Düşüncelerin boyutlandırılmasında bu farklı akıl yürütmelerden yararlanılması bilimsel verinin sürekliliğine de bir katkı sunar. Kuramsal bilgi birikimini görmezden gelen yeni terminolojiler farklı kuramlar arasındaki iletişimi de sağlayamazlar. Bu nedenle kavramsal bilgi ve araştırma farklı türden bilgi ve temellendirmeler için sosyal bilimler alanında vazgeçilmez bir yöntemdir. Bu çalışmada da mevcut kuramsal bilgidен yola çıkılarak farklı bir alanda benzer uygulamaların hangi sonuçları doğurabileceği sorgulanmaktadır. Belirli algoritmalara göre şekillenen ağ toplumunda bireyin çıkarları ve özgürlüğünün korunmasını hedefleyen hukuki düzenlemelerin acilen hayata geçirilmesi ve küresel ölçekte bir problem olan dijital eşitsizlik ve gözetim sorunlarının çözülmesi gerekliliği vurgulanmaktadır.

İnterneti Soylulaştırma Düşüncesi

Teknolojik gelişmeler ve internetin ucuzlaması ağ toplumunun yükselişini sürdürmektedir. Her gün daha fazla insan dijital topluluklara katılmakta ve mevcut dijital kültürü etkilemeye devam etmektedir. Rheingold'a göre (1993) çevrim içi veya sanal topluluklar, yeterli sayıda insanın ilişkiler ağı kurmak için yeterli insani duygularla uzun tartışmalar yürüttüğü internet düzleminde oluşan sosyal kümeleşmelerdir. Çevrim içi topluluklar iletişimin internet teknolojisi desteği veya aracılığıyla oluştuğu ve ortak bir faydada buluşan bireylerin oluşturduğu guruplardır. Bu topluluklar bağlamsal faktörler nedeniyle birbirinden ayrışır. Topluluğun üyeleri arasındaki ilişkiler, seviyesine göre (arkadaşlık, eşitsiz, müşterek vb.) farklılık gösterir. İletişimin karakteri ve içeriği üyelerin grubun bir parçası olma motivasyonuna göre de değişir. Ağlar üzerinden ortak amaç veya belirli idealler doğrultusunda bir araya gelen insanların oluşturduğu toplulukların her geçen gün yeni bir katılımcıyla büyümesi, bu küçük grupların başlangıçta benzersiz olan yönlerinin, benimsenen ana akım davranış kalıplarının değişmesine bir anlamda

soylulaşmasına neden olmaktadır.

Teknolojiyi kolay benimseyen ilk öncü gruplar ağ toplumunun kültürünü, norm ve adetlerini yaratıp erken büyümeyi teşvik eder. Yeni ürün ve uygulamalarla birlikte ağa katılan her yeni grup da kendi istek ve arzularını ortaya koyar. Böylece ilk internet kullanma alışkanlığı gösteren toplulukların internet ortamları, tutum ve davranışları değişmeye başlar. Yani; dijital evrim internette ilk hareket eden toplulukların yeni grupların özellikleri neticesinde soylulaştırılmasının temsidir. Yaygın sosyal medya platformları bunun en açık kanıtıdır. Örneğin; Facebook başlangıçta çoğunlukla üniversite çağındaki öğrencilerin ilgisini çekmiştir. Fakat platform büyüdükçe çeşitli başka gruplar da uygulamaya katılmaya başlamıştır. 2021 Dünya İnternet, Sosyal Medya ve Mobil Kullanım İstatistikleri incelendiğinde platformlara katılımın yıllara göre arttığı görülmektedir (<https://dijilopedi.com/2021-dunya-internet-sosyal-medya-ve-mobil-kullanim-istatistikleri/>). Ağ toplumuna katılım sayısı, kişilerin katıldığı araç, katılma nedenleri, katılımdaki yaş ve cinsiyet farkları incelendiğinde en genel anlamda internet kullanımının giderek yaygınlaştığı söylenebilir. Platformların kendi içindeki dağılımları değişse de ağ topluluğunun her geçen gün büyüdüğü bir gerçektir. Platformlara yeni eklenen bu gruplarla birlikte de bu platformların ilk kurulduğu zamandaki normları, değerleri ve kullanım amaçları değişmektedir.

2021 verilerine göre dünyada 4.66 milyar kişi aktif şekilde internet kullanmaktadır. Bu oran dünya nüfusunun %59.5'idir. Bu oranın da %92.6'sı internete cep telefonu aracılığıyla erişmektedir (<https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>). Yani, dünya nüfusunun kabaca yarısının henüz ağ toplumuyla bir teması yoktur. Starlink ve Amazon'un Kuiper Systems'ı gibi geniş bant uydu ağlarının başlamasıyla küresel topluluktan daha fazla insan internet ağlarında görünür olacaktır. Bu durumda internetin ilk kullanıcılarından farklı inanç sistemine sahip yeni kullanıcılar ve onların bağlantılarıyla gelişen yeni dijital topluluklar da sisteme dahil olacak. Dolayısıyla dijitalde var olan yerel grubun yaşı, küresel web etkileşiminin boyutu ve kapsamı geliştikçe internetin genel benimseme döngüsü de yenilenecektir.

Kavramsal açıdan değerlendirildiğinde ilk izlenim soylulaştırmanın bir şeye değer katabileceği yönünde gelişebilir. Fakat tıpkı fiziki topluluklarda olduğu gibi dijital toplulukların soylulaştırılmasının da pek çok açıdan eleştirilebilir yönü mevcuttur. İletişim profesörü Jessa Lingel, yeni kitabı "İnternetin Soylulaştırılması"nda (Lingel, 2021, s. 5) internetin soylulaştığını iddia etmektedir. Lingel'in çevrim içi platformlarla ilişkili Facebook özelinden yaptığı "Facebook birinin tüm on-line olma deneyimini tekelleştirdiğinde onların üzerindeki kontrolü yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politiktir." tespiti dikkat çekmektedir.

Lingel'e göre internetin soylulaşması; yerinden edilme, ticarileştirme ve izolasyon şeklinde gelişen üç bileşenden oluşmaktadır. Soylulaştırma özelindeki bu üç bileşen hem kentleşme olgusunda hem de çevrim içi platformlarda görülmektedir. İnternette yerinden edilme iki farklı şekilde gerçekleşir. Birincisi; kaynakları sınırlı olan tüm küçük platformların Instagram ve Facebook gibi büyük platformlarla rekabet etmeye zorlanmalarıdır. Çünkü Facebook ve Instagramın sahip olduğu özellikler ve kullanıcılarına sağladığı teknik destek imkânlarıyla mücadele etmek hiç kolay değildir ve kendini güncelleyemeyen birçok platform bu mücadele neticesinde önceden sahip olduğu konumu kaybetmek durumunda kalabilir. İkincisi varsayım ise, platformların belirlediği normlar dışında olmaları gerekçesiyle bireyler platformların dışına itilebilir.

İnternet kullanımının tecimsel yönü her zaman yaratıcılık veya yenilik yaratma yönünün önündedir. İlk günden beri internet kullanım amaçları arasında para kazanmak ilk sırada yer alır. Platformlar, uygulamalar ve tek tek bireyler bir şeyi neden yaptıklarından ziyade bir şeyden ne kadar kazanacaklarını hesaplayarak hareket ederler. Dolayısıyla da tıpkı bir mahallenin

soylulaştırılması sürecindeki gibi ortaya bir sürü yeni işletme çıkar. İnsanların bu yenilere gereksinimi olup olmadığı ise hiçbir zaman sorgulanmaz. Böylece insanlar hiç ihtiyaç hissetmezken bu yeni tür uygulamalar ve onların oluşturduğu dijital gruplarla uğraşmak durumunda kalırlar.

İnterneti soylulaştırmanın son bileşeni izolasyondur. Nasıl ki fiziksel soylulaştırmanın yaşandığı bir mahallede farklı gruptan insanlar yan yana yaşayıp farklı alışkanlıklar sürdürebiliyorlarsa çevrim içi platformlarda da insanlar farklı şekillerde kategorize edilerek bir tür izolasyona maruz kalmaktadır. Filtre balonları internette izolasyonu mümkün kılan en aktif uygulamalar arasındadır. Örneğin, “dünyada gezilecek en sıcak ülkelerle” ilgili yaptığımız bir araştırma doğrultusunda Youtube’da tıkladığımız en soğuk ülkelere ilişkin bir video sizi sürekli soğuk ülkeler üzerine yapılmış benzer içeriklere yönlendirecektir. Benzer şekilde aradığımız bir ürün bir daha hiç aramasanız bile uzun bir süre çevrim içi tüm yolculuklarınıza size eşlik etmeye devam edecektir. Kişiyi bir platformda mümkün olduğunca uzun tutabilme amacı doğrultusunda geliştirilen algoritmalar bir tür izolasyon girişimi olarak değerlendirilebilir.

İlk bakışta metaforik görünen dijital soylulaştırma kavramı, teknoloji ve internetin birleşimiyle gelinen noktada pek çok alanda somut gerçeklikler ortaya koymaktadır. Geleneksel medya yapılanmasında görülen tekelleşme olgusunun bir benzeri internet düzleminde de mevcuttur. Bugün, kullanılan platformların ötesinde internet altyapısının da giderek soylulaştığı görülmektedir. Küçük ve çeşitli internet sağlayıcı şirketler 2000’li yıllarla birlikte yerlerini veya kontrolü büyük iletişim ve medya şirketlerine bırakmaya başlamıştır. Örneğin, 83 milyon Amerikalı bugün yalnızca tek bir geniş bant sağlayıcısına erişebilmektedir. (<https://thereboot.com/the-internet-has-gentrified-heres-what-we-can-do-about-it>). Ayrıca Google gibi büyük şirketlerin merkez kurduğu şehirlerde mevcut altyapıyı kullanarak kendi çalışanları için geliştirdikleri plato yaşam uygulamaları da bir soylulaştırma örneği olarak kabul edilebilir. Bu şirketlerin çalışanlarına ödediği yüksek ücretler, özel servis araçları gibi kent kültürüne aykırı yeni uygulamalar da kent yapısını doğrudan etkileyen hareketler olarak yorumlanabilir. Çünkü bu insanlar o bölgede birden bire kiralara artmasına, çayın yerine kahvenin popülerleşmesine neden olabilirler.

Dijitalin soylulaştırılması bir anlamda mevcut dijital eşitsizlikleri de pekiştirmektedir. Bazı platformların ücretli olması, bazılarının üyelik şartı olarak mevcut bir üyenin referansını şart koşması gibi bir takım uygulamalar herkesin karşılayabileceği genel geçer şartlar değildir. Dijital toplulukların yükselişinde birlikte her bireyin dijitali deneyimlemesi ve bu deneyim karşısında hissettikleri de farklılaşmaktadır. Herkes her an, dijital bir topluluğun parçası olabileceği eğilimiyle normal şartlarda gizlemek isteyeceği türden bilgileri kolaylıkla paylaşmaya başlamıştır. Bu da sıradan insanı giderek internete daha bağımlı, yaşamdan daha izole ve diğerleriyle daha az bağlı bir duruma sürüklemiştir. Dijital toplulukların üyesi olma ve dijital platformlarda kabul görme çabası bireyi platform öngörüsüne dayalı bir dijital kimlik yaratma sürecine itmektedir. Toplumsal yaşamın en önemli unsurlarından biri bireyin içinde bulunduğu topluluğa karşı geliştirdiği aidiyet duygusudur. Sanal topluluklarda bu aidiyetin geliştirilmesi topluluk üyelerinin ilk üyelerinin belirlemiş olduğu genel görüş ve kabullerin benimsenmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu nedenle dijital toplulukların bir parçası olma eğilimi çoğu zaman bireyi fiziki topluluklarda benimsediği kendi düşüncelerine yabancılaşma tehlikesini de doğurmaktadır.

Dijitalleşmenin en önemli boyutlarından biri de sürekli gözetimi mümkün kılmasıdır. Gözetim yeni bir kavram değildir. İnsanlar yaşamın pek çok aşamasında türlü amaçlar doğrultusunda diğerlerine bakmışlardır. Fakat gözetim zamanla, özellikle modern toplumlarda devletlerin bireyleri farklı vasıtalarla denetim altında tutabilmesinin aracına dönüşmüştür. Modern toplumlarda iktidarlar bireyi dışlamak yerine sürekli gözetleyerek veya bireyde türlü mekanizmalarla sürekli gözetlendiği izlenimini yaratarak bir sosyal kontrol mekanizması

geliştirmiştir. Foucault, bu gözetlemeyi Bentham'ın bir hapisanenin mimari tasarımı olan "panopticon" yani "bütünü gözetleme" kavramıyla (Çalışkan, 1996, s. 18) somutlaştırmaktadır. Halka biçiminde, ortasında avlu ve avlunun ortasında da başka bir kule olan bu yapıda halka hem içeri hem de dışarıya bölünmüştür. Hedefe uygun olarak seçilmiş insanların yerleştirildiği bu hücreler, varlığı belirsiz olan kuledeki bir gözetmen tarafından sürekli izlenebilmektedir. Mahkûmlar denetlenip denetlenmediklerinden veya ne zaman denetleneceklerinden habersiz oldukları için kendi kendilerine bir kontrol mekanizması geliştirirler (Foucault, 2000a, s. 77). Denetleyenin görünmez olduğu bu sürekli denetim durumu, toplum düzeni adına ıslah edilmesi gerekenler üzerinde etkin bir aygıt olarak çalışmaktadır. Bentham'ın temiz bir denetim olarak ifade ettiği bütünü gözetleme yöntemi, Foucault için fiilen gerçekleşmiş bir toplum ve iktidar ütopyasıdır. Kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak işlevlerine sahip hücre düzlemi, ışık altında ve sürekli bir gözetlenme ilkesine dönüşmüştür. Foucault'ya göre (2000b, s. 18) hücre karanlığının birey için bir anlamda koruyucu olan yönü, bu görünürlük haliyle bir tuzağa dönüşmüştür. Bireyler üzerinde uygulanan iktidar ve gözetleme sırasında elde edilen bilgiyle bireylerin gerektiği gibi yani; egemen ideolojinin belirlediği uygunluk normlarına göre hareket edip etmediği belirlenmektedir.

Foucault'nun fikirleri ışığında gelişerek pek çok çalışmaya ilham veren gözetim sistemi olgusu günümüzde yerini dijital gözetime bırakmıştır. Büyük veriye giden yolda hayata geçirilen teknolojik gelişmeler, gözetim ve ona ait kültürün de başkalaşmasını sağlamıştır. Güncel anlamda dijital gözetim, bireyleri ürün satın almaya ikna edebilmek amacıyla onların sosyal medya profillerini takip eden şirketler tarafından da banka kayıtlarını inceleyerek vatandaşlık profili çıkarıp kimin daha fazla hak edişe sahip olduğunu değerlendiren devlet daireleri tarafından da yapılabilmektedir. Fakat aynı zamanda, günlük yaşamdaki sıradan insanlar tarafından da sosyal ağlar odağında bir gözetim kültürünün varlığı söz konusudur. Bu sistemde bireyler sürece aktif olarak katılmakta ve kendi gözetimlerinin yanı sıra başkalarının gözetimini de düzenlemeye çalışmaktadırlar. Dijital gözetim kültürü, bireyleri izleme araçlarına dönüşen sosyal ağlarla giderek daha fazla ilişkilendirilmektedir. Bireyler bir yandan sosyal medyayı kullanarak; tweetlerde, gönderilerde ve fotoğraflarda kendilerini kamuya açık hale getirerek gözetlenmekte bir yandan da yine sosyal medya aracılığıyla başkalarının hayatını kolayca kontrol etmektedir. Yeni medya araçları konusunda dijital okuryazarlık farkındalığı yüksek olan küçük bir kesim ise gözetim kültürüne karşı bir tavır geliştirmeyi başarabilmektedir. Fakat yine de dijital topluluklara mensup bireyler, çoğu gözetimin olumsuz yönlerini bilmelerine rağmen bunu mümkün kılan sosyal medya pratiklerinden kaçmayı başaramamaktadır. Öyle ya da böyle bireyler gözetimle ilgili çeşitli roller üstlenmeye devam ederek sistemin bir dışlisi haline gelmektedir. Bu nedenle gözetim kültürü, kullanıcı tarafından oluşturulan gözetim ile karakterize edilmektedir. Web 2.0'ın kullanıcı tarafından oluşturulan içerik nosyonuna dayanarak aynı teknolojik kapasitelerin kullanıcıların içeriğe katkıda bulunmasına ve aynı zamanda gözetim biçimleri oluşturmasına izin verdiği gözlemlenmektedir. Bir yandan akıllı telefonlar bir yandan da Twitter ve Instagram gibi sosyal ağ ve platformlar kullanıcı katılımını teşvik ederek kurumsal gözetimde kullanılan verileri oluşturmaktadır. Diğer yandan kullanıcılar "beğeniler", "öneriler" ve diğer değerlendirme kriterleri ile hem başkalarını kontrol edebilmekte hem de bu takip ve izleme ve puanlama gibi etkinliklerle kendileri de bir anlamda sürekli gözetim altında hareket etmektedirler.

Dijital gözetim kültürü günümüzde büyük bir endüstri haline gelmiştir. Büyük teknoloji şirketlerinin tekelinde yürüyen bu gözetleme eylemi çoğunlukla kamu şeffaflığı bağlamında değil gizlice ve sistematik bir biçimde sürdürülmektedir. Temelde dijital toplulukların parçası olan bireyler gözleme eyleminden emin olsalar dahi bunun ne şekilde ve yolla yapıldığı konusunda fikir sahibi değildir. Ekonomik açıdan pek çok devletin hacmini geride bırakan büyük teknoloji şirketleri, devletlerle de yakın iş birlikleri tesis etmişlerdir. Apple, Google, Microsoft, Amazon

ve Facebook'un aralarında olduğu bu büyük şirketlerin kullanıcı verilerini çeşitli devletlerle sürdürdükleri ilişkilerde kullandıkları 2013 yılında medyaya yansımıştır (Lyon, 2018). Söz konusu teknoloji devleri devletlerin elinde birer araç gibi görünseler de pratikte devletlerin gölgesinde birer politika aracı olarak algılanmaktan kaçınılmaktadır. (Zuboff, 2019).

Bireylerin mevcut sosyal düzenle uyumlu olup olmadığının belirlenmesi için geliştirilen türlü gözetim yöntemleri dijitalle birlikte doğrudan öznenin rızasına dayandırılmaktadır. Teknoloji ve dijitalin yaygınlaşması birçok insanın pek çok gündelik yaşam pratiğini dijitalde gerçekleştirmesine olanak tanımıştır. Aracın yaygınlaşması her zaman araca dair doğru bir bilincin geliştirildiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla yeni medya teknolojilerini kullanmaya başlayan pek çok insan sürekli gözetime rıza gösterdiğinin tam anlamıyla bilincinde değildir. Ağ toplumunda var olan birçok insan internette tuhaf bir şey yapmadığı gerekçesiyle çoğu zaman gözetlenmesinde bir sakınca olmadığını düşünebilir fakat tam da bu noktada soylulaştırma düşüncesinin bir anlamda tuhaf olan şeyleri hizaya sokmak amacına hizmet ettiği düşünüldüğünde bu özelliklere sahip grupların gözetlenmesinin meşrulaştırılması algısını doğurduğu görmezden gelinemez. Çünkü neyin tuhaf, neyin sakıncalı olduğunun sınırlarının toplum normlarına göre belirlenmiş olması mutlak doğru bir şey değildir. Ayrıca genelin dışında tutum ve özellik sergileyen bireylerin gözetlenmesinin normalleşmesi belli bir grup insanın daha çok zarar görmesine neden olabilir. İnternetin soylulaştırılmasında açık bir şekilde ötekileştirme, kin ve nefret söylemini körükleyecek radikal ideolojik söylemlerin referans alınması hem toplumsal düzlemde hem de bireyin hakları noktasında büyük sorunlar yaratabilir.

Fiziki ve dijital soylulaştırma arasında doğrudan bir ilişki olduğunun bir başka göstergesi de “dijital redlining” dir. “Kırmızı çizgi” insanların belli tür özelliklere göre sınıflandırılması ve bu doğrultu da belli alanlarda çemberin dışında bırakılması anlamına gelmektedir. Bankaların kimlere yüksek konut kredisi vereceğinin belirlenmesi, bazı otellerin yalnızca belli gruptan insanlara hizmet vermesi gibi... Dijitalde bu ayırım, dijital gözetim araçlarıyla insanlar hakkında toplanan bilgiler doğrultusunda bazı türdeki reklam içeriklerinin yalnızca belirli bir gruba sunulması olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, bazı insanlar belirli türden reklam ve içeriklere isteseler de hiçbir zaman ulaşamamaktadır.

Sonuç

Günümüzde dijitalleşmenin kazandığı ivme ve bazı temel gereksinimler bireylere çevrim içi toplumlara katılma ve bu toplumlarda kalma motivasyonu sağlamaktadır. Birey bir grubun parçası hissetme, duygusal ve bilişsel bağ kurma gibi ihtiyaçlar doğrultusunda bir topluluğa dâhil olma eğilimini sanal düzlemde de sürdürmektedir. Yani insan çevrim içi topluluğun konusu veya profili ne olursa olsun bağlılık ve aidiyet hissi doğrultusunda hareket edebilmektedir.

Bir bölgede fiziksel yapıyı değiştirmek için kullanılan “soylulaştırma” kavramı metaforik bir yöntemle dijital topluluklar üzerinden sorgulanmıştır. İlk bakışta internetin soylulaştırılması düşüncesi hayali bir söylem gibi gelse de teknolojinin her geçen gün yeni bir ivme kazanarak dijital dünyayı genişletmesi internetle ilgili farklı çözümlere ihtiyaç olduğunu kanıtlamaktadır. Nasıl ki fiziki olay ve somut topluluklar ile ilgili olayların sosyolojik bir boyutu mevcutsa ağ toplumu ve internetin yapısıyla ilgili de olmak durumundadır. Çünkü somut toplulukları etkileyen yeni gelişmeler ve yaklaşımlar olduğu gibi dijital toplulukların da bir devingenliği vardır. Her geçen gün büyüyen dijital dünya da internete hâkim olan büyük şirketlerin dijital topluluklar üzerindeki gücü ve etkililiği artmaktadır. İnternet düzleminin ve algısının hep bu öncü gruplar üzerinden yönlendirilmesi hem dijitalde var olmaya çalışan küçük şirketleri hem de ağ toplumuna eklemlenen her bir dijital özneyi çok yakından ilgilendirmektedir. Dijital dünyanın da tıpkı klasik topluluklar gibi kendi elitlerini yaratmasının birçok sakıncası mevcuttur. Giderek daha fazla insanın katıldığı bu topluluklarda bireyin kendi seçimiymiş gibi

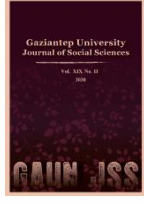
görünen pratikleri, bir anlamda dijital elitlerin sürekli dolaşımında tuttuğu enformasyonun dayatılmasıdır. Özgür olduğu varsayımıyla eklenildiği bir toplulukta bireyin tüm etkinliklerinin yankı odaları, filtre balonları, “beğeni” ölçütleri ve platformların uygun gördüğü politikalara göre şekillenmesi, esasında hiçbir zaman mevcut düzlemde dünya atıflarını ortaya koyamaması ve herhangi bir konuda kanaat geliştirememesi anlamına gelmektedir. Böyle bir toplum yapılanmasında ne bireysel özgürlükler ne de toplumsal dayanışmayı sağlayacak kolektif bilinç gelişebilir.

Tam anlamıyla dijital bir çağdan söz edebilmek adına her şeyden önce dijitalleşmenin temel gereksinimi olan internete erişimin herkes için sağlanmasına yönelik küresel politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Dijitalleşme hızına karşılık her geçen gün küresel ölçekte büyüyen bir dijital eşitsizlik farkı da mevcuttur. Devletlerin ekonomik ve politik yapısıyla yakından ilişkili olan bilgi ve teknolojiye erişim imkânı ülkeden ülkeye değiştiği için dijital eşitsizliklerin boyutu da her ülkede farklılaşmaktadır. Bazı ülkelerde bu eşitsizliğin kaynağında yaş, cinsiyet, gelir dağılımı, coğrafya gibi etmenler doğrudan rol oynamaktadır. Nasıl ki dünya üzerinde her bireyin temel ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılamak adına UNICEF gibi kurumların öncülüğünde geliştirilen yardım ve programlar varsa dijital eşitsizliklerin giderilmesine yönelik de küresel ölçekte bu türden pratik adımlar hayata geçirilmelidir. İnternete erişimle birlikte ancak internet kullanımının belli bir bilinçlilik düzeyinde sürdürülmesi bireyleri hem yalnızca kar amacı güden platformlara hem de sürekli denetim altında tutmak isteyen siyasi yapılara karşı koruyabilir. Bu nedenle dijital toplum yapısındaki tüm süreçleri anlayabilmek adına yeni medya araçları ve dijital okuryazarlık farkındalığını çağın eğitim anlayışının sürekli bir parçası kılabilmek son derece önemlidir. Sonuç olarak soylulaştırma çabalarına karşı bir direnç geliştirmek için öncelikle interneti doğru kullanma bilincinin interneti her safhada kullanan tüm bireyler için geliştirilmesi gerekmektedir. Soylulaştırmayla mücadele etmek için tek ve kesin bir çözüm üretebilmek kolay değildir. Facebook’u veya ana akım interneti etkisizleştirmek için tek bir yıkıcı çözüm yerine herkesin kendi algoritmalarını düzenlemesi daha önemlidir. Platformlar aracılığıyla bize ulaşan içerikler karşısında pasif tutumu bırakıp bu içerikleri kendi algımız ve beklentimize göre çeşitlendirmenin yollarını bulmalıyız. Diğer yandan bir anlamda gücünü her şeyi kolaylaştırmasından elde eden dijitalleşme sürecine karşı koymak giderek zorlaşmaktadır. Bu nedenle dijitalleşme sürecindeki olumsuz etkilere bireysel karşı koyma bilinci yanında herkesi kapsayan hukuki düzenlemelere de ihtiyaç vardır. Öncelikle dijital dünyada tekelleşmenin önüne geçilerek bireysel hak ve özgürlüklerin temel dayanağı olan özgür düşünce geliştirebilme ortamı garanti altına alınmalıdır. İdeal medya sorumluluğunun dijitalde de sürdürülebilmesi yani; kamuya daima doğru enformasyonun aktarılması dijitalde de alternatif söylemlerin üretilebilmesine bağlıdır. Bu doğrultuda büyük teknolojiler karşısında her düzeyde yasa koyucuların etkin olması, dijitalde uzmanlaşma gerektiren alanlarda meslek etik ilkelerin oluşturulması, web platformu politikalarının temellerinin iyi öğrenilmesi, ağ tarafsızlığı ve dijital medya okuryazarlığı için gerekli adımların acil bir şekilde pozitif hukuk bünyesinde düzenlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Barbier, F. ve Lavenir, C. (2001). *Bertho, Diderot'dan internete medya*. (K. Eksen, Çev.) İstanbul: Okyanus Yay.
- Bennett, S., Maton, K. ve Kervin, L. (2008). “*The ‘digital natives’ debate: a critical review of the evidence*”. *British Journal of Educational Technology*. 39(5), 775-786.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür – ağ toplumunun yükselişi*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Çalışkan, K. (1996). Kapital ve disiplin. *Birikim Dergisi*. Sayı:90. İstanbul.
- Ernesto, L. (2000). *Evrensellik, kimlik ve özgürleşme*. (E. Başer, Çev.) İstanbul: Birikim Yay.

- Foucault, M. (2000a). *Büyük kapatılma*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Foucault, M. (2000b). *Hapishanenin doğuşu*. Ankara: İmge Yay.
- Foucault, M. (2017). *Hermenötiğin köklerini: kendilik hakkında dartmouth konferansları*. (Ş. Solmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Gibson, T. L., Koontz, D. A. ve Van Den Hende, M. (2008). *The digital generation: Teaching to a population that speaks an entirely new language*. http://david.koontz.name/digital/Presentation_files/THE_DIGITAL_GENERATION.pdf (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2021)
- Ito, M. (2008). Introduction. (K. Varnelis. Ed.) *Networked Publics*, 1–14, MA: MIT Press.
- Knox, P. L. ve McCarthy, L. (2018). *Urbanization: an introduction to urban geography*. New York: Pearson.
- Lyon, D. (2018). *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*. Cambridge: Polity Press.
- Lovink, G. (2016). *Social media abyss: critical internet cultures and the force of negation*. Cambridge and Malden, MA: Polity
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media*. London and New York.
- Monereo, C. (2004). The virtual construction of the mind: The role of educational psychology. *Interactive Educational Multimedia*. (9), 32-47.
- Norris, P. (2001). *The digital divide*. New York: Cambridge University Press.
- Oblinger, D. ve Oblinger, J. (2005). *Is it age or it: First steps toward understanding the next generation*. <http://www.educause.edu/educatingthenetgen>, (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2021)
- Özden, P. (2001). Kentsel yenileme uygulamalarında yerel yönetimlerin rolü üzerine düşünceler ve İstanbul örneği. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Sayı: 24, 255-270.
- Palfrey, J. ve Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. NY: Basic Books.
- Pedró, F. (2006). *The new millennium learners: Challenging our views on ICT and learning* *OECD-CERI* <http://www.oecd.org/dataoecd/1/1/38358359.pdf>, (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2021)
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*. 9(5), 1-5.
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Rikhye, R., Cook, S. ve Berge, Z. L. (2009). “Digital natives vs. digital immigrants: Myth or reality?”. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*. 6(2), 3-11.
- Schlee, S. J. (2019). “What would Ruth Glass do?: London: aspects of change as a critique of urban epistemologies”. *City*, sayı: 23(20), ss: 1-10.
- Uğur, A. ve Aliagaoglu, A. (2013). *Şehir coğrafyası*. Ankara: Nobel Yay.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs.
- <https://dijilopedi.com/2021-dunya-internet-sosyal-medya-ve-mobil-kullanim-istatistikleri/>, (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2021).
- <https://edgeeffects.net/digital-gentrification/>, (Erişim Tarihi: 4 Kasım 2011).
- <https://medium.com/memos-of-the-future/the-internet-gentrified-and-gerrymandered-e8573239eedb>, (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).
- <https://thereboot.com/the-internet-has-gentrified-heres-what-we-can-do-about-it/>, (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).
- <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>, (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2021).

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

A Foucauldian and Feminist Reading of *The Tenant of Wildfell Hall*

Şatodaki Kadın Adlı Romanın Foucaultcu ve Feminist Okuması

Ecevit BEKLER^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Diyarbakır / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7080-6267

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2021

Kabul tarihi: 7 Şubat 2022

Anahtar Kelimeler:

Anne Brontë,

Şatodaki Kadın,

Feminizm,

Foucault

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2021

Accepted February 07, 2022

Keywords:

Anne Brontë,

The Tenant of Wildfell Hall,

Feminism,

Foucault

ÖZ

Anne Brontë'nin Türkçe'ye *Şatodaki Kadın* veya *Wildfell Konağı Kiracısı* olarak çevrilen *The Tenant of Wildfell Hall* adlı romanı, on dokuzuncu yüzyılda ataerkil toplumun gücünü ve kadınlardan daha üstün görülen erkeklerin yaptıklarını meşrulaştıran uygulamaları eleştirir. Romanın kadın kahramanı Helen, zalim ve ihmalkar kocasından dolayı çocuğuyla evden kaçmakla hem kendi ayakları üzerinde kalarak yaşayabileceğini hem de Arthur gibi bir baba olmadan çocuğunu iyi bir şekilde yetiştirebileceğini göstermekte ve dönemin ataerkil düzenine ve söylemine karşı çıkmaktadır. Romanda temsil edilen kadınlara yönelik erkek baskısını ortaya koymak amacıyla, bu çalışmada feminist eleştirinin yanı sıra Michel Foucault'nun eleştirel teorileri de kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Helen gibi kadınların toplumsal hayatta ve kanun önünde erkeklerle eşit olması gerektiğini ima ederken romanın ataerkil düzeni yıktığını iddia etmektedir. Kahramanın Viktorya dönemi anlayışının aksine rasyonel, yaratıcı, çalışkan ve kendine güvenen bir kadın olarak tasviri ışığında, bu çalışma erkeklerin kadınlara üstünlüğünün burjuva toplumunda oluşturulan ataerkil söylemden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Anne Brontë, in her novel *The Tenant of Wildfell Hall*, criticizes the power of the patriarchal society in the nineteenth century and the practices that legitimize the actions of men considered superior to women. Helen, the female protagonist of the novel, shows that by running away from home with her child due to her cruel and neglectful husband, she can both stand on her own feet and raise her child well without a father like Arthur, and thus opposes the patriarchal order and discourse of the period. In order to illustrate male oppression on women represented in the novel, this study employs critical theories of Michel Foucault as well as feminist criticism. In this respect, the study claims that the novel subverts patriarchal order while implying that women like Helen should be equal with men in social life and before the law. In the light of the protagonist's portrayal as a rational, creative, hardworking and self-confident woman contrary to Victorian conceptions, this study reveals that the superiority of men over women stems from the patriarchal discourse created in the bourgeois society.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ebekler@dicle.edu.tr

Introduction

Anne Brontë, one of the Brontë sisters whose novels are still among the British classics today, became a leading novelist in England in the nineteenth century with her novel *The Tenant of Wildfell Hall*, which defied the established patriarchal order of her time and made her more outstanding on gender roles compared to her sisters. For the Brontë Society she is now viewed as the most radical of the sisters due to her focus on tough subjects such as women's need to maintain independence, and how alcoholism can tear a family apart (BBC News, 2020). The study uses the French philosopher and historian Michel Foucault's theories on power and the criticism of the leading feminist theorists to discuss how Anne Brontë criticizes the power of the patriarchal society in the nineteenth century and the practices that legitimize the actions of men considered superior to women.

Along with Michel Foucault's theories on power and discourse, criticism by feminists such as Mary Wollstonecraft, Virginia Woolf, Simone de Beauvoir, Julia Kristeva, Helen Cixous, Kate Millett, Elaine Showalter, Sandra M. Gilbert and Susan Gubar have been taken as basis in analysis of the novel. For feminists, women in literature have been presented not from a female perspective but from a male perspective. Foucault's redefinition of power, however, has helped the feminists challenge the narratives constructed in the male dominated world. His concept of power regarding how it functions and exists differs from the previous traditional concepts of power. His books and essays such as *The Archaeology of Knowledge, Discipline and Punish, The History of Sexuality, Power/Knowledge, and Subject and Power* have been analysed to do the Foucauldian reading. Foucault's theories on how power works will shed a light on the fundamentals of female subordination. He made valuable contributions to the social sciences with his concept of power, how it works, and its mechanisms. According to Foucault, each period in history has its unique discourse and power relations. He does not see power coming only from the top to the bottom. It comes from everywhere (Foucault, 1978, p. 93). For Foucault, since power has synergy, it does not operate only through repressive apparatuses and thus it cannot be regarded as completely repressive.

Anne Brontë and the Analysis of *The Tenant of Wildfell Hall*

Anne Brontë (1820-1849), like her elder sisters Charlotte and Emily, adopted a male pseudonym for her literary works since they hoped to evade the prejudice against female writers in the nineteenth century. Anne Brontë is a less known writer compared to her other two literary sisters Charlotte Brontë and Emily Brontë. "But Anne was, of the sisters, perhaps the most rigorously logical, the most quietly observant, the most realistic, and, in certain spheres, the most tenacious, the most determined, and the most courageous" (Langland, 1989, p. 4).

Like Charlotte Brontë, Anne Brontë worked as a governess for some time and reflected her experience in her first novel *Agnes Grey* (1847). Her second novel *The Tenant of Wildfell Hall* (1848) is remarkable in literary circles for its feminist content. "Anne's second novel confronts Victorian motherhood's inherent contradictions, societal shortcomings and, more radically, demonstrates its extraordinary potential by examining it through the lens of rational feminism" (Le Veness, 2011, p. 345). Her empowering the major female character in her fictional work, can be regarded as a challenge to prescribed gender roles.

Her novel, published just a year before her death, is significant regarding the women of the early Victorian Period. "While Anne's first novel dealt with the mission of teaching and rectification of abuse toward the governesses as employee, *The Tenant*, also didactic but far from ponderous in nature, focuses on evils such as alcoholism, profligacy, and self-indulgence" (Knapp, 1991, p. 91). *The Tenant of Wildfell Hall* can be regarded as an important source

reflecting the women issue based on themes such as objectification of women, questioning gender roles, alienation of women, female identity, and women's silence when analysed thoroughly. Male pseudonyms adopted by the Brontë sisters is the evidence of a male dominant society, in which women were not equal and did not have the rights men had.

The Tenant of Wildfell Hall, which conveys the story through the narration of Gilbert and the protagonist Helen's ("Mrs Huntingdon" or "Mrs Graham") diary and letters, starts with epistolary form with a letter written by Gilbert to his brother-in-law Jack Halford, which is about the incidents and events that led to his marriage. He goes back to the autumn of 1827, about twenty years before his writing the letter. The plot of the novel focuses on a woman named Mrs Graham, who arrives at Wildfell Hall with her son little Arthur and her nurse Rachel, and the challenges she faces in the neighbourhood. In an environment that observes secretly a woman living without a man, the female protagonist is exposed to bad rumours produced by the patriarchal society. Although Helen cannot become successful in her attempts to reform her husband Mr Huntingdon, she epitomizes a woman who can manage her own life.

Anne Brontë assumes a realistic attitude in her novel. She tries to reflect the society of her time as it is. In the preface to the second edition of the novel she says: "...when we have to do with vice and vicious characters, I maintain it is better to depict them as they really are than as they would wish to appear" (*TWH*

¹, p. 4). Mary Wollstonecraft, who is considered Britain's first feminist, was an ardent supporter of women's rights and accordingly wrote *A Vindication of the Rights of Woman* (1792), which is considered a seminal work voicing the demands of women. Her views were radical enough to draw great attention in a period when women were deprived of social and political rights. The professions they were involved in were limited with being maids or governesses. "[S]he shows that women, because they are denied their rights as human beings, have been forced to seek their ends by means of coquetry and cunning, the weapons of the weak...". Wollstonecraft claims that women have unjustly been attributed some characteristics that degrade them and calls this "artificial weakness". Wisdom and intellect are what women should be named with rather than chaste and modest (Greenblatt, 2006, pp. 169, 174).

In the Victorian period, women were seen inferior to men. They were not equal, they were limited with their private sphere, doing household chores and taking care of children. "This does not mean that women were persecuted. On the contrary, more often than not they were placed on a pedestal and worshiped. Coventry Patmore's long poem in praise of his wife, *The Angel in the House* (1854–62), was widely admired and became a best-seller" (Nassaar, 2004, p. 95). Women were already provided with their role by the dominant patriarchal discourse of the time and this was done subtly resembling them to an angel as the persons of virtue and exemplary conduct. Men, on the other hand, belonged to the public space, running their business or involving in secret affairs with other women, thus elevating themselves to the level above reproach. D'Cruze (2004) states that business and professional men adopted masculine roles of protector, father and provider, and family roles were highly gendered as well as class specific. Furthermore, divorce and inheritance were also areas relevant to middle- and upper-class families (pp. 264, 269). Even with the Reform Bill of 1832 that expanded the voting right from landowners and men of the upper classes to the majority of middle-class men, women

---

¹ Brontë, A. (2008). *The tenant of Wildfell Hall*. Oxford University Press. Hereafter, the book is referred to as *TWH*.

had not voted for hundreds of years (Mitchell, 2009, p. 3). The struggles of women for defending their rights started to the end of the eighteenth century and this took the shape of a feminist movement in the form of waves for the following centuries.

Anne Brontë was already aware of how laws worked for both men and women in Britain when her novel was published in 1848. Before the Infant Custody Bill of 1839, law worked differently for fathers and mothers. “When parents separated or, much more rarely, divorced, the father’s right to custody of his progeny was largely unquestioned and legally absolute” (Berry, 1996, p. 33). The fathers were given more right compared to mothers, who were considered financially insufficient. The child usually belonged to the father and this was absolute. With the 1839 Custody of Infants Act, separate wives were given the right to petition the court for the temporary custody of children below seven years of age and this required mothers to be of good character. Women, even before the law, were legally assigned their role of mothering. “The bill, in acting out opposing cultural representations, transforms the category of ‘woman’ into ‘mother’ ” (Berry, 1996, pp. 34-35).

All such developments gave rise to feminism and laid the foundation of feminist movements that would appear decades later. “Feminism reflect[s] concern with the silencing and marginalization of women in a patriarchal culture, a culture organized in favor of men” (Guerin, Willingham, Reesman, Morgan, & Labor, 2011, p. 253). Critics detect three phases of feminism historically. While the first-wave feminism, which appeared in the nineteenth century, aimed at gaining rights to vote and making laws that did not treat women like property, the second-wave feminism, which began after World War II and lasted until the 1970s, addressed additional inequalities related with social, political, legal, and economic rights. The third-wave feminism, on the other hand, started in 1990s and has challenged the essentialist definitions of femininity as a universal female identity and attempted to expand the interests of feminists (Guerin, Willingham, Reesman, Morgan, & Labor, 2011, pp. 254-256). In addition to the three phases of feminism, a fourth one, called the fourth-wave feminism, has appeared in the twenty first century as a result of internet and social media that have been used in almost all countries in the world. The purpose of this wave is to allow women “to engage in consciousness-raising” (Whipps, 2017, p. 28) through technology, which has become a part of our life.

It can be said that *The Tenant of Wildfell Hall*, published in 1848, became a voice for the silenced and marginalized women in Victorian literature at a time when more women took up writing. In *A Literature of Their Own*, the American feminist and literary critic Elaine Showalter, who explains that men and women have different organizations and experiences, divides the women’s literary tradition of novel writing into three phases: “the Feminine phase as the period from the appearance of the male pseudonym in the 1840s to the death of George Eliot in 1880; the Feminist phase as 1880 to 1920, or the winning of the vote; and the Female phase as 1920 to the present, but entering a new stage of self-awareness about 1960” (Showalter, 1977, p. 13). Similarly, Anne Brontë used the male pseudonym Acton Bell for her novel. Brontë, like her sisters, imitated the hegemonic literary culture of men since conditions of the period were not ready for her gender to publicise their real names. It was after the 1880s that women struggled to earn their right of voting and better economic and social conditions. From 1920 on, they entered a new phase which ignited the construction of self-identity.

Sandra Gilbert and Susan Gubar, the writers of the feminist work *The Madwoman in the Attic*, call *The Tenant of Wildfell Hall* “a story of woman’s liberation” (Gilbert and Gubar, 2000, p. 80) in their analysis. Considering the prevalent conditions in the Victorian period, this is true since women were not allowed to have the same conditions and opportunities that men had. Helen Graham, as the mouthpiece of Anne Brontë, creates her own space when she leaves the house. “...[S]he produces a public art which she herself rejects as inadequate but which she

secretly uses to discover a new aesthetic space for herself” (p. 81).

It is possible to see a resemblance between Anne Brontë’s life and the characters in her novels in assuming a feminist attitude. Anne Brontë was a woman who wanted to pursue “her goal of independence and competency” (Langland, 1989, p.13). In *The Tenant of Wildfell Hall* she chooses her suitor. Mrs Maxwell, a morally upright person, always warns Helen to be careful in choosing a husband, which is a sign of protection. “Anne’s mother died before she was 2 years old. An unmarried maternal aunt, Aunt Branwell cared for the children after the mother’s death, and as the youngest child, Anne had a closer relationship to her than the others” (McDonagh in *TWH*, 2008, p. xii). Mrs Maxwell becomes a guide for Helen like Brontë’s aunt who took care of her when she was little. Helen’s aunt suggests that she love a person but in a reasonable way: “First study; then approve; then love. Let your eyes be blind to all external attractions, your ears deaf to all the fascinations of flattery and light discourse” (*TWH*, p. 112). Helen, an inexperienced girl, finds excuses for rejecting one of her suitors, Mr Boarham, whom both her aunt and uncle regard as a good suitor. Drawing attention to the age difference between her and Mr Boarham, Helen, who is just eighteen, claims that he is narrow minded, his tastes and feelings are wholly dissimilar to hers, his looks, voice and manner are displeasing to her, and that she has an aversion to his person that she can never surmount (*TWH*, p. 118). It is important to note that Anne Brontë uses her protagonist Helen as a woman of free will in choosing her husband in spite of making a wrong decision, which can be read a sign to elevate women to the level of men. Her aunt, on hearing that Helen has fallen in love with Mr Huntingdon, becomes worried and tries to discourage Helen from marrying him. Helen, depending on her limited life experience, gets angry with her aunt: “And you have no right to call him a profligate, aunt; he is nothing of the kind” (*TWH*, p. 127). Helen cannot foresee the outcome of her marriage because of her inexperience in life and the constructed gender roles in the society. Marriage, as an inseparable unit that makes up the society, is seen as a mechanism that controls women.

The novel reflects the incarceration of Helen not only in public space but also in her domestic space, that’s in her home. Her aunt suggests that she marry Mr. Boarham (*TWH*, 114), one of the older suitors of Helen, who was just eighteen and a beautiful girl. Parents or aunts in this case tried to get their young girls to marry wealthy men ignoring the young girls’ wishes. Although Helen did not marry Mr Boarham but Arthur, she suffered pain in her domestic sphere because of her unfaithful, gambler, and drunk husband at home. Arthur uses the legal power endowed to him by laws while Helen tries to take her son into her custody in a power struggle. Berry (1996), evaluating *Wuthering Heights* by Emily Brontë and *TWH*, explains that “[t]hese Brontës make it clear that the family is the inevitable, and indeed the most threatening, site for relations of power both direct and indirect...” (p. 41). It is as if Helen tries to protect her domestic sphere from the patriarchal discourse by developing a counter discourse against it.

The Tenant of Wildfell Hall, written in the nineteenth century, reveals the power of religion, capitalism, and social life, all of which were directed by men, on women in order to confine women to more passive roles. The individuals behave according to discipline in a social environment. Discipline in social life is conducted through surveillance as well. Behaviours are shaped according to specific norms that arise out of schools, prisons, hospitals, or churches. “Disciplines constitute a system of control in the production of discourse, fixing its limits through the action of an identity taking the form of a permanent reactivation of the rules” (Foucault, 1972, p. 224). Foucault makes use of the English philosopher Jeremy Bentham’s prison model Panopticon developed in 1785 to explain the control mechanisms.

It is through this mechanism that prisoners will always feel that they are observed by the authority behind the windows of the tower and will be forced to behave accordingly.

Similarly, the social life in *The Tenant of Wildfell Hall* is as such since Helen feels obliged to attend the church ceremony in order not to be condemned by the community. Foucault (1995) mentions “carceral network” (p. 298) referring to the control mechanisms in society. It is through this that the individual is manipulated. “Thus discipline produces subjected and practised bodies, 'docile' bodies” (p. 138).

When Helen begins to live in Wildfell hall with her son and Rachel, Mr Millward, the vicar of Lindenhope, decides to visit her to give some pastoral advice since she has entered the neighbourhood and did not make her appearance at church on Sunday (*TWH*, p. 13). Since the neighbourhood is not a crowded place like London, the new people who have settled in the area are easily noticed and are expected to join the religious rituals. When the novel was published, religion was still a very strong element in the life of many British people, especially in the rural areas. When Helen joins the church ceremony, she is the focus point of attention and watched by the people there (*TWH*, p. 16). Althusser (1984) states that state institutions such as the church teaches “know-how” but in forms which ensure *subjection to the ruling ideology* (p. 7).

In the Victorian period, women were expected to live, work, and behave according to the norms. Control mechanisms function in modern times as well, though differently. According to Foucault (1995), it is power that constructs the subjects in a society. Concept of normal and abnormal thus determine whether actions or behaviours of the individuals are apt or not for the society. “In fact, power produces; it produces reality; it produces domains of objects and rituals of truth” (p. 194). Helen’s patriarchal society has standardized the duties and role of women. Church-going, obeying the husband in spite of whatever he does, doing few specific jobs apt for women are what they are confined to do. Her family life, on the other hand, is not very different since she has a neglectful husband like Arthur. The only salvation seems to keep herself and son away from him.

Her husband Arthur becomes an obstacle in front of Helen, who wants to raise her son away from his dominance. Thus, she defies not only her husband but also the patriarchal society she lives in. Her slamming the door in her husband’s face is a symbol of women’s resistance against this culturally constructed order since in the Victorian period the subordinated women who defied the dominant ideology were usually condemned by the constructed social conventions. Foucault (1978) argues that “the points, knots, or focuses of resistance are spread over time and space at varying densities, at times mobilizing groups or individuals in a definitive way, inflaming certain points of the body, certain moments in life, certain types of behavior” (p. 96). Helen’s secret plan of leaving her house along with her son turns into a resistance that aims at changing the constructed status of women in the power relations. She keeps a diary in which she saves her emotions in her private sphere and does not hesitate to give it to Gilbert so that he can learn all truth about her oppressed life and her will to abandon her husband, who mistreats and ignores her. She is aware of injustices committed against her just because of her gender and her resistance spreads over time since she is a strong minded individual. Furthermore, her talent as an artist helps her to position herself in public sphere. Painting helps her to earn her living and have an independent life thanks to economic freedom, which is a fundamental right for all human beings.

In her new life, which starts with her escape from Grassdale Manor, she does not yield to the patriarchal hegemony imposed especially by her husband Arthur, his friends and the men and the women who can be called *angel in the house* during her stay at Wildfell Hall. Julia Kristeva, a postmodern feminist, rejects separation of sex from gender claiming that they cannot be separated from each other since they represent biology and culture. Kristeva maintains that it is not maternity or reproduction that is responsible for women's oppression, but the representations of them and she believes that the representations of woman and motherhood

can be changed through the power of texts. Her analysis of philosophical, religious, and literary texts suggests that these texts have been historically situated social forces engaged in the production of representations, representations through which we live (Oliver, 1993, pp. 105-106). Anne Brontë's *The Tenant of Wildfell Hall* in this regard is indeed important for feminist studies since it was written in a time when the concept of feminism had not developed enough. Considering feminism as the advocacy of the equality between women and men, *The Tenant of Wildfell Hall* can be called a feminist text since it tries to subvert the established roles determined by the patriarchal discourse. By expressing her discontent, Anne Brontë, who uses her protagonist Helen as her mouthpiece, succeeds in becoming a voice for the silenced women.

The construction of gender roles starts from the childhood. In the discussion between Gilbert and Helen, regarding the ways of raising boys and girls, one can see the world view of Anne Brontë as an early feminist writer. Helen, the heroine of the novel, is criticized by the Markhams for being overprotective of her son. In return to Gilbert's claim about how a boy should be raised for life, Helen touches upon the issue of how girls are raised: "...you would have her to be tenderly and delicately nurtured, like a hot-house plant—taught to cling to others for direction and support, and guarded, as much as possible, from the very knowledge of evil. But will you be so good as to inform me why you make this distinction? Is it that you think she has no virtue?" (*TWH*, p. 30). Helen knows that it is the society that regards girls as having less capacity than boys in protecting themselves against the evils and claims that such judgments must be made disregarding gender differences.

Focusing on power relations and forms of resistance, Foucault (1982) gives the example of a series of oppositions such as "opposition to the power of men over women, of parents over children, of psychiatry over the mentally ill, of medicine over the population, of administration over the ways people live" and names these as struggles that "underline everything which makes individuals truly individual" (pp. 780-781). It is Helen who struggles against and resists the power imposed by the patriarchy that empowers her husband Arthur. Foucault claims that power cannot function alone. Resistance is related with power. According to Foucault (1978), power owes its existence to resistance. "Where there is power, there is resistance..." (p. 95). It is power that produces marginalisation and it is power again that is subverted to be used to its own ends. Helen says, "I shall have so much more pleasure in my labour, my earnings, my frugal fare, and household economy, when I know that I am paying my way honestly, and that what little I possess is legitimately all my own" (*TWH*, p. 333). She considers herself the owner of what she produces, which contradicts the constructed image of women in the society she lives in. Her resistance aims at subverting the power that marginalises women. Helen's stance is the model of a woman who resists the traditionally established gender roles in the Victorian period. The Wildfell Hall, with its "dark grey stone", "its time-eaten air-holes, and its too lonely, too unsheltered situation" but "only shielded from the war of wind and weather by a group of Scotch firs, themselves half blighted with storms, and looking as stern and gloomy as the Hall itself" (*TWH*, p. 20), seems to be summarizing Helen's difficult life and her struggles against unfair practices in a male-dominant society, her loneliness but strong persistence and will to protect her son.

Anne Brontë was already familiar with clerical life due to her father's profession and reflected religious themes in her literary works. Mr Huntingdon, who is the antagonist in the novel, is a "selfish", "dishonest", "self-indulgen[t]", and an "alcoholic" man (*TWH*, pp. 171, 199, 220, 234). He gets involved in an affair with Lady Lowborough and does not keep his marriage vows. Moreover, he does not take responsibility for raising his son in an ideal way and drinks a lot with his friends. When Helen tells him that her aunt wants her to marry "a really good man", he mockingly says that he will change for her aunt (*TWH*, p. 147). When going to

church, Arthur wants to create the image of an ideal suitor by pretending to be a good believer. In fact, he disrespects the sermon as he does not truly believe in God or holy places (*TWH*, p. 151). Helen, who thought that she could reform Arthur, never expects him to be so base. It is interesting that it is as if Arthur is trying to change her with his vile methods. He says: “To my thinking, a woman’s religion ought not to lessen her devotion to her earthly lord” (*TWH*, p.173). While Foucault (1978) counts the men as having power in the order of sexuality, he mentions women as “forced to remain ignorant” (p. 99) just because they are deprived of power. Foucault defines power as the multiplicity of force relations that are liable to gain and lose strength through “ceaseless struggles and confrontations” (p. 92). Thus, the dominant patriarchal ideology loses ground when confronted with resistance as in *The Tenant of Wildfell Hall*.

There are social and cultural forces that make men seem superior to women. “In religious writing, novelists accepted the subordination of women because it was read as God’s will” (Šalinović, 2020, p.223). Worse still, the laws themselves made men superior and women inferior. “Laws controlling marriage and divorce still had their roots in ecclesiastical law, treating the genders unequally” (Bellamy, 2005, p. 256). Helen defies the socially established gender roles. She endures all difficulties set on her way by Arthur. What she wants is a man who will not be a stereotypical Victorian man, who tends to despise the ability of women but on the contrary, a man who will love her in return for her love and respect equal conditions necessary for both genders. In spite of all cruelty by him, she still has a sense of doing her duty as a wife. She finally loses her patience because of his secret affair with Annabella (Lady Lowborough) and tries to save her son from Arthur and his corrupt friends Mr Hargrave, Mr Hattersly, and Grimsey as they get little Arthur to drink alcohol and use bad language. It is knowledge molded by discourse that forms the social rules in a society.

The relation between power and knowledge is very strong since it is power that constructs the norms of knowledge and as a result, the subjects who are exposed to power are equipped with certain modes of behaviours. It is “power [that] produces knowledge” (Foucault, 1995, p. 27). Therefore, truth is created by knowledge in a specific discourse and so are the thought worlds, beliefs, and normal/abnormal concepts of people in a given community. Foucault (1995) explains that penal practises differed from period to period and so did the perception of truth. “...[T]he truth-power relation remains at the heart of all mechanisms of punishment ...” (p. 55). Furthermore, he stressed that it was the ideology of the dominant class, which determined what it was 'right' or 'not right' to do or to be (Foucault, 1980, p. 3).

In *Discipline and Punish*, Foucault (1995) states that authorities use binary division and branding such as “mad/sane; dangerous/harmless; normal/abnormal” to control individuals (p. 199). It is through this and control mechanisms that the individual is characterized in a society. He further claims that power is what dictates its law to sex and “sex is placed by power in a binary system: licit and illicit, permitted and forbidden” rule (Foucault, 1978, p. 83). It is power that defines whether individuals belong to the public sphere or domestic sphere. The women of the Victorian period were expected to conform to the social rules by not breaching conventions set up by males.

The status of women and men were not equal before the law when this novel was penned since men were considered superior to women. Brontë is thus becoming the voice of all women who stand against male oppression. The French feminist philosopher Simone de Beauvoir (1956), a representative of the second-wave feminism and known for her famous work *The Second Sex*, expresses that “[o]ne is not born, but rather becomes, a woman” (p. 273), which refers to the socially constructed status of women in society. De Beauvoir argues that femininity is constructed by the environment we live in and by the civilization. Helen’s attempt to construct a female identity and create equal conditions for women is praiseworthy. Anne Brontë was a

very conscious novelist and sensitive to gender issues while penning her novel. It is not the natural phenomena like birth that determines the role and identity of women but the society and the dominant discourse. Thus women, who are capable of doing many things as men, are attributed with qualities that degrade them to passive or weak persons.

Throughout the novel, it becomes obvious that Arthur, who is not a good model as a husband and father, has a love affair with Annabella and another woman, Miss Myers. On his deathbed, he cannot recognize Helen and asks her why she left him. “[H]e was in delirium at Helen’s arrival. He did not know her, and addressed her as ‘Alice’ (no doubt the name of ‘that unhappy person Miss Myers’)” (Liddell, 1990, p. 105). Comparing the matrimonial duties of Arthur with hers, Helen emphasizes the differences as follows: “Judging from appearances, his idea of a wife is a thing to love one devotedly, and to stay at home --- to wait upon her husband, and amuse him and minister to his comfort in every possible way...” (TWH, p. 206).

The Subjection of Women (1869), an essay by the English philosopher John Stuart Mill, criticizes the condition of women and demands gender equality. Mill states that men have put everything in practice to enslave their mind and the social subordination of women stands out an isolated fact in modern social institutions (Greenblatt, 2006, pp. 1063-1064). Mill thinks that the condition of women should be improved by giving them equal rights as men and implies that the treatment against them in the society is shameful for modern times. He refers to men as the masters of women who are degraded to inferiority and sees marriage as an institution that serves this purpose. “Marriage is the only actual bondage known to our law. There remain no legal slaves, except the mistress of every house” (Mill, 1984, p. 323). Helen feels that she does not have the power to correct and better her husband. On the contrary, she feels herself to be “a slave, a prisoner” (TWH, p. 312) when her keys were taken by her husband to prevent her escape with her son and her possessions. She is confined to Grassdale Manor and cannot behave with her free-will. Kate Millett (2000), on the other hand, like other critics of the second-wave feminism, considers “patriarchal ascriptions of temperament and role” as “arbitrary”. Moreover, she thinks that family is the chief institution of patriarchy and “[i]t is both a mirror of and a connection with the larger society...” (pp. 32-33).

Anne Brontë, by taking up writing as a woman, challenged the conventions of her time and proved that women could write as well as men. In her essay titled *The Laugh of the Medusa*, the French feminist critic Hélène Cixous (1976), another representative of the second-wave feminism and the writer of *Écriture féminine*, strongly advocates that women should write and create their own world rather than let men-created world write for women. She insists that women create their own writing and history. “Women's imaginary is inexhaustible, like music, painting, writing: their stream of phantasms is incredible” (p. 876).

In many other novels written by female writers such as Charlotte Brontë and George Eliot during the Victorian period, the difference between genders and attempts to remove the wide gap in equality are vivid. In *The Tenant of Wildfell Hall*, Anne Brontë assumes a role of social responsibility by emphasizing that the rooted beliefs and prejudices in the society regarding females should be abolished. “While Helen does receive her own romantic conclusion, Anne places Helen’s story within the context of a community that, with Helen’s help, is beginning to be transformed for the better” (Colón, 2008, p. 20).

In her extended essay titled *A Room of One’s Own*, the famous novelist and feminist Virginia Woolf (2007) is very sensitive on woman question and states that “a woman must have money and a room of her own if she is to write fiction” (p. 2). She stresses that women must be allowed to write their literary works on equal conditions as men. Woolf touches upon injustices conducted against women in the society just because of their gender and conveys her

experiences in this essay. Criticising the patriarchal society, she states that women could not visit even the college libraries by themselves unless they were “accompanied by a Fellow of the College” or provided with “a letter of introduction” (p. 6). Anne Brontë’s aim was to depict the truth in the society and thus trigger the consciousness on women issue. In fact, with her *The Tenant of Wildfell Hall*, she succeeded in paving the way for equality of the sexes and became a model for the female writers that appeared after her.

Conclusion

Feminism, which began with the struggle of women’s rights in the late eighteenth century, aims at bringing equality and freedom to women on social, political, and economic grounds. Anne Brontë, through her protagonist Helen Huntingdon, shows that women can reveal their capacity of creativity in both private and public spheres effectively. In *The Tenant of Wildfell Hall*, the condition of a Victorian woman, who resists the male dominance and establishes her privacy both by running away from home and gaining her life by herself, is revealed. Rather than being *the Angel in the house* by obeying wishes of her husband, Helen rejects and challenges the male dominated society that degrades her just because of her gender, and makes her subservient to her husband’s power by depriving her of working in public space, and thus, of power.

The study shows that Helen subverts the patriarchal society by resisting the male-dominated society and presenting herself as a rational and creative woman. Her attempts to reform her husband, although not successfully, reveal that a woman like her can better men like Arthur and contribute to the ideal formation of family and society. Using Foucault’s theories on power along with feminist criticism, subjugation of women has been shown through power relations in the novel. Therefore, Helen’s behaviours and her maternal role throughout the novel shows that while she resists bourgeois ideology of her time, she does not neglect her duty as a mother.

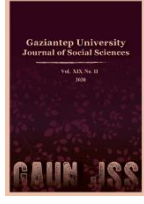
The Tenant of Wildfell Hall, written by Anne Brontë may not be as commonly known as *Jane Eyre* or *Wuthering Heights* by other Brontë sisters. However, its main theme is indeed significant since this novel focuses on construction of female identity. Helen’s escape from her merciless husband is an attempt to exceed her boundary constructed by the patriarchal discourse. It is through her struggle that she builds up her female identity against a male-dominated world. The novel is a magnificent piece of work in portraying a woman, Helen, as an ideal example who is self-sacrificing, responsible for taking care of her son, protecting him, working and earning her life. Although it was published in 1848, *The Tenant of Wildfell Hall* maintains its pertinence focusing on the rights and roles of women, since they are unfortunately great problems in the contemporary world.

References

- Althusser, L. (1984). *Essays on ideology*. Verso.
- BBC News. (2020, January 11). *Anne Bronte novel inspires Scarborough art exhibition*. Retrieved November 9, 2021, from <https://www.bbc.com/news/uk-england-york-north-yorkshire-51077578>
- Beauvoir, S. (1956). *The second sex*. Lowe and Brydone.
- Bellamy, J. (2005). *The tenant of Wildfell Hall: What Anne Brontë knew and what modern readers don’t*, *Brontë Studies*, 30, 255-257.
- Berry, L. C. (1996). Acts of custody and incarceration in “Wuthering Heights” and “the tenant of Wildfell Hall.” *NOVEL: A Forum on Fiction*, 30(1), 32-55.
- Brontë, A. (2008). *The tenant of Wildfell Hall*. In H. Rosengarten (Ed.), Oxford University Press.

-
- Brontë, C. (1994). *Jane Eyre*. Penguin Popular Classics.
- Cixous, H., Cohen, K., & Cohen, P. (1976). The laugh of the Medusa. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1(4), 875–893.
- Colón, C. (2008). Beginning where Charlotte left off: Visions of community in Anne Brontë's *the tenant of Wildfell Hall*. *Brontë Studies*, 33, 20-29.
- D'Cruze, S. (2004). The family. In C. Williams (Ed.), *A companion to nineteenth-century Britain* (1st ed., pp. 253-273). Blackwell Publishing Ltd.
- Foucault, M. (1972). *Archaeology of knowledge and the discourse on language*. A. M. Sheridan Smith, Trans. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality* (Vol. I). R. Hurley, Trans. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews & other writings 1972-1977* (C. Gordon et al., Trans.) In C. Gordon. (Ed.), Pantheon Books.
- Foucault, M. (1982). The subject and power, *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.
- Foucault, M. (1995). *Discipline & punish: The birth of the prison*. A. Sheridan, Trans. Vintage Books.
- Gilbert, S. M., & Gubar, S. (2000). *The madwoman in the attic: The woman writer and the nineteenth-century literary imagination* (Second Edition). Yale University Press.
- Greenblatt, S. (2006). John Stuart Mill. *The Norton anthology English literature* (Volume II, pp. 1060-1070), W. W. Norton & Company, Inc.
- Greenblatt, S. (2006). Mary Wollstonecraft. *The Norton anthology English literature* (Volume II, pp. 167-195), W. W. Norton & Company, Inc.
- Guerin, W. L., Willingham, J. R., Reesman, J. C., Morgan, L., & Labor, E. (2011). *A handbook of critical approaches to literature*. New York: Oxford University Press.
- Knapp, B. L. (1991). *The Brontës: Branwell, Anne, Emily, Charlotte*. The Continuum Publishing Company.
- Langland, E. (1989). *Anne Brontë: The other one (women writers)*. Macmillan.
- Le Veness, K. A. (2011). Lessons from *the tenant of Wildfell Hall*: Recasting the mother, *Brontë Studies*. 36(4), 344-357.
- Liddell, R. (1990). *Twin spirits: The novels of Emily and Anne Brontë*. Peter Oven Publishers.
- Mill, J. S. (1984). *Collected works of John Stuart Mill: Essays on law, equality and education v. 21*. University of Toronto Press.
- Millett, K. (2000). *Sexual politics*. University of Illinois Press.
- Mitchell, S. (2009). *Daily life in Victorian England* (2nd ed.). The Greenwood Press.
- Nassaar, C. S. (2004). Introduction to the Victorians: A major authors anthology. In H. Bloom (Ed.), *The Victorian novel* (pp.91-103). Chelsea House.
- Oliver, K. (1993). Julia Kristeva's feminist revolutions. *Hypatia*, 8(3), 94-114.
- Šalinović, I. (2020). Women writers of 19th century Britain. *Journal of Education Culture and Society*, 5(1), 218-225. <https://doi.org/10.15503/jecs20141.218.225>
- Showalter, E. (1977). *A Literature of their own: British women novelists from Bronte to Lessing* (Revised ed.). Princeton University Press.
- Whipps, J. D. (2017). A historical introduction: The three waves of feminism. In C. Hay (Ed.), *Philosophy: Feminism* (pp. 3-36). Macmillan Reference USA.
- Woolf, V. (2007). *A room of one's own*. Fall Rivers Press.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Study of Pantomime as an Example of ‘Decolonizing Fiction’

Pantomime Oyununun Sömürge Sonrası Edebiyat Örneği Olarak İncelenmesi

Sevcan IŞIK^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Programı, Malatya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4696-330X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ağustos 2021

Kabul tarihi: 21 Şubat 2022

Anahtar Kelimeler:

Pantomime,

Derek Walcott,

İkili karşıtlıklar ve Greimas

ÖZ

Bu çalışma Derek Walcott tarafından yazılan *Pantomime* (1978) adlı oyunu Greimas'ın aktan modeline göre incelemeyi amaçlamaktadır. Oyun, kimlik konusunun yanı sıra effendi-köle ve beyaz-siyah gibi ikili karşıtlıkların geçerliliğini *Robinson Kruzo* eserinde canlandırılan effendi-köle stereotiplerini kullanarak sorunsallaştırır. Oyunda Trewe (Ö1) ve Jackson (Ö2) adlarında iki karakter vardır. Emekli bir İngiliz aktör olan Ö1 kendi kültürünü yerlilerin kültüründen üstün görür. Trewe'in hizmetçisi olan Ö2 ise siyahi olduğu için aşağılık kompleksine sahiptir. Bir gün, Tobago'da küçük bir otel işleten Ö1 oteldeki misafirlerini eğlendirmek için Ö2 ile *Robinson Kruzo* eserini canlandırmak ister. İlginçtir ki, bu performans *Robinson Kruzo*'daki sömüren ve sömürülen üzerine dayalı ikili karşıtlığı yansıtmaz. Aksine, bu performansla sömüren ve sömürülen tarafından oynan roller, Trewe ve Jackson'ın sürekli roller değiştirmesiyle tersine çevrilir. Oyunun sonunda Ö2, Ö1'den zam ister ve bu durum ikili karşıtlıklardan muaf bir dünya yaratılabileceğine dair bir umut olarak düşünülebilir çünkü bu ilişki patron ile işçiyi içine alan yeni bir tür ilişkiyi gösterir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 31, 2021

Accepted February 21, 2022

Keywords:

Pantomime,

Derek Walcott,

Binary oppositions and Greimas

ABSTRACT

This paper aims to analyze the play called *Pantomime* by Derek Walcott (1978) according to Greimas's actantial model. The play problematizes issues of identity and validity of the binary oppositions such as master/slave and white/black through employing the master and slave stereotypes animated in the work called *Robinson Crusoe*. There are two characters named Trewe (S1), and Jackson (S2) in the play. S1, who is a retired English actor, sees his culture as superior to the native culture. S2, who is the servant of S1, has an inferiority complex as he is black. One day, S1, who runs a small hotel in Tobago and wants to entertain his guests at his hotel, wants to prepare a performance of the novel called *Robinson Crusoe* with Jackson. Interestingly enough, their performance does not reflect the binary oppositions based on the relationship between the colonizer and the colonized as in *Robinson Crusoe*. On the contrary, it openly reverses the roles performed by the colonizer and the colonized after a constant role-shifting by S1 and S2. At the end of the play, S2 asks for a raise from his employer S1 and this might be thought as a possibility for creating a world which is free from binary oppositions, and for starting a new sort of relationship based on an employee and an employer.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sevcan.isik@inonu.edu.tr

Introduction

Pantomime is a postcolonial work written by Derek Walcott. There are two characters in the play named Trewe (S1) who runs a small hotel in Tobago and Jackson (S2) who is the servant of Trewe. S1 wants to prepare a performance of the novel called *Robinson Crusoe* for his guests at the hotel. S1 wants S2 to play the role of Friday in the performance. At first, S2 refuses this suggestion, but then he is convinced by S2. The show starts as a reenacting of the colonialist work *Robinson Crusoe*; however, S2 experiences a new consciousness after many roles shifting with S1. S2 has a chance to look at the colonial history, which is founded on the binary oppositions, from Friday's perspective for the first time. This is new for S2, because he looks at his history from what he has learnt from white culture so far. After gaining this new consciousness, S2 reverses the roles of the colonizer and the colonized in the performance, and thus gets rid of his inferiority complex. The play ends with his asking for a raise from his employer S1, which may be taken as a hope for future in terms of starting a new sort of relationship free from the binary oppositions.

As the play has been studied according to Greimas's actantial model in this paper, especially semiotic theory and Greimas's actantial model have been explained in detail. First and foremost, according to semiotic theory, "meaning is not inherent in objects, they do not signify by themselves, but meaning is constructed by a competent observer - a subject - capable of giving 'form' to objects" (Martin & Ringham, 2000, p. 118). Likewise, according to Greimas, narration is very important in giving the meaning of the text and it is not only composed of languages but also of the other systems. He tries to understand "the grammar of the narrative sentence to find the paradigmatic langue of narrative, and to see how it is embodied in the parole of the individual narrative...Greimas looks for sememes, the smallest unit of semantic signification, which he finds in the actant" (Duvall, 1982, p. 192). Greimas claims that the individual narrative can be reduced into a sentence and literature can be reduced into a language. Thus, a common grammar for the stories may be mentioned. Greimas' actantial model can be described as

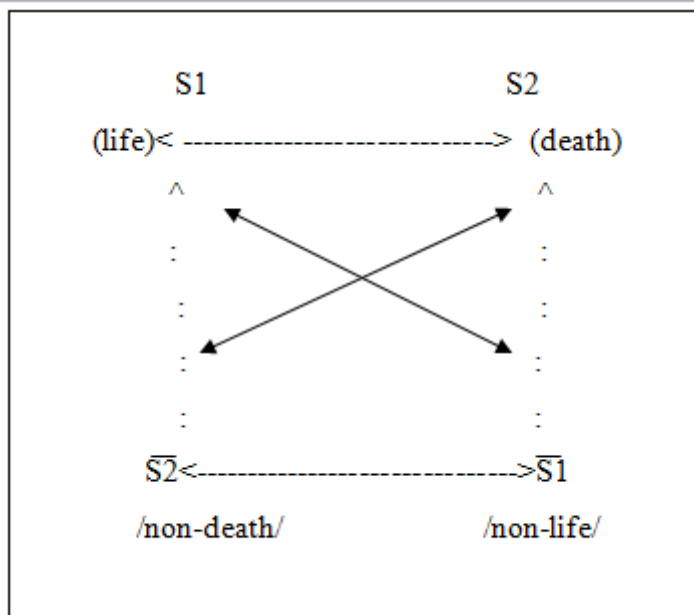
Three basic binary oppositions underlie all narrative themes, actions and character types (which he collectively calls 'actants'); namely, subject-object, sender-receiver and helper-opponent- note that the hero is both subject and receiver. The subject is the one who seeks; the object is that which is sought. The sender sends the object and the receiver is its destination. The helper assists the action and the opponent blocks it...in traditional syntax, 'functions' are the roles played by words - the subject being the one performing the action and the object being 'the one who suffers it'. (Chandler, 2002, pp. 118-19)

Furthermore, there are three axes on which these six actants work: the axis of desire through which the subject gets the object after fulfilling his/her action, the axis of communication through which the sender delivers the item to the subject, who is the receiver, and the axis of conflict via which not just helpers but also the subject meet. (Duvall, 1982, p. 192). Greimas (1989) similarly describes the function of a verb as being made up of modalities in his narrative semiotics:

The modalities were explored and then articulated into four fundamental ones: two virtualizing and two actualizing ones. On the one hand, wanting and having-to virtualize the process and, on the other, being-able and knowing actualize it... What became obvious is that if you want to construct a narrative grammar, then it has to be a modal grammar. From this point of view the whole grammar is composed of modalities; the rest is simply content, semantics. (p. 545)

In other words, it can be said "the subject's competence is organized by means of a modal grammar that accounts for their existence and performance" (Cobley, 2001, p. 195). The subject may either succeed or fail in obtaining the target at the end of the narrative program. It is useful to draw a semiotic square to indicate the meaning of the text, which can be defined as

“a visual presentation of the elementary structure of meaning. Articulating the relationships of contrariety (opposition), contradiction and implication, it is the logical expression of any semantic category” (Martin & Ringham, 2000, p. 13). Below is an example based on Martin and Ringham.

Figure 1: Semiotic square about life and death axis

This semiotic square can be explained as follows: “(1) S1 and S2 are in a relation of opposition or contrariety. (2) S1 and $\bar{S1}$ are in a relation of contradiction: $\bar{S1}$ negates S1. S2 and $\bar{S2}$ are also in a relation of contradiction: $\bar{S2}$ negates S2. (3) $\bar{S1}$ and S2 are in a relation of implication: $\bar{S1}$ implies S2. Similarly, $\bar{S2}$ implies S1” (Martin and Ringham, 2000, p. 13). It can be claimed that a semiotic square helps understanding the meaning of the text through studying the oppositions. In addition, it is effective in displaying “textual dynamics by plotting essential stages or transformations in a story and to follow the narrative trajectory of the subject” (Martin & Ringham, 2000, p. 13).

The play has been investigated on several levels, from the surface to the abstract or deep, i.e. narrative, discursive, and logical-semantic. At the surface level, there have been three main segments including many sub-segments. The actions and actants have been shown according to their temporal and spatial locations, and figurative natures of the actants have also been studied. Following the surface level, the logical-semantic level has been studied with a focus on the oppositions composing the main theme of the narrative via semiotic squares.

Surface Level: Discursive and Narrative level

When the play starts, there is a familiar scene taking place in Tobago where there are Trewe (S1), an English man who runs a hotel, and his black servant Jackson (S2). It is postcolonial period in which there is decolonization of the colonized and the deconstruction of binary oppositions. Although Tobago is an independent country now, binary oppositions such as master and slave, white being superior and black being inferior are still hold in the minds of both S1 and S2. S2 shows some attempts to challenge his role as a black servant by giving orders to S1 from time to time. For instance,

Jackson: Mr. Trewe, I am trying to explain that I myself feel like a
ass holding this tray in my hand while you standing up there naked.

[. . .]. So, when you put back on your pants, I will serve you

breakfast.

Harry: Actors do this sort of thing. I'm getting into a part.

[. . .]

Jackson: (exploding) Put on your blasted pants, man! You like a blasted child, you know!

(Silence. HARRY puts on his pants.)

Harry: Shirt, too? [. . .] (HARRY puts on his shirt.) [. . .] Sit, and I'll serve you breakfast. You can teach me manners. There is more manners in serving than in being served. (Walcott, 2001, pp. 134-35)

However, these sudden bursts of anger do not make S2 master of S1, because S2 has an inferiority complex as a result of having internalized the binary oppositions for a very long time. There are many scenes in the play exemplifying S2's having inferiority complex. For instance,

Mr. Trewe? (English accent) Mr. Trewe, your scramble eggs is here! are here! (Creole accent) You hear Mr. Trewe? I here wid your eggs! (English accent) Are you in there? (To himself) And when his eggs get cold, is I to catch. [. . .] What the hell I doing? That ain't go heat them. It go make them more cold. Well, he must be leap off the ledge. At long last. Well, if he ain't dead, he could call. (Walcott, 2001, p. 132)

S2's mimicking of S1's language shows S2's hybrid culture, split identity and desire to resemble his master. An important change is detected in S2 when S1 asks S2 to perform Friday in Robinson Crusoe for the guests in the hotel. The performance starts to be delivered as it is in the imperialist work Robinson Crusoe; that is, S1 is the white master and S2 is the black servant. However, S2 wants to make changes in their roles by acting out Friday as a black master. S2 even wants to change the name Friday with Thursday as he says that he does not want to do what is told him anymore. Thus, the colonialist text is reversed with S2's wishes to change the names and the roles. As it is expected, S1 is quite disturbed from the situation even if he accepts these changes during the performance. He says

All right, so it's Thursday. He comes across this naked white cannibal called Thursday, you know. And then look at what would happen. He would have to start to . . . well, he'd have to, sorry . . . This cannibal, who is a Christian, would have to start unlearning his Christianity. He would have to be taught . . . I mean . . . he would have to be taught by this – African . . . that everything was wrong, that what he was doing . . . I mean, for nearly two thousand years . . . was wrong. That his civilization, his culture, his whatever, was . . . horrible. Was all . . . wrong. Barbarous, I mean, you know. And Crusoe would then have to teach him things like, you know, about . . . Africa, his gods, patamba, and so on . . . and it would get very, very complicated, and I suppose ultimately it would be very boring, and what we'd have on our hands would be . . . would be a play and not a little pantomime. [. . .] the whole thing would have to be reversed; white would

become black, you know. (Walcott, 2001, p. 141)

After getting rid of the binary oppositions and inferiority complex, S1 can look from a different point of view both to himself and to S1. He starts to see the binary oppositions as constructed things by the colonizers and realizes that they are all prejudices. He states

May I say what I think Mr. Trewe? I think it's a matter of prejudice. I

think that you cannot believe: one: that I can act, and two: that any

black man should play Robinson Crusoe. A little while aback, I came out here quite calmly and normally with the breakfast things and find

you almost stark naked, kneeling down, and you told me you were

getting into your part. Here am I getting into my part and you object.

This is the story . . . this is history. This moment that we are now

acting here is the history of imperialism; it's nothing less than that.

And I don't think that I can – should – concede my getting into a part

halfway and abandoning things, just because you, as my superior,

give me orders. People become independent. Now, I could go down

to that beach by myself with this hat, and I could play Robinson

Crusoe, I could play Columbus, I could play Sir Francis Drake, I

could play anybody discovering anywhere, but I don't want you to

tell me when and where to draw the line. (Walcott, 2001, p. 140)

After this kind of enlightenment, S2 has a new relationship with S1. He demands that “Starting from Friday, Robinson, we could talk ‘bout a raise?” (Walcott, 2001, p. 152). This can be considered as a possibility for creating a world free from the binary oppositions and inequalities for both races, because the relationship between S1 and S2 moves from the one based on the master-slave to the one based on the employer and the employee. Thus, the colonial polarizations are abandoned and a human to human relationship starts.

Segmentation

To have a better understanding of the text's deeper meaning, there are three main segments including a few subdivisions designed according to time, space and action. There are not many subdivisions according to place since place does not change in the play. As for the time, there are only a few references to time. That is why, subdivisions are created mostly according to the change of the actions. The first segment shows that S1 and S2 have colonialist ideas in their minds. The second segment includes challenging and deconstructing these binary oppositions as a result of shifting roles of Crusoe and Friday by S1 and S2. In the last segment, the binary oppositions are abandoned and a new sort of relationship starts to build on a human to human relationship with S2's demanding a rise from S1. In order to differentiate each segment from the others, A, B, C have been used to name each segment. Subdivisions are called as A1, B1, C1, etc.

A1, the first segment begins with some background information about where the action takes place. It takes place under a gazebo on the cliff's edge, part of a guest house on the Caribbean island of Tobago. Time is not mentioned exactly, but it is understood from the speech of S2 that it is postcolonial period. Although the natives are independent now, it is ironic to see that S2 as native being the servant of British S1. S1 carries a tape recorder and dances by listening to Robinson Crusoe. This imperialist work is of great importance in that it shows the colonialist ideas such as the superiority of Europe and inferiority of natives as natural and as the rule of the world. S1 feels bored of routine of the hotel and complains about feeling lonely

although S2 is with him. This shows S1 is not seeing S2 as a person to talk. S1 says “there’s no one here but I, just the sea and lonely sky” (Walcott, 2001, p. 133). S1 does not seem to be happy for being there and he also complains about the primitiveness of natives as he cannot find a blade or pencil there.

A2 starts when S2 brings S1’s breakfast and speaks in a mimicking way of S1’s accent, which shows S2’s internalizing colonialist ideas. That is, S2 imitates S1, because S2 wants to be like his master S1. A3 starts with S2’s complaining of the parrot (S3) in the hotel. S3 only says Heinegger who was the previous owner of Trewe’s hotel. S2 does not like S3 because it speaks whenever S2 starts to speak. In addition, S3 reminds Jackson of past, that is, colonial history. A parrot does what is taught to it. Similarly, natives do what is taught to them by the colonizers. Thus, S2 resembles S3 in that S2 accepts what is taught to him by British in the colonial period. A4 starts when S2 orders S1 to wear his pants; otherwise, S2 does not serve S1’s breakfast. S2 says

Jackson: (exploding) Put on your blasted pants, man! You like a blasted child, you know!

(Silence. HARRY puts on his pants.)

Harry: Shirt, too? [. . .] (HARRY puts on his shirt.) [. . .] Sit, and I’ll serve you breakfast. You can teach me manners. There is more manners in serving than in being served. (Walcott, 2001, pp. 134-35)

In this scene, S2 is like the master of S1. However, it is not a foreshadowing of the end of the play, because this is another sort of binary in which black is the master and white is the servant. The play aims to get rid of any kind of binary oppositions and achieve equality for both races. A5 starts when S2 explains what he thinks about performing *Pantomime* asked by S1. S2 explains as follows:

For three hundred years I served you. Three hundred years I served you breakfast in...in my white jacket on a white veranda, boss, bwana, effendi, bacra, sahib...in that sun that never set on your empire I was your shadow, I did what you did, boss, bwana, effendi, bacra, sahib...that was my pantomime. Every movement you made, your shadow copied...(stops giggling) and you smiled at me as a child does smile at his shadow’s helpless obedience, boss, bwana, effendi, bacra, sahib, Mr. Crusoe. (Walcott, 2001, p. 137).

These lines explain why S2 still holds binary oppositions such as master and slave in his mind although it is postcolonial period and S2 is a free man. Namely, black people has served for white people and done what is asked from them without questioning. They have internalized these master-slave relations; thus, S2 cannot act as a free man. At this point, performing Crusoe as a black master provides S2 a different perspective. The colonialist Robinson Crusoe is told from the colonizer’s perspective while S2’s version of the novel of *Robinson Crusoe* is told from the once colonized’s perspective.

B1, second main segment, starts with S2’s questioning of the Eurocentric views imposed on him after performing black Crusoe as the master of white Friday. For instance, S2 wants to name himself as Thursday instead of Friday while performing the play as he refuses to ‘copy’ what is told to him now. B2 starts when S2 says “that was the first example of slavery, ‘Cause I am still Friday and you ain’t me. Now Crusoe he was this Christian and all, and Friday, his slave, was a cannibal, but one day things bound to go in reverse, with Crusoe the slave and Friday the boss” (Walcott, 2001, p. 138). S2’s desire to be black Crusoe becomes disturbing for S1 and S1 asks S2 to give up performing and to take out the breakfast. In a sense, S1 wants to remind both to himself and to S1 of the rules of the colonial world in which white is the master and black is the servant. Upon this, S2 gets angry which starts B3. S2 mentions

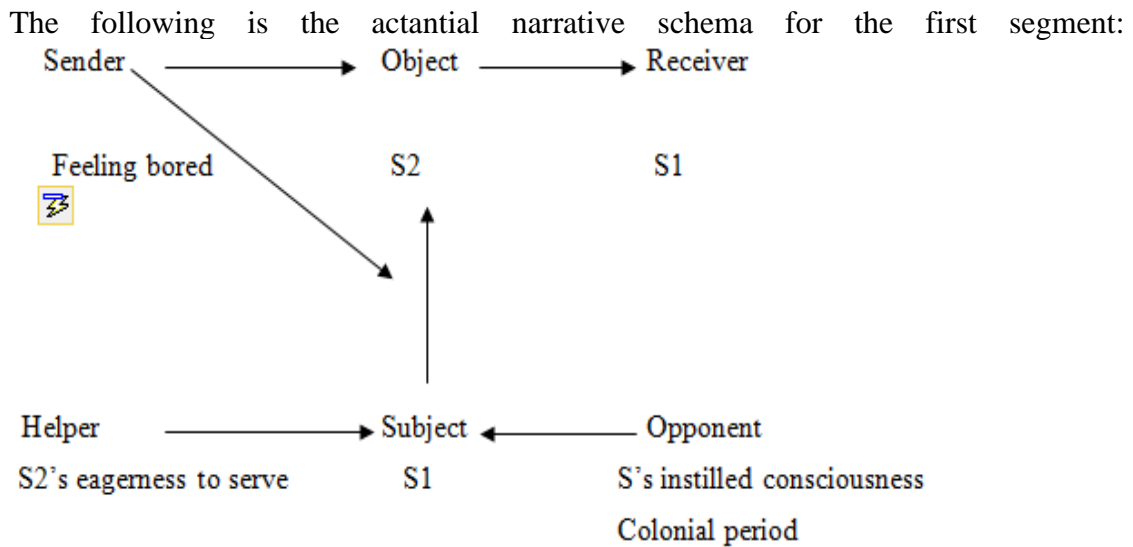
May I say what I think Mr. Trewe? I think it's a matter of prejudice. I think that you cannot believe: one: that I can act, and two: that any black man should play Robinson Crusoe. A little while aback, I came out here quite calmly and normally with the breakfast things and find you almost stark naked, kneeling down, and you told me you were getting into your part. Here am I getting into my part and you object. This is the story . . . this is history. This moment that we are now acting here is the history of imperialism; it's nothing less than that. (Walcott, 2001, p. 140)

B4 starts with S2's asking for respect from S1. This is important to detect the change in S2 in the sense that S2 abandons white supremacy and black inferiority by demanding respect from S1. B5 starts when it is told 'noon' when S2 disturbs S1 with the sounds of hammer. S2 also sings a song and makes noise intentionally. B6 starts when S2 suggests S1 leaving the hotel if S1 feels himself bored there. This is not expected from a person who feels himself a slave. He believes that he deserves respect as a free man now. B7 starts when S1 says that he wants to have a man to man relationship with S2; however, S1, ironically, keeps giving orders to S2. B8 starts when S1 permits S2 to use his bathroom; nonetheless, S1 changes his mind and asks S2 to use servant's bathroom. Upon this, S2 reveals the fact that neither himself nor S1 are ready for this kind of 'man to man' relationship. S2 states:

I will go to my bathroom and let's keep things that way until I can feel I can use your towels without a profound sense of gratitude, and you could walk round the guest house in the dark, put your foot in the squelch of those who missed the pit by the outhouse so many tourists take Polaroids of, without feeling degraded, and we can then respect each other as artists. (Walcott, 2001, p. 147)

S1 finds this speech sarcastic and gets angry with S2. From this point on, it is observed that S1 loses his authority as a master on S2. B9 starts S2's asking for a drink from S1. S1 brings a drink to S2, the master and slave relation is reversed here.

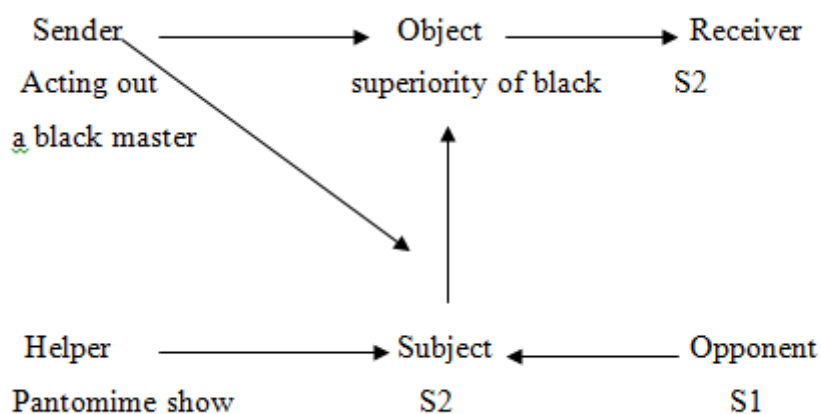
The last main segment, C1, starts with S1's sharing some sad memories about his life with S2, which shows that S1 sees S2 as a person to talk instead of a servant to give orders. C2 starts when S1 and S2 cry and laugh together while acting out their roles. Instead of a master-slave relation, there is a picture of two actors on the stage acting out their roles. C3 starts when S2 says "starting from Friday, Robinson, we could talk 'bout a raise?" (Walcott, 2001, p. 153). These segments aid in comprehending the actions of the narrative's characters and the narrative's structure. The narrative studied in three segments can be summarized as follows: Both S1 and S2 have colonialist binary oppositions in their minds even in postcolonial time; white-master and black-servant binary oppositions are challenged and deconstructed after shifting the roles of Crusoe and Friday by S1 and S2; and, a human to human relationship is built between S1 and S2 after having abandoned the binary oppositions.

Figure 2: The Actantial Narrative Schema in the First Segment

Boredom stimulates action by informing S1 about the modalities of desire. As a result, a contract is formed, and the receiver, S1, is assigned to the quest as a subject. In order to bring about this contract, the subject has the ability to act as he is the master and asks S2 to prepare a pantomime show of Robinson Crusoe for the hotel guests. S1 wants to play the role of the white master Crusoe and asks S2 to play the role of the black servant Friday as a result of his colonialist binary oppositions in his mind. Because S2 has also these binary oppositions in his mind, he accepts to play Friday.

S2 does not want to play Friday as he feels powerful after changing roles from black servant to black master. Now, S2 has a chance to look at the colonial period from a different perspective through which he can question Eurocentric ideas such as the superiority of white and inferiority of black. S2 imagines that as a black master he brings civilization to the white and considers this as the black man's burden. This segment can be represented as follows in the actantial narrative schema:

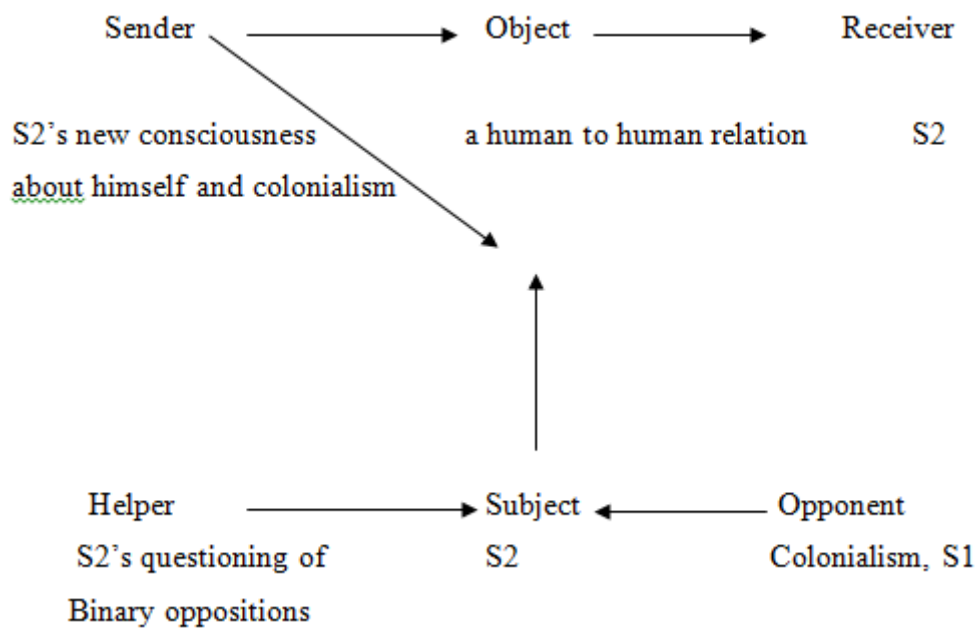

Figure 3: The First Actantial Narrative Scheme in the Story

In the last segment, the binary oppositions are abandoned as a result of starting a 'man to man' relationship between S1 and S2. A new sort of power struggle starts between S1 and S2 but it is solved because it is free from the binary oppositions. It is a problem between an

employee and an employer instead of a mater and slave. The actantial narrative schema for this segment looks like this:

Figure 4: Second Actantial Narrative Schema in the Story

The starting situation: S V O

The ending situation: S $\wedge$ O

Namely, S represents Jackson and the O represents Trewe who epitomizes the colonialist ideals. What a narrative programme does is to show “the transformation of a syntactical relationship between a subject and an object from one of conjunction to one of disjunction, or vice versa” (Martin & Ringham, 2000, p. 50). S2 is in a disjunction relationship with his object at the beginning of the play, but at the end, he has changed and is in a conjunction relationship with his object. Instead of having a success in action, S2 has an achievement at the level of consciousness. S2 has a relation with S1 based on master-slave relationship. Through performing shifting roles, S2 has a new perspective on himself and white domination. At the end of the play, he abandons the binary oppositions in his mind and tries to create a new sort of relationship free from the binary oppositions with S1. In conclusion, S2 succeeds in achieving his goal at the level of consciousness.

The Abstract or Deep Level: Semantic-Logical Level

S1 is introduced as a white master of S2. S1 is bored at his hotel in Tobago. From the utterances of S1, it is understood that he has superiority complex as an English man. S1 belittles S2 because of S2's race. For instance, while S1 and S2 are acting out Robinson Crusoe S1 does not accept S2's performing a black master. Thus, it is very obvious that S1 has binary oppositions of supremacy of white and primitiveness of black, which may be illustrated in a semiotic square as below:

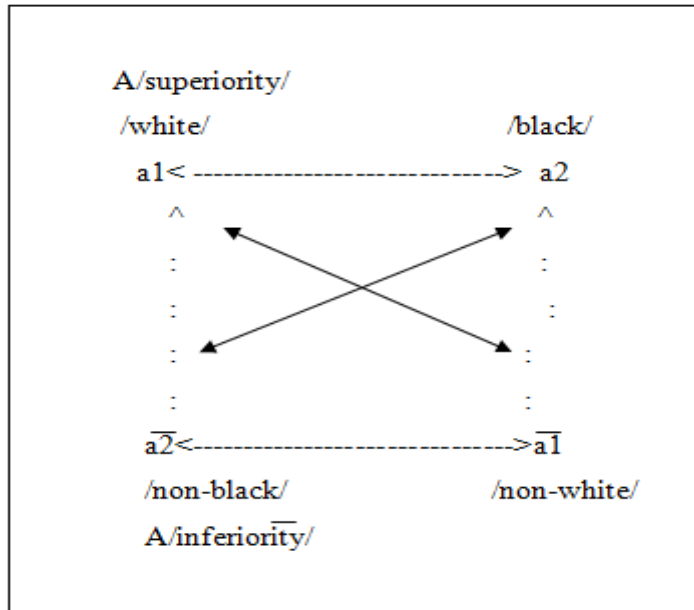

Figure 5: Semiotic Square on Binary Oppositions

Ironically enough, S2 also has the binary oppositions just like S1, which makes S2 a willing servant for S1. Nonetheless, after S2 has a chance to look at colonial period from a different perspective through performing Friday as a black slave and, then, as a black master S2 achieves a new consciousness on colonial period. Thus, there is a sort of transformation from ignorance to knowledge for the part of S2. S2 questions the colonial ideas instead of seeing them as his taken for granted realities anymore. S2 knows that all the colonial ideas are made up by the colonizers to justify their exploitation of natives' lands. This new consciousness helps S2 to build a new sort of relationship between ex-colonizer S1 and free S2, which may be portrayed in a semiotic square as given below:

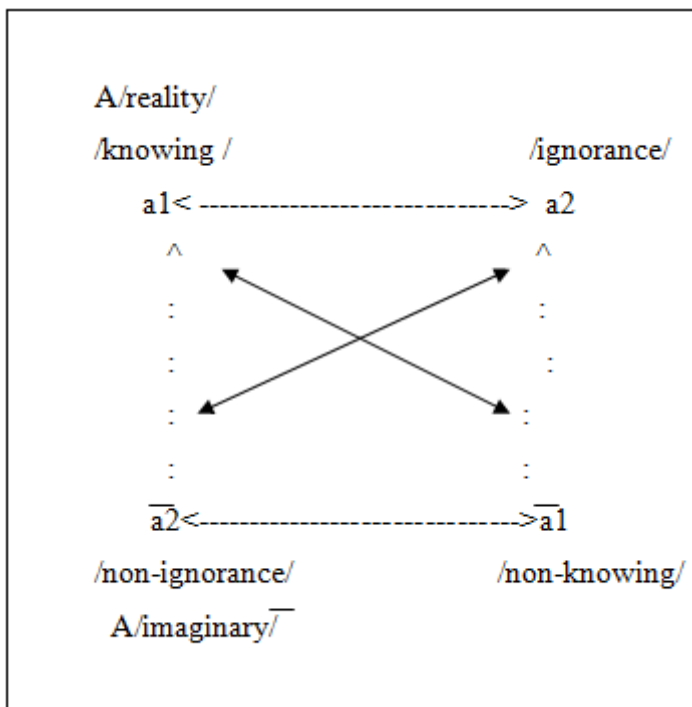
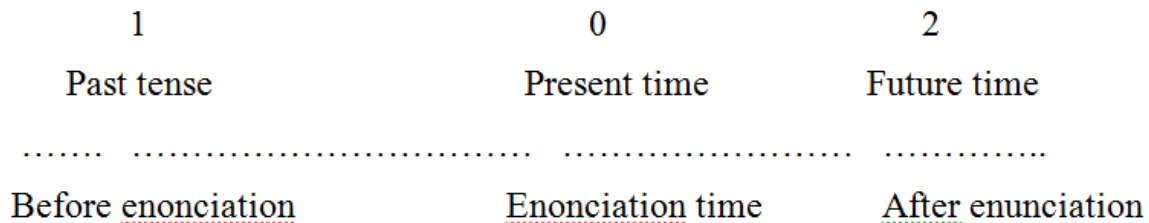

Figure 6: Second Semiotic Square on Binary Oppositions

The play does not give a specific date for when the story takes place. There are references to time such as later, morning, and afternoon, and so on. There is no narrator because it is a play. Stage directions are provided. The action takes place during the enunciation period. It can be depicted as

Space means different things for S1 and S2 and it is critical to construct the meaning of the text. It may be displayed as

Inclusive space Tobago Real and unsafe Open, unsafe	Included Space S1's hotel fictive and safe Closed, safe
Beginning stage	<u>Ending stage</u>
Tobago Unsafe	Safe
Hotel Unsafe	Safe

At the beginning of the play, because S2 believes that S1 is the master of both black people and lands in Tobago, S2 feels unsafe both in his country and at the hotel. However, as a result of abandoning master-slave relationship in his mind and starting a new relationship with S1, S2 feels safe both in his country and at the hotel.

In conclusion, Derek Walcott's work *Pantomime* is a postcolonial work. Trewe (S1), who manages a hotel in Tobago, and Jackson (S2), who is Trewe's servant, are the two characters in the play. S1 wants to put on a performance of the novel *Robinson Crusoe* for his hotel guests and he wishes for S2 to take on the role of Friday in the performance. Although S2 initially rejects this suggestion, he is eventually persuaded by S1. The program begins as a reenactment of the imperialist novel *Robinson Crusoe*; however, as several roles are switched with S1, S2 develops a new consciousness. That is, S2 gets rid of binary oppositions instilled on his mind through colonialism. At the end of the novel, S2 asks about a raise from S1, which shows the fact that their relationship based on master and slave turn into a new one in which there are employer and employee. These changes are shown both in the actantial narrative schema and in a semiotic square in the paper.

References

- Chandler, D. (2002). *Semiotics: the basics*. London & New York: Routledge.
- Cobley, P. (Ed.) (2001). *The routledge companion to semiotics and linguistics*. London: Routledge.
- Duvall, J. (1982). "Using Greimas' narrative semiotics: signification in Faulkner's "the old people". *College Literature*, 9, (3), The Newest Criticisms, 192-206. *Jstor*. Web. 15 March 2021.
- Greimas, A. j., Julien, P. & Collins, F. (1989). On meaning. *New Literary History*, Vol. 20,

No. 3, Greimassian Semiotics, 539-550. *Jstor*. Web. 20 March 2021.

Greimas, A. J., Ricoeur, P. & Collins, F. (1989). On narrativity. *New Literary History*, (20), (3), Greimassian Semiotics, 551-562. *Jstor*. Web. 30 Apr. 2021.

Martin, B. & Ringham, F. (2000). *Dictionary of semiotics*. London&New York: Casell.

Walcott, D. (2001). *Pantomime. postcolonial plays: an anthology*. Ed. Helen Gilbert. London: Routledge.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Manuel Sipariş Toplama Operasyonlarında Hata Tespit Uygulaması: Ağırlık Kontrol Noktası

Error Detection In Manual Order Picking Operations: Weight Check Point

Abdullah Oktay DÜNDAR^{a*} Alper Mustafa ÖLGER^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, Konya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8508-165X

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Pazarlama ve Lojistik Bölümü, Konya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8579-2347

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Mayıs 2021

Kabul tarihi: 23 Şubat 2022

Anahtar Kelimeler:

Depo yönetimi,

Manuel sipariş toplama,

Hata tespiti,

Ağırlık kontrol noktası

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 7, 2021

Accepted February 23, 2022

Keywords:

Warehouse management,

Manual order picking,

Error detection,

Weight check point

ÖZ

Bu çalışmada, manuel sipariş toplama operasyonlarında toplayıcı personel kaynaklı hatalı toplamaların tespit edilmesi için bir ağırlık kontrol sistemi önerilmektedir. Bu sistem ile hatalı toplamalar depo içerisinde tespit edilecek ve sevkiyattan önce hataların düzeltilmesi sağlanacaktır. Çalışma, toplam sevkiyatların %30'u karma paletlerden oluşan bir lojistik depoda gerçekleştirilmiş olup, önerilen ağırlık kontrol noktasından önceki ve sonraki 1 yıllık eksik gönderimlerin müşteri şikâyetleri üzerine etkisi incelenmiştir. Çalışmada önerilen ağırlık kontrol noktasında 13.762 adet paletin belirlenen tolerans aralığının dışında olduğu tespit edilmiştir. Vardiya şefleri tarafından paletler tam sayıma tabi tutulmuş ve hatalar tespit edilmiştir. Belirlenen hatalar toplayıcılar tarafından giderilmesi sağlanmıştır. Önerilen sistem ile müşteriye hatalı sevk edilen koli sayısında %92,85'lik, müşteri şikâyetlerinde ise %82,35'lik bir azalma sağlanmıştır. Gerçekleştirilen çalışma ile manuel sipariş toplamada ağırlık kontrol noktasının hata oranlarını ve müşteri şikâyetlerini azaltmada önemli katkılar sağladığı gözlemlenmiştir.

ABSTRACT

In this study, a weight check system is proposed to detect incorrect picking caused by picker in manual order picking operations. With this system, faulty collections will be detected in the warehouse and errors will be corrected before shipment. The study was carried out in a logistics warehouse where 30% of the total shipments consisted of mixed pallets, and the effect of missing shipments for 1 year before and after the proposed weight check point on customer complaints was examined. It was determined that 13,762 pallets were outside the specified tolerance range at the proposed weight check point in the study. Pallets were fully counted by the shift chiefs and errors were detected. The identified errors were corrected by the pickers. With the proposed system, 92.85% reduction in the number of incorrectly shipped parcels to the customer and 82.35% reduction in customer complaints were achieved. With the conducted study, it has been observed that the weight check point in manual order picking makes significant contributions to reducing error rates and customer complaints.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aodundar@erbakan.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In order picking, incomplete, excessive or wrong product picking errors may occur depending on the human or system. These errors cause re-transportation, re-handling, re-collection, product deterioration, damage and orders that cannot be met on time and increase the costs of the business. Therefore, although the technologies used in the order picking process reduce the possibility of error, an error control mechanism is required at the end of the process.

The purpose of this study is to present an error control mechanism to be used in manual order picking. For this purpose, a weight control system has been proposed to prevent missing product picking in manual order picking operations. The aim of the developed system is to prevent incomplete product collection, to improve the customer service level and to minimize the costs of return and contractual penalties arising from faulty shipments. The developed weight control system has been applied in the operations of a logistics warehouse that serves international companies and the results are discussed.

In the process with weight check point added, after the WMS system assigns a task to the picker, the picker receives an empty pallet. Euro pallets are used in the logistics warehouse where the application is made, and their weight varies between 18 kg and 23.5 kg. The picker weighs this pallet and records its empty weight to the system via a hand terminal. The WMS system calculates the expected pallet weight by adding up the total weight of the boxes assigned to the pallet and the empty pallet weight. After the picker completes the work order, the picker brings the pallet to the weight check point. The weight control system consists of a scale and a computer and works in integration with the WMS system.

When the completed pallet is placed at the weight check point, the expected weight of that pallet is first obtained from the WMS. Then, the tolerance range is 100 gr from the lightest parcel assigned to the pallet is calculated by subtracting. The reason for this is to try to catch at least one parcel error in weighing. However, if the result is less than 2000 gr., the tolerance range is determined as 2000. The reason for this is to prevent deviations caused by filling errors caused by production. 5-10 g deviation per small weight product, 1000 to 2000 gr. on the pallet causes deviations. Finally, the collected pallet is weighed, and if it is within the tolerance range, the pallet is packed and shipped. If the pallet is not within the $\pm$ tolerance range, the collector receives a warning and the pallet is marked red. The shift supervisor compares the work order with the products on the pallet. If it is compatible, the pallet is shipped, if it is not, missing and faulty products are detected and the collector is ensured to harmonize the products on the pallet with the work order. After the pallet is aligned with the work order, it is brought to the weight check point to be weighed again. After confirming that the pallet weight is within the tolerance range, the shipment process is carried out.

In order to measure the effectiveness of the proposed system, a real-life application was made in the manual order picking process of a logistics warehouse serving international customers. In the warehouse where the application is made, order picking operation is carried out with a hand terminal. As long as the collection operation is completed, a pre-shipment weight check point has been added. 2018 and 2019 data were compared to measure the effectiveness of the weight check point. While no controls were made in 2018, it was determined that 13,762 pallets were outside the tolerance range at the weight check point in 2019. In the examination, it was determined that 25% of these pallets were heavier than expected and the remaining 75% were lighter. In some orders, a single product makes up the majority of the pallet. In such an order, the collector deducts from a full pallet containing the product. Less-reduced pallets, on the other hand, are heavy at the weight check point. Human-induced missing collections cause the pallets to be lighter. Pallets found to be out of tolerance were counted by the shift chiefs. The identified missing/excess parcel errors were corrected by the collectors and the shipments were made. While 643 defective parcels were shipped in 2018, this number decreased to 46 in 2019 and an improvement of 92.85% was achieved in faulty parcel shipments. Better results were obtained with the proposed system than the expected improvement (66.7%) at the beginning of the study. While there were 119 customer complaints in 2018, this number decreased to 21 in 2019 and a decrease of 82.35% was achieved. While one faulty parcel was collected from 214 pallets in 2018, one faulty parcel was collected from 3,099 pallets in 2019 and this number was improved by 1350%. While there was one customer complaint on 1,155 pallets in 2018, one customer complaint was made on 6789 pallets in 2019, and this number was improved by 487%. As can be seen, the proposed weight control point in order picking has prevented incorrect shipments in accordance with the purpose and contributed to a significant reduction in customer complaints, penalties due to customer complaints and return costs.

Despite the use of a weight check point, a small amount of faulty parcel collection has occurred and customer complaints have arisen. The reason for these complaints is that the tolerance range (minimum $\pm$ 2000 gr.) is higher than the lightest parcel weight (500 gr.). 21.000 gr in orders. with 500 gr. There may be parcels between them. Particularly, $\pm$ 5% filling deviations in heavy boxes prevent the weight check point tolerance from being small. For this reason, in some orders, it could not be determined whether especially light parcels were missing or excessive.

Giriş

Günümüz dünyası rekabetçi ortamında işletmeler, ürünleri yüksek kaliteli hizmet ve düşük maliyetle hızlı bir şekilde dağıtmak zorundadırlar. Depolama, müşteri talepleri doğrultusunda işletmelerin ürünleri teslim etme kabiliyetini belirlediğinden genel lojistik süreç içerisinde kilit bir role sahiptir (Reis ve Günthner, 2009). Depolama faaliyetleri ile müşteri siparişlerini zamanında karşılayan işletmeler, müşteri memnuniyeti ile birlikte tedarik zincirinin amaçlarına ulaşmasında da önemli katkılar sağlamaktadır (Hsu vd., 2005).

Tam zamanında üretim sistemleri ve e-ticaretin yaygınlaşması gibi nedenlere bağlı olarak depolar dar zaman dilimlerinde küçük ve çeşitli miktardaki sipariş emirlerini yerine getirmeye zorlanmaktadır. Bu sebeple sipariş toplama; hem hizmet kalitesini doğrudan etkilemesi hem de önemli bir maliyet unsuru olması açısından depo içerisindeki en önemli operasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Sipariş toplama, ilk başlarda tamamen manuel olarak yapılmakta iken zaman içerisinde operasyonun verimliliğini arttırmak için toplayıcıyı destekleyen teknolojik sistemler ve tam otomasyon sistemleri geliştirilmiştir. Ancak bu geliştirilen sistemlerin ilk yatırım maliyetlerinin yüksek olması küçük ölçekli depolarda kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan operasyonun esnekliği kaybolmakta ve farklı siparişlere cevap vermek mümkün olamamaktadır. Bu nedenle sipariş toplama sürecinin esnekliğini koruyabilmek için operasyonda insan vazgeçilmez bir unsur olarak yer almaktadır. Sipariş toplama sürekli tekrarlanan ve yorucu bir operasyondur. Dolayısıyla her ne kadar destekleyici teknoloji bulunsa bile zaman içerisinde insanında hata yapması kaçınılmazdır. Bu hatalar; yorgunluk, dikkatsizlik, bilgi eksikliği ve moral bozukluğu gibi sebeplere bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Sipariş toplamada insana veya sisteme bağlı olarak eksik, fazla veya yanlış ürün toplama hataları gerçekleşebilmektedir. Bu hatalar; tekrar taşıma, tekrar elleçleme, tekrar toplama, üründe bozulma, hasar ve zamanında karşılanamayan siparişlere neden olmakta ve işletmenin maliyetlerini arttırmaktadır. Dolayısıyla sipariş toplama sürecinde kullanılan teknolojiler hata olasılığını düşürse de sürecin sonunda bir hata kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; manuel sipariş toplama operasyonunda kullanılacak bir hata kontrol mekanizmasının sunulmasıdır. Bu amaçla çalışmada, manuel sipariş toplama operasyonlarında eksik veya fazla ürün sevkiyatını engelleyecek bir ağırlık kontrol sistemi (hata kontrol mekanizması) önerilmiştir. Geliştirilen sistemin amacı; eksik veya fazla ürün toplamayı engelleyerek, müşteri hizmet düzeyini iyileştirmek ve hatalı sevkiyatlardan kaynaklanan geri dönüş ve sözleşmelere bağlı ceza maliyetlerini en aza indirmektir. Çalışmada önerilen ağırlık kontrol sistemi; uluslararası işletmelere hizmet veren bir lojistik işletmesinin depo operasyonlarında uygulanmış ve elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Tedarik zinciri içerisinde çok farklı noktalarda farklı amaçlar için depolar bulunsa da benzer faaliyetler yürütülmektedir. Bu faaliyetler; mal kabul ve kontrol, hatalı ve hasarlı ürün tespiti, ürünlerin yerleştirilmesi, elleçleme, paketleme vb. katma değerli faaliyetler ve sipariş toplamadır (Tompkins vd., 2010). Depolama yönetiminin amaçlarına ulaşması için tüm bu faaliyetlerin iyi bir planlama ile koordineli bir şekilde yürütülmesi önem arz etmektedir (Poon vd., 2011). Bu sebeple literatürde, farklı yöntemler kullanılarak depolamayla ilgili birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Çalışmalarda, firma karının arttırılması ve/veya depolama maliyetlerinin düşürülmesi üzerine odaklanılmıştır (Tunç vd., 2008).

Depolama faaliyetleri içerisinde sipariş toplama, hem emek yoğun olması hem de sürekli tekrarlanması gerektiğinden (Tsai vd., 2008), oldukça yüksek maliyetlere neden

olmakta ve hizmet kalitesini (hız) doğrudan etkilemektedir (De Koster vd., 2007). Grosse vd.(2017)'ne göre depoların operasyonel maliyetleri içerisindeki en büyük pay yaklaşık %50 ile sipariş toplama işleminden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı depo yöneticileri tarafından üzerinde önemle durulması gerekmektedir (De Koster vd., 2007) .

Sipariş toplama; siparişlerin gruplandırılarak çizelgelenmesi, ürünlerin siparişlere siparişlerin ise toplayıcılara atanması, toplayıcıların siparişleri toplaması ve toplanan siparişlerin sevkiyata hazır hale getirilmesi gibi birçok işlemden oluşan faaliyetler dizisidir (Atmaca ve Öztürk, 2014). Dallari vd. (2009) sipariş toplama sistemlerini; toplayıcıdan-parçalara (picker-to-parts) sistemi, kutuya-toplama (pick-to-box) sistemi, topla-ve-sınıflandır (pick-and-sort) sistemi, parçalardan-toplayıcıya (parts-to-picker) sistemi ve tam-otomatik-toplama (completely automated picking) sistemi olmak üzere beş sınıfa ayırmışlardır. Toplayıcıdan-parçalara sistemi, en temel toplama faaliyeti olduğu için depolarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sistemde toplayıcı, bir siparişteki parçaları veya birleştirilmiş siparişleri toplamak için koridorlar arasında yürümekte ya da bir aracı kullanmaktadır. Eğer birleştirilmiş bir sipariş toplanmış ise toplama işlemi tamamlandıca ürünler siparişlere göre ayrılmaktadır. Kutuya-toplama sisteminde toplama alanı, her bir bölge bir ya da daha fazla toplayıcıya atanacak şekilde bölgelere ayrılmaktadır. Tüm bölgeler birbirine konveyör bantlarla bağlı olup, bant üzerinde müşteri siparişini temsil eden kutular hareket ederek ürünler toplanmaktadır. Topla-ve-sınıflandır sisteminde, toplayıcılar birleştirilmiş sipariş gruplarında yer alan ürünlerin miktarı kadar ürünü toplamakta ve sınıflandırma alanı ile bağlantılı çalışan kapalı döngü konveyör sistemine bırakılmaktadır. Konveyör ile sınıflandırma alanına gelen ürünler sipariş bazında sınıflandırılarak toplanmakta ve siparişler tamamlandıca sevk etmeye hazır hale gelmektedir. Parçalardan-toplayıcıya sisteminde, siparişe uygun miktardaki ürünler otomatik bir araç yardımıyla depodan alınarak toplama istasyonlarına veya bölgesine sevk edilmektedir. Toplayıcılar her bir sipariş için gereken miktarda ürünü araçlardan aldıktan sonra araçta hala ürün bulunuyorsa, araç depolama alanına geri gönderilmektedir. Tam-otomatik-toplama sisteminde ise insansız olarak makineler, robotlar, konveyör vb. sistemlerden oluşan bilgisayar bütünleşik bir sistem tarafından sipariş toplama gerçekleştirilmektedir. Yukarıda anlatılan her bir sistemde otomasyon seviyesi giderek artmakta ve tam otomasyona geçilmektedir (Dallari vd., 2009). Süreçlerin yapılandırılarak tam otomasyona geçilmesi ile maliyetler önemli oranda düşürülebilmektedir. Ancak insan esnekliği makineler tarafından ikame edilemediği (Reif ve Günthner, 2009) için tam otomasyon sisteminde işletmeler istedikleri esnekliği kaybetmekte ve farklı müşteri taleplerine hızlı cevap verememektedir. Bu nedenle işletmelerin birçoğu sipariş toplama operasyonunu manuel ağırlıklı olan toplayıcıdan-parçalara sistemi ile gerçekleştirmektedir.

Son dönemde artan e-ticaret hacmi ile küçük miktarlarda binlerce ürünün 24 saat içerisinde toplanması, paketlenmesi, yüklenmesi ve müşteriye teslim edilmek üzere sevk edilmesi gerekmektedir. Ancak bu hacim artışı ve beraberinde getirdiği daha büyük depo yerleşim alanlarında, daha fazla adrese gidilmesi gerekliliği, toplayıcıdan-parçalara sipariş toplama sisteminin üstesinden gelemeyeceği bir büyüklüğe ve karmaşıklığa ulaşmıştır. Her ne kadar tam otomasyondaki performans değerlerine toplayıcıdan-parçalara sistemi ile ulaşmak mümkün olmasa da toplama performansının artırılması için birçok yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemler; listeye toplama (pick-by-paper), el terminali ile toplama (pick-by-rf terminal), sesle toplama (pick-by-voice), ışıkla toplama (pick-by-light), araca monte ekranla toplama (pick-by-CMD (cart mounted display)) ve başucu göstergesi ile toplama (pick-by-HUD (head-up-display)) dır.

Listeye toplama sisteminde, toplayıcı ürünlerin konumunu, miktarını ve alınacak sırayı gösteren bir basılı liste yardımıyla ürünleri toplamaktadır. Özellikle küçük ölçekli depolarda

basit ve ucuz bir sistem olmasından dolayı yoğunlukla kullanılmaktadır. Ancak okuma ve yorumlama zorluklarından dolayı hata yapma riski oldukça yüksektir (Guo vd., 2014).

El terminali ile toplama, listeyle toplamanın basılı kağıt olmadan gerçekleştirilen bir çeşididir (Hompel ve Schmidt, 2006). Toplayıcı herhangi bir siparişe ait toplama bilgilerini depo yönetim sistemi (WMS) ile kablosuz olarak iletişim kuran RF terminali ekranında görebilmektedir (De Vries vd., 2016). Toplayıcı terminale entegre edilmiş barkod okuyucu ile ürün onaylarını yapabilmektedir. Ürün miktar bilgileri ise terminal ekranına girilerek depo yönetim sistemine gönderilmektedir.

Sesle toplama sisteminde ise toplayıcı mikrofon ve kulaklık aracılığıyla bilgisayar sistemi ile iletişime geçmekte, tüm talimatlar bilgisayar tarafından sesli olarak verilerek toplayıcı yönlendirilmekte ve ses tanıma sayesinde kontrol sağlanmaktadır (Schwerdtfeger, 2010). Bilgisayar sistemi toplayıcının konumu belirlemekte ve gitmesi gereken rafa yönlendirmektedir. Toplayıcının kaç adet ürün alması gerektiği rafa geldiğinde bilgisayar tarafından bildirilmektedir. Toplayıcı ise aldığı ürün miktarını sesli olarak bilgisayara iletmektedir. Diğer taraftan veri girişi için ses sistemi kullanıldığından, toplayıcı her iki elini de serbest bir şekilde aktif olarak kullanabilmektedir (Dujmešić vd., 2018). Bu sistem sayesinde sipariş toplama verimliliği artmakta ve toplama hataları önemli oranda azaltılabilmektedir. Ancak ilk yatırım maliyetinin yüksek olması, gürültülü depo ortamında sesli tanıma ve iletişimde güçlükler ve toplayıcının gün boyu monoton bir sese maruz kalması gibi zorlukları bulunmaktadır (Schwerdtfeger,2010).

Işıklı toplama sisteminde, toplayıcı rafın altına veya üstüne monte edilmiş bir ışığın yanması ile doğru rafı bulmaktadır. Raftaki küçük ekranda alınacak ürün miktarı gösterilmektedir. Toplayıcı gerekli miktardaki ürünü aldıktan sonra işlemi onaylamak için bir butona basmaktadır. Bu sistemde depolama alanı görsel olarak tanımlandığından ve toplanacak ürün miktarları için ekran kullanıldığından, toplamada geçen ölü zamanlar azalmakta ve toplayıcının performansı artmaktadır. Ancak sistem; yüksek ilk yatırım maliyetlerine, gelişmiş bir yönetim sistemine ve organizasyonel çabaya ihtiyaç duymaktadır (Baechler vd., 2016).

Araca monte ekranla toplama sistemi ise listeyle toplama sisteminde kullanılan listelerin toplama aracına monte edilmiş bir ekrana yansıtılması ile sipariş toplama operasyonunun gerçekleştirilmesidir. Bu sistem, listeyle toplama sistemine göre çok daha iyi bir performans göstermektedir (Guo vd., 2015).

Başucu göstergesi ile toplama sisteminde toplayıcı sipariş listelerini ve sırasını gösteren bir gösterge (HUD) takmaktadır. Toplayıcı ürünü sipariş kutusuna bıraktığında gösterge bir sonraki ürüne ait tabloyu görüntülemektedir. Bu sisteme örnek olarak Google Gözlük uygulaması verilebilir. En büyük avantajı çok hafif olması ve ek bilgisayar gerektirmeden yeterli işlem gücüne sahip olmasıdır (Guo vd., 2015).

Literatür Araştırması

Sipariş toplama, yüksek maliyetli olması ve hizmet kalitesini etkilemesi sebebiyle depolama faaliyetleri içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu yüzden literatürdeki çalışmalar sipariş toplama maliyetlerini ve süresini azaltmak amacıyla depo tasarımı (Roodbergen ve Vis, 2006), ürün yerleştirme (Jarvis ve McDowell,1991;Ito ve Kato, 20016), sipariş birleştirme (Yu ve De Koster, 2009) ve rotalama (Hwang vd.,2004) gibi yöntemlere odaklanmaktadır. Diğer taraftan sipariş toplama sürecine makineler ve bilgisayar sistemlerini dahil ederek sürecin otomatikleştirilmesi ve etkinliğinin artırılması ile ilgili çalışmalar da gerçekleştirilmektedir (Leung vd., 2020; Đukić vd., 2010; Tapia vd.2019). Ancak sipariş toplamada her ne kadar otomasyon sistemleri verimlilik ve performansta önemli iyileştirmeler

sağlasa da esneklikleri nedeniyle toplayıcı olarak insanın yeri makinelere bırakılamamaktadır. Bu bölümde sipariş toplama sürecinin herhangi bir noktasında insanın yer aldığı çalışmalar ile ilgili kısaca bilgi verilecektir.

Petersen ve Aase (2004) yapmış oldukları çalışmada, toplama, depolama ve rotalama kararlarının sipariş toplayıcı hareketleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Yazarlar her seferinde bir sipariş toplanan, rastgele depolama yapılan ve basit bir rotalama tekniği kullanılan bir simülasyon modeli üzerinde çalışmışlardır. Küçük sipariş miktarlarında sipariş birleştirmenin en fazla tasarrufu sağladığını ve sınıflandırmaya veya hacme dayalı depolama politikalarının da neredeyse sipariş birleştirme kadar tasarruf sağladığını bildirmişlerdir. Petersen vd. (2004) bir manuel sipariş toplama deposunda sınıf tabanlı depolama (Class-based storage) yöntemi ile operasyon verimliliğini arttırmaya çalışmışlardır. Kullanılan yöntem ile toplayıcıların seyahat sürelerinde %12 ile %26 arasında iyileştirme sağlandığı bildirilmiştir. Reif ve Günthner (2009) artırılmış gerçeklik ve görüntü ile toplamanın objektif ve önemli bir lojistik operasyonda uygulamasını incelemiş ve sipariş toplama üzerinde büyük ölçüde geliştirici bir etki yarattığını tespit etmişlerdir. Grosse ve Glock (2013) sipariş toplama sürecinde insan öğrenmesinin yaygınlığını tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmada farklı öğrenme eğrileri kullanılarak sipariş toplama sürecine etki eden depo tasarımı veya çalışma planları yapılırken insan öğrenmesinin dikkate alınması gerektiği bildirilmiştir. Guo vd. (2014) listeyle toplama, ışıkla toplama, arabaya monte ekranla toplama ve başucu göstergesi ile toplama yöntemlerini doğruluk, hata türleri, görev süresi, öznel görev yükü ve kullanıcı tercihleri açısından değerlendirmişlerdir. Yazarlar, arabaya monte ekranla toplama ve başucu göstergesi ile toplama yöntemlerinin değerlendirilen kriterler açısından daha üstün olduklarını bildirmişlerdir. Grosse vd.(2015) sipariş toplamada insan faktörünü temel alarak planlanan (tasarlanan) sipariş toplama sistemlerinde dikkate alınması gereken konuları belirlemişlerdir. Bunlar, insanların sipariş toplama sistemlerin merkezinde yer aldığından çalışan-sistem etkileşimin sistemin performansı ve işçi sağlığı açısından belirleyici olduğu, çalışanların birbirinden farklı olduğu, insandan kaynaklı hataların her zaman meydana gelebileceği, çalışanlarda öğrenme, unutma, can sıkıntısı ve yorgunluk meydana gelebileceği ve çalışanların iş sağlığı ve güvenliği sorunlarına maruz kalabileceğidir. Funk vd.(2015) çalışmalarında, sipariş toplama operasyon performansını arttırmak için artırılmış gerçeklikle desteklenmiş hem sabit hem de mobil sistemlerin avantajlarını birleştiren OrderPickAR isimli hareketli kamera-projektör toplama aracı geliştirmişlerdir. Sistemde 3 çift kamera-projektör kullanılmış ve iki çifti araçtaki işlenmiş siparişlere ait kutulara dönükken, bir çifti ise raftaki ürünlere dönük olarak planlanmıştır. Sistemde projektörler ürün seçmek ve depolamak için rafları vurgulamak için tasarlanmıştır. Yazarlar, geliştirilen sistemin geleneksel sistemlere göre 2 kat daha hızlı olduğunu ve hata oranlarını 9 kata kadar düşürdüğünü bildirmişlerdir. Wu vd.(2016) çalışmalarında, Amerika'daki sipariş toplamaların %80'inin manuel olarak yapıldığından hareketle desteklenmemiş listeyle toplamayı (pick-by-paper), ağırlık kontrolü ile desteklenmiş ışıkla toplama (pick-by-light), başucu göstergesi ile toplama (pick-by-HUD) ve birleştirilmiş ışıklı başucu göstergesi ile toplama (pick-by-light and HUD) sistemleri ile deneysel olarak karşılaştırmışlardır. Sipariş hazırlandıktan sonra kontrol noktasında geliştirilen algoritma ile ağırlık kontrol edilmektedir. Sipariş kabul edilebilir ağırlık sınırları içindeyse toplayıcı bir sonraki siparişe geçmekte, değil ise hatalı, eksik veya fazla ürün toplayıcı tarafından düzeltilmekte ve sipariş tekrar kontrol edilmektedir. Yazarlar en fazla hatanın (15) listeyle toplamada olduğu ve en az hatanın (1) ise ışıkla toplama sisteminde olduğunu bildirmişlerdir. Gajšek vd. (2017) çalışmalarında, manuel sipariş toplama operasyonunda insan unsurunu ele alan literatürdeki çalışmaları incelemişlerdir. Yazarlar, çalışma sonucunda sipariş toplamayla ilgili bütünsel ve sistemik bir yaklaşıma dayalı birçok iyileştirme alanı olduğunu bildirmişlerdir. Grosse vd.(2017) yapmış oldukları çalışmada, insan faktörünün sipariş toplama

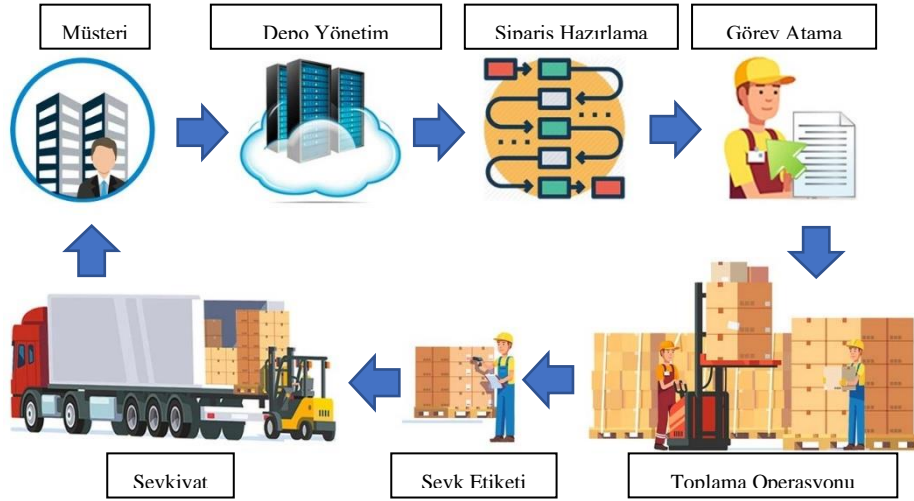
operasyonları üzerindeki önemini incelemişlerdir Analiz sonuçları, sipariş toplama ile ilgili önceki araştırmalara yönetim odaklı verimlilik kriterlerinin egemen olduğunu ve sipariş toplama sistemlerinin tasarımı ve yönetiminde insan faktörüne açıkça dikkat edilmediğini göstermektedir. Kretschmer vd. (2017), çalışmalarında toplayıcı olarak çalışanların sıhhatlerini, iş yeteneklerini ve performanslarını arttırmak için sipariş toplamada kullanılan sistemleri ve teknolojik ekipmanları incelemişlerdir. Çalışanların bilişsel yük, kapasite, performans ve strese yatkınlık açısından bireysel olarak farklı oldukların, gelecekte insanların makinelerle değiştirilemeyeceğinden hareketle sipariş toplamada kullanılacak teknolojik ekipman ve kullanıcı ara yüzlerinin çalışana göre özelleştirilebilmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Sham ve Hussin (2018) manuel sipariş toplamada verimliliği arttırmak amacıyla akıllı yük arabası uygulaması geliştirmişlerdir. Akıllı yük arabası dokunmatik ekran, barkod ve RFID sistemi, paket ve araba modülü ve hataları azaltıp verimliliği arttıracak diğer isteğe bağlı sistemlerden oluşmaktadır. Çalışmada geliştirilen uygulama ile normal yük arabaları android sistem üzerinde çalışan bir mobil uygulamayla akıllı hale gelmektedir. Bunun için sisteme deponun sayısal haritasının, depodaki envanterin ve sipariş listelerinin entegre edilmesi gerekmektedir. Thomas vd.(2018) çalışmalarında, sipariş toplamada insan kaynaklı hataların azaltılması için Radyo frekansı tanımlama (RFID) tabanlı bir doğrulama sistemi önermişlerdir. Geliştirilen sistem başucu göstergesi ile toplamaya entegre (pick-by-HUD with RFID) edilmiş ve buton doğrulamalı ışıkla toplama, barkod doğrulamalı listeye toplama ve doğrulamasız listeye toplamaya göre düşük hata oranları ve iş yükü ile daha hızlı toplamaya olanak sağladığı bildirilmiştir. Zhao vd. (2019) toplayıcıdan parçalara sisteminin uygulandığı bir manuel sipariş toplama operasyonu için genetik algoritma yaklaşımı le iki amaçlı bir model önermişlerdir. Modelde işçilerin yorgunluğu ve iş yükü dikkate alınmıştır. Model toplayıcılar için çizelgeme ve dinlenme sayılarını belirlemektedir. Geliştirilen model bir vaka çalışması üzerinden uygulanmıştır. Fan ve An (2020) manuel sipariş toplamada ölçeklenebilir ve giyilebilir bir arttırılmış gerçeklik sistemi geliştirmişlerdir. Geliştirilen sistem önceki çalışmalardan farklı olarak depo zemini ile ilişkilendirilmiş bir navigasyon sistemi kullanmaktadır. Sistem bir otomobil montaj hattında uygulanmış ve mevcutta kullanılan listeye toplama yöntemine göre insan hatalarının azaltıldığı ve toplam verimliliğin arttığı bildirilmiştir. Zhao vd. (2020) manuel sipariş toplama operasyonunda toplayıcıların iş yükünün dengelenmesi için bir model önermişlerdir. Modelin verimli ve etkili bir şekilde çözümlenmesi için yinelemeli yerel arama algoritması (Iterated Local Search Algorithm) geliştirmişlerdir. Geliştirilen model ve yöntem bir gerçek hayat problemi üzerinde denenmiştir. Winkelhaus vd. (2021) ikame edici ve destekleyici teknolojilerin kullanıldığı sipariş toplama operasyonunu Sipariş Toplama 4.0 olarak tanımlamışlar ve kavramsal bir çerçeve sunmuşlardır. Çalışmada Sipariş Toplama 4.0 “ bireysel ve heterojen müşteri siparişlerinin bir depodaki çok çeşitli mallardan küçük parti boyutlarında verimli ve sürdürülebilir bir şekilde derlendiği sosyoteknik bir sipariş toplama sistemidir. Bu nedenle, Sipariş Toplama 4.0, insan faktörleri hedeflerinin yanı sıra destekleyici ve ikame edici teknolojilerin yüksek düzeyde otomasyonunu dikkate alır.” şeklinde tanımlanmıştır. Füchtenhans vd. (2021) akıllı aydınlatma sistemlerinin üretim ve lojistik gibi endüstriyel ortamlarda kullanımını ele alan bir literatür taraması yapmışlardır. Çalışmada akıllı aydınlatma sistemlerinin sipariş toplama operasyonunda sağladığı verimlilik potansiyeli tartışılmıştır.

Manuel sipariş toplama ile ilgili literatür incelendiğinde çalışmaların genelde, sipariş toplama stratejilerinin karşılaştırılması, toplama operasyonunu destekleyici teknolojilerin geliştirilmesi ve bu teknolojilerin insan üzerindeki etkileri üzerine odaklandığı görülmektedir. Hata tespit etmek amacıyla ağırlık kontrol noktası uygulanması ile ilgili sadece bir tane deneysel çalışma bulunmakta olup yeterli çalışmaların olmadığı görülmüştür. Bu çalışmada manuel sipariş toplamada hata tespiti için ağırlık kontrol noktası uygulaması lojistik bir

deponun gerçek hayat problemine uygulanmaktadır. Depoda AS/RS (Automated Storage and Retrieval System) otomatik depolama sistemi tam paletleri toplama noktasına beslemekte, karma paletler ise toplayıcılar tarafından toplanmaktadır. Bu nedenle ağırlık kontrol noktası sadece karma paletler için uygulanmıştır. Uygulama gerçek hayat probleminin ele alındığı bir yıllık verileri içerdiğinden literatüre önemli derecede katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Problem Tanımı

Çalışma uluslararası faaliyet gösteren şirketlere hizmet üreten Konya’da yerleşik bir lojistik depoda gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın yapıldığı lojistik depoda ürün kolileri 0,5 kg ile 21 kg arasında değişmekte olup karma palet sevkiyatları iş hacminin %30’nu oluşturmaktadır. Ürünlerin satışı gerçekleştirildikten sonra depo bölümüne sipariş hazırlama ile ilgili iş emri gelmekte, depo yönetim sistemi (warehouse management system) programı teslim edilecek noktalara göre siparişleri hazırlamaktadır. Bu aşamada program tarafından ne kadar tam palet, ne kadar karma palet sevk edileceği belirlenmektedir. Tam palet ve karma palet olarak sevk edilecek siparişler belirlendikten sonra siparişin hazırlanma süreci başlamaktadır. Öncelikle karma paletler hazırlanmaktadır. Depo yönetim sistemi karma palet siparişlerini planlayıp hazırladıktan sonra toplayıcılara palet bazında iş emirleri ataması yapmaktadır. Her toplama görevi için gidilecek lokasyon sayısı siparişin çeşitliliğine göre değişmektedir. Depoda el terminali ile sipariş toplama gerçekleştirilmektedir. Depoda gerçekleştirilen olağan karma palet toplama süreci Şekil.1’deki gibidir.

Şekil 1: Karma palet sipariş toplama süreci

İş emrini alan toplayıcı elektrikli istif araçları kullanarak sipariş listesinde bulunan ürünleri sırayla toplamaya başlamaktadır. Toplayıcı el terminaline düşen sipariş bilgilerine göre birinci ürünün bulunduğu lokasyona gitmekte, ürün barkodunu okutmakta ve aldığı ürün miktarını terminale girerek bir sonraki ürüne geçmektedir. İş emirleri tamamlandıktan sonra palet ambalajlanmakta ve sevk etiketi yapıştırılarak sevke hazır hale getirilmektedir. Karma paletler ve tam paletler yükleme alanında birleştirilmekte, araçlara yüklendikten sonra süreç tekrar başa dönerek yeni siparişler hazırlanmaya başlamaktadır. Sipariş toplama operasyonlarında görevin tam ve doğru olarak gerçekleşip gerçekleşmediği toplayıcıların sorumluluğundadır.

Sevk edilen siparişlerin doğruluğu teslim noktasındaki mal kabul esnasında kontrol edilmektedir. Teslim noktasındaki müşteri personeli, fiziksel kontrol ile mal kabulünü gerçekleştirmektedir. Süreçten de anlaşıldığı üzere mevcut durumda toplanan siparişin

doğruluğu son noktada müşteri tarafından kontrol edilmektedir. Sipariş toplamada gerçekleşen eksik veya fazla toplamalar müşteriye yansımakta ve müşteri eksik veya fazla ürün tespit eder ise müşteri şikâyet portalına kayıt açmaktadır. Açılan her şikâyet için lojistik depo, müşterisine belli bir oranda ceza ödemek zorundadır.

Çalışmanın yapıldığı lojistik depo, 2018 yılında sipariş toplama sürecinde miktar kontrolünü tamamen toplayıcılar üzerinden yaparak sevkiyatlarını gerçekleştirmiştir. 2018 yılında karma palet toplama operasyonunda toplanan koli sayısı, karma palet sayısı, müşteride tespit edilen eksik veya fazla koli sayısı ve operasyondan kaynaklı hataların sebep olduğu müşteri şikâyet sayısı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: 2018 Yılı Karma Palet Operasyon Bilgileri

2018				
Aylar	Toplanan Koli Sayısı	Karma Palet Sayısı	Eksik/Fazla Koli Sayısı	Müşteri Şikâyet Sayısı
Ocak	624.132	11.891	32	4
Şubat	692.334	12.222	61	8
Mart	733.344	12.474	27	4
Nisan	610.676	11.140	166	9
Mayıs	707.130	12.559	27	14
Haziran	596.179	10.803	1	1
Temmuz	602.123	11.090	248	57
Ağustos	670.083	11.922	15	3
Eylül	611.183	11.793	24	1
Ekim	645.610	12.960	22	6
Kasım	518.967	9.718	16	9
Aralık	425.590	8.902	4	3
Toplam	7.437.351	137.474	643	119

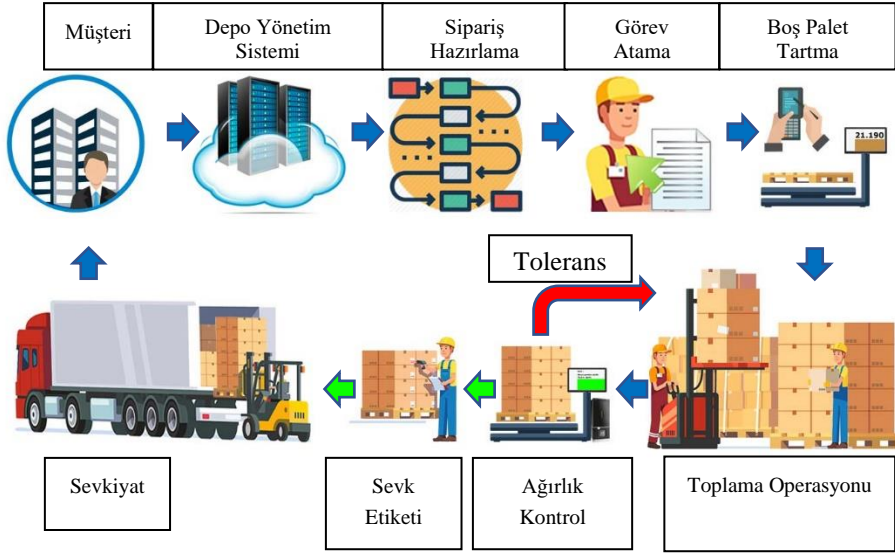
Tablo 1’de görüldüğü gibi 2018 yılında 7.437.351 adet koli, 137.474 adet palette toplanmış ve müşteriye sevk edilmiştir. Müşteride 643 adet eksik veya fazla koli hatası tespit edilmiş ve bu hatalar 119 şikâyetle raporlanmıştır. Eksik veya fazla koliden kaynaklanan 213,8 palette bir koli hatası, 1155,2 palette ise bir müşteri şikâyeti gerçekleşmiştir.

Uygulamanın yapıldığı lojistik depoda el terminali ile sipariş toplama operasyonu, yukarıda anlatıldığı üzere manuel olarak iş görenler tarafından gerçekleştirilmektedir. Emek yoğun bu operasyon sırasında istenmeyen hatalı toplama gerçekleşebilmektedir. Hatalı gönderimler, müşteri şikâyetlerine ve operasyonların tekrarlanması gibi maliyetlere neden olmaktadır. Dolayısıyla, depo içerisinde bu operasyonların etkinliği ve verimliliği maliyetleri önemli ölçüde etkilemektedir. Bu hatalı toplamalar dikkatsizlikten, yorgunluktan, süre baskısından, stresten ve tecrübe eksikliğinden kaynaklanabilmektedir. Her ne kadar işletmeler tecrübeli iş gören çalıştırsa bile yukarıda belirtilen farklı nedenlerden dolayı hala süreç içerisinde istenmeyen hatalı toplamalar gerçekleşebilmektedir. Bu sebeplerle, depodan ürün sevkiyatı gerçekleşmeden görevin tam ve doğru olarak gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol edecek toplayıcılar haricinde bir mekanizmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Böylelikle hata ve eksiklikler sevkiyat öncesi tespit edilerek geri dönüş maliyetleri, tekrarlanan operasyon maliyetleri, müşteri şikâyetleri ve müşteri şikâyetlerinden kaynaklanan ceza maliyetleri engellenebilecektir.

Ağırlık Kontrol Noktası

Bu çalışmada, sipariş toplama operasyonundan kaynaklı hatalı toplamaları ve müşteri şikâyetlerini azaltmak amacıyla karma palet toplama sürecinin sonuna ağırlık kontrol noktası

önerilmektedir. Sipariş toplama operasyonu tamamlandıktan sonra, sevkiyat öncesi ağırlık kontrol mekanizması geliştirilmiştir. Önerilen sistemin tüm mali giderleri uygulamanın yapıldığı işletme tarafından karşılanmış ve ağırlık kontrol mekanizmasının WMS ile entegrasyonu işletmenin IT ekibi tarafından sağlanmıştır. Değiştirilmiş yeni sipariş toplama süreci Şekil 2’deki gibidir.

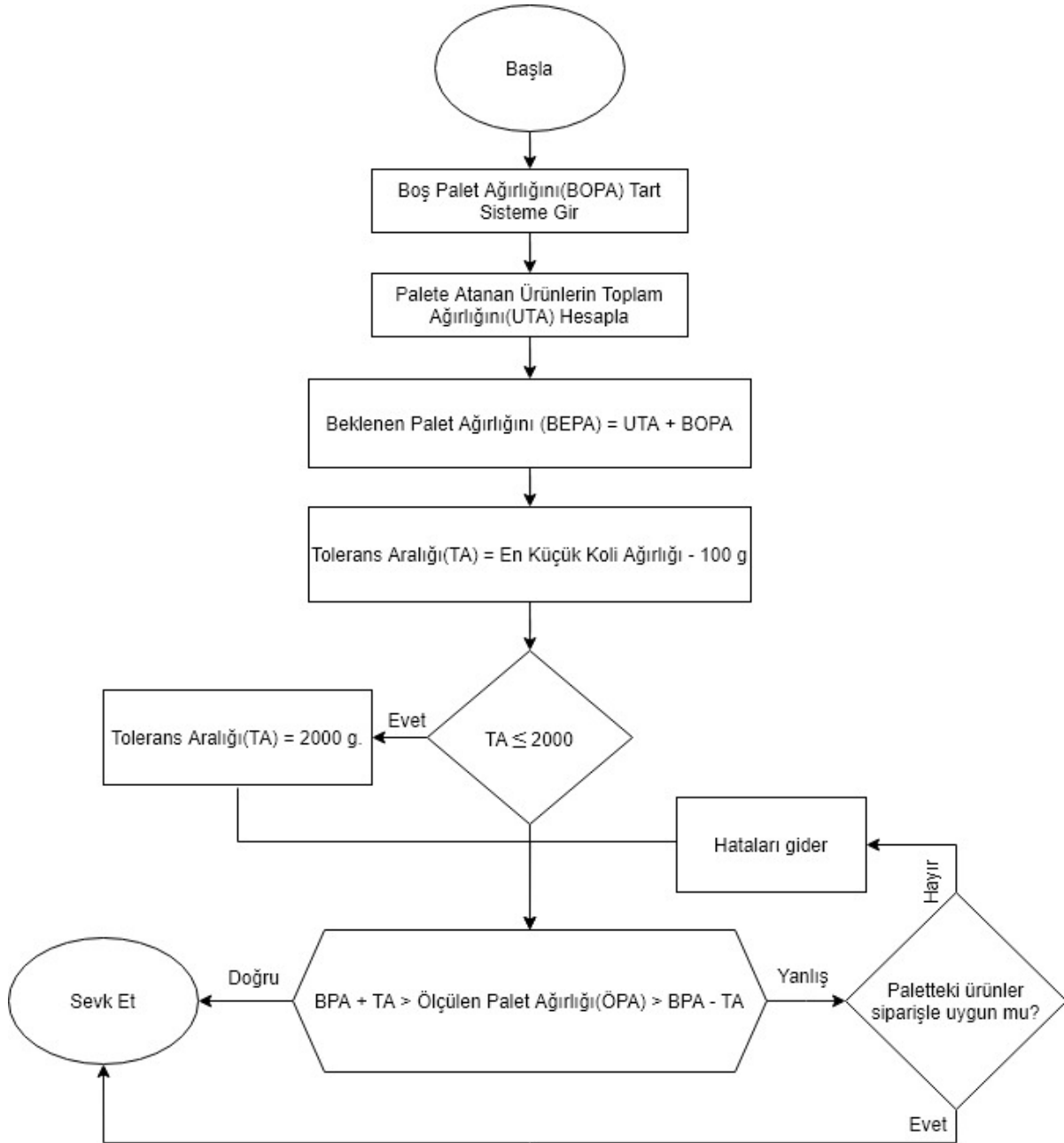
Şekil 2: Ağırlık Kontrol Noktası Eklenmiş Sipariş Toplama Operasyonu

Ağırlık kontrol noktası eklenmiş süreçte WMS sistemi toplayıcıya görev atadıktan sonra toplayıcı boş bir palet almaktadır. Uygulamanın yapıldığı lojistik depoda euro paletler kullanılmakta olup ağırlıkları 18 kg ile 23,5 kg arasında değişmektedir. Toplayıcı bu paleti tartarak boş ağırlığını el terminali aracılığı ile sisteme kaydetmektedir. WMS sistemi palet atanan kolilerin toplam ağırlığı ile boş palet ağırlığını toplayarak beklenen palet ağırlığını hesaplamaktadır. Daha sonra toplayıcı iş emrini tamamladıktan sonra paleti ağırlık kontrol noktasına getirmektedir. Ağırlık kontrol sistemi bir tartı ve bilgisayardan oluşmakta ve WMS sistemi ile entegre olarak çalışmaktadır. Ağırlık kontrol sisteminin çalışma prensibi Şekil 3’te gösterilmiştir.

Tamamlanan palet ağırlık kontrol noktasına yerleştirildiğinde öncelikle WMS’den o palet için beklenen ağırlık miktarı alınmaktadır. Daha sonra tolerans aralığı palet için hafif koliden 100 gr. çıkartılarak hesap edilmektedir. Bunun sebebi tartımda en az bir koli hatasını yakalamaya çalışmaktır. Ancak eğer sonuç 2000 gr.’dan küçük ise tolerans aralığı 2000 olarak belirlenmektedir. Bunun sebebi ise üretimden kaynaklı dolum hatalarının sebep olduğu sapmaları engellemektir. Her bir küçük gramajlı üründe 5-10 gr.’lık sapma palette 1000 ila 2000 gr. sapmalara neden olmaktadır. Son olarak toplanan palet tartılmakta $\pm$ tolerans aralığında ise palet ambalajlanarak sevkiyat için hazırlanmaktadır. Eğer palet $\pm$ tolerans aralığında değil ise toplayıcı uyarı almakta ve palet kırmızı olarak işaretlenmektedir. Vardiya şefi iş emri ile paletteki ürünleri karşılaştırmaktadır. Eğer uyumlu ise palet sevkiyat için hazırlanmaktadır, uyumlu değil ise eksik ve hatalı ürünler tespit edilerek toplayıcının paletteki ürünleri iş emri ile uyumlu hale getirmesi sağlanmaktadır. Palet, iş emri ile uyumlu hale getirildikten sonra tekrar tartılmak için ağırlık kontrol noktasına getirilmektedir. Palet ağırlığının $\pm$ tolerans aralığında olduğu onaylandıktan sonra sevkiyat işlemi gerçekleştirilmektedir.

Literatürde manuel sipariş toplama operasyonunda ağırlık kontrol noktası ile hata tespitine yönelik bir çalışma olduğu daha önceki bölümlerde belirtilmiştir. Bu çalışmada Wu vd.

(2016) daha önce hiçbir tecrübesi olmayan toplayıcıların %66,7'sinin hatalı ürün, %66,7'sinin fazla ürün ve %22,2'sinin eksik ürün topladığını ağırlık kontrol sistemi ile tespit ettiklerini bildirmiştir. Bu veriler ışığında çalışmamızda ağırlık kontrol sistemi ile hataların en az %66,7'sinin tespit edilmesi beklenmektedir.

Şekil 3: Ağırlık Kontrol Akış Şeması

Çalışmanın Kısıtları

Bu çalışmada önerilen ağırlık kontrol noktasının en önemli kısıtı tolerans aralığıdır. Üretim sisteminden kaynaklı $\pm$ dolum farklılıkları tolerans aralığı kullanmayı zorunlu hale getirmektedir. Çalışmada tolerans aralığı $\pm$ 2000 gr. olarak belirlenmiş olup bunun altındaki hatalar tespit edilememektedir.

Bir diğer kısıt ise zaman aralığıdır. Uygulamanın yapıldığı depo 2016 yılında faaliyete

başlamıştır. 2018 verilerine göre depoda ortalama aylık 620.000 adet, günlük ise 25.000 adet koli toplanmaktadır. İşletme, iş yükünün fazlalığından dolayı tam sayım vb. farklı yöntemlerle önerilen sistemin kıyaslanmasını zaman kaybı olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple çalışma 2019 yılında yapılmasına rağmen sistemin verimliliği 2018 yılı ölçümleri ile kıyaslanmıştır. Çalışmada yer alan toplayıcıların %75'i deponun açılış tarihinden itibaren çalışmakta olup en az 3 yıllık bir tecrübeye sahiptirler. Ancak yine de zaman içinde edinilen tecrübeler hataların azalmasında rol oynayabilir. Diğer bir husus ise sipariş yapılarının değişmesidir. Zaman içinde siparişler daha büyük koliler veya daha küçük koliler içerebilir. Bu durum hatalarda belli oranlarda artış veya azalışlara sebep olabilir.

Bulgular

Aşağıda ağırlık kontrol süreci ile ilgili bir örnek verilmiştir. Tablo 2'de toplayıcıya gönderilen iş emrindeki 1 palete toplanacak ürün bilgileri yer almaktadır.

Tablo 2: Bir palete toplanacak ürün bilgileri

Sipariş No:	S000001			
Palet No:	P000001			
Ürün Kodu	Ürün Adet	Koli Adet	Birim Koli Ağırlık(gr.)	Toplam Ağırlık(gr.)
XXXXXX1	672	14	5.375	75.250
XXXXXX2	42	7	645	4.515
XXXXXX3	252	7	4.126	28.882
XXXXXX4	160	10	11.830	118.300
XXXXXX5	528	22	3.047	67.034
XXXXXX6	66	11	487	5.357
XXXXXX7	160	10	11.840	118.400
Palet Toplamı:	1.880	81	37.350	417.738

Ürün bilgileri incelendiğinde UTA'nın 417.738 olduğu ve paletteki en hafif kolinin 487 gr. olduğu görülmektedir. TA'yı hesaplamak için 487 den 100 çıkartılınca 387 kalmakta ve bu sonuç 2000 den küçük olmaktadır. Dolayısıyla bu örnekte TA 2000 gr. olarak uygulanacaktır. Toplayıcı boş paleti tartmış ve BOPA'yı 22.400 gr. olarak tespit etmiştir. Dolayısıyla WMS sistemi BEPA'yı 440.138 olarak hesaplamıştır. Toplayıcı toplama operasyonunu tamamladıktan sonra paleti kontrol ağırlık noktasına getirerek tartmıştır. Tartımlara ait bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Palet Tartım Bilgileri

	Palet No	BEPA	ÖPA	Min. Tolerans	Max Tolerans	Min. Kg.	Fark	Sonuç
1. Tartım	P000001	440.138	437.400	438.138	442.138	0.487	2.738	RET
2. Tartım	P000001	440.138	439.400	438.138	442.138	0.487	0.738	ONAY

İlk tartımda ÖPA 437.400 olarak ölçülmüştür. Bu ölçümün tolerans aralığının dışında olduğu tespit edildiğinden sistem onay vermemiştir. Vardiya şefi yaptığı kontrol sonrası XXXXXX6 kodlu üründen 2 koli eksik toplandığını tespit etmiştir. Belirlenen eksiklikler toplayıcı tarafından tamamlandıktan sonra palet tekrar tartılmış ve ÖPA'nın tolerans sınırları içinde olduğu görülmüş ve sevkiyat için onay verilmiştir.

Önerilen bu sistem, uygulamanın yapıldığı lojistik depodaki sipariş toplama operasyonu sürecine Ocak 2019 tarihinde eklenmiştir. 2019 yılında karma palet toplama operasyonuna ait ret verilen palet sayısı, tolerans miktarından eksik/fazla ölçülen palet sayısı ve bunların

ortalama eksik/fazla miktarları ile yapılan düzeltmeler sonucunda müşteride çıkan eksik/fazla koli sayısı ve bunlara bağlı müşteri şikâyet sayısı Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: 2019 Yılı Karma Palet Operasyon Bilgileri

2019									
Aylar	Toplanan Koli Sayısı	Karma Palet Sayısı	Ret Verilen Palet Sayısı	Tolerans Dışı Fazla Ölçülen Palet Sayısı	Palet Başına Ortalama Fazla Ölçüm (Gram)	Tolerans Dışı Eksik Ölçülen Palet Sayısı	Palet Başına Ortalama Eksik Ölçüm (Gram)	Tolerans Limiti İçerisinde Gönderilen Eksik/Fazla Koli Sayısı	Müşteri Şikâyet Sayısı
Ocak	655.428	12.401	854	124	8.770	730	-11.500	2	1
Şubat	653.516	12.022	719	221	8.520	498	-12.742	1	1
Mart	683.519	12.113	1.201	364	7.580	837	-10.555	6	4
Nisan	647.732	12.277	1.109	385	6.900	724	-11.478	0	0
Mayıs	665.597	12.071	1.040	177	11.740	863	-9.785	5	3
Haziran	541.536	9.828	957	201	12.100	756	-13.574	5	1
Temmuz	717.796	13.304	1.539	255	8.500	1.284	-22.116	0	0
Ağustos	679.351	12.453	1.425	411	9.660	1.014	-14.789	12	5
Eylül	697.655	13.062	1.530	322	8.770	1.208	-14.567	1	1
Ekim	653.174	12.508	1.264	303	6.820	961	-7.855	0	0
Kasım	584.147	11.319	1.032	401	7.540	631	-11.587	0	0
Aralık	475.09	9.211	1.092	341	6.850	751	-16.422	14	5
Toplam	7.654.541	142.569	13.762	3.505	8.355	10.257	-13.530	46	21

Tablo 4'de görüldüğü gibi 2019 yılında 7.654.541 adet koli, 142.569 adet palette toplanmıştır. Ağırlık kontrol noktasındaki tartımlarda 13.762 paletin tolerans aralığının dışında olduğu tespit edilmiştir. Bu paletlerin yaklaşık olarak her dört tanesinden birinin beklenenden daha ağır, üç tanesinin ise daha hafif olduğu belirlenmiştir. Ağırlığı fazla ölçülen paletlerde ortalama fazlalık 8.355 gr. iken eksik ölçülenlerde -13.530 gr.'dır. Vardiya şefi tam sayım yaparak hataları tespit etmiş ve hataların tamamı toplayıcılar tarafından giderildikten sonra tekrar tartım yapılarak onay alınmış ve sevkiyat gerçekleşmiştir. Sevk edilen paletlerden müşterideki kontrol sonrası 46 adet koli hatası tespit edilmiş ve bu hatalar 21 şikâyetle rapor edilmiştir. Ağırlık kontrol noktasının sürece eklenmesi ile 3099,3 palette bir koli hatası, 6789 palette ise bir müşteri şikâyeti gerçekleşmiştir.

Sonuç

Depoların tedarik zinciri içerisinde stratejik önemi her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle depoların içerisinde gerçekleştirilen operasyonların hizmet kalitesi, maliyetler ve müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Depo içerisindeki operasyonların %50 ila 60'ı sipariş toplama operasyonundan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar sipariş toplama destekleyici teknolojiler ve otomasyon sistemleri geliştirilse de, esnekliği nedeniyle insan sipariş toplama operasyonunun en önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak insan doğası gereği hata yapmaya eğilimlidir. Sipariş toplamada insan hatasından kaynaklı hatalı toplamalar ise geri dönüş maliyetlerine, operasyonların tekrarlanmasına ve müşteri şikâyetlerine neden olmaktadır. Dolayısıyla sevkiyat öncesi sipariş toplamaya bağlı hatalarının tespit edilerek önemli maliyet tasarruflarının sağlanacağı ve daha az müşteri şikâyetinin gerçekleşeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı sipariş toplama sürecinde operasyonlara bağlı hataların sevkiyat öncesi tespit edilerek iyileştirilmesidir. Bu amaçla çalışmada sevkiyat öncesi olası hataları tespit etmek için sürecin sonuna bir ağırlık kontrol mekanizması eklenmesi önerilmiştir. Ağırlık kontrol noktası ile toplayıcılar siparişteki olası hataları belirlemekte veya siparişin doğruluğunu teyit etmektedir. Böylelikle hatalı sevkiyatlar engellenerek müşteri hizmet düzeyi

yükseltilmekte ve işletme olası geri dönüşlere ve sözleşmelere bağlı ceza maliyetlerine katlanmamaktadır.

Önerilen sistemin etkinliğini ölçmek amacıyla uluslararası müşterilere hizmet üreten bir lojistik deponun manuel sipariş toplama sürecinde gerçek hayat uygulaması yapılmıştır. Uygulamanın yapıldığı depoda el terminali ile sipariş toplama operasyonu gerçekleştirilmektedir. Sürece toplama operasyonu tamamlandıktan sonra sevkiyat öncesi ağırlık kontrol noktası eklenmiştir. Ağır kontrol noktasının etkinliğini ölçmek için 2018 ve 2019 yılı verileri karşılaştırılmıştır. 2018 yılında hiç kontrol yapılmazken, 2019 yılında ağırlık kontrol noktasında 13.762 adet paletin tolerans aralığı dışında olduğu tespit edilmiştir. Yapılan incelemede bu paletlerin %25'nin beklenenden ağır, kalan %75'nin ise hafif olduğu belirlenmiştir. Bazı siparişlerde paletin büyük bir çoğunluğunu tek bir ürün oluşturmaktadır. Böyle bir siparişte toplayıcı ürünün yer aldığı tam bir paletten eksiltme yapmaktadır. Az eksiltelen paletler ise ağırlık kontrol noktasında ağır gelmektedir. İnsan kaynaklı eksik toplamalar ise paletlerin daha hafif olmasına sebep olmaktadır. Tolerans dışında olduğu tespit edilen paletler vardiya şefleri tarafından tam sayıya tabi tutulmuştur. Belirlenen eksik/fazla koli hataları toplayıcılar tarafından giderilerek sevkiyatlar gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında 643 hatalı koli sevk edilmiş iken, 2019'da bu sayı 46'ya düşmüş ve hatalı koli sevkiyatında %92,85'lik bir iyileşme sağlanmıştır. Önerilen sistem ile çalışmanın başında beklenen iyileşmeden (%66,7) daha iyi sonuçlar elde edilmiştir. 2018 yılında 119 müşteri şikâyeti gerçekleşirken, 2019'da bu sayı 21'e düşmüş ve %82,35'lik bir azalma sağlanmıştır. 2018 yılında 214 palette bir hatalı koli toplanırken, 2019'da 3.099 palette bir hatalı koli toplanmış ve bu sayı %1350 iyileştirilmiştir. 2018 yılında 1.155 palette bir müşteri şikâyeti gerçekleşirken, 2019'da 6789 palette bir müşteri şikâyeti gerçekleşmiş ve bu sayı %487 iyileştirilmiştir. Görüldüğü gibi sipariş toplamada önerilen ağırlık kontrol noktası amaca uygun şekilde hatalı sevkiyatları önemli oranda engellemiş ve müşteri şikâyetlerinin, müşteri şikâyetlerine bağlı cezaların ve geri dönüş maliyetlerinin önemli oranda azalmasına katkı sağlamıştır.

Ağırlık kontrol noktası kullanılmasına rağmen az da olsa hatalı koli toplama gerçekleşmiş ve müşteri şikâyetleri oluşmuştur. Bu şikâyetlerin oluşma sebebi ise tolerans aralığının (en küçük ± 2000 gr.) en hafif koli ağırlığından (500 gr.) daha fazla olmasıdır. Siparişlerde 21.000 gr. ile 500 gr. arasında koliler olabilmektedir. Özellikle ağır kolilerdeki ± 5 dolun sapmaları, ağırlık kontrol noktası toleransının küçük olmasını engellemektedir. Bu sebeple bazı siparişlerde özellikle hafif kolilerin eksik veya fazla olup olmadığı tespit edilememiştir. Ağırlık kontrol noktasının en önemli eksikliği hatayı tespit ettikten sonra hangi ürün grubunun eksik veya fazla olduğunu belirleyememesidir. Wu vd. (2016)'nın yaptığı çalışmada katılımcılar hangi ürünlerin eksik veya fazla olduğunu belirlemenin zor ve sıkıcı olduğunu özellikle büyük miktarda siparişlerde daha da zorlaştığını söylemişlerdir. Bu nedenle çalışmamızda ağırlık kontrol noktası hata tespit ettikten sonra tam sayım kontrolü ikinci bir olarak vardiya şefleri tarafından yapılmış ve toplayıcıların eksik/fazla ürün belirlemek yerine ürün toplamaya odaklanmaları sağlanmıştır. Diğer taraftan hataların hangi ürün gruplarından kaynaklandığının %100 tespiti için RFID veya hologram etiketler uygulanabilir. Ancak bu sistemler ağırlık kontrol noktası sistemine göre hem ilk yatırım hem de işletme maliyetleri açısından çok pahalıdır. Bu sebeple özellikle küçük ölçekli depolarda ağırlık kontrol sistemi önemli maliyet avantajları da sağlamaktadır.

Bu çalışma gelecekte yapılacak olan farklı manuel sipariş toplama yöntemlerinde uygulanacak olan ağırlık kontrol noktası ile ilgili çalışmalara temel oluşturmaktadır. Araştırmacılara gelecekte ağırlık kontrol noktası ile yapılan hata türlerinin tespiti, ağırlık kontrol noktasının toplama sürelerine etkisi ve tolerans aralığının optimize edilmesi ile ilgili çalışmalar önerilmektedir.

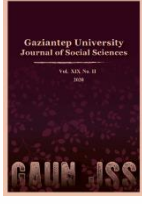

Kaynakça

- Atmaca, E., & Öztürk, A. (2014). Literatür araştırması: sipariş toplama politikaları ve otomatik depolama ve boşaltma sistemleri (AS/RS). *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(2), 120-134.
- Baechler, A., Baechler, L., Autenrieth, S., Kurtz, P., Hoerz, T., Heidenreich, T., & Kruell, G. (2016, January). A comparative study of an assistance system for manual order picking--called pick-by-projection--with the guiding systems pick-by-paper, pick-by-light and pick-by-display. In *2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)* (pp. 523-531). IEEE.
- Dallari, F., Marchet, G., & Melacini, M. (2009). Design of order picking system. *The international journal of advanced manufacturing technology*, 42(1-2), 1-12.
- De Koster, R., Le-Duc, T., & Roodbergen, K. J. (2007). Design and control of warehouse order picking: A literature review. *European journal of operational research*, 182(2), 481-501.
- De Vries, J., De Koster, R., & Stam, D. (2016). Exploring the role of picker personality in predicting picking performance with pick by voice, pick to light and RF-terminal picking. *International Journal of Production Research*, 54(8), 2260-2274.
- Dujmešić, N., Bajor, I., & Rožić, T. (2018). Warehouse processes improvement by pick by voice technology. *Tehnički vjesnik*, 25(4), 1227-1233.
- Đukić, G., Česnik, V., & Opetuk, T. (2010). Order-picking methods and technologies for greener warehousing. *Strojarstvo*, 52(1), 23-31.
- Fang, W., & An, Z. (2020). A scalable wearable AR system for manual order picking based on warehouse floor-related navigation. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 109(7), 2023-2037.
- Funk, M., Shirazi, A. S., Mayer, S., Lischke, L., & Schmidt, A. (2015, September). Pick from here! An interactive mobile cart using in-situ projection for order picking. In *Proceedings of the 2015 ACM International Joint Conference on Pervasive and Ubiquitous Computing* (pp. 601-609).
- Füchtenhans, M., Grosse, E. H., & Glock, C. H. (2021). Smart lighting systems: state-of-the-art and potential applications in warehouse order picking. *International Journal of Production Research*, 59(12), 3817-3839.
- Gajšek, B., Đukić, G., Opetuk, T., & Cajner, H. (2017). Human in manual order picking systems. In *Conference Proceedings-Management of Technology-Step to Sustainable Production*.
- Grosse, E. H., & Glock, C. H. (2013). An experimental investigation of learning effects in order picking systems. *Journal of Manufacturing Technology Management*.
- Grosse, E. H., Glock, C. H., & Neumann, W. P. (2017). Human factors in order picking: a content analysis of the literature. *International Journal of Production Research*, 55(5), 1260-1276.
- Grosse, E. H., Glock, C. H., Jaber, M. Y., & Neumann, W. P. (2015). Incorporating human factors in order picking planning models: framework and research opportunities. *International Journal of Production Research*, 53(3), 695-717.
- Guo, A., Raghu, S., Xie, X., Ismail, S., Luo, X., Simoneau, J., ... & Starner, T. (2014, September). A comparison of order picking assisted by head-up display (HUD), cart-mounted display (CMD), light, and paper pick list. In *Proceedings of the 2014 ACM International Symposium on Wearable Computers* (pp. 71-78).
- Guo, A., Wu, X., Shen, Z., Starner, T., Baumann, H., & Gilliland, S. (2015). Order picking with head-up displays. *Computer*, 48(6), 16-24.
- Hompel, M., & Schmidt, T. (2006). *Warehouse management: automation and organisation of warehouse and order picking systems*. New York: Springer Science & Business Media.
-

-
- Hsu, C. M., Chen, K. Y., & Chen, M. C. (2005). Batching orders in warehouses by minimizing travel distance with genetic algorithms. *Computers in industry*, 56(2), 169-178.
- Hwang, H., Oh, Y. H., & Lee, Y. K. (2004). An evaluation of routing policies for order-picking operations in low-level picker-to-part system. *International Journal of Production Research*, 42(18), 3873-3889.
- Ito, Y., & Kato, S. (2016, September). An apriori-based approach to product placement in order picking. In *2016 IEEE International Conference on Agents (ICA)* (pp. 114-115). IEEE.
- Jarvis, J. M., & McDowell, E. D. (1991). Optimal product layout in an order picking warehouse. *IIE transactions*, 23(1), 93-102.
- Kretschmer, V., Eichler, A., Spee, D., & Rinkenauer, G. (2017). Cognitive ergonomics in the intralogistics sector. In *Interdisciplinary Conference on Production, Logistics and Traffic*, Darmstadt.
- Leung, K. H., Lee, C. K., & Choy, K. L. (2020). An integrated online pick-to-sort order batching approach for managing frequent arrivals of B2B e-commerce orders under both fixed and variable time-window batching. *Advanced Engineering Informatics*, 45, 101125.
- Petersen, C. G., & Aase, G. (2004). A comparison of picking, storage, and routing policies in manual order picking. *International Journal of Production Economics*, 92(1), 11-19.
- Petersen, C. G., Aase, G. R., & Heiser, D. R. (2004). Improving order-picking performance through the implementation of class-based storage. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 34(7), 534-544.
- Poon, T. C., Choy, K. L., Chan, F. T., Ho, G. T., Gunasekaran, A., Lau, H. C., & Chow, H. K. (2011). A real-time warehouse operations planning system for small batch replenishment problems in production environment. *Expert Systems with Applications*, 38(7), 8524-8537.
- Reif, R., & Günthner, W. A. (2009). Pick-by-vision: augmented reality supported order picking. *The Visual Computer*, 25(5-7), 461-467.
- Roodbergen, K. J., & Vis, I. F. (2006). A model for warehouse layout. *IIE transactions*, 38(10), 799-811.
- Schwerdtfeger, B. (2010). Pick-by-vision: Bringing hmd-based augmented reality into the warehouse. Unpublished Doctoral thesis. Technical University of Munich, Germany. Retrieved 5 August 2020 from: <https://mediatum.ub.tum.de/doc/992985/file.pdf>
- Schwerdtfeger, B., Reif, R., Günthner, W. A., Klinker, G., Hamacher, D., Schega, L., ... & Tumler, J. (2009, October). Pick-by-Vision: A first stress test. In *2009 8th IEEE International Symposium on Mixed and Augmented Reality* (pp. 115-124). IEEE.
- Sham, R., Wahab, S. N., & Hussin, A. A. A. (2018). Smart trolley apps: a solution to reduce picking error. *International Journal of Supply Chain Management*, 7(5), 294-302.
- Tappia, E., Roy, D., Melacini, M., & De Koster, R. (2019). Integrated storage-order picking systems: Technology, performance models, and design insights. *European Journal of Operational Research*, 274(3), 947-965.
- Thomas, C., Panagiotopoulos, T., Kotipalli, P., Haynes, M., & Starner, T. (2018, October). RF-pick: comparing order picking using a HUD with wearable RFID verification to traditional pick methods. In *Proceedings of the 2018 ACM International Symposium on Wearable Computers* (pp. 168-175).
- Tompkins, J. A., White, J. A., Bozer, Y. A., & Tanchoco, J. M. A. (2010). *Facilities planning*. United States of America: John Wiley & Sons.
- Tsai, C. Y., Liou, J. J., & Huang, T. M. (2008). Using a multiple-GA method to solve the batch picking problem: considering travel distance and order due time. *International Journal of Production Research*, 46(22), 6533-6555.
- Tunç S., Kutlu, B., Zincidi, A., & Atmaca, E. (2008). Depo sisteminde sipariş toplama sürecinin
-

- iyileştirilmesi. Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 23(2).
- Winkelhaus, S., Grosse, E. H., & Morana, S. (2021). Towards a conceptualisation of Order Picking 4.0. *Computers & Industrial Engineering*, (159), 107511.
- Wu, X., Haynes, M., Guo, A., & Starner, T. (2016, September). A comparison of order picking methods augmented with weight checking error detection. In *Proceedings of the 2016 ACM International Symposium on Wearable Computers* (pp. 144-147).
- Yu, M., & De Koster, R. B. (2009). The impact of order batching and picking area zoning on order picking system performance. *European Journal of Operational Research*, 198(2), 480-490.
- Zhao, X., Liu, N., Zhao, S., Wu, J., Zhang, K., & Zhang, R. (2019). Research on the work-rest scheduling in the manual order picking systems to consider human factors. *Journal of Systems Science and Systems Engineering*, 28(3), 344-355.
- Zhao, X., Liu, N., Zhao, S., Wu, J., Zhang, K., & Zhang, R. (2020). Research on the work-rest scheduling in the manual order picking systems to consider human factors. *Journal of Systems Science and Systems Engineering*, 28(3), 344-355.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ticari Serbestleşme ve Finansal Gelişmişlik Yoksulluğu Azaltıyor mu? Yeni Sanayileşen Ülkelerden Kanıtlar

Are Trade Liberation and Financial Development Reducing Poverty? Evidence from New Industrialized Countries

Hüseyin ÇELİK^{a*}

^aDr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2455-9381

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Eylül 2021

Kabul tarihi: 8 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Yoksulluk,
Finansal gelişmişlik,
Ticari serbestleşme,
Dumitrescu-Hurling

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 30, 2021

Accepted March 08, 2022

Keywords:

Poverty,
Financial development,
Trade liberation,
Dumitrescu-Hurling

ÖZ

Bu çalışmanın amacı ticari serbestleşme ve finansal gelişmişliğin yoksulluk düzeyi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda 1985-2020 yıllarını kapsayan veriler ile Yeni Sanayileşen Ülkeler için ampirik analizler yapılmıştır. Çalışmada yöntem olarak CADF birim kök testi, ECM eşbütünlük testi, CCE katsayı tahmincisi ve Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testleri kullanılmıştır. Modelde, hane halkı nihai tüketim harcamalarının ve banklar tarafından özel kesime verilen kredilerin, ihracat ve ithalatın GSYH'ye içindeki oranları ile ekonomik büyüme göstergeleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ithalatın yoksulluğu azalttığı ancak finansal gelişmişlik, ihracat ve ekonomik büyümenin yoksulluğu negatif etkilediği sonucuna varılmıştır. Panel nedensellik sonuçlarına göre ise ihracat ve ithalat ile yoksulluk arasında çift yönlü nedensellik elde edilmiştir. Yoksulluktan ekonomik büyüme ve finansal gelişmişliğe tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the effect of trade liberalization and financial development on the level of poverty. For this purpose, empirical applications have been made for the New Industrializing Countries with the data covering the years 1985-2020. In the study, CADF unit root test, ECM cointegration test, CCE coefficient estimator and Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality tests were used. In the model, the ratios of household final consumption expenditures, loans given to the private sector by banks, exports and imports to GDP, and economic growth indicators are used. According to the results obtained, it was concluded that imports reduce poverty, but financial development, exports and economic growth affect poverty negatively. According to the panel causality results, bidirectional causality was obtained between exports and imports with poverty. Unidirectional causality was obtained from poverty to economic growth and financial development.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: huseyinck17@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The reducing poverty that social problem in all times, is an important aim of the political for all countries. There are so many reason of poverty. For a effective struggle political, that the cause of poverty must be accurately identified. The other hands we can count so many political issue that can reduce poverty. So we look for literature, we can see so many studies that deal with reducing poverty by different economic variable such as economic growth, income distribution, social political, aids ect. This study aim to investigate effect of trade liberation and financial development on poverty reducing. This study contribute to literature by two point: (i) this is the first study carried out on New Industrialization Countries. (ii) we used econometric technique that take int cross-section dependency and heterogeneity is robust.

For this purpose we have been realized empiric analysis for New Industrialization Countries that Brazil, China, India, Indonesia, Malaysia, Philippines, South Africa, Thailand and Turkey. In this analysis we used house hold finally consumption expenditure take into poverty indicator as follow Aremo (2014), Uddin vd. (2014), Sehrawat ve Giri (2018), Alam and Alam (2021). Financial development denoted by credit used private sector by banking (%GDP). As respectively trade liberation we have used two indicators. First indicator is export of good and service (%GDP), second indicators is import of good and service (%GDP). The model is that we used in empirical analysis, follow Nguyen (2021). The data set period from 1985 to 2020. As method we use second generation panel data tests that CADF unit root test, ECM cointegration test, CCE coefficience estimator, Dumitrescu & Hurling panel causality test. In the empirical analysis, firstly, the cross-section dependence and heterogeneity-homogeneity properties of the series were determined. Since the series contains cross-section dependence, the stationarity levels of the series were examined with the second generation CADF unit root test. From the unit root test results, it has been determined that the series are stationary at the first difference, that is, they are cointegrated at the I(1) order. Then, the existence of a long-run relationship in the model was analysed with the ECM cointegration test based on the error correction model. It is concluded that there is a cointegration relationship in the model. In the next step, the long-term coefficient estimation results are performed with the CCE estimator. In the coefficient estimations, all independent variables are statistically significant, the coefficients of economic growth, financial development and exports are negative, while the coefficient of imports is positive. At the last stage of empirical applications, the causality relationship was examined. A bidirectional causality relationship was obtained between exports and imports, which represent trade liberalization, and poverty. It has been observed that there is unidirectional causality between economic growth and financial development and poverty.

A negative relationship was obtained between financial development, economic growth and exports. According to Alam and Alam (2021), the negative relationship between economic growth and poverty indicates that the resulting economic growth shifts towards high-income groups of the society. In addition, it can be stated that this negative relationship may be due to the fact that the economic growth or income increase increases the saving tendency of the people. As a matter of fact, Kraay (2006) states that economic growth's ability to reduce poverty depends on three factors. First, the realization of a higher-than-average income growth; second, poverty is hypersensitive to growth in average income; third, relative growth is a model that reduces poverty (Kray, 2006: p. 197). Fosu (2017) also stated that the low or no reduction in the poverty rate by economic growth is due to the inequality in income distribution. Again, Alam and Alam (2021) stated that the reason why financial development cannot reduce poverty is that the economic growth that occurs is unfair or lacks growth. In addition, Sehwarat and Giri (2018) explained that financial development does not reduce poverty, that there are barriers to accessing financial instruments for income-enhancing activities in the financial system, and that these barriers are only accessible to rich people. From this point of view, the negative effect of exports on poverty can be explained as the income obtained from exports is distributed among high-income groups. It is observed that only imports reduce poverty among the variables that make up the model. The reduction of poverty by imports can be expressed as an increase in the amount of goods and services accessible to individuals in the low-income group, especially the whole society, and to reduce poverty by increasing the accessibility of these goods and services.

Based on the results obtained from our study, it can be concluded that income increase alone may not be sufficient in reducing/reducing poverty. Increasing the goods and services accessible to individuals, primarily quantitatively, but also qualitatively, will reduce poverty. The fact that imports have a positive effect on reducing poverty also shows this. From this point of view, the access of the people to goods and services should be ensured by ensuring that the products that are accessible to the public through imports are produced domestically. Since the domestic production of the products obtained from the said imports will increase employment in the economy in a broad sense, it will also be ensured that the economic growth that occurs at the beginning is an inclusive growth. This will further reduce poverty. Therefore, it should be underlined that the reduction of poverty, especially in underdeveloped and developing countries, depends on production, making the people more prosperous.

Giriş

Yoksulluğun azaltılması, ülkelerin temel sosyoekonomik kalkınma ölçütü olarak belirlenmiş sosyal bir olgu olduğu ifade edilebilir. Yoksulluk sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler için de geçerli olan bir olgudur (Nguyen vd., 2020: 229). Dolayısıyla yoksulluk, her ülkede çözülmesi gereken veya mücadele edilmesi gereken bir sorun olduğu ifade edilebilir.

Yoksullukla mücadele edilirken uygulanacak hususi politikalar son derece önemli olmakla birlikte ülkelerin sosyal, mikro ve makroekonomik politikalarından yoksulluğu azaltıcı pozitif bir dışsallık salabilen özellikte olması gerekir. Özellikle bir ülkede ekonomik büyümenin kapsayıcı bir büyüme olabilmesi, yoksulluğun azaltılması açısından son derece önemlidir. Hatta ekonomik büyümenin kapsayıcı olması yoksulluğun azaltılmasında en önemli husus olduğu şeklinde ifade edilmesi yanlış olmayacaktır. Çünkü ekonomik büyümenin kapsayıcı büyüme olması, gerçekleşen milli gelir neticesinde ortaya çıkan fırsat ve faydaların toplumun tüm kesimlerine adaletli ve dengeli olarak dağılması demektir. Nitekim Dünya Bankası da kapsayıcı büyümeyi, “sosyal durumu iyileştiren” olarak ifade etmektedir (Avcı ve Tonus, 2020: s. 278). Literatürde ekonomik büyümenin diğer bir ifade ile milli gelir artışının yoksulluk düzeyi üzerindeki etkisini ele alan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmı ekonomik büyümenin yoksulluğu azalttığı yönünde (Afzal, 2012; Sehwat ve Giri, 2018; Evcim vd. 2019b) iken diğer bir kısım çalışmalar ise ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltmadığı sonucuna ulaşmıştır (Fosu, 2011; Mulok vd., 2012; Nguyen vd., 2020).

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın hem nedeni hem de sonucu olarak ifade edilebilecek ekonomik göstergelerden biri de finansal gelişmişlik düzeyidir. Çünkü finansal gelişmişlik düzeyi ekonomik büyümeye ve kalkınmaya katkı sağlarken aynı zamanda da ekonomik büyümenin artmasıyla da gelişen bir sektördür. Nitekim literatüre bakıldığında ekonomik büyüme ve finansal gelişmişlik ilişkisinin sıkça incelendiği de görülebilmektedir. Finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ehemmiyetinden dolayı finansal gelişmişlik düzeyi, yoksulluğun azaltılması bakımından da önemli bir iktisadi gösterge olduğu söylenebilir. Finansal gelişmişlikle beraber ülkelerin finansal sistemlerinin gelişmesi, bireylerin finansal araçlara erişim ve finansal araçları kullanma olanağı artacağından hareketle yoksulluk düzeyini azaltması beklenmektedir. Son zamanlarda finansal gelişmişliğin ekonomik büyümeye etkisinden dolayı yoksulluğun azaltılması perspektifinde yapılan çalışmalarda da finansal gelişmişliğin sıkça ele alındığı görülmektedir. Goff ve Shin (2014) finansal sistemin gelişmişliğinin (derinliğinin) artması yoksulluğu azaltacağını belirtmektedir. Ancak Alam ve Alam (2021) ise gelir dağılımının adaletsiz olması durumunda finansal gelişmenin yoksulluğu azaltmayacağını vurgulamıştır. Buna paralel olarak Sehwat ve Giri (2018) ise finansal gelişmişliğin yoksulluğu azaltmamasını, finansal sistemde kişilerin gelir arttırıcı faaliyetleri için finansal araçlara erişim engellerinin olması ve bu engelleri sadece zengin kişilerin aşabilmesi durumunda yoksulluğu azaltmayacağını ifade etmektedir.

Finansal sistemin gelişmesi, ekonomik büyümeye bağlı olarak uluslararası ticaretin de bu süreçten etkilendiği söylenebilir. Santos-Paulino (2017) da ticaretin kalkınma ve büyümenin önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Uluslararası ticaret yaşam maliyetleri, istihdam, gelir gibi faktörler üzerinden refah düzeyini etkileyen önemli bir iktisadi faaliyettir. Ancak literatür, küreselleşme ve artan gelir eşitsizliğini ilişkilendirmekte ve yoksulların artan dış ticareten elde edilen kazanımlardan her zaman faydalanamadığını ifade etmektedir. Ticaret ve yoksulluk ilişkisinin kurumsal yapı, iç politika gibi ülkelerin karakteristik özelliklerine bağlı olduğu vurgulanmaktadır (Santos-Paulino, 2017: s. 693-694). Ticari serbestleşme neticesinde ihracat yolu ile ülkeye gelir girişi sağlanacağı, ithalat yoluyla da ülkede hiç üretilmeyen veya

kısıtlı üretime sahip mal ve hizmetlerin girişi ile halkın erişebildiği ürün çeşitliliğinin artmasından dolayı yoksulluğun da bu süreçten etkilenmesi beklenmektedir.

Ticaret ve yoksulluk ilişkisini ele alan çalışmalara bakıldığında genellikle ticari serbestleşme veya dışa açıklık göstergeleri üzerinden ele alındığı görülmektedir. Ticari serbestleşme veya dışa açıklık göstergeleri çoğunlukla ihracat ve ithalat değerlerinin toplamı GSYH ile elde edilerek kullanılmaktadır (Bayar ve Sezgin, 2017; Agusalm, 2017). Bu çalışmada literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak ticari serbestleşme, ihracat ve ithalatın ayrı ayrı GSYH'ye oranı şeklinde ele alınmıştır. Böylelikle ithalat ve ihracatın yoksulluk üzerindeki etkileri ayrıştırılarak ortaya konulacaktır. Çünkü ihracat sonucunda ülkeye gelir giriş sağlanırken, ithalat sonucunda ise mal ve hizmet girişi meydana gelmektedir. İhracat sonucunda elde edilen gelir kazanımlarından toplumun geniş kesimleri istifade edemeyebilir. Ancak ithalat sonucunda ülkede üretimi olmayan veya sınırlı olan çeşitli mal ve hizmetlerin ülkede erişilebilir duruma gelmesi ile ithalat kazanımlarından daha geniş kesimlerin istifadesi sağlanmış olacaktır. Bu çalışmanın farklılığı ve literatüre katkısı iki madde halinde ifade edilebilir: (i) Bu çalışma ticari serbestleşme ve finansal gelişmişlik bağlamında Yeni Sanayileşen Ülkeler için yapılan ilk çalışmadır. (ii) Çalışmada daha güvenilir sonuçlar veren yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan ikinci kuşak panel veri teknikleri kullanılmıştır.

Bu çalışmada ortaya konulan amaçları gerçekleştirmek amacıyla giriş bölümünden sonra ikinci bölümde literatür taramasına, üçüncü bölümde yöntem, dördüncü bölümde ampirik bulgular ve son bölümde ise sonuç ve tartışma yer verilmiştir.

Literatür

Yoksulluk her ülke için önemli bir sorundur. Bu nedenle de yoksulluk iktisatçılar için önemli bir araştırma alanıdır. Literatürde de yoksulluğun azaltılması gerek zaman serileri gerekse de panel veri analizi yardımıyla yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada ise finansal gelişmişliğin ve ticari serbestleşmenin yoksulluğu azaltmadaki etkinlikleri panel veri teknikleri yardımıyla ele alınmıştır. Çalışmamızın konusuyla ilgili daha önceki çalışmalardan bir kısmı aşağıda verilmiştir. Bu çalışmalardan Rama (2003) çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde ticaretin yoksulluk üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yoksulluk göstergesi olarak ülkelerdeki ücret düzeyleri alınmıştır. Elde edilen sonuçlardan söz konusu ülkelerde ticaretin yoksulluğu negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Dung (2004) çalışmasında Vietnam ekonomisinde ticari serbestleşme, gelir, yoksulluk ve gelir eşitsizliği ilişkisini 1997-2000 yılları için incelemiştir. Çalışmada yöntem olarak iki aşamalı ek küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Ticari serbestleşmenin ekonomik büyümeyi arttırdığı ve yoksulluğu azalttığı ancak gelir eşitsizliğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Fosu (2011), 80 ülke için 1980-2007 yılları için gelir eşitsizliği ve ekonomik büyümenin yoksulluk üzerindeki etkisini ele almıştır. GMM yöntemi ile ele alınan çalışmada gelir artış veya azalışlarına bağlı olarak yoksulluk düzeyinin de değişkenlik gösterdiği belirtilmiştir. Genel olarak ekonomik büyümenin yoksulluğu azalttığı görülürken bazı ülkelerde ise yoksulluğun azalmasında gelirden ziyade gelir dağılımının daha belirleyici olduğu vurgulanmıştır.

Khan ve Bashir (2011) çalışmasında Hindistan ekonomisinde ticari serbestleşme, gelir eşitsizliği ve yoksulluk ilişkisini incelemiştir. 1970-2009 dönemini kapsayan çalışmada dış ticaretin yoksulluk üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirtilmiştir. Benzer şekilde Khan ve Bashir (2012) ise ticari serbestleşme, gelir eşitsizliği ve yoksulluk ilişkisi Pakistan için ele almıştır. Ticari serbestleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisi için anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Ancak yoksulluğun ticareti pozitif etkilediği görülmüştür. Ayrıca ticaret

kazanımlarının eşit dağılmadığından ticaretin gelir eşitsizliğini arttırdığı vurgulanmıştır. Yusuf vd. (2013) Nijerya'da ticari serbestleşme, gelir ve yoksulluk ilişkisini araştırmıştır. ARDL tekniğinden yararlanılan ve 1980-2011 dönemini kapsayan çalışma ticari serbestleşmenin yoksulluğu azaltmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Pradhan ve Mahesh (2014) çalışmasında 25 gelişmekte olan ülkeler için ticari serbestleşme ve yoksulluk ilişkisini incelemiştir. Toplam ticaret, ithalat ve ihracatın ile yoksulluk arasında negatif ilişki elde edilmiştir. Ancak altyapı yatırımları ve sağlık yatırımlarının yoksulluk üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Goff ve Shin (2014) çalışmasında Afrika ülkelerinde 1981-2010 yılları için ticari serbestleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisini araştırmıştır. Finansal derinliğin yüksek (finansal sistemin gelişmiş) ve eğitim sisteminin gelişmiş olduğu ve kurumsal yapının güçlü olduğu ülkelerde ticari serbestleşmenin yoksulluğu azalttığı belirtilmiştir.

Shahid vd. (2017) ticari serbestleşme ve yönetimin yoksulluk üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma ARDL yöntemi ile incelenmiştir. Pakistan için 1986-2012 yılları için yapılmıştır. Yönetim ve ticari serbestleşme göstergelerine ilave olarak ekonomik büyüme, enflasyon, döviz kuru göstergeleri de modele dahil edilmiştir. Ticari serbestleşme ve yönetimin yoksulluğu azalttığı ancak enflasyon ve döviz kurunun yoksulluğu olumsuz etkilediği görülmüştür.

Santos-Paulino (2017) ticari serbestleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisini geliştirmekte olan ülkeler için araştırmıştır. Çalışma panel veri teknikleri ile 1980-2014 yıllar için gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgularda imalat sanayisindeki ticari serbestleşme yoksulluğu azaltmakta, gelir düzeyi düşük olan ülkelerde ise tarımsal ticari serbestleşmenin yoksulluğu azaltmakta daha etkin olduğu gözlemlenmiştir. Nyarkoh (2017) da Gana için gerçekleştirdiği ve 1960-2003 dönemini kapsayan çalışmada ticari serbestleşmenin yoksulluk üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Sehrawat ve Giri (2018), Hindistan ekonomisinde finansal gelişme, ekonomik büyüme ve gelir dağılımının yoksulluk üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma 1970-2015 dönemini kapsamakta ve ampirik uygulamalar ARDL yardımı ile gerçekleştirilmiştir. Finansal gelişme ve ekonomik büyümenin yoksulluğu azalttığı ancak enflasyon ve gelir dağılımının yoksulluğu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Inoue ve Hamori (2012) de Hindistan için finansal gelişmişliğin yoksulluk düzeyini azalttığı sonucuna varmıştır.

Evcim vd. (2019a) Türkiye'de bölgesel istatistiki sınıflandırması düzey-1'deki 11 bölge için yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Çalışma Emirmahmutoğlu & Köse (2011) nedensellik testi ile incelenmiştir. Türkiye genelinde yoksulluktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Onakoya vd. (2019) havuzlanmış EKK ile 21 Afrika ülkesinde ticari serbestleşmenin yoksulluk düzeyi üzerindeki etkisini incelemiştir. 2005-2014 yıllarını kapsayan çalışmada ticari serbestleşmenin yoksulluğu azalttığı sonucuna varılmıştır.

Nguyen vd. (2020) çalışmasında Vietnam ekonomisinde 2006-2014 yılları için ekonomik büyüme ve kentleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ayrıca model ihracat, ithalat ve işsizlik değişkenleri de dahil edilmiştir. Lojistik regresyon modeli ile incelenen çalışmada ithalat, kentleşme ve işsizlik ile yoksulluk arasında negatif ilişki bulunmuştur. İhracat ve ekonomik büyüme ile yoksulluk arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilememiştir.

Yameogo ve Omojolaibi (2021) 40 Sahra-altı Afrika ülkesinde ticari serbestleşme, ekonomik büyüme ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Modele ayrıca doğrudan

yabancı yatırımlar ve kurumsal kalite değişkenleri de eklenmiştir. 1990-2017 dönemini kapsayan çalışmada SYS-GMM ve ARDL sınır yaklaşım testinden faydalanılmıştır. Ticari serbestleşme ve kurumsal kalitenin yoksulluğu uzun dönemde azalttığı görülmektedir. fakat yoksulluktan ticaret ve büyümeye bir tepki bulunmamaktadır. Dumitrescu-Hurlin nedensellik sonuçlarından değişkenler arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Veri Seti ve Model

Bu çalışmada ticari serbestleşmenin ve finansal gelişmişliğin yoksulluk üzerindeki etkisinin araştırılması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Yeni Sanayileşen Ülkeler¹ için analiz yapılmıştır. Yeni sanayileşen ülkeler (YSÜ) terimi, siyaset bilimciler ve ekonomistler tarafından dünyadaki birçok ülkeyi tanımlamada kullanılan bir sosyoekonomik sınıflandırmadır. Yeni sanayileşen ülkeler, ülkeleri henüz gelişmiş ekonomiler olarak addedilmeyen fakat makroekonomik bağlamda hızlı sosyal ve ekonomik kalkınma ile diğer gelişmekte olan ekonomilerden farklılaşan ülkelerdir (www.wikipedia.org, 15.07.2021). Çalışma 1985-2020 yıllarını kapsayan veriler panel veri teknikleriyle incelenmiştir. Yoksulluk göstergesi olarak hane halkı nihai tüketim harcamaları alınmıştır. Çünkü tüketim düzeyi arttıkça insanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlere erişiminin de artacağından diğer bir ifade ile tüketim arttıkça yoksulluk azalacaktır. Nitekim literatürdeki çeşitli çalışmalarda Aremo (2014), Uddin vd. (2014), Sehrawat ve Giri (2018), Alam ve Alam (2021) tarafından tüketim harcamalarının yoksulluk göstergesi olarak ele alındığı görülmektedir. Finansal gelişmişlik için bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilerin GSYH içindeki oranı alınmıştır (Shahbaz vd., 2018; Destek ve Sarkodie, 2019; Khan vd., 2020). Ticari serbestleşme, modelde iki değişken ile temsil edilmiştir. Bunlardan biri mal ve hizmet ihracatının GSYH içindeki oranı, diğeri ise mal ve hizmet ithalatının GSYH'ye oranı olarak alınmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen ise büyüme oranları alınmıştır.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Değişkenler	Kısaltmalar	Veri Kaynağı
Yoksulluk: Hane halkı nihai tüketim harcamaların (%GDP)	POV	
Ekonomik büyüme: Büyüme oranları (%)	GDP	
Finansal gelişmişlik: Bankaları tarafından özel sektöre verilen krediler (%GDP)	FIN	World Bank
Ticari serbestleşme: Mal ve hizmet ihracatı (%GDP)	EXP	
Ticari serbestleşme: Mal ve hizmet ithalatı (%GDP)	IMP	

Ekonometrik uygulamalar aşağıda Denklem 1'de gösterilen model üzerinden gerçekleştirilmiştir. Model Nguyen vd. (2020) temeline dayandırılarak tahmin edilmiştir:

$$POV_{it} = \beta_0 + \beta_1 FIN_{it} + \beta_2 EXP_{it} + \beta_3 IMP_{it} + \beta_4 GDP_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Burada, i , yatay kesitleri; t , zaman boyutunu; β , katsayıları; μ , hata terimini temsil etmektedir.

¹ Brezilya, Çin, Hindistan Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Türkiye

Yöntem

Yatay Kesit Bağımlılık ve Heterojenlik Testleri

Bu çalışmada modelin tahmin edilmesinde panel veri analizinden faydalanılmıştır. Öncelikle serilerde yatay kesit bağımlılığına sahip olup olunmadığı araştırılacaktır. Yatay kesit bağımlılığına sahip serilerde ikinci kuşak testlerle analizlere devam edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı araştırılmadan devam edilmesi yanlış testlerin kullanılmasına neden olabilir. Bu çalışmada da Yatay kesit bağımlılık testi olarak hem $T > N$ hem de $T < N$ durumlarında etkin sonuçlar veren Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılmıştır. LM ve CD_{LM} testleri aşağıda Denklem 2’de formüle edilmiştir.:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (2)$$

Kullanılan CD testine ait temel ve alternatif hipotezler ortak olarak şu şekilde ifade edilebilir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır

Serilerin homojenlik veya heterojenlik özelliklerinin tespiti için Swamy (1970) tarafından ortaya konulan S testi, daha sonra Pesaran & Yamagata (2008)’nin geliştirdiği Delta Testi kullanılmıştır. Serilerin heterojen olup olmadıklarını ortaya koymak için büyük ve küçük örneklerde kullanılan test istatistikleri aşağıda Denklem 3 ve Denklem 4’te verilmiştir.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \quad (3)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{Var(t, k)}} \quad (4)$$

Delta testi için kurulan temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki şekilde olup;

H_0 : Katsayılar homojendir.

H_1 : Katsayılar heterojendir.

Birim Kök Testi

CADF ikinci kuşak bir birim kök testi olup yatay kesit bağımlılığının mevcut olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Pesaran (2007) tarafından ortaya konulan CADF birim kök testi, ADF testinin gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiştir (Pesaran,2007). Bu test Monte Carlo kalıntılara dayalı olarak, hem $N > T$ hem de $N < T$ durumunda etkin sonuçlar verebilmektedir (Güloğlu ve İvrendi, 2010). CADF birim birim sonuçlar vererek birimlere ait serilerin durağanlığı hakkında bilgi verirken, CIPS test istatistiği ile de panele ait genel sonucu vermektedir.

$$u_{it} = \gamma_i f_i + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \delta_i t + \sum_{j=1}^{p_j} \theta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + d_i t + h_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{p_j} \eta_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

y_i , ortalamalarının sıfırdan farklı olduğu ve N sonsuza giderken y_{it} yatay kesit ortalamaları ve geçmiş değerleri ile ortak faktöre yaklaşabildiğini göstermektedir. u_{it} , potansiyel otokorelasyonu açıklamak, Δy_t gecikmeli değerleri ve $\bar{y}_{t-1}$ ile ortak faktörü eşdeğer şekilde yaklaştırabilir. Dolayısıyla CADF, OLS denklemi ile aşağıdaki şekle indirgenebilir (Güloğlu ve İvrendi, 2010).

CIPS istatistiği ise aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.:

$$CIPS = \frac{\sum_1^N CADF_i}{N} \quad (7)$$

$H0: b_i = 0$ seriler durağandır.

$H1: b_i < 0$ seriler durağan değildir ($i = 1, 2, \dots, N$)

ECM Eşbütünleşme Testi

Çalışmamızda serilerin I(1) mertebesinde eşbütünleşik olduğu birim kök testi sonucunda tespit edilmiştir. Sonraki aşamada ise eşbütünleşik olan serilerden kurulan modelde uzun dönem ilişkisinin varlığı eşbütünleşme testi yardımıyla incelenmiştir. Eşbütünleşme testi için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund (2007) tarafından geliştirilen ECM eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

ECM eşbütünleşme testinde koşullu bir hata düzeltme modelinde, hata teriminin sıfıra eşit olmadığını göstererek temel hipotezi test etmektedir. Bu testte istatistikler, grup ortalama istatistikleri ve panel istatistikleri şeklinde hesaplanmaktadır. Grup ortalamaları istatistikleri üç aşamada hesaplanmaktadır. İlk aşamada aşağıda Denklem 8'de gösterildiği şekilde her bir yatay kesit için sıradan en küçük kareler yöntemi ile tahmin gerçekleştirilmektedir (Westerlund, 2007: s. 715).

$$\Delta y_{it} = \delta_i' d_t + \alpha_i y_{it} + \lambda_i' x_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta x_{it-j} + e_{it} \quad (8)$$

Grup ortalamaları istatistikleri de aşağıda Denklem 9 ve Denklem 10'da ifade edildiği şekilde hesaplanmaktadır (Westerlund, 2007: 717).

$$G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)} \quad (9)$$

ve

$$G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)} \quad (10)$$

Burada $SE(\hat{\alpha}_i)$, $\hat{\alpha}_i$ 'nin genel hata terimidir.

Panel istatistikleri ise aşağıda Denklem 11 ve Denklem 12’de gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır (Westerlund, 2007: 718).

$$P_{\tau} = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})} \quad (11)$$

ve

$$P_{\alpha} = T\hat{\alpha} \quad (12)$$

CCE Katsayı Tahmincisi

Çalışmamızda eşbütünleşme testi ile modelde uzun dönem ilişkisi elde edildikten sonra uzun dönem katsayı tahminleri Pesaran (2006) tarafından literatüre kazandırılan CCE (Common Corellated Effects) katsayı tahmincisiinden faydalanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığına sahip heterojen yapıdaki panellerde uygun sonuçlar verebilen CCE tahmincisi zaman boyutu (T) sabit, yatay kesit sayısı sonsuza giderken ($N \rightarrow \infty$) veya hem yatay kesit hem de zaman boyutu sonsuza giderken ($N, T \rightarrow \infty$) gibi her iki durum söz konusu olduğunda gözlemlenemeyen ortak etkilerin korelasyonlu olması halinde de tutarlı sonuçlar vermektedir. Ayrıca asimptotik normal dağılım sağlayan sonuçlarda verebilmektedir. Yatay kesitlere özgü uzun dönem katsayı tahminleri gerçekleştirebilmektedir (Pesaran, 2006: s. 969).

CCE katsayı tahmincisi aşağıda Denklem 13’te gösterildiği formülasyon ile hesaplanmaktadır.

$$y_{it} = \alpha'_i d_t + \beta'_i x_{it} + e_{it} \quad (13)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

Çalışmamızda panel nedensellik ilişkisi Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testi ile gerçekleştirilmiştir. Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testinin tercih edilmesinde çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bunlar; heterojen panellerde ve yatay kesit bağımlılığının geçerli olduğu durumlarda kullanılıyor olması önemlidir. Çünkü küreselleşen dünyada ülkeler arasında bağımlılık her geçen gün artması, testin yatay kesit bağımlılığını dikkate alması önemli bir husustur. Ayrıca zaman boyutunun yatay kesit sayısından küçük veya büyük olduğu her iki durumda etkin sonuçlar verebilmesidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012).

Bu testte X ve Y gibi iki değişken için N sayıda yatay kesit ve T dönemi boyunca gözlemlenen durağan süreci ifade etmektedir. Nedenselliğin elde edilmesi aşağıdaki Denklem 14’te verilmiştir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: s. 1451).

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^k X_{i,t-k} + e_{i,t} \quad (14)$$

Denklemde, K uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Testin hipotezi aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$H_0: \beta_i = 0, \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1: \beta_i = 0, \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$\beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$$

Dumitrescu-Hurlin nedensellik testinde temel hipotez homojen, alternatif hipotezi heterojen sonuçlar vermektedir. Başka bir ifade ile temel hipotez “panelde nedensellik ilişkisi yoktur” şeklinde iken alternatif hipotez “yatay kesitlerin en az birinde nedensellik ilişkisi vardır” şeklindedir. Hesaplanan olasılık değeri istatistiksel önem düzey değerinden küçük ise temel hipotez reddedilmektedir (Aydın, 2019: s. 602).

Ampirik Bulgular

Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Ampirik analizlere öncelikle yatay kesit bağımlılık testi ile başlanmıştır. Tablo 2’de de yatay kesit bağımlılık test sonuçları gösterilmiştir. Tüm değişkenler için %1 istatistiksel önem düzeyinde temel hipotezin kabul edildiği görülmekte, yani değişkenler yatay kesit bağımlılığına sahiptir. Bağımlılığın olmasını daha net ifade edecek olursak, bir ülkede meydana gelen bir ekonomik şoktan diğer ülkelerin ekonomik göstergelerinin de bu şoktan etkilendiğini ifade etmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Test	POV		FIN		GDP		EXP		IMP	
	t-İst	Prob.	t-İst	Prob	t-İst	Prob.	t-İst	Prob.	t-İst	Prob.
CD_{lm}	18.30 ^a	0.00	31.68 ^a	0.00	21.83 ^a	0.00	39.30 ^a	0.00	47.56 ^a	0.00

Not: ^a, ^b ve ^c sırasıyla %1, %5 ve %10’u temsil etmektedir.

Tablo 3’te ise panelin homojenite sonuçlarını gösteren delta testine ait sonuçlara yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre panelin %1 istatistiksel önem düzeyinde heterojen dağılıma sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yani paneli oluşturan ülkeler kendilerine özgü özelliklerini kaybetmeyip panele yansıtılmaktadır.

Tablo 1: Homojenite Test Sonuçları

Homojenlik-Heterojenlik Testleri	t-İst	p-değeri
Δ	14.324	0.000***
Δ_{adj}	15.649	0.000***

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10’u temsil etmektedir.

CADF Birim Kök Testi

Yatay kesit bağımlılığı önemli bir belirleyicidir. Bu belirleyicilik özelliği bir de kullanılacak birim kök testinin tespitinde önem arz etmektedir. Çünkü yatay kesit bağımlılığı içeren seri veya serilere yatay kesit bağımlılığını dikkate almayan birim kök testi uygulandığında yanlış sonuçların elde edilmesine neden olabilecektir. Çalışmamızın modelini oluşturan tüm serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğum yukarıda Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu doğrultu da Peseran (2007)’nin geliştirdiği CADF birim kök testi ile serilerimizin durağanlık mertebeleri araştırılmıştır. Elde edilen birim kök test sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir. Sonuçlara göre, öncelikle tüm serilerin düzeyde birim kök içerdiği hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde için gözlemlenmiştir. Serilerin birinci fark değerlerine birim kök testi uygulandığında sabitli modelde POV değişkeninin %10 diğer değişkenlerin ise %5 istatistiksel önem düzeyinde durağan hale geldiği ifade edilebilir. Sabitli ve trendli modele ait sonuçlarda ise tüm serilerin %10 önem düzeyinde durağan hale geldiği ancak POV değişkeninin durağanlığa yaklaşmasına rağmen durağan hale gelmediği belirtilebilir.

Dolayısıyla sabitli model sonuçları itibariyle modelimizi oluşturan tüm serilerin I(1) düzeyinde eşbütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4: CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit	Sabit ve Trend
	p-değeri	p-değeri
POV	-2.17	-2.164
GDP	-2.214	-2.382
FIN	-2.001	-2.328
EXP	-1.473	-2.012
IMP	-1.321	-2.195
Δ (POV)	-3.106 ^c	-3.241
Δ (GDP)	-3.776 ^b	-3.726 ^c
Δ (FIN)	-3.494 ^b	-3.643 ^c
Δ (EXP)	-3.605 ^b	-3.587 ^c
Δ (IMP)	-3.757 ^b	-3.750 ^c

Not: a, b ve ,c sırasıyla %1, %5 ve %10'u temsil etmektedir

Eşbütünleşme Testi

Birim kök testi sonucunda sabitli modelde serilerin I(1) mertebesinde eşbütünleşik olduğu tespit edildikten sonra sabitli model için uzun dönem ilişkinin varlığı ECM eşbütünleşme testi ile gerçekleştirilmiştir. Tablo 5'te ECM eşbütünleşme testi sonuçları gösterilmiştir. Asimptotik değerler yatay kesit bağımlılığının olmadığı; Bootstrap değerleri ise yatay kesit bağımlılığının mevcut olduğu sonuçları içermektedir. Serilerimiz yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu için bootstrap değerler dikkate alınacaktır. Bootstrap değerlere göre grup ortalamalarını gösteren Group_tau istatistiği için %5 istatistiksel önem düzeyinde “bütün yatay kesitler için eşbütünleşme yoktur” şeklindeki temel hipotez reddedilmekte “bazı yatay kesitler için eşbütünleşme vardır” şeklinde olan alternatif hipotez kabul edilmektedir. Panel ortalamalarını gösteren istatistiklerden Panel_alpha için %1 istatistiksel önem düzeyinde “bütün yatay kesitler için eşbütünleşme yoktur” şeklindeki temel hipotez reddedilmekte, “bütün yatay kesitler için eşbütünleşme vardır” olarak ifade edilen alternatif hipotez kabul edilmektedir. Dolayısıyla hem grup hem de panel istatistiklerinden seriler arasında eşbütünleşme olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: ECM Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Sabitli Model			Sabitli ve Trendli Model		
	İstatistik	Asimptotik	Bootstrap	İstatistik	Asimptotik	Bootstrap
		Olasılık Değeri	Olasılık Değeri		Olasılık Değeri	Olasılık Değeri
Group_tau	-5.1326	0.000 ^a	0.068 ^c	-184.257	0.000 ^a	0.118
Group_alpha	-0.293	0.385	0.583	4.317	1.000	0.200
Panel_tau	-8.317	0.000 ^a	0.002 ^a	-1.643	0.050 ^c	0.055 ^c
Panel_alpha	-2.442	0.008 ^a	0.196	2.975	0.999	0.167

Not: a, b ve ,c sırasıyla %1, %5 ve %10'u temsil etmektedir.

CCE Katsayı Tahmincisi

Modeldeki seriler arasında uzun dönem ilişkisi elde edildikten sonra uzun dönem katsayı tahminlerinde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan CCE tahmincisinden

faaydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir. Öncelikle panelin geneline ait sonuçlar değerlendirildiğinde finansal gelişmişlik, ekonomik büyüme ve ihracat ile yoksulluk istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki elde edilmiştir. Elde edilen bulgular Alam ve Alam (2021) ile paralellik göstermektedir. İthalat ve yoksulluk arasında ise pozitif ve anlamlı bir ilişki elde edilmiştir.

lke düzeyinde sonuçlar incelendiğinde Brezilya’ya ait sonuçlarda sadece finansal gelişmişlik ile yoksulluk arasında anlamlı ve negatif bir ilişki elde edilmiştir. Çin’de ekonomik büyüme ve ihracat yoksulluk ile olan ilişkisi istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Hindistan ve Filipinler’de sadece ekonomik büyüme için istatistiksel anlamlılığa sahip negatif yönlü bir sonuç elde edilmiştir. Endonezya için katsayısı negatif olmakla beraber hem ekonomik büyümenin hem de ihracatın %5 istatistiksel önem düzeyinde anlamlılığa sahiptir. Malezya ve Meksika’da ise ekonomik büyüme hariç diğer değişkenlerin farklı istatistiksel önem düzeylerinde yoksulluk üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu ve ithalat pozitif diğer değişkenlerin katsayısı negatiftir. Güney Afrika ve Türkiye’de ihracatın yoksulluk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının negatif olduğu görülmektedir. Tayland’da ise ekonomik büyüme negatif, ithalat ise pozitif katsayıya sahip olduğu ve katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 6: CCE Katsayı Tahmin Sonuçları

lkeler	FIN		GDP		EXP		IMP	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
Brezilya	-0.076 ^a	0.000	0.022	0.859	-0.278	0.145	0.151	0.629
Çin	-0.022	0.729	-0.213 ^c	0.088	-0.559 ^a	0.000	0.057	0.739
Hindistan	-0.272	0.175	-0.307 ^b	0.028	-0.539	0.227	0.374	0.188
Endonezya	0.058	0.406	-0.526 ^b	0.034	-0.561 ^b	0.029	0.285	0.399
Malezya	-0.046 ^b	0.037	-0.086	0.482	-0.385 ^b	0.000	0.253 ^a	0.002
Meksika	-0.201 ^a	0.006	-0.207 ^a	0.005	-1.171 ^b	0.000	1.169 ^a	0.000
Filipinler	-0.057	0.200	-0.245 ^a	0.003	0.118	0.372	0.081	0.271
Gney Afrika	0.049	0.264	0.161	0.401	-0.259 ^b	0.094	-0.029	0.834
Tayland	0.031	0.486	-0.622 ^a	0.000	-0.131	0.359	0.423 ^a	0.008
Türkiye	-0.231	0.143	-0.213	0.261	-0.573 ^c	0.092	0.022	0.957
PANEL	-0.073 ^c	0.079	-0.215 ^b	0.011	-0.394 ^a	0.000	0.183 ^a	0.004

Not: a, b ve ,c sırasıyla %1, %5 ve %10’u temsil etmektedir.

Dumitrescu-Hurlin (2012) Nedensellik

Panel nedensellik analizleri Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi ile gerçekleştirilmiştir. Dumitrescu-Hurlin nedensellik testinde uygun bir gecikme uzunluğu seçilemediğinden ve çalışmamız yıllık frekanslı verilerden oluştuğu için 1-2 ve 3 gecikme uzunluğuna göre nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Tüm gecikme uzunluklarına göre elde edilen sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir. Finansal gelişmişlik ve yoksulluk arasında 1 gecikme uzunluğunda çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiş, 2 ve 3 gecikme uzunluklarında ise yoksulluktan finansal gelişmişliğe doğru tek yönlü nedensellik görülmüştür. Ayrıca ekonomik büyüme ve yoksulluk arasındaki ilişkiye bakıldığında 2 ve 3 gecikme uzunluklarında yoksulluktan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilirken 1 gecikme uzunluğunda nedenselliğe rastlanılmamıştır. İhracat ve yoksulluk arasında tüm gecikme uzunluklarında %1 istatistiksel önem düzeyinde çift yönlü nedensellik olduğu görülmüştür. ithalat ve yoksulluk arasında da tüm gecikme uzunluklarında çift yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Tablo 7: Dumitrescu-Hurlin (2012) Nedensellik

Lag (k)	POV=>FIN	FIN=>POV	POV=>GDP	GDP=>POV	POV=>EXP	EXP=>POV	POV=>IMP	IMP=>POV
1	2.148 ^b (0.031)	2.410 ^c (0.075)	1.828 (0.129)	0.602 (0.355)	3.655 ^a (0.001)	7.485 ^a (0.001)	3.459 ^a (0.000)	2.711 ^a (0.001)
2	9.568 ^a (0.000)	2.456 (0.675)	5.073 ^a (0.001)	1.583 (0.440)	8.505 ^a (0.000)	4.597 ^a (0.000)	8.169 ^a (0.001)	4.398 ^a (0.002)
3	9.611 ^a (0.001)	2.719 (0.567)	8.437 ^a (0.001)	1.870 (0.137)	8.125 ^a (0.001)	6.104 ^a (0.002)	7.319 ^a (0.001)	5.450 ^b (0.018)

Not: ^a, ^b, ^c ve * sırasıyla %1, %5 ve %10'u temsil etmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada finansal ve ticari serbestleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada ele alınan veri seti yıllık frekanslar halinde olup 1985-2020 dönemini kapsamaktadır. Uygulamalar Yeni Sanayileşen Ülkeler grubu için gerçekleştirilmiştir. Yöntemsel olarak panel veri tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılığı ve homojenite özellikleri belirlenmiştir. Seriler yatay kesit bağımlılığı içerdiğinden dolayı ikinci nesil olan CADF birim kök testi ile serilerin durağanlık mertebeleri incelenmiştir. Birim kök testi sonuçlarından serilerin birinci farkta durağan yani I(1) mertebesinde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra modelde uzun dönem ilişkinin varlığı hata düzeltme modeline dayanan ECM eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Modelde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Daha sonraki aşamada uzun dönem katsayı tahmin sonuçları CCE tahmincisi ile gerçekleştirilmiştir. Katsayı tahminlerinde tüm bağımsız değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, ekonomik büyüme, finansal gelişmişlik ve ihracatın katsayısı negatif, ithalatın katsayısı pozitifdir. Ampirik uygulamaların son aşamasında nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Ticari serbestleşmeyi temsilen alınan ihracat ve ithalat ile yoksulluk arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Ekonomik büyüme ve finansal gelişmişlik ile yoksulluk arasında tek yönlü nedensellik olduğu görülmüştür.

Finansal gelişme, ekonomik büyüme ve ihracat arasında negatif yönlü bir ilişki elde edilmiştir. Alam ve Alam (2021)'e göre ekonomik büyüme ile yoksulluk arasında negatif ilişki çıkması, meydana gelen ekonomik büyümenin toplumun yüksek gelirli gruplarına doğru kaydığı şeklinde belirtmiştir. Ayrıca bu ilişkinin negatif çıkması, meydana gelen ekonomik büyüme ya da gelir artışının halkın tasarruf eğilimini arttırmasından kaynaklanabileceği de ifade edilebilir. Nitekim Kraay (2006) ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltabilmesini üç etkene bağlı olduğunu belirtmektedir. Birincisi, ortalama gelirden yüksek bir büyümenin gerçekleşmesi; ikincisi, yoksulluğun ortalama gelirden meydana gelen büyümeye aşırı duyarlı olması; üçüncüsü, göreceli büyümenin yoksulluğu azaltan bir model olmasıdır (Kraay, 2006: s. 197). Fosu (2017) de ekonomik büyümenin yoksulluk oranını düşük oranda azaltması veya hiç azaltmaması gelir dağılımındaki eşitsizlikten kaynaklandığını belirtmiştir. Yine Alam ve Alam (2021) finansal gelişmişliğin yoksulluğu azaltmamasının nedenini meydana gelen ekonomik büyümenin adil olmaması veya büyüme eksikliği barındırdığı olarak ifade etmiştir. Ayrıca Sehwarat ve Giri (2018) ise finansal gelişmişliğin yoksulluğu azaltmamasını, finansal sistemde, kişilerin gelir arttırıcı faaliyetleri için finansal araçlara erişim engellerinin olması ve bu engelleri sadece zengin kişilerin erişmesi olarak açıklamıştır. Buradan hareketle ihracatın yoksulluk üzerinde negatif etkiye sahip olması, ihracattan da elde edilen gelirin yüksek gelir gruplarında dağıldığı şeklinde açıklanabilir. Modeli oluşturan değişkenlerden sadece ithalat yoksulluğu azaltmakta olduğu gözlemlenmektedir. İthalatın yoksulluğu azaltmasını ise tüm toplum olmak üzere özellikle düşük gelir grubundaki bireylerin ulaşabildiği mal ve hizmet miktarının artması ve bu mal ve hizmetlere ulaşılabilirliğini arttırması yoksulluğu azaltması şeklinde ifade edilebilir.

Çalışmamızdan elde edilen sonuçlardan hareketle yoksulluğun azalmasında/azaltılmasında gelir artışının tek başına yeterli olmayabileceği sonucu çıkarılabilmektedir. Bireylerin ulaşabildiği mal ve hizmetlerin öncelikle niceliksel olmak üzere aynı zamanda niteliksel olarak da artması yoksulluğu azaltacaktır. İthalatın yoksulluğu azaltmada olumlu bir etkiye sahip olması da bunu göstermektedir. Bu noktadan yola çıkarak ithalat yoluyla halkın erişmesi sağlanan ürünlerin yurtiçinde üretilmesi sağlanarak halkın mal ve hizmetlere erişimi temin edilmelidir. Söz konusu ithalattan temin edilen ürünlerin yurtiçinde üretilmesi, ekonomide geniş anlamda istihdamı arttıracığından ekonomik büyümenin kapsayıcı bir büyüme olması da sağlanmış olacaktır. Bu sürecin neticesinde yoksulluk da azalacaktır. Dolayısıyla son olarak, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azaltılması, halkın daha müreffeh olması, üretime bağlı olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları ticari serbestleşme toplam ihracat ve ithalat verileri olarak ifade edilebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalar için veri setine ulaşılabilmesi halinde sektörel düzeyde ihracat ve ithalat verileri kullanılarak yoksulluk ile ilişkisi ele alınabilir. Ayrıca finansal gelişmişliğin yoksulluk üzerindeki etkilerinin daha net ortaya koymak için daha düşük gelirli gruplara yönelik kredi ve finansal desteklemeler kullanılabilir.

Kaynakça

- Afzal, M., Malik, M., Begum, I., Sarwar, K., & Fatima, H. (2012). Relationship among education, poverty and economic growth in Pakistan: An econometric analysis. *Journal of Elementary Education*, 22(1), 23-45.
- Agusalim, L. (2017). The dynamic impact of trade openness on poverty: An empirical study on Indonesia's economy. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2017(1), 566-574.
- Alam, M., & Alam, M. (2021). Financial development, economic growth and poverty reduction in India. *Etikonomi*, 19(1), 13-22. doi:<https://doi.org/10.15408/etk.v20i1.18417>.
- Aydın, M. (2019). Renewable and non-renewable electricity consumption-economic growth nexus: Evidence from OECD countries. *Renewable Energy*, 136(2019), 599-606.
- Bayar, Y., & Sezgin, H. (2017). Trade openness, inequality and poverty in Latin America Countries. *Ekonomika*, 96(1), 47-58. doi:<https://doi.org/10.15388/Ekon.2017.1.10663>
- Destek, M., & Sakodia, S. A. (2019). Investigation of environmental Kuznets curve for ecological footprint: The role of energy and financial development. *Science of the Total Environment*, 650(2019), 2483-2489. doi:<https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.10.017>
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(2019), 1450-1460. doi:[doi:10.1016/j.econmod.2012.02.014](https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014)
- Dung, X. (2004). The impact of trade openness on growth, poverty, and inequality in Vietnam: Evidence from cross-province analysis. *53rd AFSE Congress*, (s. 1-18).
- Evcim, N., Güneş, S., & Karaalp Orhan, H. (2019a). Yoksulluk, eşitsizlik ve büyüme ilişkisi: Türkiye düzey-1 örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 17(4), 145-164. doi:<http://dx.doi.org/10.11611/yead.570805>
- Evcim, N., Güneş, S., & Karaalp Orhan, H. (2019b). Yoksulluk ve ekonomik göstergeleri arasındaki ilişki: MENA bölgesi analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(36), 291-310.
- Fosu, A. (2011). Growth, Inequality, and Poverty Reduction in Developing Countries. *WIDER Working Paper, Working Paper No. 2011/01*, 1-52. 08 05, 2021 tarihinde <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/54015/1/644542136.pdf> adresinden alındı
- Goff, M., & Singh, R. (2014). Does trade reduce poverty? A view from Africa. *Journal of African Trade*, 1(2014), 5-14.

- Güloğlu, B., & İvrendi, M. (2010). Output fluctuations: Transitory or permanent? The case of Latin America. *Applied Economics Letters*, 17(4), 381-386. doi: 10.1080/13504850701735880
- Inoue, T., & Hamori, S. (2012). How has financial deepening affected poverty reduction in India? Empirical analysis using state-level panel data. *Appl Financ Econ*, 22(5), 395-408.
- Khan, R., & Bashir, N. (2011). Trade Liberalization, Poverty and Inequality Nexus: A Case Study of India. *Asian Economic and Financial Review*, 1(3), 114-119.
- Khan, R., & Bashir, N. (2012). Trade, Poverty and Inequality Nexus: The Case of Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 18(5), 722-726. doi:10.5829/idosi.wasj.2012.18.05.1255
- Khan, Z., Hussain, M., Shahbaz, M., Yang, S., & Jiao, Z. (2020). Natural resource abundance, technological innovation, and human capital nexus with financial development: A case study of China. *Resources Policy*, 65(2020), 1-13. doi:https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101585
- Kraay, A. (2006). When is growth pro-poor? Evidence from a panel of countries. *Journal of development Economics*, 80(2006), 198-227.
- Modelling trade liberalisation-poverty nexus for Ghana. (2017). *Munich Personal RePEc Archive*(MPRA Paper No. 76209), 1-12. 08 09, 2021 tarihinde <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/76209/> adresinden alındı
- Moluk, D., Kogid, M., Asid, R., & Lily, J. (2012). Is economic growth sufficient for poverty alleviation? Empirical evidence from Malaysia. *Cuadernos de economía*, 35, 26-32.
- Nguyen, H., Nguyen, C., & Nguyen, C. (2020). The effect of economic growth and urbanization on poverty reduction in Vietnam. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(7), 229-239. doi:10.13106/jafeb.2020.vol7.no7.229
- Onakoya, A., Johnson, B., & Ogundajo, G. (2019). Poverty and trade liberalization: empirical evidence from 21 Africa countries. *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*, 32(1), 635-656. doi:https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1561320
- Pesaran, M. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with A Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pradhan, B., & Mahesh, M. (2014). Impact of trade openness on poverty : A panel data analysisi of a set of developing countries. *Economics Bulletin*, 34(4), 2208-2219.
- Rama, M. (2003). Globalization and Workers in Developing Countries. *World Bank Policy Research Working Paper*, 1-44. 08 01, 2021 tarihinde <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/19177/multi0page.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- Santos-Paulino, A. (2017). Estimating the impact of trade specialization and trade policy on poverty in developing countries. *The journal of international trade and Economic development*, 26(6), 693-711.
- Sehrawat, M., & Giri, A. (2018). The Impact of Financial Development, Economic Growth, income equality on poverty: evidence from India. *Empir Econ*, 1585-1602. doi:https://doi.org/10.1007/s00181-017-1321-7
- Shahbaz, M., Nasir, M., & Roubaud, D. (2018). Environmental degradation in France: The effects of FDI, financial development, and energy innovations. *Energy Economics*, 74(2018), 843-857. doi:https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.07.020
- Shahid, M., Shah, M., Parveen, F., & Kiani, A. (2017). Econometric Impact of Governance and Trade Liberalization on Poverty: A Case Study. *Pakistan Business Review*, Oct 2017, 545-559.

-
- Uddin, G., Shahbaz, M., Arouri, M., & Teulon, F. (2014). Financial development and poverty reduction nexus: A cointegration and causality analysis in Bangladesh. *Economic Modelling*(36), 405-412. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2013.09.049
- Wikipedia. (2021, 07 15). Yeni Sanayileşen Ülkeler: https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_sanayile%C5%9Fen_%C3%BClkeler adresinden alındı
- Yameogo, C., & Omojolaibi, J. (2021). Trade liberalisation, economic growth and poverty level in sub-Saharan Africa (SSA). *Economic Research*, 34(1), 754-774. doi:https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1804428
- Yusuf, M., Malarvizhi, C., & Khin, A. (2013). Trade liberalization economic growth and poverty reduction in Nigeria. *International Journal of Business and Management*, 8(2), 42-48.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Bağlamında Havayolu Sektörüne Yönelik Etkin Yatırım Stratejilerinin Belirlenmesi¹

Determination of Effective Investment Strategies for the Airline Sector in the Context of Sustainable Economic Development

Filiz MIZRAK^a Serhat YÜKSEL^{b*} Gökhan SİLAHTAROĞLU^c Hasan DİNÇER^d

^aDr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-3472-394X

^bDoç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9858-1266

^cProf. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Yönetim ve Bilişim Sistemleri Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8863-8348

^dProf. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8072-031X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Ekim 2021

Kabul tarihi: 1 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Sürdürülebilir ekonomik kalkınma,

Havayolu sektörü,

Müşteri beklentileri,

Veri madenciliği

ARTICLE INFO

Article History:

Received October 5, 2021

Accepted March 01, 2022

Keywords:

Sustainable economic development,

Airline industry,

Customer expectations,

Data mining

ÖZ

Bu çalışmanın amacı sürdürülebilir ekonomik kalkınma bağlamında havayolu sektörüne yönelik müşteri memnuniyeti bazlı yatırım stratejilerinin belirlenmesidir. Bu amaca yönelik olarak, havacılık sektöründe müşterilerin taleplerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 2019 yılında en iyi 75 havayolu şirketi arasına giren şirketler inceleme kapsamına alınmıştır. Bahsi geçen şirketlere yönelik 2011-2020 yılları arasında Skytrax web sitesinden yapılan yorumlar analiz edilmiştir. İlgili müşteri yorumları metin madenciliği yöntemiyle KNIME platformu üzerinde analiz edilmiştir. Bu kapsamda, en fazla geçen tek, ikili ve üçlü kelime grupları belirlenmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, müşterilerin tüm havayolu şirketlerinden genel beklentileri sunulan hizmetin kaliteli olmasıdır. Koltuk rahatlığı, kabin ekibinin kibar ve yardımsever olması ve yemeklerin lezzetli olması gibi hususlar tüm ülkeler için ön plana çıkmıştır. Belirtilen hususlara ek olarak, müşteriler havayolu şirketlerinden genel olarak meydana gelen rötarlara ilişkin şikayetlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu problemi yaşayan havayolu şirketlerinin gerekli tedbirleri almadığı durumda diğerlerine kıyasla önemli ölçüde rekabet avantajı kaybedecekleri ortadadır. Öte yandan, Afrika, Kuzey Amerika ve Güney Amerika'lı müşterilerin uçaklardaki temizliğe daha fazla önem gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, Güney Amerika'lı müşterilerin fiyatların yüksek olmasına yönelik bazı rahatsızlıkları bulunduğu belirlenmiştir. Bu bilgiler göz önünde bulundurularak, özellikle bu kıtaya hizmet veren havayolu şirketlerinin düşük fiyat odaklı yatırım stratejisini belirlemeleri yerinde olacaktır. Belirtilen bu öneriler ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmelerine yardımcı olacaktır.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine customer satisfaction-based investment strategies for the airline industry to achieve sustainable economic development. For this purpose, it is intended to determine the factors affecting the demands of customers in the aviation industry. In this context, the companies that are among the top 75 airline companies in 2019 are included in the review. The comments made on the Skytrax website between the years 2011-2020 for the aforementioned companies are analyzed. Relevant customer comments are evaluated on the KNIME platform by text mining methodology. In this context, most frequently used single, double and triple word groups are identified. According to the results of the analysis, the general expectations of the customers from all airline companies are the quality of the service provided. Matters such as the comfort of the seats, the polite and helpfulness of the cabin crew and the deliciousness of the food have come to the forefront for all countries. In addition, customers complain of general delays from airlines. Therefore, it is obvious that airline companies experiencing this problem will lose a significant competitive advantage compared to others if they do not take the necessary precautions. On the other hand, it is concluded that customers from Africa, North America and South America attach more importance to the cleanliness of their aircraft. Finally, it is determined that South American customers had some discomfort with the high prices. Considering this information, it would be appropriate for airline companies serving this continent to determine their investment strategy focused on low prices. These recommendations will help countries achieve their sustainable development goals.

¹Bu çalışma Filiz Mızrak'ın İstanbul Medipol Üniversitesi Yönetim ve Strateji Doktora programındaki doktora tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

As a result of globalization, destructive competition environment has occurred in all sectors. This situation necessitated the continuous development of enterprises. However, development alone is not enough to achieve this goal. Although they are not seen in the balance sheets of the enterprises, it is accepted that the biggest factor that ensures their survival is the customers. However, customers are defined as the reason for the existence of businesses and their importance is increasing day by day. At the same time, customers play the leading role in all strategies determined by businesses. This situation may also be important for the airline industry. Airline companies serve different types of people due to their processes. In other words, both young and old people receive service from airline companies. Similarly, both women and men actively use airplanes.

In this study, it is aimed to determine the factors affecting customer satisfaction in the airline industry. In this context, businesses that were among the top 75 airline companies in 2019 were included in the scope of the review. The comments made by these companies on the Skytrax website between 2011 and 2020 are analyzed. In the analysis part of the study, data mining method is used. In this context, the most frequently used single, double and triple word groups are determined. In addition, both country-based and regional-based evaluations are made to perform a more specific analysis. On the other hand, within the scope of country-based analysis, the countries where the airline company is located are considered. On the other hand, countries where both airline companies and customers are located are analyzed regionally. In this way, it will be possible to analyze both the expectations from the countries where the companies are located and the expectations regarding the geographical location of the customers.

It is aimed that this study will contribute to the literature in many ways. First, analyzes are made both by country and by region. In addition, the region analysis is carried out for the regions where both airline companies and customers are affiliated. In addition, the period between 2011 and 2020 is included in the scope of the analysis, and a trend analysis is carried out for customer complaints. In this way, it is aimed to make a very comprehensive analysis. Although the issue of customer satisfaction is very important for the airline industry, it is very difficult for the airline industry to analyze customer expectations effectively. Therefore, there is a need for a new study that will comprehensively analyze the customer satisfaction of airline companies both on a country and regional basis. In this context, it is aimed that this study will contribute to the literature.

According to the analysis results obtained, customer expectations for airline companies do not change significantly over the years. As it can be understood from here, no serious measures have been taken by the airline companies regarding the main factors that are the subject of customer complaints in recent years. Secondly, the general expectation of customers from all airline companies is the quality of the service offered. Matters such as the comfort of the seats, the polite and helpfulness of the cabin crew, and the deliciousness of the food have come to the forefront for all countries. Third, there are complaints of general delays from airlines in some regions. It is obvious that this situation has serious customer dissatisfaction.

Some regions do not have such complaints against airline companies. Therefore, it is obvious that airline companies experiencing this problem will lose a significant competitive advantage compared to others if they do not take the necessary precautions. On the other hand, it is concluded that customers from Africa, North America and South America attach more importance to the cleanliness of their aircraft. Finally, it is determined that South American customers had some discomfort with the high prices. Considering this information, it would be appropriate for airline companies serving this continent to determine their investment strategy focused on low prices.

In the airline industry, where competition is intense, businesses should become more sensitive to customer expectations. In this framework, a new unit should be established where customer expectations will be analyzed comprehensively. This unit should periodically report to the senior management what the customer expectations are. On the other hand, a detailed examination of the actions taken should be carried out. In this way, it will be possible to determine whether the necessary actions regarding customer complaints are taken in a timely manner. Hence, it will be possible to prevent customer complaints from becoming a systemic problem over the years.

In addition, airline companies should attach great importance to personnel quality. In particular, this issue is very important in the selection of personnel who have direct contact with the customer. Therefore, airline companies should pay great attention to the selection of these personnel. In this context, the communication of the personnel to be selected should be strong. Airline companies may face very serious problems as a result of employing sullen personnel who have poor diction and have problems in communicating with people.

If an airline company has decided to serve meals, it should take care that these meals are clean and tasty. Otherwise, the meals given to satisfy the customers may lead to very serious customer dissatisfaction. On the other hand, airline companies should also pay attention to seat width. In order to increase efficiency, some airlines may have adopted the narrow seat strategy. However, the results obtained from this study are that this strategy will cause serious harm to airline companies in the long run.

Giriş

Küreselleşmenin sonucunda tüm sektörlerde yıkıcı rekabet ortamı meydana gelmiştir. Bu durum da işletmelerin sürekli gelişmelerini zorunlu kılmıştır. Buna karşın, gelişim bu amaca ulaşabilmek için tek başına yeterli olamamaktadır (Kurata, 2019). Bu süreçte aynı zamanda işletmenin, çevresinde gerçekleşen değişime de ayak uydurmaları gerekmektedir. Bu süreçte, işletmelerin çeşitli yenilikleri bünyelerinde gerçekleştirmesi hiç şüphesiz hayati önem arz etmektedir. İşletmeler, ürün veya hizmetin kolay bir şekilde ikame ediliyor olması ve müşteri beklentilerinin değişkenliği gibi nedenlerden dolayı, rekabet üstünlükleri aramaktadırlar (Luo vd., 2016). Bu çerçevede, artan rekabete duyarsız kalmak, yeniliklere cevap verememek ve değişimlere ayak uyduramamak, işletmelerin pazardan silinmelerine ve hatta yok olma tehlikesi yaşamalarına neden olabilmektedir.

İşletmelerin bilançolarında görülmemelerine karşın, ayakta kalmalarını sağlayan en büyük etkenin müşteriler olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, müşteriler, işletmelerin var olma nedeni olarak tanımlanmakta ve önemleri de her geçen gün artmaktadır. Aynı zamanda müşteriler, işletmelerin belirlediği tüm stratejilerin baş rolünde olmaktadır (Garner vd., 2021). Şirketler için ulusal sınırların kolay aşıyor olması ve tüm dünyanın tek bir pazar haline gelmesi, müşterilere çok fazla sayıda alternatif sunmakta, bu durum müşterilerle kurulacak ilişkilerin önem kazanmasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, işletmeler rekabet avantajı elde edebilmek için müşterilerini memnun etmek durumundadır. Aksi durumda, işletmelerin rakiplerine kıyasla önemli ölçüde rekabet avantajı kaybedeceği ortadadır (Haislip ve Richardson, 2017).

Belirtilen bu durum havayolu endüstrisi için de önem arz edebilmektedir. Havayolu şirketleri süreçleri gereği farklı türde insanlara hizmet vermektedirler. Diğer bir deyişle, hem gençler hem de yaşlılar havayolu şirketlerinden hizmet almaktadırlar. Buna benzer şekilde, hem kadınlar hem de erkekler uçakları aktif bir şekilde kullanmaktadırlar (Feldhusen vd., 2011). Öte yandan, farklı kültürlere sahip insanlar da aynı havayolu şirketlerinden faydalanabilmektedir. Buradan anlaşılacağı gibi, müşteri beklentilerinin etkin bir şekilde analiz edilmesi havayolu endüstrisi için oldukça zordur. Bu sektörde müşteri memnuniyetinin sağlanabilmesi için özellikle farklı ülkelerdeki müşterilere ait beklentilerin net bir şekilde belirlenebilmesi gerekmektedir (Gelhausen vd., 2018).

Bu çalışmada havayolu sektöründeki müşteri memnuniyetini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 2019 yılında en iyi 75 havayolu şirketi arasına giren işletmeler inceleme kapsamına alınmıştır. Bu şirketlere ait 2011-2020 yılları arasında Skytrax web sitesinden yapılan yorumlar analiz edilmiştir. Çalışmanın analiz kısmında veri madenciliği yönteminden faydalanılmıştır. Bu kapsamda, en fazla geçen tek, ikili ve üçlü kelime grupları belirlenmiştir. Ayrıca, daha spesifik bir analiz gerçekleştirebilmek için hem ülke bazlı hem de bölge bazlı değerlendirmeler yapılmıştır. Öte yandan, ülke bazlı analizler kapsamında, havayolu şirketinin bulunduğu ülkeler dikkate alınmıştır. Diğer taraftan, hem havayolu şirketlerinin hem de müşterilerin bulunduğu ülkeler bölgesel anlamda analiz edilmiştir. Bu sayede, hem şirketlerin bulunduğu ülkelere beklentilerin hem de müşterilerin coğrafi konumlarına ilişkin beklentilerin analiz edilebilmesi mümkün olabilecektir.

Bu çalışmanın literatüre birçok anlamda katkı sağlaması hedeflenmiştir. İlk olarak, analizler hem ülke bazlı hem de bölge bazlı yapılmıştır. Ek olarak, bölge analizi hem havayolu şirketlerinin bağlı bulunduğu hem de müşterilerin bağlı bulunduğu bölgelere yönelik gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, 2011 ve 2020 dönem aralığı da inceleme kapsamına alınarak müşteri şikayetlerine yönelik trend analizi gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, çok kapsamlı bir analiz yapılması amaçlanmıştır. Müşteri memnuniyeti konusu havayolu endüstrisi için oldukça

önemli olmasına karşın müşteri beklentilerinin etkin bir şekilde analiz edilmesi havayolu endüstrisi için oldukça zordur. Dolayısıyla, havayolu şirketlerinin müşteri memnuniyeti hem ülke bazlı hem de bölge bazlı kapsamlı bir şekilde analiz edecek yeni bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın da literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Bu çalışma 5 farklı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde konuya yönelik literatür taraması paylaşılmıştır. Üçüncü bölüm çalışmanın metodolojisi ile ilgilidir. Dördüncü bölümde analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Son bölümde elde edilen sonuç ve strateji önerileri paylaşılmıştır.

Literatür Taraması

Literatürde sivil havacılığı konu alan ve çeşitli açılardan analiz eden birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları operasyonel faaliyetlerin verimliliğini artırmaya ve stratejiler geliştirerek yönetim sorunlarının üstesinden gelmeye çalışırken, bazıları ise havayolu şirketlerine müşteri hizmetlerini geliştirecek çözümler sunmak için tüketici davranışlarını incelemiştir.

Cacchiani ve Salazar-González (2020) daha az maliyetle daha iyi hizmet sunmak için bazı uçuşların kalkış saatini planlarken dikkat edilmesi gereken bazı unsurları vurgulamışlardır. Bunların filo tahsisi, uçak rotası ve mürettebat planlaması olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, regresyon yöntemi kullanılarak uçuşların kalkış saatlerini, filo tahsisini ve minimum maliyetli uçak rotalarını ve doğru mürettebat planlamasını belirlemektir. Ayrıca, Tae vd. (2020) çalışmalarında sivil havacılıkta operasyonel verimliliğe odaklanmaktadır. Bir hava yolu şirketin operasyondaki başarısızlığı ya da yaşadığı operasyonel problemlerin rakip firmaların performansını olumsuz etkileyebileceğini öne sürmüştür.

Sun vd. (2020) literatür analizi yaparak işletmelerin hem kendi içindeki hem de çevresel faktörlerden etkilendiğini ve bu yüzden, havayolu şirketlerinin karşılaştığı operasyonel risklerin belirlenmesinin karmaşık bir süreç olduğunu vurgulamışlardır. Soylu ve Katip (2019) regresyon analizi ile havayolu ağlarına ve yatırım stratejilerine odaklanmıştır. Çalışma, hub kullanımının operasyonlarda maliyetleri düşürürken, yolcuların seyahat sürelerini artırabileceği için yolcuları tatmin etmeyebileceğini savunmuştur. Ortaya çıkan bu ikilemden dolayı toplam nakliye maliyeti ve müşteri hizmetleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bayliss vd. (2019) literatür taraması yaparak hava durumu, hava trafiğinin yoğunluğu, mürettebat istihdam etmenin zorlukları ve planlanmamış uçak bakımı gibi havayollarının operasyonlarını etkileyen birçok parametre olduğunu savunmuştur. Sakthidharan ve Sivaraman (2018) Hindistan havacılık sektörünü örnek göstererek sivil havacılık operasyonlarına ve yönetime odaklanmıştır. 2013-2014 yılları arasındaki finansal veriler regresyon yöntemi ile her bir havayolunun işletme maliyetlerini karşılaştırmayı amaçlayan yurt içi operasyonların verimliliğini belirlemek için kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, Hindistan havacılığındaki taşıyıcıların verilen dönemler arasında %71-%89 verimlilikle çalıştığını göstermektedir.

Endrizalova vd. (2018) yaptıkları çalışmada, havayollarının ticari faaliyetlerini dikkate alarak çok önemli olan havayolu filosuna odaklanmaktadır. Çalışmada, havayolu şirketinin ekonomik yapısının, filonun miktarı, satın alma veya kiralama şekline büyük ölçüde etkilendiği savunulmuştur. Havayollarının operasyonlarında herhangi bir kaynağı optimize etmek, literatürdeki ana konulardan biri olmuştur. Benzer şekilde, Parlar vd. (2018), her uçuş için kontrol sayaçlarını optimize etmenin yollarını bulmaya odaklanmışlardır.

Doi vd. (2018) çalışması, mürettebatın çalışma saatlerini planlama sorununa bir çözüm bulmak için algoritmalarından yararlanılmasının ve bu çalışma saatlerini adil hale getirmenin gerekliliği vurgulamaktadır. Amaç, dinlenme günleri gibi kısıtlamaları dikkate alarak görevleri

adil bir şekilde atayabilecek bir model oluşturmaktır. Çalışma sonunda önerilen yöntemin etkinliği, gerçek verilerden elde edilen kanıtlarla doğrulanmaya çalışılmıştır. Tian vd. (2019), analitik bir yaklaşım geliştirerek havacılık hizmetlerini değerlendirmek için sosyal medya kullanımını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, geliştirilen metriklerin havacılıkta hizmet kalitesini değerlendirmek için uygulanabileceği önerilmiştir.

Rezaei vd. (2018) bagaj taşıma sistemi ile ilgili çalışmaların literatürdeki yetersizliğine vurgu yapmaktadır. Handling sistemi, müşteri memnuniyetine katkı sağlayan önemli bir faktör olarak tanımlanmıştır. Mohd-Any vd. (2019) hizmet kalitesiyle sağlanan müşteri memnuniyetinin önemini değerlendirmeyi hedeflemişlerdir. Bu bağlamda, çalışmada, algılanan adalet, genel memnuniyet, müşteri güveni ve sadakati arasındaki ilişkinin araştırılması önerilmiştir. Punel vd. (2019) on farklı bölgeyi dikkate alarak yolcu deneyimi ve hizmet kalitesinin arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmada kullanılan veriler, 2011 ve 2018 yılları arasında müşteri yorumlarını ve derecelendirmelerini içeren Skytrax web sitesinden elde edilmiştir. Ayrıca, çalışma, farklı bölgelerdeki tüketicilerin beklentilerini karşılaştırmaya odaklanmıştır. Çalışmanın bulguları, Kuzey Amerikalı tüketicilerin ulusal taşıyıcılarından memnun olmadıklarını önermiştir.

Atalık vd. (2019), uçuşlarda sunulan hizmet kalitesinin özellikle ticari sınıf yolcuları üzerindeki etkisinin ve müşteri memnuniyeti oluşturmadaki önemini tartışmışlardır. Çalışmada, uçak içi hizmetlerin, koltuk konforu, yiyecek, içecek, personel hizmeti ve eğlence faktörleri gibi farklı boyutları içerdiği belirtilmiştir. Araştırmayı gerçekleştirmek için çalışmada 1000'den fazla yolcunun tecrübelerinden elde edilen ikincil veriler kullanılmıştır ve değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için Lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışma, uygulanan modelin uçak içi servis ile müşterilerin ödedikleri ücret karşılığında algıladıkları değer arasındaki ilişkiyi açıklamada başarılı olduğu sonucuna varmıştır. Ek olarak, koltuk konforunun ticari sınıf yolcuları için değer yaratma açısından en önemli faktör olduğu vurgulanmıştır.

Yapılan literatür analizi sonucunda, farklı sonuçlara ulaşabilmek mümkündür. Öncelikli olarak, müşteri memnuniyeti havayolu endüstrisi için oldukça önemlidir. Buna karşın, havayolu şirketleri süreçleri gereği farklı türde insanlara hizmet vermektedirler. Bundan dolayı, müşteri beklentilerinin etkin bir şekilde analiz edilmesi havayolu endüstrisi için oldukça zordur. Bu sektörde müşteri memnuniyetinin sağlanabilmesi için özellikle farklı ülkelerdeki müşterilere ait beklentilerin net bir şekilde belirlenebilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, havayolu şirketlerinin müşteri memnuniyeti hem ülke bazlı hem de bölge bazlı kapsamlı bir şekilde analiz edecek yeni bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada da havayolu sektörüne yönelik müşteri memnuniyeti bazlı yatırım stratejilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak, havacılık sektöründe müşterilerin taleplerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 2019 yılında en iyi 75 havayolu şirketi arasına giren şirketler inceleme kapsamına alınmıştır. Belirtilen hususlar dikkate alındığında, bu çalışmanın literatüre önemli ölçüde katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Metodoloji ve Veri Seti

Teknolojik gelişmeler, daha önce mevcut olmayan ve “Büyük Veri” trendini körükleyen yeni gözlem ve ölçüm türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sayıları içeren standart yapılandırılmış veri biçimlerinin yanı sıra, modern veri tabanları; yeni tekniklerin kullanılmasını ve yorumlanmasını gerektiren sözcükler, görüntüler, sesler ve videolar içeren yeni yapılandırılmamış veri biçimlerini içermektedir. Metin her zaman belirli bir alan veya bireyler hakkında bilgilendirici bir iç görü kaynağı olmuştur. Yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, metin verileri de ağırlıklı olarak yeni iletişim biçimlerinde kullanılmaktadır

(Ahn vd., 2021).

Dijital formatta bulunan ve ağ teknolojisi ile erişilebilen metin mesajı, sosyal medya etkinliği, bloglar ve web aramaları gibi veri kaynaklarının artmasıyla birlikte metin madenciliği her geçen gün önem kazanmaktadır. Büyük veri kümelerinden değerli bilgilerin çıkarılmasına odaklanan veri madenciliği kavramında, metin belgeleri iyi bir bilgi kaynağı olmuştur. Çeşitli alanlardan kullanıcılar tarafından oluşturulan metinlerde birçok bilginin gömülü olduğu bilinmektedir ve metin madenciliği sayesinde bu bilgilere ulaşmak artık mümkün olmaktadır (Silahtaroglu, 2019).

Metin madenciliği, yapılandırılmamış metinlerden faydalı bilgileri almak veya çıkarmak için kullanılan tüm modelleri, yöntemleri, algoritmaları ve teknikleri içeren genel bir terimdir. Metinlerin çoğu, insanların sözlerinin işlenip bilgiye dönüştüğünü bilmeden doğal olarak oluşturdukları ve nihayetinde ticari kararlar almak için kullanılacak, kullanıcı tarafından oluşturulan verilerdir (Silahtaroglu, 2019). Bu bağlamda, metin madenciliğinin kullandığı kaynakların tarafsız ve önyargıdan uzak olduğunu söylemek mümkündür. Metin madenciliği için kullanılan verilerin büyük bir bölümü yapılandırılmamıştır. Yani kaynaklarının, haber gazetelerinde, web sayfalarında, çevrimiçi forumlarda, şirket raporlarında, tutanaklarda, notlarda, dilekçelerde, reçetelerde, sağlık raporlarındaki gibi serbest metinler oldukları anlamına gelmektedir (Aytaç vd., 2020).

Metin madenciliği, metin içeriğinin temel tanımlarından kelime sayımlarına kadar, yazarlar arasındaki bağlantıları bulma ve yazıların içeriğini değerlendirme gibi daha karmaşık kullanımlara kadar çeşitli kapsamlar için kullanılabilir (Silahtaroglu vd., 2021). Metin madenciliği, metinden anlamlı sayısal indeksler çıkarma sürecini ifade etmektedir. Kökeni, veri madenciliği, yapay zeka, istatistik, veri tabanı yönetimi, kütüphane bilimi ve dilbilim gibi çeşitli ilgili alanların bir kombinasyonuna dayanmaktadır (Silahtaroglu, 2019).

Metin madenciliğinin temel amacı, metni çeşitli istatistiksel algoritmalara erişilebilir kılmak için yapılandırılmamış bilgileri işlemektir. Bu sayede, metin verileri, standart yapılandırılmış veriler kadar bilgilendirici hale gelebilmekte ve aksi takdirde keşfedilmesi son derece zor olan ilişkilerin ve kalıpların araştırılması mümkün olmaktadır. Metin madenciliği ile metinde yer alan bilgiler; kelime frekans dağılımı, örüntü tanıma ve tahmine dayalı analitik gibi standart veriler kullanılarak kolayca elde edilemeyecek sonuçlar üretmek amacıyla kategorilere ayrılabilir ve kümelenebilir (Silahtaroglu ve Alayoglu, 2016). Genel olarak, metin madenciliği ile hedeflenen, metni, analiz için uygun olacak şekilde verilere dönüştürmektir. Bunun için, metin belgelerine yapay zekâ algoritmaları ve istatistiksel tekniklerin uygulanması gerekmektedir.

Belirtilen bu bilgiler dikkate alınarak, çalışmanın analiz kısmında da metin madenciliği yönteminden faydalanılmıştır. Bu çerçevede, analizde kullanılan veriler, Skytrax web sitesinden (skytraxratings.com) elde edilmiştir. Skytrax dünya genelinde havayolları ile seyahat eden yolculara anket uygulamakta ve müşterilerin memnuniyetini ölçmektedir. Aynı zamanda, kullanıcılar site üzerinden havayolu şirketleri hakkında yorumlar yapabilmektedirler. Kullanıcı yorumları ve anketlere dayanarak, her yıl çeşitli alanlarda en iyi hava yolu şirketleri seçilmektedir. Bu çalışmada da 2019 yılında en iyi 75 havayolu şirketi arasına giren şirketlere, 2011-2020 yılları arasında yapılan yorumlar analiz edilmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak, havayolu şirketlerinin bulunduğu ülke bazlı stratejilerin üretilmesi hedeflenmektedir. Bunun ardından, havayolu şirketlerinin bulunduğu bölgelere yönelik müşteri beklentilerinin detaylandırılması amaçlanmaktadır. Son olarak, adı geçen siteye şikâyeti giren müşterilerin bulunduğu bölgelere yönelik analiz yapılacaktır. Belirtilen bu hususlardan anlaşılacağı üzere, çok kapsamlı ve spesifik analizlerin yapılması hedeflenmiştir. Bu sayede, havayolu

şirketlerine yönelik daha gerçekçi yatırım stratejilerinin belirlenmesi mümkün olabilecektir. Bu çalışmada, havayolu şirketlerine yönelik Skytrax web sitesi üzerinden yapılan müşteri yorumları metin madenciliği yöntemiyle KNIME platformu üzerinde analiz edilmiştir. İlgili analiz sürecinde, en fazla yer alan tek, ikili ve üçlü kelime grupları belirlenerek, müşteri beklentilerinin detaylı bir şekilde belirlenmesi hedeflenmiştir.

Analiz Sonuçları

Araştırmanın amacı, sivil havacılık sektöründe müşterilerin taleplerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi, bölgesel bazda farklılıkları vurgulanması ve on yıllık zaman dilimi içinde müşteri taleplerinde değişiklik yaşanıp yaşanmadığının saptanmasıdır. Son olarak, bu bağlamda, genel olarak sivil havacılık sektörüne, belirli ülkelere ve bölgelere yönelik stratejiler geliştirmektir. Bu sayede, havayolu şirketlerinin yatırımlarının daha etkin olabilmesi için etkin yatırım stratejileri önerilebilecektir. Bu bağlamda, elde edilecek analiz sonuçları hem araştırmacılara hem de yatırımcılara yol gösterici nitelikte olacaktır. Dolayısıyla, bu yatırım stratejileri sayesinde havayolu endüstrisinin etkinliğinin artırılması hedeflenmektedir. Böylece, sürdürülebilir ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşabilmenin çok daha kolay olması amaçlanmaktadır. Analiz sürecinde, şikâyette bulunan müşterilerin bağlı bulunduğu bölge bazlı analizler gerçekleştirilmiştir. Her bölgeye ait analiz sonuçları aşağıda bölge bazlı tablolarda paylaşılmıştır. Tablo 1’de altı bölgeye ait önemli hususları vurgulayan özet bilgilere yer verilmektedir.

Tablo 1: Kıta Bazlı Müşteri Beklentilerini Gösteren Özet Tablo

Kıta Adı	Hizmet Kalitesine Yönelik Beklentiler	Uçuşlardaki Gecikmelere Yönelik Şikayetler	Uçaklardaki Temizliğe Yönelik Şikayetler	Fiyatlara Yönelik Şikayetler
Afrika	X	X	X	
Asya	X	X		
Avustralya	X	X		
Avrupa	X	X		
Kuzey Amerika	X	X	X	
Güney Amerika	X	X	X	X

Tablo 1’de altı farklı bölgeye ilişkin analiz sonuçlarının özeti yer almaktadır. Bu tablodan yola çıkarak bazı sonuçlara ulaşabilmek mümkündür. Öncelikle, havayolu şirketlerine yönelik müşteri beklentileri yıllar itibarıyla önemli ölçüde değişmemektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, müşterilerin şikayetine konu olan temel faktörlere yönelik havayolu şirketleri tarafından son yıllarda içerisinde ciddi bir önlem alınmamıştır. İkinci olarak, müşterilerin tüm havayolu şirketlerinden genel beklentileri sunulan hizmetin kaliteli olmasıdır. Koltuk rahatlığı, kabin ekibinin kibar ve yardımsever olması ve yemeklerin lezzetli olması gibi hususlar tüm ülkeler için ön plana çıkmıştır. Üçüncü olarak, bazı bölgelerdeki havayolu şirketlerinden genel olarak meydana gelen rötarlara ilişkin şikayetler bulunmasıdır. Bu durumun ciddi ölçüde müşteri memnuniyetsizliği yaşadığı ortadadır. Tablo 1’den anlaşılacağı üzere, bazı bölgelerin havayolu şirketlerine yönelik bu tür şikayetler bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu problemi yaşayan havayolu şirketlerinin gerekli tedbirleri

almadığı durumda diğerlerine kıyasla önemli ölçüde rekabet avantajı kaybedecekleri ortadadır.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı sivil havacılık sektöründe müşterilerin taleplerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir. Bu çerçevede, bölgesel bazda farklılıkları vurgulanması ve on yıllık zaman dilimi içinde havayolu sektöründeki müşteri taleplerinde değişiklik yaşanıp yaşanmadığının saptanması hedeflenmektedir. Son olarak, bu bağlamda, genel olarak sivil havacılık sektörüne, belirli ülkelere ve bölgelere yönelik stratejiler geliştirmektir. Bu çalışmada 2019 yılında en iyi 75 havayolu şirketi arasına giren şirketlere, 2011-2020 yılları arasında yapılan yorumlar analiz edilmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak, havayolu şirketlerinin bulunduğu ülke bazlı stratejilerin üretilmesi hedeflenmektedir. Bunun ardından, havayolu şirketlerinin bulunduğu bölgelere yönelik müşteri beklentilerinin detaylandırılması amaçlanmaktadır. Son olarak, adı geçen siteye şikâyeti giren müşterilerin bulunduğu bölgelere yönelik analiz yapılacaktır. Belirtilen bu hususlardan anlaşılabilceği üzere, çok kapsamlı ve spesifik analizlerin yapılması hedeflenmiştir. Bu sayede, havayolu şirketlerine yönelik daha gerçekçi yatırım stratejilerinin belirlenmesi mümkün olabilecektir.

Elde edilen analiz sonuçlarına göre, havayolu şirketlerine yönelik müşteri beklentileri yıllar itibarıyla önemli ölçüde değişmemektedir. Buradan anlaşılabilceği üzere, müşterilerin şikâyetine konu olan temel faktörlere yönelik havayolu şirketleri tarafından son yıllarda içerisinde ciddi bir önlem alınmamıştır. İkinci olarak, müşterilerin tüm havayolu şirketlerinden genel beklentileri sunulan hizmetin kaliteli olmasıdır. Koltuk rahatlığı, kabin ekibinin kibar ve yardımsever olması ve yemeklerin lezzetli olması gibi hususlar tüm ülkeler için ön plana çıkmıştır. Üçüncü olarak, bazı bölgelerdeki havayolu şirketlerinden genel olarak meydana gelen rötarlara ilişkin şikâyetler bulunmasıdır. Bu durumun ciddi ölçüde müşteri memnuniyetsizliği yaşadığı ortadadır.

Bazı bölgelerin havayolu şirketlerine yönelik bu tür şikâyetler bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu problemi yaşayan havayolu şirketlerinin gerekli tedbirleri almadığı durumda diğerlerine kıyasla önemli ölçüde rekabet avantajı kaybedecekleri ortadadır. Öte yandan, Afrika, Kuzey Amerika ve Güney Amerikalı müşterilerin uçaklardaki temizliğe daha fazla önem gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, Güney Amerikalı müşterilerin fiyatların yüksek olmasına yönelik bazı rahatsızlıkları bulunduğu belirlenmiştir. Bu bilgiler göz önünde bulundurularak, özellikle bu kıtaya hizmet veren havayolu şirketlerinin düşük fiyat odaklı yatırım stratejisini belirlemeleri yerinde olacaktır.

Rekabetin yoğun olarak yaşandığı havayolu sektöründe işletmeler müşteri beklentilerine daha duyarlı hale gelmelidirler. Bu çerçevede, müşteri beklentilerinin kapsamlı bir şekilde analiz edileceği yeni bir birim kurulmalıdır. Bu birim müşteri beklentilerinin neler olduğunu üst yönetime dönemselsel olarak raporlamalıdır. Öte yandan, alınan aksiyonlara yönelik de detaylı bir inceleme gerçekleştirilmelidir. Bu sayede, müşteri şikâyetlerine yönelik gerekli aksiyonların zamanında alınıp alınmadığı belirlenebilecektir. Bu sayede, müşteri şikâyetlerinin yıllar itibarıyla sistemsel bir sorun olmasının önüne geçilebilecektir.

Ayrıca, havayolu şirketlerinin personel kalitesine çok ciddi anlamda önem vermesi gerekmektedir. Özellikle, müşteri ile direkt irtibatla bulunan personelin seçiminde bu husus oldukça önemlidir. Dolayısıyla, havayolu şirketleri bahsi geçen bu personelin seçimine çok ciddi özen göstermelidirler. Bu bağlamda, seçilecek personelin iletişiminin kuvvetli olması gerekmektedir. Asık suratlı, diksiyonu düzgün olmayan ve insanlar ile iletişimde problem yaşayan personelin istihdam edilmesi sonucunda havayolu şirketleri çok ciddi problemler ile karşı karşıya kalabilmektedirler.

Eğer bir havayolu şirketi yemek ikram etme kararı aldıysa eğer, bu yemeklerin temiz ve lezzetli olmasına özen göstermelidir. Aksi takdirde, müşterileri memnun edebilmek amacıyla verilen yemekler çok ciddi müşteri memnuniyetsizliğine yol açabilmektedir. Öte yandan, havayolu şirketleri ayrıca koltuk genişliğine de dikkat etmelidirler. Verimliliği arttırabilmek adına bazı havayolu işletmeleri dar koltuk stratejisini benimsemiş olabilirler. Buna karşın, bu çalışmadan elde edilen sonuçlar bu stratejinin uzun vadede havayolu şirketlerine çok ciddi zarar vereceği şeklindedir.

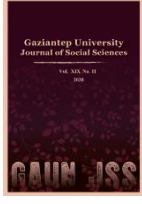
Ek olarak, havayolu şirketlerinin zamanlama konusunda daha hassas olmaları gerekmektedir. Bu aksiyon havayolu şirketleri yüzünden meydana gelen rötarların engellenmesi için önemli bir çözüm olacaktır. Buna ek olarak, bazı rötarlar havayolu şirketinin inisiyatifi dahilinde olamayabilir. Bu bağlamda, sistemsel aksaklıklardan dolayı meydana gelen bu rötarlarda müşteri memnuniyetsizliğinin önüne geçebilmek için müşterilere bazı jestler yapılabilir. Örnek olarak, ücretsiz yiyecek ve içecek ile uçuş puanı gibi bazı uygulamalar rötarlardan kaynaklı problemlerin önüne geçilebilmesi için önem arz etmektedir.

Elde edilen bu analiz sonuçları hem araştırmacılara hem de yatırımcıları yol gösterici niteliktedir. Araştırmacılar bu çalışmada kullanılan yöntemi dikkate alarak başka sektörlere yönelik analizler gerçekleştirebilirler. Öte yandan, yatırımcılar da bu analiz sonuçlarını dikkate alarak müşteri memnuniyetlerini daha üst seviyeye çıkartabilirler. Bu çalışmanın birçok kısıtlarından bahsedebilmek mümkündür. Öncelikli olarak, yapılan bu analiz sadece havayolu şirketleri için geçerlidir. Dolayısıyla, yapılacak yeni bir çalışmada, bankacılık ve enerji gibi başka sektörlerin dikkate alınabilmesi mümkün olabilecektir. Bu durum adı geçen bu sektörlerin de gelişmesine olanak sağlayacaktır. Belirtilen hususlara ek olarak, bu çalışmada 2019 yılında en iyi 75 havayolu şirketi arasına giren şirketlere, 2011-2020 yılları arasında yapılan yorumlar analiz edilmiştir. Bu bağlamda, yapılacak yeni çalışmada analize katılmayan ülkeler de dikkate alınabilir. Öte yandan, başka bir çalışmada havayolu şirketi bazlı analiz yapılması da daha spesifik stratejilerin geliştirilebilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahn, S. J., Yoon, H. Y., & Lee, Y. J. (2021). Text mining as a tool for real-time technology assessment: Application to the cross-national comparative study on artificial organ technology. *Technology in Society*, 66, 101659.
- Atalık, Ö., Bakır, M., & Akan, Ş. (2019). The role of in-flight service quality on value for money in business class: a logit model on the airline industry. *Administrative Sciences*, 9(1), 26.
- Aytaç, Ö. B., Silahtaroglu, G., & Doğuç, Ö. (2020). Analysis of digital marketing strategies of deposit banks in Turkey via text mining twitter posts. In *Strategic Outlook for Innovative Work Behaviours* (pp. 361-376). Springer, Cham.
- Bayliss, C., De Maere, G., Atkin, J. A., & Paelinck, M. (2020). Scheduling airline reserve crew using a probabilistic crew absence and recovery model. *Journal of the Operational Research Society*, 71(4), 543-565.
- Cacchiani, V., & Salazar-González, J. J. (2020). Heuristic approaches for flight retiming in an integrated airline scheduling problem of a regional carrier. *Omega*, 91, 102028.
- Doi, T., Nishi, T., & Voß, S. (2018). Two-level decomposition-based matheuristic for airline crew rostering problems with fair working time. *European Journal of Operational Research*, 267(2), 428-438.
- Endrizalova, E., Novak, M., Nemeč, V., Hyrslova, J., & Mrazek, P. (2018). Operating Lease As A Specific Form Of Airlines Outsourcing. *Business Logistics in Modern Management*.
- Feldhusen, J., Pollmanns, J., & Heller, J. E. (2011). End of life strategies in the aviation industry. In *Glocalised Solutions for Sustainability in Manufacturing* (pp. 459-464).

- Springer, Berlin, Heidelberg.
- Garner, B., Thornton, C., Pawluk, A. L., Cortez, R. M., Johnston, W., & Ayala, C. (2021). Utilizing text-mining to explore consumer happiness within tourism destinations. *Journal of Business Research*.
- Gelhausen, M. C., Berster, P., & Wilken, D. (2018). A new direct demand model of long-term forecasting air passengers and air transport movements at German airports. *Journal of Air Transport Management*, 71, 140-152.
- Haislip, J. Z., & Richardson, V. J. (2017). The effect of Customer Relationship Management systems on firm performance. *Int. J. Account. Inf. Syst.*, 27, 16-29.
- Kurata, H. (2019). Is the information of customer types and preferences to personal selling worth the investment in innovative technology? A modeling approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 49, 371-379.
- Luo, N., Zhang, M., Hu, M., & Wang, Y. (2016). How community interactions contribute to harmonious community relationships and customers' identification in online brand community. *International Journal of Information Management*, 36(5), 673-685.
- Mohd-Any, A. A., Mutum, D. S., Ghazali, E. M., & Mohamed-Zulkifli, L. (2019). To fly or not to fly? An empirical study of trust, post-recovery satisfaction and loyalty of Malaysia Airlines passengers. *Journal of Service Theory and Practice*.
- Parlar, M., Rodrigues, B., & Sharafali, M. (2018). Event-based allocation of airline check-in counters: a simple dynamic optimization method supported by empirical data. *International Transactions in Operational Research*, 25(5), 1553-1582.
- Punel, A., Hassan, L. A. H., & Ermagun, A. (2019). Variations in airline passenger expectation of service quality across the globe. *Tourism Management*, 75, 491-508.
- Rezaei, J., Kothadiya, O., Tavasszy, L., & Kroesen, M. (2018). Quality assessment of airline baggage handling systems using SERVQUAL and BWM. *Tourism Management*, 66, 85-93.
- Sakthidharan, V., & Sivaraman, S. (2018). Impact of operating cost components on airline efficiency in India: A DEA approach. *Asia Pacific Management Review*, 23(4), 258-267.
- Silahtaroglu, G. (2019). Concepts of text mining with Python and real life exercises.
- Silahtaroglu, G., & Alayoglu, N. (2016). Using or not using business intelligence and big data for strategic management: an empirical study based on interviews with executives in various sectors. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 208-215.
- Silahtaroglu, G., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2021). How Is the Stock Exchange Index Affected by the Disclosures of Politicians?. In *Data Science and Multiple Criteria Decision Making Approaches in Finance* (pp. 129-144). Springer, Cham.
- Soylu, B., & Katip, H. (2019). A multiobjective hub-airport location problem for an airline network design. *European Journal of Operational Research*, 277(2), 412-425.
- Sun, X., Chung, S. H., & Ma, H. L. (2020). Operational risk in airline crew scheduling: do features of flight delays matter?. *Decision Sciences*, 51(6), 1455-1489.
- Tae, C. J., Pang, M. S., & Greenwood, B. N. (2020). When your problem becomes my problem: The impact of airline IT disruptions on on-time performance of competing airlines. *Strategic Management Journal*, 41(2), 246-266.
- Tian, X., He, W., Tang, C., Li, L., Xu, H., & Selover, D. (2019). A new approach of social media analytics to predict service quality: evidence from the airline industry. *Journal of Enterprise Information Management*.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Muhasebe Meslek Mensuplarının Teknoloji Kullanma Düzeylerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma¹

A Study on the Determination of Technology Usage Levels of Professional Accountants

Mehmet ÖS^{a*} Cuma ERCAN^b

^a Dr., Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7602-0778

^b Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, MYO, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7440-740X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ekim 2021

Kabul tarihi: 13 Şubat 2022

Anahtar Kelimeler:

Muhasebe mesleği,
Bilgi teknolojileri,
Endüstri 4.0.

ARTICLE INFO

Article History:

Received October 27, 2021

Accepted February 13, 2022

Keywords:

Accounting profession,
Information technologies,
Industry 4.0.

ÖZ

Bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve yenilikler muhasebe uygulamalarında dönüşümü gerekli kılmıştır. Bu süreçte muhasebe uygulamaları kâğıt ortamından elektronik ortama taşınmış, e-fatura, e-defter, e-beyanname, e-mutabakat gibi uygulamalar yürürlüğe girmiştir. Bu dönüşüm sayesinde muhasebenin işlevleri daha hızlı, daha kolay ve daha az maliyetle gerçekleşir olmuştur. Sürekli artan bu hızlı gelişim ve değişim ortamında, muhasebe meslek mensuplarının yeni teknolojik gelişmeleri takip etmeleri ve çağın gereklerine göre bilgilerini yenilemeleri oldukça önem kazanmıştır. Bu araştırmada, muhasebe meslek mensuplarının teknoloji kullanma düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Gaziantep bölgesinde faaliyet gösteren meslek mensupları üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veriler anket yardımı ile elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğu için teknolojik ürünlerin mesleki çalışmalarda çok önemli olduğu ve Endüstri 4.0'ın muhasebe alanında benimsenmesinde en büyük engelin müşteri direnci olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Rapid developments and innovations in information technologies necessitated transformation in accounting practices. In this process, accounting applications were moved from paper to electronic environment and applications such as e-invoice, e-ledger, e-declaration, e-reconciliation came into effect. Thanks to this transformation, the functions of accounting became faster, easier and less costly. In this ever-increasing environment of rapid development and change, it has become very important for professional accountants to follow new technological developments and renew their knowledge according to the requirements of the age. In this research, it is aimed to determine the technology usage levels of accounting professionals. For this purpose, a research was carried out on the members of the profession operating in the Gaziantep region. Questionnaire method was used in the research. As a result of the research, it has been determined that technological products are very important in professional work for the majority of professional accountants and the biggest obstacle in the adoption of Industry 4.0 in the field of accounting is customer resistance.

¹ Bu makale, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde 2021 yılında Doç. Dr. Cuma ERCAN'ın danışmanlığında yürütülen "Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Etkisinin Teknoloji Kabul Modeli İle Ölçümü" başlıklı doktora tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

It is observed that there are changes in the way of doing business of many occupational groups with the effect of industrial revolutions in the world. It is known that each industrial revolution has different terminology features within itself. The most important feature that distinguishes the 4th Industrial Revolution from other industrial revolutions is that it brought different concepts to the terminology, as well as that it affected many occupational groups. It is possible to list IoT, artificial intelligence, blockchain, big data, 3d printers, cloud computing, augmented reality and Rfid, which entered our lives with Industry 4.0. The 4th Industrial Revolution, which is the last industrial revolution, also provided digitalization and acceleration of globalization as well as digitalization. As the communication time of people and the quality of their communication increase, an increase is observed in the volumes of inter-country and intercontinental trade. In an environment where these increases are in question, it is thought that it is inevitable that there will be transformations in accounting systems and changes in the way of doing business of accounting professionals. Accounting professionals (SM, SMMM and YMM) who practice the accounting profession are also under the influence of industrial periods and carry out their professions with the effect of technological innovations. Since every new technological development can be applied in practice, it also includes threats and opportunities. It is normal for professional accountants to encounter different problems in their daily business lives, depending on their level of technology use. In this context, accounting transactions that were done on paper in the past are done in digital environment with technological innovations. Our research was carried out in order to investigate the level of use in accounting professions within the scope of technological innovations that emerged with Industry 4.0, which is the last industrial revolution. In the tax collection policies of the states, e-ledger, e-invoice, e-reconciliation, e-archive invoice, e-producer, e-waybill and e-smmm etc. Benefiting from digital products increases the importance of accounting professionals who use technological products effectively. It is thought that the high share of tax revenues in the general administration budgets created over the years, such as Turkey, will provide benefits in terms of reducing tax losses and evasion thanks to technological innovations. In the research; The Technology Acceptance Model (TKM) scale, which is based on abstract concepts named Logical Action Theory by Fishbein and Ajzen and later developed by Davis, was used. The Technology Acceptance Model (TKM) is a scale to measure the perceptions, attitudes, intentions and actual behaviors of office workers in the face of newly developing technological transformations. The TAM scale developed by Davis also shows perceived usefulness and perceived ease of use, as well as the effects of barriers on actual behavior. Since the TKM scale is aimed at measuring the behaviors of office workers towards technological transformations, it has been developed over time and its different variations called TKM 1, TKM 2 and TKM 3 have been applied to different occupational groups. In this research, which was carried out on accountants who practice the profession of Financial Advisor, which is known as a dynamic profession, TKM model is considered as an extremely useful scale. The research includes approximately 2,100 professional accountants registered with Gaziantep Chamber of Certified Public Accountants and Gaziantep Chamber of Certified Public Accountants operating in Gaziantep and Kilis. In the survey conducted between January/2021 and March/2021, it was determined that the participants had a certified public accountant license and a certified public accountant license as an inclusion or exclusion criterion. In this respect, according to the proportional approximation formula; When the sample size is calculated with 95% confidence level and an acceptable error rate of +/- 5%, it is calculated as 325 individuals. 434 professional accountants participated in the survey conducted within this scope on a voluntary basis. The first of the analyzes applied to the data obtained within the scope of the research is the confirmatory factor analysis. CFA, which is used to determine whether there is a sufficient level of relationship between the variables by evaluating the basic structure of the data, is considered as an extremely useful analysis method to be applied to the obtained data. In the light of the data obtained, the "Cronbach Alpha" value was taken as a basis within the scope of reliability analysis, respectively. Then, ANOVA and T tests were applied to evaluate the differences of the participants. Correlation analysis was also performed to determine whether there is a relationship between two or more variables in the study. Another analysis used in the research is Regression analysis. With regression analysis, it has been tried to predict the values that the value of a dependent variable can take by using one dependent variable and more than one independent variable. As a result of the research, it has been determined that there are differences in the qualifications of accounting professionals with technological transformations. In the research, it has been concluded that as a result of technological transformations, the hardware and software competencies of accounting professionals in terms of technological innovations, as well as tax accounting information, are reflected in the way they do business. According to the results of the survey and analysis; It has been concluded that sufficient training and seminars have not been organized by the GMMMO and GYMMO, to which professional accountants are affiliated within the scope of technological transformations. It was also determined that the students who graduated from the relevant departments of the universities should be trained to gain practical knowledge and competencies as well as theoretical knowledge. As a result of the results obtained, the research can be repeated by expanding this research carried out in Gaziantep and being carried out by academicians in different provinces or regions, by choosing a different one with similar socio-cultural characteristics. The data obtained in this way will give a different perspective to the study. If we evaluate the research as a general whole; In addition to professional competencies and skills, it may be possible to say that making professional accountants suitable for digital transformation can increase their competitiveness with their colleagues in the same profession.

Giriş

Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle, birçok alanda iş süreçlerinin fiziki ortamdan elektronik ortama evrildiği görülmektedir. Muhasebe mesleği de bu dönüşümün etkisi altında kalan bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte muhasebe uygulamaları kâğıt ortamından elektronik ortama taşınmış, e-fatura, e-defter, e-beyanname, e-mutabakat gibi uygulamalar yürürlüğe girmiştir. Bu değişimin en önemli nedenlerinden birisi, Endüstri 4.0 olarak bilinen 4. sanayi devridir.

Endüstri 4.0'ın sunumu ilk defa Hannover/Almanya fuarında gerçekleştirilmiştir (Koca, 2020, s.4533). İlk sanayi devriminden sonra, Dünya üzerinde bilinen 4 adet sanayi devrimi gerçekleşmiştir. Birbiri ardına devam eden bu sanayi devrimlerinin her birisinin farklı özellikleri olduğu gözlemlenmiştir. Buhar makinelerinin kullanımı ilk sanayi devrimine rast gelmiştir. İkinci sanayi devriminde büyük ölçekte üretim aşamasındaki elektrik kullanımı ile gerçekleştirilmiştir. İkinci sanayi devrimi sonrasında gerçekleşen Endüstri 3.0 ile birlikte seri üretim sistemlerinin dijitalleştiği görülmektedir (Jazdi, 2014). Son sanayi devrimi olan Endüstri 4.0'ın diğer sanayi devrimlerinden farklı olarak kendi bünyesinde farklı teknolojik gelişmeleri barındırdığı bilinmektedir. Big data, nesnelerin interneti (IoT), siber fiziksel ağlar (CPS), radyo frekans tanımlayıcıları (RFID), yapay zekâ gibi algoritmalar son sanayi devrimin getirdiği yenilikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Okano, 2017, s.75-76; Akben ve Ös, 2019, s.347).

Endüstri 4.0 süreçleri siber fiziksel ağlar, nesnelerin interneti, teknoloji iletişim bilgileri ve büyük veri teknolojilerini kapsamak ile beraber bu teknolojilerin aynı zamanda birbiri ile çalışabilme kabiliyetlerini oluşturmaktadır (Imran, Hameed and Haque, 2018, s.246; Arnold, Veile and Voigt, 2018, s.2). Endüstri 4.0 teknolojilerinin 5 adet karakteristik özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler; akıllı ağ, hareketlilik, esneklik, müşterilerin entegrasyon ve yenilikçi iş modelleridir (Jazdi, 2014).

Sanayi devrimlerinin bu kadar hızlı ilerleme kaydettiği bir ortamda küreselleşme de aynı hızla yol kat etmiştir. Bireylerin ve işletmelerin iletişimlerinin hızı ve kalitesi de bu gelişim sürecine adapte olmuştur. Dünyada meydana gelen bu değişim ve dönüşüm birçok bilimsel alanda olduğu gibi muhasebe biliminde de değişime doğru evrilerek gerçekleşmiştir (Güneş, Durmuş ve Solak, 2012, s.58).

Bu dönüşüm sayesinde muhasebenin işlevleri daha hızlı, hatasız, kolay ve daha az maliyetle gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla bu gelişmeler muhasebe meslek mensuplarının iş yapış şekillerini ve kullanacakları araçları değiştirecektir. Bu noktada bu teknolojileri kullanabilen yetkin meslek mensuplarına ihtiyaç olacaktır. Muhasebe meslek mensuplarının bu gelişmelerden haberdar olmaları ve bu teknolojileri kullanım düzeyi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Endüstri 4.0 teknolojilerinin getirmiş olduğu yeni teknolojik gelişmeler kapsamında, muhasebe meslek mensuplarının teknoloji kullanma düzeylerine yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle konuyla ilgili literatüre, daha sonra ise muhasebe meslek mensupları üzerine yapılan araştırmaya yer verilmiştir.

Konu ile ilgili birçok çalışma yapıldığı bilinmektedir. Son sanayi devrimi kapsamında muhasebe ve denetim mesleğinin ilişkisini inceleyen birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen literatür çalışması neticesinde rastlanılan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Erdoğan (2020) yaptığı çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının e-uygulamalara yönelik kullanma niyetlerini teknoloji kabul modeli ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, e-uygulamaların sağladığı fayda ve kullanım kolaylığından dolayı meslek mensuplarının e-uygulamaları kullanma niyetlerini pozitif yönde ve önemli düzeyde etkilediği tespit edilmiştir.

Tutar (2019) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleği üzerine olası etkilerini araştırmıştır. Bu bağlamda günümüz muhasebe sisteminde süreçlerin daha hızlı, şeffaf ve erişilebilir olacağı sonucuna ulaşmıştır.

Arslan ve Karkacier, (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada muhasebenin dijitalleşmesi sonucu yönetim muhasebesinin geleceği incelenmiştir. Yapılan teorik çalışma sonucunda, muhasebe uygulamalarının yerini proaktif yönetim muhasebe uygulamalarına doğru evrileceği görüşüne ulaşmışlardır.

Dursun, Ektik ve Tutcu (2019) muhasebe mesleğinin dijitalleşmesini ele aldıkları çalışmada, mesleğin bütünüyle dijitalleşeceği, dolayısıyla muhasebe meslek mensuplarının daha çok müşavirlik işlevini gerçekleştireceğini öngörmektedirler.

Kurnaz, Tekbaş, Bozdoğan ve Çetin (2019), dijitalleşmenin muhasebe eğitime etkisini ve muhasebe eğitiminin uygulamada yeterli olup olmadığını tespit etmek amacıyla bir çalışma yapmışlar. Çalışmada, muhasebe eğitiminde dijitalleşmenin oldukça önemli olduğu, ancak mevcut muhasebe eğitiminde dijital sistemlere yeterince yer verilmediği ve iş dünyasının ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte muhasebe meslek mensuplarının yetişmesine katkı sağlayamadığı tespit edilmiştir.

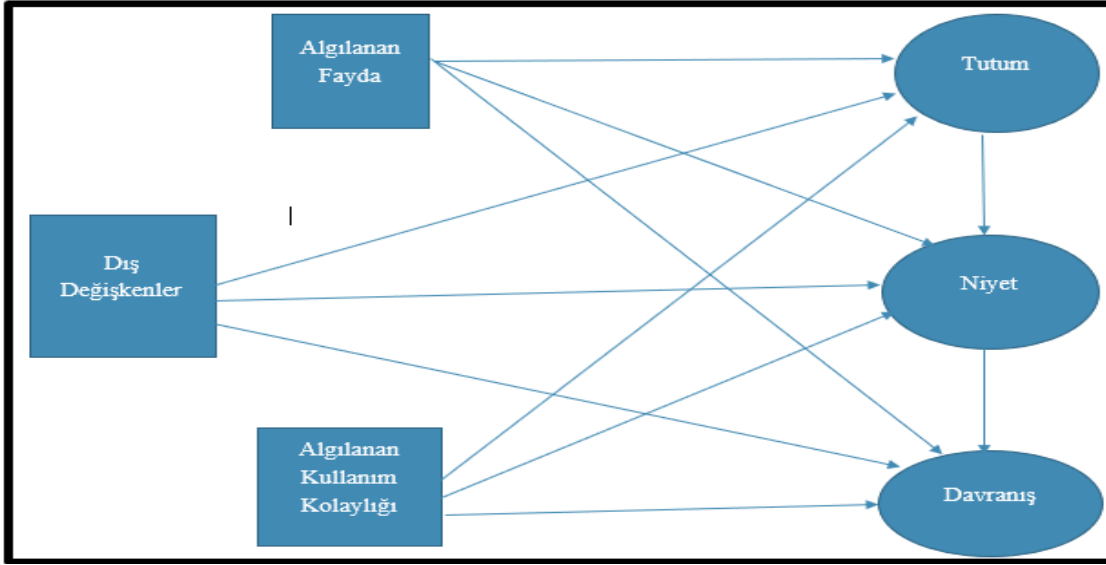
Rasgen ve Gönen (2019), “Endüstri 4.0 ve Muhasebenin Dijital Dönüşümü” adlı çalışmalarında, Endüstri 4.0 ile birlikte muhasebe kayıt sisteminin akıllı kayıt sistemine doğru evrileceği görüşüne ulaşmışlardır.

Manita, Elommalb, Baudierc and Hikkerovad (2018) tarafından yapılan çalışmada, teknolojik dönüşümün muhasebe mesleği üzerine etkileri incelenmiştir. Araştırmada dijital denetimin, firmaların muhasebe denetimine uygunluğunu arttıracığı, denetim firmalarının dijital dönüşüm sayesinde firmalara farklı hizmetler sunabileceği ve teknolojik gelişmelerin denetim kalitesini arttıracığı sonucuna ulaşmışlardır.

Endüstri 4.0'la Gelen Teknolojik Yenilikler

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, son sanayi devrimi olan Endüstri 4.0'ın beraberinde getirmiş olduğu teknolojik yenilikler ile beraber muhasebe meslek mensuplarının bu yeni teknolojik gelişmelerden haberdar olmaları ve teknoloji kullanma düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada Davis (1989) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli kullanılmıştır. Araştırma modeli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Bu modelde yer alan dışsal değişkenler olarak, yeni teknolojinin benimsenmesinin önündeki engeller modele eklenmiştir. Bu çalışmada bağımsız değişken olan niyet, tutum, engeller, algılanan kullanım kolaylığı ile algılanan faydanın, bağımlı değişken olan davranışı etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Bu amaca ulaşmak için araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

- H1. Dış değişkenler tutumu negatif etkilemektedir.
- H2. Algılanan fayda tutumu pozitif etkilemektedir.
- H3. Algılanan kullanım kolaylığı tutumu pozitif etkilemektedir.
- H4. Dış değişkenler niyeti negatif etkilemektedir.
- H5. Algılanan fayda niyeti pozitif etkilemektedir.
- H6. Algılanan kullanım kolaylığı niyeti pozitif etkilemektedir.
- H7. Tutum niyeti pozitif etkilemektedir.
- H8. Dış değişkenler davranışı negatif etkilemektedir.
- H9. Algılanan fayda davranışı pozitif etkilemektedir.
- H10. Algılanan kullanım kolaylığı davranışı pozitif etkilemektedir.
- H11. Niyet davranışı pozitif etkilemektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Gaziantep Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına (GSMMMO) ve Gaziantep Yeminli Mali Müşavirler Odasına (GYMMO) kayıtlı muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Örneklem sayısının belirlenmesinde ise, oransal yaklaşım formülünden yararlanılmıştır. Ocak 2021–Mart 2021 tarihleri arasında Gaziantep bölgesinde yaklaşık olarak 2.100 mali müşavir ve yeminli mali müşavir bulunmaktadır. Oransal yaklaşım formülüne göre, örneklem hacmi %95 güven seviyesinde, +/-%5 kabul edilebilir hata oranı ile hesaplandığında 325 kişi çıkmaktadır. Bu kapsamda uygulanan ankete yönelik analizler 434 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler anket aracılığıyla elde edilmiştir. Anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; katılımcıların demografik özelliklerine yönelik 7 soru yer almaktadır. İkinci bölümde; katılımcıların teknolojik ürün kullanma sıklığına ilişkin 11 soru bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise; katılımcıların teknolojik ürün kullanımına ilişkin algı düzeylerini ölçen 32 soru (engeller 10, algılanan fayda 5, kullanım kolaylığı 4, tutum 4, niyet 5, davranış 4) yer almaktadır. Üçüncü bölümdeki sorular 5’li Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır.

Söz konusu anket uygulaması gerçekleştirilmeden önce Gaziantep ilinde bulunan ve örnekleme dâhil olan tüm muhasebe meslek mensuplarına GSMMMO tarafından resmi bilgilendirme mesajı gönderilmesi sağlanmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının anketi cevaplamadan önce bilgilendirme mesajı almaları algıda seçicilik oluşturmuştur. Muhasebe mesleğinin yoğun iş temposundan dolayı ankete katılan kişi sayısı 434 olarak gerçekleşmiştir. Doldurulan anket cevaplarına istinaden oluşan veri setinde verilerde kayıp veri veya hatalı veri olmadığından araştırmaya toplanan tüm verilerden elde edilen veri seti ile devam edilmesine karar verilmiştir.

Güvenirlilik Analizi

Muhasebe meslek mensuplarından elde edilen veriler ile ölçeğin güvenirliliği test edilmiştir. Bu kapsamda ölçeklerin güvenirliliklerini ölçmek için Cronbach Alpha sayısı hesaplanmıştır. TKM Ölçeğinin Güvenirlilik Analiz sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Güvenirlilik Analizi

Değişken	Alfa Katsayısı	Madde Sayısı
Engeller	0,946	10
Algılanan Fayda	0,979	4
Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,887	3
Tutum	0,877	3
Niyet	0,976	3
Davranış	0,676	3

Bir ölçekte, Cronbach Alpha sayısı $0.60 \leq \alpha < 0,80$ arasında çıkarsa oldukça güvenilir, $0.80 \leq \alpha < 1,00$ arasında çıkarsa yüksek güvenilir olarak kabul edilmektedir (Kalaycı; 2014:405). Yukardaki tabloda görüldüğü gibi, güvenirlilik analizi sonucu engeller, algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, tutum ve niyet boyutlarının yüksek derecede güvenilir, davranış ölçeğinin ise; oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin Analizleri İçin Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Araştırma amaçlarının anket aracılığı ile ortaya konmasının benimsendiği çalışmalarda, araştırmacının bu süreçte değişik yöntemler kullanılarak araştırmanın temel sorusuna cevap vermek üzere toplanmış olan veriyi analiz etmesi, bilimsel araştırma sürecinin önemli bir aşamasıdır (Büyüköztürk, 2002: 7).

Anketin birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan muhasebe meslek mensuplarının demografik özellikleri ile teknolojik ürün kullanımına ilişkin sorulara vermiş oldukları cevaplar frekans ve yüzde analizi ile incelenmiştir. Anketin üçüncü bölümünde yer alan katılımcıların teknolojik ürün kullanımına ilişkin algı düzeylerini ölçen sorular için aritmetik ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermek amacıyla korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS ve AMOS programı kullanılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımları

Bu araştırmanın kapsamı sadece Gaziantep ilinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensupları ile sınırlandırılmıştır. Araştırma verileri Ocak–2021 ile Mart-2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırma, bu dönemlerde ana kütleli temsil ettiği bilimsel yöntemler ile tespit edilen 434 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Bu sınırlandırmaların temelinde yatan faktör, tam sayım yapabilmenin maliyetinin yüksek olması ve zamanın kısıtlı olmasıdır.

Araştırma kapsamına alınan muhasebe meslek mensuplarının araştırma ölçeklerini içtenlikle yanıtladıkları ve bu hedef kitlenin araştırma amacına uygun olarak seçildiği varsayılmaktadır.

Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde, araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve yorumlar yer almaktadır. Bu çerçevede, meslek mensuplarının demografik özellikleri, teknolojik ürün kullanım düzeyleri ve bilgi teknolojileri karşısındaki algıları, tutumları, niyetleri ve gerçekleşen davranışlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Demografik Bulgular

Bu bölümünde araştırmaya katılan meslek mensuplarının cinsiyet, eğitim durumu, unvan, çalışma şekli, çalışma süresi ve mükellef sayısına ilişkin bulgulara yer verilecektir. Elde edilen bulgular frekans ve yüzde analizi ile incelenmiştir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetlerine göre dağılımları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kadın	86	19,8	19,8
Erkek	348	80,2	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 2’de görüldüğü gibi, katılımcıların %19,8’i kadın, %80,2’si ise erkektir. Bu sonuç, mali müşavirlik mesleğinin daha çok erkekler tarafından icra edildiğini göstermektedir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının eğitim durumuna göre dağılımları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Lise	22	5,1	5,1
Lisans	281	64,7	69,8
Yüksek Lisans	124	28,6	98,4
Doktora	7	1,6	100
TOPLAM	434	100	0

Tablo 3’te görüldüğü gibi, katılımcıların %5’i lise mezunu, %64,7’si lisans mezunu, %28,6’sı yüksek lisans mezunu ve %1,6’sı doktora mezunudur. Bu bulgular muhasebe mesleğini yapanların büyük bir çoğunluğunun lisans düzeyinde eğitim alan kişilerden oluştuğunu göstermektedir. Meslek yasası yürürlüğe girmeden önce lise ve önlisans

mezunlarının da bu mesleği icra edebildikleri görülmektedir. Ancak günümüzde en az lisans mezuniyet şartı muhasebe mesleği için gerekli koşullar arasında yer almaktadır.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının unvan durumuna göre dağılımları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Mesleki Unvan Durumuna Göre Dağılımı

Unvan	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
SM	19	4,4	4,4
SMMM	384	88,5	92,9
YMM	31	7,1	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların %4,4’ü SM, %88,5’i SMMM ve %7,1’i ise YMM unvanına sahip meslek mensuplarından oluştuğu görülecektir. Bu sonuç SMMM ünvanına sahip muhasebe meslek mensuplarının çoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının çalışma şekline göre dağılımları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Mesleki Çalışma Şekline Göre Dağılımı

Çalışma Şekli	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Serbest	324	74,7	74,7
Bağımlı	110	25,3	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların %74,7’si mali müşavirlik hizmetini kendine ait ofisinde yürütürken, %25,3’ünün bir firmada bağımlı olarak hizmet veren meslek mensuplarından oluştuğu görülmektedir. Bu sonuca göre, muhasebe meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğunun serbest olarak çalıştığı görülmektedir. Serbest çalışanlar bir işletmeye bağımlı olarak çalışanlardan farklı olarak bütçe oluşturma durumundadır.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının fiili çalışma süresine göre dağılımları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Fiili Çalışma Süresine Göre Dağılımı

Fiili Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
1- 5 Yıl	44	10,1	10,1
6- 10 Yıl	100	23	33,1
11- 15 Yıl	75	17,3	50,4
16- 20 Yıl	66	15,3	65,7
20 Yıl ve Üzeri	149	34,3	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 6’da görüldüğü gibi, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının %10,1’i 1-5 yıl arası, %23’ü 6-10 yıl arası, %17,3’ü 11-15 yıl arası, %15,3’ü 16-20 yıl arası ve %34,3’ü

20 yıl ve üzeri fiili mesleki tecrübeye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının mükellef sayısına göre dağılımları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların Mükellef Sayısına Göre Dağılımı

Mükellef Sayısı	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
1 – 5	110	25,3	25,3
6 – 10	22	5,1	30,4
11 – 20	78	18	48,4
21- 30	0	0	48,4
31 ve Üzeri	224	51,6	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 7 incelendiğinde, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının %25,3’ü 1-5 arası, %5,1’i 6 -10 arası, %18’i 11-20 arası ve %51,6’sı 31 ve üzeri mükellef sayısına sahip olduğu görülmektedir.

Teknolojik Ürün Kullanım Sıklığına İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının teknolojik ürün kullanımı ile ilgili bulgulara yer verilecektir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının teknolojik ürünlerden haberdar olma kaynağına göre dağılımı Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Mesleki Teknolojik Ürünlerden Haberdar Olma Kaynağına Göre Dağılımı

Mesleki Teknolojik Ürünlerden Haberdar Olma Kaynağı	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Meslektaşlarımdan	71	16,4	16,4
Sosyal Çevreden	63	14,5	30,9
SMMM Odalarından	49	11,3	42,2
Diğer Çeşitli Kaynaklardan	251	57,8	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 8’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının teknolojik ürünlerden haberdar olma kaynağının en düşük oranla (%11,3) SMMM odaları, en yüksek oranla (%57,8) diğer çeşitli kaynaklar olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında, SMMMO odalarının muhasebe meslek mensuplarını mesleki teknolojik ürünler hakkında yeterince bilgilendirmediğini söylemek mümkündür.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının yeni bir teknolojik ürünün gündelik hayattaki önem düzeyi Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Yeni Bir Teknolojik Ürünün Gündelik Hayatta Önem Düzeyi (Akıllı Telefon, Laptop, Pc vb). Göre Dağılımı

Yeni bir Teknolojik Ürünün Gündelik Hayatta Önem Düzeyi (Akıllı Telefon, Laptop, Pc vb.)	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Çok Önemlidir	312	71,8	71,8
Önemlidir	113	26	97,8
Önemsizdir	5	1,2	99
Çok Önemsiz	2	0,5	99,5
Kararsızım	2	0,5	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 9 incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğu için (%71,8) yeni bir teknolojik ürünün gündelik hayatta çok önemli olduğu görülecektir. Muhasebe meslek mensuplarının gündelik hayatlarında teknolojik ürünlerin önemli bir yer tuttuğu yukardaki tablodan anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının mesleki araştırmalarda teknolojik ürünleri kullanma sıklıkları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Mesleki Çalışmalarda Teknolojik Ürünleri Kullanma Sıklığınız (E-Defter, E-Fatura, E-Arşiv Fatura vb). Göre Dağılımı

Mesleki Çalışmalarda Teknolojik Ürünleri Kullanma Sıklığınız (E Defter, E Fatura, E Arşiv Fatura vb).	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Her Gün	338	77,9	77,9
Haftada Bazı Günler	59	13,6	91,5
Haftada Birkaç Gün	27	6,2	97,7
Çok Nadir	10	2,3	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 10'da görüldüğü gibi, muhasebe meslek mensuplarının %77,9'u mesleki çalışmalarında teknolojik ürünleri her gün kullanırken, %13,6'sı haftada bazı günler, %6,2'si haftada birkaç gün kullanmaktadır. Çok nadir kullananların oranı ise sadece %2,3'tür. Muhasebe meslek mensuplarının mesleki çalışmalarında teknolojik ürünleri çok sık kullandığı görülmektedir. Bu durum, muhasebe mesleğinin teknoloji ile içiçe olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının teknolojik ürünlerin mesleki çalışmalarındaki önem düzeyi Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Teknolojik Ürünlerin Mesleki Çalışmalarındaki Önemine Göre Dağılımı

Teknolojik Ürünlerin Mesleki Çalışmalarındaki Önemi	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Çok Önemlidir	361	83,2	83,2
Önemlidir	71	16,4	99,6

Önemsizdir	1	0,2	99,8
Çok Önemsiz	0	0	99,8
Kararsızım	1	0,2	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 11’de görüldüğü gibi, muhasebe meslek mensuplarının %83,2’si için teknolojik ürünlerin mesleki çalışmalarında çok önemli, %16,4’ü için önemli olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar bize muhasebe mesleğinde teknolojik ürünlerin ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının mesleki teknolojik ürünleri satın almak için bütçe oluşturma sıklığına göre dağılımı Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Mesleki Teknolojik Ürünlerin Satın Alınması İçin Bütçe Oluşturma Sıklığına Göre Dağılımı

Mesleki Teknolojik Ürünlerin Satın Alınması İçin Bütçe Oluşturma Sıklığınız	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Her Yıl	66	15,2	15,2
Her Ay	6	1,4	16,6
İhtiyaç Olduğunda	359	82,7	99,3
Yeni Bir Ürün Üretildiğinde	3	0,7	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 12’de görüldüğü gibi, meslek mensuplarının sadece %15,2’sinin mesleki teknolojik ürünleri satın almak için yıllık bütçe oluşturduğu, büyük bir çoğunluğunun (%82,7) ise ihtiyaç olduğunda bu ürünleri satın aldıkları tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğunun teknolojik ürünleri satın almak için bütçe oluşturmadığını söylemek mümkündür.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının genel teknolojik ürün satışı çıktığında satın alma sıklığına göre dağılımı Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13: Genel Teknolojik Ürün Satışa Çıktığında (Akıllı Telefon, Laptop, Pc vb.) Satın Alma Sıklığına Göre Dağılımı

Genel teknolojik ürün satışı çıktığında (Akıllı Telefon, Laptop, Pc vb.)	Sayı	Oransal Dağılımı	Kümülatif Yüzde
Hemen Satın Alırım	9	2,1	2,1
Birkaç Ay Beklerim	21	4,8	6,9
İhtiyaç Olduğunda Satın Alırım	398	91,7	98,6
Satın Almam	6	1,4	100
TOPLAM	434	100	

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğunun (%91,7) genel teknolojik bir ürünü (Akıllı Telefon, Laptop, Pc vb.) ihtiyaç olduğunda satın aldığı tespit edilmiştir. Yukarıdaki bilgilere göre muhasebe meslek mensuplarının hem mesleki hem de genel teknolojik ürünler için bütçe

oluşturmadıkları görülmektedir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının hem mesleki hem de teknoloji ürünlerinin kullanılması hakkında teknik destek alımına ilişkin dağılımı Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14: Mesleki Teknoloji Ürünlerinin Kullanılması Hakkında Teknik Destek Alımına (Akıllı Telefon, Laptop, Pc vb.) Göre Dağılımı

Mesleki Teknoloji Ürünlerinin Kullanılması Hakkında Teknik Destek Alımı (Akıllı Telefon, Laptop, Pc vb.)	Sayı	Oransal Dağılımı	Kümülatif Yüzde
Arkadaşlarımdan	75	17,3	17,3
Program Satıcılarımdan	312	71,8	89,1
Meslektaşlarımdan	28	6,5	95,6
Meslek Odalarından	19	4,4	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 14’te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğunun (%71,8) teknolojik ürün kullanımına ilişkin teknik desteği program satıcılarımdan aldıkları tespit edilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının teknolojik yenilikler konusunda program satıcılarımdan hizmet aldıklarının tespit edilmesi, SMMMO odalarının teknolojik yenilikler ve teknik hizmetler konusunda muhasebe meslek mensuplarına yeterince hizmet sunamadıklarını göstermektedir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının gündelik hayatta akıllı telefon kullanma sıklıkları Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15: Gündelik Hayatta Akıllı Telefon Kullanma Sıklığına Göre Dağılımı

Gündelik Hayatta Akıllı Telefon Kullanma Sıklığınız	Sayı	Oransal Dağılımı	Kümülatif Yüzde
0-1 Saat	18	4,1	4,1
1-3 Saat	91	21	25,1
3-5 Saat	119	27,4	52,5
5 Saat ve Üzeri	206	47,5	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 15’te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının %47,5’i gündelik hayatta 5 saat ve üzeri, %27,4’ü 3-5 saat arası, %21’i 1-3 saat arası %4,1’i ise 0-1 saat arası akıllı telefon kullandığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, muhasebe meslek mensuplarının hem meslek hayatında hem de günlük hayatta teknoloji ile entegre olduğunu söylemek mümkün olabilir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının iş hayatında internette işlem yapma sıklığına göre dağılımı Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16: İş Hayatında İnternette İşlem Yapma Sıklığına Göre Dağılımı

İş Hayatında İnternette İşlem Yapma Sıklığınız	Sayı	Oransal Dağılımı	Kümülatif Yüzde
Her Gün	425	97,9	97,9

Nadiren	8	1,9	99,8
Kullanmıyorum	0	0	99,8
İnternet Kullanmıyorum	1	0,2	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 16’da görüldüğü gibi, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğu (%97,9) iş hayatında hergün internette işlem yapmaktadır. Bu sonuç, internetin iş hayatında ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının iş hayatında teknolojik ürünleri kullanmak zorunda olduğu mükellef sayısına göre dağılımı Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17: İş Hayatında Teknolojik Ürünleri Kullanmak Zorunda Olduğunuz Mükellef Sayısına (E Arşiv, E Fatura, E Defter Vb.) Göre Dağılımı

İş Hayatında Teknolojik Ürünleri Kullanmak Zorunda Olduğunuz Mükellef Sayısı (E Arşiv, E Fatura, E Defter Vb.)	Sayı	Oransal Dağılımı	Kümülatif Yüzde
1-20	280	64,5	64,5
21-40	72	16,6	81,1
41-60	29	6,7	87,8
60 ve Üzeri	53	12,2	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 17 incelendiğinde, muhasebe meslek mensuplarının iş hayatında teknolojik ürünleri kullanmak zorunda olduğu mükellef sayısının en fazla 1 ile 20 arasında olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının endüstri 4.0’ı benimsenmesinde en büyük engele göre dağılımı Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18: Endüstri 4.0’ın Muhasebe Alanında Benimsenmesinde En Büyük Engele Göre Dağılımı

Endüstri 4.0’ın Muhasebe alanında Benimsenmesinde En Büyük Engel	Sayı	Oransal Dağılımı	Kümülatif Yüzde
Kamunun Direnci	92	21,2	21,2
Müşterinin Direnci	191	44	65,2
Sektörün Direnci	103	23,7	88,9
Meslektaşın Direnci	48	11,1	100
TOPLAM	434	100	

Tablo 18 incelendiğinde, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensupları, Endüstri 4.0’ın muhasebe alanında benimsenmesinde en büyük engel olarak %44 ile müşteri direncini gördükleri tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla sektör direnci (%23,7), kamu direnci (21,2) ve meslektaş direnci (%11,1) takip etmektedir. Teknolojik dönüşüme müşteri direncinin bu denli yüksek olmasının sebebi, teknolojik dönüşümün vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılmasına yönelik yaptığı yüksek katkı olduğu düşünülebilir.

Tanımlayıcı İstatiksel Bulgular

Bu bölümde muhasebe meslek mensuplarının teknoloji kullanımına ilişkin algı düzeylerinin ne durumda olduğunu belirlemek amacıyla ölçeklerden alınan en yüksek puanlar, en düşük puanlar, aritmetik ortalama puanları, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmıştır. Bu tanımlayıcı istatistik hesaplamalarına ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 19: Tanımlayıcı İstatistik Bulguları

Değişkenler	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapması	Çarpıklık	Basıklık
Engeller	434	1	5	3,05	1,058	-0,363	-0,663
Algılanan Fayda	434	1	5	3,64	1,28	-0,873	-0,386
Algılanan Kullanım Kolaylığı	434	1	5	2,95	0,98	-0,125	-0,305
Tutum	434	1	5	2,30	0,94	1,005	0,781
Niyet	434	1	5	3,46	1,17	-0,664	-0,44
Davranış	434	1	5	3,03	1,06	-0,055	-0,573

Tablo 19'a bakıldığında, muhasebe meslek mensuplarının teknoloji kullanımı ile ilgili algılarının en yüksek ortalama (3,64) ile algılanan faydaya ait olduğu, en düşük ortalamanın (2,30) ise tutuma ait olduğu görülecektir. Bu kapsamda yapılan tanımlayıcı analizler sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının engeller, algılanan fayda, niyet ve davranış ölçeğinde yer alan ifadelere genel olarak katılıyorum düzeyinde cevap verdiklerini söyleyebiliriz.

Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ve -2 aralığında olması durumunda normal dağılım söz konusudur (George ve Mallery, 2010). Tablo 19'da basıklık ve çarpıklık değerlerine bakıldığında +2 ile -2 arasında değerler aldığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre, kullanılan verilerin normal dağılım gösterdiğini söyleyebiliriz. Böylelikle değişkenler normal dağılım ön şartını sağlamaktadır.

Korelasyon Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ikili ilişkiyi analiz edebilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20: Korelasyon Analizi

Değişkenler	Engeller	Algılanan Fayda	Algılanan Kullanım Kolaylığı	Tutum	Niyet	Davranış
Engeller	1					
Algılanan Fayda	0,554**	1				
Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,423**	0,578**	1			
Tutum	0,203**	0,98	0,199**	1		
Niyet	0,468**	0,749**	0,617**	0,77	1	
Davranış	0,367**	0,559**	0,477**	0,188**	0,67	1

Not. * p<.05 **p<.01 ***p<.001

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, korelasyon analizi sonucunda tutum ile engeller ($r = .203$; $p < 0,05$) değişkenleri arasında %95 güven aralığında, pozitif yönlü zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmancın değişkenlerinden olan tutum ile algılanan fayda ($r = 0,98$; $p < 0,01$) değişkenleri arasında %99 güven aralığında pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte tutum ile algılanan kullanım kolaylığı ($r = .199$; $p < 0,05$) arasında %95 güven aralığında pozitif yönlü zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmancın diğer değişkenlerinden olan niyet ile engeller ($r = .468$; $p < 0,05$) değişkenleri arasında %95 güven aralığında, pozitif yönlü zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte niyet ile algılanan fayda arasında ($r = .749$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında, pozitif yönlü güçlü düzeyde bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca niyet değişkeni ile algılanan kullanım kolaylığı değişkeni arasında ($r = .617$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında, pozitif yönlü ve orta düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmancın başka bir değişkeni olan davranış ile engeller arasında ($r = .367$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında, pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, davranış değişkeni ile algılanan fayda arasında ($r = .559$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında, pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte; davranış ile algılanan kullanım kolaylığı arasında ($r = .477$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında, pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Bütün bunlara ek olarak, davranış ile tutum değişkenleri arasında ($r = .188$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında, pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki olduğu bulgulanmıştır.

Araştırmancın engeller değişkeni ile algılanan fayda değişkenleri arasında ($r = 0,554$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu, algılanan kullanım kolaylığı değişkeni arasında ise ($r = 0,423$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında pozitif yönlü ve zayıf düzeyde bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda son olarak elde edilen ilişki ise algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenleri arasında ($r = 0,578$; $p < 0,05$) %95 güven aralığında gerçekleşmektedir. Var olduğu tespit edilen bu ilişkinin ise pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

Çoklu Regresyon Analizi

Araştırmada kullanılan algılanan kullanım kolaylığı ile algılanan faydanın niyet, tutum ve davranış arasındaki ilişkiyi ölçebilmek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçları tablo 25, tablo 26 ve tablo 27’de verilmiştir.

Tutum ile Teknoloji Kabul Modeli değişkenleri olan algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda ve dışsal değişkenler olarak ele alınan engel değişkenleri arasındaki bağıntıyı gösteren çoklu regresyon analizi bulguları Tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21: Teknoloji Kabul Modeli Çoklu Regresyon Analizi (Tutum Bağımlı Değişken)

Değişkenler	B	Std Error	Btsd	t	Sig.
Sabit	1,57	,163		9,64	0
Engel	0,167	0,51	0,187	3,293	0,001
Algılanan Fayda	-0,82	0,46	-0,112	-1,78	0,076
Kullanım Kolaylığı	0,177	0,56	0,185	3,193	0,002
R = 0,252	R2: = 0,064	F=9,736	p<0,01		

Regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, modelin istatistiksel olarak anlamlı ($F=9,736$; $p < 0,001$) olduğu ve hesaplanan R2 değerinin, 0,064 olduğu görülmektedir.

Hesaplanan R2 değeri görece düşük olmakla birlikte, herhangi bir yeni teknolojiye yönelik tutumun açıklanmasında ele alınan değişkenlerden çok daha fazla sayıda etkileyen faktör yer alabilmektedir. Bu nedenle R2 değerini bu kısıt çerçevesinde ele almakta yarar vardır. Değişkenlerin yordalama açısından incelendiğinde, Engel (Bstd = .187; $p < 0.01$) ve Kullanım Kolaylığı (Bstd = .185; $p < 0.05$) değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre H1 ve H3 hipotezleri desteklenmiş ancak H2 hipotezi desteklenmemiştir. Tutum üzerinden en güçlü etkiye Engel değişkeninin olduğu görülmektedir.

Niyet ile Teknoloji Kabul Modeli değişkenleri olan Algılanan Kullanım Kolaylığı, Algılanan Fayda, Tutum ve dışsal değişkenler olarak ele alınan Engel değişkenleri arasındaki bağıntıyı gösteren çoklu regresyon analizi bulguları Tablo 22’de verilmiştir.

Tablo 22: Teknoloji Kabul Modeli Çoklu Regresyon Analizi (Niyet Bağımlı Değişken)

Değişkenler	B	Std. Error	Bstd	t	Sig.
Sabit	0,569	0,143		3,976	0.000
Engel	0,167	0,041	0,45	1,224	0,222
Algılanan Fayda	-0,82	0,037	0,567	13,979	0.000
Kullanım Kolaylığı	0,177	0,045	0,279	7,436	0.000
Tutum	-0,054	0,038	-0,043	-1,398	0,163
R = 0,784	R2: = 0,615	F = 171,221	p < 0,01		

Regresyon sonuçları incelendiğinde modelin istatistiksel olarak anlamlı ($F=171,221$; $p < 0,001$) olduğu ve hesaplanan R2 değerinin, 0,615 olduğu görülmektedir. Değişkenler yordama açısından incelendiğinde, Engel (Bstd = .0,45; $p < 0.01$), Algılanan Fayda (Bstd = 0,567; $p < 0.01$) ve Kullanım Kolaylığı (Bstd = .0,279; $p < 0.01$) değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre H5, H6 hipotezleri desteklenmiştir. H4 ve H7 hipotezlerinin ise desteklenmediği görülmektedir. Engel ve Tutumun niyet üzerindeki etkilerine yönelik ilişkilerinin desteklenmemesi bu değişkenler arasında düzenleyici ilişkilerin varlığına ilişkin ipucu olarak yorumlanabilir. Algılanan Faydanın niyet üzerinde en güçlü etkiye sahip değişken olduğu görülmektedir.

Davranış ile Teknoloji Kabul Modeli değişkenleri olan Algılanan Kullanım Kolaylığı, Algılanan Fayda, Tutum, Niyet ve dışsal değişkenler olarak ele alınan Engel değişkenleri arasındaki bağıntıyı gösteren çoklu regresyon analizi bulguları Tablo 27’te verilmiştir.

Tablo 23: Teknoloji Kabul Modeli Çoklu Regresyon Analizi (Davranış Bağımlı Değişken)

Değişkenler	B	Std. Error	Bstd	t	Sig.
Sabit	0,492	0,155		3,182	0,002
Engel	0,006	0,043	0,006	0,148	0,882
Algılanan Fayda	0,084	0,047	0,102	1,781	0,076
Kullanım Kolaylığı	0,056	0,05	0,052	1,118	0,264
Tutum	0,14	0,041	0,124	3,43	0,001
Niyet	0,499	0,051	0,55	9,747	0,000
R = 0,690	R2: = 0,476	F = 77,756	p < 0,01		

Regresyon sonuçları incelendiğinde modelin istatistiksel olarak anlamlı ($F=77,756$;

$p < 0,001$) olduğu ve hesaplanan R^2 değerinin, 0,476 olduğu görülmektedir. Değişkenlerin yordalama açısından incelendiğinde, Tutum ($B_{std} = 0,124$; $p < 0,01$) ve Niyet ($B_{std} = 0,55$; $p < 0,01$) değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Tutum ve Niyetin davranışın oluşmasında ana belirleyici olması kaçınılmazdır. Bu değişkenlerin modeldeki diğer değişkenlerin etkilerini baskıladıkları söylenebilir. Bu nedenle, Teknoloji Kabul Modeli değişkenlerinin davranış üzerine etkileri açığa çıkmamıştır. Bu analizler de değişkenler arasında aracı etkilerin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 24: Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Sonuçlar
H1. Dış değişkenler tutumu negatif etkilemektedir.	KABUL
H2. Algılanan fayda tutumu pozitif etkilemektedir.	RED
H3. Algılanan kullanım kolaylığı tutumu pozitif etkilemektedir.	KABUL
H4. Dış değişkenler niyeti negatif etkilemektedir.	RED
H5. Algılanan fayda niyeti pozitif etkilemektedir.	KABUL
H6. Algılanan kullanım kolaylığı niyeti pozitif etkilemektedir.	KABUL
H7. Tutum niyeti pozitif etkilemektedir.	RED
H8. Dış değişkenler davranışı negatif etkilemektedir.	RED
H10. Algılanan kullanım kolaylığı davranışı pozitif etkilemektedir.	RED
H9. Algılanan fayda davranışı pozitif etkilemektedir.	RED
H11. Niyet davranışı pozitif etkilemektedir.	KABUL

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının teknoloji kullanım düzeylerini tespit etmek amacıyla GSMMMO ve GYMMO'ya kayıtlı muhasebe meslek mensupları üzerine bir araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, mali müşavirlik mesleğinin daha çok erkekler tarafından icra edildiğini göstermektedir.

Muhasebe mesleğini yapanların büyük bir çoğunluğunun lisans düzeyinde eğitim alan kişilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, sertifikalı muhasebeci olabilmek için en az lisans düzeyine sahip olunmasının bir göstergesidir. Şu anki mevcut yönetmelikte lise ve önlisans mezunları mali müşavir olamamaktadır.

Öte yandan, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun SMMM ünvanına sahip olduğu, mesleki faaliyetlerini kendi muhasebe ofislerinde yerine getirdiği tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının teknolojik ürünlerden haberdar olma kaynağının en düşük oranla SMMM odaları, en yüksek oranla diğer çeşitli kaynaklar olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında, SMMM odalarının muhasebe meslek mensuplarını mesleki teknolojik ürünler hakkında yeterince bilgilendirmediğini söylemek mümkündür.

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğu için teknolojik ürünlerin mesleki çalışmalarda çok önemli olduğu ve teknolojik ürünleri her gün kullandığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun yeni teknolojik ürünleri satın almak için bütçe oluşturmadığı, ihtiyaç olduğunda bu ürünleri satın

aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca Endüstri 4.0'ın muhasebe alanında benimsenmesinde en büyük engelin müşteri direnci olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırma sonucunda görülmüştür ki; meslek mensupları ortaya çıkan yeniliklere uyum konusundaki bilgileri program satıcılarından veya arkadaş gruplarından elde ederek duruma adapte olmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle meslek mensuplarının doğru bilgilere birincil kaynaklardan ulaşabilmeleri için SMMMO'nun e-uygulamalara yönelik seminer, panel ve eğitimler düzenlemeleri önerilmektedir.

Diğer taraftan başka hiçbir meslekte olmayan zorunlu sürekli eğitim uygulaması 31.10.2000 tarihli ve 24216 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmış olsa da 2020 yılı itibari ile uygulama alanı bulmuştur. Uygulanan bu eğitim süreçleri mesleki yetkinliğin gelişimi açısından uygun görülmüştür. Ancak, sürekli eğitim müfredatında teknolojik uyum ile alakalı bir dersin olmayışı uygulama açısından önemli bir eksikliği göstermektedir. Dolayısıyla teknolojik gelişime sürekli maruz kalan muhasebe mesleğindeki bu zorunlu eğitimin ders içerikleri günümüze uygun olarak yenilenmelidir.

Üniversitelerin ilgili lisans veya önlisans bölümlerinde muhasebe ve vergi derslerinin yanı sıra donanımsal ve yazılımsal becerilerinin geliştirilmesi ön planda tutularak müfredatın oluşturulması çok önemlidir.

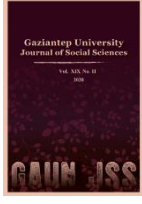
Bu araştırma sadece Gaziantep bölgesindeki muhasebe meslek mensuplarına yönelik uygulanmıştır. Gelecekte farklı evren seçimi ile belirli bir bölgeyi veya tüm Türkiye'yi kapsayan bir araştırma gerçekleştirilebilirse daha anlamlı sonuçlar elde edilebilir.

Yapılan araştırma sonuçları göstermektedir ki; mesleki tecrübe ve yetkinliğinin yanı sıra teknoloji ile uyumu daha iyi olan meslek mensuplarının günümüz teknolojik gelişmeler ışığında iş yapış şekli ve iş kalitesinde artış söz konusu olabilecektir. Bu bakımdan muhasebe meslek mensupları dijital dönüşüme uyum konusunda gerekli çabayı göstermelidirler.

Kaynakça

- Akben, İ., ve Ös, M. (2019). Akıllı ve Veriye Dayalı Tedarik Zincirleri, 3 rd International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress, 28-30 June 2019, Lefkosa, 346-353.
- Arnold, C., Veile, W, J., and Voight K., (2018). What Drives Industry 4.0 Adoption? An Examination of Technological, Organizational, and Enviromental Determinants, International Association for Management of Technology IAMT 2018 Conference Proceedings.
- Arslan, M, C., ve Karkacıer, A. (2019). "Dijital Dönüşüm Sürecinde Yönetim Muhasebesinin Geleceğini Etkileyen Faktörlere Kavramsal Bir Bakış", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, c. 6, sayı. 6, ss. 430-442.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, 1. Baskı, Ankara: Pegem A Yayınları.
- Dursun, D, G. Ektik, D. ve Tutcu, B, (2019). "Mesleğin Dijitalleşmesi: Muhasebe 4.0" Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE) ISSN:2148-9963, ss.263-271.
- Erdoğan, E., (2020). Dijital Muhasebe Uygulamaları Kullanımının Teknoloji Kabul Modeli İle İncelenmesi: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Güneş, R., Durmuş, F., A., Solak, B. (2012). Küreselleşmenin Muhasebe Uygulamalarına Etkileri, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Kış 2012 Cilt 3 Sayı 2, ss: 57-66.
- Imran, M., Hameed, U, W., and Haque, U, A., (2018). Influence of Industry 4.0 on yhe Production and Service Sectors in Pakistan: Evidence from Textile and Logistics

- Industries, Social Sciences,7,246.
- Kurnaz, E., Tekbaş, İ, Bozdoğan, T. & Çetin, Ö. O. (2020). Dijitalleşmeyle Birlikte Muhasebe Eğitiminin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, MODAV 16. Uluslararası Muhasebe Konferansı Özel Sayısı, 81-96. DOI: 10.31460/mbdd.642307
- Manita, R., Elommal, N., Baudier, P., and Hikkerova, L., (2020). The Digital Transformation Of External Audit And Its İmpact On Corporate Governance, Technological Forecasting & Social Change.
- N, Jazdi., (2014). "Cyber physical systems in the context of Industry 4.0," *2014 IEEE International Conference on Automation, Quality and Testing, Robotics*, pp. 1-4, doi: 10.1109/AQTR.2014.6857843.
- Okano, T, M. (2017). International Conference on Management and Information Systems September 25-26, p 75-86.
- Rasgen, M. ve Gönen, S, (2019). "Endüstri 4.0 ve Muhasebenin Dijital Dönüşümü" Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(3): ss.2898-2917.
- Tutar, S. (2019). Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Olası Etkileri, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, (2), 323-344.
- Koca, D. (2020). Sanayi devrimlerinin tarihsel arka planı ve işgücü becerileri üzerindeki yansımaları. OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16(31), 4531-4558.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Does Life-Cycle Stage Affect Companies' Revenue Predictability? Evidence from Borsa İstanbul

Yaşam Döngüsü Şirketlerin Hasılat Tahmin Edilebilirliğini Etkiler mi? Borsa İstanbul Bulguları

Gökberk CAN^{a*} Samet GÜNAY^b

^a Yrd. Doç. Dr, College of Business Administration, American University of the Middle East, Egalia / KUWAIT
ORCID: 0000-0003-2158-7253

^b Yrd. Doç. Dr, College of Business Administration, American University of the Middle East, Egalia / KUWAIT
ORCID: 0000-0002-1047-5638

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Kasım 2021

Kabul tarihi: 2 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Yaşam döngüsü aşaması,

Borsa İstanbul,

Hasılat tahmin edilebilirliği

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 18, 2021

Accepted March 02, 2022

Keywords:

Life-cycle stage,

Borsa İstanbul,

Revenue predictability

ÖZ

Yaşam döngüsü, bir şirketin içinden geçtiği iç ve dış koşulları tanımlar. İç koşullar, bir şirketin yönetsel yetenekleri ve bilgi birikimidir. Dış çevre ise kişi başına düşen GSYİH, ekonomik gelişmeler, sermaye piyasası derinliği ve şirketin sunduğu mal ve hizmetlere olan talep olarak tanımlanır. Bu koşullara bağlı olarak bir şirket emsallerinden daha erken bir aşamaya geçebilir. Ayrıca, bir yaşam döngüsü, bir şirketin yönetsel ve finansal faaliyetlerine işaret eder. Bu çalışmada, yaşam döngüsü ile gelir öngörülebilirliği arasındaki ilişki test edilmiştir. Gelir öngörülebilirliği üç yıllık hasılatın standart sapmasının ortalama toplam varlıklara bölünmesiyle elde edilmiştir. Yaşam döngüsü tahminimiz, Dickinson'ın (2011) nakit akışı modeline dayanmaktadır. Hansen vd. (2018), giriş, büyüme, olgunlaşma, durgunluk ve düşüş aşamaları için sırasıyla 0, 0,25, 0,50, 0,75 ve 1 atadık. Modelimizi tahmin etmek için firma/yıl sabit etkiler regresyonunu kullandık. Ampirik kanıtlarımız, hasılat oynaklığı azaldıkça şirketlerin hasılat tahmin edilebilirliğinin arttığına işaret ediyor. Sağlamlık testimiz (robustness test), yaşam döngüsünde ilerleme ile net ve faaliyet karındaki oynaklığın azaldığını ve öngörülebilirliğinin arttığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin performans göstergelerinin (hasılat, faaliyet karı ve net kar) yaşam döngüsündeki ilerlemeyle daha öngörülebilir hale geldiğini göstermektedir.

ABSTRACT

Life-cycle stage identifies internal and external conditions that a company goes through. Internal conditions are a company's managerial abilities and know-how. External environment such as GDP per capita, economical developments, capital market depth, and demand on the goods and services provided by the company. A company can reach to a further stage earlier than its peers depending on these conditions. Also, a life-cycle stage signals a company's managerial and financial activities. In this paper we test the relationship between life-cycle stages and revenue predictability. We used three-year revenue divided by average total assets as the revenue predictability. Our life-cycle estimation is based on Dickinson's (2011) cash-flow proxy model. Instead of using dummy variables and omitted the category with least observations, following Hansen et al. (2018), we assigned values of 0, 0.25, 0.50, 0.75, and 1 for the stages of introduction, growth, mature, shake-out, and decline, respectively. We used firm/year fixed effects regression to estimate our model. Our empirical evidence points out that companies' revenue predictability increases as the revenue volatility decreases. Our robustness test shows that net and operating income predictability increases as the volatility decreases when they move forward in the life-cycle stage. Our results show that Borsa İstanbul-listed companies' performance indicators (revenue, operating income, and net income) become more predictable as they move forward in their life-cycle stage.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: Gokberk.can@aum.edu.kw

Introduction

Fluctuations in economic activities may generate cyclical patterns as expansion and contractions in the economic output. Similar stages can also be observed in the industry and firm levels. Depending on the magnitude and length of these patterns, firms may face different extents of impacts. These effects may vary across the lifetime of the companies due to the nexus between market developments and firm integration, corporate governance and financial management strategies. At the same time, the companies' response to these influences would be a significant factor in enhancing their probability of survival.

Like the market itself, firms evolve from infancy to maturity and in this period, various financial and accounting variables display different responses to this process. For example, depending on its current stage; revenue, operating cash flow, capital expenditures and the extent of leverage may considerably vary for a startup and mature business. These reactions can also be monitored in stock prices as the share value may incorporate the available information about the company and the intrinsic value of a share is the present value of its future cash flows. The nexus here can differ across the firms in the domain of life cycle positions. For instance, while the aggregate market reaction can remain the same or do not have significant changes, a particular industry or firm(s) may display abnormal responses to the market developments depending on the stages of their life-cycles. As reported in her seminal paper Dickinson (2011) states that investors are prone to undervalue mature firms as they don't entirely reflect the information relevant to these firms' cash flow patterns. It means that even rational investors may be biased in the evaluation of firms in different stages of their lifespan.

Considering the intrinsic share price definition given above, it can be stated that uncertainties can lead the variability witnessed in share value in generating free cash flows by the companies. As aforementioned, due to the varying capabilities/capacities of the firms placed in different phases, the life cycle stages of the companies can induce other economic characteristics. For example, while the firms in the growth phase strive to break even and displays rapid revenue increases to solidify their stance in the market; a mature business may become the target of the investors for mergers and acquisitions potentially due to their relatively stronger cash positions and sustainable profit growth and higher brand awareness. Therefore, it can be suggested that firms in growth and maturity phases may follow different priorities and have different agendas. These elements may bring about distinctions in capital structure decisions and dividend policies. For instance, as DeAngelo et al. (2006) stated, their long-term debt becomes insignificant once the mature firms do not pay a dividend. Thus, it is evident that varying strategies due to the life cycle stages may also affect net income variability as a component of free cash flows in different degrees.

In this study, we examine life-cycle stage-revenue volatility for the BIST-listed non-financial companies as an element of free cash flows. Unlike the current literature, this study provides evidence regarding the vital items generating operating cash flows and their variability conditional to their life cycle stages. Empirical identification of this relationship would enhance investors' performance and bring better forecast accuracy for the firm managers. Especially as an emerging economy, such as Turkey, determining the nexus between revenue volatility and life cycle stage would enlighten the way of policymakers to offer a more secure and functional platform for investors, especially for the entrepreneurs who seek to launch a startup. In this regard, appropriate actions taken by policymakers would lower the instability of the revenues of these companies exposed to high variability stemming from their life-cycle stage.

Literature Review and Hypothesis Development

Abdullah and Mohd-Saleh (2014) examine the impact of firms' lifecycle on conservatism for a sample from Malaysia. Results indicate that the conservatism effect differs over the life cycle stages of the firms employed in the study. By considering the life cycle stages, Park and Chen (2006) attempt to capture differences between underlying economics such as production function, risk and investment opportunity set and test if accounting conservatism affects the value-relevance. Esteve-Pérez et al. (2018) analyze the age and productivity variables as determinants of the industry life cycle for Spanish firms with ten or more employees. According to the results, firm productivity has a weaker linkage with firms' hazard rate for the companies in the mature stage. However, productivity has a significant and negative effect in the intermediate stage. de Oliveira and Girão (2018) seek for efficiency in the Brazilian equity market by examining organizational lifecycle impact on the forecast accuracy. Results display lower performance for the companies in the birth and decline stages. For the companies from the electrical and machinery industry of Taiwan, Yang and Shyu (2019) analyze the time, firm and group effects on firm performance changes under various life cycle stages. Results reveal the presence of a negative impact of financial institutional investors during the decline stage.

Budiarso et al. (2019) examine 212 firms from Indonesia Stock Exchange to reveal the connection between dividend policy and life cycle and catering theories. According to the authors' findings, there is a statistically significant relationship between mature firms and dividend payments due to their ability to generate free cash flows. Dickinson (2011) introduces a proxy through cash flow patterns to estimate firm life cycle. The model identifies persistence and convergence patterns of profitability regarding cash flows. As reported, the proxy utilized outperforms other alternative proxies used in the literature, such as age. Anthony and Ramesh (1992) suggest that the stock market's reaction to revenue growth and capital investment is a function of the firm life cycle stage. Additionally, according to the authors, the relationship is not controlled by the firm size effect and risk differences. Bellone et al. (2008) state that the elements of firm survival have different effects depending on the life cycle stage for French manufacturing companies. Bhattacharya et al. (2019) present evidence from cash flow-based life cycle proxy in examining the tendency of firms to pay dividend. Results indicate the success of this proxy regarding dividend payout policy when a firm shift from one phase to another. Bravo (2019) presents evidence for the significant interactions between a firm's beta a life cycle stages. According to the empirical investigation, a firm's beta is prone to decline as the company develops from the introduction to maturity stages. As reported, the cost of equity is minimized at the last stage.

Chang and Ma (2019) attempt to explore if the managerial efficiency is connected to presence of Chinese firms that listed on financial stability index in the context of life cycle hypothesis. Results show that although managerial efficiency is lessened at the mature stage, the company's financial stability becomes more consistent. Chen et al. (2016) explore the measures to assist investors in determining the best value-relevant indicators about the firm value evaluation under the consideration of various life cycle stages. Results display that the employed measures present varying performance across the firm's life cycle stages. Chen et al. (2010) show that employment life cycle stages increase the accrual model's explanatory power and reduce both type I and type II errors in an investigation conducted for Chinese companies. Coulton and Ruddock (2011) examine the nexus between dividend payout policy and corporate life cycle stages of Australian firms. Results follow the proposition of life cycle theory and show a significant relationship between consistent dividend payments and shareholders' equity proportion that is earned not contributed. Dickinson et al. (2018) investigate the function of

accounting data on the earnings predictions considering the role of life cycle stage of the companies. Results reveal that market values depend on both accounting information and earnings forecasts and are conditional on firms' life cycle stages to varying extents.

H1₀: Life-cycle stages does not affect revenue volatility (Expected sign for H1₁ is -)

Research Design

Sample

We used BIST-listed non-financial companies' data between the years 2005 and 2020. To calculate the revenue volatility, we used the current year and two previous years. We utilized 2005 and 2006 only to establish our dependent variable for 2007, thus 2005 and 2006 are not in the analysis. Following the BIST the classification, we excluded holdings from our data set because they are classified listed under financial institutions. We utilized comprises 231 companies, 14 years, and 2,738 observations in an unbalanced panel data set. We used two different resources to obtain the data. We downloaded financial variables and establishment dates. We downloaded the institutional ownership data from the Central Securities Depository (CSD). The industry classification of BIST was utilized. We present research sample and observation distribution per year and industry in Tables 1 and 2, respectively.

Table 1: Research Sample

1	Number of Companies Listed in BIST	519
2	Less: Financial Institutions	(126)
3	Total Non-Financial Companies	393
4	Less: Companies with Missing Data	(154)
5	Total Number of Available Companies	239
6	Less: Companies with less than three year observations	(8)
7	Total Number of Companies Used	231
8	Number of Years	14
9	Total Number of Possible Observations	3,234
10	Observations Dropped	(496)
11	Total Number of Observations	2,738

Table 2: Observations per Year and Industry

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Per Year
2007	0	0	1	2	4	113	2	0	11	5	10	148
2008	0	0	1	4	4	113	3	0	12	5	10	152
2009	0	0	1	5	4	112	3	0	12	6	11	154
2010	0	0	2	5	5	115	4	0	12	7	12	162
2011	0	1	2	6	6	122	5	0	14	6	14	176
2012	1	1	3	6	6	131	5	1	14	7	19	194
2013	1	3	4	5	6	137	5	1	14	8	19	203
2014	1	3	5	5	8	142	5	1	14	8	21	213
2015	2	3	6	6	8	145	5	1	14	8	21	219
2016	2	2	6	6	8	152	5	1	14	8	19	223
2017	2	2	6	6	8	152	5	1	15	8	18	223
2018	1	3	6	6	8	152	5	1	15	9	21	227
2019	2	3	5	6	7	150	5	1	14	9	20	222

2020	2	2	5	6	8	151	5	1	15	8	19	222
Per Ind.	14	23	53	74	90	1,887	62	9	190	102	234	2,738

1. Administrative and Support Service Activities, 2. Agriculture, Forestry and Fishing 3. Construction and Public Works 4. Education, Health, Sports and Other Social Services 5. Electricity Gas and Water 6. Manufacturing 7. Mining and Quarrying 8. Professional, Scientific and Technical Activities 9. Technology 10. Transportation Storage and Telecommunication 11. Wholesale and Retail Trade, Restaurants and Hotels

Research Model

We constructed our research model following the previous literature. To estimate the life-cycle stage effect on the revenue volatility, we calculated three year volatility of revenue for each observation. Our life-cycle measure is based on Dickinson's (2011) cash flow proxies. Majority of the companies are from manufacturing industry and including the differences among the industries, there are many unobserved firm-level characteristics that will affect the tested relationship. We used fixed effects on firm/year level to capture the unobserved effects of years and firms. Table 3 presents the variable construction.

$$\text{SALESDEV}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{CYC}_{it} + \beta_2 \text{INST}_{it} + \beta_3 \text{OCF}_{it} + \beta_4 \text{CSTI}_{it} + \beta_5 \text{ROA}_{it} + \beta_6 \text{CAPEX}_{it} + \beta_7 \text{SIZE}_{it} + \beta_8 \text{Q}_{it} + \beta_9 \text{TANG}_{it} + \beta_{10} \text{AGE}_{it} + \beta_{11} \text{LEV}_{it} + \beta_{12} \text{DIV}_{it} + \beta_{13} \text{REVGR}_{it} + \text{Years and Firms Fixed}$$

(1)

Table 3: Variable Construction

Variable	Definition	Source
SALESDEV	Standard Deviation of three-year Sales Revenue divided by Three-Year Average of Total Assets	Eikon
CYC	Assigned a value of 0, 0.25, 0.5, 0.75 or 1 for introduction, growth, mature, shake-out, and decline stages (Hansen et al., 2018) proposed by (Dickinson, 2011) in the period t.	Eikon
INST	Percentage of Institutional Ownership in the period t.	CSD
OCF	Operating Cash Flow divided by total assets in the period t.	Eikon
CSTI	Sum of Cash Holdings and Short-Term Investments divided by total assets in the period t.	Eikon
ROA	Net Income divided by total assets in the period t.	Eikon
CAPEX	Capital expenditures divided by total assets in the period t.	Eikon
SIZE	Natural logarithm of total assets in the period t.	Eikon
Q	Market capitalization divided by total assets in the period t.	Eikon
TANG	Net Property, Plant, Equipment divided by total assets in the period t.	Eikon
AGE	Natural logarithm of December 31 of fiscal year less date of incorporation.	Eikon
LEV	Total debt divided by Total Assets in the period t.	Eikon
DIV	1 if the company paid dividends in the period t.	Eikon
REVGR	Change in the revenue from year t-1 to t divided by revenue in year t-1	Eikon

Variable of Interest

Using all categories as dummy variables causes the dummy variable trap. As one of categories will not be reported by R, we preferred the methodology proposed by Hansen et al (2018). Following the authors, we assigned 0, 0.25, 0.50, 0.75, and 1 for introduction, growth, mature, shake-out, and decline stages, respectively.

Econometric Analysis

Descriptive Statistics

Table 4 reports the descriptive statistics for variables. Extreme values were confirmed with financial statements published on PDP. Tables 5 report the t-test of differences of means for life-cycle stages. We observed statistically significant difference between decline and other stages. Table 6 presents the correlation matrix of the dependent and independent variables. Statistical significance is presented in brackets. The highest correlation (0.57) occurred between institutional ownership and size. The lowest correlation (-0.37) is between cash holdings and short terms investments and tangibility.

Table 4: Descriptive Statistics

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
MIN	0.00	0.00	0.00	0.00	-1.06	-1.60	0.00	15.10	0.01	0.00	6.60	0.00	0.00	-1.00
1Q	0.05	0.25	0.01	0.09	-0.01	-0.01	0.01	18.39	0.38	0.17	9.08	0.05	0.00	0.00
MEAN	0.15	0.40	0.10	0.37	0.06	0.03	0.06	19.69	1.09	0.33	9.38	0.25	0.37	0.28
3Q	0.18	0.50	0.14	0.63	0.12	0.08	0.07	20.79	1.15	0.47	9.75	0.38	1.00	0.28
MAX	1.55	1.00	0.89	0.99	7.51	6.80	1.18	24.85	61.21	0.98	10.35	7.24	1.00	128.89
STDEV	0.16	0.26	0.12	0.31	0.20	0.18	0.09	1.78	2.04	0.21	0.51	0.29	0.48	3.34

1. SALESDEV 2. CYC 3. INST 4. OCF 5. CSTI 6. ROA 7. CAPEX 8. SIZE 9. Q 10. TANG 11. AGE 12. LEV 13. DIV 14. REVGR

Table 5: Differences of Means for SALESDEV

Group 1	Mean	Group 2	Mean	t-value
Introduction	0.16	Growth	0.14	1.47
Introduction	0.16	Mature	0.15	0.95
Introduction	0.16	Shake-Out	0.14	1.40
Introduction	0.16	Decline	0.10	3.58***
Growth	0.14	Mature	0.15	-0.77
Growth	0.14	Shake-Out	0.14	0.88
Growth	0.14	Decline	0.10	2.84***
Mature	0.15	Shake-Out	0.14	0.77
Mature	0.15	Decline	0.10	3.34***
Shake-Out	0.14	Decline	0.10	2.52**

Table 6: Correlation Matrix

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	1													
2	-0.04 (0.04)	1												
3	0.06 (0.00)	0.08 (0.00)	1											
4	0.05 (0.01)	0.18 (0.00)	0.15 (0.00)	1										
5	0.03 (0.14)	0.13 (0.00)	0.13 (0.00)	0.19 (0.00)	1									
6	0.08 (0.00)	0.12 (0.00)	0.13 (0.00)	0.70 (0.00)	0.23 (0.00)	1								
7	0.03 (0.08)	-0.14 (0.00)	0.11 (0.00)	0.07 (0.00)	-0.04 (0.06)	-0.02 (0.32)	1							
8	0.00 (0.89)	0.07 (0.00)	0.57 (0.00)	0.13 (0.00)	0.11 (0.00)	0.11 (0.00)	0.11 (0.00)	1						
9	0.06 (0.00)	0.03 (0.08)	0.04 (0.03)	0.07 (0.00)	0.15 (0.00)	0.05 (0.01)	0.03 (0.11)	-0.13 (0.00)	1					
10	-0.21 (0.00)	-0.05 (0.02)	0.00 (0.95)	0.02 (0.40)	-0.28 (0.00)	-0.10 (0.00)	0.11 (0.00)	0.05 (0.01)	-0.07 (0.00)	1				
11	-0.09 (0.00)	0.09 (0.00)	0.18 (0.00)	0.07 (0.00)	0.03 (0.10)	0.09 (0.00)	-0.03 (0.07)	0.33 (0.00)	-0.03 (0.13)	0.11 (0.00)	1			
12	0.01 (0.57)	-0.14 (0.00)	-0.04 (0.07)	0.03 (0.10)	-0.19 (0.00)	-0.17 (0.00)	0.13 (0.00)	0.11 (0.00)	-0.10 (0.00)	0.14 (0.00)	0.00 (0.84)	1		
13	0.05 (0.01)	0.11 (0.00)	0.33 (0.00)	0.16 (0.00)	0.16 (0.00)	0.20 (0.00)	0.00 (0.92)	0.37 (0.00)	0.04 (0.03)	-0.09 (0.00)	0.18 (0.00)	-0.15 (0.00)	1	
14	0.16 (0.00)	-0.04 (0.05)	-0.02 (0.30)	-0.06 (0.00)	-0.01 (0.68)	0.00 (0.91)	0.05 (0.01)	-0.02 (0.20)	0.00 (0.82)	0.00 (0.81)	-0.03 (0.15)	0.00 (0.79)	-0.03 (0.17)	1

1. SALESDEV 2. CYC 3. INST 4. OCF 5. CSTI 6. ROA 7. CAPEX 8. SIZE 9. Q 10. TANG 11. AGE 12. LEV 13. DIV 14. REVGR

Main Estimation

Table 7 reports the results for the main estimation. Standard errors are robust on firm-year level (Zeileis, 2004; Zeileis & Hothorn, 2002). Due to the high standard deviation, we only winsorized revenue growth (REVGR) with 1% and 99%. Our empirical analysis showed that companies' revenue volatility decreases as the companies move forward in their life-cycle (coefficient -0.03 | t-statistic -2.79). Our result points out that companies' revenue predictability increases as the revenue volatility decreases. Our main estimation also showed that institutional ownership (0.09 | 4.92), capital expenditures (0.11 | 2.68), and revenue growth (0.10 | 7.22) increase the revenue volatility.

Table 7: Main Estimation Results

Variables	β	t-value
CYC	-0.03	-2.79**
INST	0.09	4.92***
OCF	-0.02	-0.63
CSTI	-0.03	-0.86
ROA	0.03	0.93
CAPEX	0.11	2.68**
SIZE	-0.01	-1.51
Q	0.00	0.83
TANG	-0.04	-1.46
AGE	0.03	0.90
LEV	-0.05	-2.49*
DIV	0.01	0.74
REVGR	0.10	7.22***
Units	231	
Years	14	
Observations	2,738	
F-Statistic	13.76***	
Adjusted R ²	0.54	
Years Fixed	Yes	
Firms Fixed	Yes	

*p < 0.1; **p < 0.05; ***p < 0.01.

Robustness Test

Table 8 reports our robustness test for the main estimation results. Our variable of interest did not result materially different. BIST listed companies net (-0.01 | -1.98) and operating (-0.02 | -2.92) incomes volatility decrease as they move forward in their life-cycle stages. Our result point out that companies' net and operating income predictability increases as the volatility decreases when they move forward in the life-cycle stage. The analysis points out that operating cash flow increases net (0.09 | 2.28) and operating (0.11 | 2.47) incomes' volatility. Our robustness test also shows that increased size (for EARNDEV -0.03 | -4.19, for OPINCDEV -0.03 | -4.04) and divided payments (for EARNDEV -0.01 | -2.78, for OPINCDEV -0.01 | -2.44) decrease income volatility. Age and cash holdings resulted statistically significant only in net (0.04 | 2.29) and operating (-0.04 | -2.17) incomes, respectively. Our robustness analysis test shows that companies' net income volatility increases with age (0.04 | 2.29). Also,

our empirical point out that operating income volatility decreases with increased cash holdings (-0.04 | -2.17).

Table 8: Results for Robustness Tests

Variables	EARNDEV		OPINCDEV	
	β	t-value	β	t-value
CYC	-0.01	-1.98**	-0.02	-2.92***
INST	0.00	0.53	0.01	0.55
OCF	0.09	2.28**	0.11	2.47**
CSTI	-0.02	-0.91	-0.04	-2.17**
ROA	0.09	1.73*	0.08	1.40
CAPEX	0.01	0.44	0.00	0.09
SIZE	-0.03	-4.19***	-0.03	-4.04***
Q	0.00	1.30	0.00	0.93
TANG	-0.01	-0.66	-0.02	-1.00
AGE	0.04	2.29**	0.02	1.02
LEV	0.02	0.50	-0.03	-0.60
DIV	-0.01	-2.78***	-0.01	-2.44**
REVGR	0.01	2.20**	0.01	2.21**
Units	231			
Years	14			
Obs.	2,738			
F-Statistic	11.69***		7.58***	
Adjusted R ²	0.49		0.38	
Years Fixed	Yes			
Firms Fixed	Yes			

*p < 0.1; **p < 0.05; ***p < 0.01.

Conclusion

Life-cycle stages affect a company's activities, investments, and performance. Measuring a company's life-cycle stage is not easy because there are different approaches in the business literature. There are biological and activity-based definitions. This paper analyzes the revenue predictability of companies in different life-cycle stages. Our measure of revenue predictability is three-year standard deviation of revenue divided by average of total assets. We estimated each company's life-cycle stage using Dickinson's (2011) cash-flow proxy-based model. After the stage estimation, we followed Hansen et al. (2018) for assigning values of 0, 0.25, 0.50, 0.75, and 1 for introduction, growth, mature, shake-out, and decline, respectively. Instead of using dummy variables and omitted the category with least observations, we were able to use our full sample. Our data set covers 2,738 observations constructed with 231 non-financial firms from Borsa Istanbul for the period between 2005 and 2020. The data from 2005 and 2006 were used to construct the dependent variable.

We used firm/year fixed effects regression to estimate our model. Our empirical evidence points out that companies' revenue predictability increases as the revenue volatility decreases. Our main estimation also showed that institutional ownership, capital expenditures, and revenue growth increase the revenue volatility. As a robustness test, we replaced our dependent variable with operating income and net income volatility. Our robustness test shows that net and operating income predictability increases as the volatility decreases when they

move forward in the life-cycle stage. The analysis points out that operating cash flow increases both incomes' volatility. Our robustness test also shows that increased size and divided payments decrease income volatility.

Our research contributes to the business literature by providing about the performance predictability of companies. Our results show that BIST-listed companies performance indicators (revenue, operating income, and net income) become more predictable as they move forward in their life-cycle stage. Empirical identification of this relationship would enhance investors' performance expectation and help them to make better decisions before the earnings announcements. This study has limitations. We did not evaluate the impact of corporate governance and executives-related variables on the revenue volatility. Also, data set is based on an emerging market. For a future research, the impact of accounting quality, audit firm-level variables, and changes through cycles can be analyzed.

References

- Abdullah, A. A., & Mohd-Saleh, N. (2014). Impact of Firms' Life-cycle on Conservatism: The Malaysian Evidence. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 145, 18–28. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.06.007>
- Anthony, J. H., & Ramesh, K. (1992). Association between accounting performance measures and stock prices. A test of the life cycle hypothesis. *Journal of Accounting and Economics*, 15(2–3), 203–227. [https://doi.org/10.1016/0165-4101\(92\)90018-W](https://doi.org/10.1016/0165-4101(92)90018-W)
- Bellone, F., Musso, P., Nesta, L., & Quéré, M. (2008). Market selection along the firm life cycle. *Industrial and Corporate Change*, 17(4), 753–777. <https://doi.org/10.1093/icc/dtn025>
- Bhattacharya, D., Chang, C.-W., & Li, W.-H. (2019). Stages of firm life cycle, transition, and dividend policy. *Finance Research Letters*. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.06.024>
- Bravo, S. (2019). The corporate life cycle and the cost of equity. *Journal of Business Valuation and Economic Loss Analysis*, 14(1), 1–14. <https://doi.org/10.1515/jbvela-2018-0009>
- Budiarso, N. S., Subroto, B., Sutrisno, T., & Pontoh, W. (2019). Dividend catering, life-cycle, and policy: Evidence from Indonesia. *Cogent Economics and Finance*, 7(1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/23322039.2019.1594505>
- Chang, H. Y., & Ma, C. A. (2019). Financial flexibility, managerial efficiency and firm life cycle on firm performance: An empirical analysis of Chinese listed firms. *Journal of Advances in Management Research*, 16(2), 168–180. <https://doi.org/10.1108/JAMR-06-2017-0072>
- Chen, F., Lam, K., Smieliauskas, W., & Ye, M. (2016). Auditor Conservatism and Banks' Measurement Uncertainty during the Financial Crisis. *International Journal of Auditing*, 20(1), 52–65. <https://doi.org/10.1111/ijau.12055>
- Chen, X., Yang, W., & Huang, D. (2010). Corporate life cycle and the accrual model: An empirical study based on Chinese listed companies. *Frontiers of Business Research in China*, 4(4), 580–607. <https://doi.org/10.1007/s11782-010-0112-1>
- Coulton, J. J., & Ruddock, C. (2011). Corporate payout policy in Australia and a test of the life-cycle theory. *Accounting and Finance*, 51(2), 381–407. <https://doi.org/10.1111/j.1467-629X.2010.00356.x>
- de Oliveira, A. S., & Girão, L. F. de A. P. (2018). Accuracy in Earnings Forecast and Organizational Life Cycle Stages : Evidences in the Brazilian Capital Market. *Journal of Education and Research in Accounting*, 12(1), 115–138.
- DeAngelo, H., DeAngelo, L., & Stulz, R. M. (2006). Dividend policy and the earned/contributed capital mix: a test of the life-cycle theory. *Journal of Financial Economics*, 81(2), 227–254. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2005.07.005>

-
- Dickinson, V. (2011). Cash Flow Patterns as a Proxy for Firm Life Cycle. *The Accounting Review*, 86(6), 1969–1994. <https://doi.org/10.2308/accr-10130>
- Dickinson, V., Kassa, H., & Schaberl, P. D. (2018). What Information Matters to Investors at Different Stages of a Firm’s Life Cycle? *Advances in Accounting Journal*, 42, 22–33.
- Esteve-Pérez, S., Pieri, F., & Rodriguez, D. (2018). Age and productivity as determinants of firm survival over the industry life cycle. *Industry and Innovation*, 25(2), 167–198. <https://doi.org/10.1080/13662716.2017.1291329>
- Hansen, J. C., Hong, K. P., & Park, S. H. (2018). Accounting conservatism: A life cycle perspective. *Advances in Accounting*, 40(January), 76–88. <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2017.10.001>
- Park, Y., & Chen, K. H. (2006). The effect of accounting conservatism and life-cycle stages on firm valuation. *Journal of Applied Business Research*, 22(3), 75–92. <https://doi.org/10.19030/jabr.v22i3.1428>
- Yang, C. S., & Shyu, J. (2019). Do institutional investor and group, firm and time effects matter in enterprise performance in the corporate life cycle? *Cogent Business and Management*, 6(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/23311975.2019.1606473>
- Zeileis, A. (2004). Econometric Computing with HC and HAC Covariance Matrix Estimators. *Journal of Statistical Software*, 11(10), 1–21. <https://doi.org/10.18637/jss.v011.i10>
- Zeileis, A., & Hothorn, T. (2002). Diagnostic Checking in Regression Relationships. *R News*, 2(3), 7–10. <https://cran.r-project.org/doc/Rnews/>.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Gösterge Borsa Endeksi’nin (Bist 100) Makroekonomik Büyüme Etkisi: Midas Analizi

The Effect of Indicator Stock Exchange Index (Bist 100) on Macroeconomic Growth in Turkey: Midas Analysis

Filiz KAZAZ^{a*} Erhan DEMİRELİ^b

^a Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8324-5748

^b Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3457-0699

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Aralık 2021

Kabul tarihi: 29 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik büyüme,

Bist100 Endeksi,

MIDAS

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 15, 2021

Accepted March 29, 2022

Keywords:

Economic growth,

Bist100 Index,

MIDAS

ÖZ

Borsalar ekonomik büyümenin itici gücü olması sebebiyle gelişme ve kalkınma ile yakından bağlantılıdır. Bu çalışma, 2008 ve 2019 global krizlerini kapsayacak şekilde Ocak 2005-Kasım2020 dönemleri arasında Türkiye’de Gösterge Borsa Endeksi’nin (BİST100) makro ekonomik büyüme etkisinin incelenerek ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla büyüme göstergesi olarak Gayri Safı Yurt İçi Hasıla verileri çeyrek dönemlik olarak analize dahil edilmiştir. Bist100 endeksi ise aylık olarak kullanılmıştır. Analiz karma veri örnekleme metodu (MIDAS Mixed Data Sampling) kullanılarak yapılmıştır. Midas farklı frekanslardaki verilerin kullanımına olanak sağlayan bir model önerisidir. Genellikle literatürde, aynı frekanslı verilerin analiz edildiği modeller yer almaktadır. Bunun en önemli dezavantajı bilgi kaybına yol açması ve sonuçları istatistiksel olarak sapmalı hale getirmesidir. Midas uygulaması yapılarak gerçeğe yakın tahminlerin yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışma sonucunda GSYH(büyüme) ile Bist100 Endeksi arasında doğrusal olmayan bir etkileşim olduğu görülmüştür. Analiz sonucunda Bist100 ile GSYH arasında asimetrik bir ilişkiden söz edilebileceği görülmüştür.

ABSTRACT

Since stock markets are the driving force of economic growth, they are closely related to development and reconstruction. In this study, it is aimed to contribute the relevant literature by examining the effect of the Indicator Stock Market Index (BIST100) on macroeconomic growth in Turkey between January 2005 and November 2020, covering the 2008 and 2019 global crises. For this purpose, the Gross Domestic Product data as a growth indicator is included in the analysis on a quarterly basis. Bist100 index is used on a monthly basis. The analysis was performed using the mixed data sampling method (MIDAS Mixed Data Sampling). Midas is a model proposal that allows the use of data at different frequencies. The models in the literature are generally use the data with the same frequency. The most important disadvantage of this is that it causes loss of information and makes the results statistically biased. It is aimed to make estimations close to reality by applying the Midas model. As a result of this study, it was seen that there is a non-linear interaction between GDP (growth) and Bist100 Index and, it was seen that there could be an asymmetrical relationship between Bist100 and GDP.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: filizkazaz@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Economic growth is defined as the increase in the production volume in a country by periods. The most obvious indicator of growth is gross domestic product. (Turan, 2008, p. 32) (Özel, 2012, p. 63-72). Economic growth is also the main sign that the macroeconomic system in a country is working properly (Fisher and Startz, 2009 ,p. 67-70). Growth in the economy is evaluated as the increase in the amount of goods and services produced over time (Ünsal, 2005, p. 759). Although the social and economic structures of all countries in the world are different, their main goal is to achieve economic growth. The main reason that creates this situation is, increasing the welfare level of the people, providing economic vitality and enrichment of the country. (Paul and William, 1989, p. 502).

Since the main starting point in financial markets is the spread of ownership to the base, these markets contribute significantly to the development of industry and trade by accumulating capital. For this reason, estimating the future cash flows of financial assets affected by the economy in which it operates has become very important in capital markets. On the other hand, it is a known fact that macroeconomic variables such as inflation, growth, interest and exchange rates have the power to affect financial asset values. This interaction attracts the attention of researchers, and it is accepted as an indicator in predictions about the value of assets in the future (Şengönül, Karadaş, and Koşaroğlu, 2018, p. 63-95).

Financial markets are seen as places where economic units that supply and demand funds buy and sell their funds. It is possible to talk about relatively transparent, efficient and active financial markets in countries that have reached a certain level economically or have completed their economic development (Münyas, 2015 p. 45). Therefore, in order for an economy to develop, it is necessary to accumulate capital and to spread this capital to the base. In general, it is aimed to increase the savings within the country in economies and to transfer them to productive investments. The most important function of capital markets is to collect the savings in the financial system and transfer them to the industrial sector, ensuring the development of large-scale companies (Taner and Akkaya, 2016, p. 3-11).

As can be understood from the researches, it is seen that the economy has developed in countries where the financial system is intertwined with growth and financial system. Many studies have been conducted in the domestic and foreign literature that examine the relationships between stock markets and macroeconomic variables.

In this study, it is aimed to contribute to the relevant literature by examining the effect of the Indicator Stock Market Index (BIST100) on macroeconomic growth in Turkey between January 2005 and November 2020, covering the 2008 and 2019 global crises by method of Mixed Data Sampling.

Data at the same frequency are traditionally used in time series analysis. That is, dependent and independent variables should have the same frequency, for example, if the dependent variable is monthly, the independent variable should also be monthly. However, the data obtained during macroeconomic analysis are mostly at different frequencies. For example, while the Gross Domestic Product is announced on a quarterly basis, the industrial production index, inflation rates, unemployment rates are announced monthly, interest rates, stock market indices are announced daily, weekly or monthly.

In traditional time series models, in order to use different frequency data in the same model, it is necessary to convert the high frequency data to low frequency data before the solution of the model. However, changing the frequencies, aggregating the data, and statistically deviating the estimates may cause the model's effectiveness to decrease (Marcellino, 1999, p. 129-136). For the solution of this problem, Mixed Data Sampling (MIDAS) approach was developed by Ghysels, Santa-Clara, and Valkanov in 2004. This approach is a model proposal that allows the use of data at different frequencies. When using the MIDAS method, the frequency of the dependent variable should be lower than the frequency of the independent variable or variables. The MIDAS method can make predictions by using the maximum information in each observation using high frequency data.

In this study, two different frequency data sets are used, the Gross Domestic Product calculated with the Chained Volume Index and the Bist100 index. The data consist of quarterly and monthly data for the period 2005: 01 -2020: 11. GDP is included in the model on a quarterly basis and the Bist100 index on a monthly basis. The data used in this model were obtained from the TCMB Electronic Data Distribution System (EVDS) base.

While developing the MIDAS method, it was assumed that independent and dependent variables are stationary (Ghysels, Santa-Clara, and Valkanov, 2004, p. 1-31). It is very important to examine the graph of the data in time series and to learn about the general course of the data. In analyzes using time series, seasonal movements of all variables in the regression should be determined and eliminated. Because seasonal change creates an unwanted movement on the variables. Besides, it does not show the same effect on dependent and independent variables. In this study, the data were separated from seasonality and unit root and included in the model after making the necessary adjustments.

When the relationship between GDP and BIST in Turkey is examined, it is seen that the first polynomial coefficient of the coefficients is positive, the second negative and the third positive for the effect of the coefficients showing the polynomial degrees on the BIST100 index. These results indicate the existence of nonlinear asymmetric information between GDP and BIST100 index. As a matter of fact, when the literature is examined, Kaplan (2008) found a causal relationship between GDP and BIST100, but Öztürk (2016) could not detect a causality between GDP and BIST100. This confirms the asymmetric information. As a result of these results, it can be said that Turkey's GDP is related to the BIST100 index and this relationship is not linear but concave.

Giriş

Ekonomik büyüme bir ülkedeki dönemler itibarı ile üretim hacminde meydana gelen artış olarak tanımlanır. Büyümenin en belirgin göstergesi gayrisafi yurtiçi hasıladır. (Turan, 2008, s. 32) (Özel, 2012, s. 63-72). Ekonomik büyüme aynı zamanda bir ülkedeki makroekonomik sistemin sağlıklı çalışmasının temel işaretidir (Fisher ve Startz, 2009, s. 67-70). Ekonomide büyüme, zaman içinde üretilen mal ve hizmetler miktarında oluşan artış olarak değerlendirilmektedir (Ünsal, 2005, s. 759). Dünyadaki tüm ülkelerin sosyal yapıları ve ekonomik yapıları farklı olsa da temel hedefleri ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Bu durumu yaratan temel sebep ekonomik büyüme ile ihtiyaç duyulan kaynakların sağlanması ve sorunların üstesinden gelinmesidir. Büyüme sayesinde kişilerin refah düzeyi yükselecek, ekonomi canlılık kazanacak ve ülke zenginleşecektir. (Paul ve William, 1989, s. 502).

Ekonomik büyüme göstergeleri gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde farklı açılardan ele alınmaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından ekonomik büyüme değerlendirilirken GSYH'nın yıllar içindeki değişimine önem verilir, gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik kalkınma kavramına ağırlık verilmektedir. Ekonomik kalkınma terimi, büyümeyi içinde barındırırken işsizliğin azaltılması, toplumdaki gelir dengesizliklerinin düşürülmesi, ekonomik ve sosyal kurumların modernleştirilmesini de kapsamaktadır. Başka bir ifade ile ekonomik büyüme, ekonomik, sosyal ve siyasal alanları da kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2006, s. 25).

2008 yılında ABD'de Lehman Brothers'ın çöküşüyle başlayan ve sonrasında etkileri pek çok ülkeye yayılan küresel finans krizi Türkiye'yi de etkilemiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, krizin etkilerini azaltmaya odaklanmıştır. Bunun için ilk olarak geleneksel para politikası çerçevesinde faiz indirimine yönelerek yüksek miktarda faiz düşüş gerçekleştirilmiştir. Başta ABD Merkez Bankası (FED) olmak üzere İngiltere Merkez Bankası, Avrupa Merkez Bankası (ECB), Japonya Merkez Bankası geleneksel olmayan para politikası araçlarıyla büyük ölçekli varlık alımları ve uzun vadeli fonlamalar sağlayarak piyasalara yüksek miktarda likidite sağlamışlardır (Barlas ve Kaya, 2013 s.2). Gelişmiş ülke merkez bankaları tarafından yapılan genişleme politikaları ile artan likidite, gelişmekte olan ülkelerde sermaye girişlerinin hızlanmasına neden olmuştur. Kısa vadeli ve yoğun sermaye girişleri gelişmekte olan ülkelerde, ulusal para biriminde değerlenme, kontrol edilemeyen kredi genişlemesi ve cari açığa artış gibi olumsuz yönde etkileyerek finansal açıdan risk oluşturmuştur. Gelişmiş ülke merkez bankalarının izlediği genişletici para politikaları, Türkiye ekonomisini de etkilemiş, sermaye girişlerinin artması Türk Lirası(TL)'nin değerlenmesine, cari işlemler dengesinin bozulmasına ve kredi büyümesinin hızlanmasına neden olmuştur. Türkiye'de cari dengenin bozulması, finansmanda kısa vadeli sermaye akımları ve portföy yatırımlarının miktarının giderek artması ekonominin kırılganlığını artırmıştır. TCMB, enflasyon hedeflemesinde temel politika aracı olan kısa vadeli faiz oranına ek, finansal istikrar sağlamak için faiz koridoru, zorunlu karşılıklar ve rezerv opsiyonu gibi tamamlayıcı politika araçları kullanmıştır (Keskin, 2018 s.162-163)

2019 yılı sonunda başlayarak önce Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 virüsü Mart ayından itibaren tüm dünya geneline yayılmaya başlamıştır. 114 ülkede Covid-19 vakası tespit edilmesi üzerine Dünya Sağlık Örgütü (WHO) uluslararası düzeyde pandemi ilan etmiştir. Ekonomik etkileri itibarıyla pandeminin gelişmekte olan tüm para birimlerini negatif yönlü etkilediği, tüm dünya borsalarında hızlı düşüşler meydana geldiği birçok çalışma ile saptanmıştır. 2020 yılında Liu vd. yapmış oldukları çalışmalarında Covid-19'un 21 ülke (Japonya, Kore, Singapur, ABD, Almanya, İtalya, İngiltere vd.) borsası üzerindeki etkilerini incelemiş ve bütün ülkelerin bu dönemde borsalarının negatif yönde etkilendiğini tespit etmişlerdir. ABD ekonomisinde Covid-19 etkilerini inceleyen Baker, Bloom vd. borsa piyasalarının oynaklığı, ekonomideki belirsizliğin etkilerinin piyasaları %11-20 arasında

küçüleceği öngörüsünde bulunmuştur. Alınan ekonomik önlemler kapsamında gelişmekte olan ülkeler, rezerv para birimine yönelmiş yerel para birimlerinde ciddi anlamda değer kayıpları yaşamıştır (Şenol, 2020). Covid-19 küresel salgınının doğrudan yabancı sermaye yatırım akışını %30 ile %40 oranında düşüreceği tahmin edilmektedir. (UNCTAD, 2020).

Bu çalışmada, Ocak 2005-Kasım 2020 döneminde Türkiye ekonomik büyüme göstergesi olan GSYH'nın gösterge borsa endeksi ile ilişkisi; karma veri örnekleme metodu (MİDAS) yöntemi kullanılarak modellenmiş, farklı frekanslı GSYH ve BİST 100 endeks verileri arasındaki ilişkiler, karışık veri örnekleme metodu kullanılarak ilgili literatüre katkıda bulunmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde GSYH ile sermaye piyasaları arasındaki ilişkiler teorik düzeyde incelenmiş ardından konuya ilişkin literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan ekonometrik model açıklanmış, son bölümde ise kurulan model sonucunda elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Finansal Piyasalar ve Büyüme Etkileşimi

Finansal piyasalarda, temel hareket noktası mülkiyetin tabana yayılması olduğundan, bu piyasalar sermaye birikimi sağlayarak sanayi ve ticaretin gelişmesine ciddi anlamda katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle içinde bulunduğu ekonomiden etkilenen finansal varlıkların gelecekte yaratacağı nakit akımlarını tahmin etmek sermaye piyasalarında oldukça önemli bir hal almıştır. Öte yandan enflasyon, büyüme, faiz ve döviz kurları gibi makroekonomik değişkenlerin finansal varlık değerlerini etkileme gücü bilinen bir gerçektir. Bu etkileşim araştırmacıların ilgisini çekmekte, gelecekte varlıkların alabileceği değer ile ilgili tahminlerde gösterge niteliğinde kabul edilmektedir (Şengönül, Karadaş, ve Koşaroğlu, 2018, s. 63-85).

Finansal piyasalar, fon arz eden ve fon talep eden ekonomik birimlerin fonlarını alıp sattıkları yerler olarak görülmektedir. Ekonomik olarak belirli bir düzeye ulaşmış veya ekonomik gelişmesini tamamlamış ülkelerde görece olarak şeffaf, etkin ve aktif çalışan finansal piyasalardan bahsetmek mümkündür (Münyas, 2015, s. 45). Dolayısıyla bir ekonominin gelişebilmesi için sermaye birikiminin sağlanması ve bu sermayenin tabana yayılması gerekir. Genel olarak ekonomilerde ülke içerisindeki tasarrufun artırılarak üretken yatırımlara aktarılması hedeflenmektedir. Sermaye piyasalarının en önemli işlevi, tasarrufların finansal sistem içerisinde toplanarak sanayi kesimine aktarılması, büyük ölçekli şirketlerin gelişmesinin sağlanmasıdır (Taner ve Akkaya, 2016, s. 3-11).

Söz konusu işlevleri yerine getiren finansal piyasalarda yaşanan herhangi bir sorun tüm sektörleri de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, finansal piyasalarda faaliyetler sıkı sıkıya kurallara bağlanmıştır. Bu durumun temel sebebi finans sektörünün, ekonomide geniş bir kesimi ilgilendirmesi ve tasfiyeleri halinde toplumda büyük zararlar oluşturmasıdır.

Çeşitli düzenlemelerle denetim altında, finansal piyasaların 3 önemli çalışma alanı olan risk dağılımı, likidite ve bilgi sağlama konularında ortaya çıkmaktadır.

1980 sonrası dönemde sıkı denetimlerle birlikte finansal liberalizasyon (serbestleşme) kavramı ortaya çıkmıştır. Finansal serbestleşme iki durumu ortaya çıkarmaktadır:

*Finansal entegrasyon, değişime daha etkin cevap verebilmek için yapılan coğrafi birleşmelerdir. Finansal entegrasyon sayesinde, finansal piyasalar ve araçlar rekabet güçlerini artırarak güçlenir. Özellikle bilgi maliyetleri gibi finansal piyasaların katlanması gereken bazı maliyetler bu entegrasyon sayesinde azalmış olur.

** Küreselleşme, uluslararası ticaretin yayılması, sermaye ve emek hareketlerinde artış, ülkeler arasındaki ideolojik kutuplaşmaların bitmesi, teknolojiye hızlı dönüşümün bir sonucu olarak, ülkeler hem politik hem ekonomik hem de sosyolojik olarak birbirlerine yaklaşması

olarak tanımlanabilir. (Afşar & Afşar, 2010, s. 49-60) Küreselleşme dünya pazarlarının birbirleriyle daha düşük maliyetle ve daha hızlı çalışmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, tasarruf sahipleri ve yatırımcılar dünyanın neresinde olursa olsun birbirini daha avantajlı ve daha düşük maliyetle daha kısa yoldan bulma fırsatı sağlar (Schneider, 2003, s. 419-425).

Dünyada yaşanan küreselleşme çabaları içinde, sermaye ve finansal piyasalarda küreselleşmekte, ülkeler piyasalarının rekabet gücünü koruyabilmek için koruyucu politikalarını bırakmaktadır. Bu sebeple finansal hizmetlerin ve finansal oyuncuların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik anlamda iki boyutundan söz edilebilir. Bunlardan ilki üretimin küreselleşmesi, yani üretim sisteminin parçalarını maliyeti göz önünde bulundurarak uygun bölgelerde yapılması, sermayenin dünyayı bir bütün üretim alanı olarak görmesidir. İkincisi ise finansın küreselleşmesi, sermaye dolaşımının sistem içinde serbestleşmesi yaygınlaşması, hacminin artması, sisteme yeni yatırım araçlarının girmesidir (DPT, 1995) Genel olarak küreselleşmenin itici gücünün finansal küreselleşme olduğu söylenebilir. Finansal küreselleşme sayesinde sermaye daha düşük risk ve daha yüksek getiri sağlayabilmek için herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan sınır ötesine yayılabilmektedir. Finansal küreselleşmenin bir sebebi de finansal faaliyetleri kendi ülkelerine çekebilmek için, gelişmekte olan ülkelerin uygulamaya koydukları siyasal, kurumsal ve teknik etkenler olarak düşünülebilir. Finansal sistemin küreselleşmesi ve serbestleşmesi yeni finansal araçların doğmasına ve finansal araçlara da farklı fonksiyonlar yüklemiştir. Küreselleşme, finansal yenileşmeyi de beraberinde getirmiştir. Finansal yeniliklerdeki esas amaç piyasaların rekabetçi ve etkin olmasını sağlayarak kar elde ederken riski azaltmaktır. Finansal kurumlar arasındaki rekabet daha çok finansal ürünler alanında olmaktadır. Finansal kurumlar, işletmelerin finansal ihtiyaçları için borçlanmak yerine farklı türdeki menkul kıymetlere yönelmişlerdir (Afşar ve Afşar, 2010, s. 49-60).

Dünyada yaşanan küreselleşmenin sadece olumlu yanlarından bahsetmek mümkün değildir. Finansal küreselleşme ile ekonomilerin içinde finansal piyasaların payının reel sektöre göre giderek artması sonucunda spekülasyon balonlarının ve krizlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Finansal yenilikler sonucunda olağandışı büyüklükte türev piyasalar oluşarak piyasaların riski artmıştır. Sağlıklı finansal piyasalara sahip istikrarlı ülkelerin dahi dış kaynaklı krizlerden ülkelerini soyutlayamadıkları görülmüştür (Ganiev, 2014, s.126) Bunun yanı sıra, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelere sağladığı faydanın çok sınırlı bir düzeyde olduğu görülmüştür. Küreselleşme ile artan dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımları, gelişmiş ülkelere doğru yönelmektedir. Bu süreçte sermaye hareketleri daha çok kısa vadeli ve spekülasyon alanlarına yönelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, hızla değişen sermaye hareketleri ekonomileri olumsuz yönde etkilemekte makro ekonomik istikrarsızlığa, finansal krizlere ve ekonomide kırılganlığa sebep olmaktadır (Bakan ve Şentürk, 2012, s.50). Yapılan araştırmalarda finansal küreselleşmenin sermaye girişlerini artırdığı ancak tek başına büyüme oranı doğurduğu tezinin doğruluğunu desteklememiştir. Gelişmekte olan ülkelerin sağlam bir alt yapıya sahip olmamaları halinde küreselleşmeden fayda görmeleri oldukça güçtür (Ganiev, 2014, s.126).

Sermaye piyasalarının yeterince gelişmediği ülkelerde sermaye kıt kaynaklar arasında gösterilir. Sermaye piyasalarının gelişmesiyle birlikte risk azalır faiz oranları düşerek, bölgesel ve sektörel piyasaların yerine ulusal ve uluslararası piyasalar yaratılır. Böylece bölge ve sektörler arasındaki faiz oranları farkı azaltılacaktır (Taner ve Akkaya, 2016, s. 3-11). Sermaye piyasalarının gelişimi dört boyut ile analiz edilmektedir. Bunlar derinlik, genişlik, etkinlik ve erişimdir:

Finansal piyasa derinliği, piyasada işlem gören menkul kıymet işlem miktarını veya tutarını ifade eder. Bir piyasanın derinliği arttığı zaman menkul kıymetin likiditesi artar ve böylelikle doğru ve gerçek fiyat oluşur (Sayılğan, 2017, s. 25-30). *Finansal piyasalarda etkinlik*

uygun bilginin finansal varlıkların fiyatına yansımış olduğu anlamına gelmektedir (Demireli , Akkaya ve İbaş, 2010, s. 53-55). *Finansal piyasalarda genişlik* ise, piyasada işlem gören menkul kıymet ve finansal araçların çeşitliliğini ifade eder. Bugüne kadar yapılan pek çok araştırmada finansal sistemdeki gelişmişliğin, ekonomik büyüme ve istikrarı desteklediği sonucunu çıkarmıştır (Levine ve Zervos, 1998, s. 537-558), (Şüküroğlu ve Nalin, 2014, s. 64-70) (Sayılđan, 2017, s. 25-30). *Finansal piyasa erişimi*, ülkenin sahip olduğu özel ve tüzel kişilerin finansal hizmetlerin kullanımı sırasında fiyat ve fiyat dışı engellerin bulunmamasıdır. Finansal erişimin ölçütü olarak, bir banka veya yasal bir finansal kurumda herhangi bir hesabı olan yetişkinlerin toplam nüfusa oranı kabul edilir (<https://www.tcmb.gov.tr/> Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim.21.02.2021).

Yapılan araştırmalardan da anlaşılacağı gibi büyüme ve finansal sistemin iç içe girdiği, finansal sistemin geliştiği ülkelerde ekonominin de geliştiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise finansal sistemin yeterince gelişmediği açıkça görülmektedir.

Literatür Taraması

Yerli ve yabancı literatürde hisse senedi ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan analizlerde genel olarak sanayi üretim endeksi, enflasyon, döviz kuru, altın fiyatı, para arzı, petrol fiyatları ve dış ticaret dengesi değişkenlerinin kullanıldığı görülmüştür. Çalışmanın bu kısmında önceki çalışmalar sunulmuştur:

Poyraz ve Tepeli (2014) çalışmalarında,1995:01-2011:11 tarihleri arasında hisse senedi fiyatları ile döviz sepeti, enflasyon, altın fiyatları para arzı, hazine bonusu faiz oranı ve sanayi üretim endeksi gibi makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri korelasyon analizi ve Granger Nedensellik analizi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, hazine bonusu faiz oranları ve döviz kurunun, hisse senedi fiyatlarını etkileyen en önemli değişkenler olduğu, Sue ile Bist Endeksi ve para arzı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca Tüfe’nin Bist Endeksini neredeyse hiç etkilemediği görülmüştür.

Kuzu (2017) çalışmasında, petrol fiyatları ve makroekonomik değişkenlerin Borsa İstanbul’da yer alan bazı endeksler üzerine etkisini incelemiştir. 2005:01-2015:12 dönemleri arasında Bist 30, Bist 100, Bist Elektirik, Bist Kimya, Bist Teknoloji, Bist Sınai ve Bist Ulaştırma Endeksleri ile petrol fiyatları, sanayi üretim endeksi, üretici fiyat endeksi, döviz kuru ve arasındaki nedensellik incelenmiştir. Çalışma sonucunda faiz oranları ve döviz kurunun pek çok endekste güçlü etkisi olduğu, petrol fiyatlarının etkisinin ise oldukça düşük olduğu görülmüştür. 2008 krizinin 7 endekste yapısal kırılmalar sebep olduğu görülmüştür.

Altınbaş vd, (2015) çalışmalarında, Bist 100 Endeksi ile makroekonomik değişkenlerden döviz kuru, faiz oranı, sanayi üretim endeksi ve petrol fiyatlarının etkisi çok faktörlü regresyon modeli ile çalışılmışlardır. Çalışmada Johansen eş bütünleşme testi, Granger nedensellik testi vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Bist 100 Endeksindeki değişimlerin sanayi üretim endeksi ve döviz kurundan yararlanılabileceği ancak tersinin geçerli olmadığı, Bist 100’ün sadece petrol değişkeni için nedenselliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Alam ve Uddin (2009) çalışmalarında, 1988:01- 2003:03 tarihleri arasında gelişmiş ve gelişmekte olan 15 ülke için hisse senedi endeksi ile faiz oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Tüm ülkeler için faiz oranının hisse fiyatı ile anlamlı negatif ilişkiye sahip olduğu ve altı ülke için faiz oranındaki değişimlerin hisse fiyatındaki değişikliklerle anlamlı negatif ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla, bu ülkeler için faiz oranı önemli ölçüde kontrol edilirse, hisse

senedi piyasasında daha fazla yatırımcının gelebileceği ve şirketlerin daha geniş çaplı yatırımlar yapabileceği dolayısıyla bu durumun borsalarda olumlu etki yapacağı belirlenmiştir.

Hamira ve Trifi (2011) çalışmalarında, 1990:01-2008:12 tarihleri arasında dalgalık dönüşüm modeli kullanılarak (MODWT) hisse senedi fiyatları ile faiz oranı ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi çok ölçekli incelemektedir. Sonuç olarak, faiz ve döviz kuru arasındaki ilişkinin bütün ölçeklerde sıfırdan farklı ölçüde önemli olmadığı ancak en yüksek ölçeklerde hisse senedi endeks getirileri ile faiz oranı getirileri arasında ilişkinin sıfırdan farklı olduğu ve çift yönlü olduğu belirlenmiştir.

Amarasinghe (2015) çalışmasında aylık verileri kullanarak, Colombo Borsa (ASPI)'sında hisse senedi fiyatı ile faiz oranı arasındaki nedensellik analizi yapmıştır. Analiz 2007:01-2013 tarihlerini kapsamaktadır. Granger Nedensellik analizi sonucunda, hisse senedi getirilerinin faiz oranları değişimine neden olmadığı ancak faiz oranı artışlarının hisse senedi getirilerini negatif etkilediği ve tek yönlü bir nedensellik olduğu görülmüştür.

Fedorova ve Pankratov (2010) Rusya Borsasının gelişimini inceledikleri çalışmalarında, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Gsyih), ABD Doları döviz kuru, Euro/Dolar paritesi, net sermaye hareketi, Brent petrol fiyatı verilerinin hisse senedi getirileri üzerine etkisini EGARCH modeli ile test ettiler. Analiz sonucunda, Rus MICEX borsa endeksinin dinamiklerinin esas olarak petrol fiyatı ve ABD doları döviz kuruna büyük ölçüde bağlı olduğunu görülmüştür.

Altınbaş ve Bişkin (2015) Borsa İstanbul'da sıralı ileri seçim logaritması kullanarak, faiz oranı, döviz kuru, sanayi üretim endeksi, petrol fiyatları ve altın fiyatlarının gösterge endeksi olarak hisse sendi piyasalarının hareketlerini tahmin etmede etkisinin olup olmadığı araştırmışlardır. Sonuç olarak bir aylık gecikmeli borsa endeks değerinin, piyasa gösterge endeksinin geleceğini tahmin etmek için yeterli olduğu saptanmıştır.

Kumar ve Puja (2012) 1994:04-2011:06 tarihleri arasında Hindistan Borsa Endeksi ve sanayi üretim endeksi, toptan eşya fiyat endeksi, para arzı, hazine bonosu ve döviz kurları arasında Johansen eş bütünleşme testi, vektör hata düzeltme modeli uzun dönemli denge ilişkisini bulmak için analiz yapmıştır. Analiz sonucunda makroekonomik değişkenler ile borsa endeksinin aralarında uzun vadeli bir denge ilişkisi saptanmıştır. Hisse senedi fiyatlarının sanayi üretim endeksi ve para arzıyla pozitif, enflasyon ile negatif ilişkisi vardır. Granger nedensellik testinde Hisse senedi fiyatlarının uzun vadede makroekonomik verilerden etkilendiği, kısa vadede etkilenmediği görülmüştür. Sanayi üretim endeksi ve hisse senedi fiyatları arasında çift yönlü nedensellik, para arzı ve hisse senedi fiyatı arasında, hisse senedi fiyatı ve enflasyon arasında, faiz oranı ve hisse senedi fiyatı arasında tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Lee ve Brahmasrene (2020) Kore'de yapmış oldukları çalışmalarında, 1986:01-2018:06 tarihleri arasında Hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki kısa ve uzun dinamik ilişkiyi incelemiştir. Johansen eş bütünleşme testi sonucunda, makroekonomik değişkenler ve hisse senedi fiyatları arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi saptanmıştır. Sonuçlar, hata teriminin katsayısı negatif işaretlidir yani, makroekonomik değişkenler ile hisse senedi fiyatları arasında dinamik bir ilişki gözlenir. Kısa dönem dinamikleri için, Kore Won'u(para birimi) / ABD doları paritesi hisse senedi fiyatı ile pozitif ilişkili, ancak hisse senedi fiyatları ile faiz oranları negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Küresel finansal kriz katsayısı anlamsız çıkmıştır yani hisse senedi fiyatlarındaki değişim büyük ölçüde modeldeki dinamiklerden etkilenir. Bu bağlamda, küresel finansal krizlerin eş bütünleşme sürecinde istikrarsızlığa neden olmadığını gösterir.

Alam (2020) Suudi Borsasında yaptığı çalışmasında, petrol şoklarının ve diğer makroekonomik değişkenlerin Borsaya olan etkisini araştırmıştır. Çalışma kapsamında, 2009-2016 tarihlerini arasında Johansen eş bütünleşme testi, vektör hata düzeltme modeli, Wald testi yapılmıştır. Sonuçlar, Suudi hisse senedi piyasası ile seçilen değişkenler arasında uzun vadeli bir denge ilişkisini göstermektedir. Hisse senedi piyasası para arzı arasında pozitif bir ilişki, enflasyon, kısa dönemli faiz oranı ve ham petrol fiyatı arasında negatif bir ilişki görülmüştür. Çalışmada kısa vadede ve uzun vadede faiz oranları, para arzı, değişkenleri ile petrol şokları arasında tek yönlü nedensellik görülmüştür.

Soon vd., (2020) , Malezyada şeriata tabi olan Gayrimenkul Yatırım Ortaklığına(GYO) ait hisse senedi getirilerinin makroekonomik şokların etkileşimini ve kaldıraç etkisini 2006-2018 tarihleri arasında incelemişlerdir. Bu çalışmada, Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) ve EGARCH modeli kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda İslami GYO'ların istikrarsız ve dalgalı bir davranış sergilediği, İslami GYO'ların fiyat seviyesindeki değişikliklerin boyutu, yeni piyasa bilgilerine yanıt verirken daha büyük olma eğiliminde olduğu görülmüştür. Malezya'da bulunan Axis GYO'nun tüm makroekonomik şoklarda kaldıraç etkisine sahip olduğu, Aqar ve KLCC GYO'nun karışık makroekonomik bulgular karşısında kaldıraç etkisine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Zaman serisi analizlerinde geleneksel olarak aynı frekansta veriler kullanılmaktadır. Yani bağımlı ve bağımsız değişkenler aynı frekansta olmalı, örneğin bağımlı değişken aylık ise bağımsız değişkenin de aylık olması gerekmektedir. Oysa makroekonomik analizler yapılırken elde edilen veriler çoğunlukla farklı frekanslardadır. Örneğin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla çeyreklik dönemler itibariyle açıklanırken, sanayi üretim endeksi, enflasyon oranları, işsizlik oranları aylık, faiz oranları, borsa endeksleri, günlük, haftalık veya aylık olarak açıklanmaktadır.

Geleneksel zaman serisi modellerinde, farklı frekanslı verileri aynı modelde kullanmak için modelin çözümü öncesinde yüksek frekanslı verinin düşük frekanslı veriye çevrilmesi gerekmektedir. Ancak frekanslarla oynanması, verilerdeki toplulaştırma, istatistiksel olarak tahminlerin sapmalı olmasına modelin etkinliğin azalmasına sebep olabilmektedir (Marcellino, 1999). Bu problemin çözümü için Ghysels, Santa-Clara, ve Valkanov tarafından 2004 yılında MİDAS (Mixed Data Sampling) Karma Veri Örnekleme yaklaşımını geliştirilmiştir. Söz konusu yaklaşım farklı frekanslardaki verilerin kullanılmasına olanak sağlayan bir model önerisidir. MIDAS yöntemi kullanılırken bağımlı değişkenin frekansının bağımsız değişken veya değişkenlerin frekansından düşük olması gerekmektedir. MIDAS yöntemi yüksek frekanslı veriler kullanılarak her bir gözlemdeki maksimum bilgiyi kullanarak tahmin yapılabilmektedir. Modelde regresyon denklemi aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır:

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i L^i Y_t + \sum_{k=1}^m \gamma_k L_{HF}^k X_t + \varepsilon_t$$

Denklemden Y_t = bağımlı değişken, $L^i Y_t$ ise bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri yani düşük frekansa sahip değişkeni, β_i parametreyi, i modele dahil olacak gecikmenin başlangıcını, p ise maksimum gecikme sayısını, $L_{HF}^k X_t$ de yüksek frekanslı değişkenin gecikmeli değerini göstermektedir. L ise gecikme operatörü olarak bilinmektedir. Bununla birlikte α = sabit terim, γ_k = parametreyi, k gecikmenin başlangıcını ve m maksimum gecikme sayısını gösterir. ε_t = ise hata terimini göstermektedir (Armesto, Engemann, ve Owyang, 2010, s. 521-536).

Midas Regresyon, denklem (1) 'de herhangi bir kısıtlama olmaksızın yüksek frekanslı değişkenlerin kullanılmasıdır. Bu yöntemde değişkenlere ilişkin veri seti oluşturulmuş ve regresyon modeli kurularak En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) ile yüksek frekans değişkenine ait parametreler tahmin edilmiştir. Yöntemin en büyük dezavantajı, modele dahil edilecek gecikme sayısı arttıkça modele eklenen bağımsız değişkenlerin sayısının artmasıdır. Bu sorunu çözmek için Ghysels, Santa-Clara ve Valkanov (2004) kendi çalışmalarında tüm gecikmeli bağımsız değişkenleri modele dahil etmek yerine, belirli fonksiyonları kullanarak ağırlıklandırma yapmışlar ve yeni değişkenlerin ($\theta_1, \theta_2, \theta_3$) dahil edildiği yardımcı regresyon modeli oluşturmuşlardır. Değişkenler bu ağırlıklandırmaya göre dahil edilmiştir. Sonuç olarak, gecikme sayısı artmasına rağmen, yardımcı modele dahil edilecek bağımsız değişkenlerin sayısı sabit kalmaktadır. Kısacası, Ghysels ve diğerleri, bir yardımcı model kullanarak kısıtsız bir modeli kısıtlı hale getirmiştir. Yardımcı modeller, Kademeli Ağırlık Yöntemi, Almon Polinomlu MIDAS regresyonu, Üstel Polinomlu MIDAS regresyonu ve Beta Polinomlu MIDAS regresyonu modeller olarak sıralanabilir.

Kademeli Ağırlık Yöntemi

Kademeli ağırlık yöntemi, karmaşık frekanslı verileri modellemek için kullanılan en basit yöntemdir. Kademeli ağırlık yönteminde, üç aylık verilerin aylık veriler ile senkronize edilmesi için toplama işlemi gerçekleştirilir. Yöntemin uygulanması sırasında çeyreğe ait ayların ait verileri; İlk çeyrek için Ocak, Şubat, Mart, ikinci çeyrek için Nisan, Mayıs, Haziran ve diğer çeyrekler toplamı aynı şekilde toplanır, t - θ_0 yardımcı değişkenine ait veri serileri oluşturulur ve bu regresyon yardımcı regresyon (bridge regression) olarak tanımlanır. Daha sonra yardımcı regresyon EKK yöntemi uygulanarak tahmin edilir. Model $m = 3$ (yüksek frekans değişkeninin maksimum gecikme uzunluğu) ise, bu süre θ_0 değişkeninin katsayısı eşit olacak şekilde ana modeldeki her üç ($L_{HF}^1 X_t, L_{HF}^2 X_t$ ve $L_{HF}^3 X_t$) yüksek frekanslı bağımsız değişkenin parametresi olarak belirlenir. Model $m = 6$ ise, teta değişkeni (- 1) gecikmesi alınarak yeni bir değişken oluşturulur ve yardımcı regresyon modeli tahmin edilir. Bulunan θ_1 , parametresi ana modele ilk üç ayın katsayısı olarak, $\theta - 1$ parametresi sonraki üç ayın katsayısı olarak yansıtılır ana modele yansıtılır.

Almon Polinomlu Midas Regresyonu

Almon gecikmeli ağırlıklandırma modeli (PDL ağırlıklandırma), yaygın olarak kullanılan otoregresif modellerde gecikme katsayılarına kısıtlamalar koyar. Almon (1965) çalışması ile literatüre kazandırılmıştır. Esnek yapısı, farklı şekil alabilme kabiliyeti nedeniyle farklı hesaplamalara konu olabilmektedir (Körs, 2021, s. 48). Almon Polinomlu Midas Regresyon modeli:

$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i L^i Y_t + \sum_{k=1}^m \phi(k; \theta) L_{HF}^k X_t + \varepsilon_t$ şeklindedir. Model, Bağımsız değişkenin dört gecikmesinin dahil edildiği gösterimde aşağıdaki gibi ağırlıklandırma yapılarak yardımcı regresyon modeli kurulur (Guliyev, 2018, s.15-28).

$$\begin{aligned} \theta_0 &= L_{HF}^1 X_t + L_{HF}^2 X_t + L_{HF}^3 X_t + L_{HF}^4 X_t \\ \theta_1 &= L_{HF}^2 X_t + 2L_{HF}^3 X_t + 3L_{HF}^4 X_t \\ \theta_2 &= L_{HF}^2 X_t + 4L_{HF}^3 X_t + 9L_{HF}^4 X_t \end{aligned}$$

Yukarıdaki şekilde ağırlıklandırma yapılarak yardımcı regresyon modeli kurulur. (Ghysels E. , 2013). Yardımcı modeldeki $\theta_1, \theta_2, \theta_3$ değişkenlerinin EKK yöntemiyle katsayıları tahmin edilir (Al-Qawasmi, 2014, s. 7-24).

Üstel Almon Modeli Midas Regresyonu

Üstel Almon Modeli Midas Regresyonu doğrusal bir model olmamasından dolayı, ağırlıklandırma fonksiyonunda λ , θ_1 , θ_2 parametreleri, hata kareler toplamını en küçük yapan doğrusal olmayan optimizasyon yöntemleriyle tahmin edilmektedir. MIDAS yönteminin sıklıkla kullandığı ağırlık fonksiyonu olan Üstel-Almon modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir: (Ghysels vd., 2006, s. 59-95):

$$\varphi(k; \theta_1, \theta_2) = \left(\frac{\exp(k\theta_1 + k^2\theta_2)}{\sum_{k=1}^m \exp((k\theta_1 + k^2\theta_2))} \right) \lambda$$

k - gecikme uzunluğunu

λ - ortak eğim katsayısını göstermektedir

φ fonksiyonu ise λ , θ_1 , θ_2 MIDAS katsayılarına bağlı gecikme polinomudur.

Bu modelin Almon polinomlu modelden esas farkı, yardımcı model yardımıyla hesaplanan yüksek frekanslı değişkenlerin gecikme parametrelerinin üstel şekilde azalmasıdır.

Beta Polinomlu Midas Regresyonu

Yaygın kullanılan çokterimli beta fonksiyonu baz alarak oluşturulmuştur. Beta ağırlık modelinin gösterimi aşağıda verilmiştir:

$$(k; \theta_1, \theta_2, \theta_3) = \left(\frac{w_k^{\theta_1} - 1(1-w_k)^{\theta_2-1}}{\sum_{k=1}^m w_k^{\theta_1-1}(1-w_k)^{\theta_2-1}} \right) \lambda$$

Beta dağılımı ile gecikme uzunluğuna göre aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$w_k = \begin{cases} \delta & k = 1 \\ (k-1)/(m-1) & k = 2, 3, \dots, m-1 \\ 1-\delta & k = m \end{cases}$$

δ 'nın aldığı değer yaklaşık olarak 0'a yakın olan $2.22e-16$ değerine eşittir. Ağırlıklandırma işleminden sonra hesaplanan değerler ile Hata Kareler Toplamı'nı minimize edecek şekilde optimizasyon modeli kurulur, NLS yöntemiyle λ , θ_1 , θ_2 parametreleri tahmin edilir (Andreou ve Ghysels, 2010, s. 246-261)

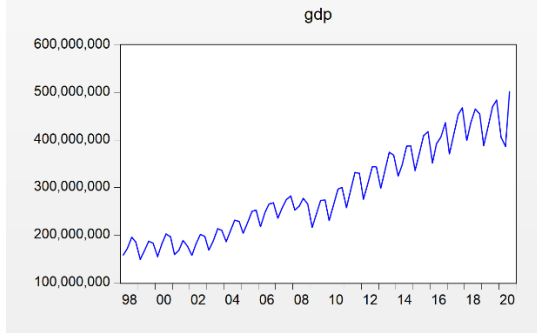
Ekonomik büyüme tahmini yapılırken, Almon polinomlu MIDAS regresyonu, Beta polinomlu Midas regresyonu ve Kademeli-Ağırlık Yöntemleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada MIDAS modelinde bağımlı değişken büyümeyi temsil göstergesi olarak GSYH kullanılmıştır. GSYH'nın bir gecikmesi, bağımsız değişken olarak modele eklenmiştir. Bist-100 fiyat endeksi, bağımsız değişken olarak sisteme dahil edilmiş ve aylık veriler kullanılmıştır. Maksimum gecikme sayısı 9 olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişken için gecikme başlangıcı kendinden önceki çeyreğin son ayından yani -4'den başlatılmıştır. Optimum gecikme sayısı Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir.

Çalışmanın Veri Seti

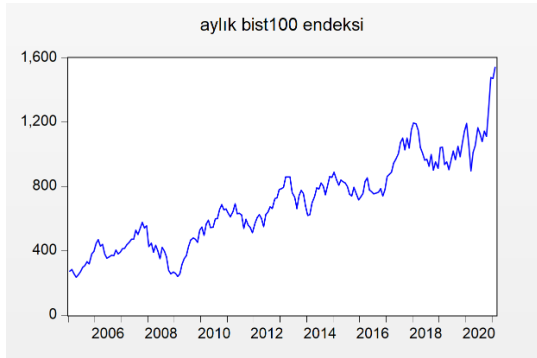
Bu çalışmada Zincirlenmiş Hacim Endeksi ile hesaplanmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Bist100 endeksi olmak üzere iki farklı frekansta veri seti kullanılmıştır. Veriler 2005:01-2020:11 dönemine ait çeyrek dönemlik ve aylık verilerden oluşmaktadır. GSYH çeyrek dönemlik olarak, Bist100 endeksi aylık olarak modele dahil edilmiştir. Bu modelde kullanılan veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi(EVDS) tabanından elde edilmiştir (<https://evds2.tcmb.gov.tr/> erişim tarihi 28.01.2021). Analizler için Eviews 10 paket programı kullanılmıştır.

Veri Analizi

MİDAS yöntemi geliştirilirken bağımsız ve bağımlı değişkenlerin durağan oldukları varsayımı yapılmıştır (Ghysels, Santa-Clara, ve Valkanov, 2004, s. 1-31). Zaman serilerinde verilerin grafiğini incelemek ve verilerin genel seyri hakkında bilgi edinmek, birim kök içerip içermediğine bakmak ve mevsimsellik varsa arındırmak çok önemlidir.

Şekil 1: Bağımlı Değişken Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya Ait Grafik

Şekil 2: Bağımsız değişken Bist100 Endeksine Ait Grafik

Yukarıdaki grafikler incelendiğinde hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerde mevsimsel etki görülmektedir. Modelin doğru sonuçlar vermesi için değişkenler üzerinde çeşitli dönüşümler yapılması gerekir.

Tablo1: Değişkenlere Ait Birim Kök Testleri

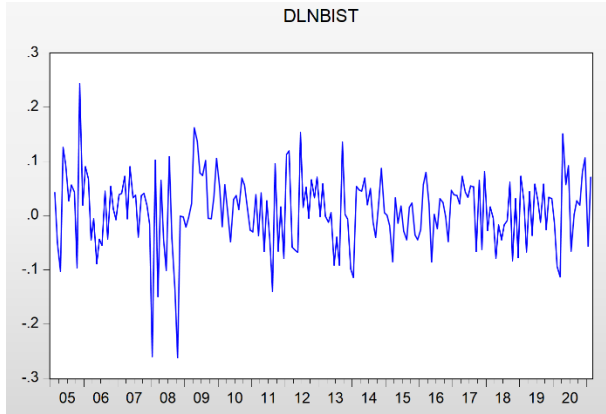
	Augmented Dickey-Fuller			Phillips-Perron		
	Sabit+Trend	Sabit	Birinci fark	Sabit+Trend	Sabit	Birinci fark
Gsyh Prob.	3.181580 0.0994	0.586740 0.8644	3.930519 0.0037	5.619583 0.0001	0.570652 0.8684	28.42225 0.0001
Bist100 Prob.	3.545388 0.0348	0.551025 0.8787	8.713554 0.0000	3.727738 (0.0206)	0.611886 (0.8656)	61.74985 (0.0000)

Zaman serilerinin kullanıldığı çalışmalarda, serilerin durağanlık testinin yapılması önemlidir. Çünkü durağan olmayan serilerde elde edilen regresyon modelleri sonuçları doğru olmamakta, yani değişkenler arasında sahte ilişki oluşabilmektedir. Bu sebeple Midas regresyon Modelinin doğru sonuçlar verebilmesi için değişkenlerin durağanlığı test edilmiştir. Yapılan birim kök testleri sonucunda modelde bulunan değişkenlerin hiç birinin düzeyde durağan olmadığı ancak birinci farkı alındığında-I(1) durağan hale geldiği ve birim kök içermediği anlaşılmıştır.

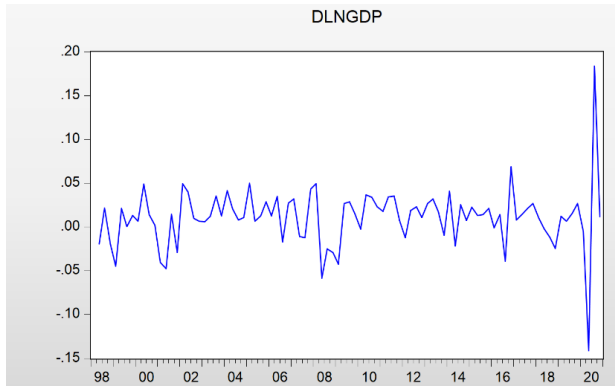
Zaman serileri kullanılarak yapılan analizlerde, regresyondaki tüm değişkenlerin

mevsimsel hareketlerinin tespit edilerek yok edilmesi gerekir. Çünkü mevsimsel değişiklik, değişkenler üzerinde istenmeyen bir hareketlilik yaratır. Bunun yanı sıra bağımlı ve bağımsız değişken üzerinde aynı etkiyi göstermez. Bu nedenle veriler mevsimsellikten ayrıştırılmıştır.

Şekil 3: Mevsimsellikten ve birim kökten ayrılmış Bist100 endeksi

Şekil 4: Mevsimsellikten ve birim kökten ayrılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Tablo 2: Üçüncü Dereceden Almon Polinomlu Midas Modeli

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Olasılık değeri
Sabit	0.011024**	0.004778	0.0248
DlnGdp(-1)	-0.269790**	0.129293	0.0416
Pdl01	0.248546*	0.094427	0.0110
Pdl02	-0.084745***	0.046775	0.0755
Pdl03	0.007173	0.004637	0.1276
	Katsayı	Gecikme	Dağılım
	0.170973	1	*
	0.107746	2	*

Dlbist	0.058864	3	*
	0.024328	4	*
	0.004137	5	*
	-0.001708	6	*
	0.006792	7	*
	0.029638	8	*
	0.066829	9	*
R²	0.244677		
Düzeltilmiş R²	0.231654		
DW	2.111795		

Dİngdp ve Dlbist sırasıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla oranı ve BIST100 endeksi değişkenlerinin logaritmik fark değerlerini göstermektedir. *, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.

Bu çalışmada Almon modeli Midas Regresyonu tercih edilmiştir. Model için maksimum gecikme uzunluğu 9 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu Akaike (AIC) bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Almon modelinde tahminlenmesi gereken katsayı adedi polinom derecesine bağlıdır. Kullanılan modelde üç adet polinom kullanılması sebebiyle model üçüncü dereceden Almon Modeli olarak adlandırılmıştır. Bu yöntemde, katsayılara bağlı gecikme polinomlarıyla yüksek frekanslı verinin her gözlemindeki bilgiyi kullanarak katsayı tahmini yapılmıştır. Bu sayede ortadan kaybolan veya farklı bir şekle dönüşen bilgi kaybı olmamaktadır. Midas yönteminin seçimi için çalışmada kök ortalama hata karesi istatistiğine bakılarak karar verilmiştir. İstatistik sonuçlarının küçük çıkması tahminin güvenilirliği ile ilgili bilgi vermektedir.

Tablo 3: Model Tahmini İstatistik değerleri

Model	RMSE(Kök Ortalama Kare Hata)	Değer
1	Almon Polinomlu Midas 2. Derece	0.039594
2	Almon Polinomlu Midas 3. Derece	0.034289
3	Beta Polinomlu Midas	0.057517
4	Step Midas	0.048431

Tablo 3'e bakıldığında en küçük değere sahip istatistik değerinin 3. Dereceden Almon Polinomlu Midas modeline ait olduğu sonucu görülmektedir. Bu da 3. Derece Midas regresyon modelinin tahmin güvenilir en fazla olduğu model anlamına gelmektedir.

Tablo 2 de bulunan tahmin sonuçları incelendiğinde 3. polinom derecesi dışındaki tüm sonuçların istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Modelde kullanılan bir dönem öncesine ait GSYH oranı değişkeninin negatif işaretli olduğu görülmektedir. Bu durum geçmiş

dönem GSYH artışlarının bugünün Borsa Endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Borsa endeksi üzerindeki etkileri incelemek için gecikmeli polinom derecelerine bakıldığında, Birinci polinom derecesinde (PDL01) Bist100 endeksi üzerinde pozitif ve olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. İkinci polinom derecesinde (PDL02) negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Üçüncü Polinom derecesinde (PDL03) pozitif ve anlamsız bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Polinom derecelerinin katsayılarının farklı olması GSYH ile BİST100 endeksi arasındaki gecikmelere bağlı olarak, asimetrik bir yapının olabileceği konusunda fikir vermektedir. Bu bilgi Tablo 1'de GSYH'nın gecikmelere ait eğilim çizelgesinde de görülmektedir. Gecikmelerin iç bükey eğri görünümü asimetrik yapının işaretidir. GSYH ve BİST100 endeksi arasında zamana göre değişen ancak doğrusal olmayan bir yapının varlığından söz edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, 2005-2020 dönemine ait Türkiye'de GSYH ve BIST 100 endeksi arasındaki ilişki, Karma Veri Örneklemeye Metoduyla (MİDAS) incelenmiştir. Farklı frekanstaki verilerin işlenmesine olanak veren Midas metodu, yüksek frekanslı serinin tüm gözlemlerdeki maksimum bilgiyi kullanarak katsayı tahmini yapılmaktadır. GSYH'la çeyrek dönemlik, BİST100 endeksi ise aylık olarak analize dahil edilmiştir.

Türkiye'de GSYH ve BIST ilişkisi incelendiğinde, Yapılan çalışmada polinom derecelerini gösteren katsayıların BIST100 endeksi üzerindeki etkisi için katsayıların birinci polinom katsayısının pozitif, ikincinin negatif ve üçüncünün de pozitif olduğu görülmektedir. Bu sonuçlarda GSYH ve BIST100 endeksi arasında doğrusal olmayan asimetrik bilginin varlığına işaret etmektedir. Finans teorisindeki finansal varlıkları fiyatlama modeli, ekonomi ile borsa arasında bir ilişkiye dikkat çekmekte ve borsanın öncü gösterge olabilmesine kapı açmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde ilişkinin yönü ve nedeniyle ilgili belirsizlikler bulunmaktadır. Nitekim literatür incelendiğinde Kaplan (2008), GSYH ve BIST arasında nedensellik ilişkisi tespit etmiş ancak Öztürk (2016), ile GSYH ile BIST arasında bir nedensellik tespit edememiştir. Bu da asimetrik bilgiyi doğrular niteliktedir. Bu sonuçlar neticesinde Türkiye'nin GSYH'nın BIST100 endeksi ile ilişkili olduğu ve bu ilişkinin doğrusal olmadığı, iç bükey olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın yapıldığı dönemler arasında Türkiye ve dünyada yaşanmış iki finansal kriz bulunmaktadır. Birincisi 2008 yılında Lehman Brother'ın çöküşüyle başladığı kabul edilen küresel finans krizi. İkincisi ise 2019 yılı sonunda başlayarak önce Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 virüsü ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından ilan edilen pandemi krizidir. İleri ki çalışmalar için krizin etkilerinin uygulamayı değiştirebileceği göz önünde bulundurularak, sisteme kukla değişkenler eklenerek çalışmanın yeniden değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Afşar, M., & Afşar, A. (2010). *Finansal Ekonomi*. Detay Yayıncılık, 49-60.
- Alam, M., & Uddin, G. (2009). Relationship Between Interest Rate and Stock Price: Empirical Evidence From Developed and Developing Countries. *International Journal of Business and Management*, 43-51.
- Alam, N. (2020). Do Oil Price Shock, and Other Macroeconomic Variables Affect the Stock Market: A Study of the Saudi Stock Market. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 1234-1242.
- Al-Qawasmi, M. (2014). *Forecasting Palestinian Gross Domestic Product Using Mixed Data Sampling*. Birzeit.: Birzeit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 7-24.
- Altınbaş, H., & Bişkin, O. T. (2015). Selecting Macroeconomic Influencers on Stock Markets

- by Using Feature Selection Algorithms. *Procedia Economics and Finance* , 22-29.
- Altınbaş, H., Kutay, N., & Akkaya, C. (2015). Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Piyasaları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 30-49.
- Altıntaş, H. V. (2011). Türkiye’de Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1987-2008”,. *Anadolu International Conference in Economics , Eskişehir, 15-17 Haziran*. Eskişehir, 1-7.
- Amarasinghe, A. (2015). Dynamic Relationship Between Interest Rate and Stock Price: Empirical Evidence From Colombo Stock Exchange. *International Journal of Business and Social Science*, 92-97.
- Andreou, E., & Ghysels, , E. (2010). Regression Models With Mixed Sampling Frequencies. *Journal of Econometrics*, 246-261.
- Armesto, M. T., Engemann, K. M., & Owyang, M. T. (2010). Forecasting with Mixed Frequencies. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 521-536.
- Bakan S. & Şentürk M.(2012) Finansal Küreselleşme Ekseninde Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri Üzerine Bir Araştırma *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Issn: 1308–9196 5 Sayı : 9 Haziran
- Barlas Y.& Kaya N., “Parasal Genişleme Politikalarının Gelişmekte Olan Ülke Portföy Akımları Kompozisyonuna Etkisi”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları, Sayı: 2013-01, Ocak, 2013, s.2; TCMB, “Bülten”, Sayı:40, Aralık, 2015(a), 2.
- Demireli , E., Akkaya, G. C., & İbaş, E. (2010). Finansal Piyasa Etkinliği: S&P 500 Üzerine Bir Uygulama. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 53-54.
- Dpt. (1995). *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No: Dpt: 2375
- Fedorova, E. A. (2010). Influence of Macroeconomic Factors on the Russian Stock Market. *Studies on Russian Economic Development*, 165-168.
- Fisher, S., & Startz, R. (2009). *Macroeconomics*. New-Jersey.: Pearson Yayınları, 67-75.
- Ganiev J. 2014 Küreselleşme, Finansal Piyasalar ve Kriz *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi Journal of Economic Policy Researches* Cilt/Volume:1, Sayı/Issue:2, 117-129.
- Ghysels, E. (2013). *Matlab Toolbox for Mixed Sampling Frequency Data Analysis Using Midas Regression Models*. New-York.: Federal Reserve Bank Publish, 2-8.
- Ghysels, E., Santa-Clara, P., & Valkanov, R. (2004). The Midas Touch: Mixed Data Sampling Regression Models. *Finance*, 1-31.
- Ghysels, E., Santa-Clara, P., & Valkanov, R. (2006). Predicting Volatility: Getting the Most Out of Return Data Sampled at Different Frequencies. *Journal of Econometrics*,59-95.
- Guliyev, H. (2018). *Karma Frekanslı Verilerde Midas Regresyon Modellerinin Uygulanması: Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Tahmini*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi,15-28.
- Hamrita , M. E., & Trifi, A. (2011). The Relationship Between Interest Rate, Exchange Rate and Stock Price:A Wavelet Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues* , 220-228.
- Kaplan, M. (2008). The Impact of Stock Market on Real Economic Activity: Evidence From Turkey. *Journal of Applied Sciences*,374-378.
- Keskin N. (2018). *Küresel Kriz Sonrası Türkiye’de Yeni Para Politikası Yaklaşımının Benimsenmesinde Sermaye Akımlarının Rolü ve Sermaye Kontrollerine İlişkin Bir Değerlendirme* Yönetim Bilimleri Dergisi/Journal of Administrative Sciences Cilt / Volume: 16, Sayı / N: 31, 162-163.
- Körs, M. (2021). *Finansal Piyasalarda Volatilite Tahmini: Midas Regresyon Yöntemiyle Bir Uygulama*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, 48.

- Kuzu, S. (2017). Petrol Fiyatları Ve Bazı Makro Ekonomik Değişkenlerin Borsa İstanbul'da Yer Alan Bir Takım Endeksler Üzerindeki Etkisinin Araştırılması. *Yönetim ve Ekonomi*, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 1302-0064579-599.
- Lee, J. W., & Brahmarsene, T. (2020). An Exploration of Dynamic Relationships Between Macroeconomic Variables and Stock Prices in Korea Revisited. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 23-34.
- Levine, R., & Zervos, S. (1998). "Stock Market Development and Long-Run Growth". *The American Economic Review*(88), 537-558.
- Marcellino, M. (1999). Some Consequences of Temporal Aggregation in Empirical Analysis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 129-136
- Münyas, T. (2015). *Türkiye'de Sermaye Piyasasının Yapısı ve İşleyişi*. İstanbul: Ekin Yayınevi, 45.
- Naik, P. K., & Padhi, P. (2012). The Impact of Macroeconomic Fundamentals on Stock Prices Revisited: An Evidence From Indian Data. *Munich Personal Repec Archive*, 1-24.
- Özel, H. A. (2012, Bahar). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Öztürk, F. (2016). Türkiye'de Hisse Senedi Fiyatları ve Gsyih Arasındaki İlişkinin Analizi. *Dergi Park Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 86-94.
- Paul, A. S., & William, D. N. (1989). *Economics*. Singapore: Mcgraw-Hill Book 13. Edition, 502.
- Poyraz, E., & Tepeli, Y. (2015). Seçilmiş Makro Ekonomik Göstergelerin Borsa İstanbul Xu100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11, 102-128.
- Sayılğan, G. (2017). *İşletme Finansmanı*. Siyasal Kitapevi, 25-30.
- Schneider, G. E. (2003). Globalization and the Poorest of the Poor. Global Integration and the Development Process in Sub-Saharan Africa. *Journal of International Management*, 419-425.
- Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat Biliminin Temelleri*. İstanbul: Güzem Can Yayınları No:21.
- Soon, W. C., Hussin, M. Y., Muhammad, F., & Wahabd, N. A. (2020). Macroeconomic Shocks and Leverage Effect on Malaysian Islamic Real Estate Investment Trust Stock Return. *Journal of Critical Reviews*, 607.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A., & Koşaroğlu, Ş. M. (2018). Makroekonomik Değişkenler ve Finansal Değişkenlerin Uzun Dönem İlişkisi: Svar Analizi. *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 63-85.
- Şenol, Z. (2020). Covid-19 Krizi ve Finansal Piyasalar. *Para ve Finans* 75-124. researchgate.net.
- Şüküroğlu, D., & Nalin, H. T. (2014). The Macroeconomic Determinants Of Stock Market Development İn Selected European Countries: Dynamic Panel Data Analysis. *International Journal of Economics and Finance*, 6.64-70.
- Taner, B., & Akkaya, G. C. (2016). *Sermaye Piyasası Faaliyet Alanı ve Menkul Kıymetler*. Ankara: Detay Yayıncılık 3. Baskı, 3-11.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın Yayıncılık. 32
- Unctad. (2020). *Impact of The Covid-19 Pandemic on Global Fdi and Gvcs*. Investment Trends Monitor.
- Ünsal, E. (2005). *Makro İktisat*, S.14. Ankara: İmaj Yayıncılık 6. Basım, 759.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ayakkabı Tasarımında Bir İran Halı Hikâyesi

The Persian Story Carpet Story in Shoes Design

Serap ÇAŞKURLU^a Siamak EGHARLOO^{b*} Betül KIR^c

^aDr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Tekstil-Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü, Ayakkabı Tasarım ve Üretim Programı, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4103-3314

^bİstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8702-0773

^cÖğr. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Tekstil-Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü, Ayakkabı Tasarım ve Üretim Programı, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6223-3665

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ocak 2022

Kabul tarihi: 26 Nisan 2022

Anahtar Kelimeler:

Halı,

Ayakkabı tasarımı,

Heft Peyker

Hikâyeli halı

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 19, 2022

Accepted April 26, 2022

Keywords:

Rug,

Shoe design,

Heft Peyker,

Story rug

ÖZ

Halı ve kilimlerin dokusu, üzerindeki resimler ve desenler; yapıldıkları dönemi anlatır. Kültür objesi olan halılar, geçmişte farklı malzemelerle köy, kasaba ve saraylarda dokunmuştur. İran halıları; renk, desen ve dokuma kalitesiyle moda gösterileri, konser sahneleri ve birçok sanat eserlerinde yer almaktadır. Halı ve ayakkabı, geçmişin izlerini günümüze ve geleceğe taşıyan, yerde ve müzede yerini alan, benzer özellikler taşıyan bir sanat ve zanaat objesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda, toplumun kültür objesi olan halı ve kilim dokumalarının önemini vurgulanması amaçlanmıştır. İran kültür ve sanatının önemli bir parçası olan halılar araştırılarak Nizâmi'nin Heft Peyker eserinin bir kısmının minyatür sanatı ile resimlendiği halı örneği, ayakkabı tasarımlarına yansıtılmıştır.

ABSTRACT

The texture of carpets and kilims, the pictures, and their patterns describe the period they were made. Carpets, which are cultural objects, were woven in villages, towns, and palaces with different materials in the past. Persian rugs occur in fashion shows, concert stages, and many works of art with their color, pattern, and weaving quality. Carpet and shoes appear as art and craft objects that carry the traces of the past to the present and the future, take their place on the ground and in the museum, and have similar characteristics. Our study aims to emphasize the importance of carpet and kilim weaving, which are cultural objects of the society. Carpets, an essential part of Iranian culture and art, which have an essential place globally, were researched. The carpet sample, which included the miniature art of Nizâmi's Heft Peyker work, was reflected in the shoe designs.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: Siamak.eagle@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The patterns and pictures found on the texture of carpets and kilims that emerged in Central Asia reveal traces of the period. Carpet, a cultural product bearing traces of the past, was woven with different techniques, tools, and materials in villages, towns, and palaces. The woven handmade rugs and carpets have an important place in Iranian culture and art. Poems, stories, nature figures, hunting, prominent people of the special periods and the events experienced used as prominent patterns on the carpets. Handmade carpets are designed and woven with unique differences relying on the values of the period and society. The Persian court carpets belonging to the 16th and 17th centuries are exhibited in the Victoria and Alberts and New York and Paris museums.

Persian rugs were mostly woven by nomadic tribes, villages and towns, and royal ateliers. The first shahs of the Safavid dynasty (1502-1736) established royal ateliers in Tabriz, Kashan, Kirman and Isfahan cities. During this period, carpet weaving transformed from a rural, craft into a national art and an internationally acclaimed art form. In this period, trading was significant and increased the high-quality carpets were made for the palace's rooms.

The Poetry and story concepts in Persian carpets, like Shahnameh stories, Leyla and Majnun stories and mythological heroes of ancient Persian culture, take an important place and appear as a product of cultural transmission.

In Nizâmî's Heft Peyker, the collected poem Behrâm's life, was expressed as the main story. The story's commencement was taken place by Seven princesses brought from seven countries who were signs of seven planets, seven days, seven colours. In addition, they conveyed their effects of lifestyle to Behrâm through each story.

In this story, it is stated that Behrâm-ı Gûr visited one of the mansions every day. The princess lived in the mansion told a story, and these inner stories have the appropriate content of the colour symbolism observed throughout the work. The main subject of the story had a suitable cloth related to the story's context. It is observed it was a connection between the cloth of the princess who told stories and the cloth of Behrâm when he went visit the mansion. The colour of the mansion was representative of the country where the princesses belonged. The colours in this story. It was a path that Behrâm must overcome in his inner expedition that would result in maturation.

At first Behrâm visited the Indian princess who lived in black-coloured mansion. Black is a sign of youth. The second story about yellow is about justice, honesty. The story is basically about a ruler who cannot reach love because they cannot be honest. In the third story of the work, it is stated that Bûşr, who reached true love, changed clothes with new green clothes.

The fourth story in this extraordinary collection took place in the red mansion. Tuesday is the day under the influence of Mars, and in ancient Iranian cosmology, Tuesday is under the control of Bahram. The sandalwood-coloured healing tree was in the sixth story and it told in the sandalwood-coloured mansion. The story told in the white-coloured mansion on the last day takes place in Iran. The Persian princess narrated the story. The story represents bodily purification and purity. In Heft Peyker collection, colours and their use in stories are related to bodily, that is, material existence and spirituality. While the stories told in the white, black and sandal coloured mansions are about spirituality, the stories told in the blue, red, yellow and green mansions are about the material world.

As an illustrated carpet for design purposes, Behrâm Gûr's carpet has been discussed with the theme of Seven Beauties-Behrâmname. This carpet was woven in Kerman in 1916. It was given as a gift to the Iranian Carpet Museum in 2011, and it is kept in a private collection. The patterns and pictures on the carpet are narrated by the miniature art of Nizâmî's Heft Peyker. It is supposed that this pictorial and the illustrated carpet was designed by Hasan Shahrokhi and was woven by Mohammed Ibn Jafer. The width of the carpet is 161 cm, and the length is 252 cm. The warp is cotton, and the weave is wool.

Just three stories from the story of Heft Peyker are included in this hand-woven carpet. The chosen stories for this carpet relied on to make a feel of the excitement of love. It is seen that the design was made by considering the red, blue and white domes on the carpet. People, animals and plant elements are used in the balanced composition on the carpet. In carpet design, blue and red domes are in the upper part, and the white dome is in the lower right part. There are Behrâm and illustration pictures in the middle and lower left part of the carpet.

It gives information about historical artefacts, wall paintings, objects unearthed by archaeological excavations, the past of settlements, and that period's experiences. The texture of carpets and kilims described the period, pictures, and patterns. Carpets, which are cultural objects, were woven in villages, towns and palaces with different materials in the past. The Love stories and mythological heroes such as Shahnameh stories, Shah portraits, religious stories, the life of Leyla-Majnun, Hüsrov-Şirin and Bahram Gûr, are common subjects on Persian carpet. In expert dialogues, it is called illustration carpets.

Carpets and shoes are exhibited in many museums as labour-intensive art and craft, bringing the past to the present and the future. Carpets give information about the society when they were produced and had cultural value; While expressing respect, it has also been an indicator of wealth. According to the history of shoes, shoes describe the period with their shape, colour, accessories and materials and are a status indicator.

In this study, carpets, which are among the Eastern carpets and an essential part of Iranian culture and art, were investigated. The prepared shoes were designed by examining a part of Nizâmî's Heft Peyker poem collection and the illustrated carpet.

Giriş

Halı ve kilim üzerinde bulunan desenler; dönemin toplum yapısını, kültürünü, inançlarını, dünya görüşünü yansıtan geçmişten geleceğe bilgi kaynağıdır. Halı, İran kültürü ve sanatının önemli bir parçasıdır. Şiir, öykü, resim, desen ve dönemin önemli kişileri ve yaşanmışlıkları halılarda hikâye edilmiştir. Farklı coğrafi bölgelere ait uluslararası tescil edilmiş halı tasarımları bulunmaktadır.

Orta Asya'dan dünyaya yayılan halı; ev ve sarayların zeminlerinde, duvarlarında, masalarda yerini alırken müzelerde sergilenen halılar da bulunmaktadır. Bir kültür objesi olan halılarda onu üreten toplumun değerleri görülmektedir (Özdiñç, 2016, s. 524). İran'da düğün, cenaze törenleri gibi ortamlarda misafire saygı anlamında halı serilmekte ve zenginlik göstergesi özelliği taşımaktadır. Günümüze ulaşan 16 ve 17. yüzyıllara ait İran halıları; Victoria ve Albert Müzesinde, Paris ve New York müzelerinde sergilenmektedir.

Doğu halıları; Anadolu, Kafkasya, İran ve Orta Asya olmak üzere başlıca dört bölgede dokunmaktadır. Türkiye, Hindistan, Pakistan, İran, Nepal ve Çin, el halısı üretiminin ve ihracatının yapıldığı ülkelerdir (Ticaret Bakanlığı, 2020, s. 11)

İran halıları; renk, desen ve dokuma kalitesiyle moda gösterileri, konser sahneleri ve birçok sanat eserlerinde yer almaktadır. Çalışmamızda, dünyada önemli bir yeri olan İran halıları araştırılmış, minyatür sanatının yer aldığı bir halı örneği ele alınarak, toplumun kültür objesi olan halı ve kilim dokumalarının önemini vurgulanması amaçlanmıştır. Halı üzerindeki hikâyeden esinlenilmiştir. Halı dokuma gibi, emeğin yoğun olarak yansıtıldığı bir zanaat olan ayakkabı üretimine yönelik bir tasarım çalışması yapılmıştır. Halı ve ayakkabı, geçmişin izlerini günümüze ve geleceğe taşıyan, yerde veya müzede yerini alarak benzer özellikler gösteren bir sanat ve zanaat objesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran Halıları

İran halıları; göçebe kabileler, köy ve kasabalılar yanı sıra kraliyet imalatçıları tarafından dokunmuştur. Safevi hanedanlığının ilk şahları (1502-1736) Tebriz, Kaşan, Kirman, Isfahan gibi şehirlerde kraliyet fabrikaları kurmuşlardır. Bu dönemde halı dokumacılığı kırsal, göçebe bir zanaattan ulusal bir endüstriye ve uluslararası alanda beğenilen bir sanat formuna dönüşmüştür. Bu dönemde halı ticareti oldukça önemli olup saray odaları için büyük boyutlu ve yüksek kaliteli halılar yapılmıştır. Merkezde bir madalyon ve çevresinde daha küçük madalyonlar, çiçekler, birbirine sarılan dalların olduğu Erdebil halıları (1539-1540), tasarım ve doku yönünden dünyanın en ünlü halılarından (Şekil 1) (Shafiei, 2021). Erdebil halısı, Şah Tahmasb (1525-1578) tarafından yaptırılmış, yün zemin üstüne ipek atkı ve çözümlerin olduğu bir İran halısıdır. Bu halılardan büyük ebatta olanı Victoria ve Albert Müzesi'nde (Londra), diğeri ise Los Angeles County Sanat Müzesi'ndedir.

Şekil 1: Şeyh Safi (Erdebil) Halısı (Victoria ve Albert Müzesi)

(<https://www.vam.ac.uk/articles/the-ardabil-carpet>) (The Ardabil Carpet, unknown, 1539-1540)

Şah İsmail (1503-1524) ve Şah Tahmasb (1525-1577) dönemlerinde Tebriz şehri büyük dokuma sanatı merkezlerinden biri olmuştur. Bu dönemlerde Kaşan, Hanedan, Şüşter ve Herat; diğer dokuma merkezleri konumundadır (Jule, 2009, s. 17).

15. yüzyılın sonlarına doğru minyatürlerle tasvir edilen halıların tasarımında madalyonlar, süslemeler ve ayrıntılı eğrisel tasarımlar yer almaktadır. Halının uzun veya kısa eksenini boyunca büyük spiraller, çiçek süsleri, hayvan tasvirleri; genellikle uyum amaçlı kullanılmıştır. 16-17. yüzyıl halılarında yer alan motiflerde sarmaşık ağları, rumi, hatayi, bulut bantları ile madalyonlar kullanılmakta; hayvanlar ve insanlar yerine ise geometrik bölmeler bulunmaktadır. Bu halılarda, İslam dinî tarafından tasviri yasaklanan av ve şölen sahneleri de görülmektedir. Halıların çoğu yün olup Kaşan'da üretilen birkaç ipek halı örneği bulunmaktadır.

Safevi döneminde Şah Abbas (1588-1629) hükümdarlığı süresinde halı dokuma için kraliyet atölyesi kurulmuş, İran halısının üne kavuşması sağlanmıştır. Altın ve ipek halılar dokunmuştur. Şah Abbas'ın reformları ve anlaşmaları sayesinde batıdaki ülkelerin dikkatlerinin bu bölgeye çekildiği, ticaret ve sanatta ilerlemeler yaşanırken dokumacılığın geliştiği görülmektedir. İran halıları, Şah Abbas döneminden itibaren Vermeer, Terborch, Rubens gibi ressamın eserlerinde, Virginia Woolf'un Orlando adlı romanında olduğu gibi kitaplarda ve moda dergilerinde görülmektedir.

İran halı desenleri, 1960'larda moda olmuştur. Müzisyenler ile pop şarkı gruplarının (Bob Dylan, Rolling Stones, Beatles gibi) İran halı desenli giysiler giydiği görülmektedir. Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan, Johannes Vermeer tarafından 1662 yılında tuval üzerine yağlı boya ile yapılmış olan Sürahili Genç Kız tablosundaki su kabı; bir masanın üzerine örtülmüş yumuşak ve kalın dokulu bir İran halısının üzerinde durmaktadır (Şekil 2). Hermes, Givency, Alexander McQueen gibi ünlü modacılar giysi koleksiyonlarında İran halısı kullanmışlardır (Şekil 3).

Şekil 2: Sürahili Genç Kız Tablosu

(<https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-v/vermeer-jan/johannes-vermeer-su-kabi-ile-genc-bayan-9192/>)

Şekil 3: İran halısından esinlenen koleksiyondan bir örnek (Alexander McQueen)

(https://assets.vogue.com/photos/587d04a2a420e8e94a705b9e/master/w_2240,c_limit/24-alexander-mcqueen-fall-2017.jpg)

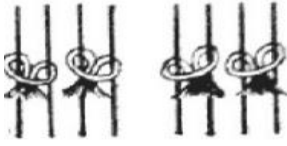
Türk boylarından biri olan Kaçarlar, yönetimde yaklaşık bir buçuk asır kalmışlardır (1795-1925) (Kavak, 2015, s. 77). Kaçar hanedanı döneminde ipek, pamuk ve keten halı ihracatı; Hindistan, Osmanlı ve Rusya ülkelerine yapılmıştır. Avrupa ve Amerika'nın da İran halılarına olan talebi ile halı üretimi artış göstermiştir.

Halılar Tebriz, Kerman, Meşhet, Kaşan, İsfahan, Nain ve Kum gibi kasaba ve bölge merkezlerinde kaliteli malzemeler, özel dokuma teknikleri ile değişik renk ve desende dokunmaktadır. Göçebe ve küçük köy dokumacıları, Gabbeh halılarında olduğu gibi, daha kaba ve cesur tasarımları içeren İran'ın otantik ve geleneksel halılarını üretmiştir. Gabbeh halıları, göçebelerin kullandığı taşınabilir dikey tezgâhlarda Türk düğümü ve İran düğümü birlikte kullanılarak dokunmuştur (Arslan, 1998, s. 48).

İran Halı Özellikleri

İran halıları genellikle yün, pamuk veya ipekten üretilmektedir. Göçebe halıları, doğal renginde veya siyah renkte deve yünü ile dokunmuş, aşınmaya daha dayanıklı olması için ise keçi kılı ile kenarları sabitlenmiştir. Pamuk, modern halıların çözgü ve atkılarının temelini oluşturmaktadır. Pamuğun yünden daha sıkı bükülebilmesi ve daha fazla gerginliği tolere edebilmesi önemli bir faktördür. İpek ise pahalı olması nedeniyle temsili halılar için kullanılmaktadır. Kaşan, Kum ve İsfahan bölgelerinde yüksek kaliteli halılarda ipek iplikler kullanılmaktadır. İpek havlı halılar, genellikle kısa tüylü ve özenli bir tasarıma sahiptir. 19. yüzyılın sonlarında kimyasal olarak işlenen yün, ipeğin yerine geçmiştir.

Halıların ortak noktası, çözgülerin üzerine yapılan düğümlerdir. Düğümler; yün veya ipekten, karşılardaki iki çözgünün çevresinde sarılan ve düğümlenen küçük şeritlerdir. Görünüşlerine göre düğümler, simetrik Türk Düğümü (Gördes) ve asimetrik İran düğümü (Senneh) olarak iki gruba ayrılmaktadır. Türk, Azerbaycan ve bazı Kürt bölgelerinde kullanılan simetrik düğüm, bir çift çözgü etrafında sarılmış ve aralarından çekilmiş, ipek veya yünden olan dizinin küçük bir parçasıdır. Kapalı düğüm diye de bilinen Türk düğümünde iki çözgü düğümü etrafında iki kez dönen iplik uçları, bu iki parçacık arasında dışarı çekilir (Şekil 4). Asimetrik düğümde ise yün veya ipekten bir dizi, iki çözgüye sarılır. Yün veya ipek dizisi bir çözgü etrafında tam, diğer çözgü etrafında ise yarım tur atarak çevrilir (Şekil 5). Bu düğüm, açık düğüm veya Farsi düğüm olarak bilinmektedir (Nasiri, 2010, s. 79).

Şekil 4: Simetrik düğüm
(Varzi, 1350:279)

Şekil 5: Asimetrik düğüm
(Varzi, 1350:279)

İran halıları genellikle dikey veya yatay tezgâhlarda dokunmaktadır (Heshmati Razavi, 2010, s. 202). Kasabalarda kolay kullanımı nedeniyle sabit ve dikey tezgâhlarda, değişik boyutlarda ve az hata ile halılar dokunmaktadır.

İran halıları; özel tasarımlı kasaba halıları, örneğe göre veya kişisel fikirler ve tasarımlarla dokunan köy halıları ile dokumacıların zihinlerindeki desenlerle dokunan göçebe halılar olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır (Şekil 6) (Egharloo & Zavieh, 2020, s. 162). Göçebe kabilelerin düz dokuma halılarında renk ve desenler önemlidir. Düz dokuma kilimler; mücevher, giysi, semerler, yer ve duvar kaplamaları, at eyerleri, saklama torbaları, yatak takımları ve minder kılıfları olarak kullanılmaktadır.

Kasaba halısı

Köy halısı

Göçebe halısı

Şekil 6: İran halı örnekleri (Egharloo & Zavieh, 2020)

Halılar uygulama açısından yerde, dekor amacıyla duvara asılarak kullanılmaktadır. Tasarımlarda ve motiflerde yer alan ortak öğeler vardır. Namaz için kullanılan halılarda Kur'an ayetleri ve dualar bulunmaktadır. Dekoratif halılar genellikle ulusal, uluslararası, dinî insan portreleri ve hikâye karakterlerinden oluşmaktadır.

İran halı desenlerinin çeşitliliği ve kalitesi önemlidir. Her halının kendine özgü bir albenisi vardır (Heshmati Razavi, 2010, s. 202). İran halılarında en çok kullanılan renkler kırmızı, mavi, lacivert, krem, yeşil, kahverengi, turuncu, limon, iğde yaprağı, gri, beyaz ve siyahtır. 14 ve 15. yüzyıllarda minyatürlerin görüldüğü halıların, kufiden gelişen bordürleriyle 13. yüzyıl Selçuklu halılarının motiflerini benimseyerek tekrarlamış olmaları, İran'da halı sanatının Türklere bağlı geliştiğini göstermektedir.

Kıvrımlı şekiller ve bitkisel motifler İran halılarının özelliklerindedir. Halılarda basit ve geometrik olarak düzenlenmiş bitkisel veya rumi motifler, yıldız, çokgenler veya küçük motiflerin oluşturduğu baklava desenleri bulunmaktadır. Bordürlerin değişik motiflerle süslenildiği görülmektedir. Yüzyıllar boyunca kullanılmış olan geleneksel desenler, trendlerin etkisi ile değişikliğe uğramıştır. Kaşan halılarında saray yaşantısı ve dinî konularla ilgili sahneler, Tebriz halılarında ise av sahneleri görülmektedir. Kaşan halılarında ipek, altın ve gümüş sırmalar bulunmaktadır. İsfahan halıları, Tebriz halılarındaki madalyon şemasını,

Kirman halılarındaki baklava şemasını ve Herat halılarındaki bitki formunu karışık bir şekilde içermektedir. İsfahan halılarında figürlü kompozisyonlar yoktur.

İran Resimli Halıları

Minyatür; altın, gümüş ve çeşitli organik maddeler kullanarak kitap, kağıt hamuru, kilim, tekstil, duvar, seramik gibi eşyaların üzerine küçük boyutlu resimlerin tasarlanması ve oluşturulması işlemlerini içerir. Yazma eserlerdeki anlatıların şekilleştirildiği iki boyutlu resim türü olan minyatür sanatının özelliklerinden birisi, anlatılmak istenen konunun eksiksiz olarak aktarılması amacıyla perspektif kullanılmamasıdır. Eserlerde uzaklık ile boy; renk ya da gölgelerle belirtilmemektedir. Dikine veya yığma perspektif teknikleriyle resimler yapılırken kişinin boyu önemine göre değişmektedir.

Pers minyatür resminde badem şeklindeki gözler, yuvarlak yüzler, perspektif olmayan görüntüler yer almaktadır. İran minyatürü; canlı renkler, küçük resimler, zengin, karmaşık sahneler içerir. 14 ve 15. yüzyıl Doğu minyatürlerinde detayın çok önemli olduğu görülmektedir (Kardeşlik, 2016).

İran halılarında şiir, hikâye ve felsefe önemli bir yere sahiptir. Firdevsî'nin Şehnamesi, Leyla ile Mecnun öyküleri ve eski Pers kültürünün mitolojik kahramanları, halı üzerinde yer almakta ve kültürel aktarım ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Edebiyat ve Kaçar illüstrasyon halıları ile ilgili yapılan araştırmalarda o dönem illüstrasyon halı konularının dört kısımda ele alındığı görülmektedir (Ahani, Vande Shoari, & Yaghoob zade, 2016, s. 67):

- Halı ve lirik edebiyatı (Leyla ile Mecnun, Behrâm Gûr gibi)
- Destansı edebiyat (Şehnâme hikâyeleri)
- Halıda destansı hikâyeler ve şah portreleri
- Halıda dinî hikâyeler

Metin, A.K'ye göre lirik şiir; "... *Düşünsel, söylemsel öğelere çevrilemeyen ve / veya tekabül ettirilemeyen, aynı zamanda duygu yükü olan bir şiir dili diye tanımlanabilir.*" şeklinde ifade edilmektedir. Pers edebiyatında, Veys ve Ramin, Khosrow ve Şirin, Leyla ile Mecnun; kavuşma ve ayrılık gibi duyguları içeren lirik şiir örnekleridir (Ahani, Vande Shoari, & Yaghoob zade, 2016).

Kaçar hanedanlığı döneminde resimli halı yaygınlaşmıştır. Tarihçilere göre, illüstrasyonun sanattaki rolü bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri olmuştur (Tanavoli, 1989, pp. 7-11). Fotoğraf ve yayıncılık endüstrisi ve Avrupalı sanatçılar ile ilişki, natüralizm ve resimleme; halıya katılmıştır (Keshavarz Afshar, 2014, s. 28). İranlı ressamlar, 16. yüzyıl Avrupa resim beceri ve tekniklerini kullanarak yeni bir stil ortaya çıkarmışlardır. Bu tarzda İran ve doğu kültürünün perspektif gösterge ve rengi kullanılmış, Avrupa'nın tasarım ve yarı gölge efektlerinden etkilenilmiştir (Afarin, 2010, s. 65). Özellikle resimli halılarının tasarımlarına yansımıştır (Ahani, Vande Shoari, & Yaghoob zade, 2016, s. 66).

Genellikle dekoratif halılar olan resim halılarında cennet manzarası, portre, avcı manzarası veya hayvanların kavgası yer almaktadır. Bu hayvanlar, ejderha, Anka kuşu gibi efsanevi hayvanlardır. Ayrıca bazı tarihi ve dinî yapılar, Kur'an ve şiir kitaplarının hikâyesi halılara dokunmuştur. Behram Gûr'un hayatı ve maceraları şiir, hikâye ve minyatüre konu olmuştur. Firdevsî'nin Şahnâme, Genceli Nizâmî'nin Heft Peyker (Behrâmnâme – Yedi Güzel), Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Heşt Bihişt, Ali Şîr Nevâî'nin Seb'a-i Seyyâre ve Hâtifi'nin Heft Manzar eserleri örnek verilebilir (Kunukçu, 2021).

Resimli Halıya Yansıyan Nizâmî'nin Heft Peyker Eseri

Resimli halılarda lirik ve manzum edebiyatı ile Behrâm Gûr hikâyeli halılar en önemli halılardandır. Edebiyatta altın çağın zirvesinde bir hükümdarı sembolize etmekte olan Sasani döneminin 14. Hükümdarı V. Behrâm'ın efsanevi hayatı mesnevilerin konusu olmuştur. 18 yıl süren hükümdarlığında cesareti ve adaleti en önemli özelliği olmuştur. Bizans İmparatorluğu ve Hun ordusuyla yaptığı savaşların yanı sıra Sasanilerin rahat ve olaysız yaşadığı bir dönemdir. V. Behrâm'ın ölümü ile ilgili kesin ve ortak kabul edilen bir bilgi bulunmamakla birlikte eceli ile veya av sırasında çukura (gor) düşerek kayb olduğu, avını takip ederek mağaraya girdiği ve orada bir çukur içinde kayb olduğu gibi bilgilerle karşılaşılmaktadır (Sürelli, 2012, s. 35).

Resimli halılara yansıyan Nizâmî'nin Heft Peyker (Behrâmnâme, Heft Gunbed) eseri, 1197 yılında yazılmış ve İran eyaleti Marağa'nın Türk hükümdarı Alaaddin Körp Arslan adına kaleme alınmış olan ve 5136 beyitten oluşan kitap, Sasani hükümdarı V. Behrâm'ı ve ona atfedilen sözlü rivayetleri içeren bir mesnevidir (Kuzucular, 2016), (Sürelli, 2012, s. 97). Heft Peyker, merkezinde Behrâm-ı Gûr'un hikâyesini anlatırken kaynak olarak Firdevsî'nin Şehnâme'si, siyasetname kitapları ve özellikle hikâyenin kurgulanışı yönünden Binbir Gece Masalları'ndan da yararlanmış olabileceği düşünülmektedir.

Nizâmî'nin eserinde başlangıçtaki bölümlerin devamında asıl hikâye kısmı olarak ifade edilen Behrâm'ın hayatı gelmektedir. Hikâyenin genel hatlarını; yedi farklı renkteki köşklere yerleştirilen, yedi ülkeden getirilen, anlattıkları hikâyelerle öğretilerini aktaran yedi iklim prensesi, yedi iç hikâye ve yedi gezegen etkilemektedir (Sürelli, 2012, s. 178). Yedi sayısı pek çok dinde önemli bir yere sahiptir. Sasani döneminde Perslerin yedi ünlü ateş tapınağı ve yedi sayısının kutsanan yedi büyük gezegenden alındığı ifade edilmektedir.

Eserde Behrâm-ı Gûr'un her gün köşklere birini ziyareti, köşkteki prensesin hikâye anlatması ve bu iç hikâyelerin eserin bütününde gözlemlenen renk sembolizmin uygun içeriklere sahip olması, hikâye kahramanının üzerinde ön planda olan renge uygun giysileri olduğu ifade edilmektedir (Sürelli, 2012, s. 181-182). Hikâyelerini anlatan prensesin giysisi ve yaşadığı köşkün, köşkü ziyarete giden Behrâm'ın köşkün rengine uygun giysisi ve prenseslerin geldiği ülkenin temsili rengi arasında bağlantı olduğu gözlenmektedir. Eserdeki renklerin, haftanın yedi günü ve yedi köşkün, Behrâm'ın olgunlaşmasıyla sonuçlanacak içsel yolculuğunda aşması gereken bir yol olarak değerlendirilebilmektedir (Sürelli, 2012, s. 209-210).

Behrâm'ın ilk ziyaret ettiği köşk, Hint prensesinin yaşadığı siyah renkli köşktür (Taj Verdi & Mokhtarname, 2007, s. 172). Siyah rengin gençliğin bir işareti olduğu ifade edilmektedir. Günümüzde ise siyah, yas rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı ülkeler için mutluluk anlamı taşıyan bir renk olan siyah, gücü ve tutkuyu temsil eder. Konsantre olmak için de siyah renk tercih edilmektedir. Son yıllarda özellikle gençler tarafından tercih edilen bir renk olduğu gözlenmektedir.

Sarı renkle ilgili ikinci hikâyenin konusu adâlet ve dürüstlikle ilgilidir. Öykü temel olarak birbirlerine karşı dürüst olamadıkları için aşka ulaşamayan bir hükümdar ve satın aldığı "mağrur" cariye ile ilgilidir. Eserin üçüncü hikâyesi, gerçek aşka ulaşan Büşr'ün giysilerini yeşil renkli yeni elbiselerle değiştirdiği ifade edilmektedir (Sürelli, 2012, s. 186-188).

Heft Peyker eserinde Behrâm, gökyüzünün dördüncü katında bulunan kızıl gezegen Mars ile ilişkilendirilmiştir. Eski kozmoloji bilgisine göre Mars gezegeninin rengi kırmızı olup gökyüzünün dördüncü katında yer almaktadır. Eserde dördüncü hikâye kırmızı köşkte geçmektedir. Salı günleri Mars'ın etkisindeki gün olup, eski İran kozmolojisinde salı, Behrâm'ın kontrolindedir (Sürelli, 2012, s. 75-76). İran takvimine göre cumartesi günü

haftanın ilk günüdür. Bu takvime göre haftanın dördüncü günü olan salı günü kırmızı köşkte anlatılan bu hikâyenin cesaret, korkusuzluk ve ölümsüzlük gibi yönleri Behrâm'a atfedilen değerlerle örtüşmektedir.

Beşinci hikâyede mavi (pîrûze-turkuaz) renkli köşkte genç ve güzel Mâhân'ın başından geçenler ve dostlarına tekrar kavuşması, onun öldüğünü düşünen arkadaşlarının yas tutmak için mavi renk elbiseler giymiş oldukları anlatılmaktadır. Sandal renkli köşkte anlatılan altıncı hikâyede sandal renkli iyileştirici ağaç önemlidir. Sandal renginin bu hikâyede temel özelliği, sağaltıcı olması olarak ifade edilmektedir. Son gün beyaz renkli köşkte anlatılan hikâyeye, İran topraklarında geçmektedir. Hikâyeye, İran prensesi tarafından anlatılmaktadır. Haftanın son günü olan cuma gününün İslam'da önemi düşünüldüğünde, anlatılan hikâyenin bedensel arınmayı ve saflığı temsil ettiği düşünülmektedir. Heft Peyker'de renkler ve renklerin hikâyelerdeki kullanımı, bedensel yani maddi varlık ve maneviyatla ilgilidir. Beyaz, siyah ve sandal renkli köşklere anlatılan hikâyeler maneviyatla ilgiliyken mavi, kırmızı, sarı ve yeşil renkli köşklere anlatılan hikâyeler ise maddi dünya ile ilgilidir (Sürelli, 2012, s. 198,200,202).

Prenseslere olan düşkünlüğü, sarayından dışarı çıkmaması ve ülke yönetimini vezirine bırakması sonunda ülkenin kötü duruma düşmüştür. Çin/Tatar (aslında Hun) hükümdarının İran'ı işgal etmeye hazırlandığının haberini alan Behrâm, yönetimi emanet ettiği vezirinin ülkeyi kötü idare ettiğini ve hazinede para, orduda savaşmaya gönüllü askerler kalmadığını görerek yönetime geçmiş ve ülkesini zor durumdan kurtarmıştır. Behrâm, ülkesini eski günlerine döndürmüş ve eski yaşantısından da uzaklaşmıştır. Behrâm'ın yaşamında köşklere yeri kalmamış, kalbini ilahi aşk kaplamıştır. Köşklere ibadethaneye (ateş tapınaklarına) dönüştürmüştür. Nizâmî, eserini Behrâm'ın av peşinde mağaraya girerek kaybolması, askerleri ve dostları tarafından bulunamaması ile sonlandırmaktadır (Sürelli, 2012, s. 219).

Ayakkabı Tasarımında İran Halısı

Ayakkabı üretiminde ilk aşama olan tasarım; ürün çıktısının temeli olması nedeniyle önem taşımaktadır. Ortam etkilerinden korunma amaçlı olarak insanlığın varoluşunda ortaya çıkan ayak giysisi, günümüze kadar kullanışlılık, estetik, sosyal ve ekonomik güç simgesi, fetiş objesi gibi özellikleri taşımış, yaşanan toplum ve dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarının etkisiyle biçimlenmiştir (Çaşkurlu & Kır, 2021). Ayakkabı sektöründe tasarımlar; sezon, moda trendi, hedef kitle ve maliyet dikkate alınarak yapılmaktadır. Tasarım, araştırma ile başlamakta ve el ile ve/veya bilgisayar programları kullanılarak yapılmaktadır.

Yapısal, işlevsel ve simgesel kısıtlamalar arasındaki bütünlüğü gerektiren, biçim ve sanatsal el ürünü yaratan bir süreç olarak tasarım; yaratım ve yönetim sürecidir (Mozota, 2006). Bir şeyi zihinde biçimlendirme olarak açıklanan tasarımın alan, form, şekil, çizgi ve renk elemanları yanı sıra uyum, doku, vurgu, koram ve denge gibi prensiplerinden de yararlanılarak giysi tasarımları yapılmaktadır (Koca, Koç, & Çotuk, 2009).

Ayakkabı tasarımına İran halılarının yansımaları konulu çalışmada öncelikle İran halıları araştırılmıştır. Minyatür sanatı ile resimlenen halı üzerinde bulunan desen ve resimlerin anlamları incelenmiştir. Tasarımlarımızda Behrâm Gûr'un Yedi Güzel- Behrâmnâme konulu halısı ele alınmıştır (Şekil 7). Kerman şehrinde 1916 yılında dokunmuş ve 2011 yılında İran Halı Müzesine hediye edilmiş olan halı, özel bir koleksiyonda muhafaza edilmektedir. Halı üzerindeki desenler ve resimler, minyatür sanatıyla Nizâmî'nin Heft Peyker eserinden kısımları öykülemektedir. Bu resimli ve hikâyeli halının tasarımcısının Hasan Shahrokhi ve dokumacısının Mohammed Ibn Jafer olduğu düşünülmektedir. Eni 161 cm, uzunluğu 252 cm olan halının çözgüsü pamuk, dokuması yündür (Malool, 2006, s. 137).

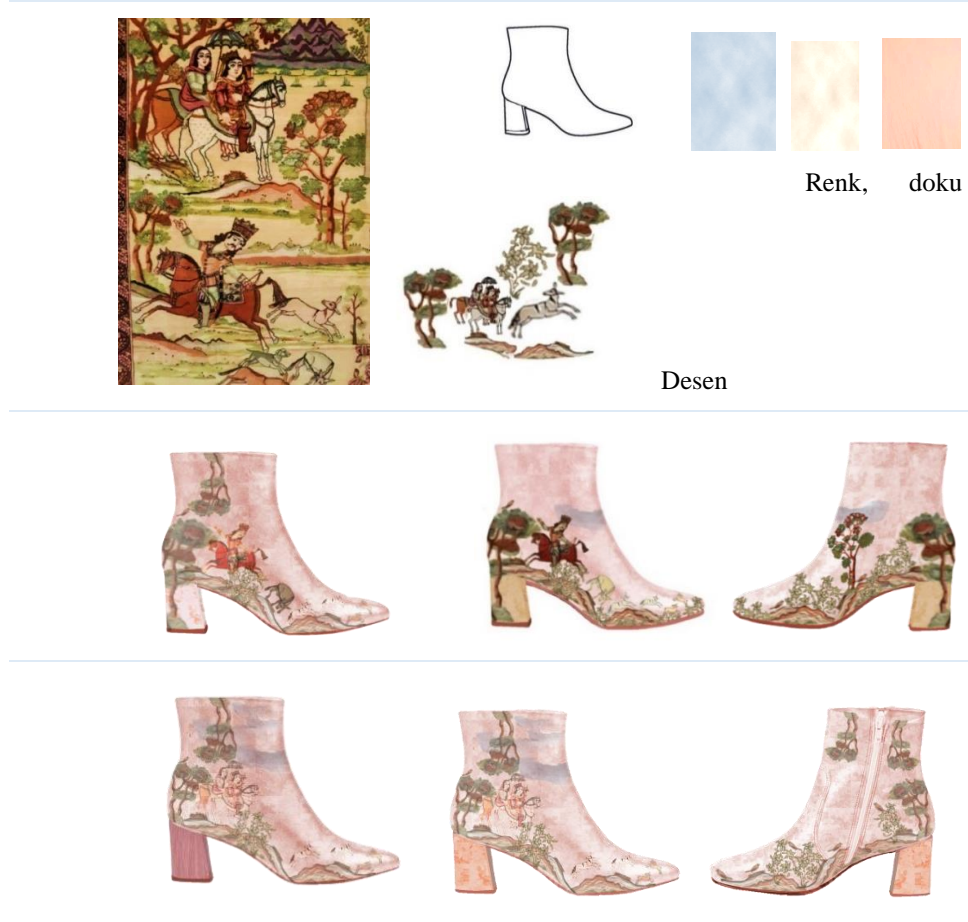

Şekil 7: Yedi Güzel Halısı (İran Halı Müzesi)

Halının üzerinde Nizâmî'nin aşkın heyecanını hissettirmek istediği Heft Peyker eserinden üç hikâye bulunmaktadır. Kırmızı, mavi ve beyaz kubbe ele alınarak tasarlanan halı üzerinde insanlar, hayvanlar ve bitki unsurları denge kompozisyonunda kullanılmıştır. Mavi ve kırmızı kubbeler üst kısımda, beyaz kubbe ise sağ alt kısımdadır. Halının orta kısmında ve sol alt kısmında Behrâm ve illüstrasyon resimler bulunmaktadır.

Halıda ifade edilen hikâyeler ve karakterler, ayakkabı tasarımına yansıtılmıştır. Bu hikâyeler, halı üzerindeki resimler ve halı kenarları; tasarımda esin kaynağımız olmuştur. Tasarımlarımızda zaman, günümüz ve geçmişin kombinasyonudur. Ünlü bir aşk hikâyesi, bu hikâyenin halıya uyarlanması ve günümüz yaşantısı ile değişen moda trendleri dikkate alınarak örnek ayakkabı tasarımları oluşturulmuştur. Anlatıda hikâyelerin prensesler tarafından söylenmesi ve Behrâm'ın prenseslere olan ilgisi nedeniyle kadın ayakkabıları tasarlanmıştır. Halıdaki desenler, figürler ön plana çıkarılmış; günümüz koşullarına uyarlanması, modernize edilmesi amaçlanarak özgün tasarımlar ortaya konmuştur.

Halının sol alt kısmında avcılığı ve cesurluğu ön planda olan Sasani hükümdarı Behrâm'ın at üstünde avcılığı sahnelenmektedir. Minyatür sanatı ile ifade edilen halı üzerindeki atlı Behrâm ve prenseslerin ayakkabı tasarım çalışmamıza yansması Şekil 8'de görülmektedir. Eskiz çalışmaları sonrasında belirlenen tasarımlar, photoshop programı kullanılarak tamamlanmıştır. Atlı kültürde ayakkabı türü olarak çizmeler giyilir. Halı kesitinde atlı Behrâm ve prensesler çizme giymektedir. Eskiz çalışmalarından öne çıkan kısa çizme tasarımı, photoshop programında çizilerek renklendirilmiş ve üzerine desenler yerleştirilmiştir. Ayakkabının giyilebilir olması için iç kısmına fermuar yerleştirilmiştir. Halı üzerindeki ağaçlar, çiçekler ve renkler ferahlık veren bir ortamı yansıtması sebebiyle tasarımımızda pastel tonlar tercih edilmiştir (Şekil 8).

Şekil 8: Kadın ayakkabı tasarımında Behrâm Gûr' ün avcılığı ve prensesler

Halının orta kısmında kadın ve erkek polo oynamaktadır. Asya'da kullanılan adıyla “çevgan / çöven / çögen / çevgen / çevken”; günümüzde “polo” olarak bilinen ve takımlar halinde oynanan tarihi binicilik sporlarından biridir (Türkmen, 2019). M.Ö. VI. yüzyılda Türkistan Türkleri tarafından oynanan çögenin “Atlı Bozkır Kültürü” etkisiyle ortaya çıktığı ve bunun şekillenmesinde de iktisadi hayat, coğrafi faktör ve diğer sosyo-kültürel unsurların olduğu belirtilmektedir. Halıda, at üzerinde Behrâm ve sevdiği kadın polo oyunu oynarken resmedilmiştir. Halı şeklinden esinlenilerek kadın botu tasarımı yapılmıştır. Botun sağ tekinin dış kısmına Behrâm, sol tekinin dış kısmına kadın minyatürü yerleştirilmiştir. Ayak topuk kısmı ve bilekteki bant üzerine halı bordür desenleri verilerek yaptığımız tasarımımızda, bu oyun birliktelik, ayrılmazlık ifade edecek biçimde yansıtılmıştır (Şekil 9).

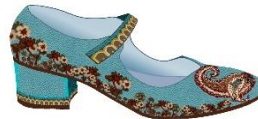
Şekil 9: İran halısında polo oyunu ve ayakkabı tasarımına yansımaları

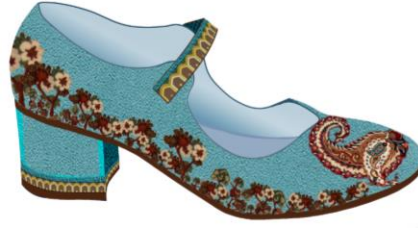
Halının sağ üst kısmında, kırmızı köşk içerisindeki kırmızı giysili figürlerle kubbe altında Behrâm ve Sıklâb Prensesinin hikâyesi, Nizâmî'nin Heft Peyker eserinden konu edilmektedir. Kırmızı köşkte anlatılan bu hikâyenin cesaret, korkusuzluk gibi yönleri; Behrâm'a atfedilmektedir. Ayakkabı, kırmızı köşkteki Behrâm ve prensese yer verilen nadide bir eser görünümünde tasarlanmıştır (Şekil 10).

Şekil 10: İran halısında kırmızı köşkte Behrâm ve ayakkabı tasarımı

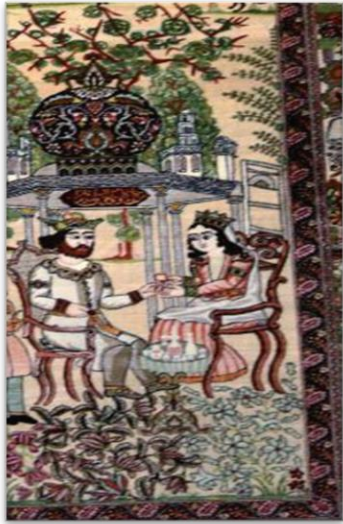
Halının sol üst kısmındaki mavi renkli kubbenin altında Behrâm ve Magrib prensesi sembolize edilmektedir. Mavi köşkte, genç ve güzel Mâhân'ın başından geçenler ve dostlarına tekrar kavuşması anlatılmaktadır. Dostluk, sevgi kavramları ve halı üzerinde Behrâm ve prensesin sarılmış görüntüsü tasarımlarımıza ilham vermiştir. Sevgiyi sembolize edecek biçimde, ayakkabının mavi renkli sayasının burun kısmına şekil verilmiştir. Prensesin başında bulunan figür ayakkabının ön üst kısmına yerleştirilmiştir (Şekil 11).

Şekil 11: İran halısında mavi köşk ve ayakkabı tasarımına yansımaları

Halının sağ alt tarafında konumlanan beyaz kubbenin içerisinde Behrâm ve İran prensesi görülmektedir. Yaşanan tarih fark etmeksizin ortak dil olarak kabul edilen sevginin saflığını yansıtmak adına figürler, ayakkabının ön kısmındaki halı üzerindeki desenler ve çiçekler arasına yerleştirilmiştir (Şekil 12).

Şekil 12: İran halısında beyaz köşk ve ayakkabı tasarımına yansımaları

Sonuç

Tarihi eserler, duvar resimleri, arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan objeler; yerleşim yerlerinin geçmişi ve o dönemin yaşantılarıyla ilgili bilgi vermektedir. Halı ve kilimlerin dokusu, üzerindeki resimler ve desenler ise yapıldıkları dönemi anlatmaktadır. Kültür objesi olan halılar, geçmişte farklı malzemelerle köy, kasaba ve saraylarda dokunmuştur. Şiir ve hikâyelerde önemli bir yer tutan İran halılarında, aşk öyküleri ile mitolojik kahramanlar yer almaktadır. İllustrasyon halılarında Şehnâme hikâyeleri, Şah portreleri, dinî hikâyeler, Leyla-Mecnun, Hüsrov-Şirin ve Behrâm Gûr yaşamı gibi konular ele alınmıştır.

Halı ve ayakkabı emeğin yoğun bir biçimde yansıtıldığı bir sanat ve zanaat olarak, müzelerde sergilenmekte, geçmişi günümüze ve geleceğe taşımaktadır. Üretildiği dönemdeki toplumla ilgili bilgi veren, kültürel değeri olan halı ve kilimler; saygıyı ifade ederken aynı

zamanda bir zenginlik göstergesi olmuştur. Ayakkabı tarihine bakıldığında; ayakkabılar şekli, rengi, aksesuarları, malzemeleri ile dönemi anlatmakta ve statü göstergesi özelliği taşımaktadır.

Çalışmamızda, Doğu halıları içinde yer alan, İran kültür ve sanatının önemli bir parçası olan halılar araştırılmıştır. Nizâmi'nin Heft Peyker eserinin bir bölümünün yer aldığı resimli halı ve hikâyesi, ayakkabı tasarımlarına yansıtılarak kültürel değerlerin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

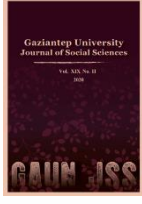
Kaynakça

- Pelizzari, O. (2013). Shoe design development. A. Luximon içinde, *Handbook of footwear design and manufacture* (s. 119).
- Afarin, F. (2010). Analysis realisim the Iraninan Miniature in Teymouri and Qajar Dynasties. *Islamic Art Studies*, 12, 53-72.
- Ahani, L., Vande Shoari, A., & Yaghoob zade, A. (2016). The study of lyric poetry in Qajar pictorial carpets (Case study: stories of Bahram Gūr). *Jelve Honar (Glory of Art)*, 7(2), 65-78.
- Arslan, S. (1998). Tülü- Gabbeh- Ryijy. *Arıç IV*, 44-53.
- Çaşkurlu, S., & Kır, B. (2021). Ayakkabı Tasarımında Sürdürülebilir Malzemeler. *Uluslararası Zanaattan Sanata Kongre Ve Jürili Karma Sergisi* (s. 296-304). Uşak: Uşak University Publications - 2021.
- Egharloo, S., & Zavieh, S. (2020). Analysis of current categories of Persian carpet and presenting a new model of classification based on carpet's design and motif. *Rajshomar*, 1(1), 153-172. doi:10.22077/rajshomar.2020.3345.1001
- Heshmati Razavi, F. (2010). *ایران قالی تطور و تحول سیر*. Tehran: Samt. <https://iqna.ir/tr/print/3470756>. (2020, 09 14). <https://iqna.ir/tr>. adresinden alındı
- Jule, T. (2009). *ایران فرش در پژوهشی*. Tehran: Yasavoli.
- Kardeşlik, S. (2016, 05 26). <https://vdocuments.mx/dogu-minyatuerlerinde-tasvir-edilen-selcuklu-halilari.html>. <https://vdocuments.mx>. adresinden alındı
- Kavak, A. (2015). Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran'da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşbendî-Hâlidî Şeyhleri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(6), 77-102.
- Keshavarz Afshar, M. (2014). Illustration in Persian Rugs. *Chideman*, 2(5), 26-33. <http://honaryab.com/>. adresinden alındı
- Koca, E., Koç, F., & Çotuk, S. (2009). Gelenksel Giyim Öğelerinin Esin Kaynağı Olarak Giysi Tasarımına Katkıları. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 90.
- Kunukçu, E. (2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/behram-i-gur>. TDV İslâm Ansiklopedisi. adresinden alındı
- Kuzucular, Ş. (2016). *Behram-ı Gur*. 2021 tarihinde Edebiyat ve Sanat Akademisi: <https://edebiyatvesanatakademisi.com/Icerik.aspx?a=/e/YORUMLAR/Edebiyat-Terimleri-Mazmunlar/Behram--%c4%b1-Gur-Kimdir-Behram-Gor/%c5%9eahamettin-Kuzucular/75b3e56c-797e-4f09-b96a-d7433e97c5d0> adresinden alındı
- Malool, G. (2006). *Baharestan, A doorway to Persian Rugs*. Tehran: Zarrin & Simin.
- Mozota, B. (2005). *Tasarım Yönetimi*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Mozota, B. (2006). İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Nasiri, M. (2010). *ایران قالی, Gali-ye İran*. Tehran: Farhangsaraye Mir Dashti.
- Özdinç, Ö. (2016). Halı ve Motif. *SOBİDER (Sosyal Bilimler Dergisi)*, 524-528. doi:16990
- Sezgin, Ş., & Önlü, N. (1992). Tekstilde Tasarım Olgusu. *Tekstil ve Mühendis*, 85.
- Shafiei, S. (2021, Ekim 10). <https://unframed.lacma.org/2017/12/18/ardabil-ambassador>. <https://unframed.lacma.org/2017/12/18/ardabil-ambassador> adresinden alındı
- Sürelli, B. (2012). Türk Edebiyatında Heft Peyker Mesnevileri ve Hayâtî'nin Heft Peyker'i. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi*, 186-190.

- Taj Verdi, Z., & Mokhtarname, A. (2007). *پیکر هفت های حکایت در رنگ بررسی*. *Adab Pazhouhi*, 2, 167-189.
- Tanavoli, P. (1989). *Iranian Imagination Rugs*. Tehran: Soroush.
- Thornton, J. (2009). *Textbook of Footwear Manufacture*.
- Ticaret Bakanlığı. (2020). *Halı Sektör Raporu 2020*. Ticaret Bakanlığı : https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Hali_Sektoru.pdf adresinden alındı
- Türkmen, M. (2019, January). Dünden Bugüne Türk Toplumlarında Çevgen/Çöğen/Çevgan/Polo Oyununa Genel Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*. https://www.researchgate.net/publication/319482822_DUNDEN_BUGUNE_TURK_TOPLUMLARINDA_CEVGEN_COGEN_CEVGAN_POLO_OYUNUNA_GENEL_BAKIS adresinden alındı

Şekil Kaynakça

- Şekil 1: <https://www.vam.ac.uk/articles/the-ardabil-carpet> (The Ardabil Carpet, unknown, 1539-1540)
- Şekil 2 : <https://www.istanbul-sanatevi.com/sanatcilar/soyadi-v/vermeer-jan/johannes-vermeer-su-kabi-ile-genc-bayan-9192/>
- Şekil 3: https://assets.vogue.com/photos/587d04a2a420e8e94a705b9e/master/w_2240,c_limit/24-alexander-mcqueen-fall-2017.jpg
- Şekil 4: Varzi, M (1975), *Persian Carpet Art and Industry*, Tehran,
- Şekil 5: Nasiri, M (2010), *Persian Carpet*, Tehran, Farhangsaraye Mir Dashti
- Şekil 6: Varzi, M (1975), *Persian Carpet Art and Industry*, Tehran,
- Şekil 7: Nasiri, M (2010), *Persian Carpet*, Tehran, Farhangsaraye Mir Dashti

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid 19'la Mücadele Sürecinde Ulus Devletleri Başarılı Kılacak Temel Faktörler Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment On The Key Factors That Will Make Nation States Successful In Fighting Covid 19

Akif ÇARKÇI^{a*}

^aDr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Şube Müdürü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6522-7140

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Kasım 2021

Kabul tarihi: 21 Nisan 2022

Anahtar Kelimeler:

Ulus devlet,

Küresel pandemi,

Devlet kapasitesi,

Covid-19,

Krizle mücadele

ÖZ

Yaklaşık üç yıldır bütün dünyanın gündemini meşgul eden Covid-19 salgını sürecinde ulus devletler salgınla mücadele konusunda çeşitli pozisyonlar almışlar, salgınla başa çıkabilmek için çeşitli refleksler geliştirmişlerdir. Küresel düzeyde ortaya çıkan ve etkileri halen devam eden bir pandemi karşısında ulusal devletler ulusal ya da yerel düzeyde mücadele etmek durumunda kalmışlar, devletlerin krizle mücadele kapasiteleri sorgulanmaya başlanmış ve salgınla mücadelede altyapılarının yeteri kadar güçlü olup olmadığı tartışmaya açılmıştır. Ulus devletlerin sağlıktan eğitime, bilimsel altyapıdan siyasi güven unsuruna kadar pek çok noktada hangi durumda oldukları ve küresel pandemi karşısında yeteri kadar dirençli olup olmadıkları ulusal siyasetlerin ana gündemini oluşturmaktadır. Bu süreçte ideolojik anlamda devletin hangi kimliğe sahip olduğundan çok krizle yeterince başedip edemediği, başedebiliyorsa hangi noktalarda başarılı oldukları, başedemiyorlarsa bunun nedenleri ve başarılı olmaları için gerekli kriterlerin neler olduğu daha çok önem kazanmıştır. Ulus devletlerin küreselleşme süreci karşısında etkisinin azaldığı ve egemenlik sınırlarının tartışmaya açıldığı bir dönemde ortaya çıkan pandemi ulus devletin yeniden eski pozisyonuna dönüp dönmeyeceği sorusunu da doğal olarak akla getirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi küresel kuruluşların pandemi sürecinde ulus devletlere ne denli yardımcı olabildiği sorusu henüz net olarak cevaplanamışken ulus devletlerin kendi kaderleri ile başbaşa kalmaları ve güçlü devlet kapasiteleri oranında salgınla mücadele edebilecekleri bir başka tartışma konusu olarak akademik çevreleri meşgul etmektedir. Bu çalışmada ulus devletlerin küresel pandemiyle mücadele noktasında hangi refleksleri geliştirdikleri ve devlet kapasitelerine olan ihtiyacın ne oranda ortaya çıktığı incelenmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 14, 2021

Accepted April 21, 2022

Keywords:

Nation state,

Global pandemic,

Government capacity,

Covid-19,

Fighting the crisis

ABSTRACT

In the process of the Covid-19 epidemic, which has occupied the agenda of the whole world for about three years, nation states have taken various positions in combating the epidemic and have developed various reflexes to cope with the epidemic. In the face of a pandemic that has emerged at the global level and whose effects are still ongoing, national states have had to struggle at the national or local level, the capacity of states to fight the crisis has been questioned and whether their infrastructure is strong enough in the fight against the epidemic has been opened to discussion. The status of nation states in many aspects from health to education, from scientific infrastructure to political trust and whether they are sufficiently resistant to the global pandemic constitute the main agenda of national policies. In this process, it has become more important whether the state has adequately coped with the crisis, if it can cope with it, at what points they have been successful, if they can not, what the reasons for this and what the needed criteria for their success are. The pandemic, which emerged at a time when the influence of nation states in the face of the globalization process decreased and the borders of sovereignty were opened to discussion, naturally brings to mind the question of whether the nation state will return to its former position. While the question of how global organizations such as the World Health Organization (WHO) can help nation states during the pandemic process has not yet been clearly answered, academic circles are busy with another discussion topic that nation states can fight the epidemic in proportion to their own destiny and strong state capacities. In this study, it is examined which reflexes the nation states have developed in the fight against the global pandemic and to what extent the need for state capacities has arisen.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: akif.carkci@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

In the 90s, when the globalization debates came to the fore, one of the main topics discussed in academic circles was the discussion of the position of the nation-state in the globalization process or where the nation-state evolved with globalization. The most dominant view that emerged as a result of these discussions was the opinion that the nation-state was eroded, lost its powers or shared its sovereignty with supranational institutions in the globalization process. The main factors that led academic circles to this view are the findings that the globalization process has made international borders meaningless, international capital movements have been mobilized without geographical borders, information has spread more rapidly with the development of information and communication technologies, and national borders have lost their meaning, etc.

Indeed, with the dizzying developments in information technologies, all kinds of communication and relations between the world societies have moved to a different dimension and geographical borders have become meaningless and it has become easier for capital, labor and products to move more comfortably and faster in the international arena, especially with economic globalization.

In this time period, when we are about to end the first quarter of the 21st century, discussions such as globalization, nation-state and sovereignty have begun to take shape around the Covid 19 global pandemic, which has entered the agenda of the whole world this time. The Covid-19 global pandemic first emerged in Wuhan, China in December 2019, and as a result of various researches on the symptoms of the disease, it was defined on January 13, 2020 and entered the agenda of the whole world. After the epidemic was seen in 114 countries at that time, the WHO declared Covid-19 as an epidemic on March 11, 2020.

The global pandemic, which has occupied the agenda of the whole world for about three years, has affected almost all the states of the world in various ways, and the world societies living under the roof of these states have had to struggle with the negative conditions brought by the pandemic in many issues from economy to health, from politics to social life. Many countries have had to struggle against a global health crisis on local or regional scale, and in this process, nation states have taken action to develop various reflexes to combat the global pandemic.

In the study, the literature analysis method was adopted as the method, and the academic literature related to the subject was reviewed, and some of the main debates in the context of globalization and nation-state were evaluated. Books, articles, papers, and similar documents that will shed light on the main discussion topics of the study have been reviewed; the relevant parts were extracted, filtered and included in the study meaningfully. On the other hand, with descriptive analysis and discourse analysis methods, some conceptual approaches and current debates in the current literature are discussed, and the basic conditions and criteria that will affect the success levels of nation states and national policies, especially in the Covid 19 process, are emphasized. In the last forty-year period, when globalization has surrounded the world with all its effects and consequences, the debates that the nation state has worn out and transferred its sovereignty rights to supranational structures have occupied the academic circles for a long time, and hundreds of studies have been carried out on this basic assumption. Indeed, especially the dizzying developments in economic globalization and communication technologies have affected the destiny of humanity, and human communities living under the umbrella of a nation-state have gradually left this position and started to walk towards the direction drawn by global networks. In this process, national borders have lost their meaning to a large extent, and money, technology, commodities, goods, knowledge, culture and raw materials have started to move around the world without borders. Of course, in order to ensure the continuation of this mobility, it was necessary to eliminate the restrictive, obstructive, closed anti-mobilization system understandings of national governments and to pave the way for globalization.

However, after the Covid-19 global health crisis, it was understood that an economic crisis that has the potential to affect the whole world, a natural disaster such as climate change and global warming, or a large-scale health crisis that will affect the fate of humanity such as the global health crisis we experienced in the process of Sars, Mers and Covid, nation states and the crowds of people they govern were left to their own destinies in the face of these global crises, and the international community almost fell into a passive position against national and regional needs. Nation states or national governments have had to deal with the global health crisis in proportion to their managerial and material capacities. In many parts of the world, including continental Europe, nation-states closed their borders, albeit temporarily, stopped the export of medicines and health care materials, and went to combat the pandemic by taking local and regional measures despite the global system within their national borders. Naturally, this was interpreted as the nation-states' regaining their former powers. Although there were some discussions that this situation was temporary, eventually, every nation retreated into its own shell in the face of a global health crisis and states had to take drastic measures to survive the crisis period.

In this study, the topics such as which reflexes nation states have developed in the fight against the global pandemic, how the critical factors such as combating the crisis and strong state capacity will affect the success of nation states have been chosen as the subject of discussion. In the study, primarily, the situation that the nation-state faced in the globalization process was examined, afterwards it was focused on whether the nation-state could regain its dominance in the globalization process with the Covid 19 process, and in the following parts, through which key criteria or which state reflexes could the nation-states be successful in the face of the global pandemic has been discussed.

Giriş

Küreselleşme tartışmalarının yoğun olarak gündeme geldiği 90'lı yıllarda akademik çevrelerde tartışılan başat konulardan birisi ulus devletin küreselleşme sürecinde aldığı pozisyonun ne olduğu ya da ulus devletin küreselleşmeyle birlikte nereye evrildiğinin tartışılmasıydı. Bu tartışmalar neticesinde ortaya çıkan en ağırlıklı görüş, küreselleşme sürecinde ulus devletin aşındığı, yetkilerini kaybettiği ya da egemenliğini uluslar üstü kurumlarla paylaştığı yönündeki kanaatti.

Akademik çevreleri bu görüşe ulaştıran etkenlerin başında, küreselleşme sürecinin uluslararası sınırları anlamsızlaştırdığı, uluslararası sermaye hareketlerinin coğrafi sınır tanımaksızın mobilize olduğu, bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte bilginin daha hızlı bir şekilde yayıldığı ve ulusal sınırların anlamını yitirdiği ve benzeri tespitler bulunmaktadır (Balcı, 2005, s.10).

Gerçekten de bilgi teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmelerle birlikte dünya toplumları arasındaki her türden iletişim ve ilişki farklı bir boyuta taşınmış ve coğrafi sınırlar anlamsızlaşarak özellikle ekonomik küreselleşmeyle birlikte sermayenin, emeğin ve ürünün uluslararası planda daha rahat ve daha hızlı hareket etmesi kolaylaşmıştır (Özdemir, 2004, s.176).

21.yy'ın ilk çeyreğini bitirmek üzere olduğumuz bu zaman diliminde ise küreselleşme, ulus devlet, egemenlik gibi tartışmalar bu kez bütün dünyanın gündemine giren Covid-19 küresel pandemisi etrafında şekillenmeye başlamıştır. Covid-19 Küresel pandemisi ilk olarak Çin'in Vuhan kentinde 2019 yılının aralık ayında ortaya çıkmış, hastalığın belirtileri üzerinde yapılan çeşitli araştırmalar neticesinde 13 Ocak 2020'de tanımlanarak bütün dünyanın gündemine girmiştir. Salgının o tarihlerde 114 ülkede görülmesinin ardından Dünya Sağlık Örgütü, 11 Mart 2020 tarihinde Covid-19'u bir salgın olarak ilan etmiştir (İmga ve Ayhan, 2020, s.11).

Yaklaşık üç yıldır bütün dünyanın gündemini yakından meşgul eden küresel çaplı pandemi neredeyse bütün dünya devletlerini çeşitli açılardan etkilemiş, bu devletlerin çatısı altında yaşayan dünya toplumları ekonomiden sağlığa, siyasetten sosyal hayata kadar pek çok konuda pandeminin beraberinde getirdiği olumsuz koşullarla mücadele etmek durumunda kalmıştır (Miş, 2020, s.42). Pek çok ülke küresel bir sağlık krizi karşısında yerel ya da bölgesel çapta mücadele etmek durumunda kalmış, bu süreçte ulus devletler ise küresel pandemi ile mücadele noktasında çeşitli refleksler geliştirmek üzere harekete geçmişlerdir.

Ulus devletlerin küresel pandemi karşısında geliştirdiği reflekslerden en önemlisi şüphesiz sağlık politikalarının ve sağlık altyapılarının gözden geçirilmesi, yönettikleri toplumların bu pandemiden en az zararla kurtulmasını sağlayacak tedbirlerin alınması noktasında atılan adımlar olmuştur. Bununla birlikte pandeminin özellikle ekonomik hayat üzerindeki etkisi ulus devletleri çeşitli tedbirler almaya itmiş, ortaya çıkabilecek ekonomik ve sosyal krizlerin bertaraf edilmesi için ulus devletler çeşitli düzeylerde korumacı, önleyici refleksler geliştirmek durumunda kalmışlardır (Güder, 2020, s.195). Küresel pandemi sürecinde kriz yönetimi, güçlü devlet kapasitesi, eğitim ve sağlık altyapısının sorgulanması gibi sahalarda sınıanan ulus devletler ve ulusal siyasetler bu krizden başarılı çıkmak için devlet toplum ilişkileri ve halkların siyasal yönetimlere olan güveni gibi dalgalı alanlarda da kendilerini gözden geçirmek noktasına gelmiş bulunmaktadır. Bu çalışmada ana hatlarıyla ulus devletlerin küresel pandemiyle mücadele noktasında hangi refleksleri geliştirdikleri, krizle mücadele ve güçlü devlet kapasitesi gibi kritik faktörlerin ulus devletlerin başarısını ne yönde etkileyeceği gibi başlıklar tartışma konusu olarak seçilmiştir.

Çalışmada öncelikle ulus devletin küreselleşme sürecinde karşı karşıya kaldığı durum incelenmiş, sonrasında ulus devletin küreselleşme sürecinde kaybettiği hâkimiyet sahasını Covid-19 süreciyle birlikte tekrar geri kazanıp kazanamadığı üzerinde durulmuş, ilerleyen kısımlarda ise ulus devletlerin küresel pandemi karşısında hangi anahtar kriterler ya da hangi devlet refleksleri sayesinde başarılı olabilecekleri tartışılmıştır.

Çalışmada yöntem olarak literatür analizi yöntemi benimsenmiş olup, konuyla ilişkili akademik literatür gözden geçirilmiş, bilhassa küreselleşme ve ulus devlet bağlamındaki bazı temel tartışmalar değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın temel tartışma konularına ışık tutacak kitap, makale, bildiri vb. dokümanlar gözden geçirilmiş, konuyla ilişkili kısımlar ayıklanmış, süzülüş, anlamlı bir şekilde çalışmaya dâhil edilmiştir. Diğer taraftan betimsel analiz ve söylem analizi yöntemleriyle de güncel literatürdeki bazı kavramsal yaklaşımlar ve güncel tartışmalar masaya yatırılarak özellikle Covid 19 sürecinde ulus devletlerin ve ulusal siyasetlerin başarı düzeylerini etkileyecek temel koşullar ve kriterler üzerinde durulmuştur.

Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet Anlayışında Yaşanan Değişim

Küreselleşme sürecinin etkisini yoğun olarak hissettirdiği 90'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başlarında bütün dünyada esen değişim rüzgârları kamu yönetimi sahası ve ulus devlet üzerinde de etkili olmuştur. Bu anlamda söz konusu süreçte ortaya çıkan birkaç eğilimden bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi devletin yeniden inşasıdır. Devletin yeniden inşası aslında devletin faaliyet alanlarının küçültülmesi ve yol göstericilik ile kontrol görevlerinin etkinleştirilmesidir. Bu manada başvurulan yöntemlerden birisi devletin siyasi olan dış güvenlik, dış işleri, kolluk gibi asıl fonksiyonlarına çekilmesi; idari hizmetlerin yerele devri; gerekirse kontrol dışındaki diğer aşamaların özelleştirilmesi, kısmi özelleştirme ile kamusal olma özelliğini kaybetmiş hizmetlerin tamamen özele devri ile gerçekleştirilecek tam özelleştirme. Bu değişim, idarenin hangi hizmetleri nasıl ve hangi araçla yapması ya da yaptırması hususlarının ülke koşullarında yeniden gözden geçirilmesini önemli hale getirmektedir.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan ikinci önemli husus ise siyaset-yönetim dengesinin yeniden kurulması olup etkinlik ve verimliliğin sağlanması amacıyla devlet yönetiminde işletmecilik anlayışı geliştirilmesi ve sistemin rekabete açılmasıdır. Yönetimsel sistemin rekabete açılması, yönetim ve iş felsefesinin demokratik değerler ile yönetimsel gerekler anlamında bütünleştirilmesi; yönetici ve siyasetçilerin yaptıklarından rant kollama düşüncesinden sıyrılmasıdır. Bu gelişme bir anlamda, sistemin bürokratik ve memur zihniyetinden kültürel açımla kurtulma yönünde önemli değişimi de gerektirmektedir.

Bir diğer üçüncü mesele ise şeffaf ve dürüst yönetimin geliştirilmesidir. Devlet yönetiminde şeffaflığın geliştirilmesi demek esasında bilgiyi paylaşmada şeffaf davranan, yönetilenlere iş süreçleriyle ilgili bilgi verebilen, katılım kanallarının açık tutulduğu, kamu etiğine uygun davranan yönetim modellerinin uygulamaya açılmasıdır (Palabıyık, 2004, s.38).

Küreselleşme süreciyle birlikte devletin dönüşümünde etkili olan dördüncü önemli unsur ise merkezîyetçilikten uzaklaşma eğilimidir. Bu eğilimin getirdiği anlayışla birlikte, verimlilik ve etkinlik, hizmeti halka yaklaştırma ve demokratikleşme gibi değerler öne çıkmıştır. Bu noktada merkezîyetçilikten uzaklaşma iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi merkezci yönetim anlayışı çerçevesinde görülen bazı hizmetlerin ya da bu hizmetlere ilişkin sorumlulukların yerel idarelere devredilmesidir (Hasanoğlu, 2002, s.175).

Küreselleşmenin yönetsel alana yaptığı etkiyle birlikte özellikle devletin ekonomideki rolü değişmiş, buna bağlı olarak devletin yapısı ve işlevlerinde de çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Devlet daha çok politika belirleyen ve denetleyen konuma geçmiş, hizmet üretimi ve

sunumunda ise piyasa şartları gözetilmeye başlanmıştır. Bu süreçte devlet doğrudan üretim yapan bir birim olmaktan çıkmış, üretimin önünü açan bir yöne kaymıştır. Piyasa ve sivil toplumun öne çıkmasıyla kamunun doğrudan üretim yapması sadece alternatif olmadığı durumlar için geçerli olmuştur. Böylece devletin başat rol üstlendiği pek çok alan zamanla piyasalaşmış, pek çok sektörde özel sektör ana aktör haline gelmiştir (Dinçer ve Öner, 2003, s.15).

Yine siyasi açıdan bakıldığında küreselleşme süreci ulus devletin yapısını ve rolünü de değişime uğratmış, devletin görevleri yeniden tanımlanmıştır (Esgin, 2001, s.186). Küreselleşmeyle birlikte ulus devletin hâkimiyeti büyük ölçüde sarsılmış, devletin sınırlandırılması gündeme gelmiştir (Haass ve Robert, 1998, s.6). Buna göre devletin sınırlandırıldığı bir ortamda ise tabii olarak sivil toplumun önü açılacak, siyasi anlamda politik toplumun etkinliği sınırlandırılacak, insan hakları kavramı öne çıkacak ve demokrasi talebi yükselmiş olacaktır (Aktel, 2003, s.59). Siyasal küreselleşme mevcut ilişkilerin ve kurumların ciddi bir biçimde tartışılmasını, yeni değer ve hassasiyetlerin gündeme gelmesini, yeni ilişkilerin ve bu ilişkilere dayalı örgütlenmelerin doğmasını gündeme getirmiştir (Polat, 2019, s.87). Bu çerçevede devletin küçültülmesi, birey devlet ilişkilerinin yeniden sorgulanması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, temel özgürlüklerin daha çok dikkate alınması, sivil alanın genişletilmesi ve yerinden yönetim ilkesinin güçlendirilmesi tartışma gündemine girmiş bulunmaktadır. Sadece tartışma alanına girmemiş aynı zamanda dünyanın farklı ülkelerinde bu amaçlara ilişkin olarak kimi reformlar yapılmış, yeniden yapılanma modelleri de gündeme gelmiştir (Dursun, 1998, s.3). Bu anlamda başta Türkiye gibi ülkeler olmak üzere pek çok ülkede devlette reform tartışmaları yeniden açılmış, çeşitli reform programları taslakları hazırlanarak siyasi otoritelerin dikkatine sunulmuştur.

Özetle siyasal alanda modern-ulus devlete araçsal bazı işlevler yüklenerek siyasal alanın değiştirici dönüştürücü rolü tartışmaya açılmıştır. Merkeziyetçi ülkeler yerelleşme arayışına girmişler, ülkelerin siyasi yapıları daha adem-i merkeziyetçi hale gelmeye başlamıştır. Tabii olarak bu süreçte ulus devletin egemenlik alanı daralmaya başlamış, ulus devletler mutlak belirleyici rollerini kaybetmeye başlamışlardır (Saran, 2007). Uygulamada da ulus devletler küresel yapılar karşısında çeşitli sahalardaki üstünlüklerini kaybetmişler bazı yetkilerini ulus üstü yapılara devrederken bazı yetkilerini de piyasalaştırarak çok uluslu ve uluslararası piyasa aktörlerinin faaliyet sahasına terk etmişlerdir.

COVID 19 Sürecinde Ulus Devlet Eski Hâkimiyetini Geri Kazanabildi mi?

Covid-19 küresel salgınıyla birlikte dünya, İkinci Dünya Savaşından bu yana karşılaştığı en ağır krizlerden birisini yaşamaktadır. Sağlıkla ilgili bir krizin başka alanlardaki krizleri de tetikleyerek, etkisi altına aldığı ülkelere siyasal bunalımlara, ekonomik çöküşe ve sosyal huzursuzluklara da yol açtığı gözlemlenmektedir. Küresel pandemi, gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak pek çok ülkede etkisiz ve işlevsiz devlet sorununu da beraberinde getirmiş, devletler ekonomik hayat üzerinde daha müdahil olmak durumunda kalmıştır. Bu anlamda ulus devletleri salgın karşısında başarılı olmaya iten temel kriterler güçlü devlet kapasitesi, siyasal güven ve etkili liderlik gibi unsurlar olmuştur. Bu kriterler noktasında aciz kalan devletler başarısızlığa mahkûm duruma düşmüşlerdir (Valiyeva, 2020, s.390).

Küresel kriz karşısında ulusal veya yerel çapta mücadele eden ülkeler ya da devletler ya ulusal dayanışma yoluyla ya da refah devleti anlayışını imkânlar nispetinde geri çağırarak krizle mücadele etme yolunu seçmektedirler. Bu ise ulus devletlerin geri döndüğü tezini hatırlatmakta, ulus devletin tekrar eski işlevlerini kazandığı yorumlarının yapılmasına sebep olmaktadır.

Tam da bu noktada akla gelen ilk soru, ulus devletin küreselleşme öncesi dönemdeki fonksiyonlarına geri dönüp dönmediğidir. Kimilerine göre ulus devlet küreselleşme öncesi

etkinliğine geri dönmekte, Covid-19 sürecine has yeni bir duruma işaret etmek üzere dönüşerek değişim geçirmektedir (Acemoğlu, 2020). Salgınla birlikte her ne kadar devlet otoriter ve müdahaleci bir kimliğe bürünmüş olsa da devletin burada bölgesel ve küresel düzeyde etkin, ulusal düzeyde ise çok katmanlı bir yönetim ağı içerisinde yeniden tanımlanması söz konusudur.

Konuya başka bir perspektiften bakıldığında coğrafi, ulusal ve ideolojik sınır tanımayan, siyasal yönetim sistemlerine göre etkisini değiştirmeyen küresel bir kriz karşısında ulus devletler ulusal ölçekli önlemler olarak krizle baş etmek durumunda kalmışlardır. Bu durumda ulus devletler küresel pandeminin beraberinde taşıdığı ekonomik, sosyal, askeri/istihbârî ve siyasi tehditler karşısında zorunlu devlet müdahalesi noktasında herhangi bir şüpheye düşmeksizin daha müdahaleci davranmak zorunda kalmışlardır (Stiglitz, 2020).

Buradan hareketle küresel ölçekli sağlık krizinin ulusal düzeyde pek çok kritik sorunu tetiklemesiyle birlikte, bu sorunu çözecek tek meşru gücün ve tek meşru kaynağın ulus devlet olduğu anlaşılmış, hükümetler düzeyinde geliştirilen sosyal ve ekonomik destek paketleri, krizle mücadele programları ülkeler için kurtarıcı bir rol üstlenmiştir. Kısacası ekonomik ve sosyal güvenlik mekanizmalarının hükümetler eliyle yeniden canlandırılmasıyla, ulus devlet yeniden yükselmiş ve belirleyici rolüne yeniden kavuşmuştur. Diğer taraftan Covid-19 sürecinde kimi ulus devletler kendi egemenlik sahalarında daha etkin hale gelmişler, pek çok devlet ulusal sınırlarını pandemi dolayısıyla kapatmış, insan ve mal giriş çıkışlarını yasaklamış, kamu sağlığı ve güvenliği adına seyahat özgürlüğünü dahi kısıtlama noktasına gelmiştir (Valiyeva, 2020, s.392). Dolayısıyla liberal ülkelerde dahi toplum devlet otoritesine daha çok ihtiyaç duymaya başlamış, AB ülkelerinde dahi ulus üstü karar mekanizmaları geçici olarak da olsa askıya alınabilmektedir. Güçlü devlet ile sınırlı devlet ilkesi arasında kalan insan kalabalıkları küresel sağlık kriziyle birlikte tercihini güçlü devletten yana koymak durumunda kalmıştır.

Diğer taraftan ulus devletin konumuna ilişkin başka bir tartışma konusu ise ulus devletin küreselleşmeye rağmen halen iç ve dış politikada en başat aktör olup olmadığıdır. Pandemi sürecinde ulus devletler krizin aşılması noktasında uluslararası iş birliğinden çok ulusal iç dinamiklere yöneldiler. DSÖ vb. örgütler pandemi ile mücadele eden ülkelere lojistik ve teknik destekten ziyade tavsiye ve yönlendirme türünden destekler verebildiler. Pek çok ülke aşı teminini kendi ulusal bütçeleri nispetinde yapabildi. Bazı ülkeler ilaç vb. tıbbi malzeme ihracatını yasaklayarak kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılamaya yöneldi. Devlet dışı kurumlar ve ulus üstü aktörler bu süreçte etkin bir rol üstlenememiş oldular. Dolayısıyla ulus üstü veya ulus ötesi aktörlerin devlet egemenliğini geçersiz kıldığı yönündeki liberal teori de bu süreçten yaralı çıkmış bulunmaktadır. Ulus devletler bu süreçte uluslararası aktörlerin yardımlarından yararlanmamak hatta bunlardan vazgeçmek adına ulusal çaplı önlemler almak yönüne gitmişlerdir. Dolayısıyla salgınla birlikte ulus devletin geri döndüğü yönündeki açıklamalar çok da geçersiz sayılmamalıdır. Benzer şekilde ulus devletlerin kriz dönemlerinde daha fazla içe kapandıkları ve inisiyatif aldıkları daha çok olağan durumlarda uluslararası iş birliği ya da karşılıklı bağımlılık teorisine yöneldikleri de yabana atılmayacak bir tez olarak karşımızda durmaktadır. Neoliberalizmin küreselleşme sürecinde ulus devletleri, bireyleri ve toplumları kendi kaderlerini kontrol edemez hale getirdiği tezi ise tam da bu dönemde tartışmaya açılmaya başlanmıştır. Pandemi sürecinde refah ve sağlık politikalarının belirlenmesinde küresel aktörlerden çok devletlerin etkin rol alması belki de bu tezin de artıktan azından dönemsel olarak geçerliliğinin kalmadığını göstermektedir. Her ne kadar ulus devletler Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, Aşı ve Bağışıklama İçin Küresel İttifak (Global Alliance for Vaccination and Immunization-GAVI) gibi uluslararası kurumlar ve ulus aşırı grupların belirlediği yönerge ve yol haritasını ciddiye almak zorunda kalmışlarsa da karar alma süreçlerinde ve verdikleri mücadelede daha çok ulusal ihtiyaç ve beklentilerin öne çıktığı bir

hakikattir. Devletler bu süreçte güçlü bir sağlık altyapısına ve bilimsel araştırma kapasitesine sahip olup olmadıklarını sorgular hale gelmişlerdir. Bu altyapıdan mahrum bulunan ülkelerde devlet-toplum ilişkileri bozulmuş, krizle yeterince mücadele edemeyen hükümetler güven kaybına uğramışlardır. Örneğin İtalya’da ciddi bir tıbbi malzeme ve ilaç eksikliği hissedilmiş, Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler arasındaki uluslararası dayanışma boşluğu İtalya’yı pandemi sürecinde çaresiz bırakmıştır (Popescu, 2020). AB’nin etkin üyelerinden birisi olan İtalya’nın uzun yıllar boyunca bu ulus üstü yapılanmanın en azından sağlık altyapısını güçlendirmeye dönük desteklerinden yeterince yararlanamamış olması bir ulus devletin kriz sürecinde kendi kaderiyle baş başa bırakıldığının en büyük kanıtıdır. Öte yandan Almanya ve kimi İskandinav ülkelerinde devletin sağlık sistemi üzerindeki etkinliği sayesinde pandemi ile mücadelenin daha başarılı geçmiş olması da bir tesadüf değildir (Buck, 2020). Güçlü devlet kapasitesinin olduğu bu ülkeler diğerlerine oranla bu süreci daha sağlıklı bir şekilde yönetebilmişlerdir.

Küresel Pandemi ile Mücadelede Ulus Devletlerin Başarılarını Etkileyen Kriterler

Covid-19 salgını sonrasında, bu küresel krizle ulusal imkânlar nispetinde mücadele eden ulus devletlerin salgının etkilerini en aza indirmek ve vatandaşlarını korumak üzere geliştirdikleri belli başlı bazı refleksler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “güçlü devlet kapasitesini harekete geçirmek”, ikincisi “sağlık altyapısını güçlendirmek ya da gözden geçirmek”, üçüncüsü “bilimsel araştırma ve ar-ge altyapısını gözden geçirmek”, dördüncüsü “iyi yönetimi devreye sokma becerisi”, beşincisi “kriz yönetimi”, altıncısı “hükümete duyulan güven ve siyasal liderliğin pekiştirilmesi” olarak sıralanabilir (Miş, 2020, s.42). Bu kriterler aynı zamanda pandemi ile mücadelede ulusal hükümetlerin ya da ulus devletlerin başarılı olup olamayacaklarını belirleyen kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güçlü Devlet Kapasitesi

Devlet kapasitesi kavramı etrafında literatürde çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Buna göre devlet kapasitesi; çeşitli siyaset sahalarında topluma nüfuz etme ve alınan siyasi kararların fiilen uygulanması (Mann, 1984), devletin vergi toplama ve kaynak yaratma kapasitesi (Tilly,1992) devletin çeşitli alanlarda politika belirleme ve bu belirlenen politikaların sahaya indirilmesi/uygulanma düzeyi (Fukuyama, 2005), kamusal hizmetlerin daha önceden elde edilen maddi ve manevi kaynaklar çerçevesinde en rasyonel ve en verimli şekilde sunulması ya da kamusal hizmetlerle bu hizmetleri finanse eden kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesi (Börzel, 2002) gibi yaklaşımlar ışığında tanımlanabilmektedir.

Son tanımdan da anlaşılacağı üzere esasında devlet kapasitesi, devletin tek meşru güç kullanma tekeline sahip olmasıyla ilişkili bir durumdur. Ulusal sınırları içerisinde kaynak üretme ve bu kaynakları kamusal hizmetlerde kullanma yetkisine sahip olan devlet kamusal nitelikli hizmetlerin sunum süreçlerinde alacağı kararların uygulanmasına mâni teşkil eden durumlarda hukuki ve idari yaptırımında bulunma yetkisine sahiptir. Öyleyse güçlü devlet kapasitesi denildiğinde burada anlaşılması gereken hem devletin belli konularda karar alması hem de bu kararları sahada toplumun talep ve beklentilerini merkeze alarak uygulama kapasitesini kullanmasıdır.

Devleti otoriter bir yapı olarak gören anlayışa karşılık, müzakereci ve katılımcı anlayışı öne çeken yaklaşıma göre devlet karar alma süreçlerini yürütürken toplumdan bağımsız hareket edemez, toplumun ihtiyaçlarını ve beklentilerini de gözetir. Bu ihtiyaç ve beklentiler doğrultusunda demokratik katılım araçlarını da devreye sokarak kapasitesini kullanır. Bu görüşe uygun bir tanım olarak Börzel’in devlet kapasitesinin tanımlanmasında ortaya koyduğu yaklaşım şu şekildedir: Devlet kapasitesi, devletin hukuki bakımdan bağlayıcı kuralları uygulama, uygulatma, bu kararların uygulanmasını sağlayacak kaynakları yaratma, bu süreçte toplumsal kesimler ve sivil toplumla birlikte karar alma ve iş birliğine gitme ve kendisini

yönetimsel anlamda sürekli olarak yenilemesidir (Börzel, 2006, s.336). Bu anlamda devlet kapasitesi bir yönüyle politik kapasiteye diğer yönüyle ise idari kapasiteye dayanmaktadır. Devlet burada hem politik karar alma gücünü hem de aldığı kararları idari boyutta uygulama/uygulatma gücünü bir arada kullanmaktadır.

Buradan hareketle ulus devletlerin Covid-19'la mücadele süreçlerinde hem politik hem de idari kapasitelerini harekete geçirebildikleri oranda başarılı olabilecekleri söylenebilir. Toplumun salgın hastalıklar karşısında yenik düşmemesi ihtiyacı karşısında devlet çeşitli politik kararlar alarak bu kararların idari planda uygulanıp uygulanmadığını denetlemek durumundadır. Örneğin ulusal sağlık politikası oluştururken salgın hastalıklarla mücadele noktasında çeşitli kararlar alan devlet sağlık bakanlığı, sağlık politikaları kurulu gibi yetkili organları üzerinden sağlık hizmetlerinin etkin ve verimli yönetilip yönetilmediğini ölçmek, takip etmek ve gerekirse ilgili sahaya çeşitli müdahalelerde bulunmak durumundadır.

Sağlık Altyapısını Gözden Geçirmek/Geliştirmek

Covid-19 sürecinde ulus devletler küresel nitelikli bir kriz ya da pandemi karşısında yerel ya da ulusal ölçekte mücadele vermek durumunda kalmışlardır. İlaç ve aşı temini, hastane altyapısı, yatak kapasitesi, acil durum yönetimi, acil yardım ve müdahale, laboratuvar altyapısı, tıbbi personel, salgınla mücadele, sağlık krizi yönetimi gibi alanlarda kimi devletler bu süreçte sınıfta kalırken, bazı devletler ise başarılı olarak salgını yönetebilmişlerdir. Bununla birlikte, Çin gibi daha evvel herhangi bir pandemi ile mücadele etmiş devletler salgın karşısında daha hazırlıklı bir durumda bulunurken, daha evvel büyük çaplı bir sağlık krizi yönetmemiş kimi devletler ise Covid-19 sürecinde başarısız olmuşlardır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu noktada ulus devletlerin pandemi karşısında geliştirecekleri iki temel refleks karşımıza çıkmış bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sağlık altyapısının her boyutuyla geliştirilmesi ve gözden geçirilmesi, ikincisi ise halk sağlığı yönetimi ya da pandemi ile mücadele konusunda tecrübeli olup olunmadığının tespit edilmesidir. Tam da bu noktada sağlık altyapısı güçlü olup da pandemi ile mücadele konusunda herhangi bir tecrübesi olmayan ulus devletlerin Covid-19 sürecini yönetmekte başarısız kalabileceği ortaya çıkmaktadır. Tayvan, Singapur, Güney Kore gibi ülkeler sağlık altyapısı konusunda dünyanın çok gelişmiş ülkelerinden daha geri durumda olmalarına rağmen geçmiş yıllarda Sars gibi bir salgını yönetmiş olmanın verdiği mücadele bilinciyle Covid-19 karşısında daha başarılı olmuşlardır (Yılmaz ve Mutlu, 2020, s.1969). Öte yandan sağlık veya tıp alanında çok ileri düzeyde bilgi ve teknolojiye sahip olan ABD'de sağlık hizmetleri çok pahalı olduğundan 5700 civarında hastanenin bulunduğu ülkede vatandaşların sağlık hizmetlerine ulaşmasında büyük güçlükler çekilmiştir. Covid-19 sürecinde pek çok hasta ABD'nin hastane altyapısından yeterli düzeyde yararlanamamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Buradan da anlaşılıyor ki sağlık sektöründe bilgi ve teknoloji anlamında gelişmiş olmak salgınla mücadele konusunda gerekli kolaylığı sağlamamakta, sağlık tesislerinin ulaşılabilir olması büyük önem arz etmektedir. Sağlık sisteminin vatandaş odaklı çalıştırılması noktasında Türkiye'nin pandemiyle mücadelede ABD, İngiltere, Fransa İtalya ve İspanya, gibi gelişmiş ülkelere göre başarılı bir tablo ortaya koyduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelerin sağlık sistemlerinin yetersiz kalması ve temel sağlık malzemelerinin temininde güçlükler yaşamaları bunu ispatlamaktadır. Bu süreçte Türkiye'den gelişmiş ülkeler bile yardım talebinde bulunmuşlardır. Türkiye sağlık hizmetleri ve sağlık malzemesi konusunda tedarikçi ülke rolü üstlenmiştir. Bunda Türkiye'nin Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devletin, sosyal devlet olma vasfıyla, her çeşit sağlık hizmetini ücretsiz temin etme sorumluluğunu üstlenmiş olması vardır. Türkiye onlarca yıllık süreçte sağlık kurumları kurmuş ve sağlık personeli yetiştirme konusunda büyük çaba harcamıştır (Heper, 2007, s.409).

Bilimsel Araştırma ve Ar-Ge Altyapısını Gözden Geçirmek

Salgınla mücadelede ulus devletlerin başarı ya da başarısızlıklarını tayin edecek bir diğer önemli faktör, ülkelerin bilimsel araştırma altyapılarının güçlü olup olmadığıdır (Miş, 2020, s.42). Bilhassa salgını bertaraf edecek aşı, ilaç ve benzeri maddelerin geliştirilmesi, üretilmesi, benzer şekilde hastalığa sebebiyet veren virüslerin teşhis süreçlerinde ihtiyaç duyulacak test kitlerinin geliştirilmesi ve üretilmesi de bilimsel araştırma ve ar-ge altyapısı ile yakından ilişkilidir. Dünyada sayılı ülke aşı geliştirme konusunda atılım yapabilirken pek çok ülke aşı temininde dış kaynağa yönelmek durumunda kalmıştır. Pandemiyle birlikte Covid-19 aşuları, ABD, İngiltere, Avrupa, Çin, Rusya ve Hindistan'da geliştirildi ve üretildi (BBC, 2021). Üretilen bu aşular öncelikle üretici ülkelerdeki ihtiyaç için kullanıldığından bu ülkeler dışında kalan dünya aşıya ulaşmada ve aşığı kullanmada temin sorunu ya da gecikmeler yaşadılar. Dolayısıyla ülkelerin bilimsel araştırma kapasitelerinin güçlü olup olmadığı pandemiyle mücadelede belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Zira aşı ve ilaç üreten ülkeler bu geliştirme ve üretimlerini öncelikle kendi nüfuslarının ihtiyaçları için kullandıklarından dünyada pek çok ülke kendi aşısını kısa sürede geliştirip kendi halkının kullanımına sunamadığı için salgının kontrol altına alınmasında pasif durumda kalmışlardır. Bazı ülkelerde aşı üretimi patent verme yoluyla çözülmüş olsa da yeterli üretim altyapısına sahip olmayan ülkelerde aşı ihtiyacı halen ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. Türkiye’de Erciyes Üniversitesi (ERÜ) tarafından yürütülen aşı çalışmaları ise ülkemizin bilimsel ar-ge altyapısının umut verici gelişmelere sahne olacağı yolunda güçlü bir intiba uyandırmaktadır. ERÜ tarafından covid-19’a karşı geliştirilen ve Sağlık Bakanlığı ile Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) tarafından desteklenen ve Faz- 3 çalışmalarına devam edilen TURKOVAC, daha evvel Sinovac aşısı olmuş ve Covid-19’a yakalanmamış gönüllülere 3. doz olarak uygulanmaya başlanmıştır. Kayseri’de yürütülen çalışmalar neticesinde ismi TURKOVAC olarak belirlenen aşının yerli aşı geliştirme noktasında Türkiye’ye salgınla mücadele noktasında güçlü bir avantaj sağlaması beklenmektedir (Erciyes Üniversitesi, 2021).

İyi Yönetişim Becerisi

Kovid-19’la mücadele sürecinde ulus devletlerin başarı şansını artıracak yahut başarılı olup olmadıklarını belirleyecek bir diğer unsur ise devletin iyi yönetim süreçlerini salgınla mücadele süreçlerinde iyi yönetip yönetemediğidir. Bilindiği gibi yönetim yönetim kavramından farklı olup yönetsel karar alma aşamalarında toplumun ve devletin farklı katmanlarının yönetim yahut karar alma sürecine dâhil olması, kısacası birlikte yönetim fikrinin katılımcı yöntemlerle harekete geçirilmesidir. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünce (TODAİE) hazırlanan Kamu Yönetimi Sözlüğü isimli eserde yönetim, “*bir toplumsal-politik sistemdeki ilgili tüm aktörlerin ortak çabalarıyla elde edilen sonuçların oluşturduğu yapı ya da düzen*” olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2007, s.4). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise yönetimi “bir toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal işlerini kamu, özel sektör ve gönüllü sektörle ilişkiler bağlamında yürütmek için kullandığı değerler, politikalar ve kurumların oluşturduğu bir sistem” olarak açıklamaktadır (UNDP, 1997, s.2).

Tanımlardan da açıkça anlaşılacağı üzere devlet yönetiminde yönetim kavramı sadece kamu aktörlerinin değil sivil toplum örgütleri ve diğer unsurların da yönetsel süreçlere katılımını öngörmektedir. Kovid-19 süreciyle birlikte yönetimin daha da önem kazandığı, özellikle sağlık sektörünün süreci yönetmedeki başarısının yönetim yaklaşımının etkin bir şekilde uygulanmasına bağlı olduğu açıktır. Örneğin salgınla mücadelenin ana aktörü olan Sağlık Bakanlığı’nın sadece kendisine bağlı birimlerle değil ilaç tedarik eden şirketlerle, aşı üreten bilim merkezleri ve ilgili kuruluşlarla, tıbbi malzeme üreten firmalarla, üniversitelerle, sağlıkla ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla ve devletin diğer ilgili kuruluşlarıyla süreci yönetmesi gerekecektir. Hatta ulus üstü yapılar olarak bilinen DSÖ ve The Food and Drug Administration

(FDA) gibi kuruluşları da dikkate alması gerekecektir. Devletin ve toplumun çeşitli katmanlarının bu süreçte taleplerinin alınması, ihtiyaçlarının belirlenmesi, diğer kurumların, örneğin milyonlarca öğrencinin eğitim öğretim işlerini yöneten ve salgın sürecinde risk grubunda bulunan öğretmen ve öğrencilerin idaresinden sorumlu olan Milli Eğitim Bakanlığının da görüş ve düşüncelerinin alınması yahut sağlık konusunda bilgilendirilmeleri gerekecektir. Kovid-19 süreci de açıkça göstermiştir ki tek başına yönetim anlayışı özellikle kriz dönemlerinde neredeyse tamamen iflas etmiş, işe yaramaz hale gelmiştir. Öyleyse karşılıklı etkileşime dayalı bir yönetim anlayışının devlet yönetimi düzeyinde uygulanması büyük önem arz etmektedir.

Kriz Yönetimi

Devletlerin ya da toplumlar ister bir ekonomik krizle isterse bir sağlık krizi ya da bir afetle karşı karşıya kalsınlar neticede kriz karşısında bir şekilde pozisyon almaları ve krizin etkilerini asgariye indirecek tedbirleri almaları gerekmektedir. Çağımızda kriz yönetimi anlayışı aktif yönetim sisteminden daha çok proaktif yönetim süreçlerine evrilmiştir. Aktif yönetim sürecinde kriz ortaya çıktıktan sonra duruma müdahale etme anlayışı hâkimken, proaktif yönetim anlayışında ise henüz kriz ortaya çıkmadan evvel önleyici ve iyileştirici tedbir almak durumu söz konusudur. Daha evvel Sars, Mers gibi salgınları yöneten ülkeler ya da devletler salgın yönetimi, sağlık krizi yönetiminde daha tecrübeli olduklarından ve daha evvel bir salgınla yüzleştikleri için Covid-19 salgını sürecinden de başarılı çıkmışlardır. Salgın ortaya çıkmadan evvel sağlık sistemini ve sağlık altyapısını gözden geçiren ve olası bir salgına karşı hazırlık yapan devletler, yani proaktif davranan devletler (Çin, Güney Kore gibi) salgınla mücadelede daha başarılı olmuşlardır (Sağlık bakanlığı, 2020). Dolayısıyla gerek aşı üretiminde, gerek ar-ge altyapısında gerekse hastane olanakları noktasında muhtemel bir kriz karşısında direnç gösterebilen devletler salgını daha önceden öngörerek hazırlık yapabilen ve kriz yönetim süreçlerini sağlıklı bir şekilde yürüten devletler olmuşlardır.

Hükümete Duyulan Güven

Covid-19 sürecinde pek çok hükümet küresel sağlık krizi karşısında hazırlıksız yakalanmış, hazırlıksız yakalanmayanlar ise hızlı ve esnek hareket edemedikleri için başarısız duruma düşerek toplumun kendilerine duyduğu güveni sarsmışlardır. Özellikle güçlü devlet imajının öne çıktığı ABD, İngiltere, Fransa, İtalya gibi ülkelerde Kovid-19'u ağır geçiren hastaların bilhassa salgının başladığı dönemde hastane ve yatak bulamamaları, aşı ve ilaca yüksek maliyetlerle ulaşmaları yahut Kovid-19'un sosyal ve ekonomik sonuçlarını ağır şekilde yaşamaları/geçirmeleri sebebiyle bu ülkelerde hükümetlere olan güven düzeyi azalmıştır (Uchoa, 2021).

Küresel salgınla mücadelede yerel ve ulusal imkanlar yanında uluslararası olanaklardan da yararlanabilen, erken dönemde aşı ithal edebilen yahut kendisi üreten, ağır vaka durumundaki hastalarına hastane ve yatak olanakları sunabilen, salgının kontrol altına alınması için gerekli toplumsal ve sıhhi tedbirleri zamanında alan hükümetler yönettikleri halklar nezdinde güven tazelediler. Sadece hükümete olan güven anlamında değil siyasal liderliğe olan güven noktasında da başarılı olan ülkeler siyasal güven bunalımı yaşamadılar. Fransız araştırma kuruluşu Siyasi Bilimler Referans Merkezi tarafından, salgının birinci yılında Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'da yapılan bir anket, en çok Fransız halkının güveninin azaldığını, Almanların ise, sert önlemlere rağmen hükümete güvenmeye devam ettiklerini ortaya koydu (VOA, 2021).

Bu araştırmadan da anlaşılacağı üzere Fransa gibi güçlü bir ülkede dahi salgının yıkıcı etkileri yeterince bertaraf edilemediği için siyasal güven toplum nezdinde azalmış, Fransız Hükümeti oldukça yüksek dozda eleştirilmiştir.

Sonuç

Küreselleşmenin bütün etkileri ve sonuçlarıyla dünyayı çepeçevre kuşattığı son kırk yıllık zaman diliminde, ulus devletin yıprandığı ve egemenlik haklarını ulus üstü yapılara devrettiği yönündeki tartışmalar akademik çevreleri uzunca bir dönem meşgul etmiş, bu temel kabul üzerine yüzlerce çalışma yapılmıştır. Gerçekten de bilhassa ekonomik küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmeler insanlığın kaderini etkilemiş, bir ulus devlet çatısı altında yaşayan insan toplulukları yavaş yavaş bu ulus şemsiyesi altından çıkarak küresel networkların çizdiği istikamete doğru yürümeye başlamışlardır. Bu süreçte ulusal sınırlar büyük ölçüde anlamını yitirmiş, para, teknoloji, meta, mal, bilgi, kültür ve hammadde yeryüzünde sınır tanımaksızın hareket eder hale gelmiştir. Tabii olarak bu hareketliliğin devamının sağlanması için ulusal hükümetlerin sınırlayıcı, engelleyici, mobilizasyon karşıtı kapalı sistem anlayışlarının bertaraf edilmesi ve küreselleşmenin önünün açılması gerekiyordu.

Ancak Covid-19 küresel sağlık krizi sonrasında şu anlaşıldı ki yeryüzünün tamamını etkileme potansiyeli olan bir ekonomik kriz, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi bir doğal afet ya da Sars, Mers ve Kovid sürecinde yaşadığımız küresel sağlık krizi gibi büyük çaplı ve insanlığın kaderini etkileyecek sağlık krizleri söz konusu olduğunda ulus devletler ve yönettikleri insan kalabalıkları bu küresel krizler karşısında kendi kaderleriyle başbaşa kaldılar, adeta uluslararası camia ulusal ve bölgesel ihtiyaçlar karşısında pasif bir konuma düştü. Ulus devletler ya da ulusal hükümetler kendi yönetsel ve maddi kapasiteleri nispetinde küresel sağlık krizi ile mücadele etmek durumunda kaldılar. Kıta Avrupası da dâhil olmak üzere dünyanın pek çok yerinde ulus devletler geçici de olsa sınırlarını kapattılar, ilaç ve sağlık malzemesi ihracatını durdurdular, ulusal sınırları içerisinde küresel sisteme rağmen yerel ve bölgesel ölçekli tedbirler alarak pandemi ile mücadele etme cihetine gittiler. Tabii olarak bu durum ulus devletlerin tekrar eski yetkilerini geri aldığı şeklinde yorumlandı. Her ne kadar bu durumun geçici olduğu yönünde bazı tartışmalar yapılmış olsa da neticede bir küresel sağlık krizi karşısında her ulus kendi kabuğuna çekildi ve devletler kriz dönemini sağ salim atlatabilmek için sert tedbirler almak durumunda kaldılar.

Küresel sağlık krizi karşısında ulus devletlerin başarılı ya da başarısız olmalarını belirleyen temel belirleyiciler küresel düzenin kural ve ilkelerinden çok ulus devletlerin bizzat kendilerinin geliştirdiği çeşitli mücadele yöntemleri ya da reflekslere bağımlı hale geldi. Güçlü devlet kapasitesi, siyasal güven, kriz yönetimi, iyi yönetim, sağlık ve ar-ge altyapısının güçlü ya da zayıf olması gibi kriterler küresel çaplı pandemiyle mücadele sürecinde ulus devletleri meşgul eden kritik faktörler haline geldiler. Bütün bu sayılan alanlarda başarılı olan devletler Kovid salgını karşısında daha dirençli bir konuma geçerken pandemiye hazırlıksız yakalanan ve devlet kapasitesi güçlü olmayan ya da devlet kapasitesini harekete geçirmekte zorlanan devletler başarısız oldular. Tabii olarak pek çok ülkede siyasal yönetimlere olan güven duygusu azaldı ve kimi ulusal hükümetler krizi yönetme konusunda ideolojik yönelimlerine bakılmaksızın başarısızlıkla suçlanır hale geldiler.

Bundan sonraki süreçte ulusal siyasetlerin küresel pandemi karşısında ne türden refleksler geliştirecekleri, ulus devletlerin küresel ağlarla birlikte hareket edip etmeyeceği, pandemi sürecinde başarısız sayılan ülkelerde iktidar değişikliklerinin olup olmayacağı hem pandeminin gidişatı hem de dünya genelinde ortaya çıkacak yeni gelişmeler belirleyecektir. Post-Korona döneminde ulus devletin nereye konumlanacağı ise ayrı bir tartışma konusu olup buna dair öngörülerin pratik yaşamda ne ölçüde karşılık bulacağını ise zaman gösterecektir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. (2020), *The Post-COVID State. Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/onpoint/four-possible-trajectories-aftercovid19-daron-acemoglu-2020-06?barrier=accesspaylog>, Erişim Tarihi: 20.10.2021.
- Aktele M. (2003). Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi. Asil Yayınları.
- Balcı, A (2005), Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar ve Kamu Hizmet Sunumuna Etkileri, Kamu Yönetiminde ve Kamu Hizmetlerinde Kalite, (Der: Can Aktan ve Ulvi Saran), Hizmet İş Sendikası Yayınları.
- BBC. (2020), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56505586>, Erişim Tarihi: 1.11.2021.
- Börzel, T. A. (2002), “Non-State Actors and the Provision of Common Goods. Compliance with International Institutions. (ed) Héritier, Adrienn, Common Goods: Reinventing European and International Governance, Lanham, MD, pp. 155-178.
- Börzel, T. A. (2006), “‘Gutes Regieren’ ohne den Schatten der Hierarchie? Korruptionsbekämpfung im südlichen Kaukasus im Rahmen der EUNachbarschaftspolitik”, Teiprojekt B 2, www.sfbgovernance.de/teilprojekte/.../index.html, Erişim Tarihi: 03.04.2021.
- Buck, T. (2020), *Germany’s coronavirus anomaly: high infection rates but few deaths. Financial Times*, <https://www.ft.com/content/c0755b30-69bb-11ea-800d-da70cff6e4d3>, Erişim Tarihi: 28.10.2021.
- Diñer, Ö. Öner C (2003). Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim. Başbakanlık Yayını.
- DPT. (2007). Kamuda İyi Yönetişim, DPT Yayınları.
- Dursun D. (1998). Küreselleşme/Yerelleşme Paradoksu ve Siyasal Değerlerin Yeniden İnşası. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*. Sakarya Üniversitesi-İ.İ.B.F.-Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası. Erciyes Üniversitesi. (2021). <https://www.erciyes.edu.tr/tr/detay/turkovac-2-doz-sinovac-asisi-olmus-gonullulere-3-doz-olarak-uygulanmaya-baslandi/e61000f5-ef2f-ec11-8cd0-0050569e5e21>, Erişim Tarihi: 1.11.2021.
- Esgin, A. (2001). Ulus devlet ve küreselleşmeye ilişkin bazı tartışmalar. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2): 185-192.
- Fukuyama, F. (2005). Devlet İnşası. 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim, (Çev.) Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi.
- Güder, S. (2020). *Covid-19’un Uluslararası Sistem ve Türkiye Siyasetine Yansımaları*, <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/5C45F522F3784168ADCA825C6B4F349C>, Erişim Tarihi: 28.10.2021
- Hasanoğlu, M. (2002). Küreselleşmenin devlet yönetimine etkileri, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 434, 171-186.
- Heper, M. (2006). (Çev: Zeynep Mertoğlu) Türkiye Sözlüğü, Doğu Batı Yayınları.
- İmga, O&Ayhan U. (2020), Kovid-19 Salgını Sonrası Devlet, Demokrasi ve Güvenlik, Polis Akademisi Yayınları.
- MANN, M. (1984). The autonomous power of the state. UK: Blackwell
- Miş N. (2020). Covid 19’un Ulusal Siyasetlerin Geleceğine Etkisi, *Kriter Dergisi*, (Mayıs, 2020):41-43.
- Özdemir, S. (2004). Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti. İTO Yayınları No: (2004-69).
- Palabıyık, H. (2004). “Kamu yönetimi: sorunlar ve yeniden yapılanma gereği,” *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1-2): 37-50.
- Polat, D. Ş. (2019). Ulus-Devletin Değişen Doğası ve Ulusal Güvenliğin Dönüşümü, Tasam Yayınları.

- Popescu, N. (2020), *How the coronavirus threatens a geopolitical Europe*. *European Council On Foreign Relations*
https://www.ecfr.eu/article/commentary_how_the_coronavirus_threatens_a_geopolitical_europe
- Haass, R.N.&Litan, R.N. (1998). “Globalization and Its Discontents”, *Foreign Affairs*, (May/June).
- Sağlık Bakanlığı. (2020). *Amerika Birleşik Devletleri*.
<https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/SaglikBilgisi/USA> (Erişim:15.06.2020)
- Sağlık Bakanlığı. (2020). *Çin*. <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/SaglikBilgisi/CHI> (Erişim: 15.06.2020)
- Saran, U. (2007). *Küresel Değişim Dinamiklerinin Kamu Yönetimi Alanındaki Etkileri*, www.canaktan.org, Erişim Tarihi: 17.10.2007.
- Stiglitz, J. (2020), *Plagued by Trumpism, Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/plagued-by-trumpism>, Erişim Tarihi: 25.10.2021.
- Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990-1992*. UK: Blackwell.
- Uchoa, P. (2021). *Covid: Pandemiyle mücadelede neden bazı ülkeler başarılı, bazıları ise başarısız oldu?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55699746>, Erişim: 04.11.2021.
- UNDP. (1997) *Reconceptualising Governance*. Discussion Paper 2, New York: Management Development and Governance Division.
- Valiyeva, K. (2020). Covid-19 ile Ulus Devleti Yeniden Düşünmek. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar* (Covid19-Özel Ek): 390-403.
- VOA. (2021). “Salgın Avrupa’da Hükümetlere Güveni Azalttı”, <https://www.amerikaninsesi.com/a/salgin-avrupada-hukumetlere-guveni-azaltti-pandemi-corona/5789655.html>
- Yılmaz, A.Y.&Mutlu, İ. S. (2020). Salgın sonrası dünyada, küreselleşme ve ulus devlet tartışmaları, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1965-1976.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Neoliberalism and Dilemmas of Trade Unions in Turkey, 1980-2010

Neoliberalizm ve Türkiye’de Sendikaların Çıkmazları, 1980-2010

Deniz DİNÇ^{a*}

^a Asst. Prof. Dr., Fırat International University, Girne / KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
ORCID: 0000-0001-7894-0439

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Kasım 2021

Kabul tarihi: 21 Nisan 2022

Anahtar Kelimeler:

Neoliberalizm,

Küreselleşme,

Emek,

Sendikalar,

Emeğin segmentasyonu,

Sosyal hareket sendikacılığı

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 18, 2021

Accepted April 21, 2022

Keywords:

Neoliberalism,

Globalization,

Labour,

Trade unions,

Segmentation of labour,

Social movement unionization

ÖZ

Bu makale neoliberal dönüşümün ilk 30 yılında Türkiye’de emek hareketi ve sendikalaşmanın durumuna odaklanmaktadır. 1980’lerle başlayan Türkiye ekonomisinin neoliberal dönüşümü ithal ikameci sanayi döneminden kalan emeğin tüm kazanımlarını yaklaşık 30 yıl içinde tamamen ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla, bu çalışma neoliberal küreselleşmenin yarattığı emeğin segmentasyonu ve esnek üretimin sendikaların zayıflamasındaki başat neden olarak görmektedir. Neoliberalizmin ciddi anlamda işsizlik ürettiğini iddia eden bu makale ekonomik genişleme dönemlerinde bile emeğin yaşadığı ciddi zorluklara değinmektedir. 2000’li yıllardaki büyüme dönemlerinde bile Türkiye’de ciddi anlamda işsizlik artmış, emek güvencesizleştirilmiş ve çalışanların çalışma saatleri ciddi oranda artmıştır. Tarım politikalarına desteğin azalmasıyla birlikte tarımda çalışan nüfus işsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Örgütlü emeğin haklarını korumaya çalışan sendikaların üye sayıları ciddi ölçüde düşmüştür. Sendikalar varoluşsal bir krize girmiştir. Bu çalışma Sendikaların yaşadıkları sendikal krizden çıkması için enformel sektörde çalışan işçileri kapsayan bir stratejiye geçmeleri gerektiğini önermektedir. Bu makale Toplus hareket sendikacılığını, sendikaların yeniden yükselişe geçmeleri için bir alternatif olabileceğini önermektedir. Ancak bu süreç de kendi içinde zorluklar taşımaktadır.

ABSTRACT

This article focuses on the situation of labour movement and unionization in Turkey in the first 30 years of neoliberal transformation. The neoliberal transformation of the Turkish economy, which started in the 1980s, completely eliminated all the gains of the labour left over from the import substitution industry period in about 30 years. Therefore, this study sees the segmentation of labour created by neoliberal globalization and flexible production as the main reason for the weakening of unions. Claiming that neoliberalism produces serious unemployment, this article touches upon the serious difficulties faced by labour even during periods of economic expansion. Even during the growth periods in the 2000s, unemployment has increased significantly, labour has become insecure and the working hours of employees have increased significantly. With the decrease in support for agricultural policies, the population working in agriculture faced unemployment. The number of members of the unions that attempt to protect the rights of organized labour has dropped significantly. The unions have entered an existential crisis. This study suggests that unions should adopt a strategy that includes workers working in the informal sector in order to get out of the union crisis they are experiencing. This article recommends that Collective movement unionism can be an alternative for unions to rise again. However, this process has its own difficulties.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: deniz.dinc@firal.edu.tr

Introduction

Neoliberal transformation of the world resulted in the serious crisis of the trade unions. The membership and effects of the trade unions have been declining for more than four decades. The formal organizational structure of the trade unions could not stop the hegemony of the capital. Nevertheless, the entire crisis involves restoration and renovation opportunities. In this sense, the crisis of the trade unions argument may be revised as the crisis of the formal accumulation regime organizational style trade unions. The restoration of trade unions can achieve much more effective and radical status against the capital. This paper seeks to figure out the main reasons for the decline and dilemmas of the trade unions under the neoliberal transformation taking the case of Turkey into account between 1980 and 2010. This paper, which also to a large extent examines the first decade of the Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP (Justice and Development Party) rule, reveals economic success limits of the period between 2000 and 2010, which was supposedly labeled as economic growth and expansion. The research findings of this study show that there were serious unemployment and poverty problems even in the early years of the AKP rule. Moreover, there was a serious decline in trade union rights and unionization rates within this period. This study attempts to highlight the necessity of unified labour movements to struggle against the hegemony of the capital. The segmentation of the labour is one of the most significant cards of the capital to break the class solidarity. Hence, the paper mainly emphasizes this problem and attempts to seek solutions taking into account the case of Turkey.

The Trade union conditions in Turkey are consistent with the global neoliberal political economic world trend. Moreover, unionism in Turkey can be evaluated as much more complicated since labour market statistics and segmentation of labour and labour organizations prove that the conditions of labour in Turkey are much worse than in the OECD countries. Almost half of the economy is dominated by the informal sector in Turkey. Therefore, there is large segmentation between organized labour and non-organized ones. The segmented labour in Turkey can easily be abused by the right-wing populist discourses. Due to the neoliberal transformation of the economy there is a fragile solidarity among working class segments, which hinders the united struggle for labour rights. Therefore, to stop the wild capitalism attack against the labour in Turkey, there is a need for a radical transformation of the labour unions which aims to involve both formal and informal labour. If this transformation involves unification, resistance and solidarity taking the global perspectives into account since neoliberalism acts globally, the labour unions achieve important success.

Global Decline of Trade Unions: Structural Reasons of the Neoliberal Transformation

The Trade Unions lived their golden age from the end of the Second World War to the global economic crisis of the early 1970s. The reconciliation of Labour and capital can be traced back to the 1929 economic crisis. One of the main reasons for the 1929 economic crisis was overproduction and the lack of demand for commodities. To solve this overproduction crisis of capital Keynesian policies triggered the reconciliation between capital and labour. Hence, the rising status of trade unions is consistent with the Keynesian accumulation regime. Except for fascist regimes during the Second World War, the number of trade unions as well as their activities profoundly increased in the core countries until the beginning of the 1980s. In this context, trade unions became part of the capitalist paradigm; moreover, they legitimized and sustained the capitalist social relations. It can ostensibly seem weird, but indeed coherently with the former accumulation regime of capitalism, trade unions became one of the agents of the capitalist structure. Particularly, the Keynesian economic policies in the West were the kiss of life to capitalism. There are some arguments which claim that If Keynesian policies had not

reached the help of the sinking world system, capitalism could have disappeared (Hardt & Negri, 2003, pp. 23-53). Nevertheless, the gains of a social resistance to the market were manifested in various dimensions. In Polanyi's words, after 1914, the market was somehow not completely disembedded from social relations, but social relations had resistance and important gains to embed the market. The market was constantly expanding and society was showing reflexes to protect itself. In this sense, Keynesian policies can also be thought of as the acquisition of embedding the market in social relations (Polanyi, 1944). However, post-1945 world order of capitalism after three decades began to enter into crisis during 1970s. In other words, Keynesian Welfare state in the North and Developmental State in the South created new challenges for the capitalist system. The capitalist system while giving concessions to organized labour of the North and postcolonial states of the South achieved to keep state socialism or communism at bay after the Second World War (Radice, 2005, pp. 91-98). However, the economic and political problems that had accumulated seriously in three decades began to strain the system.

The golden era of Capitalism had been finished with low-profit rates and high inflation ratios in the second half of the 1970s. The Arab-Israeli war and the increase of petrol prices worsened the crisis of the Keynesian accumulation regime in the West and import-led developmental model in the underdeveloped world. Therefore, neoliberal policies which had indeed an intellectual background stems from the 1930s gained popularity. Hayek and Friedman were demonstrated as the golden intellectual figures that would stabilize the system. The Bretton Woods system set up to regulate international trade and finance was finally abandoned in favour of floating exchange rates in 1973”(Radice, 2005, p. 94). Privatization, financial liberation, deregulations remained the key concepts of the neoliberal policies which were initially implemented in Chile via the strong fist of the military regime to create a free market. The technocrats who were educated in Chicago University became the key figures in implementation of the neoliberal policies under the ultra-suppressive Pinochet regime (Öniş & Şenses, 2009, p. 713). Soon after the adaptation of Great Britain and the USA, neoliberalism expanded to the core countries. Everything was changed and reconciliation of labour and capital was broken. Thatcher one of the pioneer implementers of neoliberalism took the ‘iron lady’ nickname because of her hostile policies against the strikes and trade unions in England (Saad-Filho, 2005, p. 114). All the gains of labour in the 30 years after the Second World War were liquidated under the Reagan and Thatcher administrations (Levitt, 2009, p. 76). Washington Consensus provided global institutional support to enhance the hegemony of Neoliberal capitalism during the 1980s and 1990s. Washington Consensus reflected the convergence of three institutions located in Washington D.C. concerning the new economic policies in the post-Keynesian period. The World Bank, the International Monetary Fund (IMF) and the US Treasury Department provided neoliberal prescriptions which were based on neoclassical economic theory for poor countries. The neoliberal premises of Washington Consensus recommended that states should roll back and focus on three policy areas to provide the functioning of the market economy: defense against foreign aggression, provision of legal and economic infrastructure for the functioning of markets, and mediation between social groups in order to preserve and expand market relations (Saad-Filho, 2005, p. 114). Neoliberalism also requires fiscal and monetary policy discipline to control inflation and eliminate budget deficits. Public expenditure cuts and tax reforms were the two of the most important state tools to discipline the economy within the framework of the neoliberal logic. Furthermore, neoliberalism recommends devaluation of the foreign currency or exchange rates to facilitate foreign investment follows. The more crucial point directly related to our article is ‘flexibilisation’ of the labour market, supposedly in order to increase employment and labour productivity. As Alfredo Saad-Filho states that flexibilisation of the labour market includes:

“the simplification of hiring-and-firing regulations, the decentralisation of labour relations, the curtailment of trade union rights, the elimination of collective agreements and protective regulation, and the reduction of social security benefits (Ibid.).

The issue of sovereignty in the global era has also transformed dramatically. Though a global state still seems as a utopia, it is evident that nation states are an indispensable component of globalization, and the unequal development and expansion of capitalism continued on the basis of the nation states (Dinç, 2020, p. 99). Under these conditions the crisis of capitalism occurred as the crisis of trade unions as well. The change of information technologies and new transformation facilities accompanied the radical change of societies after the 1980s. In this sense, trade unions that adapted to the conditions of the former accumulation regime could not produce successful policies during the neoliberal transformation. Trade Unions gradually have been vanishing in the global level. The ratio of unionized workers has been marginalized for more than four decades (Mütevellioğlu & Işık, 2009, pp. 159-204). Aziz Çelik (2006) identifies neoliberal transformation as climate change in which the trade unions should adopt the new circumstances to reorganize themselves and resist the inequalities of the transformation.

The transformation of the neoliberal paradigm seems just like climate change which is much more structural and long-lasting than the daily change of weather conditions. Therefore, trade unions also need to change their former organizational paradigms (Ibid., p. 18).

Economic liberalization, flexible production and segmentation of labour can be considered as the main reasons for the decline of trade unions in the era of globalization. Indeed, these above-stated reasons are the sub-groups of globalization. Hence, to reveal the crisis of trade unions, this study will highlight the economic aspects of globalization closer. First of all ‘privatization’, has one of the significant impacts of the crisis of labour unions. For instance, unionization ratios in public sectors were generally superior to the private sector. Therefore, the immense privatization policies of neoliberalism undermined the ground of the labour unions on which they can flourish more comfortable.

Another important structural hardship is ‘the rise of the service sector’. Traditionally trade unions are overwhelmingly organized in the industrial sectors. However, the rising shift from industrial to service sectors also undermined the organizational base of trade unions. The table also reveals the shift in western European countries. This shift is not limited to the core countries. This is a trend encompassing underdeveloped or developing countries as well (Table 1: shows the change over time between industry and service sectors.). Atypical production also enhanced the deteriorated conditions of the trade unions. Subcontracting and outsourcing lead to the downsizing of firms. Therefore, it became difficult to organize union activities in small scale firms. Most of the small scale firms can easily run away from the formal market. Informal market and atypical production relations severely damaged the organizational capabilities of the labour organizations (Adaman, Buğra, & İnel, 2009, pp. 168-188). Adaman, Buğra, & İnel (2009) highlight the prevalent increase of atypical jobs in this context. What is significant is that, in the neoliberal era, informal market and atypical production are embedded in formal and typical production. Hence, the differentiation of them even became very complicated. As Adaman, Buğra, & İnel state:

What is worth noting is the increasing significance of atypical forms of employment. The transition from "Fordism" to "flexible production" has not only led to the replacement of full-time, permanent jobs with part-time, temporary ones but has also brought along a novel significance of informal employment. Notwithstanding the obvious difficulty of statistically assessing the size of the informal sector, available estimates indicate that we are far from dealing with a marginal phenomenon (Ibid.).

Table 1: The Changes of Employment between Industry and Service Sectors

Country	Industry 1967	Industry 1996	Service 1967	Service 1996
Austria	41	33	42	60
Belgium	44	27	50	70
Denmark	37	27	49	69
Finland	34	28	40	65
France	39	27	45	72
German	47	37	43	60
Italy	37	32	38	61
Norway	37	32	47	72

Source: *Jeremy Waddington and Reiner Hoffman, Trade Unions in Europe*. Brussels: ETUI

Unemployment is also another significant problem for trade unions. Neoliberalism could not achieve the economic growth rates of the former Keynesian accumulation regime (Harvey, 2006, pp. 145-158). Even in the economic expansion periods in neoliberalism unemployment rates could not be diminished. Hence, widespread unemployment entails threats to workers and trade unions since labour prices could easily be suppressed by the capital. Adaptation of flexible law regulations to ease the change of labour space in favour of capital also impoverishes the bargaining power of the trade unions. Formerly trade unions were organized on a national basis and the alteration of nation-state sovereignty via globalization paralyzed the bargaining power of the trade unions. Particularly, in the core countries, the companies threaten the trade unions by shifting the factories to third world countries. Hence, trade unions have one more dilemma in terms of national-international context. Micro nationalism is enhanced in the core countries, and the solidarity of labour movements is profoundly damaged by the flexible production processes.¹

The ideological hegemony of neoliberalism also obstructs the organizational space of trade unions. People are more individualistic and refrain from various kinds of decision processes. It seems that rational choice premises are inherited by most people, and atomistic individuals have been running for interest maximization. Therefore, the risks of trade union activities are engendered with the rising deviation from the trade unions. Finally, I should also emphasize the failure and diminish of the leftist movements throughout the world, particularly after the dissolution of the Soviet Union. In the era of the former accumulation regime, leftist movements were very powerful all around the world. The failure of Soviet-style state socialism also resulted retreat of the people from the radical leftist policies. In this sense, with the lack of political support, the bargaining power of labour against capital weakened.

Briefly, taking into account the structural reasons that engender the decline of the trade unions can be listed as follows: privatization, sectoral alteration, atypical production, rising unemployment, segmentation of labour, the change of labour space, neoliberal hegemony that promotes individualistic thinking and weak radical leftist opposition. In this context, the trade unions' reaction to the structural adversity is the defence of the gains of the Keynesian

¹ One of the examples of the core-periphery division within the trade union context is the article of Yıldırım Koç. However, his article neglects the solidarity and unification attempts of the labour movements both in the core and periphery countries. See the nationalist perspective at Koç, 2006, pp. 157-207.

accumulation regime. However, the defensive strategy could not achieve any success. The trade unions could not stop the centralization and concentration of the capital. Indeed, the defensive strategy could be seen to some extent beneficial in the short run. However, concerning the long run, meltdown of the trade unions has been continued. In this sense, trade unions should change their organizational strategies as soon as possible (Adaman, Buğra, & İnsel, pp. 168-188). The best defence is a good offence; the crisis of the trade unions could not be solved by trying to defend the former organizational structures of the trade unions. In fact, the crisis in itself has opportunities as well. Formerly trade unions were supplementary tools of the capitalist system, but now there is a base for revolutionary restoration of the trade unions. In this sense, the crisis has the seeds of opportunities to radicalize the labour movements (Beşeli, 2006, pp. 237-279). The weakest stomach of the trade unions nowadays are the segmentation of labour, the segmented labour paralyzes the labour solidarity, consistently, enhance the legitimization of the capital. Therefore, the primary target of the trade unions must be producing solutions on the issue of the segmentation of labour. In this sense, in the last section of the paper, I will discuss the possibilities of the revival of the labour organizations.

Labour Market, State and Trade Unions in Turkey after the 1980s

According to the World Bank reports the working-age population between 1980 and 2004 grew by 23 million people, however, the available job only reached 6 million jobs. Moreover, Turkey with a 44 per cent employment rate became the worst country concerning the employment ratios. Most of the countries have above 50 per cent employment rates, the EU-15 ratio even passes the 65 per cent ratio (World Bank Report, 2006, pp. 1-13). The World Bank labour market study mirrors the failure of the neoliberal policies as well. Educated people suffer from high unemployment rates in Turkey. “Unemployment is extremely high among educated young people, averaging 39 per cent for university graduates between 20-24 years old and 15 per cent for those ages 25-29” (Ibid.). Furthermore, Turkey also involves a large informal economy. The World Bank report estimates that one in three urban workers and three in four rural workers are not registered in social security institutions (Ibid.). The results are very severe and also can be seen as proof of the neoliberal policies which exercises against the interest of labour. There is an important overbalance between men and women as well. Women participation in the workforce merely equals below the level of half of the EU-15 countries. Buğra (2018, p. 9) based on OECD statistics highlights that there is an enormous difference between the female labour force participation rate in Turkey (33.6) and in the OECD overall (62.8). Working hour rates are also one of the worst of the world ratios in Turkey. 52 hours working hour ratios of Turkish workers prove how *rational* the neoliberal economic policies are.

Working hours in Turkey are the highest of any country for which data are available. High working hours suggest that severance requirements and favourable tax treatment of overtime work are discouraging the creation of new jobs. Firms find it more advantageous to use existing workers even by paying higher overtime rates rather than hiring new ones. In 2004, for example, if workers in Turkish manufacturing had worked 45 hours on average instead of 52, another 500,000 workers would have been needed (World Bank Report, 2006, pp. 1-13).

Coherently with the neoliberal agenda the World Bank recommends liberalizing labour regulations, particularly for severance and other hiring and firing regulations. According to World Bank, facilitating the severance requirements can provide more jobs for the young generations. Although late neoliberal stage policies of the World Bank sometimes refer to the worker rights, what is ironic is that the World Bank as an important agent of the neoliberal accumulation regime recommended Turkey to protect its workers. Like many countries, Turkey is implementing both approaches: protecting jobs and protecting workers. However the balance

is currently strongly biased towards protecting jobs, and the report recommends shifting towards protecting workers (Ibid.).

It is generally agreed that the Turkish economy has been undergoing neoliberal transformation since the IMF guided structural adjustment policies started in the 1980s. The historical background of all these macroeconomic developments points to neoliberalism with structural adjustment policies that started in 1980. The prior system before 1980s exhibited all characteristics of financial repression, including negative real interest rates and high liquidity and reserve requirements in Turkey. Before 1980s fiscal deficits were mostly financed by direct monetization through the Central Bank. Beginning in 1984 the foreign exchange regime was liberalized. Due to the full liberalization of capital account as well as full recognition of convertibility of lira in 1989, there has been a massive inflow of short term capital into the economy (Köse&Yeldan, 1998, p. 53). In other words, international speculative capital flows are principally responsible for the rise in real interest rates as well as currency appreciation. The Turkish economy, which could not get out of the instability, crisis, growth spiral during the post-1990 decade, had to face a serious external debt problem at the beginning of the 2000s. (Yeldan, 2004, p. 1) With the AKP years, external debt indicators in the 1990s increased exponentially. As Yeldan (2016, p. 11) highlights post-2003 period Turkey continued to specialize in low labour cost production and export based growth strategy. As for macroeconomic policy, the shift to speculative-led growth continued to grow stronger. Macroeconomics equaled to the monetary policy at the expense of fiscal policy. During the post-2001 period cheapened foreign exchange rate triggered an import boom. Still in this period or in the first decade of the AKP rule, decreasing inflation, rising unemployment, jobless growth and high interest rates became the main characteristics of the economy. High real interest rates during the 2000s, in fact resulted in restrictions in health, education, social infrastructure services. The IMF programme adopted after February 2001 banking crisis became the official targets of the both governments between 2002 and 2006 (Yeldan, 2016, p. 15). Table 2 shows targets of the IMF program during this period. The real and nominal interest rates shown in the Table 2 was one of the significant reasons of the jobless growth, which paralyzed the production based investments.

Table 2: Macroeconomic Targets of the post-2001 IMF Programme

IMF Targets	2002	2003	2004	2005	2006
GDP Real Growth rate	3.0	5.0	5.0	5.0	5.0
Public Sector Non-Interest Budget Balance/GDP (%)	6.5	6.5	6.5	6.5	6.3
Inflation Rate	35.0	20.0	12.0	8.0	5.0
Nominal Rate of Interest on Domestic Debt	69.6	46.0	32.4	27.4	23.9
Real Rate of Interest on Domestic Debt	25.6	21.7	18.2	18.0	18.0

Source: Erinç Yeldan and Burcu Ünüvar, *An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era, Research and Policy on Turkey*, vol. 1:1,p. 11.

Liquidation of Agricultural Policies in Turkey

One of the important dimensions of the Turkish labour market is the decrease in agricultural employment. The liquidation of agricultural policies has been fastened at the end of the 1990s. Especially, the World Bank and IMF policy directions insisted on reducing the state subsidies on agriculture. As a result of these policies, the employment ratios profoundly decreased. In 2007 the employment rates embodied as 26,4% agriculture, 19,8% Industry, 5,8% construction, and 48% service sector. On the other hand, the employment rates in 1999 were embodied as 40,2% agriculture, 17,2% industry and 42,7% service sector respectively (Mütevellioglu & Işık, 2009, pp. 159-204).

Oyan (2004, pp. 44-67) points out that Turkey was forced to remain the worst country in terms of agricultural subvention among the OECD countries. The social results were so destructive since the overwhelming population of Turkey was earning to live via agriculture and animal husbandry. Turkey as an important agricultural product exporter is converted to an importer country. At the beginning of the 2000s, the subsidies of agriculture were reaching 3% of the national income. However; this ratio dropped to under 1% in 2006. The IMF and the World Bank dictated direct assistance to the producers. However, direct assistance could cover only 35-40% of the loss of the producers (Ibid.). The dispossession and poverty of the producers entailed migrations to the urban areas. However, the dispossessed of agricultural population could not find employment opportunities in the urban areas as well. People began to seek employment opportunities in the informal market's insecure, temporary jobs. Needless to mention, even in the informal sector who can find jobs feel themselves lucky under the high unemployment conditions. As it was already stated the economic growth without employment as well as eradication of agriculture resulted in total social destruction. Mütevellioğlu and Işık (2009, p. 163-164) state that between the years of 1995-1999, 1 point increase in GDP provided 0,38 increase in employment. Conditions have even become worse in recent years. Between the years 1999-2003, the employment ratio dropped to the level of 0,30.

Briefly, concerning the recent financial boom in Turkey, the living conditions of the paid labourers and jobless people have not been changing because of the lack of job-creating. Labour force participation in the economy is very poor in Turkey, so obviously, the economic growth during the first decade of the 2000s did not produce employment. Additionally to the employment deficiencies, the liquidation of agriculture enhanced the dispossession and poverty in Turkey.

Labour Union Activities in Turkey after the 1980s

Trade Union activities in Turkey was historically subordinated to the state. Hence, in the framework of the policies of statism and populism, the trade unions were forced to be controlled by the state before the 1980s. Trade unions' functioning were always limited and precluded by the state through leaving them limited autonomy with the exception of 1919 whereby trade unions were already part of a deal between workers and employees. For instance, Turkey as a member of ILO (International Labour Organisation) approved the ILO convention 87, namely *Freedom of association and protection of the right to organize the convention*, 44 years later in 1992 (Çelik, 2006, pp. 17-74). The developmental and import substitution model policies engendered some gains in favour of trade unions without performing class struggle. As it was stated in the first part of the paper, coherently with the world trend, the Turkish state's approach to the trade unions was instrumental in a sense to legitimize and reproduce the system and the former accumulation regime. The late modernization heritage of Turkey strengthened this instrumental and subordinated position of the trade unions in Turkey.

With regard to the Military regime, trade unions encountered strict pressures. All the trade unions and strikes are banned by the junta authority. For instance, DİSK, Confederation of Progressive Trade Unions, was banned up to 1992. The military regime also abolished the ground of unionism via several labour law changes. In this context, Çelik points out The laws of 2821, 2822, which was prepared by the military regime, were not altered and they remained not fitting the standards of ILO and the EU currently. Moreover, the law of 4688, which remove the rights of collective contracts and strikes for public servants still being in force (Ibid.).

In 1989, the government of Anavatan Partisi, ANAP, (Motherland Party) weakened and lost local elections. The rising impoverishment of the years 1983 and 1989 caused rising worker activities. Spring protests of the workers followed by strikes and, out-strike legitimized worker

actions, between 1990 and 1991. The rising labour activities between 1989 and 1991 resulted in some law changes in favour of labour. Real prices of the workers also increased, however, after 1991, the labour movement constantly lost fronts (Koç, 2006, pp. 157-207). Public unionism also activated at the beginning of the 1990s, and finally, in 1995 KESK, Confederation of Public Employee's Trade Unions was founded. At this point, Özüğurlu claims that the spring demonstrations of the workers at the end of the 1980s and public workers activities, as well as more recently organized Labour Platform, were the pioneers of a unified trade union activity (Özüğurlu, 2009, pp. 159-204). Nevertheless, these three events also could not stop the decline of the trade unions in Turkey.

Although Turkey got the EU membership candidate status in 1999, the labour movement activities fastly continued to decline. In 2004, Turkey approved the superiority of international agreements with the change of article 90 of the constitution. Therefore, labour movements gained the ILO agreements card to play against the state. However, there is no significant endeavour to use this opportunity (Ibid.).

Beyond the use of ILO agreements, the right of the strike of the workers has constantly been violated despite the judiciary decisions. Çelik emphasizes that after the 2000s nine strikes were postponed with the excuse of national security and general health. The strikes were against the big capital groups and could have gained success. Constitution article number 54 gives the right to the governments to postpone the strikes with the justification of national security and public-general health. However, the AKP government even abuses this anti-democratic constitution article and postpones several kinds of strikes which is unrelated to the above-mentioned justifications. In the years between 1985 and 2000 47,534 workers, the annual average went on strikes, and the working days under strikes reached the annual average of 1,736,821. On the other hand, between 2001-2005 annual participation of workers in the strikes decreased to 1158 and the annual working days under strikes decreased to 37,233 (Çelik, 2006, 17-74).

Concerning the ratios of trade union memberships in Turkey, several disputed ratios could be seen. As for the ÇGSB (Ministry of Labour and Social Security) statistics the ratio of unionization even increased from %55.89 to %56.88 from 1984 to 2001, and the number of unionized workers also increased from 1,427,271 people to 2,580,927 in the same years. It is obviously seen that the statistics are inconsistent with the declining trend of trade unions. At this point, Mahiroğulları (2001, pp. 161-189) points out the number of deviations of the ÇGSB statistic. However, taking into account the corrected official number deviations of ÇGSB, the statistics are still very high in favour of trade unions. Therefore, Aziz Çelik claims that methodologically different kinds of approaches must be needed to understand the real position of trade unions (Çelik, 2004).

Çelik (2004) states that the methodology of ÇGSB in terms of statistics of trade unions have unique characteristics which are not accepted by ILO and other international standards. ÇGSB merely proportions the unionized worker numbers to the workers belonging to the SSK (Social Security Institution) Hence, the numbers are distorted in order to mask the opponent policies against the trade unions. Most of the unionized workers lack collective bargaining rights in Turkey. The number of workers with collective bargaining rights is under that of unionized workers. On the other hand, taking into account the OECD countries the number of workers with collective bargaining rights is much above the number of unionized workers. For instance, the unionization ratio in England is 34 per cent and the number of workers under the scope of collective bargaining is 47 per cent. The same ratios in France are 9 to 95 per cent, Germany 29 to 92, Italy 39 to 82, Netherlands 26 to 81, Sweden 91 to 89, Switzerland 27 to 50, Australia 35 to 80, the USA 16 to 18, and Japan 24 to 21 per cent respectively.

Briefly, there is a methodological contradiction in terms of membership and other related ratio statistics of labour organizations. ÇGSB statistics are evaluated suspiciously worldwide and not approved by the ILO. Aziz Çelik attempted to make another statistical analysis of membership numbers of the trade unions. In his research, Çelik used the number of workers under the scope of collective bargaining and reached an important decline regarding the membership status of the trade unions. Çelik (2004) claims that unionization of trade unions decreased 44.7% to 21.6% between 1985 and 2001.

Segmentation of Labour in Turkey

The research project which was conducted by Bosphorus University Social Policy Forum reveals the segmentation of the workers of Turkey. The project is conducted on the basis of questionnaires that are directed to the workers who are differentiated as *unionized, formal but not unionized, and informal*. There are important wage differences between unionized and the other workers. For instance, the average monthly net income of the unionized is 469, 9 euros. However; formal but non-unionized and informal workers earn 247, 3 and 223, 7 euros respectively in 2004 (Buğra, Adaman, & İnel, 2004).

Survey results also show that a larger percentage of unionized workers (17 per cent) receive in-kind or in cash support from their families in the village of origin than others (10 per cent), indicating, probably, the way reciprocity relations work with those who are less well-off, unable to help their relatives to any significant degree and therefore getting less in return compared to better-off workers. Unionized workers seem a privileged group in the labour force, and they do not want to lose their current jobs. On the other side, the informal workers seem to find a similar job more easily because their current job quality is already at the bottom of the labour market. The survey shows the unemployment experience for more than 6 months: unionized 39%, formal but not unionized 51% and informal 54,2%. As for the question 'finding a job in 3 months in case of unemployment' the ratios resulted in 84%, 70% and 55% respectively. Another fragmentation among the workers can be seen in the field of working hours. The average working hour of the unionized is 49 hours weekly. In the survey, formal but not unionized and informal are seen as 55 and 59 weekly hours respectively. Coherently 88% of unionized workers state that their wages are paid on time. As for formal but not unionized and informal the paying of the wages at the proper time decreases to 60 and 57 per cent respectively (Ibid.).

What is obvious from the research project is that levels of general life, as well as work satisfaction for unionized workers, are higher than those of remaining workers. In this context, Çelik emphasizes that rather than blue and white-collar workers, a new orange collar worker that symbolizes atypical, temporary, insecure working conditions has emerged. These new orange collar workers also symbolize the peripheral labour that works via subcontracting. The fragmented labour also produces hierarchies within the class. Even in some extreme cases, the high paid workers rent low-paid workers to do their jobs. Seat arrangements in the service vehicles remind the racist regimes via the differentiation of formal and informal workers' seats (Çelik, 2006, pp. 17-74).

Can Agents Break the Structural Obstacles?

As Munck (2002, p. 60) highlights the end of the cold war provides new possibilities to reach a new international which can be similar to the line of the first international in contend. As it was stated earlier the crisis of the trade unions is the crisis of the former organizational structure of the trade unions. I argue that If the trade unions renew their organizational structure they can rise quickly with a radical face. The former organizational structure of trade unions was narrow-interest base organizations that symbolize the industrial workers overwhelmingly.

However, this kind of organization could not fulfill the needs of the labour in the era of information technologies and flexibility of labour. The most mortal attack of the capital on the labour is the fragmentation of the working class. In the era of neoliberalism, dispossession and proletarianization are enhancing, on the other hand; the segmentation of the labour is also increasing as well. The highly segmented labour via the dominance of the informal market breaks the working-class solidarity. Hence, the working classes main aim must be the defence of the general interest of all the segments of the labour. Accordingly, I believe that Trade Unions should not operate by defending the rights of the relatively privileged groups. The unification strategy of the segmented labour must be the primary target of the labour organizations.

The trade unions should also give voice to the rights of the all exploited and suppressed beyond the scope of a class issue. For example, the trade unions can also defend the ethnic rights of minorities and religious groups on the basis of social, democratic citizenship rights (Özüğurlu, 2009, pp. 335-356). Therefore, the trade unions should be politicized and they should struggle for expanding and deepening of democracy. The lacking struggle for democracy can cause the damage of the class policies by the ethnic, religious and other super-structural issues as well. Therefore, instead of closing their eyes to the super-structural problems, the trade unions should adopt the voice of all the exploited and suppressed through combining them with the class policies. In this sense, Özüğurlu implies this combination or articulation by suggesting the politicized and unified class movement as the solution to the crisis of the trade unions (Ibid.).

It seems that this study caught the lion from its tail and diagnosed the mortal problems of the trade unions. Some significant points should be touched upon regarding the restoration of the labour unions. In this sense, democracy inside trade unions and transparency is an important dimension for the restructuration of the labour organizations. Former, industrial labour base trade unions were overwhelmingly organized in the public sector and also they were easily keen to be bureaucratized. The bureaucracy of the trade unions delegitimizes the trust of the public opinion against the trade unions (TÜSİAD, 1991). Hence, democracy and transparency must be indispensable dimensions of the new trade unions.

As Çelik (2004) emphasizes that former trade unions by organizing overwhelmingly in the public sectors lose their strength to adopt the more harsh unionization conditions of the private sector. Therefore, trade unions must be more radicalized to cope with the private sector. If the leadership of trade unions could not adopt the new policies the informal tactics, can be implemented to bypass the trade union bureaucracy. Akkaya (2006, pp. 209-235) reminds the Ludist movement as a radical heritage for the new restructuration of the trade unions. Indeed, the unification of trade unions has been materializing. Different kinds of confederations in the west were unified. ICFTU (International Confederation of Free Trade Unions) and WCL (World Confederation of Labour) abolished themselves and unified under ITUC (International Trade Union Confederation) (Çelik, 2006, pp. 17-74). Hence, one big trade union issue is materializing in the West. However, particularly in Turkey labour unions and confederations are highly segmented. The reunification strategies should be operated and infant attempts such as the Labour Platform must be strengthened if the trade unions want to gain success.

It is seen while capital is globalizing the trade unions could not be organized on national grounds. Labour movements should adopt the strategy of global attack-global resistance. Closing the eyes to the global issues could make the trade unions nationalist and narrow interest-based institutions. Therefore, as Adaman, Buğra and İnel (2009, p. 175) emphasize trade unions should not work for the membership expansion, instead they should renew their organizational structure radically to cope with the organized capital in the era of neoliberal policies despite the fact that there are legal constraints against the membership expansions of the trade unions.

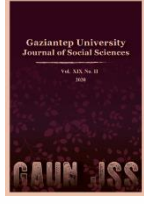
Conclusion

Unemployment and lack of available jobs particularly for young generations are serious deficiencies of the Turkish labour market. The neoliberal policies could not gain any success in terms of employment. Despite the fact that Turkish economic growth has been increased during 2000s, economic growth did not affect employment. The labour became much more fractionated as a result of neoliberal transformation. Hence, the bargaining power of the labour against the capital is very low. Trade Unions in Turkey attempts to defend their privileged rights. However, the defensive strategy is not enough to stop the eradication of the trade unions. In this sense, trade unions have several dilemmas. One of the main dilemmas is that whether to continue the defensive strategy and consent to the small defensive successes in the short run, and the other is that thinking the long run and swiftly initiating a radical organizational transformation. The defensive strategy sometimes can gain local success what is witnessed in TEKEL resistance. However, these local disconnected resistance strategies are not successful in the long run. The decline of trade unions is still continuing. Hence, a unified social movement unionization strategy should be implemented to change the ongoing decline of the trade unions. There are several examples in Latin America that can inspire Turkish Labour unionism. For instance, newly emerged agricultural product based trade unions could be combined with organized and non-organized workers. The labour Platform can be expanded with the involvement of all the segments of labour. If the trade unions do not only operate in the class reductionist direction, they can initiate a democracy struggle via articulating exploited and suppressed groups other than class dimensions. The legal constraints that prevent the union membership of atypical labour can be tried to be removed through various political campaigns. Briefly, a politicized and unified social movement unionism can easily change the world trend that goes against labour in the Turkish case as well.

References

- Adaman, F., Buğra, A. & İnsel A. (2009). Societal Context of Labor Union Strategy: The Case of Turkey, *Labor Studies Journal*, 34(2), 168-188. doi:10.1177/0160449X07309937
- Akkaya, Y. (2006). İşçi Hareketinin ve Örgütlenmenin İhmal Edilen Alanı veya Bir İmkan Olarak 'Enformel' Gruplar/Örgütler. In F. Sazak (Ed.), *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar* (pp. 209-235). Ankara: Epos.
- Beşeli, M. (2006). Sendikacılığın Sefaleti. In Sazak F. (Ed.) *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar* (pp. 237-279). Ankara: Epos.
- Buğra, A. (2018). Social Policy and Different Dimensions of Inequality in Turkey: A Historical Overview, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(4), 318-331.
- Buğra, A., Adaman F., & İnsel, A. (2004). Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye'de Sendikaların Değişen Rolü, *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*, İstanbul, available at: https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/1435226403_sendika_rapor%5B1%5D_0.pdf
- Çelik, A. (2004) Türkiye'de Sendika Üyeliği ve Sendikalaşma İstatistikleri, *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6(1).
- Retrieved From: <http://www.isguc.org/?p=article&id=211&cilt=6&sayi=2&yil=2004>
- Çelik, A. (2006). Yeni Sorun Alanları, Eğilimler ve Arayışlar: Sendikaların Yeni Dünyası, In F. Sazak (Ed.), *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar* (pp. 17-74). Ankara: Epos.
- Dinç, D. (2020). Na Beregu 'Imperii', Kriticheskiy Analiz Kontseptsii ot Hardta i Negri, *Polis: Politicheskie Issledovaniya*, 2, 92-108. (On the Shore of the Empire: A Critical Evaluation of Hardt and Negri Based on the Concepts of Imperialism and the People, *Polis: Political*

- Studies*, English Version,)Retrieved from: <https://www.politstudies.ru/en/article/5641>. doi:10.17976/jpps/2020.02.07
- Hardt, M. & Negri A. (2003). *Labor of Dionysus: A Critique of The State form*. Minnesota: Minnesota University Press.
- Harvey, David (2006). Neo-liberalism as Creative Destruction, *Swedish Society for Anthropology and Geography*, 88 (2), 145-158.
- Koç, Y. (2006). Türkiye’de Sendikacılık: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. In F. Sazak (Ed.), *Türkiye’de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar* (pp. 157-207). Ankara: Epos.
- Köse A., H. & Yeldan, E. (1988). Turkish Economy in the 1990s: An Assessment of Fiscal Policies, Labor Markets and Foreign Trade, *New Perspectives on Turkey*, 18(2), 51-78.
- Levitt, K., P. (2009). Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak Karl Polanyi. In F. Şenses (Ed.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar* (pp. 63-88). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mahiroğulları, A. (2001). Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 161-189.
- Mütevellioğlu N. & Işık S. (2009). Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm’’In N. Mütevellioğlu and S. Sönmez, (Eds.) *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (pp. 159-204). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Munck, R. (2002). *Globalisation and Labour*. London: Zed Books.
- Oyan, O. (2004). Tarımsal Politikalardan Politikasız Bir Tarıma Doğru. In N. Balkan and S. Savran (Eds.), *Neoliberalizmin Tahribatı* (pp. 44-67) İstanbul: Metis Yayınları.
- Öniş, Z. & Şenses, F. (2009). Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye’nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri. In F. Şenses (Ed.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar* (pp. 705-743). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özuğurlu, M. (2009). Türkiye’de Muhalefet Krizi: Ulusalçılık, Örgütlü Emek Hareketi ve Sol. In N. Mütevellioğlu and S. Sönmez, (Eds.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (pp. 335-356). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Radice, H. (2005). Neoliberal Globalization: Imperialism without Empires? In A. Saad-Filho and D. Johnston (Eds.) *Neoliberalism: A Critical Reader* (pp. 91-99). London: Pluto Press.
- Saad-Filho, A. (2005). From Washington to Post-Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development. In A. Saad-Filho and D. Johnston (Eds.) *Neoliberalism: A Critical Reader* (pp. 113-119). London: Pluto Press.
- World Bank. (2006). *Turkey: Labor Market Study*. Report No. 33254-TR, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region, World Bank.
- TÜSİAD. (1991). *Türk Toplumunun Değerleri*, İstanbul. Report retrieved from: <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9121-turk-toplumunun-degerleri>
- Waddington, J & Hoffman, R. (2000). *Trade Unions in Europe, Facing Challenges and Searching for Solutions*. Brussels: ETUI
- Yeldan, E. (2004). Türkiye Ekonomisi’nde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi, *Çalışma ve Toplum*, (1), 1-29.
- Yeldan, E. & Ünüvar, B. (2016). An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era, *Research and Policy on Turkey*, 1(1), 11-28.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Değişen Uluslararası Güvenlik Bağlamında Uzay Güvenliği ve Uzayda Silahsızlanma Çabaları

Disarmament in Space and The Control of The Weapons in The Context of Changing International Security

Arda ERCAN^{a*} Serap GÜRSEL^b

^a Doktor Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2813-8699

^b Öğretim Görevlisi Doktor, Kocaeli Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Kocaeli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7759-5351

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Aralık 2021

Kabul tarihi: 29 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Uzay,

Uzay güvenliği,

Silahsızlanma,

Uzay hukuku

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 29, 2021

Accepted March 29, 2022

Keywords:

Space,

Space security,

Disarmament,

Space law

ÖZ

Silahsızlanma ve silahları kontrol alma çabaları çok eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Özellikle Dünya Savaşları ve sonrasında yaşanan Soğuk Savaş süreci silahsızlanma çabalarını hızlandırmıştır. Savaş ve silah teknolojisinin gelişmesiyle birlikte ülkeler, savaşlardan kaçınmak için uluslararası sorunlarına silahsızlanma ve silah kontrolünü getirmeye başlamışlardır. Yeni silah teknolojileri ile silahsızlanma konusunda yeni bakış açıları ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. 1957'de başlayan uzay yarışı da bu tartışmalardan biri haline geldi. Uzayda silahsızlanma uluslararası alanda BM ile tartışılmış ve konuyla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bazıları başarıya ulaşmış olsa da uluslararası hukuk altyapısı tam olarak sağlanamamıştır. Ülkelerin yasal düzenlemeler ve uzay silahsızlanma konusundaki farklı görüşleri fikir birliğini engellemektedir. Uzay güvenliği kavramı, uzay yarışları ile birlikte ortaya çıkan kavramlardan biridir. Tamamen askeri uzay faaliyeti ile ilgili değil. Hem sivil hem de ticari uzay faaliyetini ve uzay silahlarını içerir. Uzay güvenliğini sağlamaya yönelik çeşitli çalışmalar bulunmakta ve bu çabalar içerisinde silahsızlanma düzenlemeleri de yer almaktadır. Silahsızlanma çabalarının yönü ve teknolojik ve siyasi gelişmeler ışığında nasıl şekilleneceği bu çalışmada önemli araştırma konularından biri olarak incelenmiştir.

ABSTRACT

Disarmament and the efforts to take control of arms date back to ancient times. Especially the World Wars and the Cold War process after it accelerated the disarmament efforts. With the development of war and weapon technology, countries have begun to bring disarmament and arms control to their international problems in order to avoid wars. With new weapon technologies, new perspectives and discussions have emerged on disarmament. The space race, which started in 1957, became one of these discussions. Disarmament in space has been discussed with the UN in the international arena and various regulations have been made on the subject. Although some of them have succeeded, the infrastructure of international law has not been fully established. Different views of countries on legislation and space disarmament hinder consensus. The concept of space safety is one of the concepts that emerged with the space races. It's not all about military space activity. It includes both civilian and commercial space activity and space weapons. There are various studies to ensure space security, and these efforts also include disarmament regulations. The direction of the disarmament efforts and how they will be shaped in the light of technological and political developments are examined as one of the important research topics in this study.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: Arda.ercan@kocaeli.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In space studies, which were shaped within the framework of the classical security approach and emerged for the first time during the Cold War; The concept of space security has been defined in parallel with the views of realism and neorealism. In this period, in which states are defined as the main actors of international relations and the number of actors directing international relations is limited, it is seen that space activities have become militarized in parallel with the understanding of military power. After the Cold War, the international community began to perceive the security understanding in a more complex way, and the content of space security changed with the emergence of both a new and critical security understanding.

Disarmament and arms control have been a security issue on the international agenda for many years. There are a large number of international studies and agreements that regulate the use, spread and possession of weapons. There are also a lot of disagreements and controversies about these works and agreements. However, space studies first emerged during the Cold War era. The space competition between the USA and the USSR was found to be dangerous in terms of international security and the space security policies of other states began to emerge under this threat perception. One of the most important security problems of the Cold War period, as defined in the discourse of the security dilemma of realism, is considered as mutual over-armament. It was feared that this development would endanger the future of humanity. In this direction, it was predicted that there would be an arms race in space between the USA and the USSR. Space studies continued after the Cold War, with varying content and actors. When international security approaches are examined during and after the Cold War, it is seen that the content of the concept of space security has changed in parallel with these approaches. The concept of international security is defined differently in different theories and approaches. It is defined as the mutual existence of states by preventing and even punishing the aggressors with the help of rules and regulations in the international order. According to Dedeoğlu, while the actors primarily use peaceful methods to ensure national and international security, if they can't get results, conflict methods are used. It is accepted that disarmament is among the peaceful methods, and it is foreseen that the actors will face conflicts in space if it is not successful.

In recent years, space-related studies have been added to the existing discussions and led opening a separate window. The first step was taken with the rocket developed by Germany in 1942, and the space race that started between the Soviet Union and the US in the 1950s, became the basis of the legal studies and also the main subjects of the countries. In the 1970s, the international community recognized the development of ASATs (Anti-Satellite Weapons Treaty) and therefore space weapons were brought into agenda. In 1977, the US and the USSR entered into a multi-year race on ASAT development and testing. Bilateral negotiations and arrangements took place in the process, but these arrangements only had offered limited regulation and provided protection only to certain types of satellites. A weapon technology currently used in space is not actively available. However, it remains unclear how it will be possible to sustain this situation in the future and what kind of environment will be created there. Countries with space capability and infrastructure and high space investments do not have common ideas about disarmament in space. Considering that developing countries will also have space capabilities in the near future, more countries would be expected to agree on disarmament and arms control in space. International working norms and regulations are being sought in cases where there is no common consensus (which is similar today between the US, CHINA and RUSSIA). The historical formation process of these studies and the differences in these issues will constitute the future of space studies. It is very important to be aware of the countries; perspectives in order to achieve an international consensus on the issue of space disarmament. Developments related to space disarmament are important to understand the countries, perspectives and the importance of international consensus.

In this research, regulations and their infrastructures related to disarmament, arms control and then the concept of space disarmament will be examined. Afterwards, the disarmament will be analysed in the legal arrangements related to space and also the perspectives of countries will be mentioned. The current situation and the future situation will be evaluated by highlighting the common points between the space capacities and perspectives of the countries.

Giriş

Klasik güvenlik yaklaşımı çerçevesinde şekillenen ve Soğuk Savaş döneminde ilk defa ortaya çıkmış uzay çalışmalarında; uzay güvenliği kavramı, realizm ve neorealizm görüşlerine paralel biçimde tanımlanmıştır. Uluslararası ilişkilerin ana aktörü olarak devletlerin tanımlandığı ve uluslararası ilişkilere yön veren aktörlerin sayısının sınırlı olduğu bu dönemde, askeri güç anlayışına paralel olarak uzay faaliyetlerinin askerileştiği görülmektedir. Soğuk Savaş sonrasında ise uluslararası toplum güvenlik anlayışını daha karmaşık şekilde algılamaya başlayarak hem yeni hem de eleştirel güvenlik anlayışının ortaya çıkışı ile uzay güvenliğinin de içeriği değişmiştir.

Silahlanma sorunları uluslararası gündemi uzun yıllardır meşgul eden ana güvenlik konularından kabul edilmektedir. Soğuk Savaş döneminde silahların kontrolü ve silahsızlanma anlaşmaları devletler arasında ve uluslararası ortamda yapılmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş yıllarında uzay faaliyetleri, ABD ve SSCB arasında en önemli rekabet alanlarından birisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, uzayda nükleer denemeler gerçekleştiren bu iki kutup lideri, diğer devletlerin de güvenlik kaygılarının artmasına yol açmıştır. Uzayda silahsızlanma ile ilgili çabalarda güvenlik kaygılarının yoğun olarak yaşandığı Soğuk Savaş döneminde hız kazanmıştır. 1970'lerde gelişen ASAT'lar (Anti-Satellite Weapons Treaty) da özellikle silahlanma korkusunu doğrular nitelikte bir gelişme olarak görülmüştür. Uluslararası uzay anlaşmaları Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmiş olsa da bu anlaşmalar sınırlı konularla ilgili ve yüzeysel düzenlemelerin ötesine geçememiştir.

Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreği itibarı ile uzaya yerleştirilmiş aktif bir silah teknolojisi bulunmamaktadır. Gelecekte de bu uzay silahsızlığı durumunun sürdürülmesi için ilgili devletlerin, kendi ulusal çıkarları çerçevesinde şekillenen görüşleri mevcuttur. Bu gelişmeler silahsızlanma ile ilgili uluslararası çabaları da etkilemektedir. Günümüze kadar sınırlı sayıda olan uzay aktörleri, gün geçtikçe artış göstermektedir. Bu nedenle aktör sayılarının sınırlı olduğu dönemde silahsızlanma ile ilgili düzenlemelerin yapılması durumunda, uzay sektörüne girecek olan aktörlerin durumlarını belirlemeleri de daha kolay olacaktır.

Araştırmada öncelikle uluslararası güvenlik kavramının Soğuk Savaş sırasında ve Soğuk Savaş sonrasında ortaya koyduğu değişimden ve uzay güvenliği kavramından bahsedilmiştir. Sonrasında ise uzayda silahsızlanma çabalarında uzay güvenliğinin belirleyici aktörleri olan ABD, Rusya, Çin, Kanada ve AB'nin bakış açıları incelenmiştir. Ardından uzay güvenliğinin sağlanması için önerilere yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Uluslararası Güvenlik Kavramının Değişimi ve Uzay Güvenliği Kavramı

Uzay çalışmaları ilk olarak Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkmıştır. ABD ve SSCB arasında yaşanan uzay rekabeti uluslararası güvenlik açısından tehlikeli bulunmuş ve diğer devletlerin uzay güvenliği politikaları bu tehdit algısı altında belirmeye başlamıştır. Soğuk Savaş döneminin en önemli güvenlik sorunlarından bir tanesi, realizmin güvenlik ikilemi söyleminde tanımlandığı gibi, karşılıklı aşırı silahlanma olarak kabul edilmektedir. Bu gelişmenin, insanlığın geleceğini tehlikeye atacağından endişe edilmiştir. Bu doğrultuda ABD ve SSCB arasında da uzayda silahlanma yarışı yaşanacağı öngörülmüştür. Uzay çalışmaları, Soğuk Savaş sonrasında da içeriği ve aktörleri değişerek devam etmiştir. Uluslararası güvenlik yaklaşımları, Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında incelendiğinde, uzay güvenliği kavramının içeriğinin de bu yaklaşımlara paralel olarak değiştiği görülmektedir.

Uluslararası güvenlik kavramı, farklı teori ve yaklaşımlarda farklı tanımlanmaktadır. Uluslararası düzen içerisinde, kural ve düzenlemeler yardımıyla saldırgan aktörleri önleme ve hatta cezalandırma yoluyla devletlerin karşılıklı olarak varlıklarını sürdürmesi olarak tanımlanmaktadır (Heywood, 2011, s. 46). Uluslararası güvenlik kavramının iki farklı bakış açısıyla değerlendirilmesi mümkündür. İlk olarak, realizmin temel aktörü olan devletlerin

uluslararası sistem içindeki güvenlikleri, uluslararası güvenlik kavramı kapsamında değerlendirilmektedir. Diğer bakış açısına göre ise kavram, sistemin bütününe güvenliği anlamına gelmektedir. Ulus devletlerin varlıklarını sürdürmeleriyle ilgili sorunlar hem ulusal hem de uluslararası güvenlik sorunu olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik sorunları da iç içe geçmiş durumdadır (Dedeoğlu, 2014, s. 59-66). Aynı bakış açısı uzay güvenliği anlayışı için de geçerlidir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde uzay varlıklarına sahip temel aktörler, uzay güvenliği konusunu ulusal güvenlik meselesi saymayı tercih ederken, uzayı bu dönemde aktif olarak kullanamayan aktörler ise uluslararası güvenlik meselesi olarak kabul etmişlerdir.

Aktörler ulusal ve uluslararası anlamda güvenliği sağlamak için öncelikle barışçıl yöntemleri kullanırken, bunlardan sonuç alamazlarsa çatışmacı yöntemler kullanılmaktadır (Dedeoğlu, 2014, s. 118-126). Silahsızlanmanın, barışçıl yöntemler arasında yer aldığı kabul edilmektedir ve başarıya ulaşamaması halinde, aktörlerin uzayda çatışmalarla karşılaşacağı öngörülmektedir.

İlk silahsızlanma girişimleri, 1918-1955 yılları arasında, güvenlik çalışmaları içerisinde yer almaktadır. Bu dönemde uluslararası ilişkiler ile güvenlik çalışmaları birlikte değerlendirilmektedir. Bu yıllarda güvenlik çalışmalarına silahsızlanma ile uluslararası örgütlerin ve demokrasinin yaygınlaştırılması damga vurmuştur.

Güvenlikte altın çağ olarak değerlendirilen 1955-1985 arası dönemde ise nükleer savaş, silahların kontrolü ve sınırlı savaş kavramları öne çıkmıştır. Güvenlik çalışmaları da uluslararası ilişkilerden ayrı bir alt çalışma dalı haline gelmiştir. Bir ikilem yaratmakla birlikte, uzunca bir dönem askeri güç, temel güvenlik sağlayıcı olarak görülmüştür. Bu dönemde uzay güvenliğinin de uzayda askeri güç kazanarak sağlanacağı savunulmaktadır. Güvenlik, bu dönemde devlet merkezlidir ve uzayda da temel aktörler tıpkı diğer tüm alanlarda olduğu gibi devletlerdir (özellikle ABD ve SSCB).

Güvenlik anlayışının değişiklik gösterdiği üçüncü dönem ise 1985-1995 yılları arası dönemdir. Ortak güvenlik düşüncesinin geliştiği bu dönemde uzay güvenliği konularında da iş birlikleri yoğun olarak görülmüştür. Soğuk Savaş'ın bitişi, güvenlik çalışmalarında son dönemi beraberinde getirmiştir. Bu döneme "eleştirel güvenlik çalışmaları dönemi" adı verilmektedir. Bu dönemde realizmin devlet temelli güç ve güvenlik kaygılarının yerini, post-pozitivist metodolojik yaklaşım geçmiştir. Böylece güvenikleştirme (securization) kavramı önem kazanmıştır (Bakan, 2007, s. 35-41). Uzay güvenliğinin konusunda da kavramın kapsamı genişletilerek, uzay enkazı ve uzayda durum farkındalığı gibi konular eklenmiş, böylece uzay alanı da güvenikleştirilerek, kapsamlı olarak ele alınmıştır.

Uzay güvenliğini sağlamanın temel yöntemi olarak kabul edilen silahsızlanma anlaşmaları, aktörler arasında en çok tartışmaya yol açan ve uzlaşmanın güçlüğüyle sağlandığı yöntem olarak kabul edilmektedir. Aktörlerin hepsi aynı ve eşit uzay silahı teknolojisine sahip değildir. Bu nedenle uzay teknolojisinde geride kabul edilen devletler, silahsızlanma anlaşmalarını konusunda daha fazla isteklidir. Uzayda silahsızlanma anlaşmaları çabalarında Rusya ve Çin'in sahip olmadıkları uzay silahları için daha fazla çaba göstermesi ve bu teknolojiye sahip ABD'nin bu çabaların karşısında isteksiz bir tutum sergilemesi, bu görüşe göre oldukça mantıklıdır (Mutschler, 2015, s. 49).

Klasik uluslararası güvenlik yaklaşımına göre uzay güvenliği

Klasik güvenlik ikilemi, Realizm ve Neorealizm teorilerinin bakış açısıyla oluşturulmuştur. Soğuk Savaş döneminde uzay güvenliği anlayışının da klasik güvenlik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir.

Klasik güvenlik yaklaşımına göre temel aktörler devletlerdir ve devletler askeri güç geliştirerek güvenliklerini sağlamaktadır. Önemli olan uluslararası güvenlik yerine ulusal güvenlidir. Ulusal güvenliği sağlamak adına silahlanmak mümkündür. İkinci Dünya Savaşından sonra oluşan uluslararası ortamdaki güvenlik anlayışı, Soğuk Savaş döneminde önem kazanmıştır ve realist teori tarafından oluşturulmuştur. Realizm teorisiyle uzay güvenliği değerlendirildiğinde, Soğuk Savaş döneminde aktörlerin ilişkileri daha iyi anlaşılabilir. Realizmdeki “sürekli güvensizlik ortamı” tanımı ve “güvende olmama durumu” uluslararası ilişkilerin teoriye göre temel aktörü olan devletin, ulusal politikalarını belirlemektedir (Üçüksolak, 2012,s.203). Uzay güvenliği konusunda da Soğuk Savaş yıllarında; ABD ve SSCB’nin birbirlerine güvenmediği ve güvende olduklarını hissetmediği görülmektedir. Bu güvensizlik algısı ise, silahlanma çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Aktif olarak uzaya silah yerleşmiş olsa da, silah teknolojisi geliştirme çabaları yoğun olarak devam etmiştir.

Realist teoriye göre devletler “kendi kendine yardım” (self-help) etmek zorunda kalmaktadır. Bu yalnızlık hali, devletleri askeri güçlerini maksimize etmeye yönlendirir ve iş birliklerini tercih etmekten kaçınmalarına yol açar. Güçlerini üst düzeye getiremeyen devletler ise, sistemden atılmaktadırlar (Wendt, 1992, s.392). 1967 yılındaki Dış Uzay Anlaşmasına (OST, Outer Space Treaty) kadar askerileştirilmiş olan uzay ortamının bu tarihten itibaren yalnızca barışçıl amaçlarla kullanılacağı kabul edilmiştir. Yine de devletler uzay silahı kullanılmadığı sürece, askeri destek gücü olarak uzayı kullanmanın barışçıl amaçlarla olduğunu kabul etmektedir. Soğuk Savaş döneminde uzay güvenliği, devletlerin bu ulusal bakış açıları doğrultusunda, ulusal güvenlik tanımı içinde değerlendirildiğinden, uluslararası çabalar önemsizdir.

Neorealist yaklaşımın, özellikle 1970’lerden sonra klasik güvenlik yaklaşımına büyük katkıları olmuştur. Özellikle güvenlik ikilemi (security dilemma) kavramı, Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB arasındaki ilişkileri açıklayan en önemli kavramdır. Bu dönemde bir aktörün mutlak güvenliği diğerinin mutlak güvensizliği anlamına gelmektedir. Bu durumda güvensizlik sarmalı ortaya çıkmaktadır. Buna göre uluslararası ilişkiler kavramı sıfır toplamlı bir oyundur (Sandıklı ve Emeklier, 2011, s.8-9). Uzay güvenliğine ABD ve SSCB’nin bakışı Soğuk Savaş döneminde bu doğrultudadır. Güvensizlik sarmalına girmiş bu iki devlet uzay rekabetinin tırmanmasına ve iş birliğinin minimum seviyede kalmasına neden olmuştur.

Neorealizme göre ise, hegemonya mücadelesi uluslararası ilişkilerde en önemli süreç olarak kabul edilmektedir. Egemen olan devletler bu hakimiyetini sürdürmek istemektedir. Bunu ise sadece askeri güçle yapamaz, ekonomik gücü de olmalıdır (Sancak, 2013, s.123-127). Dolman’ın (2002) ABD’nin uzayda egemen olduğu ve bu hakimiyetini kabul etmek istememesi ile ilgili teorisi bu kapsamda değerlendirilebilir.

Yeni güvenlik anlayışına göre uzay güvenliği

Soğuk Savaş’ın bitişi ve ardından yaşanan 11 Eylül olayları nedeniyle ulusal ve uluslararası güvenlik kavramları dönüşüm geçirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde karmaşıklaşan, aktör sayısı artan ve çeşitlenen uluslararası ortamda güvenliğe yönelik tehditler artmış ve önceki döneme oranla olabilecekleri tahmin etmek daha zor hale gelmiştir (Snyder, 2000, s.1-15).

Yeni güvenlik anlayışı, birçok teoriden yola çıkılarak çeşitli bakış açılarına sahip olmuştur. Liberalizm kuramına göre, iş birliği odaklı bir güvenlik anlayışı mevcuttur ve örgütlenme süreci olarak görülmektedir (Dedeoğlu, 2014, s.54). Liberal görüşte uluslararası sistemdeki ilişkiler, sıfır toplamlı bir oyun olarak kabul edilmemektedir. Aktörlerin iş birliğine yönelmesi gerektiği ve işbirliği sağlanırsa kazançlı çıkacakları varsayılmaktadır (Viotti ve Kauppi, 2012, s.161-162). Bu teoriye göre, uzay güvenliğinde uluslararası hukuk oluşturma

çabaları başlamış ve kolektif güvenlik oluşturulmaya başlanmıştır. Böylece eşit koşullara sahip olmayan devletler arasında rekabete dayalı çatışmacı bir tutum yerine işbirliği modeli getirilirse; uzay güvenliği alanında Soğuk Savaş yıllarında yaşanan ikilem tekrar etmeyecektir.

Fonksiyonalistlere göre ise, devletler arasındaki sorunları çözenin temel yolu karşılıklı bağımlılık ortaya çıkması ve çeşitli alanlarda gerçekleşen işbirliğinin güven duygusu yaratması sonucunda oluşan ortak kimlik anlayışıdır. Bir alanda gelişen güven duygusu “spill over”(yayılma) kavramı ile diğer alanlara da yayılacağını ve devletler arası işbirliklerini geliştireceklerini varsaymaktadır (Sandıklı ve Emeklier, 2012,s.16-17). Bu teori kapsamında ABD ve SSCB'nin bilim akademilerinin, Soğuk Savaş sırasında gerçekleştirdikleri iş birliklerinin, Dış Uzay Anlaşmasının imzalanmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Uluslararası sistemde, devletlerden farklı aktörlerin de bulunabileceğini kabul eden ve bu nedenle sorunların karmaşıklaştığını ve sistemin çok boyutlu hale geldiğini ele alan plüralist ve transnasyonalist kuramlara göre, uluslararası güvenlik konusunun başka bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekmektedir (Taylor ve Russett, 2020, s.17-24). 2001 yılı sonrasında uzay faaliyetlerine başlayan devlet dışı girişimler yeni aktörler olarak uluslararası sistemin içerisinde yer almaya başlamıştır. Ayrıca, yeni devletler de uzay faaliyetlerini artırmış ve güvenlik konularında söz sahibi olmuştur. Artık güvenlik sorunlarını sadece devletlerin bakış açılarıyla çözmek olanaksız hale gelmiştir. Uzay güvenliği konusu, devlet sınırlarını aşan bir meseledir ve aktörler arasındaki etkileşime göre şekillenmektedir.

Uluslararası sistemde, emperyalist devletler arasındaki çatışmaya vurgu yapan Marksist yaklaşıma göre güvenlik, ulusal boyutta düşünülemediği için, evrensel bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Ekonomi eksensli bir güvenlik bakış açısı olan Neo-Marksistler ise, sistem içindeki bağımlılığı kabul ederken karşılıklı bağımlılığı reddederler. Kapitalist sistemin kendisi güvensizlik sarmalının temel sebebidir. Ekonomik güvenlik temelinde uluslararası güvenlik şekillenmektedir (Dedeoğlu, 2014, s.49-50). Uzay çalışmalarının da aslında, ekonomik gücü yüksek olan aktörler arasında (devletler ve girişimciler) süregelmesi, uzay güvenliğinin de sayılı hegemon güçler arasında tartışılmasının nedenini ortaya koymaktadır. Sistem içindeki aktörler, uzay varlıklarını korumak için birbirlerine bağımlıdırlar. Uzayda güvenliğin sağlanması aynı zamanda ekonomik çıkarlarını da korumaktadır.

Eleştirel kuramda yer alan Kopenhag Okulu'nun 1990'larda geliştirdiği kapsamlı güvenlik anlayışı (comprehensive security) ise, yeni güvenlik algısının odak noktası haline gelmiştir. Kopenhag Okulu'na göre, güvenliğin siyasal, askeri, ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. Tüm bu güvenlik türleri birbiriyle bağlantılıdır. Weaver'in güvenikleştirme kavramı, Kopenhag Okulu'nun görüşlerinde önemli yer tutmaktadır. Weaver'a göre, güvenlik kavramına bağlantılı konular da tartışıldıkça, güvenlik sorunları içinde yer almaya başlayacak ve aktörlerin dikkatleri bu yöne kayacaktır. Güvenikleştirme kavramıyla birlikte “güvenlik dışılaştırma” (desecurization) kavramı da ortaya çıkmıştır (Weaver, 2008, s.171). Uzay güvenliği literatürünün; siyasal, ekonomik, toplumsal, askeri ve çevresel olarak tanımlanması mümkündür. Ayrıca uzay güvenliği Soğuk Savaş döneminde yüksek düzeyde güvenikleştirilmiş ve dönem sonunda da güvenlik dışılaştırılmıştır.

Uzayda Silahsızlanma Çabalarında Aktörlerin Görüşleri

Uzay güvenliği kavramının, aktörler tarafından ulusal politikaları doğrultusunda farklı tanımlanmasını görmek olağandır. Fakat uzay güvenliği deyince temelde uzay varlıklarının güvenliği ve uzaydan yapılan saldırılar akla gelmektedir. Uzay varlıklarının güvenliğinde de, uzaydan saldırılarda da en önemli unsur uzayda silahlanmadır. Uzayda silahlanma henüz gerçekleşmemiş olsa da, aktörler tarafından hem teknoloji geliştirme sürdürüldüğünden hem de

sivil amaçlı uzay varlıklarıyla da saldırı gerçekleştirme imkanı bulunduğundan, uluslararası güvenliğin önemli bir konusu haline gelmiştir. 1950'lerden itibaren tartışılmasına rağmen, uluslararası platformda, bu konuda aktörlerin en azından çoğunu tatmin eden, uluslararası bir çözüme halihazırda ulaşamamıştır. Uzayda temel aktörler gün geçtikçe artmakla birlikte, görüş farklılıkları yaşayan ve uluslararası hukuka etkileri açısından önemli teşkil eden aktörler; ABD, Rusya, Çin, Kanada ve AB'dir.

Uzay güvenliği kavramı, uzaya güvenli ve sürdürülebilir bir erişim sağlayarak, uzayda yaşanabilecek tehditlerden ve uzay ortamından korunmak olarak tanımlanmaktadır. Uzay endüstrisi, uzayda güvenlik sağlanarak geliştirilebilecektir (Reuter ve Pannu, 2013, s.281-282). Uzay güvenliğinin üç temel başlık altında incelenmesi mümkündür. Bunlar; Uzayda silahlanma, uzay farkındalığı (enkaz sorunu) ve uyduların çift amaçlı kullanımınıdır.

Uzay silahları, uzay çalışmalarının başlangıcından itibaren uluslararası sistem içerisinde en çok endişe yaratan tehdit türü olmuştur. Uzayın askeri amaçlarla kullanımı da en saldırgan yoldur. Uzay varlıklarıyla sürdürülebilir şekilde uzayı kullanmak isteyen aktörler, uzay silahlarıyla ilgili uluslararası hukukta iki farklı düzenleme türü önermişlerdir. Bunlardan biri silahsızlanma düzenlemeleriyle diğeri de silahların kontrol edilmesini temel alan düzenlemelerdir. Uzaya yerleştirilmiş herhangi bir silahın varlığı günümüzde kanıtlanamadığından, silahların sayısının sınırlandırılması düzenlemelerine ihtiyaç bulunmamaktadır. Uzayda silahlanmayla ilgili farklı aktörlerinin çeşitli düzenleme yaratma çabaları ve/veya düzenlemelere farklı tepkileri bulunmaktadır. Uluslararası uzay hukukunda uzay silahlanmasıyla ilgili farklı görüşleri bulunan temel aktörler; ABD, Rusya, Çin, AB ve Kanada'dır.

Amerika Birleşik Devletleri

ABD, Soğuk Savaş döneminde rekabet eden iki önemli aktörden bir tanesidir. 3945 uydu ile dünya yörüngesinde en fazla uydusu olan aktördür(n2yo.com). Bu nedenle silahsızlanma çabalarında ciddi etkisi olmuştur. Bu etkinin genellikle silahsızlanma çabaları adına olumsuz geliştiğini söylemek yerinde olacaktır. Çünkü, ABD öncelikle uzay güvenliği konularından uzayda farkındalık, yani uzay enkazı sorununu önemli bulmaktadır. Bunun nedeni, muhtemelen yürüttüğü uzayda savunma ve saldırı sistemi projeleri nedeniyle silahsızlanma anlaşmalarını imzalamak istememesidir. Uzay savunma sistemleri, ABD tarafından 1970'li yıllardan itibaren geliştirilmeye çalışılmaktadır ve bu projelere yıllardır devasa bütçeler ayrılmıştır.2022 yılında uzay gücü ayrılan bütçe 17,4 milyar dolar olacaktır(spaceforce.mil). Başkanların prestij projeleri olarak görülen bu projelerden, ABD'nin vazgeçmesi mümkün görülmemektedir.

ABD, Soğuk Savaş döneminde uzayda nükleer silah denemeleri gerçekleştirmiştir. Uzayda zarar yaratabilecek silah türlerinden biri olan ASAT'ları (Anti-Satellite Weapon) deneyen dört devletten biridir (UNIDIR, 2012, s.7-8). Bu nedenle uzay enkazının, uzay silahlarından daha önemli olduğunu öne sürerek; uzay güvenliğinde, uzay farkındalığı çalışmalarını öne çıkarmaktadır (Paikowsky, 2013, s.186). Bu bakış açısında "uzay sürdürülebilirliği" kavramı ile savunmaktadır. Uzay enkazı, NASA tarafından "dünya yörüngesinde bulunan, işe yaramayan herhangi bir nesne" olarak tanımlanmaktadır (Sheehan, 2015, s.12-17). Uzayda sürdürülebilirlik kavramının ise, uzayda güvenlik sağlanmadan gerçekleşmeyeceği açıktır (Martinez, 2015, s.262).

ABD uzayda durum farkındalığı projelerine yatırım yaparak, bu alanda hâkim güç olmayı amaçlamaktadır. Günümüzde ABD; uzayda bulunan enkaz, uydular, uzay araçları ve nesnelere takip edebilen tek aktördür. Diğer uzay aktörlerinin projeleri kısmi olarak çalışsa da tüm dünya yörüngelerini kapsamamaktadır (Bodemann ve Kalden, 2013, s.174).

Uzayda silahsızlanma konusunda uluslararası anlamda uzlaşmanın sağlanamamasının nedeni, uzay aktörlerinin farklı çıkarları doğrultusunda geliştirdikleri uzay politikalarıdır. ABD 1980'lerden itibaren uzayda silahsızlanma ve silahların kontrolü anlaşmalarına şiddetle karşı çıkmaktadır. 2011'den itibaren ise uzayın barışçıl kullanımının teşvik edilmesine kısmen açık olduğunu, Ulusal Güvenlik Uzay Stratejisinde belirtmiştir. Bu desteğine karşın, kendisinin potansiyel tehlikelere karşı "savunma hakkından" vazgeçmemiştir. Bu değişimin, Çin'in uzay gücünün gelişiminden kaynaklandığı varsayılmaktadır (Reuter ve Pannu, 2013, s. 290).

1991 yılından sonra SSCB'nin dağılması ve uzay yarışından kesin çıkmasıyla birlikte, ABD uzayda egemen aktör haline gelmiştir. 11 Eylül olaylarının ardından da güvenlik anlayışını değiştirmiş ve uzayda askeri savunma konumuna geri dönmüştür. Fakat bu dönemde uzayda tek rakip yerine birçok küçük rakip ortaya çıkmıştır. ABD'deki 11 Eylül sonrası bu önemli politika değişimi sonrasında, diğer uzay aktörlerinin uzayda silahlanma ve askeri savunma sistemi geliştirme projelerinde artış görülmüştür (Moltz, 2011, s.12).

Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dahil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkındaki Antlaşma (1967) (Dış Uzay Ant.), Astronotların Kurtarılması, Astronotların ve Uzaya Fırlatılmış Olan Araçların Geri Verilmeleri Hakkında Antlaşma (1968) (Kurtarma Ant.), Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme (1972) (Sorumluluk Söz.), Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Hakkında Sözleşme (1975) (Tescil Söz.), Devletlerin Aydaki Faaliyetlerini ve Diğer Göksel Organları Yöneten Anlaşma (1979) gibi anlaşmalar ise ABD ve SSCB arasında uluslararası baskı nedeniyle imzalanmış ve sonrasında ise diğer devletler tarafından da onaylanarak uluslararası nitelik sağlamıştır. Bu nedenle, uluslararası uzay hukukunun temel kavramları haline gelmiştir. ABD her ne kadar bu anlaşmaları imzalamış da olsa uzaydaki varlıklarını savunmak için anlaşmalara aykırı hareket edilebileceğini belirtmektedir. Söz konusu anlaşmalarda da uzayda silahsızlanma ile ilgili çok kesin net ifadeler yer almamaktadır. Sadece uzayın barışçıl amaçlarla kullanılması ifadesi yer almaktadır.

Uzay hukukunda, uluslararası kabul görmüş anlaşmalar altında Şeffaflık Sağlayıcı ve Güven Arttırıcı Önlemler (TCBM) olarak anılmaktadır ve devletlerin uzay faaliyetleri ile ilgili ortak çalışmalarını destekleyen bilgilerin paylaşılması anlamına gelmektedir. Tanımı "uzay faaliyeti gerçekleştiren aktörler arası bilgi aktarmanın şeffaf biçimde yapılmasını destekleyen müzakere araçları" şeklindedir. Bilgilendirmeler uluslararası kamuoyuna, diğer aktörlere veya uluslararası kurumlara yapılabilmektedir (Robinson, 2016, s.135).

ABD ve AB, TCBM'leri desteklemektedir. Rusya ve Çin ise bu tür bilgi paylaşımını desteklemekte diğerleri kadar istekli değildir. Bu isteksizlik hem kültürel hem de stratejiktir. ABD'nin bu yöntemle, diğer aktörlerin uzay faaliyetlerini takip edeceği ve önlem alacağı düşünülmektedir (Sadeh, 2015, s.36-37).

Uzayda silahlanmayı destekleyen ABD'nin, bunu istemesinin iki nedeni olduğu tartışılmaktadır. Birinci nedene göre, uzayda silahlanma kaçınılmazdır ve ABD uzay kabiliyetlerini korumak için mutlaka silahlanmalıdır. İkinci temel neden ise uzayda ilk silahlanacak aktörün uzaya egemen olacağı ve diğer aktörlerin silahlanmasını engelleyeceği argümanıdır (Hardesty, 2005, s.54).

Rusya

Uzay alanında, özellikle Soğuk Savaş zamanında birçok ilki gerçekleştirmiş önemli iki aktörden bir diğeri Rusya'dır. Günümüzde de SSCB dönemindeki uzay politikalarını sürdürmek ve Soğuk Savaş dönemindeki gibi uzayda politika belirleyici önemli bir aktör olmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda hem askeri hem de sivil uzay çalışmalarına önem vermektedir

(Lewis, 2014, s.2). Rusya, uzay güvenliği konusunda; SSCB dönemindeki görüşlerini devam ettirerek sivil uzay çalışmalarını geliştirmek ve bu sayede uzay faaliyetlerinden ekonomik fayda sağlayabilmek için, uzayda silahsızlanma çabalarını desteklemektedir. ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki nükleer tehdidine bağlı olarak uzayda silahlanma yarışını önleyecek diplomatik girişimler konusunda ise Çin ile hareket etmektedir (Venet, 2015, s.365).

Rusya uzay güvenliğinde, ABD'nin uzay temelli silahlar kullanarak nükleer saldırıda bulunma ihtimalini en ciddi tehdit olarak kabul etmektedir. ABD'nin karşılık vermesini istemediğinden, ASAT geliştirme projelerini de arka plana atmıştır. SSCB döneminde 1963'te Ortak Kısmi Test Yasaklama Anlaşmasını (PTBT, Partial Test Ban Treaty) ve 1967 Dış Uzay Anlaşmasını (OST, Outer Space Treaty) desteklemiştir. Ayrıca SSCB yetkilileri silahsızlanma konferansında (CD, Conference on Disarmament) barışçıl uzay faaliyetlerini yönetecek bir uluslararası örgüt oluşturulmasını desteklemiştir (Venet, 2015, s.367).

2008 yılında Rusya, Çin ile BM'nin Uzayda bir silahlanma yarışının önlenmesi komitesi (PAROS, Prevention of an Arms Race in Outer Space) vasıtasıyla Birleşmiş Milletler forumu olan Silahsızlanma Konferansı'na (CD) uzay silahlarının yasaklanması ve kontrolü ile ilgili, mevcut uzay yasasının boşluklarını doldurmayı amaçlayan, Dış Uzaydaki Silahların Yerleştirilmesinin ve Dış Uzay Nesnelere Karşı Tehdit veya Kuvvet Kullanımının Önlenmesi Antlaşması taslağını sunmuşlardır. Silahsızlanma konferansı gündemi üyelerin oy birliği ile belirlenmektedir ve oy birliği sağlanamadığından taslak tartışılmamıştır. ABD bu teklifteki yasakların ihlal edildiğinin doğrulanamayacağını öne sürerek, tartışmanın anlamı olmadığını savunmuştur (Su ve Lixin, 2014, s.35).

SSCB döneminde ABD ile girilen uzay yarışının ne kadar maliyetli olduğunun ve SSCB'nin yıkılmasının ardından sürdürülemediği, Rusya Federasyonu tarafından dikkate alınmaktadır. Bu nedenle, ABD ile bir silahlanma yarışını istememektedir. Rusya, uzay faaliyetlerini ekonomik ve bilimsel anlamda sürdürmekle ilgilenmektedir. ABD'nin uzayda hegemonyasını kabul etmek istemediğinden, silahsızlanma çalışmalarını desteklemektedir.

Uzay savaşı girişimlerinin bir silahlanma yarışı üretmesi için, her iki yarışmacının da rekabet edebilmesi ve rekabette değer veya gerekliliği görebilmesi gerekmektedir. Moskova'nın ABD ile silahlanma yarışına girme becerisi artık çok şüphelidir (Krepon ve Katz-Hyman, 2006, s.43).

Çin

Çin; uzay çalışmalarını, gelişmişliğini kanıtlamak için kullanılmaktadır (Lewis, 2014, s.2). Uzay çalışmaları, Ekonomik gelişmişlik için önemli hususlardan bir tanesidir. Askeri amaçlarla uzayı kullanmaktan öte, sivil çalışmalara önem vermektedir. Askeri anlamda da ABD'nin uzayda baskın güç olmasını önlemek adına teknoloji geliştirmektedir. Çin'in uzay çalışmalarında uluslararası iş birliğine önem verdiği, uluslararası hukuk yapım çabalarına katkısından anlaşılabilir (Du, 2017, s.8-9).

Çin'in uzay çalışmaları tarihsel süreç içerisinde erken tarihlere uzansa da uzay varlıkları açısından bir uzay gücü değildir. Çin uzay programı kapsamında 1970 yılında ilk uydusunu fırlatmıştır. 1984 yılında ilk iletişim uydusuna sahip olmuştur. 2003'te ilk insanlı uzay uçuşunu gerçekleştirmiş ve 2007'de de ilk ASAT denemesini gerçekleştirmiştir. Yani aslında bir uzay gücü olamasa da ayrıcalıklı uzay kulübünün bir üyesidir (Reuter ve Pannu, 2013, s. 291).

Çin, AB'nin hazırladığı Davranış Kurallarının taslak çalışmalarına başlangıçta katılmak istememiştir. Rusya ile birlikte geliştirdikleri bağlayıcı silahsızlanma tekliflerinin (PPWT) daha az aktörün ilgisini çekeceğini düşünmüştür. Ayrıca Davranış Kurallarının içerisinde uzay enkazı ile ilgili kapsamlı içerik olmadığını belirterek, endişelerini dile getirmiştir. COPUOS'un

(The Committee on the Peaceful Uses of Outer Space) uzay çalışmalarında lider ve düzenleyici rol oynamasını istemiştir (Du, 2017, s.15).

2008 yılında, Çin'in Rusya ile beraber CD'de sunduğu "Uzayda Muhtemel Silahlanmanın Engellenmesi ve Dış Uzayda Tehdit Yaratmanın Engellenmesi veya Dış Uzayda Güç Kullanımının Engellenmesi için Gelecekte Hazırlanacak Uluslararası Yasal Anlaşmanın Temeli" isimli çalışmadan sonra, aynı yıl Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov Rusya ve Çin adına bir taslak anlaşma metnini ulusların karşısına çıkartmıştır. Bu çalışma daha önce bahsedilen "Dış Uzaya Silah Yerleştirmenin Engellenmesi ve Dış Uzayda Tehdit Yaratılmasının ve Güç Kullanılmasının Engellenmesi" anlaşması taslağıdır. 2016 yılının Ekim ayında 1986'dan bu yana "Dış Uzayda Silah Yarışı Önleme" (PAROS) ile ilgilenen Silahsızlanma Konferansı "silahların uzaya ilk yerleştirilmemesi" hakkında bir karar kabul etmiştir. Taslak Karar, Rusya, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Çin tarafından sunulmuştur ve ABD bu anlaşmaya karşı oy kullanmıştır (Schmitz ve Pollet, 2018, s.26).

Çin sivil ve ticari uzay faaliyetlerini geliştirerek, ekonomik olarak uzaydan faydalanmak istemektedir. Bu nedenle ve siyasal olarak kendine yakın hissettiği için Rusya ile birlikte silahsızlanma yasağını uzun yıllardır (1985'ten beri) desteklemektedir (Hou ve Liu, 2015, s.897). Çin her ne kadar silahsızlanma çabalarında lider aktör ise de 2007'de gerçekleştirdiği ASAT denemesi uluslararası toplumda niyetini sorgulatmıştır (Cheng, 2015, s.434).

Kanada

Kanada, uzay kabiliyetleri değerlendirildiğinde temel aktörler arasında olmasa da uluslararası uzay hukukunda silahsızlanma ile ilgili hukuki düzenlemeleri oluşturulma teklifi ile BM'ye başvuran ve teklifi kabul edilip geliştirilen devlet olması nedeniyle, bu alanda ele alınması gereken bir aktördür. Kanada'ya göre uzayda silahsızlanma için gönüllü davranış kuralları düzenlenmelidir. Böyle bir düzenleme tüm aktörler tarafından kabul edilebilecektir. Kanada'nın gönüllü silahsızlanma çalışması, önleyici diplomasi olarak algılanmaktadır. Uluslararası toplumda bir çatışma çıkmadan ve dünyada uzayın sunduğu faydalara erişimi kaybetmeden uzay faaliyetlerini sürdürme imkânı sunulabilecektir (UNIDIR, 2010, s.16-17).

Kanada, uluslararası uzay hukukunda genel kabul gören "Uzay Güvenliği için Bazı Taslak Şeffaflık ve Güven Artırıcı Önlemler ve Antlaşma Önerileri" ile uzay düzenlemelerine dahil olmuştur (Robinson, 2016, s.137).

Uzay güvenliği çalışmalarına dahil olan ve var olan teklifleri eleştiren Kanada, 2009 yılının haziran ayında CD'ye bir öneride bulunmuştur. Bu çalışmanın içerisinde uzay güvenliği ile ilgili iki temel kural çerçevesinde çalışılması gerektiği öne sürülmüştür. Bu kuralların prensip olarak tüm aktörler tarafından kabul edilmesi istenmektedir. İlk kural, uzaya silah yerleştirilmemesinin kabulü ve ikinci kural da uyduların çift amaçlı kullanımında uydular yoluyla diğer aktörlerin uzay kabiliyetlerini engellememeyi ve bu teknolojileri silah olarak kullanmamayı kabul etmektir (Mutschler, 2015, s.48).

Avrupa Birliği

Uzay güvenliği sorunlarıyla, özellikle de uzayda silahsızlanma ile ilgili düzenlemeler uluslararası anlamda devletler arasında uzlaşmaya varılmadığından tamamlanamamıştır. Nihai hedef, uluslararası genel geçer ve bağlayıcı anlaşmalara varmak olsa da hiçbir uluslararası düzenlemenin olmaması durumu kabul edilemeyeceğinden, devletler daha yumuşak düzenlemelerle ilgili teklifler yapmıştır. Bunlar prensipler ya da kurallar şeklinde gelişmektedir. Avrupa Birliği uzay faaliyetleri ve uzay güvenliği ile ilgili Davranış Kuralları (CoC, Code of Conducts) tasarısı sunmuştur. Davranış kurallarının temel amacı dış uzay faaliyetlerinde emniyeti ve güvenliği sağlamak ve sürdürmektir. Rusya ve Çin uzayda

silahsızlanma ile ilgili daha sert ve bağlayıcı düzenlemeler istediğinden bu çabaların işe yaramaz olduğunu belirterek bu çalışmalara sınırlı destek vermiştir.

AB, 2000'li yıllardan itibaren uzay düzenlemeleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Davranış Kuralları taslağı 2008 yılında 27 Avrupa ülkesi tarafından kabul edilmiştir. Özellikle ABD'nin, bağlayıcı hukuku çalışmalarını engellemesinden endişelenilerek bağlayıcı olmayan çabalar tercih edilmiştir. Davranış kuralları bağlayıcı kurallar değildir, devletler isterse bu kuralları kabul edebilir istediği zaman da düzenlemelerden ayrılabilir (UNIDIR, 2010, s. 14).

AB'nin Davranış Kuralları; 2008, 2010, 2012 ve 2013 yıllarında dört kez güncellenmiştir. ABD ve Kanada, Davranış Kurallarını destekleyen devletlerdendir. Çin ise ortaya çıkan bir uzay gücü olarak, uzaydaki faaliyetlerin emniyetini ve güvenliğini güçlendirmek konusunda temel bir ulusal çıkarlara sahiptir. Çin açısından, Davranış Kurallarının temel felsefesinde sorun olmamakla birlikte, ABD'nin uzayda egemen olmaması için bağlayıcı yasaklara ihtiyaç vardır (Su ve Lixin, 2014, s.35).

Uzayda hukuk kurallarının oluşturulmasında AB'nin Davranış Kuralları konusunda çelişkili tutumunun çeşitli nedenleri vardır. Kuralları desteklenmesinin nedenleri arasında uzayda silahsızlanma ile ilgili Rusya ve Çin'in teklifinin (PPWT) karadan uzaya zarar verebilecek ASAT silahlarını içermemesi, uzay silahının tanımının yapılmamış olması, tehdit kapsamının muallak ve dolayısıyla oldukça geniş olması ve uzay silahlarını tespit edecek bir teknolojinin olmaması yer almaktadır (Venet, 2015, s.367).

Uzay Güvenliğinin Sağlanması İçin Öneriler

Uzayda silahlanmanın kaçınılmaz olmadığını düşünen araştırmacılar bulunmaktadır. Öncelikle devletler kendi tercihleri çerçevesinde silahlanmaktadır. Uzay silah teknolojisi geliştirmek oldukça zor ve maliyetlidir. Ayrıca uzayda silahlanmayı başlatmak, devletlerin kendi uzay varlıklarını da tehlikeye atacaktır (Christy, 2006, s.7). Bu görüşlerin yanında, uzayda silahlanmanın uluslararası güvenliği zayıflatacağı da düşünülmektedir (Deblois, 2003, s.9). Uzayda silahlanma olmadan da uzay varlıklarını yok etmek ya da uzay kabiliyetine zarar vermek mümkündür. Uzay varlıkları, yer tesisleri ile bağlantılıdır ve dünyadaki tesislere uzay silahları olmadan da zarar vermek mümkündür (Roche, 2011, s.249).

Öncelikle uzayın ortak alan olarak tanınması, devletlerin uzayda egemenlik için yarışa girmemesine neden olmaktadır (Paikowsky, 2013, s.182-183). Ortak alan olarak kabul edilen bir ortamda gerekli olan diğer husus uluslararası iş birlikleridir. Ülkelerin uzay ajansları arasında, 2000'li yıllar sonrasında yaşanan iş birlikleri arttıkça, uzayda silahlanma ihtimali azalacaktır. 2010 yılında Kazakistan ile Japonya arasında, 2009 yılında Brezilya ile Belçika arasında, 2015 yılında Ukrayna ile Çin arasında, 2011 yılında İsrail ile AB arasında, 2011 yılında ABD ve Hindistan arasında ve 2010 yılında Hindistan ile Güney Kore arasında iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır (Paikowsky, 2013, s.183).

Uzay güvenliğinin geliştirilmesi ile ilgili çeşitli öneriler bulunmaktadır. Bunların bazıları silahsızlanma ile ilgilidir. Bunlar (Robinson, 2016, s.143):

- Uzay güvenliği ve uzayda silahlanma ile ilgili farkındalığın artırılması amacıyla uluslararası bilgilendirme forumlarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. BM'nin uzay ile ilgili kurumları ve silahsızlanma ile ilgili kurumları bu görevi üstlenmektedir.
- Uzay ile ilgili aktörlerin yeterli bilgilere sahip olması için TCBM'lerin geliştirilmesi gerekmektedir. BM, yine bu konuda tüm çabaları uluslararası anlamda teşvik etmektedir.

- Uzayda, uzay varlıklarının çarpışmasından kaçınmak amacıyla veri değişim iş birliklerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu anlaşmalar devletler arasında ikili anlaşmalar olarak yapılmaktadır.
- Uzayda farkındalık sağlamak için, özellikle enkaz verisinin takibi amacıyla bir merkez kurulması önerilmektedir. Bu doğrultuda devletlerin, kendi sistem kurma çabaları mevcutken bir uluslararası merkez girişimi bulunmamaktadır.
- Bir uluslararası kriz merkezi yaratılarak, enkaz tehlikesine karşı korunma sağlanmalıdır.

Çin ve Rusya, CD'ye önerdikleri silahsızlanma anlaşması ile ilgili taslak belgeyi, uluslararası anlamda geliştirilebileceği başka bir ortamda tartışmaya açmalıdır. Tüm uzay aktörleri, askeri uzay programları hakkında şeffaf olmalı ve saldırgan olmayan askeri politikalar benimsemelidirler. Uzay aktörlerinden bir tanesi, belirli dönemlerde, uzay faaliyetlerini geliştirmek ve uzay güvenliğini sağlamak amacıyla toplantılar düzenlemelidir.

Devletlerin, uzay kabiliyetlerini güvenceye almak için, belirli sözleşmeler ve anlaşmalar yapması ve iş birliklerine dahil olması standart uygulamalardandır. Uzayın adil şekilde kullanımı için düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu nedenle uzayda, özel bölgeler tasarlanabilmektedir. Soğuk Savaş sırasındaki kırmızı hat benzeri bir sistemin, uzay faaliyetleri ile ilgili kurulması, tehlikelerin bazısını ve yanlış algılamaları ortadan kaldıracaktır (Hui, 2006, s.28).

2000'li yıllardan itibaren, özel girişimlerin uzay faaliyetlerine dahil olması nedeniyle, uzay teknolojisinin gelişimi artmıştır ve bu durum dış uzayla ilgili kaygıları tetiklemiştir. Uzayda silahlanmanın özel girişimler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda neyle karşılaşılacağı bilinmemektedir. Devletler açısından yasal zorunluluk bulunmamaktayken diğer aktörlerin davranışları ve davranışların sonuçları belirsizdir (Scmitz ve Pollet, 2018, s.22).

ABD'li yazar Deblois tarafından oluşturulmuş, silahlanmayı sağlamak için yapılacaklar ile ilgili dört temel görüş bulunmaktadır. Bu görüşler (Deblois, 2003, s.32-38):

- Devletler, uzaydaki kabiliyetleri ile sivil, ticari ve askeri beceriler geliştirmişlerdir. Bu varlıklar, ulusal anlamda kritik varlıklar arasında yer almaktadır. Bu varlıkları korumak amacıyla devletler silahlanmalıdır. Uzay silahları, uzay kazançlarını korumaktadır.
- Devletlerin tüm topraklarını, hava sahasını, deniz alanlarını koruması zorunludur. Bu doğrultuda, uzaydaki faaliyetleri ile ilgili uzay alanını da korumaları zorunludur. Askeri anlamda, bu en temel politikalar içerisinde yer alan bir doktrindir. Koruma ve sahipliğini kanıtlamanın temel yolu sınırları silahlarla korumaktır. Bu nedenle uzay da silahlandırılmalıdır.
- ABD uzun yıllardır hegemonya politikası geliştirmektedir. Bu bağlamda ideolojilerinin devam ettirilmesi için askeri hakimiyet sağlamasa dahi uzayda ilk silah sahibi olması gerekmektedir.
- ABD hem askeri bilgi üstünlüğü sağlamak için hem de operasyonel üstünlük sağlamak için uzay kabiliyetini askeri iletişim ve diğer özelliklerini tamamlamak amacıyla uzayda silahlanmak zorundadır. Böylece edindiği yetenekleri koruyabilecektir.

Yine ABD'li yazar Deblois'in, uzayda silahsızlanmanın gerekçelerinin farklı görüşlere göre değerlendirmesini içeren bir sınıflandırması da bulunmaktadır. Buna göre (Deblois, 2003, s.41-44):

- Devletlerin uzay kabiliyetleri her ne kadar gelişmiş ya da gelişmemiş olursa olsun, uzayda iş birliğini geliştirmeli, adil şekilde uzayda faaliyet sürdürülmeli, böylece savunmaya gerek duyulmadan, özgürlük ve genel refah sağlanmalıdır. Ulusal çıkarlardan bağımsız olarak uzay silahları, devletler tarafından tehdit olarak algılanacak, böylece tüm aktörler uzayda silahlanmaya çalışacaktır. Bu da savunma için silah yerleştiren devletleri zor durumda bırakacaktır. Uzay silahları ile ilgili felsefi açıdan düşünülmesi ve insanlığın sonu gelmemesi adına da uzaya silah yerleştirilmemelidir.

- Uzayda silahlanma, silah yerleştiren devletin sorunlarını çözemez daha da arttırır. Küresel istikrarı bozan devletler, siyasal olarak desteklerini de kaybetmektedir. Rakipleri silah teknolojisi geliştirmek zorunda kalan devletlerin karşı karşıya kalacağı durum belirsizdir. Uzaya silah yerleştirebilen devlet, uzayda en fazla kaybedecek şeyi olan devlettir. Yani aslında kendi askeri gücünü azaltmaktadır.

- Etkili bir uzay silahının, minimum maliyetinin bir trilyon dolar olacağı tahmin edilmektedir. Silahlanma sonucunda bir rekabet olacağı düşünülürse, bir silah da yeterli olmayacaktır. Devlet harcamalarında, vazgeçilen yatırımların da maliyeti bu rakamlara eklendiğinde, durum içinden çıkılmaz hale gelecektir. Bu maliyetlere katlanmak mantıklı gözükmemektedir.

- Uluslararası politikada, ilk silahlanan devletler uluslararası toplumun da tepkisiyle karşılaşmaktadır. Uluslararası iş birliği bu hareketten sonra kendi aleyhlerine gelişebilir.

Uzayda silahsızlanmayı önleyebilmek için önemli kavramlardan bir tanesi de uluslararası yönetim kavramıdır. Doğru şekilde yapılabilirse stratejik hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Uzayda silahsızlanma konusunda uzayın barışçıl kullanımının faydalarına odaklanılması, uzaydan maksimum faydanın sağlanmasına neden olacaktır. Uluslararası yönetim, diğer unsurların yanı sıra düzenleme, anlaşma, kuralların takibi için uluslararası örgütlerin kurulması gibi etkilere de yol açacaktır (Sadeh, 2015, s.37).

BM, 2019 yılında uzay konusunda yaptığı toplantıda uzayın silahsızlanması konusundaki durumu ayrıntılı şekilde incelemiştir ve yapılacakları listelenmiştir. Bunlar (UNIDIR, 2019, s.8-9);

- Uzay güvenliği ile ilgili mevcut rejimi yetersizdir.
- Gerçekleştirilen tartışmalar, en önemli konulara odaklanmamaktadır.
- Tartışmalar, aktörlerin siyasi görüşlerinden etkilenmekte ve konuya odaklanma mümkün olmamaktadır.
- Uzay faaliyetlerinde uyulması gereken temel prensiplerin belirlenmesi gerekmektedir.
- Uzay faaliyetleri ile ilgili mevcut veri paylaşımı, özellikle askeri faaliyetlerde oldukça kısıtlıdır ve mümkün olduğunca artırılmalıdır.
- Bazı devletler politika geliştirmede diğer devletlere örnek olmalıdır.
-

Sonuç

Uzay, devletlerin en yeni faaliyet alanlarından bir tanesidir. Yıllardır çözülememiş silahlanma sorununun, uzay konusunda çözülebileceğini düşünmek oldukça iyi niyetli bir görüş olacaktır. Her ne kadar uzayda silahsızlanma çabaları tarihsel olarak 1950'lere kadar ulaşsa da, teknolojinin uzay konusundaki hızlı gelişimi uluslararası çabaların ve hatta ulusal çabaların dahi süreçlerini işe yaramaz hale getirebilmektedir. Uluslararası güvenlik açısından baktığımızda, yaşanan değişimin tüm güvenlik alt başlıklarında yansımaları kolayca görülebilmektedir. Soğuk savaş döneminde klasik güvenlik anlayışı doğrultusunda hareket edilirken, Soğuk Savaş sonrası dönemde eleştirel yaklaşımların yeni güvenlik anlayışına neden olduğu görülmektedir. Uluslararası güvenlik konusunda, hangi yaklaşıma göre değerlendirilme yapılırsa yapılsın, uzayda silahsızlanma çabalarının başarıya ulaşması için iş birliği gereklidir.

Uzlaşmanın olmamasının temel nedeni, öncelikle Soğuk Savaş dönemindeki ABD-SSCB arasındaki düşmanca ortam olmuştur. Bu durumdan miras kalan düşmanlıkları, iki kutuplu düzenin eski başat güçlerini, uzayda ilelebet rakip haline getirmiştir. ABD ile Çin arasında gerçekleşmiş geçmişteki siyasal sorunlar ve günümüzdeki ekonomik sorunlar; Çin'in Rusya ile pek çok alanda olduğu gibi, uzayda da yakınlaştırmıştır ve ABD'ye doğal rakip haline getirmiştir.

Nükleer silahlarla ilgili temel girişimlerin de başarılı olamamasının nedeni, bu silahların doğaya, uzaya ve insanlığa yaratacağı tehlike değildir, bu silahların kimin elinde olacağı ve ilk silahı kimin ateşleyeceği konusudur. Uzay konusunda uluslararası anlaşmaların onaylanamaması, aktörleri çeşitli konularda tedirgin etmektedir. Son zamanlarda devletlerin uzay kabiliyeti, uluslararası toplumun tedirginlik alanlarından biri haline gelmiştir. Devletlerin uzay kabiliyetlerinin askeri olarak gizli yürütülmesi, silah teknolojileri hakkında belirsizlik yaratmaktadır.

Uzay faaliyetleri, bilimsel anlamda ve ticari faaliyetler bağlamında tüm insanlığın yararına gelişmektedir. Bu nedenle iş birliğinin önemi artmıştır. İşbirliğinin oluşması için de devletlerin birbirine güvenmesi gerekmektedir. Güven ise, silahlanma ile gerçekleşemez. Devletler silahsızlanma anlaşmalarına dahil olursa ya da bu yönde niyetlerini belirtirse güven zemininin oluşması daha kolay olacaktır. Uzayın, askerileşmesi ile silahlanması aynı anlama gelmemektedir. Askeri operasyonlara destek hizmetleri için uzaydan faydalanılması, devletlerin iyi niyetlerini ortadan kaldırmaz.

Uzay silahsızlanması konusunda uluslararası hukuki düzenlemelerin yapılabilmesi için temel uzay hukukunun da uluslararası anlamda geliştirilmesi gerekmektedir. Hava sahası ile uzay ayrımı bile kesin olarak, hukuki şekilde resmileştirilmeden uzayda silahsızlanma anlaşmalarının yapılması mümkün olmayacaktır.

ABD, uzayda silahsızlanma anlaşması çabalarına destek olmamaktadır. Bunun nedeni, uzay varlıkları sayesinde elde ettiği egemen konumu kaybetmek istememesidir. Uluslararası kurumlarda, uzay hukuku ile ilgili eş oy hakkı olduğunu kabul etmemekte ve belirleyen konumunda olmadığı durumlara katılmayacağını bildirmektedir. Aslında, uzay varlıkları fazla olan devletlerin uluslararası düzenlemelere daha çok katılması ve öncü olması gerekmektedir. Bu konuda yardımcı olacak kurumlar, sivil toplum kuruluşları olacaktır. ABD'nin uzay silahsızlanması görüşleri, ulusal politikasından değil, uluslararası politikada kendini konumlandırmasından kaynaklanmaktadır.

Çin, uzayda silahsızlanma ile ilgili yasak getirilmesi görüşünü savunmaktadır. ABD'nin uzayda egemen devlet olmasını istemediği için, özellikle kendini böyle konumlandırmıştır. Ekonomisini geliştirirken uzaya ayrı bir yer ayıran Çin, uzay silahının maliyetine de katlanmak

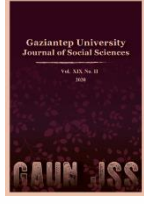
istememektedir. Çin, özellikle bilimsel gelişmelerde, ABD'yi geçerek prestij kazanmak istemektedir. Bu doğrultuda, Rusya ile aynı görüşü de paylaşarak, silahsızlanma anlaşması ile uluslararası toplumun uzay güvenliği anlayışını belirlemek istemektedir. Bu arada Çin, askeri uzay teknolojilerini oldukça gizli şekilde yürütmektedir. Bu nedenle, diğer aktörler tarafından eleştirilmektedir. ABD, karşı argüman olarak Çin'in uzay silahı geliştirdiğini savunmaktadır. Ayrıca, uzay politikasında uzaya ilk silah yerleştiren devlet olmayacağını ama ABD silah yerleştirirse uzaya silah yerleştirebileceğini açıklamaktadır.

Uzay güvenliği ile ilgili mevcut düzenlemeler ve gelecek planları, insanlığın uzayda keşif, yerleşme ve turizm gibi faaliyetlerini belirleyecektir. Uzaydan rahat ve verimli şekilde faydalanılması, ancak silahsızlanma anlaşmalarıyla gerçekleşebilecektir. Havacılık konusunda temel yetkili kurum olan ICAO benzeri bir kurumun, tüm ülkelerin de üyeliği ile kurulması uzay konusunda gelişmelere yardımcı olacaktır. Uzay faaliyetlerinde her ülkenin altyapısı eşit değildir. Fakat uzayda her ülkenin eşit hakkı bulunmaktadır.

Kaynakça

- Alexander W., (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics, *International Organization*, Volume: 46, No. 2 (Spring), pp. 391-425.
- Alix Buckerfield de la,R. (2011). Space, security and resilience: reflections on the debate, *Space Policy*, No:27, ss. 247-249.
- Andrew,H, (2011). *Küresel siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- Aydın Mustafa (2012). *Strateji ve Güvenlik*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Bakan, Zerrin, A., (2007), Soğuk Savaş sonrasında yeni güvenlik teorileri ve Türkiye'nin güvenlik algılamaları, *21. Yüzyıl Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 2007 sayısı, s. 35-50.
- Beril D., (2014). *Uluslararası güvenlik ve strateji*, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Bruce D., (2003). The advent of space weapons, *Astropolitics*, Vol. 1, No:1, Londra, ss. 29-53.
- Chiara S., Hanne P., (2018). Environmental, extremist, economic: new challenges to international security, *Berlin Mun*, ss. 1-30.
- Christy, Donald, P. (2006). *United States policy on weapons in space, USAWC strategy research project*, Erişim Tarihi: 10.05.2020, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA449545.pdf>
- Craig AS., (2000). *Contemporary security and strategy*, London: Taylor and Francis.
- David C.H., (2005). Long-term strategic implications and alternatives, space-based weapons, *Naval War College Review*, Vol. 58, No. 2, ss. 45-68.
- Dean C, (2015). Chinese concepts of space security, *Handbook of Space Security*, ss. 431-451. New York: Springer
- Eligar,S. (2015). Obstacles to international space governance, *Handbook of Space Security*, Springer Science Media, New York, ss. 23-39.
- Everett, C.D., (2015). *U.s. Space security priorities: war, policy, and spacepower, handbook of space security*, Springer Science Business Media, New York, ss. 309-324.
- James Andrew L., (2014). Space exploration in a changing international environment, *CSIS, A Report of the CSIS Strategic Technologies Program*, ss. 1-27
- James,C.M., (2011). *The politics of space security, strategic restraint and the pursuit of national interests*, Stanford Security Studies, Second Edition.
- Jana,R. (2016). Transparency and confidence-building measures for space security, *Space Policy*, No: 37, ss. 134-144.
- Jinyuan S.,Lixin Z, (2014). The European Union draft code of conduct for outer space activities: an appraisal, *Space Policy*, No: 30, ss. 34-39.
- Kadir,S. (2013). Güvenlik kavramı etrafındaki tartışmalar ve uluslararası güvenliğin dönüşümü, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6, s. 123-134.

- Kalkan, Ö.K., (2012). Güvenlik kavramının realizm, neorealizm ve Kopenhag Okulu çerçevesinde tartışılması, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 14, s. 202-208.
- Max M., (2015). Security cooperation in space and international relations theory, *Handbook of Space Security, Springer Science Business Media*, New York, ss. 41-56.
- Michael S., (2015). Defining space security, *Handbook of Space Security, Springer Science Business Media*, New York, ss. 7-21.
- Michael,K. (2004). Space assurance or space weapons?, *Georgetown Journal of International Affairs*, Vol:5, No:2, ss. 3-10.
- N2yo.com,(2021). Satellites by countries and organizations, Erişim Tarihi 29.12.2021, <https://www.n2yo.com/satellites/?c=&t=country>
- O. Kalden , C. Bodemann, (2013), EO satellite operations challenges and training simulator requirements. *2013 6th International Conference on Recent Advances in Space Technologies (RAST)*. ss. 1145-1150, İstanbul:IEEE
- Ole W., (2008). Toplumsal güvenliğin değişen gündemi, Çeviren Birgül Demirtaş Coşkun, *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), s.151-179.
- Paul R V.,Kauppi M, (2012). *International relations theory*. US: Pearson.
- Peter,M. (2015). Space sustainability, handbook of space security, *Springer Science Business, Springer Science Business Media*, New York, ss. 257-272.
- Rong,D. (2017). Çin'in uzay sürdürülebilirliğine yaklaşımı yasal ve politika analizi, *Space Policy*, 42, ss. 8-16.
- Sandıklı A.,Emeklier,B. (2012). "güvenlik yaklaşımlarında değişim ve dönüşüm." Şu kitapta: Ed. Atilla Sandıklı. *teoriler ışığında: güvenlik, savaş, barış ve çatışma çözümleri*. s. 3-67.İstanbul: BİLGESAM Yayınları
- Shenyuan H. ve Liu H, (2015). Chinese satellite programs: an internal view, *Handbook of Space Security, Springer Science and Business Media*, New York, ss. 885-898.
- UNIDIR, (2010). *Space security 2010 from foundations to negotiations conference report 9–30 March 2010*, Erişim tarihi 13.02.2020. <https://unidir.org/publication/space-security-2010-foundations-negotiations-conference-report-29-30-march-2010>.
- UNIDIR, (2019). Space conference 2019, supporting diplomacy: clearing the path for dialogue, Geneva. Erişim tarihi 13.02.2020. <https://www.unidir.org/conferences/supporting-diplomacy-clearing-path-dialogue>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye-AB İlişkilerinde Bir İmkân Olarak Gümrük Birliği ve Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon

Customs Union and External Differentiated Integration as an Opportunity in Turkey-EU Relations

Önder Aytaç AFŞAR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1394-3975

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Ocak 2022

Kabul tarihi: 23 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Türkiye-AB ilişkileri,

Gümrük Birliği,

Farklılaştırılmış entegrasyon

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 26, 2022

Accepted March 23, 2022

Keywords:

Turkey-EU relations,

Customs Union,

Differentiated integration

ÖZ

Münasebetleri eskiye dayanan taraflar olarak AB ile bölgesinde önemli bir ülke olan Türkiye arasındaki ilişkilerin kopmadan belirli bir düzeyde devam etmesi her iki tarafın da faydasıdır. Brexit sonrası genişleme yorgunu bir AB ve entegrasyonun geleceği tartışılırken, Türkiye'nin bu bütünleşme içinde nasıl ve ne şekilde yer alacağı da merak konusudur. AB'den uzun yıllar boyunca üyelik için olumlu işaret alamayan ancak bununla beraber AB ile de belirli bir çizgide ilişkisini sürdürmek isteyen Türkiye ile Türkiye'yi tamamen kaybetmek istemeyen bir AB söz konusudur. Taraflar arasındaki münasebetlerin belirli bir düzeyde devamı için mevcut Gümrük Birliği entegrasyonu korunması, geliştirilmesi gereken bir ortaklık biçimi olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin AB ile geliştirdiği Gümrük Birliği ilişkileri, iktisadi nitelikli, üyelik harici derin ve kapsamlı münasebetlerin mümkün olabileceği bir alandır. Tam üyelik yakın gelecekte mümkün olmayacaksa karşılıklı menfaatlerin yüksek olduğu ekonomik alanda Gümrük Birliği zemininde gelişecek iyi ilişkilerin siyasi alana da olumlu yansımaları olacaktır. Çalışma, Gümrük Birliği ekseninde harici farklılaştırılmış entegrasyon kuramları ışığında Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin seyrini ve bütünleşme ihtimalini araştırmaktadır.

ABSTRACT

It is to the benefit of both parties that the relations between the EU and Turkey, which is an important country in its region, as parties with long-standing relations, continue at a certain level without breaking. While discussing a post-Brexit-weary EU and the future of integration, it is also a matter of curiosity how and how Turkey will take part in this integration. There is an EU that does not want to lose Turkey completely, and Turkey, which has not been able to get a positive sign for membership from the EU for many years, but still wants to maintain its relationship with the EU in a certain line. In order for the relations between the parties to continue at a certain level, the existing Customs Union integration is considered as a form of partnership that needs to be maintained and developed. The Customs Union relations that Turkey has developed with the EU is an area where deep and comprehensive relations with an economic nature are possible. If full membership will not be possible for Turkey in the near future, good relations that will develop on the basis of the Customs Union in the economic field, where mutual benefits are high, will also have a positive reflection on the political field. The study investigates the course of relations between Turkey and the EU and the possibility of integration in the light of external differentiated integration theories on the axis of the Customs Union.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: oaytafars@yahoo.com

EXTENDED ABSTRACT

After the first relations with the EU that started in the 1960's, Turkey gained the status of a candidate country and endeavoured to align with the EU acquis until 2005 when it started negotiations. The EU has been an important transformative power with its positive effects on Turkey in political, social and economic fields. From the perspective of the EU, it has mutual economic interests with Turkey, with which it is in a Customs Union relationship. It is important to have good relations with a stable and strong Turkey, which will contribute to the defense and security of Europe on issues such as regional instability and the migrant problem, and on the energy transit routes. However, after 2005, the positive relations started to give way to distrust. Possibility of Turkey becoming a full member in the near future have led to significant debates within the EU. With the state of emergency declared in Turkey after the military coup attempt in 2016, both sides increased their criticism towards each other, and this situation caused the relations to deteriorate further. When we look at the historical course of EU-Turkey relations, what can be said in general is; If this kind of interdependence, which probably exists in the economic and commercial sphere, were not so high, both sides would want to end this long adventure that did not result in Turkey's membership. In this sense, high interests in economic relations, where both sides have common interests and are less politicized, offer a window of opportunity for their relations to continue at a certain level. The fact that there is no possibility of becoming a full member of the EU in the near future has brought different integration models to the agenda. Turkey's integration with the EU is discussed within the scope of various membership options, in order to avoid the deadlock of relations where both sides have mutual interests. Such divergent search for integration-based solutions offers an opportunity to remove the stagnation in Turkey's membership process and has been seen as a way to persuade sceptics on both sides. Therefore, this study deals with the problematic relationship between Turkey and the EU, which aims at integration and has reached a certain stage with the Customs Union. In this context, the main question that the study seeks to answer is how and how Turkey's problematic relations with the EU, which set out with the goal of full integration, can progress on the basis of mutual benefits. This question has been tried to be answered within the framework of the approaches of integration theories by making a literature review. In this context, the article examines the external differentiated integration model in the axis of the Customs Union as an opportunity to revitalize the relations between Turkey and the EU, and the possibility of its implementation for Turkey in the EU process is evaluated. The study firstly presents a theoretical evaluation of the differentiated integration approach as a flexible integration model, and then the external differentiated integration approach, after the discussions on the future of the EU. Afterwards, it examines the relations with Turkey-EU, which has followed a fluctuating course, in the axis of the recent search for reconciliation, the Customs Union, which has mutual economic interests and is an important tool in relations. In this direction, the article aims to show the external differentiated integration model as an alternative integration model on the axis of the Customs Union, where Turkey has the most advanced relations with the EU. The basic logic here is to show the idea that both sides should not move away from the accession framework, despite the current problems in the negotiations and the difficulties of full membership for Turkey. In these respects, how the EU will continue its life as an important international organization and Turkey's position in this structure are important and worth researching. In this context, the possible course of integration within the EU and the different integration theories for member and non-member countries in compliance with Union policies are discussed in this study. The course of Turkey's relationship with the EU, which has been involved in the Customs Union integration with its mutual economic interests and political disagreements and has long wanted to become a member, is discussed. Here, the questions to which extent and in what way Turkey will integrate with the EU are important questions to be asked. For this reason, it is important to evaluate whether alternative integration models are possible if full membership does not occur in Turkey-EU relations. Therefore, the future of the EU and Turkey's candidacy are discussed around different formulas has made it necessary to investigate differentiated integration models for European integration.

Giriş

Türkiye'nin Avrupa serüveninin kökleri eskiye dayanır. AB yolculuğu ikinci Dünya savaşından sonraki dönemde başlasa da Avrupa ile münasebetlerinin daha eski dönemlere kadar uzandığı söylenebilir. Türkiye 1946'larda çok partili siyasi hayata geçerek nispeten uzun bir demokrasi tecrübesi olmasına rağmen halen bugün hala AB üyesi olmak için uğraşmaktadır. Bu anlamda Avrupa Birliği'ne (daha önceki ismiyle Avrupa Ekonomik Topluluğu-AET) üye olma düşüncesinin temelinde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gelişmeye başlayan Batılılaşma hareketleri yattığını söylemek yanlış olmaz. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ortamda Türkiye kendi aidiyetini tanımladığı (Çalış, 1995, s. 135-155) Batı'lı devletler ailesi içinde yer alma arzusuyla NATO, BM, daha sonra AB gibi Batı'lı uluslararası örgütlerde yer almak istemiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren zayıflayan Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmak için ortaya çıkan düşünce akımlarının müşterek noktası ülkenin kalkınması ve gelişmesi için modernleşmesi gerektiği fikriydi (Karpas, 2013). Modernleşmek isteyen Türkiye'nin Batılılaşma düşüncesinin temelinde bu düşünce vardır. Türkiye'nin son dönemde Avrupa Birliği'ne üyelik hedefi bir bakıma Tanzimat'tan itibaren Batı ile bütünleşme sürecinin bugünkü ifadesidir. Bu anlamda Batılılaşma fikri Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmış yeni bir düşünce olmayıp Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gelişmeye başlamış ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, devletin istikametini belirleyen temel düşüncelerden biri olmuştur. Bu dönemde Batılılaşma Avrupalılaşma ile özdeş olarak anlaşılmıştır. Cumhuriyet döneminde gelişmiş Batılı ülkeler gibi yönetim şekline sahip olma ve Batılı Devletler topluluğunun bir üyesi olma yönündeki siyasetin bir devamı olarak Türkiye Avrupa Konseyi, NATO, OECD gibi çeşitli siyasi, askeri ve ekonomik amaçlı Avrupalı örgütlere üye olmuştur (Müftüler-Baç, 2005, s. 17-19). Türkiye'nin bugünkü formuyla Avrupa Birliği'ne üye olma arzusu da bu siyasetin nihai noktasını teşkil etmektedir. Nispeten erken dönemde başlayan Batılılaşma hareketleri 1999'da AB adaylık statüsünün verilmesiyle demokratikleşmeye dönüşmüştür. Türkiye, aday ülke statüsü verilmesinden sonra üyelik müzakerelerine başladığı 2005 yılına kadar AB müktesebatına uyum doğrultusunda gayret göstermiş, AB üyelik kriterlerini karşılamak için önemli yasal ve kurumsal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Kopenhag Siyasi Kriterleri doğrultusunda Avrupa Birliği'nin Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları gibi resmî belgelerinde belirttiği düzenlemeleri büyük oranda karşılama azmi içinde olmuştur. Bu dönemde AB'nin dönüştürücü gücünün, hızlı ve etkin reform hareketlerinin temelinde Türkiye için güvenilir bir AB üyelik hedefinin varlığı idi.

Bakıldığı zaman Türkiye'de 1999 ile 2005 yılları arasında gerçekleştirilen demokratik reformlar AB ile ilişkilerde altın çağını yaşatmıştır. Ancak 2005 yılından sonra yaşanan siyasi gelişmelerle iki taraf arasındaki sıcak ilişkiler yerini güvensizliğe bırakmaya başlamıştır. AB'nin genişlemeye dair kendi iç tartışmaları ve reformlara hızla devam eden Türkiye'nin yakın gelecekte tam üye olma ihtimalinin belirmesi AB içinde tartışmaları beraberinde getirmiştir. Sonrasında ise AB cephesinden Türkiye'nin üyeliğine dair olumsuz sinyaller gelmeye başlamıştır. Bu gelişmelerle Avrupa Birliği üyeliğinin belirsizliğe girmesi Türkiye'de AB reformlarının hız kaybetmesine neden olmuştur. Üyelik için istenen şartlar yerine getirilse dahi AB üyeliğinin garanti olmayacağı düşüncesi Türk kamuoyunda hâkim olmaya başlamıştır. Ancak "AB üyeliği olmazsa bile Kopenhag kriterlerini Ankara kriterleri kabul eder, olarak yolumuza devam ederiz" anlayışıyla demokratik reformlara, hızı azalmakla birlikte devam edilmiştir. İlişkilerdeki sorunlara rağmen Türkiye'de AB ölçütlerinde demokratik bir idareye sahip olunacağına ve yaşam standartlarının yükseleceğine dair var olan kanaat, üyelik hedefinin canlı tutulmasında etkili olmuştur. Nitekim Türkiye'de değişik zamanlarda yapılan kamuoyu araştırmalarında AB üyeliğine dair olumlu görüş bildirenlerin oranı belirli bir seviyenin altına

inmemiştir.¹ Bu anlamda AB Türkiye üzerinde siyasi, sosyal, ekonomik alanlarda olumlu etkileriyle önemli bir dönüştürücü güç olmuştur. AB açısından bakıldığında ise Gümrük Birliği ilişkisi içinde karşılıklı ekonomik çıkarlar söz konusudur. Ayrıca bölgesel istikrarsızlıklar, göçmen sorunu gibi konularda Avrupa güvenliğine katkı sağlayacak, enerji geçiş yolları üzerinde istikrarlı, güçlü bir Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmak AB için önemlidir.

Bugün gelinen noktada Türkiye, AB'nin tam üyesi olmasa da ticari malların serbest dolaşımından dış politika ve güvenlik politikasına kadar birçok alanda AB müktesebatını benimsemekte ve bunlara uyum sağlamaktadır. Ancak Türkiye'nin AB'ye katılımı, Birliğin siyasi geleceği, kurumsal kapasitesi, kültürel, coğrafi sınırları konusunda AB içinde önemli tartışmalara yol açmıştır. Zira birçok üye ülkenin Türkiye'nin üyeliğine ilişkin çekinceleri bulunmaktadır. 2016 yılındaki askeri darbe teşebbüsünden sonra ilan edilen olağanüstü hâl ile her iki taraf birbirine yönelik olarak eleştirilerini artırmış, bu durum ilişkilerin daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Dahası bu dönemde Avrupa Parlamentosu, bağlayıcı olmasa da aldığı bir karar ile Kasım 2016'da Türkiye ile katılım müzakerelerinin askıya alınmasını önermiştir. Türkiye ve AB arasındaki uzun maceralı, sonuca ulaşmayan ama tarafların tamamen aradaki bağları koparmak istemedikleri bu ilişki geldiği nokta itibariyle çıkmaza girmiş görünmektedir. Türkiye'nin üyelik ihtimalinin düşük olmasından dolayı ilişkiler nasıl canlandırılabilir, hangi istikamette ilerlemesi taraflar için faydalı olur soruları yeni arayışları ortaya çıkarmıştır. Birbirinden siyasi, sosyal ve ekonomik olarak farklı ülkeleri bünyesine dahil ederek genişlemesi AB içinde genişleme ve derinleşme politikaları bağlamında tartışmaları beraberinde getirmiştir. Öte yandan Brexit ile İngiltere'nin ayrılığı AB bütünleşmesinin alacağı seyir ve Birlik politikalarına uyumda üye ve üye olmayan ülkeler için farklı entegrasyon kuramlarını yeniden gündeme taşımıştır. Bu bağlamda bir tarafta AB entegrasyonunun geleceğine dair senaryolar tartışılırken, diğer taraftan karşılıklı ekonomik çıkarları ve siyasal anlaşmazlıklarıyla Gümrük Birliği entegrasyonuna dahil olan ve uzun süredir üye olmak isteyen Türkiye'nin AB ile ilişkisinin seyri, Birliğe hangi kapsamda ve ne şekilde entegre olacağı soruları cevabı merak edilen önemli sorulardır. Bu nedenle tam üyeliğin gerçekleşmemesi halinde Türkiye-AB ilişkilerinde alternatif bütünleşme modellerinin mümkün olup olmadığının değerlendirilmesi önem taşımaktadır. AB'nin geleceğinin ve Türkiye'nin adaylığının farklı formüller etrafında tartışıldığı belirsizlik dönemi Avrupa entegrasyonu için mevcut farklılaşma çalışmalarını ve politika temelli farklılaşma biçimlerini araştırmayı gerekli kılmıştır. Nitekim İsviçre, Norveç, İzlanda gibi ülkelerin AB ile farklı entegrasyon şekillerinde ve farklı seviyelerde ilişkileri mevcuttur. Türkiye için bu örneklerden hareketle tam üyeliğin mümkün olmadığı durumda ilişkilerin her iki tarafın da yararına olacak biçimde, kopmadan belli bir seviyede devamı için farklılaştırılmış entegrasyon modeli değerlendirilmelidir.

Bu çerçevede makalede Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin yeniden canlandırılması için bir alternatif imkân olarak Gümrük Birliği ekseninde harici farklılaştırılmış entegrasyon modeli araştırılmakta ve AB sürecinde Türkiye için uygulanma ihtimali değerlendirilmektedir. Çalışma öncelikle AB'nin geleceğine dair tartışmalardan sonra esnek entegrasyon modeli olarak farklılaştırılmış entegrasyon ve devamında harici farklılaştırılmış entegrasyon yaklaşımının kuramsal bir değerlendirmesini sunmaktadır. Sonrasında, siyasi sorunlar, uzlaşma arayışlarıyla dalgalı bir seyir izleyen Türkiye-AB ilişkileri, karşılıklı iktisadi çıkarların bulunduğu ve ilişkilerde önemli bir araç olan Gümrük Birliği ekseninde ele alınmaktadır.

¹ AB ile ilişkilerin durakladığı, 2019 tarihli bir kamuoyu araştırmasına göre, Türk halkının %60'ı Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemekteydi. AB tarafından üye ve aday ülkelerde yapılan kapsamlı kamuoyu araştırma verileri için bk. http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.html

Makale bu doğrultuda esnek bütünleşme modeli olarak harici farklılaştırılmış entegrasyon modeli yaklaşımlarıyla, en ileri ilişkilerin olduğu Gümrük Birliği bağlamında Türkiye-AB ilişkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Brexit sonrası AB’de Geleceğine Dair Tartışmalar ve Farklılaştırılmış Entegrasyon Yaklaşımı

İngiltere’nin AB’den ayrılmasının yolunu açan Brexit oylaması sonrası AB bütünleşmesinin geleceğine dair görüşlerin temelinde iki ana eksenle toplandığı görülür. Bunlardan ilki, Brexit’in etkili bir Avrupa parçalanma sürecini tetiklediği görüşü iken diğer taraftan; AB’nin şüpheli ve tuhaf ortağı İngiltere’nin (George, 1998) çıkışının nihayetinde daha bütünleşmiş bir Avrupa’nın yolunu açacağına dair görüşüdür. Bu tartışmalarla birlikte Brexit sonrası dönemde farklılaştırılmış entegrasyon çalışmaları ana akım Avrupa çalışmalarının bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Avrupa entegrasyon hareketi, zaman içinde barış, refah ve demokrasi için bir bütünleşmeye dönüşen bir ekonomik iş birliği hikayesidir. Finansal krizlerden göç sorununa, yükselen milliyetçi eğilimlerden, genişleme yorgunluğuna, Transatlantik ilişkilerdeki gerilimler ve Brexit tartışmalarına kadar Avrupa entegrasyonunu hem iç hem de dış dinamiklerden kaynaklanan çeşitli krizlerle karşı karşıyadır. Güvenliği tehdit eden bölgesel istikrarsızlıkların yanında ABD ve Çin’den gelen rekabetin getirdiği zorluklar da mevcuttur. Küresel ölçekte söz sahibi olmak isteyen AB’nin bu rolü oynayabilmesi için mevcut entegrasyon düzeyini koruyarak iç sorunlarını başarılı bir şekilde yönetebilmesi ve demokratik değer ve normları etrafında üye olmayan komşularıyla ilişkilerini derinleştirilmesi gerekir. Bu noktada iddialı bir AB’nin ekonomik ve güvenlik alanında müşterek çıkarları olduğu Türkiye’yi yanında tutması önemlidir. AB’nin üyeleriyle ve daha ziyade üye olmayan ülkelerle ilişkilerini farklı bütünleşme modelleriyle zenginleştirilmesi entegrasyonda esneklik sağlayarak daha iyi bir yönetimi mümkün kılabilir. Bu doğrultuda açıklayıcı bir çerçeve sunan farklılaştırılmış entegrasyon yaklaşımının kavramsal ve kuramsal tartışmalarına yer vermek gerekir. Farklılaştırılmış entegrasyon konusundaki akademik tartışmalar, 1990’lardan itibaren İngiltere ve Danimarka’ya Maastricht Antlaşması ile parasal birlik konusunda birtakım istisnalar tanınmasıyla artmaya başladı. Özellikle 2004 genişlemesiyle çok sayıda devletin AB’ye üye olarak kabul edilmesi neticesinde farklı ulusal çıkarlara sahip ülkenin aynı birlik çatısı altında yer alması farklılaşmış entegrasyon biçimlerinin gündemde daha yoğun tartışılmasına yol açtı. İngiltere’nin AB üyeliğinden çıkışını ifade eden Brexit gelişmesiyle de Avrupa entegrasyonunun geleceği hakkında tartışmalar alevlenmiştir. Bu gelişmeler AB açısından entegrasyon sürecinde yeni zorluklar doğurmuştur.

Kurulduğu dönemlerden itibaren AB entegrasyonunun nasıl derinleştirilebileceği tartışılmış, bunları Birlik politikasına dönüştürme yolları aranmıştır. Bu doğrultuda AB hem derinleşmesini hem de genişlemesini önceden tartışarak stratejisini şekillendirmek istemiştir. Maastricht Antlaşması’ndan Avrupa Komisyonu’nun Beyaz Kitabına kadar ve İngiltere ile AB arasında Brexit gelişmesine kadar, Avrupa entegrasyonu dinamik bir süreç olarak gelişmiştir. Bu alanda çalışan araştırmacıların bir kısmı harici farklılaştırılmış entegrasyonu kuramsallaştırmaya ve kavramsallaştırmaya çalışmışlardır. Maastricht Antlaşması’nın 1993’te yürürlüğe girmesinden bu yana, parasal birlik ve dış politika meseleleri gibi ulusal hükümetlerin yetkili olduğu alanlarda üye devletlerin yetkilerini AB’ye devretmeleri, Avrupa Birliği’nin uluslar üstü bir kurum olma özelliği kazanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte son dönemde İngiltere’nin Brexit referandumuyla Avrupa Birliğinden ayrılma kararı² AB’yi tarihindeki en

² Haziran 2016’da yapılan referandumda yüzde 72,2’lik bir katılımı İngiltere, yüzde 51,9 ‘evet’ ve 48,1 ‘hayır’

derin krizlerden birine sürükledi. Bu dönemde AB entegrasyonu bağlamında farklılaştırılmış entegrasyon tartışmaları gündemde daha sık yer almaya başlamış ve Birliğin geleceğine dair yoğun tartışmalara konu olmaya başlamıştır.

Özellikle 2008'deki Euro krizinden itibaren son Brexit hadisesiyle AB, yoğun bir şekilde entegrasyonu değil, aslında Birlik içinde ortaya çıkan farklılaşmanın nasıl yönetileceğini tartışmıştır (Schimmelfennig, 2016, s. 789). Bu anlamda AB, Birliğin geleceğine dair entegrasyon modellerini ve farklılaşma stratejilerini belirlemeye çalışmaktadır. Bu tartışmaların bir yansıması olarak Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker tarafından Mart 2017'de, "Avrupa'nın Geleceğine Dair Beyaz Kitap" yayınlandı. Burada 2025 yılına kadar AB için parçalanmadan daha fazla entegrasyona kadar uzanan Birliğin geleceğine dair beş farklı senaryoya yer verilir. Bu senaryolar şu başlıklar altında toplanmıştır: İlk senaryo, aynen devam "Carrying on"; Herhangi bir büyük değişiklik ve reform olmaksızın mevcut statükoyu korumak; İkincisi senaryo "Nothing but the Single Market"; Birliğin diğer alanlardan vazgeçerek sadece Tek Pazar ile devam etmesi; Üçüncü senaryo "Those who want more do more" daha fazla entegrasyon isteyenler daha fazlasını yapsın, istemeyenler daha alt düzeyde bir entegrasyonla yetinebilir modeli; Dördüncü senaryo "Doing less more efficiently" serbest geniş entegrasyon konularını bir kenara bırakarak, sınırlı amaçlara örneğin daha fazla pazar entegrasyonuna güçlü bir şekilde odaklanma görüşü ve Beşinci senaryo ise "Doing much more together"; Krizleri fırsata dönüştürerek birlikte çok daha fazlasını yapmak (Avrupa Komisyonu, 2017, s. 15–25) şeklinde olup AB entegrasyonuna dair projeksiyonlara yer verilmiştir. Beyaz Kitap, farklılaştırılmış entegrasyon terimine atıfta bulunmaktan kaçınsa da üçüncü senaryoda bunu ima etmektedir. Bu anlamda Euro bölgesi dahil bir grup ülkenin tercih ettiği daha fazla farklılaşma modeline işaret eder.

Farklılaştırılmış entegrasyon modeli konusunda ilk söylenecek şey, AB bütünleşmesinde esneklik anlamına gelmektedir. Avrupa Birliğine üye ülkelerin belirli AB politikası alanlarında farklı hak ve yükümlülüklerle sahip olma durumu vardır. Avrupa Birliği entegrasyonunda farklılaştırılmış entegrasyon modelinin veya esneklik yaklaşımının benimsenmesi üye ülkeler arasındaki farklılıkları daha uyumlu bir şekilde yönetmek ve aradaki ahengi sağlamak üzere ortaya çıkmıştır (Koenig, 2015, s. 4-5; Stubb, 1996). Genişleme sürecinde birçok ülke Birliğe dahil olmuştu. Farklı sorunlara ve farklı yaklaşımlara sahip ülkelerin Birlik içinde kendi önceliklerinin değişik olması gibi faktörler sebebiyle entegrasyon hızları da değişiklik göstermiştir. AB genişledikçe ve Birliğe yeni ülkeler katıldıkça gelişmekte olan AB normları, kurallar ve uygulamaları çerçevesinde entegrasyon sürdürülmeye çalışılmıştır. AB üyesi olmayan ülkeler de bir takım politika alanlarında Avrupa Birliği ile uyumlu politikalar izlemek istediğinden entegrasyon sürecinde harici bir farklılaşma modeli şekillenmiştir. Bu doğrultuda farklılaştırılmış entegrasyon, dahili ve harici farklılaşma şeklinde gelişmiştir (Leuffen, Rittberger & Schimmelfennig, 2012). Bu bakımdan AB'nin farklılaştırılmış entegrasyon modelinde üye ülkelerle üye olmayanlar için çok sayıda entegrasyon biçimi bulunmaktadır (Schimmelfennig, 2016, s. 799).

Farklılaştırılmış entegrasyonu kavramsallaştırmaya yönelik ilk tanım "Avrupa Birliği içindeki heterojenliği uzlaştırmaya çalışan genel entegrasyon modeli" şeklinde yapılmıştır (Stubb, 1996, s. 283). Mevcut literatüre ve tartışmalara dayalı olarak farklılaşma üç boyut altında sınıflandırılır: Birincisi, entegrasyonda farklılaşmayı geçici olarak kabul eden ve üye olmayan ülkeler yerine sadece üye devletlerle ilgili olduğu çok vitesli Avrupa modelidir.

İkincisi, kurucu üye devletlerin federal bir siyasi birliğe yol açan çekirdek bir grup oluşturduğu, diğer devletlerin ise ikinci, daha az etkili bir çevreye ait olduğu ve eş merkezli daireler modeliyle oluştuğunu ifade eden modeldir. Bu modelde üye olmayanlar ancak üçüncü bir dış çemberin parçası olabilirler. Üçüncüsü ise, Avrupa entegrasyonuna katılımın sektöre bağlı olarak değiştiği “esnek entegrasyon”, “değişken geometriye Avrupa” veya “alakart Avrupa” modellerini kapsayan işlevsel bir model olarak ifade edilir (Leruth, Gänzle, & Trondal, 2019, s. 1013-1017).

2000'lerin başlarına kadar farklılaştırılmış entegrasyon araştırmaları Avrupalılaştırmanın ilk nesil çalışmalarından etkilenmiştir (Knill, 2001). Farklılaşmaya ilişkin ilk vaka çalışmaları çoğunlukla İskandinav ülkeleri ile AB arasındaki ilişkilere odaklandı. 2000'li yılların ortalarından itibaren bu alandaki akademik çalışmalar Avrupa çalışmalarının bir alt alanı kapsamında teorik ve ampirik olarak incelemeye başlanmıştır. Farklılaşmanın artık yaygın ve normal bir olgu olduğunu ve bunun resmi ve gayri resmi düzenlemeleri de kapsamı gerektiği görüşleri yaygınlaşmıştır. Olsen (2010, s. 81) ise farklılaştırılmış entegrasyon bağlamında Avrupa Birliğini, “kavramsal bir savaş alanı ve kurumsal bir şantiye” olarak ifade etmiştir. Daha sonra farklılaştırılmış entegrasyona ilişkin ampirik çalışmalar da daha belirgin hale gelmiş bu alandaki eksikliklerden hareketle birtakım sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunlar kalıcı ve geçici farklılaşma; Bölgesel ve işlevsel farklılaşma, ulus devletler arasında farklılaşma ve çok düzeyli farklılaşma; AB anlaşmaları ile AB anlaşmaları dışında gerçekleşen farklılaşma; AB düzeyinde ve hükümetlerarası kararlar farklılaşması; Üye ülkeler ile Avrupa Birliği sınırları dışındaki ülkeler ayırımına göre farklılaşma, şeklinde sayılabilir. Ampirik örneklerin çokça bulunduğu farklılaştırılmış entegrasyon kavramlarının bu durumları tanımlamak için kullanılması gerektiği öne sürülmüştür (Holzinger & Schimmelfennig, 2012, s. 293-297).

Entegrasyon terimi, Birlik politikalarının merkezileşmesi, politika kapsamı ve bölgesel genişleme süreci şeklinde bir bütün dönüşümü ifade ederken AB, genişleme sürecinde farklılaştırılmış bir entegrasyon sistemine doğru evrilmektedir (Schimmelfennig, Leuffen, & Rittberger 2015, s. 765-767). Farklılaşmış entegrasyon, herhangi bir üye devlete belirli bir zamanda uygulanan AB politikalarının her birinin kapsamındaki çeşitliliği ifade eder ve AB politikalarını uygulamada üye ülkelere göre değişebilen farklılar görülebilir. Farklılaştırılmış entegrasyon modelinde dikey ve yatay farklılaşma durumu söz konusu olabilir (Schimmelfennig Leuffen, & Rittberger 2015, s. 767). AB politikalarının farklı bütünleşme seviyelerini gösterme anlamında dikey farklılaşma, belirli politika alanlarındaki merkezileşme bir bakıma derinleşme düzeylerini ifade ederken; yatay farklılaşma ise üyeliğin kapsamı ile ilgilidir. Bir başka yaklaşımla, ekonomik ve parasal birlik konusunda olduğu gibi bir üye devletin entegrasyona katılmadığı alanlar dahili farklılaşma (*internal differentiation*) olarak ifade edilir. Dahili farklılaşmanın en iyi örneği parasal birlik alanındadır. Danimarka ve İngiltere Euro'yu kullanmayı kabul etmemiş, yeni üye olan ülkeler ise henüz kriterleri sağlamak için çalışmaktadırlar. AB'de dahili farklılaştırılmış entegrasyon, Birliğin kurumsal çekirdeği korunurken politika alanları arasında farklılıklar gösteren bir yönetim biçimine dair üye devletler arasında bir düzenleme olarak tanımlanır (Schimmelfennig Leuffen, & Rittberger, 2015, s. 770). Bütünleşme sürecini sorunsuz devam ettirebilmek ve AB içindeki farklılıkları uyumlu hale getirmek amacıyla bir çözüm olarak dahili farklılaştırılmış entegrasyon modeline odaklanılmıştır. Bu doğrultuda dahili farklılaştırılmış entegrasyon, AB yapısının temel özelliklerinden biri olmuştur. Bunun yanında İzlanda, Norveç, Lihtenştayn veya tartışıldığı üzere Türkiye gibi AB üyesi olmayan ülkelerin ekonomik, güvenlik ve savunma gibi belirli alanlarda entegrasyon süreçlerine katıldığı durumlar ise harici farklılaşma (*external differentiation*) olarak ifade edilir. Buna göre en az bir üye devletin entegrasyona dahil olmaması durumunda dahili farklılaşma ve en az bir üye olmayan devletin entegrasyona dahil

olması durumunda ise harici farklılaşma'dan söz edilebilir (Schimmelfennig Leuffen, & Rittberger 2015, s. 765-767). Bu bakımdan farklılaştırılmış entegrasyon, çeşitli iş birliği ve entegrasyon şekillerine uygun bir model olduğu için, "Avrupa entegrasyonunun çoklu biçimleri- *multiple forms of European integration*" olarak da görülebilir (Andersen & Sitter, 2006, s. 314).

AB politikaları, merkezileşme düzeyine göre ve bölgesel genişlemeye göre de değişir. Bu varsayımından hareket edilerek AB, farklılaştırılmış bir entegrasyon sistemi olarak değerlendirilmelidir (Leuffen, Rittberger & Schimmelfennig, 2012). Bu tasnife göre, farklılaştırılmış entegrasyon, temel olarak iki boyutta farklılık gösterir: politikalar arasında merkezileşme düzeyinde ve politikalar arasında bölgesel genişlemede. Buna göre farklılaşma dört alt grupta sınıflandırılır: Bunlardan ilki, tüm AB kurallarının tüm AB üye ülkeleri için aynı şekilde geçerli olduğu yatay farklılaşmanın olmadığı Maastricht öncesi durum; İkincisi, AB kurallarının tüm AB üye ülkeleri için aynı şekilde geçerli olduğu, ancak üye olmayan devletlerin de bu kuralları benimseyebildiği Avrupa Ekonomik Alanı uygulamasında olduğu gibi harici farklılaşma; Üçüncüsü, Edinburgh Anlaşması veya gelişmiş işbirliği prosedürü yoluyla vatandaşlık, ekonomik ve parasal birlik ve adalet ve içişleri alanlarında Danimarka'ya tanınan istisnalar gibi AB kurallarının tüm AB üye ülkeleri için tek tip olarak uygulanmadığı dahili farklılaşma; Dördüncüsü ise, Schengen örneğinde olduğu gibi bazı AB üye devletlerinin çıkmayı tercih ederken, üye olmayan devletlerin de katılmayı tercih ettiği AB kurallarının geçerli olduğu harici ve dahili farklılaştırma modeli (Leuffen, Rittberger & Schimmelfennig, 2012, s. 16-18). AB'nin son dönemde borç krizi, Birlik içinde artan terör saldırıları ve mülteci krizi karşılaştığı krizler karşısında üye ülkeler arasında ortak politikaların uygulanması konusunda ortaya çıkan önemli görüş ayrılıkları Avrupa Birliği düzeyinde dahili farklılaştırılmış entegrasyon yaklaşımını güçlendirmiştir. 2014'te Avrupa Konseyi kararlarıyla, dahili farklılaştırılmış entegrasyon "her zamankinden daha yakın olan birlik kavramı, farklı ülkeler için farklı entegrasyon yollarına izin vererek, entegrasyonu derinleştirmek isteyenlerin ilerlemelerine izin verirken, derinleşmek istemeyenlerin isteklerine saygı duymak" şeklinde açıklanmıştır (Avrupa Konseyi, 2014, s. 11). Benzer bir şekilde, Mart 2017'de Roma Antlaşması'nın imzalanmasının 60. yıldönümü kutlamalarında Fransa'da düzenlenen ortak basın toplantısında, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya gibi ülkeler Avrupa entegrasyonuna dair "farklı entegrasyon seviyeleri" ve "bazı ülkelerin diğerlerinden daha hızlı ilerlemesi" ifadeleriyle AB içinde genişletilmiş farklılaştırılmış entegrasyona vurgu yapmışlardır (Janning & Zunneberg, 2017).

Gelinen nokta itibarıyla, farklılaşmış entegrasyon, AB'nin belirgin bir özelliği olarak kabul edilmektedir. AB hukuku açısından farklılaşma yaklaşımının yasal dayanağına gelince; AB mevzuatında ilk olarak Avrupa Birliği'nin İşleyişine Hakkındaki Antlaşma'nın (*Treaty on the Functioning of the European Union*) 27. Maddesinde belirtildiği gibi, Komisyonun kalkınmada farklılıklar gösteren belirli ülkelere iç pazarlarının kurulması ve uygun hükümler önerebilmesini öngören düzenlemelerle yer almıştır. Maastricht Antlaşması sonrasında üye ülkelerin Birlik politikalarına tam uyumu anlamında, derinleşme ve genişlemenin bir sonucu olarak hem geçici hem de işlevsel derogasyonlar veya "kapsam dışı kalma" talepleri artmıştır. Öyle ki, Avrupa entegrasyonu artık giderek farklılaştırılmış bir entegrasyon sistemi olarak algılanmaktadır. Sonuç itibarıyla, Euro bölgesi ve parasal birlik, Schengen Bölgesi, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP), iktisadi/ticari konularda ülkelerin AB'nin bazı temel politika alanlarına ve anlaşmalarına katılmaya dair birbirinden değişik yaklaşımları farklılaştırılmış entegrasyonun örneklerindedir.

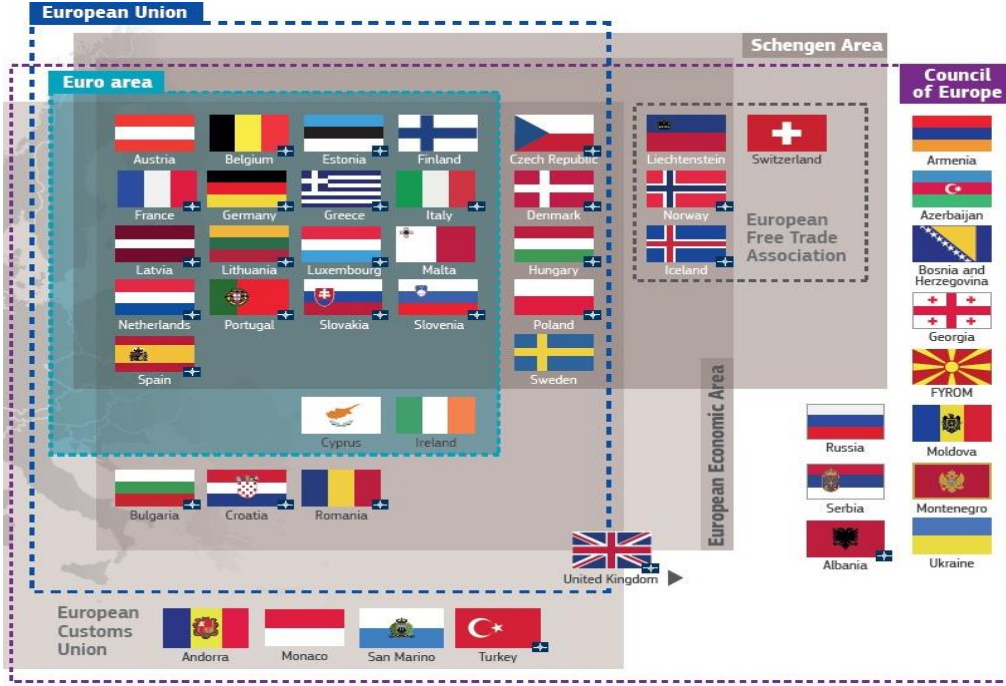
Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon

AB'nin 2000'ler sonrası genişleme sürecinde çok sayıda devleti üye olarak kabul

etmesiyle farklı ulusal çıkarlara sahip ülkelerin aynı birlik çatısı altında toplanması daha farklı entegrasyon biçimlerinin tartışılmasını gerektirmiştir. Bir taraftan AB genişlerken, diğer taraftan Birlikten ayrılma sürecini başlatan İngiltere örneği AB'nin dağılma/bütünleşme tartışmaları ekseninde entegrasyonunun geleceğine dair soruları gündeme getirmiştir. İngiltere'nin Birlikten ayrılması tartışmaları gölgesinde farklılaştırılmış entegrasyon ve daha özeldir AB genişlemesi ve Komşuluk Politikası (*Neighbouring Policy*) kapsamında harici farklılaştırılmış entegrasyon yaklaşımları ana akım Avrupa çalışmalarının bir bileşeni olarak ön plana çıkmıştır. AB'nin geleceği, genişlemesi konusundaki tartışmalar ve Türkiye'nin adaylığının farklı formüller etrafında tartışıldığı belirsizlik döneminde Avrupa entegrasyonu bağlamında politika temelli farklı entegrasyon biçimleri dikkat çekici olup üzerinde düşünülmesini gereklidir. AB üyesi olmayan ülkelerin, AB ile yüksek düzeyde karşılıklı bağımlılıkları nedeniyle belirli Birlik politikası alanlarına yakınlık duyduğu ve uyum sağlamak istediği görülmektedir. Bu durum Avrupa entegrasyon sürecine katılımlarının çeşitli düzeyleri ve biçimlerini öngören harici farklılaştırılmış entegrasyon modelini öne çıkarmaktadır (*external differentiated integration*). Başka bir ifadeyle üye ülkelerin Birliğin belirli politika alanlarına dahil olmaması durumunu ifade eden dahili farklılaştırılmış entegrasyondan ayrı olarak, AB üyesi olmayan ülkelerin belirli politika alanlarında AB ile uyum içinde entegrasyona girmeleri durumu, harici farklılaştırılmış entegrasyon kavramıyla açıklanmaktadır.

Harici farklılaştırılmış entegrasyon, AB'ye tamamen egemenlik devri gerçekleşmeyeceğinden, ulusal egemenliği korumanın bir yolu olarak görülebileceği gibi, Avrupa entegrasyon sürecine Birlik üyesi olmadan dışarıdan katılmanın bir yolu olarak da görülebilir. AB ve üye olmayan ülkeler arasındaki harici farklılaştırılmış entegrasyon, üçüncü ülkelerin AB'nin merkezi karar alma organlarına erişimi olmaksızın AB müktesebatının belirli bölümlerine çeşitli düzeyde uyum veya yoğun bütünleşme olarak da tanımlanmaktadır (Lavenex, 2015, s. 836-853). Bu entegrasyon şekli, her şeyden önce tek pazara dahil olma ve ekonomik ve parasal konular, Eurocorps, Frontex ve Europol gibi örneklerde olduğu gibi güvenlik/savunma ile ilgili politika alanlarında ve ayrıca çeşitli araştırma ve geliştirme konularında gerçekleşir (Bertoncini, 2017).

Harici farklılaştırılmış entegrasyon uygulamalarının yasal temeli ile ilgili olarak, Avrupa Birliği Antlaşmasının (*Treaty on European Union*) 8/1. Maddesi, AB'nin "komşu ülkelerle, Birliğin değerleri üzerine kurulu olan ve iş birliğine dayalı yakın ve barışçıl ilişkilerle belirginleşen bir refah ve iyi komşuluk alanı oluşturmak amacıyla özel ilişkiler geliştirir" şeklindeki hükmü esas temel teşkil etmektedir. Ayrıca Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın (*Treaty on the Functioning of the European Union*) 217. Maddesi, benzer şekilde Birliğin üçüncü ülkelerle ortaklık anlaşmaları akdetme hakkını vurgularken, 218. Madde, iş birliği için özel kurumsal çerçeveler oluşturan ortaklık anlaşmalarının ve diğer anlaşmaların oluşturulmasına yönelik kurumsal prosedürleri ortaya koymaktadır. Bu maddelerde geçen "özel ilişki" şeklindeki ifadeler muğlak olduğundan harici farklılaştırılmış entegrasyon modelinde, AB ile üçüncü ülkeler arasında geniş bir iş birliği yöntemlerine gidebilmesinin yolunu açmaktadır. Aşağıdaki şekilde dahili ve harici farklılaştırılmış entegrasyona dahil AB üyesi ve üye olmayan ülkeler ve ilgili politika alanları topluca gösterilmektedir.

Şekil 1: AB farklılaştırılmış entegrasyon haritası. Kaynak: Avrupa Komisyonu, (2017, s. 8.)

Harici farklılaşmaya örnek olarak AB'nin Türkiye ile Gümrük Birliği veya Lihtenştayn, İzlanda ve Norveç ile Avrupa Ekonomik Alanı uygulamaları verilebilir. Schengen Bölgesi örneğinde ise, İrlanda ve İngiltere'nin üye olarak dahil olmayışı ve Norveç ve İsviçre'nin üye olmayan ülkeler olarak katılımı dahili ve harici farklılaşma örneklerindedir. Bazı üye devletler Avrupa Birliği politikalarına farklı olarak seçici katılım biçimlerini tercih ederken, üye olmayan bazı devletler harici olarak AB müktesebatının belirli bölümlerine üye olmuştur (Lavenex, 2015, s. 836). Harici ekonomik bütünleşme durumunda ise, üye olmayan devletler, AB'nin karar alma mekanizmasına dahil olmadan mevzuatlarını AB müktesebatına uyumlu hale getirmiş ve böylece AB kuralları üçüncü ülkeler tarafından benimsenmiş olur. Bu şekilde AB, üyeliğe kabul etmeksizin komşu ülkelere kendi norm ve standartlarını aktararak ilişki geliştirmiş olmaktadır. Dolayısıyla üye olmayan ülkelerin AB'nin ilgili kural ve yönetmeliklerine çeşitli seviyelerde uyum sağlaması harici farklılaşma yöntemiyle mümkün olabilmektedir. Gstöhl'in tanımına göre (2016, s. 2-3) harici farklılaştırılmış entegrasyon, AB'ye üye olmayan üçüncü ülkelerin, AB'nin karar süreci ve mekanizmalarına dahil olmaksızın AB müktesebatının farklı bölümlerine farklı seviyelerde uyum sağlamalarına imkân tanıyan ve Birlik içinde farklı düzeylerde kurumsallaşmaları kapsayan bir tür bütünleşme mekanizmasıdır.

Üye olmayan ülkeler ile AB arasındaki Gümrük Birliği entegrasyonu, komşu ülkelerle kapsamlı iktisadi bütünleşmeyi kapsayan bir tür harici farklılaşma modelidir. AB böyle ilişki biçimleriyle üye olmayan ülkelere kendi norm ve kurallarını aktarırken bu ülkelerle karşılıklı yakın ilişki tesis etmiş ve sürdürmüş olmaktadır. Bu tür bir iktisadi bütünleşmeyle AB, serbest ticaret bölgesi oluşturarak üye olmayan ülkeler ve kendi iç pazarı arasında, bölgesel ekonomik entegrasyon tesis etmiş olmaktadır. Harici farklılaştırılmış entegrasyon modeli ile AB, üye olmayan komşu ülkeleri farklı seviyelerde kendi iç pazarına dahil ederek pazarını genişletmektedir. Ülkelerin AB müktesebatını benimseme ve uygulama kapasitesi entegrasyonun kurumsallaşma derecesini ve bütünleşmenin niteliğini gösterir. Süreç dinamik işlerse AB ile aday olmayan ülke arasında iktisadi bütünleşme ve uyum gelişerek devam eder (Gstöhl, 2015, s. 855-56). Bu anlamda harici farklılaştırılmış entegrasyon modeliyle AB ile ilgili ülke arasında karşılıklı kabul edilen kuralların takibi ve uygulanmasına dair ortak

kurumlar oluşturulabilir.

Harici farklılaşma modelinin öngördüğü şekilde iktisadi alanlarda kurumsallaşmanın derecesi artarsa diğer politika alanlarında da entegrasyonu getirecek ileri seviyede bir bütünleşmenin yolu açılır. Türkiye ile AB arasında var olan Gümrük Birliği ilişkileri bu duruma örnek verilebilir. AB'den uzun yıllar boyunca üyelik için olumlu sinyaller alamayan bununla beraber AB ile de belirli bir çizgide ilişkisini sürdürmek isteyen Türkiye ile Türkiye'yi tamamen kaybetmek istemeyen AB arasında münasebetlerin devamı için Gümrük Birliği entegrasyonu korunması, geliştirilmesi gereken bir ortaklık biçimi olarak değerlendirilmektedir. Çok uzun süredir AB üyeliği bekleyen Türkiye'nin AB ile geliştirdiği Gümrük Birliği ilişkileri, iktisadi alanda gerçekleşen üyelik harici derin ve kapsamlı münasebetlerin mümkün olabildiği bir alandır. Türkiye gibi Avrupa Birliğine üye olmayan ülkelerin iktisadi anlamda AB iç pazarıyla bütünleşmesi de kendine özgü biçimler ve farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Böyle bir iktisadi bütünleşme ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasını, ortak tarifeler, kota ve ortak rekabet kurallarıyla AB sınırları dışında bir entegrasyonu mümkün kılar. Öyle ki derinleşen ve gelişen iktisadi/ticari münasebetlerin siyasi alanlarda da ilişkilerin kopmadan devamını sağlayarak taraflar arasında uyumu ve iş birliğini geliştirmesi beklenir. Zira ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle iki taraf arasında siyasi ilişkilerde görülen gerginliklerin azalması ve daha uyumlu münasebetler mümkün olabilir. Burada yakalanacak bir başarı her iki tarafın da faydasına olacak şekilde diğer politika alanlarına da yansıyor ilişkilerin daha derinlikli ve sorunsuz şekilde devamını sağlayabilir. Kısaca ekonomi alanında tesis edilen iyi ilişkiler siyaset alanına da olumlu etkileyerek ilişkilerin belirli bir düzeyde devam etmesinin garantisi durumuna gelecektir.

Farklılaştırılmış entegrasyon ile karşılıklı bağımlılık arasındaki ilişkinin anlaşılmasında neoliberalizmin temel varsayımları iyi bir açıklama çerçevesi sunar. Neoliberal kuramlar devletler arasında karşılıklı bağımlılık olgusuna dikkat çekerek devletlerarası asimetrik karşılıklı bağımlılığın öncelikle ekonomi ile ilgili alanlarında ve sonra diğer siyaset alanlarda gerçekleştiğini varsayar (Keohane & Nye, 1987, s. 730). Esas olarak uluslararası sistemin çoğunlukla karmaşık karşılıklı bağımlılık temelinde çalıştığını söyleyen neoliberalist kuramlar AB entegrasyonuna da böyle bir bakış açısından yaklaşır. Harici farklılaştırılmış entegrasyon modelinde de üye ülkeler ile üçüncü ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık esas unsurlardandır.

AB ile üye olmayan üçüncü ülkeler arasında harici farklılaştırılmış entegrasyonun yüksek seviyede karşılıklı bağımlılık ve düşük siyasallaşmanın görüldüğü siyasal alanlarda daha çok gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu anlamda Schimmelfennig, Leuffen ve Rittberger (2015, s. 770-71), farklılaştırılmış entegrasyonu açıklayan iki değişken olarak "karşılıklı bağımlılık" ve "siyasallaşma" (*politicization*) kavramlarını ortaya atmışlardır. AB ve ilişkili olduğu ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı bütünleşmenin itici gücü olarak görürler. Bu süreci yavaşlatan bir unsur olarak siyasallaşmaya işaret ederler. Karşılıklı bağımlılık AB bütünleşmesini teşvik ederken, siyasallaşma durumu ise karşılıklı bağımlılığın bütünleşmeye doğru evrilmesini yavaşlatır. Bu nedenle siyasallaşma, karşılıklı bağımlılık ve nihai hedef olan bütünleşme arasında bir ara değişkendir. Buna göre AB ile ilgili ülke arasında karşılıklı bağımlılık güçlü olsa bile, yüksek düzeyde bir siyasallaşma varsa bir başka ifade ile karşılıklı çıkarları da gölgeleyecek siyasal mülahazalar devreye girerse bu durum entegrasyonu olumsuz etkiler veya ilgili bir politika alanında entegrasyonun düşük seviyede kalmasına sebep olur (Schimmelfennig Leuffen, & Rittberger 2015, s. 772-73). Daha açık bir ifadeyle, eğer Avrupa entegrasyonu sürecinde ilişkiler yüksek derecede siyasallaşmış (*politicized*) ise üyelik mümkün olmayabilir. Karşılıklı bağımlılık yeterince yüksekse ve siyasallaşma düşükse, o zaman üye olmayan ülke ile belirli bir entegrasyon seviyesine ulaşabilir. Yüksek karşılıklı bağımlılık, düşük siyasallaşma, uluslararası entegrasyon özellikleriyle ortak bir pazarın kurulması 1957

Roma Antlaşmaları ile başlayan Avrupa bütünleşmesinin ana projesiydi. Bir ortak pazar uygulaması olarak Gümrük Birliği, harici farklılaşmış entegrasyon modeline iyi bir örnek teşkil eder (Schimmelfennig Leuffen, & Rittberger 2015, s. 775).

Ekonomik konular başta olmak üzere, farklı siyaset alanlarda da AB-Türkiye arasında gelişen karşılıklı bağımlılık dikkat çekicidir. AB'nin üye olmayan ülkelerle geliştirdiği harici entegrasyon ilişkisinde bu ülkelerin AB müktesebatına uyumu, aradaki karşılıklı bağımlılığının ne ölçüde geniş ve kuvvetli olduğu ile orantılıdır. Bu kavramsallaştırma Türkiye AB ilişkilerinin mevcut durumu hakkında iyi bir açıklama çerçevesi sunmaktadır. Türkiye'ye karşı siyasi mülahazalardan arınmış bir AB yaklaşımı, Türkiye'nin üyeliğini çok daha kolay hale getirebilir. Zira ekonomi ve güvenlik konuları başta olmak üzere AB ile Türkiye arasında iyi ilişkilerin olması birçok alanda her iki tarafın yararına. AB Türkiye ilişkilerinin tarihsel seyrine bakıldığında genel olarak söylenebilecek şey; muhtemelen iktisadi ve ticari alanda mevcut olan bu tür karşılıklı bağımlılık bu kadar yüksek olmasaydı her iki taraf da Türkiye'nin üyeliğiyle sonuçlanmayan bu uzun macerayı sonlandırmak isterdi.

'Ne Seninle, Ne Sensiz': 15 Temmuz Sonrası İlişkilerde Uzlaşma Arayışları

Türkiye, AB tarafından ekonomi, güvenlik, terörle mücadele ve göç sorunu gibi konularda önemli bir stratejik ortak olarak görülmeyle birlikte son yıllarda Türkiye'nin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve hürriyetler alanlarında geri adım attığı düşünülmektedir. Taraflar arasındaki gergin ilişkilere rağmen, 2012 yılında AB ve Türkiye pozitif gündem çerçevesinde karşılıklı siyasi bağlarını derinleştirme konusunda anlaşmışlardır (Avrupa Komisyonu, 2012). 2015 yılından itibaren özellikle Suriye'deki gelişmeler, göç sorunu ve buna bağlı olarak gelişen mülteci krizi AB'yi Türkiye ile daha iyi ilişkiler kurma arayışına sevk etmiştir. Bu doğrultuda 29 Kasım 2015, 7 Mart 2016 ve 18 Mart 2016 tarihlerinde Türkiye-AB Konsey toplantıları gerçekleştirilmiş, bu toplantılarda Türkiye AB ilişkilerinin güçlendirilmesi, vize serbestisinin hayata geçirilmesi, göç konusunda Türkiye'ye AB desteği, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi meselelerde ilerleme sağlama gerektiği ifade edilmişti (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019). Bu gelişmeler AB'nin Türkiye ile münasebetleri düzeltme iradesinin bir yansımasıdır.

Ancak 2016 yılı ilişkilerin düzelmesi için her iki tarafın da gayret ettiği bir dönem iken 15 Temmuz darbe teşebbüsü ile birlikte ilişkilerde olumsuzluklar da yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde AB, farklılaştırılmış entegrasyon üzerine kurulu bir yapılanmaya doğru ilerlemesine rağmen, kurumlarının ve çeşitli üye ülke temsilcilerinin olumsuz açıklamaları Türkiye'nin tam üyelik beklentisinin giderek zayıflatmıştır. Türk demokrasisine kasteden 15 Temmuz darbe teşebbüsü karşısında zamanında ve etkili bir şekilde tavır almayarak AB, Türkiye'nin beklentisine cevap vermemiş, bu tutumu güven sarsıcı olmuştur. Darbe girişimi sonrasında Türkiye'nin olağanüstü hâl ilan etmesiyle demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün ihlal edildiği gerekçesiyle Avrupa Parlamentosu, 24 Kasım 2016'da Avrupa Komisyonu'nu ve Avrupa Konseyi'ni Türkiye ile katılım müzakerelerini geçici olarak askıya almaya çağırdı (Avrupa Parlamentosu, 2016). 13 Aralık 2016 tarihli AB Konseyi Dönem Başkanlığı Sonuçlarında, "mevcut koşullar altında yeni fasılların müzakereye açılmasının düşünülmediği" (Avrupa Konseyi, 2016) şeklinde bir açıklamanın yer alması Türkiye'de AB'ye karşı güvensizliği derinleştirmiştir. Yine aynı dönemde, Merkel de Türkiye'nin üyelik süreciyle ilgili yaptığı en son açıklamalarından birinde "mevcut koşullar altında daha fazla müzakere faslının açılması düşünülemez" demekteydi (Reuters, 2016). Daha sonra 26 Haziran 2018'de AB Genel İşler Konseyi'nde kabul edilen kararlarda Türkiye'nin AB'den uzaklaşmakta olduğu ve katılım müzakerelerimizin fiilen durduğu tespitine yer verilmiştir (Avrupa Konseyi, 2018). Bu gelişmeler Türkiye'nin AB motivasyonunu olumsuz etkilemiştir. Bazı AB üyesi ülkelerin müzakere fasıllarını tek taraflı veto etmelerinin bir sonucu olarak

AB'nin siyasi koşulluluğu Türkiye'ye karşı işlevini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum ise AB'nin kendi kural, norm ve değerlerini Türkiye'ye aktarma yeteneğini zayıflatmıştır (Müftüler-Baç, 2017). Bu durum farklılaştırılmış entegrasyon temelinde işleyen bir AB yapılanması içinde Türkiye'nin üyelik umutlarını azaltmıştır. İngiltere'nin Brexit kararı ve her iki taraf arasındaki son gerginlikler Türkiye'nin Birliğe tam üyelik konusundaki durumunu biraz daha olumsuz bir noktaya gelmiştir. Türkiye'nin üyeliği konusunda AB Komisyonu'nun müzakereleri açık uçlu bir süreç olarak tanımlaması ve Türkiye'ye tam üyelikten farklı olarak imtiyazlı ortaklık gibi alternatif ilişki modelleri önermesi nedeniyle, katılım alternatifleri konusundaki tartışmalar devam etmektedir. İngiltere'nin AB'den ayrılma kararı sonrası Birliğin geleceğine dair karamsar projeksiyonlar yapılırken, entegrasyonun nasıl ve ne yönde evrileceği ve bu oluşumda Türkiye'nin yerinin ne olacağı da belirsizliğe girmiştir.

Bu koşullarda Türkiye'nin AB'ye girme şansı azalıyor gibi görünse bile yine de Avrupalı ve Türk liderler ve önemli AB kurumlarının temsilcilerinin, yakın zamana kadar alternatif entegrasyon imkanlarına açık kapı bıraktıkları söylenebilir. Türkiye imtiyazlı ortaklık fikrini reddetmiş olsa da dönemin AB Bakanı Egemen Bağış'ın "AB düzenlemeleri değişirse, farklı üyelik alternatifleri geliştirilirse ve birçok üye ülke üyelik statülerini değiştirmeye karar verirse bu teklif Türkiye'ye yapılabilir" şeklindeki ifadeleri, Türkiye'nin katılım alternatiflerine açık olduğunu düşündürmüştür (Karakas, 2012, s. 1058). İlişkilerde yaşanan olumsuzluklara rağmen AB'nin ve özellikle Almanya'nın başını çektiği bazı üye devletlerin Türkiye'yi tamamen kaybetmek istemedikleri de bir gerçektir (Nas, 2021). Bu bağlamda son yıllarda AB çevrelerinde, Türkiye için tam üyelik dışındaki seçenekler üzerinde düşünölmeye başlanmış, Türkiye ile AB arasında farklılaştırılmış diyalog biçimlerinin araştırılması gerektiği konusunda görüşler ileri sürölmüştür. Örneğin Avrupa Komşuluk Politikası (*European Neighbouring Policy*) ve Genişlemeden Sorumlu Komisyon Üyesi Johannes Hahn, 24 Nisan 2017'de, AB üye devletlerinin ve Türkiye'nin "Türkiye ile ilişkiler için yeni bir format" konusunda karşılıklı hayal kırıklıklarını giderebilecek ve iş birliğini güçlendirebilecek bir tartışmaya hazır olduğunu açıklamıştır (Gotev, 2017). Aynı yıl 28 Nisan'da ise AB Dışişleri Bakanları ile Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu arasında yapılan görüşmenin oturum aralarında AB'nin Türkiye'ye yeni, daha gevşek bir anlaşma", önerebileceğini Almanya Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel belirtmiştir (Deutsche Welle, 2017). Fransa'da ise Macron, AB'nin katılım müzakereleri konusundaki "ikiyüzlülüğüne" son vererek Türkiye ile stratejik bir ortaklık kurması gerektiği açıklamasıyla, tartışmaya katılmıştır (Express, 2018).

Bu gelişmeler doğrultusunda Avrupa Birliği ile Türkiye diyalogunun kapsamının, içeriğinin ve sınırlarının tam üyelik seçeneği dışında yeniden formüle edilmesine yönelik yeni bir yaklaşım ortaya çıkmış gibi görünmektedir. İlişkilerin geldiği nokta itibarıyla darboğazdan kurtulması için, Türkiye'nin çok vitesli bir AB'ye dış çemberden entegrasyonu veya AB'ye aşamalı olarak üyelik olanağının sağlanması şeklinde çeşitli üyelik seçenekleri tartışılmaktadır. Bu tür farklı entegrasyona dayalı bu tür çözüm arayışları Türkiye'nin üyelik sürecindeki duraklamayı ortadan kaldırmak için bir fırsat ve her iki tarafta var olan şüphecileri ikna etmenin bir yolu olarak görölmüştür (Turhan, 2018, s. 2). Bu doğrultuda Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler katılım müzakereleri çerçevesinin dışında şekillenecekse, kurumsal mekanizmalarının her iki taraf arasında harici farklılaştırılmış entegrasyon temelinde formüle edilmesi muhtemeldir (Müftüler-Baç, 2017, s. 416-18).

Yine son birkaç yıl içinde AB Türkiye arasında gerilimlerin yanısıra ilişkileri geliştirmek üzere gayretli arayışlar da gözlemlenmiştir Türkiye-AB ilişkilerinde ilerleme kaydetmek üzere 26 Mart 2018'de AB liderleri ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Bulgaristan Varna'da karşılıklı ilişkiler ve geleceği hakkında geniş kapsamlı bir görüşme yapmışlardır. Türkiye'de hukukun üstünlüğünün korunması, göç konusunda iş birliği, terörle

mücadelede müşterek çıkar, Türkiye'nin Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki faaliyetleri, Suriye müdahalesi gibi konularda uzlaşma aranmıştır (AB Delegasyonu, 2018). Bu zirve üyelik müzakerelerinin devam edeceğinin teyit edilmesi bu bakımdan önemlidir. Dört yıllık bir aranın ardından Brüksel'de, 15 Mart 2019'da ise, Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplanmış, burada Türkiye'nin AB için önemli bir ortak olduğu ve adaylığının yanısıra, ilişkilerin önemi teyit edilmiştir. Katılım müzakereleri, ekonomik ve siyasi kriterler, AB müktesebatına uyum, vize muafiyeti, mali iş birliği ve Gümrük Birliği'nin işleyişi konularla birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinin farklı boyutları görüşülmüştür (AB Delegasyonu, 2019).

AB ve Türkiye arasındaki ilişkilerde uyum ve iş birliği arayan böylesi girişimlerin yanında gerginliğe yol açan yeni gelişmeler de yaşanmıştır. Türkiye'nin denizlerdeki haklarını savunmak amacıyla giriştiği faaliyetler ve özellikle Mavi Vatan doktrini bağlamında Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki faaliyetleri ve Libya ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılması Mutabakatı AB'yi rahatsız etmiştir. Aralık 2019'da AB liderleri, Türkiye'nin Akdeniz'deki faaliyetlerine tepki göstermiş ve bu konuda Yunanistan ve Kıbrıs ile tam dayanışma içinde olduklarını beyan etmişler (Avrupa Konseyi, 2019). Bu arada son dönemde ortaya çıkan ve küresel ölçekte büyük ekonomik, siyasi sorunları beraberinde getiren Covid-19 salgını AB'yi de olumsuz etkilemiş Birlik içinde ekonomik ve siyasi sorunlar yaşanmıştır.

Aynı dönemde 1-2 Ekim 2020 AB Zirvesi'nde olumlu bir AB-Türkiye gündemi başlatma hedefinden söz edilerek ortaya atılan Pozitif Gündemin en önemli unsurlarından birini de özel bir vurguyla Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve ticaretin kolaylaştırılması oluşturuyordu (Avrupa Konseyi, 2020). 2021 yılı başlarında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Ankara'daki AB Büyükelçileri ile bir araya gelerek ilişkileri canlandırmak ve sorunları gidermek konusunda uzlaşmışlardır. Türkiye bir iyi niyet gösterisi olarak Doğu Akdeniz'deki sismik gemisi Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kıbrıs açıklarında devam eden araştırmalarını durdurmuştur. Yine Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Fransa Cumhurbaşkanı Macron arasında karşılıklı olumlu mesajların verildiği bir mektup alışverişi gerçekleşmiştir. Sonrasında ise Alman Dışişleri Bakanı Heiko Maas Türkiye'yi ziyaret etmiş, burada karşılıklı diyalog ve iş birliğinin önemine işaret edilmiştir (Deutsche Welle, 2021). Devamında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Brüksel'de Komisyon, Konsey ve Parlamento yetkilileri ile kapsamlı temaslar gerçekleştirerek AB ile yeni sayfa açılması isteğini gündeme getirmiştir.

Son zamanlarda yaşanan bu gelişmelere Türkiye açısından bakıldığında, AB'den tamamen uzaklaşmak istemediği açıkça görülür. AB'nin ise Türkiye ile bağları tamamen koparmak istemediği anlaşılmaktadır. Brexit sonrası yeni dönem düzen arayışları içinde olan AB ile kilitlenme noktasına gelen ilişkilerin tekrar önem kazandığı görülmektedir. Kimi zaman "dinamik ortaklık" gibi isimlerle de anılan tam üyelik dışında harici entegrasyon modeline benzer düşüncelerin altındaki ana düşünce, müzakerelerdeki var olan sorunlara ve Türkiye'nin tam üyeliğin zorluklarına karşın, tarafların katılım müzakereleri çerçevesinden uzaklaşmaması gerektiği fikridir. Türkiye'nin tam üyeliğine olumlu bakmayan ancak açıkça hayır diyerek kendi çizgisinden uzaklaşmasını da istemeyen AB'nin bu tür bir ortaklık ilişkisini tam üyeliğe muhtemel bir alternatif olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Yine de bu durum, AB ile bağını koparmadan ilişkilerin belli bir seviyede devamını sağladığı için Türkiye'yi Kopenhag siyasi kriterlerine uymaya teşvik edecektir. Bu bağlamda Türkiye ile AB arasındaki güvenlik, enerji, göç sorunu gibi müşterek çıkarların bulunduğu alanların yanısıra ekonomik alanda da karşılıklı menfaatler söz konusudur. Bu tür politika alanlarında gelişecek iş birliğinin AB ile Türkiye arasındaki siyasi gerginlikleri azaltıcı etkisi olacaktır. Türkiye açısından ise, üyelik perspektifi korunduğu düşüncesiyle belirli politika alanlarındaki daha derin ilişki biçimlerine itiraz etmesi beklenmez. Özellikle Türkiye'nin son dönemde ısrarla üzerinde durduğu Gümrük Birliği Anlaşması'nın güncellenmesi taraflar için büyük önem arz eden ekonomik alanda daha yakın

iş birliğini sağlayacaktır. Böylelikle alternatif, normlara dayalı bir ilişki mümkün olabilecektir. Gümrük Birliği'ni güncelleyip daha etkin hale getirmek Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Alanı'na entegrasyonuna katkı sağlayacaktır. Böyle bir gelişme karşılıklı güvensizliğin olduğu AB-Türkiye ilişkilerini canlandırıp olumlu bir duruma getirebilir (Yabancı, 2016). Neticede güncellenmiş Gümrük Birliği ve karşılıklı menfaatlere dayanan ilişkiler, daha kapsamlı ve derin bir iş birliğine yol açabilecektir. Bu anlamda Gümrük Birliği'nin güncellenmesine odaklanacak olan farklılaştırılmış harici entegrasyon modeline uygun yaklaşımlar, AB-Türkiye ilişkilerini olumlu hale getirmek ve derinleştirmek için uygun bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır (Saatçioğlu, Tekin, Ekim & Tocci, 2019).

Sonuç itibariyle Türkiye-AB ilişkileri ne kadar gerilimli olursa olsun buna rağmen ilişkilerin tamamen kopmaması için tarafların her zaman bir arayış içinde oldukları görülmektedir. Bu bağlamda ilişkilerde en az sorunun yaşandığı, karşılıklı menfaatlerin en çok olduğu ve en uyumlu alanın ekonomi alanı olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla derin ve kapsamlı ilişkilerin tesis edilebileceği bir entegrasyon zemini sağlayan ekonomik/ticari ilişkilerin canlı tutulması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Gümrük Birliği gibi mevcut entegrasyon araçlarının etkin ve verimli kullanılması, siyasal sorunların daha kolaylıkla ele alınabildiği, tarafların birbirlerine daha anlayışla yaklaşacakları bir atmosferin doğmasına neden olacaktır.

Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Alanı için bir İmkân Olarak Gümrük Birliği

Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği ilişkisinin temellerine bakıldığında zaman; Avrupa Birliği'ne üye olmadan Gümrük Birliği'ne dahil olmuş tek ülke Türkiye'dir. Bu anlamda 1995 yılında hayat geçen Gümrük Birliği ilişkilerde farklı bir modeldir. Türkiye Gümrük Birliği katılım belgesini iktisadi bütünleşmenin, devamında siyasal entegrasyonu da getireceği düşüncesiyle imzalanmıştır. Burada hâkim kanaat iktisadi ilişkilerin gelişmesiyle siyasal ilişkiler de gelişir düşüncesi idi. Ancak zamanla birliğe yön veren AB ülkeleri Türkiye için tam üyelikten ziyade imtiyazlı ortaklık, Avrupa Ekonomik Alanına dahil etme gibi hükümetler arası ilişki öngören ortaklıklar düşünmeye başlamışlardır. Şüphesiz ifade etmek gerekir ki bu ortaklık türleri Türkiye'yi Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi ve Adalet Divanı gibi AB karar mekanizmalarının haricinde tutan ortaklık biçimleridir.

Gelinen nokta itibariyle AB ve Türkiye'nin ilişkilerde ihtilafli konulardan daha ziyade iktisadi iş birliği, güvenlik, mülteci ve göç sorunu ve enerji gibi her iki tarafın da ortak çıkarlarını ilgilendiren başlıklar temelinde bir ilişki modelini ortaya koyması gerekmektedir. Mevcut koşullarda her iki taraf arasında çok fazla siyasallaşmış doğası nedeniyle Türkiye'nin AB'ye üyelik ihtimalinin azalmış olduğu bir gerçektir. Bununla beraber her iki tarafın da ortak menfaatlerinin olduğu ve daha az siyasallaşmış (*politicized*) bir alan olan ekonomik ilişkilerdeki yüksek çıkarlar, ilişkilerini belli bir seviyede devam etmesi için bir fırsat penceresi sunmaktadır. Bu durum AB ve Türkiye arasında var olan yapısal ve konjonktürel zorluklarla başa çıkmak için tarafları Gümrük Birliğini güncelleme ve modernize etme düşüncesine sevk etmiştir. Türkiye için mevcut şartlarda tam üyelik ihtimali zayıflasa da AB ile ekonomik olarak ilişkilere devam etmek istemesi olumlu bir durumdur. Avrupa açısından bakıldığında iktisadi ve mali sorunlar, mülteci ve göçmen sorunu dolayısıyla Schengen sisteminin riske girmesi ve genişleme yorgunluğu gibi iç sorunlarla yüz yüze Türkiye gibi bölgesinde güçlü bir müttefikini gözden çıkarması mantıklı değildir. Bu anlamda AB için siyasal, ekonomik, güvenlik bağlamında karşılıklı birçok ortak çıkarın bulunduğu Türkiye ile ilişkilerin tamamen kopması arzu edilen bir durum değildir. Bunun en açık göstergesi ise tam üye olarak kabul etmekte isteksiz davranmalarına rağmen, var olan hukuki adaylık sürecini de sonlandıracak şekilde açıkça Türkiye'ye "üyelğe kabul etmiyoruz" dememeleridir. İlişkilerin en olumsuz olduğu dönemlerde dahi AB tarafından Türkiye'nin üyelik perspektifini sonlandıracak ciddi bir girişim olmamıştır. Mevcut şartlarda Türkiye'nin tam üyeliğinin çok zor olduğunun bilinmesine

rağmen taraflar bunu açıkça ifade etmekten çekinmekte ve ilişkilerin tamamen kopmadan belli bir düzeyde devam etmesini istemektedirler.

Türkiye ile Avrupa Birliği'nin münasebetleri son dönemde ilişkilerde yaşanan sorunlar tam üyelik dışında, farklı iş birliği ve entegrasyon şekillerini gündeme getirmiştir. Özellikle Brexit'in ardından bazı Avrupalı liderlerinin Türkiye ile ilişkileri tam üyelik dışında Gümrük Birliği gibi konularda geliştirerek farklı bir biçimde sürdürmek gerektiği yönünde açıklamaları göze çarpmaktadır (Deutsche Welle, 2018). Dolayısıyla hem AB hem de Türkiye, üzerinde anlaşma sağlanamayan meseleleri bir yana bırakarak ekonomi, ticaret, güvenlik, mülteci krizi ve enerji gibi müşterek menfaatlerin olduğu alanlarda kapsamlı ve derin ilişki tesis etmenin menfaatlerine olduğunun farkındadırlar. AB üyeliği artık kısa ve orta vadeli hedef olmayacaksa, daha geniş kapsamlı bir Gümrük Birliği oluşturmak daha önemli hale gelir (Gstöhl, 2015, s. 861-62). Bu durum tam üyelik seçeneği dışında belirli konularda derin ilişkilerin kurulduğu farklılaştırılmış entegrasyon modelini öne çıkarmaktadır. AB üyeliği açısından farklılaştırılmış entegrasyon kuramlarının açıkladığı şekilde taraflar arasında yüksek derecede siyasallaşmış ilişkiler mevcut ise tam üyelik çerçevesinde bir entegrasyon mümkün olmayabilir. Ancak karşılıklı bağımlılığın yeterince yüksek olduğu ve siyasallaşma düzeyi düşük olan alanlarda üye olmayan ülke ile belirli bir entegrasyon seviyesine ulaşabilir. Buna göre AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin devamı, karşılıklı bağların güçlenmesi için Gümrük Birliği işlevsel bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada işlevsel özellikleri nedeniyle taraflar arasında kurulmuş Gümrük Birliği, ilişkilerin daha fazla zarar görmeden belli bir seviye devam etmesi için bir fırsat olarak görülebilir. Zira Türkiye-AB ilişkilerinde karşılıklı yararın söz konusu olduğu ekonomik ve ticari ilişkiler alanında Gümrük Birliği aradaki bağı devam ettiren iyi bir enstrümandır. Dolayısıyla ilişkilerde merkezî bir konuma sahip iyi bir araç olarak değerlendirmeye uygundur.

Bu bağlamda Türkiye ve AB üye ülkelerinin Gümrük Birliği'ni neden güncellemeleri gerektiğine dair liberal hükümetlerarasıcılık kuramı da faydalı bir açıklama zemini sunmaktadır. Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi, karşılıklı çıkarların olduğu ilişkilerde tüm tarafların kazançlı çıkacaklarına vurgu yapar. Buna göre; ilk olarak, güçlü durumdaki ülke içi aktörlerin ekonomik çıkarları tarafından yönlendirilen ulusal tercihler, jeopolitik çıkarlara ağır basmaktadır. İkinci olarak, AB üyesi devletlerin asimetrik karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan nisbi gücü, diğerleriyle hükümetler arası pazarlıkta yeteneklerini belirler. Son olarak ise devletler, karşılıklı taahhütlerin güvenilirliğini güçlendirdiği düşünülen kurumları yaratma ve güçlendirme konusunda araçsal bir anlayışa sahiptir (Moravcsik & Schimmelfennig, 2009, s. 68-69). Kısaca söylemek gerekirse devletlerin karşılıklı bağımlılığı dış politika tercihlerine de yansımaktadır ve bu üç aşamalı çerçevede devletler önce tercihleri tanımlar, sonra önemli anlaşmalar için pazarlık yapar ve son olarak taahhüt ve güvence altına almak için kurumlar yaratır. Bu anlamda Gümrük Birliği'nin günün koşullarına göre güncellenmesine ve bunun nasıl modernize edileceğine karar vermede tarafların kendi ekonomik çıkarları önemli bir yer tutar. Liberal hükümetlerarasıcılık kuramına göre, tarafların Gümrük Birliği'ni güncellerken müzakere sürecinde takip edilecek yolu belirlemede ekonomik aktörler, lobi grupları ve siyasi partiler gibi ülke içi toplumsal grupların menfaatleri belirleyici olmaktadır. Uluslararası siyasi arenada rasyonel aktörler olarak Türkiye ve AB, Gümrük Birliği'ni modernleştirirken davranışlarını belirleyen temel faktör birbirine karşı olan bağımlılık dereceleridir.

Gümrük Birliği'nin İlişkilerdeki Önemi: Kapsamı Nedir, Neden Güncellenmeli?

Gümrük Birliği'ne dahil olunan ilk günlerde bunun AB üyeliğinden önceki son aşama olduğu ve Türkiye'nin uzun olmayan bir gelecekte AB'ye dahil olarak bu entegrasyonu tamamlayacağı düşünülüyordu. AB ile 2005'te başlayan müzakere süreci üyelik ile neticelenseydi, Türkiye AB pazarının bir parçası olacak, AB ticaret politikasının oluşum ve

karar alma süreçlerinde yer alacaktı. Ancak Gümrük Birliği'nin üzerinden 25 yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen, AB üyeliği hedefi gerçekleşmemiş³ ve bu süreçte Gümrük Birliği'nin uygulanmasında zamanla birtakım aksaklıklar yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'nin AB üyeliği gerçekleşmediğinden, Gümrük Birliği için gerekli tam ekonomik entegrasyon mevcut şartlarda uzak görünmektedir. Uygulamada karşılaşılan sorunlar ve günün koşullarına göre eksiklerinin giderilmesi gerekliliği, karşılıklı bağımlılık ve ekonomik çıkarlar, tarafları reform ihtiyacına uygun olarak Gümrük Birliğini güncellemeye zorlamıştır. Esasen Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gerektiğine dair gerekçeler ekonomik temelli ve teknik sebeplere dayanmakla birlikte bu durum, sadece ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinden başka, durma noktasına gelen tam üyelik sürecini canlandıracak bir plan olarak da öne çıkmaya başlamıştır. Gümrük Birliği'nin mevcut şartlara göre güncellenmesi, katılım müzakerelerinin fiilen askıya alınmasının ardından bir süredir etkisiz olan Türkiye'ye ilişkin AB siyasi koşulluluğunu canlandırabilir. Bu bakımdan son zamanlarda yıpranmış olan Türkiye-AB ilişkilerin onarılması ve yeniden canlanması için önemli bir araç, iyi bir ilişki zemini olarak görmek mümkündür. Bu bağ Türkiye'nin AB'den uzaklaşmasına engel olacak, ticari ve ekonomik çıkarlarının baskısı altında Türkiye'yi belirli demokratik reformları benimsemeye zorlayacaktır (Saatçioğlu, Tekin, Ekim & Tocci, 2019, s. 28). Gümrük Birliği vasıtasıyla etkin hale gelecek olan AB demokratik koşulluluğu siyasi alanda dönüştürücü bir güç olarak Türkiye'de hukukun üstünlüğünü ve demokratik yönetişime olumlu yansıtacak, AB'nin normatif kimlik inşasına katkıda bulunacaktır. Bu ise daha fazla şeffaflık, rekabet gücü sağlayarak Türkiye'nin ekonomik yapısını dönüştürebilir. Bu nedenle, Gümrük Birliği'nin modernizasyonu ekonomik ve siyasal olarak her iki tarafın da çıkarına görünmektedir.

Gümrük Birliği'nin temeli⁴ Ankara Anlaşması adıyla anılan 1963 Ortaklık Anlaşması ve 1970 tarihli Ek Protokole dayanır. Türkiye'yi Avrupa Tek Pazarı'na entegre etmek için işgücünün, hizmetlerin, sermayenin ve malların serbest dolaşımını sağlamayı amaçlayan Ankara Anlaşmasının hedefi Türkiye'nin AB'ye tam üye olması idi. Bu süreçte Türkiye ekonomisinin AB ile bütünleşmesi için AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği oluşturulması öngörülüyordu. Bu amaçla 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi kararıyla hayata geçirilen Gümrük Birliği, AB ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde entegrasyon sürecini önemli bir aşamaya ulaştırmıştır. Bununla sanayi mallarının taraflar arasında serbest dolaşımını sağlamak için gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirler kaldırılmıştır. AB ile ortak ticaret politikası ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifeleri olarak uygulanması hüküm altına alınmıştır. Gümrük Birliği ile Türkiye iç pazarını AB ve üçüncü ülkelerin rekabetine açmış, Türk ihracatçıları için ise AB pazarına serbest erişim sağlanmıştır. Böylece Türkiye, 1 Ocak 1996'dan itibaren üçüncü ülkelere yapılan sanayi ithalatında AB ortak gümrük tarifelerini kabul etmiş oldu (Ticaret Bakanlığı, 2021b). Türkiye, Gümrük Birliği ile AB'nin üçüncü ülkelere uyguladığı tercihli rejimlere uyum sağlamayı, ortak ticaret politikası ve buna dair rekabet kuralları, fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunması ve tüketici haklarının korunması gibi ulusal mevzuatını ve rekabet politikalarını Birlik müktesebatına uyumlu hale getirmeyi

³ Türkiye ile 3 Ekim 2005'te başlayan, 35 fasıl üzerinden yürütülen müzakere sürecinde en son 16 fasıl açılmış, yalnızca Bilim ve Araştırma faslı geçici olarak kapatılmıştır. Bugün için 14 fasıl AB Konseyi ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) ilişkilerin normalleşmesi şartı gibi siyasi gerekçelerle engellemeleri sebebiyle bloke edilmiştir. Bunlardan Gümrük Birliği ile ilişkili 8 fasıl AB Konseyi'nin Türkiye'nin limanlarını GKRY bandıralı gemilere açmaması gerekçesiyle 2006'da askıya alınmıştır. Dolayısıyla üyelik müzakere süreci belirsizliğe girmiştir.

⁴ Gümrük Birliği hukuki nitelik olarak bir "Anlaşma" olmayıp bir "Karar"dır. Türkiye ile (o zamanki ismiyle) Avrupa Topluluğu arasında Gümrük Birliğini tesis eden kararın resmi başlığı "Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında Gümrük Birliği'nin son dönemini tesis eden 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı"dır.

taahhüt etmiştir. Böylelikle Türk ekonomisi, dünyanın en gelişmiş iktisadi örgütlerinden olan AB ile bütünleşmiştir.

Bu iktisadi bütünleşmenin bir sonucu olarak Türkiye ile AB arasında özellikle ticaret ve yatırımlarda geleneksel olarak kapsamlı ekonomik ilişkiler önemli ölçüde güçlenmiştir. AB ile ticaret hacmi 1996 yılında 33,0 milyar dolardan 2020 yılında 143 milyar dolara yükselmiştir. 2020 yılı itibarıyla Türkiye'nin AB'ye ihracatı 69 milyar dolar, AB'den ithalatı ise 73 milyar dolara ulaşmıştır. Bu kapsamda AB, Türkiye'nin toplam ihracatının %41,3'ünü ve toplam ithalatının %33,4'ünü oluşturmaktadır. AB açısından ise Türkiye AB'nin önemli bir ticaret ortağı konumundadır. Türkiye, 2020 yılı itibarıyla AB'nin ithalatında %3,7 ve ihracatında %3,6'lık paylarla 6. sırada yer almıştır (Ticaret Bakanlığı, 2021b). Bir başka ifade ile Türkiye, Avrupa Birliği'nin en büyük altıncı ticaret ortağı konumundadır ve AB ise Türkiye'nin en büyük ticaret ortağıdır. AB ile Türkiye arasında artan siyasi gerilim bir kenara bırakılırsa Gümrük Birliği'nin Türkiye ve AB için faydalı bir iş birliği sağladığı ve diğer alanlar da iş birliği yapmayı kolaylaştıracak önemli bir bağ kurduğu anlaşılmaktadır. Türkiye, AB'ye üye olmadığı halde Gümrük Birliği'ne en çok entegre ülke durumuna gelmiştir. AB ve Türk ekonomisinin daha ileri düzeyde entegre olması her iki tarafın da çıkarınadır (Yılmaz, 2015, s. 5-7). Dikkat edilirse Avrupa Birliği ile Türkiye arasında uygulamaya konulan Gümrük Birliği, sadece sınırlar arasındaki ticaret engellerinin kaldırılmasını veya ortak gümrük tarifesinin kabul edilmesini kapsamaz. Daha ileri bir bütünleşme adımı olarak Türk ekonomisinin yapısının, standartlarının ve yasal çerçevesinin AB ortak pazarı uyumlu hale getirilmesini gerektirir. Gümrük Birliği ile taraflar arasında ticari mallarda sadece gümrük duvarlarının kaldırılmasından da öte Avrupa Birliği üyesi olmayan bir ülke için Birlik sınırları dışında kapsamlı ve derin bir bütünleşme hedeflenmiştir (Müftüler-Baç, 2017, s. 425). Bu anlamda Gümrük Birliği Türkiye ile AB arasında özel bir ilişki tesis etmenin aracı olmuştur. Taraflar arasında sanayi mamullerinde gümrük vergisi, miktar kısıtlaması gibi her türlü uygulamanın kaldırılması; AB dış ticaret politikası ve ortak gümrük tarifesine Türkiye'nin uyumu, serbest piyasa ve rekabet, tüketici hakları, fikrî haklar ve buna benzer meselelerde mevzuat uyumu öngören Gümrük Birliği ileri seviye bir iktisadi bütünleşme yöntemi olarak yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, Gümrük Birliği'ne AB üyesi olmaksızın yüksek düzeyde entegrasyon sağladığından bu tür bir ticari ve ekonomik bütünleşme, Türkiye ile AB arasında yüksek karşılıklı bağımlılık ile düşük siyasallaşmanın söz konusu olduğu bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, AB-Türkiye ilişkilerinde ilerleme kaydedilebilecek en uygun alanların başında gelir ve her iki taraf da buna istekli durumdadır. Böyle bir kurumsal mekanizmayla Türkiye ile AB arasında ekonomi alanında harici farklılaştırılmış bir entegrasyon daha ileri noktalar taşınabilir. Zira Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği konusu taraflar arasında uzun yıllar boyunca yüksek düzeyde siyasallaşmış durumda olsa da ticari ve ekonomik ilişkiler karşılıklı çıkarlar çerçevesinde daha sorunsuz yürütülebilmektedir. Esas olarak karşılıklı iktisadi çıkarların olduğu bir alanda Gümrük Birliğini AB üyeliğine giden yolu açan bir araç olarak gören Türkiye, bu ilişkiye yalnızca iktisadi olarak bakmamıştır, üyelik yolunda aşılacak önemli bir merhale olarak görmüştür.

AB, son yıllarda yatırımlar, kamu alımları, hizmetler ve tarım gibi alanlarda üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalayarak bu ülkelerle Türkiye ile arasında var olan Gümrük Birliği'nden daha geniş kapsamlı ticari ilişkiler tesis etmiştir. Aradan geçen uzun zaman rağmen Türkiye'nin üyeliğin mümkün olmaması ve sonucunda Gümrük Birliği'ne ve işleyişine dair taraflar arasındaki ihtilafları giderecek prosedürlerinin yetersiz kalması, Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinden sonra zaman içinde Avrupa Birliği'nin ticaret politikasındaki değişiklikler ve dünya ticaretindeki gelişmeler Gümrük Birliği'nin günün koşullarına göre modernizasyonunu ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Özellikle Türkiye açısından bakıldığında,

işlenmemiş tarım ürünleri ve hizmet sektörü Gümrük Birliği kapsamı haricinde tutulmuş, malların serbest dolaşımı kapsamında sadece sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük vergileri kaldırılmıştı. Gümrük Birliği'ne geçilirken Türkiye'nin AB'ye üye olacağı varsayımı ile hareket edildiğinden aradan geçen uzun zamana rağmen üyelik gerçekleşmeyince süreç Türkiye'nin aleyhine işlemeye başlamıştır. Zira böyle bir düzenleme, başlangıçta Türk siyasetçileri tarafından Türkiye'nin AB'ye katılımıyla ortadan kaldırılacak bir geçiş önlemi olarak kabul edilmişti (Ülgen 2012, s. 9).

Gümrük Birliği'nin güncellenmesi bağlamında aksayan yönlere daha yakından bakıldığında, ilk olarak 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararının yenilenmesi gerekir. Zira en başta taraflar arasındaki uyumsuzlukların çözüm yollarına dair mekanizmaların güçlendirilmesi, AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkileri ve Türkiye ile istişare mekanizmalarının geliştirilmesi, kolaylıkla iş görüşmeleri yapabilmek için vize serbestisi ve karayolu taşımacılığının önündeki engellerin kaldırılması hususlarının düzenlenmesi gerekir. Artan küreselleşme ile dünya ülkeleri arasında ticari ilişkiler gelişirken, bu arada AB, Kanada ve ABD gibi iktisadi açıdan güçlü ülkelerle geniş kapsamlı ve derin serbest ticaret anlaşmaları gerçekleştirmek istemiştir. Bu bağlamda başta Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması (*The Transatlantic Trade and Investment Partnership-TTIP*) olmak üzere, AB'nin üçüncü ülkelerle ile görüşmeye başladığı/imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları, Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Bu hususlara dair Gümrük Birliği Kararı'nda hüküm bulunmaması veya mevcut hükümlerin Türkiye açısından yetersiz durumda kalması bu sorunlara sebebiyet vermiştir (Ticaret Bakanlığı, 2021a).

Türkiye, üye olmadığı için AB'nin dış ticaret siyasetini belirlenmesinde ve karar alma süreçlerinde yer alamamakta, buna karşın AB'nin üçüncü ülkelerle gerçekleştirdiği anlaşmaları kabul etmek mecburiyetinde kalmaktadır. Zira Gümrük Birliği'nin mantığında birlik kapsamındaki ülkelerin üçüncü ülkelere ithal edilen ürünler için aynı vergi oran ve tarifeleri kabul etmesi ve dolayısıyla birlik üyesi ülkelerle aynı ticaret politikasının uygulanması vardır. Bu noktada Türkiye Gümrük Birliği üyesi olarak karar alma mekanizmalarında yer almadığı AB'nin ortak dış ticaret politikasını uygulamakla mükelleftir. AB'nin ABD veya başka bir üçüncü ülke ile sanayi ürünleri, tarım ürünleri, hizmetler, kamu alımları ve yatırımlar gibi konuları düzenleyecek daha kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması yapması halinde, bu anlaşma Türkiye için de bağlayıcı olacaktır. Dolayısıyla Türkiye Gümrük Birliği üyesi olmasına rağmen AB'nin kapsamlı serbest ticaret anlaşmalarından zarar görmesi söz konusu olacaktır. Bu durumda Türkiye AB'nin imzalamış olduğu serbest ticaret anlaşmalarından aynı koşullarda faydalanabilmesi için ayrıca üçüncü ülkelere başvurarak girişimde bulunması gerekmektedir. Ancak bu ülkeler AB vasıtasıyla pazara girme avantajı sağladığından Türkiye ile benzer bir anlaşma imzalamada isteksiz durmaktadırlar. Bu durumda oluşan ticaret sapması ve haksız rekabet riski Türkiye'nin aleyhinedir (Dışişleri Bakanlığı, 2019). Gümrük Birliği'nin temelinde böyle bir yapısal sorun söz konusudur.

Ortaya çıkan bu sorunlarla AB, Gümrük Birliği'nin güncellenmesine zemin teşkil etmek üzere Dünya Bankasına bir rapor hazırlatmıştır.⁵ Avrupa Komisyonu'nun talebiyle Dünya

⁵ Dünya Bankası Raporuna göre örneğin; AB, ABD ile bir serbest ticaret anlaşması imzalar, Türkiye imzalamazsa oluşacak ticaret saptırıcı etki Türkiye için 160 milyon dolara ulaşan bir refah kaybına sebep olacaktır. ABD ile görüşmeleri süren Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşmasına AB'nin yanında Türkiye'nin de dahil olması halinde Türkiye 130 milyon dolar civarında bir refah artışı sağlayacaktır. (Dünya Bankası Raporu, s.27). Ayrıca GB'nin modernizasyonu ve AB-Türkiye ticari ilişkilerine dair AB resmi istatistikleri için bk. <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/>

Bankası tarafından hazırlanıp 28 Mart 2014 tarihinde yayımlanan rapor (Dünya Bankası, 2014) Gümrük Birliği'nin modernize edilmesinin gerekli ve taraflar için faydalı olacağı şeklinde görüşlere yer vermiştir. Bu doğrultuda AB ve Türkiye Mayıs 2015'te Gümrük Birliği'nin oluşan yeni koşullara göre güncellenmesi konusunda anlaşmışlardır. 21 Aralık 2016'da AB, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gerektiğine dair gerekçelerini ve farklı seçeneklerin olası etkilerini sunan etki değerlendirme raporunu yayınlamıştır. Genel olarak ifade dilecek olursa Komisyon bu raporda Gümrük Birliği'nin mevcut AB-Türkiye ticaret ilişkilerine uygun olarak güncellenmesinin taraflara önemli ekonomik fayda sağlayacağını belirterek Gümrük Birliği anlaşmasına ilave olarak serbest ticaret anlaşmasının uygulamaya konulması formülünü önermiştir (Avrupa Komisyonu, 2016). Ayrıca Avrupa Komisyonu, AB Konseyi ve Parlamento'dan Türkiye ile resmi müzakereleri başlatma yetkisini resmen istemiş, Avrupa Parlamentosu konuyla ilgili olumlu karar vermiştir.

Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gerekliliği tarafların hazırlattığı diğer bazı raporlara da yansımıştır. Avrupa Parlamentosu Uluslararası Ticaret Komisyonu için hazırlanan bir rapordaki ekonomik analizlere göre Gümrük Birliği Türkiye açısından birçok ekonomik fayda sağlamasına rağmen, özellikle üçüncü ülkelere uygulanan asimetrik tarifeler sebebiyle birtakım olumsuzluklara yol açmaktadır. Türkiye ve AB arasındaki ekonomik/ticari ilişkilerin geleceği için dört farklı seçenektan bahseden raporda ilişkilerin geleceği açısından iki tarafa da en çok yarar sağlayacak seçeneğin Gümrük Birliği'nin modernizasyonu olduğu belirtilmiştir (Yalcin & Felbermayr, 2021, s. 25-31). Türkiye cephesinde ise Ekonomi Bakanlığınca AB ile Gümrük Birliği'nin güncellenmesinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla hazırlanan etki değerlendirme raporunda, her iki taraf için de en faydalı senaryonun Gümrük Birliği'nin yapısal sorunlarını çözen, sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını yanında hizmetlerin, kamu alımlarının karşılıklı olarak açılmasını ve tüm tarım ürünleri için serbestlik içeren senaryo⁶ olduğunu belirtmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2017). Sorunun çözümü için öncelikle Türkiye'nin AB'nin üçüncü ülkeler ile müzakere ettiği Serbest Ticaret Anlaşmalarına dahil edilmesi seçeneği değerlendirilebilir. Örneğin AB Komisyonu, Türkiye'yi üçüncü ülke ticaret ortaklarıyla müzakerelerine dahil edebilir. Bunun için ticaret ortaklarını Türkiye ile paralel anlaşmalara teşvik için yeni ticaret anlaşmalarına bir "Türkiye maddesi" ekleyebilir. Türkiye ile ticaret anlaşmaları konusunda istişarelerde bulunabilir veya bir Türk temsilcisini Ticaret Politikası Komitesi'ne gözlemci olarak dahil edebilir (Ülgen 2012, s. 21). Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunda yapısal sorunların giderilmesinin yanında ikinci olarak sanayi ürünlerinin ticaretiyle sınırlı olan Gümrük Birliği'nin kapsamının diğer ürünler için de genişletilmesi ihtiyacından söz etmek gerekir. Kapsam dışı olan hizmet sektörünün Gümrük Birliği'ne dahil edilmesi, kamu alımları ve işlenmemiş tarım ürünlerini kapsayacak şekilde uygulamanın genişletilmesi yönünde adımlar atılabilir. Böyle bir düzenlemeyle ile ticari ilişkilerin gelişmesi sonucunda iki tarafın da kazançlı çıktığı bir süreç mümkündür.

Türkiye'de iş dünyasının önde gelen örgütlerinden Türkiye İhracatçılar Meclisi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu gibi önemli örgütler de Gümrük Birliği güncellenme sürecine destek vermektedirler. Gümrük Birliği'nin güncellenmesi bağlamında AB cephesinde ise birçok sivil toplum örgütü ve düşünce kuruluşu, Türkiye'nin üyelik hedefinin gün geçtikçe azaldığını ve güncellenmiş bir Gümrük

⁶ Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan raporda bu senaryonun gerçekleşmesi durumunda, Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatının %24, toplam ihracatın ise %15 civarında artacağı; tüketici fiyatlarının %1,5 oranında düşerken, hane halkı tüketiminin %1,6 artması sonucunda tüketici refahının olumlu etkileneceği öngörülmüştür.

Birliği'nin Türkiye-AB ilişkileri için iyi bir zemin oluşturacağı kanaatine ulaşmışlardır. Bu doğrultuda AB iş dünyasının Business Europe, Eurochambres gibi örgütleri de Türkiye ile Gümrük Birliği'nin yeniden ele alınıp güncellenmesini yeni ekonomik imkanlar sunacağı ve iş imkânları yaratacağı düşüncesi ile desteklemişlerdir (İktisadi kalkınma Vakfı, 2019). Türk ve AB kamuoyu ve iş çevreleri Gümrük Birliği'nin güncellenmesine olumlu yaklaşmaktadırlar. Bu bağlamda liberal kurumsalcılık yaklaşımının varsayımlarında öngördüğü gibi Gümrük Birliği müzakerelerinin çerçevesi hem AB hem Türkiye tarafında iç toplumsal aktörlerin menfaatleri tarafından şekillendirilmektedir. Buna göre karşılıklı menfaatler temelinde gelişen ticari ve ekonomik ilişkilerin toplumun tüm kesimlerine fayda sağlayacağı ve bunun ilişkilerin geneline yansıtacağı ve sonuçta münasebetlerin olumlu yönde ilerlemesi beklenir. Gümrük Birliği modernizasyonu, diyalogu tekrar başlatmak ve yeni iş birliği biçimlerine ulaşmak için mantıklı bir araç olarak görünmektedir. Gümrük Birliği güncellenmesinin başlangıçtaki nedeni teknik ve ekonomik olsa da bu girişimin artık Türkiye-AB ilişkilerini mevcut çıkmazdan kurtaracak bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

Netice itibarıyla AB-Türkiye arasındaki Gümrük Birliği ilişkisi, mevcut sorunlar giderilerek derinleştirilmelidir. Bu konuda son dönemde önemli bir gelişme olarak 24-25 Haziran 2021 Tarihli Avrupa Birliği Hükümet ve Devlet Başkanları Zirve Sonuç Bildirgesinde; AB, Türkiye ile iktisadi münasebetlerin temelinde Gümrük Birliği olduğu teyit edilirken mevcut Gümrük Birliği uygulamasının yetersiz kaldığı ve gözden geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Avrupa Konseyi 2021).

Sonuç

AB ile yaşanan adaylık sürecinde yaşanan siyasi gerilimlere bakıldığında, Türkiye'nin AB üyeliğinin öngörülebilir bir gelecekte gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Brexit sürecinden sonra Avrupa Birliği'nin kendi içinde farklı entegrasyon biçimlerini barındıran esnek bir yapıya doğru dönüşüyor olması Türkiye ve AB ilişkilerini daha derin bir iktisadi entegrasyon senaryosu istikametine yönlendirmektedir. Bu noktada AB ile belirli sektörlerde daha derin bir nitelikli iş birliği imkânları sunan harici entegrasyon modellerinin, münasebetlerin belli bir seviyede yürütülmesine zemin oluşturduğunu söylemek gerekir.

AB ile Türkiye arasında gelişen ticari ve ekonomik ilişkilerin yarattığı ivmeyle, çeşitli alanlarda var olan entegrasyonun ve iş birliğinin güçlendirilmesi muhtemeldir. Türkiye'nin özellikle iktisadi ve ticari alanlarda AB ile daha çok entegre olması her iki tarafa da kazanç sağlayacak, bu tür ilişkiler daha farklı alanlarda iş birliğinin kapsamının genişletilmesine ve derinleştirilmesine fırsatlar sunacaktır. Bu kapsamda, ekonomi gibi belirli bir alanda daha derin iş birliği ve entegrasyonun AB ve Türkiye'ye sağlayacağı kazancın, ilerleyen dönemlerde diğer alanlarda da iş birliğine zemin hazırlaması beklenir. Öte yandan, iktisadi ilişkilerin istikrar kazanmasıyla, enerji, güvenlik, göçmen sorunu gibi müşterek menfaatlerin bulunduğu alanlarda iş birliği gelişecek ve bu durum AB mevzuatına uyum sağlamayı da kolaylaştıracaktır. Katılım müzakerelerindeki sorunlar, taraflar arasında artan güvensizlik dikkate alındığında, Türkiye-AB ilişkilerinde mevcut sorunları aşmak üzere ticaret/ekonomi, göç, enerji, vize muafiyeti gibi konularda ilerleme sağlamayı hedefleyen Pozitif Gündem gibi süreçlerin başlatılması aslında ilişkilerin belirli bir seviyede devamı için taraflar arasında ortaya konan bir iradedir. Bu irade doğrultusunda esnek entegrasyon mantığıyla, tam üyelik olmasa bile bazı öncelikli alanlarda ilişkilerin derinleştirilmesi, Türkiye-AB münasebetlerinin gelişmesi için daha fazla fırsat sunabilir. Bu noktada karşılıklı ekonomik ve ticari faydalarla güncellenmiş bir Gümrük Birliği, Türkiye ile AB arasında dinamik iş birliğine ve müşterek menfaatlere dayalı bir ilişkiyi sürdürmede önemli bir imkân olarak görünmektedir. Bu bakımdan Gümrük Birliği uzun vadede AB ile entegrasyon için uygun bir temel sağlar. Zira Gümrük Birliği modernizasyon

müzakerelerini başlatmak, ortak çıkarlara ve beklentilere dayalı olarak karşılıklı güven ve iyi niyetin yeniden inşasında etkili olacaktır. Böylelikle uzun yıllar boyunca değişik sınamalardan geçen Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri esnek entegrasyon modeline uygun olarak belirli bir düzeyde sürdürülebilir ki bu durum ilişkilerde daha ileri entegrasyonların yolunu açacaktır. Dolayısıyla bu durum hem AB hem de Türkiye için bir kazanımdır.

Rasyonel bir yaklaşım sergileyerek karşılıklı çıkar hesaplarıyla AB-Türkiye ilişkilerinin belirli bir seviyede sürdürülmesi mantıklıdır ancak AB'nin Türkiye ile ilişkilerinde çıkar temelli hedeflerinin yanında normatif hedefleri de vardır. Bu açıdan da Türkiye'nin dezavantajlarını giderecek biçimde ekonomik alanda Gümrük Birliğindeki kapsam dışı sektörlerinin serbestleştirilmesi ve üçüncü ülkelerle yapılan ticaret anlaşmalarında Türkiye'nin mağduriyetinin giderilmesi, AB koşulluluğunu güçlendirecek, Türkiye'nin AB değer, norm ve standartlarına daha kolay uyum sağlamasına olanak tanıyacaktır. Bu anlamda da işlevsel bir entegrasyon olarak Gümrük Birliği güçlendirilmelidir. Bu gelişme Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkan çevrelerin etkisini azaltırken, AB entegrasyon sürecine kesinlikle katkıda bulunacaktır. Öte yandan farkında olmak gerekir ki, Türkiye konusunda birtakım endişeleri olan AB ülkelerini olumsuz etkileme potansiyeline sahip başta Kıbrıs sorunu gibi siyasi sorunlar, Gümrük Birliği müzakere sürecini siyasallaştırıp, sağlıklı işlemesine önemli bir tehdit olabilir. Bu tür siyasi anlaşmazlıkların kullanılarak Gümrük Birliği'nin işlevsizleştirilmesi karşılıklı menfaatlerin yüksek olduğu ekonomik ilişkilere zarar verecektir.

Kaynakça

- AB Delegasyonu (2018). *Varna'da (Bulgaristan) AB-Türkiye liderleri toplantısı*. 27.03.2018. Erişim tarihi: 10.12.2021 <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/varnada-bulgaristan-ab-turkiye-liderleri-toplantisi-7529>
- AB Delegasyonu (2019). *Avrupa Birliği-Türkiye Ortaklık Konseyi 54. toplantısı sonrası Yapılan Basın Açıklaması*, 15.03.2019. Erişim tarihi: 10.12.2021 <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/avrupa-birligi-turkiye-ortaklik-konseyi-54-toplantisi-sonrasi-yapilan-basin-aciklamasi-brüksel>
- Andersen, S. S. & Sitter, N. (2006) Differentiated integration: what is it and how much can the eu accommodate?. *Journal of European Integration*, 28(4) 313-330.
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2019). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 19.07.2019. Erişim tarihi: 23.12.2021 <https://www.ab.gov.tr/4.html>
- Avrupa Komisyonu (2012). *Positive EU-Turkey agenda launched in Ankara*. Brussels, 17.05.2012. MEMO/12/359 Erişim tarihi: 23.12.2021 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_12_359
- Avrupa Komisyonu (2016). *Impact Assessment, Commission Staff Working Document* Brussels, 21.12.2016, SWD(2016) 475 final, Erişim tarihi: 23.12.2021 http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/january/tradoc_155238.pdf
- Avrupa Komisyonu (2017). *White paper on the future of europe reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, Brussels, 01.03.2017, COM(2017), Erişim tarihi: 27.12.2021 https://ec.europa.eu/info/publications/white-paper-future-europe_en
- Avrupa Konseyi (2014). *European Council 26/27 June 2014 conclusions*, Brussels, 27.06.2014, EUCO 79/14. Erişim tarihi: 27.12.2021 https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/143478.pdf
- Avrupa Konseyi (2016). *Outcome of the Council meeting*, Brussels, 13.12.2016, 15536/16, Erişim tarihi: 29.12.2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/21524/st15536en16.pdf>
- Avrupa Konseyi (2018). *Outcome of proceedings*, Brussels, 26.06.2018, 10555/18, Erişim tarihi: 29.12.2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/21524/st15536en16.pdf>

- Avrupa Konseyi (2019). *European Council Conclusions*, Brussels, 12.12.2019, EUCO 29/19, Erişim tarihi: 29.12.2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-final-conclusions-en.pdf>
- Avrupa Konseyi (2020). *Special meeting of the European Council Conclusions*, Brussels, 02.10.2020, EUCO 13/20, Erişim tarihi: 29.12.2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/45910/021020-euco-final-conclusions.pdf>
- Avrupa Konseyi (2021). *Outcome of the Proceedings*, Brussels, 25.06.2021, EUCO 7/21, Erişim tarihi: 09.12.2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/50763/2425-06-21-euco-conclusions-en.pdf>
- Avrupa Parlamentosu (2016). *European Parliament resolution of 24 November 2016 on EU-Turkey relations*, Brussels, 24.11.2016/2993(RSP), Erişim tarihi: 29.12.2021, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0450_EN.html
- Baç, M. M. (2005). Turkey's political reforms and the impact of the European Union, *South East European Society and Politics*, 10(1), 17-19.
- Bertoncini, Y. (2017). Differentiated integration and the EU: a variable geometry legitimacy, In *EU60: Re-Founding Europe The Responsibility to Propose*, IAI Paper Series.1-17.
- Çalış, Ş. (1995). The Turkish State's Identity and Foreign Policy Decision-Making Process. *Mediterranean Quarterly*, 6(2) 135-155.
- Deutsche Welle (28.05.2017). Germany rejects calls for EU to end Turkey accession talks. Erişim tarihi: 17.12.2021, <https://www.dw.com/en/germany-rejects-calls-for-eu-to-end-turkey-accession-talks/a-38629155>
- Deutsche Welle (29.08.2021). Almanya Dışişleri Bakanı Maas'tan Türkiye'ye ziyaret. Erişim tarihi: 17.12.2021, <https://www.dw.com/tr/almanya-d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-maas-tan-t%C3%BCrkiye-ziyaret/a-59013497>
- Deutsche Welle, (22.02.2018). Hahn: Stratejik ortaklığa yoğunlaşalım. Erişim tarihi: 17.12.2021, <https://www.dw.com/tr/hahn-stratejik-ortakl%C4%B1%C4%9Fa-yo%C4%9Funla%C5%9Fal%C4%B1m/a-42689640?maca=tur-rss-tur-all-1495-rdf>
- Dışişleri Bakanlığı. (2019). *Gümrük Birliği*, 12.07.2019. Erişim tarihi: 21.12.2021 https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html
- Dünya Bankası. (2014). *AB-Türkiye Gümrük Birliği değerlendirmesi*. Rapor No. 85830-TR, Erişim tarihi: 15.12.2021. <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-tr.pdf>
- Ekonomi Bakanlığı. (2017). *Gümrük Birliği güncellenmesi etki analizi basın bildirisi*, Erişim tarihi: 29.12.2021 <https://ticaret.gov.tr/blog/ekonomi-haberleri/gumruk-birligi-guncellenmesi-etki-analizi-basin-bildirisi>
- Euronews. (5.11.2018). Erdoğan: Avrupa Birliği üyeliği için referanduma gideriz. Erişim tarihi: 09.12.2021, <https://tr.euronews.com/2018/10/05/erdogan-avrupa-birligi-uyeligi-icin-referanduma-gideriz>
- Express (29.08.2018). You don't understand fury as Macron brands Turkey anti-European. Erişim tarihi: 07.12.2021, <https://www.express.co.uk/news/world/1010174/emmanuel-macron-news-turkey-european-union-latest>.
- George, S. (1998). *An awkward partner: Britain and the European Community*. Oxford: Oxford University Press.
- Gotev, G. (2017). Commission urges, different type of relations with Turkey, *EurActiv*, 25.05.2017, Erişim tarihi: 09.12.2021, <http://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/commission-urges-different-type-of-relations-with-turkey/>.
- Gstöhl, S. (2015). Models of external differentiation in the EU's neighbourhood: an expanding economic community? *Journal of European Public Policy* 22(6), 884–870.

- Gstöhl, S. (2016). Brexit' lessons from third countries' differentiated integration with the EU's internal market. *College of Europe Policy Brief*. Erişim tarihi: 29.12.2021, http://aei.pitt.edu/93089/1/gstohl_cepob_14-16_final.pdf
- Holzinger, K. & Schimmelfennig, F. (2012). Differentiated integration in the European Union: many concepts, sparse theory, few data. *Journal of European Public Policy*, 19(2), 292-305.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2019). Turkey-EU High level economic dialogue meeting was held in Istanbul, *IKV Monthly Newsletter*, 47, Erişim tarihi: 27.12.2021 <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=606>
- Janning, J. & Zunneberg, C. (2017). *The invisible web: from interaction to coalition-building in the European Union*. European Council on Foreign Relations (ECFR). 22.05.2017.
- Karakaş, C. (2013). EU–Turkey: Integration without full membership or membership without full integration? A conceptual framework for accession alternatives. *Journal of Common Market Studies*, 51(6), 1057–1073.
- Karpat, K H. (2013). *Türk demokrasi tarihi sosyal, ekonomik, kültürel temeller*. İstanbul: Timaş.
- Keohane, O. R., & Nye, S. J. (1987). Power and interdependence revisited. *International Organization*, 41(4), 725–753.
- Knill, C. (2001). *The Europeanization of national administrations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koenig, N. (2015). A differentiated view of differentiated integration. Policy Paper, *Jacques Delors Institut*, Erişim tarihi: 09.12.2021 http://www.delorsinstitut.de/2015/wpcontent/uploads/2015/07/20150723_Differentiated_Integration_JDIB_Nicole-Koenig.pdf.
- Lavenex, S. (2015). The external face of differentiated integration: third country participation in EU sectoral bodies. *Journal of European Public Policy*, 22(6), 836-853.
- Leruth, B., Gänzle, S. & Trondal, J. (2019). Exploring differentiated disintegration in a post-brexit European Union. *Journal of Common Market Studies*, 57(5), 1013-1030.
- Leuffen, D., Rittberger, B., & Schimmelfennig, F. (2012). *Differentiated integration: explaining variation in the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Moravcsik, A. & Schimmelfennig F. (2009). Liberal Intergovernmentalism. In A. Wiener T. Diez, (Ed). *European Integration Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- Müftüler-Baç, M. (2017). Turkey's future with the European Union: an alternative model of differentiated integration." *Turkish Studies* 18(3), 416–438.
- Müftüler-Baç, M. (2005). Turkey's political reforms and the impact of the European Union. *South East European Society and Politics*, 10(1) s.16-30.
- Nas, Ç. Türkiye-AB ilişkilerinde yeni dönem: olasılıklar, beklentiler. *PerspektifOnline*, Erişim tarihi: 12.12.2021. <https://www.perspektif.online/turkiye-ab-iliskilerinde-yeni-donem-olasiliklar-beklentiler/>
- Olsen, J. P. (2010). *Governing through institution building*. Oxford: Oxford University Press.
- Reuters (30.11.2016). Merkel does not see EU expanding membership talks with Turkey. Erişim tarihi: 19.12.2021, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-europe-germany-idUSKBN1302YY>.
- Saatçioğlu, B., Tekin, F., Ekim, S., & Tocci, N. (2019). The future of EU-Turkey relations: a dynamic association framework amidst conflictual cooperation. *FEUTURE synthesis paper*, Istituto Affari Internazionali, Cologne: University of Cologne, 1-37.
- Schimmelfennig, F. (2016). Good governance and differentiated integration: Graded membership in the European Union. *European Journal of Political Research*, 55, 789-810.

-
- Schimmelfennig, F., Leuffen, D., & Rittberger, B. (2015). The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation. *Journal of European Public Policy*, 22(6), 764-782.
- Stubb, Alexander C. G. (1996). A categorization of differentiated integration. *Journal of Common Market Studies*, 34(2), 283-295.
- Ticaret Bakanlığı (2021a). *Gümrük Birliği Neden Güncelleniyor?* 21.09.2021, Erişim tarihi: 15.12.2021, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/gumruk-birliginin-guncelleme-sureci>
- Ticaret Bakanlığı (2021b). *Turkey and the EU*. Erişim tarihi: 29.12.2021 <https://www.trade.gov.tr/turkey-and-eu/turkey-and-the-eu>
- Turhan, E. (2018). External differentiated integration between Turkey and the EU: challenges and prospects. *Global Review of Social Sciences* 1(2), 1-12.
- Ülgen, S. (2012) Avoiding a divorce: a virtual EU membership for Turkey, *The Carnegie Papers*, Brussels: Carnegie Europe. Erişim tarihi: 23.12.2021, <https://carnegieeurope.eu/2012/12/05/avoiding-divorce-virtual-eu-membership-for-turkey-pub-50218>
- Yabancı, B. (2016). The Future of EU-Turkey Relations: Between Mutual Distrust and Interdependency. *FEUTURE Online Paper* 1, https://www.feuture.uni-koeln.de/sites/feuture/user_upload/Yabancı_Online_Paper_No1_new.pdf.
- Yalcin, E. & Felbermayr, G. (2021). *The EU-Turkey Customs Union and trade relations: what options for the future?* In-depth Analysis required by the INTA Committee, 28-29.07.2021 Erişim tarihi: 19.12.2021 [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2021/653640/EXPO_IDA\(2021\)653640_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2021/653640/EXPO_IDA(2021)653640_EN.pdf)
- Yılmaz, K. (2015). *TTIP and EU-Turkish economic relations: deepening the customs union, global Turkey in Europe 21*. Rome: Istituto Affari Internazionali, March 2015, Erişim tarihi: 11.12.2021 http://www.iai.it/sites/default/files/gte_pb_21.pdf
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Revolution and War: International Entanglements in the Ottoman Transition¹

Devrim ve Savaş: Osmanlı Geçiş Döneminin Uluslararası Bağlantıları²

Derya GÖÇER^{a*}

^aDr. Öğretim Üyesi, Bölge Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6163-1453

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ocak 2022

Kabul tarihi: 21 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası tarihsel sosyoloji,

Devrimler,

Jön Türkler,

Kurtuluş Savaşı

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 28, 2022

Accepted March 21, 2022

Keywords:

International historical sociology,

Young Turks,

Revolutions,

Independence War

ÖZ

20. yüzyılın başlangıcında Orta doğu bölgesinde devrimler, savaşlar ve dış müdahalelerle geçen bir dönüşüm yaşandı. Bölge bugün de, yeni kalkışmalar, savaşlar ve dış müdahalelerle karşı karşıyayken, küresel siyasetin iç siyaset üzerindeki etkisini değerlendirmek önemlidir. Bu çalışma, Uluslararası Tarihsel Sosyoloji yaklaşımından aldığı ilhamla, 1908 Jön Türk Devrimi ve 1920 Ankara'da yeni Meclis'in açılması olaylarında siyasi öznelerin ortaya çıkışını incelemektedir. Ulus-ötesi öğrenme süreçleri, yeni bir uluslararası düzen, küresel düzeydeki entelektüel ilişkiler ve daha birçok ulus-ötesi bağlantıların Anadolu'da devrimci bir öznenin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu dönemin eyleme geçen aktörleri, uluslararası, imparatorluk ve yerel düzeylerin oluşturduğu bir konjunktürün ürünüdür.

ABSTRACT

Beginning of the 20th century witnessed revolutions and wars. As the region faces such episodes again, assessing the influence of global politics on domestic context remains crucial. Inspired the International Historical Sociology approach, this work contributes to the discussion of global-domestic interaction in the emergence of agency in 1908 Young Turk Revolution and in 1920 opening of new Parliament in Ankara, Ottoman Empire. The argument is that transnational learning, a new international order, global intellectual entanglements and various other transnational connections conditioned the rise of revolutionary agency. These actors were constituted by a conjuncture of international, imperial and local factors.

¹ This article is based on the author's PhD thesis, submitted to London School of Economics, Department of International Relations, written under the supervision of Prof. Fred Halliday.

² I am grateful to my late supervisor Fred Halliday for supervising my PhD thesis. My work on revolutions in the Middle East is inspired by his work on revolutions and international relations.

Introduction

The 1908 Constitutional Revolution and the opening of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) in 1920 are two important moments in the transition from Ottoman Empire to Turkish Republic. The former is sometimes considered to be the starting point of this transition and certainly is the turning point in the last Ottoman century (Toprak, 2009, p.74), while the latter is one of the founding moments of the Turkish public. The study of these moments of revolution constitutes the debate on continuity and change between the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. Notably, these two moments also fall into the larger debates of revolution, modernization and state building in the Middle East.

This study will approach the debate on continuities and changes between these two periods from the perspective of the interaction between international and domestic politics in engendering political change, specifically in the emergency of the actors that brought about that change. It will attempt to answer the following question: what were the international and regional entanglements that these actors found themselves in and how did they affect their agency? This attempt is mainly inspired by the discussions of historical sociology in International Relations (HS in IR)³ and partially by the efforts to rethink the boundaries between history, politics and international relations (Elman and Elman, 2001). Here the aim is to provide an alternative reading of the continuity and change debate with the purpose ‘internationalizing’ the debate and contributing to a research agenda on studying revolt in the Middle East as an international affair.

The article will begin by a theoretical discussion of HS in IR. It will continue by tracing the international in the coming of the 1908 Revolution which is still a relatively neglected issue in the literature despite the handful of excellent works published in the last decades and the renewed interest in it following its centennial.⁴ Instead of focusing on the earlier modernization of the Empire and on the tensions between the Young Ottomans and Tanzimat mentality, we will explore the tensions abroad, as well as in Ottoman provinces, particularly in Macedonia, a locality that exerted a marked influence on these imperial actors. For the second part, this study will focus on the opening of TGNA in April 1920 - rather than the declaration of the Republic in October 1923- in an attempt to reveal the constitutive role of the international in the ‘emergence’ of the agency behind this moment. The international here will be taken not only as the Allied invasion – as it is the obvious and undeniable factor in these events – but also the general tensions and tendencies in international politics including resistance movements elsewhere. An effort will be made to link the ruptures in the international arena with the transition in Anatolia.

This study steps back from discussion of continuity with regard to cadres (Zürcher, 2008 and 2010; Akal, 2006; Gümüş, 2003) as well as the influence of ideologies and hence makes an effort to expand the boundaries of research from the soon to emerge Turkish Republic to the regional and world politics. As such, the issue of continuity will be tackled within the wider period of 1908-20 by looking at the international-domestic interaction that fed into these moments of crucial change. This wider lens results in a less compact narrative but one that avoids as much as possible the issues of retrospective analysis and methodological nationalism

---

³The literature on Historical Sociology in IR is expanding. For recent discussions see S. Hobden and J. Hobson, 2002; D. Dannreuther. and J. Kennedy, 2007; Lawson and Shilliam, 2010, Go and Lawson, 2017; Lawson 2021; Epple, 2020.

⁴The key works on this topic are Mardin, 1983; Kansu, 1997; Hanioglu, 1995 and 2001, Kayali, 1997. The most recent works include Gingeras, 2015; Kaya, 2014; Zürcher 2019a; 2019b.

(Chernilo, 2010) which unfortunately still haunt the study of radical politics in the Middle East.

HS in IR and Study of Revolutions

In a work that gathered together the discussion on the HS in IR, Hobden argued that for a sound future of HS in IR first and foremost the following question should be investigated: “A starting point might be to argue that phenomena that are considered to be ‘domestic’ or ‘international’ are co-constitutive. However, it is the character of these processes of co-constitution that should be the focus of study (Hobden, p. 43-44). One of the fundamental ways to study the character of these processes of constitution is the study of specific moments of social, political, economic and ideological changes and revolutions are indeed rapid transformations when the crisis are crystallized within a turmoil and these crisis always occur in an international context. As such, the study of revolutions has a lot to offer to the study of the international-domestic distinction within an HS tradition in IR. Halliday sums up this relation between the international and revolutions as follows:

Revolutions are themselves necessarily international events—in cause, ideology, consequence and outcome. The very recurrence of international dimension not just in the policies and beliefs of revolutionaries, but also as cause, is often understated in studies of particular revolutions” (Halliday, 2001, p. 693).

Hence, both the study of revolutions and the study of international change in IR neglect the constitutive link between the two. Those who study revolutions within this bigger problematic of IR and social science in general, namely trying to explore how the international plays a constitutive role in the emergence, development and outcomes of revolutionary situations and how revolutionary situations shape back the world within which they emerged have this two-fold challenge. The challenge is to demonstrate these actual processes in a causally explanatory and theoretically consistent – yet not rigid – way. The demonstration is intended to reveal the fact that the international is not only a structural determinant that operates in an ‘either/or’ fashion – namely it is not the international structure versus state autonomy (states taken here as the primary actor in the international realm). When one makes the transition to the view that these are constitutive, then one can see Hobson’s point in proposing to use a ‘both/and’ logic: “By applying this ‘both/and’ logic, we can (re)view the nature of structures (both domestic as well as international and global) as double-edged, such that they ‘enable’ as well as ‘constrain’ states” (Hobson, 2002, p. 75).

Not only the international structures but also ideas, actors and the contingencies that arise in the international field have this ‘enabling’/‘constraining’ relation with the domestic actors. So ‘both/and logic’ does not only apply between international structures and states as actors but also to non-state actors and the meanings they attach to their actions. Issues of ideologies, that arise in world-historical moments and then go into the constitution of domestic social, intellectual and political development, such as nationalism and constitutionalism is a crucial example in this regard. Through structures and actors; material and ideational factors, “the relation of the state to society is constantly affected by the international function” (Halliday, 1987, p. 223). And when this is the case, the need to study this international function in the emergence of revolutionary actors and situations becomes inevitable and indeed, necessary.

Historically and sociologically minded scholars of IR has been debating and empirically investigating these theoretical insights for at least two decades now. Richard Little had warned IR scholars in 1994 that the structure and agency debate is intrinsically linked to the development of a historical approach in IR (Little, 1994). The issue remains one of the vital issues in the discipline. The central question of this article, namely how to study the international dimensions of revolutions (in our case the 1908 and 1920 events in Ottoman

Empire) is indeed a question that crosscuts the imaginations of both HS and HS in IR. The appropriate theoretical framework requires a guideline as to how to discuss the nature of the international, how to historicise it, how to link it to the major processes of change and how to locate it vis-à-vis the domestic processes. IR scholars with HS reflexes seem to agree on these needs, some more from a historical materialist reading of HS and some more from the Weberian tradition. Still, they had a direction, and a shift occurred: “what may previously have been seen as discrete, isolated, national histories, now appear (...) as the result of international processes, of imitation, competition, defensive modernization and influence” (Halliday, 1994, p. 120). Fred Halliday specifically produced accounts of revolutions, of agency, ideas as well as socio-economic processes from this angle, while Lawson emphasized the role of institutions in these processes. Hobson summarizes the logic of Halliday in this multi-layered analysis as follows: “Halliday employs a feedback loop, invoking an *international–national–international* chain of causality. (...) This trinitarian conception offers an organizing principle around which WHS can reconfigure IR” (Hobson, 1998, p. 298).

That trinitarian pattern will be followed across this article as it traces the Ottoman actors in their interactions with the international and transnational events, ideas and conflicts and as they influence the Ottoman dynamics. Since the article deals with two cases from the Ottoman domain, it will have a chance of comparing the temporal element, as the structure of international order changes through impactful events such as the WW1, how does that change the way Ottoman actors relate to the world and to their imperial and increasingly national setting? How does HS in IR insights into state, local actors and the international inform our reading of the emerging and evolving Ottoman agency? So the article will make an effort to locate the actors in a wider setting; to locate the actors both within a material and ideational setting and to trace the actors’ impact on the very structures that inform them, such as the structure of the world order; the structure of the imperial state or the army; the ideational structures of imperialism, nationalism and so on.

The 1908 Constitutional Revolution: An international affair

Most accounts of the 1908 Constitutional Revolution evaluate the agency behind the revolution within the familiar confined narrative of Ottoman modernization. When a connection to world political circumstances surfaces, as in the evaluation of the Reval meeting (1908) between Britain and Russia, it is usually assumed to constrain that agency or at most to trigger what was bound to come. This study suggests that the revolutionary situation that led to the Young Turk Revolution of 1908 grew out of a combination of factors: the culmination of changing balances in European politics; developments in Japan and Russia; the reaction of different regions in the empire to these developments and to the palace’s response to these reactions, coupled with revolts and demands from the provinces regarding the modernizing choices made under Abdülhamid II. It was this combination that produced the revolutionary agency. *The Young Turks were more the product of the world of 1876-1908 than the natural result of the Ottoman modernization that had already commenced.* In some respects, they brought the transformation of the 19th century to its conclusion, namely centralized state rule based on new principles. In other respects, they deviated from this path by introducing party politics, a new political vocabulary and by making the sultanate largely obsolete. Below, we trace the role of the international in the emergence of this moment of change and in the unfolding of the outcome.

The emergence of revolutionary agency

The politicization of the Young Turks occurred in an environment in which European and Ottoman diplomacy over crucial issues bulked large: Armenian question (1894-96); the emergence of a European public opinion that mainly viewed the empire as uncivilized and

barbaric; Crete and the Greco-Ottoman war; and, last but not least, Macedonia. The similarities and differences in the international setting at the end of the 19th century and beginning of the 20th century are important to the following discussion on continuities between the two periods. One common element stands out: just like the Nationalist movement that emerged after the First World War, and similar to the contemporary activists in the Middle East, the Young Turks were not simply observers of these international moments. Instead, they were actively engaged if not with major actors in these episodes, then at least with the growing European political network (media, secret and overt organizations, ministries of foreign affairs, etc.).⁵ In addition, they still communicated, with Ottoman statesmen and sometimes even the sultan. They were also part of the wider world of the Ottoman Empire, with branches in the Balkans, Cairo, Syria and Beirut, and part of a more extended political network through their appeals to the Anglophone, Francophone and Arabic press. Yet, they were symbiotically tied to Ottoman politics and to an Ottoman agenda and were players in a game mostly shaped by the policies of the Great Powers and of Abdülhamid II.

Their main rationale for rebelling against the sultan was the foreign encroachment on the Ottoman Empire. The military and diplomatic conflicts that were spreading to other parts of the world had gained a new layer of importance with the rise of ‘new imperialism’. Indeed, acquiring legal or commercial rights to any piece of land in the globe had become a matter of prestige, a *sine qua non* for the definition of ‘Great Power’ (Hobsbawm, 1989, p.67). It was also a period of armament. The armed forces of the Great Powers were doubling and trebling, paralleling the development and enhancement of war technologies (Bartlett, 1994, 7). ‘Public opinion’ was part of the period’s political calculations and the ‘public image’ of governments and dynasties was a concern shared by many empires, including the Ottoman Empire (Deringil, 2002). The ‘press’ became a political tool, open to manipulation by rival governments and agendas and effective in shaping ‘public opinion’ worldwide (Koloğlu, 2005, p.9). In terms of public opinion and of outright opposition to government, domestic politics and international politics were now intertwined to an unprecedented degree. “To an increasing extent, international affairs became the concern of ordinary people” (Joll, 1990, p.25).

In parallel with these developments, the republican and constitutionalist spirit was also on the rise. Constitutionalist movements in the Balkan states, including Romania, Serbia and Greece, were of interest and inspiration to the Ottoman reformists (Tanör, 2008, p.128).⁶ The first constitutional regime in the Ottoman Empire also served as a unifying aim to all Ottoman opposition groups. Although this regime lasted only two years, the sultan never officially annulled the constitution.⁷

European-Ottoman relations after the Berlin Congress were changing: foreign missionaries were involved in the Ottoman education system and the financial administration passed from the Ottomans into the hands of the Great Powers. The Europeans and Ottomans were more intertwined than ever in the wake of the reform plans for the Ottoman territories. European influence was sometimes resented and caused frustration over time but was also internalized surprisingly quickly by Ottoman actors with different agendas. This intertwining

⁵ For the attempts by the Nationalist movement to influence the London-based media, see Boyar, 2009.

⁶ Also Mount Lebanon had formed an assembly in 1864 and Tunis already had its constitution in 1861 (Hanioglu, 2008, p.113).

⁷ The Constitution provided a clear objective for the Ottoman opposition to come. Also it had an influence on “the Young Iranians who came into contact with Ottoman political thinkers in Istanbul and played a major role in the constitutional revolution in Iran” (Zarinebaf, 2008, p.167).

was to leave a deep mark on Ottoman politics.⁸ It was no coincidence that Young Turk leaders would send letters explaining themselves to European diplomats or that Armenian militants would mount political protests to attract the attention of the Europeans. The incessant need by various actors to explain themselves to Europe did not end with the victory in 1908,⁹ but continued into the postwar period.¹⁰ This is one of those continuities that have less to do with the specific political factionalism of the post war years and more to do with the general characteristics of international-domestic interaction in the first decades of the century. As we will see below even amidst the Balkan wars and later Independence wars different political and military leaders, Enver and Kemal alike had done their best to explain themselves to what was broadly conceived as the ‘West’ and in that regard the opposition in late Ottoman/Turkish history, despite the presence of anti-imperialism in varying degrees never had a total and deliberate rupture from the European politics.

Following the Berlin Congress of 1878 and the perceived international humiliation of the empire in the eyes of its young professionals, the earliest opposition was sparked at the Royal Medical Academy in the Ottoman Empire. This movement exploited the crises arising from the Armenian issue and the Greco-Ottoman war to recruit members from varying backgrounds in the empire. Erik Zürcher has in various articles pointed out that little is known about the founders of the Committee of Union and Progress (CUP) or its subsequently increasing membership. The traits that he identified reveal that neither group was necessarily bourgeois in origin or outlook (Zürcher, 1992, 241-2). They hailed mostly from the western regions of the empire, and were urban and educated, belonging to a young professional group. Again, it is important to note that the small founding group expanded particularly by manipulating the political mood during the Armenian crisis (1894-96), which was at once international and imperial in character.

After the sultan managed to prevent further wholesale European intervention in the empire’s politics, mostly due to his success in the Greco-Ottoman war, the timing was perfect for him to launch a wholesale attack on the opposition just as it was beginning to gain ground. The 1897 arrests resulted in a further wave of flight by opposition members, mostly to Europe, with the result that the Young Turk movement became even more closely intertwined with that continent. For the opposition, aided now by the sultan’s brother-in-law Damad Mahmud Pasha and by two princes (Sabahaddin and Lütfullah), the years up to 1902 were dominated by conspiracy, plotting and negotiations with the sultan, all of them conducted in a European diplomatic setting and in interaction with various European political activists, ranging from Italian anarchists to Armenian revolutionaries. Again, this interaction with members of varying political organizations is a common element in the Young Turk and Nationalist movements. This style of building alliances with broadly ranging political groups is a common trait in political movements from this era and demonstrates how the Middle Eastern actors were part of this world politics not as simple observers but as engaged actors.

The opposition in exile debated the issues of foreign intervention, decentralization and minorities and international politics in general. The congress of Ottoman opposition in 1902 crystallized the different factions and resulted in a split in the organization between the majority group under the leadership of Prince Sabahaddin, which favored intervention by foreign powers

---

⁸ On this regard see the discussion generated by Hans-Lukas Kieser’s work (2005) and a critical review by Emiroğlu, 2008.

⁹ For example, see Enver’s letters (Hanioglu, 1989).

¹⁰ Communications continued during the resistance period. Also for the importance of the British press for the Nationalists see Boyar, 2009.

and decentralization coupled with attempts to collaborate with minorities, notably the Armenians, and the minority group under Ahmed Rıza, which had an anti-imperialist and a strongly positivist outlook. It was the latter that would actually dominate the opposition and merge with the revolutionaries in the military, also known as the Ottoman Freedom Society and based in the western territories of the empire.

Important tax revolts occurred in eastern Anatolia in 1906-07, doing some damage to the state's coercive capabilities. Nonetheless, the Hamidian regime was successful in suppressing the revolts. Even so, these revolts emboldened the emerging revolutionary agency in the Macedonian region (Kars, 1997, 13). However, the failure to transform these revolts into organized and coordinated revolutionary activity meant they remained detached from the hotbed of Young Turk propaganda, the European provinces. Unlike the locally distinct tax revolts in a vast region, Macedonia, with its segregation, intense conflicts and sense of being a distinctly European province in the Ottoman Empire, provided the catalyst necessary for the politicization of grievances and the resultant political organization (Hacısalıhoğlu, 2008). Young officers in the Ottoman army, witnessing the pressure exerted by Russia and Great Britain over the Macedonian issue and feeling the pressure from Macedonia's inner struggles, were convinced they had to respond. Thus, the emergence of revolutionary agency in Macedonia was partly the crystallization of several conflicts and demonstration effects at one historical moment, such as constitutional revolutions in Russia (1905) and Iran (1906). The Japanese victory over Russia in 1904 also figured in the Young Turks' worldview. Indeed, even the British officers in Istanbul thought this victory still exerted an important influence on the postwar nationalist struggles.¹¹

There is no doubt that the establishment of the Ottoman Freedom Society was a response to the Macedonian question and its intersection with international and Ottoman politics. Specifically, the failure of the reform programs and their adverse effect on the various peoples of Macedonia inspired these young officers to respond. In this regard, they were reacting to the immediate situation rather than acting in terms of a plan or an ideologically distinct point of view. They opted to contact the CUP abroad. One could argue that the increasing anti-Europeanism evident in CUP publications attracted these officers. Thanks to the organizational efforts of Bahaeddin Şakir and Dr. Nâzım, more propaganda material than ever was being smuggled into the empire (Zürcher 2002, p. 2).

The Anglo-Russian *rapprochement* of 1907 was a key event at this juncture. The politicized and partly radicalized Young Turks of Macedonia and Europe witnessed the toppling of the international system as they knew it. The tensions within Europe that Ottoman statesmen had been so skillful in manipulating were changing radically. Young Turks responded to these international changes as much if not more than they responded to the manipulations of the Hamidian regime. The Anglo-Russian entente added to their fears and pushed them further towards anti-imperialism. It gave their propaganda added impetus, especially because in Macedonia the impact of this entente and the centralization of revolutionary activities coincided. Moreover, the failure of the reform programs since the Berlin Treaty created space for discontent within which the Young Turks could contact other Macedonian organizations to seek alliances or to secure at least their neutrality. (Hanioglu, 2001, p.238).

Young Turks' temporary alliances in Macedonia is additionally intriguing given CUP's nationalist tendencies and reactions to non-Muslim political activity. In a multi-ethnic and

---

¹¹ "Another fundamental matter is the great change which has been influencing the nature of popular movements in Asia during the last 15 years, owing to the success of Japan" 15 March 1920: National Archives, Kew, London[hereafter TNA], CAB/24/101/2.

multi-religious regions, in order to ally with Christians and non-Turks they must have developed political flexibility and pragmatism and their revolutionary will. Hanioglu documents in rich detail the different styles that the Young Turks used when addressing Christians or Muslims, Turks or Albanians, the military circles or the civilians (Hanioglu, 2001, p. 175-177). It also demonstrates how actors can use changes in international politics to their advantage, a skillful example of which will be observed in the international negotiations by the emerging new regime in Ankara in the postwar years.

Another factor in the revolutionary process was the local political environment. Despite the failure of reform programs in the past, the foreign interventions in Macedonia made the region a relatively free environment in which politics could be discussed, propagandizing could take place and new members could be recruited. This relative lack of censorship and decrease in suppression of social movements led to rapid politicization of the people of Macedonia. Accordingly, the sultan's authority and powers were weakened in the region in parallel with the rise in the number of new recruits to the CUP.

Another accelerator along the way was the concession that the Sultan granted to Austria-Hungary. "In February 1908, the Sultan gave a concession to Austrians to build a railway that would pass through the Sanjak of Novibazaar; this railway would open them the road to Salonica and the Aegean Sea. This decision altered the balances in the Balkans" (Georgeon, 2006, p. 455). The Sultan was making an effort towards managing this complex situation. However, his response further damaged the little manoeuvring space he had. This concession caused the breakdown of the Austro-Russian coalition on Macedonian affairs, alarmed the British and further provoked the Young Turks. This concession gave clear indication of the continuance in the foreign encroachment through Balkans and of the Austrian expansionism that was later to open the stage for the First World War.

Other reform programs initiated by Britain and Russia further intensified Young Turk activity in the region and prompted the statement on the Macedonian issue they sent in May 1908 to the consulates of the Great Powers. "This document demonstrates that the Committee of Progress and Union had decided to solve the Macedonian Question on its own and informed the Great Powers two months before the revolution." (Hacısalihoglu, 2008, p.170). The statement was essentially a warning to the powers, explaining the damage their intervention had inflicted on the region and informing them that the CUP viewed the Macedonian question as an Ottoman affair

The timing of the revolution in July 1908 is generally explained by reference to the Reval meeting of June 1908. The Reval meeting between the monarchs of Britain and Russia confirmed the fears of both the Ottoman state and the Ottoman opposition and hastened the preparations for the revolution (Hanioglu, 2001, p.237). It also diminished the Sultan's room of maneuver. "If the Sultan accepted the Reval plan, the revolutionaries would gain a powerful weapon against him; if he rejected it, the European Powers would no doubt intervene" (Kansu, 1997, p.87). The sultan's sovereignty over the European provinces of the empire was rapidly diminishing, in practice and perception.

In sum, the general structure of world politics, the revolutions elsewhere, the years spent by the Ottoman officers with and/or against the paramilitaries in Macedonia and the general politicization of the Young Turks in an increasingly imperialist world dominated by Europe made up the specific milieu in which the 1908 Constitutional Revolution occurred. This article argues that the success, timing and outcome of the revolution depended on this international setting as much as on the previous history of Ottoman modernization and specific dynamics of the empire that are generally emphasized in the literature. The radicalization of the revolutionaries, the impetus for them to collaborate to the extent they did with the public and the motivation to produce mass propaganda stemmed not from any special change in Ottoman

modernization between 1906 and 1908 but rather from the specific combination of international, imperial and local politics.

War and change in the aftermath of revolution

The months immediately following the summer of 1908 witnessed a wide range of mass mobilization, protest and cheering. The strikes, the civil disobedience, as well as demonstrations introduced tools of modern politics in a massive scale. However, as Özbek (2007) has argued, the expansion of political space and even the inclusion of mass politics do not necessarily give rise to the sustainment of such an environment. On the other hand, despite the authoritarianism that followed the initial period of reform, especially as part of the war efforts against the Balkan states, the Young Turks encouraged grass-roots organization that was to prove invaluable in the post-armistice period.

The changes in the Ottoman Empire were accompanied by an accelerated shift in international politics towards war and conflict. The following six years witnessed the emergence of a new alliance system (Schroeder, 2004). Self-defense and the conviction that without entering the future war the Ottoman Empire would simply be partitioned has been advanced in recent studies on Ottoman entry into the First World War (Aksakal, 2010; also Akmeşe, 2005 and Erikson, 2003). The Unionists “were rebelling against the ‘civilizing mission of Europe, [...] against the Great Powers” (Toprak, 2009, p.77).

The Balkan Wars (1912-13) and the Italian occupation of Tripoli (1911) were a milestone in terms of the ideological change among the Ottoman ruling elite as well as of bringing about definite change in the ruling cadres with the 1913 Unionist coup d'état. The way they were fought was different and a warning of the brutalities to come in the Great War: “The Balkan wars (1912–13) can, together, be regarded as the first ‘total war’ of the Ottoman state” (Ginio, 2005, p.156). The Unionists, apart from assuming the political power and instituting a one-party regime, also resorted to mass politics and propaganda activities. Despite these efforts, the loss of a huge and historically and politically important part of the empire was traumatic (Findley, 2010, p.202) and one of the formative experience of the Unionist and later Kemalist cadres alike. As Zürcher points out, the lost territories were also the homeland of many of the officers who were to fight in the First World War and in the resistance (Zürcher, 2010, p.118).

This period is generally seen as accelerating the transformation of the Unionists into Turkish nationalists. Yet, Gingeras paints a different picture at the popular level in his detailed analysis of South Marmara, where violence had more to do with ethnicity, religion and class in juxtaposition with state centralization than with nationalism (Gingeras, 2009, p.5). This is important because a full-fledged nationalist politics, neither at the level of the ruling cadres nor at the popular level was not yet to be observed. This further supports the contention of this study that the emergence of nationalist resistance cannot be explained by domestic politics alone and any alternative explanation must be situated in international politics of the period as well. In this regard, when looked from the international perspective, the legacy of the Balkan Wars themselves did not necessarily lead to a mass politics on nationalist principles. It was the War of Independence that caused a more straightforward leap towards such politics.

Militarism and the idea of a centralized state on the other hand were popular ideas in the Empire and beyond. Decades of European depiction of the Ottoman as the barbarian, coupled with real sense of danger generated by the Balkan Wars, strengthened the Unionists in their conviction that the only way out was war yet did not end their desire to explain themselves to Europe in the meantime. As Enver wrote: “I hope my dear friend that we will show civilized Europe that we are not “rechtlose Barbaren” and that we deserve to be respected. The nub of the present study, to which we return below, is that this commitment emerged out of a specific interaction between international and domestic politics during the post-war years of struggle

and conflict and not necessarily from a transformation of domestic politics or from military loss alone. In short, any substantial change in the commitments of the Ottoman political elite had its roots in international change and its specific interaction with the existing fissures in the Ottoman political scene.

Again, this does not explain the fundamental differences between 1908 and 1923. Approximately the same cadres with approximately the same aims instituted a different political structure. This study suggests that the difference can only be accounted for if the international context is viewed as an integral part of the explanation – rather in the vein of the discussion of the causes of 1908 above and not as mere triggers or constraints. Indeed, the actors involved in the nationalist resistance movement “took advantage of the opportunities offered by the changes in the regional and international context and they also tapped the energies of the already mobilized groups and communities in the area” (Kasaba, 2006, p.221). As in many other revolutions and revolutionary periods, it is the opportunities in favor or suppression of the revolutionary moment that is crucial in the transition from popular and/or elite discontent to action (Tilly, 1978). Below we will have a look at the opportunities and obstacles that the international-domestic interaction provided to the agency indeed that factored in the emergence of the agency that was to break politically, militarily and institutionally from the Ottoman Empire.

Upheavals, negotiations and unification in 1918-20

The world had changed by 1918. It is true that in many respects the Great War actually lasted 31 years rather than four (Hobsbawm, 2007, p.22). It is also true that there was much continuity with the pre-1914 world, since “war was as much a product of modernity, conceived of in both its political and socio-economic forms, as a factor independently shaping the political systems of modern time” (Halliday, 1999, p.69). The debate on the continuity between the Ottoman Empire and Turkish Republic must include a perspective on the extent of change brought about by this ‘total’ war. The official historiography to a large extent downplays the war as a force for change and focuses on the invasion of Anatolia and the resistance movement.¹² Indeed, that is an immediate consequence of methodological nationalism. However, when we look beyond the emergent Turkish Republic, we clearly see that the Great War changed domestic political structures as can be seen in the Bolshevik Revolution and in the collapse of the Habsburg Empire as well as the international system. It also brought about important social changes, such as the status of women in societies, including the Ottoman Empire (Çakır, 1996; Criss, 1999) and the loss of an important part of the male population, as well as changes in perceptions of violence.

For the Middle East, the Balkans and the Caucasus, the war produced very distinct ruptures in terms of the imperialist project in these regions. Two of them were especially crucial in the emergence of a unified political and military agency in the postwar Anatolia: the changes to territorial borders and the Bolshevik Revolution of 1917 and subsequent changes in the attitudes of the Great Powers. The repercussions of these two ruptures were clearly visible throughout the region in 1918-20. The following pages incorporate the familiar story of the national resistance to the changes in international politics and vice versa. The aim is to assess the international factors that gave rise to a unified movement that succeeded in inaugurating the National Assembly in Ankara in 1920.

The war was decided in 1918 but the peace remained to be settled (Marks, 2003). Just

---

¹² “The day 19 May 1919 is the ‘stunde null’ or zero hour of contemporary Turkish historiography” (Gingeras, 2009, p.68). For a different reading see Tanör, 1998 and Tekeli, 1998.

like the war itself, the peace settlements were going to take much longer than envisioned, and this was especially true of the Turkish settlement. Apart from the matter of honoring the several treaties concluded among the allied powers, there was the emergence of Bolshevism in Russia. Indeed, countering Bolshevism largely set the tone of postwar European diplomacy and was a major impetus in establishing nation states in Europe and elsewhere as solid buffers against Bolshevism.¹³

In addition, there was the issue of war costs, firstly in terms of reparations from Germany, but also in terms of the social and economic burden of having large armies mobilized for a long period. These considerations created further frustrations for the allied powers as well as within their respective countries. The disputes within the British government were of critical importance to the settlement in Anatolia and the ending of the war exacerbated existing tensions within that government (Gökay, 1997, p.41).

The widespread social frustrations were accentuated by the rise of the left in Europe between 1918 and 1920. The labor movement was on the rise throughout Europe, in addition to which there were concrete revolutionary activities in major cities, notably Berlin and Vienna (Geary, 1993; Hautmann, 1993). These events, of course, predisposed conservative forces in Europe towards nation states. These nation states, built upon the trifecta of state, the market and the family, would be willing participants of the international order that these forces wished to establish. They feared that unless such states were instituted, soviets would be established in Central and Eastern Europe. Blockades and propaganda were two of the tools to counter potential revolutions. An example of such counter-revolutionary initiatives is Hungary in the aftermath of the 1919 revolution led by Béla Kun. After a few months, the pro-Soviet revolution was crushed with the indirect support of the allied powers.

For the British and French, a territorial settlement [states based on the principle of national self-determination] in central-eastern Europe created a tier of states which would act as a buffer against both Germany and Russia, allowing them to govern their far-flung colonies while simultaneously dominating the continent (Mazower, 2000, p.43).

The idea of a friendly nation state in Turkey, especially after the British withdrawal from the Caucasus was considered amidst discussions in Great Britain over the post WWI strategy and over what to do with Bolshevik Russia (Gökay, 1996, p. 49). Thus, the nation state as a political form, and mostly in authoritarian guise, was as much a result of the rupture caused by the Bolshevik Revolution and the end of war (and its impact on Europe) as it was a culmination of *longue durée* developments such as the integration of capitalism and industrialization. That the Unionists in Anatolia had already turned to direction of a centralized, unified state also set the tone in combination with this international influence. Again, the choice of nation-state and nationalist politics that emerged from the post-war period in Anatolia was forced not by a linear political and ideological progress on the parts of vanguards but by a complex interplay of world politics, regional politics and local politics.

In this regard, national resistance movements were hallmarks of the postwar era and as such support the statement above. The Egyptian, Indian and Irish struggles against British rule were a powerful source of inspiration, although they produced different results. “Instability was sparked by the fact that the rise of print and broadcast media and the development of increasing literacy meant that reports of unrest or even imperial retreat in one part of the European empires could inspire disturbances elsewhere” (Best et al., 2004, p.87). Zaghul Pasha in Egypt, leader

---

¹³It was also an important part of British policy in Iran and an important reason for their encouragement of Reza Khan to assume control by military means. For an examination of the transition in Iran, see Keddie (1999).

of the Wafd opposition party, was arrested and exiled to Malta just a few months before the landing of Mustafa Kemal at Samsun in the spring of 1919. In the same year, the Irish started a guerrilla war and the Indian “Congress [...] under the leadership of the British-trained lawyer Mohandas Gandhi, launched the first of its non-co-operation campaigns calling for an end to British rule” (Best et al. 2004, p.95).

Last but not least, there was the addition of the United States, which had entered the war rather late but made a decisive contribution in the final year. In addition to the military presence, the US diplomatic presence in the allied meetings over the region, the Wilsonian principles and the possibility that the US would take over mandates were among the international factors impacting the resistance movement in Anatolia.

This brief overview of postwar European international politics explains many of the subsequent interplays between international and domestic politics in Anatolia. Of these, we highlight the ones that led to the emergence of the nationalist actors and their decision to unite in the TGNA in Ankara in the spring of 1920. Here the occupation of Istanbul by the allied powers, the invasion of Izmir by the Greek army and the collaboration between the actors in the resistance and the Bolshevik regime in Russia will be examined. The first two events are counted among the triggers of the resistance movement, while the collaborations both constrained and supported the nationalist movement.

The *de facto* occupation of Istanbul in late 1918 was reinforced by what was presented as a more official occupation in 16 March 1920. What to do with the newly acquired city would only be one of many policy issues the British government would have to face. These policy dilemmas in the region facing the British combined with disagreements among the allied powers and the eagerness of the Bolsheviks to keep the British at bay created opportunities for the resistance movement in these years, very similar in this respect to the late century foreign power involvement and rivalry over the Balkans creating opportunities for the Ottoman opposition.

Britain also had internal disagreements over countering the rise of Bolsheviks and the fact that they might not be dislodged after all. There was also the slight possibility that the Ottomans might remobilize in the Caucasus following the Brest-Litovsk agreement. However, the armistice ensured that the Ottoman advances made after the Bolshevik revolution were not permanent. As Gökay (1997) notes, the Caucasus embodied many tensions that would persist for several years: the controversy among British statesmen about how to deal with the newly occupied Ottoman territories, especially Istanbul; whether to allow the presence of the Ottomans/Turks in postwar Europe; and how to address the Ottoman Empire in light of the rise of Bolshevism.

These tensions were temporarily resolved first by the delay in the Ottoman settlement (partly thanks to the US) (Marks, 2003, p.7-29) and secondly by the use of Greece as a British proxy with the unswerving support of Lloyd George (and, of course, by the withdrawal of British troops from the Caucasus). However, it was the repercussions of these tensions in international and British politics that contributed to the transformation of political actors in the armistice period in Anatolia rather than the armistice itself. Not the terms of armistices but the violation of these term by the allies, primarily the British” angered Mustafa Kemal (Zürcher, 2010, p.137).

Unlike the pre-1908 period, it was not the threat of further foreign intervention and occupation but actual invasion that triggered the various forms of nationalist resistance. This is a very important point of divergence between the constitutionalist political trajectory pre-1908 and the nationalist course of action post-1918, as it gave the latter the opportunity to seek maximum autonomy in the name of ‘saving the state’, whereas the former was aiming to ‘take over the state’ for the same purpose. While the Young Turks tried to march towards Istanbul

from Europe, the nationalists moved to Anatolia with the hope of breaking away from the Ottoman government that was cooperating with the Allied Powers.

However, the nationalist resistance to this invasion did not start on the invasion day (Findley, 2010, p.221). A series of congresses were held in different regions of Anatolia and underground activity was initiated in Istanbul in reaction to the initial landings of foreign troops. Also, the Unionist leaders in exile resumed their political activities in Europe, starting with negotiations with the Germans and Russians. The first congress in Anatolia was held in Kars in 5 November 1918 (Tanör, 1998, p.97), while the remnants of the Unionists in Istanbul initiated the Karakol society (an underground organization that was to be effective in Istanbul and Western Anatolia until the mass arrests by the allied powers in March 1920) and a new party (The Renewal Party-Teceddüt Fırkası) was founded. After the initial reorganization period, the Unionists had to reconstitute the tactics and alliances that led them to power in 1906-08. (Gingeras, 2009, p.56).

There is still a vast gap in the study of the transition period with regard to the different localities that contributed to the nationalist resistance movement. Indeed, compared to the 1908 revolution and how it is examined in the light of the events in Macedonia, this study urges for more studies similar to Gingeras (2009) and Tekeli (1998): a multiplicity of narratives of different regions which can then be combined instead of a narrative based solely on national congresses.

Apart from the role of the congresses¹⁴, the role of the Unionists is also an integral part of the historiography of the transition. The exact nature of relations between the Unionists and those who remained loyal to Mustafa Kemal during the resistance period has been much discussed, especially by revisionist scholars, most notably Zürcher. Others have joined the debate (Akal, 2006).¹⁵ The debate on continuity and rupture from the Unionist era to the Kemalist era seems to be partly based on the continuity of the cadres and their attitudes in the years of resistance. However, this is only one dimension of a multi-layered episode. The participation of the Unionists in the movement does not in itself explain the rise of the nationalist movement, but only contributes to an explanation. Below are some international factors singled out to emphasize that the role of the international in the rise of the movement was not just a trigger.

As the Unionists gathered multiple forces and as spontaneous congresses mushroomed in Anatolia, the direction the nationalists took was greatly influenced by general attitudes towards the allied invasion and other international factors. For example, “in the spirit of Wilsonian Principles, the congresses at Balıkesir and Alaşehir repeatedly asserted that the province of Aydın (as well as the rest of Anatolia) had been from time immemorial ‘Turkish and Muslim’ and therefore should be guaranteed the rights and protection of the Great Powers” (Gingeras, 2009, p.75). The emerging Bolshevik regime in Moscow, also supportive of the principle of self-determination, proved to be a trustworthy ally not only in the Caucasus region but for the general resistance movement. For example a representative of the Karakol Society visited Moscow independently of the cadres loyal to Mustafa Kemal. As the British government further committed itself to the region by openly supporting the Greek army in its assault on Western Anatolia, the nationalist army officers in Anatolia were further drawn to the Bolsheviks, who provided material and moral support, the latter being indeed necessary in the war-weary land. Moreover, once the northeastern borders ceased to be a concern, the

---

¹⁴For a detailed analysis see Tanör, 1998.

¹⁵ For a summary of the debate and a critique see Gümüş, 2003.

nationalists could concentrate on mobilization and the war efforts in Western Anatolia (Gökay, 1997, p.168).

Collaboration with the Bolshevik regime put the nationalist movement on the international political map and certainly had an impact on its relations with the allied powers as well as the population of Anatolia, to which it was now turning its full attention in its quest for support. In this regard, the nationalist struggle was both against foreign invasion and involved the handling of internal divisions. The official historiography has been going under a revisionist change and the familiar narrative has been amended to take account of these power struggles instead of the insisting on a narrative that depicts a unified and thoroughly nationalist resistance movement from May 1919 onwards. (Demirel, 2003; Akın, 2008; Zürcher, 2008 Akal, 2006; Gümüş, 2003; and Tekeli, 1998). However, this element can be overlaid in the general account without really enriching the explanatory narrative.¹⁶ This study, inspired by HS in IR, suggests instead reorienting the research towards international factors and the interplay between imperial and local elements in understanding how the power struggles interacted with these factors.

Two of the international factors in 1919 and early 1920 stand out for their influence on the heterogeneous nationalist movement: the occupation of Izmir and the following advances towards the interior by the Greek army and the reinforcement of the occupation of Istanbul and the ensuing arrests and closure of the last Ottoman parliament (March 1920). Behind both events lay the British decision to remain in Istanbul and Anatolia to prevent a Bolshevik advance there and to show the British people the war had not been in vain, which is clearly spelled out in the correspondence in British archives.¹⁷ Both episodes proved harmful to allied interests in the short and long term and were the immediate cause of the emergence of a unified nationalist agency, in combination with the efforts of Unionist and non-Unionist officers and bureaucrats. Moreover, these foreign encroachments proved decisive in the struggle of the nationalists against the palace. These events prompted the palace to reinsert itself into Ottoman politics after a long period of rule by a civil and military bureaucracy. They also opened the way for the palace and the palace-friendly government to display their ineffectiveness in the face of proposals such as handing over the capital to international administration or transforming it into a Vatican-like entity. The allied invasion thus exacerbated the internal divisions in postwar Ottoman politics and, far from constraining the emerging nationalist movement, provided it with ample opportunity for propagandizing and for garnering external and internal support. The external support was not only Bolshevik support but also French and Italian support, mostly owing to the British backing of the Greeks in lands that were preliminarily offered to Italy (Criss, 1999, p.75). The advance of the Greeks in Western Anatolia greatly raised the internal support for the nationalists and this included the local forces which were irregular but 'formidable'. The impact of the Allied invasion is very similar to the raising of pressure on Macedonia especially by the British-Russian alliance just before the revolution of 1908 and its impact in giving cohesion to the opposition. To call it merely a reaction against foreign powers would be doing injustice to the creativities involved in agency

---

¹⁶ For the power struggle between Karakol and Kemalists, also see Demirel, 2003.

¹⁷The option of befriending the nationalist movement to create a buffer was advocated by the War Office. "In short, the change in the Government of Greece, though it alters the situation of the British and Allied troops temporarily for the worse at Constantinople, gives the opportunity to make gracious concessions to the Turks, and so wean them from their alliance with the Russian Bolsheviks, by this means recreating Turkey as a buffer State between the Entente Powers and Russia, and removing some of the principal underlying causes of unrest throughout the British dominions in Egypt, Mesopotamia and India." 19 February 1921: TNA, CAB/24/120/6

formation. The framework that is formed by these drastic events is then manipulated by the local actors who actually attain their political attitudes and choices within the same environment. This is true of Macedonia in the summer 1908 as well as of Anatolia in the spring 1920.

The British occupation of Istanbul was also among the primary reasons of the Unionists' support for the nationalist movement. The literature generally agrees that the CUP triumvirate had ordered their followers to organize a resistance but it also mostly agrees on the fact that starting a resistance was the only personal and political option for the Unionists since they were pursued and persecuted both by the Allied Powers and by the Ottoman Palace that enjoyed the newly found space of maneuver with the Allied invasion (Demirel, 2003, p.56) The success and timing of the opening of a new parliament in April 1920 was also very closely related to the Allied decisions listed above and mostly involved the British decision to suppress the Ottoman parliament that had approved the National Pact of the nationalist movement. With their arrest of deputies and entrance to the Parliament building they played a big role in the decision to move from Istanbul and Ankara and accelerated the unification of the movement under the leadership of Mustafa Kemal. So, the Society for the Defense of the Rights of Anatolia and Rumeli merged with Ottoman deputies under a new institutional roof that proved the most resilient in the following years of turmoil.¹⁸

With this merger, the resistance movement was unified and greatly centralized and could begin to concentrate on the next phase in the resistance, repelling the Greeks and countering any element in Anatolia that could threaten the movement. With the move to Ankara and the unification under the TGNA, the movement demonstrated its ability to hold elections and meetings, to field an army and to conduct foreign relations. Thus the basis of the incipient republic as well as the basis of the party that was to found the government for the next decades was laid¹⁹. This basis, a new nationalist politics, emerged out of the contradictions and opportunities associated with the intermixing of international, imperial and local politics and not necessarily from the internal evolution of the Unionists into Kemalist or from a conscious rupture by fully-fledged Kemalism. As with the 1908 Constitutional Revolution, agency grew out of the world within which the nationalists interacted and which the nationalists themselves constituted at the same time. Their interactions with this world had an impact on their internal relations, their relations with the Palace and Istanbul Government, and their political and military tactics. Of course the brief account of their unification under the Parliament in Ankara is far from doing justice to this very complex unfolding of events but the intention was not to re-read the whole post-war process. Rather the intention was to emphasize how neglected the role of the international-domestic interaction is within this narrative, despite the recent attempts for a revision in the official historiography.

Conclusion

This study, inspired by HS in IR has attempted to uncover the benefits of reorienting research into the transition period towards an integrated analysis of international, imperial and local levels. The debate on continuities within this transition takes a different turn when approached from this angle. There were clear ruptures in international politics. Although their depth and significance can be debated, these ruptures made their mark on the collapse of the Ottoman Empire and the rise of the nationalist movement in Anatolia. None of these

---

¹⁸For a detailed account of the years of national resistance see Akşin, 2010a; 2010b, and 2010c; Goloğlu, 2008 and 2010.

¹⁹For a detailed account of the founding period of Republican People's Party (RPP) see Tunçay, 2005.

international factors is news to the official and revisionist historiography on the issue. However, they reveal a slightly different picture when situated within the debate on continuity and rupture. The 1908 Revolution emerges not as an unproblematic continuity within long-term Ottoman modernization that was bound to transmute into the Turkish Republic but as the actions of engaged political actors on the international scene, shaped by their experiences in Europe, Istanbul and Macedonia. This perspective on the revolution reminds us that it did not occur in the modern Republic of Turkey to come but in the Ottoman Empire, which had a different set of relations with Europe and the wider world.

Similarly, the rising nationalist movement, when situated in international politics, is not an inevitable result of the postwar settlements that left the empire with only Anatolia and thereby imposed the direction of nationalist resistance. On the contrary, the resistance movement emerges both as a product of the world setting that fostered the nation-state model against Bolshevism and of European diplomacy's vacillations over how to 'win the peace' but also in defiance to the postwar settlements and of British politics in particular. The continuities and ruptures between the Unionists (1908) and Nationalists (1920) lie not just in Anatolia but also in the changes at the international and regional levels.

The world at the turn of the century was indeed different in the challenges it presented to the actors. It was a world that narrowed for the Young Turks: the sultan had managed to confine them to Europe until 1906 and to prevent any new organizational activities within the empire. Great Power rivalry fostered an atmosphere of confusion and frustration, along with a certain disillusionment with European practices as against European ideals. Inspired and to a certain degree constituted by other constitutional revolutions, the Young Turks manipulated many tensions in the empire to overcome the challenges and succeeded against a very powerful palace.

The world in 1918, on the other hand, provided many more resources to the emerging actors: a common enemy (the allied invaders and the Greek army); an ally (in the Bolshevik regime); a palace devoid of prestige and real power; the remnants of the Ottoman army as well as a network of local armed groups; the past experiences of 1908, the Balkan Wars and Great War; a changed population composition as well as a different and more compact territory to defend. Their main political reflexes were formed gradually within this struggle, which, for reasons noted above, encouraged dreams of nations. The transition was clearly violent most of the time and occasionally very abrupt.

To conclude, this study draws attention to the benefits of research into the interplay between the international and local politics that conditioned the transition. There were continuities at many levels, but the unification of the nationalist movement was a product of ruptures as well, most notably in international politics. While revising official national historiography, one should not neglect the world-historical setting within which the transition occurred. Periods of great transformation in single countries usually occur in world-historical moments of change. This study also urges for actual single-case studies and comparative studies investigating the international's role in these transformations.

Archives

National Archives, Kew, London, UK

References

- Akal, E. (2006). *Milli mücadelenin başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terraki ve Bolşevizm*. İstanbul: TÜSTAV.
- Akın, R. (2008). *TBMM Devleti (1920-1923): Birinci Meclis döneminde devlet erkleri ve idare*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Akmeşe, H. N. (2005). *The birth of modern Turkey: The Ottoman military and the march to World War I*. New York: I. B. Tauris.
- Aksakal, M. (2010). *Harb-i Umumi eşiğinde: Osmanlı Devleti son savaşına nasıl girdi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akşın, S. (2010 a, b, c). *İstanbul hükümetleri ve Milli Mücadele* (3 cilt). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bartlett, C. J. (1996). *Peace, war and the European powers, 1814-1914*. London: MacMillan.
- Bayly, C. A. (2004). *The birth of the modern world, 1780-1914: global connections and comparisons*. Malden, Ma: Blackwell.
- Best, Antony, Hanhimäki, J, Maiolo, J. A. and Schulze, K. E. (2004). *International history of the twentieth century*. London: Routledge.
- Boyar, E. (2009). *Türk ulusal kurtuluş savaşı ve İngiliz The Times gazetesi (1919-1922)*. *METU Studies in Development*, 36(2), 291-324.
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı kadın hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Carr, E. H. (2002). *Bolşevik devrimi (1917-1923) (Vol. 1)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Chernilo, D. (2010). Methodological nationalism and the domestic analogy: classical resources for their critique. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(1), 87-106.
- Criss, B. (1999). *Istanbul under allied occupation, 1918-1923*. Leiden: Brill.
- Demirel, A. (2003). *Birinci Meclis'te muhalefet: ikinci grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deringil, S. (2002). *İktidarın sembolleri ve ideoloji*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dannreuther, D., Kennedy, J. (2007). Historical sociology in sociology: British decline and US hegemony with lessons for international relations. *International Politics*, 44(4), 369-389.
- Elman, C., Elman, M. F. (2001). *Bridges and boundaries: historians, political scientists and the study of international relations*. Cambridge and London: The MIT Press.
- Emiroğlu, K. (2008). *Barişı tutturayım derken tarihten kaçmak*. *Kebikeç*, 26, 279-298.
- Epple, A. (2020). A 'relational turn'?: the merging of history, sociology, and IR. *Cambridge Review of International Affairs*, 33(6), 908-913.
- Erikson, E. J. (2003). *Size ölmeyi emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Geary, D. (1993). Revolutionary Berlin 1917-1920. In C. Wrigley (Ed), *Challenges of labour, Central and Eastern Europe 1917-1920*, 24-50: London and New York: Routledge.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Gingeras, R. (2009). *Sorrowful shores: violence, ethnicity, and the end of the Ottoman Empire, 1912-1923*. Oxford: Oxford University Press.
- Gingeras, R. (2012). *Fall of the Sultanate: The Great War and the End of the Ottoman Empire 1908-1922*. Oxford: Oxford University Press.
- Ginio, E. (2005). Mobilizing the Ottoman nation during the Balkan Wars (1912-1913): awakening from the Ottoman Dream. *War In History*, 12(2), 156-177.
- Gökay, B. (1996). Turkish Settlement and the Caucasus, 1918-20. *Middle Eastern Studies*, 32(2): 45-76.
- Gökay, B. (1997). *A Clash of empires: Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1923*. London: I. B. Tauris.
- Go, J and G. Lawson. (2017). *Global historical sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goloğlu, M. (2008). *Milli mücadele tarihi I: Erzurum kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (2010). *Milli mücadele tarihi III: 1920 Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gümüş, F. (2003). *Milli Mücadele'nin başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve*

- Bolşevizm*. Journal of Historical Studies, 1(1): 45-50.
- Hacısalihoglu, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890 – 1918)*. Istanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Halliday, F. (1987) State and Society in International Relations: A Second Agenda. Millennium 16(2): 220-235.
- Halliday, F. (1994). *Rethinking International Relations*. London: Macmillan.
- Halliday, F. (1999). Europe and the International System: War and Peace. In S. Chand and J. Wiener (Eds), *Twentieth Century international history: a reader*, 68-94: London and New York: I. B. Tauris
- Halliday, F. (2001). The great anomaly. *Review of International Studies*, 27(4): 693-699.
- Hanioğlu, M. Ş. (1989). *Kendi mektuplarında Enver Paşa*. Istanbul: Der Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2001). *Preparation for a revolution: The Young Turks, 1902 – 1908*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanioğlu, M. Ş. (1995). *The Young Turks in opposition*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanioğlu, M. Ş. (2008). *A brief history of the late Ottoman Empire*. Princeton University Press: Princeton.
- Hautmann, H. (1993). Vienna: a city in the years of radical change 1917-1920. In C. Wrigley (Ed), *Challenges of labour, Central and Eastern Europe 1917-1920*, 87-104: London and New York: Routledge.
- Hobden, S. and Hobson, J. M, (Eds), (2002). *Historical sociology of international relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobden, S. (2002). Historical sociology: back to the future of international relations? In Stephen Hobden and John M. Hobson (Eds), *Historical sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press: 42-62.
- Hobson, J. M. (1998). Debate: The 'second wave' of Weberian historical sociology - The historical sociology of the state and the state of historical sociology in international relations. *Review of International Political Economy* 5(2): 284-320.
- Hobson, J. M. (2002). The Two Waves of Weberian Historical Sociology in International Relations. In Stephen Hobden and John M. Hobson (Eds), *Historical sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press: 63-81.
- Hobsbawm, E. (1989). *The age of empire: 1875 – 1914*. New York: Vintage Books.
- Hobsbawm, E. (2007). *The age of extremes (1914-1991)*. London: Abacus.
- Joll, J. (1990). *Europe since 1870*. Penguin Books: London.
- Kansu, A. (1997). *The Revolution of 1908 in Turkey*. Brill: Leiden.
- Kars, Z. H. (1997). *1908 devriminin halk dinamiği*. Istanbul: Kaynak Yayınları.
- Kasaba, R. (2002). Izmir 1922: A Port City Unraveled. In L. Fawaz and C. A. Bayly (Eds), *Modernity and culture: from the Mediterranean to the Indian Ocean*, 204-229: New York: Columbia University Press.
- Kasaba, R. (2006). Dreams of Empire, Dreams of Nations. In J. W. Escherick, H. Kayalı, and E. Van Young (Eds), *Empire to nation: historical perspectives on the making of the modern world*. Rowman and Littlefield: London: 198-228.
- Kaya, M. (2014) Western Interventions and Formation of the Young Turks' Siege Mentality. *Middle East Critique*, 23(2), 127-145.
- Kayalı, H. (1997). *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908 – 1918*. Berkeley: University of California Press.
- Keddie, N. (1999). *Qajar Iran and the rise of Reza Khan, 1796-1925*. Costa Mesa, CA: Mazda.
- Kieser, H. (2005). *Iskalanmış barış: doğu vilayetlerinde misyonerlik, etnik kimlik ve devlet 1839-1938*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Koloğlu, O. (2005). *Avrupa'nın kışkacında Abdülhamit*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Lawson, G. and Shilliam, R. (2010). Sociology and international relations: legacies and prospects. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(1), 69-86.
- Lawson, G. (2021). In B. de Carvalho, J. C. Lopez and H. Leira (Eds), *Routledge Handbook of Historical International Relations*, 341-354: UK: Routledge.
- Little, R. (1994). International Relations and Large Scale Historical Change. In Margot Light and A. J. R. Groom (Eds), London: Pinter Publishers.
- Mardin, S. (1983). *Jön Türklerin siyasi fikirleri: 1895 – 1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazower, M. (2000). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. New York: Vintage.
- Özbek, N. (2007). Defining the public sphere during the late Ottoman Empire: war, mass mobilization and the Young Turk regime (1908–18). *Middle Eastern Studies*, 43(5): 795-809.
- Schroeder, P. (2004). World War I as Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak. In D. Wetzel, R. Jervis and J. S. Levy (Eds), *Systems, Stability and Statecraft: Essays on the International History of Modern Europe*. London: Palgrave MacMillan.
- Sohrabi, N. (1996). *Constitutionalism, revolution and state: The Young Turk Revolution of 1906 and the Iranian Constitutional Revolution of 1906 with comparisons to the Russian Revolution of 1905*. PhD diss., the University of Chicago.
- Tanör, B. (1998). *Türkiye 'de kongre iktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanört, B. (2008). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekeli, İ. and İlkin, S. (1998). Yumağı bir başka uçtan başlayarak çözmek ya da Ege'de direnişin önemi üzerine. In *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: problemler, araştırmalar, tartışmalar*, 320-335: İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2009). İkinci meşrutiyet döneminde uluslararası ilişkiler, milliyetçilik ve emperyalizm. In M. Dursun and T. Vardağı (Eds), 2008'den 1908'e Bakmak, 73-78: İstanbul: Tarem Yayınları.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti yönetiminin kurulması 1923-1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Worringer, R. (2004). Sick man of Europe or Japan of the Near East?: constructing Ottoman modernity in the Hamidian and Young Turk eras. *International Journal of the Middle East Studies*, 36(2), 207-230.
- Wrigley, C. J. (2007). Counter-revolution and the 'failure' of revolution in inter-war Europe. In D. Parker (Ed), *Revolutions and the revolutionary tradition in the West 1560-1991*, 169-184: London and New York: Routledge.
- Zarinebaf, F. (2008). From Istanbul to Tabriz: modernity and constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 28(1), 154-169.
- Zürcher, E. J. (1992). The Ottoman legacy of the Turkish Republic: An attempt at a new periodization. *Die Welt Des Islams*, 32(2), 237-253.
- Zürcher, E. J. (2002). The Young Turks – Children of the Borderlands? *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive*, 1-9.
- Zürcher, E. J. (2008). *Milli mücadeledede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2010). *The Young Turk legacy and nation building: from the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, I. B. Tauris: London.
- Zürcher, E. J. (2019a). The Young Turk revolution: comparisons and connections. *Middle Eastern Studies*, 55(4), 481-498.
- Zürcher, E. J. (2019b). Young Turk Governance in the Ottoman Empire during the First World War. *Middle Eastern Studies*, 55(6), 897-913.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

“Ötekiyle” İlişkide Gerçekliğin Bükümü: Gaziantep’te Yerlilerle Suriyeli Göçmenler Arasındaki İlişkilerin Yansımaları Üzerine¹

The Bending of the Reality in Relations with “the Other”: On the Reflections of Relations between Locals and Syrian Refugees in Gaziantep

Muhsin SOYUDOĞAN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8492-2632

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Ocak 2022

Kabul tarihi: 25 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Göçmenlik,
Suriyeli mülteciler,
Komşuluk ilişkileri,
Ötekileştirme,
Metodoloji

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 26, 2022

Accepted March 25, 2022

Keywords:

Immigration,
Syrian refugees,
Neighborly relations,
Marginalization,
Methodology

ÖZ

Gaziantep’te yerlilerle Suriyeli göçmenlerin yaşam koşulları ve karşılıklı ilişkilerini anlamak amacıyla 2020 yılında yaptığımız bir tarama araştırmasının bulguları incelendiğinde gerek Suriyelilerin gerekse de Gaziantep’lilerin birçok konuda geçerli bilgiler sunarken; birbirleriyle olan ilişkilerine dönük sorulara verdikleri cevapların belli tutarsızlıklar içerdiği ortaya çıkmaktadır. Bu makale ilk elden, anketlere yansıyan bu türden gruplar-arası farklılaşmaların istatistiksel dağılımdan kaynaklı sapmalar mı olduğu, yoksa belli bir toplumsal olguya mı karşılık geldiğini anlamaya çalışmaktadır. İkinci olarak da bu türden çelişkilerin, gerçekliğin toplumsal olarak inşa edilmiş görece biçimine mi yoksa gerçekliğin bükümü şeklinde kavramsallaştırılan, katılımcıların kolektif bilinç ya da bilinçaltı süreçleri neticesinde gerçekliği çarpıtmasına mı karşılık geldiğini tartışmaktadır. Tüm bu çaba esnasında, bir gerçeklik ortaya koyma çabası olan bilimsel araştırmalarda, insan aracılığıyla elde edilen bilginin gerçeklikle olan ilişkisinin epistemolojik bir sorgulamasına karşılık gelmektedir.

Çalışma daha spesifik olarak gerçekliğin bükümünün nasıl anlaşılıp nasıl ele alınması gerektiğine dönük bir tartışma yürütürken bu olgunun tahlili için bazı metodolojik öneriler sunmaktadır. Bu yaklaşım nihayetinde Suriyeli göçmenlerle Gaziantep’te yaşayan yerlilerin yemek değiş-tokuşuna dönük birbirinden farklı bildirimlerinin esnasında yerlilerle göçmenler arasındaki ilişkilerin görünürlüğüne perdeleyen, özellikle erkeklik etrafında inşa edilen bir ötekileştirici tutuma karşılık, göçmenlerin ilişkileri olabildiğince yansıtmaya, hatta abartmaya eğilimleriyle alakalı olduğu sonucuna ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Çalışma, bu olguyu Nietzsche’nin altını çizdiği köle ile efendi çelişkisi bağlamında açıklamaktadır.

ABSTRACT

Examining the findings of a survey we conducted in 2020 to understand the living conditions and mutual relations of locals and Syrian immigrants in Gaziantep revealed that while both Syrians and Gaziantep residents provide valid information on many issues, their answers to the questions about their relations with each other contain certain inconsistencies. This article tries to understand at first hand whether such inter-group differences reflected in the surveys are deviations related to the statistical distribution or correspond to a certain social phenomenon. Secondly, it discusses whether such contradictions correspond to a kind of relative and socially constructed reality or to the distortion of reality resulted by the collective conscious or subconscious processes of the participants, conceptualized as the bending of the reality. Deep down inside, all this effort corresponds to an epistemological questioning of the relationship of the knowledge obtained by the human mediation in scientific research, which is an effort to reveal reality, with reality.

More specifically, discussing how the bending of the reality should be understood and handled, the study offers some methodological suggestions for the analysis of this phenomenon. This approach finally makes it possible to reach the conclusion that the different statements of Syrian immigrants and locals living in Gaziantep about food exchange are related to the tendency of immigrants to reflect or even exaggerate relations locals and immigrants as much as possible, as opposed to an othering attitude, especially built around masculinity, that hides the visibility of these relations. The study explains this phenomenon in the context of the contradiction between master and slave underlined by Nietzsche

¹Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyoloji alan editörü Mustafa Doğanoglu’na ve makalenin hakemliğini üstlenme nezaketi gösteren meslektaşlarıma, makaleyi okuyup değerli katkılar sundukları için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

EXTENDED ABSTRACT

In 2017 we conducted a survey on Syrian refugees in Gaziantep to get some data about their living conditions and their relations with host community. In the survey a set of question was about food exchange in between refugees and local neighbors. The prevalent belief was that being a needy group Syrian refugees would receive more food from locals than that they sent them. However, the participants yielded an unexpected result. According to them the number of families that sent food to local neighbors were more than that of locals from whom they received food. When the data reanalyzed according to gender it was realized that it was highly likely Syrian males exaggerated their own portion. To test that finding, we asked the same questions in another research done in 2020. This time two sets of samples were drawn from both locals and Syrian migrants, who live in the same neighborhoods. This research facilitated to check both inter-group and temporal discrepancies.

Comparing to 2017 in 2020 a lesser percentage of refugees took part in food exchange practice with their local neighbors. That decline was resulted by nothing but the increase in refugee population in the city. In fact, the number of families who got involved in such activities were slightly increased. And this time, contrary to previous findings, the number of locals sharing their food was slightly higher than that of refugees. This was more acceptable, but the reality reflected by locals was quite different. According to them they sent food more than they received. And the rate of food exchange between them was higher than that Syrians indicated. To be more precise according to locals in average one local family send food to 1,3 refugee families, while for Syrians rates are almost the same. In another word, based on the locals' answers 77% of refugee families reciprocated to their food gift. But the percentage according to Syrian refugees was 99%.

Such a contradictory findings was not peculiar to our surveys. Several other studies also show that locals tend to refrain from reflecting a strong relation between them and refugees, and refugees try to reflex the opposite. As it reflected in the two surveys, done in 2017 and 2019, leaded by Murat Erdoğan, when they were asked whether they had ever engaged in conversation with a member of the "other" group, locals indicate that less relations than refugees do. However, when question is about problems between them, locals find relations more problematic comparing to refugees do. In fact, those questions supposedly measure the actual relations rather than their opinions. Therefore, the answers of both groups are expected to be consistent with each other. Due to lack of such a consistency, I call these contradictory findings as the bending of the reality.

Naming as bending of the reality does not mean that participants intentionally distort the reality. Some sociopsychological research have already propounded that the individuals may suppress memories disturbing them. According to *Cognitive Dissonance Theory* when our attitudes conflict with our behaviors, it produces discomfort, and we try to reduce it. To do that we can change or attitude or we can somehow legitimate our behavior. When we fail to create such solutions forgetting can help. In the case of relation between groups under examine, it is not easy to change the behavior because of the social norms. When someone give you a plate of food, you are expected to return the plate with some food. Moreover, since the behaviors had already performed by the time of the research it is not possible the change it. They may change their attitudes, but such feelings are fostered by a complex set of socio-economic, politic, and psychological factors. Without eliminating such causes, it is hard to change attitudes. If you cannot change your behavior and opinions, it will be better to just suppress your memories. This the reason why locals reflect such behaviors less.

As a matter of fact, this contradictory situation cannot be solely explained by *Cognitive Dissonance*. It can be also explained by Nietzschean "Master-Slave Morality". As a subaltern group Syrian refugees tend to reflect relations exactly, if not exaggerate, or minimize the problems. That is a survival strategy for such a group. However, it is not that vital for locals, as a host community, to be so meticulous in reflecting their relations. As a matter of fact, they exhibit on every occasion their opinion that Syrians should return to their own country. Such conflicting interests led the refugees to adopt the ideas praising harmony, empathy, fraternity, especially in religious sense in contrast to locals who praise braveness, fighting for one's own country, being hardworking.

Giriş

Çünkü konuşmanın, dolaysız bir biçimde öteki için ve ötekine göre var olmak olduğu hususu her türlü kuşkunun dışındadır. (Fanon, 2016, s. 33)

Gerçeği arayanın yaşamında bir kez tüm nesnelere gücü yettiği ölçüde kuşku duyması gerekir. (Descartes, 1998, s. 51)

Her bir bilimsel üretim süreci belli bir konuya dair bir gerçekliği ortaya koyma, ya da o gerçekliğe dair kavrayışı derinleştirme amacı taşır. Bilime bu şekilde bir misyon biçme, bireyin öznel algısının dışında bir gerçekliğin olduğunu ve onun varlığı ya da işleyişi üzerinde uzlaşılabilirliği, dolayısıyla da bireyin bilimsel yöntem olmaksızın gerçekliğe ulaşma konusunda eksik kalabileceği gibi bir varsayıma dayanır. Descartes'ın *Yöntem Üzerine Konuşmalar*'ında (1997) "mükemmel tanrı" fikrinden hareketle "kusurlu insan"a ulaşması, bu kusurlarına rağmen insanın düşünebildiği sürece de varlığının şüphe götürmez bir gerçeklik olduğu fikrine varması, aklın (muhakeme/mantık) bu gerçekliği algılamadaki merkezi rolüne işaret eder. Doğrusu, insan bu yolla bir şeyin gerçekliğine dair kendini ikna edebilir, ancak başkasını ikna etmek için daha fazlasına ihtiyaç vardır. Denenebilir, sınanabilir ya da gözlemlenebilir olmadan, gerçeklik üzerinde uzlaşmayı sağlayacak ideolojik dayatma/manipölasyon dışında ne gibi bir seçenek olabilir ki? Kant (1798, s. 3), bilme çabasının cesaret işi olduğunu söylerken, Aydınlanmanın önyak olduğu modern bilimi tam da bu dayatmaya karşı konumlandırır. Kant'a göre bu cesareti gösteremeyen kişi başkasının aracılığına/rehberliğine bağımlı bir çocuktan farksızdır.

Bu geleneğin sosyal bilim ayağı olarak ortaya çıkan *Pozitivizm*, Aydınlanmanın öngördüğü yöntemler uygulandığında, toplumsal işleyiş ve değişime karşılık gelen, bireyi aşan toplumsal gerçekliğin (*toplumsal olgu*) anlaşılabilirliğini savunur (Durkheim, 2004). Ancak söz konusu toplumsallık olunca bu türden tek boyutlu bir gerçeklik varsayımının eksik kalacağı yönlü itirazlar gecikmedi. Nitekim gerçeklik, sınıf, cinsiyet, kültür gibi bir dizi faktöre göre şekil alan görel bir özelliğe sahip olabilir. *Marks'ın* bilinç kavramsallaştırması, gerçekliğin sınıfsal konumlanışa göre değişen görel yapısına tekabül ettiğinden bu türden bir itirazın ilk örneklerinden sayılabilir. Ancak son kertede, klasik Marksist yaklaşım, Platon² - Kant geleneğindeki "uyandırılması gereken" insan tespitine sadakatte kusur etmez. Buna göre görel bir gerçeklik yoktur; gerçekliği çarpıtan faktörler (ideoloji gibi) ve bu çarpıtmaya katan bireyler (*yanlış bilinç*) vardır. Dolayısıyla tüm bu tartışmada birey, nesnel gerçekliği kavraması gereken özne olarak ele alınır. Toplumsal gerçekliğin kavranışında bireyin bir araç olarak ele alınmasının yöntemsel bir zaruret haline gelmesi daha çok modern *Tarihselcilerin*³ bireyi toplumsal gerçekliğin öznesi olarak kabul eden yaklaşımının bir neticesidir. Böylelikle gerçekliğin referansında bireyin bilgisinin sorgulanması yerine, bireyin sunduğu bilgi referansında gerçekliğin sorgulanmasına yönelinmiştir.

Elbette, bilgiye ulaşmak için bireyin aracılığına başvurma tarihselci ekolün bir icadı değildir. Herodot'un (2002, s. 17), meşhur tarih kitabında "İranlı anlatıcılar derler ki" diye söze

² Meşhur "Mağara Alegorisi"nde Plato (Sokrates) gerçekliğe ulaşmak için eğitimin tek başına yeterli olmadığını, bireyin var olan toplumsal/politik kalıpları yıkmaya cesaretinin olması gerektiğinin altını çizer. Erdemlilik salt gerçekliğe ulaşmakla değil, bundan mahrum olanlara bunu yaymak kamu yararını gözetmekle olur. (Plato, 2004, ss. 208-214)

³ Modern tarihselci yaklaşım genel olarak Wilhelm Dilthey'in çalışmalarıyla özdeşleştirilir. Dilthey, tarihselciliği "Fransız Devrimi'nin önyak olduğu" Pozitivist epistemolojiye karşı konumlandırırken, bu iki bakış açısının kökenlerini Sofistlerle Sokratiklerin fikirselleşmesine dayandırır. (Dilthey, 1989, s. 56)

başlaması, en erken metinlerinden itibaren gerçeklik arayışında en önemli bilgi kaynaklarından birisinin bireyin aracılığı olduğunu gösterirken; aynı zamanda bu yolla elde edilen bilgiye dönük şüphecilik de bir o kadar eski olduğunu ortaya koymaktadır. Zira, o dönem barbar olarak adlandırılan bir öteki grubun söylencesini dikkate almakla Herodot, olaya dair yaygın bir ezberi, dolayısıyla bilgiyi aktaranı, sorgulamaktadır aslında. İbni Haldun bu türden bir sorgulama olmaksızın elde edilecek bilginin yalanı, yanlışı gerçeklik yerine ikame edebileceğinin altını çizer.

Tarihçiler, Tanrının kitabını tefsir edenler ve rivayet üstadları, naklettikleri haber ve rivayetlerin doğru veya zayıf olduğunu incelemeyen, yalnız nakil ve rivayete güvenerek aktardıkları, kanun, usul ve benzerleri ile karşılaştırmadıkları, hikmet ve felsefe bakımından incelemedikleri ve varlık (kâinat)ın tabiat ve kanunlarına göre ölçmedikleri, naklettikleri haberler üzerinde dikkatle düşünerek haber verilen hâdise ve olayların vukuunun mümkün olup olmadığına inanarak nakletmedikleri için çok yanılmışlar ve doğru yoldan saparak vehim ve hata çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir. Bilhassa mal, para ve askerlerin hesabında ve sayısını hikâye ettiklerinde akla uymayan pek çok sözler sarf etmişlerdir ki, bunları akıl, tabiat, kanun ve kaidelerine göre incelemek zarureti vardır. Bu şekilde incelediğimiz vakit bu sözlerin yalan olduğu görülür (İbn Haldun, 1997, s. 19).

Şüpheyi temel alan muhakemeyle İbni Haldun, Aden çölünün ortasında sütunlar üzerine yükseldiğine inanılan, bazı kişilerin gördüğünü iddia etmesine rağmen, İrem adında bir şehrin gerçekte, en azından kendi yaşadığı dönemde, var olmadığını ortaya koyabilmektedir (ss. 28-31). Fakat gerçekliği biricik, gözlemlenebilen, matematiksel olarak hesaplanabilen nesnel gerçekliğe indirgeyen bu yaklaşım var olmayan bir şehrin toplumsal olarak var oluşunun başka türden bir gerçekliğe tekabül ettiğini iskalamaktadır. Berger ve Luckmann'ın tabiriyle bu, sosyolojik değil, felsefi bir yaklaşımdır.

... filozof, tırnak işaretlerinin usulünce konacağı yerlere ve ihtiyatlı bir biçimde konmayabileceği yerlere karar vermek, yani bu dünya hakkındaki geçerli ve geçersiz iddialar arasında ayırım yapmak zorundadır. Sosyoloğun bunu yapması mümkün değildir. Sosyolog, tırnak işaretlerini, formel olarak değilse bile mantıksal olarak kullanmaya devam eder (Berger & Luckmann, 2008, s. 5).

Buradaki uyarı, sosyolog için bir şeyin toplumsal olarak ne anlama geldiği; onun gerçekte geçerli olup olmadığı ya da akılla izah edilip edilemediği kadar önemli olduğuna, yani gerçekliğin toplumsal olarak inşa edildiğine dairdir. Bu fikir, halihazırda birçok sözlü tarih ve bellek çalışmasının önemli bir hareket noktasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Maurice Halbwachs (2017, s. 66) hatıranın “çok büyük ölçüde şimdiki zamandan ödünç alınan veriler yardımıyla yapılan, geçmişin yeniden inşası” olduğunu söyler. Portelli ise (1990) Luigi Trastulli adlı bir işçinin öldürülmesiyle ilgili şahitliğin toplumsal gruplara göre nasıl değiştiğini, zamanla bu olaya dönük hatıraların hegemonik söylem doğrultusunda nasıl yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Portelli (1990, s. ix), anlatıcının “öznel hülyaları, arzuları ve mitlerinin” olayın gerçekliğini şekillendirildiğini, özneliğin bireye göre değişen bir kuralsızlık içermediğini, bilakis kendi “nesnel yapıları, kuralları ve haritaları” olan, “kültürel biçimler ve süreçlere” tekabül ettiğinin altını çizer. Portelli'nin oluşturduğu bu Marksist-Weberyan sentez kısaca beyanlar üzerinden belli bir nesnel gerçekliğe ulaşmak yerine gerçekliğin neden ve nasıl dönüştüğünün anlaşılmasının daha önemli olduğu yönlü bir öneride bulunmaktadır.

Toplumsal gerçekliğin bu denli kaygan bir zeminde olması nesnel gerçekliğin elde edilebilir oluşunun imkânsız olduğu gibi septik savları yeniden gündeme getirmiştir. Bu anlamda Keith Jenkins (1991), gerçekliği elde etmenin neden mümkün olmadığını teferruatlarıyla tartışırken, Dariush Shayegan bunu nerdeyse nihilizme vardırır.

Gerçek her daim başka bir yerdedir. Hatta gerçek bile değildir; çünkü gerçeklik, öyle bir şey varsa, katıksız ve basit bir yanılsamadır. Öyle tereddütsüz bir şekilde nesne denilen şeyin bir anlamı yoktur, o başka bir şeyin, bilginin herhangi bir çerçevesine konması mümkün olmayan bir gerçek ötesiliğinin yansıması olarak oradadır. Çünkü bilgi, var oluşun çeşitli halleri, mevcudiyetin çeşitli düzeyleriyle aynı

şekilde vardır. Eğer nesnellik bu bağlamda kurgusalsa, onun ardındaki öznellik daha fazla kurgusaldır (Shayegan, 1992, s. 34).

Elbette sırf toplumsal gerçekliğin görel bir yönü olması hasebiyle bu tür savlar lehine nesnel gerçekliği göz ardı edecek değiliz. Bu noktada nesnel gerçeklikle ne kastedildiğinin netleştirmeye muhtaç olduğu açıktır. Erich Rothacker nesnel gerçekliği doğa bilimleriyle özdeştiririrken, bunun karşısına koyduğu toplumsal gerçekliği tinbiliminin konusu sayar.

Doğa araştırmacısı "*nesnel gerçekliğ bilgisi*" elde etmeye çalışır. O, doğada uzay ve zaman içinde zaten önceden bulunan bir nesneyi, kendi yasal yapısı içinde kavramak, o nesnenin nedensel oluşumunu bilmek ister. Buna karşılık tinbilimci, genellikle, doğada verili halde bulunan nesnelere değil, tersine insan eserlerini, yani bir zamanlar belirli niyet ve amaçlardan hareketle biçimlendirilmiş olan şeyleri dikkate alır ve onun görevi bu eserlere bakarak bu niyet ve amaçları yeniden bulup ortaya çıkarmaktır. Demek ki, bir kez daha tekrarlayalım; tinbilimci gerçekte olanı bilmek değil, tersine anlam taşıyanı yeniden bilmek peşindedir. (Rothacker, 1995, s. 13)

Rothacker'ın bilgiyi iki kategoriye ayırması anlaşılır bir şeyken, bu kategoriler üzerinden bilimleri ayrıştırması çok da anlamalı değildir. Berger ve Luckmann'ın belirttiği gibi (2008, s. 189), "toplum hem nesnel/ objektif hem de öznel/ sübjektif bir gerçekliğ olduğu için, topluma dönük her uygun teorik anlayışın bu iki veçheyi de kavraması zorunludur." Bu iki bilgi türünü topluma uyarladığımızda, nesnel gerçekliği toplumların, hatta belli bir toplum içindeki belli toplumsal grup ya da katmanların, anlam dünyalarına göre değişmeyen bilgi şeklinde tarif edebiliriz. Örneğin, bir toplumda ailelerin ortalama çocuk sayısı üçken, bir diğerinde iki olması nesnel bir gerçekliken, bu ortalamaların bu şekilde olmasını sağlayan farklı anlam dünyaları görel bir gerçekliğe tekabül eder. Teoride ayırımın bu şekilde yapılması pratikte işleri kolaylaştırmamaktadır elbette. Zira araştırmacı, bilgiyi çoğunlukla yine norm yüklü bireylerin beyanatlarından derlemektedir. Elbette sırf bundan dolayı toplumsal araştırmalarda nesnel bilgiyi edinmenin imkânsız olduğu gibi bir sonuca varılamaz. Bilakis, günümüz toplumsal araştırmalarının en kullanışlı yöntemlerinden birisi olan taramalar (anket), bireylerin beyanlarının nesnel bir gerçekliği yakalamak için kullanılabileceği varsayımı üzerinden temellenir. Hakikaten de iyi seçilmiş bir örneklem grubuna uygulanan iyi tasarlanmış bir anket, nihayetinde topluma dair bir takım nesnel gerçekliğleri yakalamayı başarır. Bu yüzden de bulgularda ortaya çıkabilecek bir tutarsızlık genelde araştırmacının tasarımı ya da araştırma sürecinden kaynaklı bir kusur olarak görülür. Oysa, katılımcının doğru beyanatta bulunmasını temin edecek sihirli bir formül olmadığına göre, araştırmacının her bir basamağında ne kadar özenli olunursa olunsun, nesnel gerçekliğin ortaya konabileceğinin bir garantisi yoktur. Dolayısıyla beyanlarında samimi olmayan katılımcıların oranı ve dağılımı elde edilmeye çalışılan nesnel gerçekliğin anlaşılmasına yardımcı olabilir ya da belli bir derece onu çarpıtabilir. Örneğin "Şövalyeler ve Hilekârlar" olarak bilinen meşhur kurguda anlatılan (Smullyan, 1978, ss. 20-35), insanların yarısının dürüst, diğer yarısının ise hilekâr olduğu o toplulukta bir anket çalışması yapmak isteyen bir sosyolog için gerçekliğ nasıl bir şey oldurdu acaba? Araştırma sonucunda elde edilen bulgular titizlikle ele alındığında, toplumun iki katmanı olduğu, gerçekliğin de bu iki katman doğrultusunda farklılık arz ettiği tespit edilebilir. Fakat araştırmacı, toplumun dürüstlük üzerinden ayrılmış olduğuna aşına olmadığı sürece, bu farklılaşmanın toplumsal katmanlar arasında gerçekliğin farklı şekillerde inşa edilmesinden kaynaklandığına hükmedecek; ortaklaşma gerektiren bir fiile dönük soruya hilekârlarla dürüstlerin verdikleri cevapları karşılaştırmadığı sürece de nesnel gerçekliğin büküldüğünü belki de fark edemeyecektir. Diyelim ki araştırmacı bir ailede ortalama kaç çocuk olduğunu merak etsin ve dürüst olanların beyanlarına göre ailede ortalama 3 çocuk hesaplarırken, hilekarların cevaplarına göre 5 çocuk hesaplasın. Bu durumda, ortalama çocuk sayısı 3 olması gerekirken 4 olarak hesaplanacaktır. Bu ortalama göze batmadığı sürece de araştırmacı bu sonuca razı gelecek, ya da en iyi ihtimalle toplumun iki kesimi arasında çocuk sahibi olma pratiklerinin farklı olduğu şeklinde bir yorum geliştirecektir. Şimdi de tüm dürüst olanların kadın, hilekarların ise erkek

olduğunu farz edelim. Çiftlerin birisine göre farklı diğerine göre farklı çocuk olmayacağına göre, araştırmacı gerçeğliğin büküldüğünü daha rahat bir şekilde fark edecek, fakat tarafların gerçeğliğe göre konumunu tespit edemediği sürece de gerçeğliğin ne olduğunu hiçbir zaman bilemeyecektir.

Bu çalışma 2020 yılında Gaziantep'te Suriyeli göçmenlerle yerlilerin durumlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ve birbirlerine karşı olan tutumlarını ölçmeye çalıştığımız bir tarama araştırmasında ortaya çıkan tam da buna benzer bir çıkmazı konu edinmektedir.4 Demografi, çalışma, barınma, eğitim, sağlık gibi birçok başlıkta her grubun kendi durumlarına dönük elde ettiğimiz bulgular başta Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri olmak üzere başka araştırmalarca da desteklenirken; konu karşılıklı somut ilişkilere yönelik ölçümlere gelince nesnel gerçeğliğin daha kaygan olduğu ortaya çıktı. Bir gruba göre ilişkiler yoğunken diğerine göre az çıkıyordu, birine göre zamanla artarken diğerine göre azalıyordu. Bu türden belli bir nesnel gerçeğliğin gruplar-arası farklılaşmasına odaklanan bu yazı, ortaya çıkan çelişkinin nasıl ele alınması gerektiğine dair metodolojik bir kavrayışa ulaşmayı amaçlarken, aynı zamanda gerçeğliğin büküldüğünün nasıl anlaşılabileceği konusunu sorunsallaştırmaktadır.

Nesnel Gerçeğliğin Gruplar-arası Bükümü

2020 yılı TÜİK verileri, Türkiyelilerle Suriyeler arasında yapılan evliliklerin %79,2'sinin Türkiyeli erkeklerle Suriyeli kadınlar; %20,8'inin ise Türkiyeli kadınlarla Suriyeli erkekler arasında gerçeğleştiğini ortaya koymaktadır.5 Aynı yıla ait Gaziantep için bizim yaptığımız araştırmada bu oranlar, sırasıyla %78,4'e karşılık %21,6 şeklinde tespit edilmiştir. Sonuçların birbirine oldukça yakın olması iki araştırmanın bulgularının gerçeğ hayatta ciddi bir karşılığının olduğunu göstermektedir. Nitekim Suriyeli kadınların yaptıkları evliliklerin erkeklerin yaptıkları evliliklerin neredeyse dört katı olması, savaşla birlikte Suriyeli kadınların sosyo-ekonomik pozisyonundaki gerileme, göçmen toplumun yerli toplumla ilişki kurma isteği, Türkiye'de "bakıma muhtaç"6 erkeklerin bu tür evliliklere dönük talepleri ile ekonomik krizin ürettiği işsizlik ve düğün masraflarının artmasıyla genç erkekler arasında Suriyeli kadınlarla evliliklerin daha cazip hale gelmesi gibi bir dizi faktörle açıklanabilir. İki araştırma arasındaki küçük farkı ise Gaziantep'teki Suriyeli oranının Türkiye ortalamasının üstünde olması ve kentin kendine has dinamikleriyle açıklamak mümkün. Bunun benzeri akla yatkın açıklamalar getirebildiğimiz sürece bulgunun geçerliğini çok da sorgulamaya gerek duymuyoruz. Ancak veriyi Suriyeli ve Türkiyelilerin beyanlarına

⁴ CARE International ve IOM tarafından desteklenen bu araştırmanın veri toplama süreci 23 Haziran-13 Temmuz tarihleri arasında gerçeğleştirildi. Araştırma bünyesinde Gaziantep kent merkezinde bulunan toplam 300 mahalleden Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı 180 mahallede haneleri temsilen 2.280 Suriyeli, 2.258 Gaziantepli yerli bireyle görüşüldü. Araştırma yerlilerle göçmenler arasındaki ilişkileri öncelediği için örneklemede mümkün mertebe aynı mahallelerde yaşayan göçmenlerle yerlilerin benzer oranlarda temsiline özen gösterildi. Bulgular "*Gaziantep Monitörü 2020*" adı altında 3. Cilt olarak yayımlanmıştır. Bu makalede söz konusu araştırmada elde edilen komşuluk ilişkilerine dönük kimi veriler incelenmektedir.

⁵ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>

⁶ Buradaki bakıma muhtaçlıkla kavramın gündelik hayatta kullanılan şekli kastedilmektedir. Toplumda, kadının belli bir yaştan sonra eşini kaybetse bile, ekonomik anlamda muhtaç olmadığı sürece, kendi başına hayatını idame ettirebileceği düşünülürken, erkeğin hangi yaşta olursa olsun bir kadına muhtaç olduğu varsayılır. Bu yüzden de özellikle eşini kaybeden belli bir yaşın üstündeki erkekler için "önüne bir tabak yemek koyabilecek, elbisesini yıkayabilecek" bir kadının nerdeyse şart olduğu düşünölmektedir. Bu tür erkelerin ise "dul/yaşlılık maaşı" ya da ölen anne babalarının emekli maaşını aldıkları için Türkiyeli kadınların kendileriyle evelenmeye yanaşmadıklarına dönük sitemlerinin olduğunu biliyoruz. Bu anlamda ekonomik güvenceden yoksun Suriyeli kadınların daha potansiyel birer aday olduklarına dönük yaygın bir algı olmasının yanı sıra, fiiliyatta da bu tür evliliklerin yapıldığını biliyoruz. Bazı örnekler için bkz. Açıkgöz, 2020a, ss. 70-71.

göre ayıştırdığımızda karşımıza farklı bir gerçeklik çıkar: Her grubun kendi erkeklerinin evlenme oranları TÜİK ortalamasının üstünde çıkarken, kadınlarının evlilikleri bu ortalamanın altında çıkmaktadır. Bu sonucun örneklemeden kaynaklı bir tesadüf mü olduğu, yoksa her iki toplumda cinsiyetlerin yüklendiği anlamın gerçekliği bükme etkisi mi olduğu üzerinde düşünmeye değer bir konudur.

Tablo 1: Gaziantep'te Suriyelilerle yerliler arasında gerçekleşen evliliklerin TÜİK verileriyle karşılaştırılması

	TÜİK Verisi	Suriyelilere Göre		Gaziantep'lilere göre	
	%	%	TÜİK Farkı	%	TÜİK Farkı
Suriyeli Kadın-Türkiyeli Erkek	79,2	75,6	-3,6	82,6	3,4
Suriyeli Erkek-Türkiyeli Kadın	20,8	24,4	3,6	17,4	-3,4

Elbette bu tablonun bir tesadüf olma ihtimali göz ardı edilemez. Zira nesnel gerçekliğin bükümünün her veri seti için aynı sarahatte tespit edilmesi ya da kanıtlanması mümkün değildir. Örneğin, 2020 yılı araştırmamızda Gaziantep'lilerin aylık geliri 2.933 TL çıkarken, gideri 2.680 TL olarak tespit edildi (Gültekin et al., 2021, s. 21). Bu veri, birikim yapamayan yoksul Antep'lilerin kanıtı olarak sunulabilir. Öte yandan, Suriyelilerin aylık ortalama geliri 2.312 TL olmasına karşın, gideri 2.516 TL bulunmuştur. Kazandığından daha fazla harcamak çok mümkün olmadığına göre (borçlanmayı saymazsak) burada ilk akla gelebilecek şey Suriyelilerin gelirini düşük gösterdiğidir. Suriyelilerin geliri giderinden biraz da olsa fazla çıksaydı, beyanın doğru olup olmadığını çok da sorgulamaya gerek kalmayacaktı. Zira, mültecilerin gelirinin yerli halkın gelir ortalamasından düşük çıkması veriyi güvenilir görmenin neredeyse yegâne kıstasıdır ve “yoksul mülteci” imajını yıkmadığı sürece de verinin geçerliliğinden çok da kuşku duymaya lüzum görülmemektedir. Oysa gruplardan bir tanesinin ya da her ikisinin birden gelirini düşük göstermediklerine nasıl emin olabiliriz ki?

Nesnel gerçekliğin bükümünü en net zamana bağlı ve gruplar arasındaki çelişkilerde tespit edebiliyoruz. Murat Erdoğan'ın düzenlediği iki araştırmada “Türklerle hiç sohbet ettiniz mi?” gibi bir soruya olumlu yanıt veren Suriyeli göçmenlerin oranı 2017'de %75,5'iken, 2019 yılında %81,7'ye çıkmıştır. Buna benzer bir şekilde onlarla alışveriş yapmak, iş ilişkisi kurmak, dostluk/arkadaşlık etmek gibi ilişkilere dönük sorulara olumlu yanıt oranlarında aynı şekilde yukarı yönlü eğilimler kaydedilmiştir. Fakat muadil sorular Türkiyelilere sorulduğunda bu sefer ilişkilere zamana bağlı bir artış yerine aşağı yönlü bir eğilim görülmektedir. Olumsuz ilişkilere dönük sorularda ise eğilim tam tersi istikamette çıkmaktadır: Bu sefer Suriyelilerde düşüş eğilimi görülürken, Türkiyelilerde bu ilişkileri deneyimleme yukarı yönlüdür.

Tablo 2: Suriyeli göçmenler ve yerlilerin beyanlarına göre birbirleriyle olan bazı ilişkililerin sıklığı

	TR		SR	
	2017	2019	2017	2019
Sohbet etmek	46,1	38,0	75,5	81,7
Alışveriş yapmak	26,5	19,6	72,9	74,8
İş ilişkisi kurmak	15,6	12,2	65,6	68,1
Dostluk/arkadaşlık etmek	14,2	12,1	56,9	73,8
Sorun yaşamak	10,6	12,9	10,6	6,7

Kaynak: (Erdoğan, 2020, ss. 65, 155)

Bu tabloda potansiyel iki tür gerçeklik bükümü bulunmaktadır. Birincisi gerçekliğin zamansal bükümüdür. Olumlu ilişkilere dönük bildirimlerinde Türkiyelilerin, olumsuz ilişkilere dönük olanlarda ise Suriyelilerin beyanlarında gerçekliğin zamansal bükümü gerçekleşmiş olabilir. Zira sorulan soruların mantığı gereği, nüfusta önemli bir değişim olmadığı sürece, bu tür bir eylemin deneyimlenme oranının süreci içinde ya aynı kalma ya da

artma eğilimi taşıması gerekir. Bu hususu şu şekilde açabiliriz: 10 kişiye iki farklı tarihte, hayatlarında hiç tiyatroya gidip gitmediklerini sorduğumuzu; söz konusu etkinliğe, 5 kişinin ilk araştırmanın yapıldığı tarihten önce; 3 kişinin ise iki araştırma arası dönemde gittiğini varsayalım. Nüfusta bir değişim olmadığı sürece, ilk araştırmada tiyatroya gidenlerin oranının %50; ikinci araştırmada %80 çıkması gerekir. Eğer iki araştırmanın yapıldığı tarihler arasında, bu nüfusa, daha önce tiyatroya hiç gitmemiş 6 kişi daha katılırsa, o zaman ikinci araştırmanın bulgusu %50'ye inecektir. Böylece, sanki sinemaya gidenlerin sayısında herhangi bir değişim vuku bulmamış gibi görünecektir. Hâlbuki her halükârda bu deneyimi yaşayanların sayısı 5 kişiden 8 kişiye çıkmıştır.

Bu duruma somut bir örnek vermek gerekirse, 2017 ve 2020 yıllarında Gaziantep'te yaptığımız tarama araştırmalarında Suriyeli göçmenlere yerli komşularının kendilerine, kendilerinin de komşularına hiç yemek gönderip göndermediğine dönük bir çift soru sormuştuk. Ortaya çıkan sonuca göre 2017 yılında yerli komşularından yemek geldiğini belirten Suriyelilerin oranı %50,3'iken; yerli komşularına yemek gönderdiğini söyleyenlerin oranı %53,3 olarak tespit edilmişti. 2020 yılında ise yerli komşularından yemek geldiğini belirten Suriyelilerin oranı %42,2 olurken; yerli komşularına yemek gönderdiğini belirtenlerin oranı %41,7 olarak tespit edildi. Görünüşe göre 2017 yılından 2020 yılına gelindiğinde ilişkiler zayıflamıştır. Bu düşüş nüfus artışında kaynaklanmışsa bir yanılsama; değilse, gerçekliğin büküldüğü anlamına gelir.

Tablo 3: Suriyeli göçmenlere göre yerli komşularıyla aralarındaki yemek gönderme pratiği

	2017	2020
Gaziantepli Komşularına Yemek Gönderen Suriyeliler	53,3	41,7
Suriyeli Komşularına Yemek Gönderen Gaziantepliler	50,3	42,2

Aralık 2017 yılında Gaziantep'teki Suriyeli nüfusu 350,067 kişi iken, Haziran 2020 yılında bu sayı 450,611 kişidir.⁸ Buna göre yukarıdaki oranların karşılık geldiği nüfus hesaplandığında komşularına yemek gönderen Suriyelilerin oranı gerçekte %0,3 artarken, Suriyelilere yemek gönderen Gaziantepli komşuların oranı %7,6 artmıştır. Dolayısıyla, aslında Suriyelilerin beyanlarında herhangi bir tutarsızlık yoktur.

Tablo 4: Gaziantepli komşularıyla aralarında gerçekleşen yemek gönderme pratiğini deneyimleyen Suriyelilerin Toplam nüfusta karşılık geldiği kişi sayıları

Yıl	Gaziantep'teki Suriyeli Nüfus	Gaziantepli Komşuya Yemek Gönderimi		Gaziantepli Komşunun Yemek Gönderimi	
		%	Kişi Sayısı	%	Kişi Sayısı
2017 (Aralık)	350.067	53,3	186.586	50,3	176.084
2020 (Haziran)	448.860	41,7	187.175	42,2	189.419
Değişim Oranı (%)	28,2		0,3		7,6

Benzer bir hesaplama Erdoğan'ın araştırması için yapıldığında⁹ bu düşüşlerin nüfusla alakalı olmadığı görülmektedir. Örneğin söz konusu oranların doğru olduğu ve Türkiye'deki

⁷ Bu araştırmanın sonuçları için bkz. (Gültekin et al., 2018).

⁸ Nüfusun hesaplanmasında söz konusu ayların seçilmesi, saha araştırmaların yapıldığı zamana en yakın verileri sunmalarıdır. İlk araştırmanın saha çalışmaları 2017 yılı Aralık ayında gerçekleştirilirken, ikinci araştırma 2020 yılı Temmuz ayında gerçekleştirildi. Bu veriler için bkz. <https://multeciler.org.tr/tag/suriyeli-sayisi/>

⁹ Murat Erdoğan'ın kullandığı verilere göre 2017 yılında Türkiye'deki Suriyeli nüfus 3.426.786 kişiden müteşekkilen, 2020 yılında 3.576.370 kişiye çıkmıştır (Erdoğan, 2020, s. 24). Aynı yıllarda Türkiye nüfusu

tüm nüfusu temsil ettiği varsayıldığında Suriyelilerle sohbet etme deneyimi yaşamış kişilerin sayısı 2017’de yaklaşık 37 milyonken, 2019’da 32 milyona inmiştir. Benzer bir şekilde Tırkiyelilerle sorun yaşamış Suriyelilerin sayısı yaklaşık 363 binden 240 bine inmiştir. Zamanla deneyimin silinmesi mşmkşn olmadığına gşre ya araştırmadan ya da beyandan kaynaklı bir sorun var demektir. Eğer problem araştırmanın tasarımından kaynaklı olsaydı, iki topluluk arasında olumlu ve olumsuz ilişkilerde bu denli sistematik karşıtlığın çıkmaması gerekir. Bu da insanın aracılığının nesnel gerçekliği bşkmesi fikrine daha fazla kredi verebileceğimiz anlamına gelir.

Tablo 5: *Suriyeliler Barometresi* araştırması bulgularına gşre hesaplanan 2017 ve 2019 yıllarında belli ilişkiler kuran Tırklerle Suriyelilerin nüfusundaki değişim oranı

	Tırklerin beyanlarına gşre fark %	Suriyelilerin beyanlarına gşre fark %
Sohbet etmek	-15,2	12,9
Alışveriş yapmak	-23,9	7,1
İş ilişkisi kurmak	-19,5	8,3
Dostluk/arkadaşlık etmek	-12,3	35,4
Sorun yaşamak	25,2	-34,0

Murat Erdoğan’ın yukarıdaki bulgularında ikinci olarak gerçekliğin gruplar-arası bşkşmş gşrşlmektedir. Erdoğan’ın araştırmasında tüm olumlu ilişkiler Suriyelilere gşre zaman içinde artarken Tırkiyelilere gşre azalmıştır. Olumsuz ilişkilerde ise durum bunun tam tersi olmaktadır. O zaman 2017 yılından 2019 yılına gelindiğinde Suriyeli gşmenlerle yerlilerin ilişkilerinde bir artış mı olmuştu yoksa bir azalış mı? Bulgular çelişkili olunca haliyle yorumlar çelişkili olmaktadır. Murat Erdoğan, Tırkiyelilerin verdikleri cevapları değerlendirirken ilişkilerin zayıf ve gşn geçtikçe de “beklenin aksine” zayıfladığını iddia ederken, Suriyeli gşmenlerin beyanlarını yorumlarken geçen iki sene içinde Suriyelilerin daha yakınlaştıklarını belirtmektedir.

Veriler Tırk toplumunun Suriyelilerin farkında olunduğunu ve birlikte yaşamın gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ancak farkındalığın sonrasında “ilişkinin yoğunluğu/niteliği” araştırıldığında, oldukça mesafeli ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır. Daha da dikkat çekici olan, beklenenin aksine sosyal ilişki biçimlerinin artması beklenirken, SB-2017 çalışmasına gşre azalması trendidir. (Erdoğan, 2020, s. 65)

Ancak hem sosyal mesafe leekleri hem de sosyal ilişki yoğunlukları bakımından 2 sene içinde Suriyelilerin Tırk toplumuna belirgin biçimde daha da yakınlaştıklarını ve bunun için çaba gşsterdiklerini ortaya koymaktadır. (Erdoğan, 2020, s. 155).

Karşılıklı bir eylemde bir tarafın eylemi nasıl oluyor da zamanla artış kaydederken, diğer tarafınki dşişer? Burada açıktır ki mantıksal bir tutarsızlık bulunmaktadır. Zira ben birisiyle yemek yemişsem mantıken o kişinin de benimle yemiş olması gerekir. Bu elişkenin nedeni olarak ilk akla gelen, araştırma sşrecinden kaynaklı bir kusurun olduğudur. Erdoğan’ın araştırmasının gşvenilirliğine kefil olamazsak da benzer çelişkiler yşrşttüğşmşz başka nitel ve nicel çalışmalarda da ortaya çıktığı için bu sorunun salt araştırma sşreciyle alakalı olmadığını sşyleyebiliriz. elişkinin, her iki grubun demografik yoğunluklarının farklılığından kaynaklı olduğu iddia edilebilir belki. Daha açık ifade edilecek olursa, Suriyelilerin nüfusu, yerlilerin nüfusunun %4 gibi bir oranına tekabül etmektedir. Dolayısıyla toplumsal bariyerleri ve mekanizmaları bir tarafa bırakırsak eğer, bir Suriyelinin matematiksel olarak bir Tırkiyeliyle ilişki kurma olasılığı bir Tırkiyelinin bir Suriyeliyle ilişki kurma olasılığından her zaman için

daha fazladır. Suriyelilerin ilişkilerinin daha fazla çıkması kısmen bununla alakalı olabilir. Eğer topluluklar arasındaki nüfus farkı bu sonuçta o kadar etkili olsaydı, grupların gerek olumlu gerekse de olumsuz ilişkilere yönelik bildirimlerdeki oransal farklılıkların birbirleriyle tutarlı olması gerekirdi. Yani bir Suriyelinin bir yerliyle arkadaşlık kurması olasılığı bir yerlinin Suriyeliyle arkadaşlık kurmasından daha fazla ise aynı şekilde problem yaşama olasılığının da fazla olması gerekir. Oysa Suriyelilerin olumlu ilişkilerdeki (Sohbet, alışveriş, iş ilişkisi, dostluk) yüzdesi Türkiyelilerin 2-3 katıyken, olumsuz ilişkilerdeki (sorun yaşama) oranları tam tersi bir tablo ortaya koymaktadır. Burada üzerinde durulması gereken esas seçenek, grupların bir şekilde gerçekliği çarpıttıklarıdır. Buradan hareketle, Türkiyelilerin olumlu ilişkileri, Suriyelilerin ise olumsuz ilişkileri olduğundan daha az gösterme gibi bir eğilim taşıdıkları iddia edilebilir mi?

2017 araştırmamız sadece Suriyeli göçmenleri kapsadığından, yerlilerin beyanlarıyla karşılaştırma şansımız bulunmasa da Erdoğan'ın araştırmalarına yansıyan gruplar-arası çelişkilerin varlığını her iki grubu kapsayan 2020 yılı araştırmasında sorgulayabiliriz. Araştırmada hem Gaziantepli yerlilerin hem de Suriyeli göçmenlerin bildirimleri, Gaziantep'linin göçmenlere daha fazla oranda yemek gönderdiklerini ortaya koymaktadır. Ancak her iki grubun yemek alışverişine dönük bildirimleri arasında ciddi oransal farklar bulunmaktadır. Suriyelilere göre yemek üzerinden kurulan ilişki oldukça yüksek olup, her iki tarafın ilişki kurma düzeyleri birbirine yakındır. Gaziantep'liye göre ise kurulan ilişki göçmenlerin beyanlarına nazaran daha zayıf, yerlilerin yemek üzerinden ilişki kurma pratikleri de göçmenlerinkine nazaran çok daha fazladır.

Tablo 6: Suriyeli göçmenlerle yerli Gaziantep'liye göre 2020 yılında birileriyle gerçekleştirdikleri yemek alışverişi

	Gaziantep'liye Göre	Suriyelilere Göre
Suriyelilerin Gaziantep'li Komşulara Yemek Gönderme Oranı	27,9	41,7
Gaziantep'linin Suriyeli Komşulara Yemek Gönderme Oranı	35,5	42,2

Araştırmamız, yerlilere göre ilişki daha zayıfken göçmenlere göre daha güçlü olmasının yerli-göçmen nüfuslarının oranlarıyla alakalı olmadığını daha somut bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu tarz bir ilişkinin elbette basit bir istatistiği yoktur. Örneğin bir yerli aile 10 Suriyeli göçmen aileye birer tas çorba gönderebilir ve söz konusu Suriyeli aileler de bu fiile kısmen ya da bütünüyle mukabelede bulunabilir. Elbette tam tersi de olabilir. Yani bir Suriyeli aile 10 yerli aileye yemek göndermiş olabilir. Yine de tüm diğer faktörler bir tarafa bırakıldığında istatistiki olarak yerlilerin göçmenlere göre daha az oranda ilişki kurması anlaşılabilir bir durumdur. Zira araştırmanın sahası olan Gaziantep kent merkezinde Suriyelilerin yerli nüfusa oranı %21,6 civarındadır. Yani bir göçmenin bir yerliyle tanışma olasılığı, bir yerlinin bir göçmenle tanışma olasılığından çok daha fazladır. Ne var ki, araştırmamızda bu tarz sorular sadece "öteki" gruptan komşusu olanlara sorulduğundan, iki grubun nüfusundaki sayısal farklılık cevapları aslında çok da etkilemez. Zaten gruplar-arası ilişkileri daha iyi yakalamak için araştırmamızın örneklem grupları Suriyeli nüfusun yoğun yaşadıkları mahallelere göre ölçeklendirildi. Araştırmaya dahil edilen yerli haneler (2.258 hane) de mümkün mertebe anket uygulanan Suriyeli hanelere (2.280 hane) yakın yerlerden seçildi. Böylelikle de Suriyeli göçmenlerin yerel nüfustan daha fazla olduğu on mahallede¹⁰ nüfusun

¹⁰ Gaziantep'te araştırmaya dahil ettiğimiz *Alaybey, Aydınbaba, Bey, Bostancı, Karagöz, Kılınçoğlu, Kozanlı, Savcılı, Suyabatmaz* ve *Tıslaki* mahallelerinde Suriyeli göçmen nüfusu yerli nüfustan daha fazladır.

bu tablodaki etkisini gerçekçi bir Şekilde test etme olanağı bulabiliyoruz. Eğer nŭfusun bŭyŭklŭğŭnŭn bu çelişkide belirleyiciliği olsaydı, bu tarz mahallelerde grupların bildirimleri arasındaki çelişkilerin tersine dŖnmesi gerekir. Yani yemek mŭbadelesinin yerlilerin beyanına daha çok yansımasy gerekir. Fakat bırakın tablonun deđiŐmesini yerlilerin beyanlarına gŖre ilişkiler daha da dŭŐŭk, Suriyelilerin beyanlarında ise daha yŭksek çıkmaktadır.

Tablo 7: Suriyeli GŖmen nŭfusun yerli nŭfustan daha fazla olduğu mahallelerde Suriyeli gŖmenlerle yerli Gaziantepililere gŖre 2020 yılında birileriyle gerçekleştirdikleri yemek alışverişi.

	Gaziantepililere GŖre	Suriyelilere GŖre
Suriyelilerin Gaziantepli Komşulara Yemek GŖndermesi	20,8	44,8
Gaziantepilerin Suriyeli Komşulara Yemek GŖndermesi	32,1	46,4

Beyanlar arasındaki farklar Ŗnemsiz gibi gelebilir; hatta çeliŐki olarak bile gŖrŭlmeyebilir. Fakat, yemek mŭbadelesinde karŐılıklılık ilişkisini merak eden bir araştırmacı için bu farklılık gŖz ardı edilecek bir Şey değildir. Zira, bir yerliye gŖre bir gŖmen ailenin yemek gŖnderdiđi her bir yerli aileye karşılık, bir yerli 1,3 aileye yemek gŖndermektedir. Ancak Suriyeli gŖmene gŖre bu oran nerdeyse eşittir. Daha açık konuşmak gerekirse, yerlilere gŖre yemek gŖnderdikleri Suriyeli ailelerin ancak %77’i mukabelede bulunurken, Suriyelilerin beyanın gŖre mukabelede bulunma oranı %99’dur. Konuya bu açıdan bakılınca, hem gerçekliğin gruplara gŖre nasıl değiştiğini, hem de sŖyem farkının nesnel gerçekliği nasıl bŭktŭğŭnŭ daha iyi gŖrebiliyoruz. Yorumlar arasında bu denli tutarsızlıklar olduğuna gŖre yorumda hangi grubun referans olarak kullanılacağı, her iki grubun da gerçekliği bŭkme olasılığı olduğuna gŖre, gerçekliğin nasıl ele alınacağı Ŗnemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Referans Grubu Olarak Makul Olan

Tarama araŐtırmalarında gerçeklik çoğunlukla genel ortalama ūzerinden yorumlanmaktadır. Katılımcıların ortalama geliri, ortalama ocuk sayısı, belli bir konudaki ortalama tavrı gibi... Her Ŗrneklemeadaki dağılım ne kadar homojense, standart sapma ne kadar kŭŭkse, ortalama ūzerinden yapılan yorum da gerçeklikle o kadar çok ŖrtŭŐŭr. Bu anlamda verinin gŖvenilirliđini test etmenin bir yolu veriyi kesitlere/alt gruplara gŖre yeniden analiz etmektir.¹¹ Eđer incelenen kesitler arasında anlamlı bir farklılaŐma varsa ve de bu kesitler birer sosyolojik gruba denk dŭŐŭyorsa, gerçekliğin bŭkŭmŭnŭn sosyolojik bir olguya tekabŭl ettiği sonucuna varılabilir. Zira, kimi zaman Ŗrnekleme oluŐturan alt grupların birbirinden farklı gerçeklikleri olabilmekte ya da Ŗrnekleme oluŐturan Ŗzel bir grup genelden çok farklı bir gerçeklik sergileyebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kadınlarla erkekler arasında ya da yerlilerle gŖmenler arasında anlamlı farkların çıkması, cinsiyet ya da etnik temelli sosyolojik bir olgunun yansımasy olarak kabul edilebilir. Elbette ki bu farkın olgusal bir değer taŐıması için, katılımcıların, en azından bir kısmının, gerçekliği neden ya da nasıl arpıtımıŐ olabileceklerini açıklamak gerekir.

Buradan hareketle, mevcut veri cinsiyet ūzerinden tekrar analiz edildiğinde, farklılaŐmanın belli bir cinsiyete Ŗzgŭ eğilimlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı ortaya konabilir. Nitekim, Suriyeli gŖmenlerin yerli komŐularına yemek gŖnderip gŖndermediđi sorusuna en fazla olumlu yanıt veren grup Suriyeli erkekler olurken; en az olumlu yanıt yerli erkeklerden gelmiŐtir. Ŗte yandan, Gaziantepililerin Suriyeli komŐularına yemek gŖnderip

¹¹ bkz. “temsil gŖvenilirliđi” (Neuman, 2010, s. 278)

göndermediği sorusuna bu sefer cinsiyetler arası beyanlar daha az farklı olsa da sıralama aynı şekilde çıkmaktadır. Yine Suriyeli erkekler en fazla bildirimde bulunan gruptur, yerli erkekler en az olan gruptur. Buradan, beyanatlardaki heterojenleşmenin büyük oranda iki zıt kutbu oluşturan yerli ve mülteci erkeklerin beyanlarıyla alakalı olduğu net bir şekilde görülebilmektedir.

Tablo 8: Suriyeli ve Gaziantepli kadın ve erkeklere göre yemek mübadelesi

	Suriyelilerin Yemek Gönderimi		Antepililerin Yemek Gönderimi	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Gaziantepli	22.8	30.6	31.7	37.5
Suriyeli	44.1	38.9	42.4	42.0

Veriyi bu şekilde analiz etmek, bir taraftan yeni bir şey söylemeyi mümkün kılarken, bir taraftan da durumu daha çetrefilli hale getirmektedir. Zira daha önce her bir bildirim için birbirinden farklı iki sonuç varken, bu haliyle dört ayrı sonuç ortaya çıkmaktadır. Yerli kadınlara göre Suriyelilerle Gaziantepililer arasındaki yemek değişimi farklı bir gerçekliği yansıtırken, yerli erkeklere göre daha başkadır. Aynı şekilde Suriyeli erkek ve kadınlar da daha farklı gerçeklikler sunarlar. O halde sorumuzu hangi topluluğun hangi cinsiyet grubunun beyanının daha makul olduğu şeklinde yeniden formüle edebiliriz. Burada makullüğü Max Weber'in "ideal tip"inde olduğu gibi farklı gerçeklikleri anlamak için kullanılan bir referans noktası olarak düşünmek gerekir. Aradaki fark: Weber ideal tipi düşünsel kriterler üzerinden kurgularken; buradaki makul olan, bazı matematiksel hesaplamalar üzerinden kurgulanacaktır.

Normalde bu tür analizlerde, her soru için dört grubun ortalaması alınır ve ortalama en yakın olan makul olarak kabul edilebilir. Eğer her grubun beyanı eşit oranda şüpheliyse, ortalama işe yarayacaktır. Ancak, eğer bir grup gerçekte doğruya daha yakın bir beyanda bulunmuşsa, diğer grubun beyanındaki belli bir yöndeki sapma ortalamayı da olumsuz yönde etkileyecektir. Yine şövalyelerle hilekârlar örneğine dönecek olursak, eğer hilekârlar çocuk sayılarını rastgele bir şekilde, kimi eksik kimi yüksek bildirirse ortalama çok fazla değişmez. Ama büyük bir çoğunluğu sayıyı olduğundan yüksek ya da eksik söylerse, ortalama ister istemez gerçek ortalamasının üzerinde ya da altında hesaplanır. Kaldı ki, Suriyeli ve Gaziantepli örneklemelerinin her birisi farklı evrenleri temsil ettiğinden aritmetik ortalama işlevsel değildir. Bu tarz durumlarda çapraz bir sapma hesabı yapmak bize daha işlevsel bir referans noktası sunabilir. Şöyle ki, bir grubu oluşturan erkek ve kadınların bir soruya verdikleri yanıtın örtüşme derecesi o grubun iç tutarlılığını gösterecektir. Elbette bu, her tür soru için geçerli bir yöntem değildir. Bazı sorular cinsiyete göre değişebilmektedir. Örnek vermek gerekirse, "hiç Gaziantepli bir komşunuzun evini ziyarete gittiniz mi" gibi bir soruya Suriyeli kadınların verdikleri yanıtlardan elde edilen oranlar erkeklerinkinden oldukça düşüktür. Bu bulgu, grup içinde bir tutarsızlık olduğunu göstermekten ziyade, kadınların toplumdaki konumundan kaynaklanmaktadır. Burada yemek mübadelesini özellikle ele almamızın nedeni cinsiyete atfedilen kodlarından o kadar etkilenmemesidir. Çünkü eve giren ya da evden çıkan bir yemeği kadın kadar erkek de kolayca fark edebilir. Tabii, cinslerin mutfakla ilişkisinin farklı olduğu düşünülduğünde kadınların daha gerçekçi bir veri sunması beklenebilir. Eğer bu sav doğruysa, her iki grubun kadınlarının beyanları arasındaki çelişkinin erkeklerinkine oranla daha az olması gerekir. Diğer bir ifadeyle, bu türden bir karşılaştırma, gruplar-arası tutarlılığın hangi cinslerde daha fazla olduğunu görmeyi olanaklı kılacaktır. Sonuç olarak da grup-içi ve gruplar-arası farkların minimum kesişim noktası bize en tutarlı (makul) cinsi gösterecektir.

Suriyeli ve Gaziantepli kadın ve erkeklerin yemek mübadelesine dönük bildirimleri karşılaştırıldığında, her bir grubun farklı bir gerçeklik sunduğu görülmektedir: Gaziantepli erkeklere göre, Suriyeli bir ailenin yemek gönderdiği her bir Gaziantepli aileye karşılık

Gaziantepli bir aile, 1,4 Suriyeli aileye yemek göndermektedir. Gaziantepli kadınlara göre bu oran, bire karşılık 1,23; Suriyeli kadınlara göre 1,09 ve Suriyeli erkeklere göre 0,96'dır. Diğer bir ifadeyle, yerli erkeklerin beyanına göre ortaya çıkan gerçeklik, kendilerinin gönderdikleri yemeklere mukabelede bulunan Suriyeli ailelerin oranının %72 olduğudur. Yerli kadınlara göre bu oran %82'yken; Göçmen kadınlara göre daha yüksektir (%92). Suriyeli erkeklere göre ise gerçeklik bambaşkadır: Suriyeli aileler mukabelede bulunmakla kalmayıp, aldıklarından daha fazlasını (%104) veriyorlar.

Tablo 9: Her grubun kadın ve erkeklerine göre Suriyelilerin yemek gönderdiği bir yerli aileye karşılık bir yerli ailenin ilişki kurduğu Suriyeli aile sayısı.

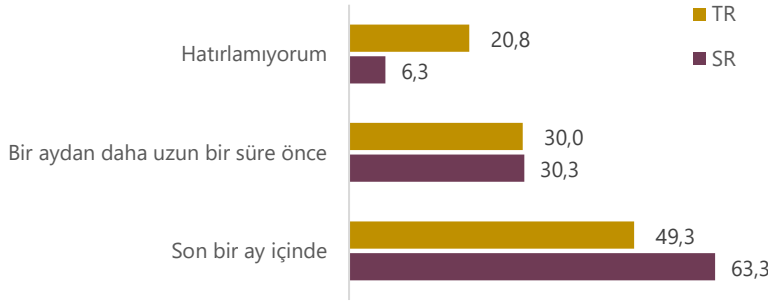
	Erkek	Kadın	Grup-içi Sapma
GZT	1,40	1,23	0,17
SRY	0,96	1,09	0,13
Gruplar-arası Sapma	0,44	0,14	

Buna göre, her iki soruya verilen beyanlarda yerli grubun erkek ve kadınlarının beyanları arasındaki fark Suriyeli göçmenlerinkine göre daha fazlayken; erkeklerin beyan farkı da kadınlarinkine göre daha fazladır. En az farkın kesişim noktası bize Suriyeli kadınların beyanlarının daha makul olduğuna işaret eder. Suriyeli kadınları referans noktası olarak kullandığımızda, bu gruba en yakın yanıtların Suriyeli erkelerden ve daha sonra yerli kadınlardan geldiği görülür. Yerli erkekler ise bu referans noktasına en uzak bildirimde bulunan grup olarak karşımıza çıkar. Bu hesaplama göre; Suriyeli göçmenlerin beyanın yerlilerin beyanına göre daha gerçekçi olduğu, kadınların beyanının erkelere nazaran daha gerçekçi olduğu,¹² yerli erkeklerin beyanının da gerçekliği önemli ölçüde büktüğü gibi üç sonuç ortaya çıkmaktadır. Peki bu sonuçlar ne kadar doğrudur?

Suriyelilerin olumlu ilişkilere dönük bildirimlerde daha gerçekçi veri sağladığını zaten Murat Erdoğan'ın araştırmasında da görmüştük. Yine yukarıda (Tablo 7) görüldüğü gibi hem gelen hem de giden yemek konusunda Suriyeli kadın ve erkelerin verdikleri yanıtlar yerlilere oranla birbirine daha yakındır. Dolayısıyla Suriyelilerin bildirimlerinin daha fazla tutarlı olduğunu söyleyebiliriz.

İlişkiye dönük sorduğumuz bir diğer soru da yerlilerin Suriyeli komşularına en son ne zaman yemek gönderdiğine dönüktür. Bu soruda şöyle bir eğilim ortaya çıkmaktadır: Suriyeliler Gaziantep'lilere oranla yakın geçmişteki yemek gönderimlerini daha çok yansıtırken, uzak geçmişle ilgili beyanlar oldukça benzerdir. İki grup arasındaki en büyük fark ise ne zaman gönderdiklerini hatırlamadıkları bildiren seçenekte ortaya çıkmaktadır. Normal koşullarda insanların, kendi davranışını, hele ki yemek gönderme gibi olumlu bir davranışsa, başkasının davranışından daha fazla hatırlaması beklenir. Ama yemek gönderdiğini söyleyen yerlilerin önemli bir oranı (%20,8) ne zaman yemek gönderdiğini hatırlamadığını iddia etmektedir. Yerlilerin beyanlarına yansıyan bu oranın bireylerin sıradan unutkanlıklarıyla açıklanamayacak denli yüksek olduğu aşikârdır. Bunun nedenleri bir tarafa, bu türden bir kolektif unutkanlığın gerçekliğin neden büküldüğünü anlamak açısından elzem olduğu aşikârdır.

¹² Suriyeli göçmenlerin beyanlarının yerlilere göre, kadınlarınsa erkeklere göre daha tutarlı olduğu diğer birçok ilişki sorusunda ortaya çıkmaktadır. Ancak diğer sorular Likert Ölçeği tipinde harılandığından somut ilişkiyle arzulan ilişki iç içe geçmektedir. Bu araştırma nesnel gerçekliğe odaklandığından bu tarz sorular ayrıca analiz edilmeyecektir.

Şekil 1: Suriyeli ve Gaziantepililere göre yerlilerin Suriyeli Göçmenlere yemek göndermesi

Kişi ister gerçekten unutmuş olsun, isterse de soruyu geçiştirmek amacıyla seçtiği bir tercih olsun, hatırlamama seçeneği ilişkiselliği daha düşük bir oranda yansıtacaktır. Yukarıdaki grafik dikkatli incelendiğinde yine olumlu bir davranışı Suriyelilerin daha çok ön plana çıkardığı, yerlilerin ise bunun tersi bir tutum sergiledikleri fark edilebilmektedir. Bu soruya “hatırlamıyorum” şeklinde cevap verenlerin çapraz bir karşılaştırması yapıldığında ise yine karşımıza benzer sonuçlar çıkmaktadır. Suriyeliler arasında grup-içi sapma neredeyse yok denecek kadar azken, yerliler arasında oldukça yüksektir. Ve hatırlamama şikkını en çok seçenler olarak yerli erkekler, gerçekliği en çok bükten grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 10: Yerlilerin Suriyeli komşulara ne zaman yemek gönderdiği sorusuna “hatırlamıyorum” şikkını işaretleyenlerin oranları

	Erkek	Kadın	Grup-içi Sapma
Gaziantepli	30,6	16,3	14,4
Suriyeli	6,5	6,2	0,2

Bütün katılımcıların, yanıtları aynı samimiyette cevap verdiğini düşünürsek, mutfağın cinsiyet rolleri bağlamındaki anlamından yola çıkarak, yemek üzerinden gerçekleşen bir ilişkiye kadınların daha çok maruz kalması, dolayısıyla da bu ilişkiyi daha çok hatırlamaları ya da daha gerçekçi yansıtmaları anlaşılır bir şeydir. Nitekim 2017 araştırmamızda, Suriyelilerin aldıklarından daha fazla yemek gönderen taraf olarak yansımaları çok makul gelmediğinden, veriler cinsiyete göre tekrar ele alınmış; ilişkinin fazla çıkmasının temel nedenin erkeklerin yanıtlarıyla alakalı olduğu tespit edilmişti (Soyudoğan, 2020b, s. 271). Dolayısıyla gerek 2017, gerekse de 2020 araştırmasına yansıdığına göre, yerli erkeklerin gerçekliği bir yönde bükmesi kadar olamasa da Suriyeli erkelerin de karşıt yönde bir büküme neden oldukları görülebilmektedir. Bu sonuç ilginçtir. Çünkü erkeğin kadın kadar gelen giden yemeği bilememesi, dolayısıyla da yerli erkeklerin eksik bildirimde bulunması anlaşılır bir durumken; Suriyeli erkeklerin tersi bir şekilde daha fazla bildirimde bulunması, çelişkilerin toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünden kaynaklandığını söylemeyi zorlaştırmaktadır. O halde ikinci bir faktör olarak zamanın bu çelişkide oynadığı rol sorgulanabilir.

Tablo 11: Suriyeli erkek ve kadınların yerli komşularıyla olan yemek gönderimine dönük beyan farkları

	2017	2020
Suriyelilerin Gaziantepli Komşulara Yemek Göndermesi	10,7	5,2
Gaziantepilerin Suriyeli Komşulara Yemek Göndermesi	2,9	0,4

2017 ve 2020 verileri karşılaştırıldığında karşımıza iki önemli sonuç çıkmaktadır: Birincisi, 2017 yılına göre 2020 yılında cinsiyetler arası çelişkiler daha azdır. Örneğin, Suriyelilerin yerli komşularına yemek gönderme oranlarında cinsiyetler arası beyan farkı %10,7’iken, 2020 yılında %5,2’dir. Aynı şekilde, yerli komşuların onlara yemek

göndermesine dair bildirimlerinde bu fark, %2,9'dan %0,4'e inmiştir. İkinci olarak, bu farklardan anlaşılacağı üzere, her iki araştırmada da Suriyelilerin yerlilerin gönderdiği yemeklere dair bildirimleri daha tutarlıdır. Bu bağlamda 2020 yılıyla karşılaştırıldığında 2017 yılı bildirimlerinde neden daha çok tutarsızlık bulunduğu ve de neden Suriyeli göçmenlerin kendi gönderdikleri konusunda değil de karşı tarafın gönderdikleri konusunda daha tutarlı cevaplar verdikleri sorularına vereceğimiz makul yanıtlar, nesnel gerçeğin neden ve nasıl büküldüğü konusunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Ötekileştirmenin Sosyo-Psikolojik Çıktısı Olarak Gerçeğin Bükümü

Belli bir zamanda belli gruplar arasında gerçekleşen yemek değiş tokuşu gözlemlenebilen nesnel bir gerçeğe tekabül ettiğinden, eğer tarama araştırması yerine aynı anda birçok aileyi gözleme imkânı olsaydı, gerçekten de tam olarak kimin kiminle ne oranda ilişki kurduğu bulunabilir, bir göçmen ailenin her gönderdiği bir tabak yemek karşılığında kaç tabak aldığı gibi kesin bir sonuç yakalamak mümkün olabilirdi. Yine de nesnel gerçeğin bilgisinin gerçeğin bükülmüş halinden daha işe yarar olduğu söylenemez. Zira mevcut durumda gerçeğin ne olduğundan ziyade neden büküldüğü daha önemli hale gelmektedir. Tartışılan tüm örneklerde de her iki grubun erkeklerinin bu denli farklı uçlarda olması esas faktörün erkeklik üzerinden şekillenen bir ötekileştirme pratiğiyle alakalı olabileceğini düşündürmektedir.

Yaptığımız yarı yapılandırılmış bir derinlemesine mülakat araştırması,¹³ mültecilik hayatlarında görece başarılı olmuş olan kendi işini kuran ya da hedefleri doğrultusunda belli bir mesafe kat etmiş Suriyeli göçmenlerin bu başarılarını ortaya koymaya dönük bir çalışma olmasına rağmen, onlar araştırmayı yerlilerin ötekileştirme pratiklerine karşı kendilerini savunabildikleri bir mecra gibi algılamışlardı. Böylece de yerlilere seslerini duyurmak için bir platform gibi kullanmışlardı. Katılımcılar, sık sık kendilerinin farklı ya da zararlı olmadıkları argümanını savunuyor; hatta kimi zaman sorulara cevap verirken yerlilere doğrudan sesleniyorlardı. Suriyeli göçmenler arasında bu tavır, yerlilerle ilişkiyi ve bağları ön plana çıkarmak, olumsuzlukları önemsizleştirmek şeklinde tezahür ederken (Soyudoğan, 2020a); başka araştırmalar yerlilerin kendileriyle Suriyeli göçmenler arasındaki farklılığı ve ilişkisizliği ön plana çıkarma eğiliminin daha ağır bastığını ortaya koymaktadır (Açıkgöz, 2020a, s. 61). Bu eğilimler Erdoğan'ın yukarıda ele aldığımız yerlilerle Suriyelilerin bildirimleri arasındaki tezatlıkla örtüşmektedir.

Söz konusu eğilimler sadece davranışlara dönük değil, tutumlara dönük bildirimlerde de net bir şekilde fark edilmektedir. İki grup arasındaki ilişkilere dair olumlu ifadelerle Suriyeliler daha fazla katılırken, olumsuz ifadelerle ise yerliler daha çok katılmaktadır. Bu da insanların ötekiyle olan ilişkiye dönük niyet ve beklentilerinin kendi gündelik yaşamlarındaki somut pratiklere dönük bildirimlerini etkilediğini düşündürmektedir. Suriyeli mültecilerin Gaziantep'li yerlilerin gönderdikleri yemekleri Gaziantep'li yerlilerden daha fazla bildirmeleri bu niyetten bağımsız düşünülemez.

Tablo 12: Bazı ilişkilere dönük bildirimlere yerlilerin ve Suriyeli göçmenlerin katılma oranları

Bildirimler	Gaziantep	Suriye
-------------	-----------	--------

¹³ Bu araştırmanın sonuçları için bkz. (Gültekin & Doğanoğlu, 2020).

Gaziantep liler evde kalmadığı zaman Suriyeli komşularından sebze, bakliyat, şeker, çay vb. ister	14,1	38,1
Okulda çocuklarımız iyi anlaşır	58,1	74,4
Gaziantep liler Suriyelilerin düğünlerine katılır	16,3	47,3
Gaziantep liler Suriyelilerin cenazelerine katılır	25,7	67,7
Suriye ile Gaziantep Kültürü Benzerdir	14,1	63,2
Bir Suriyeliyle/Gaziantep liliyle arkadaş olmak isterim	17,6	55,6
Suriyeli/Gaziantep lili komşularıyla iletişiminim iyidir	47,2	77,0
Suriyeliler ev kiralarını yükseltti	87,3	40,9
Suriyeliler işsizliğe neden oldu	89,6	19,5
Suriyeliler hayat pahalılığına yol açtı	86,0	18,4

Veriler daha dikkatli incelendiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Yerliler kendilerine atfedilen olumlu davranışları olumsuz olanlara göre daha çok bildirirken, göçmenlere atfedilen olumlu davranışı düşük, olumsuz davranışlarını ise daha yüksek görmekte dirler. Daha genelde ise iki grubun karşılıklı ilişkisine yorulabilecek bildirimlerden daha çok kaçınılmaktadırlar. Öte taraftan göçmenler ister yerlilere ister göçmenlere atfedilen bir davranış olsun, davranış olumlu ise yüksek, olumsuz ise düşük bildirimlerde bulunmaktadırlar.

Eğer gerçekliğin çarpıtılmasında ötekileştirmenin önemli bir etken olduğu doğruysa insanların kendi grubuna dönük bildirimlerinde daha tutarlı olmaları beklenir. Şaşırtıcı bir şekilde her iki grubun kendi gruplarına dönük bildirimlerindeki grup-içi çelişkiler birbirine yakın olup oldukça düşüktür. “Gaziantep lili komşularımız hiç size yemek gönderdi mi?” gibi bir soruya olumlu yanıt veren Gaziantep lili kadın ve erkeklerin bildirimleri arasındaki fark %1,8 oranında çıkmaktadır. Benzer bir şekilde Suriyelilerin diğer Suriyeli komşulardan yemek almalarına dönük bildirimlerinde ise kadın-erkek farkı %1,6’dır. Bu şu anlama gelir: İnsanların kendi grubundan olan insanlarla olan ilişkilerine dönük bildirimleri ötekiyle olanlara dönük bildirimlerinden daha tutarlıdır. Cinsiyetler arası tutarlılık yüksekse, aritmetik ortalama, ilişkinin gerçekliği hakkında fikir verecektir. Buna göre Gaziantep lili ailelerin ortalama %85,7’si kendi aralarında yemek alışverişinde bulunurken, Suriyeli aileler arasında bu oran %62,9’dur. Bu ölçümlerin gerçekçi olduğunun başka bir kanıtı ise, 2017 araştırmasında Suriyeli kadınlarla erkeklerin fikir birliği etmişçesine kendi aralarında %60,3 oranında bir yemek değiş tokuşunun olduğunu bildirmeleridir. Hem Suriyelilerin kendi aralarındaki yemek değiş tokuş oranınının 2017 ve 2020 araştırmalarında birbirine yakın çıkması hem de cinsiyetlerin birbirine yakın oranlar ortaya koymaları bir taraftan araştırmaların güvenilirliğini ortaya koyarken diğer taraftan ötekileştirme olgusunun gerçekliği bükme etkisini daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 13: 2020 araştırmasına göre yerlilerle Suriyeli göçmenlerin kendi aralarında yemek gönderimi

	Erkek	Kadın	Grup-İçi Sapma
Gaziantep lilerin Birbirlerine Yemek Göndermesi	84,8	86,6	1,8
Suriyelilerin Birbirlerine Yemek Göndermesi	63,7	62,1	1,6

Çelişkinin altındaki esas faktörün ötekilik olduğunu iddia ettiğimize göre bu olgunun sıradan bir ilişkinin yansıması üzerinde nasıl tahrif edici bir rol oynadığını açıklığa kavuşturmak gerekir. Ötekileştirme kabaca bir kişi ya da gruba karşı beslenen olumsuz basmakalıp ve klişelerin toplamı şeklinde tanımlanabilir. Ötekiye karşı duyulan bu duygular bilinçli bir şekilde, veyahut bilinç altından dil sürçmeleri şeklinde, en olmadık anda söylemin içine sirayet eder. Ötekileştirme, gündelik hayatın ilişkilerine yansımak zorunda olmasa da onları algılama üzerinde önemli bir tahrifata yol açabilmektedir. Ve bu, bilinçaltıyla alakalı bir sürecin çıktısı

olabilmektedir. Yani birey, gerçekten de olduğundan daha fazla ya da olduğundan daha az hatırlıyor olabilir.

Yapılan bazı çalışmalar, bireylerin öteki olarak konumladıkları grubun olumlu argümanlarını daha çok unutmaya eğilimi taşıırken; ait ya da tarafgiri oldukları grubun ise daha çok olumsuz davranışlarını unuttukları ortaya koymaktadır. Sosyal psikolojide bu durum *bilişsel çelişki kuramı*yla açıklanmaktadır (Aronson, Wilson, Akert, & Sommers, 2016, s. 161). Kurama göre X kişi hoşlanmadığı Y kişisinden iyi bir davranış gördüğünde bir çelişki yaşayacaktır. şöyle ki, eğer davranış iyiye Y'nin kötü olmaması gerekir. Y kötü birisiye davranışının iyi olmaması gerekir. Bu durumda çelişkiden kurtulmak için X'in önünde üç seçenek bulunur: Ya Y'ye karşı fikrini değiştirecek (Y aslında iyidir) ya davranışa karşı fikrini değiştirecek (Y'nin davranışı aslında iyi değildir) ya da söz konusu iyi davranışı yadsıyacaktır (Y'nin iyi sayılabilecek davranışını unutmaya). Bu kuramdan yola çıktığımızda, göçmenleri ötekileştiren yerli birisinin olumlu bir ilişkiyi az göstermesi, göçmenlerin ona gönderdiği yemeği (hatta kendi gönderdiği yemeği de) hatırlamaması son derece anlaşılır bir durumdur. Nitekim, yukarıda yerliler arasında Suriyelilere ne zaman yemek gönderdiklerini hatırlamadıklarını belirtenlerin çok yüksek çıkması, önemli oranda bu sosyo-psikolojik süreçle alakalıdır. Aynı şekilde Suriyeliler arasında grup-içi tutarlılığın daha yüksek çıkması da yine bu olguyla açıklanabilir. Benzer bir mantıkla ötekileştirilen, ya da ötekileştirmeyi kırmak isteyen, taraf olarak Suriyelilerin karşı tarafın olumlu davranışını daha doğru hatırlaması anlaşılır bir durumdur.

Köle Efendi Ahlakı Bağlamında Gerçekliğin Bükümü

Aristoteles'in "politik hayvan" olarak nitelediği insana Hobbes kurt yakıştırmasında bulunur. Her ne kadar farklı bağlamalarda kullanılsalar da her iki benzetmenin altında da insanın sosyal bir varlık olduğuna dair bir fikir yatar. Sosyal bir varlık olması insanın kendisi için iyi olanı istemesinden ötürüdür. Yani aslında insan çıkarını gözetten bir varlıktır. Çıkarların korunması ise en iyi şekilde devletleşme/toplumsallaşmayla (polisleşme ya da "toplumsal sözleşme") mümkündür. Burası çelişkili gibi gelebilir, zira bazı çıkarlardan vazgeçmenin insanın çıkarına olduğu gibi bir fikir barındırmaktadır. Aslında bu önerinin kendisi bile çıkarın o kadar basite indirgenecek bir olgu olmadığını göstermektedir. Gerçekten de çıkarlar, somut ya da soyut olabileceği gibi, açık ya da örtük, uzun ya da kısa vadeli, rasyonel ya da inançsal, bireysel ya da kolektif olabilir. Dolayısıyla, çıkarlar her zaman apaçık ve bilinçli eylemlerin arkasındaki motivasyonlar şeklinde tezahür etmezler. Bu yüzden de ilk etapta, yerlilerin ilişkiyi az ya da göçmenlerin çok yansıtmasında bir çıkar görülmeyebilir. Fakat çoğu zaman, kendisine hizmet ettiği kişi dahi farkında olmadan çıkarlar kendi dünya görüşü ya da söyleminin içine öylece sirayet eder.

ıkar, tanım gereği başkasına rağmenliği gerektirir. Dolayısıyla da rekabet ve çatışma bu olgunun doğasında bulunur. Ötekileştirme ise, bazen çatışmanın ilk adımı, bazen de ta kendisidir. O halde gerçekliğin bükümünün toplumsal bilinçaltıyla olan ilişkisi kadar, çıkar çatışmalarının şekillendirdiği kolektif bilinçle olan alakası da sorgulanabilir.

2021 yılında Gaziantep, Kilis ve şanlıurfa'da COVID-19'un etkilerini ölçmeye çalıştığımız başka bir arařtırmada¹⁴ neden salgın döneminde sağlık merkezlerine gitmek

¹⁴ CARE International ve Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün ortaklaşa yürüttüğü *COVID-19 Gendered Impact Assessment (Kovid-19 Toplumsal Cinsiyet Temelli Etki Değerlendirmesi)* araştırması 2021 yılında yapılmış olup sonuç raporu yakında kamuoyuyla paylaşılacaktır.

istemedikleri sorusuna yanıt olarak biri ben merkezci diğeri özgeci “başkalarından COVID kapmaktan korkmak” ve “başkalarına COVID bulaştırmaktan korkmak” gibi iki yanıt konuldu. Suriyelilerin büyük bir kesimi hastalığı bulaştırmaktan korkmak şıkkını işaretlerken, yerlilerin büyük bir kesimi hastalığı kapmaktan korkmak şıkkını işaretlediler.

Tablo 14: Suriyeliler ve yerlilerin COVID-19 konusunda gösterdikleri duyarlılık derecesi

	Suriyeli	Yerli
COVID kapmaktan korktuğum için sağlık merkezlerine gitmem	40,0	68,1
COVID bulaştırmaktan korktuğum için sağlık merkezlerine gitmem	51,3	21,1

Bu tutumsal farklılığı Suriyelilerin daha özgeci, yerlilerin ise daha ben-merkezci bir kültürel formasyonla donatılmış olmalarıyla açıklamaya çalışmak, işin kolayına kaçmak olacaktır. Başka bir ifadeyle, maduniyet ya da muktedirlik basit birer hiyerarşik kategori olmanın ötesinde, Fanon’un (2016) belirttiği gibi, bireyin içine işleyen, bakış açılarını şekillendiren birer psikolojik duruma karşılık gelir. Gruplar (köle-efendi) boyunca ayrışan söylem ve ahlaki ilkeler bu hiyerarşik mücadele içinde şekil alır (Nietzsche, 2011). Savaştan kaçarak sığınmacı durumuna düşen insanlar olarak Suriyeliler geldikleri yerde de sorun yaşamamak için yerlilerle iyi ilişki kurmak, en azından bazı şeyleri alttan almak zorunda hissederler. Ayrıca madun grup olarak göçmenler türlü dışlanmaları deneyimlerken, arzuladıkları hoşgörüyü, eşitliği, benzerliği, iyiliği, empatiyi ve sempatiyi ahlaki bir ilke olarak savunmak zorunda hissederler. Buna karşın yerliler, göçmen referansında cesur olmak, vatansever olmak, çalışkan olmak, nankör olmamak gibi vasıfları bir erdem olarak savunurlar. Bu ahlaki ilkeler göçmenlerin kabul görme, yerlilerin ise onlardan kurtulma istencinin dışavurumudur aslında.

Suriyeli göçmenlerin beyanında yerlilerle yemek üzerinden daha fazla ilişki çıkması bu söz konusu “köle ahlakı”yla alakalıdır. Ancak ekonomik, cinsel ya da politik rekabet halinde olan yerlilerin bu ilişkiye istekli olmaları için çok da bir neden yoktur. Örneğin birbirlerinin restoranlarından yemek yiyip yemediklerine dönük soruda Suriyelilerin %43’ü Gaziantep’lilere ait restoranlarda yemek yediğini belirtirken; buna mukabil, Suriyeli lokantalarında yemek yiyen Gaziantep’lilerin oranının %23,6 çıkması; salt kültürel alışkanlıklar, yemeklerin lezzeti, mutfakların kalitesi ya da lokantaların yaygınlığıyla açıklanamaz. Bu denli kayda değer bir farkın altındaki önemli bir neden olarak her iki gruptaki bireylerin diğer grupla ilişki kurma temayülleri yadsınamaz.

Tablo 15: Birbirlerinin lokantalarında yemek deneyimi olan Gaziantep’liler ve Suriyeliler

	Erkek	Kadın
Gaziantep’li	43,0	10,3
Suriyeli	56,4	28,4

Bu tablodaki cinsiyetler arası farkı gerçekliğin büküldüğüne atfetmek pek de doğru olmayacaktır. Çünkü, her iki grupta cinsiyetler arasında yüksek orandaki tutarsızlık kadınların erkeklere göre dışarıda daha az yeme, alışkanlıklarından kaynaklanıyor olabilir. Ama şu bir gerçek ki, “Suriyelilerin, yemeklerinin ya da lokantalarının temiz olmadığı” gibi bir gerekçeyle Suriyeli mutfağına pek rağbet edilmediği, mutfağın/yemeğin Gaziantep’lilerin Suriyelilere dönük ötekileştirme pratiğinin en merkezi öğelerinden birisi olduğu sadece bu tablodan çıkarsadığımız bir sonuç değildir (Açıkgöz, 2020b, s. 176; Doğanoğlu, 2020, s. 79; Utanır, 2019, ss. 205-216)

Ötekileştirme sadece gerçekliği bükmekle kalmaz, onu ters yüz de edebilir. Mersin’de yapılan bir araştırmada bir katılımcının beyanı, aslında yerlilerin onların yemeklerini denemek

istediklerini ama onların yemeklerinin hijyenik olmaması bu yakınlaşmanın önünde engel olduğunu ima etmektedir. Suriyelilerin ise Türk restoranlarını bilinçli bir şekilde tercih etmediklerini, bunun en büyük nedeninin ise kendilerini buraya ait hissetmemeleri olarak lanse etmektedir (Çatak, 2018, s. 61). İddianın ikinci kısmının doğru olmadığını yukarıdaki tabloda ayan beyan görebiliyoruz. Bu önyargının altında göçmenlerin geldikleri yerlerde kenetlendikleri, gettolaşma eğilimi taşıdıkları, dışarıya kapandıkları gibi daha yaygın bir kabul bulunmaktadır.¹⁵ Oysa, nedeni ister kültürel olsun ister mevcut durumun dayattığı yoksulluk olsun; Gaziantep’te ikamet eden Suriyelilerin kendi aralarındaki komşuluk bağlarının, yerlilerle karşılaştırıldığında, sanıldığından daha gevşek olduğunu birbirlerine yemek gönderme pratiklerini gösteren yukarıdaki tablodan anlayabiliyoruz.

Tablo 16: Öbür kültüre özgü yemekleri kendi evlerinde pişirdiğini belirtenlerin oranı

	Erkek	Kadın
Gaziantepli	3,8	2,3
Suriyeli	25,3	21,4

İddianın birinci kısmına gelince: Sırf bir an Suriyelilerin yerlilerin bekledikleri hijyen kurallarına uymadıklarını düşünsek bile; bu, onların kültürüne ait yemeklerin doğasında bir pis olma hali olduğu anlamına gelmez. Yani kişi yine de merak edip o yemekleri evde kendisi pişirip deneyebilir. Ancak, görüldüğü üzere öteki grubun mutfağına özgü yemekleri evlerinde pişirip pişirmediklerine dair bir soruya yerlilerin çok küçük bir kesimi bir oranı (%2,9) bunu denediklerini belirtirken, Suriyeliler arasında bu oran %23,4’tür. Bauman’ın (2010, s. 74) belirttiği gibi, aslında yerliler gerçekte göçmenlerin restoranlarına yemekleri temiz olmadığı için gitmemezlik etmiyorlar, onlarla aralarına “kalın duvarlar” ördükleri için yemeklerinde ya da onların kendilerinde kusur buluyorlar.

Sonuç Yerine

Nesnel bilgiye ulaşmak için insanın doğrudan ya da dolaylı tanıklıklarına başvurma, bilimsel olarak kabul edilebilecek ilk toplumsal çalışmalardan itibaren kullanılan bir yöntem olmasına rağmen, bu tekniğin daha sistematik hale gelmesi, bilimsel soru formlarının ortaya çıkması, 17. yüzyılda Baconcu geleneğin bilimsel yönelimine borçludur (Fox, 2010). Başta bilgi edinme sürecini daha çok tarihi kaynaklar ya da hazır istatistiklere dayandıran Sosyoloji, gitgide daha fazla bir oranda bireylerin tanıklıkları ve deneyimlerine başvurmaya başladı. Bugün bu eğilimin bir sonucu olarak mülakat ve anket teknikleri nitel ve nicel çalışmaları çok büyük oranda domine ederken, bu yolla elde edilen bilginin ne oranda güvenilir olduğu sorusunu da beraberinde getirmiştir. Bu tekniklerin, daha öznel ya da inşa edilmiş bir toplumsal gerçekliğin ortaya konmasını mümkün kıldığı konusunda hemen herkes hemfikirdir. Ancak iş nesnel gerçekliğe gelince aynı şeyi iddia etmek çok mümkün görünmüyor. Yine de kendisini pozitivist cenahtan saysın ya da saymasın birçok araştırmacı, uygun bir örnekleme titizce hazırlanmış sorular sorulduğunda, nesnel gerçekliğin, en azından yaklaşık olarak, elde

¹⁵ Bu türden önyargılar sadece sıradan bireyler arasında değil akademik çalışmalarda da karşımıza çıkmaktadır. TEPAV’ın “İstanbul’da Suriyeliler ve Savaş Sonrası Suriye Gittoları” 2019 final raporuna bakılabilir (Kavas, avşar, Kadkoy, & Bilgiç, 2019). Rapor, Suriyelilerin yoğunluklu olarak yaşadıkları mahallelerin “Küçük Suriye” ya da “Suriye Çarşısı” olarak bilinmesini Suriyelilerin kendi alışkanlıklarını ve kültürlerini bu mahallelerde kümelenerek yeniden üretmelerinin bir göstergesi olarak sunmaktadır (s. 55). Bu yorumun kendisi dahi bir önyargı içeriyor olabilir. Çünkü sırf bu alışkanlıklar sürdürülmesi bile kimi mekânlar Suriyelilerle özdeşleştirilip bu şekilde adlandırılabilir. Bazı durumlarda sayısal çoğunluk oluşturmadıkları halde Suriyelilerin varlığının özellikle işletmeler üzerinden daha görünür olduğu, bunun da bu tarz damgalamaları beraberinde getirdiği görülebilmektedir. Bkz. Soyudoğan, (2020b).

edilebileceği inancını muhafaza etmektedir. Bu alışma, söz konusu ikinci görüş içinde konumlandırılabilir belki; ama bu cenahtaki, makul bir açıklama getirildiği sürece elde edilen bulgunun doğru kabul edilebileceği şeklinde özetlenebilecek olan yaygın eğilime de şerh düşmektedir. Çünkü, gerçek olarak kabul edilen araştırma bulguları yapı taşlarına ayrılıp tekrar analiz edildiğinde gerçekliği oluşturan farklı katmanlar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Meşhur “Meno Paradoksu”nda Sokrates, bilmediğimiz bir şeyi sorgulayarak bulmamamızın imkânı olmadığını söyler. şöyle ki doğrunun ne olduğunu bilmediğimiz zaman, bulduğumuz yanıtın doğru olup olmadığını bilmememizin imkânı yoktur. Bu çalışmanın uğraştığı bulgular tam da bu önermedeki beyhudeliği ortaya koymaktadır. Aslında soru basittir: Suriye’deki i savaşla birlikte son on yılı aşkın sürede Gaziantep’e yerleşmiş olan Suriyeli göçmenlerle yerli koşunları birbirlerine hiç yemek göndermişler miydi? Kişinin deneyimine yönelik bu tarz bir sorunun cevabının normalde basit olması gerekir. Kişi böyle bir şeyi doğrudan veyahut dolaylı olarak ya deneyimlemiştir ya da deneyimlememiştir. Ancak iki grubun verdiği cevaplar analiz edildiğinde her grubun farklı bir gerçeklik sunduğu ortaya çıkmaktadır. Grupları teşkil eden bireylerin yanıtları cinsiyet üzerinden tekrar analiz edildiğinde bu sefer kadınlar ve erkeklerin farklı gerçeklikler sunduğu görülmektedir. Elbette, normalde bir örnekleme teşkil eden her bir grubun yüzde yüz uyurması çoğu zaman mümkün değildir. Bu nedenle de bu farklılaşmanın normal bir istatistiki dağılım meselesi değil de gerçekliğin, hele ki ne olduğunu bilmiyorsak, bükümü olduğunu nasıl anlayabileceğimiz araştırmanın en temel sorularından birisini teşkil etmektedir.

Birincisi, burada, ele alınan deneyim her iki tarafın katılımını da zorunlu kıldığı için tek bir gerçekliğe tekabül eder. Örneğin, yerlilere Suriyelilere hiç yemek gönderip göndermedikleri sorusu sorulurken, bunun muadili olarak da Suriyeli göçmenlere yerlilerin onlara hiç yemek gönderip göndermediği sorulmuştur. İlişkiler birebir olmadığı için her grubun farklı oranlar sunması normaldir. Örneğin yerlilerin %30’u yemek gönderdiğini ifade ederken, yerlilerden yemek aldığını söyleyen Suriyeliler %20 olabilir. Çünkü birkaç yerli aile tek bir aileye yemek göndermiş olabilir. Bu beyanlar üzerinden ne gerçekliği ne de gerçekliğin büküldüğünü bilmenin imkânı vardır. Ancak Suriyelilerin yemek gönderip göndermediğini de her iki gruba sorduğumuzda, gerçekliğin bükülüp bklmediği ortaya çıkarmak mümkün olmaktadır. Çünkü bir grubun her iki soruya verdikleri yanıtların oranları diğer grubun sağladığı oranla tutarlı olması gerekir. Böyle bir durumda gerçekliğin ne olduğunu bilmek imkânsız olsa da gerçekliğin biricik olduğu varsayımından hareket ettiğimiz sürece, ortaya çıkan farklılaşma kümeleri gerçekliğin büküldüğü anlamına gelir.

İkinci olarak, grupların i tutarlılıkları ve birbirleriyle karşılaştırılmaları gerçekliğin bükümünün daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bir grubu oluşturan kadın ve erkeklerin beyanlarının birbirine yakın olması o grubun daha tutarlı olduğunu gösterir. Aynı şekilde her iki grubun kadın ve erkeklerinin birbirleriyle karşılaştırılması da hangi cinsiyetin daha tutarlı olduğunu gösterir. Buna göre Suriyeliler yerlilere göre daha tutarlıyken, kadınlar da erkeklere göre daha tutarlıdır. Bu karşılaştırmalarda tutarlı grupların kesişim noktası bize gerçekliği anlamamız için bir referans noktası sunacaktır. Buna göre Suriyeli kadınlar gerçekliği anlamak için bir referans noktası teşkil etmektedirler. Bu yöntem, gerçekliğin bükümünün daha çok her iki grubun erkekleriyle alakalı oluğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak, ele alınan tutarsızlıklar bir kalıp oluşturduğu için sıradan bir farklılaşma olmaktan çok toplumsal bir olguya tekabül eder. Örneğin Suriyeli göçmenler olumlu ilişkileri görece daha çok belirtirken yerliler ilişkiyi daha az gösterme eğilimi taşımaktadır. Tersine bir şekilde de sorunlu ilişkileri Suriyeli göçmenler daha az yansıtırken, yerliler daha fazla göstermektedir. Veri cinsiyet üzerinden tekrar analiz edildiğinde ise bunu daha çok erkeklerin yaptığı ortaya çıkmaktadır. Bu türden bir tespit, sadece gerçekliğin büküldüğünü ortaya

koymakla kalmaz aynı zamanda bu bükülmenin mekanizmalarını da anlamaya olanak verir. Nitekim, gerçekliğin bükümünün kültürel olmaktan ziyade, daha çok erkeklik etrafında şekillenen ötekileştirmeyle ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ü. (2020a). *Gaziantep'te Öğretmenlerin Gözünden Yerli ve Suriyeli İlişkilerinde Önyargılar ve Toplumsal Mesafe*. (Master Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Açıkgöz, Ü. (2020b). Oyunbozan Olmak ya da Oyuna Dâhil Olmak: Suriyelilerin Dışlanmayla Başa Çıkma Stratejileri. İçinde, M. N. Gültekin & M. Doğanoğlu (Eds.), *Gaziantep'teki Suriyeliler: Başarı Hikâyeleri* (pp. 171-189). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M., & Sommers, S. R. (2016). *Social Psychology (9 ed.)*. The United States: Pearson.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik Düşünmek* (A. Yılmaz, Trans.). İstanbul: Ayrıntı.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası/Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi* (V. S. Öğütle, Trans.). İstanbul: Paradigma.
- Çatak, B. D. (2018). *Gündelik Yaşamda "Yerleşikler ve Dışarıklar": Suriyeliler ve Yerli Halkın Karşılaşmaları*. (Doktora Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi, Mersi.
- Descartes, R. (1997). *Metod Üzerine Konuşma* (M. Karasan, Trans.). Ankara: MEB Yayınları.
- Descartes, R. (1998). *Felsefenin İlkeleri* (M. Akın, Trans.). İstanbul: Say.
- Dilthey, W. (1989). *Selected Works I: Introduction to the Human Sciences*. Nre Jersey: Princeton University Press.
- Doğanoğlu, M. (2020). Siyasal ile Ekonomik Arasında: Suriyelilerin İş Yaşamına Eklemlenmesinde Sınıf, Kimlik, Dil Ne-reye Düşer? İçinde, M. N. Gültekin & M. Doğanoğlu (Eds.), *Gaziantep'teki Suriyeliler: Başarı Hikâyeleri* (pp. 73-85). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (C. Saraçoğlu, Trans.). İstanbul: Bordo Siyah.
- Erdoğan, M. (2020). *Suriyeliler Barometresi-2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. Ankara: Orion.
- Fanon, F. (2016). *Siyah Deri Beyaz Maskeler* (C. Koytak, Trans.). İstanbul: Encore.
- Fox, A. (2010). Printed questionnaires, research networks, and the discovery of the British Isles, 1650-1800. *The Historical Journal*, 53(3), 593-621.
- Gültekin, M. N., & Doğanoğlu, M. (2020). *Gaziantep'teki Suriyeliler: Başarı Hikâyeleri*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi yayınları.
- Gültekin, M. N., Giritlioğlu, İ., Karadaş, Y., Soyudoğan, M., Kuzu, Ş. L., Gülhan, S. T., . . . İncetahtacı, N. (2018). *Gaziantep'teki Suriyeliler*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.
- Gültekin, M. N., Yücebaş, M., Soyudoğan, M., Topçuoğlu, R. A., Doğanoğlu, M., Kuzu, Ş. L., . . . Özhazar, İ. (2021). *Gaziantep Monitörü: Uyum*. Ankara: SABEV.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza* (B. Barış, Trans.). Ankara: Heretik.
- Herodotus. (2002). *Herodot Tarihi* (M. Ökmen, Trans.). İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları.
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>
- <https://multeciler.org.tr/tag/suriyeli-sayisi/>
- İbn Haldun. (1997). *Mukaddime* (Z. K. Ugan, Trans. Vol. 1). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Jenkins, K. (1991). *Re-thinking History*. London & New York: Routledge.
- Kant, E. (1798). *Essays and Treatises on Moral, Political, and Various Philosophical Subjects*. London: William Richardson.

- Kavas, A., Avşar, İ., Kadkoy, O., & Bilgiç, E. Ç. (2019). *İstanbul'da Suriyeliler ve Savaş Sonrası Suriye Gettoları: Final Raporu*. Retrieved from https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2019/haberler/tepav_istanbulda_suriyeliler_ve_savas_sonrasi_suriye_gettolari.pdf
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (S. Özge, Trans. Vol. 1). İstanbul: Yayın Odası.
- Nietzsche, F. (2011). *Ahlakın Soykütüğü* (Z. Alangoya, Trans.). İstanbul: Kabalcı.
- Plato. (2004). *Republic* (C. D. C. Reeve, Trans.). Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Portelli, A. (1990). *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* SUNY Series in Oral and Public History. New York: State University of New York Press.
- Rothacker, E. (1995). *Tarihselcilik Sorunu* (D. Özlem, Trans.). Ankara: Gündoğan.
- Shayegan, D. (1992). *Cultural Schizophrenia: Islamic Societies Confronting the West* (J. Howe, Trans.). United States: Syracuse University Press.
- Smullyan, R. M. (1978). *What Is the Name of This Book?-The Riddle of Dracula and Other Logical Puzzles*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Soyudoğan, M. (2020a). Bir Yaşam Stratejisi olarak Benzerlik Tahayyülü: Suriyeli Göçmenlerin Gaziantep-Halep Karşılaştırması Üzerine. İçinde, M. N. Gültekin & M. Doğanoğlu (Eds.), *Gaziantep'teki Suriyeliler: Başarı Hikâyeleri* (pp. 151-169). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.
- Soyudoğan, M. (2020b). Suriyeliler ve Gaziantep'li Komşuları Arasındaki Yemek Mübadelesi ve Toplumsal Mesafe. İçinde, Y. Ahi, M. N. Gültekin, & M. Açıkgöz (Eds.), *Göç ve Kent: Etkileşimler*. Ankara: Nika.
- Utandır, A. (2019). *Antep Kimliğinin Yeniden İnşasında Mutfağın Rolü*. (Doktora Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

4 Ağustos 1920 Tarihinde İngiltere Lordlar Kamarası'nda Sevr Antlaşması Hakkında Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Session on the Treaty of Sevres in the House of Lords of Great Britain on 4 August 1920

Çağdaş YÜKSEL^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2230-3702

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Nisan 2021

Kabul tarihi: 10 Şubat 2022

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı İmparatorluğu,
İtilaf Devletleri,
Sevr Antlaşması,
Paris Barış Konferansı,
Birinci Dünya Savaşı

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 12, 2021

Accepted February 10, 2022

Keywords:

The Ottoman Empire,
The Allied Powers,
The Treaty of Sevres,
Paris Peace Conference,
The First World War

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda ağır bir yenilgi almıştır. Bu durum Osmanlı topraklarını paylaşmak için uzun yıllardır mücadele eden emperyalist devletler için önemli bir fırsat olmuştur. Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmişler ve bu durumu hukuki hale getirmek için barış antlaşmaları hazırlamaya başlamışlardır. Paris Barış Konferansı'nda mağlup devletlerle yapılacak barış antlaşmaları hazırlanırken Osmanlı topraklarının paylaşılması da gündeme gelmiştir. Fakat yürütülen uzun müzakerelere rağmen İtilaf Devletleri paylaşım konusunda anlaşamamışlardır. Londra ve San Remo'da yapılan görüşmeler sonucunda paylaşım konusunda bazı uzlaşmalara varılmış ve ortaya Sevr Antlaşması çıkmıştır. Sevr Antlaşması hazırlandığı tarihten itibaren özellikle İngiltere'de çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bazı İngiliz politikacılar Sevr Antlaşması'nın gerçekçi olmadığı ve uzun vadede zararlı sonuçlar doğurabileceğini ifade etmişlerdir. Buna karşılık İngiliz Hükümeti antlaşmanın son derece iyi şekilde hazırlandığını, Türklerin antlaşmayı kabul edeceklerini savunmuştur. Zaman Sevr Antlaşması'ndan kuşku duyanları haklı çıkartmıştır. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da sürdürülen Millî Mücadele nedeniyle Sevr Antlaşması uygulanamamış, Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barışı sağlamak için yeni bir barış antlaşması imzalanması gerekmiştir.

ABSTRACT

The Ottoman Empire completed the First World War with a great defeat. This situation has been an important opportunity for the imperialist states that have struggled for many years to share the Ottoman lands. After the Armistice of Mudros, the Allied Powers occupied various regions of Anatolia and started to prepare peace treaties to legalize this situation. While preparing peace treaties with the defeated states at the Paris Peace Conference, the sharing of Ottoman lands was also brought to the agenda. However, despite the long negotiations, the Allied Powers could not agree on sharing. As a result of the negotiations held in London and San Remo, some agreements were reached on sharing and the Treaty of Sevres emerged. Since the preparation of the Treaty of Sevres, it has been the subject of various discussions, especially in Britain. Some British politicians have stated that the Treaty of Sevres is unrealistic and could have harmful consequences in the long run. On the other hand, the British government argued that the treaty was prepared very well and that the Turks would accept the treaty. Time justified those who doubted the Sevres Treaty. Under the leadership of Mustafa Kemal Pasha was implemented because of the Treaty of Sevres ongoing National Struggle in Anatolia, a new peace treaty between the Allies and Turkey to ensure peace had to be signed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: cyuksel@pau.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire suffered a heavy defeat in the First World War. As a result, the future of the empire largely depends on the decision of the Allied Powers. The Allied Powers realized that the appropriate time had come to end the Eastern Question and to share the Ottoman lands among them. When the First World War ended, the Allied Powers started negotiations to share the Ottoman lands after settling European affairs. While France and Italy advocated sharing in accordance with the secret treaties made during the war, Britain, which had an advantageous position during the war, argued that the sharing plans should be updated. Britain supported the demands of small states such as Greece and Armenia in order to restrain the power of France and Italy and tried to include them in the share.

The preparation of the Treaty of Sèvres took a long time. This treaty was signed at the latest among the peace treaties prepared after the First World War. This situation stemmed from the fact that the Allied Powers gave priority to the peace treaty to be made with Germany and the negotiations on sharing the Ottoman lands were prolonged. While preparing the Treaty of Sèvres, long and difficult negotiations were conducted between the Allied Powers. This situation inevitably has been reflected in the agenda of the politicians of these countries. After the Treaty of Sèvres was prepared, it was discussed at length in Britain. Since the peace to be made with the Ottoman Empire drew the attention of many British politicians, the Treaty of Sèvres came to the fore in the House of Commons as well as the House of Lords, and upon this, Foreign Minister Earl Curzon took the floor and had to make some statements. In this study, the House of Lords session where the Treaty of Sevres was discussed was examined. Thus, it was analyzed what the members of the House of Lords thought about the peace conditions imposed on the Ottoman Empire, how they evaluated the Treaty of Sevres, what criticism they brought to the treaty, and how the government tried to answer the criticisms made. In this way, it is aimed to reveal how the British Government and British politicians see the Treaty of Sèvres.

As a result of the negotiations held in Paris, London and San Remo, the Ottoman lands were shared. After the sharing plans were completed, peace conditions were prepared and communicated to the Ottoman delegation invited to Paris. In the face of some change demands of the Ottoman delegation, the Allied Powers asked the Ottoman Empire to sign the peace treaty after meeting again in Spa, and they threatened that otherwise, Greece would advance into Anatolia. Britain, which was in military and financial difficulties after the First World War, found it appropriate to benefit from Greece because it could not force the Turks to accept the Treaty of Sevres. Greece, which received the support of Britain, accepted this duty to get a share from Anatolia. Armenians and Kurds in Turkey have also incited to compress the Great Britain. However, she never fulfilled the promises he made to them.

In the face of the Greek progress, the Istanbul Government had to accept the Treaty of Sevres in order not to get worse. However, the National Struggle that started in Anatolia prevented the implementation of the Treaty of Sevres. The Ankara Government has announced that it does not recognize the Treaty of Sevres. Britain's playing the Greek trump card did not produce the desired result. Grand National Assembly of Turkey's army halted the Greek army in Sakarya war. After that, the Treaty of Sevres was gradually accepted by the Allied Powers that the Treaty could not be applied. Thereupon, the Treaty of Sèvres was softened and tried to be accepted by Ankara in various proposals. However, Mustafa Kemal Pasha certainly did not accept them. It is up to the soldiers to resolve the matter. With the expulsion of the Greek Army from Anatolia after the Great Offense, the Allied Powers had to make a new armistice. Thus, the Treaty of Sevres was wasted and the Lausanne Conference started to make a new peace between the Allied Powers and the Ankara Government. The Treaty of Sevres, which shared Anatolia with the Treaty of Lausanne, was abolished. Fully independent and sovereign Republic of Turkey was recognized by the Allied Powers with the Treaty of Lausanne.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda ağır bir yenilgi yaşamıştır. Bunun neticesinde imparatorluğun toprak bütünlüğü ve egemenliği tehlikeye düşmüştür. İtilaf Devletleri Şark Meselesi'ni sonlandırmak ve Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmak için uygun zamanın geldiğini fark etmişlerdir. Bu düşünce ile hazırlanan Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı sırasında elinden çıkan yerlere ek olarak Anadolu'nun önemli bir bölümünü de kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında kaldırılan kapitülasyonlar geri getirilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'na siyasi, askeri, mali kısıtlamalar dikte ettirilmiş ve büyük bir tazminat yüklenmiştir.

Sevr Antlaşması'nın hazırlanması oldukça uzun bir zaman almıştır. Bu antlaşma Birinci Dünya Savaşı sonrasında hazırlanan barış antlaşmaları içerisinde en geç imzalanan antlaşma olmuştur. Bu durum İtilaf Devletleri'nin Almanya ile yapılacak barış antlaşmasına öncelik vermelerinden ve Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda yürütülen görüşmelerin uzamasından kaynaklanmıştır. Sevr Antlaşması hazırlanırken İtilaf Devletleri arasında uzun ve zorlu görüşmeler yürütülmüştür. Bu durum ister istemez bu ülkelerin siyasetçilerinin de gündemine yansımıştır. Sevr Antlaşması hazırlandıktan sonra İngiltere'de uzun uzun tartışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış pek çok İngiliz politikacının ilgisini çektiğinden Sevr Antlaşması Avam Kamarası'nın yanı sıra Lordlar Kamarası'nda da gündeme gelmiş ve bunun üzerine Dışişleri Bakanı Earl Curzon söz alarak bazı açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada Sevr Antlaşması'nın tartışıldığı Lordlar Kamarası oturumu incelenmiştir. Böylece Lordlar Kamarası üyelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılan barış şartları hakkında ne düşündükleri, Sevr Antlaşması'nı nasıl değerlendirdikleri, antlaşmaya hangi eleştirileri getirdikleri ve hükümetin yapılan eleştirileri nasıl cevaplandırmaya çalıştığı analiz edilmiştir. Bu sayede İngiltere Hükümeti'nin ve İngiliz politikacıların Sevr Antlaşması'nı nasıl gördüklerinin gözler önüne serilmesi hedeflenmektedir.

Tarihsel Arka Plan

Rusya 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarını ele geçirme planlarını hızlandırmıştır. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkacağı ve mirasına tek başına sahip olacağı endişesi Batı devletlerini bazı önlemler almaya itmiştir. Uzun zamandır Osmanlı toprak bütünlüğün savunan İngiltere ve Fransa 93 Harbi sonrasında politika değiştirerek Osmanlı İmparatorluğu'nu kendileri ortadan kaldırmaya karar vermişlerdir (Beydilli, 2010, s. 355-356). Böylece Osmanlı mirasını ele geçirerek Rusya'yı durdurmayı amaçlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması İngiltere, Fransa ve Rusya için büyük bir fırsat olmuştur. Bu nedenle daha savaş sırasında aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmışlardır. Bu paylaşım planlarına daha sonra savaşa giren İtalya da dahil olmuştur (Küçük, 2010, s. 204-205).

Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında Almanya ve müttefikleri aleyhine dönmüştür. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişi İtilaf Devletleri'ne büyük bir avantaj sağlamıştır. 29 Eylül 1918 tarihinde Bulgaristan'ın ateşkes isteyerek savaştan çekilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa devam etmesini imkânsız hale getirmiştir (Aydemir, 2011, s. 302). Çünkü Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında kara bağlantısı kopmuş, lojistik destek kesilmiştir (Öztürk, 2005, s. 272). Osmanlı İmparatorluğu için Birinci Dünya Savaşı 30 Ekim 1918 günü imzaladığı Mondros Mütarekesi ile sona ermiştir (Armaoğlu, 2004, s. 122). Böylece İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını paylaşma projelerini hayata geçirmelerine zemin hazırlanmıştır (Haytoğlu, 2020, s. 162).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve müttefiklerine savaş ilan etmiş 32 devletin katılımıyla barış antlaşmalarını şekillendirmek için 18 Ocak 1919 günü Paris'te barış konferansı

açılmıştır (Tolon, 2006, s. 115). Konferansa İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya ve Japonya'nın başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan Onlar Konseyi hâkim olmuştur (Arafat, 2008, s. 89). Konferansın amacı Birinci Dünya Savaşı sonrasında barışı yeniden tesis etmek olarak açıklanmıştır (Kasalak, 2021, s. 544 ve Yazıcı, 2020, s. 1046). Ancak gerçekte galip devletler, daha fazla sömürge elde etmek, savaş sırasında yaşanan yıkımı telafi edebilmek için mağlup devletlerden büyük tazminatlar almak, mağlup devletleri bir daha tehdit yaratamayacak hale getirmek için yoğun çaba göstermişlerdir (Ertan, 2016, s. 555 ve Demirhan, 2019, s. 201).

Konferansta Orta Doğu'nun paylaşımı için önemli bir mücadele yaşanmıştır. İngiltere Orta Doğu'da gücünü arttırmak ve Fransa ile İtalya'nın etkinliğini sınırlandırmak için çaba göstermiştir. Buna karşın Fransa ve İtalya gizli antlaşmalarla kendilerine vaat edilen toprakları ele geçirmeye çalışmışlardır. Amerika kendi çıkarına uygun olacak şekilde dünyayı yeniden şekillendirmek istemiştir. Konferansta Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda görüş birliğine varılmış ancak paylaşım üzerinde anlaşılammıştır. Konferansa Osmanlı topraklarından pay almak isteyen küçük devletler de başvuruda bulunmuşlardır (Sofuoğlu, 2021, s. 570). Yunanistan sahte nüfus istatistikleriyle Anadolu ve Trakya üzerinde toprak taleplerinde bulunmuştur (Küçük, 2009, s. 1 ve Berber, 1997, s. 108). İtalya'nın gücünü sınırlandırmak isteyen İngiltere için bu önemli bir fırsat olmuş ve İngiltere Yunanistan'ı desteklemiştir (Kocabaş, 2003, s. 186 ve Sonyel, 2011, s. 192). Bu durum İtalya'da büyük hayal kırıklığı ve nefret uyandırmış İtalyan heyeti Paris'i terk etmiştir (Ertan, 2016, s. 556 ve Shaw, 1994, s. 405). Ermeniler de kendilerine Doğu Anadolu'dan toprak verilmesi ve büyük bir Ermenistan kurulması için konferansa bir heyet göndermişlerdir (Beyoğlu, 2008, s. 125). İngiltere bu isteklere olumlu yaklaşmıştır. İngiltere bölgede kuracağı bir Ermenistan ile Rusya'nın Kafkasya ve İran'a inmesini engellemeyi, Anadolu ile Rusya arasındaki bağlantıyı kesmeyi ve Türkiye'nin İran ve Irak'a nüfuz etmesinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Ancak kurulacak Ermenistan'a askeri ve maddi yardımda bulunamayacağı için bu devleti Amerikan himayesine bırakmak istemiştir (Akşit, 1991, s. 72). Amerika'nın bu teklifi reddetmesi İngiltere'yi zor durumda bırakacaktır. İngiltere daha sonra Ermenistan ile Irak arasında bir Kürdistan kurarak bölgedeki durumunu daha da sağlamlaştırmayı planlamaya başlamıştır (Akgül, 1992, s. 382).

Paris Barış Konferansı'nda Amerika'nın izlediği politika diğer devletlerden farklı olmuştur. Konferans sırasında Amerika'nın en çok ağırlık verdiği konu Milletler Cemiyeti meselesi olmuştur (Ertan, 2016, s. 561). Amerika ayrıca Başkan Wilson'ın ilan ettiği 14 prensip doğrultusunda dünya nüfuz alanları kazanmayı da hedeflemiştir (Akgül, 1992, s. 381). Bunun üzerine İngiltere ve Fransa Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını öne alarak Amerika Başkanı Wilson'ın ülkesine dönmesini sağlamışlar ve konferansa tam anlamıyla hâkim olmuşlardır. Japonya özellikle Orta Doğu meseleleriyle pek ilgilenmemiş İtalya ise adeta dışlanmıştı (Arafat, 2008, s. 89).

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış hakkında kesin bir karara varılamamıştır. Bunun nedeni henüz Osmanlı topraklarının paylaşılması meselesinin çözülememiş olmasıdır. Anadolu'da başlayan direniş hareketi de İtilaf Devletleri'ni tedirgin etmiştir (Ertan, 2016, s. 24). İtilaf Devletleri aralarında anlaşamadıkları için Osmanlı heyeti Paris'e davet edilmemiştir. Zaten barış şartları oluşturulurken Osmanlı İmparatorluğu'na söz hakkı verilmesi düşünülmemiştir (Macmillan, 2004, s. 7 ve Turan, 2012, s. 185). Paris'te çözülemeyen sorunların çözümü için görüşmelere Londra'da devam edilmiştir (Selvi, 2020, s. 73).

Osmanlı topraklarını paylaşım planları 12 Şubat 1920 günü başlayan Londra ve 8-26 Nisan tarihlerinde San Remo Konferanslarında da devam etmiştir (Fromkin, 2018, s. 351 ve Akşin, 2000, s. 93). Barış antlaşması hazırlanırken Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Misak-ı

Millîyi kabul etmesi İtilaf Devletleri'nin 16 Mart tarihinde İstanbul'u resmen işgal etmelerine yol açmıştır (Küçük, 2009, s. 3 ve Şimşir, 1985, s. 153). Zaten işgal altında bulunan şehirde işgalin şiddetlendirilmesinin Türkleri barış antlaşmasını kabule zorlayacağı planlanmıştır (Akşin, 1992, s. 384). Ancak işgal tam tersine Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele'nin güç kazanmasına ve daha sonra Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına yol açmıştır (Turan, 2006, s. 317). Bu nedenle İstanbul'un işgali Millî Mücadele'nin önemli kırılma anlarında birisi olmuştur (Karabekir, 1988, s. 489).

İtilaf Devletleri barış şartlarını Paris'e davet edilen Osmanlı temsilcilerine tebliğ etmişler ve Ankara Hükümeti'ni yok saymaya devam etmişlerdir (Tansel, 1991, s. 170). Paris'e giden Damat Ferit Paşa İtilaf Devletleri'nden bazı değişiklikler talep etmiş İtilaf Devletleri bunları değerlendirmek için zaman istemişler ve Osmanlı heyetini adeta Paris'ten kovmuşlardır (Yazıcı, 2020, s. 1050). Osmanlı İmparatorluğu'nun barış şartlarının hafifletilmesi yönündeki itirazları sonrasında 17 Temmuz 1920 günü Spa'da yapılan toplantı sonrasında İtilaf Devletleri, Osmanlı heyetinin taleplerini reddetmeye karar vermişler ve Osmanlı Hükümeti'nden 27 Temmuz 1920 gününe kadar Sevr Antlaşması'nı imzalamasını istemişlerdir (Aybars, 2005, s. 231 ve Altuğ, 1992, s. 98). Aksi takdirde Yunan ordusunun ilerleyeceği tehdidinde bulunmuşlardır (Özüçetin, 2015, s. 43-44). Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti antlaşmayı kabul etmeye karar vermiştir (Kayra, 2004, s. 122 ve Jaeschke, 1991, s. 202). Paris'e gönderilen Osmanlı heyeti 10 Ağustos 1920 günü Sevr Antlaşması'nı imzalamıştır (Küçük, 2009, s. 3). İngiliz yazışmaları Osmanlı Hükümeti'nin İngiliz baskısı nedeniyle Sevr Antlaşması'nı kabul ettiğini iddia etmektedir (Sonyel, 2007, s. 157).

Ankara Hükümeti bu duruma sert tepki göstererek antlaşmayı kabul etmediğini ve antlaşmayı imzalayanları vatan haini ilan ettiğini duyurmuştur (Küçük, 2005, s. 80). Dış ilişkilerinde bağımsız hareket eden Ankara Hükümeti halka dayandığı ve sadece ulusun çıkarlarını dikkate aldığı için İstanbul Hükümeti'nin aksine İtilaf Devletleri'nin baskılarına boyun eğmemiştir (Oran, 2003, s. 97). Bu sayede Sevr Antlaşması'na bir çekince göstermeden itiraz edebilmiştir.

Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu ve Anadolu topraklarının paylaşımı tamamlanmıştır. Fransa Suriye'yi, İngiltere Irak ve Filistin'i almıştır. Anadolu'da çeşitli nüfuz bölgeleri oluşturulmuş, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan ve Güney Doğu Anadolu'da bir Kürdistan kurulması kararlaştırılmıştır. İzmir ve Trakya Yunanistan'a bırakılmıştır. Boğazların yönetimi Türklerin elinden alınmıştır (Beydilli, 2010, s. 356). Böylece Şark Meselesi'nin sonlandırılması amaçlanmıştır. Zaten Lloyd George Sevr Antlaşması sonrasında parlamentoda yaptığı konuşmada "Türkiye artık yok" demekten çekinmemiştir (Akşin, 2010, s. 185).

Anadolu topraklarının büyük kesiminde Ankara Hükümeti hâkim olduğu için Sevr Antlaşması'nın tam olarak uygulanması mümkün olmamıştır (Yeşilbursa, 2020, s. 109). Sevr Antlaşması'nı Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmek ve uygulamaya koymak için Yunan Ordusu harekete geçirilmiştir (Volkan, 2017, s. 279). Ancak Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarının yanı sıra Sakarya Savaşı'nda da Yunan Ordusu'nun Türk kuvvetleri tarafından mağlup edilmesi Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını müttefiklere gösterecektir (Turan, 2006, s. 318). Bu gelişmeler sonrasında Millî Mücadele adil bir barış yapma hedefine ulaşmak için ısrarcı olacaktır (Bozkurt, 2020, s. 1). Bundan sonra İtilaf Devletleri Sevr'i biraz değiştirerek üç kez Ankara yönetimine kabul ettirmeye çalışacaklar ancak bu girişimler sonuçsuz kalacaktır. Görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine Mustafa Kemal Paşa kumandasındaki Türk Ordusu Büyük Taarruz zaferi ile Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan atacak ve Sevr Antlaşması yırtılıp atılacaktır (Küçük, 2005, s. 81).

İngiltere Lordlar Kamarasında Yapılan Oturum ve Değerlendirmeler

4 Ağustos 1920 günü Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış hakkında Lordlar Kamarasında bir oturum yapılmıştır. Oturuma Lord Wester Wemyss'in açıklamalarıyla başlanmıştır. İlk olarak Sevr Antlaşması'nın onaylanmasının hem İngiltere hem de müttefikleri için zararlı sonuçlar ortaya çıkarabileceğini ileri sürmüştür. Antlaşmanın sağlam bir politika sonucu ortaya çıkmadığını, pek çok mantıksız ve uygulanamaz hüküm verdiğini ve uzun vadede iyi sonuçlar doğurmayacağını iddia etmiştir. Lord Wemyss konsey açıklama yaptığı zaman antlaşmayı ortaya çıkaran politikayı daha iyi anlamayı umduğunu söylemiştir. Paris Konferansı'nda yaşanan zorlukların farkında olduğunu, ancak tüm çıkar mücadelelerine rağmen savaş durumunu daha insancıl ve mantıklı şekilde sonlandırmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 726). Konuşmasının bu bölümünde Lord Wemyss İngiliz Hükümeti'nin gerçekçi olmayan girişimlerini eleştirme cesareti göstermektedir. Yapılan düzenlemenin İzmir'i içine düştüğü kaostan kurtaracağına inanan olup olmadığını soran Lord Wemyss, kurulacak yerel parlamentonun sorunları çözmeye ve kaynakları verimli kullanmada başarılı olacağına inanan biri olup olmadığını merak ettiğini belirtmiştir. Daha sonra yapılacak plebisitin kıskançlıkları ve ırklar arasındaki sorunları ortadan kaldırmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Lord Wemyss yapılanların gerçek nedenini göremediğini, olayları gizleyen bir örtü olduğunu ancak ilk politik rüzgârda örtünün ortadan kalkacağını söylemiştir. İzmir'de etkili bir Yunan nüfus olsa da kentin bir Türk şehri olduğunu, şehrin geleceği için bir plebisit planlanmasının saçma olduğunu ifade etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 726-727). Burada Lord Wemyss Sevr Antlaşması'nı hazırlayan İngiliz Hükümeti'ni eleştirmekten yine geri durmamıştır. Konuşmasının devamında ise Trakya'ya Yunanistan'ın yerleşmesini de kesinlikle anlayamadığını, bu durumun Türkler ve Bulgarları kızdırmaktan başka bir işe yaramadığını söyleyerek, doğuda yeni bir Alsace-Lorraine yaratmaya neden ihtiyaç duyulduğunu sormuştur. Lord Wemyss Fransa topraklarının Almanlar tarafından alınmasının Avrupa'da 50 yıl süren sorunlara yol açtığını hatırlatarak, Türk şehirlerinin Yunanistan'a verilmesinin de aynı sonuçlara yol açıp açmayacağını sormuştur. Yapılanların nedenini anlayamadığını bir kez daha vurguladıktan sonra, savaşta en az acı çekmiş ülke olan Yunanistan'a böyle ödül verilmesini şaşkınlıkla karşıladığını söylemiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 727).

Sevr Antlaşması gerçeklerden ziyade İtilaf Devletleri'nin ve özellikle İngiltere'nin çıkarlarını temel alarak şekillenmiştir. Bu durum antlaşmanın kalıcılığını ve uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır. Sevr Antlaşması Anadolu'daki direnişi şiddetlendirmiş ve yeni bir savaşa yol açmış yani barış getirememiştir. Sahte nüfus istatistiklerine dayanarak Trakya ve İzmir'in Yunanistan'a bırakılması bazı İngilizleri bile şaşırtmıştır. Bölgedeki çıkarlarını Yunanistan sayesinde korumak isteyen İngiliz Hükümeti Yunan iddialarını desteklemekten çekinmemiştir. Yunanistan Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ne ciddi bir katkı yapmamış, müttefik orduların ülkesine asker çıkartması sonrasında savaşa girmiştir. Yunanistan'a verilen toprakların ödül diye adlandırılmasına Lord Wemyss haklı olarak isyan etmektedir.

Lord Wemyss Türkiye'nin yanlış yönlendirme sonucu düşman safında savaşa katıldığını iddia etmiştir. İngiltere'nin İslam'la savaşta olmadığını ve Türkiye'yi ortadan kaldırmak için savaşmadığını açıkladığını hatırlatarak, Anadolu'da Türklerin çoğunlukta olduğunu, antlaşmadaki ifadelerin gerçekle ilişkisi bulunmadığını söylemiştir. Lord Wemyss Türkiye ile yapılacak barışın Hindistan'ın durumuyla yakından ilişkili olduğunu söyleyerek, sürecin bu kadar uzamasının Hindistan Müslümanları arasında radikalizmi arttırdığını iddia etmiştir

(İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 728-729).

İtilaf Devletleri savaş sırasında baskıcı hükümetlerle savaştıklarını, düşman ülkelerin halklarına karşı kötü niyet beslemediklerini sık sık ilan etmişlerdir. Sömürgelerinde huzursuzluk yaşanmasından korkan İngiltere İslam ile savaşmadığını defalarca vurgulamıştır. Ayrıca savaş sırasında askerî açıdan faydalanabilmek için dominyonlarına pek çok vaatle bulunmuştur. Fakat savaş sonrasında bu vaatleri yerine getirmemiştir. Bu durum Kanada, Avusturalya ve Hindistan gibi dominyonlarda huzursuzluğa yol açmıştır. Yaşanan gelişmeler nedeniyle Hint Müslümanları da İngiltere'ye tepki göstermeye başlamışlardır. Hindistan yönetimi bu nedenle İngiliz Hükümeti'ni sık sık uyarmak zorunda kalmıştır.

Lord Wemyss Türkiye'nin imparatorluğun uzak parçalarını bırakmaya ve ordusunu ortadan kaldırmaya hazır bir şekilde ateşkes yaptığını, buna karşın İtilaf Devletleri'nden adil ve makul bir antlaşma beklediğini hatırlatmıştır. Bu davranış karşısında müttefiklerin 1919 yılında Türkiye'yi yeniden inşa edecek ve kendi tarafına kazanacak bir antlaşma yapamamalarını eleştirmiştir. Bu yüzden Türkiye'nin Bolşevik etkisine terk edildiğini ifade eden Lord Wemyss, İttihat ve Terakki Partisi ortadan kalktıktan sonra müttefiklerin planlarına itiraz edecek ulusal bir direniş hareketi yokken barışın sağlanamamasının hata olduğunu söylemiştir. Ateşkesten itibaren 20 ay geçmesine rağmen savaşın devam ettiğini ve böylece Anadolu'da direniş hareketinin ortaya çıkmasına imkân verildiğini belirtmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 729-731).

Osmanlı yönetimi Mondros Mütarekesi'nde çok ağır şartları kabul etmiş, buna karşın yapacağı iş birliği sayesinde yumuşak bir barış antlaşması yapılacağını ummuştur. Ancak devletin savunma mekanizmasının ortadan kalkması sonrasında İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını paylaşmışlardır. Barış antlaşmasının gecikmesi ve yaşanan işgaller Millî Mücadele'nin başlamasına zemin hazırlamıştır. Anadolu'da ortaya çıkan Millî Mücadele Türklerin yaşamadığı toprakları önemsemese de Anadolu'nun bölünmesine karşı çıkmıştır. Yürütülen mücadele sırasında Bolşeviklerle de yakınlaşma olmuştur. Bu dikkate alındığında Lord Wemyss'in korkusu yersiz değildir.

Lord Wemyss Orta Doğu'da İngiltere'nin artık bir kurtarıcı olarak görülmediğini, Filistin'de varlığını devam ettiremeyecek bir yapı kurulduğunu, çözümsüzlük yüzünden Ermenilerin büyük sıkıntılar çektiklerini dile getirerek İngiliz Hükümeti'ni eleştirmiştir. Yapılanların yeni savaş tohumları ekmekten başka bir işe yaramayacağını savunmuştur. Ordu ve donanmanın yeni savaşlardan ciddi endişe duyduklarını dile getirmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 730-731).

İngiltere'nin Filistin'e Yahudileri yerleştirmesi bölgede ciddi sorunlara yol açmıştır. Müslümanlar arasında İngiliz karşıtlığı güç kazanmıştır. Maddi sıkıntı içinde olan İngiltere Ermenileri de yüz üstü bırakmış, Amerika'yı konuya dahil etmeye çalışmıştır. Ermenilere toprak vaat edilmiş ancak askeri veya mali bir yardım yapılmamıştır. Amerika'nın meseleye dahil olmaması üzerine Ermeniler bir köşeye atılmışlardır.

Lord Wemyss dünyada istikrarın, hukuksal yapının ve düzenin sağlanması için İngiliz İmparatorluğu'na ihtiyaç olduğunu ve bu nedenle kendisinin imparatorluğun büyük bir hayranı olduğunu ifade etmiştir. Sevr Antlaşması'nın imparatorluğun köklerine mikrop saçan bir hastalık olduğunu söylemiştir. Bu antlaşmanın savaşı bitirmeyeceğini, aksine yeni savaşlara yol açarak barışa son vereceğini iddia etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 731).

Gerçekten de Sevr Antlaşması Türklerle yapılacak barışı gerçekleştirememiştir. Millî Mücadele'nin başlaması antlaşmanın uygulanma şansını ortadan kaldırmıştır. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması sonrasında Sevr Antlaşması yırtılıp atılmıştır.

Bu konuşma sonrasında Dışişleri Bakanı Earl Curzon söz almıştır. Antlaşmanın henüz onaylanmadığını hatırlatarak bu durumda dışişleri bakanlığının antlaşma hakkında resmî açıklama yapmasının doğru olmayacağını savunmuştur. Antlaşmanın imzalandıktan sonra yayınlanacağını ve tartışmaya uygun hale geleceğini dile getirmiştir. Önceki konuşmada antlaşmaya yapılan eleştirilere katılmadığını, antlaşmanın sonun başlangıcı olmadığını ifade etmiştir. Kendisinin metni hazırlayan konferansta bulunduğunu ve iyi bir antlaşma yapılması için herkesin yoğun mesai harcadığını belirtmiştir. Antlaşmanın mantıksız maddeler içermediğini savunmuştur (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 732).

Sevr Antlaşması hazırlanırken İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına uygun olması için Yunan nüfus rakamları ve Ermeni katliamı gibi pek çok sahte iddia dikkate alınmış, gerçek durum yeteri kadar incelenmemiştir.

İzmir konusunda yapılan eleştiriye ve İzmir'in bir Türk şehri olduğu ifadesine itiraz eden Earl Curzon İzmir'de durumun incelenmesi için bir komisyon kurulduğunu ifade etmiştir. Komisyon raporu doğrultusunda İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a bırakıldığını, bu bölgelerde Yunanlıların çoğunlukta olduklarını ileri sürmüştür. Earl Curzon İstanbul'un müttefikler arası itilafardan dolayı değil, Müslümanları incitmek için Türklere bırakıldığını savunmuştur. Aksi takdirde uzun vadede Müslümanların tepkisinin ortaya çıkacağını ve bu durumun İngiliz İmparatorluğu'na zarar vereceğini belirtmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 733).

İzmir ve Trakya'da Yunanlılar çoğunlukta olmadıkları halde bu bölgeler İngiltere'nin desteği ile Yunanistan'a verilmiştir. Kurulan komisyonlar çoğu zaman gerçeğin hilafına kararlar almışlardır.

Earl Curzon konuşmasının devamında, Filistin, Mezopotamya ve Ermenistan konusundaki eleştirilere cevap vermiştir. Mezopotamya'daki durumun Türklerin yüzyıllardır süren kötü durumundan kaynaklandığını iddia ederek bölge için mevcut durumdan başka çözüm olmadığını ileri sürmüştür (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 734). Bu ifadelerde İngiltere'nin işgal ettiği bölgelere medeniyet götürdüğü çünkü oradaki eski yönetimin yozlaşmış olduğu iddiası desteklenmeye çalışılmaktadır. Earl Curzon konuşmasının devamında Ermeni konusunda İngiltere'nin elinden geleni yaptığını ve Sevr Antlaşması ile durumun düzeltileceğini söylemiştir. Ermenilerin çektiği acıların Türklere kaynaklandığını, savaş sırasında 800.000 kişinin öldüğünü ve 200.000 kişinin sürüldüğünü ileri sürmüştür. Earl Curzon İngiltere'nin Filistin'de manda yönetimi kurarak Yahudileri vatanlarına döndürdüğünü, bunu yaparken de Arap çoğunluğa adil davranmaya çalıştığını iddia etmiştir. Filistin'deki 500 yıllık Türk yönetiminin büyük skandallara yol açtığını öne sürerek, İngiltere'nin bölgede düzeni sağlamaya çalıştığını savunmuştur (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 734).

İngiltere savaş boyunca Arapları Türk yönetiminden kurtaracağını ve bağımsız bir Arap Krallığı kurulacağını vaat etmiştir (İyiat, 2021, s. 108). Fakat asıl yapmak istediği petrol zengini bölgeleri ele geçirmektir (Boztemur, 2011, s. 71). Bu uğurda gizli antlaşmalarla Fransa'ya bıraktığı bölgeleri ele geçirdiği gibi Osmanlı İmparatorluğu ile ateşkes imzaladıktan sonra bile Musul'u işgal etmekten çekinmemiştir. Yine tampon bir Ermeni devleti kurabilmek için Ermenilerin katledildiği iddiasını ortaya atmıştır. (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar

Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 734). Özellikle 1917 yılından itibaren Yahudilerden büyük maddi destek aldığı için Filistin'e Yahudileri yerleştirmiştir.

Earl Curzon İtilaf Devletleri'nin verdiği toprak bütünlüğü garantisine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girdiğini belirtmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin tarafsız kalması önerisini reddederek bütün kaynaklarını Almanya'nın zaferi için seferber ettiğini dile getirmiştir. Boğazların kapanması sonucunda Rusya ve Romanya ile bağlantının kesildiğini, bu devletlerin savaşa yapacakları katkının azaldığını, savaşın en az iki yıl daha uzadığını ifade etmiştir. Earl Curzon savaşın uzaması nedeniyle müttefiklerin yüzbinlerce insan kaybettiklerini ve milyonlarca pound harcadıklarını hatırlatmıştır. Böyle bir durumun bir daha tekrarlanmasına izin verilmemesi gerektiğini söyleyerek, barış antlaşması ile Türkiye'ye medeni dünyaya katılma ve müreffeh hale gelme şansı tanındığını iddia etmiştir. Earl Curzon barış antlaşması şartlarını iyi bildiğini, antlaşma ile Ermeniler, Kürtler, Süryaniler, Araplar gibi yıllardır acı çeken azınlıklara çözüm üretildiğini ileri sürmüştür. Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin yine Türklere bırakıldığını savunmuştur. Türkiye'ye bırakılan toprakların Avusturya'nın üç katı olduğunu söyleyerek, bu bölgenin yeniden kalkınmak için çok uygun olduğunu öne sürmüştür. Earl Curzon Sevr Antlaşması'nın Türkiye'ye pek çok ekonomik avantaj getireceğini savunmuştur. Son yıllarda sorunlu olan mali sistemin bu sayede ıslah edilebileceğini öne sürerek, kurulacak mali komisyon sayesinde adil ve verimli bir vergi düzeni kurulacağını iddia etmiştir. Osmanlı borçlarının imparatorluktan kopan devletler arasında paylaştırıldığını, Türkiye'nin gelişimine engel olunacak bir tazminat talep edilmediğini dile getirmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 735-736).

Daha önce yaşananlardan dolayı Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne güvenmemesi şaşırtıcı değildir. Bu nedenle İngiltere'nin Osmanlı yönetiminin savaşa girdiği için suçlaması gariptir. Osmanlı'nın ittifak tekliflerini reddederek onu Almanya'nın yanına iten yine kendisidir. İngiltere savaşın uzamasını ve Boğazların kapanmasını asla unutmamıştır. Boğazların kapanmasının tehlikelerini gören İngiliz Hükümeti, Sevr Antlaşması ile Boğazları uluslararası bir komisyonun yönetimine vermiş, Lozan Antlaşması'nda bazı değişikliklere rağmen yine Boğazların açık tutulmasını sağlamıştır. Savaşın uzaması nedeniyle de barış antlaşmasının oldukça sert olmasını sağlayarak intikamını almıştır. Bölgede çıkarlarını koruyacak tampon devletler kurmak içinse Türklerin azınlıklara kötü davrandıklarını iddia etmiştir.

Earl Curzon uluslararası ticareti korumak için Boğazların Türk kontrolünden çıkarıldığını, savaş ve barış zamanında tüm ticaret gemilerine açık hale getirildiğini belirtmiştir. Bu sayede Türkiye'nin tek taraflı olarak Boğazları kapatmasının önüne geçildiğini ifade etmiştir. Earl Curzon İzmir Yunanlılara verildiği halde Türklere burada serbest bölge kiralama hakkı tanındığını ileri sürmüştür. Boğazların açıklığı sayesinde Türkiye'nin açık denizlere ulaşımının garanti altına alındığını, bu sayede Türk ekonomisinin kalkınması için önemli bir fayda sağlandığını savunmuştur (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 736). Earl Curzon Sevr Antlaşması'nı savunmak için bu antlaşmanın Türk halkına bazı kazanımlar getirdiğini bile iddia etmekten çekinmemiştir. Sevr Antlaşması ile Türk halkının zorunlu askerlikten ve Türk Hükümeti'nin de büyük askeri harcamalardan kurtarıldığını öne sürerek, Türklerin tek yapmaları gerekenin geçmişin kötü günlerini unutmak olduğunu söylemiştir. Türk halkının ve hükümetinin önünde kalkınmak için tarihte hiç olmadığı kadar büyük bir fırsat olduğunu iddia ederek, Türkiye'ye bu fırsatı kaçırmamasını ve bu sayede dünyanın gelişmesine katkıda bulunmasını tavsiye etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 737).

Gerek Sevr gerekse Lozan sürecinde İngiltere için en önemli mesele Boğazlar rejimi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki sıkıntıyı tekrar yaşamamak ve Rusya'daki yeni rejime karşı savaşan unsurları desteklemek için İngiltere Boğazların her şartta tüm gemilere açık kalmasını sağlamıştır. Bu durumun bütün devletlere katkı yapacağını savunarak onları kendisini desteklemeye davet etmiştir. Zorunlu askerliğin kaldırılması ve Türk ekonomisinin kontrol altına alınmasının Türk halkı lehine olacağını öne sürerek bir bakıma halkın antlaşmaya tepkisini azaltmak istemiştir.

Earl Curzon Sevr Antlaşması'nın Paris'te durduğunu ve aldığı duyuma göre Türklerin antlaşmayı imzalama niyetinde olduklarını belirtmiştir. Türkler için daha iyi bir kurtuluş yolu olmadığını savunmuştur. Türkiye'nin antlaşma yüzünden bazı sıkıntılar çekebileceğini kabul eden Earl Curzon, ancak savaş sonrasında acı çeken tek ülkenin Türkiye olmayacağını söylemiştir. İtilaf Devletleri'nin antlaşmayı adil bulduklarını, eğer Türkiye antlaşma sonrasında iyi niyetli hareket ederse yardımı esirgemeyeceklerini dile getirmiştir. Herkesin geçmişin kötülüklerinden ve entrikalarından arınmış yeni bir Türkiye kurulmasını arzuladığını iddia etmiştir. Antlaşma henüz imzalanmadığı ve açıklanmadığı için daha fazla detay veremeyeceğini, ancak antlaşma imzalanır imzalanmaz parlamentoya tüm detayların bildirileceğini söylemiştir. Bu olduğunda herkesin antlaşmanın ne kadar adil olduğunu göreceğini ileri sürerek sözlerini noktalamıştır (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 737-738).

İtilaf Devletleri sık sık Osmanlı idaresine eğer Sevr Antlaşması'nı imzalamazlarsa durumun daha da kötü olacağı tehdidinde bulunmuşlardır. Bu tavır bu konuşmada da görülmektedir. İmza sonrasında Earl Curzon Türkiye'ye yardım vaadinde bulunarak Osmanlı Hükümeti'ni antlaşmayı kabul etmesi için teşvik etmeye çalışmıştır.

Earl Curzon sonrasında Lord Lamington söz almıştır. Konuşmasına 1918 yılı ocak ayında yayınlanan bildiriye Trakya'nın ilhak dışı alan olarak açıklandığını hatırlatarak başlamıştır. Lord Lamington Earl Curzon'un Türklerin Anadolu'da başarılı bir yönetim kurabilecekleri tahminini olumlu değerlendirdiğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında İngiltere'nin çeşitli Müslüman topluluklara verdiği sözleri tutmamasını eleştirmiştir. Lord Lamington Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Hükümeti'nin Araplara büyük bir devlet vaat ettiğini ancak savaş sonrasında bunu gerçekleştirmediğini hatırlatarak, Suriye, Mezopotamya ve Filistin'de yaşanan sorunları buna bağlamıştır. (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 739). Gerçekten de İngiltere savaş sırasında Araplara vaat ettiklerini gerçekleştirmediği. Bunun yanı sıra Filistin'e Yahudileri yerleştirmeye başlaması bölgedeki sorunları daha da arttırmıştır. Lord Lamington Şubat 1918'de Başbakan Lloyd George'un Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada İngiltere'nin vaatlerine sadık kalacağını taahhüt ettiğini hatırlatmıştır. Hindistan'daki Müslümanlar arasında yaşanan hayal kırıklığının İngiltere'nin verdiği sözleri tutmamasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Antlaşma sonrasında Türklerle yardım edileceğinin açıklanmasının Hindistan ve diğer Müslümanlar üzerinde olumlu etki yapacağını belirtmiştir. Fakat çeşitli Müslüman toplulukların hala İngiltere'den kuşku duyduklarını hatırlatarak, dikkatli davranılmasını tavsiye etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 739). Hindistan Müslümanları arasında yaşanan huzursuzluk Hindistan Genel Valiliği'nin dışında İngiliz politikacıları da endişelendirmiştir. Lord Lamington'ın ifadelerinde bu husus göze çarpmaktadır. Lord Lamington Sevr Antlaşması'nın şartlarının parlamentoya açıklanmamasını anlayamadığını söyleyerek hükümetin bu kararı eleştirmiştir. Antlaşmanın Mayıs ayında hazırlandığını, üzerinden bu kadar süre geçmesine rağmen maddeler hakkında detaylı bilgiye sahip olmadıklarını dile getirmiştir. Yakın Doğu halkları ile ilgili karışık meselelerle hükümetin ilgilenmesinin doğru olduğunu ancak kendilerine konu üzerinde

tartışacak kadar bilgi verilmemesini yanlış bulduğunu ifade etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 740).

Bu konuşmada İngiltere'nin gerek Türklere gerekse Müslümanlara verdiği sözleri tutmadığı bir İngiliz politikacı tarafından eleştirilmektedir. İngiltere'nin Mondros Mütarekesi'ne tam olarak uymaması ve Anadolu'da işgallerin başlaması Millî Mücadele'yi başlatmış, Filistin'e Yahudilerin yerleştirilmesi ise Müslümanların tepkisini çekmiştir. Vaat edilen büyük Arap Krallığı yerine çeşitli manda rejimlerinin kurulması ise bölgede huzursuzluğa yol açarak Irak'ta bazı isyanlara sebep olmuştur. İngiltere'nin bu politikası Hindistan Müslümanlarının da İngiltere aleyhine dönmelerine neden olmuştur.

Sıradaki konuşmacı Marquess of Crewe olmuştur. Lordlar Kamarası'nın benzer konuları daha çok tartışması gerektiğini savunmuştur. Earl Curzon'un Sevr Antlaşması'nı tartışmak için doğru zaman olmadığı fikrine katılmadığını belirtmiştir. Hazırlanan antlaşmanın hazırlık sürecinde tartışılmasının doğru olmadığını kabul etmiş, ancak antlaşma tamamlandıktan uzun bir süre geçmesine rağmen konunun gündeme gelmemesini yanlış bulduğunu ifade etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 741). Bu eleştiriden İngiliz Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı kendi kamuoyunda bile yeterince tartışmaya açmadığı anlaşılmaktadır. Marquess of Crewe antlaşmayı tartışmaya açan Lord Lamington'a teşekkür etmiştir. Dışişleri Bakanı'nın yapılan eleştirilere cevap vermesi sayesinde Lordlar Kamarası'nın antlaşma hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. Hindistan meselesi üzerine çok fazla konuşmak istemediğini söylemiştir. Hindistan'da yaşananların Müslümanları savunmaktan ziyade Hindistan'daki İngiliz yönetimini sonlandırmaya yönelik olduğunu savunmuştur. Türkiye'nin savaşa etkisinin büyütüldüğünü ve bu nedenle antlaşmada çok sert hükümler olduğunu dile getirmiştir. İstanbul'un Türklere alınmasının İslam dünyasında büyük bir tepkiye neden olmayacağını iddia etmiştir. Türkiye'nin sınırları çizilirken diğer devletlere kıyasla çok katı davranıldığını ileri sürmüştür. Antlaşmayı eleştirenlerin Earl Curzon'ın açıklamaları sonrasında rahatlamaları gerektiğini ileri sürmüştür. İngiltere'nin Türkiye için iyi niyet beslediğini, hazırlanan antlaşmanın yeni Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayacağını savunmuştur (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 742-743).

Marquess of Crewe Hindistan konusunda ilginç bir saptama yapmıştır. Gerçekten de Hindistan İngiltere'nin bağımsızlık vaadi karşısında Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'yi büyük ölçüde desteklemiştir. Ancak savaş sonrasında İngiltere verdiği sözü tutmamıştır. Bunun üzerine Hindular İngiliz aleyhtarı girişimlerde bulunurken Hindistan Müslümanları da onları desteklemişlerdir.

Tekrar söz alan Lord Wemyss yapılan açıklamalar sonrasında antlaşmaya olan bakışının değiştiğini ifade etmiştir. Yapılan konuşmalardan antlaşmanın, Türkiye için o kadar da kötü olmayabileceğini anladığını söylemiştir. İkinci defa söz aldığı için özür dileyerek konuşmasını noktalamıştır (İngiltere Parlamento Tutanakları, Lordlar Kamarası, The Treaty With Turkey, 04.08.1920, s. 744).

Sonuç

Lordlar Kamarası'nda yapılan oturumu değerlendirmek gerekirse Sevr Antlaşması'nın gerçeklerden ziyade İtilaf Devletleri'nin ve özellikle İngiltere'nin çıkarlarını temel alarak şekillendirilmesi olumsuz değerlendirilmiştir. Bu durumun antlaşmanın kalıcılığını ve uygulanabilirliğini ortadan kaldırdığına dikkat çekilmiştir. Sahte nüfus istatistiklerine dayanarak Trakya ve İzmir'in Yunanistan'a bırakılmasının bazı İngilizleri bile şaşırttığı görülmektedir. Yunanistan Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ne ciddi bir katkı yapmamış, müttefik orduların ülkesine asker çıkartması sonrasında savaşa girmiştir. Bundan

ötürü Yunanistan'a verilen toprakların ödül diye adlandırılmasına bazı İngiliz politikacıların hayretle yaklaştıkları görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürgelerinde huzursuzluk yaşanmasından korkan İngiltere İslam ile savaşmadığını defalarca vurgulamıştır. Ayrıca savaş sırasında askerî açıdan faydalanabilmek için dominyonlarına pek çok vaatte bulunmuştur. Fakat savaş sonrasında bu vaatleri yerine getirmemiştir. Bu durum Kanada, Avustralya ve Hindistan gibi dominyonlarda huzursuzluğa yol açmıştır. Yaşanan gelişmeler nedeniyle Hint Müslümanları da İngiltere'ye tepki göstermeye başlamışlardır. Hindistan yönetimi bu nedenle İngiliz Hükümeti'ni sık sık uyarmak zorunda kalmıştır. Lordlar Kamarası'ndaki oturumda bazı politikacıların İngiliz Hükümeti'nin bu politikasından rahatsız oldukları göze çarpmaktadır. Bu durumun Hindistan'da ve Orta Doğu'da İngiliz karşıtı hareketlere neden olduğu vurgulanarak İngiliz Hükümeti eleştirilmiş ve politikasını yeniden şekillendirmesi talep edilmiştir.

Osmanlı yönetimi Mondros Mütarekesi'nde pek çok ağır şartı kabul etmiştir. İtilaf Devletleri ile yapacağı iş birliği sayesinde yumuşak bir barış antlaşması yapılacağını ummuştur. Fakat Sevr Antlaşması Osmanlı yönetiminin beklentilerinden çok daha farklı olmuştur. Sevr Antlaşması ve Anadolu'da yaşanan işgaller Türklerin tepkisine yol açmıştır. Oturumda bazı İngiliz politikacılar bu durumun Türkleri direnişe ve Bolşeviklerle yakınlaşmaya yönlendireceği uyarısında bulunmuşlardır. Anadolu'da başlayan Millî Mücadele ve Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler bu korkuların yersiz olmadığını göstermiştir.

Kaynakça

1-Arşiv Belgeleri

İngiltere Parlamento Tutanakları. Lordlar Kamarası. The Treaty With Turkey. 04/08/1920. 41. s. 726-744.

2-Araştırma Eserleri

Altuğ, Y. (1992). *Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.

Akgül, S. (1992). "Paris Konferansı'nda Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılma Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(23), s. 381-396.

Akşin, S. (1992), *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*. C. 2. İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (2000). *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*. C. 4. İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (2010). *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akşit, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arafat; M. (2008). "Paris Konferansı'nda Mezopotamya", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), s. 87-103.

Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınları.

Aybars, E. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti – I*. İzmir: Zeus Kitapevi.

Aydemir, Ş. (2011). *Tek Adam*. C. 1. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Berber, E. (1997). *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*. Ankara.

Beydilli, K. (2010). "Şark Meselesi", *İslam Ansiklopedisi*, C 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 352-357.

Beyoğlu, S. (2008). "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), s. 125-138.

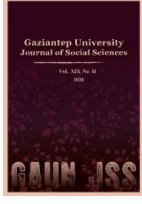
Bozkurt, B. (2020). "İstanbul'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yolculuk", *Millî Mücadele 1920*. Editör Umut Karabulut ve İbrahim Bozkurt. Ankara: Nobel Yayınları. s. 1-26.

Boztemur, R. (2011), "Arap İsyanı, 1916-1918", *Mülkiye Dergisi*, 35(272), s. 61-80.

Demirhan, H. (2019). "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Barı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, 7(2), s. 201-219.

- Ertan, A. (2016). "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(3), s. 551-572.
- Ertan, F. (2016). "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(58), s. 21-37.
- Fromkin, D. (2018). *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı*, İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Haytoğlu, E. (2020). "İtilaf Devletleri'nin Londra, San Remo, Hythe ve Spa Konferanslarında Ele Aldıkları Bir Konu: İzmir Sorunu". *Millî Mücadele 1920*. Editör Umut Karabulut ve İbrahim Bozkurt. Ankara: Nobel Yayınları. s. 161-199.
- İyiat, B. (2021). "Arap Milliyetçiliği Ütopyası", *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), s. 103-112.
- Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karabekir, K. (1988). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Merk Yayıncılık.
- Kasalak, K. (2021). "Paris Barış Konferansı'nda "İstanbul ve Boğazlar Mandası" Tartışmaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(3), s. 543-552.
- Kayra, C. (2004). *Sevr Dosyası*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Kocabaş, S. (2003). *Mütareke Dönemi ve Millî Mücadele (1918-1923)*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Küçük, C. (2005). "Millî Mücadele", *İslam Ansiklopedisi*, C 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 76-83.
- Küçük, C. (2009). "Sevr Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, C 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 1-5.
- Küçük, C. (2010). "Sykes-Picot Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, C 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 204-206.
- Macmillan, M. (2004). *Paris 1919: Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, Çev. Belkıs Dişbudak, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Oran, B. (2003). *Türk Dış Politikası*. C. 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, C. (2005). "Mondros Mütarekesi", *İslam Ansiklopedisi*, C 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 271-273.
- Özüçetin, Y. (2015). "Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahedesine Karşı Tepki ve Yorumlar", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), s. 40-68.
- Selvi, H. (2020), "Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Doğu Sorunu", *Millî Mücadele 1920*. Editör Umut Karabulut ve İbrahim Bozkurt. Ankara: Nobel Yayınları. s. 73-108.
- Shaw, S. Ve Shaw, E. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yayınları.
- Sofuoğlu, A. (2021). "Yunan İşgal Yönetimi Döneminde Batı Anadolu'da Ortaya Çıkan İki Devletleşme Girişimi "Batı Anadolu Muhtar Hükümeti" ve "İyonya Devleti" 1919-1922". *Dr. Nevzat Gündoğ'a Vefa Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları*. Editör Yusuf Kılıç ve Ercan Haytoğlu. Konya: Çizgi Kitapevi. s. 565-615.
- Sonyel, S. (2007). *Gizli Belgelerle Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sonyel, S. (2008). *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sonyel, S. (2011). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Şimşir, B. (1985). *Malta Sürgünleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. C. 3. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

-
- Tolon, A. (2006). *Birinci Dünya Savaşı Sırasında taksim Antlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Turan, Ş. (2006). "Mustafa Kemal Atatürk", *İslam Ansiklopedisi*, C 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 310-331.
- Turan, Ş. (2021). *Türk Devrim Tarihi*. C. 2. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Volkan, V. Ve Itzkowitz N. (2017). *Atatürk Anatürk*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Yazıcı, H. (2020). "1919 Paris Barış Konferansı'nda Türk Tezleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), s. 1039-1064.
- Yeşilbursa, B. (2020), "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarına Göre Anadolu'da Millî Mücadele (1919-1923)", *Millî Mücadele 1920*. Editör Umut Karabulut ve İbrahim Bozkurt. Ankara: Nobel Yayınları. s. 109-140.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

1921 Yılı TBMM Zabıt Ceridelerinde Sovyet Rusya ile İlgili Görüşler

Views on Soviet Russia in 1921 Minutes of The Turkish Grand National Assembly

Gül ÇAKIR^{a*}

^a Öğretim Görevlisi Doktor, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0041-9293

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Aralık 2021

Kabul tarihi: 10 Nisan 2022

Anahtar Kelimeler:

TBMM Zabıt Cerideleri,

Türk-Sovyet ilişkileri,

Komünizm,

Milli Mücadele

ÖZ

Türkiye’de 1919 yılından itibaren emperyalist devletlere karşı yürütülen Türk İstiklal Savaşı, Sovyet Rusya tarafından yakından takip edilmiştir. Sovyet yönetimi 1920 yılından itibaren Ankara’daki yeni hükümetle diplomatik ilişki kurarak, yeni devleti resmen tanımış ve bağımsızlık mücadelesine maddi ve manevi destek vermiştir. Özellikle 1921 yılı Türk-Sovyet ilişkileri açısından önemli bir yıldır. Söz konusu yıl içerisinde Türk İstiklal Savaşı’nın Batı Cephesinde kazanılan bir dizi zafer her iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Söz konusu yaklaşmanın bir sonucu olarak 16 Mart 1921 Moskova, 13 Ekim 1921’de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Türkiye ve Sovyet Rusya güçlü bir ittifak sağlamıştır. 1921 yılında Rusya ile geliştirilecek diplomatik ilişkilerin esasları TBMM’de milletvekilleri tarafından titizlikle ele alınmış, yapılacak antlaşmalar konusunda önemli fikirler öne sürülmüş, tartışmalar yapılmıştır. Kimi mebuslar Rusların samimiyetine güvenilmemesi gerektiğini, onların yeteri kadar yardım etmediklerini ve gerçek emellerini sakladıklarını iddia ederken kimileri ise Rusların dostluğuna gönülden inanmışlardı. TBMM’de Türk- Rus yaklaşması ile Anadolu’da komünizmin yaygınlaşacağına dair fikirleri olanlar da vardı. Diğer taraftan Rusya ile görüşen Türk heyet üyeleri TBMM’de yaptıkları konuşmalarda ülkenin asla komünizme kaymayacağına dair telkinlerde bulunarak Türk-Rus dostluğuna muhalif olanları ikna etmeye çalışmışlardı. 1921 yılına ait TBMM Zabıt Ceridelerinde Türk- Sovyet ilişkilerine ve dolayısıyla Azeri, Gürcü ve Ermeni ilişkilerine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Dönemin atmosferini sağlıklı bir biçimde anlamak için TBMM Zabıt Ceridelerini irdelemek oldukça önemlidir. Söz konusu çalışmanın amacı TBMM Zabıt Ceridelerine dayanarak Türk-Sovyet ilişkilerine dair farklı fikirleri ortaya koymak ve bu dönemde yapılan Türk-Sovyet Antlaşmaları hakkında bilgi vermektir. Söz konusu çalışmanın esas kaynağı TBMM açık ve gizli celse zabıtlarıdır. Bununla beraber Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet ilişkilerine dair kitap ve makaleler de çalışmanın hazırlanmasında kaynaklık etmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 13, 2021

Accepted April 10, 2022

Keywords:

Turkish Parliament Minutes Publications,

Turkish-Soviet relations,

Communism,

National Struggle

ABSTRACT

The Turkish National War, which has been waged against the imperialist states in Turkey since 1919, has been closely followed by the Soviet Russia. Since 1920, Soviet administration established diplomatic relations with the new government in Ankara, officially recognized the new state and provided material and moral support to the struggle for independence. Especially 1921 was an important year in Turkish-Soviet relations. A series of victories on the Western Front of the Turkish War of Independence in the year in question brought both countries closer to each other. As a result of this rapprochement, the Treaty of Kars was signed on March 16, 1921 and the Treaty of Moscow was signed on October 13, 1921. Thus, Turkey and Soviet Russia provided a strong alliance. The principles of diplomatic relations to be developed with Russia in 1921 were carefully discussed by the deputies in the Grand National Assembly of Turkey, important ideas were put forward about the agreements to be made, and discussions were held. While some deputies claimed that the sincerity of the Russians should not be trusted, that they did not provide enough help, and that they hid their true ambitions, others believed wholeheartedly in the friendship of the Russians. There were also those members in the Turkish Grand National Assembly who thought that communism would spread in Anatolia with the Turkish-Russian rapprochement. On the other hand, the members of the Turkish delegation, who met with Russia, tried to persuade those who were opposed to Turkish-Russian friendship by suggesting that the country would never slip into communism in their speeches in the Grand National Assembly of Turkey. There were essential information in 1921 Parliament minutes publication regarding both Turkish-Soviet relations as well as Azeri, Georgian and Armenian relations. In order to understand the atmosphere of the period in a healthy way, it is very important to examine the parliamentary minutes. The aim of this study is to reveal different ideas about Turkish-Soviet Relations based on the Parliamentary minutes and to give information about the Turkish-Soviet Treaties in this period. The main source of this study will be the open and secret hearing minutes of the Grand National Assembly of Turkey. Likewise, books, theses and articles on Turkish-Soviet relations in the National Struggle Period will also be main sources for the preparation of this paper.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gul.karacaer@deu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the views on Soviet Russia in the Turkish Grand National Assembly in 1921 were examined. In this paper, information about the relations between Turkey and Soviet Russia is provided, based on the meetings held in the Turkish Grand National Assembly. In 1921, the role of the Turkish Grand National Assembly in shaping the Soviet policy was revealed. An answer is sought on whether the issues of Soviet Russia and Bolshevism were discussed in a democratic environment at the Turkish Grand National Assembly. Especially in 1921 the line of Turkish foreign policy towards Soviet Russia and the Caucasian states was investigated. The aims of this study are to show how the political friendship developed with Soviet Russia affects the relations with the West, how communism was perceived in the Turkish Grand National Assembly and the effects of Turkish-Soviet friendship on the Turkish National Struggle.

The aim of the study is to explain the effect of the views in the Parliament on the development of Turkish-Soviet Russia friendship. Analysing the role of the Parliament in shaping foreign policy is another aim of the study. Another aim is to show how Turkish diplomacy developed in 1921. Political agreements between Turkey and Soviet Russia are also included in the study. Another aim of the study is to increase the interest in the history of Turkish-Soviet Relations.

The study is important in terms of revealing the democratic nature of the Turkish Grand National Assembly. The subject is important in terms of clarifying the point of view towards Bolshevism in the years when the Turkish State was founded. The article may be inspiring for new research. Especially in 1921, British policies and propagandas that wanted to disrupt the Turkish-Soviet friendship can be a source for new researches.

The main source in the research is the minutes of the meetings held in the Turkish Grand National Assembly in 1921. While conducting the research, these minutes of the Grand National Assembly of Turkey were examined. In the parliament, opinions about Turkey's policies regarding Soviet Russia were used by quoting. The quotations are directly quoted and interpreted by the author. Theses, articles and books on Turkish-Soviet Russia relations were also examined. The study consists of three main titles.

In 1917, the Tsarist regime in Russia was overthrown and the Bolsheviks came to power. The Bolsheviks had abandoned the foreign policy principles of the Tsarist regime and established peaceful relations with the Ottoman Empire from that year. Soviet Russia, by developing cordial relations with the newly established Turkish State in Anatolia in 1920, showed a stance in favor of cooperation in many issues. Turkey also responded to this policy of Soviet Russia in the same way. 1921 is an important year for Turkey and Soviet Russia. The year 1921 was a year when Turkish-Soviet politics became clear. Having struggled for existence against the imperialist states in 1921, Turkey received material and moral support from Soviet Russia in this process. In the Turkish Grand National Assembly, it was discussed by the deputies whether Soviet Russia could establish a real friendship relationship with Turkey. The deputies argued that the trust and friendship of Soviet Russia should be earned. The common view in the Turkish Grand National Assembly is that Soviet Russia is Turkey's friend, but Communism will never be suitable for Turkey. In the Grand National Assembly of Turkey, the idea that the Turkish society and religion is incompatible with Communism was expressed. It was also discussed whether the friendship of Soviet Russia could affect the spread of Communist ideas to Turkey. In addition, it was believed that the friendship of Soviet Russia would have a positive effect on the Turkish National War. It was believed that as a result of cooperation with Soviet Russia, the imperialist states would be brought to their knees and peace would be achieved in this way. The alliance developed with Soviet Russia was seen as the key to a future peace with the European states. Especially Mustafa Kemal Atatürk stated in the Turkish Grand National Assembly that Turkey should be friendly towards Russia. Turkey's peaceful policy towards Soviet Russia actually reveals the general line of Turkish foreign policy.

The effect of Soviet Russia on the Caucasian countries was discussed in the Turkish Grand National Assembly and Soviet Russia was evaluated as a key state in this region. Soviet Russia was considered an important power in the relations with the Caucasian countries and the security of its eastern border. As a result of the exchange of ideas in the Turkish Grand National Assembly, it was concluded that the influence of Soviet Russia in the peace with the Caucasian countries was great. In the Turkish Grand National Assembly, it was put forward that the feeling of trust should be developed in Turkey's policies towards Soviet Russia. At the meetings held in the Turkish Grand National Assembly, perspectives on communist tendencies in Turkey were displayed.

The Moscow Treaty of March 16, 1921 and the Treaty of Kars on October 13, 1921 are the products of the Turkish-Soviet Russian rapprochement. While these agreements were being prepared and signed, they were discussed in the Turkish Grand National Assembly. The Turkish Government has strengthened the friendship with Soviet Russia with the approval and support of the parliament. Soviet Russia recognized the eastern border of Turkey with the Moscow and Kars Treaties and ratified the National Pact. Both states had acted together against imperialism with the friendship they strengthened. Soviet Russia is the first great state to recognize the independence of the Turkish Grand National Assembly and the Turkish State as a result of the policy developed. As a result of friendly politics, Soviet Russia accepted that the Treaty of Sevres was invalid and showed the Western world that it stands by Turkey.

Giriş

Osmanlı Devleti, 1914-1918 yılları arasında süren I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkmıştı. Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen Anadolu toprakları büyük güçler tarafından birer birer işgale uğramıştı. İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletler Anadolu topraklarını işgal etmiş, İngilizler Yunan ordusunu, Fransızlar Ermeni çetelerini Türk halkının üzerine sürmüşlerdi. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa kurtuluşu Milli Mücadele'de görmüş, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gelerek Anadolu'ya geçmiş Milli Mücadele'yi örgütleyerek, Türk halkının bağımsızlığının kazanılmasında önderlik yapmıştır (Bkz. Zürcher, 2000, s. 194-242).

Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleri ile 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da TBMM açılmış, söz konusu meclis emperyalist devletlere ve onların yardımcılığını yapan Ermeni çeteleri ve Yunan ordusuna karşı yürütülen Milli Mücadele'nin sürdürülmesi için çalışmalarda bulunmuştu. TBMM'nin mensupları Türk milletinin bağımsızlığının sağlanması, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için dış desteğin gerekliliğinin farkındaydı. TBMM'nde yapılan toplantılarda Şark ya da Garptan yana mı bir siyasetin güdülmesinin daha doğru olacağı konusunda fikir alışverişlerinde bulunulmuştu. Mustafa Kemal Atatürk ise emperyalist devletlere karşı Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler kurulması yönüne fikirlere sahipti ve bu fikrini mecliste dile getirmekten çekinmemişti. Mustafa Kemal, Bolşevik hükümeti ve Ankara hükümetinin temsil ettiği iki yeni devletin işbirliğinin Milli Mücadele'nin kazanılmasına katkı sağlayacağını fakındaydı ve Rusya'ya karşı dostça bir politika sergilemekten yanaydı (Atay, 1969, s.179-233). Mustafa Kemal Paşa, 23 Haziran 1919 yılında 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta Bolşeviklerle müzakere edilmesinin ve onların yardımlarının alınmasının öneminden bahsetmişti (Karabekir, 2008, s.61).Bolşevikler ise henüz TBMM açılmadan önce Anadolu halkı ile ilgilenmeye başlamışlardı.

5 Mart 1919'da kurulan Komünist Enternasyoneli (III. Enternasyonal veya Komintern) 1 Mayıs 1919 günü "Dünya İşçilerine" yayınladığı bir demeçte, birçok ülkeleri grup grup ele aldığı ve bütün ülkelerin işçi ve askerlerine hitap ettiği halde, Türkiye'nin işçi, asker ve köylülerine ayrı bir paraf ayırmış ve Anadolu'daki direnme teşkilâtlarını kastederek, başladıkları ihtilâlin sonunu getirmelerini ve kendi Kızılordusu ile işçi, asker ve köylü sovyetlerini kurmalarını istemiştir. Sovyet Rusya Eylül 1919'da Türkiye işçi ve köylülerine hitaben yayınladığı bir diğer demeçte ne askerlerin ve ne de sözde demokratik partilerin Türk işçi ve köylüsünü kurtaramayacağı belirtilmiş, anavatanın özellikle İngiltere'nin esaretinden kurtulmasının Türk işçi ve köylüsüne kaldığı ve bunun için de Rus işçiler ve köylüler hükümetinin kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğu açıklanmıştı. Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ise aynı yıl sunduğu bir raporda kapitalist devletlere karşı özgürlüğünü kazanma mücadelesinde olan Müslüman dünyasına yardım etme arzusunda olduklarını Müslüman halklara ve Türklere ilân ettiklerini belirtmişti (Armaoğlu, 1970, s.893-894).

Yusuf Sarıнай'a göre; TBMM'nin açılışından önce Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki ilk temas Havza'da gerçekleşmişti. Burada Mustafa Kemal ve Rus Albay Semen Budenny'i arasında görüşme yapılmıştı. Diğer bir gizli görüşme Kâzım Özalp ve bir Rus albayı arasında olmuştu. Bunun yanı sıra Türk & Sovyet ilişkilerinin gelişiminde Karakol Cemiyeti'nin de rolü olmuştu. Erzurum Kongresi sırasında Sovyet Rusya temsilcileri İstanbul'da Karakol Cemiyeti ile bir görüşme yapmışlardı. Cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey, Ali Fuat Paşa'yı bilgilendirmiş, Ali Fuat Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya durumu anlatmıştı. Erzurum'da yapılan görüşme de Sovyetlerle ilişkilerin kurulması konusunda karar alınmış ve Kazım Karabekir bu konuda etkin bir rol almak istediğini belirtmişti. Bu kararın akabinde Ömer Lütfi Bey Bakû'ye, Fuat Sabit Bey Moskova'ya gönderilmişti. Bir süre sonra da Halil Paşa, Türk & Sovyet temasını sağlamak ve Rusya'dan yardım temin etmek için Moskova'ya gönderilmiş, Karahan ve Çiçerin ile görüşme yaptıktan sonra 1920 yılının başlarında Rusya'dan belli bir miktar silah, cephane ve para yardımı temin etmişti. Karakol Cemiyeti de bu süreçte Bolşeviklerle bir anlaşma yapmışlardı (Sarıнай, 1986, s.205-206).

Bolşevikler, 1918-1920 yılları arasında komünizmi diğer ülkelerle birlikte Müslüman Ortadoğu'ya ihraç etmenin yollarını araştırmak için çeşitli kongreler düzenlemişlerdi. Bakü Kongresi de bunlardan en önemlisi idi. Kongrede merkezi Bakü'de bulunan "Türkiye İştirakiyün Fırkası"nı ve Tunus, Cezayir, Fas ve Trablusgarp İnkılapçıları Enver Paşa ile Azmi Bey temsil ediyordu. TBMM hükümeti de Moskova'da bulunan Türkiye Murahhas Heyeti Azasından İbrahim Tali (Öngören) Bey'i müşahit olarak memur etmişti. Ayrıca Trabzon Vilayeti adına eski mebus Hafız Mehmet, Mühendis Aziz, Erzurum Vilayeti adına Binbaşı Arif Beyler de bulunacaklardı. Türkiye'nin bu heyeti göndermesinin asıl sebebi, BMM Hükümetinin rızası olmadan Rusya'da kurulmuş olan Türkiye Komünist Partisi'nin olumsuz faaliyetlerine engel olmak isteği idi. Fakat buna rağmen, bu partinin lideri Mustafa Suphi ve arkadaşları Sovyetler'in desteği ile kongrede lehlerine hava yaratmışlardı. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden delege davet eden Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara Hükümeti'ne meydan okurcasına yaptıkları faaliyetler Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisine yol açmış ve mecliste sert bir konuşma yapmıştır (Özçelik, 1993, s.188-189).

Enver Paşa faaliyetleri ve kongredeki beyanları ile hem İslâm İhtilal Cemiyetleri'nin mümessilliği hem de Anadolu Millî Hareketi'nin de temsilciliğini üstüne almış gibi görünüyordu. Enver Paşa'nın nutkundan sonra ise kongre Türkiye'ye yardım kararı almıştı (Aydemir, 1992, s.545-546). Mustafa Kemal Paşa ise Bolşeviklerin devrim ihraç etme politikalarının farkındaydı. Ancak Paşa, bu politikaya karşı Sovyet Rusya ile olan ilişkilerde dostça bir tutum sergilemeyi uygun buldu. İkili ilişkilerin kurulması için Bekir Sami Bey riyasetinde Türk murahhas heyeti 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya gitmiş, heyet Çiçerin tarafından kabul edilmişti. Heyet, Karahan ile de önemli görüşmeler yapmıştı. Yapılan müzakereler sonrasında dostluk muahedesi projesi hazırlanmıştı. 24 Ağustos 1920 tarihinde iki taraf bunu parafe etse de Sovyet Rusya'nın Anadolu'nun Doğu illerinden Ermenilere toprak talepleri anlaşmanın imzalanmasına engel olmuştu (Cebesoy, 1955, s.62,63,71). Kazım Karabekir'in Ermeni saldırılarına karşı başarılı savunması neticesinde 2 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma ile iki devlet arasında ittifaka engel olarak öne sürülen Ermeni sorunu da ortadan kaldırılmıştı (Özçelik, 1993, s.193). Ali Fuat Cebesoy bu konuyu şu şekilde değerlendirmişti:

O tarihlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin nüfuz ve idaresi bütün Türkiye'ye şâmil bir hal almıştı. İngilizlerin aleti olan İstanbul hükümetlerinin artık nüfuz ve kudretleri kalmamıştı. İngilizler kendileri için pek mühim olan Orta Şark meselesinde tabiatıyla yeni bir vaziyet, yani siyasetlerinin esaslarına mâni ciddi bir mukavemetle karşılaşmışlardı. İşte tam bu sıralarda Rus Sovyet hükümeti yeni Türkiye ile bir dostluk muahedesi akdine hiçbir engel kalmamış ve gizli gizli Ankara'ya yardım ettiği şâyiası çıkmış iken birdenbire Van ve Bitlis vilayetlerinden Ermenistan'a arazi terki meselesini ortaya atması ve bunu bahane ederek Ankara ile alâkasını keser gibi görünmesi, parafe edilen muahedeyi imzaya yanaşmaması, hiç şüphesiz bir İngiliz- Rus compromisesine güzel bir yol açmak içindi. Maattessüf Moskova'da bulunan Türk murahhas heyeti Ruslarla aramızda husule gelen inkıtân iç yüzünü iyice anlayamamıştı. O zamanlar İnkılâpçılarla ihtilalciler arasında o kadar çok samimiyet ve açık yüzlülük vardı ki, kimsenin hatırına bir ikiyüzlülük gelmezdi. Şarkta, ikiyüzlülük garba mahsus bir siyaset hilesi sayılmakta idi (Cebesoy, 1955, s.98).

Mustafa Kemal Paşa ise 1920 yılında TBMM'nin açılışının akabinde meclisteki konuşmasında Bolşeviklerle temasa geçilmesinden yana olduğunu ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal karakterini bozmadan da Ruslarla ilişkiler kurulabileceğini, her iki devletin emperyalizm ve baskıya karşı ortak bir tutum içerisinde olabileceğini belirtmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, D:I, C:I, İ:1, 24 Nisan 1920, s. 4). Yine TBMM'nin açılışından kısa bir süre sonra 11 Mayıs 1920 tarihinde mecliste yapılan müzakerelerden Türk-Rus ilişkilerinin başlangıcına ışık tutacak ve mebusların Bolşevikliğe olan bakışını yansıtacak çıkarımlara ulaşmak mümkündür. 15. Kolordu Kumandanlığının TBMM'ye gönderdiği telgrafta Rus Millet Komiserliğinin Şark Müslümanlarına gönderdiği tamim yer almaktaydı. Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen telgraf TBMM'nin 11 Mayıs 1920 tarihli oturumunda müzakere edilmişti. Telgrafın içeriği şöyleydi:

Rusya ve Şark Müslümanlarına Kolçak ordularının Denikin ordularının mahvolmasından daha ehemmiyetli bir mesele esbabı bütün akvam ve mileli muhammediyenin uyanması ve harekete gelmesidir. Şark'ın taksimi için başlayan kanlı muharebelerin sonu gelmek üzeredir. Dünyanın bütün akvamını kendi

boyundurukları altına alan İngiliz yağmacılarının kuvvetleri seferberlikleri sukut etmektedir. Artık Rus inkılâbı kebirinin darbeleri sayesinde dünyanın köle ve esaretin eski binaları yıkılıyor. Hükümetler milletlerin eline geçecektir. Rusya, alın teriyle ve kan pahasına çalışan bütün milletlerin dünyanın esir milletlerine hürriyet kazandırmak için şerefli bir sulh akdedecektir. Rusya bu mukaddes emel peşinde yalnız değildir. Avrupa'nın Cihan Harbi yüzünden bitkin hale gelmiş olan milletlerinin elleri bize uzanmıştır. Kezalik Avrupa'nın meşhur yağmagerlerine asırlarca esir olan büyük Hindistan dahi kendi mebuslarını intihap ederek ve menhus esareti yıkararak ve Şark akvamını hürriyete davet ederek kendi eliyle isyan bayrağını kaldırmıştır. Yağmagerlerin ayağı altında emperyalizm tuzağı yatmaktadır. Rusya'nın ve Şark'ın İslâmları; o camileri, ibadethaneleri, mektepleri; tahrip ve hakları gasp edilen kimseler; sizin dininiz ve adetleriniz, milli ve medeni hürriyetiniz serbest ve el sürülmez bir halde kalacaktır. Serbestçe ve mânasız olarak hayatı milliyenizi tanzim ediniz. Buna hakkınız vardır. Bilmelisiniz ki, Rus İnkılâbı kebirinin Sovyetleri sizin hukukunuzu bütün kuvvetiyle himaye edecektir. Binaenaleyh, inkılâba ve onun salâhiyettar hükümetine yardım ediniz, Şark'ın Müslümanları, Türkler, Araplar, İraniler, Hindular kendi memleketleri, malları, hayatları taksim ve harap edilmek üzere bulunan kimseler, sükût eden Çarlık tarafından tanzim edilen, İstanbul'un cebren işgali muahedesi yırtılmış ve mahvedilmiştir. Rus Cumhuriyeti millet Sovyetleri, memleketlerinizin cebren işgalini ret ile ilan eder ki, İstanbul Müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türk arazisinden bir Ermenistan teşkiline dair olan muahede yırtılmış ve mahvolmuştur. Yine ilan ederiz ki İran'ın imhasına dair yapılan muahede de yırtılmıştır. Yağmagerleri, memleketinizi boyunduruk altına alan zalimleri reddeleyiniz. Artık susulacak devir geçti. Memleketinizin efendisi kendiniz olunuz. Arkadaşlar, kardeşler dünyanın esir milletlerinin tahsilini bayraklara yazalım (TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:1, 14. İctima, 11 Mayıs 1920, s.256-257).

Sovyet Rusya, yayınladığı bu tamimle emperyalist devletlerin karşısında egemenliğini kaybetmiş uluslara çağrı yapmakta ve onları bu devletlere karşı direnişe sevk etmekteydi. Sovyet Rusya bu tamimde yürütecekleri politikada Çarlık döneminin herhangi bir etkisinin olmayacağını, ezilen ulusların yanında yer alacağını belirtmişti. Sovyet Rusya tamimde özellikle Türklere verilen mesajlarla onların güvenini kazanmaya çalışmıştı. İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgalinin kabul edilmediği, Anadolu'da Ermeni devleti kurma fikrine destek verilmediği açık bir şekilde ifade edilmişti. TBMM'de okunan tamim mebuslar tarafından dikkatli bir biçimde dinlenmiş ve konu hakkında çeşitli fikirler beyan edilmişti. Öncelikle tartışılan konu bu tamime meclis adına bir cevap verilip verilmeyeceği ile ilgiliydi. Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey konu üzerindeki fikirlerini beyan etme konusunda diğer mebuslardan bir adım önde durmaktaydı. Hamdullah Suphi Bey, meclisteki çalışma arkadaşlarına Rusya Müslümanlarının Bolşevik ihtilâline destek verdiklerini, Türk orduları kurduklarını belirttikten sonra Bolşevik cereyanının Anadolu sınırına yaklaştığına dikkat çekerek Türkiye'nin bu cereyan hakkında bilgi sahibi olması, bu konuda kendine bir yol çizmesi ve açık, net bir tavıra sahip olması gerekliliğini belirtmişti. "Memleket Bolşevizm'i bilmiyor, memleket Bolşeviklik hakkında irşad edilmemiştir, iğva edilmiştir. İdlâl edilmiştir. Zannediyorum ki, sırf iğvaya göre düşünürsek Bolşeviklik kuvveti bu topraklara girecek olursa yağmager olmak üzere girecektir, tahrip edecektir, yakacaktır, yıkacaktır, ananatomuza ve mukaddesatomuza hürmet etmeyecektir. Bu böyledir diyenler var. Fakat tasrih etmeliyiz, Bolşeviklik nedir? Öğrenmeliyiz, hakkında hüküm vermeliyiz. Belki böyle değildir. Belki bizim için en hakiki bir yardımcı geliyor. Başkalarını topraklarımızdan kovmak için bize müzahir bir kuvvet geliyor" diyen Hamdullah Suphi Bey, belki de Bolşeviklerden gelen destekle ülkeden düşmanın atılabileceği ve milli birliğin sağlanabileceğini, Bolşeviklik meselelerinde meclisin tereddütlü davranmaması gerektiği, Bolşeviklik hakkında hem meclisin hem de halkın aydınlanması gerektiği üzerinde durmuştu. Lenin'in sözlerinden ve kendi deneyimlerinden yola çıkarak Bolşeviklerin İslâm memleketlerinde dine karşı tecavüzkâr olmadıklarını, milli kimlikleri kökünden sökmediklerini de ifade etmişti (TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:1, 14. İctima, 11 Mayıs 1920, s.256-257). Hamdullah Suphi Bey, Rusların askeri gücünün İngilizleri topraklarından atmaya yettiğini ve yakında Türk sınırına geleceği yönünde uyarılarda bulunmuştu. Bu nedenle TBMM, Sovyet Rusya ile ilgili gelecekteki ilişkilerine şimdiden yön vermeliydi. Eğer Rusya lehine bir politika sergilenecekse öncelikle halkın bazı konularda bilgilendirilmesi gerekliydi. Halkın

bilinçlendirilmesi ile Bolşeviklere karşı olan korku ve kuşkunun yok edilmesi sağlanacaktı. TBMM’nde mebuslar Şark mı? Garp mı? Hangisinden yana yol izlenmeli diye fikir alışverişlerinde bulunurken Sovyet Rusya’yı Şark olarak düşünmekteydiler. Mebuslardan Besim Atalay, Şark’tan yana bir yola girilmesi gerektiğini belirtirken, Şark’ı dinlerin doğduğu, Garb’ı zulmün, kahrın ve tahakkümün meydana çıktığı yer olarak ifade etmekteydi. Atalay’ın; “Büyük Peygamberimiz diyor ki: Dini ve Müslümanlığı yine ondan olmayan bir takım insanlar temin ve teyit edecek, işte Allah o kuvveti bize gönderiyor. Biz Bolşevikler’e mümaşat etmekle bilâkis şeriatı daha fazla yaklaşıyoruz” şeklindeki ifadesi de oldukça dikkat çekiciydi. Ali Şükrü Bey ise mecliste, İngilizlerin Bolşeviklik aleyhinde yaptıkları propagandalar sonucunda Anadolu halkını olumsuz yönde etkilediklerini dile getirmişti. Ona göre; İngilizler, Anadolu’daki halka İstanbul’daki Teâlî-i İslâm Cemiyeti aracılığıyla Bolşevikliğin kötü bir cereyan olduğunu aktarmışlardı. Bu nedenle meclis, milletin önüne müspet bir programla çıkmalıydı (TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:1, 14. İçtima, 11 Mayıs 1920, s.259-260). Mebuslar, 1920 yılı boyunca TBMM’nde Bolşeviklerle olan ilişkilerin hangi yönde ilerlemesi gerektiğine dair fikir alışverişlerinde bulundular ve bu ilişkiye yön vermeye çalıştılar.

Mustafa Kemal Paşa’nın da Türk- Sovyet Rusya ilişkilerinin seyrine önemli ölçüde yön verdiği bir gerçektir. Türk- Sovyet Rusya ilişkilerinin şekillenmesinde direk ve dolaylı olarak etki eden başka önemli simalar da vardı. Bu isimleri de burada zikretmek gerekir. İttihat ve Terakki Fırkası’nın önde gelen isimlerinden olan Enver, Talat ve Cemal Paşaların, Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra yurtdışına çıkmaları ve yurtdışında yaptıkları faaliyetler ülkenin hem iç siyasetinde hem de dış siyasetinde önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur (Bkz.Cebesoy, 1955, s.275-325).

“Cemal Paşa, Doğu’nun İngiliz emperyalizminden kurtulup yeniden ayağa kalkabilmesi amacıyla, kendisinin Afganistan ve Hindistan, Enver Paşa’nın İran, Mustafa Kemal Paşa’nın ise Anadolu’daki potansiyel gücü harekete geçirmelerini zaruri görüyor ve bu amaçla ortak düşman olan İngilizlere karşı Sovyetlerin desteğinin sağlanmasını istiyordu”(Artuç, 2019, s.357).

Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’daki mücadelesinde başarılı olacağına inanmaktaydı. Afganistan’da İngilizler aleyhine yapacağı çalışmalarla da Anadolu’ya destek vermek istiyordu (Artuç, 2019, s.350). Cemal Paşa, bu nedenle Afganistan’a gitmek için 27 Mayıs 1920’de Moskova’ya gelmiş, III. Enternasyonel Lideri Radek ile görüşme yapmıştı. Radek, Cemal Paşa ve arkadaşlarının Ankara tarafından gönderildiğini düşünmekteydi. Mustafa Kemal Paşa’nın İbrahim Tali Bey’i ittifak teklifi için Radek’e göndermesi üzerine gerçek ortaya çıkmış, Cemal Paşa’nın Ankara’nın resmi temsilcisi olmadığı anlaşılmıştı (Cebesoy, 1955, s.276).

Milli Mücadele sırasında Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ilişkilerin kurulma süreci gelgitli bir seyirde ilerlemişti. Devletlerin resmi temsilcilerinin netlik kazanması, Milli Mücadele’nin başarı seyri, Ankara Hükümeti’nin İngiltere ve Fransa ile olan diplomatik ilişkileri bunda etkili olmuştur. Bolşevikler, Enver ve Cemal Paşa’yı Anadolu’nun gerçek mümessilleri olarak görmüşlerdi. Ali Fuat Cebesoy’a göre; Paşaların Ankara’dan önce Sovyetlerle temasa geçmeleri nedeniyle Bolşevikler onları Anadolu hareketinin önemli amilleri olarak algılamışlardı. Sovyet Hariciye Komiserliği, Paşaların Türkiye’yi İtilaf Devletleri’nin aleyhine çevireceklerine, onların Türkiye’de halen güçlü simalar olarak tanındıklarına, İslâm dünyasında da aynı etkiyi göstereceklerine inanmışlardı. “Komiserlik, Enver Paşa’nın Moskova’da kalarak Rus Müslümanlarına, Türkiye’ye ve İran’a, Talât Paşa’nın Avrupa’da Şimâli Afrika müstemlekelerine ve Cemal Paşa’nın da Afganistan’da Orta Asya ve Hindistan Müslümanlarına hâkim olmalarını ve bu suretle Pan İslâm umumî merkezinin kendi tesirleri altında kalmasını istemişti. Ruslar, Enver Paşa’yı Moskova’da tutarak amaçlarına daha kolay ulaşacaklarını düşünürken kısa bir zaman sonra Paşa’nın Anadolu’da bir nüfuzunun olmadığını anlamışlardı”.

Ali Fuat Cebesoy'a göre; Ruslar, Ankara'nın Anadolu'daki gücüne tam olarak inanmamışlardı. Kütahya-Eskişehir'deki Türk yenilgisi sonrasında Rusların, Enver Paşa ile Cenubî Kafkasya'da harekete geçmesi bunun bir kanıtı idi. Ruslar, Enver Paşa'yı ihtiyattan ellerinde tutmaktaydılar. Rusların, TBMM'ni Ankara'daki etken güç olarak algılaması Sakarya Meydan Muharebesi ile olmuştu. Türk başarısından sonra Sovyet Hariciye Komiserliği Ankara hükümeti ile ilişkilerini bozmamak için Enver Paşa teşkilatının Türkiye dışında çalıştırılacağını, bu teşkilatın Kafkasya'dan uzak bir yere götürüleceğini bildirmişti (Cebesoy, 1955, s.277-78).

Türkiye - Sovyet Rusya ilişkilerinin gelişiminde önemli bir rol üstlenen isim de Ali Fuat Paşa idi. Garp Cephesi Kumandanlığından ayrılan Ali Fuat Cebesoy, 21 Kasım 1920 tarihinde Moskova Büyük Elçiliğine tayin edilmiş ve bu tarihten itibaren Türk- Sovyet ilişkilerinin gelişmesi adına önemli çalışmalarda bulunmuştu (Cebesoy, 1955, s.101). Ali Fuat Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanlığından Moskova Büyük Elçiliğe ataması, Ankara'nın Türk- Rus ilişkilerine büyük bir önem verdiğini göstermekteydi. Ali Fuat Paşa ve Yusuf Kemal Bey, Moskova'da Çiçerin'i ziyaret etmişler fakat Çiçerin ile anlaşamayacaklarını anlayarak Stalin ile görüşmeye karar verilmişlerdi. 22/23 Şubat 1921 tarihinde yapılan görüşmeler de Türk tarafı için pek iç açıcı olmamıştı. Türklerle bir ittifak yapılamayacağı söylenmişti. Bunu Çiçerin de daha önce dile getirmişti. İttifak yapılmayacak fakat bir barış anlaşması imzalanabilecekti. Bunun nedeni ise Rusların, İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapacak olması idi. Bir de Gümrü meselesi vardı. Türk heyeti bu konuda Rusların içini rahatlatmaya çalışmış ve Gümrü'nün Türkiye sınırları içinde kalmayacağını beyan etmişti. Stalin de Ermenistan konusunda Türklerden yana bir tavır sergilemişti. Türk heyeti yapılan görüşmelerden silah ve para yardımı konusunda olumlu cevap almayı başarmıştı. 1921 yılında Sovyet Rusya, Türklerle olan ilişkilerini yumuşatmaya başlamışlardı. Bundaki en önemli faktör Moskova Sovyetler Kongresi'nde bazı milletlerin Türk-Rus dostluğunun başlamamasından şikâyetçi olması idi. Bununla beraber Ankara'nın Londra Konferansı'ndan büyük devletlerle anlaşarak çıkamayacağını bilmesiydi. Türk ve Rus yetkilileri 26 Şubat 1921 tarihinde Moskova görüşmelerine başlamışlardı. Türkiye'yi Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Sinop mebusu Doktor Rıza Nur temsil etmişti. Rusya'yı Çiçerin ile Celal Korkmazov temsil etmişti. Yapılan müzakereler sonrasında 16 Mart 1921 tarihi saptanarak Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştı (Özçelik, 1993, s.200-207).

Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ile Rusya, Misâk-ı Millî'yi tanımıştı. Rusya, Türkiye millî hükümetince tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir beynelmilel senedi tanımadığını kabul etmişti. Kars, Ardahan Türkiye'de kalıyor, Batum, muhtariyet verilmek kaydıyla Gürcistan'a veriliyordu. Türk ve Rus tarafları ülkelerinde, diğer devletin hükümetini alaşağı etme amacına sahip kuruluşlara izin vermeyecekti. Anlaşma ile iki devlet dostluk ilişkilerini resmîyete bağlamış oluyordu. Rusların, Misâk-ı Millî'yi kabul etmesi, Sevr'in geçersiz olduğunu kabul etmesi Türkler için önemli bir siyasal kazançtı. Türkiye'nin Doğu sınırları güvence altına alınmış ve Sovyet Rusya'dan yardım almaya başlamıştı. Anlaşmadan sonra bir miktar harp malzemesi ve vaat edilen on milyon rublelik altının yarısı Anadolu'ya gönderilmişti. Fakat Gümrü'nün Türkler tarafından zamanında boşaltılmaması, Ahıska ve Batum'un Türkler tarafından geçici olarak işgali üzerinde Rusların, Türkler lehine olan tavırları değişmeye başlamıştı. Böyle bir atmosferde Ali Fuat Paşa, Rus yardımlarının devamı ve Rus desteği için Stalin ile görüşmeler yapmıştı. Ali Fuat Paşa, aynı zamanda Moskova'da Enver Paşa ile temas kurmuştu. Enver Paşa, henüz 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta; İslâm muhitinde teşkilat kuracağını, memleketin kurtuluşu amacıyla Moskova'ya gittiğini ifade etmişti. Bu niyetle Moskova'da bulunan Enver Paşa, Ali Fuat Paşa'ya Ruslarla bazı konularda anlaşmaya vardığını anlatmıştı. Enver Paşa; Rusların, Kafkasya ile Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyacıklarını, Anadolu'ya yardım konusuna taraftar olduklarını ifade etmişti. Enver Paşa, Rusların ihtiyacı olan silah alımı

konusunda Almanya ile Rusya arasında aracılık yapacağını belirtmişti. Ali Fuat Paşa'ya göre; Enver Paşa İslâm âlemi ve Doğu milletleri nezdinde ünlü bir isimdi. Almanya'da yüksek mevkili askeri makamlarda tanıdıkları çoktu. Enver Paşa bu mevkiinden istifade ederek İngiliz emperyalizmine karşı savaşıyordu. Bunu yaparken de Ruslardan istifade etmeyi düşünüyordu. Bu faaliyeti ile de vatanına hizmet etmiş olacaktı (Cebesoy, 1955, s.150-159). Ali Fuat Paşa'ya göre; Sovyet Rusya hükümetinin Enver Paşa ve arkadaşlarına çeşitli kolaylıklar sağlamasının ve vaatlerde bulunmasının sebebi şunlardı:

Sovyet Rusya hükümeti, bunlardan iki bakımdan istifadeyi düşünmüştü. Biri, mütereddit durumda bulunan İslâm âlemi ile Şark milletlerine Enver Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla İstiklâl ve hürriyet vereceğini vadederek hem Orta Asya'da ve Hindistan'da İngiliz emperyalizmi ile mücadeleyi temin ve hem de Rusya ülkesinde kurulan Bolşevik rejimini takviye eylemekti. Diğeri ise Enver Paşa ve arkadaşlarının Türk ordusunun takviyesi maksadıyla Anadolu'ya götürecekleri Azerbaycan piyadeleri ile Kafkas süvarilerinin arkasında Üçüncü Enternasyonele bağlı ve kendilerinin vücuda getirdikleri Türk Komünist Partisi'nin teşkilatını Anadolu'ya sokarak Ankara Hükümeti ile Enver Paşa taraftarları arasında çıkması muhtemel ihtilaflardan faydalanmak, Anadolu'da da Kafkaslarda ve Ukrayna'da olduğu gibi bir Türk Şûralar hükümetini kurmaktır. Bu hükümet, tabiiyle Moskova'nın nüfuzu altına girecekti. Bu suretle Anadolu'nun milli mukavemetini İngiliz emperyalizmine ve bütün Avrupalılara karşı kendi kozu gibi kullanacak ve gösterecekti (Cebesoy, 1955, s.159).

Türk ordusunun Yunan taarruzu karşısında Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi ile beraber Sovyet Rusya'nın, Ankara Hükümeti'nin ayakta kalacağına dair inancı azalmıştı. Yine de manevi açıdan Türklere destek vereceklerine dair mesajlar vermeye devam etmişlerdi. Ankara Hükümeti'nin mücadeleyi yürütememesi ihtimalinde devreye sokacakları plan ise Enver Paşa'yı, oluşturdukları bir kuvvetle Anadolu'ya göndermek, Garp cephesi ve Ankara Hükümeti'ni Rus nüfuzu altına almak idi. Bu olasılık karşısında Ali Fuat Paşa, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'den Enver Paşa'nın hariçte bir kuvvet oluşturmaya izin verilmemesi gerektiğini, bunun aksinin Moskova anlaşmasının hükümlerine aykırı olduğu olduğunu hatırlatmıştı. Enver Paşa'nın Türkiye sınırlarına girmesi memleketin birliğine karşı sorun yaratacak ve yeni güçlüklerin yaşanmasına sebep olacaktı. Enver Paşa, yazmış olduğu bir mektupta Anadolu'nun kötü bir durumda olduğunu, ülkenin dış siyaset açısından da kötü bir şekilde idare edildiğini, bunun sorumlusunun Mustafa Kemal Paşa olduğunu belirterek, Anadolu'ya geçeceğini dile getirmişti. Enver Paşa, bu süreçte hızlı bir biçimde Batum'a gönderilmişti. Anadolu'ya geçmek üzere hazırlıkta bulunan Enver Paşa'nın planı Türk ordusunun Sakarya Savaşı'nı kazanması, Mustafa Kemal'in meclisteki gücünün sağlamlaşması sonucunda değişikliğe uğramış ve Paşa yönünü Türkistan'a çevirmişti. Ali Fuat Paşa ise bu süreçte Türk& Rus dostluğu adına Moskova'da yapıcı faaliyetlerine devam etmişti. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'de Sovyet Rusya hükümetine bir nota göndererek TBMM'nin, Batı ile yapılması olası üçüncü konferansa gitmeden önce Sovyetlerle anlaşma ve işbirliği yapma teklifini sundu. Ayrıca daha önce vaat edilen askeri yardım ve elli milyon ruble yerine yirmi milyon altın ruble de istenmişti. Sovyetlerin Türklere yaptıkları para yardımları aslında şöyleydi: Halil Paşa Temmuz 1920'de Moskova'dan yüz bin lira kıymetinde külçe altın getirmişti. Yusuf Kemal 6 Ekim 1920'de Moskova'dan bir milyon altın ruble ile dönmüştü. Sovyet Rusya, Moskova Anlaşması'nın resmi metni dışında on milyon altın rublelik para yardımı yapmıştı. Bu yardım 1921 ve 1922 yılları arasında bölüm bölüm gönderilmişti (Müderisoğlu,1988, s.635,645). Türkiye, anlaşma ve işbirliği konusunda Rusya'dan daha istekli davranmakta ve çaba göstermekteydi. Fakat Ruslar, Türklere ilişkin siyasetlerinde kesin bir istikamet vermekten kaçınmışlar ve iki yıllık süreçte oyalayıcı bir tavır sergilemişlerdi. Bu konuda Ali Fuat Paşa, Çiçerin ile iki kez görüşmüş ve bir sonuç alamayınca Stalin ile bir mülakat yapmıştı. Yapılan görüşmelerde Enver Paşa meselesi, Türk-Fransız Antlaşması, Rusya-İngiltere ilişkileri, askeri ve para yardımı, Nahçıvan meseleleri konuşulmuştu. Ali Fuat Paşa'ya göre; Sovyetlerin TBMM ve Şarkla olan siyasetlerinde samimiyet ve ciddiyet kalmamıştı. Sovyet iktisadı kötüye gittiği için onlar İngilizlerle görüşmeler bile yapmaya

başlamışlardı. Türklerin ise Fransa ile yakınlaşması Rusya açısından Türklere olan güvenin sarsılmasına yol açmıştı. Fakat Ali Fuat Paşa, Stalin ile yaptığı görüşmelerde bu konuya açıklık getirerek Rusların güvenini kazanmaya çalışmıştı. Ali Fuat Paşa'nın 1921 yılındaki söz konusu görüşmelerde tüm kozlarını oynamış, sorun ve taleplerini açık bir dil ile anlatmıştı. Özellikle Enver Paşa'nın resmi bir yetkisinin olmamasına rağmen Ruslar tarafından korunması ve dikkate alınmasının Ankara'da yarattığı olumsuz hava dile getirilmişti. Paşa'nın Stalin ile son görüşmesi oldukça faydalı geçmiş ve yardım talepleri kabul edilmişti. İkili ilişkilerin doğal seyri içerisinde 13 Ekim 1921 yılında da Kafkas Cumhuriyetleri ile TBMM arasında Kars Antlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmanın akabinde Ruslar, Kafkaslarda bulunan güçlü ordularını Kafkasların kuzeyine çekmişlerdi. Bu durum Rusların, Türklerle ilgili Kafkasya'daki endişenin bir süreliğine azaldığını göstermekteydi.

Enver Paşa ise Sovyet nüfuzu altında iken Anadolu ve İslâm dünyası için tasarladığı planları gerçekleştiremeyeceğini anlamıştı. Anadolu'da da tutunamayacağını anlayan Enver Paşa, Orta Asya Türk topluluklarının istiklâllerinin kazanılmasında faaliyetlere girmişti. Enver Paşa, Bolşeviklere karşı Türkistan'da önemli mücadeleler vermiş zaman zaman da Rus güçlerini mağlup etmişti. 1922 yılındaki bu beklenmedik mücadele Ankara ve Moskova arasında yeni görüşmelere vesile olmuştu. Enver Paşa, Türkistan'da Ruslara karşı yürüttüğü silahlı mücadelede önemli başarılar elde etse de 5 Ağustos 1922 tarihinde Rusların ani baskını sonucunda şehit olmuştu. Milli Mücadele öncesinde Sovyetlerin desteği ile amaçlarına kavuşmak isteyen ve faaliyetleri Ankara tarafından tasvip edilmeyen Enver Paşa, 1922 yılında Ruslar tarafından öldürülerek etkisiz hale getirilmişti (Cebesoy, 1955, s.257-329).

Cemal Paşa tarafına bakıldığında ise şu tespitleri yapabiliriz: Cemal Paşa, Enver Paşa'nın giriştiği faaliyetleri onaylamıyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa'nın faaliyetlerinden dolayı rahatsızlık duyduğunu biliyordu. Bu nedenle Enver Paşa ile görüşmek ve onun faaliyetlerini durdurmak istiyordu. 1921 yılında Enver Paşa ile görüşmek için harekete geçmiş ama Enver Paşa'nın önceden planlanan görüşme yerine gelmemesi nedeni ile istediği görüşme yapılamamıştı. Cemal Paşa, 12 Kasım 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmişti. Bu telgrafta Enver ile Halil Paşa'nın Batum'daki girişimlerine engel olacağını belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın yaklaşımını dürüst bulmuş ve Ali Fuat Paşa gönderdiği bir telgraf ile Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile olan irtibatını kesmesini istemişti. Bu isteği kabul eden Cemal Paşa bir süre mektuplaşmıştı. Bu mektuplarda Moskova'ya geliş sebebini açıklamıştı. Paşa, İran ve Hindistan'da ihtilaller çıkararak İngilizlere bu bölgede darbe vurmak istediğini ve Rusya'nın Anadolu'ya yardımını sağlamak için çalışacağını belirtmişti. Hindistan'daki İngiliz gücünü kırmak isteyen Paşa, Afganistan'a geçeceğini anlatmış, buraya Anadolu'dan subay gönderilmesini talep etmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Rus yetkililerine Enver ve Cemal Paşa gibi kişilerin TBMM'nin resmi yetkilileri olmadığını aktarmıştı. Cemal Paşa'nın TBMM adına kullanacağı resmi bir yetkisi yoktu. Paşa, Afganistan'da herhangi bir resmi yetkisi olmadan kendi adına çalışmalar yapmış, burada ve Hindistan'daki gelişmeler hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiştir. Cemal Paşa, Afganistan'daki faaliyetlerinde Ruslardan da destek görmekteydi. Ancak Enver Paşa'nın Türkistan'da Ruslara karşı silahlı mücadeleye girmesi sonucunda Cemal Paşa da Rusların gözünde şüpheli bir isim haline gelmişti. Cemal Paşa, Mayıs 1922'de Moskova'ya vardığında Rus yetkilileri kendisine kuşkucu, soğuk bir tavır sergileyerek, Afganistan'a yardım yapmayacaklarını ve Hindistan ihtilalinden bir süreliğine vazgeçtiklerini söylemişlerdi. Cemal Paşa, her ne kadar Enver Paşa ile bir ilgisi olmadığını belirtse de kendisini Ruslara inandıramamıştı. 21 Temmuz 1922 tarihinde Tiflis'te bir suikast sonucunda yaşamını yitirmişti. Cemal Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmış fakat gerçekte kimin öldürdüğü aydınlatılamamıştı. Paşa'nın Ruslar nezdinde gözden düşmesi, onun Moskova'yı terk etmesi konusundaki istekleri cinayeti planlayanların Bolşevikler tarafından yapılması ihtimalini

düşündürmüştür. Ayrıca Halil Paşa'ya, Cemal Paşa'nın öldürüleceği, cinayetin Moskova dışında bir yerde, Tiflis'te işleneceği ve katillerin Ermeniler olduğunun duyurulacağı şeklinde bir bilgi aktarılmıştı. Ancak Sovyet yetkilileri bu ithamı kabul etmemişti. (Artuç, 2019, s.374-395).

Türkiye ve Sovyet Rusya arasında yaşanan tüm olumlu ve olumsuz gelişmelere rağmen Ankara Hükümeti, 1921 yılında dış ülkeler arasında emperyalizmle mücadelede ortak rol üstlenen Sovyet Rusya'dan destek görmüştür. 1921 yılı Sovyet Rusya ve Türkiye ilişkilerinin ürün verdiği bir yıldır. Moskova ve Kars Antlaşması her ne kadar çetrefilli bir ilişki sürecinin ürünü olsa da sonuçta dostane ilişkilerin bir göstergesi olarak tarihte yerini bulmuştur. Türklerin Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu'na karşı kazandığı askeri başarıların ve TBMM'nde görev yapan mebusların verdiği manevi desteğin de bu antlaşmaların imzalanmasında katkısı büyüktür. TBMM'nde Rusya ile oluşturulacak dostluğun boyutu ve bu dostluğun rejime olası etkileri mebuslar tarafından özgürce tartışılmıştır. Mebusların bu çerçevedeki fikir alışverişleri Türk-Rus ilişkilerinin şekillenmesi açısından önemlidir.

Türk & Sovyet Rusya ilişkileri ile ilgili olarak bugüne birçok araştırma yapılmıştır. Fakat araştırmalarda söz konusu ilişkilerde TBMM'nin üstlendiği rol, mebusların fikirleri üzerinde fazlaca durulmamıştır. Bu çalışma ile 1921 yılı içerisinde TBMM'nde görev yapan mebusların Türk & Sovyet ilişkileri, Bolşevikliğe değin görüşlerine yer verilerek, bu güne kadar yapılan araştırmalarda eksik kalan kısım tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu yönü ile de literatüre katkı sağlanmak hedeflenmiştir.

Moskova Antlaşması Öncesinde TBMM'nde Sovyet Rusya Hakkında Sunulan Görüşler, Komünizme Yönelik Bakış Açıları

TBMM'deki mebuslar, Moskova Antlaşması öncesinde gerçekleşen oturumlarda Türk-Rus ilişkilerinin yanı sıra komünizm hakkında görüşler bildirmişlerdi. Bu dönemde Türkiye'de komünizmin nasıl algılandığını TBMM'de gerçekleşen oturumlardan öğrenmek mümkündür. Mecliste, komünizmin Türkiye için uygun bir sistem olmadığı, Türklerin dini ve sosyal yapısı ile örtüşmediği konusunda bir fikir birliğine varıldığı görülmektedir.

TBMM'nin 22 Ocak 1921 tarihindeki gizli oturumda Karesi mebusu Basri Bey, İslam toplumunu çökerten unsurlardan bahsetmişti. Bu unsurlardan bir tanesini taklitçilik olarak değerlendirmekte idi. Ona göre ülkede sırsıyla Fransız, İngiliz ve Alman taklitçiliğine soyunulmuştu. Basri Bey bu ifadenin ardından konuyu Bolşevizm'e getirmişti. Bolşevizm'in Türkiye'de yer edinmeyeceğini şu sözleri ile ifade etmişti:

Garbi mütemadiyen taklit ettik. Şimdi de Bolşevik olmak istiyoruz. Eğer Bolşevik olalım demekle derhal Bolşevik olmak kabilsen ve bunda memleket namına bir faide hâsıl ise olalım. Fakat bu Bolşevik olalım demekle olacak bir şey değildir. Bir kere Bolşevikliğin doğmasını icap eden esbap bilhassa Türkiye'de mefkuddur. Türkiye, Rusya değildir. Türkiye Rusya gibi ruhaniliğin tahakkümü, emperyalistliği, kapitalistliği terviç eden dar bir dine malik değildir. Türkiye ve bütün Âlem-i İslâm öyle bir dine maliktir ki teavün-ü ve uhuvvet-i hakikiyeyi, birçok içtimai, siyasi hatta bediî birçok esasları muhtevi olduğu için burada ayrıca Bolşeviklik tatbikine imkân ve hacet yoktur. Binaenaleyh Bolşeviklik bizim memleketimizde, bizim muhitimizde kabiliyeti tatbikiyeden mahrum bir nazariye halindedir. Efendiler, içtimai meseleler böyle beş on şahsın meydana atılıp da ruhan tebdili tabiiyet etmesiyle halledilmesi mümkün olan şeyler değildir. İçtimai mesail senelere, hatta asırlara ihtitaç messeden şeylerdir. Bunlar birkaç günde halledilebilir şeyler değildir. Vakıa Bolşeviklerle muhadenet ahitnamesi yaptık. Bu siyasi bir şeydir. Fakat Ruslar bizi kendileriyle muhadenet tesis ettiğimizden dolayı Bolşevik yapmak istemiyorlar, yapmak isteseler dahi esasen Bolşevikliği icap edecek bir şey bizde olmadığı için bu, teklif-i mâ-lâ-yutâk kabilinden bir şey olur ki biz buna red ile mukabele ederiz. Mamafih efendiler, Bolşeviklik meselesi ihmal edilecek bir mesele de değildir. Bugün Şarkta, hilâfet diyarında bulunmak itibarıyla kendilerini öteden beri himaye ettiği bir Âlem-i İslâm var ki, o Âlem-i İslâm Bolşeviklerin yanlış, muzır bir takım cereyanlarına maalesef sürüklenip gitmek üzeredir. Şark Âlem-i İslâm ile herhalde bizim aramızda sıkı bir ittisal ve irtibat temin etmek, tesis etmek ve Bolşeviklik hakkında Müslümanlığın alacağı vaziyet, hattihareket nedir, bunu tespit ve tayin etmek menafi Âliye-i İslâmiyye icabatındadır... (TBMM Gizli Celse Zabıtları, D:I, C:I, 136. İnikat, 22 Ocak

1921, s. 329).

Basri Bey, İslâm ulehasının Ankara’da toplanarak kongre yapmalarını Bolşeviklik meselesi üzerinde konuşulmasını önermişti. Ona göre; Türkiye’de Bolşevikliğin gerçek prensipleri bilinmemektedir. Aynı zamanda bu prensiplerin İslamiyet’le ne kadar uyuşabileceği bilinmemektedir. Bunlar araştırılmalıydı. Bu yolla İslâm âleminin bir felakete sürüklenmesinin önü kesilecekti. Basri Bey, meclisteki bazı mebusların Bolşevikliği Müslümanların istediği bir şey gibi göstermeye çalıştıklarını söylemişti. Bu kişilerin propaganda yaptıklarına dikkat çekerek bu konuda bazı girişimlerde bulunulması gerektiğini ifade etmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 22 Ocak 1921, s. 329-332).

Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey de aynı oturumda söz alarak Bolşeviklik konusunda bazı iddialarda bulunmuştu. Hüseyin Avni Bey, mecliste daha önceden Kazım Karabekir ile aralarında geçen bir mülakatı anlatmıştı. Hüseyin Avni Bey, Kazım Karabekir’in Bolşevik olduğunu iddia etmekteydi. Avni Bey’e göre Kazım Karabekir: “Benim kanaatime kalırsa İslâmiyet’le Bolşeviklik arasında pek az fark vardır” şeklinde bir ifade de bulunmuştu. Ayrıca Kazım Karabekir’in şu sözleri sarf ettiğini iddia etmekteydi:

Bugün iki siyaset vardır. Garp, Şark siyaseti... Şark siyasetini takip etmeye mecburuz... Biz Bolşevikliğe yakın göründükçe Garplılar bize doğru geliyor. Hükümet böyle bir siyaset takip ettikçe İngilizler bize takarrüp ettiler. Bolşeviklik sebebiyle bize müsait şeraitle sulh yapabilirler. Sulh yaptıkları zaman Ruslarla muhalif vaziyete girer miyiz? Evet! Girmemek için çaresi, herhalde Komünist görünmelidir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 22 Ocak 1921, s. 329-332).

Avni Bey konuşmasının devamında Yusuf Kemal Bey ile ilgili bazı iddialarda bulunmuştu. Yusuf Kemal’in Komünist olduğuna ve memleketin selametini bunda gördüğüne dair bir açıklama yapmıştı. Avni Bey’in diğer bir iddiası ise Rusların Ermenistan’a girerek Ermenileri sigorta ettiği ve Türkler ile Ermeniler arasındaki barışın yarım kaldığı idi. Hüseyin Avni Bey, görüş ve iddiaları açısından meclisteki diğer mebuslardan ayrılmaktaydı. Hüseyin Avni Bey, meclisin demokratik ortamı içerisinde muhalif, eleştirel yaklaşımı ile fikirlerini ortaya koymaktan çekinmemişti.

Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Avni Bey’in meclisteki bu konuşmasının akabinde söz alarak meclisin ve hükümetin takip ettiği siyasetin milli emeller doğrultusunda yürütüldüğünü açıklamıştı. Milli sınırlar dâhilinde milletin istiklaline çalışıldığı ve bu esastan hiçbir şekilde ayrılmadığını ifade eden Mustafa Kemal konuşmasının devamında şunları söylemiştir:

Efendiler, bu iki esas üzerinde yürüten insanlar düşünen dimağlar bittabi Komünizmin vasi ve bu kuyudatını parçalayan esasları ile mutabakatta bulunamaz. Binaenaleyh heyet-i âliyenizin takip ettiği siyaset hiçbir vakitte Komünistlik esasına müstenit değildir. Bu böyledir. Bunu tekrar ediyorum, bir defa daha. Fakat yine malumunuzdur ve cihanın malumudur ki bu milli esaslarına derin rabıtalara sadık kalan meclisiniz ve hükümetiniz müstakil bir devlet olarak Rusya Bolşevik Cumhuriyeti denilen bir devletle münasebatı siyasisinde hiçbir vakit Komünistlik ile Bolşeviklik esasatını dahi telaffuz etmemiştir. Zannediyorum ki Hariciye Vekiliniz muhtelif vesilelerle bu ciheti izah etmiştir. münasebatı doğrudan doğruya iki müstakil devletin karşı karşıya olan ve her biri kendine ait olan gayelerini tamamen mahfuz bulundurmak şartıyla, bugüne kadar böyle olduğu, bugünden sonra da böyle devam edeceğine şüphe etmeyiniz” (Ben deniz tekrar ediyorum, milletimizin, devletimizin, heyet-i âliyenizin Ruslarla olan *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 22 Ocak 1921, s. 333).

Mustafa Kemal Paşa, Avni Bey’in Mustafa Suphi konusundaki söylemlerine de cevap vererek Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sözde millete faydalı olmak için Türkiye Komünist Fırkası’nı kurduklarını, aslında bu kişilerin vatanperver ve gerçek milli duygularla hareket etmediğini açıklamıştı. Mustafa Kemal’e göre; bu kişiler kendilerini himaye eden ve kendilerine önem atfeden Moskova’daki prensip sahiplerine yaranmak için bir takım olumsuz faaliyetlerde bulunmuşlardı. Mustafa Kemal Paşaya göre; bunlar yaptıkları teşebbüs ile Rus Bolşevizm’ini

çeşitli yollardan ülkeye sokmak istiyorlardı. Türkiye’de Bolşeviklik namına yapılan propagandaların sonucunda komünizm hakkında yeterli bilgisi olmayan kişilerin teşkilatlandıklarını ifade ederek, ülke haricinden gelen bazı kişilerin Bolşeviklik propagandası yapma bahanesiyle istenmeyen hareketlere giriştiğine dikkat çekmişti. Mustafa Kemal Paşa bu faaliyetlere, teşkilatlara karşı toplumun aydınlatılması ve buna uygun bir yöntem kullanılması gerektiğini açıklamıştı. Kullanılacak yöntem baskı ve zora dayalı olmamalıydı. Komünizmin memleket, millet ve din için kabul edilemeyecek bir düşünce olduğu anlatılmalı ve halk aydınlatılmalıydı. Mustafa Kemal Paşa bu konuda gönüllü hizmette bulunmak isteyenlerin olduğunu, bu nedenle onlara Ankara’da Komünist Fırkası kurmasına müsaade edildiğini de meclistekilere açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’nin Rusya ile iyi ilişkiler kurmaktan yana olduğunu, Ruslarla dostluğu sürdürmek istediğini belirlemiştir. Nihayetinde Rusya komünistti. Türkiye, Rusların yönetim tarzını ve ideolojisini tahkir edecek bir tutum içinde olmamalıydı. Bu nedenle söz konusu fırkanın teşkiline engel olunmadı. (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 22 Ocak 1921, s. 333-334). Mustafa Kemal Paşa, Avni Bey’in Kazım Karabekir hakkındaki iddialarına da yanıt vererek, Kazım Karabekir Paşa’nın Bolşeviklere meyilli olmadığını hatta Mustafa Suphi’nin sınır dışı edilmesinde Karabekir Paşa’nın etkili olduğunu vurgulamıştı. “Kazım Paşa’nın komünistlerle temasta olanlara karşı komünist görünmesi vaki olabilir. Memleket ve millet için nâfi bir maskadı siyasi temin etmek içindir. Hakikatte Komünist ve Bolşevik olduğu için değildir” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 22 Ocak 1921, s. 336).

Peki Mustafa Suphi neden sınır dışı edilmişti? Mustafa Suphi, Türkiye Komünist Fırkası heyeti ile 22 Ocak 1921 tarihinde Erzurum’a gelmişti. Fakat şehre sokulmayan Mustafa Suphi ve arkadaşları gözetim dahilinde Trabzon’a gönderilmişti. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa bundan iki gün sonra ülkeye girmek isteyen komünistlerin sınırdan kabul edilmemesi ile ilgili bir telgrafi On İkinci Fırka Kumandanlığına göndermişti. Bu süreçte Anadolu’daki komünist cereyanlara karşı önlemler de alınmaktaydı. Kâzım Karabekir Paşa’nın telgrafının bir kısmı şöyleydi:

Türk Komünistlerinden Mustafa Suphi ve on üç refikinin Bakû’de buldukları esnada, Sibirya ve Türkistan’dan avdet eden Osmanlı üsera-i askeriyesiyle, diğer teba-i Osmaniye haklarında suver-i muhtelifle ile şipoyan ve tecavüzatta bulunduğu ve birçok bigünahların idamıyla üseramızın sefalet ve perişanîyetlerinin temadisine mucip olduğu hakkında memleket efkârında aleyhlerine hasıl olan kanaatin ve infialin neticesi olarak Mustafa Suphi ve rüfeka-i Erzurum’da ve güzergahtaki ahalinin heyecanlı tezahüratı karşısında kalmış, aynı nefret ve galeyan Trabzon’da da toplanan bir cemiyet tarafından da izhar edilerek hiçbiri şehire sokulmamak ve yolcular memleket halkının bu nefret ve adem-i kabul-ü karşısında daha ziyade kalamayarak derhal kiraladıkları bir motora rakiben sahilden açılmışlardır. Hükümetin ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin tedabir-i sayesi ile canları mahfuz kalmıştır (Aslan,1997, s.321,322).

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Anadolu’ya girişlerinde yaşadıkları gelişmeler Ruslar tarafından takip edilmiş ve bu konuda yetkili makamlara çeşitli sorular yöneltilmişti. Örneğin Trabzon Sovyet Konsolosu Bagirov, Trabzon Valisine 29 Ocak 1921 tarihli bir yazı ile yetkililerden açıklama istemiştir. Bagirov, bu kişilerin III. Enternasyonal temsil ettiklerini belirtirken Kars’tan Trabzon’a gelen 17 kişilik heyete neden vahşice saldırılar yapıldığı, bu hissın kaynağının ne olduğu, bu kişilerin nerede bulunduğunu sormuştu. Valilik ise verdiği cevapta bu kişilerin hangi suretle ve ne için Türkiye’ye geldiklerinin bilinmediği belirtirken bilinen tek şeyin bu kişilerin Sibirya ve Türkistan’dan Bakû’ye gelen ve Türkiye’ye dönmek isteyen Türk harp esirlerinin tutuklanıp, eziyet ve idam edilmesine sebep olduklarıdır şeklinde bir açıklama yapmıştı. Halkın bu nedenlerden dolayı tepkili olduğunun anlaşılması üzerine Mustafa Suphi ve arkadaşları Trabzon’da kalmak istememiştir. Onlara bir motor kiralanarak sağ salım Rus sahillerine gönderildiği açıklanmıştı. Kâzım Karabekir de halkın bu tutumunun sebebinin Mustafa Suphi heyetine duyduğu hissiyat olarak göstermiş, hareketin komünizm ve Rus Devrimine karşı olmadığını dile getirerek Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerilmesini engellemeye

çalışmıştı. 28 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Suphi ve on üç arkadaşı Trabzon iskelesinden kayığa bindirilip Rusya'ya gönderilmişti. Ancak bu yolculuktan iki hafta geçtiği halde hiçbiri Rus sahillerine çıkamamıştı. Bir süre sonra Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürüldüğü anlaşılmış, olayda Trabzon Kayıkçılar Kâhyası Yahya Kâhya sorumlu tutulmuştur. Fakat konu tam olarak aydınlatılamamıştır. (Aslan,1997, s.324-340). TBMM'nde Avni Bey'in Mustafa Suphi hakkındaki beyanları ve soruları Mustafa Kemal Paşa tarafından aydınlatılırken meclisteki oturumlara komünizm hakkındaki müzakerelerle devam edilmişti.

Mecliste komünizm hakkındaki müzakeratta söz alan Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey ise şu ifadelerde bulunmuştu:

Şarkta Rus İmparatorluğu üzerine kuud eden zevat Bolşeviklik namıyla bir nazariye çıkarmışlar. Bunlar bizimle hoş geçinmek istiyorlar. Tabii ki Müslümanlar, kendileriyle hoş geçinmek isteyen halk ile daima hoş geçinirler. Bu muhakkaktır ki Ehli Salibin yaptığı her şey bizim için muzırdır. İslâmiyet'in imhasını beklerler. Maahaza bizim Bolşevik, Komünistlik gibi Ehli Salipten doğmuş efkâra tebaiyet etmekteyiz de doğru değildir. Hamden Lillâhi Teâla bizim dinimiz İslâm, kitabımız Kur'an olmakla onu takip edeceğiz. Maa-hazâ iyice düşünmeliyiz. Biz ne için toplandık, maksadımız ne idi? Biz milleti halâs etmek için, vatanımıza taarruz eden düşmanları defetmek, istiklâlimizi, siyasetimizi muhafaza etmek için toplandık. Yoksa Şarkta çıkan bir fikre ittibâ etmek, Garpta çıkan bir fikri rehberi harekât etmek için toplanmadık. Maahâzâ bütün Müslümanlar kendi ananati dairesinde hareket etmek ister. Bolşeviklik takip etmek gayesi, milleti malûm olmayan bir yola sevk etmek ve millete ihanet etmektir. Bolşeviklik ile Komünistliği ayırmayacağım. Benim nokta-i nazarım, bunlar bizim milletimize mazarrattan başka hiçbir menfaat vücuda getirmez. Bu fikrin sahasını tevsia çalışmak, bizim esasatımızı rahnedar ederler (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 22 Ocak 1921, s. 337).

Kâzım Karabekir ise Ankara'da kendisi hakkında çıkan dedikodulardan oldukça sıkılmıştı. 12 Aralık 1921 yılında yazdığı bir mektupta hakkında çıkan dedikoduların asılsız olduğunu şu şekilde anlatmıştı:

Her şeyden evvel şarkın daha Harb-i Umumi'de Ermenilerden serian tahlisinde ne büyük âmil olduğum ve bilhassa Erzurum'u katliâm ve yangından kurtarmaklığım tarih-i harbimizce tevsik olunmuştur. Mütarekede ise Şark ordusunun silahlarını vermemek ve Anadolu ittihadına şarkı üssü'l-hareke yapmak plan ve azminden sonra askeri ve siyasi vazifeleri tamamıyla yapmakla vicdanen pek müsterihim. İnce ve derin düşüncelerimle ki müthiş cereyanlara rağmen Bolşeviklerle hüsn-i münasebet temin edilmiş ve silah ve paraca hayli yardımlar kazanılmıştır. Yine birçok entrikalara rağmen Şarkta halkçılık, Envercilik perdeleriyle Bolşeviklik ilanının önünde durdum...(Karabekir, 2008, s.1168)

TBMM'ndeki mebuslardan Yahya Galip Bey'e göre; Bolşeviklik İslâmiyet'e karıştırılmamalı ve ülkeden çıkarılmalıdır. Yahya Galip Bey, yaptığı konuşmada meclisin yolundan şaşmayacağını ve İslâm'dan vazgeçilmeyeceğini dile getirmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 22 Ocak 1921, s. 338). Anlaşılan o ki komünizm mecliste İslâm için tehlikeli bir sistem olarak algılanmıştı.

TBMM'de Komünizm hakkındaki müzakerenin yapılmasından sonra Türk- Rus ilişkilerine dair gelişmeleri meclisteki Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'in verdiği beyandan anlamak mümkündür. Moskova Antlaşması öncesinde Türk- Rus ilişkileri hakkında meclise bilgi aktaran Ahmet Muhtar Bey, Doğu Cephesi'nde başlatılan askeri harekâtın sonrasında Rus Şûralar Hükümeti ile ittifak yapıldığını ve bunu haber alan İngilizlerin bu ittifak aleyhine çalışmaya başladığını aktarmıştı. Muhtar Bey'e göre; söz konusu ittifak Garp emperyalizmine ve bütün dünyada hüküm süren emperyalizme karşı indirilen bir darbe idi. Türkiye ile Rusya arasındaki ittifaka darbe indirmek isteyen İngilizler propaganda yapmaya başlamışlardı. Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti'nin ortak hareket etme konusunda anlaştıkları yönünde yanlış bir bilgiyi Türk- Rus ilişkilerini bozmada propaganda malzemesi olarak kullanmışlardı. Zira Azerbaycan'da İngilizler tarafından Bolşevikler nezdinde propaganda yapılmıştı. Türklerin İngilizlerle birlikte Bolşevikler aleyhinde ittifak edecekleri yönünde yapılan propaganda 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın TBMM'ye gönderdiği telgraftan anlaşılmaktadır. Bu haberin Meclise

ulaşmasından sonra 19 Haziran 1920 yılında durumun tezkip edilmesi için konu Propaganda Müdüriyetine havale edilmişti (BCA, 19.06.1920, 30-18-1-1/ Yer:1-2-16). Muhtar Bey' e göre; İngilizler bu propagandada kısmen başarılı olmuş ve Rusya'dan Türkiye'ye gelen yardımlar kesilmişti. Bu süreçte Çiçerin ile Bekir Sami Bey ile görüşme yaparken Çiçerin, Van ve Muş tarafındaki bazı arazilerin Ermenilere bırakılmasını teklif etmişti. Muhtar Bey bu gelişmeleri, İngiliz propagandalarının bir sonucu olarak değerlendirmekte ve Türklerin her fırsatta Ruslara iyi niyetle yaklaştığını, ittifaktan yana olduğunu söylemekteydi. Muhtar Bey, İngiliz propagandalarında Ankara Hükümeti ile İngilizlerin anlaşığı ve Bolşevik hükümetine karşı Kafkasya'da bir cephe tesis edileceği bunun karşılığı olarak ta Türkiye'ye Azerbaycan'ın hibe edileceği anlatıldığını açıklamıştı. Muhtar Bey, Ankara Hükümeti'nin böyle bir siyaset takip etmediğine dair Rusları inandırmaya çalıştıklarını ve bunun neticesinde Rusların Türklere inanarak 6 Ocak 1921 tarihli bir telgraf ile siyasi bir anlaşma ve askeri ittifak teklif ettiğini meclise açıklamıştı. Bu gelişme meclisteki mebusları heyecanlandırmış ve ittifak olasılığı sevinçle karşılanmıştı (TBMM Gizli Celse Zabıtları, D:I, C:III, 137. İnikat, 24 Ocak 1921, s. 251-252). Bu süreçten sonra Türk-Rus ilişkileri dostluk anlayışı içerisinde gelişmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu dostluğa oldukça önem vermekteydi. Zira Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1921 tarihinde meclisteki konuşmasında "Rus Bolşevik Cumhuriyetiyle mevcut münasebatımız hüsnü cereyan ve devam etmektedir. Ve bu münasebatı el yevm Moskova'da bulunan heyeti murahhasamızın dâhil bulunduğu konferansta daha ciddi esasata istinat ettirerek takviyeye çalışmaktayız. Bu mesaimizin tamamen arzuyu millete tevfiğ olunacağına şüphe yoktur" şeklinde bir ifadeyle bulunmuştur" (TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1921, D:I, C:I, İçtima:2, s.4-5).

Batı Anadolu'da 22 Haziran 1920 tarihinde başlayan Yunan saldırısının artması nedeniyle Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi Ankara için daha fazla önem kazanmıştı. Ankara ve Moskova arasında bir takım uyuşmazlıklara rağmen iki taraf birbiri ile temas kurmuştu. Çiçerin, M. Budu Medivani'yi Ankara'ya elçi olarak göndermiş, Mustafa Kemal ise Ali Fuad (Cebesoy) Paşayı Moskova elçiliğine tayin etmişti (B.C.A., 09.11.1920, Fon:30-18-1-1/ Yer:1-18-12). 1 Eylül 1920'de Doğu Milletleri Kongresi toplanmış ve bu kongrede M. Kemal'in Anadolu'da yürüttüğü siyasetin komünizmle ilgili olmamasına rağmen Şûra Hükümeti'nin Anadolu hareketine yardım edeceği vurgulanmıştı (Gönlübol vd., 1996, s.26-27). Sovyetlerin, M. Kemal'in yürüttüğü harekete destek vermesinin temel nedeni ise söz konusu hareketin İngilizlere ve emperyalizme karşı verilmesi idi. Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinde yeni bir ürünün elde edilmesi Ali Fuat Paşa'nın gayretleri ve I. İnönü Savaşı'nda Yunan ordusunun yenilgiye uğraması sonucunda olmuştur. Nihayetinde 16 Mart 1921'de Moskova'da Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştı (Ertan vd., 2011, s. 137). TBMM'nin temsilcileri Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur Bey idi. Moskova Antlaşması'na göre;

İki taraftan birinin tanımadığı devletlerarası bir senedi, diğeri de kabul etmeyecektir. Sovyet Rusya, Misak-ı Milli'yi tanıyacaktır. Sovyetler, TBMM, Ermenistan ve Gürcistan arasında imzalanmış antlaşmalara göre tespit edilmiş olan hududu, Batum'un Gürcistan'a geri verilmesi şartıyla kabul edecektir. Ancak Türkiye, Batum Limanı'nı serbestçe kullanabilecek ve bölge halkına geniş bir özerklik geri verilecektir. Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında imzalanmış olan antlaşmalar geçersiz olacaktır. Sovyetler, kapitülasyonların kaldırılmış olmasını kabul edecekler, iki devlet, aralarındaki ilişkileri sıklaştıracak iktisadi, mali vesâir anlaşma yapılacaktır. Rusya elinde bulunan bütün esirleri üç ay içinde iade edecektir (Ertan vd., 2011, s. 137).

Moskova Antlaşması TBMM açısından diplomatik bir başarı olarak değerlendirilmelidir. Bu diplomatik başarı aslında 1920 ve 1921 yılındaki Türklerin askeri başarılarının bir ürünü sayılabilir. Söz konusu antlaşma, Kazım Karabekir'in Doğu Cephesi'ndeki askeri başarıları ve siyasi hareketleri ile Batı Cephesi'nde kazanılan İnönü Zaferinin diplomatik bir kazanımı olarak da ele alınmalıdır (Gönlübol vd., 1996, s. 27) Mustafa Kemal Paşa'nın Rusya'ya karşı duyduğu güvenin ve dostluk arzusunun Rusya'ya gönderilen murahhaslar tarafından da açık bir şekilde

temsil edilmesi ve TBMM'nin üyeleri olan mebusların verdiği manevi destek bu siyasi başarıya ulaşmada en önemli etmenlerdi. Moskova Antlaşması ile TBMM'nin manevi, Türk ordusunun ise maddi gücü artmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye dış destek kazanmakla kalmamış, emperyalizme karşı duruşunu netleştirmiştir. TBMM'deki mebuslar farklı bir din ve rejime sahip devletlerle siyasi anlaşma yapma konusundaki çekincelerini azaltmışlardır. Mebuslar, farklı bir rejimi ülkeye sokmadan da kendisinden farklı bir devletle siyasi anlaşma yapabileceklerini görmüşlerdir.

Yapılan bu anlaşmanın, Rusya'nın diğer Doğu hakları ile özellikle İran ile yaptığı dostluk ve işbirliği antlaşmasından farklı özellikler taşıdığı göze çarpmaktadır. Benzer taraflarının bulunmasına rağmen, daha az propagandist bir dille yazılmış bir antlaşmadır. Tarafların birbirlerine karşı tutumu ise dikkatlidir. Sekizinci maddede sözü edilen, tarafların birbirlerinin ülkesinde faaliyet ve propaganda yapmaması ve ardından "Türkiye coğrafyası"nın tanımlanması, Türklerin Sovyetlerde etki alanları oluşturması ihtimali karşısında, Türk Devleti sınırları dışında bir Türk topluluğu tanımlamasına girmenin önüne engel teşkil etmektedir. Bütün bu çabalar tarafların birbirlerinden korktukları konuları ortaya koymaktadır. Türk devleti, bir Bolşevik propagandasından çekinmekte, Sovyet Rusya ise, Türklerin Sovyet idaresi altındaki Türk-Müslüman toplumunu etkilemesi endişesini taşımaktadır (Çolak, 2001, s.41)

Kars Antlaşması Öncesinde TBMM'de Sovyet Rusya Hakkında Sunulan Görüşler

1921 yılı içinde Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde Kafkas Cumhuriyetleri oldukça önem arz etmekteydi. Özellikle Sakarya Savaşı'nın kazanılmasının ardından bu cumhuriyetlerle yapılan Kars Antlaşması'nın şekillenmesinde Sovyet Rusya'nın rolü büyüktü. Bu nedenle TBMM'de mebuslar Kars Antlaşması öncesinde Kafkas Cumhuriyetleri ve Sovyet Rusya hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlardı. Konferansın koşulları, anlaşmanın içeriği ve Rusya'nın bu anlaşmadaki rolü tartışılmıştır. Mebuslar, dış ilişkiler konusunda yetkilileri sorgulamışlardı. Örneğin, TBMM'nde 11 Ağustos 1921 tarihindeki gizli oturumda Mustafa Durak Bey Kars'taki konferansa dair mecliste yeteri kadar bilgilendirmenin yapılmadığını ifade etmişti. İleride yapılacak anlaşmadan tüm meclis üyelerinin sorumlu tutulacağına işaret ederek Kars'ta yapılan konferansın konusunun ne olduğunu sormaktan çekinmemişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, D:1, C:2, İçtima: 2, 64.İnikad, 11 Ağustos 1921, s. 211).

13 Eylül 1921 yılındaki gizli oturumda dönemin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan arasında Kars'ta toplanacak konferans hakkında malumat vermişti. Yusuf Kemal Bey malumatı verirken Kars konferansı öncesinde Rus, Gürcü, Azeri, Ermeniler ile Türklerin yakın zamandaki ilişkilerinden bahsetmişti. Türk delegeleri Rusya'da bulunduğu zaman Rusya Hariciye komiserliği tarafından Ankara hükümetine bir telgraf gönderilmişti. Bu telgrafa göre Rusya, Ankara ile yapılacak müzakerenin bir konferans şeklinde gerçekleşmesini istemişti. Türk delegeleri Moskova'ya gittiklerinde onlara da aynı teklif yapılmıştı. Ruslar, ayrıca bu konferansta Gürcü, Ermeni ve Azerilerin de bulunmasını teklif etmişlerdi. Yusuf Kemal Bey'in aktardığına göre Türk heyeti oldukça temkinli davranmaktaydı ve Ankara'dan talimat almadığı sürece kendi yetkisinin dışına çıkmayı istemiyordu. Türk delegeleri Rusların ısrarlarına rağmen öncelikle kendileri ile bir görüşme yapacaklarını daha sonra Bakü'de Azerbaycanlılarla, Tiflis'te de Gürcüler ile görüşebileceklerini belirtmişlerdi. Bununla beraber Türk heyeti, Ruslara Ermeniler ile görüşmek için yetkiye sahip olmadıklarını ve hâlihazırda Ermeniler ile Türkler arasında Gümrü Antlaşması'nın var olduğunu hatırlatmışlardı. Heyet hükümetten talimat almadan bu konuda bir görüşme yapmak istemediğini açık bir dil ile ifade etmişti. Konferans öncesi görüşmede Ruslar, Türk heyetine özellikle üç cumhuriyetin bağımsızlığına riayet edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, meclisteki konuşmasında Rusların bu konuyu çok önemsediklerini ifade etmişti. Türklerin bu üç cumhuriyetin bağımsızlıklarına ters bir antlaşma imzalamaması istenmişti. Yusuf Kemal Bey, bu talep karşısında Ankara hükümetinin bunları hâlihazırda müstakil hükümetler olarak tanıdığını ifade etmişti. İki tarafın fikir birliği

neticesinde Ankara'nın söz konusu cumhuriyetlerin bağımsızlığına riayet edeceği ve bağımsızlıklarını bozacak bir harekete girmeyeceği konusunda senet yapılmıştı. Görüşmelerin nihayetinde Moskova Antlaşması imzalanmıştı. Sonraki süreçte Türk heyeti Bakü'ye gitmişti. Fakat Azerbaycan Hariciye Komiseri ve Hükümet Başkanı (Neriman Nerimanof), Türklerle hemen bir antlaşma imzalamaktan çekinmişlerdi. Türk temsilcileri Neriman Nerimanof'a Nahçıvan meselesini açmışlardı. Önceki anlaşmalarda Türkler, Nahçıvan'ın himaye hakkını Azerilere vermişti. Bu himaye hakkı üçüncü bir devlete devretmeme şartı ile tanınmıştı. Türkiye'nin bu konuda kaygıları vardı. Bir gün komünizm ülkede etkili olursa bu bölge ile ilgili özel hükmün ne olacağı Türkiye için bir kaygı kaynağı idi. Türkiye'nin bu kaygısına rağmen Nerimanof bambaşka bir teklif ile Türk heyetinin önüne çıkmıştı. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve belki de Dağıstan'ın emperyalizme karşı işbirliği yapabileceklerini dile getiren Nerimanof, Türkiye'yi de buna dâhil etmek istediğini söylemişti. Türk heyeti ise bu yeni ittifak teklifi için talimatlarının bulunmadığını söyleyerek temkinli bir tavır sergilemişlerdi. Türk heyeti yapılacak konferansın Kars'ta yapılması teklifini yaparken haberleşme problemlerini öne süren Azeriler ise Bakü'de yapılmasını teklif etmişlerdi. Nihayetinde Azerbaycan Hariciye Komiseri Hüseyinof ve Azerbaycan Adliye Nazırı Behbud Beyler Türk heyetinin teklifini kabul ederek Kars'a geleceklerini bildirmişlerdi (TBMM Gizli Celse Zabıtları, D:I, C:II, 75.İnikad, 13 Eylül 1921, s. 227). Türk heyeti daha sonra Tiflis'e giderek Gürcü temsilcileri de Kars'a davet etmişlerdi. Türk heyeti yapılacak konferansın Anadolu'da Kars'ta yapılmasını istemekteydi. Cenubi Kafkasya ülkeleri yapılacak konferansın Kars'ta toplanması Türkiye açısından önemliydi. Türkiye kendi sahasında yapacağı bu konferansla dış ülkelerde siyasi bir etki yaratmak istiyordu. Yusuf Kemal Bey, Kazım Karabekir başkanlığında bir delege heyeti teşkil etmek istiyordu. Ankara hükümeti Cenubi Kafkasya ülkeleri ile olan ilişkilerini daha muntazam ve belirgin bir şekilde getirmek istiyordu. Yusuf Kemal Bey, Nafia Müsteşarı Muhtar Bey'i, Burdur Mebusu Veli Bey'i, Memduh Şevket Bey'i murahas olarak, Maliye müfettişlerinden Muvaffak Bey'i maliye müşaviri olarak, Batum Mebusu Edip Bey'i müşavir olarak seçtiklerini meclise açıklamıştı (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13 Eylül 1921, s. 228).

Yusuf Kemal Bey'den sonra Dr. Rıza Nur mecliste söz alarak önemli açıklamalarda bulunmuştu. Dr. Rıza Nur'un ifadelerinden Türk ve Rus ilişkilerinin gelişimi hakkında bilgi almak mümkündür. Dr. Rıza Nur'un açıklamalarına göre; Ruslar, önceleri Gümrü Anlaşması'nın feshedilmesini istemekteydi. Dr. Rıza Nur'a göre Azerbaycan'daki hükümet içerisindeki 10-15 komiser yönetimde oldukça etkindi. Bunlar Rus yanlısı idiler ve Ruslara hizmet etmekteydiler (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13 Eylül 1921, s. 229-230). Dr. Rıza Nur'a göre; Türklere konferans teklifinin amacı Gümrü Muahedesini feshettirmek ve Ermenileri himaye etmektir. Dr. Rıza Nur'a göre; Gümrü muahedesini ile Ermenilerin arazisi tahdit edilmiş ve onlara kontrol konulmuştu. Ruslar bu gibi tutumlara kesinlikle tahammül edemiyorlardı. Ona göre; Ruslar bu durumu ortadan kaldırmak istemekteydiler. Rusların diğer amacı ise Kafkas konfederasyonu kurmaktı. Rıza Nur'a göre böyle bir konfederasyonun varlığı Türkiye'nin kabul edemeyeceği bir durumdu. Dr. Rıza Nur, meclisteki konuşmasında Rusya'nın böyle bir konfederasyonu kurma düşüncesinin altında yatan nedenlere işaret etmişti. Rusya'da Bolşeviklik bir gün düşecekti. Böyle bir durumda Kafkas askerlerinin Rusya'ya sevk olacağı, Türkün kanı ile Moskova'da Bolşevikliğin besleneceği iddiasında bulunmuştu. Dr Rıza Nur meclisteki konuşmasında bu tür olasılıkları anlattıktan sonra Rusya'nın Türkiye'nin dostu olduğuna ancak Türkiye'nin komünizmin dostu olmadığına işaret etmekte ve bu durumu birbirinden ayırmaktaydı. Dr. Rıza Nur, konuşmasının devamında Rusların, Türklere Yunanlılara karşı taarruzda kullanmak üzere kızılordu gönderme teklifinde bulunduğundan bahsetmişti. Dr. Rıza Nur konuşmasında kızılorduya bu konuda güvenmediğini, kızılordunun Anadolu'ya gelemeyeceği gelse bile bir noktada duracağına işaret etmekteydi. Dr Rıza Nur, Kafkas Cumhuriyetleri ile ayrı ayrı anlaşma yapmaktan yanaydı ve Rusya'nın Kafkas devletleri ile yapılan anlaşmalarda bir rol oynamasından

pek de memnun görünmemekteydi (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13 Eylül 1921, s. 229-230). Dr. Rıza Nur'a göre; Ruslar Ankara Hükümeti'ne tam olarak güvenemiyordu ve Ruslar bunu açıkça dile getirmişlerdi. Bekir Sami Bey'in Fransızlarla görüşmesi, Londra'ya heyet gönderilmesi Bolşevikler tarafından hoş karşılanmamıştı. Kendi aleyhlerine bir ittifak kurulacağı fikrine kapılmışlardı. Çiçerin bunu açık bir dille ifade etmişti. Dr. Rıza Nur'a göre Azerbaycan ile anlaşma bir an önce yapılmalıydı. Bu anlaşmalar Türkiye için hayati bir önem arz ediyordu. Azerbaycan milleti milli hisleri ile Türklere para ve askeri yardım yapmak istemekteydi.

Meclisteki görüşler Kafkas cumhuriyetleri ile müzakere ve anlaşmaların ayrı ayrı yapılmasından yanaydı. Konya mebusu Vehbi Bey bu cumhuriyetlerin birbirinden ayrı olduklarını savunarak görüşmelerin de ayrı yapılmasını öne sürmüştü (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13 Eylül 1921, s. 232). Kars mebusu Cavit Bey'in aktardığı bilgilere göre; İngilizler, Kafkas topraklarından çekildikten sonra Şark Cephesi'nde Ruslarla birlikte hareket etme düşüncesindeydi. Cavit Bey'e göre Rusların hedefi Ermenistan ve Gürcistan'ı ezmektir. Rus ordusu ile müşterek hareket etmenin amacı Ermenistan ve Gürcistan tarafından gelecek tehdide perde çekmektir. Ancak bu süreçte Şark Cephesi Rus ordusundan umduğunu bulamamıştı. Bakû ve Gence'deki Rus eylemleri Şark cephesinin beklentilerinin tersine gelişti. Cavit Bey, meclisteki konuşmasında Rus ordusunun gücünün eskisi kadar iyi olmadığına da dikkat çekmişti. Cavit Bey, "Türk komünist olamaz", "Rusya Hükümeti bizimle kuvvetli bir müttefik olmakla beraber, korkulu bir düşman olamaz" gibi ifadeler kullanmıştı. Cavit Bey bu sözleri ile Türkiye'nin Rusya hakkındaki bakış açısını netleştirmeye çalışmaktaydı. Ona göre; Rusya'nın amacı Kafkasya'da bir hükümet kütlesi teşkil etmek idi. Ayrıca Cavit Bey'in aktardığına göre; Rusya Türklere silah vermeyi vaat etmişken öte yandan Ermenistan gelecek silahların verilmesine engel olmuştu. Cavit Bey bu üç Kafkas devletin Rusya'nın oyuncağı olduğunu, Gürcistan'ın Türklere müzakereye girmemesinin nedeninin kendi kararlarından öte Rus etkisinden olduğunu meclisteki mebuslara aktarmıştı (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13 Eylül 1921, s. 233).

İstanbul mebusu Ahmet Ferit Bey ise TBMM'de yaptığı konuşmada söz konusu üç cumhuriyetin Rus etkisi altında olduğunu bundan dolayı Rusya'yı bir tarafa bırakarak ayrı ayrı müzakere yapmanın pek mümkün olmadığını dile getirmişti. Ona göre; bu cumhuriyetlerin yönetimlerinde Bolşeviklerin adamı vardı ve Türkiye harp ile uğraşırken bu cumhuriyetlerle uğraşmaya vakit bulamaz, milli menfaatlerini tamamıyla gerçekleştiremezdi. Ahmet Ferit Bey'e göre Türkler elini kolunu bağlayıp oturmamalıydı. Harpten elde edilmek istenen gaye barış yoluyla sağlanmalıydı. Ahmet Ferit Bey'e göre; Kafkasya meselesi sürekli göz önünde bulundurulmalıydı. Ferit Bey de konuşmasının devamında "Biz Bolşevik değiliz, olmayacağız" demişti. Mebusların büyük bir kısmının Rusya'ya ilişkin görüşlerini bildirdikten sonra Türklerin komünist olmayacağını mutlaka vurgulamaları dikkat çekicidir. Birçok mebusun fikirlerini beyan ettikten sonra böyle bir vurguyu özellikle yapmasının altındaki nedenler araştırmaya değerdir.¹

TBMM'nin 13 Eylül 1921 tarihinde gerçekleşen oturumda mebuslar Rusya ve Kafkas ülkeleri hakkında bahsi geçen konuşmaları yaptıktan sonra Yusuf Kemal Bey tekrar söz alarak Türk-Rus dostluğu hakkında bazı fikirlerini açıklamıştı. Yusuf Kemal Bey, ülkenin maddi kuvvetlerini mümkün olduğu kadar arttırmak niyetinde olduğunu siyasi gücü de çoğaltmak gerektiğini ifade etmişti. Dış siyasette diğer devletlerle düşman olmanın, çekişmenin, çare kapılarını kapatmanın iyi bir tercih olmayacağını anlatmıştı. Dış siyasette bu tür yönelimlerin sürdürülmesinin ülkeleri felakete götüreceğini anlatan Yusuf Kemal Bey, kendi görevinin

¹ Erzurum mebusu Mustafa Durak Bey, Ahmet Ferit Bey'in u konuşmasından sonra onu Bolşevik olmakla itham etmişti.

Batıdan ve Doğudan Türkiye'ye dayanak aramak olduğunu dile getirmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13 Eylül 1921, s. 236).

TBMM'de Rusya'ya yönelik düşünceleri öğrenebileceğimiz diğer bir oturum 19 Eylül'de gerçekleşmişti. 13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra Mustafa Kemal'in 19 Eylül 1921'de TBMM'inde yaptığı konuşmasında Türkiye'nin Rusya'ya olan bakış açısı çok net bir şekilde gösterilmiştir.

Efendiler, bütün cihanın bilmesi lâzımdır ki: Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez. Her medeni millet ve hükümet gibi varlığının, hürriyet ve istiklâlinin tanınması talebinde katıyen musıfırdır ve bütün davası da bundan ibarettir. Biz cenkçi değiliz. Sulhperveriz ve bir an evvel sulhun teessüsünü görmek ve ona yardım ve hizmet etmek isteriz. Bir Rusya ile dostuz. Çünkü Rusya herkesten evvel bizim hukuku milliyemizi tanıdı ve ona riayet etti. Bu şart dahilinde bugün olduğu gibi yarın da ve daima Rusya Türkiye'nin dostluğundan emin olabilir. Binaenaleyh İtilaf Devletleri dahi mevcudiyet ve istiklâli millimizi tanıdıkları takdirde onlarla da aramızda hiçbir sebebi ihtilâf kalmayacaktır ve derhal sulh ve münasebat teessüs edebilir (TBMM Zabıt Ceridesi, D:I, C:12, İçtima:79, 19 Eylül 1921, s.262).

Mustafa Kemal Paşa, bu konuşması ile Türkiye- Rusya dostluğunun sağlam bir yapıya sahip olduğuna ve uzun vadede de bu durumun devam edeceğine dair Batı dünyasına mesaj vermiş ve Batı dünyasının sulha yanaşması için bir kapı aralamaya çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Türk-Rus dostluğunu pekiştirmenin Türk Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasında önemli bir etki yaratacağını düşünmekteydi. Rus desteği sayesinde milli mücadelenin maddi ve manevi gücünün artacağı yönündeki görüşleri ile haklı çıkan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra yaptığı bu konuşmada adeta Rusya'ya teşekkür etmiştir. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasının ardından Tür-Rus ilişkilerini pekiştirecek ikinci diplomatik hamle yapılmış ve 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Antlaşması imzalanmıştır.

24 Ekim 1921 tarihli TBMM oturumunda Harice Vekili Yusuf Kemal Bey Kars Antlaşması hakkında meclise açıklamalarda bulunmuştu. 26 Eylül'de açılmış olan Kars Konferansı'nın sona ererek 13 Ekim'de antlaşmanın imzalandığını ifade etmişti (TBMM Zabıt Ceridesi, D:I, C:13, 99. İçtima, 24 Ekim 1921, s. 258). Kars Antlaşması'nın tercümesini mecliste okumuştur. Yusuf Kemal Bey, bu anlaşmanın TBMM Hükümeti, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Şûralar Hükümeti Cumhuriyetleri, Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Hükümeti Cumhuriyesinin iştirakları ile yapıldığını dile getirmişti. Anlaşmayı yapan devletlerin kendi aralarında daima samimi ilişkiler sürdürdüğünü aktarmıştı. Bu devletlerin; milletlerin dostluğu, kendi geleceğini serbestçe belirleme hakkı gibi konularda birlik olduklarını dile getirmiştir. TBMM Hükümeti adına Edirne Mebusu ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Burdur Mebusu Vekili önceki Nafia Müsteşarı Muhtar Bey ve Türkiye'nin Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket Bey'in konferansa katıldığını açıklamıştı. Ermenistan Sosyalist Şûra Hükümeti Cumhuriyesi Hariciye Komiseri Komiseri Eskinaz Muradyan ve Dahiliye Komiseri Bogos Mazikyan, Azerbaycan Sosyalist Şûra Hükümeti Cumhuriyesi Devlet Murakabesi Halk Komiseri Bihmut Şah Tahtinska'yı, Gürcistan Sosyalist Şûra Hükümeti Cumhuriyesi Harbiye ve Maliye Komiseri Aleksandre Suvaylentze, Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Hükümeti Cumhuriyesi Litvanya Mümessili Jak Hatseki'yi tayin etmişti. Yusuf Kemal Bey, Kars Antlaşması'nın 20 maddesini mecliste söz konusu oturumda okumuştur. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan hükümetleri bu anlaşmayla Türkiye'nin Kafkas sınırlarını kabul etmişlerdi. Anlaşma ile taraflardan birine zorla kabul ettirilmek istenilecek hiçbir barış anlaşmasını veya diğer bir uluslar arası bir senedi tanımamak konusunda hemfikir olacaklardı. Söz konusu üç devlet, Türkiye Milli hükümetinin tanımadığı hiçbir uluslar arası senedi tanımamayı kabul etmişlerdi. Türkiye tabiri ile belirtilen arazinin 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli'nin ihtiva ettiği arazi olarak kastedilmişti. Böylece söz konusu üç cumhuriyet Misak-ı Milli'yi bu anlaşma ile tanımıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, D:I, C:13, 99. İçtima, 24 Ekim 1921, s.

259-261).

Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması'nı pekiştiren bir antlaşmaydı (Antlaşma metni için bkz. Gürün, 1983, s.42-47). Bu antlaşma ile Türklerin Doğu Anadolu'daki egemenliği sağlanmıştı. Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki bu diplomatik bağ İngiltere'nin Kafkas siyasetinin başarısızlığa uğradığını göstermişti (Ada, 2018, s.1117). Antlaşma ile üç Kafkas devleti Misak-ı Milli'yi tanımış ve Doğu sınırları güvenlik altına alınmıştır. Aynı zamanda bu antlaşma ile Rusya'dan gelecek yardımların da önü açılmıştır (Çolak, 2010, s.111).

Rusların Türk Dış Siyasetine Duyduğu Kuşku ve TBMM'inde Bu Yönde Yapılan Tartışmalar

TBMM'de Rusya'ya dair fikirleri öğrenebileceğimiz diğer bir oturum 12 Aralık 1921 tarihinde gerçekleşmişti. 12 Aralık 1921 tarihli meclis oturumunda Fevzi Paşa İngilizlerin Türkiye üzerindeki siyasetinden bahsetmişti. Fevzi Paşa, diğer mebuslara İngiliz siyasetinin Türk-Rus ilişkilerine olan etkilerini aktarmıştı. Fevzi Paşa şu saptamalarda bulunmuştu: Türkler Doğu'da Ruslarla anlaşma yapmıştı. Fransızlarla da anlaşma yapılmak üzereyken İngilizler, Türkleri Ruslara jurnal etmişlerdi. Fevzi Paşa'ya göre; İngilizler, Türkler aleyhine propaganda yapmışlardı. Bu propagandaların sonucunda Türkler Rusların gözünde şüpheli bir hale gelmişlerdi. Rus güçlerinin Batum ve Tiflis'e gelmesi, İslâm cemiyetlerinin hapse sokulması ve Türklere gönderilen cephanelerin Batum'da tutulmasını da delil olarak göstermişti. Fevzi Paşa'nın aktarımına göre; Rusya, Türklerin Fransızlarla anlaşma yapması ve çeşitli imtiyazlar vermesini kendi prensiplerinin aleyhine değerlendirmekte idi. Fevzi Paşa, Rusların Türk siyasetine karşı bakış açısını şu şekilde ifade etmişti: "Türkiye hem kapitalizme karşı harp ediyor hem de sermayedarlara fırsatlar tanıyordu. Bu da Rusları, Türklerden uzaklaşıyordu." Bu nedenle Türk dış siyasetinin genel hatlarının çizilmesi gerekiyordu. Aynı oturumda söz alan Lazistan Mebusu Osman Bey ise Türk- Rus ilişkilerine zarar veren başka bir konudan bahsetmişti. Osman Bey, ticaret yapma amacı ile Karadeniz kıyılarına yanan Rusların olumsuz muamelelere maruz kaldığını belirtmiş ve bu muameleleri eleştirmişti. Bu bölgelerde Rusların Türklerden çekindiğine işaret ederek Rusya ile Türkiye arasındaki halin ıslah edilmesini önermişti. Mebuslar, mecliste Türk- Rus ilişkilerine dair fikirlerini sunduktan sonra söz konusu celsede Sovyet Rusya ile yapılan dostluk anlaşmasına sadık kalınacağı teyit edilmişti. Hiç hesapta yokken ortaya çıkan kuşkunun giderilmesi bu yolla da İngiliz entrikalarının boşa çıkarılması konusunda fikir birliğine varılmıştı (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C:II, İçtima: II, 126. İnikat, 12 Aralık 1921, s. 456-465).

Mebuslar, TBMM'de özellikle 1921 yılında Türk-Rus ilişkilerine dair düşüncelerini daha fazla ifade etme olanağını bulmuşlardı. 13 Aralık 1921 yılında gizli celsede Aydın Mebusu Mazhar Bey, Türkiye'nin 1920 yılında takip ettiği Rus ve Doğu siyaseti hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştu. Mazhar Bey'e göre 1920 yılında Ruslar ve Şark âlemine karşı ufak bir ışık görünmeyecek kadar karanlık siyaset güdülüyordu. Mazhar Bey, Türkiye'den Rusya'ya giden heyetin başında olan Bekir Sami Bey'in Rusya'da Türkiye'nin Şark siyasetinin aleyhine çalıştığını iddia etmişti. Aydın Mebusu Mazhar Bey'in iddiasına göre Bekir Sami Bey, Batum ve Tiflis'te bölgesindeki yabancılara bu tür fikirlerini beyan ettikten sonra gittiği diğer vilayetlerde Rusya siyaseti aleyhinde bulunduğunu, İngiliz ve Fransızlarla yaptığı görüşmeler de Şark aleyhinde vaatlerde bulunduğunu söylemişti. Ona göre; İngilizler, Bekir Sami Bey'in ifadelerini ve vaatlerini Ruslara iletmemişti. O andan itibaren Ruslar, Türklere karşı şüpheyle yaklaşmıştı. Rusların Türkiye'ye karşı kuşkululu davranışlarının sebebi 1921 yılı Türk-Fransız itilafnamesine değil Bekir Sami Bey'in politik faaliyetine bağlamıştır. Mazhar Bey, Bekir Sami Bey'in bu davranışının neticesinde Türk sınırına kadar gelen paranın geri gittiğinden bahsetmiştir. Mazhar Bey'in iddiasına göre Bekir Sami Bey Londra'daki müzakeresinde onlara Yunanlılar yerine Türkleri tutarsanız silahlarımızı Şark'a yöneltiriz dediğini ifade etmiştir. Müzakere sırasında bu sözlerin Sami Bey'in bilgisi olmadan İngilizler tarafından kayda

geçirilmesi ve ilan edilmesi sonucunda Türklere karşı beslenen hislerin değiştiğine dikkat çekmiştir. Duruma tarafsız açıdan bakılması gerektiğini ifade eden Mazhar Bey, Rusların kendi eliyle silahlandığı hükümetin böyle bir hareketine maruz kalmasının Türklere karşı şüpheli bir biçim de yaklaşmasını haklı bulmaktaydı. Mazhar Bey, Rusya ile olan siyasete önem verilmesi gerektiği üzerinde durmuştu. Ayrıca Mazhar Bey'e göre; Azerbaycan ile de yeterli samimi ilişkiler kurulmamıştı. Azeriler de bundan yakınmaktaydılar. Mazhar Bey, Türk-Azeri ilişkilerinin de geliştirilmesi gerektiği yönünde fikir beyan etmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, D:I, C:I, İçtima II, 127. İnikat, 13 Aralık 1921, s. 469-482).

Bitlis mebusu Yusuf Ziya da Fevzi Paşa'nın Rusların Türklere karşı duyduğu güvensizlik konusunda meclisteki açıklamalarına destek vermişti. Yusuf Ziya Bey, Rusya Hükümeti ile Türkiye arasında bir yanlış anlamının söz konusu olduğunu ifade ederek bunun genel siyasete olumsuz etkilerinde bahsetmiş bu konuda olumlu girişimlerin yapılması yönünde görüş bildirmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13 Aralık 1921, s. 482). Genel olarak mebuslar tarafsız bir duruş sergileyerek Rusya'nın Türklere karşı güvensizliğinin farkında olarak ilişkilerin geliştirilmesi için fikir beyan etmişlerdi.

TBMM'de 14 Aralık 1921 tarihli gizli celsede Fevzi Paşa, yaptığı konuşmalarda Rusya ile olan ilişkileri de ele almıştı. Türklerin Fransızlarla yaptığı dostluk anlaşması karşısında Rusların yaklaşımını değerlendirmişti. Fevzi Paşa, Çiçerin'in verdiği notada Türkleri uyardığını ifade etmişti. Fevzi Paşanın aktardığına göre; Çiçerin, Batı kapitalizminin Türkiye'ye yavaş yavaş girerek Türkleri iktisadi esarete sürükleyebileceği konusunda uarmıştı. Fevzi Paşa, Fransızlarla yapılan anlaşma sonucunda Türlerin asla böyle bir esarete düşmediğini, Rusların İngilizlerle nasıl iş yapıyorsa Türklerin de bu minvalde Fransızlarla görüşebileceklerine dair açıklamayı meclise sunmuştu. Fevzi Paşa'ya göre; hükümet Türk dış siyaseti konusunda Rusların şüpheli bir yaklaşım sergilemesini gerektirecek hiç bir şey yapmamıştı. Paşaya göre; mecliste yapılan müzakerelerde hep Doğu'ya yakın bir siyaset takip etme konusunda şu ifadede bulunmuştu: "İlk içtimada; ne yapacağız, Şarka mı? Garba mı? Teveccüh edelim dedik. Neticede Şarka dedik, daima Şark'a dedik ve ondan sonra döndüğümüzü hiç bilmiyorum. Daima Şark'a dedik ve Şark ile anlaşmaya çalıştık. Burada gösterdiğimiz samimiyetin tesiriyledir ki cephaneye ve para aldık" (TBMM. Gizli Celse Zabıtları, D:I, C:II, İ.II, 128. İnikat, 14 Aralık 1921, s. 497) . "Şark siyasetinde daima Rusların bizimle dost olacak surette hareket etmeleri için samimiyet göstermişiz. Fakat İngilizler, Fransızlar bizimle müzakereye girdiği vakit bizden istibah ediyorlar. Çünkü efkârı Bolşevik'e onları teşviş edebilir. Yine istibah ediyorlar. Çünkü onların efkârını teşvişe düşürmüşlerdir. Onların efkârını teşviş edebilir" (TBMM. Gizli Celse Zabıtları, 14 Aralık 1921, s. 498). Türkiye her halükarda Rusya ile olan dostluğunu sürdürmekten yanaydı. Mustafa Kemal Paşa, 26 Aralık 1921 tarihinde TBMM gizli celsesinde Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan desteğin bir kısmının Ruslardan isteyeceğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa, Ruslar için dostlarımız ifadesini kullanmaktan da geri kalmamıştı (TBMM. Gizli Celse Zabıtları, D:I, C:II, İ:II, 134. İnikat, 26 Aralık 1921, s. 543).

Sonuç

TBMM ve Sovyet Rusya dostluğunun en parlak yılı 1921 yılı sayılabilir. İki devletin ortak düşmanı olarak kabul edilebilen emperyalizme karşı işbirliğinin geliştiği bir yıldır. Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele'nin yürütülmesi ve kazanılmasında Sovyet Rusya'nın desteğinin önemini farkında olmuştur. Bu nedenle TBMM'deki konuşmalarında Sovyet Rusya'nın TBMM'nin dostu olduğu ve onun desteğinin kazanılması gerektiği üzerinde durmuştu. Emperyalist devletlere karşı Sovyet Rusya ile işbirliği yapmaktan yana fikirlere sahip olan Mustafa Kemal, Rusya'ya gönderdiği heyetlerle bu talebini iletmekten çekinmemişti. 1920 yılını yaz aylarında Bekir Sami Bey'in Moskova'ya gönderilmesi Türk-Sovyet ilişkileri açısından önemli bir başlangıçtı. Fakat Çiçerin'in Ermeniler lehine olan talepleri ilişkilerin tam bir güven

ortamında gelişimine engel olmuştu. Diğer yandan da TBMM'nin Fransa ile dostluk ilişkilerine girmesi Sovyet Rusya tarafından kuşku ile karşılanmıştı. İlerleyen zamanlarda Türk Ordusunun Doğu Cephesinde başarılar kazanması, Ermeniler ile Gümrü Antlaşması'nın yapılması Türk-Sovyet ilişkilerinin boyutunu değiştirmiş, Lenin, Mustafa Kemal'e dostça yaklaşımlar içeren bir telgraf çekmişti. Sovyet Rusya, Medivani'yi Ankara'ya elçi olarak göndermişti. Bu süreçte Türkiye'de ve TBMM'inde Bolşevizm'e sempati duyan bir kesim belirmişti.

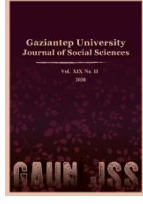
1921 yılında Türk Ordusunun Batı Cephesinde Yunan ordusuna karşı İnönü zaferlerinin kazanılması TBMM'nin elini güçlendirmişti. TBMM'nin emperyalist devletlere karşı başarılı olduğunu gören Sovyet Rusya, Türkiye ile diplomatik temas kurmuş ve 16 Mart 1921 yılında iki devlet arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştı. Sovyet Rusya'dan para ve silah yardımı alan Türkiye bu anlaşma ile Sevr Antlaşması'na bir darbe indirmiş, ordunun ve milletin manevi gücü de arttırılmıştı. Bu süreçte TBMM'ndeki mebuslar Rus dostluğunu desteklemişti. Ancak mebuslar, Sovyet Rusya'yı Türkiye'nin dostu olarak kabul ederken Bolşevikliği asla dost olarak göremeyeceklerini meclis oturumlarında dillendirmişlerdi. 1921 yılındaki TBMM'de gerçekleşen oturumlarda mebusların komünizmi bir dost olarak görmediklerine dair beyanları sıklıkla göze çarpmaktadır. Komünizmin, Türk toplum yapısı ve İslâm dinine uygun olmadığı kesin bir dil ile anlatılmıştır. Aynı zamanda TBMM'ndeki oturumlarda mebusların üzerinde en çok durdukları konu ise İngilizlerin, Türk-Rus dostluğunu bozmak için yaptıkları propagandalardır. Mebuslar bu propagandaların boşa çıkarılması ve Sovyet Rusya'nın Ankara Hükümeti'ne olan inancının arttırılması konusunda fikir birliğine varmışlardı. Meclisteki mebusların ve özellikle Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya ile ilgili en çok vurguladığı yargı ise Sovyetlerin Türklerin bağımsızlığını tanınması ve Sevr Antlaşması'nı geçersiz sayması idi. Ayrıca TBMM'ndeki konuşmalardan Ankara Hükümeti'nin Batıdan çok Doğu siyasetine yönelme niyetinde olduğunu anlıyoruz. Aslında Mustafa Kemal bu politikayla Sovyet dostluğunu kazanarak emperyalistleri de dize getirmek istemiş ve onları bu yolla barışa sevk etmeye çalışmıştır.

TBMM üyelerinin mecliste ortaya koydukları görüşlerden anlıyoruz ki, Kafkas devletleri ile olan ilişkilerin anahtarı Sovyet Rusya idi. 1921 yılında mecliste sıklıkla dile getirilen konulardan biri Sovyet Rusya'nın Kafkas Cumhuriyetleri üzerindeki gücü ve etkisi idi. Kafkaslarla yapılacak barışın Sovyet Rusya'nın da katılımı ile mümkün olacağı anlaşılmıştır. Aynı zamanda mebusların meclisteki konuşmalarında vurgulanan bir görüş ise Kafkas ülkelerinin Sovyet güdümünde olduğu ve bir gün Rusya'nın bunları ilhak edeceği yönündeydi. 1921 yılında Sakarya Savaşı'nın kazanılmasının ardından bu cumhuriyetlerle yapılacak anlaşmanın koşulları Sovyet etkisi altında oldu. 13 Ekim 1921 yılında Kafkas devletleri ile Kars Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın şartları ve Türk-Sovyet münasebetlerinin alacağı hâl mecliste enine boyuna tartışıldı.

Kaynakça

- Ada, T. (2018). Rus-Batı rekabetinin odak noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet politikası (1920-1922). *Bellekten*, LXXXII (295), 1117.
- Armaoğlu, F.H. (1970). 1920 yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya. VII. Türk tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970, (2). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 893-899.
- Artuç, N. (2019). *Cemal Paşa, askeri ve siyasi hayatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aslan, Y. (1997). *Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşu ve Mustafa Suphi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atay, F.R. (1969). *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek adam, Mustafa Kemal (1919-1922)*. (II). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (1992). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*. (III). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 19.06.1920, Fon:30-18-1-1/ Yer:1-2-16

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 09.11.1920, Fon:30-18-1-1/ Yer:1-18-12
- Cebesoy, A. F.(1955). *Moskova Hatıraları (21/11/1920-2/6/1922)*. İstanbul: Vatan Neş.
- Çolak, İ.(2001). Moskova Antlaşması'na giden yol: Millî Mücadele dönemi TBMM Bolşevik ilişkileri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 17(49), 41.
- Çolak, Ö. (2010). *Lenin döneminde Türk-Rus ilişkileri (1917-1923)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Isparta.
- Ertan, T.F., Aysal, N., Bakacak, A., Dinçer, H., Unat, K.(2011). *Başlangıcından günümüze Türkiye Cumhuriyeti tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürün, K.(1983). *Dış ilişkiler ve Türk politikası*, Ankara: Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.
- Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ülman, A.H., Bilge, A. S., ...Kürkçüoğlu, Ö.(1996). *Olaylarla Türk dış politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Karabekir, K.(2008). *İstiklâl harbimiz*. (1). İstanbul:YKY.
- Karabekir, K.(2008). *İstiklâl harbimiz*. (2). İstanbul:YKY.
- Müderrişoğlu, A.(1988). *Kurtuluş Savaşı mali kaynakları*. (II). İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Özçelik, A.(1993). *Ali Fuad Cebesoy*. Ankara: Akçağ Yay.
- Sarınay. Y.(1986). Millî Mücadele'de Türk-Sovyet münasebetleri.*Ondokuz Mayıs Ün. Eğitim Fak. Dergisi. I(I)*, 200-218.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1920,05, 11). D.1, C.1, 14. İçtima
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1920,04 24). D.I, C.I, İ.1.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1921,01 22). D.I, C.I, 136.İnikat.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1921, 01 24). D.I, C.III,137. İnikat.
- TBMM Zabıt Ceridesi.(1921, 03 01). D.I, C.I, İ.2.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1921, 08 11). D.I, C.II, İ.2, 64.İnikat.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1921, 09 13). D.I, C.II,75.İnikat.
- TBBM. Zabıt Ceridesi. (1921, 09 19). D.I, C.12, İ.79.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1921, 10 24). D.I, C.13, İ.99.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1921, 12 12). D.I, C.II, İ. II, 126. İnikat.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1921, 12 13). D.I, C.I, İ.II, 127. İnikat.
- TBMM. Gizli Celse Zabıtları. (1921, 12 14). D.I, C.II, İ.II, 128. İnikat.
- TBMM. Gizli Celse Zabıtları. (1921,12 26). D.I, C.II, İ.II, 134. İnikat.
- Zürcher, E.J.(2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y.S. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’den Beaux – Arts’da Eğitim Gören Yedi Mimar ve Belli Başlı Eserlerinin İncelenmesi

Evaluation of Seven Architects from Turkey and Their Essential Works Educated At Beaux – Arts

Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ^{a*}

^a Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5707-1542

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Aralık 2021

Kabul tarihi: 13 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Sanat tarihi,

Mimarlık tarihi,

Beaux Arts

ÖZ

İlk 1648’de Kardinal Mazarin tarafından Fransa Paris’te kurulmuş olan École Des Beaux-Arts sanat okulu mimar, ressam ve heykeltıraş kısaca sanatçı yetiştirmeyi hedeflemiş ve bunu ön planda tutan çok önemli bir kurum olarak kabul edilmiştir. Fransa’daki bu okulda eğitim almak için dünyanın her yerinden gelen mimar adayları, okuldan mezun olmalarıyla beraber Beaux-Arts okulunun öğretilerini kısa zamanda yayılmasını sağlamışlardır. Beaux-Arts Okulu, çoğunlukla ya klasisizm ekolü olarak, ya da 18. yüzyılın neoklasisizminden ilham alan bir akademizmin ifadesi olarak düşünülür. Farklı dönemlerde farklı öneme sahip ola bu okulun, mimari tasarımlarında dört ana kavram belirleyici olmuştur. “Parti”, “Caractère”, “Composition” ve “Economie” dir. Batılılaşma dönemi ile birlikte, Avrupa’ya özellikle de Paris’e öğrenci gönderilmiş, bununla kalmayıp, karşılıklı açılan elçilikler de ilişkilerin pekişmesi sağlanmıştır. École Des Beaux-Arts’tan esinlenerek yaratılan kurum, pratikte dünyaya ve çağdaşlığa açılma sürecine girmiş Osmanlı İmparatorluğu’nun bu durumunu sanatta da, resmî yönden belgelemiş olmaktadır. İstanbul ve diğer ülkelerde de Beaux-Arts eğitim programının benzeri olan pek çok okulun açılması, 19. Yüzyıl sanatının merkezinin artık Paris olduğunun en önemli kanıtıdır. Hatta bu okullar açıldıktan sonra bile, Paris sanat okullarında eğitim görmek yalnızca Türk öğrenciler için değil, aynı zamanda Avrupa ve diğer kıta ülkelerinden gelen öğrenciler için bile ayrıcalık haline gelmiştir. Türkiye’den Paris’teki Beaux-Arts okulunda mimarlık eğitimi almak için sadece yedi öğrenci gitmiştir. Bunların bir kısmı Avrupa’nın diğer ülkelerinde yaptıkları önemli eserlerle ön plana çıkmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 22, 2021

Accepted March 13, 2022

Keywords:

Art history,

Architectural history,

Beaux Arts

ABSTRACT

École Des Beaux-Arts art school, which was first established in 1648 by Cardinal Mazarin in Paris, France, aimed to train architects, painters and sculptors, briefly artists, and was accepted as a very important institution that prioritizes this. Architect candidates, who came from all over the world to study at this school in France, ensured the spread of the Beaux-Arts school's teachings in a short time after graduating from the school. The Beaux-Arts school is often thought of as either a school of classicism or an expression of academicism inspired by the neoclassicism of the 18th century. Four main concepts were decisive in the architectural designs of this school, which had different importance in different periods. They are “Parti”, “Caractère”, “Composition” and “Economie”. Along with the westernization period, students were sent to Europe, especially to Paris, not only that, but also the embassies opened mutually and the relations were strengthened. Inspired by the École Des Beaux-Arts, the institution has officially documented this situation of the Ottoman Empire, which entered the process of opening up to the world and modernity in practice, in art. The opening of many schools similar to the Beaux-Arts education program in İstanbul and other countries is the most important proof that the center of 19th century art is now Paris. Even after these schools were opened, studying in Paris art schools has become a privilege not only for Turkish students but also for students from Europe and other continental countries. Only seven students from Turkey went to study architecture at the Beaux-Arts school in Paris. Some of them came to the forefront with the important works they made in other European countries.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: duyguilkhan@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

École Des Beaux-Arts art school, which was first established in 1648 by Cardinal Mazarin in Paris, France, aimed to train architects, painters and sculptors, briefly artists, and was accepted as a very important institution that prioritizes this.

Students from this school often have a longing for the past in the buildings they build, and although they are basically influenced by the historicism movement, the works they have created are also influenced by different styles.

Architect candidates, who came from all over the world to study at this school in France, ensured the spread of the Beaux-Arts school's teachings in a short time after graduating from the school. In these teachings, they appear as civil and public structures that serve the understanding of Historicism and classicism, in which Egyptian, Greek, Roman and Renaissance influences are seen under the French influence.

In this school, a demand from at least twenty students is required for a well-known architect or a popular teacher, who is defined as "advisor" and "boss" in the system that operates independently of the administrative scheme of a standard school, to open his own workshop. Depending on the boss, the number of students can even reach a hundred. The important thing here is the cooperation between old and new students.

After the candidate is accepted to the school, they determine a teacher to work in their workshop and they are registered in the list of candidates. There are some conditions to register for this list. These conditions are; A letter of recommendation from a well-known artist, proof of being over 15 years old and less than 30 years old is required. Those who fulfil these conditions are subject to written and oral exams in mathematics, geometry, history, drawing and most importantly architectural design. Those who succeed in these exams can enrol in the school. There is no obligation to attend the courses other than the structural knowledge, and at the end of each course, the deficiencies or success of the student to be tested are determined.

The Beaux-Arts school is often thought of as either a school of classicism or an expression of academicism inspired by the neoclassicism of the 18th century. Four main concepts were decisive in the architectural designs of this school, which had different importance in different periods. They are "Party", "Caractère", "Composition" and "Economie". The general features of the designs created by the combination of all these concepts; all elements such as columns, arches, vaults and domes are in Greco-Roman and Ancient Greek styles. Well; Double triple arches are in the form of columns with Doric, Ionic or Corinthian capitals. The fringes are made prominent in order to highlight the columns. Sculptures and gargoyles on the facades and roofs add mobility to the building. Since the interior and exterior of the building were considered as a whole, the best and highest quality materials were chosen. The predominant material is stone, usually limestone. Sometimes stone was used together with brick. The goal was to save some more money. Glazed terracotta was used as a wrought-iron-looking material in the details of the building. The most striking material in interiors is marble. Marble with colour and rich veins was generally preferred. Wood is also a widely used material, and we see that it is used as dark coloured and polished. Brass and bronze material attracts attention in the ornament. There are also fresco-like wall paintings in the interiors.

The opening of many schools similar to the Beaux-Arts education program in Istanbul and other countries is the most important proof that the centre of 19th century art is now Paris. Even after these schools were opened, studying in Paris art schools has become a privilege not only for Turkish students but also for students from Europe and other continental countries. Only seven students from Turkey went to study architecture at the Beaux-Arts school in Paris. Some of them came to the forefront with the important works they made in other European countries. These; Alexandre Vallaur, Paul Farra, Constanine P. Pappa, Vedat Tek, Thadadjan, Zenop and Henry Zipcy.

The period when only seven students from Turkey went to the École des Beaux-Art school in Paris, France to receive education corresponds to the last period of the Ottoman Empire, the period called Westernization, or the first years of the Republic. In this period, which is known as westernization, it was decided to make some innovations in order to prevent the state from going bad for a long time. New schools were opened to train technical personnel in both military and architectural fields. Westernization, which started with the tulip period, in other words, means the restructuring of a non-western society according to western norms. As such, great states such as the Ottoman Empire, which had both commercial and sovereign relations with Europe, at first resisted the advance of the West, but when they could not stop their own regression with this great state, they thought that there was no other choice but to organize their institutions like him. Therefore, while sending some students abroad to receive education, he provided others to receive education in institutions that were reorganized in a western way due to the increasing financial burden. The school with the best architectural education is the École des Beaux-Arts in Paris, France. Architect candidates from all over the world are in competition with each other to receive education in this school. In fact, the institutions providing architectural education established all over the world have taken this institution and its curriculum as an example.

Giriş

École Des Beaux-Arts Sanat Okulu

1648’de Kardinal Mazarin tarafından Fransa Paris’te kurulmuş olan École Des Beaux-Arts sanat okulu, başta mimar ve ressam olmak üzere heykeltıraş, kısaca sanatçı yetiştirmeyi hedeflemiş ve bunu ön planda tutan çok önemli bir kurum olarak kabul edilmiştir (Madanovic, 2018s.13). Bazı kaynaklarda Cambridge Üniversitesi’nde erken bir örneğine rastlandığı belirtilse de sistemin, Academie des Beaux-Art adı ile 1648 yılında kurulan okulun, biri mimarlık diğeri ise Resim ve Heykel olmak üzere iki bölüme ayrıldığı ifade edilmektedir. Ne var ki, École Des Beaux-Arts’ın mimarlık kökeninin 1671 yılına dayandığı da belirtilmektedir (Tok ve Potur, 2016 s.413). Bu okuldan yetişen öğrenciler yaptıkları yapılarla ekseriyetle geçmişe dayanan özlem ve temelde tarihselcilikten (historisizm) akımından etkilenmiş olmakla birlikte farklı üsluplardan da etkilenerek yaptıkları harmonik eserler karşımıza çıkmaktadır (Reynold, 1999 s.3).

Fransa’daki bu okulda eğitim almak için dünyanın her yerinden gelen mimar adayları, okuldan mezun olmalarıyla beraber Beaux-Arts okulunun öğretilerini kısa zamanda yayılmasını sağlamışlardır. Bu öğretilerde, Fransız etkisi altında Mısır, Yunan, Roma ve Rönesans etkilerinin görüldüğü Historisizm ve klasisizm anlayışına hizmet eden sivil ve kamu yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır (Shihabi, 2017 s.241). Bu okulda, standart bir okulun idari şemasından “danışman” ve “patron” olarak tanımlanan, tanınmış bir mimar ya da popüler bir hocanın kendi atölyesini açabilmesi için en az yirmi öğrenciden talep gelmesi gerektiğini görüyoruz. Patrona bağlı olarak öğrenci sayısı yüzü bile bulabilmektedir. Burada önemli olan eski ve yeni öğrenciler arasındaki işbirliğidir (Tok ve Potur, 2016 s.413). 19. Yüzyılın ikinci yarısında, okulda dört aşamadan oluşan bir eğitim uygulanmaktadır. İlk aşama hazırlık, ikinci aşama okula kabul ki burada sadece başarılı öğrenciler ikinci sınıftan başlayabiliyorlar, üçüncü aşama birinci sınıfa başlayanlar, dördüncüsü ise Grand Prix’i (Büyük Ödül) kazanmak için çaba gösterilen aşamadır. Aday, okula kabul edildikten sonra atölyesinde çalışacağı bir hoca belirler ve adaylar (Aspirants) listesine kaydolurlar. Bu listeye kaydolmak için de bazı şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar; tanınmış bir sanatçıdan alınmış tavsiye mektubu, 15 yaşından büyük 30 yaşından küçük olduğunu gösteren belge gerekmektedir. Bu şartları yerine getirenler, matematik, geometri, tarih, çizim ve en önemlisi de mimari tasarım konularında yazılı ve sözlü sınavlara tâbi tutulurlar. Bu sınavlardan başarılı olanlar okula kayıt yaptırabilmektedir. Yapı bilgisi dışındaki derslerde devam zorunluluğu olmayıp, her dersin sonunda sınav yapılacak öğrencinin eksikleri ya da başarısı saptanmaktadır (Akpolat, 1991 s.26-27). Genel işleyişi bu şekilde olan okulun tarihsel gelişimini üç dönemde incelemek gerekmektedir:

1666-1789 Arası Kuruluş Dönemi: Okulun temellerinin atıldığı bu dönemde derslere sadece élêvê (öğrenci) denilen belli kişiler girebiliyordu. Bu dersler felsefe ve teori başta olmak üzere en önemlisi çizmeyi öğreniyorlardı. Bu okulda mimarlığın evrensel kurallarını, prensiplerini ortaya koymak ve antik Roma ve İtalyan Rönesansı’nın anıtsal binalarını incelemek amaç olarak belirlenmiştir. Bu dönemde planlama ve yapı tekniklerinin yanı sıra güzellik ve estetikte ön planda idi. Dönemin sonlarına doğru Gotik mimariye ve onun yapı mantığına, Yunan harabelerine ilgi artmıştır. Bu ilgi ile beraber öğrenci sayısı da artmıştır. Bu artış beraberinde rekabeti de getirmektedir (Chafee, 1977 s.65).

*1789’dan 1860 Arası Dönem:*1789 Fransız Devrimi boyunca ve sonrasında pek çok kraliyet akademisi baskı altındaydı ve neticede kapatıldı. Tek kapatılmayan okul Beaux-Arts okulu idi. Bunu sebebi de diğer okullar hükümet karşıtı iken Beaux-Arts okulu ise asla politik bir mücadele merkezi olmadı (Chafee, 1977 s.65). 1793’de sadece bir haftalığına kapanan okul ihtiyacın acil olmasından dolayı resim ve heykel okuluyla birleşerek tek bir okul şeklinde tekrar

açılmıştır. Leroy'un yönetici olduğu "L'École Spéciale de l'Architecture" (Resim ve Mimarlık Okulu) artık oldukça prestijli olan Prix de Rome ödülünün sahiplerini kararlaştırmaktı. Yıllık programa göre süsleme teknikleri, mimarlık tarihi, antik çağ binaları, Vitruvius, Palladio, Scmozzi, Vignola ve benzeri konularda dersler verilir, Yunan Dorik mimarisi tanıtılıyordu. Öğrenciler her ay değerlendirilip madalya ile ödüllendiriliyorlardı. Beaux-Arts eğitiminde Fransız geleneği ve kurumsallaşma, eğitimde tarihsel çalışma, ilk üç yılda daha belirgindi. Mimari tasarımın teori dersleri ikinci ve üçüncü yılda verilen önemli bir dersti. İlk yılda öğrencilere serbest el çizimi, makaleler verilerek bilgilendirilirdi. İki yılda yapı mekaniği dersi haftada beş saat, teori ders haftada bir saat verilirdi (Madanovic, 2018 s.13-14). Öğrenciler her gün yaklaşık iki saat antik ya da canlı modellerden çizim çalışır, hocalar formlarda ve detaylarda mükemmelliği yakalamak için orantısızlıkları ve hataları düzeltirlerdi. Eğer modelde bir kusur varsa düzeltilir, ideal güzelliğe ulaşmaları sağlanırdı. Bundan dolayı da her öğrenci anatomi dersi alırdı. Bir başka öğrenim yöntemi de öğrencilerin önceki dönemdeki eserleri kopya etmelerinin istenmesiydi. Bunu yaparak, tekniği, desenleri, ışık-gölge unsurlarını analiz ederek öğrencilerin kendi yöntemlerini bulacağına inanırlardı. Bundan dolayı da sıklıkla Louvre müzesine gidilerek, pratik yapmaları sağlanırdı (Gençel, 2021 s.68-69). Bir süre sonra ihtiyaçların ve beklentilerin değişmesiyle okulda farklı fikirlerin ortaya çıkması, buna bağlı olarak da ortaya pek çok tartışmanın oluşmasına yol açmıştır. Bu tartışma ve uzlaşmazlık süreci yaklaşık otuz beş yıl sürmüştür. 1863 reformu olarak bilinen olayla sonuçlanmıştır. Bu reform École Des Beaux-Arts'da bir dizi değişiklik yapılmasını sağladı. Bu değişiklikler okul müdürünün artık akademiye değil bakanlığa bağlı olması, okul içinde resmi atölyeler açılması, klasik geleneğe tutuculukla bağlı eski profesörlerin tasviyesi, okula kabul yaşının 25'e indirilmesi, Grand Prix yarışmasında ikincilik ödülünün kaldırılması, Grand Prix programını artık Conseil Supérieur de l'Enseignement'in hazırlaması, Grand Prix bursunun beş yıldan dört yıla indirilmesi ve ilk yılının Roma'da, iki yılının başka bir yerde geçirilmesi, Roma akademisinin de bakanlığa bağlı kalması şeklinde sıralanabilir. Reformun amacı, okulu ve Roma akademisini enstitü kontrolünden çıkarıp hükümet kontrolüne almaktı. Bütün bu reformlar 1874'de etkisini kaybedip, bütün düzen eski haline dönmüştür. Bunun sebebi olarak da okuldaki hocaların birbiriyle çatışan farklı düşünceleri temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Labrouste Neogrek, Alexis Paccard klasik, Laisne ise Gotik ekolünün temsilcileri olup, birbirleri ile çatışması, Profesör Viollet-le-Duc'un sanat ve estetik derslerine girmesi ile öğrenciler tarafından beğenilmeyip protesto edilmesi, reformların etkisiz hale getirmiştir. Bu süreç sonunda farklı kişilerin önderliğinde farklı atölyeler açılmıştır. Bunlardan biri Labrouste'nin diğeri ise Duban'ın atölyesi idi. Özellikle Labrouste'nin atölyesi muhalif olduğu için bu atölyenin öğrencilerine asla prestijli bir ödül olan Grand Prix de Rome yarışması kazandırılmadı ve Labrouste'ye yıllarca hiçbir devlet projesi verilmedi. Yıllar sonra St. Genéviève kütüphanesinin yapımı kendisine verilmesiyle çok büyük bir ün kazanmıştır (Şay, 2014 s.36-39). Sonuç olarak bu dönemde yeni atılımlar gerçekleştirilmeye çalışılsa da École Des Beaux-Arts geleneği bozulmayarak müfredatın çekirdeği olan tarih ve teori derslerinin olması, mimarlık bilgisi ve anlayışı ile teknik geçmiş, tasarım ve çizim öğretimi ile her bakımdan donanımlı öğrenciler yetiştirmeye devam etti.

1870'ler ve Sonrası: Okulun başarısının en üst noktada olduğu, tüm dünyadan öğrencinin burada öğrenim görmek için geldiği ve tüm dünyada kabul gördüğü bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. 25 Ocak 1831'de Fransa İçişleri Bakanı, École Des Beaux-Arts'ın düzenlemelerinde değişiklik önermek için Güzel Sanatlar Komisyonu kurdu. Bu komisyona tüm farklı fikirlerden sanatçıları bir araya getirdi. 19 Şubat 1870'de, 1863 reformunda alınan bazı kurallarda değişiklik olmuş, bazıları ise değişmemiştir. Değişen kurallardan bazıları; okula kabul için gerekli olan 15 yaşından büyük, 30 yaşından küçük olma gerekliliği kaldırılarak, okula kabul yaşı 30'a çıkartılmıştır. Grand Prix Rome için yarışmacıların sayısı da 30'a

çıkarılmakla kalmamış ödül sayısı da arttırılmıştır. Sadece birinci sınıf öğrenciler için düzenlenen özel yarışma ödülü, yüksek notları olan öğrenciler için verilen Prix de la Reconnaissance des Mimes Américains ödülleri örnek olarak gösterilebilir. Değişmeyen kuralın en önemlisi; müfredatın yönetici ve profesörlerde olduğu maddesidir. Bu madde ile yetkinin profesörlerde olması sayesinde özellikle 1876'dan itibaren öğrenciler "Mimari Elemanların Analizi" adlı çizim dersi ile Dor, İon ve Korinth düzenleri ile ilgili çalışmalar yaparak, bunları mimarlık veya bezeme işlerinde kullanmayı öğrenirler. Yapı bilgisi dersinde de taş, demir, ahşap ve genel yapı bilgisinden proje hazırlarlar. Alınan desen dersinde ise, insan figürü ve heykel desenleri çizerlerdi (Drexler, 1977 s.83). Bunun sonucu olarak da başarılı olan bu okulu talep eden öğrenci sayısı 281'den 950'ye çıkmıştır. II. Dünya savaşında Nazi işgali, hemen ardından baş gösteren para sıkıntısına rağmen öğrenci sayısı durmaksızın artmıştır. 1921-1922'de 1100, 1967-1968'de 2780 öğrenci vardı. Bu kadar yoğun talebin sonucu sadece Fransa'daki öğrenciler değil, Fransız hâkimiyetindeki ülkelerden, İngilizce konuşulan ülkelere kadar pek çok ülkeden öğrenciler gelmiş ve Beaux-Arts okulunun eğitimini almışlardır. Hatta bu tarzdaki mimariye Beaux-Arts stili adı bile verilmiştir. (Chafee, 1977 s.61-109). Fransa'da bu okul ile XVI. Louis ve I. Napolyon dönemlerinin mimarlık anlayışı kısa sürede tüm Avrupa ve Amerika'ya kadar yaygınlık göstermiştir. Paris'te, Louis- Tullius- Joachim Visconti ve Hector Lefuel'in Louvre Sarayı'na yaptıkları ek yapıların tasarımında ve dekorasyonunda bu belirginlik göze çarpar. Bu önemli uygulamanın çok beğenilmesi ve dünyanın her yerinden gelen öğrencilerin mezun olarak ülkelere geri dönmesi sonucunda öğrenciler öğrendiklerini, hızla yayarak büyümekte olan kentlerdeki yeni kamu yapılarının çoğunda uygulayarak, Beaux-Arts "resmi" bir üsluba dönüşmüş, dünya çapında binalar üretmişlerdir (Zonaga, 2016)

Beaux-Arts Ekolünün Genel Özellikleri

Beaux-Arts Okulu, çoğunlukla ya klasisizm ekolü olarak, ya da 18. yüzyılın neo-klasisizminden ilham alan bir akademizmin ifadesi olarak düşünülür. Farklı dönemlerde farklı öneme sahip olan bu okulun, mimari tasarımlarında dört ana kavram belirleyici olmuştur. "Parti", "Caractère", "Composition" ve "Economie" dir.

Parti: Tasarımcının yaptığı tasarımda, kendi özgün düşüncesini, yaptığı tercihleri ve kararları uygulamasıdır.

Caractère: Binanın, hem genel anlamda işlevsel olması, hem de ne tür bir bina olduğunun bir bakışta anlaşılabilmesini ifade etmektedir (Say, 2014 s.47-48). Yapılarda karakter denilince, yapının sadece dışının antik mimariyi hatırlatması değil, aynı zamanda iç mekânla da uyumlu olması akla gelmelidir (Egbert, 1980 s.132).

Composition: Düzenleme olarak da nitelendirilen bu kavramla binanın plan, kesit ve tümüyle bir araya gelen üç boyutlu varlığını ifade etmektedir. Bu kavram 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Kılıç, 2006 s.17).

Economie: 18. Yüzyılın sonunda özellikle Percier ve Fontaine'in benimsettiği İtalyan Rönesansı'na ait estetik değerlerle ilgilidir. Mimaride amacın en basit olanaklarla, gereçlerle en büyük etkiyi yaratmak olması gerektiğini savunurlar. Örneğin; basit bir ev için, büyük bir saray için de aynı mimari çabayı harcamak olarak da tanımlanabilir (Say, 2014 s.49).

Tüm bu kavramların birleşmesi ile oluşturulmuş tasarımların genel özellikleri;

-Sütun, kemer, tonoz ve kubbe gibi tüm unsurlar Greko-Romen ve Antik Yunan tarzındadır. İkili üçlü kemerler, dor, ion veya korinth başlıklı sütunlar şeklindedir:

-Sütunları ön plana çıkarmak için saçaklar belirgin yapılmaktadır.

-Cephe ve çatılara heykeller ve gorgoyeler yapıya hareketlilik kazandırmaktadır.

-Yapının içi ve dışı bir bütün olarak düşünüldüğünden malzemelerin en iyisi ve kalitelisi seçilirdi.

-Baskın malzeme taş, genellikle de kireç taşıdır. Ekonomik gerekçelerle bazen taş, tuğla ile beraberde kullanılırdı.

-Yapının detaylarında ferforje görünümlü bir malzeme olarak sırlı pişmiş toprak kullanılırdı.

-İç mekânlarda en dikkat çeken malzeme mermerdir. Genellikle renkli ve zengin damarlı olan mermer tercih edilirdi.

-Ahşap da çok kullanılan bir malzeme olup, koyu renkli ve cilalı olarak kullanıldığını görüyoruz.

-Süsleme de pirinç ve bronz malzeme dikkat çeker.

-Yine iç mekânlarda fresk benzeri duvar resimleri karşımıza çıkmaktadır (Fricker, 2010 s.4).

-Yapılarda kaide kısmı, rustik taş bloklarla üst kısımdan ayrılır ki burada Rönesans saray mimarisinde oldukça sık kullanılmaktaydı.

-Girlandlar, madalyonlar, bezenmiş silmeler, neandırlar, dış ya da yumurta dizileri, yüksek kabartmalar, akroterler, gorgoyle şeklinde yapılmış çörtlenler Beaux-Arts cephelelerinde sıkça karşılaşılan başlıca süsleme elemanları olmuştur.

-Yapılarda simetri karşımıza çıkmaktadır ki, bu da antik çağ yazarı Vitruvius ve antik Yunanlılar için çok önemli bir unsurdur.

-Yapılarda geçmişten seçilmiş örneklerin birebir taklit edilmesinden çok, en iyi özelliklerinin bir araya getirilip, en doğru şekilde kullanılması amaçlanmıştır (Kılıç, 2006 s.22-25).

Beaux-Arts okulunun en önemli özelliği diğer ülkelerde açılan bu tarz okulların eğitim programlarına öncülük etmesidir. Örneğin; İngiltere’de açılan Royal Institute of British Architects, Amerika Birleşik Devletinin Boston eyaletinde Massachusetts Institute of Technology, diğeri Newyork’da Colombia Üniversitesinde, Harvard, Illinois, Washington ve Pennsylvania eyaletlerinde olmak üzere pek çok okul açılmıştır. İstanbul’da ise Sanayi-i Nefise Mektebi’de Beaux-Arts prensiplerinin uygulandığı bir okul olarak karşımıza çıkmaktadır (Akpolat, 1991 s.33). Ancak Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmadan önce, Osmanlı imparatorluğu’nun Fransa ile iyi ilişkiler kurması sonucu Osmanlı’nın Fransa’nın yaşam tarzı, eğitim ve öğretimini kendisine örnek aldığını söyleyebiliriz (Germaner, 1992 s.105). Batılılaşma dönemi ile birlikte, Avrupa’ya özellikle de Paris’e öğrenci gönderilmiş, bununla kalmayıp, karşılıklı açılan elçilikler de ilişkilerin pekişmesi sağlanmıştır (Aydın, 2014 s.75). Gönderilen öğrencilerin masrafları devlet tarafından karşılanılmaktaydı. Sınırlı sayıda öğrenci ile ekonomik giderlerin özdeşmemesi nedeniyle alternatif yol aranmaya başlanmıştır. O dönem basında sanat ile ilgili kurumların yokluğu dile getirilmiş, ülkenin tarihi, kültürel mirasının nesilden nesile aktarılmasında sanatın pay sahibi olduğu vurgulanmıştır. Kültürel mirasın korunması, sanatın ülke geneline yayılması ve ileri adımların atılması için sunulan öneri bir Sanayi-i Nefise Mektebi’nin kurulması şeklinde olmuştur (Gençel, 2021 s.52-53).

École Des Beaux-Arts’tan esinlenerek yaratılan bu kurum, pratikte dünyaya ve çağdaşlığa açılma sürecine girmiş Osmanlı İmparatorluğu’nun sanat, anlayışındaki durumunu, resmî yönden belgelemiş olmaktadır (Özer, 1995 s.25). 1863 karnamesi de, Beaux- Arts okulundan örnek alınarak hazırlanmıştır. Hatta düzenlenen yarışmalar bile bu okul örnek

alınarak uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle beraber gereksinimler doğrultusunda yeni kararlar alınmış ve kararname yeniden düzenlenmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebini, çağdaş sanat eğitimi veren bir kurum haline getirip, bu minvalde öğrenci yetiştirerek hem kültürel birikime ve gelişimine katkı sağlaması hem de yeni bir bakış açısı getirmesi açısından önemli bir kurum olduğunu söyleyebiliriz. İlk kez yirmi öğrenciyle öğrenime başlayan kurumun ilk hocaları yabancı ve Levantenlerdi. Dersler kararnamelerde belirtildiği gibi teori ve uygulamalı idi (Naipoğlu, 2008 s.3). Okulun eğitim kadrosunda Alexandre Vallauri (Mimarlık), P. Bello (Mimarlık), Salvator Valeri (Yağlıboya), Joseph Warnia- Zarzecki(Desen), Yervant Osgan (Heykel) yer almaktadır (Paşlıoğlu, 1996 s.26).

Beaux – Arts’da Eğitim Gören Yedi Mimar ve Belli Başlı Eserleri

İstanbul ve diğer ülkelerde de Beaux-Arts eğitim programının benzeri olan pek çok okulun açılması, 19. Yüzyıl sanatının merkezinin artık Paris olduğunun en önemli kanıtıdır. Hatta bu okullar açıldıktan sonra bile, Paris sanat okullarında eğitim görmek yalnızca Türk öğrenciler için değil, aynı zamanda Avrupa ve diğer kıta ülkelerinden gelen öğrenciler için bile ayrıcalık haline gelmiştir. Türkiye’den Paris’teki Beaux-Arts okulunda mimarlık eğitimi almak için sadece yedi öğrenci gitmiştir. Bunların bir kısmı Avrupa’nın diğer ülkelerinde yaptıkları önemli eserlerle ön plana çıkmıştır. Bunlar; Alexandre Vallauri, Paul Farra, Constanine P. Pappa, Vedat Tek (Bey), Thadadjan, Zenop ve Henry Zipcy’dir.

Alexandre Vallauri

19. yüzyılda Osmanlı mimarisine büyük katkı sağlayan ve canlandırma hareketlerini geleneksel Osmanlı mimarisiyle birleştiren yabancı mimarlardan biri de Fransız Vallauri’dir. Kendisi ailesinin İstanbul’daki üçüncü kuşağının temsilcilerinden olup, mektepli ilk mimarlardan birisidir (Anıktar, 2008 s.1210). 1806 yılında İstanbul’a gelen Eduard Vallauri’nin torunu olan Alexandre Vallauri 2 Nisan 1850’de İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Şekerlemeci bir ailenin çocuğu olan Vallauri’nin ilk gençlik yılları hakkında çok fazla bir bilgi olmasa da, İstanbul’un ünlü ve zengin bir Levanten ailesinin oğlu olarak rahat bir gençlik geçirdiği tahmin edilmektedir. Orta öğrenimini 1857 yılında “Pensionnat Saint Joseph” adıyla kurulmuş olan Saint (St) Joseph Kolejinde tamamlamış olduğu tahmin edilmektedir (Kayaalp, 2008s.49). Vallauri 1868 yılında École Des Beaux-Arts’a mektup yazarak dönemin ünlü mimarlık okuluna gitmek için girişimde bulunmuştur. Kabul alan Vallauri 1869 yılında Paris’e gider (Özlü, 2015 s.296). Bir sene giriş sınavına hazırlandıktan sonra 23 Nisan 1870 yılında akademiye ikinci sınıftan başlamıştır. Hocası, Le Bas’ın atölyesinde yetişmiş, 1855’te Roma büyük ödülünü kazanmış, 1876’da Legion d’honneur nişanına layık görülmüş, 1888’de Fransız Enstitü üyeliğine seçilmiş Coquart’tır (Akpolat, 1991 s.9-10). Vallauri Paris’teki eğitimini 1879 yılında bitirip İstanbul’a dönmüş olup, ismini, Elifba Sanat Kulübü’nün açtığı ve Osman Hamdi Bey gibi önemli kişilerinde bulunduğu sergi gibi pek çok sergilere katılarak duyurmuştur (Cezar, 1995s.533).

Vallauri diğer yabancı mimarların aksine, Batı mimarlığı ile birlikte Osmanlı mimarlığını da iyi biliyordu. Bu nedenle onun tasarımları, batı ve doğu mimarlığının sentezi gibidir. O’nun başta Beyoğlu ve Galata çevreleri olmak üzere, İstanbul’un pek çok semtinde camiden çeşmeye, otelden konağa, saraydan kasra kadar hemen hemen her türde eseri bulunmaktadır. 1895’lerden sonraki tasarımlarında Osmanlı mimarisinin, özellikle Türk konut mimarisinin etkileri sezilir (Aktemur, 2018 s.38). Hatta Sedat Hakkı Eldem, Vallauri’nin Türk konut mimarlığını derinlemesine inceleyen ve çağdaş bir Türk mimarisi ortaya koymaya çalışan ilk mimar olduğunu vurgulamaktadır (Anıktar, 2008s.1210). Vallauri hem Sanayi-i Nefise Mektebi’nin yapılandırılmasında öncü bir rol oynayarak burada hocalık yapmış, hem de

mimarlık mesleğini icra ederek İstanbul'un imarına damga vuracak kırk kadar yapının proje, hesap ve çizimlerini bizzat hazırlamıştır (proje müellifi) (Özkurt, 2019 s.140).

Vallaury'nin belli başlı yapıları;

Sanayi-i Nefise Mektebi ve Müze-i Hümayun Kampüsü: Aynı yapılar olsa da tek bir alanda yer almaktadır. Müze ile beraber Sanayi-i Nefise Mektebi'nin de yöneticiliğini yapan Osman Hamdi Bey iki binanın birbirine yakın olması gerektiğini düşünerek aynı anda olmasa da, aynı alan içinde inşa ettirmiştir. Aynı mimar tarafından yapılan her iki bina da birbirini tamamlar niteliktedir. Müzecilik ve eğitimin tek bir çatı altında toplama düşüncesi ve yapının mimari tarzına bakarsak da, Osmanlıların bu dönemde içinde buldukları ve yönedikleri dünya görüşünü anlama açısından oldukça önemlidir (Serbestoğlu ve Açık, 2013 s.168).

Şark Eserleri Müzesi, şu anda da Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi olarak hizmet veren bir zamanların Sanayi-i Nefise Mektebi'nin projesi 1882 yılında mimar Vallaury tarafından bir çatı altında beş adet atölye içerecek şekilde hazırlanarak hayata geçirilmiş ve 1883 yılında hizmete açılmıştır (Say, 2014 s.118). Daha sonra bu beş atölyenin yetmeyeceği düşünülerek yine Vallaury tarafından içinde üç atölye ve sergi salonunun da bulunduğu bir bina daha tasarlanmıştır. 1892'de tamamlanan bu bina ile ilk yaptığı bina arasına dört oda içeren bir bölüm daha eklenmiştir (Batur, 1994a s.447-448). Vallaury'nin neo-rönesans üslubunda tasarladığı ilk bölüm ile neogrek üslupta tasarladığı ikinci bölüm kolaylıkla ayrılır. Tek katlı yapı, bodrum kat üzerinde yükselmektedir. Yapının tam ortasında, zeminden on altı basamaklı merdivenle doğrudan birinci kata ulaşılır. Zeminden iki yana doğru, barok üslubunda görülen S kıvrımlı merdiven küpeştesi ile çıkılan sahanlıkta, iki yüksek pilasterlerle vurgulanmış giriş bölümü yer alır. Eşit büyüklükte üç bölümlü bir kapıya sahiptir. Girişin üstünde, tüm kapıları kapsayacak şekilde iki yan C kıvrımlı profilli kartuş yer almaktadır (**Fotoğraf-1**).

Fotoğraf 1: Sanayi-i Nefise Mektebi

Cephe, girişin her iki yanından itibaren, üzeri yivli pilasterler eşit bölümlere ayrılmıştır. Pilasterler arasındaki cephe yüzeyi geriye çekilerek yapıya derinlik kazandırılmıştır. Her bir bölümün içinde basık kemerli pencereler, bu açıklıkların üstünde de küçük konsol taşlarına oturan birer silme yer alır. Silmelerin üzerinde yuvarlak bir madalyon içerisinde medusa başına benzeyen, dalgalı saçlı birer kadın büstü bulunmaktadır. Oldukça donuk bir ifadeye sahip olan kadın büstü yuvarlak yüzlü olup, yüz hatları oldukça küçüktür. Madalyonun her iki tarafında iç kısımlarının hafif yuvarlaklaştığı ince uzun dikdörtgen kartuşlar yer alır (**Fotoğraf-2**). Yivli pilasterlerin başlıkları ise akantus ve gonca gül motiflerinin ortasında belden aşağısı olmayan, başı hafif yana dönük, üzerinde kıvrımlı bol bir elbise olan, elleri ile gonca güllerinin saplarını tutan birer kadın figürü görülmektedir (**Fotoğraf-3**).

Fotoğraf 2: Kadın maskı (Kılıç, 2006 s.75)

Fotoğraf 3: Kadın figürü (Kılıç, 2006 s.76)

Pilasterler yukarıda, cephe boyunca devam eden alçak bir arşitrava, frize ve onun üzerinde yer alan bir kornişe bağlanır. Bunun da üstünde, pencerelerin hizasına gelen bölümde, iki yanı C kıvrımı ile yuvarlatılmış ince uzun dikdörtgen biçiminde kartuşlar yer almaktadır. Pilasterlerin hizasında ise ikili, üzeri yivli, korinth başlıklı, küçük pilasterler yer alır. Cephe dış sıralı bir silme ve parapetle son bulmaktadır (**Fotoğraf-4**).

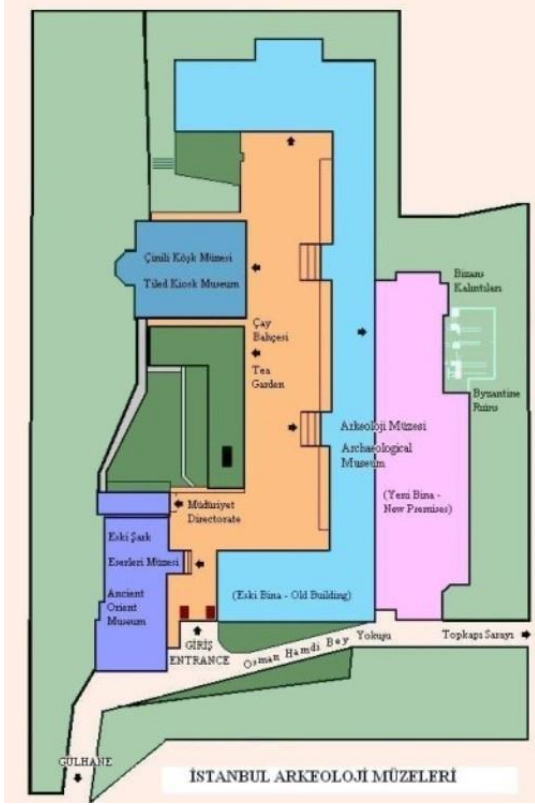
Fotoğraf 4: Kartuş ve saçak kısmı (Kılıç, 2006 s.73)

Vallaury'nin ikinci aşamada tasarladığı yapıda neogrek bir üslup kullanılmıştır. Yapı, eğimden yararlanılarak zemin kat yükseltilmiş, zemin katta yer alan üçlü pencere grupları ve bu pencere aralarında da pilasterler bulunur. Oldukça sade olan bu pilasterler birbirine bir tabla ile bağlanmaktadır. Bu kat adeta üst katı taşıyan bir platforma dönüştürülmüştür. Üst katta, zemin katın açıklıklarına gelecek şekilde cephe yüzeyi içeri çekilerek derinlik kazandırılmıştır. Bu katta, dörder adet yivli, ion başlıklı, üçgen alınlıklı ve alınlığın ortası ile her iki yanında akroter bulunmaktadır ve adeta bir tapınağın cephesi gibi tasarlanmıştır. Alınlığın üzerini parapete kadar devam eden büyük pencereler kaplar. Alınlık kısmını, iki yan tarafta bulunan pilasterler sınırlar. İonik kolonların arasına da arkeolojik buluntulardan seçilmiş olmayan, ayakta giyimli olarak tasvir edilmiş kuros (erkek), kore (genç kız) heykelleri bulunmaktadır. Heykellerin olduğu bölüm beyaza boyanarak adeta heykellerin ön plana çıkması sağlanmıştır. Yapının tümünü çevreleyen parapetle cepheler tamamlanmıştır (Batur, 1994 s.448).

Müze-i Hümayun Binası: Bugünkü adıyla Arkeoloji Binası, Sultanahmet'te Topkapı Sarayı'nın dış avlusunun kuzeyinde, Çinili Köşk ve Sanayi-i Nefise Mektebi yapılarının bulunduğu alanda yer almaktadır. Müze binası 1891-1907 yılları arasında ve üç aşamada olmak üzere mimar Alexandre Vallaury'e yaptırılmıştır.

Yapı, uzunlamasına ana ekseninde kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Eski Sanayi-i Nefise Mektebi binasının Şark Eserleri Müzesi'ne dönüştürülmesi ve Çinili Köşk'ün de Çini Müzesi olarak yeniden düzenlenerek açılmasıyla, üç büyük yapıdan oluşan bir müzeler kompleksi meydana gelmiştir (**Şekil-1**) Müzenin ilk bölümü dikdörtgen olarak inşa edilmiş ve 1891'de açılmıştır. Osman Hamdi Bey tarafından sürdürülen arkeolojik kazılarda çıkarılan eserlerin artması ile beraber yetersiz kalan müzeye ek bina

yapılması kararlaştırılmıştır. Mevcut yapının kuzey tarafına mimar Vallaury'e ressam Philippe Bello'nun da katılımıyla yeni bir bina yapılarak 1903'te açılmıştır. Bu her iki binanın yetersiz kalması karşısında, hemen ertesi yıl yapının güney kanadına yeni binanın temelleri atılmış, bu da 1907'de tamamlanmıştır. Güney kanadının yapımına bu sefer eşlik eden isim H. Edhem Bey'dir. Eklenen bu iki bölümle yapı, 192 metrelik bir uzunluğa ulaşmıştır (Batur, 1993 s.310).

Şekil 1: Kroki (<http://www.kvmgm.gov.tr>)

Yapı, kaide üzerine oturur. Bu kaide, boydan boya dolaşarak binanın ana kütle ile yan kanatları birbirine bağlar. Başlangıçta tek katlı olarak başlanan yapıya, tam yapımı sırasında verilen bir kararla ikinci bir kat daha eklenmiştir (Pasinli, 1992 s.152). Önce on bir basamakla geniş bir sahanlığa, arkasından da beş basamakla giriş kapısına ulaşılır. Burası da yine tapınak mimarisinin girişleri gibi tasarlanmıştır. Korinth başlıklı dört sütun üzerinde alnlık yer almaktadır. Alınlığın altındaki frizde bronzdan "Asar-ı Atika Müzesi" yazarken üçgen alınlığın içinde de II. Abdülhamid'in tuğrası bulunur. Üçgen alınlığın her iki yanında yarım, ortasında da tam olarak yapılmış akroter bulunur. Pilasterlerle üç bölünen büyük kapı üzerinde de ikinci katın pencereleri sıralanır (**Fotoğraf-5**). Girişin bulunduğu cephe pilasterlerle bölümlere ayrılmıştır. Her bir bölümde de altta ve üstte birer pencere ile iki pencerenin arasında silmeler ve dörder kısa pilaster yer almaktadır. Pencerelerde yanlarda yivli, ion başlıklı gömme sütunlarla sınırlandırılmıştır. Başlıkların üzerinde de konsollarla taşınan ve bunları birbirine bağlayan arşitravlar bulunmaktadır. En üstte de dış sırası ve parapetle yapı son bulmuştur (**Fotoğraf-6**). Avlu cephesinde, yapının eklenen yan bölümleri farklı dönemlerde inşa edilmiş olsa da yapı, uyum ve süreklilik içindedir. Her birimde aynı cephe düzenlemesi söz konusu olsa da sadece açıklıklarda bir yerine iki pilaster yapılmıştır. Bu da pencere yanlarındaki gömme sütunların arasındaki mesafeyi kısaltmıştır. Diğer bir farkta pilasterler arasında, kaide üzerinde heykeller konmuştur (**Fotoğraf-7**). Güneybatı kanadın da ise dört birim yer alır. Bu cephe de diğer cepheler gibi simetrik olup, pilasterlerle bölümlere ayrılmıştır. Üç yönden saran saçak kısmı ile yapı sonlanmaktadır.

Fotoğraf 5: Müze-i Hümayun Giriş

Fotoğraf 6: Müze-i Hümayun Girişin yanlarındaki pilasterler (Kılıç, 2006 s.99)

Fotoğraf 7: Müze-i Hümayun avlu (Kılıç, 2006 s.97)

Cercle d' Orient: Beyoğlu İstiklal Caddesi Yeşilçam Sokağı başında, 56 numaralı bina Emek Pasajıdır. Circle d'Orient olarak da bilinen yapı Abraham Eremyan Paşa tarafından tasarlanmış ve dönemin ünlü mimarı Alexandre Vallaury'e inşa ettirilmiştir. Bu bina adını İstanbul'da yaşayan yabancılar ve üst düzey yöneticileri tarafından 1882'de kurulmuş olan seçkinler kulübünden almaktadır. Cercle d' Orient (Serkloryan) "Şark Kulübü" anlamına gelmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra merkezi Kadıköy'e taşınmıştır. Günümüzde de bu ve yanındaki bina Grand Pera adını alarak Demirören Alışveriş Merkezi olarak hizmet vermektedir (Özlu, 2016 s.27).

Kulüp, 60. Kuruluş yılına kadar 33 bakan, 148 büyükelçi ve 552 üye kabul etmiştir. 1933'te üye sayısı 3.780'e yükselen kulüpte bakanlık yapmış politikacılar ve 210 yerli yabancı diplomatlar kayıtlıydı (Üstündiken, 1994 s.409). Kırk beş metre uzunluğunda dikdörtgen planında yapılan binanın kuzey cephesi İstiklal Caddesine, batı cephesi de Yeşilçam Sokağına bakmaktadır. Doğu ve güney cepheleri sağırdır. Bezeme açısından en özellikli cephe kuzey cephesidir. Cephede neo-klasik ve neo-rönesans düzen ve süsleme öğeleri ile bunlara dair tarihsel referans kullanımı hâkimdir (Say, 2016 s.33).

Cephe on bir bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm diğer bölümlerden daha geniştir. Giriş, geniş olan bu bölümden sağlanmakta olup, iki kat yüksekliğindedir. Birinci kat pencereleri küçük kare şeklinde olup, pencere yanlarında yivli, kaideli, korinth başlıklı gömme sütunlar vardır. Pencere aralarında uzun dikdörtgen nişlerin üst ortalarında barok kabartmalar ve uçları volütle biten S kıvrımları yer alır. İki ve üçüncü kat boyunca devam eden gömme sütun şeklindeki pilasterler hem pencereleri birbirinden hem de cepheyi bölümlere ayırır. İkinci kat pencereleri, girişin üzerindeki hariç basık kemerli olup, kilit taşlarında etrafı bitkisel motiflerle çevrili kabaralar bulunur. Pencerelerin üzeri neoklasik tarzda uçları volütlü gülbezeklerle biten alınlık yer alır. Alınlığın ortasında, apsis ya da mihrap nişini andıran küçük bir niş bulunur. Nişin her iki yanında küçük süsleme amaçlı yivli, İon başlıklı sütunceler görülmektedir. Bu sütuncelerin her iki yanında vücutları pullu olarak işlenmiş ejder figürleri karşımıza çıkar. Girişin üzerindeki pencere ise, hem diğerlerine göre daha büyük hem de beşik kemer formundadır. Burada dört konsolla taşınan balkon uygulaması vardır. Pencerenin her iki yanında silindirik gömme sütunlar, korinth başlıklı olup, ortasında başı aşağıya doğru bakan, küçük kadın başları yer alır. Sütun başlıklarının üzerinde ağız açık aslan figürleri bulunur. Pencere kemerinin kilit taşında, U biçimli surati olan, çekik ve kısık gözlü, geniş ve iri burunlu, üst dudağı ince alt dudağı kalın, keçisakallı, kaşları ortada birleşerek yukarıya doğru kalkmış,

elmacık kemikleri çıkık, hafif aralanmış ağızdan görülen seyrek dişleri, iri kulakları, boynuzları ve geriye taranmış dalgalı saçları ile gorgoylere oldukça fazla benzemektedir. Bu figürün her iki yanında ise antik kaynaklı, kanatlı efsanevi kadın figürlerinin, üstü çıplak belden aşağısı akantus yaprakları ile devam eder. Figürlerin, kısa dalgalı saçlarının bir kısmı perçem şeklinde alınlarına düşmektedir. Bunlar, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü, küçük burunlu ve hafif tebessüm eden dudaklarıyla dikkat çekmektedirler. Üstü çıplak olan figürler, kollarından birini hafif dirsekten kırılmış şekilde yukarıya kaldırmış çiçek sapını tutarken, diğer elleri ile de etrafi yapraklarla çevrili dikdörtgen bir kartuşu tutar vaziyette tasvir edilmişlerdir (**Fotoğraf-8**). Üçüncü kat da orta aksın penceresi üzerli pencere grubu şeklinde yapılmışken diğerleri düz atkı kemerli ve dikdörtgen şeklindedir. Pencereilerin üzerinde saat formunda motifin her iki yanında üstü akantus yapraklı furuşun üzerinde üçgen alınlı, alınlığın tam ortasında da aslan figürleri yer alır. Bu kompozisyonun sağ ve solunda, çift kulplu, ağız kapaklı vazo bulunmaktadır. Orta akstaki üçlü pencereelerde düz atkı kemerli olup, ortadaki pilasterler yivli, korinth başlıklı sütun görünümünde tasarlanmıştır. Pencereilerin üzerinde ince, uzun bir nişin içinde, yuvarlak yüzlü, alınına perçemlerin döküldüğü, kaşları çatık, sinirli bir yüz ifadesine sahip, dolgun dudakları aşağı doğru inmiş bir kadın başı dikkat çekmektedir (**Fotoğraf-9**). Yapı küçük konsolların taşıdığı saçak silmesi ile son bulur.

Fotoğraf 8: Emek Pasajında yer alan gorgoyle (uludagsozluk.com)

Fotoğraf 9: Emek Pasajında yer alan kadın figürü (Yiğitpaşa, 2010 s.336)

Bir zamanlar İpek Sineması olarak kullanılan yapı, daha sonra onarılarak Yeni Tiyatroya dönüşmüş, geçirdiği bir yangının akabinde onarılarak 1970'li yıllarda hazır giyim satış mağazası olarak kullanılmıştır. Bu bölüm tekrar bir yangın geçirmiş olup, üst katlarda ciddi bir hasara yol açmıştır.

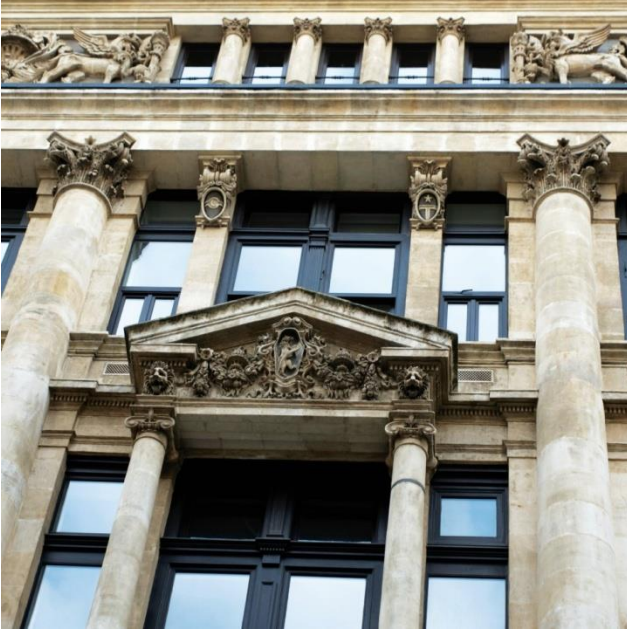
Beyoğlu mimarisinde simgesel bir değer kazanan bu eser, onarılarak tekrar kullanılmaya başlanmış olup, günümüzde alışveriş merkezi olarak kullanılmaya devam edilmektedir (Can, 1994 s.410).

Osmanlı Bankası: Karaköy’de Voyvoda Caddesi üstünde yer almaktadır. Vallaury öyle bir şöhret kazanmıştır ki kendisine hem Levantenler hem de üst düzey Osmanlı yönetimi tarafından önemli projeler verilmiştir. Osmanlı Bankası da en önemli eserlerden birisidir. Banka binası, caddedeki diğer yapıları da etkilemiş, çevrenin formu da bu yapıyı referans alarak şekillenmiştir (**Fotoğraf-10**). Dışarıdan bir bütün olarak görünen bina, aslen iki eş yapıdan ibarettir. Yapının batı bölümü Osmanlı Bankası, doğu bölümü de Tütün Reji İdaresi’ne aittir (Kayaalp,2008 s.59).

Yapının bodrum katla beraber zemin katı, bosajlı büyük boyutlu dikdörtgen taşlarla Rönesans mimarisinin özelliklerini taşır. Oldukça sade olan giriş kapısı düz kemerle biter. Bu katın dikdörtgen olan pencereleri üçlü düzenleme şeklinde yapılmıştır. İlk ve ikinci katın dikdörtgen pencereleri neoklasik üslupta ve bir bütün oluşturacak biçimde düzenlenmiştir. Pencereler birbirinden pilasterlerle ayrılmıştır. Bodrumdan zemin kata kadar uzanan pilasterler en üstte korinth başlıklı sütun şeklini almıştır. İkinci katın pencereleri de birinci kattaki gibi dikdörtgen olup, neoklasik üslupta yapılmıştır. Birinci kattan ikinci kata kadar uzanan, korinth başlıklı sütunlar ile sınırlandırılmıştır. Bu pencereler sütunların arasında, iki kat pencere üstündeki sütunların üstünde üçgen alınlık yer alır. Alınlıkların içinde ortada barok rozet iki yanda bulunan aslan başlarına çiçeklerden oluşan girlandlarla bağlanmaktadır (**Fotoğraf-11**). Üçüncü katta da beşli pencere grupları, korinth başlıklı sütuncelerle birbirinden ayrılır. Pencere grupları arasındaki dikdörtgen kartuşun içinde ortada barok vazo, yanlarda birbirine arkalarını dönmüş grifonlar yer alır.

Fotoğraf 10: Osmanlı Bankası Binası genel görünüm

Fotoğraf 11: Osmanlı Bankası Binası ikinci kat pencere üstü süslemeler

Tarihi Yarımada'ya bakan güney cephesi ise bambaşka bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu cephe de Türk motiflerinden, Osmanlı barok üslubuna ait formlar bir arada kullanılmıştır. Genel itibariyle oryantalist olarak niteleyebiliriz. Birinci kat pencerelerinin üzerinde ahşap payandalarla desteklenen saçak silme görevi görerek katları birbirinden ayırmaktadır. Osmanlı sivil mimarisinin belirgin bir ögesi olan saçığın farklı yapı tiplerinde kullanılması ve sembolik anlamın vurgulanması I. Ulusal Mimarlık akımına giden yolu açmaktadır. Orta aksta ahşap eli böğründeler ile desteklenen geniş saçaklı bir cumba yer almaktadır. Cumbaların yanında ise Osmanlı barok üslubunun tipik ögesi olan dalgalı geniş saçaklar devam etmektedir. Bu saçaklarda oval pencereler barok etkiyi güçlendirmektedir. Yine orta aks yanlara göre kule biçiminde yüksek tutulmuş ve üç adet almaşık, yarım daire kemerli olarak yapılan boşlulara üç adet yuvarlak pencere yapılmıştır. Bu da Rönesans üslubunu hatırlatmaktadır. Yapı saçakla son bulmaktadır. (Kayaalp, 2008 s.61-62).

Yapının bezemelerini genel olarak değerlendirirsek; Haliç'e bakan güney cephe barok, neoklasik, neorönesans hatta Osmanlı bezeme öğeleri ile beraber eklektik bir üslupta yapılmışken, doğu ve batı cepheleri ise oldukça sade olarak tasarlanmıştır.

Pera Palas: İstanbul Beyoğlu İlçesi'nde Tepebaşı'nda Meşrutiyet Caddesi'ndedir. 19. Yüzyıl'da Osmanlı'nın batılılaşması ile başkent İstanbul'da gerek Levantenler gerekse Osmanlı bürokratları için otele ve restoran salonlarına ihtiyaç duyulmaya başlanır (Gülersoy, 1994 s.239).

Tasarımını, İstanbul'un en tanınmış ve yetenekli mimarı Vallaury'ye ait olan Pera Palas, 1892 yılında yapımına başlanmış 1895 yılının ilk aylarında Pera Palas oteli olarak hizmete açılmıştır. Yapı, dikdörtgen, ikisi bodrum kat olmak üzere dokuz katlıdır. Dört cephesi de birbirinden farklı olarak düzenlenmiştir. Köşeler bosajlı olarak belirginleştirilmiştir (**Fotoğraf-12**). Cepheler yatay kat kornişleri ile üç bölüme ayrılmıştır. Zemin kat pencereleri 1. Bölümü, ikinci ve üçüncü kat pencereleri 2. Bölümü, dördüncü ve çatı kat pencereleri de 3. ve son bölümü oluşturmaktadır.

Fotoğraf 12: Pera Palas giriş cephesi rölovesi (KTVKK, 2013'den akt Kula Say, 2014 s.177)

Yapının girişi doğu cephededir. Zemin kat, kemerli açıklıklarla on bir birime bölünmüştür. Kemer ayakları, bosajlı olarak yapılmıştır. Kemerlerin arasında üst kat balkonları destekleyen C kıvrımlı, barok tarzında konsollar, yapının ritmini güçlendiren elemanlar olarak karşımıza çıkar. Giriş, üç kemer açıklığı genişliğinde olup, büyük ahşap kapılar ve yanlardaki pencerelere göre daha alt seviyeden başlayan tepe pencereleri ile ön plana çıkmaktadır.

Birinci, ikinci ve üçüncü katı içine alan orta bölümde, pilasterler ve bunların arasında da, birinci ve ikinci katta pencere-balkon dönüşümlü dizi şeklinde devam ederken üçüncü kattaki balkonların yanı sıra pencereler de dökme demir şebekeli Fransız balkonlu olarak tasarlanmıştır. Tüm katlar boyunca devam eden pilasterlerin, ikinci katlarında barok rozetler varken tüm pencere yanlarında da volütlü S kıvrımlı konsollar yer alır. İkinci kat pencerelerinin önünde balkon çıkmaları olmasına rağmen demir balkon şebekeleri yoktur. Üçüncü kat balkonlarında demir şebekelerin yanlarında ion başlıklı sütunlar, son bölümün kat kornişine kadar uzanmaktadır. Dördüncü katta da ikinci katın pencere düzeninin benzeri olup, dış sırası ve saçak korniş ile yapı sonlanmaktadır (**Fotoğraf-13**)

Fotoğraf 13: Pera Palas doğu cephesi (wikipedia)

Pera Palas'ın Haliç'e bakan batı cephesinde ise, ortadaki beş bölüm cumba biçiminde yapılarak vurgulanmıştır. Cumbanın iki yanında, aynı genişlikte balkonlar bulunur. Bundan

sonraki dört katta yine aynı genişlikteki balkonlar, bir uçtan öbür uca birbirine bitişik olarak sıralanırlar. Sadece köşe odalarında balkon bulunmamaktadır.

Kuzey cephe, diğerlerine göre daha sadedir. Bu cephenin göze çarpan mimari elemanları, birinci ve üçüncü balkonlardır. Simetrik bir düzen içerisinde kullanılmışlardır. Yüksek pilaster ve ion tarzı kolonlarda aynı simetrik kurguya hizmet eder (Akpolat, 1991s.133-134). Mimar tüm yapıda balkon ve pilaster öğelerinin dönüşümlü dizilişi ile oynayarak şaşılacak derecede hareketli bir cephe elde eder. Beşinci aktaki kornişten sonra yarım daire kemerler ve daire pencerelerle cephe son bulur (Batur, 1994b s.241).

Pera Palas kendisinden sonra yapılan pek çok otele öncülük etmiştir. Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış en önemli yerli ve yabancı devlet adamlarının, sanatçıların yolu mutlaka Pera Palas'tan geçmiştir. Atatürk mütareke yıllarında ve Cumhuriyet kurulduktan sonra da belli aralıklarla ve belli günlerde otelde konaklamıştır. Dolayısıyla da Pera Palas'ın ayrıcalığı bir kez daha önem kazanmaktadır (Çilli, 2009 s.99).

Hidayet Camii: Eminönü'nde, Yalı Köşkü Caddesi ile Şeyhülislam Hayri Efendi Caddesi'nin geniş bir açı yaparak dirsek oluşturduğu bölgeyi işgal etmektedir. Bugünkü yapı, II. Mahmud dönemine (1808-1839) ait 1813 tarihli ahşap caminin yerine 1887'de II. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Bugünkü tasarım mimar Alexandre Vallauray 'e aittir (Öz, 1987 s.71).

Fotoğraf 14: Hidayet Camisi (twitter)

Zeminden yükseltilmiş tek kubbeli caminin alt katı ticari amaçla kullanılmaktadır. Kareye yakın planlı ana mekân, mihrap duvarının köşelerinde eksedrarlarla genişletilmiştir. Osmanlı mimarlığında alışılmamış sivrilikte bir kubbesi bulunmaktadır (**Fotoğraf-14**). Yapının doğu ve batı cepheleri aynı biçimde tasarlanmıştır. Kubbe eteğinde kaş kemerli pencere dizisi ile harim aydınlatılmıştır. Bu aydınlatmanın yanı sıra doğu ve batıda büyük birer kaş kemer formunda yapılmış pencereler de aydınlatmaya yardımcı olmaktadır. Tasarımda oldukça dikkat çeken bu pencerelerin her iki yanında üzengi taşına kadar olan bölümde sütunlar bulunmaktadır. Kemer köşeliklerinde ise bitkisel gülçeler yer almaktadır. Tüm bu elemanları bir sıra mukarnas dizisi çevirmektedir. Bu pencerelerin her iki yanında birer tane sağır at nalı kemer formunda yapılmış pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerde de gömme sütunlar görülmekte olup, profillerle çevrelenmiş ve yanlarda da kartuşlar yapılmıştır. Sağır kemerlerin üstünde dikdörtgen çerçeve içine alınmış yedi adet dilimli kemerli nişler bulunmaktadır. Saçak altından bir sıra mukarnas, tüm harim bölümünü çevrelemektedir (**Fotoğraf-15-16**). Son cemaat yerinde, yanlarda at nalı kemerli pencereler görülür. Güney cephede de ortadaki büyük kemer kapatılarak aynı düzenleme tekrar edilmiştir.

Fotoğraf 15: Hidayet Camisi (mustafacambaz.com)

Fotoğraf 16: Hidayet Camisi (mustafacambaz.com)

Minaresi, yapının kuzeybatı köşesinde, bağımsız olarak yapılmış, kübik kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli, kubbeğe geçişte barok profilli olarak yapılmıştır.

Hidayet camii, Vallaury'nin bilinen tasarımlarından oldukça farklı olarak Mağribi veya Mısır'da bulunan kompozisyonlar şeklinde ya da Oryantalist üslup olarak da tanımlayabileceğimiz şekilde inşa edilmiştir (Saner, 1994 s.71).

Büyükada Rum Yetimhanesi: Büyükada'nın Hristo (İsa) Tepesi'ndedir. 1898-1899 yılları arasında bir Fransız şirketi tarafından otel ve kumarhane olarak inşa edilmişti. Adı da Prinko Palace idi. Ancak II. Abdülhamit'in izin vermemesi üzerine Eleni Zarifi adında bir Rum kadın tarafından satın alınarak yetimhane olma şartıyla Patrikhane'ye hibe edilmiştir (Gülersoy, 2001 s.6).

Yapı, günümüzde Fener Patrikhanesi'nin kontrolü altındadır. 1960'lı yıllarda kapatılmış, o tarihten günümüze kadar yapı boş ve bakımsız kalmıştır. Görkemli ve etkileyici bir mimariye sahip olan Büyükada Rum Yetimhanesi ahşap karkas sisteminde inşa edilmiştir. Yapı, kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş olup, dört katlıdır (Ceylan, 1994 s.354). Çok

fazla bir bezemesi olmayan yapıda, Türk sivil mimarisinin vazgeçilmezi olan cumbalar, ana kütteden çıkıntılı ve iki yanındaki kanatlardan daha yüksek olan giriş bölümü ile cephelere hareketlilik getirilmeye çalışılmıştır (**Fotoğraf-17**) (Çilli, 2009 s.33).

Fotoğraf 17: Büyükada Rum Yetimhanesi (arkitera.com)

Ömer Abed Han: Mimar Vallaury'nin en önemli eserlerinden birisi olan yapı, Karaköy vapur iskelesine yakın, Kemankuş caddesi ile Halil Paşa Sokağı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır (Demirci, 2012 s.70).

Zemin katla birlikte beş katlı olarak yapılan hanın dış cephesi taşla kaplıdır. Bezemeleri oldukça dikkat çekici olan yapının güney cephesinin tamamı, batı cephesinin yarısı açık olan hanın diğer cepheleri komşu binalarla kapatılmıştır. (**Fotoğraf-18**)

Fotoğraf 18: Ömer Abed Han güney cephesi (twitter)

Yapının ana cephesi olan güneyi, zemin katında yer alan dükkânların yanlarındaki pilasterler ve profillerle oluşturulan geometrik panolar ile kaplıdır. Zemin kattan birinci kata geçişte S kıvrımlı barok tarzında ikili konsollar yer almaktadır. Cephenin her katı farklı biçim anlayışı ile tasarlanmış pencerelerle düzenlenmiştir. Birinci kattaki köşeli kemerli pencerelerin

lentolarında neoklasik bezeme öğeleri yer alır. Ortadaki pencere, yanlardakine göre daha büyük olup, kemer üzerinde beşli yumurta dizisi yer alır. Pencere aralarında ise, oldukça sade olarak tasarlanmış dört adet konsolun şişkin yerinde bitkisel motifler bulunurken, konsoldan aşağıya doğru inerken üçlü ufak kartuşlar yapılmıştır. Konsollar stilize şeklinde yapılmış üçlü püskül motifleri ile sonlandırılmıştır. İkinci kat pencereleri düz lentolu dikdörtgen pencereler olup, neorönesans alınlıkla ve bitkisel motiflerle çevrili barok rozetler ile düzenlenmiştir. Barok rozetin etrafı S kıvrımlı bitkisel profille çevrelenmiş olup, altta ortadan çıkan bitkisel motiflerde yanlara doğru uzanır. Bu süsleme elemanlarını Art Nouveau üslubunda sıklıkla görmekteyiz. Alınlıklar, yarısı duvara gömülü ion tarzındaki sütunlar ile desteklenir. Üçüncü kat pencereleri basık kemerli olup, lentolarla geçilir, kemer köşelerine profilli konsollar yerleştirilmiştir. Pencere aralarında bitkisel motiflerle başlayan, üzerinde ince uzun üç adet kartuşun bulunduğu ve süsleme elemanları en altta ters dönmüş palmet motifi ile sonlanır. Pencere üstündeki lentoda ise dört adet gülçe bulunur. Bu pencere grubunun yanındaki pencere ise yarım yuvarlak kemer formunda olup, kilit taşında, üçgen ve kabartma şeklinde yapılmış bir kartuş yer alır. Kemer boşluklarına da bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Bu pencere, iki pencere grubunu birbirinden ayıran pilasterin üzerinde, barok rozet ile yanlardan aşağıya doğru sarkan ikili ters dönmüş palet motifleri görülür. Daha dar tutulan üst kat pencereleri, üçlü pencereler biçiminde düzenlenmiştir. Basık kemer formunda yapılan pencerenin üzerinde de neorönesans mimaride görülen alınlık yer alır. Alınlığın içinde de bitkisel motifler dikkat çeker. Pencerenin yanlarında da dor başlıklı sütunlar alınlığı taşımaktadır (**Fotoğraf-19**). Pencerelerin iki yanı Marsilya tipi kiremitle kaplıdır. Tüm cephe, köşelerde yer alan pilasterlerle güçlendirilir. Çatısı ise Mansard Çatı* şeklinde olup, İstanbul'un en güzel örneklerinden birisidir.¹

Fotoğraf 19: Ömer Abed Han güney cephesi (twitter)

¹ Her yüzünde değişik eğimli iki dam yüzeyi bulunan bir çeşit kırma çatı. Üstteki yüzeylerin eğimi alttakilerden daha azdır (Hasol, 2002 s.308).

Güney cephedeki düzenleme, batı cephede de benzer şekilde tekrarlanmıştır (Akpolat, 1999 s.116-117). Cephelerde görülen uygulamalardan hareketle Ömer Abed Han, Neoklasik, Neorönesans, Neobarok hatta Art Nouveau üsluplarının bir arada kullanıldığı karma üsluplu bir yapıdır diyebiliriz.

Afif Paşa Yalısı: İstinye- Yeniköy sahil yolu ile Boğaziçi arasında uzanan eğimli bir arazide yer alır. Ferik Ahmed Afif Paşa tarafından (1852-1920) mimar Vallaury’ye yaptırılmıştır. Yarım bodrum kat üzerine üç katlı olarak inşa edilmiş olan yalı, bodrum katı hariç ahşap bir yapıdır. Girişler sağ ve sol yan cephelerde düzenlenen merdivenler yoluyla sağlanmaktadır. Plan düzeni ve cephe sistemi, denize dik bir eksene göre ve simetrik olarak yapılmış olup, deniz cephesi kara cephesine göre daha geniş tutulmuştur. Bunun sebebi de her odasından denizin görülebilmesini sağlamak içindir. Hatta köşe odaları bile 45 derecelik küçük çıkımlar halinde yapılarak denizi görmeleri sağlanmıştır. Yalının dört cephesi de birbirine yakın değerinde ele alınmış olmasına rağmen deniz cephesi daha özenli olarak yapılmıştır. Vallaury genelde yaptığı eserlerde giriş cephelerine özen gösterirken bu yapıda farklı olarak deniz cephesine özen göstermiştir.

Ortası çıkma şeklinde yapılan yalının bodrum katında dört adet konsol çıkmayı taşır. İkinci kattaki balkon yine dört adet büyük konsollarla taşınır ve balkon şebekesinin de klasik Osmanlı dönemi geometrik motifler görülür. Üçüncü katta ise daha küçük olan balkonu iki adet konsol taşır. Bu konsolların tümü Osmanlı döneminde sivil mimaride karşımıza çıkan konsollara benzemektedir. Tüm konsol ve balkon şebekeleri o kadar güzel yapılmıştır ki mermer etkisi vermektedir. Kırk beş derecelik köşe odaları kulelerle daha da ön plana çıkmıştır. Bu iki kule barok üslupta dalgalı geniş saçaklarla yapıdaki hareketliliği daha da arttırmıştır. Yanlarda soğanvari kubbelerle beraber bu yalı doğu-batı sanat unsurlarının bir arada kullanıldığı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ceylan,1993 s.87-88). **(Fotoğraf-20).**

Fotoğraf 20: Afif Paşa Yalısı (wikipedia)

Decugis Evi: Beyoğlu, Şişhane Meydanı’nda, Meşrutiyet Caddesi ile Nergis Sokağı’nın kesiştiği köşede yer alır **(Fotoğraf-21)**. Meşrutiyet Caddesi’ne bakan cephesinde, zemin katı

kuzey penceresinin kilit taşında, 1895 yılında yapıldığı yazarken, binanın köşesinde birinci kat döşemesi seviyesindeki taşta “A. Vallauri ARTE” yazmaktadır (**Fotoğraf-22**). Yapı, Decugis ailesi için inşa edilmiştir. Yapı şu anda Galata Antik oteli olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 21: Decugis Evi genel görünümü (blogspot)

Fotoğraf 22: Decugis Evi (blogspot)

Yapı, dört katlı olarak tasarlanmış, yapıya sonradan iki kat daha eklenmiştir. Yapının Meşrutiyet Caddesi ile Nergis Sokağına bakan iki cephesi olup, diğer cepheler diğer binalarla bitişiktir.

Giriş Nergis Sokağı'nın üzerindedir. Diğer cephede, kot farkından dolayı bir kat kazanılarak yol seviyesinde, bodrum katı yer almaktadır. Her iki cephede de giriş katı rustik taş kaplı olup, üst katlar sıvalıdır. Giriş cephesinin zemin katında giriş kapısı, yanlarda da simetrik yerleştirilmiş Fransız balkonu olarak tasarlanmış balkonlu pencereler görülür. Silmelerle çevrili basık kemerli pencerenin kilit taşı dışarı taşkın olarak yapılmıştır. Taşın üzerinde Hippolyte Louis Decuguis'in baş harfleri olan H.D. yazar. Yapının güney cephesine yakın bölümünde ikinci ve üçüncü kat boyunca cumba en dikkat çekici bölümlerden birisidir. Barok taş konsollarla desteklenmiş olan bu cumbanın ikinci katında yarım yuvarlak kemer, kemer alınlığında da oryantalist mimaride sıklıkla görülen ağ motifi karşımıza çıkmaktadır. Her bir dilimin içinde de bitkisel motifler bulunur. Kemerde rustik taştan yapılmıştır. Kilit taşında da barok rozetin etrafını saran uçları volütle biten S kıvrımlı bitkisel motifler çevirir. Kemer boşluklarında da gülçeler bulunur. Pencerelerin yanları dor başlıklı pilasterler bulunurken en dıştaki pilasterlerde ion başlıkları bulunur. Pencere üzerindeki silmede ise neandır motifi ve üstünde de dış sırası bulunur.

Üçüncü katın cumba çıkıntısı da benzer olup, fark olarak pencere kenarlarındaki pilasterler yivli ve ion başlıklı olarak yapılmıştır. Kemerin üzerinde de üçgen alınlık, alınlıkta da akantus yaprak dizileri ile tam ortada akroter bulunur. Alınlığın üzerinde her iki yanda grifonlar yer almaktadır. Her iki yanda da korinth başlıklı dikdörtgen şeklinde yapılmış pilasterler dördüncü katın balkonunu taşımaktadır.

Cumba çıkıntısının her iki yanında da büyük yuvarlak dilimli rozetler bulunur. Bu rozetler akantus yaprakları ile sarılmış, yanlarında yivli pilasterler üzerinde vazo figürleri bulunur. Rozetin altında da uçları dış bükey şekilde kıvrılmış akantus yaprakları dikkat çekicidir.

Karşıdan bakıldığında cumbanın sol tarafında ikinci ve üçüncü katlarda ikişer pencere daha bulunmaktadır. Bu pencereler ve formları cumbadaki pencerelerin aynısıdır.

Meşrutiyet Caddesinin olduğu cephede birinci ve ikinci kat pencerelerinin olduğu kısım iki kat boyunca geriye çekilmiştir. Birinci kat pencereleri basık kemerli olup, kilit taşında kademeli olarak dışarı taşkın olarak yapılmıştır. Bu konsollar arasında dikdörtgen kartuş ile yanlarda akantus yapraklarından oluşan bitkisel bir kompozisyon bulunur. Bir sıra yumurta dizisinin hemen üzerinde de üçgen bir alınlık, alınlığın tam ortasında da akroter bulunmaktadır. Bu düzenleme tapınaklardaki aedícula benzeridir. İkinci kat pencereleri dikdörtgen düz lentolu, yanlarda da üzerinde saçak kısmını taşıyan konsollar yapılmıştır. Yapıda iki cephenin kesiştiği köşeye korinth başlıklı pilasterlerle yapının devamı sağlanmıştır (Kılıç, 2006 s.46-47).

Yapı genel itibarı ile neoklasik, neorönesans ve neobarok öğelerinin dengeli bir seçmeci anlayışla bir arada kullanılmıştır (Can, 1994 s.14)(**Fotoğraf-23**).

Fotoğraf 23: Decugis Evi (blogspot)

Vallaury yapılarında strüktür ve taşıyıcılık özelliklerinin yanı sıra bezemeye de çok önem vermiştir. Süslemede çok çeşitli tarihsel formları benimsemiş ve Beaux-Arts okulunda da sıkça kullanılan neoklasik, neorönesans, neobarok öğelerini referans alarak sıklıkla kullanmıştır. Sadece bunlarla kalmayıp yapılarında Osmanlıya özgü mimari ve süsleme elemanlarını da kullanmıştır. Vallaury'nin yapılarını Batılı üsluplarla, doğuya özgü mimari elemanları başarılı bir şekilde sentezleyerek kullandığı şeklinde yorumlayabiliriz.

Paul Farra

Diğer bir Beaux-Arts okulunda eğitim almak için Türkiye'den giden bir diğer mimar Paul Farra'dır. Büyükdalı olan Farra ailesi hakkında çok fazla bir bilgi olmamakla beraber Tepebaşıdaki Farra Han (Tarhan Han) ile Büyükdada'daki Farra köşkü bu aileye aittir. Paul Farra için sadece Paris'te mimarlık okuduğu ve aileye ait olan Farra köşkünün de mimarı olduğunu biliyoruz.

Farra Köşkü: 19. yüzyıla ait olan Farra köşkünün ilk sahibi İtalyan uyruklu ressam Mari Farra'dır. 835 metrekarelik bir alanda yer alan köşk Paul Farra tarafından yapılmıştır. Zemin betonarme, diğer iki katı ahşap olan yapı neoklasik öğeleri bünyesinde barındırır. 1894 depreminden sonra inşa edilmiş olan yapı enine dikdörtgen ve üç katlıdır (Ceylanlı, 2015 s.158-159). Bahçeden de yapıya girilmektedir. Bahçe katı olan zemin katta, yanlarda duvar, ortada ise iki adet kolon yer almaktadır. Buradan birinci kata yandan verilmiş merdivenle çıkılır. **(Fotoğraf-24).** Birinci kattaki giriş üç bölümlü olarak yapılmış olup, ortadaki giriş yanlara göre daha geniş tutulmuştur. Girişler birbirinden, üzerinde kartuş olan pilasterlerle ayrılır. Girişin üstünde üçgen alınlıklı bir sundurma bulunur. Alınlığın ortasında da bitkisel bir motif bulunur.

Fotoğraf 24: Farra Köşkü (adalarmuzesi.org)

İkinci katta, girişin üstüne denk gelen bölüm, gömme balkon şeklinde tasarlanmış dört sütun ile üç bölüme ayrılmıştır. Balkon şebekeleri de ahşaptan sekiz kollu yıldız şeklinde yapılmıştır. Sütun başlıkları dor düzeninde yapılmıştır. Çatıda da yine giriş hizasında, alınlık, ortasında da bitkisel motifler bulunur. Yanlarda da birer pencere bulunur ki, bunlarda pilasterlerle çevrelenmiştir. Pencerenin alt kısmında da yine sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Yapı geniş bir saçak ve alınlıkla son bulur.

Fazla bilgi bulunmayan Paul Farra'nın bu yapısından hareketle Paris'te Beaux-Arts okulunda eğitim almış olma olasılığının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Zira okulun genel öğretilerinden olan neoklasik tarza, bu yapıda uyulduğu görülmektedir.

Constanine P. Pappa

Diğer bir Beaux-Arts okulunda eğitim gören mimar da Constanine P. Pappa'dır. Pappa ismi kaynaklarda farklı biçimlerde yer almıştır. Sarıca ailesi Pappa'yı mimar Pappa olarak anarken, Kadıköy isimli kitapta Pape Kalfa ya da Mimar Pape Kalfa olarak bahsedilir. Pappa, Osmanlı tebaasına bağlı Ortadoks Rum cemaatinden olup, Moda'da Fazıl Paşa Sokağı'nın köşesinde oturmuş ve birçok eserini bu semtte yapmıştır. Mezarı da Hasanpaşa'daki Kadıköy Rum Ortadoks Mezarlığı'nda bulunduğu saptanmıştır. Mezar taşı üzerindeki bilgilere göre 1868-1931 yılları arasında yaşamıştır. Mezarlıkta babası Yorgo Pappa (1833-1898), annesi Eleni Pappa (1870-1883), birde kız kardeşi olduğu tahmin edilen Anti Pappa (1870- 1883) vardır. Koç Allianz Arşivi'ndeki belgelerde Pappa'nın yazışmalarında École des Beaux-Arts diplomalı olduğu belirtilmiştir. Mimar Pappa'nın tarihi bilinen ilk eseri Sarıcazade Arif Paşa'nın Moda Caddesi üzerinde yaptırdığı Arif paşa köşküdür.

Arif Paşa Köşkü: 1898 yılında yapımına başlanan yapı, 1903 yılında tamamlanmıştır (Öğrenci, 2011 s.25-32). Köşk moda Caddesi'nin genişletilmesi sırasında girişin önündeki boşluk yola katılmış, yapının bahçe içindeki konumu bozulmuştur. Bu yol genişletme çalışmaları sırasında kolonlu ana giriş kapısının önündeki dairesel merdivenler, dökme demirden yapılmış yaya ve araç giriş kapıları ve üzerlerindeki topuz çatılar ortadan kaldırılmıştır. Bunların haricinde çok iyi korunarak günümüze kadar ulaşmıştır (Öğrenci, 1988 s.88).

Köşk bodrum katı ile beraber beş katlıdır. Zemin kat rustik taş ile kaplanmıştır. Giriş kısmı geriye çekilmiş olup, ion başlıklı dört sütun ile üçe bölünmüştür. Kapının yanlarında pencereler bulunmaktadır. Zemin katta, giriş açıklığının yanlarında ikişerden toplam dört adet pencere yer almaktadır.

Birinci katta da giriş açıklığının üzerindeki pencere beşik kemer şeklinde olup, yanlarda ion başlıklı sütunlar bulunmaktadır. Bu kattaki diğer pencereler ise düz atkı kemer formundadır. Kilit taşında da üçgen formlar dikkat çeker.

Fotoğraf 25: Arif Paşa Köşkü (kulturenvanteri.com)

İkinci kattaki bütün pencereler, birinci kattaki düz atkı kemerli pencerelerle aynı şekilde yapılmıştır. Son kat pencereleri ise, oldukça küçük olup, bu katın çamaşırhane olarak kullanıldığı düşünülmektedir(**Fotoğraf-25**). Yapının doğu ve batı cephesinde ise çıkımlar bulunmaktadır (**Fotoğraf-26**). Yapının en özenli cephesi, ana caddeye bakmakta olup, rustik taşlar ve ion başlıklı sütunlar ile neo-rönesans ve neo-klasik bir etki kazanması sağlanmıştır. Yapı geniş bir saçakla son bulur.

Fotoğraf 26: Arif Paşa Köşkü çıkımlar (gazete kadıköy)

Arif Paşa Apartmanı (Moda): İstanbul Moda semtindedir. Yapı, Ağa Bey Sokak ile Ruşen Ağa Sokaklarının köşesinde bulunur. Yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak 1906 yılında haritada yer almasından dolayı Arif Paşa Köşk'ünden sonra inşa edilmiş olma ihtimali daha yüksektir (Öğrenci, 1988 s.94) (**Fotoğraf-27**).

Arif Paşa Apartmanı zemin kat ile beraber beş katlıdır. Yapıya sonradan bir çatı katı daha eklendiği tahmin edilmektedir. Yapıda simetrik bir düzenleme hâkimdir. Her iki sokağa bakan cephelerde de Fransız balkonlar bulunur. Yapının en dikkat çekici özelliği giriş bölümünü taşıyan konsollardır. Beşik kemer şeklinde, oldukça geniş tutulmuş giriş kapısının her iki yanında da yine beşik kemerli pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerin üçgen ve silmelerle hareketlendirilmiş, dışarı taşkın kilit taşları yapılmıştır. Girişin üzerinde çıkımları taşıyan konsollar bezemenin en yoğun olduğu yerlerdir. Konsolun yanları, alttan başlayıp yukarı doğru çıkan, kabartma olarak yapılmış, sarmaşık motifleri görülür. Konsolun altından ise yumurta dizisi ile akantus yaprağı sarmaktadır (**Fotoğraf-28**).

Fotoğraf 27: Arif Paşa Apartmanı görünüm (İnan Kenan Olgar)

Fotoğraf 28: Arif Paşa Apartmanı konsol (İnan Kenan Olgar)

Arif Paşa Apartmanı(Elmadağ): Pappa'nın İstanbul Elmadağ'daki yaptığı yapı, en dikkat çekici eserlerinden birisidir. Yapı, Beyoğlu ilçesi ile Şişli ilçesi arasındaki sınırı oluşturan ve Şişli ilçesine bağlı olan İnönü Mahallesi'nde, Elmadağ Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Elmadağ, 19. Yüzyılda imar faaliyetleri neticesinde şekillenmeye başlamıştır. Bölge, Ermeni, Rum, Yahudi ve Türk cemaatlerinin bir arada yaşadığı bir bölgedir. Arif Paşa Apartmanı iki bloktan oluşan kâgir bir yapı olup, geniş bir avluyu saran U formuna sahiptir. Toplam 33 daire vardır (**Fotoğraf-29**).

Fotoğraf 29: Arif Paşa Apartmanı-Elmadag (twitter)

Yapılara avludaki simetrik kapılardan ve sokak cephelerindeki kapılardan girilir. Giriş kapısının üzerinde Sarıcazade Abdullah Osman Bey Apartmanları yazarken yerde Latince Hoşgeldiniz anlamına gelen “Salve” yazmaktadır (**Fotoğraf-30**) Dükkânların bulunduğu zemin katla beraber yedi katlı olarak yapılmıştır. Zemin ile birinci kat rustik taş kaplama ile yapılmıştır. Yapının yan kanatları iki-üç-dört kat boyunca çıkma yapmıştır. Birinci katta çıkmanın altındaki konsollar sade olarak tasarlanmışken pencereleri de köşeli kemer şeklinde yapılmıştır. Diğer kat pencereleri ise, düz atkı kemerli ve dikdörtgen şeklindedir.

Fotoğraf 30: Arif Paşa Apartmanı-Elmadag giriş kapısı (twitter)

U şeklindeki yapı topluluğunun yan kanatları çıkmalı ve köşeli olarak tasarlanmıştır. Köşelerde zemin ve birinci katta sağır pencereler varken, aynı hizada, diğer katlarda düz atkı kemerli yapılmıştır. Ancak üç-dört-beş ve altıncı kat pencerelerinin etrafı silmeli profillerle çevrelenmiş olup, kilit taşı dışarı taşırılmış bir şekilde yapılmıştır (**Fotoğraf-31**).

Fotoğraf 31: Arif Paşa Apartmanı-Elmadag köşe (twitter)

Bahçeye bakan cephede ise kapılar, basık kemerli ve silmeli profillerle dışarı taşkın beş adet dikdörtgenle kapı kimeri hareketlendirilmiştir. Kapının üstünde de barok tarzda, C kıvrımlı kabaranın yanlarında akantus yaprakları yer almaktadır (**Fotoğraf-32**).

Fotoğraf 32: Arif Paşa Apartmanı-Elmadag avlu (twitter)

Cephelerde farklı tip kornişlerle vurgulanan ve her biri farklı düzenlere işaret eden yatay katmanlar klazizmin etkisindedir.

Beaux-Arts'ın tasarım anlayışının temelini oluşturan simetrik düzenleme, Pappa yapılarında rasyonel bir şekilde kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Moda'daki Arif Paşa köşkü ile apartmanında simetriye uyulmuş olmasına rağmen, Elmadağ'daki Arif Paşa Apartmanında kot farkından dolayı simetri tam olmasa da Pappa bu sorunu ustalıkla çözüme ulaştırmıştır.

Vedat Tek

Türk mimarlık tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Vedat Tek (Bey) 1873 yılında sarayla güçlü bağları olan seçkin bir aile de dünyaya gelmiştir (Özkan, 1973s.46). Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) onuncu sınıftayken 1889'da babasının karşı çıkmasına karşın, annesinin desteğiyle eğitimini sürdürmek üzere Paris'e gitti. 1895'te katıldığı bir yarışma sonucunda ilk dokuz kişi arasına girerek École National des Beaux Arts'da mimarlık tahsili yapmaya hak kazanmıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra, 1898'de İstanbul'a dönmüş, özel bir büro açarak ilk yapıtlarını vermeye başlamıştır (Yavuz, 1994s.232). 1899'da Sanayi-i Nefise Mektebi'nde sanat tarihi hocasına ve Şehremaneti Hayat-i Fenniye mimarlığına atanır (Batur, 2003s.63).

1909 yılında saray baş mimarlığına atanır. Atandığı dönem Osmanlı Devleti'nde çok büyük bir değişimin yaşandığı bir dönemdir ve II. Meşrutiyet yıllarına denk gelir. Siyasi gelişmeler neticesinde, güç dengeleri değişmiş, saray nüfuzu azalmış, bununla beraber hanedanın ikemetgahıda Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşınmıştır. Tüm bu değişimler Sermimarın görev kapsamı ile çalışma koşullarını da yansıtmıştır (Gümüş, 2018:177). Vedat Bey'in en önemli eserlerinden bazıları;

Büyük Postane Binası: Eminönü İlçesi'nde, Büyük Postane Caddesi üzerindedir. 1905-1909 arasında mimar Vedat Tek tarafından yapılmıştır. Mimarın bütünüyle yapılarda canlı ve hareketliliği sağlayan bir tutum izlediği ve tuğlaların bile özel olarak kendisi tarafından tasarlandığı söylenen bina gerek plan gerekse cephe düzenlemesi bakımından döneminin seçmeci mimari karakterini ortaya koyan en önemli yapılardan birisidir.

Dört katlı olan plan şeması üç kat boyunca yükselen ve metal strüktürlü cam bir örtü ile kapatılmış olan dikdörtgen bir orta mekânı çevreleyen koridorlar etrafında sıralanmış mekânlardan oluşmaktadır (Salman, 1994 s.279). Yapıya üç kapıdan girilmektedir. Orta bölümdeki esas giriş kapısı altı sütunla beş bölüme ayrılmıştır. Bunlar sütundan ziyade fil ayağı şeklinde olup, köşeler pahlanarak en üste üç sıra mukarnas dizisiyle ayak daha zarif bir görünüm almıştır(**Fotoğraf-33**). Ayaklar birbirine almaşık tekniğinde yapılmış sivri kemerlerle birbirine bağlanır. Diğer katlara geçiş, geniş bir silme ile sağlanır. Bu silmenin altında, kemer aralarında büyük konsollar bulunur. Her bir konsolun arasında geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan çini panolar vardır. Bunun da üzerinde bir sıra dış sırası yer alır. Bir de ikinci katın pencereleri üçerli gruplar şeklinde yapılmıştır. Birinci kattakiler düz atkı kemerli, ikinci kattakiler beşik kemerli olarak yapılmıştır. Her bir kemerli grubun arası iki kat boyunca pilasterler, mukarnas başlıklı, sütun şeklinde tasarlanmıştır. Yanlardaki girişler de öne doğru çıkartılmasıyla, yapı hareketlendirilmiştir. Öne çıkan bu bölümlerin ortalarında düşey etki veren pilasterler yükselerek, üstleri birer kubbe ile örtülmüştür.

Fotoğraf 33: Büyük Postane (twitter)

Zemin katın üzerinde iki kat boyunca, her biri bir kemer aksını karşılayan mukarnas başlıklar olan geniş kolonlar yer almaktadır. Bunlar dışında her iki kulenin cephesinde iki kat boyunca devam eden ve içinde üçlü pencere düzenlerinin yer aldığı sivri kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Kulelerde son kat seviyesinde, sekiz köşeli yıldız pencereler, saçak konsolları ile zemin katı diğer katlardan ayıran geniş ve çıkıntılı kat kornişleri, çini panolar, kemerlerin almaşık şeklinde yapılması cepheyi zenginleştirmektedir (Salman, 1994s.279).

Anıtsal yapı kavramına milli mimari içerisinde yeni bir boyut getiren bu yapı, Osmanlı klasik üslubundaki süsleme elemanları kullanılması mimar Vedat Bey'in mimari anlayışı ile özdeşleşmiştir (Seçkin ve Sönmezer, 2003 s.245).

Haydarpaşa Vapur İskelesi: Haydarpaşa Vapur iskelesi, 1908'de hizmete açılan Haydarpaşa Gari'nin önünde yer almaktadır. Seyr-i Sefain İdaresi, yani bugünü adıyla Türkiye Denizcilik İşletmeleri adına 1915-1917 yılları arasında, Mimar Vedat Tek tarafından ahşap kazıklar üzerine oturtulan yığma taştan iskele ve binası yapılmıştır.

İskele, dikdörtgen bir plana sahiptir ve ön tarafın her iki yanında birer kapı bulunan sekizgen şeklinde bir gişe yerleştirilmiştir. Gişenin yanında bulunan girişlerle ortadaki bekleme salonuna girilmektedir. Bekleme salonu üç salondan oluşmaktadır (Alişan, 2013s.56-57). Yapının dış cephesi monokrom ve polikrom çinilerin yanı sıra taş işçiliği ile de süslenmiştir. Kapı lentolarının üstü, pencere üzerindeki kemerler, kemer aynaları ve alınlıkları, pencere kemeri alınlıklarının yan ve üçgen boşlukları açık ve kapalı kompozisyonlar dışında bordür biçiminde tasarlanmış çinilerle kaplanmıştır. Sır altı tekniği ile yapılmış kare, üçgen, dikdörtgen formlardaki çini hamurlarının bir kısmı kirli sarı, bir kısmı ise kiremit rengindedir. Bu çinilerin bezemelerinde geometrik motiflerin yanı sıra şakayık, lale, rumî ve yaprak gibi bitkisel motifler daha ağır basmaktadır. Yanlardaki girişlerin üstü mukarnaslı kavsara şeklinde tasarlanmış olup, en üstte de üç sıra mukarnas dizisi ile sonlanır. Bu tasarım camilerdeki portal görüntüsünü hatırlatır.

Yapı, ortada kırma çatı ile beraber geniş bir saça, yanlardaki gişelerde de düz dam şeklinde sonlanmaktadır (Barışta, 1994 s.31) **(Fotoğraf-34)**.

Fotoğraf 34: Haydarpaşa Vapur İskelesi (blogspot)

Hobyar Mescidi: Eminönü İlçesi'nde, Büyük Postane'nin arkasında, Aşir Efendi Caddesi'ndedir." Hoca Hubyar Mescidi" veya "Büyük Postane Camii" olarak da bilinir. Mimar Vedat Tek Büyük Postane Binası ile beraber tasarlamıştır (Özgüven, 1994 s.80).

1905-1909 yılları arasında inşa edilen mescit eğimli bir arazi üzerinde sekizgen planlı kâgir bir yapıdır. Kalın bir duvar örgüsüne sahip mescidin yükünü kalın payeler taşımaktadır (**Fotoğraf-35**). Geniş pencerelerle iç mekân daha geniş ve aydınlık olması sağlanmıştır. Bu pencereler almaşık örgülü ve sivri kemerli olarak yapılmıştır. Pencereleri çevreleyen çini bordürde ve kemer köşe dolgularında rumî ve palmet motifleri yer alır. Kilit taşının üstünde çini kabara bulunur (**Fotoğraf-36**). Pencerenin olmadığı pahlanmış dar cephede sekizgenin köşelerinde ise kare pano içinde kufî yazıyla çini ustasının ismi yazmaktadır. Çiniler I. Ulusal Mimarlık döneminde önem kazanan Kütahyalı Hacı Hafız Mehmet Emin Usta'nın atölyesinden çıkmıştır. Mescidi çevreleyen geniş saçaklarla duvar arasında zikzaklı silme kuşak yer almaktadır. Üst örtüsü de kurşun kaplı ve soğanvari kubbedir.

Fotoğraf 35: Hobyar Mescidi görünüm (İnan Kenan Olgar)

Fotoğraf 36: Hobyar Mescidi pencereler (Ali Osman Dilekoğlu)

Mescidin güneydoğu ucunda kesme taş malzemeden tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır. Camiye bitişik olan minarede, kesme taştan korkuluğu olan şerefenin altında iki sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Kûlahında ise geniş bir saçak ve soğanvari kubbe ile minare sonlanır(**Fotoğraf-37**).

Fotoğraf 37: Hobyar Mescidi güneydoğu köşesi (Ali Osman Dilekoğlu)

Hobyar mescidi, küçük bir yapı olması ve plan şeması ile hem Selçuklu hem de Osmanlı döneminde görülen mescitlerden ziyade türbeye benzer bir izlemine vermektedir (Kaboğlu, 2010 s.22-23)

Güneş Apartmanı: Teşvikiye Caddesinde 69 numaralı apartman 1930 yılında Mimar Vedat Tek tarafından yapılmıştır. Önceden zemin kat dâhil dört katlı olan yapıya, sonradan bir kat daha ilave edilerek beş kata çıkarılmıştır (Derviş, 1999 s.72). Art Deco detaylar taşıyan yapının özellikle balkonları ve çıkmaları dikkat çekicidir (Kayaalp, 2008 s.105).

Giriş karşıdan bakıldığında sol tarafta olup, kapı kemeri köşeli ve dört kademeli silme ile çevrelenmiştir. Kapının üzerinde küçük bir pencere ve korkuluksuz bir balkon vardır. Birinci kat pencerelerinden ortadaki köşelidir. İkinci kattan başlayarak beşinci kata kadar çıkma yapmıştır. Çıkmanın altında konsollar, ikinci ve üçüncü kat pencereleri düz atkı kemer, dördüncü ve beşinci kat pencereleri isse köşeli olarak tasarlanmıştır. Konsolun yanlarında

baklava dilimi şeklinde kartuş yer alır. Üçüncü ve dördüncü kattaki gömme balkonlar ve konsolları dikkat çekicidir (**Fotoğraf-38**). Son katın pencere üstünde, ortada içi boş bir daire motifinin etrafında uçları volütle biten sarmaşık dallardan yapılmış bitkisel süslemeler yer alır. Tüm bu bezemeler kademeli silmelerle çevrelenmiştir.

Fotoğraf 38: Güneş Apartmanı genel görünüm (twitter)

II. Meşrutiyet sonrası gelişmeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da egemenliğini sürdürmüştür. Vedat Bey'in baş mimarlığı dönemine denk gelmesi ve dönemin düşünce yapısıyla mimarlık arasındaki uyumun neticesi bir süre sonra mimari yapılara da egemen olmuştur (Sözen, 1984 s.41).

Henri Zipcy

Beaux-Arts okulunda eğitim görmek için giden diğer mimarlardan Thedadjan ve Zenop hakkında herhangi bir bilgi olmayıp, yedinci ve son mimar Henri Zipcy ise 1873'te İstanbul'da doğmuş İzmir kökenli Ermeni Katalik bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1890'larda École des Beaux-Arts'ta mimarlık eğitimi almak için Paris'e gitti. 1897'de eğitimini tamamladıktan sonra mesleki faaliyetleri hakkında çok az bilgi vardır. Paris'te mi çalışmaya başladı, İstanbul'a döndü mü? Bunlarla ilgili detaylı bir bilgi bulunmamaktadır (2011). Henri Zipcy hakkında da fazla bilgi olmamakla beraber ünlenmesine neden olan yapı bugün mevcut olan Paris'teki "Le Louxor" sinema binasıdır.

Le Louxor Binası: Yapı, 1921'de inşa edilmiştir. Paris'in en modern ve konforlu sinema salonlarından biri olarak kabul edilir (**Fotoğraf-39**).

Fotoğraf 39: Le Louxor Sineması (franceinter.fr)

İki sokağın birleşim noktasına inşa edilen yapı, sokağın daraldığı noktada yapı daralır. Giriş bu dar cepheden sağlanır. Yapı, Art Deco ile Mısır mimari öğelerini bünyesinde barındırır. Giriş iki ayak üzerine geniş bir sundurma yer alır. Ayakların üzerinde, sundurmanın üzerindeki çıkmada Art Deco ve Mısır üslubuna özgü kanatlı disk ya da diğer adıyla Mısır kanatlı güneş motifleri bulunur (**Fotoğraf-40**). Tüm bu motifler oluşturulurken mavi, siyah ve altın renkleri kullanılmıştır. Sundurmanın üzerine bir ara kat daha çıkılarak burada da Mısır mimarisine özgü kobra yılanları, iç içe geçmiş üçgenler, vektör motifleri ile kanatlı disk ya da Mısır kanatlı güneş sembolleri kullanılmıştır.

Fotoğraf 40: Le Louxor Sineması (wikimedia)

Zipcy'nin yaptığı diğer yapılarda Paris'te olup, Müzayede Salonu, sinema salonu ve sivil mimariye özgü apartmanlar yapmıştır. Yaptığı diğer yapılarda da benzer mimari öğeleri kullanılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’den sadece yedi öğrencinin eğitim almak için Fransa Paris’te École des Beaux-Art okuluna gittiği dönem Osmanlı’nın son dönemi olan Batılılaşma olarak adlandırılan döneme ya da Cumhuriyet’in ilk yıllarına tekabül eder. Batılılaşma olarak anılan bu dönem, uzun süredir kötüye gitmekte olan devletin bu gidişini engellemek amacıyla, bazı yeniliklerin yapılmasına karar verilmiş. Gerek askeri, gerekse mimari alanda teknik eleman yetiştirmek için yeni okullar açılmıştır. Lale dönemi ile başlayan batılılaşma diğer bir deyimle batılı olmayan bir toplumun batı normlarına göre yeniden yapılanması anlamına da gelmektedir. Böyle olunca da Avrupa ile hem ticari hem de egemenlik ilişkisi içinde bulunana Osmanlı gibi büyük devletler, batının ilerleyişi karşısında önce direnmişler, fakat bu büyük devletle kendi gerilemelerini durduramayınca, onun gibi kurumlarını düzenlemekten başka çarenin olmadığını düşünmüşlerdir. Dolayısıyla da kimi öğrenciyi yurt dışına eğitim alması için gönderirken, kimisini de artan maddi külfetten dolayı, batılı şekilde yeniden düzenlenen kurumlarda eğitim almasını sağlamıştır. Mimari anlamda eğitimin en iyi olduğu okul Fransa Paris’teki École des Beaux-Arts’dır. Tüm dünyadan mimar adayları bu okulda eğitim alabilmek için birbiriyle yarış halindedir. Hatta öyle ki tüm dünyada kurulan mimarlık eğitimi veren kurumlar bu kurumu ve müfredatını da örnek almışlardır.

École Des Beaux-Arts okulunun en önemli özelliklerinden birisi, sanatçının yetişmesine ve ödüllendirilmesine yönelik müfredat programlarının titizlikle uygulanması olarak değerlendirilebilir. Bir diğer özelliği ise eğitim ve öğretimi yürüten sanatçıların, sanatı ekonomik kâr amaçlı görmemeleridir. Zira ekonomik amaçlı düşünsel yapılar birer meta olarak kalmaya mahkûmdur.

Türkiye’den Beaux-Arts okulunda eğitim alabilen sadece yedi öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan en fazla bilgi sahibi olduğumuz Vallaury, Vedat Tek, P.Pappa ve Henri Zipcy’dir. Hepsisi de aldığı eğitimi kendi ya da etkilendikleri kültürleri gayet başarılı bir biçimde bir potada eritebilmeyi başarmışlardır.

Vallaury Beaux-Arts okulunda aldığı eğitimi yapılarda en fazla hissettiren mimardır diyebiliriz. Zira okul, eğitimde üslup olarak neo-rönesans, neogotik, neoklasik, antik Yunan, Roma kısaca eklektisizmi benimsediğini söyleyebiliriz. Vallaury’de eğitimi bitip İstanbul’a döndüğünde yoğun bir imar faaliyetine denk gelmesi neticesinde öğrendiklerini ve tarzını geniş bir alanda uygulama fırsatı yakalamıştır. Osmanlı’nın bu dönemde hızla batılılaşma çabaları, Vallaury’nin Paris’te eğitim görmesi onun oldukça itibarlı ve popüler bir mimar olmasını sağlamıştır. Osmanlı’da Beaux-Arts gibi bir okul olan Sanayi-i Nefise mektebinin kurulması, başına da Vallaury’nin geçmesi ile Sanayi-i Nefise Mektebinde yetişen mimar adaylarına da Beaux-Arts eğitimi aktarma imkânı bulmuştur. Vallaury, eserlerinde hem antik dönem öğelerini hem de Osmanlı Türk ve İslam mimarlığına ilişkin tarihi referansları kullanarak mimari sentezler ortaya koymuştur.

Mimar Vedat Tek ise Vallaury’den farklı olarak aldığı eğitime ve Avrupa’daki yapılardan etkilenmesine rağmen, ülkeye döndüğünde gördüklerini taklit etmekten kaçınmış, yapılarına Türk mimarisine özgü bir nitelik kazandırmak istemiştir. Belki bunda kendi döneminde mimarların genellikle İtalyan ve Fransız kökenli ustaların mimarlık hizmetinde bulunmuş olması olabilir. 1942 yılında ölen mimar Vedat Tek’in sürekli yinelediği... “Dedelerimiz, atalarımız yaptıkları mimarlık yapıtlarının sağlamlıklarına ve güzel olmasına önem verirlerdi. Bu tür eserler, ulusun içinden yetişme mimarların, yapı ustalarının birbirinin ardı sıra izledikleri kural ve usullere göre inşa edildiklerinden kendine özgü kusursuz bir mimarlık yaratmışlardır. Ulusal mimarlık beğenilmemeye ve Türk sanatlar hor görülmeğe başladıkça ulusal sanat son bulmuştur,” yapılarında hâkim olan düşüncedir (Sözen, 1984s.37).

Beaux-Arts’da eğitim gören mimarların hepsi Historisizm akımı ile bezenmiş yapılar yaptıklarını görüyoruz. Vallaurry, neoklasik-neo-rönesans gibi üslupları yapılarında tercih ederken, Vedat Bey Selçuklu ve Osmanlı öğelerinin görüldü Ulusal Mimarlık Akımına göre yapı yapmaktadır.

Pappa’nın yapılarında ise, antik öğelerden ziyade mimar Vedat Tek’in yapılarındaki gibi, geniş saçaklar, silmeler, çıkmalar, Türk-İslam mimarisindeki konsollar dikkat çekici olmakla beraber neo-rönesans’taki gibi rustik duvar kaplamasını da kullandığı görülmektedir.

Farra’nın Büyükkada’daki yapısı, Türk ahşap sivil mimarisinin modernize edilerek uyarlanmış olduğu görüşünü savunabiliriz.

Sonuç olarak, Türkiye’de mimarlık alanındaki değişimler egemen sınıfların kültürel yönelmeleri belirlemiştir diyebiliriz. Okullarda okutulan eğitimden, çalışan mimarlara kadar çoğu öğe, batıdan getirilmiştir. Daha sonrasında da Batı ya da Batı’da okumuş mimarların eliyle eğitilmiş mimarların yapılarındaki mimari biçimler Batı seçmeciliğine uygun olarak yapılmıştır. İstanbul gibi büyük kentlerde yapılan yapılar çoğunlukla Osmanlı bürokrasisinin ve Levantenlerin yaşadığı semtlerde yoğunluk kazanmıştır. Daha sonra da Anadolu’nun diğer kentlerdeki eşraf, başkentteki benzer konaklar istemişler, İstanbul’dan getirdikleri mimar ve ustalara da Nefise Mektebi açıldıktan sonra da bu durum değişmemiştir. Hatta Vedat Tek’in ulusal kaynaklara dönen mimarisi bile Batı’dan esinlenmektedir.

Beaux-Arts okulunda eğitim gören mimarlar, hem eğitim aldıkları okulun temel öğretilerini almışlar hem de yetiştikleri ya da aşına oldukları kültürel öğeleri harmanlayarak yaptıkları yapıları kendi özgün düşüncelerini yansıtmışlardır.

Burada ele alınan, yapılarıdaki mimari özellikler ve süsleme unsurları her ne kadar Fransız École Des Beaux-Arts okulunun etkisiyle ortaya çıkmışsa da, Osmanlı ve diğer ülke mimarilerinde paradigmatik özgürlük çerçevesinde mimari tekniklerinde ve süsleme unsurlarında değişimin ve gelişimin olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- A. (2011, May 4). *Qui êtes-vous, M. Zipcy ? | Les Amis du Louxor*. Les Amis du Louxor. Retrieved December 13, 2021, from <https://www.lesamisdulouxor.fr/2011/05/qui-etes-vous-m-zipcy/>
- Akpolat, M. S.(1991). Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaurry, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Aktemur, A.M. (2018). Alexandre Vallaurry’nin Kadıköy’deki Eserleri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5, 8, 37-74.
- Al Shihabi, D.V. (2017). Caractere Types and the Beaux-Arts Traditions. *Inter Preting Academic Typologies of Form and Decorum*, Athens Journal of Architectura, 3, 3, 227-250.
- Alişan, B. (2013). İstanbul’daki Tarihi Vapur İskelelerinin Dış Cephe Aydınlatılması Açısından Değerlendirilmesi ve Ortaköy Vapur İskelesi Örneği, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aydın Uzun, A. (2014). Sanayi-i Nefise Mektebi ve Paris Güzel Sanatlar Okulu “L’ÉCOLE DES BEAUX- ARTS” Üzerine Bir Değerlendirme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y:2, S:6,74-81.
- Barışta, H.Ö. (1994). Haydarpaşa İskelesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 30-31.
- Batur, A. (1993). Arkeoloji Müzeleri Binası, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 310-311.

- Batur, A. (1994a). Sanayi-i Nefise Mektebi Binaları, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 447-448.
- Batur, A. (1994b). Pera Palas, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 240-241.
- Can, C. (1994). Circle d' Orient, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 409-410.
- Can, C. (1994). Décugis Evi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.3, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 14.
- Ceylan, O. (1993). Afif Paşa Yalısı, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 87-88.
- Ceylan, O. (1994). Büyükaada Rum Yetimhanesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 354.
- Ceylanlı, Z. (2015). Büyükaada, Its Summer Residences and the Bourgeois Ottoman Interior at the Turn of the Twentieth Century, Middle East Technical University, Degree of Doctor, Ankara.
- Cezar, M. (1995). Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, Erol Kerim Aksoy Kültür Eğitim Spor ve Sağlık Vakfı, İstanbul.
- Chafee, R. (1977). The Teaching of Architecture at the École des Beaux-Arts, New York, 65.
- Çilli, Ö. (2009). Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Demirci, B. (2012). Alexandre Vallauri'nin Karaköy'deki Eserleri, The Journal of Academic Social Science Studies, 5, 8, 38-74.
- Derviş, P. (1999). Mimar Vedat Tek Konutlarının İşlevsel Analizi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Drexler, A. (1977). The Architecture of the École Des Beaux-Arts, New York.
- Egbert, D.D. (1980). The Beaux Arts Tradition in French Architecture, Princeton University Press.
- Fricker, J., Fricker, D. (2010). The Beaux Arts Style, Louisiana Division of Historic, 1-12.
- Gençel, Ö. (2021). Sanayi-i Nefise Mektebi (1882-1928), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Germaner, S.(1990). 19. Yy'nın 2. Yarısına Osmanlı-Fransız Kültür İlişkileri ve Osman Hamdi Bey, 1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildirileri, 2-5 Ekim, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 105-112.
- Gülersoy, Ç. (1994). Pera Palas, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 239-240.
- Gülersoy, Ç. (2001). Büyükaada Yetimhanesi, Büyükaada Moogrofileri, İstanbul Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayını, 6.
- Gümüş, M.D. (2018). II. Meşrutiyet'te Saray İçin Çalışmaks.Vedad (Tek) Bey'in Sermimarlık Dönemi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Hasol, D. (2002). Mansart, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, 8. Baskı,308.
- Kaboğlu,A. (2010). Hobyar Mescidi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kayaalp, N. (2008). Pera'nın Yersizyurtsuz Kahramanları.Vallauri Ailesi, Edouard Lebon, Alexandre Vallauri ve M. Vedat Tek, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kılıç; A.D. (2006). Vallauri'nin Klasisist Cepheleleri, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kula Say, S.(2014). Beaux Arts Kökenli Bir Mimar Olarak Alexandre Vallauri'nin Meslek pratiği ve Eğitimsel Açısından Kariyerinin İrdelenmesi, İstanbul Teknik Üniversitesi,

- Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Madanovic, M. (2018). Persisting Beaux-Arts Practices in Architectural Educations. History and Theory Teaching at the Aucland School of Architectura (1927-1969), Aucland School Centenary Special Issue, 9-24.
- Naipoğlu, S.G. (2008). Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Öğrenci, P. (1988). 19. Yüzyıl Özgün Konut Tipleri Bağlamında Sarıca Ailesi Yapıları Mimar C. Pappas ve Arif Paşa Apartmanı, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öğrenci, P. (2011). Mimar Constantin P. Pappa, İstanbul Dergisi, 36 Ocak, 25-32.
- Öz, T. (1987). İstanbul Camileri, İstanbul.
- Özer, B. (1995). 112 Yıllık Bir Resmi Geçit, Sanat Çevresi Dergisi, S.1997, Mart, İstanbul.
- Özguven, B. (1994). Hobyar Mescidi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 4, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 80.
- Özkan, S. (1973). Mimar Vedat Tek (1873-1942), Mimarlık, 121-122, İstanbul, 45-51.
- Özkurt, M. Ç. (2019). Mimar Alexandre Vallauray ve Ailesinin Şark Ticaret Yıllarındaki İzleri, Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Özet Kitabı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 140.
- Özlu, N. (2015). Alexandre Vallauray, Türk Mimarisinde İz Bırakanlar 1, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara, 295-310.
- Özlu, N. (2016). Emek Sineması, Cercle d Orient ve Bir Beyoğlu Hikayesi, Mimar-İst, 3, 77, 23-29.
- Pasinli, A. (1992). Osman Hamdi Bey'in Müzecilik Yönü ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildirileri, Yay. Haz. Z. Rona, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 147-152.
- Paşlıoğlu, H. B. (1996). İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ve Mezunları, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Reynold, A. (1999). What is Historicism? International Studies in the Philosophy of Science, 13 (3), 275-287.
- Salman, Y. (1994). Posta ve Telgraf Nezareti Binası, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 6, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 279.
- Saner, T. (1994). Hidayet Cami, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.4, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 71
- Seçkin, S. ve Sönmezer, Ş. (2003). Mimar Vedat Tek ve Mimarlığı, Eyüp Sultan Sempozyumu, VI, 242-249.
- Serbestoğlu, İ., Açıık, T. (2013). Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi. Müze-i Hümayûn Mektebi, Akademik Bakış, Ankara, 157-172.
- Sözen, M. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tok, A., Ayyıldız Potur, A. (2016). Tasarım Stüdyolarında Eleştiris. Aktörler, Ortam, Kanallar üzerine, Megaron Dergisi, 11, 3, 412-422.
- Üstdiken, B. (1999). Cercle d' Orient, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 409.
- Yıldırım, Y. (1994). Tek Vedat, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, 7, 232.
- Yiğitpaşa, N.T. (2010). Mitolojik ve Figüratif Açından Beyoğlu Çiçek Pasajı. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 203-219.
- Zonaga, A. (2016, April 30). The Beauty of Beaux-Arts. Pioneers of the International School.

Academia. https://www.academia.edu/24912631/Arts_Pioneers_of_the_International_School.

The_Beauty_of_Beaux-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Religion and the Cold War Politics: The Election of Athenagoras as Patriarch¹

Din ve Soğuk Savaş Politikaları: Athenagoras'ın Patrik Seçilmesi

Uğur SERÇE^{a*}

^a Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Meslek Yüksekokulu, Çanakkale / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0915-5661

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Ocak 2022
Kabul tarihi: 24 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

İstanbul Patrikhanesi,
Athenagoras,
Patrik Seçimi,
Moskova Kilisesi

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 29, 2022
Accepted March 24, 2022

Keywords:

Patriarchate of İstanbul,
Athenagoras,
Patriarchal Election,
Moscow Church

ÖZ

2. Dünya Savaşı yıllarına ilişkin kritik bir gelişme, SSCB'nin Kilise'ye yönelik politikasını değiştirerek, Moskova Patrikhanesi'nin Ortodokslar üzerindeki nüfuzundan yararlanma çabası içerisine girmesi olmuştur. SSCB'nin bu hamlesi, İstanbul Patrikhanesi'nin kuvvetlendirilmesi yoluyla Balkan ülkelerindeki ve Ortadoğu'daki Sovyet etkisinin önünün alınacağını düşünen ABD'yi harekete geçirmiştir. ABD, Fener'in liderliğine, Moskova ile mücadelede etkili olabilecek bir isim olarak Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu Athenagoras'ı önermiş, bu öneri Türkiye ve Yunanistan tarafından da kabul görmüştür. Bununla birlikte, Athenagoras'ın patrik seçilmesi hem Türk vatandaşı olmaması, hem de Türkiye'nin seçim süreci boyunca göstermiş olduğu ihtiyatlı tavır nedeniyle kolaylıkla gerçekleşmemiştir. Yunanistan'ın aceleci tavrına karşılık Türkiye ile birlikte ABD'nin de tedbirli bir tutum sergilediği sancılı bir sürecin neticesinde ise Athenagoras Patrik seçilmiş; yeni Patrik, ABD yanlısı söylemleri ve Türk resmi çevreleri ile kurduğu yakın ilişkilerle, göreve başlar başlamaz kendisinden beklenenleri karşılayabilecek bir din adamı olduğunu göstermiştir. Bizzat kendisinin de ifade ettiği üzere Truman doktrinini dini ayağını teşkil eden Athenagoras'ın çabaları, ABD'li ve Türk yetkililer tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Athenagoras'ın Türk ve ABD yanlısı duruşu, zaman içerisinde Rum cemaati içerisinde ise rahatsızlık yaratmış, kendisine yönelik olarak bazı tepkilere yol açmıştır.

ABSTRACT

A critical development during the years of World War II was the change of the USSR's policy towards the Church and its attempt to make use of the influence of the Moscow Patriarchate on the Orthodox world. This move of the USSR mobilized the United States, which assumed that the Soviet influence in the Balkan countries and the Middle East would be prevented by strengthening the Patriarchate of İstanbul. The US proposed Athenagoras, the Archbishop of North and South America, for the leadership of Phanar; a figure who was expected to be effective in the struggle with Moscow. This proposal was accepted by Turkey and Greece. However, Athenagoras' election as patriarch was not easily achieved both because he did not have Turkish citizenship and because of the cautious attitude demonstrated by Turkey during the selection process. At the end of the election process during which the United States has taken a cautious stance with Turkey, Athenagoras was elected as the Patriarch. As soon as he started the job, with his pro-US rhetoric and close relations with the Turkish official circles, the new Patriarch showed that he was a cleric who could meet the expectations. Being the religious pillar of the Truman doctrine, as he himself stated, Athenagoras' efforts were also welcomed by the US and Turkish authorities. At the same time, Athenagoras's pro-Turkish and pro-American stance has caused discomfort within the Greek community over time, leading to some reactions against him.

¹ Çalışma, 2007 yılına ait "Türkiye'de çok partili hayata geçiş döneminde azınlık politikaları" başlıklı yüksek lisans tez çalışmama dayanmaktadır.

Introduction

At the beginning of the Cold War, both the United States (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) placed a high value on religion and religious institutions as part of their strategic plans. Especially for the USA, religion came to the fore as a critical tactical element in foreign policy during the Cold War. In the case of the USA, this was closely related to the domestic policy orientation of the time. In those years, religious emphasis occupied an important place in the speeches of US political leaders. In parallel, it was observed that the visibility of religious symbols and practices in public life gradually increased.² The foundation for developments in this regard was laid just after World War II. President Truman, who took office in 1945, saw religion from the beginning as a very functional tool that could be used to curb the spread of communism in the world. Religion had a value that could not be easily substituted in the processes of propaganda and psychological warfare. In this sense, religion and religious institutions could have occupied a central place in Cold War activities aimed at achieving the overall goal of weakening the Soviets. It was within the framework of this approach that Truman was in a position to launch an anti-Communist plan soon after taking office, in which he also invited religious leaders to offer their support (Kirby, 2003, pp. 77-78).

In the USSR of these years, as a consequence of the ideological character of the regime, religion did not have a political position as in the USA. At the same time, there was also an end to the anti-religious policies of the 1920s and 1930s. The Moscow Church, which was in a weakened state as of 1939, had the opportunity to recover with the start of the Second World War. The reason for this change was Joseph Stalin's desire to benefit from the international influence of the Moscow Church. By 1943, the rapprochement between Church and State accelerated and many churches that had been closed in the 1930s were reopened. In addition, religious schools and church publications were once again permitted (Walters, 1986, pp. 138-139).

The moderate policy towards the Church in the USSR was largely maintained after the end of the Second World War. During these years, the Moscow Patriarchate pursued a policy aimed at eliminating the influence of the Istanbul Patriarchate, especially in countries under the influence of the USSR and in the Middle East. A central goal of the Moscow Church in this process was to seize the leadership of the Eastern Orthodox by placing Phanar in an isolated position. The rise of Soviet influence in the Balkans and the Middle East through the Moscow Church mobilized the USA, which had already made religion an important part of its new domestic and foreign policy. At that point, it became imperative that a strong and effective leader acting on behalf of US interests head the Patriarchate of Istanbul. This requirement was compounded by the health problems of Maximos V³, who had become head of the Patriarchate after Veniamin's death in 1946. With the introduction of the Truman Doctrine, the Patriarchate became one of the main items on the agenda of both US officials and diplomatic circles in Turkey and Greece. This political support was also important for the Istanbul Patriarchate, whose sphere of influence was shrinking in the face of the growing power of the Moscow Church (Şeker, 2013, p. 268). At the same period, Turkey, which saw the USSR and its allies in the Balkans as a threat to itself, started to follow a more moderate policy against the Istanbul Patriarchate and aimed to benefit from the power of the Patriarchate (Alexandris, 1992, pp. 238-239). Turkey acted together

---

² One of the notable symbols of this process was the insertion of the words "one nation under God" in the Pledge of Allegiance in 1954. That same year, it was decided in Congress that all US coins and banknotes should bear the motto "In God We Trust", which then became the national motto in 1956 (Kirby, 2003: p. 96).

³ Hereafter Maximos.

with the USA and Greece, and the purpose of these three states was to turn the Istanbul Patriarchate into an effective and powerful religious center against the Moscow Church.

Considering that studies on state relations with religious institutions during the Cold War years have the potential to contribute to the assessment of the period, this study aims to provide descriptive information on how Athenagoras was appointed as the head of the Patriarchate of Istanbul. For this purpose, the article mainly uses historical documents from the US National Archives (NARA) and news articles from *Cumhuriyet* (The Republic). In the first part of the study, the changing power balances with the Cold War and the position of Turkey and Greece in the emerging new order are mentioned. In the second part, Turkey's new attitude towards the Istanbul Patriarchate at the very beginning of the Cold War and its relations with Patriarch Maximos are depicted. The third part focuses on the developments after Maximos' decision to resign and the work carried out for the election of Athenagoras as patriarch. In the fourth part of the study, the relations that Athenagoras established with official circles after his election as patriarch take place. The policies followed by the USA, Turkey, and Greece on the way to the election of Athenagoras, which is the main subject of the text, are mainly discussed in the second and third parts of the study.

Transition to the Cold War Order

World War II resulted in great military and material losses for many European countries, which led to the change in the global balance of power after the war. The USA and the USSR, which were decisive on the course and outcome of the war, came to the fore as "superpowers" in the new process. It was the conflicts between these two states that marked the post-war period. Shortly afterward, this process was called the Cold War, and during the period both states followed a policy of continuously developing their spheres of influence.

Looking at the situation immediately after the war, one can detect a trend towards continued cooperation between the USA and the USSR. However, this trend is known to be very short-lived. The reason for this is that not long after the war, the two states clearly stated their aims to expand their sphere of influence. While the USA tried to spread free trade, and the USSR was attempting to spread socialism, the cooperation inevitably left its place to a deep conflict (Del Pero, 2014, p. 5). Furthermore, the tense relationship between the capitalist world and the USSR that started after the Bolshevik Revolution in 1917 was a factor that facilitated the start of the Cold War not long after the end of the Second World War. The economic problems that continued throughout the 1930s and worsened during the war years brought the planning thought to gain strength in Europe. The considerations that the problems could not be solved within the free market began to come to the fore in this process. After the war, when Eastern Europe came under the control of the USSR, the suspicions against Soviet Russia in the West were strengthened, and it became an urgent matter for the USA to prevent the spread of the idea of socialism in Europe (Cox, 1990, pp. 26-29). Again in this period, the introduction of an aid plan for Turkey and Greece came to the fore in the USA. The reasons for the issue to come out were developments such as Stalin's announcement that he postponed the decision to withdraw the USSR troops from Iran, and additionally his pressure on Turkey for the control of the Straits. For the USA, the possibility of an increasing influence of the USSR in the Eastern Mediterranean and the Middle East was worrying. At this point, the critical date was March 12, 1947. In his speech at the Congress, President Truman identified the US with majority rule and freedoms while associating the USSR with the dominance of the minority over the majority. The importance of aid to Greece and Turkey was also emphasized in the speech, which later came to be known as the Truman Doctrine (Del Pero, 2014, pp. 7-9) The Doctrine, which entered into force on May 22, 1947 with the approval of US President Truman, put into action a plan of economic aid of 300 million dollars to Greece and 100 million dollars to Turkey. Under the law, it was decided to send American

soldiers and civilian personnel to both countries to assist in the use of aid (Erhan, 2009: pp. 531-532).

Despite the fact that a critical step was taken against the spread of communism with the Truman Doctrine, the USA took action in a short time for a program that included European countries, based on the argument that American national security depends on an economically strong Europe. In June 1947, Foreign Minister George Marshall brought forward an economic aid proposal to Europe, and this proposal, which had a rather vague content at the beginning, was elaborated over time and put into practice in 1948. The aid program, known as the Marshall Plan, served critically for the anti-communist alliance in the West in the years following its entry into force, and it was seen that Western European countries quickly healed the wounds of the war thanks to the economic support from the USA (Kunz, 1997, pp. 162-163). On the other hand, the plan did not only cover Western European countries, but also Turkey and Greece were included in the scope of support. In the case of Turkey, this was largely the result of efforts by the Turkish authorities to get involved in the plan. The US experts included Turkey, which they initially did not want to include in the Marshall Plan, in exchange for contributing to the reconstruction of Europe by providing food and raw materials (Erhan, 2009: pp. 531-532). The inclusion of Greece in the plan, unlike Turkey, was related to the chaotic conditions of the country. In Greece, which was still in the Civil War when the Truman Doctrine was put into practice, aid could not be put into effect as intended due to the confusion and administrative weaknesses in the country. In the country where the communists were highly active, the area where the war took place also expanded (Botsiou, 2009, p. 212). Under these conditions, the Marshall Plan was put into effect in Greece together with other European countries in order to prevent the growing influence of communism. In this process, both the military and economic influence of the USA on Greece increased significantly.

Therefore, as of the second half of the 1940s, the USA had drawn Turkey and Greece to its axis through military and financial aid. Although there are various opinions about why Turkey took a position close to the Western Bloc in the period following World War II, the obvious thing was that Ankara had moved away from the USSR quite a bit. In the same period, under the conditions of the ongoing Civil War, Greece was also very close to the USA. Under these conditions, the atmosphere of the Cold War would be decisive on the policies of both Turkey and Greece regarding the Patriarchate.

Maximos Becoming the Head of the Patriarchate

Turkey, which followed a strict policy regarding the Istanbul Patriarchate until 1945, changed its approach towards the Patriarchate in the new conditions that emerged after the Second World War, and started to follow a rather flexible policy regarding the Patriarchate, especially with the effect of its differing relations with the USA. It is known that immediately after the war, as a response to the close interest of the USSR in religious institutions, the USA began to closely follow the developments in the Patriarchate. The interest of US diplomats towards the Istanbul Patriarchate increased even more when Maximos, who was alleged to be left-leaning, became the head of the Patriarchate. In the process leading up to the election of Athenagoras as Patriarch, it was seen that the developments in the Patriarchate were systematically reported to the US State Department. The first indication of Turkey's new attitude towards Fener was the attitude of state officials after the death of Patriarch Veniamin on February 17, 1946. Close attention was paid to Veniamin's funeral by the official authorities. The prime minister of the time, Şükrü Saracoğlu, sent a telegram expressing his condolences to Veniamin's funeral held in Fener on February 19, while Governor Lütfi Kırdar attended the ceremony together with some governorship officials. The governorship also approved the closure of Greek schools in Istanbul for the day of the funeral. This moderate attitude of the official circles continued during the election of the new Patriarch.

In the previous elections, while the Government eliminated some of the candidates presented to it, this time Governor Lütfi Kırdar informed the Synod that the Government would not affect the election in any way.⁴ Under these circumstances, the Synod, convened on February 20, 1946, unanimously elected Maximos, who has been the Metropolitan of Kadıköy since 1932, and who has been in charge of all administrative affairs of the Patriarchate since 1936 due to the serious health problems of Patriarch Veniamin (NARA, 867.404/2-2646). The Turkish Government had prevented Maximos from being elected in the elections held in 1936, despite the support of the Greek community (Macar, 2004, p. 155). Maximos was detained in Bursa for three months in the same year for his pro-Hellenist activities (NARA, 867.404/2-2646). This time, the Turkish authorities did not prevent Maximos and did not interfere in the election in any way.

The main factor that pushed Turkey to take such a stance on the Patriarchate was that the USSR, which changed its attitude towards the Moscow Church, became closely interested in the Istanbul Patriarchate. The Soviet Consul was the only one who attended both the funeral of Veniamin and the coronation of the new Patriarch Maximos (NARA, 867.404/2-2646). The Greek Ambassador Pericles Skepheris and various representatives from the Embassy, as well as the Soviet Consul General, the Soviet Attaché, the Romanian and Bulgarian Consuls General attended the Easter Festival held in Phanar on April 22, 1946. It might also be noted that, during this period, Easter was celebrated for the first time in Russia since the Soviet Revolution (*Cumhuriyet*, 22 April 1946).

In response to the convenience provided by the Turkish authorities, the new Patriarch Maximos established a moderate relationship with official circles from the moment he took office. After his coronation on February 21, 1946, 'At this moment' said Maximos in his meeting with the journalists,

I would like to commemorate the name of Eternal Chief Atatürk, who has a great place in my heart and the hearts of all our people, and express my gratitude and admiration to the National Chief İsmet İnönü. I ask God to give strength and health to our National Chief, his valuable colleagues, and to give his blessings to our beautiful homeland (*Cumhuriyet*, 22 February 1946).

Maximos also rejected the allegations that he was "left-leaning" and used the phrase 'my creed is completely different' (*Cumhuriyet*, 22 February 1946). In May, the Patriarch sent a delegation on behalf of the Patriarchate to President İsmet İnönü, Prime Minister Şükrü Saracoğlu and the dignitaries of the government to thank them for the close attention shown to him. The delegation visited the Çankaya Mansion and signed the Presidential Special Book, and also visited

---

⁴ The Governor's Office has important powers regarding the election of the patriarch. These powers are mainly based on the governor's decree dated 6 December 1923. Elçin Macar gives the following information on the subject: "Between 1860 and 1923, the Patriarch was elected by the St. Sinod from among three candidates determined by a mixed assembly consisting of metropolitans, officials of the community and secular (meaning non-clerical) based on the 1862 Greek Patriarchate Order, which was prepared in accordance with the regulations made after the 1856 Reform Edict. Today, he is elected by the Synod in a legal process based on the governor's decree of 6 December 1923, which is originated from the 1862 Greek Patriarchate Order. The governor's decree includes the obligation that the candidates and members of the Holy Synod must be Turkish citizens and metropolitans working within the borders of Turkey during the election. According to the Ottoman regulation, the Synod submits the list of patriarch candidates to the Governorship of Istanbul. These candidates are Turkish citizens and metropolitans whose offices are located within the borders of the Turkish Republic. According to the Nizamname, due to the authority of the Sublime Porte during the Ottoman period, the Governor's Office could exclude candidates from the list without giving any reason. Candidates on the list coming from the governorship are voted on in the Holy Synod. The number of candidates is reduced to three and one of them is elected patriarch." (Macar, 2004, p. 29).

the Prime Minister and Ankara Governor Nevzat Tandoğan (*Cumhuriyet*, 15 May 1946).

An issue that came to the fore at this time, and Turkey's sensitivity to the issue is also noteworthy in terms of revealing how critical the Patriarchate occupied in the new post-war order. As stated before, after the Second World War, the Moscow Patriarchate endeavored to expand its sphere of influence. These initiatives of the Moscow Patriarchate were strongly supported by the USSR. In these circumstances, a message sent to Maximos by Moscow Patriarch Alexy on September 6, 1946, a few months after the Patriarchal election in Istanbul, caused alarm both in the Istanbul Patriarchate and in government circles. In his message, Patriarch Alexy informed Maximos that he would send a delegation consisting of an archbishop, a bishop and 3 priests to Phanar. The delegation would congratulate Maximos on his election as Patriarch. The Patriarchate was surprised by this message. Maximos immediately sent a representative to the Turkish Government and stated that they had nothing to do with this visit, but that it was not possible for them to refuse this visit out of courtesy (NARA, 867.404/9-1346). The Turkish Government, on the other hand, took a stance to prevent the visit and activated the Turkish Embassy in Moscow in this regard. The Embassy followed a very distracting tactic regarding visa issues to prevent the Moscow Patriarchate delegation, forcing the delegation to move directly to Jerusalem for another visit without stopping by Turkey (NARA, 867.404/11-2946).

The new Patriarch Maximos gained the appreciation of both the government circles and the Greek community in the first period he took office, and the Patriarch's dynamism and ability in administration created satisfaction in a wide circle. However, the fact that Maximos had a nervous disease shortly after his election as Patriarch led to the disappearance of this support (Alexandris, 1992, pp. 243-244). After his diagnosis, the Patriarch first rested for a while in Heybeliada. Following his examination on 29 December 1946, the doctors declared that Maximos was healthy (*Cumhuriyet*, 30 December 1946). However, despite this statement, discussions on the election of a new Patriarch could not be prevented. An independent member of parliament, Hamdullah Suphi Tanrıöver, who met with Greek Ambassador Skepheris regarding the issue, expressed his opinion that it would be beneficial to elect an influential patriarch, and then the issue was transferred to Prime Minister Recep Peker. Peker's approach was that the Istanbul Patriarchate should be strengthened in order to fight the Moscow Church. As a result, the question of who would be the new patriarch of the Istanbul Patriarchate began to be asked, and after a while, the name of the Archbishop of North and South America Athenagoras came to the fore. Prime Minister Peker informed the Turkish Ambassador in Washington that the election of Athenagoras as the new Patriarch would be appropriate for the Turkish Government and stated that there would be no difficulty in the Turkish citizenship required for the election of the Patriarch (NARA, 867.404/1-2047). Athenagoras' candidacy was not initially welcomed by Greece. When the new election came to the fore in the Patriarchate, Greece demanded that Hrisanthos, the former Archbishop of Athens and known for his anti-communist personality, be elected as Patriarch. However, the anti-Turkish activities that Hrisanthos was involved in while he was serving in Trabzon between 1918-1922 made the Greeks soon adopt the idea that the solution to the Phanar problem would only be possible with the election of Athenagoras (Alexandris, 1992, pp. 245-246). In the following months, Greece became the state that made the most effort for the election of Athenagoras.

Thus, it became clear at the beginning of 1947 that Maximos, who has always been treated with suspicion since his election as Patriarch, would not be able to continue his duty for a long time due to health problems. During this period, while the new Patriarch candidates were being discussed in official circles, Maximos went to Athens for treatment on 19 May 1947 (*Cumhuriyet*, 20 May 1947). When he returned to Istanbul on August 3, 1947, he expressed his gratitude to the Turkish Government, which provided all kinds of convenience to him, and stated that he was in

good health and would start his duty immediately (*Cumhuriyet*, 4 August 1947). In the statements made by the Istanbul Patriarchate at this time, it was constantly reported that Maximos was in good health. However, by November, it was seen that Maximos was ready to leave his job due to health problems. The desire of the American, Greek and Turkish governments to see an active patriarch at the head of Fener in the face of the Soviet threat was effective in the emergence of this situation (Psomiades, 1957, p. 378). Although Maximos came to the point of accepting the resignation, he also put forward some conditions for this decision. Concerned that he would be sent to a distant monastery by the new Patriarch if he did not hold an effective position in the Patriarchate, Maximos requested the position of Metropolitan of Kadıköy and the position of vice-president of the Holy Synod in return for leaving his post (NARA, 867.404/11-147).

The Problems Before the Election

By the end of 1947, the joint efforts of the USA, Greece and Turkey brought Maximos to the point of resignation, thus overcoming an important problem regarding the Patriarchate. In this way, the conditions became more favorable to take action on the issue of citizenship, which was critical for the election of the new Patriarch candidate. As a matter of fact, after Maximos decided to resign under certain conditions, the Turkish Government started to work on the solution of Athenagoras' citizenship problem (NARA, 867.404/11-147). However, another problem arose during this time, so it was decided to postpone the election of the Patriarch for a while. The problem was the large number of Athenagoras opponents in the Patriarchate. In order to overcome this problem, the Greek Embassy developed the formula for the participation of some metropolitans from Greece in order to form the majority that would ensure the election of Athenagoras (NARA, 867.404/1-1948). This proposal was presented to the Turkish authorities in the following weeks.

The strong possibility that the new election to be held in the Patriarchate may not result in Athenagoras' favor was also revealed during the meetings held in the Istanbul Patriarchate by a US foreign official in April 1948. Although the activities for the election of Athenagoras as the new patriarch were continuing, in the meetings held by the US official, it was revealed that six or seven of the members of the Synod were willing to elect Athenagoras, and four of them were openly against Athenagoras. The fact that some of the remaining members had not made their decision yet, and that some of them did not want to express their opinions, increased the anxiety of the authorities.⁵ In the interim, another important development was that the opposition to Athenagoras started among some Turkish officials due to the concern that the election of Athenagoras would increase the tension with the USSR. Hence, an official from the US Embassy in Greece asked the US State Department to discuss this issue with the Turks (NARA, 867.404/4-1548). However, it should be noted that although there were some differences of opinion within the Turkish Government, the tendency of the government leaders in this period was towards the election of Athenagoras. In this respect, at that time, Greece had no serious concerns that Athenagoras would be challenged with citizenship. The main issue was whether there would be enough favorable votes for Athenagoras from the Synod. The solution developed by Greece to overcome this problem was to bring four metropolitans from Greece to Turkey and grant them Turkish citizenship. According to this plan, Athenagoras could easily be elected as Patriarch with the votes of the metropolitans. As of mid-April, Greece had conveyed this proposal to the Turkish Government and was waiting for a response (NARA, 867.404/4-2048).

As of May 1948, it was seen that Turkey continued to take the citizenship issue of

---

⁵ At that time, there were 17 members in the Holy Synod.

Athenagoras slow and the Greek authorities' discomfort about this situation increased. Moreover, although it was discussed that elections could be held at any time during these dates, the Turkish Government had not yet come to a decision on the entry of four pro-Athenagoras metropolitans into Turkey. For this reason, the issue of when the elections will be held continued to be uncertain for a while. Since the Greek Embassy did not want the elections to be held without a majority for Athenagoras, no steps could be taken to set a date for the election (NARA, 867.404/5-1448). Another important reason for not being able to determine when the patriarch election would be held was the increasing opposition to Athenagoras in the Holy Synod. The concern that the election of Athenagoras would cause such discomfort in the Moscow Church that it would reject the spiritual leadership of the Ecumenical Patriarchate, led to increased opposition to Athenagoras within the Patriarchate (NARA, 867.404/5-2048). It is known that the candidacy of Athenagoras was also started to be discussed among Turkish officials during this period. A remarkable example in this regard was the objection of the Secretary General of Foreign Affairs, Mehmet Fuat Carım. Carım expressed his concerns on the idea that granting citizenship to Athenagoras would set a precedent that could pave the way for the election of a Slav as Patriarch in the future, and opposed the granting of Turkish citizenship to Athenagoras. After meeting with the representative of the Patriarchate on June 2, 1948, Carım ended his objections on this issue, thus, the support of a wing within the Turkish Government that had reservations about the issue was obtained (NARA, 867.404/6-848).

As of June 1948, although the problem created by the objections to granting Turkish citizenship to Athenagoras had been removed, it was still unclear whether enough votes would be given to Athenagoras by the Holy Synod. As stated before, there was a strong opposition to Athenagoras within the Patriarchate. In addition, the gradual deterioration of Maximos' health created the concern that another vote to be given to Athenagoras would be lost. Besides, the fact that three of the nine members who were expected to vote for Athenagoras had various health problems caused a concern, especially in Greek official circles, that an election to be held under these conditions could be lost. Actually, at the beginning of June, the Greek authorities had received positive signals from the Prime Minister and the Minister of the Interior regarding a long-time working plan to bring the four Greek metropolitans to Turkey to vote in the election. However, at this point, Mehmet Fuat Carım came to the fore once again. Carım, who was hardly persuaded to grant citizenship to Athenagoras, stood against the bringing of metropolitans from Greece on this occasion (NARA, 867.404/6-848). The reason for Carım's objection was that if the plan was carried out in this way, both the opposition within the Patriarchate and the Soviets and their satellites would be given a trump card. According to Mehmet Fuat Carım, in such a case, these circles would claim that the Patriarchate had lost its independence and came under Turkish control. In this regard, Carım was also critical of the Greek Government's expectation of such an intervention, which has always demanded the recognition of the Patriarchate's independence from Turkey, and argued that such an initiative would only worsen the current situation (NARA, 867.404/6-1448).

In the following days, when Prime Minister Hasan Saka came in line with the Foreign Affairs regarding the four metropolitan plans, the Greeks gave up on this plan, but Greece continued its active stance on the election of Athenagoras. In June, a letter, encouraging the election of Athenagoras, was written by the Greek High Clergy to the Holy Synod. This article was effective and Athenagoras supporters soon took over the majority in the Synod. Although the status of three or four members among Athenagoras supporters still remained uncertain due to their advanced age and health problems, this development caused Greece to take action to hold the elections as soon as possible.

When the doubts stemming from the Synod regarding the election of Athenagoras were

cleared in June 1948, there was only the issue of citizenship left to be settled. The Turkish Government, which had priorly been taking this issue slow, also intended to clarify the issue before the elections were held. The problem was that, under US law, Athenagoras had to renounce his US citizenship prior to his transition to Turkish citizenship. It was unclear how this situation would be received by the US authorities. Feridun Cemal Erkin, the new Ambassador to Washington, was to meet with US officials on the subject. The fact that Erkin was supposed to start his duty in August created discomfort in Greece, which wanted the elections to be held as soon as possible. Skepheris, the Greek Ambassador in Ankara, suggested that the Greek authorities investigate what the US stance would be rather than waiting for the Turks. It was planned that the Greek Government would contact Athenagoras and learn the approach of the USA through him. In this way, Greece would inform the Turkish Government of the outcome as soon as the response from the USA was received, thus speeding up the process (NARA, 867.404/6-2848). However, while Greece was following a hectic policy in the election and complaining about Turkey to the USA for its passive attitude, it was seen that the USA was also in a cautious stance on this issue. The USA, which was very cautious during the patriarch election process and tried not to create the impression that it interfered in religious affairs, continued this stance on the citizenship of Athenagoras as well. The United States did not want Athenagoras to contact them directly regarding citizenship. Instead of this method proposed by Greece, the US officials decided to inform the US Ambassador to Ankara, Wilson, about the conditions for going abroad, and to convey this information to the Turkish Government. Thus, fewer people would have participated in these discussions, and the allegations that the US government was involved in religious affairs could be prevented (NARA, 867.404/7-348).

The Election and the Activities of Athenagoras as Patriarch

After removing the obstacles to the election of Athenagoras, Maximos resigned on October 18, 1948 (*Cumhuriyet*, 19 October 1948). The day after the resignation, the Synod convened and accepted the resignation read by the Kadıköy Metropolitan (*Cumhuriyet*, 20 October 1948). In the election held on November 1, 1948, in which Athenagoras was not present, while the Metropolitan of Mytilene and the Metropolitan of Kos stood as candidates, Athenagoras was elected as the new patriarch by getting 11 of 17 votes (*Cumhuriyet*, 2 November 1948). At this point, it should be emphasized that two conditions were determined for the patriarch candidates in the governor's decree dated 6 December 1923, which regulated the patriarch election. According to this, it is stipulated that the candidates can only be determined from among the "metropolitans working within the borders of Turkey at the time of the election" as well as being "Turkish citizens" (Macar, 2004, p. 29). Athenagoras, on the other hand, was appointed as the head of the Patriarchate before the procedures related to his transition to Turkish citizenship were completed. Additionally, the fact that Athenagoras was not a metropolitan in Turkey at the time of the election constituted another contradiction to the governor's decree regarding the election of the patriarch.

After the election, it was discussed that Athenagoras would come to Turkey with an American warship, and this claim created discomfort in Turkish official circles. The Turkish Foreign Ministry warned the US Ambassador Wadsworth about the drawbacks of such a plan, and after this warning, the Embassy denied the news with the approval of the US Department of State (NARA, 867.404/12-1348). Meanwhile, the citizenship issue, which was essential for Athenagoras to take office, was still waiting to be resolved. Under Turkish law, Athenagoras's acquisition of Turkish citizenship was primarily dependent on his renunciation of his US citizenship. On the other hand, under US law, the new Patriarch could not renounce citizenship within the borders of the US. In order to overcome the problem, it was decided that Athenagoras would give up his US citizenship at a foreign point during his journey to Turkey and get a Turkish

passport. This was the reason for the susceptibility of the Turkish Government to keep the journey out of sight. It was thought that if Athenagoras came to Turkey on an American warship or an official US plane, the USSR would not hesitate to use this as leverage (NARA, 867.404/12-1348)

While Turkey's post-election attitude was in this direction, by the end of December there was a sudden change in the Turkish Government's attitude towards Athenagoras' journey. The Turkish Government informed the Greek Ambassador that the arrival of Athenagoras on Truman's private plane "Sacred Cow" would never bother them, on the contrary, such a show of interest by the United States would please them. This sudden change in Turkey's attitude was met with surprise by both the US and Greek officials (NARA, 867.404/12-2348). Following Turkey's approval for the journey, Athenagoras departed from New York on January 24, 1949 with Truman's private plane (*Cumhuriyet*, 25 January 1949). The Patriarch stopped by Paris during his journey and received the laissez-passer document from Oğuz Gökmen, first secretary of the Paris Embassy (Macar, 2004, p. 190). When Athenagoras landed in Turkey on January 26, a large crowd greeted him with applause and the shouts of "Axios" and "Zito Athenagoras."⁶ (*Cumhuriyet*, 27 January 1949).

As soon as the new Patriarch arrived in Turkey, he clearly showed that he would be on good terms with official circles. The answer of Athenagoras to the Metropolitan of Bursa, who read a speech in Greek during the welcoming ceremony, was in Turkish. Although the Phanar had to be visited first as per the schedule, the Patriarch went to the Atatürk Monument in Taksim and left a wreath of flowers plucked from the garden of the White House. After this visit, Athenagoras went to Phanar and met with journalists. In the meeting, the Patriarch stated that the news that he brought a message of friendship from Truman to İnönü was true and used the following expressions:

I spoke to my personal friend, President Truman, a short time ago. He has deep love for the great Turkish nation and admiration for its high qualifications, talent and heroism. He asked me to convey these feelings to our President İnönü. My intention is to go to Ankara at the first opportunity and meet with the elders of our country (*Cumhuriyet*, 27 January 1949).

Athenagoras was crowned Patriarch with a great ceremony on January 27. In his first speech as the Patriarch, he thanked the Government, the metropolitans and Maximos. In his speech, Athenagoras mentioned the crisis the world was in and stated that the only way to eliminate it was to ensure religious feelings dominate the world. The Patriarch, mentioning the need for cooperation between Orthodox churches, sent his greetings to the chiefs of these churches. The Patriarch also invited the Roman, Anglican, Protestant and Armenian churches and the Muslim world to cooperate. Atatürk's reforms were also included in Athenagoras' speech, and the reforms were enthusiastically praised by the Patriarch (*Cumhuriyet*, 28 January 1949). Athenagoras also sent telegrams to the Prime Minister and the Minister of the Interior on the occasion of the ceremony and expressed his loyalty by declaring that he had begun to fulfill his duties within the framework of the laws of the Republic (*Cumhuriyet*, 29 January 1949).

Patriarch Athenagoras continued his contacts with official circles in the following days and went to Ankara on February 5, 1949. During his visit, which started by laying a wreath and praying at Atatürk's temporary tomb, the Patriarch met with the President, Prime Minister, Minister of Interior and Head of Religious Affairs. The Patriarch also visited the Grand National Assembly of Turkey, and in the speech he made during his reception by President İnönü, he

---

⁶ "Worthy," "long live Athenagoras" in Greek.

expressed his contentment with the interest and favor towards him and his community.

On the second day of his visit to Ankara, Patriarch Athenagoras delivered a speech on Ankara Radio addressing the USA. In his speech, the Patriarch praised the American nation and government. The Patriarch also expressed his gratitude to President Truman, to Turkish diplomats and students in the United States, and to his community there. In the evening of the same day, a dinner was given in honor of Athenagoras by the Minister of Interior Emin Erişirgil at Ankara Palas. While the Patriarch was leaving Ankara by train, he was sent off by the representatives of the Presidency, Prime Ministry and Ministry of Interior, as well as Istanbul deputy Hamdullah Suphi Tanrıöver and Greek Attachés (*Cumhuriyet*, 7 February 1949).⁷ After returning to Istanbul, the Patriarch paid a visit to Istanbul Governor and Mayor Lütfi Kırdar on February 14, and continued to be in close relations with official circles in the following days.

As it has been pointed out, the activities and statements made by Athenagoras immediately after his election as Patriarch were of the kind that would meet the expectations of him. After taking office, Athenagoras significantly met the expectations of both the Turkish Government and the USA with his activeness as well as the good relations he established with the official authorities. This attitude of the Patriarch and his closeness with the Turkish Government officials would create discontent in the Greek community with the influence of the Holy Synod over time. The Patriarch's extreme pro-US attitude, which was another feature that disturbed the congregation, caused him to be referred to as "nylon" in Church circles after a while (NARA, 867.404/3-2849). On the other hand, Athenagoras maintained good relations with Turkish official circles in the first half of the 1950s. However, this situation did not last long. With the Cyprus problem in 1954, the Patriarchate-Government relations began to weaken. In 1964, with the revival of the problem and new developments, relations deteriorated significantly (Şeker, 2013, pp. 277-282).

Conclusions

Since the first years of the Second World War, the USSR changed its policy on religion and the Church and sought to benefit from the power of the Orthodox Church, and this situation prompted the USA, which was worried about the increasing influence of the Soviets on Orthodox communities. By taking the Istanbul Patriarchate under its control, the USA aimed to prevent the Moscow Patriarchate from expanding its dominance. In line with this goal, the USA, Greece, and Turkey commenced activities for Athenagoras to get elected as the Patriarch of Istanbul. At the end of a strained process, these three states succeeded in making Athenagoras head of the Istanbul Patriarchate. In this process, it was seen that the USA and Turkey were in a very cautious attitude, while Greece acted very hastily. However, although Turkey displayed a generally prudent stance throughout the election process, at the end of the process, it almost ignored the governor's decree of 1923, which regulated the patriarch election. As a consequence, even though he did not hold Turkish citizenship and did not hold the office of metropolitan within the borders of the country, Turkey did not object to the election of Athenagoras. Although Turkey took into account the requirement of being a "citizen of Turkey" in the governor's decree, it approved the election of Athenagoras without waiting for him to become a citizen of the Republic of Turkey. Actually, by doing this, Turkey aspired to prevent further delays in the election, which had constantly been postponed for various reasons detailed in the study. Turkey also did not see any harm in making

---

⁷ At this time, the close attention that Athenagoras received in Ankara was also welcomed among the leading figures of the Greek community, and Athenagoras' popularity in Turkish circles was seen as an important opportunity to gain some rights (NARA, 867.404/4-2249).

it clear that the Patriarch election was a "US operation", by approving Athenagoras' arrival in Istanbul on Truman's private plane.⁸

The USA, which was the determinant state for Athenagoras to head the Istanbul Patriarchate, succeeded in gaining a significant advantage in its struggle for influence with the USSR with this development. The fact that the US diplomats followed the activities in Phanar very carefully revealed how critical the Istanbul Patriarchate was for the US. It has also been observed that although the USA followed a generally cautious policy throughout the election process, it did not refrain from turning Athenagoras' election into a show of strength after reaching its goal. It is possible to attribute the impatient attitude of Greece, which appears to be the most hectic country in the election process, to the ongoing Civil War in the country throughout the period under consideration. While the Greek Government was trying to prevent a communist revolution that would bring the country under the influence of the USSR, it wanted the control of the Church to be in "safe hands" as soon as possible. For this reason, during the election process, the hastiest attempts to eliminate the problems that caused the delay of the election came from Greece.

References

Archival Records

National Archives and Records Administration, Records of the Department of State relating to internal affairs of Turkey, 1945-1949 (NARA; M1292):

- Bursley to the Secretary of State, Ankara, 1 November 1947, 867.404/11-147, IAT.
- Bursley to the Secretary of State, Ankara, 29 November 1946, 867.404/11-2946, IAT.
- Macdonald to the Secretary of State, İstanbul, 22 April 1949, 867.404/4-2249, IAT
- Macdonald to the Secretary of State, İstanbul, 28 March 1949, 867.404/3-2849, IAT.
- Memorandum of Conversation, 15 April 1948, 867.404/4-1548, IAT.
- Memorandum of Conversation, 23 December 1948, 867.404/12-2348, IAT.
- Memorandum of Conversation, 3 July 1948, 867.404/7-348, IAT.
- Office Memorandum, 13 December 1948, 867.404/12-1348, IAT.
- Rankin to the Secretary of State, Athens, 20 May 1948, 867.404/5-2048, IAT.
- Wilson to the Secretary of State, Ankara, 13 September 1946, 867.404/9-1346, IAT.
- Wilson to the Secretary of State, Ankara, 14 June 1948, 867.404/6-1448, IAT.
- Wilson to the Secretary of State, Ankara, 14 May 1948, 867.404/5-1448, IAT.
- Wilson to the Secretary of State, Ankara, 19 January 1948, 867.404/1-1948, IAT.
- Wilson to the Secretary of State, Ankara, 20 April 1948, 867.404/4-2048, IAT
- Wilson to the Secretary of State, Ankara, 20 January 1947, 867.404/1-2047, IAT.
- Wilson to the Secretary of State, 26 February 1946, 867.404/2-2646, IAT
- Wilson to the Secretary of State, Ankara, 28 June 1948, 867.404/6-2848, IAT
- Wilson to the Secretary of State, Ankara, 8 June 1948, 867.404/6-848, IAT

Books and Articles

- Alexandris, A. (1992). *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*. Athens: Centre For Asia Minor Studies.
- Botsiou, K. E. (2009). New Policies, Old Politics: American Concepts of Reform in Marshall Plan Greece. *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 27, No. 2, 209-240.
- Cox, M. (1990). From the Truman Doctrine to the Second Superpower Detente: The Rise and

---

⁸ Athenagoras himself clearly expressed this by saying that "I was the religious part of the Truman doctrine" (Macar, 2004, p. 190).

- Fall of the Cold War. *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 1, 25-41.
- Del Pero, M. (2014). Incompatible Universalisms. The United States, the Soviet Union, and the Beginning of the Cold War. In A.M. Kalinovsky, C. Daigle (Eds.), *The Routledge Handbook of the Cold War*, 27-40, New York: Routledge.
- Erhan Ç. (2009). ABD ve NATO'yla İlişkiler. In B. Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980*, 522-575, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kirby, D. (2003). Harry Truman's Religious Legacy: The Holy Alliance, Containment and the Cold War. In D. Kirby (Ed.), *Religion and the Cold War*, 77-102, London: Palgrave Macmillan.
- Kunz, D. B. (1997). The Marshall Plan Reconsidered: A Complex of Motives. *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 3, 162-170.
- Macar, E. (2004). *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Psomiades, H. J. (1957). Soviet Russia and the Orthodox Church in the Middle East. *Middle East Journal*, Vol. 11, No. 4, 371-381.
- Şeker, N. (2013). The Greek Orthodox Patriarchate of Constantinople in the Midst of Politics: The Cold War, the Cyprus Question, and the Patriarchate, 1949-1959. *Journal of Church and State*, Vol. 55, No. 2, 264-285.
- Walters, P. (1986). The Russian Orthodox Church and the Soviet State. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 483, No. 1, 135-145.

Newspapers

- Cumhuriyet*, 22 April 1946.
- Cumhuriyet*, 15 May 1946.
- Cumhuriyet*, 30 December 1946.
- Cumhuriyet*, 20 May 1947.
- Cumhuriyet*, 4 August 1947.
- Cumhuriyet*, 19 October 1948.
- (*Cumhuriyet*, 20 October 1948.
- Cumhuriyet*, 2 November 1948.
- Cumhuriyet*, 25 January 1949.
- Cumhuriyet*, 27 January 1949.
- Cumhuriyet*, 28 January 1949.
- Cumhuriyet*, 29 January 1949.
- Cumhuriyet*, 7 February 1949.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tarihi Alanların Filmler Aracılığıyla Sunumu: Sinemasal Bir Kent Ait Ben Haddou Örneği¹

Presentation of Historical Sites Through Films: Case Study A Cinematic City Ait Ben Haddou²

Senem TEZCAN^{a*} Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK^b

^a Dr., İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0532-8825

^b Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7314-9349

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Ekim 2021
Kabul tarihi: 26 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Tarihi alanlar,
Sinema,
Tanıtım,
Taht Oyunları,
Ait Ben Haddou

ARTICLE INFO

Article History:

Received October 5, 2021
Accepted March 26, 2022

Keywords:

Historical sites,
Cinema,
Promotion,
Game of Thrones,
Ait Ben Haddou

ÖZ

Küreselleşen dünyada yerel birimler biricik değerleriyle farklılaşmakta ve öne çıkmaktadır. Bu durum, hizmet sektörünün artan ekonomik değeri ile birlikte tarihi alanların sunum ve tanıtımını da içeren uygulama ve stratejileri beraberinde getirmektedir. Söz konusu değerlerin küresel dolaşımında ise film endüstrisi içerisinde kullanılmasına son dönemde sıklıkla başvurulmaktadır. Çalışmanın amacı tarihi alanların tanıtım değeri yüksek bir endüstri kolu olan filmler üzerinden sunumunun nasıl olduğunu tartışmaktır. Popüler kültürün bir parçası olan ekranın tanıtımdaki artan değeri de bu popülerlikle değişmektedir. Çalışmada aktarım son dönemin yüksek izleyici sayısına sahip Taht Oyunları (Game of Thrones) dizisi destinasyonlarından biri olan Fas'ın Ait Ben Haddou kenti üzerinden yapılmıştır. İlk olarak tarihi alanların filmlerde nasıl sunulduğu teorik olarak verilmiş, ardından UNESCO Dünya Miras Listesinde yer alan kentin geçmişten günümüze sinemada nasıl yer aldığı verilmiştir. Yerleşim 1950'li yıllardan itibaren çok sayıda filme ev sahipliği yapmıştır. Filmler yerleşimin görüldüğü filmlerle sınırlanmıştır. Değerlendirme kısmında ise filmlerin aktardıkları kurgusal tarih ile özgünlük tartışması yapılmıştır.

ABSTRACT

Local units differ and come to the forefront with their unique values in the globalizing world. This situation, together with the increasing economic value of the service sector, brings together applications and strategies that include the presentation and promotion of historical sites. In the recent period, the use of these values in the global circulation of the film industry has been frequently used. The aim of the study is to discuss how the presentation of historical sites through films, which is an industry branch with high promotional value. The increasing value of the screen, which is a part of popular culture, in promotion also changes with this popularity. In the study, the exposition was made over the city of Ait Ben Haddou in Morocco, which is one of the destinations of the Game of Thrones TV series, which has a high number of audiences in the last period. First, it is given theoretically how historical areas are presented in movies, then how the city, is on the UNESCO World Heritage List, has been included in the cinema from past to present. The settlement has hosted many films since the 1950s. Movies are restricted to movies where the placement appears. In the evaluation part, the fictional history conveyed by the films and the originality were discussed.

¹ Çalışma DEU Kentsel Tasarım Anabilim Dalı URD 5146 Koruma Planlaması dersi ödevinin geliştirilmesiyle üretilmiştir.

² Çalışmadaki rapor ve planların tercümesinde yardımcı olan Isabelle Jager Tezcan'a teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

Globalization and competition between cities have revealed cities' attempts to increase their visibility through a series of promotional attempts. Global images and tourist attractions that enable value circulation are some of the most important of these. Through the service sector, places become popular and desirable places. Within the sector, certain types of tourism determine the duration and seasons of accommodation, the number of visitors, the jobs created and their continuity. The changing trends of recent times have encouraged cities to make them visible through the screen for a while. This type of tourism that comes through popularity is a tourism activity that uses the media to narrate, advertise and become a destination through pieces such as movies, literature, television, video games or folk tales. With the success of movies, the fact that they have a large audience, and the inclusion of filming locations in the itineraries of visitors, tourism activities have focused on this type. This is due to the influence of popular culture on tourism, the use of areas with high historical value as film backdrops, as opposed to film studios, and the undeniable power of social media in the dissemination of images.

The importance of visuality and the creation of perception through social media and advertising in the foreground have become essential elements of competition. This situation is also related to the transformation of cities from places of production to places of consumption since the 1980s. Especially since the 1970s, historic cities have been seen as a kind of new investment areas where tourism, commerce, recreation and art functions are predominant for tourists and locals to enjoy due to deindustrialization, low cost of tourism and recreational activities, cost of job creation and cash generation. Local governments have started to direct their investment and promotion preferences towards historic areas, which with their uniqueness represent an alternative to modern spaces. In addition, the creation of real or virtual creative spaces has also become important. The undeniable power of the media in the dissemination of global images, the presentation of historical areas with real or imaginary events strengthens the desire of many people to visit these areas and to spend time in this area in a concrete way. Currently, cultural heritage is limited to non-renewable resources consisting of unique and irreplaceable elements. The fact that historical sites appear as background in films arouses even more curiosity and interest in their own or fictional history. The representation in films related to tourism activities is enhanced by the fact that more experiences and information are given to the visitors. This authenticity demanded by tourism becomes richer through the transfer of images to the territories and strong experiences with theme parks, cosplay events, animations in space.

The subject of this article is the presentation of historical territories through film tourism. To this end, a conceptual framework was first established for locating film tourism and historic sites in this sector, the benefits it offers to cities, and the strategies cities have developed for this purpose. Then, fictional history and real history were told through places using the series *Game of Thrones*, which is one of the most important examples of popular culture and is seen almost everywhere in the world. The case study of the paper is Ait Ben Haddou in Morocco, which is one of the cities in the series and is listed UNESCO. The city has directly or partially formed the background for many films since the beginning of cinema. Therefore, it is one of the cinematic cities. First, the films in which the city directly appears are listed. The list tabulates the films by name, year of filming, genre, the settlement they represent, and IMDB score. The chronological distribution is created schematically using the data in this table.

In the evaluation section, the study attempted to show how historic areas are incorporated into popular culture and tourism. At this point, the results have led to a discussion under several headings. The first of these is the situation in which globalization has become a commodity that offers a competitive advantage as local values. This situation also affects the treatment of preservation, making historic sites the object of visibility and global circulation of value. Heritage sites are awarded with statuses such as World Heritage List, Protected Areas, Seven Wonders of the World and promote maximum profit from these places. In this way, mass tourism is enabled with fragile, limited resources. However, the sustainability of protection is ensured. Thus, increasing popularity ensures not only the sustainability of the area, but also the values of the area, such as museums and theme parks. In this way, gains are made in terms of society and awareness. Another new result and discussion concerns the temporal and spatial ties. Thus, popularity not only ensures the sustainability of the area, but also the values of the area, such as museums and theme parks. In this way, there is a gain in social skills and awareness. Another new result and discussion concerns temporal and spatial ties. The historical value of a place and the meanings attributed to it are due to the fact that it contains important information about a time and place. However, when the films are examined on the basis of the time and places in which the scenario is narrated, it is revealed that they can span a very wide area. In the study, Ait Ben Haddou, although a Moroccan town, describes a region as far away as Greece; architectural details from the 17th century can be represented as urban areas before Christ. Its own architectural details also provide the authenticity that imaginary times and places need. However, with its unique history, what is conveyed in films can lead to information shifts and errors; or with fictional cinema, it can become a site of a new history of a whole new geography.

Giriş

Günümüzde hizmet sektörü hızla yükselmekte ve ekonomideki payını giderek genişletmektedir. Bu durum kentlerde turizm ve rekreasyon etkinliklerinin ön plana çıkmasını beraberinde getirmektedir. Küreselleşen dünyada kentler bir yandan giderek birbirine benzerken, diğer taraftan hizmet sektöründen daha fazla pay alabilmek için farklılıklarını yerel değerleriyle ortaya koymaya ve birbirleriyle rekabet etmeye çalışmaktadırlar. Bu yarışmacı süreçlerde yerelin özgünlüğünün korunması, sunumu ve tanıtımı çözüm bekleyen sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Görsellik ve algı yaratımının sosyal medya aracılığıyla giderek önem kazandığı çağımızda, tanıtım faaliyetlerinin öne çıktığı ve rekabetin en önemli unsurlardan biri haline geldiğini görülmektedir. Yazın dünyası özellikle turizmi odağa aldığı rekabette nadirlik ve otantizm unsurları ile öne çıkan tarihi alanların önemine vurgu yapmakta; rekabet ortamında salt ziyaret edilecek bir yer olmasından çok, deneyim yoluyla ziyaretçilere çeşitli vaatlerde bulunduğu ilişkin (Jones, 2016; Segota, 2018; Lovell, 2019; Reijnders, 2021; Li vd., 2020) görüşleri tartışılmaktadır. Bu husus kentsel strateji üretimi ve karar verme süreçlerinin gündeminde de yer almaktadır.

Kentler 1980'lerden itibaren, günümüze yaklaştıkça ivmelenen bir biçimde üretim mekânı olmaktan çok tüketim mekânları olmaya doğru evrilmektedir (Lefebvre, 2014; Ghulyan, 2017). Bunu yaparken ekonomi disiplininin planlama yazınına devşirilen “*marka kent*”, “*kentsel pazarlama*” gibi yaklaşımlar kentler özelinde bu yönde stratejiler geliştirilmesini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle tarihi kentler 1970'lerden itibaren sanayisizleşmeye başlamasıyla, turizm ve boş zaman aktivitelerinin kentsel alanlarda kendine daha çok yer bulmasıyla, buna yönelik fonların oluşturulmasıyla birlikte hem turistlere hem de yerel halka hizmet edecek turizm, ticaret, rekreasyon ve sanat fonksiyonlarının ağırlıklı olduğu, bir nevi yeni yatırım alanları olarak görülmelerini beraberinde getirmiştir. Yerel yönetimler yatırım ve tanıtım tercihlerini biriciklikleri ile modern mekânlara alternatif oluşturan tarihi alanlara yöneltmeye başlamıştır. Bu durumda sermaye birikim ve rekabet koşulları çerçevesinde gelişmekte, değişimler sonucunda tarihi alanlarda turizm ve ticaret yönünde işlev değişiklikleri yaşanmakta ve/veya eğitimi ve varsıl addedilebilecek nüfus için yaşam kalitesi yüksek kentsel mekânların oluşturulmasıyla soylulaştırma süreçleri gerçekleşmektedir (Urry, 1999). Bu süreçlerde pek çok kent vizyon ve marka pazarlamasını tarih, kültür ve sanat yönünde kurmakta veya değiştirmekte; Glasgow (İskoçya) gibi bir sanayi kenti günümüzde karşımıza “*Avrupa'nın Sanat Başkenti*” (İlgüner & Asplund, 2011) şeklinde bir marka imajıyla çıkabilmektedir.

Oluşturulan stratejilerin hedefinde küresel ölçekte rekabet edebilecek yaratıcı mekânlar ortaya çıkarmak bulunmaktadır. Yaratıcı mekânlar için ise turizm, özellikle de küresel ölçekte yaygın etkisi olan film endüstrisinin desteklediği faaliyetler giderek önemli hale gelmektedir. Bu endüstri sadece somut mekânsal değerler sunmamakta; kişileri deneyim ve hayal gücünü de içeren ziyaret faaliyetleriyle buluşturmaktadır. Medyanın küresel imajların dolaşımındaki reddedilemez gücünün tarihi alanların gerçek veya hayali olaylar ile birlikte sunumu çok daha fazla kişinin bu alanları ziyaret etme, somut olarak o alanda bulunma arzusunun da güçlendirmektedir. Aynı zamanda bir kurgu içerisinde anlatılan olayların ve gerçekte yaşanmışlıkların mekânı olan tarihi alanlar, kurgu ve gerçeklik birlikteliği içerisinde filmlere ve filmlerin yarattığı sanal ortamın gerçek mekânları olarak ziyaretçilerin seyahat rotalarına eklenmeye başlamıştır. Filmlerin çekim alanı olan bu yerler turistler ile birlikte söz konusu filmlerin izleyici ve hayran kitlelerini de içeren ziyaretçiler sosyal medyanın da aracılığıyla kendi ekonomik ve tanıtım değerini yaratmaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışma, kentlerin özgün yerel değerleriyle rekabetçi süreçlere konu olduğu günümüzde, tarihi alanların popüler kültürün önemli tanıtım ve bilinirlik özelliğine sahip film endüstrisi içerisinde nasıl yer almakta olduğunu tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle tarihi alanların tanıtımı ve bu faaliyetlerde film endüstrisinin etkisi literatür çerçevesinde özetlenmiştir. Ardından amaçlanan değerlendirmeyi yapabilmek için öncelikle tarihi alanlarda çekilen yapımların incelenmesi hedeflenmiş ve bu yapımlar arasından bir seçim yapabilmek üzere araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar sonucunda, fantastik öğeleri barındırması ile birlikte mekânsal olarak birçok tarihi kentte çekimleri yapılan ve altı yıl gibi uzun bir sürede ve 170 ülkede yayınlanan (BBC, 2019; Mathews, 2018) Taht Oyunları (Game of Thrones [GOT]) dizisi, dünya genelinde yaratmış olduğu yaygın etkisi kapsamında, çekim mekânı olarak kullandığı tarihsel kentlere etkilerinin incelenmesi üzere seçilmiştir. Yapımın set alanları dâhil olmak üzere birçok çekim mekânı bulunmaktadır. Çalışmada öncelikle bu mekânlar arasından tarihi nitelikleri ile ön plana çıkan ve aynı zamanda UNESCO Dünya Miras Listesinde yer alan kentler belirlenerek kapsam daraltılmıştır. Dubrovnik (Hırvatistan), Alcázar-Sevilla (İspanya), Suvayr (Fas) gibi yerleşimlerin de aralarında bulunduğu kentlerin arasından ise, söz konusu dizi dışında sinemanın ilk örneklerinden itibaren çok sayıda filmin çekim mekânı olduğu anlaşılan Fas'ın Ait Ben Haddou kenti örnek yerleşme olarak seçilmiştir (Şekil 1). Ait Ben Haddou kentine yönelik detaylı incelemelerde, kentin çekim mekânı olarak kullanılmış olduğu yapımlar listelenmiş; bunlardan özellikle kentteki mimari yapılara referans veren toplamda 30 tane sinema ve televizyon filmi ile diziyi içeren yapımlar belirlenmiştir. Bu 30 yapıma ilişkin olarak; hangi yıl çekildiği, hangi türe ait olduğu gibi bilgiler, tüm zamanları kapsayan niteliği nedeniyle IMDB [Internet Movie Database] puanları çerçevesinde incelenmiştir. Bu yapımlara ilişkin bir değerlendirme de, söz konusu yapımlarda yerleşimin hangi tarihsel dönemi ve hangi coğrafi bölgeyi temsil etmek üzere arka plan olarak kullanıldığının saptanmasına ilişkin olarak gerçekleştirilmiştir. Bu incelemeler sonrasında öncelikle tarihsel yerleşimin hangi mekansal özellikleriyle yapımlarda yer aldığı ve bir canlı dekor olarak kullanılmasının, yerleşimin tanıtımı ve korunmasını nasıl etkilediği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, tarihsel alanlar açısından koruma ve tanıtım faaliyetleri arasında kurulması gereken dengeler ve turizm etkinliklerinin tarihsel alanlara etkileri Ben Haddou yerleşmesi örneği üzerinden tartışmaya açılmıştır.

Şekil 1: Yöntem şeması

Tarihi Alanların Sunumu ve Film Endüstrisi İçerisinde Değerlendirilmesi

Tarihi alanlar koruma ve korumaya ilişkin disiplinlerin konusunu oluşturmaktadır ve geçmişten gelen bilgiyi günümüze taşıyarak tarihi unsurların yerinde deneyimlenmesine olanak sağlayarak, farkındalık inşa etmek amacıyla korunmaya, turistik faaliyetlerin parçası olmaya ve yaşatılmaya çalışılmaktadırlar. Bununla birlikte tarihi nitelikli yapı ve alanlar yerel bir pazarlama unsuru olarak da değerlendirilmektedirler. Bu süreçlerde turizm, rekreasyon ve soylulaşma deneyimlerinin tarihsel alanların özgün değerleri üzerinde yarattığı tahribatlar ve tarihi belge değerlerinin zarar görmesi durumu koruma uzmanlarınca tartışılmaktadır. Bugün içerisinde bulunduğumuz ekonomik sistemde sermaye birikim süreçleri yalnızca kar amaçlı çalışmakta ve tarihsel alanlarda kazanımlarını maksimum seviyede sağlayabileceği yatırımları

tercih etmektedir. Bu konu oldukça tartışmalı ve yakın dönemde çözümü zor olan bir sorunsal haline gelmektedir. Diğer bir tartışma ise tarihi alanların popülerleşmesi, pazarlama ve markalaşma süreçleriyle sisteme entegrasyonu sonucunda yaşanabilecek yerin ruhunun ve yerel değerlerin kaybedilmesi üzerinedir. Ancak bu durum dünya genelinde piyasa mekanizmaları çerçevesinde sıklıkla deneyimlenmeye devam eden bir durumdur. Mevcut sistem içerisindeki rekabetçi ortamda alanların küresel ağda tanıtımı ve sunumu meselesi de giderek önemini arttırmaktadır. Çalışmada ele alınan tarihi alanların film endüstrisi içerisinde değerlendirilmesi de bu iki tartışmayı içerecek biçimde sunuma, tarihi bir kente geliş ve o kentte yaşanan deneyimlere ilişkin bir incelemeyi içermektedir.

Kültürel miras kent ve uluslar için önemli bir istihdam ve ekonomik gelir yaratma potansiyeli olan turizm faaliyetleri açısından değerli bir unsurdur. Bir kente gelen ziyaretçiler için tarihi alanlar öncelikli görülmesi gereken yerlerin başında olduğu bilinmektedir. Ziyaretçilerin pek çoğu kentin tarihsel niteliklerinin oluşturduğu otantik yapısı ve atmosferini deneyimlenmeyi öğretici ve zevkli bulmaktadır. Bilgilendirme ve yönlendirme, etkinlik ve organizasyonlar ile bu ilginin güçlendirilmesi kent ve kültür turizmi açısından önemli konulardır. Bununla birlikte daha önce de dile getirildiği üzere turizm etkinlikleri, doğru koruma yaklaşımlarından uzaklaşılan bir tutumla paralel ilerlediklerinde tarihsel varlıkların özgün yapılarında tahribatlara yol açabilmektedir. Nitekim deneyimler, dünyadaki pek çok tarihsel alanın, yalnızca piyasa mekanizmalarının talepleri doğrultusunda hareket edilerek, tarihsel bilginin deneyimlenmesi ve yerin özgün sosyal ve mekansal niteliklerinin korunmasından ziyade, tarihi alanların turizme yönelik rekabetçi stratejiler çerçevesinde planlandığını göstermektedir.

Turizme yönelik stratejiler oluşturulurken daha uzun süre konaklama, daha fazla harcama yapma, geleneksel olan değerlerin tanıtımını artırma ve ilerleyen dönemlerde tekrar ziyaret etmesini (veya başkalarına tavsiye ederek onların gelmesini) sağlamaya yönelik genel anlamda ekonomi odaklı hedefler belirleyici olmaktadır. Tüm bunların başında ise rakip destinasyonlardan farklılaşma, yüksek cazibe merkezleri yaratma, başarılı tanıtım faaliyetleri yürütme gelmektedir (Kisusi, 2014). Süreçlerde ihtiyaç duyulan ivmenin ise tarihi alanlara sahip olmakla ilişkili olduğu açıktır. Turizm ekonomik bir faaliyettir ve başarı arttıkça yatırım ve talepleri de arttırmaktadır (Farid, 2015). Yerler daha çok bilir, tanınır ve ziyaret edilir hale geldikçe, yerin özgün değerlerinde sosyal, ekonomik ve mekansal dönüşümler kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

Kisusi'ye (2014) göre kültürel miras, benzersiz ve yeri doldurulamayacak unsurlardan oluşan yenilenemeyen sınırlı kaynaklardır. Bu nedenle rekabet avantajı kentler için kısıtlı kaynaklara erişim ve sahip olunan kaynakların verimli kullanımı ile ilişkilidir. Bu durum bir taraftan kültürel mirasa konu olan değerleri daha önemli hale getirmekte; diğer taraftan ise bununla ilişkili sürekliliğin, orijinalliğin korunmasının ve alana ilişkin verilerin güncellenmesinin önemini arttırmaktadır. Ancak genel anlamda orijinallik sosyal boyutlar ve bağlamın sürdürülmesinin ötesinde fiziki mekânın bir dekor olarak korunmasını içermektedir. Bununla birlikte turizmin koruma süreçlerine ilgi ve kaynak oluşturma anlamında katkıları olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Günümüzde referans alınabilecek Bologna, Floransa gibi koruma ve turizm arasındaki dengeyi, tarihsel bağlamsal ilişkileri yaşatma konusunda başarılı örnekler bulunmaktadır. Edinburgh ve Floransa gibi kültürel kaynaklara dayanan kentsel gelişimler ve Frankfurt, Lille, Glasgow gibi az sayıda kültürel iddiaya sahip kentlerin kültüre ve turizme yaptıkları yatırımlar tüm Orta Avrupa kentleri için teşvik edici olmuştur (Ashworth & Tunbridge, 1999). Çünkü turizm açısından genel geçer görüş turizm faaliyetlerinin mevsimsel dağılımının genişlemesi ve bununla birlikte tarihi ve kültürel mirasın tanınmasının en güçlü yönünün turist güdülerini olduğu düşüncesidir (Ismailova vd., 2015). Kültürel mirasa

yatırım yapmak ve marka bilincini oluşturmak, mirasla kent kimliği arasında ilişki kurmak ve sanat ile kültürü içeren deneyim faaliyetlerini iyi kurgulamak günümüz turizm faaliyetleri için önemli hale gelmiştir (TBR's Economic Research Team vd., 2016). İlgüner ve Asplund'un (2011) rekabetçi kentler için çekicilik unsurları olarak belirlediği doğal güzellikler/özellikler, tarihi değerler/önemli şahsiyetler, alışveriş mekânları, kültürel etkinlikler, eğlence/dinlenme alanları, spor alanları, festivaller, anıtsal yapılar ve müzeler de kültürel mirası öne çıkarmaktadır. Ancak tüm bunlara yönelik eylemlerde koruma ilkelerinin gözetilmesi, tarihi belge olmaları nedeniyle özgün işlev ve niteliklerini koruyarak korunarak yaşatılması yönünde kararların üretilmesi öncelikli olmalıdır. Burada koruma temel ilke olarak ele alınırken turizm ve ekonomik beklentiler onu izlemelidir. Olması gereken yaklaşımın bu olması gerekirken pratiğe bakıldığında pek çok alanda önceliğin ekonomik beklentilere verilirken alanların yalnızca bir dekor olarak sunulduğu, toplumsal hafızadaki yerinin, yerin ruhunun dikkate alınmadığı görülmektedir.

Bununla birlikte Ashworth (2000) tarihi alanların turizm sektörü içindeki sunumunu üç ayrı iddia ile açıklamaktadır. Kırsal gibi görünmesine rağmen turizmin aynı zamanda kentsel bir olgu olduğu, turizmin çevrenin kalitesini artırma ve sürdürmesinde gerekçe ve finansal destek sağladığı ve birbirlerini destekleyen politika tasarımı/uygulamalarına ihtiyaç duyulduğudur. Tüm bunlar kısa süreli ve kenti de içine dâhil eden gerçek mekanlarda deneyim vaat eden değerlerin önemini arttırdığını göstermektedir. Bunu sağlamada film endüstrisinin rolü yadsınamazdır. Mekânla doğrudan ilişki kuran bir filmin ya da salt mekân/yapı olarak tarihi yerleri kullanan ama başka bir olayı/yeri anlatan filmlerin turizm faaliyetlerine etkisi artan medya ile birlikte giderek büyümektedir. Özellikle 2000 sonrası uzun soluklu ve çok sayıda takipçisi bulunan film ve dizi serilerinin mekânları seyahat rotalarının bir parçası veya kendileri o rotanın belirleyicisi olabilmektedir (Tuclea & Nistoreanu, 2011). Gerçek zaman ve gerçek mekân odaklı James Bond film serisi, hayali zaman/mekân ürünü olan Taht Oyunları dizisi, Yüzüklerin Efendisi film serisi ya da hayal ve gerçeği birlikte mekansallaştıran Harry Potter film serisi film endüstrisi ve turizm bağlamında alanyazında çalışılan ve örnekleri arasında sayılan yapımlardır. Örneğin Himeji Kalesi (Japonya) ve Kapalı Çarşı (Türkiye) James Bond serilerinde arka plan olan ve ziyaretçilere turizm aktiviteleri içerisinde sunulan ve tanıtılan tarihi alanlardandır (Inspired by Maps, 2021). Yine benzer bir etkinin gerçek mekânlarda çekilmemesi ile birlikte mitsel hikâyesi ve kullandığı görsel unsurlar ile Truva (2004) filmi ve filmde kullanılan heykelin Çanakkale'de sergilenmesi kente gelen turist sayısında o dönem için %73 artış sağlaması (Yaşar Üniversitesi Haber Portalı, 2014; Yanmaz, 2011) ile görülmektedir. Değer ve imajların küresel dolaşımında ve kişilere geçen kurgu deneyimlerinin insanların gerçek mekânda görme talepleri bu eğilimleri giderek güçlendirmektedir.

Bunun için alanyazın farklı bir tanımlama kullanarak yapılan turizm türünü “*ekran turizmi*” (screen tourism), “*medya turizmi*” (media tourism), “*film turizmi*” (film tourism), “*film kaynaklı turizm*” (film-induced tourism), vb. isimlerle adlandırmaktadır. Burada yapılan filmler aracılığıyla bir yerin anlatılması, tanıtılması ve turistik destinasyon haline gelebilmesi için medyanın kullanılmasıdır. Bu sadece filmler aracılığıyla değil edebiyat, televizyon, video oyunu veya halk masalları ile de olmaktadır. Geleneksel tanıtım faaliyetlerinden farklı olarak popüler kültürün etkisinden yararlanılmaktadır. Özellikle ticari açıdan başarılı olan filmlerle pazar giderek büyümektedir. Destinasyon imajı ile turistlerin deneyimi ve katılımı önemli bir paya sahiptir (Segota, 2018; Waysdorf & Reijnders, 2017; Reijnders, 2021; Li vd., 2020). Filmlerin başarısı, önemli sayıda izleyici kitlesine sahip olması ve film çekim mekânlarının ziyaretçilerin seyahat rotalarına eklenmesiyle turizm faaliyetleri bu alanda yoğunlaşmaya başlamıştır. 2005 yılında filmlerin turizm rezervasyonlarına katkısı %30'luk bir artış yaratırken Yüzüklerin Efendisi (2001-2003) film serisi Yeni Zelanda üzerinde %30, Kumsal (2000) filmi

Tayland'da %19, Harry Potter serisi (2002-2011) Northumberland'da %16'lık bir turizm artışını gerçekleştirmiştir (Mellinas, 2019; The Guardian, 2005). Başka bir çalışmada (Tkalec vd., 2017) destinasyonların medya temsillerinin yarattığı algı Birleşik Krallık örneği üzerinden ölçüldüğünde Birleşik Krallığı konu alan film, edebiyat ve TV programlarından etkilenmenin alanı ziyaret etmede etkili olduğunu görülmüştür.

Sosyal medya ve onun yarattığı yeni sanal kamusal alanda bilinirlik ve çekim noktası oluşturmada kendi iç dinamikleri olan film endüstrisinden faydalanmak son zamanlarda tercih edilen uygulamalardan biri haline gelmiştir. Gerçek mekân ve olaylarla birlikte filmleri izleyenlerin ekran yoluyla edindikleri ilginin mekânda deneyimlenmesi 2000 sonrası örneklerde görülebilmektedir. Tüm bu aktarılanlar turizm yoluyla yaşanan “yere özgü” olay/olgu kişilere yaşamlarını sürdürdükleri modern kentsel mekânlardan daha farklı bir deneyim sunması (Jones, 2016) ile ilgilidir. Bu durum yaratıcı bir süreçtir ve tarihi özelliklerdeki yapı ve mekânlar kültürel unsurlarla birlikte değerlendirilerek bu süreci etkilemektedir. Tarihi özellikteki kentlerde kentin ruhunu içeren ve mekânsal öğeleri yakın çevresi ile birlikte ele alan yaklaşımların üretilmesi önemli hale gelmektedir. Bu alanlarda kimlik, kent ile birlikte etkileşim içerisinde dönüşmekte, değişmekte ve sahip oldukları ayrımsanabilir özellikleriyle aidiyet duygusunu kimlik vurgusunu kentsel alanlarda yansıtmaktadır (Ekici, 1992; Oktay, 2011; Tezcan, 2011).

Deneyimin önemli bir unsur olarak gündeme gelmesi ise kurgu kaynaklı film turizmini öne çıkarmaya başlamıştır. Doğal ya da yapay peyzajlar, fiziksel olarak var olan/olmayan yerler film kurgularıyla somutlaşan destinasyonlar haline gelmektedir (Parramon vd., 2018). Yaratıcı bir etkinlik olarak turizmde mitler hayal gücü ile coğrafya arasında bir bağ yaratmayı teşvik etmektedir ki bu hayal gücü ile deneyim arasında da bir bağlantı yaratmaktadır. Ziyaretçiler filmler aracılığıyla etkileşimde buldukları kurgulara sembolik anlamlar yüklemekte; özellikle tarihi nitelikli alanlarda bu durum fantezi ve hayallerle turistik deneyimi zenginleştirmektedir. Akılda kalıcılığı popüler bir kültür nesnesi olarak artan miras alanları ise kendi kendine birer tüketim nesnesi haline gelmektedir. Turizmin ihtiyaç duyduğu bu özgünlük, hayal gücünün alanlara taşınması ve mekânda temaparklar, cosplay etkinlikleri, canlandırılmalar ile güçlü deneyimlerle daha zengin hale gelmektedir. Özellikle son dönemlerde gerçek ve hayali mitsel ortaçağın ekrandaki görünürlüğünün artması film kaynaklı turizme ilgiyi de arttırmaktadır. Alanların yardımcı faaliyetlerle daha görünür kılınması, gerçek ile beklenti arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi ve filmin yarattığı fenomenin gerçek mekân ve organizasyonlarla güçlendirilmesi gibi uygulamalar yapılmaktadır. Sloganlar, franchiselar gibi tüketime yönelik faaliyetlerle örneğin Harry Potter için büyücü dükkânlarının oluşturulması gibi gündelik yerlerin güçlü hikâyeler ile yeniden ele alınmasını ortaya çıkarmıştır (Waysdorf & Reijnders, 2017; Bowyer, 2017; Segota, 2018; Lovell, 2019; Reijnders, 2021).

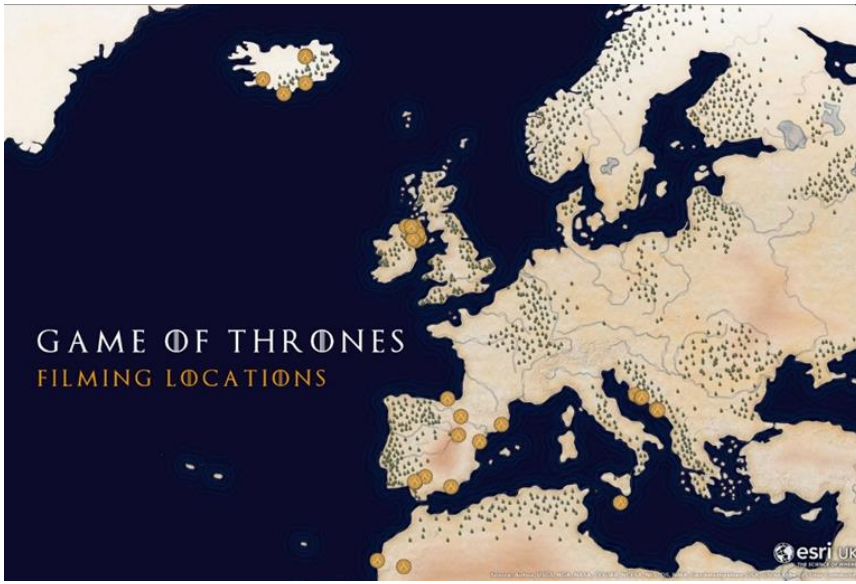
Ait Ben Haddou (Fas) Örneği

Fas'ın Ait Ben Haddou kenti sinemanın ilk zamanlarından günümüze pek çok filme ev sahipliği yapmıştır. Yerleşim son olarak televizyon tarihinin önemli yapımlarından biri olan Taht Oyunları (Game of Thrones) dizisi destinasyonlarından birisi olarak popülerliğini giderek arttırmıştır. Çalışmanın bu kısmında kent üzerinden bilgiler verilmekte ve farklı mekân ve zamanları yansıttığı filmler üzerinden bu miras alanı irdelenmektedir.

Hayali Ortaçağ ve Tarihi Taht Oyunları Dizisi Kentleri

Taht Oyunları (Game of Thrones-GOT) dizisi 2011-2019 yılları arasında gösterimde olan ve toplamda sekiz sezon süren George R. R. Martin'in Buz ve Ateşin Şarkısı adlı eserinden uyarlanmış bir televizyon dizisidir. Hayali bir coğrafyada farklı hanelerin iktidarı ele geçirme mücadelesini konu edinen yapım insanlarla birlikte olağanüstü büyülü karakterleri barındıran

Ortaçağ Avrupası'na tekabül eden bir zamanda geçmektedir. Dizi bölüm başına 15 milyon dolarlık bütçesi ve 170 farklı ülkede ortalama 23 milyon izleyicisiyle büyük bütçeli bir yapımdır. Dizide inşa edilmiş setler ve dijital efektlerin yanı sıra gerçek şehirler, kaleler, yapı ve açık alanlar kullanılmıştır. Yayınlandığı ilk bölümden ve finalinden itibaren günümüze kadarki zamanda dizinin çekildiği yerler turizm açısından “*Game of Thrones*” etkisi olarak ifade edilebilecek miras alanı ziyaretlerinden gastronomi turizmine kadar ekonomik bir getiri sağlamıştır (IMDB, b.t.; Mathews, 2018; Mellinas, 2019; Parramon vd., 2018; Boz, 2021). Mevcutta var olan, bilinen ve ziyaret edilen tarihi alanlara farklı bir ilgi yaratmıştır. Dizi geniş bir coğrafyada pek çok kent, peyzaj ve doğal alanlar ile kaleler, adalar ve tarihi yapılarda çekilmiş (Şekil 2); bu alanların ekran aracılığıyla gösterimi mevcut durumları ile ya da görsel efektlerle değiştirilerek izleyiciye sunulmuştur (The Slovak Spectator, b.t.). Bunlar arasında özellikle Belfast (Kuzey İrlanda) ve Dubrovnik (Hırvatistan) kentleri yaratılan turizm potansiyelleri ile akademik çalışmalarda da öne çıkmaktadır (Bowyer, 2017).

Şekil 2: Taht Oyunları film çekim yerleri (ESRI, 2019)

Dizinin turizm açısından öne çıkmasında “*karanlık turizm (dark tourism)*” gibi türlerle anılması da etkilidir. Ortaçağın özelliklerini barındırması, dünya genelinde “*neo-ortaçağ (Neo-Medieval)*”a yükselen ilgi, beklenmedik ölümlerin ya da ihanetlerin senaryoda varlığı özellikle film turizmi açısından farklı bir çekicilik yaratmaktadır. Ziyaretçiler köylülerin katledildiği ya da hainlerin başlarının kesildiği yerlere dokunmak, yaşanan trajedilerin mekânlarında var olmak istemektedirler (Mathews, 2018; Marques, 2019). Bununla birlikte farklı hanedanlar için yükseliş ve düşüşlerde veya dizide bir taraf için dönüm noktası olabilecek alan ya da mekânlar dizinin takipçileri tarafından dikkate değer hale gelmektedir. Farklı hikâyeleriyle karakterler arasında olan ve eserde ve dizi uyarlamasında özellikle feminist söylem ve kölelikle birlikte akademik çalışmalarda da anılan taht mücadelesinin taraflarından Daenerys Targaryen’in hikâyesi de oldukça popüler hale gelmiştir (Rai, 2017; Ferraday, 2015; Clapton & Shepherd, 2017). Savaş sonrası Kralın Kentinden uzaklaştırılan bir Targeryan olarak taht yolunda kendi mücadelesini veren “*Ejderhaların annesi*” kahramanının bu yolda ilerlediği farklı kentlerden bir tanesi Yukai’dır. Çalışmada ele alınan bu kentin gerçek mekânı olan Ait Ben Haddou özel olarak irdelenebilecek sinemasal kentlerden biridir. Yerleşim her ne kadar GOT ile daha bilinir ve ziyaret edilebilir bir yer olarak öne çıksa da sinema tarihinin farklı dönemlerinin filmlerine ev sahipliği yapmış bir sinemasal kenttir (Şekil 3).

Şekil 3: Ait Ben Haddou kentinden görseller (Google Earth, 2021; UNESCO, b.t.b)

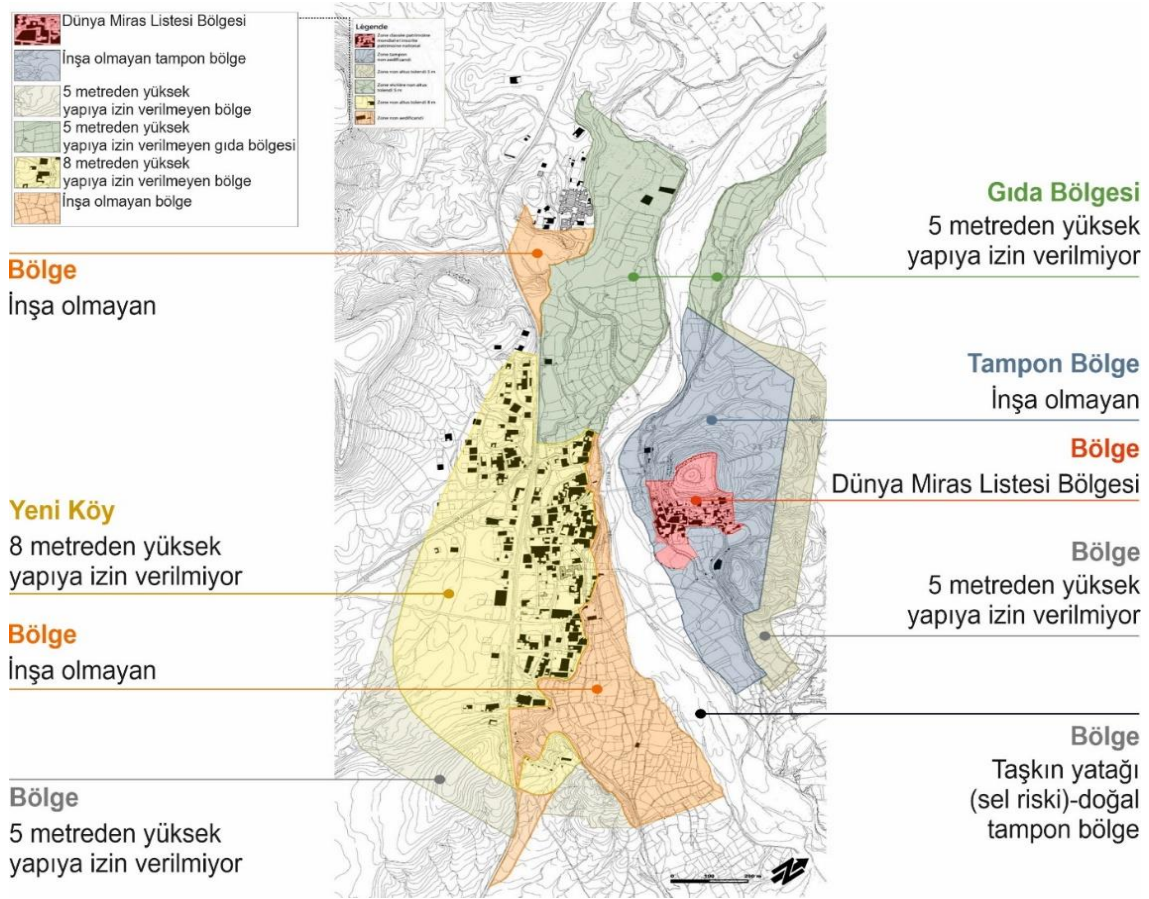
Fas'ın Ouarzazate Eyaletinde bulunan yerleşim Ounila Vadisinin en ünlü ksarıdır. Ksar, yüksek duvarlı toprak yapılardan oluşan geleneksel bir Sahra öncesi yaşam alanıdır. Köşe kulelerle güçlendirilmiş savunma duvarları içerisinde evler bir araya toplanmıştır. Bu yapıların bir kısmı daha sade görünümde yapılardan bir kısmı ise yüksek açılı kuleleri ve motifleriyle süslenmiş kil tuğladan yapılmış binalardan oluşmaktadır. Sahra öncesi inşaat tekniklerinin ve Güney Fas mimarisinin önemli örneklerden bir tanesidir. Daha önceki yüzyıllara tarihlendiği düşünülen alandaki yapıların yeniden yapılanması on yedinci yüzyıla denk gelmektedir. Alan Dra Vadisi ve Tizi-n'Telouet Geçidi ile antik Sudan'ı Marakeş'e bağlayan ticari yol üzerindeki noktada bulunmaktadır. Ksarda konut yapıları ile birlikte cami, halk meydanı, surlar dışında tahıl ambarı, kervansaray, Müslüman ve Yahudi mezarlıkları, Aziz Sidi Ali'nin türbesi yer almaktadır. Ait Ben Haddou Ksarı bölgede bulunan diğer ksarlara oranla yapılar ve malzeme açısından mimari özgünlüğünü korumuştur. Yapılar iklim koşullarına, doğal ve sosyal çevreye uyumlu tasarlanmış; yapıların iç geçişleri ve tavan yükseklikleri güneşe ve ideal sıcaklığı ayarlamaya göre şekillenmiştir. Buna yönelik güneşte kurutulmuş çamur gibi malzemeler kullanılmıştır. Ayrıca konutların işlevleri de iklime uygun tasarlanmıştır. Tighremt tarzı yapılar ile bitişik nizamdaki yapılarıyla ksarın nerede başlayıp bittiğini algılamak zor olmakta; bu durum onu organik bir bütün olarak göstermektedir. Werner'e (1993) göre kentin tasarımı İbn Khaldun'un teorilerindeki gibi çöl merkezli bir modele benzemektedir (UNESCO, b.t.a, Özdamar, 2020; Jacops, 2019; Vatan-Kaptan & Belcadı, 2019; Werner, 1993).

Kent ve çöl yaşamı alışkanlıklarının birlikte olduğu ksar 1987 yılında UNESCO Dünya Mirası Alanları listesine girmiştir. Geçmiş dönemlerdeki terk etmeler yapıları bakımsız ve düzenli onarımlardan mahrum bırakmış; bu durum yapıları savunmasız bırakmıştır. Dünya miras listesine girmesiyle birlikte yenileme ve düzenli bakım süreçleri başlamıştır. Özellikle köyün aşağı kesiminde bulunan dekoratif motiflerle süslü büyük yapılarla düzenli olarak ilgilenilmiş; inşaat malzemesinde ahşap ve toprak kullanımına devam edilmiştir. Yerleşim bölgesinde 1940'larda yaşayan 90 kadar haneden ise günümüzde sadece beşi kalmıştır. Bu terk edilme ve bozulma durumu yerleşimin 2000 yılında Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilmesi tavsiye edilerek gündeme gelmiştir. Yeni yerleşim yeri ise ziyarete gelen turistlerin (ki 1993 tarihli çalışmada Werner, Hollywood filmlerinin ortaya çıkardığı turist şeklinde belirtmiştir) yarattığı turizm ve hizmet sektörünün konaklama ve yaşamını

sürdürebilmesi için kurulmuştur (UNESCO, b.t.a; b.t.c; Özdamar, 2020; Jacops, 2019; Werner, 1993).

Köyün eski sakinlerinin Ait Ben Haddou bölgesindeki katılımını uzun vadeli planlamaya dâhil edebilmek için Atlas ve Alt Atlas Bölgelerindeki Mimari Mirasın Korunması ve Rehabilitasyonu Merkezi (Centre de Conservation et de Réhabilitation du Patrimoine Architectural des Zones Atlasiques et Subatlasiques [CERKAS]) bir proje yürütmüştür. Dengeli bir turizm ile birlikte geleneksel tarımın korunması, yeni temel ihtiyaçlarla (elektrik, sıhhi tesisat) vb. alanın nasıl düzenlenebileceği üzerine fikirler üretilmiştir. Yeni yerleşim yerlerinden eski evlerine dönmeleri için neler yapılması gerektiği üzerine öneriler geliştirilmiştir. UNDP'nin (United Nations Development) finansal desteğiyle 1992-1995 yılları arasında öne çıkan önerilerle caminin yenilenmesi, ara sokakların malzeme olarak düzenlenmesi, üstü kapalı geçitlerin temizlenmesi, sel baskınlarına karşı koruma gibi bir dizi düzenleme gerçekleştirilmiştir. 1994 yılından itibaren ise kurumun rolü uluslararası kuruluşlarla yapılan sözleşmelerin sona ermesiyle giderek küçülmüştür. İlerleyen dönemlerde artan kaçak inşaat ve yasa dışı uygulamalara karşı özellikle denetleme, suçlarla mücadele ve raporlama için CERKAS'ın kamu veya özerk bir kurum olarak tekrar yapılandırılması gündeme gelmiştir. 2003'te Ksarın korunmasına yönelik Pakt imzalanmıştır. Ksar beş yıllık bir yönetim planına (2007-2012) sahiptir. Plan başta yerel halk olmak üzere sitenin geleceği ile ilgili tüm kişi ve kurumları içeren iki yıllık sürecin sonucunda oluşmuştur (Werner, 1993; UNESCO, b.t.c).

Korumaya yönelik plan Şekil 4'te görülmektedir. Planla birlikte düzenli olarak alana ilişkin etki bilgileri sisteme girilmiştir. 1992 yılında yapıları etkileyen herhangi bir tehdit belirtilmezken 2000, 2001, 2002 ve 2003 yıllarında kimlik, sosyal nüfus ve toplumdaki değişimler kaydedilmiştir. Yine aynı yıllarda toplumun miras alanlarına verdiği değer vurgulanırken alanın giderek terk edilmesi ve bunun olumsuz sonuçlarına değinilmiştir. 2003 yılından itibaren turizm, ziyaretçi ve rekreatif faaliyetlerden söz edilmiştir. 2004 yılında çığ ve heyelan riskleri gündeme girmiştir. Bununla birlikte 2004, 2005, 2006 ve 2007 yıllarında miras yapı ve alanına verilen kasıtlı zararlar, erozyon ve çökme, yasa dışı aktiviteler, turistik faaliyetler ile birlikte alanın neredeyse tamamının terk edilmesi etki ve tehdit olarak değerlendirilmiştir. 2009, 2011 ve 2014 yılında bir önceki dönemlerdeki etkiler devam ederken alanın kısmi terki bir tehdit olarak belirtilmiştir. 2015 yılı etkilerinde kasıtlı yok etme, erozyon-çökme, yerel nüfus ve ziyaretçi etkilerinden söz edilirken artık terk edilmeler bir tehdit olarak yer alamamıştır. 2017 ve 2019 etki raporunda ise kasıtlı yok etme, erozyon ve çökme, ziyaretçi ve yerel halk etkilerinin yanı sıra su baskını ve kara taşımacılığı alt yapısı listeye eklenmiştir (UNESCO, b.t.d).

Şekil 4: 2007-2012 Planı (Ministère de la Culture, Royaume du Maroc, 2007'den uyarlanmıştır)

Sinemasal Bir Kent Olarak Ait Ben Haddou

Çam (2016) sinemasal kentleri fiziksel veya deneyimlenmiş mekânların film sanatıyla ekranlara taşınmasının “fizikî mekânları kurgulayarak yeni bir coğrafya” yaratılması şeklinde tanımlamaktadır. Filmler kurguları ile birlikte mekâna yeni bir deneyim atfetmektedir ve ilgili sanat ürünlerinin izleyicide bıraktığı deneyim kişilerin mekânla kurdukları bir etkileşimi ortaya çıkarmaktadır. Ortaçağ dönemine ait bu küçük kasaba, sinema tarihinin ilk dönemlerinden itibaren birçok filme ev sahipliği yapmış ve birçoğunun arka planını oluşturmuştur. Jacobs’ın (2019) ifadesiyle kasaba “dünyanın en ikonik manzaralarından biridir”. Hem sahip olduğu fiziksel özellikler hem de çevresiyle beraber sunduğu bu görünümle Ait Ben Haddou sinemanın ilk dönemlerinden günümüze önemli bir sinema çekim merkezlerinden birisidir. Yazın dünyasında ise özellikle Gladyatör (2000) ve Taht Oyunları (2011-2019) öne çıkmaktadır. Birçok kent için belirtilen “Game of Thrones etkisi” bu alanda da kendini göstermektedir (Mathews, 2018). Bu popülerlik sosyal medya etkisiyle daha da artmaktadır. Kentlerin ve kentsel öğelerin bilinirliklerinin sosyal medya paylaşımları ile ölçülebilir hale geldiği günümüzde Ait Ben Haddou 2019 yılının instagramda en çok fotoğraflanan ikinci GOT kenti olmasında muhtemelen Taht Oyunlarının finalinin ve yarattığı sosyal medya etkisinin rolü bulunmaktadır. Ait Ben Haddou hastagi ile birlikte 58.933 kez alanın fotoğrafları instagram kullanıcıları tarafından paylaşılmıştır (Ben Saga, 2019).

Alanda sadece yapının bulunduğu kısımlar değil çevresindeki peyzaj alanları da filmlerin arka planında yer almıştır. Çalışmada bu film ve dizilerden sadece mekânsal olarak ksara referans verenler derlenmiştir (Tablo 1). Ksarda 1954 yılından itibaren çekilen filmlerden seçilen 30 yapının IMDB ortalaması bile 6,9’dur ki bu durum alanın görünürlüğü konusunda

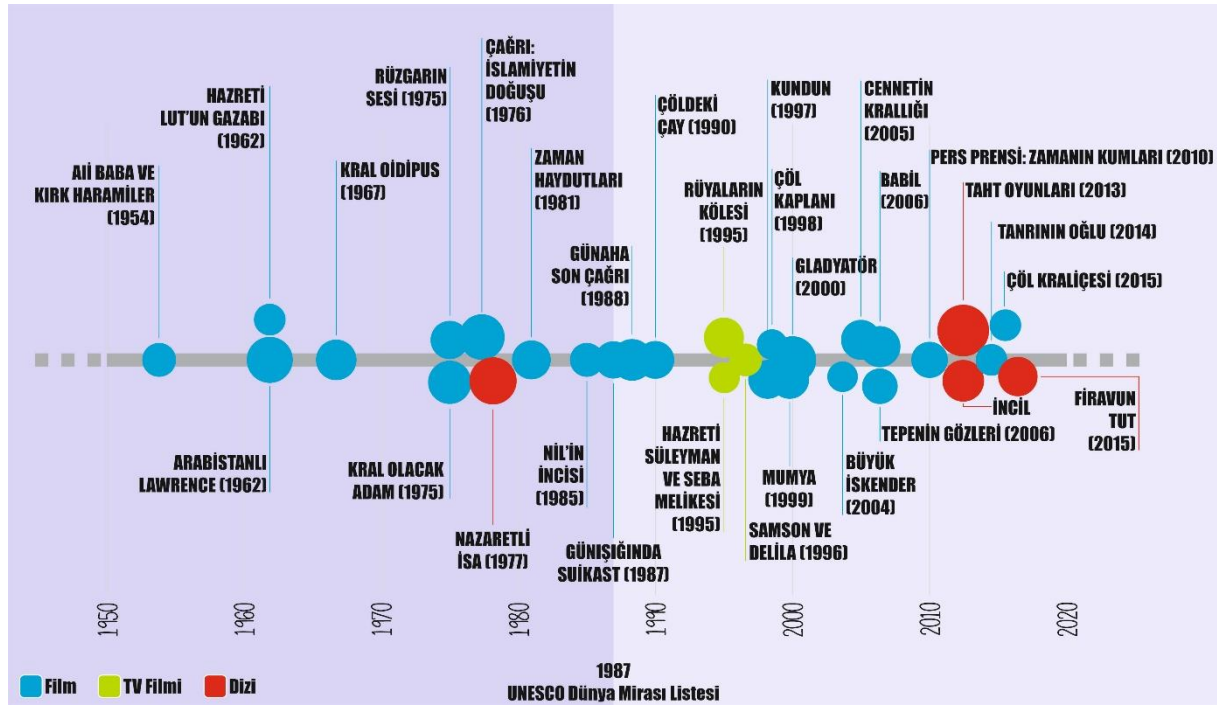
bizlere bilgi vermektedir. Yapımların dağılımına bakıldığında her dönem yüksek izleyici beğenisi olan filmlerin çekildiği görülmekle birlikte 1970'lerden sonra film endüstrisinde artan film üretiminin etkisiyle daha çok esere ev sahipliği yapmıştır. Filmlerin bir kısmı tamamen çekim alanı olarak yerleşimi tercih ederken bir kısmında yerleşim kısmen kullanılmıştır. Tabloda filmlerin isimleri ile hangi yıllarda çekildiği verilmiştir. 1987 yılında Dünya Miras Listesine giren kasabada bu tarihte ve öncesinde 11 yapım varken diğer 29 eser listeye girdikten sonra çekilmiştir. Tabloda bir diğer sütun yapımın türüne ayrılmıştır. Ele alınan 30 eserin 4 tanesi dizi, 3 tanesi TV filmi ve diğer 23 tanesi ise sinema filmidir. Çalışmada ele alınan filmler farklı dönemleri ve farklı yerleri yansıtmaktadır. Bunların kimisi mitolojik, kimisi gerçek ve kimisi hayal ürünü olan dönemlerdeki hayal ürünü mekânları oluşturmaktadır. Filmlerden edinilen bilgilere göre 30 eserde Ait Ben Haddou kentinin hangi mekânları temsil ettiği filmler aracılığıyla tespit edilmiştir. Tabloda bu bilgiler kent, ülke ve kent-ülke ikilisi şeklinde verilmiştir.

Tablo 1: Ait Ben Haddou yerleşiminde çekilen filmler

FİLM ADI	YIL	TÜR	YER	IMDB PUANI
Ali Baba ve Kırk Haramiler	1954	Film	İran	6,1
Hazreti Lut'un Gazabı	1962	Film	Sodom (İsrail)	5,7
Arabistanlı Lawrence	1962	Film	Fas	8,3
Kral Oidipus	1967	Film	Korinth (Yunanistan)	7,3
Rüzgarın Sesi	1975	Film	Fas	6,9
Kral Olacak Adam	1975	Film	Kafiristan (Afganistan)	7,8
Çağrı: İslamiyet'in Doğuşu	1976	Film	Mekke (Suudi Arabistan)	8,2
Nazaretli İsa	1977	Dizi	Nasıra (İsrail)	8,5
Zaman Haydutları	1981	Film	Mycenae (Yunanistan)	7
Nil'in İncisi	1985	Film	Fas	6,1
Günışığında Suikast	1987	Film	Fas	6,7
Günaha Son Çağrı	1988	Film	Nasıra (İsrail)	7,5
Çölde Çay	1990	Film	Fas	6,8
Rüyaların Kölesi	1995	TV Film	Mısır	7,2
Hz. Süleyman ve Saba Melikesi	1995	TV Film	Habeşistan (Etiyopya)	5,6
Samson ve Dalilâ	1996	TV Film	Zora (İsrail)	5,9
Kundun	1997	Film	Tibet	7
Çöl Kaplanı	1998	Film	Fas	5,5
Mumya	1999	Film	Mısır	7
Gladyatör	2000	Film	Zucchabar (Cezayir)	8,5
Büyük İskender	2004	Film	Hindu Kush (Afganistan)	5,6
Cennet'in Krallığı	2005	Film	Golgotha (Canaan)	7,2
Babil	2006	Film	Fas	7,4
Tepenin Gözleri	2006	Film	Meksika	6,4
Pers Prensi: Zamanın Kumları	2010	Film	Nasaf (Özbekistan)	6,6
Taht Oyunları	2013	Dizi	Yunkai (Sarı Şehir)	9,3
İncil	2013	Dizi	Sodom (İsrail)	7,5
Tanrının Oğlu	2014	Film	Golgotha (Canaan)	5,7
Çöl Kraliçesi	2015	Film	Hayr (Suudi Arabistan)	5,7
Firavun Tut	2015	Dizi	Mitanni (Suriye)	7,1

Alanda çekilen filmler incelendiğinde genel bir zamansızlıktan söz etmek mümkündür. Zamansal dağılımda filmler incelendiğinde yapıların çok da değişmediği, görsel efektlerle istenilen görünümünün yaratıldığı görülebilmektedir. Şekil 5'te yerleşimde çekilen yapımların zaman çizelgesi üzerindeki dağılımları yer almaktadır. Çizelgede yapım türleri renklerle ifade edilirken yapımların işaretlemesinde kullanılan şekillerin büyüklükleri bilinirlik/popülerlikte etkili olduğu düşünülen IMDB puanlarına göre sembolik olarak belirlenmiştir. 1954'ten

İtibaren sinema sektöründeki gelişmelerin bu çizelgedeki artışlarla ilgisi bulunmakla birlikte 30 yapım ele alındığında 1980'lere doğru sayıca ve puan olarak fazla olduklarını görmekteyiz. Ancak yoğunluğun 2000'lerde arttığı görülmektedir.

Şekil 5: Filmlerin zamansal dağılımları

Çekilen filmlerde yerleşimin arka planda genel olarak efektler olmaksızın kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte alanın zamansız ve mekansızlığı çekilen filmlerden izlenebilmektedir. Örneğin alanda çekilen ilk filmlerden bir tanesi 1954 tarihli Ali Baba ve Kırk Haramiler filmidir. Film Binbir Gece Masallarının masallarından bir tanesidir ve filmdeki hayali mekânın 850'li yıllar İran olduğu farz edilmektedir (Becker, 1954). Mitsel Hazreti Lut'un Gazabı (1962) filminde ise M.Ö. 1900'lerin Sodom kenti olarak gösterilmektedir (Aldrich, 1962). Benzer şekilde 2013 yılı İncil dizisinde de aynı kent olarak karşımıza çıkmaktadır (Reece, Mitchell ve Spencer, 2013). Ksar, Kral Oidipus (1967) mitsel hikâyesinin anlatıldığı filmde M.Ö. 428 Yunanistan'ın Korinth kenti (Pasolini, 1967), fantastik Zaman Haydutları (1981) filminde ise M.Ö. 1100'ler Mycenae kenti olarak karşımıza çıkmaktadır (Gilliam, 1981). Özellikle din temalı filmlerin de önemli mekânlarından birisi olarak kullanılmaktadır. Çağrı: İslamiyet'in Doğuşu (1976), Nazaretli İsa (1977), Günaha Son Çağrı (1988), İncil (2013) ve Tanrının Oğlu (2014) bu filmlere örnektir (Akkad, 1976; Zeffirelli, 1977; Scorsese, 1988; Reece, Mitchell ve Spencer, 2013, 2013; Spencer, 2014). Kral Olacak Adam (1975) filminde 19. Yüzyılda Kafiristan (Afganistan) ve Gladyatör (2000) filminde M.S. 120'ler Zucchabar (Cezayir) kenti olarak karşımıza çıkmaktadır (Huston, 1975; Scott, 2000). Bu örneklerle birlikte hayali zaman ve konulu filmlerde de masalsi ortamıyla dikkat çeken kasabada 1999 yılında Mumya (1999) filminde bir Mısır yerleşimi, Pers Prensi: Zamanın Kumları (2010) filminde yaklaşık 6. Yüzyıl döneminde Nasaf (Özbekistan) kenti ve Taht Oyunları (2013) dizisinde ortaçağ dönemi hayali Yukai kenti olmaktadır (Sommers; 1999; Newell, 2010; Benioff ve Weiss, 2013). Fas olarak geçtiği birçok film de bulunmaktadır. Arabistanlı Lawrence (1962), Rüzgârın Sesi (1975), Nil'in İncisi (1985), Günışığında Suikast (1987), Çölde Çay (1990), Çöl Kralı (1998) ve Babil (2006) bu filmlerdendir (Lean, 1962; Milius, 1975; Teague, 1985; Glen, 1987; Bertolucci, 1990; MacDonald, 1990; İñárritu, 2006). Özellikle Çölde Çay ve Babil filmlerinde kendi dönemlerinde Ait Ben Haddou olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte filmlerin genel olarak başka yerleri ve bunların da birçoğunun masal, mit gibi konuların mekânını oluşturduğunu görmekteyiz. Şekil 6’da Ait Ben Haddou’da çekilen filmler Hazreti Lut’un Gazabı, Kral Oidipus, Kral Olacak Adam, Zaman Haydutları, Gladyatör, Pers Prensi: Zamanın Kumları ve Taht Oyunları film ve dizilerinden görüntüler bulunmaktadır.

Şekil 6: Filmlerden görseller (Aldrich, 1962; Pasolini, 1967; Huston, 1975; Gilliam, 1981; Scott, 2000; Newell, 2010; Benioff & Weiss, 2013)

Miras Alanları ve Sinema İlişkisi Üzerinden Ait Ben Haddou Kentinin Değerlendirilmesi

Kentler ve onunla ilgili koruma, barınma, ekonomi, hizmet, sanayi gibi pek çok alan dünyanın değişen konjonktürüne göre dönüşmekte; onunla birlikte hareket ederek onun mekânsal yansımalarını kentsel kararlarla uygulamaya sokmaktadır. 1980 sonrası neoliberal politikaların etkilerini 2000 sonrası görmeye başladığımız son dönemde kentler küreselleşmekte ve birbirine benzemekte; farklılıklar ise yere özgü değerlerde aranmaktadır. Tarihi alanlar ise biricik olmaları ile rekabetçi sürecin yenilenemeyen sınırlı kaynaklarından en önemlilerini oluşturmaktadır ki bu alanlar benzer yaklaşımın neredeyse dikte ettiği küresel dolaşan imgeler ve artan hizmet sektörü için oldukça değerli hale gelmektedir. Koruma anlayışındaki değişim, dünya insanı ve ortak gelecek söylemi tarihi alanlara yaklaşımı etkilemektedir. Dünya Miras Listesi, Korunacak Alanlar, Dünyanın Yedi Harikası gibi etiketlerin verilmesi, ERIH gibi rotalara eklenmesi ve fonlarla desteklenmesi korumayı teşvik etmektedir. Bu noktada ulus ve daha çok kentlerden beklenen onu daha görünür hale getirerek turizm aracılığıyla ekonomiye entegre etmek ve onu koruyarak bunun sürekliliğini sağlamaktır. Tüm bu süreçler ise koruma yönetimini ve söz konusu alanlara ilişkin kentsel stratejileri gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte tarihi alanlar sahip oldukları potansiyel ile miras ve turizmin beraber hareket ettiği bir alan gibi görünmesine rağmen esasında nihai hedefleri Ghisoiu vd. (2017)'ne göre oldukça net bir şekilde çatışmaktadır. Çünkü miras koruma hedefini asıl alırken turizm miras alanının kullanılması ile elde edilen maksimum kazancı hedeflemektedir. Koruma ve metalaşma riskleri ile birlikte fiziksel ve kültürel anlamda zararlar ortaya çıkabilmektedir. Bir alanda artan popülerlik ve ortaya çıkardığı kitlesel turizm çevresel ve yapısal düzeyde kırılabilir alanların artan hizmet sektörü faaliyetleriyle genel bir zarara uğraması riskini yaratmaktadır (Ghisoiu vd., 2017; Hopineo, 2018). Bu durum kültürel ve ekonomik birer faaliyet alanı olarak tarihi alanların ziyaret edilmesi ve bunun teşviki ile koruma ve dayanıklılığını artırma konusunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini gündeme getirmektedir. Söz konusu film kaynaklı turizm ve bu çekim mekânları olarak tarihi alanların kullanılması olunca ise korumaya ve yönetime ilişkin konular da tartışmaya açılmaktadır.

Burada belki iki konunun detaylandırılmasında fayda olacaktır. Tarihi alanların turizm faaliyetleri içerisinde yer alması ile tarihi alanların popüler kültürün ekonomik bir faaliyeti olan ekran turizmi içerisinde sunulması bunlardan ilkidir. Kültür turizmi içerisinde yer alan tarihi destinasyonlara yapılan ziyaretler ve bunun içerisinde yapı veya yapı gruplarının kendi içsel özellikleri nedeniyle ilgi uyandırması doğrudan turistik faaliyetin o yerleri görmesi üzerinedir (Emekli, 2006; Dinçer ve Ertuğral, 2000). Sınırlı kaynaklardan biri olan bu alanlarda bilinç yaratma, ilgi uyandırma ve sürdürülebilirliğini sağlamada teşvik ve işbirliklerine ihtiyaç duyulabilmektedir. İlgili yazın bu alanlarda özel girişimli desteklerden daha çok kamu sektörünün sorumluluğunda alanların belirlenmesi, bakımı, müze gibi kurumlarla desteklenmesi, ulaşım vb. konuların bu çözüme kavuşturulmasının gerekliliğini belirtmektedir. Yerel halk ve ziyaretçilerin talep ve beklentilerinin çelişebileceği durumlar ortaya çıkabilmekle birlikte yeniden üretilmeyeceği nedeniyle kırılabilir yapıdaki bu alanlar kötü yönetilmiş ve kısa vadeli turizm faaliyetlerinden zarar görebilmeye açıktır. Turistik faaliyetler ile edinilen ekonomik getirinin yine alanların ihtiyaçları için kullanılması bu tercihin nedenlerinden biridir (Kisusi, 2014; Ashworth & Tunbridge, 1999; Brooks, 2001; Ghisoiu vd., 2017). Sonuç olarak turistik faaliyetler tarihi alanlara o alanların sahip olduğu yerel, kültürel, mimari ve evrensel özellikli niteliklerinden dolayı gerçekleştirilmektedir. Anlatılan tarih –mitolojik ya da gerçek, o alana özgüdür. Bu anlamda sinema aracılığıyla tanıtımı yapılan deneyim bu gerçek olaylar üzerinden kurgulamaktadır. Filmler ve sinema endüstrisinin sahip olduğu görselleştirme teknolojileriyle imajların küresel olarak yayılımını sağlamaları bir tanıtım etkisi sağlamaktadır.

Özellikle popüler kültür ile birlikte değerlendirildiğinde film ve televizyon programlarının tanıtım ve reklamlara kıyasla daha güvenilir görülmesi de ekran turizmi yoluyla tarihi olay ve alanların anlatımı destinasyon imajını daha yoğun etkilemektedir (Shani vd., 2011). Türkiye örneği üzerinden bakıldığında çekimleri gerçek mekanlı olmamasına rağmen hikaye temelli Truva (2004) filmi ile Türk yapımlarının destinasyon pazarlamasındaki önemli bir kısmını oluşturan dizilerden Muhteşem Yüzyıl (2011-2014) örnek eserlerdendir (Özdemir Güzel ve Aktaş, 2016, Kömürcü ve Öter, 2018). Bir diğer temsil ise konu ve olaydan bağımsız olarak gerçek mekânların gerçek kimlikleri ile görsel olarak kitlelere sunulmasıdır. Bu anlamda yine Türkiye örneğinde James Bond serilerinden Skyfall (2012) Kapalı Çarşmayı arka planda kullanırken, Cehennem (2016) filmiyle Yerebatan Sarnıcı (koruma amaçlı plato kullanılmıştır), Kapalıçarşı, Beyazıt Meydanı, Ayasofya Müzesi ve Sultanahmet Meydanı tanıtılmıştır (Yerebatan, b.t.; Hürriyet, 2016). Bu yapımlar miras turizmini üreten eserlerdir (Frost, 2004).

Bir diğer tartışma ise tarihi alanların arka planda kullanıldığı ancak tanıtımının kurgusal tarih ile harmanlanarak oluşturulan yeni tarihi deneyimlemek veya sadece hayranlık etkisi ile o destinasyonda olmayı istemeyi içermesidir. Bu durum esasında bizlere bir tarihi alanın – özellikle de içeriği veya mimari özellikleri bakımından, onu biricik kılan özelliklerinin çarpıtılmış bir algı ile sunulması şeklinde bir ikililik sunmaktadır. Esasında bu çalışmanın örnek alanını oluşturan Ait Ben Haddou kenti bu anlamda önemli bir örnektir. Burada yapılması beklenen film kaynaklı turizmin ziyaretçilere film ve kurgular aracılığıyla hayali deneyimlerin gerçek mekânlarını sunmaktır. Kent UNESCO Dünya Miras Listesine girmiş bir yerleşimdir. UNESCO’un (b.t.e) bir yerin listeye girebilmesini mirası geçmişten kalan, bugün yaşanan ve gelecek nesillere aktarılanlar olarak belirtip bu yerleri yeri doldurulamaz ilham kaynakları olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Listeye girebilme kriterleri ise insanoğlunun yaratıcılığının başyapıtlarından biri olması, insani gelişmelerin önemli bir aşamasını sergilemesi, yaşayan ve yok olan bir kültüre tanıklık etmesi, tarihin somut ve geleneksel istisnai bir örneği olması şeklinde sıralanmaktadır (UNESCO,b.t.f). Bu noktada çalışılan örnek olan Ait Ben Haddou kenti bize bu tartışmanın önemli bir örneğini sunmaktadır. Kent kendi dönemi ve benzeri ksar yapılaşmaları içerisinde önemli bir temsile sahiptir ve bölgesel açıdan da yere özgü değeri yüksektir. Bununla birlikte turistik faaliyetler içerisinde ve özellikle de film turizmi ile yeni bir tanıtım değeri ortaya koymaktadır. Hayranların ziyaret rotalarına ekledikleri yerleşimde çekilen filmlerde zaman ve konuları yere özgü temsiliyeti üzerinden bilgi karmaşası yaratmaktadır. Şekil 7’de yerleşimde çekilen filmlerde Ait Ben Haddou kentinin hangi yerler için arka plan olduğu görülmektedir.

Şekil 7: Ait Ben Haddou’da çekilen filmlerde gösterilen mekânların dağılımı (Veriler Layerace, 2016 altlığı üzerine işlenmiştir)

Alan farklı dönemleri (mitolojik zamanlar, gerçek olmayan dünyaların gerçek olmayan zamanları, gerçek zamanlar) ve farklı yerleşimleri beyazperdede göstermek için arka plan olarak seçilmiştir. Bu da özellikle tarihi değeri yüksek bu gibi alanların zaman ve mekânla kurdukları değerli bağı bizlere göstermektedir. Belirli bir dönemi veya yeri yansıtmaları bakımından geleceğe aktarılması gereken dünya mirası listesine giren yerleşimde çekilen filmlerin esasında o yere özgü olmayan mekânları yansıttığı örnek olarak ele alınan otuz eser değerlendirildiğinde görülmektedir. Mekânsal olarak belirli bir bölgeyi tariflese de zamansal olarak ilk dönemlerde yaşam alanları sonraki dönemlerde ise turistik gerçek mekânlar veya hayali dünyaların hayali yerleşimleri olarak izleyiciye sunulmaktadır. Bu durum alanın kendine ait değerlerinin ve özelliklerinin anlaşılmasında bir bilgi kirliliği yaratabileceği gibi diğer taraftan ilgi uyandırarak dünyanın birçok farklı yerinden yerleşimin incelenmesine ve ziyaret edilmesine de olanak sağlamaktadır. Ait Ben Haddou filmlerde karşımıza Fas yerleşimi olarak çıkabildiği gibi Yunanistan, Suriye, İsrail kentleri olarak da çıkmaktadır. Yapılarında kullanılan malzeme, yerleşim biçimleri, mimari detaylar gibi ksara özgü değerlerin farklı yerleşimlerde bulunabileceği gibi buraya özgü olması ve yerleşimin yapım dönemine ait olması filmlerle tezatlık yaratabilmektedir. İzleyici Gladyatör filmini izlediğinde bu özelliklerin M.S. 120’ler Cezayir’e ait olduğunu, Zaman Haydutları filmini izlediklerinde M.Ö. 1100’ler Yunanistan’a ait olduğunu düşünmektedir. Oysaki filmlerde verilen detaylar 17. Yüzyılda inşa edilmiş bir Fas kentine aittir. Bu alana dair bilgi karmaşası ortaya çıkarması ile birlikte esasında farklı dönemleri ve mekânları yansıtmaları da onun ne kadar değerli öğelere sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Yüzüklerin Efendisi gibi kurgusal dünyalarda çekilen filmlere benzer şekilde Taht Oyunları dizisi de gerçek olmayan zaman ve mekân içermektedir. Dizi dünya

üzerinde farklı yerleşimlerde ve özellikle Dünya Mirası Listesi alanlarında yaptığı çekimlerle bu yerleşimlerde ilgi uyandırmaya başlamış; Ait Ben Haddou da bunlardan biri olarak son dönemlerde bilinirliğini arttırmıştır.

Ait Ben Haddou'da sinema tarihinin ilk dönemlerinden itibaren filmler çekilmekle birlikte popülerliğini 2000 sonrası yapımlarla kazanmıştır. Özellikle Taht Oyunları kentlerinden biri olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Burada yapımının gücü ile birlikte kentin kendine özgü değerlerinin yarattığı ortamın etkisi önemlidir. Dünyanın neredeyse tamamına yakınında izlenen yapımda taht için mücadele veren önemli taraflardan biri olan Daenerys Targaryen karakterinin taht mücadelesindeki Pentos (Drâa-Tafilalet-Fas), Vaes Dothrak (Mtahleb Vadisi-Malta), Qarth (Lokrum Adası ve Dubrovnik-Hırvatistan) gibi kentleri ile farklı deneyim ve dönüm noktaları ile Ejderhaların Annesi olarak devam ettiği yolculuğunda fethettiği Astapor (Essaouira-Marakeş), Yunkai (Ait Ben Haddou-Fas), Meereen (Klis Fortress) ve Kralın Şehri (Dubrovnik-Hırvatistan, Italice-İspanya (Seville), Castillo de Trujillo-caceres) kentlerden bir tanesidir. Her bir feth karakterin daha çok kölelik ve feminizm ile anılmasını sağlamıştır. Köleliğe ilişkin en belirgin hikâyeye sahip olan karakter olması ile birlikte feminizmle birlikte anılması onu diğer Taht Oyunları karakterlerinden ve kadınlarından ayırması bakımından ilginçtir. Dizinin geleceğini şekillendiren ve en kritik anlarını yaratan kadın karakterlerden de bir tanesidir. Diğer güçlü kadın karakterlerden farklı olarak Daenerys belirli bir siyasi otoriteye sahip olarak başlamamış ve kadın bir karakter olarak güçlenmesi taht mücadelesi boyunca devam etmiştir. Bu nedenle bir taraf olarak seyahatindeki mekânlar bu deneyimi izleyiciye ve film kaynaklı turistik seyahat yapmak isteyen ziyaretçiye daha da ilgi çekici gelmektedir (Renfro ve Gould, 2015; Elvy, 2020; Clapton ve Shepherd, 2017; Marques, 2019). Bu durum çalışmanın amacına uygun olarak incelenebilecek en iyi örneklerden biri olduğunu da göstermektedir. Turizm faaliyetlerinde deneyim bu yeni kurguya ve eserdeki önemli bir karakterin feth yolculuğuna dâhil olmayı sunmaktadır.

Sonuç olarak turizmin yaratıcı bir etkinlik olması ve özellikle kentlerin hemen her alanında etkili olan promosyon ve tanıtım faaliyetlerinde öncül bir sektör olması önemlidir. Tarihi alanların filmler aracılığıyla sunumunda turizm öne çıkan bir araçtır. Bir meta olarak tarihi alanlar tüketilmektedir. Diğer taraftan kültürel bir olgu olarak tarihi alanlar –özellikle uluslararası etiketlere sahip olduklarında, özgün tarihi, mimari biçimi ve döneminin bakış açısı bakımından değerlidir, korunmalıdır ve sürdürülebilir olmalıdır. Filmler bu alanlara yeni etiketler eklemekte ve onun için yeni bir kurgu tarih yazmaktadır. Örneklerden de görüldüğü üzere farklı zamanlar ve mekânlar olarak gösterilmektedir. Bu durum özgünlük için bir tehlike arz etse de ziyaret edilebilirliği, bilinirliği, merak edilmesi gibi unsurlara turizm nedeniyle sahip olması onu bu sektörden de koparamamaktadır. Film turizmi ise alanları daha popüler ve tüketilebilir hale getirmektedir. Çalışma film gibi güçlü bir öğenin bu alanlardaki etkisini son dönemin popüler televizyon dizisi üzerinden aktararak, bir tartışma gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Kaynakça

- Akkad, M. (Yönetmen) (1976). *Çağrı: İslamiyet'in Doğuşu*. Sydney: Filmco International Productions.
- Aldrich, R. (Yönetmen) (1962). *Hazreti Lut'un Gazabı*. Roma: Titanus & Paris: Pathé Consortium Cinéma & Fransa: Société Générale de Cinématographie.
- Ashworth, G.J. (2000). Heritage tourism and urban environments: conflict or harmony? H. Briassoulis & J. van der Straaten (Ed.), *Tourism and the Environment Regional, Economic, Cultural and Policy Issues* içinde (ss. 283-304). Londra: Springer.
- Ashworth, G.J. & Tunbridge, J.E. (1999). Old cities, new pasts: Heritage planning in selected cities of Central Europe. *GeoJournal*, 49 (1), 105-116.

- BBC. (2019). *Game of Thrones'un final bölümü izleyici rekoru kırdı: ABD'de 19 milyon kişi izledi.* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48345661#:~:text=Game%20of%20Thrones%2C%20dünyada%20150,4%20milyon%20kişii%20ile%20kırılmıştı>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Becker, J. (Yönetmen) (1954). *Ali Baba et les 40 voleurs*. Lille: Les Films du Cyclope.
- Ben Saga, A. (2019). *Morocco's Ait Benhaddou is 2nd most instagrammed game of thrones site.* <https://www.morocoworldnews.com/2019/01/264203/moroccos-ait-benhaddou-instagrammed-game-of-thrones>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Benioff, D. & Weiss, D.B. (Yapımcı) (2013). *Taht Oyunları*. New York: Home Box Office (HBO) & UK: Television 360 & Los Angeles: Grok! Studio & Londra: Generator Entertainment & Bighead Littlehead.
- Bertolucci, B. (Yönetmen) (1990). *Çölde Çay*. Londra: Recorded Picture Company (RPC) & Peterborough: Aldrich Group & Hampshire: Film Trustees Ltd & Sahara Company & TAO Film.
- Bowyer, E. (2017). The influence of heritage sites as filming locations on tourists' decisions to visit sites and their perceptions of them. Case study: Game of Thrones. *Coactivity: Philosophy, Communication*, 25, 110–122.
- Boz, M. (2021). 'Taht Oyunları' Dizisinde İdeoloji ve Hegemonik Söylemin İnşası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 53, 52-76.
- Clapton, W. & Shepherd, L. (2017). Lessons from Westeros: Gender and power in Game of Thrones. *Politics*, 37 (1), 1-14.
- Çam, A. (2016). Sinemasal Mekânlar ve Sinemasal Mekânların Çözümlemesi. *Sinecine*, 7 (2), 7-37.
- Dinçer, F.İ. ve Ertuğral, S.M. (2000). Kültürel mirasın korunması ve İstanbul ilindeki tarihi yapıların turizm amaçlı kullanımı üzerine bir deneme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11, 69-78.
- Ekici, O. (1992). Kent planlamasında "kültürel kimlik" sorunu. *Ege Mimarlık Dergisi*, (92/2), 39-41.
- Elvy, C. (2020). *Game of Thrones: Every city Daenerys Targaryen conquered (& how).* <https://screenrant.com/game-thrones-every-city-daenerys-conquered/>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, (15), 51-59.
- ESRI. (2019). *On the map: Game of Thrones filming locations.* <https://resource.esriuk.com/blog/2019-4-12-game-of-thrones-filming-locations/>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Farid, S.M. (2015). Tourism management in world heritage sites and its impact on economic development in Mali and Ethiopia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 211, 595-604.
- Ferraday, D. (2015). Game of Thrones, rape culture and feminist fandom. *Australian Feminist Studies*, 30 (83), 21–36.
- Frost, W. (2004). Braveheart-ed Ned Kelly: historic films, heritage tourism and destination image. *Tourism Management*, 27, 247–254.
- Ghisoiu, M., Bolan, P., Gilmore, A. & Carruthers, C. (2017). "Conservation" and co-creation through film tourism at heritage sites: An initial focus on Northern Ireland. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 27/28, 2125 – 2135.
- Gilliam, T. (Yönetmen) (1981). *Zaman Haydutları*. Londra: HandMade Films.
- Glen, J. (Yönetmen) (1987). *Günüşiğinde Suikast*. Londra: Eon Productions.
- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin mekân kuramının yapısal ve kavramsal çerçevesine dair bir

- okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26 (3), 1-29.
- Hopineo. (2018). *The promotion of the cultural and environmental heritage, a major issue for a better tourism*. Adres: <https://hopineo.org/en/promotion-local-heritage-major-issue/>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Huston, J. (Yönetmen) (1975). *Kral Olacak Adam*. Los Angeles: Columbia Pictures & Devon/Persky-Bright & New York: Allied Artists Pictures.
- Hürriyet. (2016). *Tom Hanks İstanbul'da: Inferno'dan İlk Fragman Geldi!*. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/tom-hanks-istanbulda-infernodan-ilk-fragman-geldi-40101808>, (Erişim Tarihi: 25.01.2022).
- Internet Movie Database [IMDB]. (b.t.). *Taht Oyunları*. https://www.imdb.com/title/tt0944947/?ref_=ttep_ep_tt, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- İñárritu, A.G. (Yönetmen) (2006). *Babil*. California: Paramount Pictures & Los Angeles: Paramount Vantage & Los Angeles: Anonymous Content & Cape Town: Zeta Film & Paris: Central Films & Issy-les-Moulineaux: StudioCanal & California: Media Rights Capital.
- Inspired by Maps. (2021). *Iconic James Bond film locations to inspire your travels around the globe*. <https://inspiredbymaps.com/iconic-james-bond-film-locations/>, (Erişim Tarihi: 25.01.2022).
- Ismagilova, G., Safiullin, L., & Gafurov, I. (2015). Using historical heritag as a factor in tourism development. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188, 157-162.
- İlgüner, M. & Asplund, C. (2011). *Marka Şehir*. İstanbul: Markating Yayınları.
- Jacops, H. (2019). *One of the most famous places in the world is a tiny desert town in Morocco where everything from 'Game of Thrones' to 'Gladiator' was filmed*. <https://www.businessinsider.com/ait-benhaddou-game-of-thrones-gladiator-filming-locations-tour-2019-1>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Jones, R. (2016). Authenticity, the media and heritage tourism: Robin Hood and Brother Cadfael as Midlands tourist magnets. S. Watson & E. Waterton (Ed.), *Culture, Heritage and Representation Perspectives on Visuality and the Past*. Londra: Routledge.
- Kisusi, R.L. (2014). *Promoting public awareness on the existing cultural heritage tourism sites: A case of Dar Es Salaam city*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Arts In Tourism Planning And Management of the Open University Of Tanzania.
- Kömürcü, S. ve Öter, Z. (2018). Türkiye'nin destinasyon olarak pazarlanmasında dizi ve filmlerin rolü. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 43, 15- 19.
- Layerace. (2016). *Mapa del Mundo Gris Vector Gratuito*. https://www.freepik.es/vector-gratis/mapa-mundo-gris_893780.htm, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Lean, D. (Yönetmen) (1962). *Arabistanlı Lawrence*. Durham: Horizon Pictures.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Li, S., Tian, W.S., Lundberg, C., Gkritzali, A. & Sundström, M. (2020). Two tales of one city: Fantasy proneness, authenticity, and loyalty of on-screen tourism destinations. *Journal of Travel Research*, 00 (0), 1-19.
- Lovell, J. (2019). Fairytale authenticity: Historic city tourism, Harry Potter, medievalism and the magical gaze. *Journal of Heritage Tourism*, 14 (5-6), 1-18.
- MacDonald, P. (Yönetmen) (1990). *Çöl Kapları*. Los Angeles: Long Road Productions & New York: Pressman Film & Washington: Quadra Entertainment.
- Marques, D. (2019). Power and the denial of femininity in Game of Thrones. *Canadian Review of American Studies*, 49 (1), 46-65.
- Mathews, J. (2018). Cinematic thanatourism and the purloined past: The "Game of Thrones Effect" and the effect of Game of Thrones on history. K.N. McDaniel (Ed.), *Virtual Dark Tourism: Ghost Roads* içinde (ss. 89-112). Londra: Palgrave Macmillan.

- Mellinas, J.P. (2019). Measuring the impact of Game of Thrones on tourism through online reviews. *e-Review of Tourism Research (eRTR)*, 17 (4), 479-489.
- Milius, J. (Yönetmen) (1975). *Rüzgârın Sesi*. Los Angeles: Columbia Pictures & Los Angeles: Metro-Goldwyn-Mayer (MGM) & California: Herb Jaffe.
- Ministère de la Culture, Royaume du Maroc. (2007). *Plan de gestion 2007-2012 Ksar Ait Ben Haddou*. https://archive.org/details/Ait_Ben_Haddou.pdf, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Newell, M. (Yönetmen) (2010). *Pers Prensi: Zamanın Kumları*. California: Walt Disney Pictures & California: Jerry Bruckheimer Films.
- Oktay, D. (2011). Kent kimliğine bütüncül bir bakış. *İdeal Kent Dergisi*, 3, 8-19.
- Özdamar, N. (2020). *Geleneksel mimari: Ait-Ben-Haddou, Fas*. <https://www.gzt.com/arkitekt/geleneksel-mimari-ait-ben-haddou-fas-3563412>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Özdemir Güzel, S. ve Aktaş, G. (2016). Türk televizyon dizilerinin destinasyon imajına ve seyahat etme eğilimine etkisi: Atina örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27 (1), 111 – 124
- Parramon, P., Medina, F.X. & Bages-Querol, J. (2018). Gastronomy, tourism and big TV productions. Reflections on the case of Game of Thrones in Northern Ireland and Girona. F.X. Medina & J. Tresserras (Ed.), *Food, Gastronomy and Tourism Social and Cultural Perspectives* içinde (ss. 101-125). Guadalajara: Centro Universitario de Ciencias Sociales y Humanidades.
- Pasolini, P.P. (Yönetmen) (1967). *Kral Oidipus*. Roma: Arco Film & Somafis.
- Rai, S. (2017). *Women with(out) dragons: A critical analysis of the representation of women in Game of Thrones*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bangalore: St Joseph's College.
- Reece, C.; Mitchell, T. ve Spencer, C. (Yönetmen) (2013). *İncil*. California: LightWorkers Media.
- Renfro, K. & Gould, S. (2015). *Daenerys has been traveling in the wrong direction for most of 'Game of Thrones'*. <https://www.businessinsider.com/daenerys-game-of-thrones-journey-book-vs-show-2015-10>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Reijnders, S. (2021). Imaginative heritage: towards a holistic perspective on media, tourism, and governance. N. van Es, S. Reijnders, L. Bolderman & A. Waysdorf (Ed.), *Locating Imagination in Popular Culture Place, Tourism and Belonging* içinde (ss. 19-33). Londra: Routledge.
- Scorsese, M. (Yönetmen) (1988). *Günaha Son Çağrı*. California: Universal Pictures & Toronto: Cineplex Odeon Films.
- Scott, R. (Yönetmen) (2000). *Gladyatör*. California: Dreamworks Pictures & California: Universal Pictures & Los Angeles: Scott Free Productions & Londra: Mill Film & Sydney: C & L & Fas: Dawliz & California: Red Wagon Entertainment.
- Segota, T. (2018). Creating (extra)ordinary heritage through film-Induced tourism: The case of Dubrovnik and the Game of Thrones. C. Palmer & J. Tivers (Ed.), *Creating Heritage for Tourism* içinde (ss. 1-11). Londra: Routledge.
- Shani, A.; Wang, Y.; Hudson, S. ve Gil, S.M. (2011). Impacts of a historical film on the destination image of South America. *Journal of Vacation Marketing*, 15 (3), 229-242.
- Sommers, S. (Yönetmen) (1999). *Mumya*. California: Universal Pictures & Alphaville Films.
- Spencer, C. (Yönetmen) (2014). *Tanrının Oğlu*. California: Hearst Entertainment Productions & California: LightWorkers Media.
- TBR's Economic Research Team, Pomegranate Seeds ve Middlesex University. (2016). *Place branding and heritage For Historic England*. Newcastle: TBR.
- Teague, L. (Yönetmen) (1985). *Nil'in İncisi*. New York: SLM Production Group & Stone

- Group Pictures & California: Twentieth Century Fox.
- Tezcan, S. (2011). *Kentler arası rekabet, kentsel pazarlama ve markalaşmanın planlama açısından değerlendirilmesi İzmir örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- The Guardian. (2005). 'Set-jettlers' boost tourism. <https://www.theguardian.com/film/2005/aug/09/news.travelnews>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- The Slovak Spectator. (b.t.). *Visit the localities where Game of Thrones was filmed*. <https://spectator.sme.sk/c/22097457/game-of-thrones-localities.html>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- Tkalec, M., Zilic, I. & Recher, V. (2017). The effect of film industry on tourism: Game of Thrones and Dubrovnik. *International Journal of Tourism Research*, 19 (6), 1–10.
- Țuclea, C.E. & Nistoreanu, P. (2011). How film and television programs can promote tourism and increase the competitiveness of tourist destinations. *Cactus Tourism Journal*, 2 (2), 25-30.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (b.t.a). *Description*. <https://whc.unesco.org/en/list/444/>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (b.t.b). *Gallery*. <https://whc.unesco.org/en/list/444/gallery/>, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (b.t.c). *State of Conservation*. https://whc.unesco.org/en/soc/?action=list&id_site=444, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (b.t.d). *Maps*. https://whc.unesco.org/en/list/444/multiple=1&unique_number=515, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (b.t.e). *World Heritage*. <https://whc.unesco.org/en/about/>, (Erişim Tarihi: 25.01.2022).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (b.t.f). *The Criteria for Selection*. <https://whc.unesco.org/en/criteria/>, (Erişim Tarihi: 25.01.2022).
- Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Vatan Kaptan, M. & Belcadı, M. (2019). Building resilience by responding to change: Case study of Fes. *A+ArchDesign*, 5 (1), 15-29.
- Waysdorf, A. & Rejinders, S. (2017). The role of imagination in the film tourist experience: The case of Game of Thrones. *Participations Journal of Audience & Reception Studies*, 14 (1), 170-191.
- Werner, L. (1993). Ait Ben Haddou, a desert-born model for urban design. *The UNESCO Courier: A window open on the world*, 46 (6), 46-47.
- Yanmaz, (2011). Turizm tanıtımında sinemanın rolü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, (2), 112-139.
- Yaşar Üniversitesi Haber Portalı. (2014). *Film turizmi İzmir ekonomisinin yeni umudu*. <https://haber.yasar.edu.tr/genel/film-turizmi-izmir-ekonomisinin-yeni-umudu.html>, (Erişim Tarihi: 25.01.2022).
- Yerebatan. (b.t.). "Cehennem" filminin çekimleri için Budapeşte'de Yerebatan Sarnıcı platosu kuruldu. <https://www.yerebatan.com/tr/cehennem-filminin-cekimleri-icin-budapestede-yerebatan-sarnici-platosu-kuruldu-haber-8>, (Erişim Tarihi: 25.01.2022).
- Zeffirelli, F. (Yönetmen) (1977). *Nazaretli İsa*. Londra: ITC Films & Roma: RAI Radiotelevisione Italiana.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Olgu Sunumu • Case Report

Repercussions of Social Credit System as an Information and Communication Technologies Based Management System on Tourism System

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Temelli Yönetim Sistemi Olarak Sosyal Kredi Sisteminin Turizm Sistemine Yansımaları

Yakup Kemal ÖZEKİCİ^{a*}

^aDr. Research Assistant , Adıyaman University, Tourism Faculty, Tourism Management Department, Adıyaman / TURKEY
ORCID: 0000-0003-2482-7355

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Aralık 2021

Kabul tarihi: 11 Nisan 2022

Anahtar Kelimeler:

Sosyal kredilendirme sistemi,
Sosyal kredilendirme sisteminin turizm odaklı etkileri,
Ekonomik etkileri,
Çevresel etkileri,
BİT temelli SKS

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 20, 2021

Accepted April 10, 2022

Keywords:

Social credit system,
Tourism-oriented impact of social credit system,
Social effect,
Economical effect,
Environmental effect,
ICT based SCS

ÖZ

Akıllı teknolojilerin gelişmesiyle hareket eden bir planlama ve yönetim aracı olan sosyal kredi sistemi (SKS)'nin yakın gelecekte tüm dünyaya yayılacağı düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında, SKS'nin turizm sistemi ve destinasyonlar içindeki paydaşlar üzerindeki, SKS'nin temel bileşenleri, işleyişi ve turizm sistemi üzerindeki potansiyel etkileri ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda SKS ile turizm sistemi arasındaki ilişki ve SKS ile ilgili kaynaklar incelenmiş ve bu ilişki üzerine eleştirel bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra SKS literatürü, turizm planlaması ve politika geliştirme çalışmaları ile ilgili bilgiler üzerinde çapraz değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda, SKS'nin turizm sistemi üzerindeki potansiyel etkileri sosyal (panoptikon normları, yeni mahremiyet perspektifi, sosyal tabakalaşma, homojen kültüre kültürleşme ve medeni olmayan davranış), ekonomik (yumuşak güç, artan maliyetler ve kaçak oranı, azalan yatırımlar ve rekabet gücü, oligopol piyasası) ve çevresel (israfın azaltılması, artan kirlilik vergileri) faktörler olarak nitelendirilmiş ve bu doğrultuda teorik ve pratik uygulamalar geliştirilmiştir.

ABSTRACT

Driven by the improvement of smart technologies, social credit system (SCS) as a planning and management tool is estimated to spread over the world in the near future. This study reveals basic components, functioning and the estimated impact of SCS on stakeholders within tourism system and destinations. In this context, the resources regarding SCS and the relationship between SCS and tourism system were examined and critical assessment was made on this relationship. Later, cross-evaluation was made on information regarding SCS literature, studies on tourism planning and policy development. The social (panopticon norms, novel privacy perspective, social stratification, acculturation to the homogenous culture and uncivil behavior), economical (soft power, rising costs and leakage rate, decreasing investments and competition power, oligopoly market), and environmental (reducing wastage, rising pollution taxes) effects of SCS on the tourism system were projected and theoretical and practical implications were accordingly made.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ykozekici@gmail.com

Introduction

The desire to move from an agricultural society to an industrial one and to exercise control at a high level have made new technologies necessary (Jia, 2020). For this reason, information and communication technology (ICT) based systems have been accepted and integrated as a panacea for solving social problems (Jia, 2020; Kshetri, 2020; Meissner, 2017). Besides, omnipresent cameras, sensors, the like and share features on social media, and other digital devices that have settled into modern life have integrated surveillance and scoring into society. The transformation of this culture into an ecosystem has created the social credit system (SCS) (Meissner, 2017). SCS is a political ecosystem that has put the idea (Bauman et al., 2014) of long-term surveillance into practice through information and communication technology devices (Liang et al., 2018; Mistreanu, 2018). It is thought that this ecosystem has the competency to manage and impact (Small, 2019) all aspects of society and create a surveillance culture (Liang et al., 2018). SCS also causes data driven authoritarianism (Lee, 2019). For this reason, it is estimated that digital authoritarian surveillance can be adopted (Jia, 2020; Mayer, 2020) by governments as a result of the global spread of the information and communication technology companies and that it can be used (Hoffman, 2018; Lee, 2019; Mayer, 2020; Meissner & Wübbecke, 2016) in countries that have adopted the authoritarian government policy of SCS that started in China. As this system is favored (Kostka, 2019) by the Chinese community, it allows other countries to also carry out SCS which increases the possibility of future societies adopting SCS. Especially the changes caused by COVID-19 can integrate technologies like SCS into our lives. This, in turn, will bring about social, economic and cultural change (Small, 2019).

The tourism system is directly affected by the changes in society. Artificial intelligence, face and voice recognition infrastructure have been started to be transferred in Zimbabwe within information and communication technology which SCS will be based on (Chutel, 2018). Similar systems have started technology transfer in various different regions from Ethiopia to (Maasho, 2013) Balkans (Stojkovski, 2019). On the other hand, the implementation (Mayer, 2020) of data collection and internet surveillance in almost all devices in EU, USA and China can mean that the foundations of the exportation of SCS have already been set up. In this context, SCS as a potential transformer on the dynamics of the community will affect the tourism sector.

SCS covers a range of tourism activities and (Jia, 2020) the tourism sector is one of the sectors under SCS (Meissner, 2017). The data regarding travel information is also collected within SCS (Liang et al., 2018). Therefore, it is thought that SCS will have enormous effects on the tourism system. For this reason, it is required to examine the effects SCS will have on communities and industries (Lee, 2019). Despite this, no future-oriented tourism-specific study has been carried out to project the social, economic and environmental effects of SCS to the best of our knowledge. This study aims to fill the mentioned gap and examine the SCS system, the possible repercussions of the system on public life and to foresee the effects of these repercussions on the tourism system. For this purpose, the mechanism behind SCS was articulated as the novel technological eco-system where information and communication technology apparatus works real time in an integrated form. Afterwards, the study projected the changes in the tourism demand and supply that could be brought about by the new management style within SCS. On the macro level, this study will create valuable insights for destination planning and management mechanisms in designing future plans. Therefore, it will make it easier for the hospitality industry to determine its medium and long-term strategies. On the micro level, the revolutionary role that information and communication technology tools will

play on ruling mechanisms will also affect the hospitality enterprises. Therefore, understanding and projecting the possible impacts of SCS will provide useful information in clarifying the technology integration level of the hospitality industry, re-designing its organizational planning, and re-evaluating its customer policies. This information will also provide enterprises within hospitality sector with advantages such as optimal management of human resources, minimizing food waste, eliminating customer incivility, and providing the best supplier.

The main contribution of this study to the body of tourism literature is providing a novel research field in addition to providing insights for future researchers that will allow them to evaluate destination policy and planning, resource management in the hospitality sector as well as employee-tourist interaction within the SCS eco-system. This, in turn, will give researchers a different perspective and new research ideas. Because, in the literature, SCS is still at the stage of being introduced, and it is not known what kind of social, environmental and economic effects this system will cause. The field of tourism, on the other hand, lacks conceptual research for SCS. In this study, some clues will be given to future researchers by introducing SCS, revealing its main characteristics and fictionalizing the effects of this system. The study will prove that there is a need (Liu, 2019) to evaluate SCS from different perspectives. The study first includes the history and socio-cultural background of SCS. Later, it examines the characteristics of the system and its working mechanism. The following section, projects the possible social, economic and environmental effects of SCS on the tourism system.

Literature Review

Social Credit System

History and Socio-Cultural background of SCS

The cultural basis of the system is explained by the inclusion of Confucian principles in the Chinese society. Confucian principles that inculcate obedience to authority (Kim, 2017) and the belief in the "Mandate of Heaven", have paved the way for authoritarianism in China (Zhao, 2009). Additionally, society is seen as a whole, and it is believed that society will be functional if all parts of it work in accordance with their role. This belief has led to the formation of China's self-policing structure since The Song Dynasty, and groups controlling their own members (Mistreanu, 2018). This is the socio-cultural background behind SCS. As a matter of fact, it has been determined that modern Chinese people perceive SCS positively and can waive privacy, provided that the levels of trust and safety increase (Kostka, 2019).

The first emergence of this system goes back to the post 19th century, the presidency of Mao (Mistreanu, 2018). The Hukou and Dang system used during the 1980s is regarded as the primitive basis of SCS (Liang et al., 2018; Small, 2019). Later, in the 1990s, the system was developed electronically for the financial credit database in order to establish commercial security and transparency, as part of China's market economy reform (Liang et al., 2018). It was first mentioned in a political context by Jiang Zemin in 2002 in the 16th party congress. In 2006, the customers were required to provide banks with information regarding their socio-cultural situations in addition to their financial information as a part of banks' lending policies and in 2007, the system was theoretically framed with the issue of "several opinions concerning the construction of a social credit system" (Creemers, 2018; Liu, 2019; Zhang & Zhang, 2016). In 2014, the system was put into practice as a crediting mechanism that covers the whole

society, being more than just a socialist financial market policy (Creemers, 2018; Jia, 2020). As a matter of fact, the first commercial step of this was taken within the scope of Alibaba's Sesame Credit Score (Liu, 2019). The Integrated Systems was first named the golden project, then called the social credit system (SCS) (Jia, 2020) The system was implemented in 2020 with the integration of big data technologies into the public life (Raghunath, 2020).

Features of the System

The basic characteristic of the system is to remove the state from being an authority that implements the norms accepted by society and turn these norms into a structure that shapes the society. Therefore, the concepts of norms, society, state and private life become intertwined (Council State, 2014; Creemers, 2018). More specifically, the system basically is an improved version of the commercial credit rating system in various parts of the world, where financial companies loan individuals according to their payment patterns (Liu, 2019). The scoring within the system includes consumers scoring service units, likes, comments and shares on social media (Small, 2019), together with the social networks of the individuals and the financial, social and behavioral aspects of society (Liang et al., 2018).

The system can be seen as the political equivalent of the claim (Bauman et al., 2014) that continuous surveillance will lead to social changes. The goal is to provide an in-community trust (Leibkuechler, 2020) and to create an ideal citizen (Kostka & Antoine, 2020). In order for this, the individuals themselves and those in contact with them are kept under surveillance (Lee, 2019). In this context, individuals and businesses are monitored to see whether they comply with laws and regulations (Mistreanu, 2018). This includes a wide range of information and communication technology-based surveillance, from traffic violations to problematic behavior, from criminal records to tax obligations and welfare, from monitoring whether businesses comply with the law to monitoring overconsumption of resources. (Creemers, 2018; Denyer, 2018; Small, 2019). Thus, it is aimed to predict rather than prevent specific actions (Liang et al., 2018).

The system is not monocentric. In contrast, SCS includes many subcomponents such as governmental and private. Governmental and private parties also work in many sections within themselves, and each manages a different part of the process. Central government integrates these subcomponents, manages data sharing between them and conducts the analysis (Liang et al., 2018) The system is operationalized with two basic tools. The first is crediting and listing mechanisms. While the second is information and communication technologies.

Crediting and Listing Mechanisms

Credit represents a person's reliability within the system (Raghunath, 2020) perceived in the form of ownership or livelihood (Zhang & Zhang, 2016). In this aspect, the system is based on the logic of reward and punishment. More specifically, gains increase as credit is earned, and vice versa. (Kim, 2017).

The effect of the system on citizens can be understood from the practice in the Rongcheng province. This state is regarded as the microcosm of SCS (Leibkuechler, 2020; Mistreanu, 2018). The first step of SCS is to give some credit to the individual. Initially these credits are usually 1000 points and are reduced in the detection of behavior against the rules set by the system. The maximum reduction is 100 points and this happens in cases such as criminal

offenses and violence against the judicial enforcement. If the action is not repeated, the credits are recovered approximately 2-5 years after the action.

Crediting individuals within this system includes (Creemers, 2018);

1. Payment discipline
2. Type of expense items
3. Regular income and ownership status
4. Reliability of personal information
5. Social relations and habits

For companies, it covers the following matters: (Meissner, 2017)

1. Registered capital
2. Investment activities
3. Criminal records
4. Emission and energy consumption rates
5. Compliance with government regulations
6. Product safety
7. Work safety
8. Tax payment

The increase or decrease in the credit score differs according to each action. For example, in China, when you have children without family planning permission, your credit score can decrease between 30 and 50 points. 50 points are deducted when public resources are violated, and 20 points when bills are paid late. 5 points are deducted in small cases such as traffic violations or noise nuisance. 20 points are deducted for actions that disrupt public order like participating in a fight, insult and defamation. 50 points are deducted in case of mistreating elder citizens or leaving your family. Inappropriate posting on the internet also leads to a 50-point deduction. Plagiarism costs 20 points and in some regions, conducting superstitious activities can cost you 10 points. Points are not deducted for social relations; however, they can be given. An example of actions that increase credit is organ donation which provides 100 points of credit. According to the amount, the donation provides a gain of between 5-50 points. Additionally, participation in volunteer work, honest behavior provides 5 points each, support for elderly and caring for relatives provides 20 points. It will provide 20 points to participate in the rescue action in events that pose a danger to the life of the mass (Leibkuechler, 2020). The credit scores and consumption preferences of the people in the one's family are also taken into account in crediting (Kostka, 2019; Meissner, 2017).

A total of 30 specific criteria and 537 variables are considered for credit scoring (Lee, 2019; Liang et al., 2018). Morality is the basis in deciding reward-punishment. Morals and norms, which constitute the Morality system, can be designed by the SCS system (Creemers, 2018). The weighted averages of these cases in the calculation of the credit score vary. For example, the weight of social relations is limited to 5 percent, and the discipline of payment can reach 35 percent (Creemers, 2018). The system covers citizens over the age of 18 in pilot areas and sets a residence requirement of over one year as a condition. (Leibkuechler, 2020)

Individuals are classified between levels A and D based on their scores (Creemers, 2018; Jia, 2020; Leibkuechler, 2020; Liu, 2019). The categories of credits corresponding to the scores are (Leibkuechler, 2020; Mistreanu, 2018);

AAA: 1050 points and above

AA: 1049-1030

A: 1029-960

B: 959-850

C: 849-600

D: 599 and below

There are three different lists based on credit scores: redlist, yellowlist, and blacklist. These lists include individuals, enterprises, and non-governmental organizations (Zhang & Zhang, 2016) and are controlled by the central administration (e.g. creditchina.gov.cn, 2021). The lists are available online (Kshetri, 2020) and are published on unified credit information release platforms (Zhang & Zhang, 2016). Credit scores can also be seen on smart apps (Lee, 2019). According to credit and category status, many aspects of an individual's life, from employment conditions to travel restrictions, are updated. The business of an individual, use of government incentives, or employment in public institutions can also be blocked or encouraged depending on their credit status. Additionally, ownership of real estate, land-use rights, and use of natural resources are also determined by the status of the individuals on the list. The lists also affect which schools and universities children can study in (Creemers, 2018; Leibkuechler, 2020; Liu, 2019; Meissner, 2017; Mistreanu, 2018; Small, 2019).

Those with a credit score of “A” and higher are recorded on the redlist. “A” level can rise to “AA” and “AAA”. These people will be rewarded in return (Lee, 2019; Liang et al., 2018). The rewards for the redlist members are not yet standardized (Creemers, 2018; Small, 2019). On the other hand, high-score holders can be treated favors such as discounts on plane tickets, phone prices, hotel rooms, eased visa conditions for certain countries, priority in public services and facilitated bureaucratic procedures. Those who achieve a credit level of AA and above have the right to apply for a government loan with a zero-interest rate. B-level individuals benefit from the incentives given to A to go up to the A-level status. C-level individuals can be excluded from benefiting from certain opportunities like social welfare and public servant services and they are to be included in the yellow list for 2 years. D-level individuals or companies are included in the blacklist for 5 years. These lists are open to public access and the licenses of the businesses in the blacklist can be confiscated from them. Blacklisted individuals can be prevented from entering the financial sector, their transactions in the public sector can be restricted, and they are prevented from doing business in certain sectors. Again, it is possible to limit the travel and consumption habits of those included in the blacklist. For example, in addition to the ban on high-speed train and plane tickets, the consumption of luxury products is also prohibited (Creemers, 2018; Leibkuechler, 2020; Liu, 2019; Meissner, 2017; Mistreanu, 2018; Small, 2019). People are included in the blacklist only as a result of penalties imposed on trust-breaking behaviors covered in The National Development and Reform Commission, The Supreme People's Court and other governmental ministries (Liu, 2019; Mac Síthigh & Siems, 2019; Meissner, 2017). Commercial and municipal crimes do not result in blacklisting. However, people who enter the blacklist can be deprived of their commercial and municipal rights as they are registered in the databases (Liu, 2019). Businesses are evaluated according to their credit score when it comes to tender offers and credit use (Creemers, 2018; Leibkuechler, 2020; Mistreanu, 2018).

Not all elements of the system are clear. Because the different systems can be integrated or all operations can be carried out through a single center. Today, the SCS system consists of multiple and separate SCSs, including nationwide, governmental, municipal governmental and commercial. In order to perform all these operations, it is necessary to establish a powerful surveillance system. For this, the society needs to be equipped with the information and

---

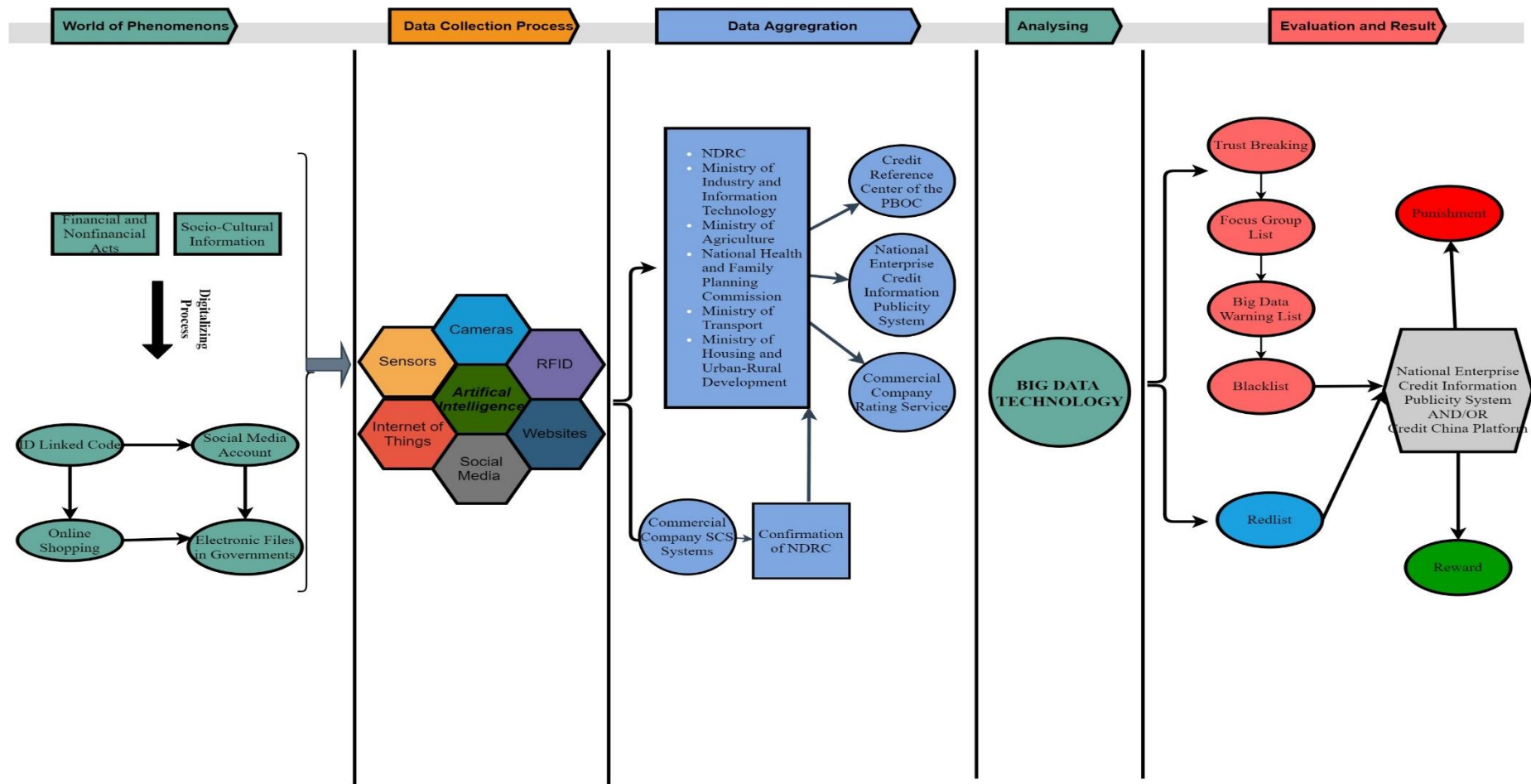
---

communication technology network. However, out of all these factors, big data is the backbone of the system. (Hugill, 2017; Lee, 2019)

The Technology Behind the System and Operation

The basis of the system is a comprehensive surveillance that operates on the basis of a cybernetic mechanism. Surveillance covers monitoring of all actions, from financial transactions, online sharing, social behavior to waste management (Small, 2019). Therefore, information and communication technologies and smartphone applications play a critical role in the data collection process (Lee, 2019). The innermost circle of data collection is made up of public employees, the second is made up of people who can get regular data, such as accountants and real estate agents, and the outer circle is made up of the remaining citizens (Creemers, 2018). The next stages of the system are turning the obtained information into data, aggregation, analysis, evaluation and crediting. In summary, the operation of the system consists of five stages, as visualized in figure 1. These stages have been explained under three headings.

1. *Identification of the Subjects within the World of Phenomena*
  2. *Data Collection*
  3. *Data Aggregation, Analysis, Evaluation and Results*
-

Figure 1: Operation Process of Social Credit System in Five Stages

Source: The figure was constructed by the author of the manuscript

The Operation of the System

Identification of the Subjects within the World of Phenomena

At the heart of the system are separating the subjects, data collection, storage, processing and use. The system establishes the data collection mechanisms at first. A specific system is being established in order to combine the all the data of an individual into a single center (Creemers, 2018; Kim, 2017). In order for this system to function, the financial and non-financial actions of subjects have to be data convertible and recordable. Therefore, all citizens are first given an 18-digit identity code to be able to separate them. This 18-digit unified social credit code is in the form of an ID-linked code for individuals (Kobie, 2019) and a license for each business and NGO (Hoffman, 2018). The ID codes include birthdays, level of income, tax and insurance payment and individual sequencing (Meissner & Wübbecke, 2016). Thus, the data transmitted to the center, such as purchases, medical records, travel actions, social media behavior, and other information related to each subject can be collected in individual folders (Creemers, 2018; Denyer, 2018; Leibkuechler, 2020; Meissner & Wübbecke, 2016).

Secondly, all elements of governmental institutions (ministries, municipalities, People's Bank of China) are digitalized. Particularly, all information on paper has been digitalized (Creemers, 2018; Kim, 2017). Real-time data, the obedience of laws, tax liabilities, investments, annual reports, environmental resource usage are the type of data collected from businesses (Meissner, 2017). The report in question is also created for companies. From certain websites, the loans and penalties of companies can be viewed. Similarly, companies such as Alibaba and Tencent create their own crediting systems and these are approved by The National Development and Reform Commission (NDRC) and shared with the databank of the government (Kim, 2017; Lee, 2019). However, the majority of the data required for private lending to corporations is obtained from the government (Liang et al., 2018). Foreign enterprises trading in the Chinese market are also integrated into the system (Meissner, 2017). To facilitate the process, people are required to use their real names while buying smartphones and signing up to a social media account. In order to keep the financial account history under surveillance, the country is trying to transition into a cashless society, encouraging online shopping (Creemers, 2018; Denyer, 2018).

Data Collection

The second stage of the operation of the system is the creation of a database. For this purpose, almost every public place is under surveillance with information and communication technology. Smart cities formed by the combination of sensors, RFID, cameras, and internet of things technologies, decisively play a critical role in the creation of a database (Hoffman, 2018). Among these technologies, face recognition cameras were distributed first (Denyer, 2018). The level of digitization has reached a level to understand the emission level and performance of vehicles and the behavior of drivers (Meissner, 2017). The cameras were even introduced with the biometric identification feature. For the management of such comprehensive devices artificial intelligence is used, data in the database can be integrated with face recognition software and saved in real time to the desired subject's profile (Denyer, 2018). All data from the scores of people and friends on social media to data from big data enterprises and online shopping history are included in the data collection process (Creemers, 2018; Kim, 2017).

Thousands of different categories of data are integrated and stored on public platforms such as NECISP, Credit China, BTBP, CRC, NCISP (Liang et al., 2018) using the big data technology (Jia, 2020; Mistreanu, 2018). All these various types of data are collected in 400

databases. Together with the NDRC, the Ministry of Industry and Information Technology is the institution that provides the most data (Meissner, 2017). Other data-providing institutions are the Ministry of Agriculture, the National Health and Family Planning Commission, the Ministry of Transportation and the Ministry of Housing and Urban-Rural Development (Liang et al., 2018). The difficulties coming with controlling such an enormous database and keeping the information updated have required the involvement of private enterprises (Liang et al., 2018). As a matter of fact, Alibaba company monitors the online behavior of consumers and is credited with Sesame or Zhima Credit system (Leibkuechler, 2020; Mistreanu, 2018). All of this data is stored in The Financial Information Database as well as the National Credit Information Sharing Platform (NECISP), making up the state surveillance infrastructure. Therefore, these platforms play a key role (Meissner, 2017; Small, 2019). It is (Andrejevic & Gates, 2014) extremely important (Liang et al., 2018) for the operation of the system that big data tracks everything at all times and predicts the characters of individuals. For this reason, big data technology is within the crucial strategic resources (Jia, 2020; Raghunath, 2020). Collected data is then aggregated and centralized data infrastructure is created (Liang et al., 2018).

Data Aggregation, Analysis, Evaluation and Results

In the third stage, integrated meta data as raw material is processed by correlation-based Big Data Analysis. This way, people are credited and the data of the same person in different databases are integrated and analyzed. Thus, the future actions of individuals are predicted (Creemers, 2018; Liu, 2019; van Dijck, 2014). The responsibility for this storage and evaluation process falls firstly on The Credit China Platform and then on The Credit Reference Center of the PBOC. Other responsible institutions are National Enterprise Credit Information Publishing System and Commercial Company Rating Services (Liang et al., 2018; Meissner, 2017; Small, 2019).

The data aggregation and analysis process is unclear (Liang et al., 2018). More precisely, the algorithms used to achieve individual scores are unknown (Ahmed, 2019; Meissner, 2017). As a matter of fact, even though all data platforms are accessible via Credit China platform, (Lee, 2019) 75% of this data is open access (Meissner, 2017). The remaining data is usually related to penalties, and who has access to this data is unclear (Liang et al., 2018). However, crediting is done by companies (Baidu, Alibaba, Wanda, China Telecom etc.) through big data technology (Fourcade & Healy, 2007; Raghunath, 2020). In order to be all-encompassing, the central government uses data from these companies and in return shares the data it has with them (Meissner, 2017). Therefore, data collection, upload and enforcement of penalties are carried out by local authorities. The information obtained from the system is compared with statutes and regulations in local governments. The credit scores are increased or decreased based on the results. Central government establishes cyber infrastructure, coordinates the system and integrates decisions from individuals, municipalities, firms and government agencies into a single platform and creates the lists (Liu, 2019; Meissner, 2017). Accordingly, those who are not identified by the trust breaking act and are not blacklisted are first registered in the Focus Group list, and these people are taken to the Big Data Warning list if mentioned by the authorities. According to the investigation, if the person has been mentioned in three different sources, they can be taken to the blacklist. Black or redlists organized according to this data created in all local government, ministries, and corporations are published on The National Enterprise Credit Information Publishing System and The Credit China platform. (Creemers, 2018; Liang et al., 2018; Meissner, 2017; Small, 2019).

Can SCS be Set Up in Tourist Destinations?

Because SCS requires high-tech infrastructure, it can be difficult to set up in certain destinations. Because some destinations are more rural and relatively lacking in technology compared to cities. However, given the spread of the technological infrastructure of SCS, the state of these destinations also becomes a topic of discussion. Zimbabwe has started to transfer artificial intelligence, face and voice recognition infrastructure within information and communication technology to be set up for SCS (Chutel, 2018). Similar systems have started technology transfer in various different regions from Ethiopia to (Maasho, 2013) Balkans (Stojkovski, 2019). On the other hand, the implementation (Mayer, 2020) of data collection and internet surveillance in almost all devices in EU, USA and China can mean that the foundations of the exportation of SCS have been set up. Therefore, the implementation of SCS will also affect the tourism sector as the collection of travel information data (Liang et al., 2018) proves this claim.

The implementation of SCS in all destinations is not possible in the short term with infrastructure investments. Because, for a smart city level SCS, smart technologies should spread everywhere and (Liang et al., 2018) sensors, facial recognition cameras, RFID, internet of things and counter technologies need to become omnipresent so that it would be possible to shape the society with an all-encompassing system (Meissner & Wübbecke, 2016). Additionally, the necessary smart technology-based infrastructure is often implemented in cities with a population of more than 1 million and of strategic importance (Liu, 2019). However, it is possible to implement SCS in tourist destinations through a different method. Pilot regions (Leibkuechler, 2020) are chosen from places where terrorist attacks, problematic customer behaviors and bullying is prevalent. These cases occur in tourist destinations. Therefore, SCS is likely to be tested in tourist destinations.

These practices will be made through existing technologies. As a matter of fact, the first practice for destinations was launched at Miami airport through face recognition technology (Street, 2019). On the other hand, hotels can operationalize the data transfer from the destinations to the central country. Data collection process can also encompass the analysis of the words entered in language and translation apps in addition to the cameras and internet connections. However, automated translation applications come to the fore as the most important factor in the implementation of SCS in destinations. These applications use big data, cloud computing, artificial intelligence and mobile internet simultaneously (Hoffman, 2018) so, every word used by anyone outside the central country can be recorded and analyzed in the big data pool. Therefore, it can be said that the SCS sustainability infrastructure is being formed in destinations. Also, as smart cities become widespread around the world and smart technology installation costs are reduced, internet of things, common cameras, sensors, RFID, etc. such technologies will also be integrated into destinations, and then smart destinations will become widespread by combining these technologies with smart policy ideas.

However, there is an uncertainty in the way SCS is set up in destinations. For example, in the pilot area of Rongchen city, foreigners are also included in the system, but the residence over one year is required for crediting (Leibkuechler, 2020). Therefore, crediting may not apply to tourists other than the ones who abide in the secondary housings. In this case, destinations can literally turn into an out-of-routine paradise. Even though the lists are created by the central government, the data for the lists is coming from the local governments or municipalities and reward-punishment system is also carried out by these administrations (Liu, 2019). Therefore, destinations may have a so-called/ostensible system which can cause different effects. It is predicted that people born in China will continue to abide by the crediting rules even when they are in different countries. Crediting will be carried out through "data courier stations" which

will send data to China. These stations will be the internet, e-commerce platforms, Confucius institutes, chain hotel logistics companies and financial payment institutions (Hoffman, 2018). In the even that SCS spreads to other countries, it may affect the stakeholders in the tourism system. The possible effects are projected in the section below.

Repercussions of SCS on the Tourism System

Setting up SCS in tourist destinations is still a matter of controversy. However, it is estimated that SCS in tourist destinations will have social economic and environmental effects.

Social Effect

Information and communication technology will have a panopticon effect because of the perception that the observer is omnipresent, it cannot be seen, because data is collected through real-time surveillance and the behaviors of the subject are manipulated (Small, 2019) as it has been proven that SCS causes behavioral change (Kostka & Antoine, 2020). The possible results of this effect on human and social behaviors can be explained as follows.

Panopticon Norms

With the spread of the surveillance culture of SCS (Liang et al., 2018), what is considered wrong and right on social media will be able to be directly designated. Social behaviors can thus be regulated (Engelmann et al., 2019; Raghunath, 2020). In this case, it is expected that the panopticon effect will start and new norms will be formed (Foucault, 2007). This will bring the masked lifestyle to the streets as changes in behaviors have been recorded in places that implements SCS (Kostka & Antoine, 2020). In this case, staged authenticity in host-guest relations will change into a form of hospitality that is accepted through the behaviors assigned by the system. According to the surveillance theory, behaviors can be modified by converting individuals into docile bodies with discipline (Galič et al., 2017). The homogenizing effect of SCS will cause the endemic culture in destinations to disappear and will diminish culture as a means of motivation in the following generations. One of the socio-cultural effects of tourism is the decrease in cooperation in the region (Doğan, 1989). It is thought that SCS will have the similar effect (Small, 2019) and that the level of individualism will increase.

Novel Privacy Perspective

State surveillance has entered the private sphere with SCS (Chen & Cheung, 2017). However, this may vary for each country. Because the real-time collection of data and the reward-punishment will lead to the regulation of laws, codes and by-laws. These regulations will mostly focus on data retention and privacy. However, as the privacy legislations of countries differ greatly (Wu et al., 2011), there will be differences in the way that SCS is implemented. The current system in China liberalizes the companies and individuals to infiltrate personal data (Liang et al., 2018) and collects information regarding all aspects of the life of an individual (Jia, 2020). The credit scores of others can also be viewed (Lee, 2019). While in the USA, there is a more settled privacy legislation system (Wu et al., 2011). The collection of personal data is a concern in Western countries, unlike China (Turow et al., 2015). On the other hand, there is a tremendous invasion of privacy in China with the publicization of blacklists (Engelmann et al., 2019) and the publicization of jaywalkers on the public screen (Kostka & Antoine, 2020). While in some cultures, even the names of the criminals are censored in the media.

In the case that SCS is implemented in tourist destinations, it can be viewed as advantageous or extreme by visitors form different countries. Because as the perception of privacy is different among cultures (Jia, 2020), SCS will also differ. Today, SCS differs even

---

among the states in China (Liu, 2019). Therefore, tourist destinations had to implement SCS that is suitable for the local culture. This may make some destinations attractive for some countries according to SCS protocols. While some regions may not qualify to be a tourist destination anymore. Also, in the event that there is a conflict between the SCS implementation procedures of a country and the system in the tourist destination, the number of visitors may be limited. Real-time surveillance can cause a certain group of customers to decide against going to these tourist destinations. This will occur especially in drifter and explorer type tourists. As these types of tourists are more into taking risks and more free-spirited (Cohen, 1972). Therefore, these tourists will not prefer the destinations where SCS is strictly implemented because of the feeling of being under surveillance all the time.

Social Stratification

The system's inclusion of individuals in lists by labeling them, sharpens social stratification and (Kobie, 2019) strengthens social mobility (Raghunath, 2020) as 60% of the blacklist is made up of those who cannot pay off their debt (Engelmann et al., 2019). People with high scores are also expected to avoid low-scored individuals and to be in contact with other high scorers (Lee, 2019). However, those on the blacklist remain on this list for years, and credit score refund is difficult. The majority of those blacklisted are those who could not make their payments on time (Engelmann et al., 2019; Kostka & Antoine, 2020). The credit scores of family members are also decisive for the individual (Lee, 2019). It has been found that people with high income and educational levels are more obedient to SCS (Kostka & Antoine, 2020). Therefore, extending the penalties to the school records of the children of these individuals can sharpen the social strata. On the other hand, certain resources are allocated to a certain group that enters the redlist. It is believed that the decision mechanism of the system is not transparent, many people enter the blacklist but only the specific group of citizens enters the redlist (Engelmann et al., 2019; Kostka & Antoine, 2020). It is also claimed that the scoring method is unfair and does not apply equally to all (Kostka & Antoine, 2020). For this reason, it can be said that those who enter the blacklist once will hardly recover in SCS.

The sharpening of social strata is affected by the (Engelmann et al., 2019) income and career level (Raghunath, 2020). Because the SCS credit scoring determines the type of country where a visa is issued, it can lead to homogenization of the types of tourists arriving at tourist destinations. The social behaviors determined by the system will create similar categories as people abide by them. Credits will be determined by the extent of compliance with these behaviors, and those who demonstrate similar behaviors will be entitled to similar credits, therefore, travel to the same countries. As this will change the demand, SCS will have a homogenizing effect on many aspects from the market segments to menu designs, the terms of conditions of tour operators to hotel service standards and public opinion on destinations.

Acculturation

As SCS is implemented in travel agencies (Mistreanu, 2018), only the people who meet the required credit levels can travel. In other words, only the people who are above a certain credit level can visit tourist destinations. These people are mostly the ones who have been fully integrated themselves into the norms of the system. SCS is a system that aims to design the social norms. Thus, those who have gained the right to travel may come from a homogenous cultural group (Kim, 2017) which may change the acculturation process. Because acculturation happens through the cultural transfer from the group with a perceived superiority to other groups (Berno & Ward, 2005; Berry, 2008). It will create a positive tourist image when the country where the tourists are coming from only sends the citizens who are accepted in the country. Other factors combined with the fact that the local community is the group that

---

provides service, the effectiveness of acculturation will increase. The possibility of local community adopting the cultures of the tourists will decrease.

In acculturation, the transferred component is as important as the group that undergoes cultural transformation. Essentially, global consumer culture prevails in Western countries as a result of the capitalism-dominated social structure (Cleveland et al., 2013; Giddens, 1990). For this reason, it was claimed that the culture adopted by the local people was the global consumer culture (Özekici & Ünlüönen, 2019a, 2019b). Within SCS, material contribution is the source of motivation, rather than the virtue of behaviors (Kostka & Antoine, 2020). As a result of the attribution of importance to material contributions rather than virtue, materialism will be strengthened and take the place of cooperation in host culture. Individual profit motivation may also strengthen as the organizational culture in tourism enterprises weakens.

If SCS is loosely implemented or not implemented in tourist destinations, it may be possible to obtain citizenship of the country and settle in secondary housing. Indeed, intermittent lockdowns from COVID-19 have initiated migration from major cities to tourist destinations which caused the population of some destinations to quadruple (Daily Sabah, 2020). In this case, destinations can become a multicultural, and continuous interaction, rather than an intermittent interaction between hosts and tourists which can increase the acculturation effect. On the other hand, social credit can limit the options for travelling. This, in turn, can lead to tourists of different credit segments to visit these destinations. People in different cultural segments may also prefer different destinations which can cause the cultural component that each destination adopt to differ. Therefore, the cultural context of each destination may be different.

Uncivil Behavior

Evaluating a behavior with material gains and losses will turn this behavior into a commodity rather than a moral virtue (Engelmann et al., 2019) and commoditization explained in tourism literature (Cohen, 1988) will become the reality in countries with SCS. This brings to mind two different scenarios in terms of uncivil behavior in destinations. Firstly, a tourist coming from a country that implements SCS can engage in uncivil behavior if the destination does not implement SCS, because of the feeling of finally being released from being under surveillance all the time (Kim, 2017) and because SCS can ban travelling depending on one's credit score (Creemers, 2018). As Leibkuechler (2020) also predicts, someone who has raised their credit score by things like organ donation or charity can be lacking in other areas and can engage in behaviors that would decrease the quality of life in tourist destinations that can be visited through a high credit score. Moreover, lax implementation of destination specific SCS in third world countries will increase the likelihood of uncivil behavior. When these behaviors go undetected and unpunished, it will cause more uncivil behaviors to occur in destinations as it is claimed in the broken window theory. In the event that SCS is implemented in tourist destinations, people who live in the host country and who have been blacklisted will ignore the SCS system (Kostka & Antoine, 2020). This will increase the level of threat posed by the people in the lower strata of the society and customers within the hospitality industry (Özekici & Ünlüönen, 2021). The fact that those who remain at the bottom of the system are deprived of all opportunities, from establishing a business to being employed, and that it takes 2-5 years to be removed from the blacklist will cause problems in the public order. If the system is implemented in tourist destinations, people in the lower strata may engage in actions such as harassment, theft, etc.

Economic Effect

Another reason why SCS is implemented to increase the level of trust in society is to strengthen the economic functions (Raghunath, 2020). The central government will probably be strengthened economically through the system rather than private companies. Because the activities of businesses will be more transparent and the taxes will increase. On the other hand, as the quality of statistics for firms will increase (Meissner, 2017), the investment policies will achieve optimal balance. Similarly, it is expected that the spending patterns of the citizens will change (Kostka & Antoine, 2020). All these effects will have various repercussions on the tourism system.

SCS can have negative impacts for the hospitality industry and the tourist destinations. For example, the crediting system can be used as a means of soft power in tourism businesses and destinations as aviation firms face the threat of low credit scores (Stevenson & Mozur, 2019). Similarly, tourist destinations can be given low credit scores which may, in turn, decrease the number of tourists. Additionally, because of the integration of foreign firms entering the Chinese market into SCS (Meissner, 2017), the tourism enterprises providing service in China can also be asked to register to the system. Businesses working with Chinese tour operators can be expected to integrate smart technologies into their businesses and to register to SCS. Again, it can be expected that the SCS system will be implemented in destinations mostly preferred by Chinese people. The requirement of SCS for tourism enterprises means the integration of new standards and smart technologies into the system which will increase the costs. Therefore, it is possible for SMEs to be left out of the competition because it may be difficult for them to afford the costs. Today, the requirement of vaccination cards and specific codes to follow the course of the disease can emphasize the necessity of SCS. In this case, countries that do not implement the system may be less likely to attract tourism-oriented investment and the number of tourists can be limited. This will cause loss of competitive power for certain destinations. If the system is implemented, the presence of international chain businesses will increase. This can increase the level of leakage and strengthen the multinational organization structure. The increase in the number of chain businesses will surely affect the employment conditions as SCS scores the reliability of individuals which will affect the job search process (Raghunath, 2020). This, in turn, will make the credit score one of the most important criteria in international chain businesses. In addition to being critical in promotions, credit scores can be a threshold for employment. The credit score threshold can differ among the departments and credibility can be a requirement to be front-line personnel. In this way, the cultural structure of destinations can degenerate and hosts can become difficult to employ.

Another issue for SMEs is blacklists. SCS's blacklist mostly includes legal entities or individuals who have not paid their debt (Engelmann et al., 2019). Given the lack of transparency and the fact that data is also received from large businesses, the number of SMEs may decrease because of the threat of being blacklisted. This, in turn, can lead to the formation of an oligopoly market especially in tourist destinations. Blacklisting the individuals poses another threat for the tourism system. The primary economic effect is the limitation on the number of tourists and the cancellation of hotel reservations and plane tickets as starred hotels and international travel are among the banned luxury products for blacklisted individuals (Creemers, 2018; Mac Sithigh & Siems, 2019). For example, 23 million tourists were banned from travelling through planes and trains in 2020 (Kuo, 2019). Individuals under the blacklist are also banned from staying in luxury hotels (Mistreanu, 2018). Therefore, tourism enterprises have to update their reservation systems, change their regulations and expand their international money transfer systems for refunds. This will negatively affect tourism enterprises and

destinations whose target market is individuals with low-income. Because credit scores are reduced when one does not pay the bills on time (Kim, 2017) which will lower the demand of those with lower income for traveling. Thus, the demand for the destinations in third world countries and enterprises that stay in the competition thanks to their low prices may decrease. Additionally, the classification of destinations will become sharper. Because the countries where you can go depending on your credit score are different within SCS (Leibkuechler, 2020). According to the country whose visas issued to citizens with low and high credit, the perceived destination image will change. Therefore, differences between the perceived quality level of destinations will increase. The perceived income level and service quality for third world countries with quality destinations may decrease.

Another economic effect on destinations will occur through secondary housing. Individuals who want to be left out of the homogenizing system of SCS can opt for relatively relaxed destinations. This can cause return to secondary residential tourism in a number of destinations. As a matter of fact, it was stated that the Chinese population, excluding 320 million people, avoided acquiring property in order not to be included in the credit list (Kim, 2017). This can be one of the economic effects of privacy concern. So, destinations that do not implement SCS can be preferred by people who are strict about their privacy.

Environmental Effect

New behaviors and norms will emerge in communities that implement SCS. The new emerging norms and behaviors will also include the environmental aspect of things.

The environmental activities of businesses are also scored within SCS. These activities are evaluated under 5 categories. These are pollution, prevention, ecological protection, environmental management and social supervision. Each category has multiple variables and each variable is scored between 0-100. Environmental activities are scored under a total of 21 variables. For example, the pollution category has five variables which are air pollution, water pollution, solid waste, hazardous waste and noise pollution. Keeping a real-time record of the resource consumption of businesses (Creemers, 2018; Meissner, 2017) may decrease the amount of waste. The type and the amount of the resource used can be recorded in the central system with sensors and internet of things. This way, standards for optimal resource utilization in companies and houses can be legalized based on average consumption in a way that would affect the credit scores. The emission percentages and energy consumption levels of businesses will be collected through real-time data and in the event that the levels are above what is allowed, then the credit scores may be deducted (Meissner, 2017). Therefore, SCS can provide critical data for the natural resource planning and management process of destinations. However, there will be trade off. Because touristic destinations consume water more than residential or urban areas. Luxury tourism activities (Hof & Schmitt, 2011) and tourism types like golf tourism can consume water even more than agricultural activities in the region (Wurl, 2019). This will cause the overconsumption of resources. Thus, real-time control and penalties on water consumption will be inevitable within SCS. For example, touristic enterprises with high levels of resource consumption can be faced with pollution taxes. As a result, enterprises can increase their prices to lower the taxes and can make tourists pay extra money for excessive resource consumption. This can cause the touristic destinations to lose their attractiveness as an investment. Additionally, the increase in prices may cause tour operators not to prefer these destinations which may cause the destinations to lose their competitiveness. As it is estimated that water management will be more critical in the 2030s (Water Europa, 2019) and that SCS will also spread more during those years, the above predictions are more likely to come true.

If these predictions do come true, permanent tourist migration to destinations without SCS can increase. This was witnessed during the lockdown. The Covid-19 lockdown in Turkey has triggered a migration wave to tourist destinations (Daily Sabah, 2020). In the event that SCS spreads to bigger cities, people may migrate more to tourist destinations which can put pressure on resources. Also, all these features of the system will reduce the greenhouse gas effluvia rate by keeping the CO₂ level in the destination under control. It will achieve this with sensors placed at almost every point of the destination. Thus, the uncertainty of policies for climate change (Özekici & Silik, 2017) will be eliminated.

Conclusion and Theoretical Implications

SCS is a smart technology based extension of the consumer crediting system used systematically in the financial sector. The aim of the system is to design the socio-cultural structure of society. This study described the system in detail and projected the effects of the system on destinations and the tourism system. In the socio-cultural sense, it was predicted that the panopticon effect of SCS will develop a new type of hospitality in destinations, individualism will become more widespread, heterogeneous cultural contexts in destinations will be homogenized, and materialism will increase. It is predicted that SCS can be used as a type of economic soft power, smart technologies can increase the experience value of tourists because of their costs, SMEs can be left behind in the competition, franchises can increase their dominance in destinations, the leakage levels in the destinations can increase, oligopoly market conditions can prevail, the destinations can enter a stratification process and that second-hand tourism can develop. In terms of the environmental effects of SCS, it is estimated that resource consumption in tourism establishments can be subject to surtax, the destinations can attract less investments and that they can face migration waves.

The extent of the impact of SCS on tourism systems depends on the presence of smart technologies and to what extent a totalitarian management system fits the socio-cultural structure of the destinations. For this reason, it seems difficult now to implement SCS in destinations. Because infrastructure costs for smart technology will prolong the period to regain the expenses. Tourist destinations are also multicultural hubs and something that is perceived right in one culture can be wrong in another. Because, a system (SCS) that operates on a norm set that is suitable for every culture, to function in tourist destinations a global and homogenous culture structure should be established worldwide. If social norms established by global NGOs make up the criteria of SCS, it can temporarily help implement SCS in destinations. Smart technologies in the context of SCS have not yet been studied in detail in the extant tourism literature. For this reason, future studies can contribute to the literature by conducting research on this topic. Additionally, studying global mindedness or cosmopolitanism as an antecedent in accepting the SCS system will provide important information in terms of understanding the cultural context that will be effective in accepting SCS.

Even though SCS has been considered suitable for the socio-cultural structure of China (Kostka, 2019; Kostka & Antoine, 2020), it can face criticism in individualist societies. As it is evident that a system where people are always kept under surveillance, credited, where punishments are strict but rewards are vague will surely be criticized. The studies in the literature also emphasize that the perception of SCS can be negative as well as positive (Liang et al., 2018). Therefore, future qualitative studies can contribute to the literature by analyzing this perception. Particularly, comparing the level of acceptance in individualist/collectivist societies will provide eye-opening information. Also, analyzing the perceptions that people have on SCS in tourist destinations will reveal to what extent the destination is ready for the system. This kind of information will play a critical role in determining policy strategies and

destination planning. On the other hand, it is not clear how SCS will affect countries other than China. Because even though the system has great impact on socio-economic factors, informal social ties create a gap in the system. Therefore, explaining the level of acceptance regarding systems like SCS by analyzing how accepted the legal and political order are in a country can be the topic of a future study.

Integrating SCS into destinations may cause travel-specific behaviors to be restricted due to real-time surveillance. As a result, the components of tourist behaviors can structurally change in the future. In the event that SCS does spread, destinations will also be categorized like social strata. However, the perception of privacy can get less rigid in the future due to the spread of social media and cameras. Because societies before social media had a more rigid privacy perception than today. For this reason, it is predicted that before the spread of SCS, a global culture, where SCS would not be frowned upon, will first be established and then SCS will start to be implemented. The social acceptance of SCS, will make the implementation of SCS necessary. The greater importance put on sustainability as time passes, and the spread of future pandemic scenarios will facilitate the spread of SCS. In this case, safety prioritized tourists will opt for SCS-based destinations while drifters and explorers who ignore the risks will prefer other destinations. Therefore, future studies can use tourist typologies as a comparative factor in accepting SCS.

Practical Implications

This study has several practical implications for the destination management forces, hospitality industry branches and customers.

If destination management forces are integrated in SCS in the future, destination managements that have more expertise in these technologies will both make efficient decisions in regulations and be able to use technology in their advantages. Therefore, destinations need to take a number of measures to maintain the demand structure. First of all, there must be sufficient investment in information and communication technology. The importance put on data will be much greater in the future which will increase the likelihood of the implementation of SCS in destinations. Therefore, installing sensors, big data, artificial intelligence and internet of things technologies in destinations and using the obtained data for sustainability of destinations will increase competitiveness. For this reason, investments in information and communication technology tools that play a primary role in data collection should be included within the scope of the destination policy. In order for SCS to be set up in destinations, information and communication technology-based infrastructure and big data infrastructure should first be established. Otherwise, data may need to be stored in other countries, which will lead to data dependence and make it difficult to make effective decisions in tourism planning and policy process. Second, the codes and regulations in the operation and implementation of information and communication technology -based infrastructure should be designed in such a way as not to leave hotels and restaurants behind in competition. The third implication must be considered for the codes and regulation to be designed in a way that does not raise costs in the hospitality industry within the region.

Third, in order not to raise costs, it is necessary to preserve natural resources and enrich the existing ones. To achieve this, recycling plants, solid waste disposal plants, wastewater treatment plants should be built. This way, additional taxation resulting from increasing amount of waste can be minimized. The establishment of seawater treatment plants is also important for destinations. So that the pressure put on resources by the increasing water consumption in summer seasons can be lowered. All these investments are necessary to minimize additional taxation, criminal enforcement and sanctions that SCS may cause. The impact of the SCS on

---

non-Chinese tourist destinations may lead to the demand for specific destination policies, law and regulations. These details, therefore, play an important part in demand analysis and determining marketing strategies in destinations.

For the hospitality branches and customers, SCS rewards are mostly financial. However, the punishments outweigh the rewards. For this reason, SCS is thought not to be putting enough emphasis on encouraging pro-environmental behaviors (Small, 2019). This lacking point of the system can be an opportunity for destinations. Real-time analysis of consumption, waste and emission rates, especially in hotel enterprises, can ensure that businesses are classified according to their level of sustainability. This can help observe to what extent customers depend on sustainable practices. These criteria can be re-evaluated on the basis of more valid and reliable standards. Then, in accordance with the criteria, greenlists can be created as an alternative to blacklists. Greenlist will be a tourism-oriented sustainable practice that allows hospitality businesses, tourists and staff in destinations to be classified according to their ecological footprint. Thus, stakeholders with ecological sensitivity can be rewarded. Tourists on the Greenlist can be classified according to credit scores. Tourists who fall into certain categories can be encouraged to come to the destination by discounts and rewards. This is how businesses can turn SCS into an advantage.

SCS can be an effective tool in analyzing carrying capacity because the number of visitors in the region can be tracked instantly. Additionally, the ecological footprint of each tourist can be calculated and be recorded under the credit scores of each individual. Travel-specific operations can be facilitated for tourists with less footprint. Penalties for high levels of ecological footprint can be taxation and travel bans.

In conclusion, SCS will play the role of an excellent tool for the functioning of the tourism system under management systems with a fair management approach. An unfair management approach on the other hand will deepen the social stratification at the destination.

References

- Ahmed, S. (2019). *The Messy Truth About Social Credit*. Logic. <https://logicmag.io/china/the-messy-truth-about-social-credit/>
- Andrejevic, M., & Gates, K. (2014). Big Data Surveillance: Introduction. *Surveillance and Society*, 12(2), 185–196.
- Bauman, Z., Bigo, D., Esteves, P., Guild, E., Jabri, V., Lyon, D., & Walker, R. B. J. (2014). After Snowden: Rethinking the Impact of Surveillance. *International Political Sociology*, 8(2), 121–144. <https://doi.org/10.1111/ips.12048>
- Berno, T., & Ward, C. (2005). Innocence abroad: A pocket guide to psychological research on tourism. *American Psychologist*, 60(6), 593–600. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.6.593>
- Berry, J. W. (2008). Globalisation and acculturation. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(4), 328–336. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2008.04.001>
- Chen, Y., & Cheung, A. S. (2017). The Transparent Self under Big Data Profiling The Transparent Self under Big Data Profiling: Privacy and Chinese Legislation on the Social Credit System. *SSRN Electronic Journal*.
- Chutel, L. (2018, March 25). *Zimbabwe introducing a mass facial recognition project with Chinese AI company CloudWalk — Quartz Africa*. <https://qz.com/africa/1287675/china-is-exporting-facial-recognition-to-africa-ensuring-ai-dominance-through-diversity/>
- Cleveland, M., Laroche, M., & Hallab, R. (2013). Globalization, culture, religion, and values: Comparing consumption patterns of Lebanese Muslims and Christians. *Journal of Business Research*, 66(8), 958–967. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.12.018>

- Cohen, E. (1972). Toward a sociology of international tourism. *Social Research*, 164–182. <https://www.jstor.org/stable/pdf/40970087.pdf>
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371–386. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(88\)90028-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(88)90028-X)
- Council State, S. (2014). *Notice of the State Council on Issuing the Outline of the Social Credit System Construction Plan (2014-2020)*. *Government Information Disclosure Column*. http://www.gov.cn/zhengce/content/2014-06/27/content_8913.htm
- creditchina.gov.cn. (2021). *Credit China*. <https://www.creditchina.gov.cn/>
- Creemers, R. (2018). China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3175792>
- Daily Sabah. (2020). Locals of Turkey's popular resort town Bodrum worried about holidaymakers amid pandemic | Daily Sabah. *Daily Sabah*. <https://www.dailysabah.com/turkey/locals-of-turkeys-popular-resort-town-bodrum-worried-about-holidaymakers-amid-pandemic/news>
- Denyer, S. (2018, January 7). In China, facial recognition is sharp end of big data drive for total surveillance - The Washington Post. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/world/wp/2018/01/07/feature/in-china-facial-recognition-is-sharp-end-of-a-drive-for-total-surveillance/>
- Doğan, H. Z. (1989). Forms of adjustment. Sociocultural impacts of tourism. *Annals of Tourism Research*, 16(2), 216–236. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(89\)90069-8](https://doi.org/10.1016/0160-7383(89)90069-8)
- Engelmann, S., Chen, M., Fischer, F., Kao, C.-Y., & Grossklags, J. (2019). Clear Sanctions, Vague Rewards: How China's Social Credit System Currently Defines "Good" and "Bad" Behavior. *Fairness, Accountability and Transparency*, 69–78. <https://doi.org/10.1145/3287560.3287585>
- Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège De France, 1977 - 78* (M. Senellart (ed.)). Picador.
- Fourcade, M., & Healy, K. (2007). Moral views of market society. *Annual Review of Sociology*, 33, 285–311. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.33.040406.131642>
- Galič, M., Timan, T., & Koops, B. J. (2017). Bentham, Deleuze and Beyond: An Overview of Surveillance Theories from the Panopticon to Participation. *Philosophy and Technology*, 30(1), 9–37. <https://doi.org/10.1007/s13347-016-0219-1>
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity* (First Edit). Polity Press.
- Hof, A., & Schmitt, T. (2011). Urban and tourist land use patterns and water consumption: Evidence from Mallorca, Balearic Islands. *Land Use Policy*, 28(4), 792–804. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2011.01.007>
- Hoffman, S. (2018). *What's the problem?* <https://www.aspi.org.au/report/social-credit>
- Hugill, J. (2017). *Government Nudging in the Age of Big Data*. The Decision Lab. <https://thedeisionlab.com/insights/policy/government-nudging-in-the-age-of-big-data/>
- Jia, L. (2020). Unpacking China's social credit system: Informatization, regulatory framework, and market dynamics. *Canadian Journal of Communication*, 45(1), 113–127. <https://doi.org/10.22230/cjc.2020v45n1a3483>
- Kim, J. (2017). *Orwell's Nightmare: China's Social Credit System*. *The Asan Institute for Policy Studies | The Asan Institute for Policy Studies*. <https://en.asaninst.org/contents/orwells-nightmare-chinas-social-credit-system/>
- Kobie, N. (2019). The complicated truth about China's social credit system. *Wired*. <https://www.wired.co.uk/article/china-social-credit-system-explained>
- Kostka, G. (2019). China's social credit systems and public opinion: Explaining high levels of approval. *New Media & Society*, 21(7), 1565–1593. <https://doi.org/10.1177/1461444819826402>

- Kostka, G., & Antoine, L. (2020). Fostering Model Citizenship: Behavioral Responses to China's Emerging Social Credit Systems. *Policy & Internet*, 12(3), 256–289. <https://doi.org/10.1002/poi3.213>
- Kshetri, N. (2020). China's Social Credit System: Data, Algorithms and Implications. *IT Professional*, 22(2), 14–18. <https://doi.org/10.1109/MITP.2019.2935662>
- Kuo, L. (2019, March 1). *China bans 23m from buying travel tickets as part of "social credit" system* / *World news* / *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/01/china-bans-23m-discredited-citizens-from-buying-travel-tickets-social-credit-system>
- Lee, C. S. (2019). Datafication, dataveillance, and the social credit system as China's new normal. *Online Information Review*, 43(6), 952–970. <https://doi.org/10.1108/OIR-08-2018-0231>
- Leibkuechler, P. (2020). Trust in the Digital Age—The Case of the Chinese Social Credit System. In D. Feldner (Ed.), *Redesigning organizations. Concepts for the connected society* (pp. 279–289). Springer.
- Liang, F., Das, V., Kostyuk, N., & Hussain, M. M. (2018). Constructing a Data-Driven Society: China's Social Credit System as a State Surveillance Infrastructure. *Policy & Internet*, 10(4), 415–453. <https://doi.org/10.1002/poi3.183>
- Liu, C. (2019). Multiple Social Credit Systems in China. *Economic Sociology: The European Electronic Newsletter*, 21(1), 22–32. <https://doi.org/10.31235/osf.io/v9frs>
- Maasho, A. (2013, August 18). *Ethiopia signs \$800 million mobile network deal with China's ZTE* | *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-ethiopia-china-telecom/ethiopia-signs-800-million-mobile-network-deal-with-chinas-zte-idUSBRE97H0AZ20130818>
- Mac Síthigh, D., & Siems, M. (2019). The Chinese Social Credit System: A Model for Other Countries? *The Modern Law Review*, 82(6), 1034–1071. <https://doi.org/10.1111/1468-2230.12462>
- Mayer, M. (2020). China's authoritarian Internet and Digital Orientalism. In D. Feldner (Ed.), *Redesigning organizations. Concepts for the connected society* (pp. 177–193). Springer.
- Meissner, M. (2017). *China's Social Credit System: A Big-Data Enabled Approach to Market Regulation with Broad Implications for Doing Business in China* | *ChinaFile*. ChinaFile. <https://www.chinafile.com/library/reports/chinas-social-credit-system-big-data-enabled-approach-market-regulation-broad>
- Meissner, M., & Wübbecke, J. (2016). *IT-backed authoritarianism: Information technology enhances central authority and control capacity under Xi Jinping*. <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2017/02/mpoc-chinascorereport.pdf#page=52>
- Mistreanu, S. (2018, April 3). *Life Inside China's Social Credit Laboratory – Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2018/04/03/life-inside-chinas-social-credit-laboratory/>
- Özekici, Y. K., & Silik, C. (2017). Türkiye'deki İklim Değişikliği Plan ve Politikalarında Turizm Sektörünün Yeri. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 58–79.
- Özekici, Y. K., & Ünlüöner, K. (2019a). Reflection of acculturation in tourism: A systematic literature review. In *International Journal of Tourism Anthropology* (Vol. 7, Issues 3–4, pp. 284–308). Inderscience Publishers. <https://doi.org/10.1504/ijta.2019.107322>
- Özekici, Y. K., & Ünlüöner, K. (2019b). Turizm Odaklı Kültürel Dönüşümü Açıklayıcı Bir Temel: Kültürleşme Teorisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(3), 470–492. <https://doi.org/10.24010/soid.539666>
- Özekici, Y. K., & Ünlüöner, K. (2021). Problematic customer behaviours and their triggers: the perspective of restaurant employees. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*.
- Raghunath, N. (2020). A Sociological Review of China's Social Credit Systems and Guanxi Opportunities for Social Mobility. *Sociology Compass*, 14(5).

- <https://doi.org/10.1111/soc4.12783>
- Small, M. (2019). *China's Social Credit System and Pro-Environmental Behaviour*. Uppsala University.
- Stevenson, A., & Mozur, P. (2019). China Scores Businesses, and Low Grades Could Be a Trade-War Weapon. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/09/22/business/china-social-credit-business.html>
- Stojkovski, B. (2019, June 18). *Big Brother Comes to Belgrade – Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2019/06/18/big-brother-comes-to-belgrade-huawei-china-facial-recognition-vucic/>
- Street, F. (2019, January 8). *How facial recognition is taking over airports | CNN Travel*. <https://edition.cnn.com/travel/article/airports-facial-recognition/index.html>
- Turow, J., Hennessy, M., & Draper, N. A. (2015). *The Tradeoff Fallacy - How Marketers Are Misrepresenting American Consumers and Opening Them up to Exploitation*. Annenberg School for Communication. https://repository.upenn.edu/asc_papers/521
- van Dijck, J. (2014). Datafication, dataism and dataveillance: Big data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance and Society*, 12(2), 197–208. <https://doi.org/10.24908/ss.v12i2.4776>
- Water Europa. (2019). *How can Europe act? Water in the 2030 Agenda for Sustainable Development: World Water Assessment Programme United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*.
- Wu, Y., Lau, T., Atkin, D. J., & Lin, C. A. (2011). A comparative study of online privacy regulations in the U.S. and China. *Telecommunications Policy*, 35(7), 603–616.
- Wurl, J. (2019). Competition for water: consumption of golf courses in the tourist corridor of Los Cabos, BCS, Mexico. *Environmental Earth Sciences*, 78(24), 674. <https://doi.org/10.1007/s12665-019-8689-y>
- Zhang, K., & Zhang, F. (2016). Report on the Construction of the Social Credit System in China's Special Economic Zones. In T. Yitao & L. Meng (Eds.), *Annual Report on the Development of China's Special Economic Zones*. Springer, Singapore.
- Zhao, D. (2009). The Mandate of Heaven and Performance Legitimation in Historical and Contemporary China. *American Behavioral Scientist*, 53(3), 416–433. <https://doi.org/10.1177/0002764209338800>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Nezih Cansel'in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of The Poems of Nezih Cansel

Can ŞEN^{a*}

^a Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bartın / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7449-5112

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Kasım 2021

Kabul tarihi: 27 Aralık 2021

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet dönemi Türk Şiiri,

Nezih Cansel,

Garip şiiri,

Attilâ İlhan,

Etkilenme

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 8, 2021

Accepted December 27, 2021

Keywords:

Turkish poetry of the Republican period,

Nezih Cansel,

The Garip movement,

Attila İlhan,

Interaction

ÖZ

1940'lı yılların ikinci yarısında *Varlık*, *İstanbul Kültür*, *Kaynak* gibi dönemin önemli edebî dergilerinde yoğun bir şekilde şiir yayımlayan ve *Arka Sokak* (Turhan Gürkan'la beraber) ile *Fener Bekçisi* olmak üzere iki şiir kitabı çıkaran Nezih Cansel (1921-1997) bugün için unutulmuş bir şairdir. Makalemizde Nezih Cansel'in 1945'ten itibaren dergilerde yayımladığı şiirleri tespit edilmeye çalışılmış ve bu şiirler kitaplarındakilerle beraber incelenmiştir. İnceleme esnasında Cansel'in şiirleri geçirdiği değişimler bakımından ele alınmıştır. Eser verdiği kısa süre içerisinde poetik olarak iki kez değişim geçiren Cansel'in şiirleri buna bağlı olarak üç döneme ayrılmaktadır. Şairin geçirdiği bu değişimlerde Garip hareketi ve Attilâ İlhan etkili olmuştur. Cansel'in şiirlerini incelerken bu etkileri göstermeye çalışarak etkilendiği şiir anlayışlarıyla bağlantılı olarak şiirlerinin biçim ve içerik açısından nasıl değiştiğini de ortaya koymayı hedefledik. Çalışmamız ile bu şekilde Cansel'in şiir dünyasını bütüncül bir şekilde değerlendirmeyi amaçladık.

ABSTRACT

Nezih Cansel (1921-1997), who published poetry extensively in important literary magazines of the period such as *Varlık*, *İstanbul Kültür*, *Kaynak* in the second half of the 1940s and also published two books of poetry called as *Arka Sokak* (*The Back Alley*) (with Turhan Gürkan) and *Fener Bekçisi* (*The Lighthouse Keeper*), is a forgotten poet for today. In our article, we tried to identify the poems published by Nezih Cansel in magazines since 1945, and we examined together these poems with those in his books. In the analysis, Cansel's poems were discussed in terms of the changes they have undergone. Cansel's poems, which have changed poetically twice in the short time he published his work, are divided into three periods accordingly. The Garip movement and Attila İlhan played an important role in those changes. While analyzing Cansel's poems, we tried to show these effects by trying to reveal how his poems have changed in terms of form and content in connection with the understanding of poetry it influenced him. In this way, we aimed to evaluate Cansel's poetry world in a holistic way with our study.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: cansen20@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Nezih Cansel, one poet of the Republican period, was born in Istanbul in 1921. He is the son of Bedri Bey, one inspector of the Ministry of National Education. Because of an illness he suffered at twelve, Cansel had to discontinue his education, and he educated himself with the support of his parents. Cansel spent his youth years in Kastamonu, Samsun, Sinop and Balıkesir, settled in Ankara in 1952 and started working as a technician in a company. And he died in Ankara in 1997.

Nezih Cansel, a forgotten poet for today, published poetry extensively in important literary magazines of the period such as *Varlık*, *Istanbul Kültür*, *Kaynak* in the 1940s and Orhan Veli Kanık and Ahmet Muhip Diranas mentioned about him in their essays. Ahmet Muhip Diranas stated he is many times superior to many representatives of the generations before him, while Orhan Veli stated in his essay that he liked his book *Arka Sokak (The Back Alley)* published by Cansel with his friend.

In our article, Cansel's poems in two printed books and his poems, which we can identify in magazines, have been examined in the poetic changes that the poet has undergone. Nezih Cansel's first poem that we can identify, "Şimal", was published in February 1945 in the magazine of *Istanbul Kültür*. The last poem of the poet that we can reach is "Küfeci Çocuklar", released in August 1949 in *Kaynak*. During this four-and-a-half-year period, Cansel published poetry extensively in magazines. In addition, during this four-and-a-half-year period, he published two books of poetry, one of which is a joint book with his friend Turhan Gurkan. Most of the poems in his books are the forms of his poems that have been published in journals with minor changes. Cansel's understanding of poetry has changed twice in this short period of his work. In this direction, we divide his poems into three periods.

In his first poems published in journals such as *Istanbul Kültür* and *Varlık*, it is observed that he was influenced by the understanding of Hometown poetry, which we can consider as the continuation of the movement of the Five Syllabic Poets in the Republican period, and that he used the syllabic meter even though it was not regular during this period. He represented a more traditional poet in these poems by taking care of the use of rhyme and preferring the stanza as a unit of verse. In these early poems, we observe he processed the landscapes of the sea and the coast. Cansel did not include these poems in his books, which he published during his first period.

On July 1, 1945, the poem "Fal", published in the journal of *Istanbul Kültür*, begins the second period of Cansel's poetry. Since that date, the influence of Orhan Veli Kanık and the movement of Garip poetry created by his friends is clearly seen in his poems published in journals and his first book of poems *Arka Sokak* both in terms of content and form. During this period, the poet moved away from the rhyme and moved to the understanding of free poetry. He also abandoned the use of the stanza as a unit of the verse. Using rhyme in these poems is more irregular. Nezih Cansel's themes in this second period are the life of ordinary people and workers, longing for childhood and childhood, the sea, illness and loneliness. The poet's processing of the theme of the journey to distant lands in his poem "Deniz Yolu" can be one of the first signs of the next period of the poet.

The third period of Cansel's poetry could also be launched with the "Gece Nöbeti", which came out on October 1, 1946 in the magazine of *Istanbul Kültür*. As an effect of Attila İlhan's fame by receiving the CHP poetry award in the same year, the Attila İlhan effect is observed in Cansel's poems written after this date and the second poetry book *Fener Bekçisi (The Lighthouse Keeper)* and Cansel's poems of this period have lengthened in volume compared to the previous ones and have undergone a thematic change. The volume change in Cansel's poems has been not only in terms of the increase in the number of verses, but also in terms of the length of the verse.

We clearly see the theme of the city in Cansel's poems during this period. In his poems, the city comes across in the city-human relationship and the impact of the city on people. In his poems of this period, he also covered the themes of travel to distant lands, the life of workers and illness. Despite the influence of Attila İlhan on this last period of Cansel, we can say that he wrote his most successful poems during this period. The poet seems to have found his own voice in these last poems.

Besides these changes that occur at brief intervals in Cansel's poems, we observe he included the sea and the sea people in all three periods. In addition, ordinary people and workers, who were seen in the poems he wrote under the influence of the Garip movement, also took part in his subsequent poems. An understanding that cares about a person as an individual dominates his poems.

Nezih Cansel is a forgotten poet for today, but to show the influences in Turkish poetry of the Republican period and especially he deserves to be remembered and examined with the poem "Sinop", which is a very successful city poem in his book *Fener Bekçisi*.

Giriş

1921’de İstanbul’da doğan Nezh Cansel, Milli Eğitim Bakanlığı müfettişlerinden Bedri Bey’in oğludur. On iki yaşında geçirdiği bir kemik hastalığında yanlış tedavi uygulanması üzerine yürüme gücünü çeken Cansel, bu yüzden eğitimini yarım bırakmak zorunda kalmıştır. Cansel, bunun üzerine anne ve babasının desteğiyle kendi kendisini yetiştirmiş ve bitirme sınavlarına girerek ortaokul ile liseyi dışarıdan tamamlamıştır. Gençlik yılları Kastamonu, Samsun, Sinop ve Balıkesir’de geçen Cansel, 1952’de Ankara’ya yerleşmiş ve bir şirkette teknisyen olarak çalışmaya başlamıştır. Gençlik yıllarında şiire olan ilgisinin neticesi olarak taşralı şairlerle ve Ahmet Oktay, Attilâ İlhan, İlhan Berk gibi isimlerle arkadaşlık kuran Cansel bu arkadaşlıklarını Ankara yıllarında da devam ettirmiştir. Cansel, 1997’de Ankara’da vefat etmiştir (Konuk, 2002, s. 393; Adli, 2022).

Bugün için unutulmuş bir şair olan Nezh Cansel, 1940’lı yıllarda *Varlık*, *İstanbul Kültür*, *Kaynak* gibi dönemin önemli dergilerinde yoğun bir şekilde şiir yayımlamış ve Orhan Veli’nin, Ahmet Muhip Dıranas’ın yazılarında değindikleri bir isim olmuştur. Örneğin, 1948 tarihli “Şiir Bahçelerinde” yazısında Nezh Cansel’in kendisinden önceki kuşakların birçok temsilcisinden kat kat üstün olduğunu (Dıranas, 2000, s. 71) ifade eden Ahmet Muhip, 1950 tarihli “Pencereden Hülyalar” başlıklı yazısında ise Cansel’i “küçük bedenli ama çok büyük ruhlu bir şair” olarak tavsif etmiş onu çok sevdiğini belirtmiştir (Dıranas, 2000, s. 223). Cansel, ikinci şiir kitabı *Fener Bekçisi*’nin (1949) yayımlanmasından bir süre sonra şiiri bırakmıştır (Adli, 2022).

Makalemizde Cansel’in basılmış iki kitabındaki şiirleriyle dergilerde tespit edebildiğimiz şiirlerini şairin geçirdiği poetik değişimler bağlamında inceleyeceğiz.

Değişim Süreci İçinde Nezh Cansel’in Şiirleri

Nezh Cansel’in tespit edebildiğimiz ilk şiiri olan “Şimal”, Şubat 1945’te *İstanbul Kültür*’de yayımlanmıştır. Şairin ulaşabildiğimiz son şiiri ise *Kaynak*’ta Ağustos 1949’da yayımlanan “Küfeci Çocuklar”dır. Cansel bu dört buçuk yıllık dönemde dergilerde yoğun bir şekilde şiir yayımlamıştır. Çalışmamız esnasında dergilerde tespit edebildiğimiz şiirlerinin sayısı kırk altıdır.¹ Bununla beraber şairin başka dergilerde göremediğimiz şiirlerinin olması da muhtemeldir. Ayrıca bu dört buçuk yıllık dönemde birisi Turhan Gürkan’la ortak olmak üzere iki şiir kitabı yayımlamıştır. Kitaplarındaki şiirlerinin büyük bir kısmı dergilerde çıkan şiirlerinin küçük değişiklikler yapılmış şekilleridir.²

Cansel’in şiir anlayışı eser verdiği bu kısa süre içerisinde iki kez değişim geçirmiştir. Bu doğrultuda onun şiirlerini üç döneme ayırarak inceleyebiliriz.

Garip Etkisinden Önceki Şiirleri

Nezh Cansel’in *Varlık* ve *İstanbul Kültür*’de Temmuz 1945’e kadar çıkan ilk şiirleri (Ek 1: 1-10) bu grupta değerlendirilebilir. Şair bu şiirlerinde Beş Hececiler’in Cumhuriyet dönemindeki devamı olarak değerlendirebileceğimiz Memleket Edebiyatı’nın tesiri altındadır ve şiirlerinde hece ölçüsünün izleri görülmektedir. Fakat bu şiirlerdeki hece kullanımı düzenli

¹ Cansel’in dergilerde yayımlanmış şiirlerinden tespit edebildiklerimizin listesi için Ek 1’e bakınız. Listede elli bir şiir olmasının sebebi Cansel’in bazı şiirlerini farklı dergilerde iki kez yayımlamasıdır. Ayrıca *Fener Bekçisi* kitabındaki “Saltanat” şiiri Yaşar Nabi’nin yayımladığı *Yeni Şiirler 1949* antolojisinde yayımlanmıştır, bakınız: Ek 2.

² Cansel’in kitaplarındaki şiirlerinin listesi için Ek 2’ye bakınız.

bir görünüm arz etmemektedir. Örneğin, *Varlık*'ta yayımlanan “Yaz Gelince” şiirinin ilk kıtasında mısralardaki hece sayısı 12-14-14-12 şeklindedir:

*Yine toz pembe sarmaşıklar açacak
Kiraz dallarıyla örtülü balkonumuzda.
Yine dağ çocuklarının yaktığı ateşler;
Alev alev yükselecek uzaklarda..*

Şairin tamamında eşit hece kullandığı tek şiiriyse *İstanbul Kültür*'de yayımlanan “Teselli”dir. Şiir 11’li hece ölçüsüyle yazılmıştır:

*Bir gemi geçer sisli ufuklardan
Korsan masallarına bürünerek.
Ardında teselli bekleyen liman;
Bir gün şarkılarla köpüklenecek.*

*Dökülecek altın sahile kızlar
Gözlerinde demet demet mevsimler...
Ve bir dua halinde esen rüzgâr;
Sedef yelkenlere teselli serper.*

Cansel bu ilk şiirlerinde (“Hatıralar” hariç) nazım birimi olarak kıtayı tercih etmiş ve genel olarak düzenli kâfiye örgüleri kurmuştur. Cansel’in bu şiirlerinin başka bir ortak özelliği ise genellikle bir peyzajı şiirleştirmesi ve görüntüye dayalı olmasıdır: “(...) İlk şiirlerinde göze çarpan bir özellik, günlük hayatın bir anını ele alıp kısaca tespit etmesidir. (...)” (Konuk, 2002, s. 393). Bilhassa “Sahilde Akşam”, “Teselli”, “Balıkçı Kızı”, “Rıhtım Türküleri” şiirlerinde daha sonraki şiirlerinde de görülecek olan deniz ve sahil peyzajı ön plana çıkmaktadır.

Cansel, ilk döneminde yayımladığı bu şiirleri kitaplarına almamıştır. Bununla birlikte Cansel’in bu şiirleri arasında yer alan ve *İstanbul Kültür*'de 15 Mayıs 1945’te yayımlanan “Hatıralar” şiiriye on üç mısralık tek bir bentten oluşması, hece ölçüsünün izlerinin görünmemesi ve Garip şiirinde önemli bir tema olarak işlenen çocukluk temasıyla (Sazyek, 1999, s. 138-139) yazılmış olması sebebiyle şairin ikinci dönemine geçişi işaret etmektedir.

Garip Etkisindeki Şiirleri

Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday’ın beraber oluşturdukları ve özellikle 1937-1950 yılları arasında etkin olan (Sazyek, 1999, s. 35-48) Garip hareketi kendisinden önceki ve dönemindeki pek çok ismi etkilemiştir.³ Garip hareketinin şiir anlayışından etkilenen isimlerden biri de Nezih Cansel olmuştur.

Cansel’in *Varlık* ve *İstanbul Kültür*'deki şiirlerin büyük çoğunluğuyla *Arka Sokak* kitabındaki şiirleri Garip hareketinin izlerini taşımaktadır. Şairin bu ikinci dönemi 1 Temmuz 1945’te *İstanbul Kültür*'de yayımlanan “Fal” şiiriyle başlatılabilir ve bu dönem aynı dergide 1 Ekim 1946’da yayımlanan “Gece Nöbeti”ne kadar devam eder (Ek 1, 11-33).

³ Bu etkileri ele alan bazı çalışmalar için bakınız: (Sazyek, 1999, s. 281-299; Şen, 2016, s. 87-107; Öner, 2019, s. 73-84; Yılmaz, 2019, s. 201-213).

Cansel, Garip etkisinde olduğu bu dönemde arkadaşı Turhan Gürkan'la⁴ beraber ilk şiir kitabı *Arka Sokak*'ı yayımlamıştır. Kitabın kapağında ve iç kısmında önce Turhan Gürkan'ın isminin yer almasına rağmen kitapta ilk olarak Cansel'in şiirlerine yer verilmiştir. Kitapta dizgi açısından dikkat çeken bir detay sayfalara numara verilmemiş olmasıdır. Cansel'in dergilerde yayımlanan şiirlerinden *Arka Sokak*'a aldığı son şiiri Haziran 1946'da *Varlık*'ta çıkan "Odacı"dır. Bu şiirinden sonra Eylül 1946'ya kadar *Varlık* ve *İstanbul Kültür*'de şairin imzası görülmez. Bu sebeple *Arka Sokak*'ın Haziran 1946 - Eylül 1946 tarihleri arasında yayımlandığını düşünmekteyiz. İki şair yayımlandıktan sonra kitaplarını Orhan Veli'ye imzalayarak göndermişler ve Orhan Veli de 16 Ekim 1946 tarihli "Adamın Biri" başlıklı yazısında bu iki şairden hoşlandığını belirterek Cansel'in "Odacı", Gürkan'ın "Her Günkü" şiirlerini okuyucularına özellikle tavsiye etmiştir (Kanık, 2006, s. 135).

Cansel'in bu dönemdeki şiirlerinde hece ölçüsünden tamamen uzaklaştığı ve kafiye kullanımının daha tesadüfi olduğu, nazım birimi olarak kıta tercihidenden de vazgeçtiği görülmektedir. Cansel, Temmuz 1945 - Ekim 1946 arasında dergilerde yayımlanan şiirlerinde ve *Arka Sokak*'taki şiirlerinde Garip şiirinin temalarını işlemiştir. Garipçilerin şiirlerinde işledikleri temalar sıradan insanın yaşamı, aşk, İkinci Dünya Savaşı, çocukluk, yaşama sevinci, hayranlık/şaşkınlık, ölüm, öte duygusu/yolculuk, şiir sanatı, sosyal eleştiri, hüznün, yalnızlık, evlilik ve İstanbul şeklinde sıralanabilir (Sazyek, 1999, s. 133-173). Bu temalardan sıradan insanın yaşamı "Portre", "Kayıkçılar", "Eve Dönerken", "Daktilo", "Odacı", "Şimalli Kız", "Yoksullar" ve "Çardaklı Bahçe" şiirlerinde oldukça belirgin olarak işlenmiştir:

İşin sona erdi

Bayrağı çektin maviliklere

At iskemleni devlet kapısına

Yak cigaranı

Düşün memur kumaşını

Üç aylık şekeri

Bir kızın Kars'ta evli

Biri daktilo Tapuda

Öbürgün pazartesi

Şaşırırsın yine sokaklarda

Getir evrakları

Götür evrakları ("Odacı", Arka Sokak)

"Aşk", "Amele Aşkı", "Kış Günü" şiirlerindeyse Cansel daha özel olarak işçilerin günlük yaşamına yer vermiştir. Cansel'in bu dönemde işlediği bir başka tema çocukluk/çocukluğa özlemdir. "Talebelik", "Çocukluğum", "Büyüyüş", "Sır" şiirlerinde bu tema görülmektedir:

Benmiydin o sarı saçlı küçük çocuk

üşümüş ellerinde kitaplarıyla

⁴ 1926'da Bafra'da (Samsun) doğan Turhan Gürkan'ın tek şiir kitabı Cansel'le beraber çıkardığı *Arka Sokak*'tır. Onun bu kitaptaki şiirleri de Cansel'inkiler gibi Garip etkisindedir. Bundan sonra şiir kitabı çıkarmayan Gürkan daha çok sinema üzerine çalışmalar yapmış ve 2001'de vefat etmiştir (Geçen, 2019).

*Her sabah erken
Taş mektebe giden.
Söyleyin sınıf arkadaşlarım
Benmiydiniz yazı tahtasının önünde,
Daima mahcup;*

O sarı saçlı küçük çocuk. ("Talebelik", Varlık, sayı: 296-297, Kasım 1945, s. 127.)

Şairin ilk şiirlerinde de karşımıza çıkan deniz ve sahil peyzajı, deniz insanları Garip etkisinde yazdığı "Kayıkçılar", "Deniz Yolu", "Yağmur", "Balıkçı Köyü", "Sabaha Karşı" şiirlerinde de görülmektedir. Cansel'in başat temalarından olan deniz/deniz insanları daha sonraki şiirlerinde de görülecektir. Bu şiirlerden "Deniz Yolu" uzak diyârlara yolculuk temasını da işlemesi bakımından şairin bir sonraki döneminin ilk işaretlerinden birisi olarak değerlendirilebilir:

*Hani inanmazdın delikanlı
İşte çıktı iskambil falında
Bu beklenmiyen yolculuk
İşte geminin güvertesindesin
Yelkenler hazır sular telaşlı
Söyle çeksinler çapayı
Bitsin artık bu ağrı
Salla son bir defa daha mendilini
Yalınayak koştüğüm kumsallara
Ve diş-budak ağaçlarının gölgelediği
Bu harap evlere
Bırak artık dudaklarından
Bu yadeller aldı türküsünü
İşte geminin güvertesindesin
Söyle çeksinler çapayı
Dinsin artık bu ağrı ("Deniz Yolu", Arka Sokak)*

Bunların yanında "Duvardaki Resim"de yalnızlık, "Hastane" şiirindeyse hastalık teması karşımıza çıkmaktadır.

Attilâ İlhan Etkisindeki Şiirleri

Nezih Cansel'in *İstanbul Kültür*'de 1 Ekim 1946'da çıkan "Gece Nöbeti" şiirinden itibaren (Ek 1: 34-51) şiirleri tematik olarak değişmiş ve Garipçilerin kısa şiir yazma tarzından (Sazyek, 1999, s. 174-175) ayrılarak uzamaya başlamıştır. "Sinop" şiirinden alıntılarımız parça Cansel'in şiirlerinin sadece mısra sayısı bakımından değil, aynı zamanda mısra uzunluğu açısından da uzadığını gösteren bir örnektir:

*Siz balıkçılar ateşçiler çocuklar
Siz toprak odalarda doğup denize gömülenler
Ben sizi iviryalı kumsallarda iskarmoz ve dal parçaları toplarken gördüm
Ben sizi yırtılmış avuçlarıyla sarp kayalara tırmanır gördüm
Ben sizin bir fırtına sonu kale dibine sürüklenmiş cesetlerinizin alnından öptüm ("Sinop", Fener Bekçisi,*

s. 15)⁵

Cansel'in bu dönemki şiirlerinde şehir teması belirgin olarak görülmektedir. “Gece Nöbeti”, “O Şehir”, “Gaspar’ın Meyhanesi”, “Bir Mektuptan Parçalar”, “Sinop” ve “Esmer” şiirlerinde şehir, şehir-insan ilişkisi ve yaşanılan şehrin insan üzerindeki etkisi işlenmiştir:

*Bulanık bir hatıradır hafızamda
Yağmurlar altında yıkanan o şehir
Kömür dumanıyla esmerleşmiş
O eski rıhtım
Islak, uzun saçlarına.
Elleri tütün kokan kızlar
Bulanık bir hatıradır
Yağmurlarla bozulmuş o meydan
Unutulmuş o eski şarkılar
Siyah insanlar döner akın akın
Şehrin varoşlarından
Bir sabah çıldırır mavilikler
Çıldırır ağaç, bulut, kuş
Kıvrırır şuur-altında
O isyankâr çocukluk
Yine yağmur yağar
O çıplak ayaklı küçük kızlar
Bulutlara bakar
Bulutlar sürünür
Islak basma entariler içinde. (“O Şehir”, İstanbul Kültür, c. 7, sayı: 74-75, 31 Aralık 1946, s. 4.)*

Bir önceki başlıkta değindiğimiz “Deniz Yolu” şiirindeki benzer şekilde uzak diyârlara yolculuk teması kimi zaman deniz yolculuğu, kimi zaman tren yolculuğu şeklinde bu kez “İstasyondaki Dost”, “Fener Bekçisi”, “Bir Mektuptan Parçalar” şiirlerinde görülmektedir. “Bir Mektuptan Parçalar” şiirinden alıntılarımız aşağıdaki kısım buna güzel bir örnektir:

*Vatanımın nimetlerini uzaklara götüren gemilerde
Ateşçiyim yolcuyum kardeş
Çan sesleri ve rüzgârlı yelkenler
Beni benden alıp sana getirir
Sen biraz daha uzak
Biraz daha cenupta
Akşamlar içinde dumanlı ve yorgunum
Gün olur seni ak saçlı kadınlarda*

⁵ Fener Bekçisi'nden yapılacak alıntılarda bundan sonra sadece sayfa numarası gösterilecektir.

Gün olur çocuklarda bulurum (s. 10)

Cansel'in *Arka Sokak*'tan sonraki şiirlerinin biçim ve içerik açısından değişmesinde 1946'da CHP şiir yarışmasında ikincilik kazanarak edebiyat dünyasına hızlı bir giriş yapan (Çelik, 2007, s. 35) Attilâ İlhan'ın etkili olduğunu düşünmekteyiz.⁶ 1946'dan itibaren edebiyat gündeminde konuşulan bir isim olan Attilâ İlhan 1948'de ilk şiir kitabı *Duvar*'ı yayımlamış ve şairin bu kitapla beraber popülerliği artmıştır (Çelik, 2007, s. 35-44). Nezir Cansel'in şiirindeki ikinci değişimin Attilâ İlhan'ın ödül kazandığı tarih olan 1946'dan sonra görülmesi, "Gece Nöbeti"nden sonra şiirlerinin hem mısra sayısı hem mısra uzunluğu açısından uzaması, daha şiirsel bir üslûba yönelmesi, Attilâ İlhan şiirinin de önemli bir unsuru olan "şehir"e kendi yaşanmışlıklarını katarak şiirlerinde daha fazla yer vermesi onun bu yıllarda ünlenmeye başlayan Attilâ İlhan'ın etkisine girdiğini düşündürmektedir. Cansel'in bu dönemdeki şiirleriyle Attilâ İlhan'ın *Duvar*'daki şiirlerinden özellikle "Deryalar", "Hayal Kurmak" ve "Heyamol" (İlhan, 2008, s. 64-67, 104-106, 154-168) şiirleri arasındaki söyleyiş benzerliği dikkat çekmektedir. Cansel'in "Fener Bekçisi" şiirinin ilk bendiyle İlhan'ın "Hayal Kurmak" şiirinin ikinci bendini söyleyiş benzerliğini göstermek amacıyla aktarıyoruz:

"Sen unutulmuşsun kardeşim

Unutulmuşsun deryalar ortasında

Elini bir uzatsan dalgalar ötesine

TOPRAK

Buram buram toprak ve insan kokusu

Rihtımlar dalgakıranlar iskeleler sisler içinde

Veya güneşten sarhoş şehirler

Tayfalar uyanır mahmur mahmur serenlerin gölgesinde

Çapalarından zincirlerinden sular süzülür takaların

Uzak denizlerden dönen tayfalar balıkçılar kaptanlar

Özlediler artık kadınları

Lôş meyhaneleri

Damarlarında mart rüzgârları gibi dolaşır kanları" (s. 3)

"yenikapı

denize çıkan bir sokak

senin sırtında yine yeşil elbisen

belinde kırmızı kuşak

enginde bir damla hürriyet gibi bembeyaz bir yelken

saçların güneşe karşı yine yıldızla örülmüş

bir ispanyol şarkısı dağılıyor kıyıda ki kahveden

ateşli ve oynak bir ispanyol şarkısı

⁶ Cansel'in oğlu Ekrem Işın kendisiyle yapılan bir söyleşide babasının şiirlerindeki bu değişimde İlhan Berk'in etkisi olduğunu "galiba" ifadesiyle belirtmiştir (Adli, 2022). Ekrem Işın'ın belirttiği gibi Attilâ İlhan da Cansel'in yakın arkadaşlarından ve biz bu değişimde İlhan Berk'ten ziyade Attilâ İlhan etkisinin daha belirgin olduğunu düşünmekteyiz.

dalmışsın yine

yine gözlerin büyümüş” (İlhan, 2008, s. 104)

Bunun yanında Attilâ İlhan’ın aynı şiirindeki “*dalgalar yumuşak bir kadın göğsü kadar*” (İlhan, 2008, s. 105) mısraıyla Cansel’in şiirindeki “*Veya bir kadın göğsü kadar yumuşak dalgalar*” (s. 4) mısraı arasındaki benzerlik Cansel’in bu dönem şiirlerindeki Attilâ İlhan etkisinin daha somut bir örneğidir.

Cansel’in aynı şiirindeki “*Günler kurşun gibi ağır / Gözlerinde hep o aynı manzara / Dalgalar dalgalar beyaz atlar gibi koşar suların üstünde*” (s. 4) mısraları ise Nâzım Hikmet’in “*Kerem Gibi*” ve “*Salkımsöğüt*” şiirlerini anımsatmaktadır.

Nezih Cansel’in bu dönemdeki önemli bir faaliyeti ise 1949’da ikinci ve son şiir kitabı *Fener Bekçisi*’ni yayımlamasıdır. Kitapta yer alan şiirler, Cansel’in bu dönemde dergilerde yayımladığı şiirlerden oluşmaktadır. Cansel’in kitaba aldığı şiirlerin en yenisi 1 Mayıs 1949’da *Kaynak*’ta yayımlanan “*Bir Mektuptan Parçalar*”dır. Dolayısıyla kitabın bu tarihten sonra yayımlandığı anlaşılmaktadır.

Cansel’in bu üçüncü dönemdeki şiirlerinde dikkat çeken bir başka husus *İncil*’den alıntılar yapmasıdır. “*Gaspar’ın Meyhanesi*” şiirinin “. . . . *Ve herkes kardeş olacak / Ve suçlarını anmıyacağım*” (s. 8) şeklindeki son iki mısraı ile “*Sinop*” şiirinde epigraf olarak kullandığı “*Ve sizi Babil’den öte götüreceğim*” (s. 13) cümlesi *İncil*’den alınmış ve alıntılarının kaynağı belirtilmiştir.

Cansel’in Garip etkisindeki şiirlerinde gördüğümüz işçi ve emekçiler bu dönemdeki şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. “*Fener Bekçisi*”, “*Gaspar’ın Meyhanesi*” ve “*Sinop*”ta denizcilere, 19 Mayıs’ta çıkan “*Esmer*”de işçilere, *Kaynak* dergisinde çıkan “*Küfeci Çocuklar*” şiirinde daha özel olarak çocuk işçilere yer vermiştir. Aynı dergide yayımlanan “*Bizim İçin Çalıyor*” şiirinde ise 1940’lı yılların savaş atmosferine karşı barış arzusunu toplumcu gerçekçi şiire yakın bir şekilde işlemiştir.

Şair bu dönemki şiirlerinden “*Serseriler*” ve “*Esmer*”deyse Garip etkisindeki şairlerden Muzaffer Tayyip Uslu ile Rüştü Onur’u ve şiirlerini (Yılmaz, 2019, s. 207, 212) anımsatacak şekilde verem hastalığına değinmiştir.

Sonuç

1940’ların ikinci yarısında dönemin önemli dergilerinde yoğun bir şekilde şiir yayımlayan Nezih Cansel bu dönemde etkili olan şiir hareketlerinden ve şairlerden etkilenmiştir. Bunun neticesinde eserlerini yayımladığı kısa süre içerisinde şiirleri üç farklı yönelimin izlerini taşımaktadır.

Cansel’in ilk şiirlerinde Memleketçi şiir anlayışından etkilendiği ve bu dönemde düzenli olmasa da hece ölçüsünü kullandığı görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak kâfiye kullanımına özen göstermesi ve nazım birimi olarak kıtayı tercih etmesiyle bu şiirlerinde geleneksele daha bağlı bir şair görünümü çizmiştir. Bu ilk şiirlerinde deniz ve sahil peyzajlarını işlemiştir.

1 Temmuz 1945’te *İstanbul Kültür*’de yayımlanan “*Fal*” şiiri Cansel şiirinin ikinci dönemini başlatmaktadır. Şairin bu tarihten itibaren dergilerde yayımladığı şiirlerinde ve ilk şiir kitabı *Arka Sokak*’ta hem içerik hem biçim açısından Garip şiirinin etkisi oldukça belirgindir.

Cansel şiirinin üçüncü dönemiyse *İstanbul Kültür*’de 1 Ekim 1946’da çıkan “*Gece Nöbeti*”yle başlatılabilir. Attilâ İlhan’ın aynı yıl CHP şiir ödülünü alarak ünlenmesinin bir etkisi olarak Cansel’in bu tarihten sonra yazdığı şiirlerde ve ikinci şiir kitabı *Fener Bekçisi*’nde Attilâ

İlhan etkisi görülmektedir. Cansel'in bu şiirleri daha öncekilere nazaran hacim bakımından uzamış ve tematik olarak bir değişim geçirmiştir. Bununla birlikte Cansel'in en başarılı şiirlerinin bu son döneminde yazdıkları olduğunu söyleyebiliriz. Attilâ İlhan etkisine rağmen şair bu son şiirlerinde kendi sesini bulmuş gibidir.

Cansel'in şiirlerinde kısa aralıklarla meydana gelen bu değişimlerin yanında denize ve deniz insanlarına her zaman yer verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Garip etkisindeki dönemde yazdığı şiirlerde görülmeye başlanan sıradan insanlar ve işçiler sonraki şiirlerinde de yer almıştır. Onun şiirlerinde insanı birey olarak önemseyen bir anlayış hâkimdir.

Nezih Cansel bugün için unutulmuş bir şair olmakla beraber Cumhuriyet dönemi Türk şiirindeki etkilenmeleri göstermesi açısından ve özellikle *Fener Bekçisi* kitabındaki oldukça başarılı bir şehir şiiri olan “Sinop” şiiriyle anılmayı hak etmektedir.

Kaynakça

- Adli, A. (2022). Ekrem Işın röportajı: Yaşama olanaklarının daraltıldığı toplumda insan da önemsizleşir. *Nadirkitap*. <https://www.nadirkitap.com/ekrem-isin-roportaji-blog61.html> (erişim tarihi: 24/02/2022).
- Berker, İ. E. (2002). *Cumhuriyet dönemi halkevi dergiciliğine bir örnek: 19 Mayıs dergisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Cansel, N. (1949). *Fener bekçisi*. Samsun: Aksiseda Matbaası.
- Çakmak, Ö. (2008). *Varlık Dergisi'nde şiir ve edebî inceleme (sayı 280-330, 1-15 Mart 1945 - 1 Ocak 1948)*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, Y. (2007). *Şubat Yolcusu - Attilâ İlhan'ın şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dıranas, A. M. (2000). *Yazılar*. (M. Dıranas, haz.) İstanbul: YKY.
- Geçen, S. (2019). Turhan Gürkan. *Türk edebiyatı isimler sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/gurkan-turhan> (erişim tarihi: 31/10/2021).
- İlhan, A. (2008). *Duvar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kanık, O. V. (2006). *Şairin işi*. İstanbul: YKY.
- Kapan Ay, L. (2007). *Kaynak dergisi üzerine bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Konuk, N. (2002). Cansel, Nezih. *Türk dünyası edebiyatçıları ansiklopedisi*, Cilt: 2. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Öner, H. (2019). Orhan Veli Kanık'ın izinde bir şair: Halim Şefik Güzelson. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 19, 65-85.
- Sazyek, H. (1999). *Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde Garip hareketi*., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şen, C. (2016), Kıbrıslı Şair Süleyman Uluçamgil'in şiirlerinde Garip akımının etkisi. C. Şen (Ed.) *Kıbrıslı şehit şair Süleyman Uluçamgil*, (87-107). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tekdurmaz, B. (2004). *Balıkesir Halkevi çalışmaları ve Kaynak dergisinin sistematik indeksi*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Tibet, A. İ. Ö. (2018). *İstanbul Halkevi Kültür Dergisi (1943-1946) inceleme dizin metin*. Yüksek Lisans Tezi. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turhan, G. & Cansel, N. (1946). *Arka sokak*. İstanbul: Marmara Basımevi.
- Varlık Arşiv*. <https://arsiv.varlik.com.tr/> (erişim tarihi: 2021 yılı temmuz ve ağustos ayları).
- Yaşar Nabi (1949). *Yeni şiirler 1949*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Yılmaz, S. (2019). İki 'Garip' şair: Muzaffer Tayyip Uslu ve Rüştü Onur. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 4/7, 201-214.

Ek 1: Nezh Cansel'in Tespit Edilebildiğimiz Dergilerdeki Şiirleri⁷

	Şiirin Adı	Yayımlandığı Yer
1	“Şimal”	<i>İstanbul Kültür</i> , ⁸ c. 3, sayı: 29, 1 Şubat 1945, s. 15.
2	“Sahilde Akşam”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 3, sayı: 30, 15 Şubat 1945, s. 14.
3	“Gelsen”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 3, sayı: 32, 15 Mart 1945, s. 14.
4	“Teselli”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 3, sayı: 33, 1 Nisan 1945, s. 13.
5	“Sabah”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 3, sayı: 34, 15 Nisan 1945, s. 12.
6	“Sabah” ⁹	<i>Varlık</i> , ¹⁰ sayı: 282, Nisan 1945, s. 661.
7	“Balıkçı Kızı”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 3, sayı: 35, 1 Mayıs 1945, s. 13.
8	“Hatıralar”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 3, sayı: 36, 15 Mayıs 1945, s. 15.
9	“Rıhtım Türküleri”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 4, sayı: 37, 1 Haziran 1945, s. 15.
10	“Yaz Gelince”	<i>Varlık</i> , sayı: 286-287, Haziran 1945, s. 720.
11	“Fal”**	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 4, sayı: 39, 1 Temmuz 1945, s. 15.
12	“Yağmur”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 4, sayı: 40, 15 Temmuz 1945, s. 12.
13	“Çocukluğum”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 4, sayı: 41, 1 Ağustos 1945, s. 14.
14	“Düşünce”*	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 4, sayı: 42, 15 Ağustos 1945, s. 12.
15	“Mektup”	<i>Varlık</i> , sayı: 290, Ağustos 1945, s. 36.
16	“Gece”	<i>Varlık</i> , sayı: 292-293, Eylül 1945, s. 72.
17	“Balıkçı Köyü”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 4, sayı: 44, 15 Eylül 1945, s. 8.
18	“Büyüyüş”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 4, sayı: 46, 15 Ekim 1945, s. 11.
19	“Pencereler”	<i>Varlık</i> , sayı: 294-295, Ekim 1945, s. 99.
20	“Sabaha Karşı”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 4, sayı: 47, 1 Kasım 1945, s. 14.
21	“Talebelik”	<i>Varlık</i> , sayı: 296-297, Kasım 1945, s. 127.
22	“Duvardaki Resim”*	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 5, sayı: 49, 1 Aralık 1945, s. 13.
23	“Deniz Yolu”*	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 5, sayı: 52, 15 Ocak 1946, s. 14.
24	“Daktilo”*	<i>Varlık</i> , sayı: 300-301, Ocak 1946, s. 183.
25	“Kış Günü”	<i>Varlık</i> , sayı: 302-303, Şubat 1946, s. 213.
26	“Kayıkçılar”*	<i>Varlık</i> , sayı: 304-305, Mart 1946, s. 245.
27	“Portre”*	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 5, sayı: 55, 1 Mart 1946, s. 15.
28	“Yoksullar”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 5, sayı: 58, 15 Nisan 1946, s. 16.

⁷ Şiir adının yanında * olanlar *Arka Sokak*'a, ** olanlar *Fener Bekçisi*'ne alınmıştır. Özellikle *Arka Sokak*'a alınan şiirlerde noktalama işaretlerinin kaldırıldığı ve bazen küçük kelime değişikliklerinin yapıldığı görülmektedir.

⁸ Şairin *İstanbul Kültür*'deki şiirlerinin künyeleri Ahmet İhsan Ömür Tibet'in tezinden alınmış olup (Tibet, 2018, s. 530-531) şiirlerin yer aldığı nüshalara Ankara Milli Kütüphane arşivinden ulaşılmıştır.

⁹ 5 numaralı şiirin bazı değişiklikler yapılmış şeklidir: İlk mısradaki “yumuşak” kelimesi *Varlık*'ta “tap taze” şeklinde değiştirilmiş, ikinci mısradaki “açan” kelimesi çıkartılmış, ikinci kıtanın ikinci mısraının başındaki “çıldır bu” kelimeleri “çılığma döndü” şeklinde değiştirilmiş ve ikinci kıtanın son mısraı çıkartılmıştır.

¹⁰ Şairin *Varlık*'taki şiirlerinin künyeleri Özgür Çakmak'ın tezinden alınmış olup (Çakmak, 2008, s. 278) şiirlere *Varlık*'ın dijital arşivinden erişilmiştir: <https://arsiv.varlik.com.tr/>

29	“Aşk”*	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 5, sayı: 59, 1 Mayıs 1946, s. 15.
30	“Hastahane”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 6, sayı: 62, 15 Haziran 1946, s. 14.
31	“Odacı”*	<i>Varlık</i> , sayı: 310-311, Haziran 1946, s. 325.
32	“Sır”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 6, sayı: 67, 1 Eylül 1946, s. 14.
33	“Çardaklı Bahçe”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 6, sayı: 68, 15 Eylül 1946, s. 6.
34	“Gece Nöbeti”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 7, sayı: 69, 1 Ekim 1946, s. 13.
35	“Kanarya”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 7, sayı: 70-71, 1 Kasım 1946, s. 6.
36	“İstasyondaki Dost”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 7, sayı: 72-73, 1 Aralık 1946, s. 11.
37	“O Şehir”	<i>İstanbul Kültür</i> , c. 7, sayı: 74-75, 31 Aralık 1946, s. 4.
38	“Sinop I”***	<i>Kaynak</i> , ¹¹ c. 1, sayı: 1, 1 Ocak 1948, s. 19-20.
39	“Sinop II”***	<i>Kaynak</i> , c. 1, sayı: 2, 1 Şubat 1948, s. 15-16.
40	“Serseriler”***	<i>Kaynak</i> , c. 1, sayı: 3, 1 Mart 1948, s. 8.
41	“Gaspar’ın Meyhanesi”***	<i>Kaynak</i> , c. 1, sayı: 3, 1 Mart 1948, s. 9.
42	“Fener Bekçisi”***	<i>Kaynak</i> , c. 1, sayı: 7, 1 Temmuz 1948, s. 20-21.
43	“Bir Meydan Ateşi Etrafında”***	<i>Kaynak</i> , c. 1, sayı: 8, 1 Ağustos 1948, s. 13-14.
44	“Bizim İçin Çalıyor”	<i>Kaynak</i> , c. 2, sayı: 13, 1 Ocak 1949, s. 12-13.
45	“Bir Meydan Ateşi Etrafında”***	<i>19 Mayıs</i> , ¹² c. 9, sayı: 100, Şubat 1949, s. 17-18.
46	“Fener Bekçisi”***	<i>19 Mayıs</i> , c. 9, sayı: 101, Mart 1949, s. 9.
47	“Sinop”***	<i>19 Mayıs</i> , c. 9, sayı: 102, Nisan 1949, s. 4-5.
48	“Bir Mektuptan Parçalar”***	<i>Kaynak</i> , c. 2, sayı: 17, 1 Mayıs 1949, s. 162-163.
49	“Esmer”	<i>19 Mayıs</i> , c. 9, sayı: 104, Haziran 1949, s. 12-13.
50	“Yaşamak” ¹³	<i>Kaynak</i> , (Balıkesir Halkevi dergisi, yeni seri), sayı: 15, Temmuz 1949, s. 7.
51	“Küfeci Çocuklar”	<i>Kaynak</i> , c. 2, sayı: 20, 1 Ağustos 1949, s. 258.

Ek 2: Nezih Cansel’in Kitaplarındaki Şiirler¹⁴

	Şiirin Adı	Yayımlandığı Kitap
1	“Fal”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
2	“Aşk”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
3	“Portre”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
4	“Roman Kahramanları”	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.

¹¹ *Kaynak* dergisindeki şiirlerin künyeleri Leyla Kapan Ay’ın tezinden alınmış olup (Kapan Ay, 2007, s. 178) 44, 48 ve 51 numaralı şiirlere Ankara Millî Kütüphane arşivinden ulaşılmıştır. Diğer şiirlere ulaşılamamıştır.

¹² *19 Mayıs* dergisindeki şiirlerin künyeleri İsmet Esra Berker’in tezinden alınmış olup (Berker, 2002, s. 160, 253-256) şiirlerin yer aldığı nüshalara Ankara Millî Kütüphane arşivinden ulaşılmıştır.

¹³ Şiirin künyesi Başak Tekdurmaz’ın tezinden alınmış olup (Tekdurmaz, 2004, s. 128) şiire İSAM Kütüphanesi’nden ulaşılmıştır.

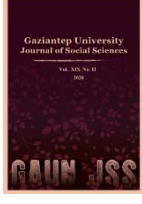
¹⁴ Yanında * işareti olanlar daha önce dergilerde yayımlanmış şiirlerdir.

5	“Kayıkçılar”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
6	“Eve Dönerken”	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
7	“Düşünce”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
8	“Daktilo”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
9	“Deniz Yolu”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
10	“Odacı”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
11	“Şimalli Kız”	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
12	“Amele Aşkı”	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
13	“Duvardaki Resim”*	<i>Arka Sokak</i> , İstanbul 1946.
14	“Fener Bekçisi”*	<i>Fener Bekçisi</i> , Samsun 1949, s. 3-4.
15	“Bir Meydan Ateşi Etrafında”*	<i>Fener Bekçisi</i> , Samsun 1949, s. 5-6.
16	“Gaspar’ın Meyhanesi”*	<i>Fener Bekçisi</i> , Samsun 1949, s. 7-8.
17	“Bir Mektuptan Parçalar”*	<i>Fener Bekçisi</i> , Samsun 1949, s. 9-10.
18	“Saltanat” ¹⁵	<i>Fener Bekçisi</i> , Samsun 1949, s. 11-12.
19	“Sinop”*	<i>Fener Bekçisi</i> , Samsun 1949, s. 13-15.
20	“Serseriler”*	<i>Fener Bekçisi</i> , Samsun 1949, s. 16.

Ek 3: Nezih Cansel’in *Kaynak* Dergisinde “Bir Mektuptan Parçalar” Şiiriyle Beraber Yayımlanan Resmi

¹⁵ Şiir, Ocak 1949’da *Yeni Şiirler 1949* antolojisinde (Yaşar Nabi, 1949, s. 109-110) yayımlanmış olup kitaba alınırken bazı değişiklikler yapılmıştır.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Beş Eksenli Kişilik Analizi Modeline Göre Roman Kişilerinin Analizi¹

Analysing Novel Characters By Five Axis Personality Analysis Model

Ercan YÜCEL^{a*}

^a Dr. , Öğretim Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli MYO, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4081-6907

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ocak 2022
Kabul tarihi: 30 Mart 2022

Anahtar Kelimeler:

Beş eksenli kişilik analiz modeli,
Roman,
Kişi

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 28, 2022
Accepted March 30, 2022

Keywords:

Five Axis Personality Analysis Model,
Novel,
Character

ÖZ

Yeni bir edebi tür olarak insan hayatına girdiğinden itibaren roman türünün temel sorunu kişi olmuştur. Bir birey tarafından yazılan bu anlatı türü, bir veya daha fazla bireyi yine başka bireylere anlatmaktadır. İnsanın fikri dünyası değişip geliştikçe romandaki kişiler de değişime uğrar. Bu değişim ona bakış açısında olduğu kadar, onu takdim, irdeleme ve eserde verilen konum durumlarında olur. Eserdeki kişinin durumunun bu değişimi normal şartlarda eleştiri alanında da değişimi doğurmalıdır. Eser incelemelerinde bu konuda çeşitli değişim yahut gelişim görülse de ne yazık ki eserlerdeki gelişim hızına denk bir değişim görülemez. Bu sebeple romanda kişileri inceleme konusunda yeni yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Bu problem bir kişilik analiz modeli ihtiyacını doğurmuştur. Eserde sağlıklı bir kişiliğe sahip karakterin oluşturulup oluşturulmadığının tespiti modelin ilk amacı olmalıdır. Modelimizde kişilik analizi iki basamaklı olarak yapılmış, yapılan incelemelerde elde edilen bilgilerin tutarlılık açısından irdelenmesiyle sonuca ulaşılır. Modelin işleyişinin daha kolay görülebilmesi için ayrıca örnek bir uygulamada sunulmuştur. Detaylı incelemeye imkân veren modelin başka eserlerdeki kişileri de karşılaştırma imkânı vermesi ise önemli bir özellik olarak karşımıza çıkar.

ABSTRACT

The main problem of the novel genre has been the person since it entered human life as a new literary genre. This type of narrative, written by, focused on and talks to person. As the intellectual world of humanity changes and develops, character in the novel also change. This change takes place in point of view, in the situations of presenting, examining person and the positions. This change should lead to a change in the field of criticism under normal conditions. But change cannot be seen equivalent to the speed of development in the works. For this reason, there is a need for new approaches to examine the characters. This problem led to the need for a personality analysis model. The first aim of the model should be to determine whether a character with a consistent personality created in the work. In our model, personality analysis has been done in two steps, and the result is reached by examining the information obtained in the examinations in terms of consistency. It is also presented in a sample application so that the operation of the model can be seen more easily.

¹ Çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 19/06/2020 tarihinde kabul edilmiş olan "BEŞ EKSENLİ KİŞİLİK ANALİZİ MODELİNE GÖRE AHMET ÜMİT'İN ROMANLARINDA SUÇLULAR" isimli doktora tezine dayanmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Although it has been overshadowed by the plot since Poetics, the character is the most important element among the elements of the novel. Of course, this very important element has been covered many times over. However, when examining the studies, it is seen that they do not go beyond some discourses over the prominent elements in each work. The situation in each work is so unique that there cannot be enough common elements to even compare the characters in two works of the same author. This situation emerges as an important problem in scaling the artistic value of a literary work. When we look to old works the classifications not enough for determine character in the novel so we need help of psychology. There are lots of approaches to personality in psychology, we grouped personality informations under five headings for the novel. Although the classification of the data under five headings helps to deepen the analysis, it is not enough to solve the problem by itself. The main purpose of the study is to be able to examine the author, subject or persons separately, without common gender, social, cultural or economic status, and to make comparisons when necessary. In the literature studies reconstructed in the light of the information obtained, it has been seen that the five factor personality model will be efficient when used together with our classification. Although the use of a large number of scales in studies on the five-factor personality model poses an important problem for the novel with limited opportunities, it has been determined that scaling can be made in accordance with the data that can be obtained

Although it seems sufficient to remove the general scales after the classification of the data, the problem of drawing an objective conclusion is another important problem faced by the literature researcher. Firstly scales, it is important that they do not vary from person to person. The influence of the narrator is a serious problem as much as the reader's personal views. These problems can be solved by careful use of the two steps created in data classification. The data given as narrator-centered in the five structure analysis should be combined as much as possible without being questioned. In the five-factor model, the study should be reader-centered.

After the data collection and classification under the five structures the evaluation phase comes. In the evaluation phase, the consistency, which is the basis of personality studies, was questioned. The data obtained around person – characterization and person – plot relationships are discussed.

For to see how model works Ahmet Ümit's novel *Beyoğlu Rapsodisi* chosen as a sample. Ahmet Ümit, one of the most famous authors of detective novelist, has repeatedly stated that he has not seen detective novels in popular literature. The criminal in the center of plot chosen for this sample work. In addition to criminal is the protagonist, the narrator is also the protagonist. Being a narrator at the same time increases the possibility of directing the reader, thus making the evaluation process even more difficult. The aim here is to reveal how all possible aspects of the model work in the product with the most data.

The five-axis personality analysis model, whose application is also seen, works well. The main purpose of the model is to determine whether a consistent personality can be formed or not. In the classification of the data, while the narrator-centered data were presented in the five structure sections, reader-centered analysis was performed in the five factor analysis. While making a reader-centered review, the reasons for adjectives are clearly written in order to avoid being personal. This process is considered to provide objectivity to a great extent. In the evaluation phase, it was examined whether the data found was consistent or not. If there is consistency, it will be possible to enter into the discussion of how a healthy personality has been formed. Since there was an inconsistency in our example, the reason for this inconsistency was also questioned during the evaluation phase. The model allows this operation. It was seen that the inconsistency in our study was caused by the plot. This situation shows parallelism with the inconsistency in other works in the thesis study. As can be seen, the model presents a healthy structure for us in examining the people in the work. The model is not dependent on the genre of the novel, and as long as there is sufficient data about the person to be examined, it can be applied to every person in the novel.

Giriş

Kişi sorunsalının başlangıcı olarak da kabul edilebilecek olan roman, Cervantes'ten günümüze kadar çok yol kat etmiştir. Bu süreçte olay örgüsü, mekân, zaman unsurunda değişim görüldüğü gibi temel öge kişi unsurunda da değişim ve gelişim görülür. Ancak tenkid açısından bakıldığında diğer unsurlardaki değişim onları inceleme çalışmalarında da görülürken kişi unsurunda durum farklıdır.

Kişi unsuru hakkındaki çalışmalara bakıldığında, Mehmet Kaplan, Birol Emil ve Önder Göçgün'ün eserleri ön plana çıkmaktadır. Mehmet Kaplan'ın Türk edebiyatı üzerine araştırmalar 3 tip tahlilleri isimli eserinde toplanmış yazılarda daha çok kahraman ve tipler hakkında tartışma yürüttüğü görülür. Kişi konusunda diğer iki önemli çalışma ise Önder Göçgün'ün "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu" ile Birol Emil'in "Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası" isimli eserleridir. Bu eserlere bakıldığında; kişiler meslek, cinsiyet yahut sosyal statü gibi kriterlere göre tasnif edilmektedir. Bu tasniflerden sonra kişi özelinde incelemelere bakıldığında ise sadece eserde anlatıcının verdiği özellikler özetlenerek psikolojik durum veya fiziksel durum altında tasniflenmektedir. Kişilik hakkında değerlendirme de sadece anlatıcının değerlendirmesi merkezlidir. Benzer şekilde yapılan çalışmalara bakıldığında eserlerdeki kişiler her esere özgü şekilde incelenmektedir. Eserde hangi yönü öne çıkmış ise o merkezde tasnifleme ve açıklama yapılmaktadır. Bu yönde yapılan incelemeler veya veri alınabilen kuramlar çerçevesinde incelemeler ise bizlere özelde güzel bilgiler verirken genelde diğer roman kişileri ile karşılaştırabilmek için yeterli bilgi vermemektedirler. Bu durum kişi unsurunun eser incelemesinde önemini yitirmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla eserin sanatsal değerlendirilmesinde kişi unsuru önemli bir kriter olamamaktadır. İncelemelerin tekilliği karşılaştırmalı çalışmalarda da kişi unsurunun kullanılmamasını doğurmaktadır.

Bir eserdeki kişiyi inceleme yönteminin diğer eserlerde kayda değer veriler elde edememesi sorunu yani incelemelerdeki tekilliğin genele uygulanabilecek bir yöntem ile aşılabileceği aşikârdır. Çalışmamızda anlatacağımız Beş Eksenli Kişilik Analizi Modeli bu amaçla geliştirilmiş bir modeldir. Model geliştirilirken günümüze kadar kullanılan kişilik analizi çalışmalarındaki fiziksel yapı ve psikolojik yapı tasnifi alınmıştır. Ancak tek başına bu tasnifleme sistemi yeterli olmadığından başka hangi başlıklar altında verilerin tasnifleneceği karşımıza bir sorun olarak çıkmıştır. Tasnifleme başlığı için psikoloji biliminin kişilik hakkındaki verileri çalışmamıza ışık tutmuştur. Kişilik çalışmalarının yaklaşımlar altında tasnifleri incelendiğinde kişinin geçmişi, sosyal ilişkileri ve yaşadığı çevrenin yaklaşımlarda ortak noktalar olduğu görülmüştür. Bu durumda eserdeki verilerin beş başlık altında tasniflemesi yapılması planlanmıştır.

Bu tasnifleme yapıldıktan sonra uygulama çalışmalarında kişilik değerlendirmesinden çok kişilik hakkındaki verilerin toplanarak sunulduğu anlaşılmıştır. Bu sunumun anlatıcı odaklı olması da ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Değerlendirme yapmak için başka açılardan da bakma gerekliliği, daha somut ve nesnel ölçütlere olan ihtiyaç yeni bir arayışla sonuçlanmıştır. Bu ihtiyaç sonrası kişilik hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında mevcut ilerlememize katkı sağlayabileceği değerlendirilen beş faktör kişilik analizi modelinin aynı zamanda bazı ölçekler sağladığı da görülmüştür. Bu modelin temel mantığı sıfatlar üzerinden kişilikleri tanımlamaktır. Beş faktör altında toplanan sıfatlarla kişilik analiz edilmeye çalışan model temel olarak 4000 civarında sıfatla başlayıp 200 sıfata kadar düşürüldüğü çeşitli kaynaklarda belirtilir. Sıfatların sayısının çokluğu kişiliğin daha detaylı analiz edilebilmesini sağlamaktaysa da bu işlem için yeterli veriye ihtiyaç duyulmaktadır. İncelenen kişi ile birebir görüşülebilmesi, sıfatlara uygun çeşitli senaryolarla veri elde edilebilmesi imkânları psikolojide çözüme elverse de romanda bu durum imkânsızdır. Dolayısıyla sıfatların mümkün olduğunca

az olması gerekmektedir. Bu yönde yapılan literatür taramasında Oya Somer'in öncülüğündeki çalışmalarda görülen beş faktör altında 17 sıfat düzlemi tasnifi çalışmamıza büyük fayda sağlamıştır. Bu çalışmada iki uç duruma sahip sıfatlardan oluşan 17 düzlemin yanı sıra sıfat düzleminde ortada olunabileceği belirtilerek düzlemde üç nokta belirlenmesi de önemli bir kolaylık olarak karşımıza çıkmıştır. Kuramsal yapı oluşturulup uygulamaya geçildiğinde ise üç noktanın eldeki verilere göre her sıfatta az, orta, çok olmak üzere üçer noktadan toplamda yedi noktaya çıkartılabileceği de görülmüştür.

Kişi incelemesinde ikinci basamak olarak kullanacağımız beş faktör kişilik analizi modeli bize okuyucu odaklı ve metinden uzaklaşarak kişiyi inceleme imkânı vermiştir. Böylece iki farklı açıdan romandaki kişi hakkında bilgiler ortaya çıkartılabilmıştır. Sonraki aşama ise kişilik hakkında yapılan çalışmalardaki ortak nokta olan "tutarlılık" durumunun irdelenmesidir. Tutarlılık araştırılırken iki basamaklı yapımız bize birden fazla yol vermektedir. Her safhadaki bilgilerin kendi içindeki tutarlılığı, birinci ve ikinci safhadaki bilgilerin birbirleri arasındaki tutarlılığı temeldir. Ancak istendiğinde bu bilgilerin olay örgüsü ile ilişkileri de irdelenebilmektedir. Yeterli veri elde edilebildiğinde ilk iki yol ile yapılan incelemeler kişiliğin sağlıklı şekilde oluşturulup oluşturulmadığı hakkında bir kanıya varılmasını sağladığı görülmektedir. İlk iki incelemeden sonra ortaya çıkan tutarsızlıkların, olay örgüsü ile anlamlı yahut anlamsız ilişki içerisinde olması da bize ayrı sonuçlar verir. Anlamlı sonuçlar kişinin olay örgüsü merkezli oluşturulduğunu gösterirken anlamsız sonuçlar kişiliğin başarısız şekilde oluşturulduğu kanaatine varılmasını da sağlamaktadır. Kişi hakkında yeterli veri olmaması da metin hakkında farklı yorumlar yapılabilmesine imkân vermektedir.

Aşağıda modelin genel yapısı kısaca başlıklar halinde anlatılacaktır. Modelin sonunda kullanılan sıfatların tablo hali verildikten sonra modelin örnek bir uygulaması sunulmuştur. Uygulama için; incelenen kişinin başkişi olması ve elde edilen verilerin çokluğu sebebiyle Ahmet Ümit'in Beyoğlu Rapsodisi isimli eseri seçilmiştir.

Beş Eksenli Kişilik Analizi Modeli

Beş Yapı Analizi

Verilerin değerlendirilmesindeki ilk basamak olan bu basamakta kişi ile ilgili anlatıcının verdiği bilgiler beş başlık altında tasnif edilmektedir.

Fiziksel yapı

Kişilik çalışmalarına bakıldığında kalıtsal özelliklerin önemli etkileri olduğu tezi uzun dönem revaçta olduğu görülür. Fiziksel yapının kişilik tasnifinde tek kriter olarak kullanıldığı dönemlerden sonra kişilik oluşumunda tek unsur olmadığı ortaya çıkmış olsa da kişiliğin oluşumunda önemli bir etken olduğu da göz ardı edilememektedir. Köknel'den aktaran Özer bedensel özelliklerle kişilik arasındaki bağa başka bir bakış açısı da getirir:

Bedenindeki sakatlık ya da engelden dolayı mutsuz olan, engelinden dolayı yetersizlik duygusuna kapılan ya da bedensel ve zihinsel bir üstünlüğünden ötürü kendine aşırı güveni olan insanlara çevremizde rastlanılmaktadır (Özer, 2013, s. 129).

Bu sebeplerle bu başlık altında sadece dışardan görünen fiziksel özelliklerin kastedildiği anlaşılmalıdır. Kişi boy, göz rengi gibi özelliklerin yanı sıra kalp hastalığı veya kanser gibi çeşitli rahatsızlıkları da genetik olarak taşınabilmektedir. Bu hastalıklar da kişinin farklı davranış sergilemesi için sebep olabilecektir. Dolayısıyla bu başlık altında kişinin genetik olarak geçmişî dâhil olmak üzere bedene dair her türlü veri kullanılacaktır.

Kişinin geçmişi

Kişilik konusunda en önemli veri kişinin geçmişidir. Kişilik öğrenme süreci ile de yapılandırılmaktadır. Edinilen bilgiler belirlenmiş tutum ve davranışlar için pekiştirebilmekte yahut değiştirebilmektedir.

Diğer yandan kişiliği oluşturan tek unsur kişinin bireysel edimine bağlı değildir. Ailenin geçmişinde olan bazı olaylar tutum ve davranışların nesilden nesile aktarımına sebep olabilmektedir. Bu aktarım konusunda aşırı yorum yapmadan içinde yaşanılan topluluklara da genişletmek mümkündür.

Çevresel yapı

Kişi her şeyden soyutlanmış şekilde yaşamamaktadır. Yaşadığı çevre de kişilikte önemli etkiye sahiptir. Ancak etkileşimi çift yönlü incelemek gerekmektedir. Çevrenin kişi üzerinde etkileri kadar kişinin de içerisinde bulunduğu çevreye yani mekân ve nesnelere kendinden bir şey katabileceği göz ardı edilmemelidir. Kişinin birden fazla mekânlardaki durumu ondaki değişimi gösterebileceği gibi bir mekânın kişiden önceki hali de kişinin varlığıyla beraber meydana gelen değişim de kişilik hakkında önemli veriler içermektedir.

Sosyolojik yapı

Kişiliğin oluşumunda başka bireylerle ilişkilerin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Kişiliğin oluşumundan başka görünümünde de diğer kişilere karşı tutum ve davranışlar önemli veriler olarak karşımıza çıkar. Sosyal bir varlık olan insanın diğer insanlarla iletişimi, tutum ve davranışlarda önemli bir orana sahip olması sosyolojik yapı altında inceleyeceğimiz tutum ve davranışları da önemli hale getirmektedir.

Bu başlık altında içinde yaşanılan toplum veya topluluğun durumu insanın içinde yaşadığı en küçük yapının kültür ortamından sosyal sınıfına milli kültürüne daha geniş açıdan bakıldığında Doğu, Batı topluluğu içerisinde olunmasına kadar kişilik üzerinde etkileri unutulmamalıdır.

Bilişsel yapı

Bilişsel yapı içerisinde kişinin bilinçle ilintili tüm bilgileri kastedilmektedir. Romanda bu boyut için en önemli veriler karakterin iç konuşmalarıdır. Bilinç düzeyindeki tartışmalarından çevresindeki nesne, kişi veya durumlar hakkındaki düşüncelerine kadar iç sesle öğrenme imkânı bulunmaktadır.

Beş Faktör Kişilik Analizi

Kişi analiz metodumuzun ilk basamağında anlatıcı merkezli olarak beş yapı altında verilen bilgilerin tasnifi yapılmıştı. İkinci basamağımızda ise Somer'den alınan 17 eksenli sıfatlar tablosu kullanılmaktadır. Burada okuyucu olarak incelenen roman kişisi hakkında romanda verilen verilerden hangi sıfatlara haiz olduğu tüme varım yöntemiyle gidilerek tartışılmakta ve karar verilmektedir.

İçe dönük – dışa dönük

Sosyal olma, sokulgan olma, hakkını savunma, iddialı olma, aktif ve konuşkan olma özellikleri belirtilir. Dışa dönük insanların; enerjik, istekli, dominant, arkadaş canlısı, konuşkan, cesur, hırslı ve diğer insanlarla birlikte olmaktan zevk alan insanlar olarak tanımlanırken içe dönük insanlar ise; utangaç, çekingen, uysal ve sessiz olma eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Friedman ve Schustack, 1999 aktaran Demirkan:2006:s.60).

Somer ve arkadaşlarının (2004, s. 51-52) bildirdiğine göre burada dışadönüklüğün tamamen olumlu özellikler içedönüklüğün ise olumsuz özellikler barındırdığı düşünülmemelidir. İçedönüklüğün daha çok dışadönüklük özelliklerinin olmaması olarak tanımlandığı belirtilir. Arkadaş canlısı olan dışadönüklerin aksine içedönüklerin düşmanca kişiler değil, kendilerini kolayca ortaya koymayan uzak duran kişiler olarak gösterilir. Bu şekilde bakıldığında içe dönük insanların kendilerini ortaya koyma dürtüsünü kontrol altında tuttukları ve böylece arkadaş olma süreçlerinin daha uzun sürdüğü söylenebilecektir.

Bu faktör üç alt başlık altında incelenmiştir.

Sakin – canlı

İki uçta canlı ve sakin sıfatlarının olduğu bu düzlemde canlı sıfatı için; doğal, neşeli, konuşkan, canlı, hareketli, coşkulu, hevesli, sıcak sıfatlarının bulunduğu görülür. Canlılık özelliği yüksek olan kişilerin yüksek enerji düzeyine sahip oldukları ve davranışlarının sınırlandırılmasından hoşlanmadıkları gibi fevri özellikler gösterdikleri belirtilir.

Sakin sıfatı altında ise; ölçülü, sakin, sessiz, kontrollü, ketum sıfatlarının kullanıldığı görülür. Genel olarak bu özelliğe sahip olanların, gürültülü ortamlardan hoşlanmayan, resmi ve ciddi görünmeyi tercih ettikleri belirtilmektedir.

Girişken – çekingen

Girişken ve çekingen sıfatlarından oluşan bu düzlemde girişkenlik için; sosyal, aktif, kendine güvenli, açık, atılgan sıfatları kullanılırken çekingen sıfatı altında; kendi halinde, geri planda kalmayı tercih eden, dikkat çekmekten hoşlanmayan, grup içerisinde dinlemeyi tercih eden kişiler olarak tanımlamalar bulunur.

Girişkenler için yeni ortamlara rahatça uyum sağlayabilen, söz geçirmekten hoşlanan, cesurlük ve yarışmacılık özelliklerine de sahip olan baskın kişiliğe sahip oldukları da belirtilmektedir.

Yalnızlığı seven – yalnızlığı sevmeyen

Yalnızlığı seven ve yalnızlığı sevmeyen sıfatlarının iki uçta bulunur. Yalnızlığı sevenler için; topluluğu sevmeyen, mesafeli, yalnızlığı ve bireyselliği tercih eden, kararlarını verirken fazla etkilenmeyen, içsel motivasyonu ve kontrolü olan, kendi kendine yeten kişiler olarak tanımlandıkları görülürken bu kişilerin grup çalışmalarından ziyade bireysel çalışmaları tercih ettikleri de belirtilir.

Dikbaşı – yumuşak başlı

Yumuşak başlı ve dikbaşı sıfatlarının iki uçta bulunduğu bu faktörü Somer ve arkadaşları (2004, s. 52-54); insanlara güven, doğru sözlülük, elseverlik (alturizm), uyma, alçakgönüllülük ve ılımlılık sıfatlarını kullanmaktadırlar. Yumuşak başlılık altında bulunan bazı sıfatlar Demirkan'ın (2006, s. 60) aktarımına göre ise şöyledir: Kibar, nazik, esnek, güvenilir, iyi mizaçlı, işbirliğine yatkın, affedici, yumuşak kalpli, hoşgörülü.

Demirkan (2006) ve Somer'e (2004) bakıldığında yumuşak başlı insanların diğer insanlarla duygusal yakınlık kuran insanlar oldukları başkalarıyla çatışmalara girmemeye çalıştıkları, girmek zorunda kaldıklarında ise zor kullanma harici yöntemlere başvurdukları belirtilmektedir.

Dikbaşı olanlar hakkında ise taleplerle kendi ihtiyaçları çeliştiğinde kolay "hayır" diyebilen, insanlara güven duymaktan ziyade şüpheli yaklaşım sergileyen, zaman zaman bencil, hatta kavgacı olarak da tanımlanabilecek kişiler olarak belirtildiği görülür.

Dört alt boyutta incelenmiştir:

Hoşgörülü – hoşgörüsüz

Hoşgörülü ve hoşgörüsüzlüğün iki uçta olduğu bu düzlemde hoşgörülü olanlar için; alçak gönüllü, iyimser, iletişime açık sıfatlarının kullanıldığı görülür. Koşullara uyum sağlayabilen, insanlara karşı toleranslı ve ılımlı kişiler oldukları da belirtilmektedir.

Diğer uçta olanlarda ise; benmerkezci, kendilerini üstün görme, eleştiriden rahatsız olma sıfatları verilirken bu kişilerin insanları kolayca bağışlamadıkları günlük hayata kendini beğenmiş, kibirli kişiler olarak da tanımlanabildiği belirtilir.

Öfkeli – ılımlı

İlmlı olarak tanımlanan kişiler; huzurlu, sakin, serinkanlı, nazik, önyargısız, eleştiriye açık olma, kolayca öfkelenmeme gibi kişilik özellikleri sergilemektedirler. Bu özelliği gösterenler kolayca öfkelenmedikleri gibi, karşılarındakileri de serinkanlı bir yaklaşım içine çekebileceği belirtilmektedir.

Diğer uçta olanları ise; önyargılı, öfkeli, kolayca kızan, eleştiriye tahammülü olmayan kırıcı, kaba olabilen ve tatmin edilmesi kolay olmayan kişilerdir.

Karşıt – uzlaşmacı

Uzlaşmacı özelliğe sahip olanlarda; açık kalpli, mantıklı ve rahat sıfatlarının hâkim olduğu söylenmektedir. Uzlaşmacı davranışları olanların insanlara güvenen ve birlikte olunması kolay kişiler oldukları söylenmektedir. Çatışmadan ve mücadeleden daha çok uyumlu davranışları tercih ettikleri belirtilmektedir.

Karşıt olanlar ise muhalif bireyler olarak da tanımlanabilir. Bu kişilerde; kinci, intikamcı, karşı çıkan, dik kafalı, inatçı ve tartışmacı sıfatlarının görüldüğü belirtilir. Başkalarının iyi niyeti karşısında şüpheli bir tavır sergiledikleri, insanlara güvenmedikleri ve antagonist davranışlar gösterdikleri de belirtilmektedir. İkna edilmeleri zor kişiler olarak görülür.

Kendine dönük – yumuşak kalplilik /elseverlik

Yumuşak kalpli olarak tanımlanan kişilerin, başkalarını düşünen, merhametli, yardımsever, verici, sıcak, anlayışlı, işbirliğine yatkın ve insanlarla iyi geçinen olarak tarif edilirken karar almakta zorlandıkları ve karar alırken kendi ihtiyaçlarını göz ardı ettikleri belirtilmektedir.

Diğer uçta olan kişilerin ise, başkalarından çok kendini düşünen, bencil olarak tanımlanabilecekleri gibi uzak ve anlayışsız oldukları söylenmektedir. Kendi ihtiyaçlarını ön planda tuttıkları ve gerektiğinde katı karar almakta zorlanmadıkları belirtilir.

Düşük öz denetim – yüksek öz denetim

Öz denetimi yüksek olanlarda; dikkatli, titiz, özenli, sorumluluk sahibi, planlı, başarı yönelimli, çalışkan, sebatkâr sıfatlarının bulunduğu belirtilmektedir. Bu sıfatların hepsini üzerinde taşıyan kişi, dikkatli, önceden her şeyi programlayarak yapan biri olarak karşımıza çıkmaktaysa da aynı zamanda hareketleri kısıtlansa bile oluşan düzenden ve yaptıkları programdan dışarı çıkamadıkları da görülür.

Öz denetimi düşük olanlar aksi yönde oldukları söylenebilecekse de düzenli olmamaları ve önceden program yapmamaları diğer yüksek öz denetimlilere göre karar verme mekanizmasını daha hızlı işleterek duruma göre farklı eylemler yapabilme kabiliyetinde oldukları söylenmektedir.

Somer ve arkadaşlarının (2002, s. 30) aktarımına göre bu faktörün, aktive edici ve ketleyici olmak üzere iki yönü bulunmakta olup dört boyutta incelendiği görülür.

Düzenli – düzensiz

Düzenli sıfatı altında; ayrıntılara önem veren, titiz, mükemmeliyetçi, her şeyin yerli yerinde olmasına özen gösteren, dikkatli, planlı ve programlı hareket eden sıfatlarının toplandığı görülür.

Diğer uçta bulunan kişilerin ise, dağınıklık ve düzensizlikten rahatsız olmayan, yapılması gerekenleri nispeten gevşek bir tarzda ele alan, çok planlı olmadıkları belirtilmektedir.

Kurallara bağlı – kurallara bağlı olmayan

Tedbirli, temkinli, kontrollü, ahlaki değerler konusunda katı kriterleri olan, otoriteye bağlı, toplumsal kurallara önem veren kişiler olarak tanımlanan kurallara bağlıların emin ve güvenilir olarak da anıldıkları da görülür.

Diğer uçta olan kişilerin ise, sosyal kurallar konusunda daha esnek olmak, geleneksel değerlere fazla bağlı olmamak, başına buyruklu, aldırmaçlık-umursamazlık, isyankârlık gibi özellikler gösterebildikleri belirtilmektedir.

Gevşek – sorumlu / kararlı

Sorumlu/ kararlı olanlarda; yüksek başarı motivasyonu, kararlı çabalar, çalışmayı sevme ve üretkenlik gibi sıfatların toplandığı belirtilir. Bu kişilerin; aktif, amaçlarına ulaşmak için sıkı çalışan, güvenilir, sorumluluk sahibi ve öz disiplinli, içsel kontrolün yüksek olduğu belirtilmektedir.

Özelliğin diğer ucunda olan kişilerin ise, kendisine net ve belirgin hedefler koyamayan, istedikleri şeylere ulaşmak için kendilerini organize ve motive etmekte güçlük çeken, boş zaman geçiren ve çabuk sıkılabilen kişiler olduğu belirtilir.

Heyecan arayan – tedbirli

Heyecan arayan kişilerde, çılgin, maceracı, gözü kara sıfatlarının hâkimiyeti görülür. Heyecan arayan kişilerin, cezadan çok ödüle duyarlı oldukları, risk almaya yatkın oldukları, heyecan verici hareketli ortamlarda bulunmaktan zevk aldıkları belirtilir.

Tedbirli taraftakilerde ise; tedbirlilik, temkinlilik, tehlikeye duyarlılık ve kontrollü sıfatlarının ağırlıklı olduğu gözlemlenir. Bu kişiler düzenli hayatı seven, bilinen durumlarda kendini daha rahat hisseden ve riske girmektense sınırlı ama güvenli koşulları tercih ettikleri belirtilmektedir.

Duygusal tutarlı – duygusal değişken

Karar verme konusunda önemli etkenlerden birinin duygulardır. İnceleme düzleminin iki ucuna yerleştirilmiş olan duygusal tutarlı ve duygusal tutarsız sıfatları bulunduğu faktörde heyecanlı, endişeli, kuruntulu, kendine güvenli, rahat dirençli gibi sıfatlar görülmektedir.

Duygusal tutarsız olarak görülenlerin, hassaslık duygusallık, endişelilik ve gerginlik gibi duygulara eğilimli olduğu belirtilirken stresle başa çıkma konusunda zorlanan, karşılaşılan güçlükler ve engeller karşısında direnci çabuk kırılan ve dürtüsel davranma eğiliminde olan kişiler olarak tanımlanırlar.

Bu boyutun diğer ucunda olanların ise, kendine güvenli, engellerle başa çıkma konusunda zorlanmayan, uyumlu, telaşsız ve sakin, kendine güveni yüksek olan kişiler olarak tanımlandığı belirtilir.

Faktör üç alt boyutta incelenmektedir:

Duygusal Tutarlı – Duygusal Değişken

Duygusal değişkenliği yüksek olan kişilerin; heyecanlı, duygusal iniş çıkışları sık olan, ruh haline göre davranışları değişen tutarsız bir yapı sergiledikleri belirtilmektedir.

Diğer uçta olanların ise, tutarlı olup davranışları duygusal durumuna göre daha az değişen kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu tip kişilerin çok hassas olmadığından kolay etkilenmedikleri ve bu sebeplerle davranışlarının önceden kestirilebildiği de belirtilir.

Rahat – endişeye yatkın

Endişeye yatkın olanların; endişeli, kuruntulu, kötümser, gergin, kaygılı, kolay incinen, başkalarının onayına ihtiyaç duyan, kendini suçlamaya yatkın hassas yapıları kişilerdir. Dolayısıyla karar almakta oldukça zorlanan, karar almak zorunda kaldığında ise panik durumlarının görülebildiği kişiler olarak belirtilir.

Rahat olanların ise; huzurlu, rahat, dirençli, gerçeklerle yüzleşebilen kendine güveni yüksek kişiler olduğu belirtilir. Dolayısıyla bu tip kişilerde, beklenmedik durumlarda panik olma durumu yok denecek seviyede olmalıdır.

Kendine güvenli – kendine güvensiz

Kendine güvenmeyenlerin; alıngan, kendine güvensiz, kararsız, amaçlarını netleştirmekte ve kendini organize etmede güçlük çeken kolayca yılgınlığa kapılan kişiler olduğu belirtilmektedir.

Diğer uçta olanların ise, kendine güvenen, kendisi ile barışık ve problemler karşısında etkin başa çıkabilen kişiler olduğu belirtilir.

Somut/pratik – gelişime açık

Bazı kaynaklarda zekâ olarak da isimlendirilen bu faktörde diğerlerine oranla daha çok tartışmalar olduğu görülür. Gelişime açık olabilmek entelektüel özelliklerle orantılıdır. Gözleme ve farkında olma becerisi, duygusal yaşamda zenginlik, yaratıcılık gibi özellikler, geleneksellikten uzaklaşabilme yetisi gelişime açıklık sıfatı altında birleştirilirken Somer (2004, s. 61); analitik düşünen, kendisi ve dünya hakkında düşünmekten, okumaktan haz alan duyarlı, ilgi alanları geniş, yeniliğe açık ve yaratıcı kişileri gelişime açık tarafına koymaktadır. Bu sıfatlara bakıldığında ise kişinin entelektüel seviyesi ile sorgulama kabiliyeti önemli unsurlar olarak karşımıza çıkar.

Aksi uçtaki kişilerin ise; somut faaliyetleri soyut faaliyetlere tercih eden, pratik, ince düşünmekten pek hoşlanmayan, fikirlerle fazla uğraşmayan, muhafazakâr, yeniliğe dirençli, ilgi alanları sınırlı, geleneksel görüşleri fazla sorgulamayan kişiler olduğu belirtilir.

Analitik düşünme, duyarlılık ve yeniliğe açıklık olarak üç boyutta incelendiği görülür:

Somut düşünen – analitik düşünen

Analitik düşünme gücü yüksek olan kişilerin; araştırmacı, inceleyici, akademik faaliyetlerden hoşlanan, olayları irdelleyen, soyutlamalar yapan, eleştiren, derin düşünen ve kendini geliştirmeye önem veren kişiler olduğu belirtilmektedir.

Diğer uçta olanların ise, somut düşünen ve daha sabit bir yapı gösteren kişiler olduğu belirtilmektedir.

Hassas olmayan – duyarlı

Duyarlılık seviyesi yüksek olanların, duygulu, hassas, düşünceli, nazik, ince ve sanatçı ruhlu kişiler olduğu belirtilir. Bu kişilerin, kendilerinin ve başkalarının duygularını algılamakta usta oldukları ve duyguların hayatlarının önemli bir parçası olduğu belirtilir. Bu kişilerin duygusal deneyimleri olumlu veya olumsuz yönde de olsa diğer kişilerden daha yoğundur.

Diğer uçta olanlar ise; başkalarından ziyade kendini düşünen, duygusal olmayan, duygusallıktan hoşlanmayan, gerçekçi, kapalı bir düşünce sistemine sahip kişiler olarak betimlenmektedir.

Muhafazakâr – yeniliğe açık

Yeniliğe açıklık özelliği güçlü olan kişilerin; olaylara farklı açıdan bakabilen, tekdüzelikten sıkılan, ilgi alanları geniş olarak tanımlanırlar.

Muhafazakâr tarafta olanların ise; bildiği hayatın dışına çıkmak istemeyen, geleneksellikten yana, bildiğinden şaşmama özelliği gösteren kişiler olduğu anlatılmaktadır.

Tablo 1: Sıfatlar tablosu

İÇE DÖNÜK	İÇE DÖNÜK/DIŞA DÖNÜK	DIŞA DÖNÜK
Sakin	Sakin/canlı	Canlı
Çekingen	Çekingen/girişken	Girişken
Yalnızlığı seven	Yalnızlığı seven/yalnızlığı sevmeyen	Yalnızlığı sevmeyen
DİKBAŞLI	DİKBAŞLI/YUMUŞAK BAŞLI	YUMUŞAK BAŞLI
Hoşgörüsüz	Hoşgörüsüz/hoşgörülü	Hoşgörülü
Öfkeli	Öfkeli/ılımlı	İlmlı
Karşıt	Karşıt/uzlaşmacı	Uzlaşmacı
Kendine dönük	Kendine dönük/yumuşak kalpli-elsever	Yumuşak kalpli- elsever
DÜŞÜK ÖZ DENETİM	DÜŞÜK ÖZ DENETİM / YÜKSEK ÖZ DENETİM	YÜKSEK ÖZ DENETİM
Düzensiz	Düzensiz/düzenli	Düzenli
Kurallara bağlı olmayan	Kurallara bağlı olmayan/ kurallara bağlı	Kurallara bağlı
Gevşek	Gevşek/sorumlu-kararlı	Sorumlu-kararlı
Heyecan arayan	Heyecan arayan/tedbirli	Tedbirli
DUYGUSAL TUTARLI	DUYGUSAL TUTARLI / DUYGUSAL DEĞİŞKEN	DUYGUSAL DEĞİŞKEN
Duygusal tutarlı	Duygusal tutarlı/duygusal değişken	Duygusal değişken
Rahat	Rahat/endişeye yatkın	Endişeye yatkın
Kendine güvenli	Kendine güvenli/kendine güvensiz	Kendine güvensiz
SOMUT-PRATİK	SOMUT-PRATİK/GELİŞİME AÇIK	GELİŞİME AÇIK
Somut düşünen	Somut düşünen/analitik düşünen	Analitik düşünen

Hassas olmayan Muhafazakâr	Hassas olmayan/duyarlı Muhafazakâr/yeniliğe açık	Duyarlı Yeniliğe açık
-------------------------------	---	--------------------------

Beyoğlu Rapsodisi Eserinde Uygulama

Ana Çizgileriyle Olay

Aynı zamanda anlatıcı olan başkişi Selim'in ve iki yakın arkadaşının İstanbul'da yaşadığı bir macera konu edilmektedir. Üç kişiden biri olan Kenan Sorgun gerçek cinayetleri yeniden canlandırma yoluyla fotoğrafı kazanmak istemiştir. Bu istek ise daha sonra bazı cinayetlerin çözümlenmesine ve Kenan'ın ölümüne sebep olacaktır.

Üç arkadaşın en zengin olanı Kenan'dır. Kenan sadece en zengin değil aynı zamanda en yakışıklı ve en uçarlı olandır. Grubun lideri olan Kenan aynı zamanda grubu sürekli maceralara sürükleyen yegâne kişidir. Anlatıcı olan Selim, üç arkadaş arasında en iri olanı ve aralarındaki mantık abidesidir. Selim maddi olarak da gayet iyi durumdadır ancak Kenan'dan daha zengin de değildir. Üç arkadaşın maddi olarak en kötü durumda olan Nihat'tır. Evli ve çocuğu olan Nihat bir sahaf işletmesine rağmen bu iş geçimine yetmediğinden diğer iki arkadaşının maddi desteğiyle yaşamını devam ettirir.

Romanda olaylar maceradan maceraya atlayan Kenan'ın son macerası olan pilotluk sevdasında geçirdiği kaza sonrası fotoğrafçılığa yönelmesiyle başlar. Kenan ünlü bir sanatkar olarak ölümsüzleşmek ister. Fakat sergileri beklediği başarıyı elde edememiştir. Sonunda ölümü konu edinen bir sergi açmayı planlar. İstanbul'da gerçekleşmiş olan cinayetlerin bilgilerini alarak gerçeğe yakın mizansenlerle ölümü anlatacak böylece herkesin dikkatini çekecektir. Kenan'ın sevgilisi Katya bu çalışmanın tehlikeli olacağını düşünür. Katya bu düşüncesinde yalnız değildir. Selim de çalışmaya itiraz eder. Ancak üç arkadaşın en zayıf halkası Nihat endişeleri olsa da Kenan'ın yanında yerini alınca itiraz edenler de yavaş yavaş ekibe katılır.

Kenan tüm itirazlara rağmen kararından vazgeçmez ve özel ilişkileri sayesinde bazı cinayetlerle ilgili olay yeri fotoğrafları elde etmeyi başarır. Sergi için polisten aldığı olay yeri fotoğraflarıyla çalışırken iki cinayetin birbirine benzediğini fark eder. Sergiye başından beri karşı olan Selim, Kenan'ı engelleyemeyeceğini anlayınca çocukluk arkadaşını yalnız bırakmak istemez. Beyoğlu'nda atıl durumda bulunan aile yadigârı üç katlı apartmanı arkadaşına stüdyo olarak kullanması için verir. Selim'in bu katkısından sevinen Kenan elindeki fotoğrafları Selim'le de paylaşır. Kenan şüphelendiği iki olayın ayrıntılarını da Selim'le konuşmasıyla Selim kendisini Kenan'la beraber iki olayı soruştururken bulur. Öldürülenlerin aşk ilişkileri, uyuşturucu ve bilinmeyen yurtdışı irtibatları araştırılır. Bu araştırmalar sırasında kirli işlerle iştigal edenlerin ortasında kalan üç arkadaş ciddi tehlikelere maruz kalırlar. Bu tehlikelerden Selim sayesinde birkaç küçük yarayla kurtulurlar. Hiçbir bilgiye ulaşamadığı düşünülürken Selim sayesinde öğrenilen bir konuyu Kenan daha ayrıntılı araştırır. Kenan bu sayede maktullerin evindeki bir kitabı bulur ve kitaptaki bilgiler onu Fransa'ya götürür. Selim Fransa'daki iş ortağı ile görüşerek Kenan'ın işlerini kolaylaştırır. Ancak bu arada Kenan garip davranmaya başlamış ve Selim'den bilgi gizlemeye başlamıştır. Türkiye'ye döndükten sonra bilgileri birleştiren Kenan iki cinayetin katilini bulur ve son sahnede katili açıklar.

Öldürülenlerden Aysun ihtilalle beraber Rusya'dan İstanbul'a kaçan ailesinden haber alamayan bir kadınla Fransa'da tanışmıştır. Aysun topladığı bilgilerden Rus ailenin Selim'in babası tarafından öldürüldüğünü öğrenmiştir. Çift, Selim'e şantaj yapmaya kalkışmış ve Selim, Aysun ile sevgilisini ayrı ayrı öldürmüştür. Kenan'ın bu açıklamasını reddedemeyen Selim Kenan'ı öldürür.

Beş Yapı Analizi

Fiziksel yapı

Selim olay zamanı ellili yaşlarda uzun boylu ve iri cüsselidir. Ela gözlü ve seyrek kumral saçlı olarak tasvir edilmektedir. Fiziksel olarak açıkça bilinen diğer husus ise Selim'im hep olgun gözüktüğüdür. Fiziksel durumunun yanı sıra kıyafet seçimleri ve kıyafetlerinin durumunun da olgun görüntüsünü desteklediği söylenebilir: “Tıpkı özenli giysilerim gibi, ağırbaşlılığım da o yıllardan bu yana taşıdığım bir özelliktir. Bu yüzden hep olduğumdan daha yaşlı gözüktürüm.” (Ümit, 2010, s. 2)

Kardeşi olmayan Selim'in daha küçük yaşlardayken annesi vefat etmiştir. Annesinin hastalığının ağırlaştığı yıllar Selim'in hangi yaşlarına denk geldiği açık değildir. Tek bilinen yatılı okula başladığında annesinin hayatta olduğudur:

Şeker hastalığının erittiği ince bedeni, tıpkı benim gözlerim gibi açık renkli gözlerinde giderek kaybolan yaşama isteği, en mutlu anlarında bile dudaklarının solgunluğunu yenip bir türlü ortaya çıkamayan gülümsemesiyle kendi annem (Ümit, 2010, s. 3).

Ağır hastalığı sebebiyle tek çocuklarının bakım ve terbiye yükü babadadır. Babasıyla daha uzun yıllar beraber olduğu bilinse de babası veya annesinin fiziksel yapıları hakkında ayrıntı verilmemektedir. Ne zaman öldükleri dahi açık değildir. Annesinin renkli gözlüdür ve şeker hastalığı vardır. Babasının herhangi bir rahatsızlığına dair bilgi yoktur. Hatta ömrünün son anlarına kadar da şirketinde çalışmış olabileceği söylenebilir. Ali Rıza Bey hakkında başka bilgi verilmez. Selim'in babası Ali Rıza Bey'in varlığı fiziksel varlıktan çok bilişseldir.

Eşi ve çocuklarına bakıldığında da benzer durum görülür. Eşi Gülriz veya oğlu Burç hakkında da ayrıntılı tasvirler yoktur. Eşi hakkında tek kesin bilgi, akrabası olmadığıdır. Çocuğu hakkında ise verilen tek bilgi oğlu Burç'un down sendrom hastası olmasıdır. Burç'un fiziksel yapısı hakkında bilinenler kumral saçlı ve alnının geniş olmasından ibarettir.

Selim'e bakıldığında, herhangi bir hastalığından söz edilmemektedir. Selim'in fiziksel yapısını değerlendirecek bir bilgi ebeveynleri hakkında verilen ayrıntılardan elde edilemez. İnce telli kumral saçlı ve renkli gözlü olan Selim yaşı sebebiyle de saçlarının iyice seyrekleşmiş ve iri cüsseli biri olduğu bilgilerinden daha ayrıntılı fiziksel yapıyı anlatan bilgi yoktur.

Kişinin geçmişi

Selim İstanbul'da Beyoğlu semtinde doğmuştur. Çocukluğu dâhil olmak üzere neredeyse hayatının tamamının Beyoğlu'nda geçtiği anlaşılmaktadır. Çocukluğu Ayhan Işık Sokak'ta bulunan üç katlı binada geçmiştir. Evine neredeyse üç sokak uzaklıkta olan Galatasaray Lisesi'nde yatılı olarak okur. Babasının tekstil şirketi olmasına rağmen İstanbul Teknik Üniversitesinde Mimarlık Fakültesini bitirir. Ancak okuduğu mesleği yapmayı babasının şirketinde çalışır. Selim'in söylemlerine göre tekstil sektöründe başarılı olmuş ve babasından devraldığı şirkete AZYA adında bir marka ekleyerek büyümüştür.

Çocukluk dönemi hakkında tek bilgi annesinin hasta olmasıdır. Şeker hastası olan annesi yüzünden yetiştirme sorumluluğu babasının üzerinde kalmış ve bu sebeple de yatılı okula verilmiştir. Fakat bu konularda başka bir kaynaktan bilgi verilmediğinden ayrıntılar hakkında bir yorum yapılamamaktadır.

Selim'in lise yılları hakkındaki bilgileri ise sadece yakın arkadaşları Kenan ve Nihat ile olan birliktelikleridir. Okulda diğer öğrenciler veya hocalarla oluşan herhangi bir iletişimden bahsedilmez. Sanki okulda sadece üç öğrenci okumuş gibidir. Üniversite dönemine bakıldığında ise süreç tamamen karanlıktır. Okuduğu üniversite ve bölümden başka bilgi verilmezken Selim romanda mimarlığı sevdiğini birden fazla yerde söylemektedir.

Aile geçmişine bakıldığında burada da çok az bilginin olduğu görülür. Osmanlı döneminde dedesinin Bulgaristan'ı terk ederek İstanbul'a göçtüğü belirtilir. Fakat bu göçün sebebi hakkında bilgi yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla varlıklı değillerdir ki dedesi çalışmasına rağmen babasına borçtan ve bir saatten başka şey bırakamamıştır. Zenginlikleri, Selim'in babası Ali Rıza Bey'in çalışmalarıyla sıfırdan olduğu açıktır. Ancak bu dönemlerle ilgili de ayrıntı yoktur.

Selim'in aile geçmişi hakkında bilginin azlığı, çocukluk dönemiyle ve üniversite yıllarıyla paraleldir. Bu bilgi yoksunluğu olay zamanına kadar gelmektedir. Lise yılları ve iki arkadaşıyla ilişkilerinden başka tek bilinen Selim'in Gülriz isminde bir bayanla evlenmesi ve bir çocuklarının olmasıdır. Oğlu Burç'un yaşı da kesin bilinmemektedir. Ancak arkadaşı Nihat'ın kızı Dize'nin on dokuz yaşında olduğu verilmektedir. Çok önem verdiği işi hakkında da ayrıntı verilmediği görülür. Babasının ne zaman işten uzaklaştığı veya öldüğü; işi tamamen devraldıktan sonra nasıl büyüttüğü hatta kendisinin bir parçası olarak gördüğü AZYA markasını nasıl oluşturduğu hakkında da bilgi verilmez. Dolayısıyla olay zamanı itibarıyla Selim'in geçmişi hakkında yok denecek kadar bilgi vardır. Tek bilinen lise yıllarından iki yakın arkadaşı olduğu, bilinmeyen bir zamanda evlendiği ve yaşı kesin olarak bilinmeyen down sendromlu bir oğlu olduğudur.

Çevresel yapı

Selim'in yaşadığı mekânlar konusunda bazı bilgiler olsa da bunların ayrıntıdan uzak bilgiler olduğu görülür. Genel olarak Beyoğlu semti Selim'in hayatının geçtiği yerdir. Selim'in hayatındaki mekânlara bakıldığında ikamet ve iş yeri olmak üzere ikiye ayrılabilir. İkamet olarak babasının evi, eşi ve oğluyla yaşadığı ev olarak iki ev görülür.

Babasının evi, olay zamanında da Selim'in sahip olduğu ama içinde yaşamadığı evdir. Üç katlı binada Selim'in dünyaya geldiği ve çocukluğunu geçirdiği bilinmektedir. Ancak doğduğu ve büyüdüğü evin iç yapısı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Beyoğlu'nda babası Ali Rıza Bey'in satın aldığı sonradan eklediği bir katla üç katlı olan bina annesinin ölümüne de şahitlik etmiştir. Selim'in ne zamana kadar bu evde yaşamını sürdürdüğü verilmemiştir. Babasının ise ne zaman öldüğü gibi ne zamana kadar bu evde yaşadığı da bilinmemektedir.

Çocukluk dönemini geçirdiği babasının evinin bulunduğu Beyoğlu hakkında da bilgi yok denecek seviyededir. Tek bilinen üç katlı evlerinin karışışındaki muhallebicidir. O dönemde Beyoğlu'ndaki yaşam tarzı, çocukluğuna etki eden olaylar veya çevredeki bina veya ortamlarla ilgili bilgi de yoktur. Yatılı olarak okuduğu Galatasaray Lisesi'nin evlerine çok yakın olduğu bilinmektedir. Fakat okuldaki yaşamı hakkında da bilgi yoktur. Kaldığı odası, oda arkadaşları, okulun yapısı ve eğitimi, idarecilerin baskıları yahut teşvikleri gibi yönetim şekilleri yahut başka bir bilgiye rastlanılmaz. Liseden sonra İstanbul Teknik Üniversitesinde Mimarlık Fakültesinde okuduğu bilirse de o dönemle ilgili tek kelime bilgi yoktur.

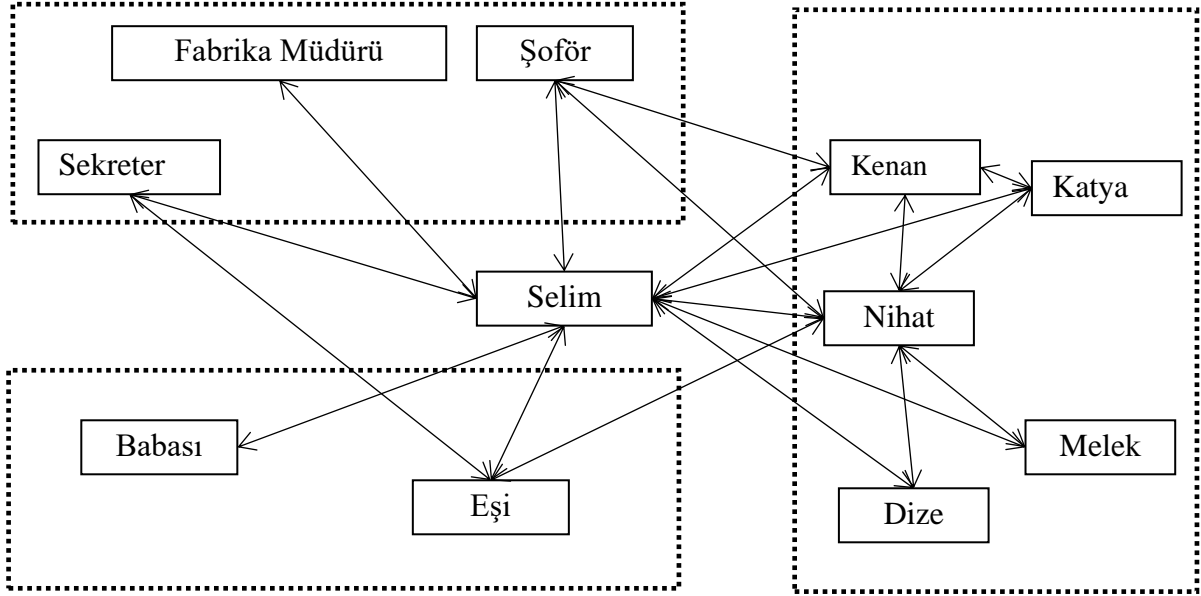
Eşi ile yaşadığı eve bakıldığında ise bilgi yoksunluğu burada da devam eder. Boğaz manzaralı olduğundan başka bilgi verilmez. Evin düzeni, mobilyaları yahut mimar olan Selim'in evde herhangi bir yapı değişikliğine gittiğine dair bilgi yoktur. Mevcut evine ne zaman taşındığı dahi verilmemiştir.

İş yeri hakkında bir nebze daha fazla bilgi vardır. Fabrika ve şirket yönetiminin bulunduğu iki bina karşımıza çıkar. Fabrika babasının döneminden kalmakla beraber İstiklâl caddesindeki diğer binanın Selim'in çalışmaları sayesinde olduğu bilinmektedir. Selim'in ofisi de yeni binadadır. Fakat yeni binaya Selim'in ne zaman geçtiğine dair bir kayıt yoktur. Kesin olan tek şey yeni binanın babası Ali Rıza Bey'in yaşadığı zamanlarda alınıp kullanıldığıdır.

Ofisinin binanın üst katında olması ve ofisinde duş imkânının da olmasından başka ayrıntı yoktur.

Sosyolojik yapı

Selim'in romanda diğer kişilerle iletişimine bakıldığında çok sayıda kişi ile iletişimi verilmektedir. İletişimlerini yakınlık seviyesine göre ailesi, arkadaşları, arkadaşlarının aileleri, iş yerinde çalışanları olarak dört gruba ayırmak mümkündür.

Şekil 1: Beyoğlu rapsodisi iletişim şeması

İş ilişkilerine bakıldığında Selim'in yakın çalıştığı üç kişi; sekreteri, şoförü ve fabrika müdürü görülür. Personeliyle iletişimde mesafeyi titizlikle korumaktadır. Fabrika müdürü ve sekreteri ile iletişimi iş çerçevesinden hiç çıkmazken şoförü ile iletişimi biraz daha farklıdır. Şoförün birkaç sahnede koruma görevini de yerine getirdiği görülür. Bu pozisyon kendiliğinden gelişmemiştir. Selim iş ile alakalı olmayan, tamamen özel ve hayati tehlikenin de olabileceği olaylar için şoföründen korumalık yapmasını istemiştir. Bu durum babasından gelen alışkanlıkları hiç terk etmeyen Selim için zorluklar doğurur. Personeliyle mesafeyi koruma düsturunu zedeleyebilecek davranıştır ki şoförü koruma görevi vesilesiyle oluşan yakınlaşmayı hemen hissettirir:

“Kenan Bey iyi bir adama benziyor. Ben sevdim.”

Kim sevmes ki diye geçirdim içimden, bir de makul olsa...

“Biraz delidir ama iyidir.”

Gevrek gevrek güldü Orhan.

“Delilik de lazım Selim Bey.”

“Kendine, ailene, arkadaşlarına zarar vermediğin sürece,” dedim. Resmileştigimi fark eden Orhan anında toparlandı (Ümit, 2010, s. 380).

Görüldüğü üzere Selim bu yakınlaşmaya anında tepki vererek mesafeyi korumayı sürdürür. Bu durum, Selim'in babasından görerek kurduğu iş arkadaşlarıyla arasındaki mesafeyi her durumda koruma azminde olduğunu göstermektedir. Personeliyle ne derece mesafeli olduğu onlarla düzenli yemek yeme konusundaki babasının tavsiyesini anlatırken daha açık görülür:

Öğle yemeğini fabrikada idari personelle birlikte yedim. Bu da babamdan kalan alışkanlıklardan biriydi. Çalışanlarıyla son derece mesafeli, saygıya dayanan bir ilişki kurardı. Zaman zaman da onlarla birlikte yemek yiyerek, ben de sizden biriyim mesajını vermeye çalışırdı. Bu davranışın personel üzerinde ne kadar etkisi olurdu bilmiyorum; yine de babamın ölümünden sonra birçok davranışı gibi bunu da sürdürmeye çalışıyordum (Ümit, 2010, s. 286).

Anlaşıldığı üzere Selim sebebini bilmediği tutum ve davranışları sadece babasından gördüğünden dolayı uygulamaktadır.

Aile ilişkilerine bakıldığında ise çocuğu ve eşi ile de sorunsuz bir iletişim içindedir. Eşi ile arasında herhangi bir tartışma yaşanmadığı gibi uyumlarının da yüksek olduğu görülür. Eşinin oğulları Burç'u kibarca fırçalarken bile çevrede kötü görüntü olduğunu düşünerek Selim'in sadece dokunarak eşini uyarabilmesi güzel bir örnektir. Karı koca ilişkileri açısından da sözsüz iletişimleri güçlüdür:

Bugüne kadar benimle sevişmek istediğini açıkça hiç söylememişti, bunu davranışlarıyla belli ederdi. (...) terasın kapısına dayanmış dururken, gözlerindeki ışıktan, dudaklarındaki utangaç gülümseyişten benimle birlikte olmak istediğini anlıyordum (Ümit, 2010, s. 154).

İletişimlerinin iyi olması sadece uzun süreli beraberliklerinden dolayı değildir. Selim'in ağzından eşi Gülriz'in sevdiği huyları anlatılırken kişilikleri arasında da uyum olduğu okuyucuya aktarılır. Eşinin oğullarına kahvaltı için isteklerinde müdahale ettiği anı anlatırken karısının sevdiği özelliklerini de bize bildirir:

“Poğaça mı, badem ezmesi mi? Ne istiyorsan, söyle onu aldırırım.”

Karımın en sevdiğim yanlarından biri buydu: İstedikimizi alabilme gücüne sahip olduğumuz halde en küçük bir savurganlığa bile tahammülü yoktu. Bu yanıla babama çok benziyordu. ... İşte bu yüzden Gülriz'in aynı yöntemle oğlumuzu yetiştirmesinden büyük bir memnuniyet duyuyorum (Ümit, 2010, s. 146).

Eşinin özellikle parasal konuda tutumlu olması Selim'i çok sevindirdiği açıktır. Bu konuda eşinin geçmişinin de etkili olduğunu övünerek anlatmaktadır:

Kocam daha çok para kazansın, daha iyi yaşayalım diye düşündüğünden değil, iflas etsem, elimizde avucumuzda ne varsa kaybetsek, belki biraz zorlanırdı ama eminim karım, o koşullara da ayak uydururdu. Gülriz görmüş geçirmiş bir ailenin kızıydı (Ümit, 2010, s. 153).

Selim eşinin tutumlu olduğu ve Selim'inki gibi aileden gelen bir özellik olduğu da yine kendisinden öğrenilir. Fakat tutumluluk önemli bir özellik olsa da en önemli unsurun başka olduğu sezdirilir:

Kayınvalidem aklı başında bir insandı. Kibardı, kendi sınırlarını çok iyi bilirdi, bir gün bile ilişkimize müdahale ettiğini hatırlamıyorum. Hepsinden önemlisi ise insan sarrafıydı. Zekâsı, görgüsüyle kızına da yol göstermiş, onu çok iyi yetiştirmişti. Böyle bir terbiye alan Gülriz de benim işimin, kendi sınırları dışında olduğunu, bu alana müdahale etmemesi gerektiğini biliyordu (Ümit, 2010, s. 153).

Selim'in eşinde en çok sevdiği özelliğin sınırları bilmesidir. Selim işini en özel alanı olarak görmektedir. Yoğun çalışması, maddi durumlarının gayet iyi olmasına rağmen eşinin işine müdahale etmemesi, bakıma muhtaç oğlula ilgili destek istemeyerek ona yük olmaması Selim'in asıl ilgilendiği yön olarak karşımıza çıkar.

Diğer yandan eşinin sekreteri ile sıkı iletişim içerisinde olduğu da görülür. Fakat dikkatle incelendiğinde bu iletişimin Selim'i kontrol etmek amaçlı değil onu bilgilendirme yahut hayatını kolaylaştırma yönünde olduğu açıktır.

Selim'in iletişim içerisinde olduğu diğer grup olan arkadaşlarına bakıldığında ise biraz daha farklı durum karşımıza çıkar. Onlarla çok daha yakın olmasına rağmen iş ve özel hayat ayırımına dikkati gözden kaçmaz. Ayrıca diğer gruplardan farklı olarak bu gruptaki ilişkisinde bir rekabet görülür. Çocukluklarından itibaren Kenan'la kendisini karşılaştırdığı defaten

verilmektedir. Selim ile Kenan arasındaki rekabette Kenan heyecanı seven, atılgan, zeki ve aynı zamanda zengin olandır. Selim Kenan'dan zengin olmadığını açıkça belirtirken zekâ konusunda da Kenan'a yetişemediğini belirtir. Ancak Selim, tedbirli ve kontrollü olması dolayısıyla daha olgun olması sayesinde gruptaki liderlik konusunda Kenan'ın tek rakibidir. Fakat bu rekabette sürekli kazanan Kenan'dır. Diğer yandan tüm bu rekabet veya küçük çatışmalar Selim'in özel hayat ile iş hayatı arasındaki katı ayrımını bozmamaktadır.

Üç kişilik grup içerisinde rekabete dâhil olamayan pasif unsur Nihat'tır. Selim için Nihat belirli dönemlerde yardım yapılan bir arkadaştır. Maddi durumundan dolayı daha çekinik bir yapıda olan Nihat'ın üçlü grup içerisindeki tek önemi Kenan'a kayıtsız kalamaması ve sonunda Kenan'a katılarak onun liderliği elde etmesine de vesile olmasıdır. Selim'in Nihat ile iletişimde Kenan'dan farklı olarak aile bulunmaktadır. Aile konusunda özellikle çocuklar etkilidir. Selim Nihat'ın kızı Dize'yi gördükten sonra kız çocuğunun olmasını istemiştir. Fakat erkek çocuğu olmuş o da down sendromlu olarak doğduğundan ikinci çocuk yapmaya cesaret edememişlerdir. Selim kız çocuğu hevesini Nihat'ın kızı ile gidermektedir. Diğer yandan Selim'in oğlu Burç ile Nihat'ın iletişimi çok iyidir. Kenan'ın aksine Nihat çocuğa karşı oldukça sıcak ve ilgilidir. Fakat bu yakınlıkların iki kişi arasındaki iletişimi ne yönde etkilediğine dair bir veri bulunmaz.

Bahsettiğimiz üç grup haricinde babası ile de bir iletişim mevcuttur. Fakat bu iletişim eşzamanlı diyalog veya alışveriş ile değildir. Babayla olan ilişki sebep sonuç ilişkisi içerisinde Selim'in tutum ve davranışlarını açıklaması sırasında görülmesi dikkate değerdir.

Sonuç olarak bakıldığında Selim'in çevresindeki insanlarla ilişkisinin iş ve özel hayat olarak ayrıldığı görülür. Üç grubun neredeyse birbirlerine hiç ilintilenmediği söylenebilir. Arkadaşları ve ailesiyle ilgili bağlantının zayıflığı daha çok Selim'in hasta oğlu yüzünden olduğu hissettirilse de ailelerin toplanarak yaptıkları bir faaliyetten de bahsedilmez. Tek istisna Nihat'tır fakat bu konu kısa bir bahisten öteye geçmez. Herkesle belirli bir mesafeyi koruduğu görülen Selim'in iletişimlerinde sorun yahut çatışma yoktur. Kenan'la olan iletişimde görülen rekabet daha çok Selim merkezli ve tek yönlü olan liderlik rekabetidir ki bu arkadaşlıklarını yahut hayatlarındaki başka bir durum veya akışı etkilemeyen bir çatışmadır. Babasıyla da çatışmasız hatta katılımlı bir iletişim içinde olduğu görülür. Sevdiği ve eğitimini aldığı mimarlığı yapmayı babasının işlerini devam ettirmiştir. Hayatında kurduğu ilişkilerin temelinde babasından aldığı tavsiyeler bulunmaktadır ki bu durum daha çok bilişsel olduğundan sonraki başlıkta tartışılacaktır.

Bilişsel yapı

Selim'in çocukluğundan itibaren öne çıkartılan özelliği, mantığıyla hareket etmesidir. Kendisini "Mantık abidesi" olarak tanımlamasının yanı sıra arkadaşı Kenan da birden fazla yerde aynı tanıımı yapar. Bu tavrın en büyük sebebi Selim iç dinamikleridir.

Selim'in aktardığı ve romanın sonunda Kenan'dan öğrenilen bilgilere göre Selim'in dedesi Osmanlı döneminde İstanbul'a göçmüştür. Bu göçün sebebi bilinmemektedir. Tek bilinen Selim'in dedesi İstanbul'a geldiğinde varlıklı olmadığı gibi öldüğünde miras olarak borç bırakmıştır:

Herkes onun iyi biri olduğunu söylerdi, ancak öldüğünde anneme ve bana dünya kadar borç ile bu saati bıraktı. Bu saate her baktığımda babam gibi olmamam gerektiğini hatırlarım. Bu gerçeği unutmadığım için ayakta kalabildim, yoksul bir adamken servet yapabildim (Ümit, 2010, s. 46).

Babasının Selim'e öğütleri arasındaki bu söyleme bakıldığında; Selim'in babası, çocukluğunu yokluk içerisinde geçirdiği gibi Selim'in büyükbabası öldükten sonra da ciddi bir yük altında çalışmak zorunda kalmıştır. Sıkı çalışmalar sonrası Selim'in liseye gittiği

dönemlerde ailenin refah düzeyinin gayet iyi olduğu görülür. Ancak bu refaha ne zaman ulaştıklarına dair bilgi yoktur. Selim'in bu yokluk dönemini görüp görmediği ise kesin değilse de öğütlerden yola çıkarak yokluk dönemini görmediği söylenebilir. Diğer yandan ailenin, refah döneminde de harcamaları sıkı kontrol altında tuttuğu görülür:

Harcamalar konusunda son derece dikkatli olan rahmetli babam bile, aldığım harçlığın kısa sürede suyunu çekmesinden kuşkulanarak, beni sıkı bir sorguya çekip, paraları Nihat'la paylaştığımı öğrendiğinde bırakın öfkelenmeyi, harçlığıma zam yaparak bu davranışımı ödüllendirme yolunu seçmişti (Ümit, 2010, s. 7-8).

Babasının harçlık konusunda görüşmesi harcamaların basit bir kontrolden öte, çok sıkı kontrol altında tutulduğunu göstermektedir. Bu durumda ailenin bilinen geçmişten Selim'e kadar sıkıntı içerisinde yaşamasının payı büyük olmalıdır. Göçe mecbur kalmak önemli bir travma olduğu gibi göçün kendisi de ciddi bir travmadır. Selim bu travmaları yaşayan bir babanın elinde büyümüştür. Babası da oğlunu her fırsatta hayatın zorluklarına hazırlamaktadır:

Hayat kudurmuşçasına akan bir ırmağa benzer, insanoğlu ise bu ırmağın azgın sularında yolculuk yapan bir dal parçasına. Bu yolculukta değişmeyen iki olgu vardır, ilki yalnız olduğun, ikincisi ise ne kadar uzun sürse de yolculuğun ölümle sınırlı olması... Pek iç açıcı sözler söylemediğim farkındayım ne var ki, gerçek bu. Gerçeği bilersen daha hazırlıklı olursun, fırtınalar kadar, sahte sükunetlere de karşı koyabilirsin. Yani yolculuğun daha iyi geçer. Boş hayallere kapılıp, sık sık düş kırıklıklarına uğramazsın. Sadece kendine güvenebileceğin için, insanların seni aldatmasına izin vermezsin. Kendi ayakları üzerinde durmayı başaran, güçlü bir insan olursun. (Ümit, 2010, s. 45-46)

Yokluk sadece paranın yokluğu değildir. Babası, Rusya'nın yıkılışı ile Türkiye'ye kaçanların yaşadıkları sıkıntıları da görmüştür. Göç ile gelen zafiyeti Ruslarda görmesi Selim'in babasının düşüncelerinde pekiştirici rolü üstlenmiş olmalıdır. Selim ellili yaşlarına gelmesine rağmen yukarıda verilen söylemi desteklediği görüldüğünde bu bilinç durumunun, babasından birebir aktarım olduğunu söylemek mümkündür. Bilinç aktarımının Selim'in yorumu olan son hali iç monologda açıkça görülür: "Fakat yaşamımı asla onlara dayanarak kurmam. Ne onlara, ne Gülriz'e ne de başka birine. Yeryüzünde yalnız olduğumu bilirim, bu nedenle de öncelikle kendime güvenirim." (Ümit, 2010, s. 46)

Sadece kendine güvenerek yaşama felsefesini kullandığı çok açık olan bir insanın hata yapma payı da yok denecek seviyede olmalıdır zira hata yaptığı zaman yaslanacağı bir dayanağı olmayacaktır. Dolayısıyla sıfır hata zorunluluğu maksimum mantığı gerektirir. Parasal varlık ile beraber hatasızlık yahut sıfır sorun sayesinde güçlü olunacaktır. Bu konuda Selim'in denk geldiği bir vaka sonrası düşünceleri çok açıklayıcıdır:

Selim bir gün yolda çığıllıklar içerisinde çıplak bir erkek çocuk ve kendisine tecavüz ettiğini söylediği yaşlı bir esnafın karıştığı küfürlü tartışmaya denk gelmiştir. Bu olaya müdahale eden polisin daha önce de o tür olaylara karıştığı bilinen yaşlı adamı dövmesi üzerine şöyle düşünür:

Aralarında gerçekte neler geçtiğini bilmesem bile, o çıplak çocuğun da, Cahit denen o adamın da güçsüz oldukları için ezildiklerini, aşağılandıklarını, horlandıklarını çok iyi biliyordum. Beyoğlu'nda gönlünce davranan, cinsel tercihlerinden dolayı aşağılanmayan kadın, erkek birçok eşcinsel biliyordum. Hak ettikleri gibi saygın bir hayat sürüyorlardı. Fakat hepsinin parası, işi, konumu vardı. Aşağılanmamak, horlanmamak için tek çare, güçlü olmaktı. Babam bunu küçük yaşlarda anlatmıştı, başarısının altında yatan sır buydu (Ümit, 2010, s. 52-53).

Konuyu gayri ahlaki bir cinsel ilişki açısından irdelemeyen Selim, olayı dünyadaki sistem karşısında iki tarafın da ezilmesi olarak algılar. Yaşamı bir varlık mücadelesi olarak gördüğü açıktır. Varlık mücadelesi verdiği dünyada güçlü olabilmesi, yere düşmemesi için parası ve statüsü olduğunu bilmektedir. Ayrıca tüm bunlar için güveneceği tek şeyin kendisi olduğunu düşünür. Kimseye dayanmadığı sürece hayatında zayıf halkalar olmayacaktır:

Ayağını daha sağlam yere basabilmek ve seni yok etmek için hazır bekleyen dünyaya kafa tutmanın verdiği güven. Varlığını sürdürmekle, elindekini korumakla, daha fazlasına sahip olmakla ilgili bir duygu (Ümit, 2010, s. 53).

Sürekli mücadelenin olduğu yerde güçlü olabilmek için, kimseye dayanmayan bir yapının varlığı konusunda babasına katılmakla kalmayıp fikri yapısının temelini oluşturduğunu bizzat Selim anlatmaktadır. Selim'in zengin olmasına rağmen tutumlu olmayı sürdürmesi ve eşinin de tutumluluğunu sevmesi bu fikirlerle uyudur. Dolayısıyla refah düzeyinin yükselmesine rağmen harcamalarda değişiklik yaşandığına dair bir bilginin de görülmemesi, Selim'in gücünü devam ettirebilmek veya yükseltebilmek için gerekli gördüğü parayı çoğaltma çabasını göstermektedir.

Çocukken bile çok mantıklı olduğu bilinen Selim'in mimarlık okuduktan sonra babasının işine devam etmesi; riske girmeyerek işleyen bir sistemde daha da güçlü olmayı seçmesi güç stratejisine uygun davrandığını göstermektedir.

Selim'in bilişsel durumunu anlamamıza yardımcı olan diğer konu, Kenan ile aralarındaki rekabet hissidir. Romanda Selim'in sürekli Kenan'la bir mücadele içerisinde olduğu görülür. Üç kişilik gruplarında liderlik hep Kenan'da kalmıştır. Ancak bu mücadelenin iki taraflı olduğuna dair veri yoktur. Kenan'ın liderlik için bir çabası görülmez. Kenan Selim'in sahip olmadıklarına sahiptir:

Hiç kuşkusuz Kenan'ın en büyük şansı annesi Neyire Hanım'dı. Kenan'a her sarıldığında - ki arkadaşımız annesinin bunu bizim yanımızda yapmasından nefret ederdi - onun yerinde olmak için neler vermezdim. Dalgalı kızıl saçlarının bukle bukle çevrelediği oval yüzüne tuhaf bir yumuşaklık veren, iri, ela gözleri, tombul, beyaz parmakları vardı. O parmakların dokunduğu her nesneye; Kenan'ın kıvrırcık saçlarına, kahve fincanının kulpuna, masadaki dantel örtüye, özellikle benim daha o yaşlarda bile bir ayı pençesi gibi iri ellerime neşe kattığını, dokunduklarını mutlu kıldığını düşünürdüm..

Şeker hastalığının erittiği ince bedeni, tıpkı benim gözlerim gibi açık renkli gözlerinde giderek kaybolan yaşama isteği, en mutlu anlarında bile dudaklarının solgunluğunu yenip bir türlü ortaya çıkamayan gülümsemesiyle kendi annemi Neyire Hanımla kıyasladığımda içime hep hüznün çökerdi (Ümit, 2010, s. 3).

Selim'in anne sevgisi göremediği diğer yandan Kenan'ın yaşadığı sevgi dolu yaşama şahit olduğu açıktır. Bu durumun Selim'in kendisini Kenan'a karşı zayıf hissetmesini arttırdığı düşünülebilir. Selim'in rekabet hissini alevlendiren tek durum anne değildir. Baba sevgisi ve ilgisi konusunda da farklılıklar görülür.

Kalın kaşları daima çatıkmış gibi duran, bu yüzden adı aksi adama çıkan, ama altın gibi yüreği olan bir babası vardı. Nur içinde yatsın, Müjdat amca sadece Kenan'a değil, bize karşı da sevecendi. Ne zaman yan yana gelsek, sanki yetişkin insanlarımız gibi bize de arkadaşça davranırdı (Ümit, 2010, s. 3).

Kenan'ın babasını sevgi ve ilgi odaklı anlatan Selim kendi babasını anlatırken yetişkinlikten bahisle sevgiden çok ona sorumluluk sahibi bir yetişkin gibi davrandığı görülür:

Çocukluk yıllarım hariç -ki o zamanlar da sorumluluğunu bilen, ağırbaşlı bir çocuktum- hiçbir zaman kendimi çocuk gibi hissetmedim. Bunda, babamın çok büyük etkisi olduğunu gizleyecek değilim. Zavallı anneciğim hastalıklarla boğuştuğu için küçük oğluya ilgilenmek babama düşmüştü. Babam ortaokul yıllarımdan itibaren bana bir yetişkinmiş gibi davrandı (Ümit, 2010, s. 45).

Selim daha küçükken annesinin hasta olduğu bilinmektedir. Babasının Selim'i evlerine çok yakın olan Galatasaray Lisesi'ne yatılı olarak gönderdiği de bilinmektedir. Selim'in ailede sevgi göremediği yahut Kenan ile karşılaştırıldığında ailesinden daha az sevgi gördüğü açıktır. Selim annesinden veya babasından bahsederken onlardan sevgi ve şefkat gördüğüne dair tek bir cümle yoktur.

Kenan ile Selim arasındaki diğer rekabet unsuru ise güç için gerekli görülen paradır. Kenan'ın ve ailesinin harcamalarda çok rahat olması Selim'in babası tarafından da dile getirildiğini Selim'in ağzından duyulur:

Dünyada bunları bulamayan kaç kişi var sen biliyor musun? Diye başlardı azarlamaya. Benim de arkadaşşıma benzeyeceğimden korkuyor olacak ki, her fırsatta Kenan'ı da, babasını da savurganlıkları nedeniyle eleştirirdi. “Sigortacılıktan para kazanmak kolay olduğu için kıymetini bilmiyorlar. Malı mülkü kaybettiklerinde anlayacaklar Hanya'yı Konya'yı. Zaten bu kafayla çok sürmez evi barkı satar bunlar,” derdi. (...) yaptığı uyarılarla babam da, benim tutumlu bir adam olmamı sağladı. İyi ki de yapmış; bir zararını görmedim (Ümit, 2010, s. 146).

Ancak Kenan'ın ailesi fakirleşmemiş aksine zenginleşmiştir. Selim'e göre savurganlık olan durum, babasından aldığı temel düstura aykırıdır. Güç için ana unsur olan paranın kontrolsüzce harcanması Selim'in babası ve dolayısıyla Selim için mantık dışı bir davranıştır.

Kenan'la ilgili sorunlar maddiyatla da bitmemektedir. Selim için sorumsuzluklar demek olan Kenan'ın çılgınlıkları bitmek bilmez. Kenan'ın pilotluk zevki ve sonrasında ölümsüzlük hayaliyle ünlü bir fotoğraf sanatçısı olmak istemesi sorumsuzlukların bir parçasıdır. Kenan'ın bu istekleri mantık abidesi Selim için kesinlikle makul olmayan bir davranışlardır. Kenan bekârdır, istediği her şeyi hesapsız yaşarken zenginliğinin devam etmesi, sorumluluk konusunda zerre kadar derdi olmaması ve bunlarla beraber mutlu olması Selim'in öğretilerine tamamen aykırıdır.

Kenan böylesine yaşamaktan mutluydu. Öylesine mutluydu ki, karım Gülriz'i hâlâ sevmeme rağmen ben bile zaman zaman onun yaşamına imrenirdim. Parası vardı, yaşamayı biliyordu, hesap vereceği kimse yoktu. Daha fazlasını istemek nankörlük olurdu (Ümit, 2010, s. 5).

Kenan'ın bu yaşam biçiminden mutlu olması, Selim'in de bunları yapamıyor olması kıskançlığı güçlendiriyor olması da muhtemeldir. Kenan'ın ölümsüzlük isteğiyle fotoğrafa yöneldiğinde Selim'in iç monoloğunda Kenan'ı daha ayrıntılı eleştirdiği de görülür:

Bana sorarsanız, Kenan'ın bu konulara kafayı takmasının altında yatan neden, gerçek sorunlarının olmayıştı. Evet, onun parasızlık, hastalık, mutsuzluk, başarısızlık gibi gerçek sorunları olmamıştı hiçbir zaman (Ümit, 2010, s. 2).

Selim'in Kenan'ı para ve mutluluk konularında kıskandığı açıktır. Gerek Annesinin hastalığı gerekse tek çocuğunun hasta olması eleştirideki ayrıntılardan hastalığı da eklemesine sebep olmalıdır. Nitekim Kenan'ı kıskandığını Nihat ile olan bir diyalogda açıkça dile getirir:

(...) onun Kenan'ı kıskanacağımı hiç düşünmemiştim.

“Demek sen de kıskanırdın Kenan'ı?” diye mırııldandım.

“Kıskanırdım mı?” Gülmeye başladı. “Şimdi bile kıskanıyorum, ama aynı zamanda seviyorum da iti. Tıpkı senin gibi. Öyle değil mi?”

Şaşmaz bir gerçekliği o kadar yumuşak bir üslupla söylemişti ki, “Haklısın” diye onayladım başımı usulca sallayarak (Ümit, 2010, s. 44).

Genel olarak bakıldığında Selim'in probleminin Kenan vesilesiyle ortaya çıktığı görülür. Selim'in ailesi hep zorluklardan geçmiştir. Göçe mecbur kalınmış, göç yaşamış ve yokluk ilk nesli tüketmişken ikinci nesil yokluğu görerek zenginleşmiş ve bu durumu üçüncü nesil olan Selim'e aktarmıştır. Aileden gelen zorluğun yanı sıra Selim'in annesinin hasta olması, evlerinin çok yakınında yatılı olarak liseyi okuması ve bunların üstüne babasının da ona çocuk gibi değil de yetişkin gibi davranması, Selim'in sevgisiz büyümesini ve çocukluğunu yaşayamadan erken yaşta yetişkin gibi yaşamak zorunda bırakmıştır. Dolayısıyla Selim'in hayata bakış açısında önceliği zorluklar almış ve kendisini zorlukları önlemek için tedbir almaya şartlamaktan hayatı yaşayamamıştır. Kenan'ın defaten yaptığı hatalara rağmen Selim'in hiç hatası olmaması da bu durumu teyit etmektedir.

Zorluklara düşmemek için Selim babasından aldığı bilgileri geliştirerek bir davranış şablonu oluşturmuştur. Fakat Kenan bu şablona neredeyse tamamen ters bir hayat yaşamasına rağmen Selim'in hedeflediği başarıyı, gücü ve mutluluğu elde etmektedir. Dolayısıyla Kenan Selim'in negatif formu olarak karşımızdadır.

Beş Faktör Kişilik Analizi

İçe dönük – dışa dönük

Sakin/canlı sıfatlarına bakıldığında:

Romanın başkışisi olan Selim çok sayıda ortamda iletişim içerisinde görülür. İş yerinde, arkadaşlarıyla ve diğer sosyal ortamlarda aktiftir. İş yerinde iletişimin merkezindedir fakat bu durum patron olmasından dolayıdır. Diğer yandan arkadaşlarıyla ve diğer sosyal ortamlarda hareketliliğin merkezi veya ateşleyici unsuru olduğu görülmez. Ailesi ve iş yerindeki tutum ve davranışlarına bakıldığında sakin bir yapı karşımıza çıkar. Nitekim arkadaşlarıyla olduğu zamanlarda da yatıştırıcı rol üstlenmektedir. İçki içip sarhoş olduklarında bile arkadaşlarına katılmayıp onları ara sokaklardan kimseye görünmeden gidecekleri yere götürmeye gayret eder. Dolayısıyla Selim iki sifattan daha çok sakin olan taraftadır.

Girişken/çekingen sıfatlarına bakıldığında:

Romanda Selim'in sosyal hayatta yeni ilişkiler kurduğuna şahit olunmaz. Bu konuda en önemli örnek Katya kişisidir. Selim Katya'yı ilk defa gördüğünde çekici bulmasına rağmen tanışıp konuşmakta tereddüt eder. Bu duruma sebep olarak Selim'in evli olması gösterilebilir. Selim, yakın arkadaşı Kenan ile Katya'nın sevgili olduklarını öğrendiğinde çekingen tavırlarının devam ettiği görülür. Arkadaşının sevgilisinden iş ile ilgili veya arkadaşıyla ilgili bir konuyu görüşmek istediğinde bile rahatça konuyu açmamaktadır. Dolayısıyla Selim'in çekingen yapıda olduğu açıktır.

Yalnızlığı seven/ yalnızlığı sevmeyen sıfatlarına bakıldığında:

Selim'in geçmişine bakıldığında sadece okul döneminde edindiği arkadaşları Kenan ve Nihat'tla iletişimlerinden bahsedilir. Daha sonraki dönemlerine bakıldığında geç yaşta evlendiği de söylenemez. Arkadaşlarıyla da ilişkisini hiç kesmediği de düşünüldüğünde yalnızlığı sevmeyen bir yapının karşımızda olduğu söylenebilir. Ancak eşyle her şeyini paylaşmadığı gibi arkadaşlarıyla da her şeyi konuşmadığı görülür. Evde eşyle beraber otururken aktarılan iç monoloğuna bakıldığında düşüncelerini eşyle paylaşmadığı görülür:

(...) Down sendromlu bir çocuk için en küçük bir hastalık bile üzerinde önemle durulması gereken bir vakadır. Ama balkonda oturmuş, bir yandan tavşan kanı çayımı yudumlar, bir yandan da Gülriz'in anlattıklarını dinlerken, kendime şaşarak oğlumun rahatsızlanmasının bu kez beni çok da fazla tedirgin etmediğini fark ediyorum. Son günlerde yaşadıklarımın mı, oğlumun durumunu artık kanıksamış olmamdan mı, Gülriz'e duyduğum aşırı güvenden mi bilmiyorum. Belki de şu soruşturma beni değiştirmeye başlamıştı. Ölümüne üzerine düşünmek, cinayetler içinde yaşamak belki de yüreğimi sertleştirmiş, beni katı bir adam yapmıştı. Fakat bu sonsuza kadar sürmeyecekti; bu soruşturma çok da uzak olmayan bir gelecekte sonuçlanacaktı. Tek dileğim bu süreç içerisinde Gülriz'in bendeki değişiklikleri anlamamasıydı. Sonra... Sonra nasıl olsa düzelirdim. Bütün bu yaşananlardan sonra düzelebilir miydim? Neden olmasın, değişen koşullara en yüksek düzeyde ayak uydurabilen canlı organizma insan değil midir? Yoksa evrimin en üst basamağında olabilir miydik (Ümit, 2010, s. 320-321)?

Yakın arkadaşlarıyla da durum benzerdir. Beraber içki içip eğlendikten sonra Kenan'ın stüdyosuna geldiklerinde bile yalnızlığı seçtiği görülür: "Gözlerimi kapatmam iyi olmuştu. Karanlığı seviyordum, onların uzaklaşan seslerini seviyordum, uzandığım divanın yumuşaklığını seviyordum, kendimi daha iyi hissetmemi sağlıyordu." (Ümit, 2010, s. 128)

Dolayısıyla fiziksel olarak yalnız kalamadığı zamanlarda bile bilişsel olarak yalnız kalmaya çalışan Selim'in yalnızlığı sevdiğini söylemek daha doğru olacaktır.

Dikbaşı – yumuşak başlı

Hoşgörülü/ hoşgörüsüz sıfatlarına bakıldığında:

Selim'in arkadaşlarıyla diyaloglarına bakıldığında aralarında sorun denebilecek bir durum hiç yaşanmamıştır. Dolayısıyla hoşgörülülük konusunda kanaat oluşturacak bir çatışma yoktur. Kenan'ın yaptığı işlerle ilgili itirazını yapıp sebeplerini söyledikten bir süre sonra kendisi de olayların içine girdiği görülür. Selim'in başlığımızdaki sıfatlardan hangisini taşıdığını değerlendirebileceğimiz kesin bir olayı görülmemesi dolayısıyla bir kanaate varılamamıştır.

Öfkeli/ılımlı sıfatlarına bakıldığında:

Selim'in öfkeli olduğuna dair açık bir bilgi yoktur. Sinirlendiğine şahit olunan tek olay soruşturmanın son safhasında Kenan ile arasında gelişmiştir. Kenan soruşturma sırasında yeni deliller bulduğunda onunla paylaşmadığı gibi bu bilgiler sebebiyle Paris'e gittiğinde de gelişmelerden bilgi vermemesinin Selim'i kızdırdığı görülür. Fakat bu kızgınlık dışı hiçbir zaman vurulmaz. Dolayısıyla Selim'e öfkeli demek yanlış olacaktır. Gerek ailesi gerekse diğer kişilerle olan durumlarda ılımlı olmayı tercih ettiği söylenebilir. Oğlu hastalandığında eşini yatıştıran bir Selim görülür:

(...) Burnunu çekti. "Belki de yanlış yaptık Selim," diye söylendi.

"Hangi konuda?"

"Burç'u normal bir okula vermemeliydik. Kendini sağlıklı çocuklar gibi sanıyor. Onlar gibi koşturup, oynamak istiyor."

Gülriiz'in sözleri canımı sıkıyordu.

"Bizim oğlumuz zaten sağlıklı. Her çocuğun başına gelebilir bu."

Gülriiz ıslak kirpiklerinin arasından, inatla bakan açık kahverengi gözlerini yüzüme dikti.

"Bizim oğlumuz Down sendromlu Selim... Bizim oğlumuz öteki çocuklar gibi değil. Ona fazla yükleniyoruz..."

Gülriiz neden bunları söylüyordu şimdi? Bunları hatırlatmanın ne gereği vardı?

"Ben de aksini söylemiyorum." Sesimin sert çıktığını fark ettim, yumuşatarak sürdürdüm: "Ama Burç, öteki çocuklar gibi yaşayabilir. Daha doğrusu yaşaması gerek. Hayatı tanması lazım (Ümit, 2010, s. 84)..."

Buradaki uyumluluğu karşısındakinin eşi olmasından dolayı söylenebilir. Ancak Kenan'la biraz önce bahsedilen gerilimi çözmek için tartışmak yerine beklemeyi seçtiği de görülür. Öfkeli olduğuna dair bir vaka olmaması ve yukarıda belirttiğimiz durumlar göz önüne alınarak Selim'in ılımlı bir yapıya sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Karşıt/uzlaşmacı sıfatlarına bakıldığında:

Selim'in karşıt veya uzlaşmacı olduğunu gösteren tek durum Kenan'ın soruşturması hakkındaki tutumudur. İlk başta soruşturmanın tehlikelerinden bahsederek katılmaya hatta soruşturmanın yapılmasına bile karşı çıkmıştır. Ancak buradaki karşı çıkış Selim'in aşırı tedbirliliğindedir. Sonuçta cinayet soruşturması en iyimser bakış açısıyla bile tehlikelere gebedir. Dolayısıyla Selim'e sadece bu vaka sebebiyle karşıt demek yanlış olacaktır.

Diğer yandan Selim'in uzlaşmacılığı hakkında da şüpheler vardır. Öncelikle sorunların kendi söylediği yönde çözülmesini istemektedir. Kenan'ın soruşturmasına karşı çıkmasına rağmen arkadaşları soruşturmaya başlamışlardır. Süreç Selim'in takdir ettiği gibi yürümez.

Sözü dinlenmediğinde yani mecbur kaldığında ekibe katılmaktadır. Nitekim Kenan'a soruşturma konusunda yardıma başladığında Katya ile tartışır ve sebebini açıklar: “ Ben kimseye teslim olmadım.” Sesim sert çıkmıştı. “Hâlâ bu işi onaylamış değilim. Ancak bu saatten sonra Kenan'ı da yalnız bırakamam.” (Ümit, 2010, s. 278)

Bu söylemi gördükten sonra Selim'e uzlaşmacı demek de yanlış olacaktır. Tüm bu sebeplerle Selim'in ortada bir yapı gösterdiğini söylemek en makul olanıdır.

Kendine dönük/yumuşak kalpli - elseverlik sıfatlarına bakıldığında:

Uzaktan bakıldığında Selim gayet yardımsever biri olarak görülür. Çok önem verdiği AZYA markasının kapısında yazdığı şirket binasının önündeki çingeneye de çiçek satışı yapmasına izin verir. Maddi durumu kötü olan arkadaşı Nihat'a maddi yardımda bulunmaktadır. Hatta Nihat'ın eşinin ihtiyaç olmayan isteklerine dahi maddi destek sağlamaktan çekinmez. Kenan'a tehlikeli soruşturmasında dahi yardımda bulunur. Ancak ayrıntılı bakıldığında farklı bir tablo karşımızdadır. Arkadaşı Nihat'a yardım ederken yardımseverlik huzuru yoktur:

Anladım, bugün benden para istemeyecekti. Bu, Kenan'ı deneyecek anlamına geliyordu. Doğrusu da buydu. Üst üste aynı kişiden borç almak hiç de adil değildi. Bir benden, bir ondan almalıydı. Çok deşmemeye karar vererek, kadehime büyük bir dikkatle iki parmak rakı doldurdum (Ümit, 2010, s. 26).

Diğer yandan yardımını etrafa duyurduğunu da anlatmaktadır:

Nihat'a yaptığımız yardım, ikimiz için de önemli miktar oluşturmuyordu. Kendi adıma konuşacak olursam, açıkçası bu yardımı yapmaktan gizliden gizliye gurur da duyuyordum. Arada bir Nihat'a verdiğim paraları ağızımdan kaçırdığım bile oluyordu. “Kaçırdığım” dediğime bakmayın, çoğunlukla bilinçli olarak bu konudan bahsediyordum. Evet, varsıl bir adamım ama gördüğünüz gibi iyilik yapmayı da biliyorum, demek için (Ümit, 2010, s. 12).

Görüldüğü üzere Nihat'a yardımının asıl sebebi ne kadar zengin ve lütfekâr olduğunu çevresindekilere anlatacak örnek olması içindir. Bu durum bile başlı başına kendine dönük yapıya işaret etmektedir.

Şirketinin önünde çiçek satan çingeneye izin vermesi de yardımseverlik duygusundan dolayı değildir:

Güldane Kadın, babamın yadigârıydı. Bana kalsa onu asla mağazanın köşesine oturtmazdım. Zaten yıllar önce de, onu kaldırmaya niyetlenmişken, babamın uyarısıyla durmuştum.

“Bu kadına ilişme. Çingene kadınların bedduasını almak iyi değildir. Hem bize bir zararı yok. Vitriini de kapatmıyor, duvarın köşesinde otursun, uğur sayılır.” (Ümit, 2010, s. 175).

Babasının önceki tavsiyelerine kayıtsız şartsız uyan Selim çingene konusunda da babasına uymaktadır. Yukarıdaki bilgiler ışığında Selim'e yardımsever demek imkânsızdır. Karşımızda tamamen kendine dönük bir yapı bulunmaktadır.

Düşük öz denetim – yüksek öz denetim

Düzenli/düzensiz sıfatlarına bakıldığında:

Romanda Selim'in tamamen bireysel olarak yönettiği bir mekân tasvir edilmemektedir. İş konusunda iletişimine ve yönetim şekline bakıldığında ise belirli bir sistem yahut düzen içerisinde hareket ettiği görülür:

(...) uzun bir seyahatin ardından, mağazayı bu saatte bırakıp gitmeme en çok sekreterim Yeşim şaşırmış, sanırım içten içe de sevinmişti. Çünkü seyahat dönüşlerimde, açığı kapatmak için, o da benimle birlikte geç saatlere kadar çalışmak zorunda kalırdı (Ümit, 2010, s. 175).

Bir seyahat sonrası her zamankinden farklı bir davranış sergilemesiyle ilgili düşüncelerine bakıldığında; Selim'in planlı bir şekilde çalıştığı ve işlerini ertelemek gibi bir alışkanlığı olmadığı görülür. Sadece bu durum bile hayatını belirli bir düzen içerisinde sürdürdüğünü göstermektedir.

Kurallara bağlı/kurallara bağlı olmayan sıfatlarına bakıldığında:

Selim'in kurallara aykırı yaşam sürdürdüğüne dair bilgi yoktur. Aksine hayatını belirli bir düzen içerisinde yürüttüğü bilinmektedir. Bu düzen dışardaki bir kuvvetin oluşturduğu kurallar bütününden ziyade iç dinamikleriyle oluşturduğu kurallar bütününden kaynaklanmaktadır. Babasının tavsiyelerine katı bir şekilde uyduğu defaten Selim'in ağızından okuyucuya iletilir.

Kurallara bağlılığı konusunda iki aykırı durum karşımıza çıkmaktadır. Birincisi Kenan ile beraber maceralara katılmasıdır. Fakat bu durum çocukluğundan itibaren vardır. Ayrıca mantıklı olmayan maceralara katılmayıp sonradan arkadaşlarını kurtarmak amacıyla katıldığı Selim'in söylemlerinden öğrenilir. Diğer aykırı durum ise soruşturmaya başladıklarında silah taşınması ve şoförü ile yaklaşmasıdır. Silah taşınması ile alakalı makul bir sebep romanda okuyucuya verilmezken şoförün mesafeyi koruyamadığını gördüğü an Selim'in müdahale ettiği görülür. Silah taşınması hakkında makul bir açıklama olmaması karşımıza tek istisna olarak çıkmaktaysa da diğer bilgilerin ağırlığıyla genel olarak Selim'in bir kurallar sistemi içerisinde hareket eden biri olduğu kesindir.

Gevşek/sorumlu-kararlı sıfatlarına bakıldığında:

Öncelikle Selim'in bir kurallar sistemi içerisinde hareket ettiği bilinmektedir. Buradaki önemli husus kurallar bütünü kendi iç dinamikleriyle oluşturulmuş olmasıdır. Yani uymak için dışardan bir baskı yoktur. Bu davranış şekliyle Selim'e gevşek sıfatını layık görmek imkânsız olmaktadır.

Selim iş ve ev ile ilgili sorumluluk olarak gördüğü her şeyi eksiksiz yapmaktadır. Genel olarak kurallarının dışına çıkmayan Selim arkadaşlarını korumak için kurallarını esnettiğinde bile karar vermede ve kararlarını uygulamada tereddüt göstermediği görülür. Dolayısıyla sorumlu-kararlı bir yapıya sahiptir.

Heyecan arayan/tedbirli sıfatlarına bakıldığında:

Selim'in mantık abidesi olduğu birden çok yerde zikredilir: "Kenan'ın uçarı, serüvenci havasının aksine, ben oldukça mantıklı bir çocuktum, yaşamım boyunca da öyle kaldım zaten" (Ümit, 2010, s. 6)

Bu durum sadece Selim'in söylemlerinde değildir. En yakın arkadaşı Kenan'ın söylemlerinde de "mantıklılık" vurgulanır: "Selim en mantıklıdır. Daha kısa pantolonlu çocukken bile, kerli ferli adamların aklına gelmeyecek laflarla bizi beladan korumaya çalışırdı." (Ümit, 2010, s. 118)

Selim'in mantıklılığı güç odaklı görüşünün neticesi olduğu da açıktır:

(...) güçlü olmak, mantıklı olmak benim içimde vardı. Babamın sözlerinin aklımda, yüreğimde yankılanmasının nedeni de buydu. Aradan geçen otuz küsur yıldır da tersini hissetmedim, düşünmedim. Hep mantıklı davrandım, hep güçlü oldum, hep kendi ayaklarımın üzerinde durdum (Ümit, 2010, s. 46).

Güç odaklı görüşü çerçevesinde oluşmuş olan mantıklılık Selim'de tedbirliliği de oluşturmaktadır. Selim'in soruşturma sırasında silah taşınması da tedbirliğinin ürünü olarak da görülebilecektir.

Duygusal tutarlı – duygusal değişken

Duygusal tutarlı/duygusal değişken sıfatlarına bakıldığında:

Selim'in duygusal tutarlılığını inceleyebileceğimiz çocuğu ile ilgili acil durum anı ve cinayet soruşturmasındaki tutum ve davranışları olarak iki durum bulunur.

Selim'in çok sevdiği oğlunun hastanede olduğunu öğrendiğinde bile kendini kaybetmediği görülür. Hatta hastanede can havliyle olsa da oğluyla sert konuşmaya başlayan eşini bile kontrol etmektedir: "Gülriiz yarı uyarı, yarı azar niyetine Burç'a veriştirmeye devam edecekti ki, doktorların yanında bunun yakışık almayacağını düşünerek karımın koluna dokundum. Gülriiz sustu." (Ümit, 2010, s. 85)

Ailesi söz konusu olduğunda soğukkanlı davranabilen Selim soruşturmada da benzer tavır sergiler. Kenan projesinin mizansenleri için aldığı resimlerde Selim katili olduğu iki olayı da hatırlamış olmalıdır. Fakat olayları soruştururken başından itibaren duygusal olarak tutarsız bir tavır görülmez. Hatta romanın sonlarında Kenan bazı bilgileri saklayarak soruşturmaya devam ettiğinde bile Selim'de en ufak duygusal değişkenlik görülmez. Dolayısıyla duygusal olarak gayet tutarlı bir yapının karşımızda olduğu açıktır.

Rahat/endişeye yatkın sıfatlarına bakıldığında:

Öncelikle Selim'in kurduğu kurallar bütünü içerisinde yaşadığı bilindiğinden rahat bir yapıda olmadığı kesindir. Çeşitli konularda endişeleri bulunur. Özellikle Kenan'ın cinayet soruşturmasına girmesinde gereğinden fazla endişelendiği düşünülebilir. Fakat endişesi panik boyutunda veya herhangi bir aşırılıkta değildir. Mantık abidesi olduğu bilinen ve kendi kurallar sistemi içerisinde yaşayan Selim için cinayet soruşturması gibi işler her zaman risklidir ve bu durumdan endişe duyması anormal olmamalıdır. Endişeli olması evhamlı olarak da düşünülmemelidir. Selim oluşma ihtimali olan risklere karşı önlemini almaktadır. Dolayısıyla Selim'in burada ortada bir yapı gösterdiğini söylemek daha makuldür.

Kendine güvenli/kendine güvensiz sıfatlarına bakıldığında:

Selim'in hiçbir iletişimde kendine güvenmediğine dair bir emare yoktur. İşini büyütme için çalışmalarını bile kendine güveninin örneğidir. Diğer yandan Kenan'ın soruşturma macerasına karşı çıkışı sonrasında ona katılması okuyucuyu Selim'in kendine güvenmeyen bir yapısı olduğunu düşünmeye itebilecektir. Fakat soruşturmaya karşı çıkması olayın tehlike içermesidir. Nitekim soruşturma sırasında birden fazla yerde saldırıya uğramışlardır. Bu saldırılardan da Selim'in tehlikeyi öngörerek silah taşınması sayesinde kurtulabilmişlerdir. Dolayısıyla Selim'in kendine güvenen bir yapıya sahip olduğu açıktır.

Somut/pratik – gelişime açık

Somut düşünen/analitik düşünen sıfatlarına bakıldığında:

Selim'e bakıldığında çocukluğundan itibaren rastgele yaşamayan bir kişidir. Her hareketini etraflıca düşünüp uygulamaktadır ki arkadaşları onu mantık abidesi gibi görmektedir. Ancak mantık yürütürken tek bir yoldan gittiği söylenemez:

"Belki de bu köpekler gibi olmalıyız," dedi Kenan. Hâlâ dalgındı, hâlâ düşünceliydi. "Yaşadığımızın farkına varmadan yaşamalıyız. Sadece bedensel ihtiyaçlarımızı karşılayıp anın tadını çıkarmalıyız. Belki daha mutlu olurduk."

"Kesinlikle daha mutlu olurduk."

Durdu, ciddi misin gibilerden baktı.

"Niye şaşırдың?" diye sordum.

"Senden böyle bir cevap beklemiyordum. Sen her zaman mantıklı bir adam olmuştundur."

"Eee?"

"Eee'si, az önce, keşke köpekler gibi olsak dedim, sen de bu sözlerimi onayladın."

“Ne var bunda?”

“Benim bildiğim Selim, az önce söylediklerimi asla onaylamazdı. İnsan olmanın köpek olmaktan daha iyi olduğunu anlatırdı. Üstelik haksız da sayılmazdı.”

“Ama sen köpekler gibi olmalıyız derken, aslında şu an içinde bulunduğun durumdan kaçmak, kendini daha iyi hissetmek isteğini dile getiriyordun. Benim durumum da farklı olmadığı için, seni çok iyi anlıyor, bu yüzden onaylıyordum.”

“Yani mantık dışına çıkmadın...”

“Öyle...” (Ümit, 2010, s. 365-366).

Kenan’la bu konuşmalarında mantık yürütmelerinin tek bilinmeyenli denklem gibi sabit olmadığını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Selim analitik düşünen yapıya daha yakındır.

Hassas olmayan/duyarlı sıfatlarına bakıldığında:

Selim’in bu başlığımız için örnek olan en önemli olayı cinsel istismar sonrası oluşan kargaşayı gördüğündeki düşünceleridir. Daha önce de alıntılanan olayda Selim’in cinsel istismara uğrayan çocuğa üzülmemekte yahut tacizci yaşlı adama kızmamaktadır. Olayda tek kızdığı nokta polisin tacizciyi dövmesidir. Dövme fiilini de sadece zayıf olanın güçlü tarafından ezilmesi olarak algılamasıdır.

Yaşlı insanların dayak yemesine dayanamam. İçim bir tuhaf oldu. Hızla döndüm, olayı hâlâ şehvetli bir merakla izleyen kalabalığı yararak, yeniden Sakız Ağacı Caddesi’ne çıktım.

Tadım kaçmıştı; hızlı adımlarla yürümeye başladım. Yürürken bir kez daha babamın haklı olduğunu düşünüyordum. Aralarında gerçekte neler geçtiğini bilmesem bile, o çıplak çocuğun da, Cahit denen o adamın da güçsüz oldukları için ezildiklerini, aşağılandıklarını, horlandıklarını çok iyi biliyordum. Beyoğlu’nda gönlünce davranan, cinsel tercihlerinden dolayı aşağılanmayan kadın, erkek birçok eşcinsel biliyordum. Hak ettikleri gibi saygın bir hayat sürüyorlardı. Fakat hepsinin parası, işi, konumu vardı. Aşağılanmamak horlanmamak için tek çare, güçlü olmaktır (Ümit, 2010, s. 52-53).

Burada Selim’in olaya dahil olanların hiç birinin durumuyla empati kurmadığı sadece kendi düşüncesi çerçevesinde baktığı görülür. Dolayısıyla duyarlı bir yapının varlığından söz etmek imkânsızdır. Selim hassas olmayan bir yapıya sahiptir.

Muhafazakâr/yeniliğe açık sıfatlarına bakıldığında:

Selim’in babasından devraldığı işi büyüttüğüne daha önce de değinilmişti. Yeni bir marka kurması ve şirketini uluslararası seviyeye çıkarmaya çalışması yeniliğe açık olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu gelişimin şirkette ne tür bir yenilikle yapıldığına dair veri bulunamaz. Yapılanların daha önceki işin yani kumaş üretiminin bir üst basamağı olan kumaşı modaya uygun işleyerek katma değeri daha yüksek ürünler elde etmekten öte olduğuna dair bilgi yoktur.

Selim’in iş yerinde hangi kuralları değiştirdiği veya hangi yeni sistemler kurduğuna dair bilgi yoktur. Selim romanın başından sonuna kadar babasını hiç eleştirmemektedir. Onun kurallarını değiştirmeden uyguladığı açıkça verilmektedir. Dolayısıyla mevcut verilere göre, iş konusunda yaptığı her şey mevcut durumunu korumak veya güçlendirmekten ibarettir. Bu bilgiler ışığında da Selim’in muhafazakâr bir yapıya sahip olduğunu söylemek hata olmayacaktır.

Tablo 2: Beyoğlu rapsodisi romanı sıfatlar tablosu

İÇE DÖNÜK	İÇE DÖNÜK/DIŞA DÖNÜK	DIŞA DÖNÜK
Sakin		
Çekingen		
Yalnızlığı seven		
DİKBAŞLI	DİKBAŞLI/YUMUŞAK BAŞLI	YUMUŞAK BAŞLI
Yok	Yok	Yok
		İlmli
	Karşıt/uzlaşmacı	
Kendine dönük		
DÜŞÜK ÖZ DENETİM	DÜŞÜK ÖZ DENETİM / YÜKSEK ÖZ DENETİM	YÜKSEK ÖZ DENETİM
		Düzenli
		Kurallara bağlı
		Sorumlu-kararlı
		Tedbirli
DUYGUSAL TUTARLI	DUYGUSAL TUTARLI / DUYGUSAL DEĞİŞKEN	DUYGUSAL DEĞİŞKEN
Duygusal tutarlı		
	Rahat/endişeye yatkın	
Kendine güvenli		
SOMUT-PRATİK	SOMUT-PRATİK/GELİŞİME AÇIK	GELİŞİME AÇIK
		Analitik düşünen
Hassas olmayan		
Muhafazakâr		

Genel Değerlendirme

Romanın başkişisi, anlatıcı Selim aynı zamanda katildir. Roman okuyucunun bu durumu ancak son sahnede öğreneceği şekilde kurgulanmıştır. Her zamanki gibi Kenan'ı korumak için yardıma girişen Selim kendi işlediği cinayetlerin ortaya çıkmasıyla en yakın arkadaşını kendi elleriyle öldürür. Toplamda üç kişinin katili olan Selim'in beş eksenli kişilik analizi modelinin ilk basamağı olan beş yapı analizine bakıldığında:

Fiziksel yapı altında bakıldığında; soy ismi ve yaşı muğlak olan bir Selim karşımızdadır. Ebeveynlerinin fiziki yapısı hakkında da bilgi seviyesi benzerdir. Diğer akrabalar hakkında da bilgi yoktur. Eşinin fiziksel yapısı hakkında bilgi verilmezken tek çocuğu olan oğlu Burç hakkında down sendromu hastalığından başka bilgi yoktur. Selim'in iri yapılı olduğu, gençliğinde bile olgun gösterdiği, renkli gözlü olup kumral seyrek saçlara sahip olduğu belirtilmiştir.

Kişisel geçmişe bakıldığında ise ailesinin Balkanlar'dan göçerek İstanbul'a geldiği bilinmektedir. Fakat bu göç hakkında hiçbir ayrıntı verilmez. Tek kesin olan Selim'in göçü bizzat yaşamamıştır. Selim'in çocukluk ve gençlik döneminde de benzer belirsizlik vardır.

Yatılı okuldan önce ne yaptığı, okul dönemi ve sonrasındaki üniversite hayatı hakkında da bilgi yoktur. Üniversite sonrası olay zamanına kadar yaşadıkları hakkında da ayrıntı bulunamaz. Babasından işini devraldığı ve geliştirdiği bilgisi verilse de bunlar hakkında da detay yoktur.

Çevresel yapı altında daha az bilgi mevcuttur. Olay zamanına kadar içinde bulunulan çevrelerle ilgili bilgi yoktur. Yaşadığı semtteki çocukluk dönemi, her kademedeki öğrencilik dönemindeki yaşam çevresi ve olay anına gelene kadarki muhtemelen otuz yıllık yaşamı boyunca içinde yaşadığı ev yahut evler, mahalleler veya semtler hakkında da hiçbir bilgi görülemez. Tek bilinen çocukluğunun geçtiği binanın Kenan'a projesi sırasında tahsis ettiği olay zamanında üç katlı olan bina olduğu ve olay zamanında eşyle beraber boğaz manzaralı bir evde yaşadığından ibarettir.

Sosyolojik yapıya bakıldığında ise göre daha fazla veri bulunur. Selim'in iletişim kurduğu kişileri iş, aile, arkadaşlar olmak üzere üç ayrı grupta tasniflemek mümkündür. Gruplar arası iletişimin neredeyse hiç olmadığı göze çarpar. İletişiminde diğer önemli nokta ise sorunsuzluk üzerine kurgulanmış olmasıdır. Muhtemelen sorunsuz iletişim düsturu dolayısıyla gruplar arası bilgi akışını kapattığı görülür. İş arkadaşlarıyla iletişimde mesafeyi korumayı tercih ettiği görülür.

Bilişsel yapıda ise Selim'in babasının varlığı önemli yer tutar. Ailenin yaşadığı göç sonrası yaşanan sıkıntılar ve yokluklar içerisindeki yaşam Selim'in babası Ali Rıza Bey'in aile reisliğini devraldıktan sonra değiştiği bilinmektedir. Refah düzeyleri yükselmesine rağmen yaşamışlıklar sebebiyle Selim'in babası Ali Rıza Bey ve sonrasında Selim tutumlu davranmayı bırakmazlar. Selim'in iç monologlarına bakıldığında bu durumun merkezinde güç düsturu vardır. Sürekli mücadele olarak gördükleri hayatta, güçlü olmanın tek kurtuluş olduğu ve bunun için en önemli aracın para ve onunla elde edilen statü olduğu görülür. Selim'in "mantık abidesi" unvanı da bu düstur çerçevesinde oluştuğu anlaşılır. Selim ve babası güç ve para ikilisine uyan mantıklı risklere girdiği görülür. Nitekim Selim'in ve babasının işlediği cinayetler güç ve para için gerçekleştirilmiştir.

Beş faktör kişilik analizinde ise sıfatların neredeyse tamamına cevap bulunabilmiştir. Selim kesinlikle dışadönük değildir. Üç sıfat düzleminde içedönüklüğün görülmesine bakarak Selim'in içe dönüklüğü en uçta yaşadığı da düşünülmemelidir. Yalnızlığı seven ancak kendini soyutlamayan bir Selim karşımızdadır. Öteki sıfatlarda durum benzer olduğundan Selim'in ortalama bir içe dönük olduğunu düşünmekte fayda vardır.

İkinci faktörde ise bir sığata cevap verilemediği görülür. Diğer üç sıfat ise iki ayrı uçta ve ortada olmak üzere üç ayrı durumdadırlar. Selim'in kendine dönüklük durumu yüksek seviyededir. İlimlilik sıfatında ise pasif bir pozisyondan ziyade, sorunları mümkün olduğunca yumuşak bir şekilde çözme stratejisi doğrultusunda ılımlılığın oluştuğu görülmektedir. Fakat tüm bu değişkenlere rağmen dikbaşlılığa yakın olsa da Selim'in açıkça dikbaşlı yumuşakbaşlı şeklinde tanımlamaktan ziyade iki sığata göre ortada olduğunu söylemek daha makuldür.

Üçüncü faktörde sıfatların hepsi yüksek öz denetimi göstermektedir.

Dördüncü faktörde de sıfatların hepsine cevap bulunabilmiştir. İki sıfat duygusal olarak tutarlılığa işaret ederken bir sıfat ortada durumu göstermektedir. Bu sebeple Selim'in duygusal olarak tutarlı olduğunu söylenebilir.

Son faktörde ise üç sığata da cevap verilmiştir. Sıfatlardan biri yeniliğe açık olduğunu işaret ederken diğerleri somut-pratik düşünen yapıya işaret etmektedir. Dolayısıyla Selim'in somut-pratik düşünen biri olduğunu söylemek gerekecektir.

Genel olarak bakıldığında; Selim, Balkanlar'dan Türkiye'ye göçen ve sonradan zengin olan bir ailenin çocuğudur. Refah içinde büyüye de harcamalarının sıkı kontrol altında tutulduğu bir ailesi vardır. Annesi hastadır ve evlerinin yakınında bir okulda yatılı okumuştur. Mimarlık okumuş ancak babasının işine devam etmiş ve işi büyütmüş başarılı biridir. Liseden edindiği iki arkadaşıyla sıkı ilişkilerini devam ettirirken huzurlu ve bir çocuklu evlilik yürüten bir bireydir. Hayatındaki tek sorun çocuğunun hastalığıdır. İş hayatının odağında olsa da arkadaşlarına yardım etmekten de çekinmez. Eserde açıkça ve defalarca belirtilen en önemli özelliği mantıklı olmasıdır.

Karakter – karakterizasyon ilişkisi bağlamında Selim kişisine bakıldığında olay zamanına kadarki süreci hakkında çok az bilginin verildiği görülür. Selim'in birey olarak hayatına bakıldığında durum muğlaktır. Hayatının geçtiği mekânlar, insanlarla iletişimi yahut kişiliğini etkileyecek veya anlamamıza yardım edecek durum ile olaylar verilmemiştir. Olay zamanındaki sosyolojik yapı ve büyük oranda iç monologlarla elde edilen bilgilerle Selim'i etkileyenin babası olduğu ve bu vesileyle Selim'in kişiliği okuyucunun zihninde canlanmaktadır.

Babadan gelen tavsiyeler Selim'in hayatını mücadele üzerine kurmasını ve bu mücadele için güçlü olmaya çalışmasını gerektirmiştir. Güç için paranın olmazsa olmaz düsturu sebebiyle tutumluluğa özen gösterildiği görülür. Nitekim işlediği iki cinayet de tavsiyeler üzerine kurulmuş olan düşünce sistemi sebebiyledir. Babasının Rus ortaklarını öldürerek zengin olduğu gerçeğinin ifşa edilmesi ihtimali ortaya çıktığında şantajcıları öldürmek ile gücü kaybetmek arasındaki risk değerlendirmesinde cinayet seçimi Selim için mantıklıdır. Fakat bu olay sonrası Kenan'ın soruşturmasına dâhil olması ve Kenan'a Rusların cesetlerinin bulunduğu binayı çalışmasında kullanmak üzere vermesi Selim'in düşünce şablonuna uygun görünmemektedir.

Öncelikle Kenan'ın projesinde hangi cinayetlerin olduğunu bilemeyeceğinden Selim'in soruşturmaya ilk katıldığı zamanları tartışmak yersizdir. Fakat kendi işlediği cinayetlerin de olduğunu öğrendiğinde, mazeret uydurarak geri çekilebilecekken çekilmemiştir. Soruşturmaya dâhil olduktan sonra soruşturmayı başka yöne de çekmediği görülür. Güç için cinayet işlemiş ve her şey sonuçlandıktan sonra bu işe girmesi ve çözümünde yardımcı olması Selim gibi tedbirli olan birisi için kesinlikle kabul edilemeyecek risk içermektedir.

Makul olmayan önemli diğer durum ise soruşturma kilitlendiğinde sonuca ulaşılmasına vesile olmasıdır. Nihat'ın kızı Dize'den öğrendiğini hiç sorulmamış ve bilinmiyorken Kenan ile paylaşarak cinayetdeki gizemin çözülmesinde kritik katkı sağlaması tutarlı değildir. Her ne kadar kendine güvenen yapının hata yapabileceği düşünülse de bu hata, heyecan arayan yapıyla en ufak alakası olmayan, hareket etmeden önce defalarca düşünen ve gereksiz risklere kesinlikle girmeyen Selim'in yapabileceği bir hata değildir. Ayrıca son bölümlerde elde edilen bilgiler üstüne Kenan Fransa'ya gittiğinde Selim oradaki bağlantıları aracılığıyla yardımcı olmaya devam etmiş olması da ciddi tutarsızlık olarak karşımıza çıkar. Saydığımız tüm yardımlar Selim'in güç düsturu ve mantık abideliğine hiçbir şekilde uymamaktadır.

Ali Rıza Bey'in öldürdüğü insanların cesetlerini gömdüğü eski binayı bile bile Kenan'ın kullanımına vermesi de tutarlı değildir. Kenan'ın maddi durumu Selim'den daha iyidir ve yer konusunda Selim'in yardımına muhtaç değildir. Cesetlerin orada olduğunu bilen Selim'in yıllarca boş tuttuğu binayı Kenan'a vermesi da Selim'in mantığına taban tabana zıttır.

Karakter – olay örgüsü ilişkisi bağlamında bakıldığında: Romanın son sayfalarına kadar cinayetlerin kimin işlediği okuyucudan gizlenmiştir. Bu durum gerilimi romanın sonuna götürmek için uygun olsa da olay örgüsündeki akışa bakıldığında Selim sanki cinayet işlediğini bilmemekte yahut hatırlamamakta gibi davranmaktadır. Kişilik analizinde elde edilen sonuçlara göre her işini mutlaka mantık süzgecinden geçiren ve gireceği işte mümkün olan bütün riskleri

hesap ederek sonuç makul çıkarsa işe giren Selim, adeta hafıza kaybına uğramış gibi davranmıştır. Soruşturmanın başında kendi cinayetleri olduğundan haberdar olmasa da sonradan öğrenen Selim'in soruşturmayı başka sonuca yönlendirmediği görülür. Hatta soruşturma için düğümü çözen bilgileri Kenan'a veren Selim'dir. Bu durum ancak soruşturmaya dâhil olanlardan hiç birinin katili bilmemesi durumunda olay örgüsü için makuldür. Bu durum heyecan unsurunun arttırılmasına okuyucunun dikkatini çekmesine yardımcı da olacaktır. Fakat Selim işlediği cinayetleri biliyorken soruşturmayı yönlendirmemesi kişiliği açısından tutarlı değildir.

Sonuç olarak Selim'e bakıldığında, hayatı mücadele olarak gören bir yapı karşımızdadır. Mücadelede güçlü olma gerekliliği ve bu gücün merkezinde paranın olduğu düsturu açıktır. Benmerkezci bir yapıya sahip Selim düsturuna uygun olarak evliliğini, iş ilişkilerini hatta arkadaşlarıyla iletişimlerini bile bu sorunsuzluk kriterine göre yürütür. Yakın zamanlara kadar hayatındaki tek sorun babası tarafından işlenmiş cinayetlerdir. Bu cinayetler zenginliklerinin sebebidir ve sorunsuz olarak devam etmektedir. Hayatındaki ikinci büyük sorun cinayet konusunda şantaj yapmaya çalışanlardır ki Selim çareyi bulmuş ve katil olmuş olayın üstü de kapatılmıştır. Bu olaylar birbirleriyle tutarlılık arz etmektedir. Fakat Kenan'ın fantezisi sonrası gelişen soruşturmaya dâhil olması devam edişi tutarlılık konusunda sıkıntılıdır. İşlediği cinayetler olduğunu öğrendikten sonra Selim'in kişiliğine uygun olan iki yoldan biri soruşturmadan çıkmasıdır ki zaten soruşturulmuş ve bitmiş vakada Kenan bir yere varamayacaktır. Sonuca ulaşacak olsa bile kesin delil elde edemeyecektir. Böylece Selim statüsünü rahatça koruyabilecektir. Kişiliğe uygun olan diğer davranış ise soruşturmayı başka yönlere götürmektir ki aksine Selim tüm gizemin çözülmesinde kritik rol oynamıştır. Selim adeta kendi kendini ele vermiş olmaktadır. Romanın başından itibaren verilen benmerkezci Selim kişiliğine tamamen aykırı durumdur. Selim'de adalet duygusu da yok iken vicdan azabı çekerek kendi kendini yakalatması makul değildir ki bu yönde bir cümle dahi yoktur. Nitekim romanın sonunda arkadaşı Kenan'ı öldüren Selim vicdanen yakalanmak isteyen biri olmadığını da göstermiştir. Tüm bu tutarsızlıklar olay örgüsünde gerilim unsurunu besleyip okuyucunun dikkatini çekmekte ise de Selim kişinin sağlıklı bir kişi olarak oluşturulmadığını göstermektedir.

Sonuç

Başta da söylendiği üzere günümüze kadar romanda kişiye bakış açısı ve onun işlenişinde değişen yaklaşımlar bulunmaktadır. Romanda kişinin incelenmesine bakıldığında ise bu değişime paralel gelişim yoktur. Beş eksenli kişilik analizi modeline bakıldığında; okur ve anlatıcı odaklı bakış açılarına imkân vermesi önceki çalışmalara göre önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiyeye yönelik bilgilerin basamakların kendi içlerinde olduğu kadar aralarında da tutarlılık açısından ölçülebilmesi önemlidir. Karakter – karakterizasyon ilişkisi bağlamında verilerin değerlendirilmesi ve sonrasında ortaya çıkabilecek tutarsızlıkların olay örgüsü ile ilişkilendirilerek incelenebileceği de görülür. Örnek uygulamada görüldüğü üzere model sayesinde, çok sayıda veri çıkartılabildiği ve bu verilerle detaylı çalışılabildiği görülür. Nitekim bulunan tutarsızlıklar sonucu sağlıklı bir kişilik oluşturulmadığı ve bu durumun olay örgüsü ile irdelendiğinde sebebinin de ortaya çıkartılabildiği. Modelin, tespit edilen tutarlı kişilikler hakkında detaylı çalışma yapılabilecek olanaklar vermesi karakterlerin derinlikleri yahut boyutları ile ortak özellikler çerçevesinde tasniflerine imkân verdiği görülür.

Kaynakça

Demirkan, S. (2006). *Özel sektördeki yöneticilerin ve çalışanların bağlanma stilleri, kontrol odağı, iş doyumu ve beş faktör kişilik özelliklerinin araştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

-
- Özer, E. (2013). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin duygusal zeka ve beş faktör kişilik özellikleri açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Somer, O., Korkmaz, M., Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanteri'nin geliştirilmesi-1: ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.
- Somer, O., Korkmaz, M., Tatar, A. (2004). *Kuramdan uygulamaya beş faktör kişilik modeli ve beş faktör kişilik envanteri*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ümit, A. (2010). *Beyoğlu rapsodisi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Yücel, E. (2020). *Beş eksenli kişilik analizi modeline göre ahmet ümit'in polisiye romanlarında suçlular*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
-